OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

FONTES HISTORIAE HUNGARICAE AEVI RECENTIORIS

A MAGYAR JAKOBINUSOK IRATAI

I.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
1957

A MAGYAR JAKOBINUS MOZGALOM IRATAI

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

MAGYARORSZÁG ÚJABBKORI TÖRTÉNETÉNEK FORRÁSAI

A MAGYAR JAKOBINUS MOZGALOM IRATAI

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
BENDA KÁLMÁN

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST

1957

A bevezetést
lektorálták:

KOSÁRY DOMOKOS
MÉREI GYULA

az okmánytárat:

PAULINYI OSZKÁR
VARGA ZOLTÁN

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

26.019/1
R 2
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
Bizalmi napló
1957 év A. 2665 sz.
R 1964

A kiadásért felel: Az Akadémiai Kiadó igazgatója
Műszaki felelős: Fülöp Antal
A kézirat beérkezett: 1956. VII. 19. Terjedelem: 109·2 (A/5) ív + 16 melléklet

40054/57 — Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Puskás Ferenc

ELŐSZÓ

A Magyar Jakobinusok Iratai itt közreadott I. kötete a mozgalomban részt vettek irathagyatékát és a mozgalom szervezkedési iratait öleli fel az 1790—1794 közötti évekből, kiegészítve azokkal a többnyire rendőrségi jelentésekkel, amelyek a demokratikus értelmiség és a megyei nemesség magatartásáról adnak hírt. Ellentétben a kiadvány II. és III. kötetének már korábban megjelent anyagával, mely zárt és egységes volt, — itt a mozgalom lassú kialakulásának, a felségsértési perbe fogottak életének, politikai és filozófiai szemléletének nyomonkövetése, szükségessé tette a forrásanyag minden irányba való kibővítését. A hivatalos szervek ügyiratai, a mozgalmi szervezkedés dokumentumai mellett messzemenően figyelemmel kellett lenni a fontosabb szereplők nyomtatott vagy kéziratos, nem egyszer szélesebb értelemben vett irodalmi vagy tudományos jellegű megnyilatkozásaira is. (Politikai fejtegetések, történetpolitikai és közjogi munkák, magasabb igényű és vulgárisabb jellegű politikai röpiratok, politikai célzatú versek, országgyűlési tudósítások és magánlevelek, stb.) Nem mellőzhettem ezek közlését azért sem, mert túl a szerzők személyéhez fűződő szempontokon, a kor politikai és társadalmi fejlődésének is értékes forrásai, sőt ez a tartalmukban gyökerező általános kútfőérték a maradandóbb. Ezekben az írásokban a magyar feudalizmus nem egyszer már tudatosan polgári szemléletű bírálata szólal meg (főként Hajnóczy és Martinovics műveiben), vagy a felvilágosodás világnézetének, a filozófiai materializmusnak jellegzetes hazai megnyilvánulásai (Martinovics, Laczkovics és Verseghy egyes művei). Közülük a kéziratban fennmaradtak zömükben mindeddig ismeretlenek voltak, a nyomtatásban megjelentek pedig legtöbb esetben ritkaságszámba mennek, — kritikai kiadásban való közzétételüket ez is indokolja.

A forrásanyag ilyen szempontok szerinti kibővülése persze komoly nehézségeket okozott a kiadvány összeállításánál, nem utolsó sorban azért, mert a kötet terjedelmét módfelett megnövelte. Erre való tekintettel nem is közölhettem mindent teljes egészében, hanem több esetben a szemelvényes közlés mellett kellett döntenem. Arra igyekeztem azonban, hogy mindazt, ami a korszak és a benne élők politikai, közjogi és filozófiai szemléletét, társadalmi rétegeződését világítja meg, eredeti szövegben iktassam az okmánytárba.

Nehéz volt az iratok kezdeti időhatárának megvonása is. Egyre jobban látjuk, hogy a magyar jakobinusok szemléletének és magatartásának alakításában — akár a java férfikorában levő nemzedéket, akár az ifjú jurátusokat tekintjük, — igen nagy jelentősége volt a jozefinizmus évtizedének. II. József intézkedései nem egyszer alapjaiban mozgatták meg a feudális állam és társadalom korábbi nyugalmi állapotát, s ez erőteljesen hatott főleg a fiatalok szellemi és politikai fejlődésére is. Mindez indokolttá tette volna, hogy egyik-

másik szereplő életének alakulását végigkísérve, bepillantsunk a jezsuiták kezéből kivett iskoláknak, a lazuló cenzurának, a szabadkőműves páholyoknak és olvasóköröknek szabadabb légkörébe, melyben a majdani jakobinusok, a fiatal plebejus-értelmiség arculata formálódik. Annál inkább indokolt lett volna ez, mert ezekre a kérdésekre más kiadványok sem adnak kielégítő felvilágosítást. Végül mégis az 1790-es időhatár mellett döntöttem. Nemcsak azért, mert a kötet terjedelmét illető lehetőségeim korlátozottak voltak, hanem azért is, mert 1790 mellett szól az, hogy a demokratikus értelmiség ekkor lép ki a nyilvánosság elé politikai elképzeléseivel, s ettől kezdve számolhatunk vele a közvéleményt alakító tényezők között. Persze, ahol erre módom volt, az iratok elé írt bevezetésekben, az előzményekre is utaltam, de a források közlését 1790-nel kezdtem meg. Egy kivételt tettem csupán: Martinovics 1787-ben kiadott filozófiai értekezését, a kor materialista alapvetésének ezt a legátfogóbb jellegű magyar termékét, ha szemelvényesen is, de beiktattam az okmánytárba, mert ez a munka elsőrendűen fontos nemcsak írójának, hanem az egész kor gondolkozásának megítélése szempontjából is. A II. József alatti fejlődés legfontosabb vonásaira különben a bevezető feldolgozásban igyekeztem rávilágítani. Eközben is lépten-nyomon sajnálatosan éreztem a hátrányát annak, hogy a jozefinizmus korának magyar forrásanyaga mai napig nincs közzétéve. Olyan mulasztása ez történetírásunknak, amit sürgősen pótolnia kell.

Az okmánytár összeállításához végignéztem a hazai levéltárakban őrzött iratokat. Sajnos, a bécsi Házi-, Udvari- és Állami Levéltár, Hadilevéltár és a volt rendőrminisztérium levéltárának idevágó gazdag anyagát csak részben dolgozhattam fel 1947 és 1948-ban, összesen két hónap alatt. Elsősorban a későbbi felségsértési perbe fogottak iratait és a bizalmas rendőrségi jelentéseket néztem meg és másoltam le. Ezenkívül filmre véve, illetve részben másolatban később megkaptam még néhány iratot. A „Ferenc császár iratai" és a „Szabadkőműves akták" elnevezésű sorozatokban őrzött nagy anyagot azonban (hogy csak a legfontosabbakat említsem) nem volt módomban megtekinteni. Ezekből tehát még további, talán nem is jelentéktelen kiegészítő anyag kerülhet elő.

Nagy hátrányt jelentett a bécsi anyag nem ismerése, az iratok forráskritikai értékeléséhez nélkülözhetetlen jegyzetek összeállításánál is. Különösen Martinovics bizalmas jellegű jelentéseinek, osztrák, cseh és lengyel vonatkozású adatainak ellenőrzése közben ütköztem nem egyszer áthághatatlan akadályokba.

Az iratok közreadásában és jegyzetelésében különben a II. kötet bevezetésében lerögzített elvek szerint jártam el. A forrásanyag kritikai értékelését részben a bevezető tanulmányban, részben az egyes iratok előtt találja az olvasó.

Nem zárhatom le ezt az előszót, mely kereken tíz éves munka végére tesz pontot, anélkül, hogy köszönetet ne mondjak mindazoknak, akik a Magyar Jakobinusok Iratai három kötetének anyaggyűjtésében, szerkesztésében és kiadásában segítségemre voltak. Elsőnek említem a hazai levéltárak, köztük is mindenekelőtt az Országos Levéltár tisztviselőit, akik mindig készséggel adtak felvilágosítást az iratanyaggal kapcsolatos kérdésekben. Külön is megemlítem Horváth József barátomat, akit az iratok kölcsönzésével kapcsolatos kéréseimmel éveken át, szinte naponként terheltem, s mindig nagy szívességgel volt segítségemre. Köszönetet mondok Stern Leo hallei egyetemi tanár úrnak, aki Bécsben a volt rendőrminisztérium iratait

szíves volt számomra lemásoltatni. Köszönöm a Magyar Történelmi Társulatnak, hogy munkámat bevette kiadványai sorába, és a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának, hogy kiadásáról gondoskodott. Személy szerint külön is kiemelem Hunyadiné Balázs Évának, a Történelmi Társulat kiadványtitkárának állandó jóakaratú gondoskodását, az Akadémiai Kiadónál pedig Máté Lajosné és Fülöp Antal sok munkáját, a kiadás körüli szíves fáradozását. Köszönetet mondok mindazoknak, akik egyes iratokra hívták fel figyelmemet, vagy akik észrevételeikkel, tanácsaikkal segítették munkámat. Nevüket az okmánytár megfelelő helyén jegyzem fel, de itt is megemlítem lektoraimat: Kosáry Domokost, Mályusz Elemért, Mérei Gyulát, Paulinyi Oszkárt és Varga Zoltánt. Kumorovitz Bernát és Dobos Dezső a szövegek összeolvasásában, Salacz Gábor a II. és III. kötet mutatójának elkészítésében, Olchváry Ödönné a bécsi iratok legépelésében volt segítségemre, — fogadják érte ezúton is köszönetemet. Végül hálás köszönetet mondok Jászay Gabriellának, aki munkám kezdetétől a befejezésig, nem egyszer igen mostoha körülmények között végezte az iratok lemásolását, összeolvasását, az összes gépírási és adminisztratív munkát, s aki a kötetek szerkesztésében mindvégig egyetlen segítőtársam volt.

Budapest, 1957. január 31-én

Benda Kálmán

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

BEVEZETÉS

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

I.

A DEMOKRATIKUS ÉRTELMISÉG 1790-BEN

A magyar jakobinus összeesküvés szervesen illeszkedik azokhoz a társadalmi harcokhoz, melyek 1790-nel, a köznemesi mozgalommal indulnak meg, s amelyek egymást sorozatosan követő és alig elkülöníthető földrengések módjára rázzák a feudális magyar állam épületének tartóoszlopait.

A magyar feudalizmus, mely az évszázadok során szinte elválaszthatatlanul egymásbafonódott idegen, Habsburg elnyomás és hazai rendiség rendszerén épült fel, a XVIII. század végén már a válság jeleit mutatja. II. József elszánt kísérlettel, felülről próbálja meg az idejétmúlt rendszer modernizálását, próbálkozása azonban tíz évi erőfeszítés után összeomlik, s ez még jobban kiélezi a társadalom belső ellentéteit. Miközben pedig idehaza egyesek és osztályok tapogatózva keresik a szabadba vivő utat, kívül felgyullad a fény: a francia forradalom fáklyája mutatja a kibontakozás irányát a polgári nemzetállam felé.

Magyarországon azonban ekkor még nem alakultak ki azok a társadalmi erők, melyek a régi ledöntését és az új felépítését vállalhatták volna. A nyugatihoz hasonlítva amúgyis elmaradott középeurópai gazdasági és társadalmi viszonyokhoz Magyarországon több évszázados külső idegen elnyomás járult; ez meggátolta az ipar és kereskedelem kibontakozását, s ezáltal annak a polgárságnak a kifejlődését, öntudatra ébredését megerősödését, mely Franciaországban gigászi küzdelemben szétzúzta a feudális berendezkedést és utat nyitott a polgári átalakulásnak. Mivel számottevő polgárság nem volt, a polgári irányú reformok megindítása a nemességre hárult, — ez pedig természetszerűleg felemás eredményekre kellett hogy vezessen. Mindezekhez járult, hogy nálunk a feladatok viszonylag még bonyolultabbak voltak, mint nyugaton. Egy helyett két probléma várt megoldásra, s mind a kettő alapvetően fontos: az egyik a nemzeti függetlenség, a másik a polgári átalakulás. És bár volt egy vékony értelmiségi réteg, mely a két kérdés összetartozását meglátta és együttes megvalósítását föl is vetette, hiányzott az az osztály, mely a nemzeti és polgári törekvéseknek egyaránt élére állva, kirántsa a kátyúból Magyarország szekerét.

Egy átmeneti korszak bonyolult társadalmi törekvéseit nehéz kielemezni. Régi és új, haladó és maradi vonások egybefolynak, nem egyszer együtt tűnnek fel, s hordozóik is ugyanazok. De hogy megérthessük a későbbi eseményeket, vállalnunk kell a nehézségeket. Mielőtt tehát a jakobinus szervezkedést megismernénk, vessünk egy futólagos pillantást a magyar társadalomra II. József rendszerének bukásakor, 1790 tavaszán, és próbáljuk meg nyomon követni főleg a köznemesség és az értelmiség fejlődésének útját.

A jozefinista rendszer és a rendi felfogás közt az elvi ellentétek kezdettől fogva megvoltak, s a nemesség, főleg a megyei köznemesség, eleve bizalmatlanul nézte II. József reformjait. A császár hadat üzent a rendi alkotmánynak: az országgyűlést nem hívta egybe, az ország dolgába beleszólást nem engedett, korlátlan hatalommal intézkedett mindenben. A nemesség egyre szorongóbb tehetetlenséggel nézte az úrbéri rendelkezéseket, a mindenkit egyaránt sújtó vámokat, nem nemeseknek államhivatalokba való bebocsátását, és főleg a földmérést, mely előrevetette az adózás rémítő árnyát. Mindehhez járult még, hogy II. József nem volt tekintettel országainak eltérő hagyományaira és érdekeire, nemzeti különbségére, — sőt, kíméletlen tudatossággal egységes összbirodalmat akart belőlük egybekovácsolni. A magyar alkotmány és rendi közigazgatás megsemmisítése, a német hivatalos nyelv bevezetése, az ország nyílt germanizálásának és teljes beolvasztásának volt kezdete. A jozefinista reformokkal szembeszegülő nemesi ellenállás tehát, amikor a rendit védte, a nemzetit is oltalmazta, s így fellépése kezdettől fogva túllépte a reakció magamentésének határait s jogos nemzeti önvédelemmé vált. A nemesi mozgalom erejét növelte, hogy kitűnő eszmei fegyvereket talált a francia felvilágosodás filozófusainak műveiben. Érveit Montesquieuből és Rousseauból meríti, a Társadalmi Szerződés gondolatát szegezi szembe az uralkodóval, a „populus Werbőczianus"-t azonosítva a néppel. Történeti indokok mellett így jelennek meg a természetjog és a racionalista állambölcselet érvei első ízben a magyar politikai küzdelmekben, s így válik a francia forradalom ideológiája nálunk a nemesi ellenállás erősítőjévé, egyrészt az uralkodóval, de másrészt a polgári törekvésekkel szemben is.

Az 1785 körül kezdődő szórványos ellenkezés belső tényezők és külső ösztönzések hatására a nyolcvanas évek végére szervezett ellenállássá fejlődik. A török háború már csak jó alkalom, hogy a megyék egymás után megtagadják az újoncokat, meg az adófizetést. A németesítő rendelkezések ellenhatásaként visszahozzák a nemzeti öltözetet, a magyar nyelvet, s a túlnagyra nőtt államhatalommal szemben egyszerre megelevenednek a korábban csak formális megyegyűlések. Ezek már az alkotmány visszaállítását kívánják, sőt, a nemesség egy része hamarosan ezen is túljut, s a teljes nemzeti függetlenség hívévé válik. A mozgalom radikális szárnya érintkezésbe lép a porosz királlyal s komolyan tárgyal arról, hogy a Habsburgok kizárásával idegenből hoz királyt a trónra.[1]

A nemesség ekkor valóban a Rákóczi szabadságharc hagyományaihoz tért vissza, nemcsak külsőségekben, de egy pillanatra úgy látszott, a lényegben is.[2] Mozgalma éppen ezért számíthatott a nemzet egészének támogatá-

[1] Mindez csak vázlatos összefoglalása annak, amit történetírásunk már részleteiben is tisztázott. Tájékozódásul mégis idézem a legfontosabb irodalmat: Marczali Henrik, *Magyarország története II. József korában.* I—III. Bp. 1884—1888.; uő: *Az 1790/91-diki országgyűlés.* I—II. Bp. 1907; *Sándor Lipót nádor iratai. 1790—1795.* Kiadta: Mályusz Elemér, Bp. 1926. (Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris). Bevezetés; Eckhardt Sándor, *A francia forradalom eszméi Magyarországon.* Bp. év nélk. (1924); Gragger Robert, *Preussen, Weimar und die ungarische Königskrone.* Berlin—Leipzig, 1923. L. még *Magyarország történelme.* Bp. 1955. Sokszorosított egyetemi jegyzet; a szóbanforgó kor történetét írták Balázs Éva (1790-ig) és Varga Zoltán (1790 után); továbbá Kató István, *A magyar jakobinus mozgalom néhány kérdéséről. Századok,* 1951. 201. s köv. l.

[2] A kurucos külsőségekre, teljesen kuruc hangszerelésű politikai költészetre l. Benda Kálmán, *Ismeretlen politikai költemény 1790-ből. Irodalomtörténet,* 1951, 100. s köv. l. Ugyanitt megtalálhatók a további irodalmi utalások is. A kuruc hangulatra

sára. Tudjuk, hogy a sorozatos rossz termések következtében fellépő éhinség, az ennek ellenére fokozódó háborús terhek miatt a parasztság nem egy helyt nyíltan lázongott. A nemesség ügyesen kihasználta ezt az elégedetlenséget, sőt tüzelte is a parasztokat. Ugyanakkor ha nem is tartotta szem előtt a jogtalan néposztályok sorsát, bizonyos paraszti követeléseknek maga is hangot adott az uralkodóval szemben, így amikor törvénytelennek bélyegezte az újoncozásokat. Mindez szélesebb körökben is reményeket ébreszt s ezzel erősíti a nemesség mozgalmát. 1789-ben a császári titkos megbízott már azt jelenti Bécsbe: „El kell készülve lenni arra, hogy Magyarországon éppen olyan forradalom tör ki, mint Franciaországban."[1]

II. József nehéz helyzetbe került. Nemcsak Magyarországon, hanem Belgiumban és Tirolban is feltámadt rendszere ellen a nemzeti ellenhatás, s míg csapatai a Balkán félszigeten a törökkel hadakoztak, Poroszország háborúval fenyegette és titokban támogatta a birodalmon belül az elégedetleneket. A Habsburg monarchiát a teljes összeroppanás veszélye fenyegette, — Józsefnek akarva-akaratlan szakítania kellett addigi politikájával. Hogy a belső forrongást lecsillapítsa, és a nemességet maga mellé állítsa, lényegében összes addigi rendelkezéseit visszavonta.

Ezzel azonban már nem állíthatta meg a nemesi mozgalmat. A kezdeti siker, az uralkodónak, az államhatalom képviselőjének megtorpanása, csak növelte annak lendületét. A megyék — elsősorban a keleti országrész megyéi — egymással versenyezve semmisítik meg intézkedéseinek maradványait, öntevékenyen visszaállítva a Mária Terézia-kori állapotokat. Most már nem kérnek, követelik az országgyűlés azonnali egybehívását, s azzal fenyegetőznek, hogyha az uralkodó nem teljesíti kívánságukat, önkényesen maguk hívják egybe.

II. József halála újabb erősödést jelent a mozgalomnak. A főnemesség ugyan általában visszahúzódik, a köznemesek azonban folytatják a harcot, s eltökélt szándékuk, hogy József utódát kész feltételek elé állítják.[2] A megyékben már teljesen a köznemesség kezében van a hatalom, s országosan szervezkednek. Azt hirdetik, hogy József törvénytelen kormányzása megszakította a pragmatica sanctióban lerögzített örökösödés fonalát, az új királlyal a nemzetnek újból kell szerződnie alkotmányos jogai biztosítására. A nemesi követelések közel járnak a teljes függetlenség kimondásához.[3]

A köznemesi mozgalom programmját Ócsai Balogh Péter, a hétszemélyes tábla bírája fogalmazza meg. Ő készíti a megyékhez a röpiratot, mely a szabadkőműves páholyokon át terjed az egész országban, s biztosítja, hogy a megyékből az országgyűlésre érkező követek, azonos utasítással érkezve, egységes álláspontot képviseljenek. A Balogh-féle programm alapján készíti el azután az országgyűlés a király elé terjesztendő hitlevél tervezetét, az új

---

jellemző, hogy Boronkay Zsigmond zempléni főszolgabíró már Rákóczi Manifestumát másoltatta több példányban, közeli újra-kibocsátására számítva. (*József nádor iratai.* Kiadta Domanovszky Sándor, I. Bp. 1925. 155. l.)

[1] Marczali, *II. József, im.* III. 542. l.

[2] L. erre Jacobi bécsi porosz követ jelentéseit: Gragger, *im.* 115. l. 35. jegyz., 117. l. 141. jegyz., 116. l. 139. és 140. jegyz.

[3] Sztáray Mihály gr., az ellenállási mozgalom egyik vezéralakja, még 1790 júliusában is azt hangoztatta, hogy az országnak úgy kell felkészülnie, hogy bármely pillanatban szembeszállhasson a Habsburgokkal, sőt, ha a helyzet azt adná, tőlük el is szakadjon. (*Magyar jakobinusok iratai.* I. k. 238. l. 4. jegyz. — A következőkben erre a munkára a cím említése nélkül, csak a kötet és lapszám megadásával utalok.)

alkotmányt. Ebben tükröződnek legtisztábban a nemesi törekvések; ha megvalósul, az eddigi örökös királyságot választóivá alakítja át, s minden hatalom a köznemesség kezébe kerül.[1] Kimondja a tervezet, hogy a rendek évenkint, külön meghívás nélkül országgyűlésre jönnek össze, az adó és subsidium megszavazására. Az országgyűlést csak önmaguk halaszthatják el, de három évnél nem hosszabb időre. Az uralkodó a rendek által előterjesztett törvényjavaslattól csak egyszer tagadhatja meg a szentesítést, a másodszori fölterjesztéskor már köteles azt megerősíteni. Az uralkodó mellé egy ellenőrző szenátus kerül. Ennek jogában áll a törvénytelennek látszó királyi rendeletek végrehajtását felfüggeszteni, s valójában ez tartja kezében a végrehajtó hatalmat. Önálló nemzeti hadsereg, külön magyar diplomácia biztosítanák az ország függetlenségét, melynek immár csak uralkodója volna közös az osztrák tartományokkal.

Az új alkotmány a köznemesség hegemóniáját volna hivatott biztosítani. Az országgyűlés és a szenátus révén ő tartaná kezében a törvényhozó és a végrehajtó hatalmat egyaránt, nem osztozkodik senkivel. A főnemességet megfosztja eddigi előjogaitól, a polgárság és a jobbágyság pedig marad jogfosztott állapotában, feléjük alig van szava a tervezetnek. A nemesi követelések csak egy-két ponton találkoznak a polgárság érdekeivel, így az árutermelő köznemességnek az a kívánsága, hogy szüntessék meg a vámsorompókat és tegyék szabaddá a kivitelt.[2] Egyoldalú nemesi elképzelések tükröződnek a hitlevéltervezetben, még a jozefinizmusnak a polgári átalakulás felé mutató szerény reformjait is elvetik. Benne a nemzeti követelések a feudális jogok biztosításával keverednek.

Mindez lehetővé teszi, hogy a mozgalom megnyerje a kisnemesség szélesebb tömegét, mely egy új aranykor eljövetelét látja felvillanni. A szinte jobbágyszinten élő armalisták, taksás nemesek, a kiváltságos népelemek: jászok, kúnok, a hajdú városok egymásután csatlakoznak a mozgalomhoz.[3] Azzal az ürüggyel, hogy koronaőrségeket szerveznek, fegyverkezni kezdenek: összeírják és felesketik a nemességet,[4] nemesi bandériumokat állítanak fel, és katonai mustrákat tartanak. Törekvésük már magában rejti a nemzeti hadsereg magvát. Ugyanakkor a keleti megyék kiáltvánnyal fordulnak az idegenben állomásozó magyar ezredekhez, s felhívják tisztjeiket, álljanak a nemzeti ügy mellé. A felhívás élénk visszhangra talál, hiszen a tisztikar zöme is a köznemesség fiaiból áll. A török határról országgyűlési karhatalomnak fölrendelt Graeven huszárok útban Pestre, Keszthelyen, a nemesi bandériumokkal együtt megülik a testvériség ünnepét.[5] Egyes tisztek, sőt egész ezredek az országgyűléshez fordulnak, magyar vezényleti nyelvet és magyar ezredekbe magyar tiszteket kívánva.[6] A nemzeti lelkesedésben résztvesz a legénység is. Bihar megye alispánja már tavasz végén azt írja, hogy „a paraszt-

[1] A követutasításokra, a hitlevéltervezetre és a körülötte zajló vitákra l. Marczali, *1790/91. im.* I. 177. s köv. l., II. 1. s köv. l. és *Sándor Lipót iratai, im.* 13. s köv. l.

[2] L. Mérei Gyula, *Magyar iparfejlődés. 1790—1848.* Bp. 1951, 5. s köv. l.

[3] *Sándor Lipót iratai, im.* 21. l.

[4] Az eskü szövegét, melyben „a szabad magyar nemzet és annak eredet szerint való jussai, szabadságai és törvényei iránt", továbbá „a hathatósan lekötelezendő s megkoronáztatandó király iránt" fogadnak hűséget, közli Marczali, *1790/91, im.* I. 163—164. l.

[5] L. I. k. 210. l. 1. jegyz.

[6] L. I. k. *Iratok* 15/a. sz.

ság katona fiait revocálja",[1] s valóban, már koratavasszal szökésekre kerül sor.[2] A nemesi mozgalomnak sikerült megbontania a hadsereg egységét.

Ahogy nő a mozgalom, vele növekszik a köznemesség önbizalma, s egyre jobban kiütközik céljainak feudális jellege. Míg kezdetben néhány biztató kijelentés a jobbágyok felé is elhangzik, mely ha nem is érinti a földesúr-jobbágy közötti jogi viszonyt, legalább humánusabb bánásmódot ígér a parasztnak, később ennek sem látják szükségét.[3] 1790 januárjában Gömör megye még a jobbágyért is szót emel az uralkodó előtt: „Noha ezen adózó szegény nép Felségednek és nekünk is vérünk, mégis az emberiség méltóságából annyira leszállíttatott, hogy sokan közülök a vadaknak konyhájára szoríttatva lévén, holmi makk, fű és polyva eledelekkel puffasztják hasukat."[4] Tavasszal, a követi utasítások megszerkesztésekor azonban már alig emlékeznek meg róluk. Vagy ha igen, akkor is többnyire csak annyiban, hogy jobbágy-földesúr viszonylatban is vissza kell állítani a Mária Terézia-kori állapotokat. Ahogy Sopron megye kifejezte: „a földesurak joga épen maradjon, a jobbágyok elnyomása pedig elkerültessék."[5] De nem minden megye ilyen óvatos. Abaúj kertelés nélkül kimondja, hogy József úrbéri reformjait el kell törölni. Mivel a törvények világosan rendelkeztek a parasztságról, „megegyezésüket a rendek a parasztság állapotának változtatására nem adhatják."[6] Hont megye pedig kifejti, hogy „természetes ugyan, hogy a szabadságot, mely még az állatoknak is kedves, minden néposztály kívánja, de miután a gondviselés, mely az emberi nem felett őrködik, úgy akarta, hogy némelyek királyokká, mások nemesekké, mások szolgáknak szülessenek: a kereszténvi szeretet sérelme nélkül fogunk jogainkkal élni mindaddig, míg ebben az országgyűlés nem teszen változást."[7] Azt a megyék nagyrésze természetesnek veszi, hogy a nem-nemesek újra elvesztik hivatalviselési jogukat, Zemplén pedig még az ellen is tiltakozik, hogy püspök lehessen belőlük.[8]

Mindennek természetes következménye volt, hogy a parasztság szembefordult a rendi mozgalommal. Több vidéken megtagadják a robotot, másutt keményhangú röpiratokban intik a megyéket, hogy az országgyűlésen az ő

[1] Bihar m. alispánjának levele Szabolcs megye alispánjához: Debreceni állami lt. Bihar m. lt. Acta emeritorum 21. fasc. II.

[2] Az adatokat közli Marczali, *1790/91, im.* I. 24. l.

[3] Jellemző erre Gludovácz József mélykúti földesúr kijelentése. 1790 nyara végén jobbágyai azt kérték tőle, ne vonja el tőlük az eddig használt kukoricaföldeket. Gludovácz megtagadta ezt, mondván: „már eljött az az idő, melyben én is élhetek auctoritásommal és urasági jussommal. Eddig ugyan én is megszoríttattam ebben a zavarodott világban, de már följött az én tsillagom". (Mélykút község elöljáróinak panasza, 1791. július 6: O. L. Privatbibl. 14. fasc.)

[4] Marczali, *II. József, im.* III. 568. l.

[5] Marczali, *1790/91, im.* I. 217. l.

[6] *Collectio repraesentationum et prothocollorum incl. statuum et ordinum regni Hungariae occasione altissimi decreti de die 28 Januarii 1790 . . . submissorum.* Pest—Buda—Kassa, 1790. 20. l. Horváth Mihály alapján idézi Kató is, *im.* 205. l.

[7] *Uo.* I. 135. l. és Kató, *ih.* Hasonló értelemben nyilatkoztak Veszprém és Varasd megye is. *Uo.* I. 248. és II. 10. l. — Veszprém különben követi utasításába bevette, hogy a jobbágyok iránti rendelkezésekben „a mennyire a törvény és a földesúri jog engedik," a „humanitást" tartsák szem előtt, hogy a jobbágyok is „belsejükben meggyőződjenek róla és érezzék, mennyivel jobb a törvény oltalma alatt maradniok, mint szabad akaratuk önkénye szerint igazgatni magukat és vagyonukat." Marczali, *1790/91, im.* I. 221. l.

[8] Marczali, *1790/91, im.* I. 207. l.

ügyükről se feledkezzenek meg.[1] Szepes vidékén, a Dunántúl Fehér és Tolna megyékben, de különösen az ország északkeleti részén, Zempléntől le Zarándig, szervezkedni kezd a jobbágyság.[2] Magatartásuk egyre fenyegetőbb, hiába üzeni meg nekik a zempléni alispán, hogy „minek bolondoznak az urok ellen, mikor semmi bajok nincs."[3] Szabolcs-Biharban a „parasztok dekrétumát" terjesztik a falvakban, „hogy a szegény, sok ként látott, megnyomorult állapotján kesergő parasztság, tudván, mihez tartsa magát, egy kesergő szívvel légyen az országban." A röpirat, mely oly nagy ijedelmet keltett a nemesi udvarházakban, már fegyverre hívja a föld népét: „az urak igavonó barmaikká akarnak tenni... Rajta hát, egész parasztság, könyörülj magadon, emeld fel botodat, vasvilládat, baltádat, a kegyetlen, ingyenélő, húzó-vonó, országpusztító, királytlopó urak ellen."[4] Több megye félelmében katonaságot kér, míg az új uralkodó, II. Lipót, titokban tüzeli a parasztokat, hogy ezzel a nemességet térdre kényszerítse. Megbízottai járják a falvakat, a jobbágypártoló „jó király" legendáját terjesztve.[5] A végső eszköztől, „a láncos kutya" szabadonereszétésétől azonban visszarettent Lipót, „mert a parasztot könnyű ugyan kitörésre bírni, de éppen nem oly könnyen nyugoszik meg megint."[6] Meg időközben a nemességgel is sikerült megegyeznie, s a parasztságra nem volt többé szüksége. Az pedig elmaradott és szervezetlen volt, az uralkodó és a nemesség megegyezése, a feudális rend megszilárdulása után saját erejéből önálló vállalkozásba nem kezdhetett. Nincs rá adatunk, hogy a francia forradalmi eszmék már ekkor eljutottak volna hozzájuk. Érezték embertelen sorsuk súlyát, ennek hangot is adtak, de még messze voltak attól, hogy kívánságaikat a kor nyelvén, a természetjog rendszerébe ágyazva tudják előadni.

A nemesi törekvésekkel szemben a polgárságnak kellett volna hallatnia szavát, hogy megvédje a jozefinizmus reformjaiból azt, ami előremutató volt, sőt, ezen túlmenve, a polgári átalakulás alapjait lerakja. A francia forradalom kiáltására megmozdult ugyan a városi polgárság, de gyenge hangja meg sem hallatszott a nemesi hangorkánban.[7]

A magyarországi polgárság a XVIII. század végén még igen gyönge, sem számarányban, sem műveltségben vagy vagyonban nem mérhető a nyugati országokéhoz. Polgárnak ebben az időben a szabad királyi és bányavárosok lakosságát számíthatjuk. Az 1787-es népszámlálás Magyarország területén (Erdély és Horvátország nélkül) 44 ilyen várost vesz számba, lakosságuk kerek számban 392 000 lélek.[8] Ez a hazai összlakosságnak mindössze

[1] 1790. május 20-i titkos jelentés: „Die meisten Bauerngemeinden sollen den Komitaten schriftlich, einige mit Drohungen gewürzte Vorstellungen überreichet haben, dass man auf dem Landtage ernstliche Anstalten zu ihrer Erleichterung treffen möchte." (O. L. Privatbibl. 11. fasc. 7. köteg.)

[2] *Magyarország története. 1790—1848.* Egyetemi jegyzet, *im.* 5—6. l.

[3] Ismeretlen levele a zempléni vizsgálat iratai közt: O. L. Nádori t. lt. Ad polit. 1798. 73. sz. F. köteg.

[4] A röpiratot közli: Marczali, *1790/91*, *im.* 230—234. l.

[5] L. Mályusz Elemér, *A magyarországi polgárság a francia forradalom korában.* A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve, I. 1931. 255—259. l.

[6] L. Izdenczy államtanácsos későbbi följegyzését: Eckhart Ferenc, *A bécsi udvar jobbágypolitikája 1761—1790-ig. Századok*, 1956. 123—124. l.

[7] L. Mályusz, *im.* 225. s köv. l.

[8] A szabad királyi és bányavárosok névsorát egykorú és későbbi kimutatások egyaránt másként adják meg. Mályusz (*im.* 226. l.) a különböző adatok egybevetésével számukat 39-ben állapítja meg. Tekintve, hogy a kérdés jogi oldala fejtegetéseim szem-

6,4%-a,[1] holott ugyanakkor Angliában a lakosságnak mintegy 25, Franciaországban pedig 20%-av olt városlakó polgár.[2] Húszezernél több lakosa csak 6 városnak van,[3] (élükön Debrecen 29 778 lélekkel), s a városok zömében öt- és tízezer közt van a lakosok száma.[4] Párizs lakossága jó százezerrel múlta felül Magyarország egész polgárságát.

Pedig a városlakók még korántsem mind iparosok, kereskedők, vagy polgári értelmiségiek. Schwartner Márton e korbeli följegyzése szerint „nehéz Magyarországon azt a határvonalat meghúzni, amelyik a várost a falutól elválasztja. Az ország minden városa (Pest és Pozsony sem kivétel) a városi iparon kívül többé-kevésbbé mezőgazdaságból és állattenyésztésből él, és így kevésbbé vagy jobban faluhoz hasonlít."[5] A városlakó népelem nagyobb része polgárjoggal nem rendelkező szolga, zsellér, napszámos, akik a polgári öntudattól még nagyon messze vannak, s akiknek feje fölött a francia forradalom eseményei elzúgnak anélkül, hogy érdeklődésüket fölkeltenék.[6] A mesterek, legények és inasok száma 1782-ben együttesen 40 409, s ugyanakkor a városi kereskedők száma mindössze 4025.[7] Bécs politikája sem az iparnak, sem a kereskedelemnek nem engedett teret, úgyhogy az iparosok és kereskedők is általában szegények. II. József, a fiziokrata tanok hatására, különben sem méltányolta a polgárságot, gondoskodása a jobbágyságra irányult, úgyhogy olyan városok, mint Pozsony, Kassa vagy Komárom, az 1780-as években arról panaszkodnak: iparosaik, hogy megélhessenek, föld- és szőlőmívelésre szorulnak.[8]

A polgárság tehát kicsiny és súlytalan volt. Ehhez járult még, hogy politikai kérdésekben nem volt egységes. Protestánsok és katolikusok, magyarok és németek nemegyszer szemben álltak egymással, s a megosztottságot még fokozta, hogy a hangadók egyre inkább a közéjük telepedett nemesek lettek. A városok vezetése a néhány patrícius családra szorítkozó szűkkörű tanács kezében volt, ez pedig, hogy kiváltságos helyzetét fenntartsa, mereven elzárkózott a plebejus tömegek kívánságai elől. A tanács tagjai közt egyre gyakrabban találkozunk nemesekkel, s ebben az időben a vezető polgárcsaládok már szívesen utánozzák a nemesi életformát, s legfőbb céljuknak

pontjából mellékes, egyszerűen a népszámlálás adatait fogadtam el. L. Thirring Gusztáv, *Magyarország népessége II. József korában*. Bp. 1938. 86. l.

[1] Thirring, *im.* 87. l.

[2] Kulischer Josef, *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit*. München—Berlin, 1929, II. 420. l.

[3] A hetedik, Kecskemét, óriási kiterjedésű agrártelepülés, mezőváros — még a városi rangot sem szerezte meg.

[4] Thirring, *im.* 86. l.

[5] Schwartner Martin, *Statistik des Königreichs Ungern*. Pest, 1798. 112—113. l.

[6] Mályusz, *im.* 227. l.

[7] Thirring Gusztáv, *Városaink lakosságának kereseti viszonyai a 18. század második felében. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*. VIII. 1901. 135. l. Itt említem meg, hogy a régebbi irodalom (főleg Marczali, *Magyarország története II. József korában*) gyakran önkényes számokat hoz a lakosság foglalkozási stb. statisztikájára. Ezeket egy-két későbbi munka is átvette, így Gárdonyi Albert, *A vármegye és a város társadalma*. Magyar Művelődéstörténet, IV. 325. s köv. l., majd innen Kató, *im.* 205. l.

[8] Marczali, *II. József, im.* I. 116—117. l. — Az iparosság nagy része ebben az időben még különben sem vált el a mezőgazdaságtól. Ahogy a Kancellária egy 1785-ös jelentése mondja: a kézművesek egy része csak mellékesen iparos, főfoglalkozásuk a földművelés. (O. L. M. Kanc. 6514/1785. sz.) Almásy Pál egy 1787-es jelentése szerint, a szegényebb iparosok nyáron aratást vállalnak. (Marczali, *II. József, im.* I. 117. l.)

a nemesség megszerzését tekintik.[1] Nemesek képviselték legtöbb városunkat az 1790-es országgyűlésen is. Így aztán érthető, hogy a diétán föl sem vetik a polgárság kívánságait, s hogy akkor sem tiltakoznak, amikor a rendek be akarják vetetni a királyi hitlevélbe, hogy nem-nemes semmilyen tisztséget se viselhessen.[2]

Ez a polgárság, a melyik nagy részében nem is magyar, a nemzeti függetlenség kérdésében teljesen közömbös, s míg vezetői az országgyűlésen hallgatólagosan a nemesi politikát támogatják— a rendekkel szemben az uralkodónál keres támogatást. Hogy az első lépést ki tette meg, a polgárság képviselői vagy a király, nem tudjuk. Az azonban bizonyos, hogy Lipót terveibe nagyon is beleillett a polgárság törekvéseinek felkarolása, sőt felszítása, ahogy a parasztság esetében, úgy itt sem a polgárságért, hanem hogy ezzel is szorítsa a rendeket.[3] Titkos megbízottai előre előkészített kérvényeket íratnak alá a polgárokkal, melyben ezek saját polgári képviselőiknek az országgyűlésre való beengedését és a nemesekével egyenlő szavazati jogát kérik, hogy a városok érdekeit szóhoz juttathassák. Hoffmann Alajos az uralkodó megbízásából az ő lelkesítésükre írja röpirataic, a Babelt és a Ninivét. Ezekben éles szavakkal mutat rá a nemesi mozgalom bábeli zűrzavarára, a benne kiütköző feudális vonásokra, arra, hogy a haladó jelszavak alkalmazása csak szemfényvesztés, mert nem a népre, hanem a kiváltságos osztályokra vonatkoznak, s durva, magyarellenes kirohanásokkal teletűzdelt torzképet rajzol a nemességről, erről az „ázsiai, vad hordáról." Ugyanekkor az uralkodó titkos jóváhagyásával egyes városok megkezdik a polgárőrségek és lövészegyletek révén a fegyverkezést.

Ezek a császári titkosrendőrséggel összefonódó polgári törekvések azonban csak addig élnek, amíg életrehívójuk jónak látja. Amikor pedig Lipót elérte célját, megbékült a megfélemlített nemességgel, magukra hagyja a polgárokat. 1790 végén szabad folyást enged a nemesi szellemű városi tanácsok megtorló intézkedéseinek, sőt maga is a polgárság ellen lép sorompóba. Talán attól félt, hogy a francia forradalom világító lángjánál még tüzet foghatnak. A polgárság szavát ettől kezdve jónéhány évtizeden át egyáltalában nem hallani.

A polgári követelések mégis szóhoz jutottak az országgyűlést megelőző nagy röpirat-irodalomban, hangot adott nekik az értelmiség.

A XVIII. század végére Magyarországon is megnőtt az értelmiség jelentősége. Az állam egyre több olyan funkciót vállalt magára, mely képzett értelmiséget kívánt, mérnököket, mezőgazdákat, tanárokat, közigazgatási és jogi szakembereket. Számuk egyre növekszik, s az 1790-es években már olyan tényezői a magyar társadalomnak, melynek állásfoglalása nem mellőzhető, s mely számarányát messze meghaladó sullyal rendelkezik.

Ez a magyarországi értelmiség azonban távol állt attól, hogy bármilyen szempontból egységes rétegnek nevezhetnénk. Tagjai írók, ügyvédek, orvosok, tanárok, tanítók, országos, megyei vagy főúri tisztviselők, mérnökök, mezőgazdák, részben papok és szerzetesek.[4] Származásra nézve vegyesen

[1] Erre vonatkozóan jellemző adatokat közöl Kósa János, *Pest és Buda elmagyarosodása 1848-ig.* Bp. 1937 (Apolló Könyvtár 7. sz.), 27—28. l.

[2] Minderre: Mályusz, *im.* 229. s köv. l.

[3] Az alábbiakra l. Mályusz *i.* tanulmányát.

[4] A római katolikus alsópapság és a szerzetesek általában nem voltak érdekelve a feudális egyházi rend fenntartásában, tanult és művelt tagjai pedig nem egy-

nemesi vagy plebejus, polgári és egész csekély számban paraszti eredetű réteg, melynek határai mind a polgárság, mind pedig különösen a nemesség felé elmosódnak.[1] Számuk mindössze 15 000 körül mozoghatott, ami az összlakosságnak nem egészen 0,3%-a.[2] Bár zömükben a városokban éltek, eloszlásuk nagyon egyenlőtlen volt. Pest-Budán, ahol a kormányszervek, az ország főbíróságai és az egyetem székeltek, csak a tisztviselői kar létszáma 467 volt.[3] Ehhez vegyük hozzá az egyetem 42 professzorát, 280 diákját,[4] a Királyi Tábla 300 jurátusát,[5] a legalább ugyanenyi ügyvédet, a 282 értelmiségi pályán tevékenykedő papot és szerzetest, s a fővárosban élő értelmiségiek számát kerek számban 1400—1500 főben állapíthatjuk meg. Ennek a számnak hazai viszonylatban való roppant nagy voltát értékelhetjük, ha tudjuk, hogy pl. Pozsonyban ugyanekkor az értelmiség száma legföljebb 500 (ennek a fele egyházi jellegű személy), Kassán 350—400, Debrecenben, az ország legnépesebb városában 450—500, (ebből 378 togátus diák),[6] de már Nagyváradon, ahol pedig akadémia székelt, legföljebb 100—120, a szabad királyi városok közé számító Szatmárnémetiben pedig mindössze 15—20.[7]

---

szer ellenségesen álltak vele szemben, mert az egyházi kereteken belül egyre kevesebb lehetőséget találtak tehetségük kifejtésére. Amikor azután II. József a szerzetesrendek egyrészét feloszlatta, azok művelt és szakképzett tagjai értelmiségi foglalkozásokban helyezkedtek el. Jellemző példaként hadd hivatkozzam a jakobinus szervezkedésben is részes, volt pálos szerzetesekre, Verseghy Ferencre és Makk Domokosra.

[1] A külföldet járt, művelt köznemesség és a nem-nemes honoráciorok egybeolvadása, mely a reformkorra már előrehalad, ekkor még alig indult meg. Vö. Kósa János, *im.* 21. l.

[2] Az értelmiség számát megállapítani még hozzávetőlegesen is nehéz. Schwartner Márton a „polgári tisztviselők," — tehát az országos, megyei, városi, egyházi és magán világi alkalmazottak számát (ideszámítva az ügyvédeket is), kereken 17700 főre becsüli. (Schwartner, *im.* 138—140. l.) Ugyanakkor az 1787-es népszámlálás a „tisztség vagy hivatalbeliek és honoratiores" (azaz a tisztviselők és szabadfoglalkozású értelmiségiek) csoportjában Magyarországon (Erdély és Horvátország nélkül) 3792 főt tüntet föl. (Thirring, *im.* 32. s köv. l.) A két adat közti nagy eltérést részben megmagyarázza az, hogy Schwartner az alsóbbrendű személyzetet, uradalmi ispánokat stb. is fölvette a tisztviselők közé, míg a népszámlálás csak a magasabb szinten dolgozó, mai értelemben vett tisztviselőket számolta ide. Így a mi számításainkhoz inkább a népszámlálás adatai használhatók. Ehhez a kereken 4000 főhöz azonban még hozzá kell adnunk a tanszemélyzetet, és a felsőbb iskolák diákságát. A már említett 1787-es népszámlálás a tanszemélyzetet nem mutatja ki külön. A *Lexicon universorum regni Hungariae locorum populosorum* (Bp. 1920) 1773-ból a megyékben élő tanítók számát, az Erdély, Horvátország és Partium nélküli Magyarországon, 4437 főben adja meg. A városi tanítók számára az 1792-es adatokból következtethetünk, számuk ekkor 623. (Thirring, *Városaink lakossága, im.* 158. l.) Ehhez még hozzávéve a közép- és főiskolák, valamint az egyetem tanárait, nagyjából Schwartner adatához érünk, aki a magyarországi tanszemélyzet létszámát, a szerzetesi tanerőket is beleértve, 6000 főre becsülte. (*Im.* 134—137. l.) A tanulókra vonatkozó statisztikák nem különítik el a közép- és főiskolás diákságot. Együttes számuk 1782-ben kereken 25 000. (Igaz, hogy ez csak a városi iskolákban tanulókra vonatkozik, tehát nincsenek benne olyan iskolák, mint pl. a sárospataki, ahol Schwartner szerint 1787-ben a tógátus diákok száma 230 volt. *Im.* 550. l.) Ha ennek a 25 000-nek $^1/_5$-ét, kereken 5000 főt veszünk főiskolásnak, talán nagyjából megközelítjük a valóságot. (Vö. Schwartner, *im.* 497. s köv. l.) Mindezek alapján a magyarországi értelmiség körülbelüli számát 15 000-ben határozhatjuk meg.

[3] Erre és a következőkre l. Thirring, *im.* 63—64. és 94—101. l.

[4] Ezekre a számokra l. Schwartner, *im.* 520—521. l.

[5] Erdélyi László jurátus levele, 1794. szept. 13: I. k. 1071. l.

[6] Schwartner, *im.* 549. l.

[7] Bármennyire tág keretek között mozognak is ezek a becslések, amelyekben semmilyen előmunkálatra nem támaszkodhattam, arra jók, hogy általános képet adjanak.

Még nagyobb az ingadozás, ha a városokon kívül élő értelmiséget nézzük. A Jász-Kúnságban az 1787-es népszámlálás 184 tisztviselőt és honoráciort mutat ki; Pest megye területén számuk 82, a kis Szepesben 97, de már Biharban vagy Szatmárban csak 58. Leghátrább van Békés, Csanád és Csongrád: a három megyében a tisztviselők és honoráciorok összes száma mindössze 12, s pl. Békésben ezek is mind egy helyen, Gyulán élnek.[1] Hasonló képet kapunk, ha a tanítók számát vetjük egybe. Az 1772-es összeírás adatai alapján Pest megye tanítói kara 209 főből áll, Szepesé (melynek lakossága 97 000 lélek) 119. Ugyanakkor a kereken 45 000 lakost számláló Csongrád megyében csak 7 tanító van.[2] Mindennek pedig fokozott jelentősége van akkor, amikor a nádor egy későbbi jelentése azt mondja, hogy a francia forradalmi eszméket a tanítói kar oltotta az ifjúságba.[3]

Ez az értelmiség az ország legműveltebb része, — de felfogásában, politikai és filozófiai világnézetében, társadalmi összetételének és a kor átmeneti jellegének megfelelően, korántsem egységes, sorai közt a legszélsőségesebb álláspontok képviselőivel találkozunk.[4] A klérus által irányított ortodox katolicizmustól a deizmusig és ateizmusig, a felvilágosult abszolutizmus híveitől a független magyar állam hirdetőiig, a feudális berendezkedés védőitől a polgári átalakulás harcosaiig minden iránynak vannak hívei közöttük, s politikai, társadalmi és filozófiai eszmék, haladó és reakciós vonások nem egyszer elválaszthatatlanul összekeverednek. Mégis, az 1780-as évek végére kiválik soraikból egy nem is olyan kis csoport, mely véleményében, politikai elképzeléseiben nagyjából egységes. Ez a csoport a jozefinista értelmiség.

Társadalmi vagy anyagi helyzetét nézve ez sem egységes: arisztokrata ugyan csak elvétve akad köztük, birtokos köznemes már több, zömük azonban vagyontalan kisnemes vagy éppen polgár, elvétve paraszti sarj. Közöttük nagy számban találkozunk protestánsokkal, akik vallási felfogásuk és neveltetésük révén is közelebb állanak a felvilágosodás eszméihez. A plebejus értelmiség száma 1780 és 1790 között ugrásszerűen megnő, éppen II. József intézkedései következtében. A jozefinista államgépezetnek szakképzett, megbízható hivatalnokokra volt szüksége, — ezért a császár megnyitotta a közpályákat a protestánsok és nem nemesek előtt. Ugyanakkor nagy számban engedte felsőbb iskolákba a plebejus származékokat. Világi jellegű plebejus értelmiségről Magyarországon csak József 1785-ös pátense óta beszélhetünk.[5]

[1] Thirring, *im.* 63—65., 106—110., 115—116. l. Békés megyéről különben részletes kimutatásunk is van, bár adatai részben csak becslés eredményei. Eszerint 1797-ben a papok és tanítók együttes száma 99 volt. Ehhez a számhoz járult még 33 urasági tiszt, 25 jegyző és 4 postamester, mindössze 161 fő. Arra most nem tekintve, hogy a maga egészében sem a klérust, sem az urasági tiszteket vagy a postamestereket nem sorozhatjuk az értelmiséghez, ez a szám a teljes lakosságnak alig több mint 0,02%-a. (Scherer Ferenc, *Békés vármegye társadalma. 1695—1848.* Gyula, 1941, 30. l.)

[2] Thirring kimutatása, *im.* 67. l.

[3] *Sándor Lipót iratai, im.* 819. l.

[4] L. erre Mátrai László rövid összefoglaló jellemzését: *A magyar filozófia haladó hagyományainak kérdései a felvilágosodás korában. Akadémiai Értesítő,* LXI. 1954, 161—168. l.

[5] Uralmának, meggyőződésem szerint, ez is egyik nagy pozitívuma. Sajnos, hogy történetírásunk ezzel a kérdéssel jóformán semmit sem foglalkozott. Vö. Heckenast Gusztáv, *Les roturiers intellectuels en Hongrie. 1780—1848. Revue d'Histoire Comparée,* VII. 1948. s köv. l.

A kisnemesi és plebejus értelmiségnek az életkörülményei nagyjából azonosak voltak. Valamennyien kinőttek a feudális társadalomból, annak kerete szűk volt számukra, s az esetek jó részében nemhogy tehetségük kibontakozását, de még megélhetésüket sem biztosította. Az országos hivatalok felvevőképessége korlátozott volt, s magasabb stallumain kizárólag a birtokos nemesség és az arisztokrácia osztozkodott.[1] Protestánsok amúgy is csak kivételesen kaptak kinevezést, — a megyei tisztségek pedig még mindig inkább nobile officiumok, igen szűkös fizetéssel.[2] A tanári, orvosi, ügyvédi vagy papi pálya volt az egyetlen, mely mindnyájuk előtt szabadon állt.

Ennek a jozefinista értelmiségnek tekintélyes része külföldön végezte tanulmányait, főleg a protestánsok közül sokan jártak német, svájci vagy francia egyetemeken.[3] A magyarországinál fejlettebb társadalmi és politikai viszonyokat láttak, s a felvilágosodás és racionalizmus eszméivel tértek haza. Különösen jelentős a Göttingában, Schlözernél tanultak csoportja, ezek magukévá tették az angol és francia felvilágosodás politikai és gazdasági törekvéseit és előharcosaivá lettek magyar földön.[4] De azok, akik maguk nem jártak külföldi iskolát, tanáraik, olvasmányaik révén ugyanebben a szellemben nőttek fel. Montesquieu, Voltaire vagy Rousseau művei ekkor már kézről kézre járnak az országban, ahogy a nagy francia enciklopédia, Payne híres könyve az emberi jogokról, vagy Raynalnak a francia felvilágosodás népszerűsítésében oly kimagasló helyet elfoglaló „Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes" című munkája sem ismeretlen körükben. Azt is tudjuk, hogy Holbach munkája, a „Système de la Nature", a materialista filozófia e korbeli bibliája, és a kommunisztikus tanokat hirdető Mably is kedvelt olvasmányuk volt.[5]

[1] Jó példa erre Szentjóbi Szabó László, a költő esete. Két évet töltött a Helytartótanácsnál alantas állásban, abban a reményben, hogy kinevezik. Jóllehet nemes volt, és tekintélyes pártfogói is voltak, ezt mégsem sikerült elérnie, úgyhogy 1793 novemberében otthagyta Pestet és Biharban vállalt tiszteletbeli aljegyzőséget. (Gálos Rezső, *Szentjóbi Szabó László*, Bp. 1955, 32. és 97. l.) — A jurátusok kilátástalan helyzetére l. Erdélyi László már idézett levelét: I. k. 1071. l.

[2] Jól jellemzi ezt Kazinczy egy, az olasz Pilatival való beszélgetése kapcsán. Az olasz kérdi tőle, hogy mint vicenótáriusnak mi a fizetése. „Csudálkozva hallá, hogy csak százötven forint; hiszen egy inas is többet von. Úgy accidentiáim mennek sokra. — Azok szépek, felelém; esztendeje, hogy szolgálok, s azóta 24 lópatkót kaptam egy hámorostól bizonyos expeditumért, melyet azért vettem el, hogy nagyatyámnak küldhessem ajándékban, mint első keresetemet... Tehát egyéb hasznokat vonsz... Vonok. 500 ft.-ot fizetek szállásért, s két patvaristát tartok fizetés nélkül ugyan, de szállással, asztallal, fűtéssel, mosással. — S mint ronthatod így magadat? — Ez nálunk szokás, s mi örömest tesszük." *(Pályám Emlékezete.* Sajtó alá rendezte Lengyel Dénes. Bp., év nélk. 101—102. l.)

[3] A XVIII. század második felében 16 év alatt 700 protestáns diák kapott a Helytartótanácsnál útlevelet külföldi tanulmányokra. (Révész Imre, *A magyarországi protestantizmus történelme.* Bp. 1925, 57. l.)

[4] A Göttingában tanult magyar diákok névsorát kiadta Borzsák István, *Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei.* Bp. 1955. 189. s köv. l. Göttinga egyetemi légkörének jellemzése: *uo.* 30. s köv. l. Az e korban ismertebbek közül itt tanult Berzeviczy Gergely, Benkő Ferenc, Schwartner Márton, Ráth Mátyás, Cornides Dániel, Diószegi Sámuel, Kiss János a későbbi ev. püspök, Marton István orvos stb.

[5] Minderre számos adatot hoz Eckhardt Sándor, *im.* 110—122. l. Hadd hivatkozzam még Hajnóczy József és Őz Pál könyveinek jegyzékére: II. k. 796—797. és 806. l., vagy ami ennél is jellemzőbb, egyeseknek olvasmányaikról készített jegyzeteire. Őz Pálé: Széchényi Kvt. Ms. Oct. Hung. 507. (Kijegyzések Raynal munkájából, a francia emberi jogok deklarációjából stb.); Szolártsik Sándoré: O. L. Vertr. A. 44. fasc. ad A. 11. köteg (kijegyzések Rousseau és Payne műveiből, az Encyklopédiából stb.); Hirgeist

Az új eszmék elterjedésében nagy része van a szabadkőműves páholyoknak. A hazai szabadkőművesség története még korántsem áll tisztán előttünk,[1] azt azonban tudjuk, hogy a XVIII. századnak ez a legnagyobb hatású társadalmi szervezete nálunk is az 1770—80-as években éli virágkorát: minden értelmiségi központban megtaláljuk. Tagjai nagyobbrészt a nemességből kerülnek ki, de a polgári értelmiség is szép számmal képviselve van benne. A szabadkőműves mozgalom célja a „világosság terjesztése," azaz az egyházi hatalomnak minden vonalon való háttérbe szorítása. Harcol a skolasztika ellen, a szabad tudományos kutatásért. Elveti az ember és ember közti faji, vallási megkülönböztetést, s elvileg az egyenlőséget vallja.[2] Bár ez teljes következetességgel sohasem érvényesült, az értelmiség nemes és nem nemes tagjai kezdettől fogva egyenjogú tagjai a páholyoknak, s ez azonos irányban való fejlődésüket is előmozdítja.[3] A szabadkőműves páholyokban folyó munka tehát a polgári egyenlőség felé vivő utat egyengette, ha nem is a gyakorlati és államéletben, de az emberek gondolkozásában, ami azután a politikában is meg kellett, hogy mutatkozzék. A páholytagok lázas izgalommal keresték és vitatták az üléseken, levelezésükben a kibontakozás új útját,[4] s letörhetetlen optimizmussal bíztak a világosság fényénél uralomra jutó értelem diadalában.[5]

Ferencé: *uo.* 51. fasc. ad A. 17. köteg (bő kijegyzések Holbachból); vagy a nemesség és értelmiség mesgyéjén álló Spissich János alispán jegyzetei: O. L. Nádori titkos lt. Ad polit. 1796: 121. sz. 32. mellékl. (Voltaire, Milton, Payne és egyes kisebb röpiratokból); Mablyra: Zgurics följelentése Szentmarjayról: I. k. *Iratok* 40. sz.

[1] Ezzel foglalkozó tanulmányok: Abafi Ludwig, *Geschichte der Freimaurerei in Oesterreich-Ungarn.* I—V. Bp. 1889—1893; Abafi Lajos, *A szabadkőművesség története Magyarországon.* Bp. 1950; Jancsó Elemér, *A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII. században.* Kolozsvár, 1936. — L. még: *Sándor Lipót iratai, im.* 10—11. és 130. s köv. l., továbbá Domanovszky Sándor, *József nádor élete.* I. Bp. 1944. 132. s köv. l. A Festetich-család kezén levő dégi szabadkőműves levéltárnak a 2. világháború alatti teljes megsemmisülése sok mindent örökre homályba borított. A bécsi Staatsarchiv nagy iratsorozata, a „Szabadkőműves akták" anyagába viszont magyar kutató még nem nézett bele.

[2] A Draskovich-obszervancia alapiratában olvassuk: „megcáfolhatatlan igazság, hogy természet szerint mindnyájan egyformák vagyunk." A kisebb rész hatalmáról és „a nagy többség nyomoráról és üldözött voltáról" beszél. „Nézzük adózó alattvalóink sorsát, és látni fogjuk, hogy azok a rájuk rakott teher alatt csaknem összeroskadnak." (Abafi, *A szabadkőművesség Magyarországon, im.* 80—91. l.)

[3] Kazinczy írja a *Pályám Emlékezetében*: „Gyönyörű vala azt látni a József epochájában, hogy a jobb lelkek hogy szövődének össze, hogy tartának össze az egymástól elválasztó részek különbségei mellett is, mihelyt őket a jó szeretete egyesítette. Nagy és kicsiny, hazafi és idegen, tisztviselő s magányos, polgár és katona egy volt, ha egymásban érdemet találtak." (*i. kiad.* 100. l.)

[4] Elegendő megtekintenünk Hajnóczy József szabadkőműves barátaival való levelezését az 1780-as évekből. Filozófiai, politikai, közgazdasági problémák, a papság és az egyházak szerepe, a tudomány szabadsága, a társadalmi egyenlőség kérdése mind ott forranak kérdés vagy felelet alakjában a levelekben. (A levelezés: St. A. Vertr. A. 71. fasc.)

[5] Hadd idézzem itt br. Podmaniczky Sándornak, a Göttingában, Schlözernél tanult közgazdásznak 1787-ben, a párisi Réunion des Étrangers szabadkőműves páholyban mondott beszédének elejét, mely pompásan világítja meg a páholytagok ideális elképzeléseit. „Si jamais une société parmi les hommes est propre à élever et ennoblir l'esprit et le coeur de l'homme, le rapprocher de la nature, de l'innocence et de sa grandeur primitive, à lui rendre sa premiére noblesse et dignité et la ressemblance de la divinité, — si jamais une institution a eu pour but principal de réveiller l'esprit de recherches, l'amour de la vérité et la liberté de penser, — d'enflammer l'homme de l'amour pour ses semblables, de le former vertueux, noble et doux, — d'exciter en lui les sentimens de l'amitié,

A szabadkőművesség hatását tehát elsősorban abban láthatjuk, hogy lehetőséget adott arra, hogy az értelmiség tagjai rendszeresen találkozzanak, véleményüket a legfontosabb világnézeti kérdésekről kicseréljék és a problémákat megvitassák. Ezáltal elterjesztette a páholytagok közt a felvilágosodás racionalista tanait, megismertette velük a nyugaton forrongó eszméket és így kialakított egy bizonyos alapkérdésekben nagyjából egyetértő vékony réteget. Ez a szabadkőműves értelmiség szinte kivétel nélkül a racionalizmus talaján áll. Szabadon kritizálja és támadja az egyház „fanatizmuson és babonákon" nyugvó tanait, kitörő örömmel üdvözli az „évezredes sötétség után" a felhők felhasadását és a „fényt", de még csak reformer és nem forradalmár.[1] Vallási szempontból nagyobb részük közömbös, s a tolerancia híve már a Türelmi Rendelet kibocsátása előtt. Többnyire deisták, s elkeseredetten támadják a katolikus klérust. A vallást azonban szükségesnek látják, ateista csak kevés van köztük, s ezeknél ez már egyéni, — tegyük hozzá, hosszú egyéni — fejlődés végpontja.[2]

Politikai elképzeléseik, szorosan simulva filozófiai világnézetükhöz, szintén a felvilágosodás tanaiban gyökereznek. Magyarországra a francia államelmélet forradalmi tanai német közvetítéssel érkeztek, letompítva és megszűrve.[3] Ennek az államelméletnek Christian Wolff volt a fő teoretikusa,

---

de l'amour fraternel, de la tolérance, de l'amour de la paix, — de l'enchainer dans les liens les plus étroits pour le bonheur de ses semblables, — de lui accorder des plaisirs purs, sages et paisibles, — de lui faire oublier pendant les momens heureux d'une réunion plus étroite, les peines de la vie et les rapports pénibles du rang et de la société civile, et de lui donner tous les secours possibles dans tous les tems : c'est l'OrdreVénérable, c'est l'institution de la Franche-Maçonnerie." A szabadkőművesség legfőbb célja — mondja a következőkben — az igazság keresése kell, hogy legyen. „Celui qui a le courage de douter, s'appercevra, qu'il a déja fait un grand pas vers la vérité." . . . Az igazság keresésében mindnyájok iránytűje „az egészséges ész". A földi élet boldogságát az erény és a bölcsesség adják. Ezek védik meg az embert a hiszékenységtől, a fanatizmustól, a türelmetlenségtől és a babonáktól, sőt ez teszi lehetővé, hogy küzdjön ellenük. Majd miután hosszan részletezte a fanatizmus rendkívül káros voltát, lendületes optimizmussal fejezi ki a fejlődésbe vetett hitét. „Le soleil monte de plus en plus pour éclairer les hommes, il a enfin dissipé les nuages qui, pendant longtemps, ont privé la terre de ses rayons." (*Discours prononcé le jour de S. Jean 1787 dans la loge de la Réunion des Étrangers à Paris.* Philadelphia, 1787. *Szinnyei* nem ismeri : X. 1299—1300. h.)

[1] L. I. k. *Iratok* 72. sz. — Jellemzően világítja meg gondolkozásukat Kazinczynak Aranka Györgyhöz írt levele : „Nagy még a setétség, kedves Barátom! és nékem úgy látszik, hogy mivel némelly hellyeken *napok* támadnak, a barlangok setétjei még feketébbekké válnak, mind eddig vóltak, míg egünket estveli homály fogta vala bé. Én megmakacsítottam magamat kicsikarni a superstitio kezéből a véres tőrt és irtóztató képéről lekapni az álorcát. Voltaire, Rousseau, Helvetius, a Sanssouciba lakott filozófus s a kőmívesség úgy adnak paist balomba, jobbomba kardot, mint mikor Perseust készítették fel az istenek az Andromeda megszabadítására." (1790. márc. 25 : *Kazinczy Ferenc levelezése.* Közzéteszi Váczy János. II. 1891. 51. l.)

[2] L. Martinovicsnak *Mémoires philosophiques ou la nature dévoilée* (1787) c. munkáját, a materialista filozófia első rendszeres hazai összefoglalását : I. k. *Iratok* 1. sz. Értékelésére : Makai Mária, *Martinovics filozófiája és a francia materialisták világképe. Filozófiai Évkönyv.* II. Bp. 1956. 231—288. l. L. Laczkovics Jánosnak Darvas Ferenchez írt levelét : I. k. *Iratok* 20. sz. — Höring Mihály bányaügyi gyakornok levelét »L'univers ne sera jamais heureux, à moins qu'il ne soit athée«) : II. k. 702. l. 1. jegyz. — Hirgeist Ferenc jegyzeteit : I. k. *Iratok* 107. sz. — Az egész kérdésre l. még Mátrai, *im.* 166. l. és Bruckner János, *A materialista Bessenyei György. Irodalomtörténet*, 1950 III. 11. l.

[3] Az alábbiakra l. Szabó Imre, *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon.* Bp. 1955, főleg 27. s köv. l. és Hartung Fritz, *Der aufgeklärte Absolutismus. Historische Zeitschrift.* 180. (1955) 15—42. l.

ő volt az, aki a francia természetjogot megszelidítette és az abszolút monarchia testéhez idomította. Eszerint a társadalmi szerződéssel az emberek minden jogukat az uralkodónak adták át, az tehát korlátlan hatalommal uralkodik s csak az istennek felelős. Viszont kötelessége az állampolgárok jólétéről gondoskodni, s ennek érdekében joga van alattvalóit erővel is a helyes útra kényszeríteni. — Ez az úgynevezett „felvilágosodott abszolutizmus". Ezt az elméletet fejlesztették azután tovább a Habsburg monarchia teoretikusai, Sonnenfels és Martini. Mivel véleményük szerint az emberiség még kiskorú, erővel is rá kell kényszeríteni a jót. Ezért az egyén életét a bölcsőtől a koporsóig aprólékos szabályok közé szorítják, s ezeknek megtartására a szélesen kiépített állami szervezet, a rendőség ügyel.

A felvilágosodott abszolutizmus tehát a kiváltságos osztályokra támaszkodik és megtartja a feudális kormányzati kereteket, de az államot magasan fölébe emeli az egyháznak, saját ügyeibe nem engedi beleszólni és kiveszi kezéből a nevelést. Abszolut voltának megfelelően többé-kevésbé függetleníti magát a rendi szervektől, ennek érdekében segíti az ipar és kereskedelem fejlődését, s bár tanait nézve ellene van a gyökeres változtatásnak, intézkedéseivel mégis a polgári forradalom feltételeinek megérlelődését mozdítja elő.

Mindez kétségtelenül előremutató vonás benne, s különösen a fejlődés kezdetén, amikor önálló akcióra nem képes, a feltörő polgárság szívesen látja a felvilágosodott uralkodó abszolut hatalmát. Ez a polgári, vagy polgárosodó értelmiség a XVIII. század kilencvenes éveiig európaszerte távol áll a gyökeres változtatás gondolatától, csak reformokra törekszik, s szentül hiszi, hogy a „józan ész" uralomra jutásával a polgári átalakulás felülről kezdeményezett reformokkal megvalósítható. Így az enciklopédisták, Diderot és d'Alembert a felvilágosodás elterjedésétől várják a polgári reform sikerét, s Helvetius is úgy képzeli, hogy „a fény és a tudás" meghozzák a „babonák bukását," ezzel „az igazság diadalát," anélkül, hogy radikális társadalmi változásokra vagy forradalomra kerülne sor[1]. Voltaire meg éppen idealista: az írók és filozófusok munkája nyomán elterjed a fény, — írja — s bátor és bölcs miniszterek, felvilágosodott uralkodók végrehajtják a kívánt forradalmat az egész világon[2]. Ez a polgárság tehát szövetségesének, sőt támaszának érzi az uralkodót nemcsak a nemesség, hanem a klérus ellen is, s felvilágosodott uralmáért még zsarnoki kormányzatát is helyesli. Ahogy a francia felvilágosodás eszméinek népszerűsítésében oly nagy érdemeket szerzett Raynal ezt világosan meg is mondotta: „a legboldogabb kormányzat az igazságos és felvilágosodott zsarnoké lenne."[3]

Ezekután természetesnek fogjuk találni, hogy a fejlődés kezdeti fokán a felvilágosodás magyar képviselői is az uralkodó szövetségesei és a felvilágosodott abszolutizmus hívei. II. József rendszere sok olyan változást hozott, mely, ha nem is érintette az állam szerkezetének és a társadalom felépítésének feudális alapjait, a polgári reformok irányába mutatott, s ezek a birodalom nyugati tartományaihoz képest is elmaradt Magyarország tár-

[1] Mindkettőt idézi Griewank Karl, *Der neuzeitliche Revolutionsbegriff. Entstehung und Entwicklung.* Weimar, 1955, 208. s köv. l.

[2] *Uo.* 193. s köv. l.

[3] »Le gouvernement le plus heureux serait celui d'un despote juste et éclairé.« Raynal, *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes.* VII. 1770., 202. l. — Raynal könyvének magyarországi elterjedtségére l. Waldapfel József, *A magyar irodalom a felvilágosodás korában.* Bp. 1954. 22. l.

sadalmi viszonyai közt még fokozottabb hatást keltettek. Gondoljunk a közigazgatási vagy a bírósági reformokra; gondoljunk József egyházi politikájára, melynek különösen messzehangzó kicsengése volt.[1] Az állam felsőbbségének biztosítása a római egyház felett, az a következetesség, mellyel az egyháziakat kiszorította a világi ügyek intézéséből s amellyel rendezni próbálta az állam és egyház érintkező határait, a szerzetesrendek feloszlatása, és talán mindenekelőtt a protestánsok javára kibocsátott türelmi rendelet, nem maradhattak visszhang nélkül a magyar értelmiség körében. Tudjuk, hogy a parasztság személyi alárendeltségét megszüntető rendelkezések, a robotszolgáltatások szabályozása, korántsem érintették a nemes és jobbágy közti feudális viszony lényegét, mégis biztató előjelek voltak a teljes felszabadítást várók számára is. A földmérés pedig, melyet a nemesség első pillanattól kezdve oly viharos ellenkezéssel fogadott, nem nyújtott-e reményt a nemesi kiváltságok leglényegesebbjének megszüntetésére? Magában véve az, hogy a jozefinizmus tagadta az állam isteni eredetét és emberi alkotást látott benne, utat nyitott a szabadabb véleménynyilvánításnak, s ez a viszonylag enyhe cenzúrarendeletekben is kifejezésre jutott. A nem-nemeseknek a közhivatalokban való alkalmazása pedig a feudális-rendi tagozódás örökkévalóságába vetett hitet ingatta meg, azt most nem is említve, hogy a plebejus értelmiség számban és tekintélyben való megnövekedéséhez is számottevően hozzájárult.

Persze tudjuk, hogy József törekvései nem merültek ki ennyiben, és ha fenti reformjait pozitíven értékeljük, a mérleg nyelvét akkor is lebillenti az, hogy alapjaiban lehetetlenné tett Magyarországon minden kibontakozást, amikor egyrészt fenntartotta, sőt fokozta a gyarmati rendszert, másrészt pedig az ország teljes beolvasztására törekedett. A jozefinista értelmiség nem látta ezt? Illúzióban élt volna II. József szándékait illetően?[2]

A kérdésre nehéz válaszolnunk, hiszen forrásfeltárásunk éppen a józsefi korra jóformán még meg sem kezdődött. De nem valószínű az, hogy ne látták volna, amit az egykorú nemesség már fennhangon hirdetett. Nem hihető, hogy Berzeviczy[3] ne látta volna a gyarmati függés minden kibontakozást gátló voltát, vagy hogy Kazinczy természetesnek találta volna, hogy Magyarországon a közigazgatás nyelve minden időkre a német maradjon. Látniok kellett mindezt, s látták is. De nem láttak benne elháríthatatlan veszélyt, szemük a társadalmi reformokra volt irányítva, s minden más másodrendűnek

[1] Legújabban Maas Ferdinand nagy forráskiadványa (*Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich. 1760—1770.* I—II. 1951. Fontes Rerum Austriacarum II/71—72. sz.) kimutatta, hogy a jozefinista egyházpolitika alapjait még Kaunitz kancellár lerakta Mária Terézia korában, József azonban jóval túlment az általa elképzelt felső határokon, amikor nem elégedett meg az egyház és állam hatalmi viszonyának rendezésével, hanem egyrészt mélyen belenyúlt az egyház belső életébe is, másrészt pedig a protestánsok számára biztosította a toleranciát.

[2] Ez a véleménye Kató Istvánnak, *im.* 201. l.

[3] Berzeviczy Gergely is azok közé tartozik, akiknek társadalmi hovatartozását nehéz eldönteni. Nagybirtokos köznemes, aki azonban a göttingai egyetemről hazaérkezve a Helytartótanácsban vállal állást, és ahogy még majd látjuk, Hajnóczyval, Verseghyvel és másokkal együtt alakítja meg a radikális demokraták olvasókörét. Ahogy már erről szó volt, az 1790-es években még nem történt meg a nemesi és nem nemesi honorációrok egy értelmiségi rétegben való egybeolvadása, — de Berzeviczy (és ugyanezt a típust képviseli Kazinczy is) ennek a fejlődésnek korai előfutára. A nemesség és értelmiség határmesgyéjén állanak, életformájukat tekintve részben oda, gondolkozásukat nézve azonban feltétlenül ide tartoznak.

tűnt föl előttük. Világosan mutatja ezt Hajnóczy József esete. 1784-ben arról kesereg bécsi barátjának, Bartsch Konrádnak, hogy a császár csapást csapásra mér a magyarokra, elvitette a koronát, most pedig a németet teszi hivatalos nyelvvé.[1] Nem is egy fél év múlva mégis állami szolgálatba lép, előbb Széchényi Ferenc oldalán, majd önállóan, Szerém megye alispánjaként. Talán megváltozott közben a véleménye? Egyáltalában nem. Barátainak hozzá írt leveleiből láthatjuk, mennyit tusakodott önmagával, mielőtt rászánta volna magát. De úgy látta, hogy „a kancellária nemes urai és a vezetők" mindenáron meg akarják akadályozni a reformokat, még kisebb engedményekre sem hajlandók, — s ezt nem nézheti ölbetett kézzel.[2] Szabadkőműves testvérének, La Langue varasdi orvosnak is ez volt a véleménye: ne aggodalmaskodjék, jól tette, hogy elvállalta a kerületi titkárságot, mindenki csak örülne, ha ilyen hozzá hasonlóan igazságos, becsületes és lelkes emberek kezében volna a dolgok intézése.[3] Ahogy Hajnóczy gr. Forgách Miklósnak írta (aki megrótta, amiért a kalapos királyt szolgálja): kötelességemnek érzem mindent megtenni, „hogy összes embertársaimat természetes jogaikhoz segítsem, melyeket semmilyen elévülés, semmilyen polgári szerződés nem szüntethet meg." Így jó emberbarát és jó hazafi lesz, de ha a kettőt szembeállítják, — írja — „inkább kívánom, hogy emberbarátnak, mint hogy hazafinak nevezzenek."[4]

De vajon a nyilván Forgáchtól származó alternativa: hazafiság vagy emberbarátság, — melyben, ha a kettő nem egyeztethető össze, Hajnóczy dacos büszkeséggel az utóbbit választja, — azt jelentette, hogy aki jozefinista, az nem lehet patrióta? hogy az egész jozefinista értelmiség hazafiatlan?[5] Éppen nem. Közöttük a többség izzó patrióta, akinek leghőbb vágya, hogy hazájának előmenetelét szolgálja s éppen azért hirdeti és terjeszti a felvilágosodás eszméit, hogy népét kiemelje a tudatlanság sötétségéből.[6] Nevezhetjük-e hazafiatlannak Berzeviczy Gergelyt, aki 1790 koratavaszán a Habsburgoktól való teljes elszakadás és a nemzeti királyság megvalósítása mellett agitál?[7] Vagy Hajnóczyt, akinek „fáj a lelke," ha a Mátyás király alatt még oly hatalmas magyar állam lezüllésére gondol,[8] aki megrója munkájában a XVII. századi személynököket és ítélőmestereket, hogy meghunyászkodtak a Habsburgok előtt és nem képviselték a nemzet érdekét,[9] s még Kazinczyt is meginti, hogy ügyeljen Bécsben a magyarság jó hírnevére.[10] Péczelinek halálos ágyán utolsó szava is a haza volt[11], Kazinczyról, Batsányiról vagy Verseghyről pedig köztudomású, hogy legfőbb törekvésük a nemzeti irodalom és műveltség fejlesztése volt. Mondhatjuk-e hazafiatlannak Szacsvay Sándort, a nemzeti újságírás jozefinista úttörőjét, vagy azt a Cházár Andrást, aki

[1] Bartsch 1894. okt. 14-i levele: St. A Vertr. A. 71. fasc. 7 köteg.
[2] Bartsch levele Hajnóczyhoz, 1785. nov. 18.: *Uo.*
[3] La Langue levele, 1785. márc. 16.: *Uo.* 12. köteg.
[4] Közölve I. k. 47. l.
[5] Ez a véleménye Révai Józsefnek, aki szerint ebben a korban kerülnek végzetesen szembe egymással a demokratizmus és a hazafiság. (*Kölcsey Ferenc. Az Irodalmi tanulmányok.* Bp. 1950. c. kötetben. 32. l.) Révai nyomán ezt vallja Kató is, *im.* 200. l.
[6] Wohlgemuth Fülöp kanonok írta Hajnóczynak: »O amice, absque ostentatione dictum sit, ardeo desiderio extrahendi hanc plebem e ruditate, quae omnium vitiorum fons.« (1785. okt. 31.: St. A. Vertr. A. 71. fasc. 14. köteg.)
[7] Ld. röpiratát: I. k. *Iratok* 6. sz.
[8] I. k. 86. l.
[9] I. k. 374. l.
[10] *Pályám emlékezete, i. kiad.* 176. l.
[11] *Uo.* 128. l.

könyvet írt a földmérés és a nemesi adózás szükséges voltáról, de amikor a császár elrendelte, hogy a bíróságokhoz szóló beadványokat németül kell megszerkeszteni, lemondott ügyvédi gyakorlatáról, pedig szegény ember volt.[1] A példákat még folytathatnók, de talán ez is elég annak bizonyítására, hogy a magyar jozefinisták nem voltak hazafiatlanok.

Ha viszont így van, — kérdezhetjük — miért szövetkeztek II. Józseffel? Két okból. Az egyik, hogy ebben az időben ennek az értelmiségnek a reformelképzelései általában nem igen haladták meg József tényleges intézkedéseit, így tehát valóban saját reményeik megvalósítóját láthatták benne. A másik pedig az, hogy ugyan kire támaszkodhattak volna másra? A nemesség még a reformok gondolata elől is elzárkózott, ha melléjük állnak, a reakciót támogatják ; a polgárság gyönge és elmaradott, a parasztság pedig politikai akcióra nem képes. Mivel pedig magukban ők is gyöngék, nagyon gyöngék voltak, egy szövetségesük maradt : a felvilágosodott uralkodó.

Igaz, az értelmiség sorában voltak olyanok is, akikben semmi magyar patriotizmus nem volt, s csak az uralkodóhoz voltak hívek. Ezek azonban zömükben idegenből, osztrák, német, vagy más területről kerültek ide a császári kormányzat rendelkezésére, vagy a hazai nem magyar nemzetiségek sorából származtak, akikben majd a nemzeti visszahatás is már az ébredező nacionalista érzések alapján vált ki ellenkezést. Köztük és a magyar jozefinisták közt József uralma alatt a különbség nem jött, nem is jöhetett elő. Amikor azonban a magyar nemesi mozgalom előretörésével egy nemzeti átalakulás lehetősége felvetődik, a jozefinista értelmiség sorai meghasadnak, és kiválik belőle a magyar hagyományoktól idegen rész.

Talán nem lesz hiábavaló néhány esetet közelebbről szemügyre vennünk.

Hajnóczy baráti köréhez tartozott a pesti német polgári családból származó Kohlmayer Sámuel. Anyagi gondokkal küszködő kezdő ügyvéd, amikor föltűnik előttünk az 1760-as évek végén. Törekvő, művelt ember, telve tervekkel és reményekkel. Állást azonban nem kap, hiába folyamodik a Helytartótanácshoz és a Kamarához felvételért. Lendülete mégsem törik meg. A francia felvilágosodás íróit olvassa, már 1785-ben ateistának mondja magát, — s Hajnóczyhoz írt leveleiben a filozófiai kérdéseken túlmenve, a magyarországi kibontakozás útját keresi. Gyűlöli az arisztokráciát és a klérust, a nemesség visszaszorításának lehetőségén töpreng, polgári átalakulást, egyenlőséget, a jobbágy számára is emberi sorsot keres, — akárcsak Hajnóczy. Mindketten jozefinisták, Józseftől várják az indítást, s látszólag nincs eltérés köztük sem a cél, sem a követendő út tekintetében. 1789-től kezdve azonban Kohlmayer egyre idegenebbül nézi a nemzeti mozgalom kibontakozását. A magyar nyelv hivatalossá nyilvánítása szerinte katasztrófális lenne, („ez csak káromkodásra való"), s két évszázaddal vetné vissza a kulturális fejlődést. „A német nyelv fejlettebb német erkölcsöket és tudást közvetít" — írja — s úgy véli, a jozefinizmus alatti nagy előhaladás sem lett volna lehetséges Magyarországon a német nyelv nélkül. Hát még a függetlenségi törekvésekre hogy haragszik. Ezeknek szerinte nincs jogosultsága. A regnum independens „értelem nélküli üres szó" számára, hiszen az ország csak egyik tagja a német birodalomnak, s a függetlenség valóra váltása azt eredményezné, hogy „barbár erkölcsök és elvadulás" lenne úrrá ott, ahol a császárnak már valamelyes műveltséget sikerült elültetnie. Kohlmayer tehát szembekerül a nemzeti moz-

[1] Ld. I. k. 939. l. 2. jegyz.

galommal, szembekerül jozefinista barátaival, s útjaik elválnak. Kohlmayer valóban „monarchista demokrata" volt, s József halála után csak egy út maradt számára, beállt II. Lipót besúgóinak sorába.[1]

Ugyanezt a pályát futotta meg Molnár János, a pesti lutheránus egyház lelkésze, szintén szabadkőműves és nagy jozefinista, aki a nemzeti mozgalom ellen elsőnek lépett sorompóba. „Politisch-Kirchliches Manch Hermaeon" c. röpiratában gyűlölködő szatírával ír a nemesi mozgalom céljairól, „szittya féktelenségéről." Vele szemben az udvarban keres támaszt, s inkább a német nyelvet is elfogadja, csak a magyar ne jöjjön. Ferenc alatt már az udvar besúgói közé tartozik. Hajnóczy annyira megvetette, hogy kivégzése előtt az utolsó vígaszt sem akarta kezéből elfogadni.[2] Hadd említsem meg Protulepecz Mátyás varasdi ügyvédet, Lipót művelt és a polgári törekvésekért őszintén lelkesedő besúgóját, aki a parasztság felszabadításánál talán csak a magyar nemzeti törekvések megfojtását kívánta jobban. A horvát hazafinak a magyar nemzeti követelések ellen tiltakozó nacionalizmusa vitte a közös jozefinista táborból a császári udvarba.[3] Kell-e említenem az idegenből idehelyezett császári kegyencet, Gabelhofer Gyulát, a pesti egyetemi könyvtár osztrák igazgatóját, Hoffmann Lipótot, az egyetem német nyelv és irodalom professzorát, ki 1790-ben a magyarok elől Bécsbe menekült, s ott írta Lipót király megbízásából hirhedt röpiratait a nemesi mozgalom ellen, — valamennyien jozefinisták voltak, a polgári reformok hívei, de mindezt a magyar nemzeti törekvések ellenében akarták megvalósítani, a józsefi összbirodalom keretén belül. És nem ebbe a kategóriába tartozik-e Martinovics Ignác is, ekkor a lembergi egyetem tanára, aki lelkesen helyesli a polgári átalakulás radikális formáját is, de teljesen értetlenül áll a magyar nemzeti törekvések előtt?[4] Az ebbe a csoportba tartozók száma azonban elenyészően csekély a patrióta érzelmű jozefinistákhoz viszonyítva, s ne tévesszen meg bennünket, hogy zsebükben az udvar pénzével, alig néhányan akkora zajt tudtak csapni.[5]

Milyen mások a patrióta jozefinista értelmiség érzései és megnyilatkozásai! Ők is félnek a nemesi reakciótól, rettegnek az alig indult reformok megmaradásáért, — de ugyanakkor nem is titkolt belső örömmel nézik a nem-

[1] Hajnóczyhoz írt levelei: St. A. Vertr. A. 71. fasc. 10. köteg. Gotthardi 1791. febr. 28-án ajánlja Lipót királynak titkos szolgálatra: O. L. Privatbibl. 14. fasc. 579. és 582. sz. jelentés. Ferenc király azonban úgy tudta, hogy már korábban is teljesített apjánál bizalmas szolgálatokat a magyarországi parasztság fellázítása körül: *Sándor Lipót iratai, im.* 575. l.

[2] Szabadkőműves működésére: *Sándor Lipót iratai, im.* 131. l. — Besúgó voltára és Hajnóczyval való esetére: III. k. 314—315. és 412. l. Molnár különben, magyar hangzású neve ellenére szlovák volt. A teljesen szlovák lakosságú Gömör megyei Bisztróról származott. (Bisztróra: *Lexicon universorum regni Hungariae locorum populosorum . . . 1773.* Bp. 1920. 103. l. és Fényes Elek, *Magyarország geographiai szótára.* I. Pest, 1851, 137. l.)

[3] Jelentései: O. L. Privatbibl. 15. és 26. fasc. Életrajzát maga írja meg 1794. nov. 12-i jelentésében.

[4] Ld. *Oratio ad proceres* c. röpiratát: I. k. *Iratok* 7. sz. Martinovicsra l. még a III. fejezetben írottakat.

[5] Rendkívül jellemző Farádi Vörös Ignác, Temes megye főszolgabírájának a megállapítása: „Némely rossz magyarok is voltak a Geheime Policeiban, de a külsőket inkább bátorkodtak meg szóllétani és ezen Geheim Policia társaságba hívni, gondolván, magyar nemzete ellen nem fog dolgozni." (*Farádi Vörös Ignác visszaemlékezései az 1778—1822. évekről.* Kiadta Madzsar Imre. Bp. 1927, Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris. 114. l.)

zeti mozgalom kibontakozását. Őz Pál, a fiatal plebejus értelmiségnek ez a nagy reményekre jogosító képviselője, aki saját szavai szerint „különösen és őszinte szeretettel fordult mindig az adózó nép felé," s sorsának megjavítására az életét tette fel, „igaz világpolgári patriotizmussal" írja levelét József rendszerének bukásakor barátjának. Fél, nehogy a nemesség kizárólagos mozgalma egy újabb feudalizmust, „az ősidők rettentő barbárságát" zúdítsa a nemzetre.[1] Barátja, Czadray István még tovább megy. Ő is gyötrődve gondol hazája jövőjére: valóban, a köznemesség válogatás nélkül minden jozefinista intézkedést el akar törölni, mondván, „ezek mind Józsefnek, a kalapos királynak az újításai, — el vele." A hibákat azonosítják a felvilágosodással, s ezt még tódítja a klérus. „Mint a pestistől, úgy félnek minden újítástól, s mindentől, ami idegenből jön, ami német. A magyar csak maradjon magának." Pedig, hogy az elzárkózás mire vezet, láttuk már. „De dobjuk a mérleg másik serpenyőjébe mindazt az elnyomást, amelyet a jó uralkodó talán nem is akart elkövetni, amely azonban, mert rossz oldalról kezdett az ügyhöz, mégis megtörtént, s amelyért a felelősséget mégiscsak rá, az értelmi szerzőre kell hárítani, — vajjon merre billen a mérleg nyelve? Bizonyosan erre. Ki ne volna boldog, hogy ezt a mostani változást megérhette, s ki ne vallaná Ciceróval együtt: „inkább kívánom a zajgó szabadságot, mint a csöndes alávetettséget."[2]

A nemzeti mozgalom azonban nemcsak az egyetemről éppen kikerült fiatalokat ragadja magával, írók, költők, tudósok, a jozefinista értelmiség színe-java mellé áll. Verseghy — aki pedig később, a bíróság előtt sem restelte megvallani, hogy nagy híve volt mindig Józsefnek,[3] — versben üdvözölte a nemesi mozgalmat.[4] Batsányi „Abaúj vármegye örömünnepére" írt költeményében túláradó boldogsággal köszöntötte a változást: „visszatér az ország dicső koronája, visszatér Szent István királyi pálcája. Nyelv, törvény, szabadság teljes erejével..."[5] Pedig József reformjaiért ő is őszintén lelkesedett, s később is nagy elismeréssel emlékezett meg róla, akinek „általában félreismert szándékát kezdik napról-napra jobban megismerni, s merész cselekedetének, halhatatlan jótéteményének nagy értékét mind jobban és jobban méltatják és megbecsülni tanulják."[6] Kazinczy még a koronaőrző megyei bandériumnak is tagja, s ő, aki valóban nem szükségből, hanem meggyőződésből szolgálta Józsefet, a lidércnyomás alól szabaduló örömével jegyzi fel az alkotmányellenes rendeletek visszavonását: „akkor lobbanánk örömre."[7] Révai Miklós versekben köszönti a hazatérő koronát, Pálóczi Horváth Ádám pedig, aki buzgó jozefinizmusában alig egy éve még a török háborúra is buzdító marsot írt, olyan lelkes hívévé válik a nemzeti mozgalomnak, hogy ismerősei „az utolsó kuruc"-nak nevezik.[8] Berzeviczy röpiratot ír s abban fejti

[1] Őz szavait idézi levelében Czadray István: I. k. *Iratok* 9. sz. Őz különben 1795-ben a bíróság előtt is így jellemezte a József halála körüli időt: amikor „az újjászületett szabadság lánggal lobogott." II. k. 744. l. — A parasztság iránti rokonszenvére l. *uo.* 726—727. l.

[2] I. k. *Iratok* 9. sz.

[3] II. k. 314. l.

[4] I. k. *Iratok* 8. sz.

[5] *Batsányi János összes versei.* Sajtó alá rendezte Keresztury Dezső és Tarnai Andor. Bp. 1953. 26. l.

[6] *Uo.* 305. l.

[7] *Pályám Emlékezete, im.* 164. l.

[8] Waldapfel, *im.* 42. l.

ki, hogy történelmünk utolsó 300 évének legfőbb tanulsága: csak a Habsburgoktól elszakadva szerezhetjük meg nemzeti függetlenségünket.[1] Koppi Károly úgy látja, soha ilyen alkalom nem volt az ország dolgainak igazi rendezésére,[2] Hajnóczy pedig elkészíti nagy tervét, a polgári és nemzeti irányú vívmányok együttes megvalósítására.[3]

A jozefinista értelmiség óriási többsége, az, amelyik a hazai, magyar hagyományokban gyökerezett, ha aggódott is a demokratikus fejlődés jövőjéért, örömmel látta a függetlenség zászlaját kibontó nemesi mozgalmat. A köznemesség előretörésével egyszeriben megváltozott a politikai helyzet számára is, az erők új csoportosulása kezdődött, s a jozefinisták patrióta érzelmeit, de ösztönös politikai éleslátását is bizonyítja, hogy azonnal megértették, nekik most nem az uralkodó, hanem a nemesség mellett van a helyük. Ez az állásfoglalás az értelmiség legjobbjainál kimutatható, s tanújeleit egyszerre látjuk feltűnni Szerém megyében Hajnóczynál, Pesten Verseghynél, vagy Koppi professzornál, Kassán Batsányinál, vagy Erdélyben Aranka György körében. Az értelmiség egy részét lenyűgözi és bizonyos fokig megtéveszti a nemesi mozgalom optimista önbizalma és kezdeti nagy lendülete. Új aranykor hajnalát látják föltűnni, melyben a nemes önként lemond kiváltságairól, a jobbágyot testvérének fogadja, s lassú fejlődéssel létrejön a társadalom új rendje. Szemléletük arra az illúzióra épült, hogy a nemesség hajlandó lesz kiváltságairól lemondani, s bizonyos mérsékelt reformokat életbeléptetni. Tegyük hozzá, hogy ezek a nemesi reformerek maguk is roppant távol álltak nemcsak a forradalomtól, hanem még a radikálisabb reformoktól is. Nagyváthy János utopista ábrándjában egy évszázad alatt „nemes meggondolás után" megszűnik a társadalmi egyenlőtlenség. Földesúr van még, de ez barátja és atyja a parasztnak, az meg „munkasegítő társa." A nemesség részt vállal a hadi kiadások fizetésében, a klérus lemond egyházi vagyonáról.[4] Az író szinte már látja az emberiesség és testvériség diadalát: „akkor fog a szelíd bárány a farkassal, a megláncolt jobbágy a volt tirannussal egyességre lépni".[5]

A nagy lelkesedés, a Rákóczi szabadságharc óta nem látott nemesi megmozdulás általában túlzott és indokolatlan reményeket ébreszt az értelmiség tagjaiban, s Nagyváthy nem áll egyedül azzal a hitével, hogy a rendek a polgári átalakulás irányába is megteszik a legfontosabb lépéseket. És ennek a hitnek táplálására milyen kis dolgok elegendők. Verseghy túláradó szavakkal ünnepli azokat, akik az országgyűlésen a magyar nyelv ügye mellett felszólaltak,[6] Batsányi pedig, mint az egész nemzet, mint saját vágyainak valóraváltóját köszönti Batthyány Alajost, aki kétségtelenül a nemesi reformmozgalom egyik legrokonszenvesebb alakja, — a jobbágy szabad költözéséért, a nem nemesek birtokszerzési és hivatalviselési jogáért, bizonyos fokú közteherviselésért, vallásszabadságért harcolt, — de a polgári átalakulás gon-

[1] L. I. k. *Iratok* 6. sz.
[2] I. k. *Iratok* 5. sz.
[3] I. k. *Iratok* 4. sz.
[4] *A tizen-kilentzedik században élt igaz magyar hazafinak öröm-órái.* (Hely nélk. „1900".)
[5] *A veres barátnak egy el-pusztult templom omlása mellett való szomorú képzelései.* 1790.
[6] „Emlékeztető oszlop . . ." *Verseghy Ferenc kisebb költeményei.* (Császár E.—Madarász F. kiad. Bp. 1910.) 61. l.

dolatától távol volt.[1] Hisznek a mozgalom lendületében, bíznak annak nagyműveltségű vezetőiben, az Orczyakban, Vayakban, a Helytartótanács felvilágosodott tisztviselőiben, az országgyűlésre egybesereglett megyei küldöttekben, s abban, hogy a maradi nemesi tömegekkel szemben a reformerek véleménye lesz a győztes. Nemesi és értelmiségi törekvések összeölelkeznek, széleik egybemosódnak és legtöbbször megállapíthatatlan, hol végződik az egyik, vagy hol kezdődik a másik.

Az értelmiségi illúziókat táplálta, hogy két téren a rendi és polgári mozgalom céljai, legalább is látszatra, egybeestek, s közöttük ellentét nem volt. Ez a két terület a klérus elleni harc és a magyar nyelv uralmáért folytatott küzdelem.

A klérus hatalmának visszaszorítása fontos érdeke volt a hatalom átvételére készülő köznemességnek, ugyanakkor teljes összhangban volt a polgári törekvésekkel is. Az antiklerikalizmus széles egységbe fogta össze a legkülönbözőbb osztályok és politikai irányok tagjait, az arisztokráciától a megyei köznemesig, a városi polgártól az értelmiségiig,. Elképzeléseik mégsem azonosak. A köznemesség elsősorban hatalmi szempontokat tart szeme előtt,[2], s még a vallási egyenjogúságért is elsősorban azért száll síkra, nehogy a protestánsok elidegenítésével gyöngüljön a nemesi front ereje[3]. Más az értelmiség nézőpontja: a klérustól „a világosságot", a társadalmi haladást félti. „A babonák, a böcstelen ész s a zordon erőszak" visszatérésének akar gátat szabni Verseghy, amikor „a papi szent rendet" ki akarja zárni világi ügyekből,[4] ahogy Batsányi is azért üdvözli az ellenük indított harcot, mert ezzel

„Dőlnek a babona fertelmes oltári,
Melyek a setétség fene bálványának
Annyi századoktól vérrel áradának."[5]

„A franciaországi zendülésre" írt anonym vers pedig már félreérthetetlenül egymás mellé állítja „a három agyarkodó ördögöt," a „Szabadság s Igazság szentségének" ellenségeit: a királyt, a papságot és az arisztokráciát.

„Érted vetekedvén, mind vérednek örül,
Ember gyűlölésnek első szülöttei,
Pokolnak átkozott szövetségesei:
Fennyen uralkodás, pap hatalmassága
s a fő rendnek kincset szomjazó kórsága."[6]

[1] Batsányi: „Batthyány Alajoshoz." (*Összes versei, im.* 35—36. l.)

[2] L. az 1790-es röpiratokat. Pl. *Minek a pap az ország gyűlésen* . . . (1791), mely a klérus kizárását javasolja a törvényhozó hatalomból. Hasonló tartalommal: *Licetne episcopis et parochis, derelictis residentiis suis, in diaetis et aliis dicasteriis in politica regni negotio sese immiscere?* (1790), vagy Szirmay Antal anonym röpirata: *Ius publicae in bona ecclesiasticorum* (1791), mely az egyházi birtoknak a nemesitől különböző jogi természetét bizonyítja, ebből azt szűrve le, hogy az államnak tehát joga van rendelkezni vele.

[3] Ahogy Pest megye követi utasítása mondja: „mivel a polgártársak egyesítése a közbiztonság egyetlen kapcsa, ezt pedig a karok és rendek egyenlő szabadsága támogatja legerősebben, az evangélikusokat . . . az 1608. és 1647. törvényekben meghatározott állapotba kell visszahelyezni, úgy hogy az legyen a szabadságuk, ami a római katolikus egyházé." Marczali, 1790/91. *im.* I. 179. és 185. l.

[4] L. I. k. *Iratok* 8. sz.

[5] „A Látó." *Batsányi versei, im.* 37. l.

[6] I. k. *Iratok* 10. sz.

A magyar nyelvért folytatott harcban a látszat-azonosság mögött még feltűnőbb a szempontok különbözősége. A nemesség tisztán politikai-közjogi síkon nézi a nyelvi harcot, ezért a megyék nagyobb része azzal is megelégszik, ha visszaállítják a latin hivatalos nyelvet, s a magyar csak az alsóbb közigazgatásban él.[1] Az értelmiség ennél sokkal messzebb megy, nem is a német nyelv ellen harcol, hanem a magyar nyelvért, annak kifejlesztéséért, hiszen ez a polgári nemzeti egység első feltétele, s a nemzeti tudományosság felvirágoztatásának alapja.[2] Már Bessenyei megmondotta: „Jegyezd meg e nagy igazságot, hogy soha a földnek golyóbisán egy nemzet sem tehette addig magáévá a bölcsességet, mélységet, valameddig a tudományokat a maga anyanyelvébe bé nem húzta. Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós."[3] A tudóssá levés azonban már a felvilágosodás tudományában való elmélyedést jelenti, ahogy a reformista Decsy Sámuel orvos, tipikus racionalista okoskodással meg is mondja híres röpiratában: gyarmati és elnyomott helyzetéből a nemzet csak a magyar nyelv és a magyar nyelvű tudományok kiművelésével emelkedhet fel „mind természeti, mind erkölcsi, mind polgári boldogságunknak legfelsőbb polcára." Az ország szegénységének oka a tudatlanságból eredő rossz gazdálkodás, „a szép mesterségeknek és a kereskedés kútfejének megfojtása". Ezért kell a magyar nyelvű tudomány, ezért szükséges az anyanyelvi oktatás, a magyar nyelv elterjesztése[4]. Decsynél már megtaláljuk a francia nyelvi-nemzet eszméjének csíráit is, amikor azt kívánja, hogy a nyelvi határok igazodjanak az országhatárokhoz, s elsők közt mondja ki a később még sokat hangoztatott elvet: „aki a hazai kenyeret eszi, tanuljon meg magyarul".[5] Kazinczy már a tudományok és mesterségek kivirágzását várja a magyar nyelv tanításától,[6] s úgy véli, „az idegen vagy magyarrá lesz közöttünk, vagy éhhel hal el."[7] Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság programja ki is mondja, hogy a nyelv tökéletesedése, a világosság terjedése hozhatja csak meg a kereskedés és a mesterségek felvirágzását.[8] Így válik a magyar nyelv ügye a feudális elmaradottság felszámolásáért és a nemzeti egységért folyó harc szerves részévé, s kapcsolódik elválaszthatatlanul a mezőgazdaság, kereskedelem és ipar fejlesztésért vívott gazdasági és politikai küzdelemhez.[9]

[1] A nemesi álláspontra l. Szekfű Gyulának a kérdés európai hátterére is rámutató kitűnő tanulmányát, az *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez, 1790—1848* (Bp. 1926, Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris) bevezetésében.

[2] Hadd idézzem Révai József megállapítását: „A magyar nyelvért való harc... kiindulópontja volt a feudalizmus elleni küzdelemnek, kezdeti formája volt a nemzet polgári egységéért, a nemesség és a jobbágyság feudális, rendi „elkülönözése" ellen folytatott harcnak. És éppen mert kezdeti formája volt, mert a nemzetté-levés legelemibb előfeltételéért folyt, tudott híveket szerezni azok között is, akik a nemesség és a jobbágyság közti igazi válaszfalak lerombolásáról még hallani sem akartak." (*Kölcsey Ferenc.* Az *Irodalmi tanulmányok* c. kötetben. Bp. 1950. 13. l.)

[3] *Magyarság.* Hely nélk. 1778. 6. l.

[4] *Pannóniai féniksz avagy hamvából feltámadott magyar nyelv.* Bécs, 1790.

[5] Ez volt a véleménye már Báróczinak is: *A védelmeztetett magyar nyelv.* Bécs, 1790.

[6] *Kazinczy Levelezése, im.* II. 45—46. l.

[7] *Uo.* II. 45. l.

[8] Jancsó Elemér, *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai.* Bukarest, 1956, 29. l.

[9] L. még erre: *Magyarország története. 1790—1848.* Főiskolai jegyzet, *im.* 17. s köv. l. Erdélyi vonatkozásban: Jancsó, *Az erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság, im.* 25. s köv. l.

Az értelmiség most már főként ezen a két síkon, a nyelvi és egyházi küzdelem vonalán kapcsolódik a nemesi mozgalomhoz és igyekszik abba a maga — ismételten hangsúlyoznunk kell — általában szerény reformtörekvéseit belevinni.[1]

Verseghy Ferenc már említett röpiratában a megszemélyesített magyar haza nemcsak a felekezeti viszályról, a „religiói dagály" mérgéről emlékezik meg, hanem általában buzdítja a rendeket, töröljenek el mindent, ami a haladásnak ellensége, s hagyjanak fel a „csak azért kedves, mert ezer évi" előítéletekkel. Lelkükre köti a tudományok pártfogolását, a kiteljesedésükhöz szükséges „elmeszabadságot," s hogy „a nevelést ne csak egy rendnek vállára tegyétek." Ha nem is meri kimondani, nyilván a francia forradalmi eszmékre gondol, amikor nagy óvatosan arra inti az országgyűlést, tárja szélesre az ifjúság előtt a kapukat, hadd ismerjen meg mindent, ne csak „egynek ítéleteit különösebb erkölcseivel együtt," amikor is „az marad, ami az ő felnevelője vala."[2] És valószínűleg a kapitalizmus útjára lépett angol nemességre gondol, amikor azt ajánlja a nemeseknek, hogy ne vessék meg a kalmárságot, manufaktúrákat s a mesterségeket. Akiknek nincs közéleti tisztségük, akik mostoha sorsra jutottak, „mért ne lehetnének kalmárok s mesterek"?[3]

A versből látjuk: Verseghy bízott benne, hogy a nemesség nem fog megállni az ország függetlenségének biztosításánál. Ezzel a felfogásával nem állt egyedül. Berzeviczy Gergely még abban is hitt, hogy a nemesség segítségével a jobbágyok felszabadítását elérheti.[4] Belnay György, a pozsonyi jogakadémia történelem tanára, a polgári származású ifjúság nevében csodálkozva fordul a „haza atyjaihoz," amikor meghallja, hogy a nem-nemeseket ki akarják zárni a közéleti tisztségekből. Hiszen az ellenkeznék az emberi jogokkal, a józan ésszel és a haza érdekeivel, s a francia példa azt mutatja, elég veszélyes is az ilyen elzárkózás. De bízik benne, hogy a rendek bölcsessége elveti ezt a követelést.[5]

[1] A demokrata értelmiség ezidőbeli mérsékelt reformelképzeléseit jól jellemzi az 1780 végén a debreceni tógátus diákok közt kézről-kézre járó pasquillus szövege: „Frantzia hit új formája, midőn 1789-ben visszavitetnék Nekker a számkivetésből és a zenebonás frantzia nép le tsendesednék: Hiszek egy XVI-dik Lajosban, az ő népének attyában, mennyen és földön szeretetre méltó királyban és hiszek Nekkerben, ő egyetlen egy ministerében, mi szabadítónkban, a ki születtetett a mi boldogságunkra, szenvedett Calonnenak alatta, el üzetett Frantzia Országból, de meg nem haltt, hanem ártatlannak találtatván harmad napon szám kivetésből vissza hívaték és üle a királynak jobja felől, ítélni kitsinyeket és nagyokat. Hiszek a szabadságban, hiszek egy közönséges társaságot, a státusoknak egyességét, az adósságnak lefizetését, a General Patereknek és a Bastillának el töröltetését, a kereskedésnek és a finántznak jó rendbe állását, a polgároknak fel támadását és hiszem a szerencsés országlást. Amen." (Virág Pál debreceni diák jegyzőkönyve: Ráday lt. K. 1. 611.)

[2] A nevelés fontosságát Verseghy más munkáiban is erősen hangsúlyozta. Millot fordítása ajánlásában ezért fordult „a magyar asszonyi nemzethez, úgy mint a haza-gyermekek nevelőjéhez". (I. k. *Iratok* 12. sz.)

[3] I. k. *Iratok* 8. sz.

[4] L. Marczali, *1790/91*, *im.* I. k. 310. l.

[5] *Reflexiones cunctorum Hungariae civium non nobilium* ... 1790. Igaz, hogy Belnay nem látszik lelkesedni a nemesi mozgalom céljaiért, de azt sem mondhatjuk, hogy az uralkodóba veti bizalmát. Így nem látom indokoltnak, hogy őt a monarchikus demokraták csoportjába sorozzuk, egyúvé Molnár Jánossal. (L. Kosáry Domokos, *im.* II. 321—322. l.) A röpirat német fordításához illesztett, valóban monarchikus ízű jegyzeteket nem ő, hanem Gabelhofer abbé írta.

Ezek közül a legtöbbször csak félénk javaslatok közül, melyek maguk is alig lépik túl a nemesi reformizmus határait, élesen kiválik két terv, az egyik Koppi Károlyé, a másik Hajnóczy Józsefé.

Koppi Károly 1784 óta volt a világtörténelem tanára a pesti egyetemen; egy váci mészáros gyermeke volt,[1] a piarista rendbe lépett, s itt ismerkedett meg a racionalista filozófiával, mely már doktori disszertációján mély nyomokat hagyott. Rövid pesti tanárkodás után 1773/74-ben a Voltaire rajongó Fekete János gr. tábornok fiának nevelője Bécsben.[2] Itt ismerkedik meg a felvilágosodás irodalmával. Bécsből Kassára kerül, s az Orczyakkal való ismeretség közel hozza őt a minden ízében patrióta, de a mérsékelt reformok elől el nem zárkózó nemességhez. Baráti viszonyba kerül Kazinczyval, ki később is nagy becsüléssel írja róla: „Örök dísze szerzetének és hazájának." Pár év múlva Kolozsvárt az erdélyi, főleg protestáns értelmiséggel kerül jó viszonyba, Benkő Józseffel, Cornidessel és a Telekiekkel. Polgári reformer, retteg a forradalomtól, s kezdettől fogva híve József császárnak. Már legelső dolgozataiban is az adózó nép felé fordul figyelmével és rokonszenvével, s bár teljesen a feudális-rendi világ szellemében gondolkozik, közvetve már támadja a nemesi kiváltságokat, amikor minden faluban elemi iskolát kíván, s a tehetséges jobbágygyerekek számára meg akarja nyitni az egyetemet. Tipikusan kameralisztikus okfejtéssel (az emberi társadalomra nézve nem folytatnak hasznos életet) javasolja a klérus számbeli csökkentését (egyharmadára) és az egyházi birtokok egy részének a kincstár általi elvételét, amit az állam megtehet, mert „princeps est terrae dominus." A nemesi kiváltságokhoz azonban még nem mer hozzányúlni, sőt úgy véli, aki kereskedővé lesz „a nemesség díszének megőrzése végett" veszítse el nemességét.[3] 1787-ben megjelent „Praenotiones ad historiam ecclesiae" c. munkájában teljesen a jozefinizmus álláspontját vallja. Meggyőződéses híve József egyházi és társadalmi politikájának, s az abszolút királyi hatalom teljes korlátlanságát vallja. 1790-ben azonban elsők között áll a nemzeti mozgalom mellé. „Ius electionis quondam ab Hungaris exercitum" (1790) című munkájában már a fejedelmi mindenhatóság ellen foglal állást, a rousseaui népfölség elvére helyezkedik s történelmi példákon mutatja meg, hogy a nemzet mindig szabadon választotta uralkodóit. Ekkor már a nemzeti monarchia híve, s bár ezt kifejezetten nem írja meg, a szabad királyválasztás jogának leszögezése után, mintha csak véletlenül tenné, a francia Crouy-Chanel hercegi családnak az Árpádoktól való származását bizonyítja. Ebben persze nagy adag naívság van, de Koppi nem erre veti a lényeget. József alkotmányellenes rendeleteinek megszüntetésével, királyválasztással még koránt sincs elintézve az egész nemzet boldogulása — írja. Ezt az alkalmat föl kell használni arra, hogy határozzanak a közjavakról, a következő idők biztonságáról, egyáltalában az egész haza jövendőjéről. Mindenkiben az a reménység él, hogy az országgyűlésre küldött követek a lakosságot részint egymással, részint uralkodójával megbékítik.[4]

[1] Életére és munkáira l. Horváth Ambrus alapos disszertációját: *Koppi Károly*. Szeged, 1940. Adataimat innen merítem. Horváth azonban nem ismeri Koppi alább ismertetendő röpiratát, s 1790-es magatartásáról is alig mond valamit. (Vö. II. k. 215. l. 4. jegyz.)

[2] Gr. Fekete János maga is készített egy alkotmánytervet 1790-ben, melyet nem ismerünk, csak Vay József megjegyzéseiből tudjuk, hogy a nem-nemeseket is be akarta venni az alkotmányba. Marczali, *1790/91*, *im.* I. 306. s köv. l.

[3] Az idézetek Horváthnál, *im.* 34., 36., 55—58. l.

[4] L. I. k. 88. l.

De nem áll meg ennél. Úgy érzi, „ha valaha, most nagyszerű alkalom van királyságunk megreformálására, de tagadom, hogy az volna az igazi reformálás, hogy a megelőző állapotot állítsuk vissza." Kifejti, hogy „meg kell változtatni az alapvető törvényeket és rendeleteket": a „majestást" a nemzet számára kell megszerezni, s a királynak csak egy részét adják át. A kincstárat a nemzet kezelje, — a katonaság a nemzetnek tegyen esküt. Eddig akárcsak valamely szélső radikális nemesi képviselőt hallanánk, — de Koppi nem áll itt meg: „A biztonságot és a szabadság hasznát az utolsó paraszthoz is el kell vinni, úgy hogy érezze, hogy a nemzet, melynek ő is része, befogadta őt. A hasznos törvények alatt érezze mindenki a szabadságot és a biztonságot." Ezért kell a vallási tolerancia helyett teljes szabadságot adni minden felekezet számára. Mindezt pedig sürgősen, mert ha a koronázásig nem történik meg, „a mi reformációnk ismét... a miniszterek kényén-kedvén fog múlni."[1]

Ime a nemzeti és polgári eszmék egymásbafonódása, a nemzeti függetlenség és polgári átalakulás egymástól elválaszthatatlan voltának világos felismerése. De Koppi nem maradt a felismerésnél, nem is csak magánlevélben rögzítette elgondolásait, hanem röpirat alakjában is kidolgozta a rendekhez intézett parainesis alakjában.[2] Gondolatai ebben már kész rendszerben jelennek meg, s első látásra magukon viselik az 1789. aug. 4-i francia deklaráció nyomait. Az ember és polgár jogaiból önként következik, — mondja az intelem — hogy a nemzet szabad. Ebből folyik, hogy el kell törölni a kiváltságokat, mert a fundamentális törvényeknek nincs erejük, ha ütköznek a nemzet természetes jogával. A szabadságot a nemzet minden polgárának meg kell adni. Polgár mindenki, aki munkájával hasznára van az államnak. Majd, miután a rousseaui népfölség alapján (a magyar nemzeti mozgalom céljaival egybehangzóan) a nemzetnek tartja fenn az ország minden lényeges kérdésében a döntést, kinyilvánítja, hogy a hadsereg legyen a nemzet instrumentuma, s a pénzügyeket is a nemzet kezelje. Intézkedéseket javasol a kereskedelem és az ipar előmozdítására, végül a nemzeti nevelés biztosításának módját rögzíti le.

Koppi röpirata a patriota jozefinista értelmiség legradikálisabb megnyilatkozása. Tudjuk, hogy szoros barátság fűzte őt Hajnóczyhoz és annak baráti köréhez, Kazinczyhoz, Batsányihoz, de mindenekelőtt Verseghyhez.[3] Így bizonyosra vehetjük, hogy elgondolásaival nem állt egyedül, röpirata a plebejus értelmiségi gárda radikális tagjainak elképzeléseit tolmácsolta. A kérdés csak az volt, hajlandó-e a nemesség mindezt megvalósítani, nem kíván-e túl sokat tőle? Koppi és talán mások úgy gondolták: nem.

Egy ember azonban nyilván látta, hogy a nemességtől ilyen messzemenő változtatásokat hiába várnak. Politikai okosságból úgy kell tehát a

[1] Koppi levele Mallyó József kanonokhoz: I. k. 89. l.

[2] L. I. k. *Iratok* 5. sz.

[3] Koppi és Hajnóczy barátságára l. Hajnóczy és Kovachich Márton György levelezését, idézi Bónis György, *Hajnóczy József*. Bp. 1954, 61. l. — Verseghyvel való egész bizalmas barátságát illetően elég, ha utalunk arra a költői levélre, melyet a Millot-fordítás miatt egyházi fogságra ítélt költő hozzá írt, s mely nem hagy kétséget egyikőjük politikai és világnézeti beállítottságáról sem. (L. I. k. 890—891. l.) Batsányi is együtt említette kettejüket „Levél Szentjóbi Szabó Lászlóhoz" c. költeményében, azok közt „kit szeretünk és kit kedvelve becsülnek mindazok, akik az érdemeket mérsékleni tudják." (*Batsányi összes versei, im* 54. l.) Ebből a versből joggal következtethetünk különben Koppi, Batsányi és Szentjóbi Szabó barátságára is.

célokat elébük szabni, hogy azt elfogadják : nem azt kívánni, ami szükséges, hanem csak azt, amit lehet. Ez az ember Hajnóczy József volt, egyben az értelmiség egyetlen tagja, aki a magyar törvények mélyreható ismeretére épülő, alapos közjogi műveltsége birtokában átfogó rendszerré építhette fel az új alkotmánnyal kapcsolatos elképzeléseket. Hajnóczy plebejus értelmiségi ivadék volt, s egyéni életpályáján végigjárta azt a kálváriát, amely a bomló feudalizmus Magyarországán egy nem-nemes protestáns ifjúra várt.[1] Jogot végzett, s ügyvédi diplomát szerzett, de álláshoz nem jutott, hiába próbálkozott éveken át szabad királyi városoknál és kormányszerveknél egyaránt. Főurak magánalkalmazottja lesz tehát, s előbb Forgách Miklós gr., majd Széchényi Ferenc mellett találjuk titkárként. Széchényi maga is a felvilágosult reformerek közé tartozott ; a vele való gyakori együttlét, a családi könyvtár használata tágítják európaivá Hajnóczy szemhatárát és mélyítik el műveltségét. Amikor aztán Széchényit 1785-ben a pécsi kerület biztosává nevezi ki az uralkodó, magával viszi Hajnóczyt, s a kerületi titkári állást kapja. Nemsokára, 1786 elején Szerém megye alispánjává nevezi ki II. József, s ebben a tisztségében marad 1790-ig, amikor mint nem-nemes, elveszti állását.

Hajnóczy különös érdeklődéssel fordul a magyar közjog és a nemzeti múlt felé ; egész levéltárakat végigbúvárkodik, régi okleveleket másol, de ugyanakkor elevenen benne él kora politikai eszmeáramlataiban. Résztvesz a szabadkőműves páholyok munkájában és deistává lesz. Eredetiben olvassa a francia és angol filozófusokat, politikai és közjogi műveket, s magáévá teszi a felvilágosodás nyugati államelméletét, mely aztán később tudatosan is szembeállítja őt a Wolff-féle, feudalizmusba oltott észjogi felfogással.[2] Ugyanakkor azonban nem forradalmár még, csak reformer, s az egész békés átalakulást az uralkodó szárnyai alatt akarja végbevinni. Pedig a feudális rendszerrel, mely még a minimális megélhetést sem tudta számára biztosítani, kezdettől fogva szembenáll, magatartása már korán egészen tudatos. Rokonszenvével elsősorban az elnyomott parasztság felé fordul, az ő sorsának javítása központi gondolata mindvégig. 1778-ban, még mint Forgách Miklós ismeretlen titkára, beadvánnyal fordul az uralkodóhoz, s javasolja a jobbágyság felszabadítását, illetve addig is, míg ez országosan végbemehet, a kincstári birtokokon a robot és más szolgáltatások eltörlését.[3] Mint alispán is elsősorban ennek a kizsákmányolt és jogfosztott osztálynak a fölemelkedésén munkálkodik.[4] Későbbi közjogi műveinek száraz stílusa szinte átforrósodik, amikor a paraszt egyre növekvő terheit sorolja fel, s keserves életét rajzolja meg. Az 1790-es években a magyar parasztság történetének megírásához is hozzákezd.

Mély patriotizmusa, melynek gyökereit még a szülői ház prédikátori környezetéből hozta, szembeállítja a bécsi udvar gyarmatosító politikájával. Osztrák barátja, Bartsch Konrád nem győzi korholni kuruc nézeteit, és „antimonarchizmusát." Kezdetben József császárral szemben is bizalmatlan; ahogy láttuk, csapásnak mondja a korona elvitelét, a német nyelvrendeletet,

[1] Életrajzának részletes ismertetése alól fölment Bónis György már idézett életrajza. Ennek adataira támaszkodom az alábbiakban minden esetben. Ugyanakkor Bónis értékelésével, ki Hajnóczyban csak a jogtudóst látja, nem értek egyet, ahogy ez munkám további során világosan meg is mutatkozik. (L. még a könyvről írt ismertetésemet : *Századok*, 1956.)

[2] Szabó Imre, *im.* 7—8. l.

[3] Ez a rendkívül fontos adat elkerülte Bónis figyelmét. A beadványt l. I. k. 46. l.

[4] Szerémi alispáni tevékenységére l. Bónis, *im.* 45. s köv. l.

mégis hivatalt vállal, mert a nemesség merev ragaszkodása az elavult kiváltságokhoz arról győzi meg, hogy csak felülről indított reformok hozhatják meg a változást. József mellé áll tehát, mert ugyan ki mellé állhatna, hacsak meg nem tagadja önmagát s teljes passzivitásba nem vonul; — vagy a rendekhez csatlakozzék? — ebben az esetben kénytelen velük indulni azok ellen a rendeletek ellen, melyek, ha felemás alakban is, de mégis az ő elképzeléseinek irányába mutatnak. Ezen a téren nyilván többet is vár Józseftől, mint amennyit az hajlandó adni. És bár a Forgách Miklóshoz írt levélben azt mondja, hogy ha a szociális és nemzeti törekvés ellentétbe kerül, inkább akarja, hogy emberbarátnak, mint hogy hazafinak nevezzék, — aulikussá nem lesz egy percre sem.

Az egyre terebélyesedő nemesi mozgalomhoz azonban csak József halála után csatlakozik. Ne csodálkozzunk rajta, hogy Magyarország egyetlen nemnemes származású alispánja fél a nemesi előretöréstől, a jozefinista reformok eltörlésétől, a régi rend visszaállításától. Elvi meggyőződésén túl egzisztenciájáról van szó: az alkotmányra való visszaállás szépen emelkedő életpályája derékbatörését fogja jelenteni. Annál jobban kell méltányolnunk és csodálnunk emelkedett, önzetlen felfogását, hogy egyéni tragédiáján fölülemelkedve, a nemesség mellé tudott állni, hogy mindazt, amiért eddig a császár oldalán küzdött, immár nemzeti alapon, a nemesség segítségével próbálja megvalósítani.

1790 koratavaszán már úgy látja: elérkezett a nagy alkalom a polgári nemzetállam alapjainak lerakásához. A nemesség oldalára áll, egyrészt azért, mert bízik benne, hogy az hajlandó lesz bizonyos reformokra, engedményekre, — hiszen ez érdeke is, így sok mindent megmenthet kiváltságos helyzetéből, de másrészt azért is, mert a nemzeti függetlenség ügyének felkarolását nem várhatja az idegen uralkodótól. A nemességnek tehát meg kell magyarázni, — ez Hajnóczy taktikai elgondolása — hogy saját érdeke sem kívánja a régi alkotmány változatlan visszaállítását, s ha nem is egyszerre, hirtelen, de fokonként megvalósítandó reformokra van szükség. Azaz szép szóval, rábeszéléssel — mert hiszen más fegyvere nincs — túl kell lökni a nemesi mozgalmat saját rendi korlátain. Javaslatai ezért mérsékeltek, a nemesség gondolkozásához igyekszik alkalmazkodni, — s ő, aki már 1778-ban a jobbágyság teljes felszabadítása mellett volt, taktikai okokból megelégednék egyelőre, ha a megyék arra utasítanák követeiket, hogy az örökváltságot és a jobbágy birtokvásárlási jogát iktassák törvénybe. Ezért javasolja, hogy az 1790-es országgyűlés csak a közjogi problémával, az uralkodó és a nemzet jogainak lerögzítésével foglalkozzék, s azután az országgyűlés bizottságai dolgozzák ki a magánjogot, tekintetbe véve a törvényhatóságok javaslatait is. Az 1793-as vagy 1794-es országgyűlés azután egy emberöltőre megalapozhatja majd mind az egész nemzet közjavát, mind az egyének biztonságát és tulajdonát.

Első javaslatát közvetlenül II. Józsefnek az alkotmányt helyreállító rendelete után írta, még a császár életében, ezért elsősorban arra törekszik, hogy a király és a rendek között az egyetértést helyreállítsa, úgyhogy mindegyiknek a hatalmi jogkörét pontosan körülhatárolja. Úgy gondolta, az országgyűlésen komoly, irányító szavuk lesz a József körül csoportosult főrendeknek, — mintha ebben a javaslatában elsősorban hozzájuk szólna, azért is ír németül.[1] Ezekben a „hazafias álmodozásaiban" tudomásul veszi, hogy

[1] Széchényi Ferenc már 1790. febr. 11-én türelmetlenül várta a javaslatot. — Keresztury István márc. 1-én tudatta Hajnóczyval, hogy főnöke, Splényi József br., a pécsi kerület királyi biztosa olvasta és jónak találta. (Bónis, *im.* 72—73. l.) — A javaslat: *Gedanken eines ungarischen Patrioten* . . . I. k. *Iratok* 4/a. sz.

a rendek a törvényhozás minden tárgyában maguk akarnak határozni, s az osztrák tartományokkal csak az uralkodó személyének közös voltát ismerik el; — de ezen a téren nincsenek javaslatai. Egy van csak, igaz, hogy ez nem lényegtelen: a katonaság ne csak a királynak, hanem a rendeknek is tegyen esküt és kerüljön magyar vezetés alá. A rendi állam külső jegyeit fenntartja, de a külszín alatt a polgári állam csíráit hordozó indítványokat tesz, és javaslatában ez a lényeg. A törvényhozó testület, az országgyűlés hatalma csak akkor lesz szilárd, — mondja — ha a nem-nemesek, polgárok, parasztok, katonák és a keresztény egyházak alsó papsága is hasznát látja a törvényeknek. Ezért mondják ki, hogy a hivatalviselésre a földesúri hatóság alatt nem álló birtok képesít, ilyet viszont mindenki szerezhessen. Az idézés nélküli elfogatás tilalmát, a nemességnek ezt a sarkalatos jogát terjesszék ki minden birtokosra. A jobbágyok számára engedélyezzék az örökváltságot, vagy a földesurak kössenek szerződést velük, s ezzel szabad birtokosokká válnak. A főnemesség mondjon le örökös főispánságairól, személyes országgyűlési tagságáról és a nemesek módjára viseljen diétai követséget. A nemesség viszont vállaljon el önként bizonyos terheket. Ha ez megtörténik, akkor sor kerülhet majd az alkotmány széleskörű biztosítására, továbbá a közigazgatás és az igazságszolgáltatás reformjára.

Nem nehéz ebben a javaslatban a francia forradalom kezdeti vívmányainak hatását felismernünk; — az első lépést ott is megtették a rendek, igaz, hogy a polgárság nyomására, hátha nálunk sem fognak elzárkózni. Ennek érdekében írta második röpiratát is, — de most már kimondottan a megyékhez, illetve az országgyűlési követek utasítását összeállító bizottságokhoz.[1] A taktikai cél: a megyék megnyerése a polgári reformok számára, itt már a hangból nyilvánvaló; óvatosan fogalmaz, s nem állít, inkább csak kérdez. Vázlata felöleli az egész magyar közjogot, kérdések és rövid magyarázatok formájában ismerteti az odavágó törvényeket és rámutat azok hiányosságaira. Saját véleményét nem árulja el, de adatainak csoportosítása a helyes felelet irányába igyekszik terelni a gondolkozót. Ügyel arra, hogy a nemesi nyelven szóljon. Ő is a természetjog és a társadalmi szerződés elvi alapján áll, de nem abban az értelemben, mint a nemesség. Ki nem mondva szembeszáll Martini elméletével s tagadja a királyi hatalom természetjogi eredetét. Nem ismeri el az egyén ellenállási jogát a jogsértéssel szemben, mert ez „ellenkezik a polgári egyesség kötéssel," de síkraszáll az egyetemes, az egész nemzet ellenállási jogáért. A nemesség szívesen fogadta az ilyen érvelést, s talán észre sem vette, hogy mögötte már nem a szokásos rendi követelések, hanem messzebb mutató törekvések vannak.[2]

Nincs tudomásunk róla, hogy Hajnóczy gondolatait valamelyik megye felhasználta volna utasítása elkészítésénél. A rendi mozgalom egyre jobban elzárkózott saját osztályérdekeinek kerítése mögé. Hajnóczy mindamellett most már közvetlenül a diétához fordul újabb röpiratával, melynek címe: A magyar országgyűlésen javasolandó törvények értelme.[3]

Ebben a röpiratában is a megyei elképzelésekhez igazodik, de minden ponton igyekszik túllökni azokat a rendi korlátokon. Nem akar sokat fogni,

[1] *Propositiones deputationi fine elaborandis ablegatis . . . instructionis exhibendae.* L. I. k. *Iratok* 4/b. sz. Tartalmát részletesen közli: Bónis, *im.* 75. s köv. l.

[2] L. Bónis, *im.* 77. l. és Szabó Imre, *im.* 80. l.

[3] *Ratio proponendarum in comitiis Hungariae legum.* I. k. *Iratok* 4/b. sz.

nehogy keveset markoljon, javaslatai mérsékeltek, de így is megtaláljuk bennük a polgári nemzetállam leglényegesebb elemeit.[1]

Az országgyűlés új alkotmányt fog szerkeszteni, — mondja — melynek következtében a Corpus Juris ezentúl csak történeti anyagul fog szolgálni.[2] Ez az új alkotmány azonban csak akkor lesz tartós, ha mindenki „az örökséggel, vagyonnal, derekassággal rendelkezők és az ezeket nélkülözők egyaránt" oltalmat találnak benne. Ez lemondást kíván az uralkodó, de a rendek részéről is. Az uralkodó engedjen át a nemzet (ügyeljünk: nem a rendek) kezébe minden királyi jogot és jövedelmet, — viszont a kiváltságos rendek tegyék le minden jogukat és privilégiumukat az országgyűlés elé. Ez után következhet az új alkotmány megszerkesztése. Lényeges azonban, hogy a lakosság minden tagja a nemzet tagjává legyen általa. Ezért biztosítani kell a haza megválasztásának szabadságát, a teljes lelkiismereti, szólás- és sajtószabadságot, s hogy mindenki becsületes módon javíthasson a maga sorsán. „Aki e jogokat magáénak mondhatja, valóban tagja a nemzetnek." De a törvényhozásban való részvételt a földbirtokhoz köti, viszont a birtokszerzést akadályozó korlátok ledöntését javasolja, s közteherviselést akar behozni.

Ezek a nagy keretek, ezen belül helyezkednek el a részletek, egyenkint felsorolva és alaposan megindokolva: a nemzeti szuverenitás kellékei (köztük a hadsereg magyar lábra állítása, a magyar nyelv érvényesítése a hivatalos életben és az oktatásban), a királyi jogkör pontos meghatározása (lényegesen tágabb keretek közt, mint ahogy a megyei utasítások elképzelték). Ha mindez megvalósul, — írja — a végrehajtóhatalom megnyugszik majd igazságos korlátaiban és a törvények végrehajtásához szükséges fizikai és erkölcsi erők legyőzhetetlenné válnak. Szabadságunk saját nemzetünk erején fog alapulni.[3]

A Ratio egyes pontjainak párját már Marczali, majd Bónis megtalálták a Balogh Péter-féle köznemesi tervezetben.[4] Hajnóczy tudatosan igyekezett ehhez alkalmazkodni, s átvenni mindent, ami a polgári nemzetállam koncepciójába beleillik. Hiszen minden sorából kiérzik, hogy a nemességhez szól, nekik magyarázza a változások előnyét. De más megegyezést is észre kell vennünk: a nevelésről mondottak lényegében azonosak azzal, amit Verseghynél olvashatunk, közjogi koncepciójának lényege pedig Koppi — persze egészen más hangszereléssel készült és őszintébb, tehát radikálisabb — Intelmeivel. Mindebből pedig bátran következtethetjük, hogy a Ratio nem csupán Hajnóczy egyéni elképzeléseit tükrözi, hanem annak az értelmiségnek a felfogását tolmácsolja, mely egyesíteni tudta a társadalmi haladást a nemzeti függetlenség eszméjével, sőt amelyik a francia példa nyomán egyre világosabban látta, hogy csak egy megoldás van: a polgári nemzetállam.

[1] Téved Bónis, amikor azt mondja, hogy a polgári értelemben használt „natio" szót Hajnóczy itt, ebben a röpiratában írta le először. Megtaláljuk már a *Gedanken*-ban is. Azt sem hiszem, hogy Bihar megye fölterjesztéséből kellett volna átvennie a szót, illetve a fogalmat. (l. I. k. 63—64. l.) A francia forradalom nyomán ekkor már általában használják. L. pl. Koppi *Paraenesisét*: I. k. *Iratok* 5. sz.

[2] A latin eredetiben olvasható: „ita dictum Corpus Juris" kifejezésben (I. k. 63. l.) Bónis gúnyt érez: „az úgynevezett Corpus Iuris" (*im.* 78. l.). Azt hiszem, ez a föltevése alaptalan, s a kifejezés pontos fordítása inkább ez volna: az, amit Corpus Jurisnak nevezünk.

[3] L. I. k. 75. l.

[4] Marczali, *1790/91*, *im.* I. 303. l. Bónis, *im.* 81. l.

Hajnóczy a magyar történelemben elsőnek adott nagy távlatú, államférfihoz és gondolkodóhoz méltó, teljes közjogi áttekintést, mely mai megítélésünk szerint is alkalmas lett volna arra, hogy a feudalizmusból a polgári-nemzeti fejlődésbe átvezesse az országot. A megvalósítás azonban két irányban is feltételezésen nyugodott: a rendek és az uralkodó belátására épített. Az 1790-ben összeülő országgyűlésen kellett eldőlnie, reális volt-e Hajnóczynak és általában a demokratikus értelmiségnek két irányba is előlegezett nagy bizalma.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

II.

PATRIÓTÁK ÉS DEMOKRATÁK

Az 1790-es országgyűlés nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Sem az ország függetlenségét nem biztosította, sem polgári átalakulást elindító reformokat nem hozott.

II. Lipót kezdettől fogva a köznemesi mozgalom elszigetelésére törekedett, s rendkívül ügyes taktikával ezt hamarosan el is érte. Mindenekelőtt az osztályellentéteket használta fel: már láttuk, ügynökei révén hogyan állította sorompóba a parasztokat és a polgárságot, hogy a nem-nemesek fölkelésének fenyegető rémével késztesse meghátrálásra a kiváltságosokat. De tovább ment. Tüntetően felkarolta a délvidéki szerbeket, külön illyr kancelláriát állított fel, szabad folyást engedett autonom törekvéseiknek, s ezzel a harcias szerb határőrezredek fegyverével rettegtette a magyar nemességet. 1790 júliusában azután megegyezett a külső ellenséggel is, a reichenbachi szerződésben elfogadta a porosz igen súlyos feltételeit, s ezzel elvonta a köznemesi mozgalom fő támaszát, a külföldi segítséget. Amennyit vesztett a nemesi mozgalom, ugyanannyit nyert az uralkodó. A megegyezés híre, a porosz határon felsorakozott császári csapatok megindulása Magyarország felé, lesujtotta az országgyűlést. A függetlenségi ábrándoknak egyszeriben vége szakadt.[1]

Az ellenzéki rendek, akik alig pár hete még arra esküdtek, hogy az országgyűlés jóváhagyása nélkül sem kinevezést, sem ajándékot nem fogadnak el az uralkodótól,[2] kezdik megbánni, hogy követeléseikben olyan messzire mentek és egyszerre békülékenynek mutatkoznak. A függetlenségről mind kevesebb szó esik, immár csak egy céljuk van: a minél előnyösebb megegyezés. A radikálisok helyett előtérbe lépnek a mérsékeltek, a megalkuvók, Ürményi személynök és Zichy Károly országbíró. Az ellenzéki vezérek egymás után tagadják meg saját elveiket, és fordulnak Bécs felé, a megváltozott helyzetben megváltozott magatartással, „megbízhatóságuk" bizonygatásával igyekezve kiérdemelni az uralkodó kegyét.[3] A függetlenségi jelszavakkal indult nagy megmozdulásból a nemzeti követelmények sorban kihullanak, hogy annál láthatóbbá váljék mindaz, ami feudális benne.

Az ország alkotmányos különállását sikerül ugyan külön törvénycikkben biztosítani, de a nemzeti program további része szinte teljesen elsik-

[1] Minderre l. Marczali. *1790/91, im.* II. 183. s köv. l. és *Sándor Lipót iratai, im.* 25. s köv. l.

[2] L. I. k. *Iratok* 14. sz.

[3] L. *Sándor Lipót iratai, im.* 28. l.

kad, sem a végrehajtó hatalmat kezében tartó szenátusról, sem az önálló magyar hadseregről nem esik többé szó. A rendi méltóságokat visszaállítják, de nádorrá novemberben egyhangulag az uralkodó fiát, Sándor Lipót főherceget választják meg, hogy aztán nagy ünnepségek közepette királlyá koronázzák II. Lipótot. A Mária-Terézia kori állapotokhoz képest csak egy téren történik lényeges előrelépés: a protestánsok és görögkeletiek vallásszabadságát törvényben mondják ki. Egyébként a majdan foganatosítandó reformok kidolgozására bizottságokat állítanak fel a diéta tagjaiból, azzal, hogy javaslataikat az 1792-es országgyűlésen terjesszék be. 1791 januárjában, az országgyűlés feloszlatásakor, ahogy mondották, immár teljes az egyetértés a rendek és az uralkodó közt.

A nemesség zömét megnyugtatja az, hogy a rendi alkotmány érvénye visszaállt és az, hogy saját kiváltságos helyzetét újra elismertette. Ha az uralkodóval szemben nem is tudott új jogokat szerezni magának, de biztosította hatalmát jobbágyai fölött. A megegyezés egyik első következménye az, hogy országszerte megnehezül a jobbágyok sorsa.[1] A jozefinizmus mindeddig hallgatólagosan érvényben maradt engedményeit kezdik visszavonni. A bormérési jog megszüntetése 1791 júliusában a Fejér megyei Móron, Tolnában Pakson már komoly megmozdulásokra vezet, s mindkét megye katonaságot kér a parasztok ellen.[2] 1792 legelején hasonló megmozdulásokra kerül sor Baranyában és Dél-Tolnában.[3] A parasztmegmozdulások nyomában támadt ijedtség csak még szorosabbra fűzi az udvar és a nemesség friss szövetségét. Egy névtelen, de nyilván nemesi szerzőtől származó memorandum 1791 júliusában már arra inti az udvart, nehogy a török háború folytatására gondoljon,[4] mert ha a katonaságot elviszik, sőt az insurrectio révén a nemesség is elhagyná otthonát, a parasztság fellázadna. Ezért — mondja a kéretlen tanácsadó — a hadsereg egy része őrködjék itthon, másik része pedig induljon „a hitszegő és rebellis franciák ellen." Mivel a Szentírás szerint nincsen hatalom, csak magától az istentől, „Lajos király ügye a mi ügyünk is," az isten ügyének védelme megköveteli a franciák elleni harcot, „hogy kő kövön ne maradjon és a franciákat kitöröljék az élők sorából."[5] A külső és belső veszély a nemesség

[1] Gotthardi jelentése, 1791. június 13: „Den Bauern drükt und misshandelt der Adel dergestalt, das ohngeachtet der Adel zu befürchten habe, eine diesfällige Rebellion könne auf niemand andern, als auf ihm selbst fallen, er dennoch nicht nachlässt diesen Stand fast Tag für Tag mehr zu reitzen." (O. L. Privatbibl. 14. fasc. 634. sz. jelentés.)

[2] L. Kohlmayer érdekes jelentéseit: *uo.* 11. fasc. 15. köteg.

[3] Több jelentés róluk: *uo.* 15. fasc. 13. köteg.

[4] Ez különben nem is volt szándéka az udvarnak. Ekkor már javában folytak a török-osztrák tárgyalások, s 1791. aug. 4-én Szisztovóban meg is kötötték a békét.

[5] A keltezetlen, de meghatározhatóan 1791 júliusában íródott memorandum idevágó részeit nem lesz hiábavaló eredetiben is idézni. „Periculosam esse continuationem belli Turcici et insurrectionem nobilium colligere licet, et quidem ex sequentibus, motivis: 1° Plebem contribuentem admodum exarsisse adversus dominia et comitatus, casus Paxiensium et Moriensium satis docet. Quin ut se vindicare possent, concitabunt alios, sic ad exemplum Paxiensium Morienses se opposuerunt. 2° Ex senioribus colonis multi supersunt, qui quam arduum jugum fit, dominorum et comitatuum optime recordantur; narrant filiis suis et execrantur. Systema autem augustissimi imperatoris et regis Josephi secundi non cessant laudare, unde occasione data ignis nunc sub cineribus gliscens errumpet. Quae autem potest esse major occasio, quam si militia adversus Turcam extrahatur, si ipsi nobiles, ut de lege deberent adversus hostem insurgere, castra petent. Rustici utentur occasione, in cineres redigent arces, castella nobilium, nihilque intacti relinquent. Unde ex uno duplex malum nascetur, qua de se nullum dubium est, si enim

nagy részét egyre jobban az uralkodó mellé állítja. Ahogy később Szabolcs megye megfogalmazta: — „mivelhogy ismert dolog, hogy sem a nemesség királyság nélkül, sem az uralkodó nemesség nélkül nem állhat fenn."[1]

A nemesség és az uralkodó egyre szorosabbá váló szövetsége érthetően csalódást és kiábrándulást vált ki a demokratikus értelmiségben. Az élesebb szeműek ugyan már a diéta elején észrevették, hogy a rendek nagyhangú kijelentései mögött nincs meg a kellő elszántság,[2] zömük azonban csak a nyár derekán látja meg, hogy a nemzeti mozgalom lendülete megtorpant. „Ami a legborzasztóbb, — írja 1790 július 16-án Szulyovszky Menyhért, Zemplén megye katolikus követe Rhédey Lajosnak — hogy a papok a katolikus urak nagyrészét a maguk pártjára vonták . . . Ezek azt mondják, nincs jogunk újításokat kezdeni, maradjunk a régi alkotmánynál, ősapáink példáját követve."[3] „Hidd el, barátom — írja tovább — sohasem voltam semmiféle papnak barátja, de most, hogy látom gonoszságukat, s minden alkalommal csak még jobban meggyőződöm róla, hogy istennek ezek a haszontalan teremtményei nem a haza javán, hanem csak hatalmuk megtartásán igyekeznek, úgyhogy készebbek volnának a haza üdvét és szabadságát aláásni, mint kiravaszkodott kiváltságaikból csak egy hajszálnyit is engedni — úgy meggyűlöltem ezt az istentelen fajzatot, hogy kész volnék magam kezével sorban mind az akasztófára felhúzni." Egy félév múlva, amikor az országgyűlés mérlegét felállítja, már azt is látja, hogy nemcsak a klérust, a nemességet is csak a maga haszna, a „privatismus" vezette. Úgy látja, az ország szabadságát nem II. József, hanem most a magyar rendek tették sírba. Ezzel a nemességgel nincs mit kezdeni, talán egyszer, hosszas neveléssel egy egységes, új nemzedék állhat elő, — de vajon lesz-e még egy ilyen jó alkalom, mint ez a mostani volt?[4] Pászthory Sándor kancelláriai tanácsos is

---

nunc militia in regno constituta nobilibus domi existentibus turbas concitant, absente militia ignem vomant, sanguinem fundent. Unde manifeste sequitur bellum contra Turcam nobis esse perniciosum, sive enim vincamur, sive vincamus, semper perdimus. Si vincimur, perditio manifesta est, si autem vincimus, ex victoria nobis nascitur bellum cum vicinis regibus et populis, accedit timor, qui nobis a rusticis metuendus est." A hadiszerencse is forgandó, betegség, járvány is kiüthet stb. „Contingat domi rusticos turbas ciere, militem unde accepiemus, alimenta et victualia quomodo ad castra perferemus? Innotescat turbulentus rusticorum animus militiae contra hostem eductae, cadet animis semper enim illi recursabit, pater, mater aut uxor." Kéri őfelségét, gondoljon a francia király szerencsétlen esetére és tanuljon belőle. „Unde parte una militae ad domesticam pacem servandam domi relicta, vertamus aliam manum contra perfidos et rebelles Gallos, dum Serni Ludovici regis res agitur, nostra agitur, verius loquor, totius mundi regnantium causa agitur. Eorum jura impune violantur. Eorum populi ad paria audendo, pessimo exemplo Gallorum excitantur. Dei ipsius res agitur: Non est enim potestas, ut Sacrae Litterae loquntur, nisi a Deo, qui potestati sublimiori resistit, Dei ordinationi resistit. Gallorum itaque inaudita a seculis audatia, ut resistamus, Deus jubet, natura praecipit, charitas impellit. Scutiant tandem rebelles, quantum in coronatum caput et regem suum legitimum peccaverint, et ex prena cognoscant et hi, et orbis universus, quantum sacrilegium sit adversus regiam dignitatem caput erigere, non maneat lapis supra lapidem, deleantur Galli de numero vivorum, quorum perversitas, si vel animum meum subeat, opprimor et vix resisto dolori." (O. L. Privatbibl. 6. fasc.)

[1] „Da es jedoch bekannt wäre, das weder der Adel ohne Monarchie, noch diese ohne jenen zu bestehen im Stande ist." (Szabolcs megye fölterjesztése a Helytartótanácshoz, 1793. dec. 19: St. A. Informationsbüro. Polizeiberichte 1. fasc. Filmmásolata: O. L. Filmtár. Bécsi anyag 67 tekercs.)

[2] Czadray István levele Őz Pálhoz. I. k. *Iratok* 9. sz.

[3] I. k. *Iratok* 16/b. sz.

[4] Szulyovszky levele Spissich Jánoshoz, 1791. febr. 16: I. k. *Iratok* 16/f. sz.

úgy látja, „mi, szegény magyarok, már eljátszottuk szabadságunkat."[1] Ugyan mit lehet várni a rendektől, — írta a diéta után Bohus János kapitány is — „az országgyűlésen mind jogokért és szabadságért kiabáltak, de nem az emberiség, csak egyes emberek jogáért. És ugyanezek az egyes emberek azt akarják és azon fáradoznak, hogy őket tartsák a nemzetnek."[2]

Az elkeseredés és csalódottság legszenvedélyesebben azokból tör elő, akik 1790-es kiállásukkal elvágták maguk mögött a visszavonulás útját. Közöttük van Laczkovics János, a Graeven-huszárezred kapitánya, a patrióták egyik igen jellegzetes képviselője, akinek a nemesség megalkuvása egyéni életpályáját teljesen derékba törte. Laczkovics egyik értelmi szerzője volt annak a kérvénynek, melyben a Graeven-ezred tisztikara az országgyűléshez fordult, s magyar vezényleti nyelvet, magyar csapatokhoz magyar tiszteket kívánt. Az országgyűlés roppant tetszéssel felkarolta a kérést, amikor azonban, Reichenbach után, a hatalmi helyzetében megerősödött uralkodó a kérvényt aláíró tiszteket haditörvényszék elé állította, kezdeti fogadkozások után teljesen sorsukra hagyta őket.[3] Laczkovicsot német ezredbe való áthelyezésre ítélték, ő azonban inkább lemondott rangjáról, — nem utolsó sorban azért, mert bízott benne, hogy a rendek révén rehabilitálást nyerhet. Meg is próbált mindent, de hiába. Amikor látta, hogy ügyét elejtették, mert még felemlítése is zavarná a királlyal készülő megegyezést, szenvedélyes és féktelen természete teljes erejével a rendek ellen fordult. Mind csak a maga javát nézi, — írta volt tiszttársának, Szily Ádámnak — s ha azt egyszer biztosítva látja, semmi mással nem törődik.[4] Úgy látja ő is, a magyar nemességnek még nincs egységes jellege, olyan, mint a gyermek, vagy a vénember. Mágnás, főpap előtt kétrét görnyed, királyát istennek véli, s címért, kitüntetésért barátját, családját, az országot is hajlandó eladni ; ugyanakkor a parasztban csak robotoló, teherhordó állatot lát. Maró szatírában rajzolja meg a magyar nemes kiváltságaihoz görcsösen ragaszkodó, műveletlen típusát, „ki a ködöt párolgó Werbőczyt pipafüstje között szomorúan olvassa, . . . privilegiumjait, nemességét hányja-veti, mint megőrült dühödött ember, széles kardját forgatja, mint Donkisot, a szélmalmokkal viaskodik, arany hegyeket ígér s kijózanodása után pedig tökmaggal fizet."[5] Erre a nemességre nincs már mit számítani, összegezi véleményét, „hasonlítani lehet az olyan gyümölcshöz, mely az igen elérés végett rohadásnak indul s a földre lehull, hogy más, fiatalabb gyümölcsnek helyt adjon."[6]

Laczkovics szenvedélyes álláspontja a szélső végletet képviseli, de annyiban mégis tipikus, hogy mindazoknak a kiábrándultságát fejezi ki, akik a nemzeti vagy polgári, vagy mindkét irányú reform ügyének diadalra juttatását várták a diétától és általában a köznemességtől.[7]

[1] I. k. 457. l. 8. jegyz.

[2] „Beim Landtage schrie, sprach alles vom Rechten und Freiheit, nicht eben von Rechten der Menschheit, sondern von Rechten einiger Menschen. Diese einige Menschen sind es eben, die es wünschen und daran arbeiten, dass man sie für die ganze Nation halten möchte." (1791. márc. 30 : O. L. Privatbibl. 11. fasc. 18 köteg.)

[3] Minderre l. I. k. *Iratok* 15. sz.

[4] Az alábbiakra l. Laczkovics leveleit : I. k. *Iratok* 15/d—h és I. k. *Iratok* 75. sz.

[5] Laczkovics jegyzetei az *Oratio ad Proceres* magyar átdolgozásában. I. k. 152. l.

[6] Levele Szily Ádámhoz, 1793. dec. 11. : O. L. M. Kanc. eln. 89/1795. sz.

[7] Egy 1791 júliusában (közelebbi keltezés nélkül) íródott névtelen jelentés elmondja, hogy a városi polgárság és a katolikus alsópapság is igen elégedetlen, s ennek mind erősebben hangot is ad. (O. L. Privatbibl. 6. fasc.)

A demokratikus értelmiség várakozását a nemesi mozgalom nem váltotta valóra, s ez megint az uralkodó felé fordítja őket. Lipót király viselkedése általában bizalmat ébreszt bennük. A jobbágyok és polgárok ügyének tüntető felkarolása — melynek valódi indokait nem tudják — az, hogy az országgyűlés vallási vitájában a klérussal szemben a protestánsok és görögkeletiek egyenjogusága mellett dönt, azt a téves látszatot keltik bennük, hogy az uralkodó barátja a reformoknak. Ehhez járul még az udvar ügyes propagandája, mely valóságos legendát sző Lipót személye és a toscanai nagyhercegségben kifejtett felvilágosult politikája köré.[1] Mindezt még növeli, hogy az országgyűlés alapján úgy látják, az alkotmányos formák megtartásával kíván uralkodni s nem követi József abszolutisztikus módszerét. Benne a nemzeti szabadság visszaállítóját ünnepelik. Verseghy meg is mondotta 1794-ben a bíróság előtt, hogy a jozefinisták közt az volt az általános vélemény: az udvar nem akar elállni II. József reformjaitól, csak a külpolitikai események miatt elhalasztotta azok megvalósítását.[2] Az uralkodónak tulajdonított reform-szándékok bizakodóvá teszik őket az országgyűlési bizottságok munkája iránt is. Úgy gondolják, hogy a rendek, tudván a király óhaját, a csak imént megszületett új érdekközösségben nem térhetnek ki a legszükségesebb polgári reformok elől.

Ez a véleménye Batsányinak, aki gr. Batthyány Alajoshoz írt ódája bevezetésében arról szól, hogy „a bölcs Leopold" Európa fejedelmeinek „követésre méltó példát mutatván" intézkedik „hazánk örökre tartandó javáról."[3] De ugyanígy bízik a rendszeres bizottságokban, s még 1792 őszén is „népünk új Szóloni" munkája iránt érdeklődik Szentjóbi Szabó Lászlónál.[4]

Az uralkodóban és a bizottsági operátumokban bizakodik Hajnóczy is. Már az országgyűlés idején igyekezett kéziratos közjogi tanulmányaival a polgári irányba hajlítani a tárgyalásokat.[5] 1791—92 folyamán megjelent közjogi munkáit pedig a bizottságok számára írja, hogy lerögzítse a demokratikus átalakulás szempontjából elengedhetetlenül fontos minimális reformkövetelményeket.[6] Ezekben a tanulmányaiban ugyanazon az elvi és taktikai alapon áll, mint alkotmányterveiben. Most is a nemességhez szól, neki magyarázza, hogy a polgári reformok elindítása mindnyájuknak közös érdeke. A magyar nemzeti függetlenségi törekvéseknek csak az adhat biztos alapot, — mondja — ha a nemesi szabadságjogok sáncaiba a széles néptömegeket is bevonják, mert „minél inkább egymástól elkülönített jogokkal rendelkeznek a polgári társadalom egyes osztályai, annál nehezebb a közjót elérni, annál

[1] L. ennek visszhangját Laczkovics munkájában: *A magyar történeteknek rajzolatja.* I. k. 743. s köv. l. és Martinovicsnál: I. k. 569. s köv. l.

[2] II. k. 315—316. l.

[3] Később, jellemzően, az óda bevezető sorait elhagyta. L. *Batsányi összes versei, im.* 330. l. Ugyanezt a bizalmat fejezte ki Batsányi 1793. ápr. 15-én a nádorhoz írt memorandumában is, amikor Lipótot így jellemezte: „bölcs, jóságos emberbarát, áldásos tevékenységű, közszeretetben és köztiszteletben álló király." (*Uo.* 305. l.)

[4] „Levél Szentjóbi Szabó Lászlóhoz" c. költeményében. L. a szövegvariánst: *Batsányi összes versei, im.* 374. l.

[5] L. a vallásügyben írt följegyzéseit: I. *Iratok* 16/a. sz.

[6] Ezek a munkái: *Dissertatio politico-publica de regiae potestatis in Hungaria limitibus.* 1791 eleje. (I. k. *Iratok* 18. sz.); *De comitiis regni Hungariae* . . . 1791 tavasza. *Uo. Iratok* 24. sz.); *De diversis subsidiis publicis dissertatio.* 1792 tavasza (*Uo. Iratok* 38. sz.) és *Extractus legum de statu ecclesiastico catholico* . . . 1792 eleje. (*Uo. Iratok* 45. sz.) A munkák jellemzésére l. Bónis, *im.* főleg 83. s köv. l.

könnyebben ütköznek össze egymással, s így kevesebb akadály áll az önkényes cselekvésre törő végrehajtó hatalom útjában."[1] Ezért tartja szükségesnek a jobbágyság országgyűlési képviseletét, a nemesség ama kiváltságának, hogy törvényes ítélet nélkül nem fogható el, mindenkire való kiterjesztését, a közteherviselést és a hivatalokban birtokosok alkalmazását, de ezzel együtt a birtokszerzési jognak mindenki számára való megadását. Egyházi vonalon a papi javak fokozatos szekularizálását, papoknak a világi hivatalokból való kizárását, a tized eltörlését és a papság állami fizetését sürgeti. Mindezzel az adózó népen akar könnyíteni, s abban bízik, hogy a nemesség önként fogja vállalni birtokai arányában a közteherviselést.

Hajnóczy, de vele együtt a demokratikus értelmiség sok tagja, bizalommal tekint az uralkodóra, s a rendi bizottságok munkájára is; hiszi, hogy sikerülni fog az 1792-es országgyűlésen pótolni mindazt, amit 1790-ben mulasztottak.[2]

Ezt az illúziót minden várakozásával derékban törte ketté az 1792-es országgyűlés. 1792 március 1-én Lipót király hirtelen meghalt, s júniusra egybehívták a koronázó országgyűlést. De milyen más légkörben, mint 1790-ben! Ellenzéki hang nem hallatszik, a rendek és az udvar magatartásában teljes az összhang. A nádor javaslatára az országnagyok hozzájárulnak, hogy a kormányzás ünnepélyes aktusát ne zavarják a rendszeres bizottságok amúgy sem kész javaslatainak elővételével.[3] „Teljes a bizalmuk a királyban, — mondják — ezért semmilyen kérdést nem kívánnak felvetni."[4] A megyék is ehhez alkalmazkodnak, csak Csongrád, Szepes és Borsod követutasításaiban vannak — a nádor kifejezése szerint — „abszurdumok," de ahogy írta Ferenc királynak, „hálistennek csak 3 megyéről van szó, az pedig egyáltalában nem fog szóhoz jutni."[5] Nem is jutott. Az országgyűlés 1792 júniusában „minden zavaró incidens nélkül," „a legjobb hangulatban" királlyá koronázta Ferencet, a franciák elleni háborúra 5000 újoncot, 1000 lovat és 4 millió forintot szavazott meg. Miután pedig az uralkodó, hogy kedvében járjon a rendeknek, megígérte az illyr kancellária feloszlatását, amit apja a nemesség megfélemlítésére hívott életre, s ami immár szükségtelennek látszott, kis engedményeket tett a magyar nyelv tanítása és az igazságszolgáltatás terén, a rendek alig pár hét után „megelégedetten és megvígasztalódva" hazatértek.[6]

Nem úgy a demokratikus reformokat váró értelmiség, amelyik reményében megint, most már végérvényesen csalatkozott. Ferenc alig lépett a trónra, — még meg sem koronázták — már egy sor rendeletet adott ki, melyben szigorítja a cenzúrát, már megjelent műveket elkoboztat és szerzőjük kinyomozására vizsgálatot indít.[7] Magatartása nem hagyott kétséget, s Hajnóczy mindnyájuk véleményét fejezte ki, amikor még az országgyűlés tartama alatt kijelentette: „egy király esküjében és adott szavában semmit sem lehet

[1] *De comitiis*, I. k. 376. l. Bónis fordítása, *im.* 92. l.

[2] Így jellemzi álláspontját Strohmayer is 1791. szept. 17-i jelentésében, hozzátéve: «Er ist ein starker Patriot, doch mit Vernunft.»» (O. L. Privatbibl. 11. fasc. 3. köteg.)

[3] *Sándor Lipót iratai*, *im.* 518. l.

[4] A rendek lelkesen Ferenc-párti hangulatára l. *uo.* 519. s köv. l.

[5] *Uo.* 521. l.

[6] *Uo.* 553. l.

[7] L. az *Oratio ad proceres* c. röpirat és a Hajnóczy munkái ügyében indított vizsgálatokat: I. k.

bízni."[1] De ezekután az is nyilvánvalóvá vált, hogy a rendszeres bizottságok munkáiban sincs mit reménykedni. A bizottságok ugyan még egy évig együtt ülnek és tanácskoznak, terjedelmes operátumokat készítenek, de munkájukat nem hatja át lendület, gyökeres változtatásra sem nemzeti, sem polgári irányban nem gondolnak. A bizottságokban résztvevő reformer és konzervatív szelleműek belső vitáit nem ismerjük, — a végleges javaslatok azonban, ha fel is vetnek fontos és újszerű problémákat, amelyeknek megvalósítása főleg a gyarmati helyzet megszüntetésében előre mutatott volna, általában konzervatív jellegűek és retrográd vonások is kiütköznek bennük. Természetes következménye volt ez annak, hogy az udvar a francia események hatására egyre kevésbé nézi jó szemmel a reformtörekvéseket, s hogy a bizottságokban az udvar szövetségesei vannak túlsúlyban. Amikor a hatalmas köteteket kitevő sistematicum operatumok elkészülnek, — egyszerűen irattárba helyezik őket. Megvalósításukról egy szó sem esik.[2]

A bizottsági munkálatok csődjét az egykorúak persze nem láthatták ilyen világosan, de a kiábrándultság hangja mind gyakrabban szólal meg. Ahogy Batsányi írja:

Szomorú a lelkem. Még alig derüle
Víg napunk, már újra homályba merüle.
Iszonyú jövendő, rémítő képzések!
Ah! Mit hoznak reánk a bús végezések?[3]

Hajnóczy már azt is észreveszi, hogy a deputációk a nem-nemesek érdekével nem sokat törődnek. Úgy látja, a nemesség készebb a korlátlan monarchia előtt fejet hajtani, mintsem a nem-nemeseket magához emelni.[4]

Mégis, a mind leplezetlenebb uralkodói abszolutizmus ellen a patrióta megyei nemesség kezdi először emelgetni a fejét, bizonyos fokig lehetőséget nyújtva ezzel az értelmiség számára is.

A megyék ellenállása az 1790-es nagy lendület tetőzése után visszazuhant, de nem szűnt meg. Az „alkotmányvisszaállító" Lipót nimbusza a megyei köznemesség előtt fokozatosan szakadozott. 1791 folyamán mindinkább kitűnt, hogy csak színleg szakított József abszolutisztikus rendszerével: ahogy hatalma kifelé megszilárdul, fokozatosan igyekezik visszavenni az engedményeket.[5] Koronázása után azonnal feloszlatja az országgyűlést, s Zichy, Ürményi meg a nádor csak nehezen tudják a rendeletet visszavonatni,

[1] Strohmayer jelentése, 1792. június 19.: Hajnóczyval együtt vacsorázott nagyobb társaságban, s ez kijelentette, „dass auf Eid und Worth eines Königs nicht zu halten sei". (O. L. Vertr. A. 57. fasc.)

[2] A rendszeres bizottságok munkájával nem foglalkozhatom itt behatóan. Részletes elemzésével történetírásunk mai napig adós. Mályusz Elemér a bizottsági munkákat igen pozitíven értékelte, mondván, hogy megvalósulásuk esetén „Magyarország merész lendülettel utánzás nélkül Anglia mellé került volna." (*Sándor Lipót iratai, im.* 121. s köv. l. és *A reformkor nemzedéke. Századok*, 1923. 17. s köv. l.) Szemlélete idealizált voltára többen rámutattak. (Felsorolásuk és ismertetésük: Kosáry, *im.* II. 381. l. Ugyanitt részletesen ismerteti a bizottságok működésére vonatkozó iratanyagot is: 382—397. l. Vö. még Kosáry Domokos, *Pest-Buda és a Kereskedelmi Bizottság 1791-ben.* Tanulmányok Bp. multjából. XI. Bp. 1956. 127—151. l.)

[3] „Bartsaihoz". 1792 őszén. *Batsányi összes versei, im.* 47. l.

[4] Az 1794/95-ös perben a bécsi vizsgálóbizottság előtti vallomásában: II. k. 100. és 101. l.

[5] L. *Sándor Lipót iratai, im.* 36—37. l.

azzal, hogy ez az 1790-es mozgalmak újraéledéséhez vezetne.[1] Az uralkodó nem kíván a rendi szervekkel együttműködni, véleményüket nem kérdezi Magyar ügyekben jóformán csak Izdenczy államtanácsosra és az illyr kancellárrá előléptetett Balassa Ferencre hallgat, mindkettő a szélsőségesen aulikus, már kifejezetten magyarellenes álláspont megtestesítője. Az 1790-es mozgalomban részesek általános amnesztiát kapnak ugyan, de irányító helyen nem maradhatnak. Pászthoryt, a patrióták legeszesebb politikusát eltávolítja a Kancelláriáról Fiumèba kormányzónak. Fölmenti báró Orczy József Békés megyei adminisztrátort, a nemesi mozgalom lelkes szervezőjét, s megkezdi a főispánok leváltását. A Kancelláriába és a Helytartótanácsba visszahelyezi a József alatt kiszorult egyháziakat: a szélső klerikalizmust megtestesítő Okolicsányi püspököt, Mándich Antalt és az exjezsuita Makó professzort. Pászthory helyére Lányi József kerül, akit a rendek az országgyűlésen nyíltan hazaárulással bélyegeztek meg, a Helytartótanácsba pedig visszatér Mednyánszky János, Izdenczy és Balassa mása, aki hivatalnoktársaira kémkedik és pénzért mindenre hajlandó.[2] Nyomukban ott tolongnak a volt jezsuiták, — 1791 derekára a művelődéspolitika és oktatás irányítása már teljesen a kezükben van, nemcsak nálunk, hanem Ausztriában is.[3] A jozefinista Van Swieten távozik s a cenzura-hivatal vezetője a jezsuiták embere, Martini lesz. A cenzura egyre szigorúbb, külföldi röpiratokat alig engednek be, s megindul a demokratikus reformok híveinek üldözése.[4] Mindez pedig csak előszele egy készülődő általános fordulatnak, melyben az immár megszelidült köznemesi reformerek helyébe is mindenütt aulikusok lépnének.[5] Lipót, a francia forradalom hatására, mely ekkor már egyre nyíltabban az uralkodó ellen fordul, felhagy minden reformgondolattal, s legfőbb gondja, hogyan vessen gátat a forradalommal rokonszenvező haladó mozgalmaknak. Ezért fordít hátat a parasztságnak meg a polgárságnak, és ezért látja szükségesnek a patrióta nemesi mozgalom csíráinak a kiölését is. Alattvalóival szembeni követelése röviden így fogalmazható meg: szolgai hűség az uralkodóház iránt és merev elzárkózás a forradalmi eszméktől.

A köznemesség már 1791 nyarán panaszolja, hogy az országgyűlés határozataiból semmit nem hajtanak végre, s az ország ügyeinek intézése egyre jobban az arisztokrácia és a klérus kezébe csúszik át.[6] A megyék elégedetlenek és megindul közöttük a levelezés, amelyet Lipót király hiába próbál rendeleteivel leállítani.[7] Az elégedetlenségben osztoznak a kormány-

[1] *Uo.* 54. l.

[2] Minderre l. *uo.* 77—78. l.

[3] Erre l. I. k. *Iratok* 27. sz. és Martinovics bizalmas jelentéseit, *uo. Iratok* 31. sz.

[4] 1792. febr. 24-én Saurau gr. rendőrminiszter már azt jelenti, hogy a bécsi Magyar Hírmondó szerkesztői, Görög és Kerekes csak nagyon immel-ámmal harcolnak az „új eszmék" ellen és „die nützlichsten Einrichtungen und landesväterlichen Anstalten in selbe (Magyar Hírmondó) entweder gar nicht einrüken oder nur so obenhin berühren." Javasolja, nevezzenek ki mind Görög és Kerekes, mind pedig Szacsvay Sándor mellé, a Magyar Kurirhoz egy-egy felügyelőt. (O. L. Privatbibl. 30. fasc.) — Tudjuk, Szacsvaytól aztán nemcsak az újságot vették el, hanem még Bécset is el kellett hagynia.

[5] *Sándor Lipót iratai, im.* 78. l.

[6] Protulepecz jelentése, 1791. július 27.: O. L. Privatbibl. 14. fasc., Gotthardi 657-es jelentésének mellékl. Vö. Laczkovics János 1791. nov. 10-i levelével: I. k. *Iratok* 32/c. sz.

[7] L. I. k. *Iratok* 22. sz. — Gömör megye 1792. febr. 16-án a megyékhez írt körlevelében már „a nemesség elerőtlenedését" kesergi. Mindenütt az arisztokrácia és a klérus emberei vannak, — olvassuk — „így az eredeti, állatos és fundámentumos test, a nemesi rend, a jelenlévő nagyobb számnak könnyen eledelévé lehet". (O. L. Privatbibl. 26. fasc.)

hivatalok volt jozefinista nemesei is. Ez már egy újabb szervezkedés magvát hordja magában. A francia események nem rettentik őket, sőt növeli arisztokrácia-, klérus- és uralkodó-ellenességüket. A francia nemzetgyűlés harcai, az 1791 szeptemberi alkotmány, mely a királyság intézményét hatalom nélküli külsőséggé teszi, s melyről a hazai hírlapok is részletesen beszámolnak, csak táplálja elégedetlenségüket, benne saját törekvéseik megtestesülését látják.[1] Az ország északkeleti megyéiben nagy lelkesedéssel figyelik a lengyel eseményeket: a király, II. Szaniszló Ágost csatlakozott a köznemesi nemzeti párthoz, s az országgyűlés az 1791. május 3-án elfogadott új alkotmányban megtörte a főurak hatalmát. A törvényhozást a részben nemesi, részben polgári parlamentre ruházta, s ez több, a polgárság és a parasztság érdekét szolgáló törvénycikkel áttörte a feudális rendszer falát.[2] Amikor pedig a lengyel hazafiak a II. Katalin cárnő segítségét kérő árulók és az orosz csapatok ellen kibontják a szabadságharc zászlaját, a patrióta magyar nemesség osztatlan lelkesedéssel áll a lengyel nemzeti párt oldalára. Batsányi versben üdvözli Szaniszló királyt,[3] Török Lajos gr. kassai főigazgató pedig a zempléni nemesurak helyeslése közben Kosciuszko egészségére üríti poharát.[4]

Ennek a patrióta ellenzéknek, mely tehát elsősorban az idegen uralkodó önkényuralma, s nem a feudális rend ellen lázadozik, hangadói Orczy László, a Magyar Kamara alelnöke körül csoportosulnak. Orczy 1790-ben közte volt azoknak, akik a porosz királlyal léptek kapcsolatba; II. József halála után a rendek őrá bízták a nemesi bandériumok parancsnokságát. Az udvari besúgó már akkor „a rebellis mágnások vezérének" nevezte.[5] Orczy nem zárkózott el a mérsékelt reformok elől, bizonyos engedményeket a jobbágyok felé is szükségesnek ítélt, mégis elsősorban a nemzeti függetlenség kivívása volt szívügye. Nagy csodálattal tekintett a franciákra, akik szembe mertek szállni uralkodójukkal, s szobájának falát az orléansi herceg, Égalité Fülöp arcképe díszítette.[6] Pesti háza már az országgyűlés idején a radikális ellen-

[1] Strohmayer jelenti Pestről 1792. febr. 24-én: „Die französische National Versammlung mit ihrer Constitution wird nunmehro hierorts in meisten ansehnlicheren Häusern höchst vertheidiget". (O. L. Privatbibl. 15. fasc. 1. köteg 31. sz.) — Lucchesini Caesar márki, a bécsi porosz követ is azt jelentette 1791. nov. 9-én: „on craint aussi que l'exemple de la France ne fasse impression sur des esprits aussi inquiets que ceux des Hongrois". (Idézi: Gragger, *im.* 149. l. 209. jegyz.)

[2] L. Mlynarski Zygmunt, *A lengyel nép forradalmi multjából.* Bp. 1952. 11. l.

[3] „Királyok példája, dicsőség gyermeke, Szaniszló, — népének újra-szülő atyja." („Az európai hadakozásokra" c. verse első fogalmazványában: *Batsányi összes versei*, *im.* 351. l.)

[4] *József nádor iratai*, *im.* I. 157. l. — A példákat még szaporíthatnánk. (Sok adat a Zemplén megyei vizsgálat iratai közt: *József nádor iratai*, *im.* I. 46. sz. irat.) Martinovics, *Discussio oratoria* c. röpiratában Szaniszló királyt Washingtonnal és Kanttal teszi egy sorba (I. k. 762. l.), *Status regni Hungariae anno 1792* c. munkájában pedig Lengyelországot a „szabad országok", Amerika, Svájc és Franciaország közt említi. (I. k. 780. l.) — Egy 1793 őszi, imádság alakjában készült röpirat, együtt kér győzelmet a franciák és a lengyelek számára, s felszólítja a magyarokat, ők is rázzák le a papok és arisztokraták igáját. (I. k. *Iratok* 79. sz.) — Az is jellemző dolog, hogy a patrióta lengyel nemesség ugyanazzal a lelkesedéssel figyelte a francia eseményeket, mint a magyarok. Troll lembergi rendőrbiztos 1792 januári jelentéséből idézem az alábbiakat: „Die pohlnische Nation an sich nimmt keine Eindrüke lieber und eher an, als jene die aus Frankreich kommen. Wenn S. M. daher Galizien zu reformiren gedenken, so muss diese Reformation zu erst in Pohln vor sich gehen." (O. L. Privatbibl. 15. fasc. 7. köteg.)

[5] Minderre l. I. k. *Iratok* 40. sz. és 677. l.

[6] II. k. 206. l.

zékiek egyik találkozóhelye volt, később is az maradt. 1791 őszétől kezdve egyre gyakrabban jelentik a titkos megbízottak Bécsbe, hogy a pesti meg a hatvani Orczy-kastélyban sűrűn megfordulnak az ismert patrióták, s hosszasan tanácskoznak. A megbeszélésekről persze közelebbit nem tudnak, de feltételezik, hogy az elégedetlenek megszervezéséről tárgyalnak.[1] Gabelhofer abbé 1791 őszén már azt jelenti: maguk mellé akarják állítani a parasztokat.[2] S amikor Debrecenben, 1791 augusztusában, a nagy tűzvészkor a német katonaság elleni elkeseredés sorozatos fenyegető tüntetésekben robban ki, — ezt Orczy tevékenységének tulajdonítják.[3] Az „összeesküvő urak"[4] közül névszerint keveset ismerünk. Megemlítik a jelentések az ismert patrióta és reformer mágnásokat, Podmaniczky József br. helytartótanácsost, Szapáry János gr. szerémi főispánt, gr. Sztáray Mihályt, aztán Fodor Józsefet és Lányi Sámuelt, a művelt és felvilágosult köznemesség e két megszemélyesítőjét, s a fiatal Szentmarjay Ferencet, Orczy titkárát, aki az egyik belső írnok szerint a lelke a társaságnak.[5] Más híradások közéjük sorozzák Pászthoryt, Máriássy honti és Spissich zalai alispánt, sőt Nagyváthy Jánost is.[6]

De a megyékből is sorozatosan az elégedetlenkedők táborának növekedéséről érkeznek jelentések. Vasban és Zalában Fekete János gr. tábornok és Festetich György gr. szervezik „az uralkodó ellenes összeesküvést,"[7] Zemplénben a Kazinczyak, Szirmayak és Bernáthok, Szabolcsban a Vayak, Biharban a Beöthyek a hangadók.[8] Spissich alispán 1791 őszén azt magyarázza szabadkőműves testvérének, Strohmayernek, akiről nem is sejti, hogy az udvar besúgója, hogy a megyék világosan látják: az uralkodó önkényének már csak forradalmi akcióval vethetnek gátat. Ezért az alispánok állandó érintkezésben vannak egymással s a fontosabb ügyekben azonosan járnak el. Már terveiket is kidolgozták, s el vannak szánva, hogy mégegyszer nem hagyják magukat az udvar által félrevezetni.[9] „Barátom, — mondotta a rendőrbesúgónak az elégedetlenek egyike — immár nem az a lényeges, hogy az orosz, porosz, vagy valaki más uralkodik-e Magyarországon, hanem csak az, hogy az osztrák ház ne uralkodjék."[10] Úgy tudják, az országgyűlést csak azért akarják Pestre egybehívatni, hogy „a városból második Párizst csináljanak" és „a Bocskai végrendeletének szellemében készült, de 1790-ben elfogadtatni nem sikerült diplomát keresztül erőszakolják."[11]

[1] *Uo.* — Grossing József jelentése: „. . . die sogenannten Cluben oder heimliche Zusammenkünfte bey Baron Orczy fleissig wieder fortgehen". (Idézi Gragger, *im.* 83. l.) — L. még Martinovics jelentését: I. k. *Iratok* 83/f. sz.

[2] Elhatározták, írja, „ihren Bauern etwas nachlassen, Geschenke austheilen und sie versichern, dass sie es mit ihren Grundherrn und dem Adel lieber, als mit dem Könige halten sollen." Keltezés nélkül: O. L. Privatbibl. 11. fasc.

[3] I. k. 483. l. 2. jegyz.

[4] „Zusammengeschworene Herren." Gabelhofer 1791. III. 14-i jelentésében, *i. h.*

[5] L. I. k. *Iratok* 40. sz.

[6] L. Martinovics már i. jelentését és Gragger, *im.* 84. l.

[7] Protulepecz 1791. július 23-i jelentése: O. L. Privatbibl. 14. fasc.

[8] Minderre l. *József nádor iratai, im.* I. 46. irat.

[9] Strohmayer jelentése, 1791. aug. 11.: I. k. *Iratok* 30. sz.

[10] Grossing jelentése, 1791. július 31.: „Amice. Ardet Ucalegon. Non agitur jam utrum Russus, Borussas vel quiscunque demum Hungariam regat, agitur solum, ut Domus Austriaca non regat." (Idézi Gragger, *im.* 84. l.)

[11] „. . . Um aus dieser Stadt, propter opportunitatem loci, ein zweites Paris zu machen, und unter Begünstigung anderer Zeit-Umstände, den vor einem Jahr nach Botskayschen Testaments-Zuschnitt gemachten, aber misslungenen Diploms-Entwurf durchzusezen." Kohlmayer Sámuel jelentése 1791. május 28.: O. L. Privatbibl. 11. fasc.

Mindezek nyílván túlzott hírek, de annyi bizonyos, hogy a nemesi ellenzék már Lipót alatt erős mozgásban van. Annyira, hogy 1891 őszén a nádornak Pest megye főispánságába való beiktatásakor az ellenzékiek már hangos közbekiáltásokkal zavarják az ünnepséget,[1] s nem sokkal később szervezett akcióba kezdenek: megpróbálják kézbevenni az országgyűlési bizottságok munkájának irányítását. Mivel attól félnek, hogy Lipót király megvásárolja a bizottsági tagok egy részét,[2] s ezek az udvar szócsövévé válnak, azt kívánják: az operatumokat, javaslatokat nyomassák ki, hogy a megyék hozzászólhassanak.[3] Kívánságuk nem teljesül, de az udvart mindez roppantul idegesíti. Lipót 1792 legelején már olyan veszélyesnek ítéli mozgolódásukat, hogy felújítja az 1790-es taktikát: megbízottai újra kezdik az egyre elégedetlenebb parasztság és polgárság felbiztatását, hogy követeljen országgyűlési képviseletet magának.[4]

Lipót hirtelen halála ennek a próbálkozásnak végét szakítja ugyan, — de a patrióta mozgolódást is megakasztja. Már rendeződni kezdő soraik hirtelen felbomlanak: nem tudják az új, fiatal uralkodótól mit várjanak. Az első benyomások kedvezőek számukra.[5] Csak az országgyűlés után döbbennek rá, hogy minden maradt a régiben, sőt Ferenc király még kíméletlenebbül halad tovább az apja által megkezdett abszolutisztikus és reakciós irányban. Az uralkodót és környezetét viszont nagyon megnyugtatta az 1792-es országgyűlés békés hangulata, a rendek és a király látszólagosan teljes egyetértése.[6] Úgy látták, nincs igaza a megyék elégedetlenségéről szóló jelentéseknek, hogy a köznemesség gyűlöli az arisztokráciát, meg a főpapokat, s hogy az ország megnyugtatására engedményeket kell tenni.[7] De alig végződött be az országgyűlés, a titkos följelentések — mintha csak az udvar önbizalmát akarnák megingatni — egyre másra hozzák a híreket a köznemesség, a polgárság és a parasztság fokozódó elégedetlenségéről és a király népszerűtlenségéről. Júliusban egy ismeretlen már arról számol be, hogy ha nem vigyáznak, forra-

15. köteg. — A Bocskai végrendeletére való hivatkozásnak (ami itt nyilván a rendi jogok messzemenő elismertetését jelenti) az adott időszerűséget, hogy nyomtatásban ekkor jelent meg először Sinai Miklós debreceni ref. püspök Victorinus de Chorebo álnéven kiadott munkájában. (*Sylloge actorum publicorum ... pacificationis Viennensis anno 1606 ...* Hely nélk. 1790.) Erről a könyvről különben azt jelentette Kohlmayer, hogy a Tiszántúl zsinórmértékül szolgál a patriótáknak. (1796. július 26.: *uo.*)

[1] I. k. 442. l.

[2] Ahogy valóban pénzzel, ígéretekkel nagyon ügyesen a maga pártjára térítette az 1790-es mozgalom opportunista vagy hajótörött tagjait. Többek közt pl. éppen 1791 végén Laczkovics Jánost is.

[3] L. erre Strohmayer jelentését Spissich alispánnal való beszélgetéséről: I. k. *Iratok* 30. sz. — Mályusz Elemér félreérti ezt a jelentést (*Sándor Lipót iratai, im.* 128. l.), amikor úgy véli, a megyék attól féltek, hogy az uralkodó irányítása alatt a bizottsági reformok túl radikálisak lesznek. Hiszen Spissich arról is panaszkodott Strohmayernek, hogy a király az ő embereik közül többet azért nem enged a bizottságban dolgozni, mert 1790-es magatartásuk miatt fél tőlük és nyugtalan elemeknek tartja őket.

[4] L. Martinovicsnak Ferenc királyhoz írt memorandumait: I. k. *Iratok* 3. sz.

[5] Pl. az országgyűlésnek Budára való egybehívása, — a királyi propositiók, melyek a nemzet iránti elismerő szavakba csomagolják a háború folytatásához szükséges katonaság megajánlását stb., stb. L. *Sándor Lipót iratai, im.* 515–528. l.

[6] L. *Sándor Lipót iratai, im.* 553. l.

[7] Protulepecz jelentése július 27-én: „Caeterum illud pariter subsistere videtur, quod donec soli aristocratae patriotae exclusis ignobilibus et alterius nationis hominibus tam dicasterialia aulica, quam etiam provincialia officia gesserint, monarchia et status publicus periclitaturi sint." (O. L. Privatbibl. 14. fasc. Gotthardi 657. jelentésének mellékl.)

dalom törhet ki, olyan rossz a hangulat országszerte. Bejárta az északmagyarországi városokat, — olvassuk a jelentésben — és megdöbbentő dolgokat tapasztalt. A városi tanácsok despotizmusát a polgárság egyre nehezebben tűri, s elégedetlenségét mind kevésbé rejti véka alá. Általános körükben a csalódás és az elkeseredés, hogy az országgyűlés mást sem tett, csak a nemesi kiváltságokat bővítette és erősítette, a polgárságra semmilyen tekintettel nem volt. A deputációk munkájától semmi jót nem várnak. A hadiadó ellen mindenki berzenkedik, a nemes, mert fizetnie kell, a polgár, mert előre látja, hogy az amúgy is akadozó kereskedelem a pénzszűke miatt még inkább pangani fog, és mert az országgyűlés a bécsi váltótörvények érvényét rájuk is kiterjesztette. A szerbek zúgolódnak az illyr kancellária megszüntetése miatt, a köznemesek az arisztokráciára fenekednek és szidják a papokat. Végül mindenfelé azt tapasztaltam, — mondja a jelentés — hogy nagy rokonszenvvel vannak a francia alkotmány iránt. Minden érdekli őket, a mi ott történik, s a franciaországi eseményekről szóló híreket mohón olvassák. A királyi család elleni rendszabályokat nem helyeslik ugyan, de az arisztokraták félreállításával teljesen egyetértenek és gyakran mondogatják: „Magyarországon sem lehet más vége a dolognak." A helyzet aggasztóbb, mint ahogy általában vélik. „Nem kívánok azzal foglalkozni, hogy mennyi idő alatt támadhat Magyarországon forradalom, de azt hiszem, a minisztérium nagyon téved, ha azt hiszi, hogy a megosztott érdekek miatt egyáltalában nem keletkezhet forradalom az országban. Elismerem, hogy tartós egyesség nem jöhet létre [az osztályok közt], de tapasztalataim alapján nem látom lehetetlennek, hogy az általános elnyomás és despotizmus hatására minden megosztott erő egyesüljön rövid időre a gyújtópontban álló központi kérdés megoldására, s ez a hatalom erejét egy csapásra összeroppantaná."[1] Pár nappal később Gotthardi ugyanezt jelenti: „Magyarországon a polgárság és parasztság érzései már találkoztak a mágnások és prelátusok ellen. A jozefinisták terveket kovácsolnak, hogy egyesítik a köznemességet a nem-nemesekkel és kétkamarás országgyűlést hívnak létre."[2]

A „jozefinista értelmiség" és a nemesi ellenzék egymásratalálása nem a titkos jelentések íróinak fantázia-szüleménye. De ez az értelmiség már nem jozefinista, időközben a belső és a külső események nyomására mérföldes léptekkel haladt előre a radikalizálódás útján.

Az első bizonytalan jelentések még csak az értelmiségiek növekvő elégedetlenségéről, az egyetemi tanárok „forradalmi" kijelentéseiről szólnak, meg a szabadkőművesek radikális balszárnyának, az illuminátusoknak nyugtalan mozgolódásairól.[3] A zavaros, összevissza híradások azonban hovatovább konkrétabbá válnak, s 1793-ra kibontakozik előttünk az immár radikális, a forradalom felé haladó értelmiség képe.

Fejlődésüknek első jellegzetes állomása, hogy a rokon gondolkozásúak egymásra találnak, s túlnőve a szabadkőműves program reformizmusán, kiválnak a páholyokból és külön csoportosulnak. Pesten és Budán olvasóköröket alakítanak, önképző társulatokat szerveznek, melyeket a rendőri jelentések kezdettől fogva kluboknak neveznek. A „Lesekabinet" intézményét Németországból vették át, — ott is a radikális értelmiségiek burkolt

[1] A „Juli 1792" keltezésű jelentés: II. k. 770. s köv. l.
[2] Gotthardi 1792. július 30-i jelentése: II. k. 771. l.
[3] L. I. k. *Iratok* 52. és 57. sz.

szervezete volt.[1] A budai olvasókör — mely műveltek társaságának, Societas Eruditorumnak is nevezte magát — alapítói közt Hajnóczy, Szentmarjay, Berzeviczy, Verseghy nevével találkozunk, s tagjai közt megtaláljuk egész baráti körüket.[2] A jelentések ugyan név szerint csak Ráthonyi Gábor királyi fiskális direktort és Hajnóczy szállásadó gazdáját, Kovachich Márton Györgyöt, a magyar országgyűlési emlékek gyűjtőjét, a Kamara tisztviselőjét említik,[3] de más adatokból bizton következtethetjük, hogy tagja volt a szintén Kovachichnál lakó Szentjóbi Szabó László, a költő, nemkülönben Szecsanacz Jakab és Stettner József kamarai tisztviselők, akik Hajnóczyval közösen járatták a Moniteurt, aztán Lányi Sámuel és Fodor Ferenc helytartótanácsi fogalmazók, Szolártsik Sándor, meg Tántsits Ignác és Őz Pál ügyvéd, Szentmarjay barátai, továbbá Hajnóczy köréből Koppi, Abaffy, Verhovszky és mások.[4]

Ugyanezekkel találkozunk Abaffy Ferenc házában, ahol időről-időre baráti beszélgetésre gyűlnek egybe. Maga a házigazda, az 1790-es országgyűlésen a haladó reformizmus egyik bátor patriótája, a megyei birtokos nemességből jött.[5] A társaságban rendszeresen ott találjuk Hajnóczyt, Szentmarjayt és Koppit, de kívülük az egyetem több professzorát: Gyurkovics Ferencet, az illuminátus Kreil Antalt, Haliczky Andrást, Barics Adalbertet, a fiatal ügyvédet Verhovszkyt, Szolártsik Sándor jurátust és másokat.[6] Körülöttük csoportosulnak azután a baráti kör távolabbi tagjai, a kormányhivatalok tisztviselői, meg a jurátusok és egyetemi hallgatók, akik problémáik megvitatására külön is összejárnak.[7]

De nemcsak Pesten, a többi nagyobb értelmiségi központban is találunk ilyen társaságokat. Kassán a szabadkőműves páholyokban is együtt dolgozó akadémiai tanárok, orvosok, ügyvédek, sőt kereskedők tömörülnek; Török Lajos gr. tankerületi főigazgató, Kazinczy Ferenc, D'Este, Tichy és Vuchetich professzor mellett a megyei nemességből is megfordulnak egyesek körükben, így Szulyovszky Menyhért, a Szirmayak, vagy Sztáray Kristóf gr.[8] Nagyváradon a jogakadémia tanárai, Szlávy György főszolgabíró, meg Kazinczy Dienes főjegyző, az író öccse, képeznek megint egy kisebb társaságot.[9] Kőszegen, az ország nyugati szélén, a kerületi tábla néhány bírája, a piarista gimnázium igazgatója, egy ügyvéd és a patikus járnak össze,[10] de „a francia mérget" terjesztő „titkos klubbokról" hallunk Késmárkon és Lőcsén is.[11]

[1] L. I. k. 584. l. 2. jegyz. és Voegt Hedwig, *Die deutsche jakobinische Literatur und Publizistik. 1789—1800.* Berlin, 1955. 134—135. l.

[2] L. I. k. 815. l. és II. k. 166. l. 1. jegyz., továbbá *Sándor Lipót iratai, im.* 122. l. 3. jegyz. — Az olvasókör és a Societas Eruditorum azonos voltára: II. k. 166. l.

[3] Mednyánszky helytartótanácsos jelentése: I. k. 746. l. 1. jegyz. és Szentmarjay vallomása a bécsi vizsgálóbizottság előtt: II. k. 116. l.

[4] Szecsanaczra és Stettnerre l. I. k. *Iratok* 77. sz.; Lányira, Fodorra, Őzre és Tántsitsra: *uo. Iratok* 40. sz. és II. k. 63—66. l. — Verhovszkyra, Abaffyra: II. k. 166. l.; Hajnóczy, Kovachich, Koppi és Lányi testi-lelki jóbarátságára l. Kovachich leveleit Hajnóczyhoz, 1792. ápr. 3. és ápr. 20-ról: Széchényi Kvt. Ms. Quart. Germ. 815. 40. és 41. sz. — Egy 1792 áprilisi jelentés szerint a Helytartótanács tisztviselői közül többen is tagjai voltak a klubnak: I. k. 718. l. — Szolártsikra: I. k. 1072. l.

[5] L. I. k. *Iratok* 14. és 16/c. sz.

[6] L. II. k. 166. és 170. s köv. l.

[7] L. II. k. 63. s köv. és 166. l.

[8] L. III. k. 29., 54—55. l.

[9] L. III. k. 122., 129., 190. és 205. l.

[10] L. III. k. 58. l.

[11] *Sándor Lipót iratai, im.* 612. l.

Ahogy ezek a szórványos adatok is mutatják, a társaságok tagjai korántsem képeznek homogén egységet. Nagybirtokos nemes, sőt arisztokrata, idegenből idekerült professzor és magyar patrióta, régi történelmi család sarja és plebejus-ivadék egyaránt található bennük. Ami összetartja őket, az a hazai viszonyokkal való szembeállásuk, és az a meggyőződés, hogy a fennálló rendszeren változtatni kell. A változtatás radikalizmusában kellett, hogy különbség legyen köztük, és bizonyára volt is, ha kezdetben ez nem is ütközött ki teljes élességgel. Mindezen kívül pedig összetartotta őket a francia forradalom iránti roppant érdeklődés, az a lehetőség, hogy egymás segítségével értesüljenek az egész Európát lázban tartó eseményekről s kicseréljék gondolataikat.

A ,,klubok'' fő programja éppen az volt, hogy ezt a világpolitikai tájékozódást előmozdítsák. Ahogy a kőszegiekről a megye alispánja jelentette: ,,Szabadszellemű újságcikkeket olvasnak fel, bírálják az egyházat és a hittételeket,'' továbbá a francia forradalomról beszélgetnek.[1] Amíg lehet, közösen járatják a Moniteurt, aki köztük franciául tud, az fordítja a többieknek. Olyan mohósággal vetik magukat a franciaországi hírekre, hogy Szentmarjay barátaival naponként rendszeresen összejön az újság elolvasására.[2] Amikor pedig egyikőjüknek, Szecsanacz Jakabnak, Szabadkára kell utaznia, Hajnóczy levélben tudósítja őt a francia eseményekről, s részletes kivonatokat küld a nemzetgyűlési szónokok beszédeiből.[3] Ugyanígy figyelemmel kísérik és megtárgyalják a forradalom körül zajló röpiratokat, Paine híres könyvét az emberi jogokról,[4] vagy Rousseau Társadalmi Szerződését, melyet Szentmarjay le is fordít magyarra.[5] Aki nem tud, gyors igyekezettel tanul franciául, hogy eredetiben olvashassa a szövegeket.[6] A fiatalabbak mohón olvassák a materialista filozófiai irodalmat, s közülük nem egy, a deizmuson túljutva, ateistának vallja magát.[7]

Az értelmiség ,,vigyázó szeme'' tehát Páris felé fordul, ahol a király kivégzése után a jakobinusok kezébe került a hatalom s egymás után születnek a radikális reformok. És míg a ,,királygyilkos köztársaság'' forradalmi katonái a Rajnánál csapást csapásra mérnek a koalíciós seregekre, köztük Ferenc császár csapataira, benn az országban minden vesztett csata hírére

[1] III. k. 58. és 63. l.

[2] II. k. 63. l.

[3] I. k. *Iratok* 77. sz.

[4] *The Rights of Man* (1791): *uo.* — Hogy ez a baráti szervezkedés milyen szétágazó volt, arra jó példa Kovalik János kispap levele. Benne Pozsonyból tudósítja barátját, Hirgeist Ferencet (egyben kéri, mindezt közölje Hajnóczyval is), hogy a szemináriumi prefektus megtalálta nála Paine könyvét. Az erre föl elrendelt kutatásnál előkerült holmija közül Voltaire és Mirabeau (értsd Holbach Mirabaud álnéven írt) könyve. Nagy botrány volt, minden órában várja, hogy kicsapják. (A keltezés nélküli levél: O. L. Vertr. A. 51. fasc. ad A. 17. köteg.)

[5] L. I. k. *Iratok* 93. sz.

[6] L. II. k. 63. l. — Grossing József egy valószínűleg 1793-as jelentése szerint a Helytartótanács tisztviselői, köztük Darvas Ferenc is, nagy buzgalommal tanulnak franciául, ,,talán csak azért, hogy annál jobban megérthessék a francia alkotmány minden értelmetlenségét.'' (Idézi: Gragger, *im.* 83. l.)

[7] Ránk maradt Hirgeist Ferenc joghallgatónak egy följegyzése, az ifjúság egymás közt megvitatott témáiról. Köztük ilyenek vannak: ,,Réflexions sur la religion. — Deum non esse precandum. — Abhorreo a statu ecclesiastico. (O. L. Vertr. A. 51. fasc. ad A 97. köteg.) — Höring Mihály, a fiatal bányaügyi gyakornok még Robespierret is elítélte, amikor elrendelte a ,,legfelsőbb lény'' kultuszát. Ez már hanyatlás — mondotta. (Levele Tántsits Ignáchoz: II. k. 702. l. 1. jegyz.)

győzelmi ünnepet ül a demokratikus értelmiség. Abaffy házánál gyűlnek ilyenkor egybe. Megünneplik a francia sikereket, de megünneplik a köztársaság születésnapját is, augusztus 10-én.[1] Éltetik a franciákat, Robespierre egészségére ürítik poharukat, miközben forradalmi dalokat énekelnek, a Ça ira-t, meg a Carmagnole-t.[2] Egymást „sittojen"-nek szólítják,[3] a „zsarnokok és deszpoták" halálára isznak és várakozóan éltetik a szabadságot és egyenlőséget, amit különböző módon képzelnek, de amelynek eszményét mindnyájan a franciákban látják megtestesítve. Szentmarjay ilyenkor örömmámorban úszik és barátaival a Marseillaise-t énekli.[4] Ahol csak tehetik, tüntetnek a népszerűtlen koalíciós háború ellen. És miközben az udvar minden „győzelemre" hálaadó istentiszteletet rendel el,[5] ők széles körben terjesztik Martinovics álnéven írt röpiratát, a Ferenc császárhoz írt nyíltlevelet, mely maró gúnnyal teszi nevetségessé a francia forradalom eltiprásáról ábrándozó uralkodó erőlködését.[6] Szentmarjay, hogy testvéri érzéseit kimutassa, Rhédey Lajossal Vácra elébe megy az országba érkező francia hadifogoly szállítmánynak, csókkal üdvözli őket ; a kokárdát, amit tőlük kap, ereklyeként őrzi, és csak annak mutatja meg, aki kész azt térdenállva megcsókolni.[7] Szlávy János egy francia fogságba esett magyar katona szájába adva a szavakat, röpiratban védi meg a köztársaságot, a reakció rágalmai ellen,[8] az ismeretlen versíró pedig „a fény terjesztőit" köszönti a franciákban.[9]

Ezek a látszólagos külsőségek egyúttal a magyar demokraták belső fejlődésére is fényt vetnek. Az a Hajnóczy, aki 1792 elején megjelent munkáinak tanúsága szerint még őszintén hitt abban, hogy mérsékelt reformokkal, a rendek és az uralkodó együttes jóakaratával lerakhatja az átalakulás alapjait, 1793-ban már a jakobinus alkotmányt fordítja latinra és terjeszti baráti körében.[10] 1792 végén a mágnások és püspökök féktelen önkényuralmáról ír, s ennek ellensúlyozására törvényes keretek között, de az uralkodó hatalmát kívánja erősíteni,[11] — 1793 augusztus 10-én barátaival együtt már a francia köztársaság kikiáltásának évfordulóját ünnepeli meg.[12] Radikalizálódásának útját mutatja, hogy 1793 június végi levelében még a girondisták mellett áll, Vergniaud férfias helytállását dícséri,[13] pár hónappal később pedig Robespierre egészségére üríti poharát.[14] Mintha csak Párisban élne, a forradalom minden részletét ismeri, s az eseményekkel együtt alakul gondolkozása.[15]

[1] L. II. k. 171. és 66. l.
[2] II. k. 170. s köv. l.
[3] *Uo.* és I. k. *Iratok* 77. és 109. sz.
[4] II. k. 64. és 171. l. — Jellemző, hogy még Sztáray Mihály gr. is borral köszöntötte a franciákat XVI. Lajos kivégzése alkalmából. (L. védekező levelét Balassa Ferenchez, kelt. nélk. : O. L. Balassa lt. 1793.)
[5] L. I. k. *Iratok* 76/b. sz.
[6] I. k. *Iratok* 60. sz.
[7] II. k. 118., 171—172. l.
[8] I. k. *Iratok* 89. sz.
[9] I. k. *Iratok* 73. sz.
[10] II. k. 64., 117. és 512. l.
[11] I. k. 840—841. l.
[12] II. k. 171. l.
[13] Szecsanacz Jakabhoz írt levele, 1793. június 22.: O. L. Vertr. A. 53. fasc. ad A 51. köteg. Vö. I. k. *Iratok* 77. sz.
[14] II. k. 171. l.
[15] Szecsanacznak írta : nem tudja, érdeklik-e őt a párizsi események, „de az bizonyos, hogy én nagyon szívesen beszélek és írok a francia ügyekről." (I. k. 889. l.)

„Láng volt a lelke s a francia revolúcióban élt lelkestől-testestől," — írta róla Kazinczy.[1] A párisi események a magyarországi értelmiség tanuló iskolája, s amikor a Moniteur cikkei leleplezik XVI. Lajos kétszínű magatartását, a magyar demokraták ezt Ferenc királyra is vonatkoztatják.

Persze, nem mindenki tud lépést tartani a francia fejlődéssel, s csak kevesen vannak, akik a jakobinizmusig eljutnak.[2] Hajnóczyt már láttuk: 1793 őszére a polgári köztársaság híve, lényegükben egyetért a jakobinus elvekkel, de elítéli a forradalmi törvényszék tömeges kivégzéseit és még mindig hisz abban, hogy Magyarországon a változás vér nélkül megtörténhet.[3] Szentmarjay a legradikálisabb. Az ifjúság lendületével veti magát a francia események sodrába; Davidnak a konvent előtti beszámolóját és Saint Justnek a girondisták elleni vádbeszédét fordítja; nyíltan szidalmazza az uralkodókat és mindazokat, akik mellettük állnak.[4]

A többség nem jut el ilyen messzire. A köztársaság híve Őz Pál, a fiatal ügyvéd, aki még a bíróság előtt is kifejti, hogy miért ez a legtökéletesebb államforma, de ellenzi a forradalmi erőszakot.[5] Abaffy, bármilyen esküdt ellensége volt is a zsarnokságnak, az arisztokráciának és a klérusnak, az alkotmányos nemzeti királyság híve maradt mindvégig. Polgári reformokat akart, de a sajtószabadságot nem terjesztette volna ki az ateista irodalomra.[6] Barits Adalbert, akit pedig Gabelhofer „a különösen veszélyes emberek" közé sorolt, szintén ellene van a köztársasági államformának, de a zsarnokságnak és a nemesi uralomnak is, s úgy véli, a szabadság és egyenlőség elvei összeegyeztethetők az alkotmányos monarchiával.[7]

Az ifjúság azonban már radikálisan republikánus és forradalmian demokrata. A pesti egyetem hallgatói a franciák iránti rokonszenvből „jakobinusmódra" rövidre nyíratják hajukat, francia „jakobinus-sapkát" viselnek, úgyhogy a Helytartótanácsnak kell közbelépnie.[8] Az akadémiai ifjúság állít szabadságfákat, s a farsangi mulatságokon ők rémítgetik guillotine-nal az aulikusokat és reakciósokat.[9] Ők azok, akik valóban kívánják, „hogy

[1] III. k. 367. l.

[2] Ne tévesszen meg bennünket, hogy az egykorú jelentések nemcsak a demokratákat, hanem még a köznemesi patriótákat is többnyire jakobinusoknak nevezték. A közfelfogást jól kifejezte Szirmay Lászlóné egy Orczy József br. főispánhoz írt levelében: „Én jakobinusnak mind azt tartom, — írta — az kiknek az francia constitutio tetszik, és akik a francia háborúnak előmenetelén örvendeznek és a mi udvarunk előmenetelének gátlásokat keresnek; klubistának pedig tágosabb az descriptiója, ebben foglaltatnak mindazok is, akik akármi nevezet alatt conventionokat tartanak." (III. k. 179. l. 2. jegyz.) — Az összehasonlítás kedvéért megemlítem, hogy a jakobinus elnevezés más országokban is ugyanilyen általános jellegű volt. Voegt Hedwig írja a német jakobinusokról: „Jóllehet a szó klasszikus értelmében 1793-ban és 1794-ben Németországban nem voltak jakobinusok, — a mainzi jakobinusok kísérletétől most tekintsünk el, — mégis minden német írót, aki 1794 után is a polgári-demokratikus forradalom követeléseiért szállt síkra, durva általánosítással jakobinusnak szidalmaztak és jakobinusként üldöztek. Ebben az időben a jakobinus fogalmat azonosították a lázadóval, lázadókra pedig felségsértési per várt". (*Im.* 18. l.)

[3] Bírósági előtti vallomása: II. k. 102. l.

[4] II. k. 64. l. és I. k. *Iratok* 40. sz.

[5] II. k. 730. s köv. l.

[6] L. I. k. *Iratok* 88. sz.

[7] Eckhart Ferenc, *A Jog és Államtudományi Kar története.* A Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. II. Bp. 1936. 208. l.

[8] II. k. 72. l.

[9] L. I. k. 998. l.

nemcsak a nemes volna polgár országunkban, hanem a nemtelen is," s a „kevélykedő arisztokratizmus" ellenében „az emberiség elidegeníthetetlen jussainak" védői kívánnak lenni.[1] Náluk már nem az alkotmány módosítása a központi gondolat, hanem a polgárság és mindenekelőtt a jobbágyság teljes felszabadítása. Eszméik, céljaik még korántsem forrottak ki, de az ő lelkes lendületük komoly tényezője az értelmiségi mozgalomnak. Legtöbbjükre illik az, amit a későbbi evangélikus superintendens, a göttingai diák Kis János írt önmagáról. Mindenfelé a francia forradalomról folyt a beszélgetés, — írja Emlékezéseiben — diákok és professzorok, jóbarátok és ellenségek erről vitatkoztak, „némelyek ellene, s még többen mellette. Természet szerint én sem maradék részvétlen s idegen, — írja — hanem a fiatal kor egész hevével s tudatlanságával foglalatoskodám vele." „A francia forradalomból reménylhető boldogságról" álmodozik, — s a „köznép nyomorgatását tárgyazó gondolatok s tépelődések" kínozzák.[2] Ugyanez a kép tárul elénk a kor levelezéséből s egyéb följegyzéseiből is: egy a francia forradalom eseményein föllelkesedett, a polgári átalakulás szükségességéről meggyőzött fiatal nemzedéket látunk, amely sorai közt néhány nagyműveltségű idősebb emberrel keresi a kibontakozás útját. Szemük Párizson van, de a hazai valóságban gyökereznek, s öntudatukat és elhívatottságukat megsokszorozza az a tudat, hogy ahogy Franciaországban az értelmiség járt elől a forradalmi mozgalmakban, úgy nálunk is nekik kell kiharcolniok a szabadságot és az egyenlőséget.[3]

A demokratikus értelmiség és az ellenzéki köznemesség közt kezdettől fogva megvolt az érintkezés, de ezek a vékony szálak 1793-tól kezdve erősödnek meg. Ennek magyarázata az általános politikai helyzetben van. A franciák elleni koalíciós háború mind nehezebb feladatok elé állítja a birodalom kormányzatát: pénzre és katonára volna szükség, a háború pedig mindenfelé népszerűtlen. A nádor már 1792 decemberében panaszkodik, hogy nagyon sok a „gonosz" ember, aki a polgárságot bujtogatja.[4] Az újoncozást csak a főispánok erélyes és gyors intézkedéseivel tudják keresztülvinni.[5] 1793 elején már az országgyűlési bizottságok munkáinak abbahagyásáról tárgyalnak, s a közhangulat miatt a nádor javasolja, hogy az újságok csak belföldi híreket közölhessenek.[6] A megyékből érkező jelentések „a francia méreg" elterjedéséről szólnak, sőt arról, hogy főként „a nyughatatlanságra mindig hajlamos tiszai megyékben" ez a méreg már be is ette magát.[7] Az udvar gyors intézkedésekkel kívánt a dolgoknak elébe vágni, rendeletei egyaránt érintik a nemeseket és az értelmiségieket. Sorozatos vizsgálatok indulnak, demokrata és ellenzéki nemes egyaránt gyanús a kormányzat szemében. Batsányi 1793. február 10-én már arról panaszkodik Aranka Györgynek, hogy „a franciás módon gondolkodó emberekre nagyon vigyáznak, s a józanul okoskodó és beszélő embereket is hamar jakobinusoknak nevezik." „Veszedelmes a mi állapotunk itten — írja március 10-én. — A józan észnek mindenkori ellenségei új erőre kaptak. Egész spanyol inkvizíciót akarnak béhozni."[8]

[1] Őz levele Kazinczyhoz: I. k. *Iratok* 82. sz.
[2] *Kis János superintendens emlékezései életéből.* Bp. 1890. (Olcsó Könyvtár 283. sz.) 120. és 183. l.
[3] L. Semsey András nyilatkozatát: I. k. 502. l. 4. jegyz.
[4] *Sándor Lipót iratai, im.* 583. l.
[5] *Uo.* 589. l.
[6] *Uo.* 594—595. l.
[7] *Uo.* 612—614. és 633. s köv. l.
[8] I. k. *Iratok* 72. sz.

Két 1790-ben megjelent költeményéért följelentik, s hosszas meghurcoltatás után állását veszti.[1] Verseghyt Millot-fordításáért papi-áristomra ítélik,[2] a megyéket pedig utasítják, hogy királyi engedély nélkül nyomdát nem tarthatnak üzemben és cenzúrázás nélkül semmit nem adhatnak ki.[3] A reakciós abszolút rendszer tehát egyaránt nyomja a polgári demokratákat és az ellenzéki nemeseket, — de míg az előzőknek nincs fegyvere, a nemesség a megyékben ellen tud állni. Ez a megyei ellenállás pedig 1793 tavaszától kezdve egyre nagyobb mérvű.[4]

A megyei ellenállást azonban már csak látszatra irányítják a patrióta ellenzék feudális nemesurai. Az előtérben ők vannak, a megyegyűléseken ők szónokolnak, a feliratokat ők írják alá, — de ha a színfalak mögé betekintünk, ott találjuk a demokratikus értelmiséget, a háttérből ők irányítják a megyei mozgalmakat.

Az egységes álláspontot, a tennivalók sorrendjét, a harc módozatait az értelmiségi titkos társaságok, az olvasókörök, a „klubok" szabják meg. Itt kerülnek megvitatásra a különböző kérdések, s aztán az itt kialakított közös álláspontban határozatokat hoznak. Tudjuk, hogy az országgyűlési bizottságok munkálatainak ellenőrzésére megindított, már említett megyei akciót, mely a bizottsági operátumok nyilvánosságra hozatalát is követeli, a pest-budai klubban tervezték ki és határozták el.[5] Az úrbéri ügyben is a klubban tisztázzák előbb a közös álláspontot, itt mondják ki, hogy arra kell törekedni: minden nemes kössön szerződést jobbágyával, s nemsokára ez a követelés a megyei nemesség körében is felbukkan.[6] A rendőri jelentések telve vannak a klubok „határozatairól" szóló beszámolókkal, s ha magukat a határozatokat nem is állapíthatjuk meg belőlük, azt világosan megmutatják, hogy az ellenzéki követeléseket itt és nem a megyegyűléseken fogalmazták meg.[7]

Az értelmiség látta, hogy saját erejéből semmilyen változást nem tud keresztülvinni. Az udvarral, az arisztokráciával és a klérussal szemben csak a patrióta köznemesség szövetségére támaszkodhat, — s ez a szövetség legtöbbjüknél nemcsak taktikai okokból, de egyébként is rokonszenves. A megyei ellenállásnak nagy jelentőséget tulajdonítanak, s az idegen uralkodóház kormányrendszerével szemben a megyei nemesség, a nemzeti önállóság ez egyedüli védelmezőjének megszervezésében látják az egyetlen lehetőséget. Ahogy Batsányi, az Orczyak régi tisztelője[8] és a patrióta nemesi mozgalom egyik legkövetkezetesebb híve, Gömör megyének a sajtószabadság ügyében írt híres feliratával kapcsolatban ezt egész világosan meg is mondta: „Magánember ugyan ki írhatta volna ezt így meg. Azt hiszem, a papok és csatlósaik antikrisztusnak kiáltották volna ki. De itt, egy megyegyűlés előadásában, új hangsúlyt kapnak ezek az elvek, s olyan erőt nyernek, amilyet egy ember kijelentése sohasem kaphatott volna."[9]

[1] A részletekre l. I. k. *Iratok* 86. sz. és még inkább *Batsányi összes versei, im.* 303. s köv. l.

[2] L. I. k. *Iratok* 78. sz.

[3] I. k. *Iratok* 84. sz.

[4] L. I. k. *Iratok* 76/b. sz.

[5] L. Kohlmayer jelentését: I. k. *Iratok* 30. sz.

[6] *Uo.*

[7] L. I. k. *Iratok* 31., 45., 57. és 63. sz.

[8] Már 1790-ben bennük látja „dőlő hazánk fő reményét". („Abaúj vármegye örömünnepére". *Batsányi összes versei, im.* 15. l.)

[9] Batsányi levele Kovachichhoz, 1793. dec. 23.: I. k. *Iratok* 86/b. sz. — Gömör megye felirata: *uo. Iratok* 84/b. sz.

A megyék meggyőzése és irányítása a demokratikus értelmiség egyes tagjaira hárult. A rendőrbesúgók szájából nem fogy ki a panasz ellenük: agitálnak, tanácsokat adnak, a kétkedőket meggyőzik, a kényelmeseket harcra ingerlik. Pest-Budán az egyetem professzorai, Koppi, Schraud, Kreil meg a többiek, előadáson, társaságban, mindenütt, a „francia rendszert" dicsérik, — „többet ártanak a legvadabb francia emisszáriusnál."[1] Gyakran látni őket, különösen Kreilt, Orczy László, Podmaniczky József, Fekete János gr. és más „politikai szabadsághősök" társaságában.[2] Általában a tanárokkal meg a diákokkal sok baj van másutt is. Podkoniczky Ádám, a késmárki evangélikus gimnázium tanára azt magyarázta diákjainak, hogy a franciák háborúja jogos és igazságos, Ferenc királyé nem.[3] Nagykőrösön a gimnázium tanárai és tanulói együtt éltetik a franciákat,[4] a sárospataki kollégium tógátus-diákjai pedig a forradalmi eszmék terjesztésére társaságot alapítanak.[5]

Szentmarjayról már 1792-ben azt jelentik, hogy ő a mozgatója az Orczy László körül csoportosuló elégedetleneknek. Martinovics a bíróság előtt is azt mondotta róla: főnökével „azt mondhatjuk, egy személy."[6] Az ellenzékiségben élen járó Zala megye alispánja, Spissich János, testi-lelki jóbarátja Hajnóczynak. Mivel az országgyűlési bizottságok munkálatai miatt hónapokon át Pesten van, sokat vannak együtt, s a rendőrbesúgó megjegyzi: „igen jó barátságban vannak."[7] A keleti megyékben Kazinczy Ferenc tevékenykedik: Szabolcs, Szatmár, Bihar, Zemplén közgyűlésein szónokol. Az 1800-as években már a börtön emlékeitől rettentett, a politikai élettől visszahúzódó író ekkor még fiatalos, friss lendülettel veti magát a megyei életbe, nyilvános szócsatákat vív a klérus meg az udvar embereivel, s amikor a betegség ágyhoz szögezi, akkor is azt sajnálja, hogy nem mehetett el a kassai meg az újhelyi megyegyűlésre, „pedig — írja Hajnóczynak — milyen hasznosan tevékenykedhettem volna ott."[8] Az ő tevékenységének nagy része van benne, hogy a keleti megyék egyöntetűen szembefordulnak a cenzúra- és sajtórendeletekkel, a Kancellária kifejezése szerint „szemtelen hangú" feliratokat küldenek az uralkodónak, ugyannyira, hogy az megtorló intézkedéseket foganatosít ellenük.[9] Kazinczyhoz hasonlóan agitál Szlávy György Biharban, vagy Batsányi János Abaújban. Pedig Batsányi nem is nemes, a megyegyűlésen meg sem jelenhet, de az Orczyakon és nemesi barátain keresztül szóhoz jut véleménye, sőt részt vesz a megye feliratának megfogalmazásában is.[10]

[1] Koppira, Schraudra: I. k. *Iratok* 52. sz. és Strohmayer 1792. dec. 29-i jelentése: „Koppi rühmt das französische und pohlnische Constitutions System". O. L. Privatbibl. 15. fasc. 1 köteg.

[2] Hoffmann idézett jelentése 1792 végéről.

[3] Kráj Sándor késmárki rendőrprefektus jelentése, 1793. febr. 2.: O. L. Vertr. A. 40. fasc.

[4] III. k. 139. és 276. l.

[5] O. L. Nádori t. lt. Ad polit. 1798. 73. sz. IV—V. n° 24.

[6] I. k. 625. l. és II. k. 57. l.

[7] Strohmayer jelentései 1791-ből és 1792-ből: O. L. Privatbibl. 11. fasc. 3. köteg.

[8] I. k. *Iratok* 92. sz. — Vö. Benda Kálmán, *Kazinczy Ferenc ismeretlen levelei 1794-ből. Irodalomtörténet.* 1949. 319. s köv. l.

[9] L. I. k. *Iratok* 84. és 92. sz.

[10] L. I. k. 932. l. és *Batsányi összes versei, im.* 308. s köv. l. — Saurau gr., a rendőrminiszter is úgy tudta, hogy több megye feliratát Batsányi fogalmazta. (III. k. 36. l.)

Mindehhez tegyük hozzá, hogy a Helytartótanácsban, a Kamarában is ott ülnek a „klubok" tagjai, kiknek javaslatait a Kancellária rendszeresen megrója, mert „elnézők" és „engedékenyek" a megyék iránt. Ezek a „jakobinusok," „az ördög gyertyagyújtogatói," ahogy Mednyánszky helytartótanácsos nevezi őket, ahol csak tehetik védik és támogatják[1] az ellenzékiek mozgolódását.[2]

A mozgalom pedig egyre jobban kiforrja magát és mind szélesebb körökben terjed. Pergen gróf, a rendőrminiszter már 1792 végén ijedten jelenti, hogy Magyarországon rohamosan nő azoknak a száma, akik a francia rendszerrel rokonszenveznek. 1793 tavaszán Martinovics — aki híreit az értelmiséggel közvetlenül érintkező Laczkovics Jánostól kapta — már azt jelenti, hogy nyolc megye (köztük Zala a legradikálisabb) megegyezett a következőkben: 1. a főpapi birtokokat el kell venni, 2. a főnemességet meg kell semmisíteni, 3. a kétkamarás országgyűlés alsóházát a nem-nemesek alkossák, 4. az ország viszonyainak megfelelő új alkotmányt kell készíteni, 5. Magyarországot köztársasággá kell alakítani, vagyis el kell szakadnia a Habsburg-háztól. 6. Ürményi személynök arra törekszik, hogy mindehhez a magyar ezredek támogatását megnyerje.[3] — Ha az Ürményire vonatkozó híradást kétkedéssel fogadjuk is,[4] — a többi nem más, mint a Hajnóczy munkáiban és más megnyilatkozásokban is nyomon követhető elgondolások konkrét formába öntése.

1793 szeptemberében Martinovics a mozgalom újabb nagyfokú előhaladásáról számol be. Magyarországon „a jakobinusok szektája" mély gyökeret vert, — írja — bár a demokratikus forradalomtól még nem kell félni. A városokban, sőt a falvakban is vannak híveik, s a jakobinus eszmék, különösen az egyetemi ifjúságot „nagyon megfertőzték." Formális szervezetük nincs. Kötetlen összejöveteleken tanítják meg egymást a szabadság és egyenlőség elveire, és a tanultakat mindenki két másik személynek továbbadja. Spillenberg ügyvéd, Gyurkovics meg Barits professzor tervszerűen járják a megyéket, és szervezik az ellenállást. A nemesség ellene van a francia háborúnak, „a franciák és a népkormányzat iránti rokonszenv napról-napra növekszik. A megyék csak a kedvező alkalmat várják, hogy az udvar ellen fölkeljenek."[5]

Az eddig elszigetelt, helyi ellenállások kezdenek egységes jelleget ölteni. A cenzúra és a sajtórendeletek ellen már országos tiltakozás a válasz, — Gömörtől Biharig és Nyitráig, délre Zaláig megmozdulnak a megyék, s a tiltakozó feliratok hangja, stílusa és „franciás érvei" egyaránt elárulják, hogy „klubisták" készítették.[6] 1793 végén elakad az újoncozás, egyik megye a másik

[1] Elég két példát idéznünk: mind a Batsányi, mind a Verseghy ellen indított sajtóperben a Helytartótanács a följelentettek oldalán állt, az eljárás megszüntetését ajánlotta, s csak a Kancellária javasolta az uralkodónak a büntető megtorlásokat. (Részletes ismertetésük: *Batsányi összes versei, im.* 303. s köv. l. és Császár Elemér, *Verseghy és a cenzori hivatal. Századok*, XXIV, 1910. — Vö. I. k. *Iratok* 78. sz.)

[2] Minderre sok részletadat található az iratokban, melyekre egyenként hivatkozni talán fölösleges. A magyar jakobinusok elleni 1794/95-ös per vádlottjai közt is nagy számmal voltak helytartótanácsi és kamarai tisztviselők.

[3] I. k. *Iratok* 74/a. sz.

[4] Benne vagy Laczkovics, vagy Martinovics személyes bosszúvágya nyilatkozik meg: mindketten gyűlölték a személynököt, s rossz hírbe akarták keverni az udvar előtt. A jelentésnek ezt a részét nem is vették komolyan.

[5] I. k. *Iratok* 83/b. sz.

[6] L. I. k. *Iratok* 84. sz.

után tagadja meg a katonaállítást, nehogy a király „az országot népbül megfogyassza, s az katona erővel a szabadság elnyomására ne éljen."[1] 1794 január elején egyszerre jelentik Pozsonyból, Pestről és Zágrábból, hogy az elégedetlenség már minden néposztályra átterjedt: a megyék zúgolódnak, nem hajlandók sem pénzt, sem katonát adni a franciák elleni háborúra, a parasztok országgyűlési képviseletet akarnak, mindenütt „lázító" röpiratok járnak kézről kézre, s a „jakobinusok" csak az alkalmas pillanatot várják a forradalom kirobbantására.[2] Szabolcs megye a Helytartótanácshoz is felír, kérve, járjon közbe az uralkodónál, szüntesse meg a Franciaország elleni háborút, mert minden pénz elfogyott, a kereskedelem teljesen leállt és a sok újonc elvitelével szinte kiürült az ország.[3] A hangulatra jellemző, hogy Zemplén megye fiskális akcióval fenyegeti meg az Almásyakat, mert saját költségükön katonát ajánlottak a franciák ellen.[4]

A budai katonai parancsnokság sorozatos jelentésekben panaszolja a megyei nemességnek és a polgárságnak a francia hadifoglyok iránt lépten-nyomon tüntetően kimutatott rokonszenvét.[5] Szirmay Ádám zempléni nemesúr okát is adja ennek a rokonszenvnek: „Adná isten, — mondotta — hogy a franciák meg a lengyelek boldoguljanak, mert akkor mi is lerázhatnánk a németek igáját, és szabadok lehetnénk, mint a franciák."[6] Zsennyei János zempléni nemes is azt magyarázza 1793 végén a leleszi konvent fiskálisának, hogy „sokkal jobb volna, ha az ország magát kormányozná, minthogy egy ember uralkodjék milliók felett."[7] Rozgonyi Sándor pedig kijelenti: „Jó lenne, ha az ausztriai háznak véget vetne az ország, és mi is abban mesterkedünk."[8] Szentmarjay Imre, Orczy László többször említett titkárának az apja 1794 elején kioktatja a megyegyűlésen óvatoskodó nemeseket: „tám nem tudják, milyen időket élünk. Ha most nem merünk valamit kezdeni, elszalasztjuk a legalkalmasabb időt."[9] Sztáray Mihály gr. a küszöbön álló forradalomról beszél, s hozzáteszi: ő maga is azon fáradozik, hogy az minél előbb megvalósuljon.[10] 1794 májusában egy, a Bihar megyei Piskolton kelt röpirat már felszólítja a megyéket, hogy a lengyelek példájára szövetkezzenek az ausztriai ház uralma ellen. „Ha még el nem aludt mibennünk magyarokban a mi híres őseink vére, — mondja — ha még pihedegél mi bennünk a Bellona asszonytól béoltott vitézség, gerjesszük fel tehát magunkban, mivel most felderült napunk sugára hozza magával, hogy az ausztriai despota ház súlyos

[1] Laczkovics levele: I. k. *Iratok* 85. sz.

[2] I. k. *Iratok* 90. sz.

[3] 1793. dec. 19.: St. A. Informationsbüro. Polizeiberichte 1. fasc. Fényképmásolata: O. L. Filmtár. Bécsi anyag 69. tekercs.

[4] *Sándor Lipót iratai, im.* 644. s köv. l.

[5] L. Barcsay Amant Zoltán, *A francia forradalmi háborúk hadifoglyai Magyarországon. 1793.* Bp. 1934. — L. még Aigner Tóbiás jelentéseit: O. L. Privatbibl. 14. fasc.

[6] *József nádor iratai, im.* I. 157. l.

[7] *Uo.* I. 156—157. l.

[8] Beszéde rendkívül jellemző a megyei nemesség szemléletére, mely forradalmi, de csak amíg a Habsburgok elleni rendi harcról van szó. Rozgonyi ilyeneket mondott: „Minek nekünk német király, eb a lelke tokos németje. Ha az eleink azt a roszszat tselekedték, hogy az németnek adták az országot örökös birtokába, most kell azt nékünk viszszavennünk, mert ha most ezek közt a nagy háborúk közt nem, soha sem lehet többé." (A zempléni vizsgálat iratai közt: O. L. Nádori t. lt. Ad polit. 1798. 73. sz. IV—V. nº 25.)

[9] *József nádor iratai, im.* I. 140. l.

[10] *Uo.* 160. l.

igáját vessük ki nyakunkból." A röpirat az 1790-es rendi sérelmeket hangoztatja — a hadseregben elnyomják a magyarokat, az országban idegenek parancsolnak, a magyar nemesnek hallgass a neve, — de végső következtetése már egészen más. 1790-ben még a legradikálisabbak közé tartozó Berzeviczy sem gondolt a monarchia eltörlésére, most pedig mint a világ legtermészetesebb dolgát mondják ki, hogy „országunk el lehetne király nélkül, hanem minden vármegye a maga megyéjét igazgatná, és minden vármegye egy fő guberniumot esmérne, és magyar bellicum consiliumot is fel állíthatna országunk, mivel a jövedelem az országot illetné, nem pedig a megszaporodott királyi familiát."[1] Íme a francia forradalom törekvései rendi megfogalmazásban: a nemesi köztársaság eszméje. Ezekután nem lepődhetünk meg rajta, hogy Pergen rendőrminiszter már 1793 végén azt jelenti: az elégedetlenek a zürichi francia konzulon keresztül érintkezést keresnek a párisi konventtel.[2]

1794 elején a megyék nagy része forrongó hangulatban van, s a köznemesség hangadói mind elszántabb hangot ütnek meg Magyarországon, Horvátországban és Erdélyben is.[3] Az országos hangulat, a megyék szervezkedése oly ijesztő, hogy az uralkodó nem meri a diétát egybehívni,[4] a nádor pedig azt tanácsolja Ferenc királynak, hogy a törvénysértéseket emlegető megyei feliratokra inkább ne válaszoljon, mert „a mostani időben sok mindent nem tehet meg az ember, és hallgatni kell, amit kedvezőbb körülmények közt nem tenne meg."[5]

A demokratáktól irányított patrióta-mozgalom 1794 tavaszán már országos méreteket öltött. Az udvar el volt szánva, hogy nem enged, s a terror és erőszak mind nyomasztóbbá vált. A továbbiakban most már minden azon múlott, sikerül-e a demokratákat és a köznemességet egy szilárd szervezetbe összefogni, s a megyék erejével az egész országot mozgósítani a nemzeti függetlenség, majd a polgári átalakulás érdekében. Mert ahogy Kresznerics Ferenc szombathelyi tanárnak írta egy ismeretlen barátja Pestről: „sok már mindenfelé a jakobinusi lélekkel lehelő, csak mód nincs. De adj a kezébe fáklyát, meglátod, ha nem tudja-e hordozni."[6]

[1] I. k. *Iratok* 100. sz. — Ugyanebben az időben, március 12-én Kresznerics Ferenc szombathelyi tanárnak egy közelebbről ismeretlen barátja Pestről ezt írta: „Gondolom, tudod azt, valamint a világ változások alá van vetve, úgy mindenben változtak az emberek. Mi volt erősebb lábon már egy pár száz esztendők óta, mint a monarch? De most már csak ezen szó is mely csökkenő!" (Márki Sándor, *Kresznerics Ferenc leveles könyve*. Bp. 1914. 16. l.)

[2] I. k. *Iratok* 87. sz.

[3] I. k. *Iratok* 87., 90. és 91. sz.

[4] *Sándor Lipót iratai, im.* 631—632. l.

[5] „. . . in jetziger Zeit man vieles nicht thun kann und schweigen muss, was man bei günstigern Umständen nicht thäte." *Uo.* 655. l.

[6] Márki Sándor, *Kresznerics Ferenc, ih.*

III.

A MAGYAR JAKOBINUS ÖSSZEESKÜVÉS

„Gyakori utazásaim Magyarországon lehetővé tették, hogy megismerjem valamennyi rend és nyposztály hangulatát. Észrevettem, hogy a Türelmi Rendeletnek az Udvari Kancellária által Őfelsége nevében történt módosítása a protestánsok körében országszerte hangos zúgolódást váltott ki. A felvilágosodottabbak elégedetlenkedtek, hogy a régi sötétséget akarják visszahozni, s hogy az egyetemi tanszékeket, a közhivatalokat jezsuita szellemű egyénekkel töltik be. A jobbágyok, főleg az egyházi birtokokon, keseregtek a rájuknehezedő elnyomás miatt. Az alsópapság joggal panaszkodott a püspökök és főpapok erőszakos és zsarnoki bánásmódjára ; különösen a Millot apát könyvének fordítója [Verseghy] elleni eljárásnak volt közöttük nagyon rossz visszhangja. Az országgyűlés megkerülésével kirótt hadisegélyek, a törvénytelen ujoncozások forrongásba hozták a magyarokat. Kijátsszák a törvényt, — mondták — s ez még jobban szembefordította őket az udvarral. Mindehhez járult a Franciaországgal való költséges háború, amely a magyarokra csak kárt, hasznot nem hozhatott, azután a magyar tisztek mellőzése az előléptetésben, . . . s a félelem, hogy az oroszok, új lengyelországi foglalásaik révén egyre közelebb kerülnek a magyar határhoz, s így mindinkább számolni lehet azzal, hogy a görögkeletiek feléjük hajlanak. Nagyon rossz néven vették a magyarok azt is, hogy a bécsi kabinet szövetkezett az orosszal és a porosszal a lengyel fölkelés ellen . . . A szabad királyi városok, különösen Pest polgárai panaszkodtak, hogy a mostani kormányzat vonakodik néhány jogos kérésüknek eleget tenni, pedig Lipót császár erre igéretet tett. Egy további általános sérelem volt, hogy bár az országgyűlés biztosította, hogy a bécsi külügyi hivatalokba és a bányaügyek intézésébe magyarokat is bevesznek, ezt a mai napig nem teljesítették. Mindezek az okok arra indították a magyar nemzetet, hogy maga gondoskodjék az orvoslásról és saját erejéből vigye véghez az állam megreformálását."

Martinovics Ignác, a magyar jakobinus összeesküvés vezetője vallotta ezt a bécsi vizsgálóbizottság előtt, 1794 augusztusában.[1]

Martinovics személye körül másfél évszázada zajlik a vita, a legszélsőségesebb végletek közt váltakozva. Voltak, akik következetes és bátor hazafit, elvhű forradalmárt láttak benne — mások viszont éppen jellemtelenségét, aulikus, sőt denunciáns magatartását emelték ki. Személye szimbólummá nőtt, s rajta keresztül és benne ítélték meg az egész magyarországi

[1] II. k. 49—51. l.

jakobinus megmozdulást. A sok ellentétes vélemény, személyének az összeesküvés megszervezésében való kétségtelenül fontos volta szükségessé teszi, hogy mi is kissé részletesebben foglalkozzunk vele.[1]

Martinovics kispolgári család gyermeke volt. Apai ősei a XVII. század végén a török elől menekülve, szerb földről kerültek Magyarországra. Apja — egyes adatok szerint — Pesten kereskedő, vagy inkább kocsmáros volt, fia később katonatisztnek mondotta.[2] Korán meghalt, s özvegye (szerény vagyonú budai német kispolgári család leánya) nehezen élt hat gyermekével. De a fiúkat mind taníttatta, s 2 lányát is jól adta férjhez. Egyszerű, vallásos lelke egy élet küszködésének célját látta beteljesedni, amikor legkisebb gyermeke, az 1755-ben született Ignác, 16 éves korában a ferencrendi szerzetesek közé lépett. A nyugtalan szellemű, eszes ifjú szerzetesi kötelékben végezte el a magasabb iskolákat, s hittudományból és bölcsészetből is doktori fokozatot szerzett. Tehetsége hamar föltűnt. Főként a természettudományokkal foglalkozott, ezért szerzete tanárként alkalmazta az ország déli részén levő kolostori iskolákban. A fiatal Martinovics azonban egyre nehezebben viselte a szerzetesi élet zártságát és kötöttségeit. Már 1774-ben a rendből való elbocsátását kérte, azzal az indokolással, hogy fogadalmát kényszerítve tette le, de aztán főnöke rábeszélésére visszavonta kérvényét.[3] Szerzetes társaival való súrlódásai, elöljáróival való összeütközései azonban mind gyakoribbakká váltak, s nem egyszer magának a rendfőnöknek kellett közbelépnie. Amikor 1781-ben őrnagyként szolgáló nagybátyja és hadnagy testvérbátyja az egyik bukovinai gyalogezredhez tábori lelkészi kinevezést szereztek számára — egy pillanatig sem habozott, hogy a szabadulási alkalmat megragadja. Rendfőnöke engedélyét nem is kérve, Bukovinába ment. Itt ismerkedett meg Potoczki Ignác gróffal (az 1794-es lengyel szabadságharc későbbi miniszterével), aki megkedvelte a sok nyelvet beszélő, nagy olvasottságú, kellemes társalgó tábori papot, és meghívta magával európai utazásra.

A majd egyéves utazás mély nyomokat hagyott Martinovicsban. Bejárták Franciaországot, Svájcot, Angliát, Németországot, s a gróf, maga is a felvilágosodástól áthatott reformer irány híve, mindenütt érintkezést keresett azokkal, kik a politika és a tudomány terén az újkor világnézete érdekében apostolkodtak. 1782 végén értek haza, s Martinovics ekkor Lembergben telepedett meg. Több matematikai és kémiai tanulmánya jelent meg, a lembergi szabadkőművesek közt tevékenykedett, s szabadkőműves összeköttetései révén 1783 őszén II. József kinevezte a természettan professzorának a lembergi főiskolára, mely hamarosan egyetemmé alakult. Ekkor végleg szakított rendjével, és kihasználva József császár könnyítéseit, egyszerű bejelentéssel kilépett a ferences rendből és világi pappá lett. Ebben az időben adta ki első filozófiai dolgozatait, így a leydeni akadémia pályázatára készített tanulmányát,[4] melyben az idealista filozófia hívének mutatkozik, de már nagy tájékozottságot árul el a — főleg francia — materialista irodalom-

[1] Az alábbi áttekintésben elsősorban a jelen okmánytárban közölt adatokra támaszkodom, de ezek mellett — különösen Martinovics 1790 előtti életére — ma is nélkülözhetetlenek Fraknói Vilmos munkái. (Felsorolásukat, valamint a kérdés történeti irodalmának rövid áttekintését l. az V. fejezetben.)

[2] Erre és az alábbiakra l. II. k. 27. s köv. l.

[3] L. Zsák J. Adolf, *Martinovics Ignác levelei. Irodtört. Közl.* XVII. (1907) 449—452. l.

[4] *Dissertatio de harmonia naturali inter bonitatem divinam et mala creata.* Lemberg, 1783.

ban is. A felvilágosodás francia és angol filozófiai és politikai irodalmának alapos tanulmányozása fokozatosan alakította világnézetét és 1788-ban megjelent „Mémoires philosophiques" című munkája már arról tanúskodik, hogy materialistává, sőt ateistává lett.[1] Ezzel párhuzamosan alakult politikai felfogása is, teljesen a francia felvilágosodás íróinak szellemében. A nyolcvanas évek végére már a demokratikus reformok, a polgári irányú átalakulás híve, esküdt ellensége a klérusnak és az arisztokráciának, — de rabja az általános polgári illúziónak, mely hisz a felvilágosult uralkodóban, és tőle, felülről várja a reformokat. Ahogy már említett filozófiai munkájában írja : a titkos társaságok tagjai tanácsaikkal segítik az uralkodót, s így az uralkodón keresztül szolgálják a népet.[2]

A birodalom keleti szélén fekvő Lemberg egyetemi katedrája azonban egyre kevésbé elégítette ki növekvő becsvágyát. Hovatovább tanártársaival is feszült viszonyba került. Természetének két alapvonása : nagyravágyása és önmagának túlbecsülése, ami együttjárt mások semmibevételével és azzal, hogy mindenkin uralkodni akart, egyre jobban kiütközött s ellenségévé tette környezetét.[3] Magyarországba szeretett volna visszajutni, s szívesen cserélte volna el a katedrát valamelyik kormányhivatal előadói székével. 1787-ben, abban a hiszemben, hogy a Magyar Helytartótanácsban megürült az egyik tanácsosi hely, lépéseket tett annak elnyerésére,[4] majd 1789-ben a bécsi egyetem természettani tanszékére szeretett volna kinevezést nyerni, de korábbi pártfogói, köztük Van Swieten, az udvari Tanulmányi Bizottság elnöke, cserbenhagyták.[5]

1790-ben figyelme egyre jobban Magyarország felé fordult. Úgy látta, itt az alkalom, hogy a politika terére lépjen, s a II. József halála utáni hónapok forrongó viszonyai közt pozíciót szerezzen magának. Bízott benne, hogy elérkezett a régóta várt pillanat a jozefinista reformok továbbfejlesztésére, a klérus és az arisztokrácia hatalmának megtörésére és a polgári átalakulás megindítására. De nem voltak kapcsolatai sem nemesi, sem polgári vagy értelmiségi körökkel, s a helyzetet is inkább csak hallomásból ismerte. Fel-

[1] L. I. k. *Iratok* 1. sz.

[2] *Mémoires philosophiques* 91—92. §. I. k. 25. l. — Vö. Mátrai László tanulmányát, a *Martinovics Ignác: Filozófiai írások* (Bp. 1956) c. kötet bevezetésében.

[3] L. I. k. 361. l.

[4] Kovachich Márton Györgyhöz 1787. aug. 29-én írt levelében olvassuk : „Freund! ich wünschte nur mit Ihnen an einem Orte zu sein, und izt wäre eine Gelegenheit. Ich höre, der Hoffrath Mitterpacher ist Bischof geworden, könnte ich dan seine Stelle nicht erhalten? Ich schmeichle mir so viel Verdienste zu haben, als nur einer von meinen Mitwerbern in Ungarn haben kann, und die Geschicklichkeit, solches Amt mit Ehre zu versehen, hat mir auch die Natur nicht versagt. Was sagen Sie dann? Ich bitte Sie, theilen Sie diesen meinen Gedanken Herrn Baron v. Podmaniczky, und was er dazu sagen wird, geben Sie mir es zu wissen. Ich schike auch zu Ihnen meinen Bruder Doctor aus dieser Absicht, damit wenn Sie keine Zeit haben mir zu schreiben, er ihre und des Herrn Baron Meinungen mittheilen könne. Des Mitterpacher Stelle wird gewiss ersezt, und diejenigen, die bei dieser Gelegenheit sich melden werden, sind keine unüberwindliche Helden. Ich verzweifle nicht, dann der Chef Gr. v. Niczky Excell. ist mir zugethan, und versprach mir selbst bei guter Gelegenheit mich in Ungarn zu befördern. Sollte dieser Entwurf von Statten gehen, dann werden Sie sehen, wie wir den Jesuitismus herabsezen werden." (Széchényi Kvt. Ms. Quart. Lat. 43/III. 343—344. fol. — A levelet említi: Zuber Marianne, *A hazai németnyelvű folyóiratok története 1810-ig*. Bp. 1915, 63—64. l. Itt mondok köszönetet Kókay György könyvtárosnak azért, hogy felhívta figyelmemet erre a levélre.) — Mitterpacher különben megtartotta helytartótanácsi állását is.

[5] L. I. k. 361. l.

fogását — azt is mondhatnánk: programját — egy röpiratban fejtette ki, melyben országgyűlési beszéd formájában a rendekhez fordult, s felszólította őket, rázzák le az arisztokraták és a klérus gyűlölt uralmát, iktassák törvénybe József reformjait és a felvilágosodás tanításai szerint módosítsák az elavult magyar alkotmányt.[1]

Röpirata minden sorából lendület árad. Nagy meggyőző erővel és világtörténelmi tájékozottsággal érvel az arisztokrácia és klérus uralma ellen, de amilyen otthonos a felvilágosodás filozófiájában vagy az európai politikai és történeti eseményekben, annyira tájékozatlan a magyar viszonyok között. A „Beszéd" általános politikai eszmefuttatás, mely lényegében a világ bármely rendi országgyűlésén elhangozhatott volna, a magyar helyzetre szabott konkrét javaslata nincsen. Amikor valósággal az egész nemesség lángban ég, amikor a függetlenségi törekvésektől, a kuruc hagyományok feltámasztásától hangos az ország, s a patrióta jozefinisták lelki szeme előtt megjelenik a polgári átalakulás felé haladó független nemzeti állam képe, Martinovics általános szavakkal filozófiai eszmefuttatást közöl a jezsuita rend tevékenységének káros és romboló voltáról. A nemzeti hagyományok idegenek tőle, irántuk közömbös — sőt szembefordul velük. Nevetségesnek találja a korona hazahozatalát, a koronaőrző bandériumokat, barbárságnak minősíti a nemzeti ruha viselését, s felháborodik rajta, hogy a rendek az egyházi, úrbéri és tanítási ügyekben maguknak követelik a döntést. És bár röpirata elején arra buzdítja a rendeket, hogy „ha ma összegyűltök, irtsátok ki örökre a kormányzat monarchikus formáját," — később mégis arra inti őket: nem a Habsburgok uralmának a megdöntése a lényeges, amihez úgysincs elég ereje a nemzetnek, hanem a törvények megjavítása.

Martinovics tehát magáévá tette a felvilágosodás filozófiáját, politikai törekvéseit, de elméleti radikalizmusában nem látta meg, hogy nemzeti függetlenség nélkül, gyarmati sorban nem lehetséges polgári fejlődés. Az 1790-es köznemesi mozgalom nemzeti követeléseiben csak barbár kardcsörtetést lát, s el sem tudja képzelni a nemzeti alapon kibontakozó polgári átalakulást.

Közben mindent elkövet, hogy Lembergből Magyarországra kerüljön. Hogy nevét ismertté tegye, a külföldre szakadt magyar tudósok nevében pártolóan hozzászól a magyar tudóstársaság felállításának tervéhez s felajánlja kiadásra tanulmányait.[2] 1791 tavaszán a pécsi tankerület főigazgatóságáért folyamodik, — de az állást nem töltik be.[3] Pár hónappal később a pesti egyetem természettani és mechanikai tanszékére pályázik — az időközben hatalomhoz jutott jezsuita párt azonban összefog ellene, s szégyenletes és méltatlan módon kibuktatja.[4] Maga mellé akarja állítani az uralkodót és az udvart, s ekkor ismerkedik meg Bécsben 1791 júliusában Gotthardi Ferenccel, földijével, aki pesti kávésból lett Lipót titkos rendőrségének vezetőjévé. Ez az ismeretség döntő fordulatot hoz életébe.

II. Lipót birodalma minden eseményéről értesülni akart. Bizalmatlan és gyanakvó volt mindenki iránt, ezért egész sereg rendőrügynököt foglal-

[1] *Oratio ad proceres et nobiles regni Hungariae.* Közölve I. k. *Iratok* 7. sz.

[2] 1790. május 7-i levele Tertina Mihályhoz. Megjelent az *Ephemerides Budenses* hasábjain. Innen közli Kókay György: *Magyar Könyvszemle,* LXXII. (1956) 58—60. l.

[3] I. k. *Iratok* 23. sz.

[4] *Uo. Iratok* 27. sz.

koztatott, akikkel környezetének legközvetlenebb tagjait is megfigyeltette.[1] Ezek a besúgók a rendőrség megkerülésével közvetlenül hozzá juttatták el jelentéseiket, a vezető politikusok vagy a nép hangulatáról és a titkos társaságok működéséről. Az uralkodót főleg ez az utóbbi érdekelte. A szabadkőművességről, annak baloldali szélső ágáról, az illuminatizmusról, a másik oldalon a feloszlatott jezsuita rend volt tagjainak mozgolódásáról, mely mögött az egykorúak valamilyen titkos szervezkedést gyanítottak, a demokrata klubokról, állandó és részletes információt kívánt.

A magyarországi viszonyokról többen is jelentettek, így a szabadkőművesekről Gabelhofer Gyula, a pesti egyetemi könyvtár igazgatója, Kohlmayer ügyvéd vagy Strohmayer könyvkereskedő, az illuminátusok és jezsuiták szervezeteihez azonban egyikőjük sem tudott közelférkőzni. Gotthardi örömmel fogadta tehát a művelt, világlátott, előkelő körök ismeretségével dicsekvő professzort, aki nemcsak a szalonokban, tudományos körökben, hanem a titkos társaságokban is otthonosnak mutatta magát, emellett könnyed és kellemes világfi volt. Martinovics is azonnal felismerte a számára adódó lehetőséget: jelentései révén magára irányíthatja az uralkodó figyelmét, s ezzel megnyílik előtte a politikai érvényesülés útja.

Ettől kezdve sűrűn találkozunk Gotthardihoz írott bizalmas jelentéseivel, melyekben a magyarországi titkos társaságok összejöveteleiről, a patrióták, illuminátusok és jezsuiták terveiről, vezetőik elgondolásairól számol be, — fizetett kémek módjára felnagyított és kiszínezett formában, összeesküvéseket és forradalmi szervezkedéseket leplezve le.[2] Lelkiismeretfurdalás nélkül denunciálja a legkülönbözőbb politikai irányok és világnézetek képviselőit, fölényes biztonsággal ítél mindenkiről, és kéretlenül is állandóan tanácsokat ad, de úgy, hogy mindig saját magát helyezi az előtérbe. Jelentéseiben talán ez utóbbi a leglényegesebb: bebizonyítani használhatóságát, sőt nélkülözhetetlenségét. Martinovics hitte, hogy II. Lipót a jozefinista politika nyomdokain kíván haladni, s ebben a reformpolitikában vezető helyet szánt magának. Európai látókörű, felvilágosodott reformer, de patriotizmus nincs benne. Haza, szülőföld, nemzeti hagyományok, nemzeti kultúra vagy nemzeti függetlenség elavult, nevetséges dolgok előtte, még a megyei autonomiát is hitvány szemfényvesztésnek mondja.[3] Kozmopolita a szó mai értelmében, aki érdekei szerint hol magyarnak, hol szerbnek vallja magát.[4] Hajnóczyékkal ellentétben, akik a nemességet igyekeznek meggyőzni a polgári átalakulás szükséges voltáról, később már kimondottan az uralkodó ellen, — Martinovics a királyt akarja rávenni a reformokra, a magyar nemesség, sőt a magyar hagyományok kíméletlen megsemmisítése révén is. Míg a patrióta értelmiség a felvilágosodás eszméinek elterjedésétől a nép sorsának jobbrafordulását reméli, — Martinovics az uralkodó hatalmának megerősödését várja a reformoktól. A trónt és a birodalmat, nem a magyar nép érdekeit tartja szeme előtt, ezért a jezsuita reakciót, az uralkodóellenes illuminatizmust, vagy a nemzeti függetlenségért harcoló köznemesi szervezkedést, a legellentétesebb, egymással összeegyeztethetetlen politikai irányokat jelentéseiben mind egy zsákba rázza, mert mindegyik az abszolút uralkodói hatalmat gyöngítené, s mert részben vagy egészben valamennyi ellenkezik az ő aulikusan

[1] Minderre l. *Sándor Lipót iratai*, *im.* 142. s köv. l.
[2] Jelentéseit l. az I. k.-ben.
[3] I. k. 468. l. 4. pont.
[4] L. I. k. 419. és 682. l.

dinasztikus reformerségével. Jelentéseiben egy táborba hozza a jezsuitákat az illuminátusokkal, máskor az illuminátusokat a patriótákkal, ami persze ebben a formában képtelenség, s nem is jó másra, csak hogy így valamennyi kíméletlen eltaposását javasolhassa.[1] Mindenáron politikai hatalmat akar szerezni, Lipót bizalmasai közé akar kerülni, s ennek érdekében múltja halvány antimonarchikus nyomait is eltünteti. „Oratio ad proceres" c. röpiratát átdolgoztatja Laczkovics Jánossal. Laczkovics, akit ő győz meg róla, hogy nem a rendektől, csak az uralkodótól várhatja rehabilitálását, a könyv uralkodó ellenes részeit a királyi hatalom émelyítő magasztalásával cseréli ki magyar nyelvű átdolgozásában, — Martinovics pedig közvetíti jutalmazását az udvarnál, anélkül persze, hogy saját szerzőségét fölfedné.[2] Magatartása teljesen aulikus, még a polgári reformpróbálkozásokkal is szembefordul, ha azok nemzeti oldalról jönnek, akár a nemesség, akár az értelmiség részéről.[3] Külön ben idegesen próbálgatja, milyen irányú javaslatai volnának Lipót tetszésére: a jezsuiták és illuminátusok elnémítására dolgoz ki nagy javaslatot,[4] majd 1791 végén a francia alkotmány ellen ír röpiratot, hajánál fogva előráncigált érvekkel bizonygatva a polgári nemzetállam ideológiai lehetetlenségét.[5] Hajlandó röpiratban bizonyítani, hogy „az embernek semmilyen joga nincs, és csak az a kormányzat tud rendet tartani, melyet rettegés és hatalom környékez,"[6] — csak a patrióták ne kerüljenek felül. 1792 tavaszán Ferenc királyt is arra oktatja, hogy „a nagy engedékenység egy nemzetnél sem eredményez jót, legkevésbé a magyarnál; az olyan műveletlen népet, mint amilyen a magyar nemesség és papság, eréllyel és megingathatatlanul kell kézben tartani és emberi kormányformára szorítani."[7] Ezért inti az uralkodót, hogy ne bízzék magyar tisztviselőiben, ezért hajlandó röpiratban megvédeni Lipót burkoltan alkotmányellenes törekvéseit,[8] ezért javasolja, hogy a patrióták megfélemlítésére mozgósítsák a határőrvidék szerb lakosságát és biztassák őket a Magyarországtól való elszakadásra,[9] ezért tanácsolja a magyar alkotmány megszüntetését,[10] s dolgoz ki fantasztikus terveket, hogy udvari puccsal hogyan alakíthatnák át a rendi diétát „királyi országgyűléssé," törvénybe iktatva egy, a francia és az angol között álló „nem demokratikus" alkotmányt, melyben minden kezdeményezés az uralkodó kezében van, és így a „lázadás" örökre lehetetlenné válik.[11] Polgári törekvésekből fakadó reformjavaslatai — köztük a jobbágyság országgyűlési képviselethez való juttatása, a klérus teljes visszaszorítása stb. — így kifejezetten magyarellenes élt kapnak, s céljuk nem a hazai polgári kibontakozás, hanem a korlátlan uralkodói hatalom és az összbirodalmi egység erősítése.

Különben magyar vonatkozásban konkrét javaslatot csak ritkán tesz, a magyar viszonyok közt szemmelláthatóan idegenül, nehézkesen mozog, s ha teheti, menekül az országból.

[1] L. I. k. *Iratok* 31. vagy későbbi időből 46. sz.
[2] L. I. k. 110. s köv. l.
[3] I. k. *Iratok* 46/d. sz.
[4] I. k. *Iratok* 31/e sz.
[5] I. k. *Iratok* 34. sz.
[6] I. k. 451. l.
[7] I. k. *Iratok* 46/g sz.
[8] I. k. *Iratok* 35. sz.
[9] I. k. 688. l.
[10] I. k. *Iratok* 46/b sz.
[11] I. k. *Iratok* 44/b. sz.

Csillogni, feltűnni vágyó, szalonéletet kedvelő természete Bécsben érzi igazán otthon magát, a császárváros színpompás forgatagában. Alig egy-két hónapos tevékenység után azt jelenti, hogy Magyarországon már nincs munka számára, az ellenzékieket mind az uralkodó pártjára térítette,[1] Bécsbe költözik s 1791 végétől kezdve csak alkalomszerűen, nagyritkán jön Magyarországra. Ettől kezdve nagyobb figyelmet szentel az osztrák meg cseh szabadkőműves és illuminátus mozgalmak felderítésének.

Jelentései jutalmaként mindenáron valami magasabb politikai kinevezést szeretett volna magának kieszközölni. Hiába ajánlkozott azonban kabineti titkárnak, a külügyek vezetőjének vagy minisztériumi tisztviselőnek,[2] Lipót király elzárkózott kérései elől: benne is csak besúgóinak egyikét látta. Arra is csak nehezen állt rá, hogy — a látszat kedvéért — udvari kémikusi címet adjon neki. Anyagilag azonban gavallérosan jutalmazta: évi 500 ft.-nyi professzori nyugdíját 1500 ft.-tal egészítette ki magánpénztárából, s ehhez járultak az alkalmi jutalmak és „költségmegtérítések." Olyan jövedelem volt ez, ami a gondtalannál jóval magasabb életszínvonalat biztosított számára. 1792 legelején pedig sokat ígérő feladatot bízott rá az uralkodó: a magyarországi parasztság mozgalmainak titokban való felszítását, hogy ezzel sakkban tartsa az éledő nemesi nemzeti törekvéseket.[3] Munkatársakat, beosztottakat választhatott magának, — úgy látszott, önálló munkakört kap. Ő is, barátai is a legjobb reményekkel eltelve néztek a jövőbe, amikor 1792. március 1-én Lipót király váratlanul meghalt.

Kiváltságos helyzete, érvényesülési reményei ezzel egyszeriben megsemmisültek. Barátjával, Gotthardival együtt mindent megkísérelt, hogy az új uralkodó, Ferenc király figyelmét magára irányítsa. Sorozatos leleplező jelentésekkel, tervezetekkel fordult az uralkodóhoz, veszélyes monarchiaellenes illuminátus szervezkedések adatait tárta fel; feldícsérve önmagát felajánlkozott Ferenc szolgálatára, főleg „a filozófiai politika" terén, s biztosította az uralkodót, hogy az általa készített alkotmány „az emberiség minden osztályát boldoggá, az országot paradicsommá, a királyt pedig legyőzhetetlenné fogja tenni,"[4] — de Ferenc nem akart sem Gotthardival, sem vele érintkezni. 1500 ft.-os tiszteletdíja megszűnt, s ráadásul az egyház is vizsgálatot indított ellene, mert annakidején engedély nélkül hagyta el szerzetét.[5] Hosszas és keserves kérvényezéssel, kilincseléssel őszre sikerült elérnie, hogy az egyházi vizsgálatot az uralkodó megszüntette, megadta neki a szászvári apáti címet és 1000 ft. évi kegydíjat, — de alkalmaztatásáról hallani sem akart.

Jelentéseit azért továbbra is fölterjesztette.[6] Nem akarta elhinni, hogy ha az uralkodó megismeri képességeit, ne alkalmazza őt, s nem vette észre, hogy Ferenc már nem Lipót, őt a mérsékelt látszatreformok sem érdeklik. Főként az illuminátusok szervezkedéséről jelentgetett sűrű egymásután-ban. Elmondta terveiket, naív igyekezettel javasolva, hogy az uralkodó előzze meg őket a reformokban, — ezzel mindnyájukat hívévé teszi. Amikor ez nem hatott, folytatólagos névsorokat terjesztett be az uralkodó ellen összeesküdött

[1] I. k. 575. l. — Vö. Laczkovicsnak írt levelével, ahol azt írja, nem akar magyar ügyekkel foglalkozni: I. k. *Iratok* 48/a sz.
[2] L. I. k. *Iratok* 28., 31/g. és 43/c sz.
[3] I. k. *Iratok* 44. sz.
[4] I. k. 645. l.
[5] I. k. *Iratok* 47. sz.
[6] Jelentései: *Uo. Iratok* 63., 74. és 83. sz.

főurakról, főpapokról, állami tisztviselőkről, vagy a magyar elégedetlenekről. Megpróbált külpolitikai tanácsokat adni, óvta Ferencet a franciák elleni háborútól, s nagy ravaszul illuminátus forradalommal fenyegette meg, ha hadba lépne a köztársaság ellen. Amikor egyikkel sem ért célt, az ellenkező úton próbálkozott meg. „Mindenekelőtt jól meg kell verni a franciákat, — írta — akkor a demokraták egész Európában elvesztik bátorságukat, és akkor ez a betegség is gyógyíthatóvá válik."[1] Majd felajánlotta, hogy röpiratot ír az intervenciós háború igazolására.[2] Csak egyben nem tagadta meg soha korábbi önmagát: mindvégig ellensége maradt a klérusnak.

A jelentésekből nyomon követhetjük azt a belső küzdelmet, melyet Martinovics meggyőződése és érvényesülési vágya közt vívott. Nem lehet kétséges előttünk, hogy igazi érzései a felvilágosult reform irányába húzzák, de nem bírja elviselni a mellőzöttséget, nem tud félreállni, inkább elnyomja meggyőződését, ha ennek árán hatalomhoz, hírnévhez, karrierhez juthat. Ezért próbálkozik mindig más meg más javaslattal, ellentmondva önmagának, följelentve legközelebbi eszmetársait — csak a császár, vagy legalább minisztere kegyét megszerezze, s élhesse az udvarone gondtalan életét. Átmeneti, forradalmi korszakokban másutt is felbukkannak a hozzá hasonló kalandortípusok, kik tehetségesek, műveltek, megfelelő körülmények közt hazájuk hasznos munkásai lehetnek, de hiányzik belőlük a jellem szilárdsága, s meggyőződésüket készek áldozatul dobni, ha ez az ára, hogy érvényesüléshez, hatalomhoz és pénzhez jussanak.

De hiába volt minden próbálkozása, az uralkodó nem vette igénybe szolgálatait. Megvoltak a maga emberei, s azokat, akik nyugtalanul mindig új meg új terveken, változtatásokon járatták az eszüket, különben sem kedvelte. Martinovics éppen azzal váltotta ki Ferenc király idegenkedését, amivel meg akarta nyerni. Ferenc ellenszenve olyan nagy volt, hogy amikor 1792 végén Martinovics audienciára jelentkezett, kitörölte nevét a listán és nem engedte őt maga elé.[3] Martinovics mégis csak nagyon lassan vette észre, hogy udvari pályafutásának vége van. Azonban ahogy fogyott reménye, ahogy szaporodtak a büszkeségére és önérzetére mért csapások, úgy kerekedett fölül benne igazi ĕnje, melyet többé nem volt miért elnyomni, sőt, amely most már a sértett hiúságtól is sarkalva, forradalmárrá tette.

Ez persze lassú folyamat volt, de első jeleit már 1792 végén megfigyelhetjük. Mintha csak denunciáló jelentéseit akarná ellensúlyozni, egy elkeseredett hangulatában, Ferenc császárhoz írt nyílt levélben lerántja a leplet az uralkodóról és egész reakciós kormányzatáról. A levelet Gorani, a francia forradalom népszerű publicistájának nevében írta, s benne nevetségessé teszi a reakció erőlködését és megvédelmezi a rágalmak ellen a francia köztársaságot.[4] Mennyire más ez a röpirat, mint amit a francia alkotmány megcáfolására írt: érzik, hogy elemében van, tolla alól lendületesen, pörölycsapásként folynak az érvek, — vitathatatlanul legszebb és leghatásosabb munkája. Ez az ő igazi területe, itt van otthon, az általános filozófiai és politikai kérdésekben. Szemhatára befogja egész Európát, s a magyar törekvéseket az egyetemes emberi összetartozás alapján a francia felvilágosodás és forra-

[1] 1792. dec. 21-i beadványa: I. 862. l. — Vö. még *uo. Iratok* 46/n. sz.
[2] I. k. 931. l.
[3] Gotthardi 1792. dec. 5-i jelentése: St. A. Vertr. A. 57. fasc.
[4] I. k. *Iratok* 60. sz.

dalom eszméihez kapcsolja. — A röpiratot megírta, aztán fiókjába zárta, — még mindig reménykedett az udvari karrierben.

Ebben az időben kezd felfigyelni a magyarországi értelmiség és a köznemesség fokozódó ellenállására. A híreket barátja, Laczkovics szállítja. 1793 tavaszán sikerül kimódolnia, hogy a rendőrminiszter megbízásából Magyarországra küldjék, az elégedetlenek megfigyelésére. Ekkor ismerkedik meg a pest-budai „klubista" értelmiséggel, — mindjárt fel is jelenti őket.[1] Hajnóczy naiv hiszékenységgel bizalmába fogadja a francia dolgokban alaposan tájékozott agent provocateurt, aki a reakciós rezsim áldozatának tünteti fel magát, forradalmi körök személyes ismeretségét emlegeti s azzal dicsekszik, hogy a konvent meghívta tagjai sorába.[2] Bizalmába fogadja, s feltárja előtte céljaikat, a megyei mozgalmak és az értelmiségiek kapcsolatát.[3] Miután pedig Martinovics nyilván azt mondotta neki, hogy Goraninak Ferenc király ellen írt, általánosan várt nyílt levele megjelent, csak a Moniteurnak azt a számát elkobozták, Hajnóczy mindjárt meg is kéri, küldje el azt neki másolatban. Martinovics Bécsbe érkezve előveszi fiókjából kéziratát, de mielőtt elküldené, előbb megtoldja egy fejezettel. Ebben egészen új hangot szólaltat meg, — ellentétben is van a röpirat egészével. Martinovics, a nemzeti törekvések ádáz ellensége, az udvar kegyeit hajszoló aulikus, hirtelen könnyedséggel meggyőződést változtat, magáévá teszi Hajnóczyék szemléletét és kiáll a köznemesi mozgalom igaza mellett. Az ausztriai ház, — írja — hogy trónbitorlását törvényesítse, kezdettől fogva „egész dühösséggel" a magyar nemesség kiirtására törekedett, „mert ha egyszer ez odavan, akkor kész az egész nemzetnek rabsága és az ausztriai ház semmi akadályt többé nem talál, hogy kénye szerint kiszívja [az ország vérét]." Ez volt a politikája Mária Teréziának, ez Józsefnek és Lipótnak, akit a nemesség „megfenyegetett" s így elvett kiváltságait visszaszerezte, de aki „ezen kritikus környülállásokban megaláztatván, alattomban romlásán dolgozik, anélkül, hogy megélje." Ugyanezt a taktikát folytatja Ferenc is, csak simább módszerekkel, etikett és hízelkedés közepette. „De tudjad uram, — mondja Martinovics a röpirat végén, — hogy a [nemesség] most szorgalmatosan vigyáz reád, hogy a nemesség masszája igen jól általlátja, hogy az csak ezen ország oligarchiája, akinek hízelkedel, és aki privilégiumjaival él, és hogy ő a néppel együtt despotizmusodnak terhét viseli. Ki tudja, ha ezen két részeknek közönséges boldogtalanságok nem az a kútfej, melybül egykor trónusodnak és a magyar oligarchiának romlása áradhat?"[4]

A Ferenc császár és királyhoz írt nyílt levél végső formába öntése, 1793 tavaszán, újabb fordulópontot jelez Martinovics életében. Megismerkedett a magyar radikális demokratákkal, az értelmiségi és a köznemesi elképzelésekkel s úgy látta, ez jobban fogja szolgálni egyéni érvényesülését. Ettől kezdve alig törődik a cseh, a galiciai vagy az osztrák állapotokkal és elégedetlenekkel, — szeme Magyarország felé fordul. Beáll patriótának, hogy a személyi okokból is olyannyira gyűlölt rendszert a magyar köznemesség, a megyék erejével próbálja meg sarkaiból kifordítani, s így biztosítsa azt, amit az udvar nem adott meg neki, a politikai vezérséget, a hírnevet és dicsőséget.

[1] I. k. *Iratok* 74/b sz.
[2] I. k. *Iratok* 62. sz.
[3] L. a már idézett I. k. *Iratok* 74/b sz.
[4] I. k. 834. l.

Ez az elhatározás azonban még korántsem eredményezi azt, hogy szakít az udvarral. A kényelmet és biztosat nehéz a bizonytalanért odahagyni, s tovább próbálkozik Ferenc kegyeinek elnyeréséért. De már két vasat tart a tűzben, s miközben folytatja a magyar elégedetlenek denunciálását,[1] titkos belső örömmel figyeli a magyarországi ellenállás növekedését,[2] amelynek bizonyos fokú radikalizálódásához, a polgári törekvések eszmei tisztázásához röpirataival ő is hozzájárult. A kor röpiratai között ugyanis egy sincsen, mely fölülemelkedve a magyar viszonyokon, szellemében és szempontjaiban annyira egyetemesen európai volna, mint éppen az ő anonym írásai.

1793 őszén Pergen gróf újabb megbízatásával érkezik Budára. A háborúhoz pénz és ujonc kell, s az udvar azon gondolkozik, hogy egybehívja az országgyűlést. Martinovicsnak az elégedetlenek és forradalmárok terveit kell kikémlelnie, — ő azonban már azon gondolkozik, hogy maga áll a diétára készülő ellenzéki nemesek élére. Laczkoviccsal együtt megszövegezi az új magyar alkotmányt és a kiáltványokat is elkészíti, más-más fogalmazásban a megyékhez, az országgyűlési követekhez és a néphez.

Az alkotmányterv a patrióta ellenzéki program és a francia polgári alkotmány elveinek sebtében összecsapott ötvözete. Benne hol Hajnóczy elgondolásaira, hol az 1790-es rendi követelésekre, hol Montesquieu, Rousseau vagy a girondisták elveire ismerünk rá, de Martinovics saját gondolatai is előbukkannak. Polgári jellegű változtatásai — lehet, hogy taktikai okokból — elmaradnak Hajnóczy és a demokrata értelmiség követelései mögött, ahogy a függetlenség kérdésében sem jut el a nemzeti királyságig. Általában minden irányban félmegoldások jellemzik. Meghagyja a királyság intézményét s elismeri a Habsburgok jogát a trónhoz, de az 1791-es francia alkotmány mintájára az uralkodói hatalom teljes gúzsbakötésére törekszik. A törvényhozás a kétkamarás országgyűlésre várna, az elsőben a nemesség, a másikban a nép, „a harmadik rend" megbizottai tanácskoznának, — mivel „az az igazság, hogy az döntsön az adóról, aki azt fizetni köteles." Az ország különben nemzetiségenként tartományokra oszlanék: az északnyugati megyék Slavonica, a déli részek, Dalmáciával és Horvátországgal együtt Illirica, a Bánság és Erdély egy része Valachica néven. A tartományok autonom módon saját nyelvükön intéznék belső ügyeiket, a központi országgyűlés nyelve azonban a magyar lenne.[3] Az arisztokrácia és a főpapság előjogai megszűnnek, de a nemesi kiváltságok érvényben maradnak: földbirtokuk csak nekik lehet, a tisztségek betöltésénél előnyben részesülnek, adót nem fizetnek, ehelyett bandériumokat állítanak fel. A rendi végrehajtó szervek megszünnek, a Kancellária és a Helytartótanács helyébe a minisztérium lép. Az országos méltóságokat a diéta választja. A hadsereg nemzeti lesz: magyar tisztek vezetése alatt, Magyarországon állomásozik. Törvényes ítélet nélkül senki sem fogható el, a törvény előtt mindenki egyenlő. Az ügyvédeket a nemzet

[1] 1793. júliusi, azóta elpusztult jelentéseit ismerteti Fraknói Vilmos, *Martinovics élete*. Bp. 1921. 79—80. l.

[2] L. Laczkovicshoz írt leveleit: I. k. *Iratok* 76. sz.

[3] A nemzetiségi autonómia gondolatának magyar viszonylatban, tudtommal ez a legelső felbukkanása. Hogy kinek a gondolata volt, nem tudom, de valószínűnek látszik, hogy Martinovicsé, akiről anacionális beállítottságánál fogva elképzelhető, hogy ezt a problémát is felismerte és meg is akarta oldani. Hogy azonban ez a terv az állam és a nemesség szupremáciájáért oly következetesen harcoló köznemesség, vagy akár a francia polgári nemzetállam már nacionalista elképzeléseit követő demokraták közt megértésre, sőt támogatásra találhatott volna, teljesen valószínűtlennek tartom.

fizeti. Az egyházi, tanulmányi és kamarai javakból nemzeti alap létesül, ez biztosítja pénzügyileg a nemzet politikai létét.

A kiáltványok az új alkotmány előnyeit magyarázzák meg, s harcba szólítanak minden néposztályt. Hangjuk forradalmibb, mint maga a tervezet, s ahogy Martinovics más röpirataiban is, kiérezzük belőlük a lüktető, izzó feszültséget. „Nézzétek a franciák kérlelhetetlen küzdelmét az uralkodói zsarnokság ellen, — olvassuk a magyar néphez intézett felhívásban — nem kétséges, hogy ez a nép, erejével és erényeivel diadalt arat a tirannus királyok, a papok és az arisztokraták felett. A franciák győzelme, mint a rohanó hegyipatak, néhány év alatt az eddig baromként elnyomott valamennyi nemzethez eljuttatja a szabadság és egyenlőség áldásait . . . Senki ne féljen, mert a zsarnokok és papok tehetetlenek, ha a nép nem segíti őket. Minden nép, mely szabad akar lenni és összetart, szabad lesz."[1]

A diétát azonban a megyék hangulata miatt nem merték egybehívni. Így aztán sem a terv, sem a röpiratok nem kerültek felhasználásra. Martinovics gyorsan ismét az udvarhoz simul: örömét fejezi ki a rendőrminiszternek, hogy megfogadta tanácsát és nem adtak lehetőséget a rossz-érzelműek gonosz terveinek kirobbantására; beszámol a magyarországi „jakobinusok" mozgolódásáról és névszerint beárulja Abaffyt és barátait, akik a franciákat éltették. Ugyanakkor a Helytartótanács egyik megürült tanácsosi állásáért folyamodik, s ígéri, hogyha megkapja, folytatja besúgói tevékenységét.[2]

De ez a kísérlete is elbukik, s ezzel betelt a mérték. 1794 tavaszán végleg hátat fordít udvari ábrándjainak és az elégedetlenekhez áll. 1794 augusztusában a bécsi vizsgálóbizottság előtt azt vallotta, hogy az elkeseredés, a sértett önérzet és a bosszú vágya késztették erre a lépésre. „Miután Lipót király megismerte államtudományi ismereteimet, — mondotta — s miután feltártam előtte, hogyan teheti uralmát üdvössé, megígérte nekem, hogy kinevez valóságos udvari tanácsossá vagy kabineti titkárrá. De halálával ígérete is semmibe foszlott. Közben pedig nagyon is hozzászoktam az udvari élethez, ahhoz, hogy a dolgok menetébe nem is kis mértékben beleszólhatok, s jóleső érzéssel töltött el, hogy nagy ügyekben az uralkodó és az állam javára tevékenykedhetem. Megpróbáltam a most uralkodó felséghez közeljutni, és tőle azt az állást megszerezni, amit a megboldogult Lipót császár megígért — de ez a kísérletem nem sikerült. Ez a visszautasítás nagyon rosszul esett." Még keservesebb volt azonban számára, amikor régi ellenségei, a prímás meg a püspökök, az uralkodó hozzájárulásával eljárást indítottak ellene. Az uralkodó megszüntette tiszteletdíját, s bár egyházi perében végül is fölmentették, anyagi szükségbe jutott és ki volt szolgáltatva a magyar papság megalázó üldözésének. Sérelmei pedig egyre gyarapodtak. Bár semmi jövedelme nem volt, nem engedték el neki a szászvári apáti cím adományozásáért járó taksát, s amikor az uralkodó végre 1000 ft. kegydíjat utalványozott számára, ez olyan módon történt, hogy sokan kedvezőtlen következtetést vontak le belőle jellemére, így az egész eljárás sértette becsületérzését. Hiába kért az őt gyanussá tevő kegydíj helyett valamilyen kinevezést, — kérését mindig elutasították. „Mivel meggyőződésem, — mondotta — hogy jobb sorsot érdemeltem volna, ezek a sorozatos bántalmak egészen elkeserítettek és a magyar kormány meg a

[1] Az alkotmányterv és a kiáltványok: I. k. *Iratok* 80. sz.
[2] I. k. *Iratok* 83. sz.

magyar főpapság ellen fordítottak. Így támadt bennem az a vágy, hogy ezt a kormányzatot megbuktassam."[1]

1794 májusában hozzákezd a magyarországi polgári és nemesi elégedetlenek megszervezéséhez. Lényegében átveszi a klubista értelmiség elgondolásait. Hajnóczy később hivatkozott is rá, hogy Martinovics terveit ő sugalmazta.[2] De mindaz, ami eddig csak elméleti volt, Martinovics kezében gyakorlativá válik. Vezetésre termett egyéniség, aki nagy vonalakban gondolkozik, nem bajlódik a részletekkel, s azonnal mer határozni a legbonyolultabb kérdésben is. Nem szeretik, talán nem is mindig bíznak benne, de önbizalma és határozottsága lenyűgözi mindnyájukat, elismerik tudását, és meghajlanak előtte.[3] A demokraták és patrióták közt kialakult viszonynak intézményszerű szervezetben való lerögzítése, hogy ezzel az eddig szabadon burjánzó elégedetlenséget egységes irányítás alatt konkrét célok megvalósítása felé terelje, — Martinovics ötlete volt, s a szervezet életrekeltése is az ő munkája.

Az általa szervezetbe tömörített mozgalom tehát a már meglevő alapokra épült. Tömegerejét és politikai ütőképességét a megyék adják, de irányítója és motorja a radikális értelmiség. Szinte így is mondhatnánk: az egyik irányít, a másik végrehajt. Ez biztosította volna, hogy a mozgalom a nemzeti követeléseken átjutva el ne akadjon, hanem tovább menjen a polgári forradalomba. Ennek megfelelően Martinovics két szervezetet hoz létre, — mind a kettőnek ő a vezetője. Az elsőben, a Reformátorok Társaságában a köznemesi reformereket tömöríti, a másikban, a Szabadság és Egyenlőség Társaságában, a radikális demokratákat, a „jakobinusokat." A Reformátorok programja nagyjából a patrióta törekvéseket tükrözi, — célja a nemzeti függetlenség kivívása és biztosítása, bizonyos mérsékelt reformok révén. A jakobinusok társasága, — melynek létéről a reformátoroknak nem volt szabad tudni — a már nemzeti államban a polgári átalakulást biztosította volna, a nemesség félreállításával. Az első társaság csak eszköz a második kezében, s ahogy a klubok irányították a megyei ellenállást, úgy kormányozták volna a Szabadság és Egyenlőség Társaságának polgári forradalmárai a Reformátorok Társaságában tömörült tömeget. A kettős lépcsőben bekövetkező forradalom első része a nemesség és a demokrata értelmiség szövetségén, a második pedig az értelmiség és a parasztság összefogásán nyugodott volna.

A társaság céljai, alapelvei a kátékban vannak lerögzítve. Mindkét társaság kátéját Martinovics írta, 1794 májusában, Pesten, magyar környezetben.[4] A Reformátorok Kátéjában foglalta össze azt, ami a demokraták

[1] II. k. 48—49. l. — Jól egészíti ki ezt a korábbi tények által alátámasztott vallomást a rendőrminiszter, Saurau gr. jellemzése: „Er (Martinovics) hat eine übermässige Ehrsucht, Kopf und möchte auf was immer für eine Art eine bedeutende Rolle spielen, ein wahrer Herostratus. Zu diesen Eigenschaften kömmt noch, dass seit dem E. M. sich von dessen Zudringlichkeiten losgemacht, und seine Spionstalente nicht zu benützen für gut befunden haben, er zu derjenigen Gattung Missvergnügter gehört, die in jeder Hinsicht äusserst gefährlich sind . . ." (*Uo.* 25. l.)

[2] Védőügyvédjéhez vizsgálati fogságában írt sorai: „Si . . . imprudenter a me actum esse existimes, quod Martinovichii souffleur egerim". (II. k. 367. l.) — A patrióta elképzelések átvételére l. Martinovics későbbi vallomását: II. k. 302. s köv. l.

[3] Hadd utaljak Kazinczy jellemzésére, ami legpontosabb megfogalmazása a kortársak általános véleményének: III. k. 363—364. l. Koppi és Kreil professzorok véleménye: II. k. 107. l.; Szecsanacz Jakabé: *uo.* 96. l.; Batsányié: *uo.* 177. l. stb.

[4] L. II. k. 58. és 86. l.

és patrióták mozgalmában már kialakult, s amit nagyjából már alkotmánytervében is lerögzített,[1] — a Szabadság és Egyenlőség Társasága kátéjában, Az Ember és Polgár Oktatókönyvecskéjében már sokkal inkább saját elképzeléseivel találkozunk.[2] A kátéban megírtakhoz kiegészítő magyarázatokkal járulnak még a „Föltételek, melyek a polgárnak, ki a szabadságot elérni akarja, szükségesek" és a „Hasznok, melyek ezen újításokból származnak" című szervezeti iratok.[3]

A Reformátorok Társasága Kátéjának legnehezebb kérdése a nemesi reformizmus és a polgári radikalizmus érdekeinek egyesítése volt. Az a kérdés, amin már Hajnóczy és a körülötte csoportosulók is annyit töprengtek, s ami egy félévszázad múlva Kossuthnak is egyik legnagyobb problémája.[4] Hogyan lehet a polgári törekvésekből annyit engedni, hogy azt a nemesek elfogadhassák, és rávenni a nemességet annyi reformra, hogy a demokraták szövetségre léphessenek velük. Azonban míg Hajnóczyék hátsógondolat nélküli szövetségre gondolnak, Martinovics az együttműködést eleve átmeneti állapotnak tekinti. Ezért kátéjában engedékenyebb, s hogy a nemességet megnyerje, érvényben hagyja kiváltságait, s csak annyi reformot kíván tőle, amennyi a további — most már a nemesség ellen is irányuló — átalakulás elindításához szükséges.

A káté hangszerelése teljesen a megyei nemesség szemléletéhez alkalmazkodik. Martinovics írói készsége megeleveníti a diétai tárgyalásokból ismert gravameneket, s az évszázados sérelmeket mesteri módon beleágyazza a kilencvenes évek mindennapi életének problémáiba. Problémafölvetése jóval radikálisabb, mint egy félévvel korábban írt alkotmánytervében, — immár a Habsburgoktól való elszakadás és a független köztársaság a cél. A káté a nemzeti sérelmekből, a gyarmati helyzetből indul ki, „az osztrák ház veszteljes uralkodásáról" beszél, s a múltra mutatva ismerteti a jelen panaszait. Sorra előveszi a fájó nemesi és nemzeti problémákat, az alkotmányellenes rendeleteket, a magyarok mellőzését, az idegen katonaságot, a kereskedelem és az ipar megfojtását, a germanizálást, az erőszakos cenzúrát s a franciák elleni értelmetlen háborút, amiből az ország semmi hasznot sem várhat, — és mindez ellen „szent fölkelésre" hívja a nemességet. Mert Magyarország megél a maga lábán is, nincs szüksége a birodalomra, „az igen termékeny területen élő kilenc millió magyar helyes szervezkedéssel mind a törökkel, mind a némettel szemben meg tud állni." Az új államot nemzeti hadsereg és nemzeti külpolitika erősítenék, az igazságszolgáltatás ingyenes lenne, a művészetet és a tudományt hivatalosan támogatnák, s mindezekhez teljes sajtószabadság, korlátlan bel- és külkereskedelem járulna. „Mit kell tehát tenni a magyaroknak, hogy a politikai jelentéktelenségből és az osztrák járom alól szabaduljanak? A lengyelek példájára szent fölkelést kell szervezniök, a királyságot Ferenc kezéből kiragadniok, s köztársaságot alkotniok, olyan törvénnyel, mely egyaránt boldogítja a nemeseket és a nem-nemeseket."

A köztársaságon belül azonban minden nemzetiség külön tartományt alkotna, mindegyiknek önálló alkotmánya lenne, s ezek a tartományok egy-

[1] Maga Martinovics, utolsó pillanatig azt állította, hogy a Reformátorok Kátéját nem ő írta. Ennek ellene mond a káté stílusa, érveinek formába öntése, — de annyiban mégis igaz, hogy eszmei mondanivalóját valóban csak átvette. (L. I. k. *Iratok* 97. sz.)

[2] Martinovics maga is saját alkotásának mondotta ezt: II. k. 58. l.

[3] Az Ember és a Polgár Oktató Könyvecskéje: I. k. *Iratok* 98. sz. — A „Föltételek" és a „Hasznok": *uo. Iratok* 99. sz.

[4] Ezt már Kató István észrevette, *im.* 224. l.

mással szoros szövetségre lépnének. Magyarország tehát szövetséges köztársasággá alakulna, melyben minden nemzetiség saját nyelvével és szokásaival él, és vallását szabadon követi. A fő- és köznemesség közti különbség megszűnik, — együttesen alkotják az országgyűlés első kamaráját. A nem-nemesek számban ugyanannyi képviselője formálja a másikat. Tulajdonjoga csak a nemeseknek lesz, — a jobbágy szabad bérlővé válik, aki terménnyel, készpénzzel és robottal fizet. Állami adó nem lesz. Az állam gazdasági alapját a kamarai javak, a koronauradalmak és az államosított egyházi birtokok fogják alkotni. „Mit nyernek ezzel a reformmal a nemesek? Sokat. A nemesek megszabadulnak három zsarnoktól: a királytól, a mágnásoktól és a főpapságtól. A második kamarába fölemelt és a szolgaságból megszabadított nem-nemesekkel erős szövetségben egyesülnek és legyőzhetetlenné válnak."

A megvalósítás útja a fegyveres fölkelés. „Mihelyt a Reformátorok Társasága . . . elég számossá és kiképzetté válik, vagyis az összes vármegyék nemességének előkelőbb tagjait magában foglalja, titokban csatlakozásra kell hívni a nem-nemeseket és közölni kell velük a kátét. Két-három szomszédos megye összefogva nyomassa ki az osztrák ház, a mágnások és a főpapok ellen indítandó fölkelés felhívását, melynek befejezését így fogalmazzák meg: Polgárok, ragadjatok fegyvert! Esküdjünk meg, hogy inkább életünket, semmint szabadságunkat áldozzuk fel. Inkább meghalunk, semhogy ezután is az osztrák ház parancsoljon nekünk. Inkább vállaljuk a legsúlyosabb szenvedést is, semhogy a magyar állam egységének védelméről lemondjunk." A magyar katonaságot hazahívják. A külpolitikai helyzet kedvező: a franciák segíteni fognak, a lengyelek a magyarok mellé állnak, Stájerország népe szövetségesükké lesz, a török pedig örülni fog a Habsburgok gyengülésének. „A feladat tehát mindössze annyi, hogy néhány német ezredet az országból elvonulásra kell kényszeríteni."[1]

Az Embernek és a Polgárnak Oktató Könyvecskéje már nem támaszkodhatott előzetesen kiforrott elgondolásokra, benne Martinovics a radikális demokraták körében élő általános elképzeléseket fogta össze. Ebben teljesen szabadon, minden taktikai mellékgondolat nélkül szólhatott, annál feltűnőbb, hogy jóformán semmi konkrétumot nem mond. Nem tisztázza a káté a Reformátorok Társaságával való kapcsolatot, ahogy a két program ellentmondásait sem. Nem nyilatkozik a tulajdonjog kiterjesztésében, — ami pedig sarkalatos tétele volt a demokratikus értelmiségnek. Igaz, már nem tesz különbséget nemes és főnemes, pap vagy főpap közt, de az „emberiség hármas ostora" elleni harc, a polgári átalakulás céljai és megvalósítása egyaránt ködös, inkább általános elvi síkon jelenik meg, s nem tájékoztat a konkrét gyakorlati feladatokról. A káté lendülettel íródott, de hiányzik belőle a megfontolt, mindenre ügyelő alaposság.

A jakobinus káté legfontosabb része az, mely a parasztsággal való szövetséget és a polgári „felzendülést" fejti ki. Lángoló szavakkal ismerteti a parasztság helyzetét, a nyomorult sorsot, amibe „a gyalázatos feudális szisztéma" kényszeríti bele. „Van-e valami különbség a szarvasmarhák és a rabszolgák között tartásokra nézve? Egy csepp sincs! Valamint a gazda az ekét vonó marháit maga előtt kénye szerént hajtja, szinte úgy bánnak a királyok és arisztokraták jobbágyaikkal vagy rabszolgáikkal . . . A jobbágyok, kiket

[1] A felkelés gyakorlati megvalósulására vonatkozó elgondolásait lényegében ugyanígy ismertette a bécsi vizsgálóbizottság előtt is. L. II. k. 55—56. l.

ők parazitáknak neveznek, azzal kénytelenek, hogy saját dolgukat uroknak kénye szerént félbe szakasszák és ennek dolgozni menjenek. Szinte ezen parasztoknak békességben kell tűrni, hogy adóik és taksáik megszaporodjanak. Egynémely tartományokban ezen szegény áldozatoknak még annyi jussok sincs, hogy urok ellen panaszolkodjanak, és így csak az a szomorú választások marad, hogy vagy éhen haljanak, vagy tirannizáló urokat megöljék, azután pedig mint gonosztévők felakasztassanak." Az elnyomottaknak joguk van sorsuk ellen feltámadni, s forradalmuk legyőzhetetlen. Az ember természeti jussai — olvassuk a kátéban — „megnémulhatnak ugyan," de az elnyomott „mihelyt jó alkalmatosságot talál arra, hogy rabságának láncait összetörje, azonnal a felzendülésre köteles . . . Az olyan tirannus, kit egy nemzet elhágy, semmiségbe visszadül, és a nemzeti test őtet könnyen eltiporja."

Míg tehát a forradalom első szakaszában a megyék vívták volna ki a nemzeti szabadságot, most a paraszti tömegek harca hozta volna meg a polgári átalakulást. A vezetés itt is a jakobinus értelmiség kezében lett volna, talán még fokozottabban, mint a nemesi fölkelésnél, hiszen egy műveletlenebb és öntudatlanabb osztályról van szó. A káté szerint a radikális demokraták „a jobbágyok rabságának igáját többé nem tűrhetvén, előbb magok közt a közönséges vélekedést az embernek természeti jussairól, az írások és a társalkodások vagy öszveszövetkezések által állapítsák meg. Azután pedig azok, kik több talentummal bírnak és kiknek szívét polgártársaiknak boldogtalanságaira a világító filozófia megnyitotta, a királyoknak és arisztokratáknak vétkeit kifejtvén és előadván, a néphez felkiáltanak: Fegyvert fogjunk, polgárok! Esküdjünk meg a szabadságra vagy a halálra."

A konkrét paraszti követelések megfogalmazását azonban hiába keressük a kátéban, az általánosságon túl nem jut. A társaság regulái is csak halványan céloznak „a sok jószág elvétele által a szegényeken való segítség"-re, anélkül, hogy tudnánk, ezen mit kell érteni. De nincs szó a polgári átalakulás többi teendőjéről sem. Ennek megfelelően a forradalom menetére sincsenek részletelgondolásaik. Martinovics később maga is úgy nyilatkozott, hogy arra nézve, hogy „a fölkelés idején az országot hogyan irányítsam, csak egészen általános elképzeléseim voltak."[1]

Mindez meggyőzően mutatja, hogy a magyar jakobinusok elképzelései még korántsem forrtak ki. Csak általános szempontjaik, sőt néha csak vágyaik voltak, a szabadság és egyenlőség utáni kívánkozás, a parasztság sorsáért érzett felelősség és az a szent meggyőződés, hogy felszabadítása nélkül sem emberi, sem nemzeti kibontakozás nem lehetséges. De a megvalósítás, vagy a tennivalók tisztázásáig még nem jutottak el. Míg a Reformátorok Kátéja a klubokban kialakult konkrét elképzelések átvételén nyugodott és a radikális értelmiség belső fejlettségének tényleges állapotát tükrözte, — a Szabadság és Egyenlőség Társasága Kátéja éppen azt mutatta meg, hogy a polgári átalakulásra vonatkozó elképzeléseik mennyire tisztázatlanok. Mindez persze nem jelenti azt, hogy a szervezkedés folyamán az általános elvek szellemében a konkrét tennivalók nem alakulhattak volna ki. Az ország társadalmi és gazdasági elmaradottságából adódó nehézségek azonban itt fokozatosan éreztették volna hatásukat. A XVIII. század végének magyar viszonyai közt nehéz lett volna egy, az általánosságokon túlmenő polgári berendezkedés tervét elkészíteni. Ha meg is születik ez a terv, ugyan mire épít, hiszen az átalakulás elemi feltételei is hiányoztak.

[1] II. k. 131. l.

Mindezt azonban az egykorúak még alig vették észre. A szervezkedés gyakorlati megvalósítására Martinovics igazgatókat nevezett ki : a Szabadság és Egyenlőség Társasága élére Hajnóczyt, Laczkovicsot és Szentmarjayt, a Reformátorokéra pedig Sigray Jakab grófot, ez utóbbit inkább nevéért, mintsem egyéni értékeiért.[1] Sigray nem tartozott a vezérkarhoz, a polgári forradalom tervéről nem is tudott. Az igazgatók nagy lelkesedéssel fogadták Martinovics tervét,[2] bár először meghökkentette őket a forradalom megvalósításának kimondása, amire eddig konkréte aligha gondoltak. Szentmarjay egyenes gondolkozása fellázadt a kettős terv „csalafintasága" ellen,[3] Martinovics azonban meggyőzte őt annak taktikai szükségességéről. De a többieknek is aggályai voltak, hogyan teremtik elő a szükséges anyagiakat és hogyan állhatnak meg a birodalom szervezett erejével szemben. Martinovics megnyugtatta őket, hogy a francia Konventtől titkos támogatást kapnak, sőt általánosságban arra célzott, hogy a pénz már útban is van. Hivatkozott francia vezető jakobinusokkal való kapcsolataira, s a Konventtől kapott megbízatására. Hozzátette ehhez, hogy a magyar mozgalom korántsem áll egyedül : Ausztriában megindult a szervezkedés, a stájerek csak azt várják, hogy fegyveresen a magyarok mellé állhassanak, s a lengyelek sem fognak késlekedni összefogni velük.[4] Ma már tudjuk, hogy mindebből semmi sem volt igaz. Robespierrel vagy a Konventtel Martinovics nem volt kapcsolatban, s a birodalom népeinek szervezkedéséről mondottak is túlzottak voltak. Nincs nyoma annak, hogy Stájerország népe fegyveres fölkelésre készült volna a Habsburgok ellen, s amennyire eddig tudjuk, az osztrák demokratikus értelmiségiek szervezkedése mögött sem állt tömegerő. A lengyel szabadságharc pedig nemsokára teljesen elbukik, s már ekkor sincs abban a helyzetben, hogy egy magyarországi mozgalomnak segítséget nyújthasson. Martinovics tehát mindjárt a megindításkor becsapta és félrevezette legközvetlenebb munkatársait. Azok talán nem is vállalták volna a forradalmi szervezkedésnek ezt a formáját, ha a francia támogatás és az európai segítség hazug meséjével nem kelti bennük azt a reményt, hogy az eddig izolált, saját erejére hagyatott magyar mozgalom egy nemzetközi akció szerves része. Martinovics viszont, amikor a reális lehetőségek helyett illúziókra alapozta a szervezkedést, lelkiismeretlen eljárásával akarva-akaratlan politikai kalandba sodorta a demokratákat.

Az igazgatók azonban hittek Martinovicsnak, s a kezdeti aggályokat egy-kettőre elnyomta a lelkesedés. 1794 nyarelején Martinovics visszament Bécsbe, s itthon az igazgatók vezetésével megindult a szervezkedés. Hogy kik legyenek a tagok, azt csak általánosságban rögzítették, inkább arra ügyeltek, hogy „mágnás, gazdag nemes, kereskedő és a maga vallásában bigott ne légyen." Viszont kimondták, hogy „mindenféle előljárókat, mind a katona, mind a polgári rendből, nemkülönben a plébánusokat, prédikátorokat, falusi nótáriusokat, békétlen szerzeteseket és más egyébb, maga sorsával

[1] Hogy nem az ismert patrióta mágnások közül választott valakit, annak nyilván az volt az oka, hogy azok nem lettek volna hajlandók az ő vezetését elismerni.

[2] L. II. k. 137. l.

[3] „Ich widerstritt ihm plözlich diese Proposition, weil sie den Stempel des listigen Betrugs führete." II. k. 111. l. — Martinovics is elismerte, hogy Szentmarjay tiltakozott: II. k. 137. l.

[4] A bécsi vizsgálóbizottság erre vonatkozóan részletesen kihallgatta az igazgatókat, és vallomásaik teljesen megegyeznek. L. II. k. 88., 91., 95., 110—112. l.

meg nem elégedetteket" kell megnyerni.[1] A tagok fölvétele négyszemközt történt. Kézbekapták és lemásolták a kátét, illetve a demokraták a kátékat, s esküvel fogadták meg a titoktartást, és hogy „a szabadság és egyenlőség principiumait minden kitelhető módon alattomban előmozdítani és segélleni" fogják.[2] Minden tag két új tag felvételére kötelezte magát. A szervezkedés sejtszerűen haladt, mindenki csak az őt beszervező és az általa felvett tagokról tudott, — valamennyi beszervezett nevét csak az igazgatók ismerték.

Először a pesti „klubisták," a Hajnóczy, Szentmarjay, Abaffy baráti körébe tartozó értelmiségiek között terjedt a szervezkedés. Abaffy, Szentjóbi Szabó, Verseghy, Berzeviczy, Kovachich, Koppi és a baráti kör többi tagjai az elsők között voltak.[3] Aztán jöttek a többiek, tanárok, kamarai, helytartósági és bírósági tisztviselők, ügyvédek, (köztük Őz Pál), orvosok, színészek, szerzetesek, prédikátorok és főleg a jurátus és egyetemi ifjúság, (csak közülük 13 került a bíróság elé), akiket Hajnóczy unokaöccse, a fiatal ügyvéd Verhovszky és Szolártsik Sándor, az Abaffy fiúk nevelője hoztak. A fővárosban beszervezettek teljes számát megállapítani szinte lehetetlen, bíróság elé harmincan kerültek közülük, de tényleges számuk jóval efölött járhatott.[4]

A szervezés azonban korántsem akad el a főváros falainál. Fokozzák a forradalmi propagandát : Hajnóczy rábeszélésére Verseghy átülteti magyarra a Marseillaiset, Abaffy ugyanezt szlovákra és latinra fordítja le, s németül is terjesztik.[5] Alig néhány hét múlva már Váradon, Debrecenben és Egerben fogják el a „forradalmi versek" másolatait.[6] Egy másik „lázító" vers német fordítását Pestről küldi be a katonai parancsnok, ez már fegyverre hívja a lakosságot a király ellen, a köztársaság kiharcolására.[7] Zágrábban szabadságfát állítanak, az arra kifüggesztett horvát verset ugyancsak Verseghy fordí-

[1] I. k. 1037. l.

[2] I. k. 1038. l.

[3] Berzeviczy és Kovachich nem kerültek bíróság elé, de felvételük bizonyos. Berzeviczyre a III. k. 12. l. közölt adatokon túlmenően l. H. Balázs Éva készülő biográfiáját, ahol részvételét Berzeviczy levelezése alapján adatszerűen is igazolja. Kovachichra adatszerű bizonyítékaink nincsenek, de minden jel emellett szól. L. I. k. 746. l. — Koppit Martinovics meg is nevezte a mozgalom tagjai közt. (II. k. 307. és 444. l.)

[4] Számos olyanról tudunk, akit bizonyíték hiányában nem tartóztattak le, bár a gyanú ellenük igen alapos volt. A bécsi vizsgálóbizottság 12 ilyen egyént sorolt fel, elfogatásukat is javasolta, többségük egyetemi hallgató. (II. k. 232—234. l.) Koppi és Kreil professzor csak úgy kerülték el a letartóztatást, hogy a házkutatásról előre figyelmeztetést kaptak, s kompromittáló irataikat eltüntethették. De állásukat vesztették mind a ketten. (L. III. k. 104. l.) Maga Tihanyi Tamás alországbíró is gyanúba került. (II.k. 695. l.) Fodor József helytartótanácsi titkárnak elfogatásakor elkövetett öngyilkossága révén is többen felfedetlenül maradtak (Lányi Sámuel helytartótanácsi fogalmazó is ezek közt lehetett. Tudjuk, tagja volt Hajnóczyék körének. Felesége meggondolatlan kijelentéseire : l. III. k. 109. l.) ; felfedetlenül maradtak azok is, akiket a gyanuban állók (de bíróság elé nem kerültek) avattak be az összeesküvésbe. Csak a Magyar Kamaránál és a Helytartótanácsnál egy sor emberről szinte bizonyos hogy felesküdött. Ezek : Paulovits János fogalmazó (II. k. 65. l.), Király Mihály számvevő tanácsos *(ih.)*, Meth József számvevőtiszt *(ih.)* és Meszár Gáspár protokolista (*uo.* 66. l.), Rothweiler Mátyás és Lander Vencel számvevők (*uo.* 120. l.) a Magyar Kamaránál, Bikessy András gyakornok (*uo.* 62. s köv. l.) és Latinovics János tanácsos (*uo.* 47. l.) a Helytartótanácsban. Hogy milyen lendülettel ment a pest-budai szervezkedés, arra elég elolvasnunk Tomanek ügyvéd följelentését : II. k. 73. s köv. l. — Egészen hozzávetőlegesen a fővárosban beszervezettek számát legalább 60—80-ra kell tennünk.

[5] I. k. *Iratok* 102. sz.

[6] L. III. k. 26., 34. és 75. l.

[7] I. k. *Iratok* 103. sz.

tásában körözik, ez az intervenciós háború ellen izgat.[1] Névtelen röpiratokat fognak el mindenfelé. Egyiket Váradon terjesztik, „szükség egy kis francia világnak lenni nálunk is" — hirdeti.[2] Egy másikat Miskolcon köröznek, ez már egészen radikális: „Öljük meg az urakat. A királybul semmi sincsen többé, egy csöpp vére sem. Ezeren vagyunk és fegyverünk vagyon. Kereszt és akasztófa elég van."[3] Sokak kezébe eljutnak ezek a röpiratok, olyanokéba is, akikhez a szervezkedés talán nem ért el.

Nyár derekára a szervezkedés már a vidéki értelmiségi központokban is komoly előrehaladást tesz. Főleg Szentmarjay, meg Laczkovics unokaöccse, a fiatal jurátus, Szlávy János tevékenykednek ebben. Kassa, Várad után sor kerül a kisebb helyekre: Bártfa, Nagyszombat, Nagykőrös, Halas, Gyula, Szatmárnémeti, Szabadka, Arad, a Dunántúlon (ahol Sigray serénykedik, nem is kis eredménnyel) Székesfehérvár, Kőszeg, Körmend, Veszprém, Rohonc. És hány olyan hely lehet, amelyikben megindult a tagok toborzása, de nem maradt róla írott följegyzés.[4] — Így kerültek az összeesküvésbe Kazinczy és Batsányi, Szulyovszky Menyhért, a kassai akadémia professzorai, orvosok, ügyvédek, sőt talán még kereskedők is.[5] Váradon Balugyánszky professzor, Szlávy György főszolgabíró, Kazinczy két öccse, Dienes meg Miklós, Virágh László és Rudinszky József ügyvédek, sőt polgáremberek is, mint Paitzkoffer Antal.[6] Szabadkán Rudics Máté főjegyző, Halason Kármán Pál jegyző, az író öccse, aki fiatal kollégái közül többet beavat, Székesfehérvárott Kiss János ügyvéd, Szatmárnémetiben Kreskay János tanácstag, Gyulán Réz József kirurgus, Kőszegen Rosty János meg Csernovics Ádám, mindketten a kerületi tábla bírái, aztán Rosty Pál, és Gaissberg Fülöp nyugalmazott katonatiszt, Körmenden Szabó Imre plébános, Rohoncon Brehm János körorvos, Ócsán Túrós Péter református prédikátor — akiket névszerint is ismerünk.[7]

Nyár végén már a megyei nemesek beszervezése is megkezdődik. Különösen Abauj, Zemplén, Bihar és Szatmár vidékén folyik erőteljesen a szervezkedés. Fontos állomása a nagykárolyi főispáni installáció júliusban, erre messze vidékek nemessége összejött és az ünnepségek leple alatt a „jakobinusok" nyugodtan tanácskozhatnak. Szentmarjay, Kazinczy és Szulyovszky tevékenykednek itt, s bár azok közül, akiket név szerint megnyertek csak párat ismerünk, teljes számuk elég nagy lehetett. Ekkor esküdtek fel Gáspár Pál főjegyző, Cseh Ferenc alispán, Kengyel Lajos jegyző, és Gedeon János alügyész, meg a már említett Szlávy György és Kazinczy Dienes.[8] De látták a titkos kátét Kölcsey Ferenc főszolgabíró írnokánál is, meg a sárosi nemesnél, Pálfalvay Istvánnál, Kós Pál jurátusnál, valamint a borsodi alispánnál,

[1] I. k. *Iratok* 96. sz.
[2] III. k. 25—26. l.
[3] III. k. 47. l. 2. jegyz.
[4] Elképzelhetetlen pl., hogy Debrecenben vagy Kecskeméten ne vetette volna meg lábát a szervezkedés, vagy a nagy kollégiumokban, Patakon és Pápán.
[5] L. III. k. 56. l.
[6] Közülük Szlávy, Kazinczy Miklós és Paitzkoffer bíróság elé is kerültek. A többiekre sok adat a II. és III. k.-ben.
[7] Ezek a városokra vonatkozó adatok mind a nádor naplójából vannak, a III. k.-ből. A mutató alapján könnyen megtalálhatók, a szétszórt adatokra való egyenkénti hosszadalmas hivatkozást így mellőzöm.
[8] L. a II. kötetben több helyen, főleg 668. l. és III. k., valamint Kazinczy levelét Hajnóczyhoz: I. k. 1057. l.

Ragályi Józsefnél.[1] Kazinczy András és Szirmay Pál is föltehetően be voltak avatva.[2] Említsük meg a jogos gyanút, mellyel Beck Pál kancelláriai titkárt, az 1790-es nemesi mozgalom radikális tagját, Szulyovszky barátját illették,[3] vagy a Rettegi Zsigmond váradi táblabíró, Vay Miklós és Szemere Miklós elleni, szintén nem alaptalan följelentéseket.[4] De szerte az országban másutt is fölbukkantak a káték. Spissich János zalai alispán nyilván tagja volt az összeesküvésnek, bár bíróság elé nem került. Gömörben a fiatal nemes, Plettrich László mutatja barátainak a kátét,[5] Kerepesen Madray János jegyző rejtegeti,[6] és se szeri, se száma az olyan följelentéseknek, amelyek lehetnek igazak, de bizonyítani nem tudjuk.[7]

A szervezkedés nem áll meg sem a Királyhágónál, sem a Drávánál. Horvátországban Martinovics rokona, Szén Antal indította meg, s aztán főleg Krály József, a kuttyevói uradalom prefektusa tevékenykedik erősen a káték terjesztésében. Szervezetük elég erős lehetett, Varasd, Zágráb környékén többeket komolyan is gyanuba vettek, de Krály öngyilkossága miatt nem tudták a szálakat fölfejteni.[8]

Erdélybe két úton jut el a káté és vele a szervezkedés. Az első nyom a nagykárolyi installációhoz vezet, amelyre Erdélyből is többen eljöttek. Gyulai Lajost itt kapacitálják Kazinczyék, s valószínűleg nem eredménytelenül, hogy lépjen be.[9] Később Kazinczy Dienes utazgatott sűrűn Erdélybe, ürügyül zabvásárlást emlegetve, de már az egykoruak gyanúja is az volt, hogy a kátét terjesztette.[10] Kolozsvárott a jakobinus káté egy példánya is előkerült,[11] Aranka György pedig elmondja Teleki Sámuelhez később írt levelében, hogy őt is megpróbálták bevonni az összeesküvésbe.[12] Barco tábornok már korábban azt írta

[1] Kölcseyre: III. k. 290. l.; Pálfalvayra és Kósra: O. L. Vertr. A. 54. fasc. 78 ad B köteg (a III. k. 290. l. azt írtam, hogy Pálfalvay följelentette Kóst, hogy birtokában van a Káté. Ez igaz, de a későbbi nyomozás Pálfalvayt is alapos gyanúba hozta); Ragályira: *uo.*

[2] L. III. k. 29. l.

[3] L. III. k. 149. l.

[4] L. III. k. 158., 199. és 200. l.

[5] O. L. Vertr. A. 55. fasc. 99 ad B köteg.

[6] O. L. Vertr. A. 54. fasc. 78 ad B köteg.

[7] Így Kollonics Ferenc gödi róm. kat. káplán azt jelenti, hogy az egyik falubelinél a kátét látta. (O. L. Vertr. A. 55. fasc.) Kapronczán Horváth Mihály ügyvéd keveredett gyanúba, hogy tudott a szervezkedésről (O. L. Vertr. A. 53. fasc. 71 ad B köteg.) Említsük-e hogy egyes jelek szerint Kármán József, az író is ismerte a kátékat (III. k. 291. l.), vagy azt, hogy talán Kisfaludy Sándor is tudott a dolgokról, valamit (L. II. k. 70—71. l. és Darnay Kálmán, *Testőrszerelmek. Regényes korrajz Kisfaludy Sándor életéből.* Bp. é. n. 1927, 73. l., ahol családi híradásokra hivatkozik.). Gyanúba vették Orczy Lászlót és Józsefet is, a Podmaniczkyakat, Sztárayakat, sőt Keglevics grófot. meg Festetich Györgyöt is. (Minderre l. a nádor ügyviteli jegyzőkönyvét, III. k.)

[8] A horvátországi szervezkedésre sok adat található a nádor ügyviteli jegyzőkönyvében, III. k.

[9] Jancsó Elemér szíves közlése, Gyulai naplója alapján. Kazinczy Hajnóczyhoz írt beszámolójában csak annyit mond, hogy Gyulai Sámuelt nem sikerült megnyernie. L. I. k. 1057. l.

[10] L. III. 205—206. l.

[11] Kiss Mihály unitárius lelkész, Helvetius fordítójának iratai közt van egy 1796(!)-os másolata, ami azt mutatja, hogy a káté jóval a per után is kézről kézre járt a kolozsvári unitárius kollégiumban. (Hajós József, *Kiss Mihály*, Bukarest, 1953. 6. l. — Vö. *Századok* 1879, 49. l. 5. jegyz.)

[12] Aranka levele ugyan nem ismeretlen a kutatók előtt, mivel azonban mindeddig közlésre nem került, talán nem lesz érdektelen idevágó részét közreadni: „Azutánnis, minekutánna a' mennyei gondviselés arról a szerencsésen ki folyt semmi diaetáról [az

Erdélyből, ahol király biztosként működött az országgyűlésen, hogy a jakobinizmus egyre jobban tért hódít.[1] Név szerint Barcsay Ábrahámot, Tűry László ítélőmestert és Wesselényi Miklóst vette gyanúba,[2] s úgy tudta, céljuk az, hogy elszakadjanak a Habsburgoktól.

Összefogva ezeket a töredékes adatokat, azt mondhatjuk, a szervezkedés igen gyorsan terjedt mind a radikális demokraták, mind pedig a reformer nemesek körében. A legföljebb három hónapi tevékenység alatt beszervezettek számát, persze csak becsléssel, legalább 2—300-ra tehetjük, s az is lehet, hogy ennél több volt. Ha pedig számításba vesszük, hogy a beszervezettekkel azonosan gondolkodók száma ennek sokszorosa volt, azt sem tagadhatjuk, hogy a további szervezkedés újabb sikereket hozott volna.

A beszervezettek társadalmi tagozódását nézve, első pillanatra föltűnik a nemesek nagy száma. Még az értelmiségiek zöme is közülük került ki, s valódi polgár csak kettő van köztük.[3] A tagok legalább fele értelmiségi, átlagos életkoruk 20 és 30 év között van. A fiatalság mozgalma ez, nemcsak lendületét, de radikalizmusát is a jurátusok és egyetemi hallgatók adják. Míg ez az értelmiségi ifjúság valóban forradalmár, ha kiforrott elgondolásai nincsenek is, — a beszervezettek másik nagy csoportja, a megyei nemesek szemlélete általában nem igen haladja meg a Reformátorok Kátéjának céljait. A független nemesi köztársaság eszméje s a mérsékelt alkotmányreform viszont komoly visszhangra talál bennük.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

1794 tavaszi erdélyi országgyűlést érti] haza hozott szegény házamhoz, nem felejtkezhetem el arról az édes járomról, mellyet annak folyta alatt viseltem, és bátorkodom Excellenciádnak írni. Szinte egy jó barátomnak veszem levelét, és azt írja, hogy legnagyobb szerentséje a' hazának ebben a mostan folyt diaetában a' volt, hogy az alatt semmit se csináltunk. Mert bizonyosan semmi jót nem tsináltunk volna. Evel nagyon vígasztalom magamat. Vígasztalom avalis, hogy elébb a zűrzavarra való nagy hajlandóságát 's készülését némelly magokat hazafiaknak nevező tagjainknak látván: azokon való jettségem haszontalan volt. Sok szép szavait jegyzettem meg Nagys. Gr. Teleki Josef Ur Excellenciájának, és azok között azt is, mikor az ország előtt némellyeknek felelte: Én bizony a' hazában senkitől sem félek, de ha félnem kellenék, azoktól félnék, a' kik ollyan erőssen láttatnak félni. Hogy én erősebben féltem, a' volt oka, hogy némely közülök való emberekkel olykor találkozván és próbára vévén, nyilván és tisztán észre vettem, hogy minden jó hazafinak, kivált a nagyoknak egyenesen végeket és az egészsz ország constitutiójának felfordulását szomjuhozzák. Spirabant caedes et sanguinem et incendia, et omne nefas Catilina vel Hora dignum. Mellyet Excellenciádnak, már most meg csendesedvén minden, bátorkodom írni, de meg próbálni [értsd: bizonyítani] most se tudnék, az illyen beszédek csak négy szem között esvén meg, de urát mindenkor tudom adni, a' nélkül, a' mint írám, hogy rá tudjam bizonyítani. Istennek hála, nem csinálánk semmit." (1795. ápr. 7., Marosvásárhely: O. L. Teleki nemzetség lt. Teleki Sámuel osztály. Missiles.)

[1] L. III. k. 190. l. 5. jegyz. és 201. l. 2. jegyz.

[2] Wesselényiről Kazinczyt is faggatták a bíróság előtt, l. *uo.* 308. l.

[3] Landerer nyomdász és Paitzkoffer Antal lakatos.

IV.

A MAGYAR JAKOBINUS MOZGALOM ELFOJTÁSA

A magyar jakobinusok szervezkedése a legnagyobb titokban folyt, de a rendőrségnek már a nyáron feltűnt az ideges közhangulat. Naponkint újabb meg újabb röpiratokat fogtak el, s nem egynek hangja már fenyegető volt.[1] A kormányzat bizonytalannak érezte helyzetét, és egyelőre nem mert nyílt erőszakot alkalmazni.

A bizalmas rendőri jelentések telve vannak a magyarországi forrongó hangulatról szóló hírekkel. Innen is, onnan is a demokraták mozgolódását jelentik: nyíltan beszélnek a forradalom közeledéséről, a nemesekkel együtt franciabarát kijelentéseket tesznek, szidják az uralkodót, a papokat és az arisztokratákat és fennen hangoztatják, hogy nemsokára minden másként lesz.[2] De a kormányt még ennél is jobban elgondolkoztatják a parasztokkal kapcsolatos hírek. Mintha megmozdult volna a föld népe, mintha a francia forradalom eszméi hozzá is elértek volna. Budakeszin a kocsmában iddogáló parasztok arról beszélgetnek, hogy „csak jobb a francia szabadság. Bár itt is úgy volna, nem kellene sem földesúrnak, sem pedig a fölségnek fizetni."[3] A Szatmár megyei Mezőpetri bírája szidja az egyházat meg az urakat, s közben a franciákat dicséri.[4] Az Árva megyei Alsókubin parasztbírája az egyenlőség nagyszerűségéről ábrándozik, s arról, hogy életét is szívesen feláldozná a szabadságért.[5] Zalában agitátorokat látnak, akik a falvakat járják, s azt hirdetik a parasztoknak, hogy „négy-öt év múlva sem király, sem megye, sem földesúr nem lesz, sem nemesség, így hát minden földet elfoglalhatnak."[6] Az északi megyékben kézről kézre jár a parasztok körében „az egyszerű nép és a nemzet szávai, drávai, tiszántúli és dunai generálisai" nevében írt röpirat, mely fölkelésre hívja a jog nélküli néposztályokat.[7] Barco tábornagy, a katonai főparancsnok, fegyveres zendüléstől retteg, — azt hallotta, hogy harmincezer forradalmár áll készen, csak a jelet várja. A bécsi Haditanács sietve intézkedik: a Jellasics-gyalogezred egy zászlóalját még júliusban fölrendelték a déli határról, s augusztus legelső napjaiban Magyarországra indul négy horvát és szlavon határőrezred is. A főváros környékén német lovasságot vonnak össze, Budán és Pesten pedig kivezénylik a tüzérséget: napokon

[1] II. k. 69. l. és III. k. 24., 26., 34., 37—38. l.
[2] Minderre sok adat a nádor ügyviteli jegyzőkönyvében; III. k.
[3] III. k. 139. l.
[4] III. k. 86. l.
[5] III. k. 213. l. 2. j.
[6] III. k. 169. l.
[7] III. k. 37—38. l.

át teljes készenlétben várakoznak a Vizivárosban, meg a Károly-laktanya előtt, a polgárság nagy felháborodására.[1] A kormány elszánta magát a cselekvésre.

Gr. Saurau Ferenc osztrák rendőrminiszter már 1794 tavaszán tudomást szerez róla, hogy Bécsben a reakciós rendszerrel elégedetlen, demokratikus gondolkozású s a francia forradalommal rokonszenvező polgárok egy kis csoportja szervezkedni kezdett. Megfigyelteti őket és ügynöke révén minden lépésükről értesül. 1794 július 23-án éjjel a bécsi rendőrség rajtaütéssel letartóztat 9 személyt. Másnap, harmadnap a lefogások folytatódnak, s összesen mintegy 20 személyt érintenek. Köztük van a titkos rendőrség volt feje, Gotthardi, Ferdinánd főherceg volt nevelője, Riedel alezredes, továbbá katonák, tanárok, kereskedők, és Martinovics Ignác.[2]

Az elfogatások híre egy-kettőre bejárja a császárvárost és néhány nap múlva már Pest-Budán is erről beszélnek. A rendőrség hallgat, hivatalos jelentést nem adnak ki, senki sem tudja, mi történt. Rémítő hírek kelnek szárnyra. A „jólértesültek" biztosra állítják, hogy az uralkodó élete ellen irányuló összeesküvést lepleztek le. Bécs külvárosainak felgyújtása lett volna a jel, — mesélik — már a napja is ki volt tűzve, s az összes jakobinusok (mert a szervezkedés minden tagja hétpróbás királygyilkos jakobinus) fölzendültek volna, hogy a zűrzavarban elfogják a császárt.[3]

Mindez még fokozza az ideges nyugtalanságot. „Mintha itt Budán és Pesten, de az egész országban is, valami előttem ismeretlen tűz lobogna", — írja augusztus 8-án Sándor Lipót nádor bátyjának, Ferenc királynak.[4] Az ország egy részén boldog izgalom vesz erőt: elérkezett a várva-várt forradalom ideje. A fővárosban röpcédulákat ragasztanak ki, melyek a szabadság védelmére fegyverbe hívják a polgárokat.[5] Váradon az egyenlőség megteremtésére buzdítanak: „Döntsük meg a királyi trónt! Fegyverre, barátaim, tegyetek mindenkit egyenlővé!"[6] Ezek a helyi megmozdulások azonban hamarosan országos jelleget öltenek, s augusztus derekán már két helyről is beküldik az alábbi röpcédulát: „Serkenj föl, magyar, el vagy adva, a kés a nyakadon! Ne hadd hurcolni tagjaidat dragonyosoktól Bécs felé. Ime, evvel hálálja a német a magyar vért, amely messze tőled sok ezereidtől ártatlanul folyik. Üsd ki a vén árulót kebeledből."[7] — A katonai főparancsnok arról értesül, hogy Laczkovics János több ember előtt kijelentette: „Már későn történt Martinovicsnak megfogattatása, és a Monarchiának, mely úgy is subsistálni nem fog, nem használhat. Nem adok egy vagy két hónapokat, úgy lövöldözzük az hercegeket, groffokat és bárókat, mint a nyulakat."[8] Nagyváradon már augusztus 10-én úgy hírlik: Bécsben kiütött a forradalom.[9] Zemplén-Abaúj vidékén pedig nem sokkal utóbb azt is tudni

[1] Minderre l. II. k. *Iratok* 3. és 7. sz., III. k. 25. s köv. l.

[2] L. II. k. *Iratok* 1. sz.

[3] L. II. k. 68—69. l. és „Fronius" levelét Hajnóczyhoz: St. A. Vertr. A. 71. fasc. 23. sz.

[4] *Sándor Lipót iratai*, *im.* 699. l.

[5] Egyik, Mednyánszky helytartótanácsos német kivonata szerint, így szólt: „Bürger, sehet wie man eurer Freiheit entgegen arbeitet, man suchet vorgegebene Unruhen zum Vorwand, euch ganz unter das Joch der Schlaverei zu bringen. Waffnet euch, sonst is es um eure Freiheit ganz geschehen." (1794. aug. 11.: O. L. Privatbibl. 26. fasc.)

[6] III. k. 47. l. 2. jegyz.

[7] O. L. Privatbibl. 34. fasc.

[8] II. k. 67. és 441. l.

[9] L. Szlávy János levelét Laczkovicshoz: I. k. *Iratok* 105. sz.

vélik, hogy a császárvárosban megismétlődtek a francia forradalom kezdetének ismert párizsi és versailles-i jelenetei: az elfogatások hírére megmozdult a bécsi nép s a foglyok szabadonresztését követelte. Az udvar katonai fedezettel Laxenburgba költözött, de a tömeg oda is utánament, s fenyegető magatartása elől Ferenc király Budára akar szökni.[1]

Míg Kazinczy és barátai bizakodva várták a talán már győztes forradalomról a híreket, az uralkodó a szervezkedés szálainak felfejtésére „udvari vizsgálóbizottságot" hívott életre. Elnöke a rendőrminiszter, tagjai pedig az osztrák rendőrség és bíróság képviselőiből kerültek ki. Azt, hogy az ausztriai mozgalom a Habsburg-birodalom más államaiban élő elégedetlenekkel kapcsolatot tart, a rendőrség sejtette; de azt, hogy Magyarországon a bécsinél jóval komolyabb szervezkedés folyik, nem tudta. Az első kihallgatásokkal egy időben Magyarországról érkezett bizalmas jelentések azonban felkeltették a bizottság gyanúját, s augusztus 13-án Martinovics részletes vallomásban felfedte a magyarországi szervezkedés adatait. Ismertette a forradalmi mozgalom céljait, megnevezte igazgatóit, s hogy személyének fontos voltát megmutassa és elismerést keltsen maga iránt, több százezres szervezett tömegről beszélt.

A rendőrminiszter erre az igazgatók elfogatását és országos nyomozás megindítását javasolta, Ferenc király azonban, mielőtt döntene az ügyben, előbb öccse, a nádor véleményét akarta hallani. A vizsgálóbizottság előadóját gyorspostával Budára küldte, hogy tájékoztassa Magyarország első közjogi méltóságát. A nádor azonnal határozott: augusztus 16-án éjjel saját felelősségére elfogatta Budán és Pesten Hajnóczy Józsefet, Laczkovics Jánost és Szentmarjay Ferencet, s katonai kísérettel még ugyanazon éjjel mindhármójukat Bécsbe küldte. Néhány nap múlva követte őket a Kőszegen tartózkodó Sigray Jakab gróf is.[2]

Az elfogatások országszerte nagy megütközést keltettek. Azok, akik kapcsolatban voltak a mozgalommal, ijedten húzódtak vissza s igyekeztek minden áruló nyomot eltüntetni; közülük néhányan bűnvalló beismeréssel siettek a hatalom lábához borulni. A nemesség felháborodva tárgyalta a sérelmet: nemes embereknek ítélet nélküli elfogatását és idegenbe hurcolását. Pest megye rendei viharos gyűlésben tiltakoztak a törvénysértés ellen, s magyarázatot kértek az uralkodótól. Példájukat 15 megye követte.[3] Amikor azonban Ferenc király keményhangú leiratban rendreutasította őket és tudomásukra hozta, hogy az elfogottak a nemesi kiváltságok eltörlésére, a szabadság és egyenlőség elvének megvalósítására törekedtek, meg hogy a törvényen nem esik sérelem, mert a kihallgatás és szembesítés után tettükért majd magyar bíróság előtt felelnek, — a forrongó megyei hangulat megcsendesedett.

A magyar vádlottak különben szintén az udvari vizsgálóbizottság elé kerültek, — ezt rájuk való tekintettel az uralkodó két magyar kancelláriai tanácsossal egészítette ki.[4] Az igazgatók részletes beismerő vallomást tettek, s az általuk beszervezettek legtöbbjét is megnevezték. Időközben részben a vallomások, részben kívülről érkezett följelentések alapján, a nádor elfogatta és Bécsbe küldte Batsányi Jánost és Szolártsik Sándort is.

[1] Kazinczy levele: II. k. 72. l.
[2] Az itt elmondottak részleteire l. II. k. Bevezetés.
[3] L. II. k. *Iratok* 9. sz.
[4] Ebben a bevezetésben már terjedelmének megszabott volta miatt sem rajzolhatok részletes képet a per lefolyásáról. Az alábbiak a II. k. Bevezetésében részletesen tárgyaltak kivonata csupán.

Az udvari vizsgálóbizottság szeptember 17-i összefoglaló jelentése a magyarországi jakobinus mozgalmat igen veszélyesnek ítélte, s javasolta, hogy haladéktalanul vonják perbe nemcsak a már elfogottakat, hanem mindazokat, akiknek neve a titkos társaságokkal kapcsolatban fölmerült.

Ferenc király október 20-án utasította Ürményi József személynököt, a Királyi Tábla elnökét a felségsértési per megindítására. A Tábla azonban szervezetében és munkabeosztásában még középkori hagyományokat őrző, feudális testület volt, s egy ilyen óriási pör lebonyolítására nem vállalkozhatott máról-holnapra. A perek csak 1795-ben kezdődtek meg, az előzetes kihallgatások azonban már december elején megindultak. Közben szűkkörű tanácskozások folytak, melyekben a kezdeményező — ahogy mindvégig a jakobinusok elleni hajsza és per legfőbb irányítója és mozgatója — az uralkodó öccse, Sándor Lipót főherceg nádor, egyben a Hétszemélyes Tábla elnöke volt. Az előkészítő tárgyalásokban főként Ürményi személynök, Zichy országbíró és mindenekelőtt a nádor legfőbb bizalmasa, Németh János királyi jogügyi igazgató, az ügyész (akinek szolgai aulikussága és minden emberiességből kivetkőzött, vérszomjában egyéni becsvágytól fűtött, alapjában véve korlátolt személye, megdöbbentő színekben bontakozik ki a per folyamán), vesznek részt. A megoldandó feladat csak kisebb részben volt technikai: a monstre-pör külső kereteinek megteremtése. Ennél fontosabb volt, hogy meg kellett teremteni a vád elvi alapjait, és szabályozni kellett a perben követendő törvényszéki eljárást.

A vád törvényekkel való alátámasztása, a törvényes látszat fenntartása a kir. jogügyi igazgató feladata volt. A magyar törvények ugyanis csak az uralkodó személye elleni tényleges támadást minősítették felségárulásnak, s beismerés, vagy kézzelfogható bizonyítékok hiányában legalább két tanú vallomását kívánták meg. Mivel ilyesmit a vádlottakról bizonyítani nem lehetett, az ügyésznek el kellett fogadtatnia azt az elvet, hogy aki a mozgalmi káték valamelyikét látta, elolvasta, vagy éppen lemásolta, ezzel — ha nem jelentette föl — hűtlenség bűnébe esett, még akkor is, ha a kátét nem adta tovább, sőt, ha az elolvasott szöveggel nem értett egyet és ha magáról a szervezkedésről esetleg nem is tudott. A nádor egyetértett ezzel a törvénytelen állásponttal, és általában a bíróság is elfogadta azt.

A váddal kapcsolatos hivatalos utasításokat a bírói függetlenség látszatának megóvása érdekében nem rögzítették le írásban, — a peres eljárást azonban külön rendeletekben szabályozta az uralkodó.[1] Ezekben a vizsgálat, a tárgyalási eljárás és a föllebbezés rendjét a hagyományos eljárástól eltérő módon szabályozták és főleg a védelmet teljesen gúzsba kötötték. A perre vonatkozó jegyzőkönyveket hetenként föl kellett terjeszteni az uralkodóhoz, aki így közvetlenül ellenőrizte a bírákat. Amikor pedig az első ítéletekből az udvar úgy látta, hogy ezek a rendszabályok sem biztosítják az általa kívánt eredményt, Ferenc király a nádor javaslatára újabb meg újabb utasításokkal igazított egyet-egyet a bíróság magatartásán.

Miután az előkészületek megtörténtek és a budai várban a volt ferences kolostor börtönné alakítása is befejeződött, november végén a bécsi foglyokat roppant elővigyázat és biztonsági intézkedések közepette Budára hozták, majd december első harmadában megindultak az országban a tömeges letartóztatások. Több mint félszáz embert fogtak el, ismert nevű köznemeseket,

[1] Minderre l. II. k. Bevezetés

tisztviselőket, írókat és tanárokat, egyetemi hallgatókat és polgárembereket, köztük az akkori magyar irodalom legjobbjait, a már bebörtönzött Batsányin kívül Kazinczyt, Szentjóbi Szabót és Verseghyt.

A per zárt ajtók mögött folyt le, a közvélemény csak az ítéletekből tájékozódhatott. A megrettent bírák (akik közül egynéhányan maguk is rokonszenveztek a patrióta reformtörekvésekkel), ellenkezés nélkül vették tudomásul az uralkodó törvényellenes rendelkezéseit és mindenben alávetették magukat a nádor naponkénti utasításainak. Bírákra és védőügyvédekre egyaránt teljes hallgatást parancsoltak, s a jogügyi igazgató az ügyvédeket is megfenyegette: „a fejivel játszik, aki így véd."[1] A legelső ítélet kimondására, éppen Martinovics perében, a húsvéti ünnepek után, 1795. április 27-én került sor. Alig egy hónapra volt szükség, s május 22-én a Királyi Tábla a 43., utolsó ítéletet is meghozta, hogy egy nappal később a Hétszemélyes Tábla is bevégezze a perek felülvizsgálását.[2]

A per jellegét Kazinczy ismerte fel helyesen: „Példa kellett, hogy rettegjen az ország." Ferenc király és öccse, a nádor, két kézzel kaptak az ürügyön, a „hazaárulók" országos jellegű összeesküvésén, hogy elrettentsék azokat, akik változásra vágyakoznak, szabadságról és egyenlőségről mernek álmodni.[3] Úgy vélték, itt az alkalom, hogy egyszer és mindenkorra elvegyék a magyarok kedvét a „rebelliótól" és ez emberi jogoktól. Rémületet és félelmet akartak kelteni, mintha csak Martinovics korábbi tanácsa jutott volna eszükbe: „Az embernek semmilyen joga nincs, és csak az a kormányzat tud rendet tartani, amelyet rettegés és hatalom környékez."

Az ítéletek tehát előre készen voltak. Sem a vádlottak, sem a védők bátorsága azon nem változtathatott. A vádlottak ezt persze nem tudták, többségük mégis derekasan viselkedett a bíróság előtt. Társaikra, hacsak tehették, nem vallottak, s ezzel a szervezkedés szálainak teljes fölfejtését lehetetlenné tették. Nagyobb részük, ha igyekezett is menteni magát, elveit nem tagadta meg, sőt meggyőződéséért bátran kiállt. Törekvéseik helyes és jogos voltáról annyira meg voltak győződve, hogy azt hitték, javukra válik, ha a bíróság azokat megismeri. Hajnóczy ezért fejtette ki írásbeli vallomásában, hogy célja az elavult feudális rendszer megszüntetése, a nemesi kiváltságok eltörlése, a jobbágynak szabad emberként való fölemelése volt, s hogy ez minden további fejlődés alapja. Őz Pál is ezért magyarázta meg, hogy nem felforgatási vágyból lett republikánussá, hanem mert a haza és a nép boldogsága, felvirágoztatása érdekében jobbnak tartja ezt a kormányformát.[4] Öntudatos, őszinte vallomásuk tiszteletet ébreszt a késő utódokban, de eleve megpecsételt sorsukon nem változtathatott, ahogy a védők is hiába bizonyították a vádlottak törvény szerinti ártatlanságát. Az ügyész, meg a bírák mindezzel nem is törődtek, ahogy annak tisztázását sem tartották lényegesnek, ki melyik társaságnak volt tagja, egyetértett-e a mozgalom céljaival, demokrata, vagy nemesi reformer? Aki a kátét olvasta, az szemükben már jakobinus volt, anélkül persze, hogy a szó valódi értelmét mérlegre tették

[1] III. k. 310. l.

[2] Az ítéleteket és a fontosabb periratokat l. a II. k.-ben.

[3] Érdekes és jellemző, hogy Ferenc király már trónörökös korában azt ajánlotta apjának, hogy „elrettentő példákat" statuáljon, s akkor „a rosszérzésűek nem mernek majd moccanni sem." (Idézi Bibl Viktor, *Der Zerfall Österreichs. Kaiser Franz und sein Erbe.* Wien, 1922. 58. l.)

[4] Hajnóczy vallomása: II. k. *Iratok* 11/a. sz. Őz beadványa: *uo. Iratok* 93/b. sz.

volna. A feudális rend, vagy az idegen uralkodó elleni támadás egyazon elbírálás alá esett tehát, — így lett a patriotizmus mártírjává Martinovics, s a polgári forradalom hőseivé a nemesi reformerek.

A Királyi Tábla ítéletei könyörtelenül szigorúak voltak, s a Hétszemélyes Tábla, szakítva az évszázados szokásjoggal, külön királyi engedély alapján, még súlyosbította azokat. Az 53 vádlottból 18-at ítéltek halálra, 16-ot hosszabb-rövidebb ideig tartó börtönre. Teljes fölmentő ítéletet csak 4 esetben hoztak.[1] Martinovicsot sem menthette meg, hogy a per folyamán ismételten felkínálkozott a kormánynak, és ellentétben vádlott-társainak elveikért való bátor kiállásával, sorozatosan denunciálta az eszébe jutó hazafiakat, így akarván újabb érdemeket gyűjteni és bűnbocsánatot nyerni.[2] 1795. június 20-án a budai Vérmezőn a bakó pallossal vágta le Martinovics és a négy igazgató fejét, és július 4-én követte őket a halálba a két ifjú, Szolártsik Sándor jurátus és Őz Pál, a fiatal értelmiség egyik legnagyobb ígérete, talán az egész szervezkedés legrokonszenvesebb alakja, akiben a hazafias magyar érzés és a nyugatias műveltség, népe sorsáért érzett őszinte felelősségérzettel és gerinces jellemességgel párosult. A vérpadra hurcoltak halála méltó volt életükhöz, — Sigrayt kivéve valamennyien bátran haltak meg. Szentmarjay a vesztőhelyre vezető úton a Marseillaiset fütyülte, — annyiszor, ahány strófából áll. „Barátaim, jobb meghalni, mint ezt a bilincset akár csak három évig is viselni," — Hajnóczy így búcsúzott sorstársaitól, s aztán a tiszta ember nyugodt méltóságával lépett a bakó elé. Szentmarjay és Laczkovics szilaj bátorsága, Szolártsik csendes belenyugvása, Hajnóczy és Őz megrendíthetetlen helytállása és a kivégzés előtti papi degradálás megrázó és megalázó szertartásán emberi önérzetre ébredt Martinovics méltóságteljes viselkedése a kormányzat embereit is megdöbbentette.[3]

A többi 11 halálos ítéletet az uralkodó „kegyelemből" bizonytalan ideig tartó börtönre változtatta. A „nemzet díszei," ahogy Berzeviczy írta, hosszú évekre Kufstein és Spielberg börtöneibe kerültek, hogy közülük nem egy soha többé vissza ne térjen.

*

A magyar jakobinus mozgalom egy maroknyi radikálisan demokrata értelmiségi próbálkozása volt a polgári nemzetállam megvalósítására. Nagyobb volt bennük a lelkesedés, mint a meggondolt tervszerűség, de törekvésük tiszta hazafiságból és abból a vágyból fakadt, hogy népüket egy szabadabb, emberibb fejlődés útjára vezessék. Szándékuk elbukott, s akkor is elbukott volna, ha Martinovics elhamarkodott szervezkedése és a vizsgálóbizottság előtti gyönge viselkedése nem szabadítja rájuk idejekorán a rendőrséget. A magyarországi társadalmi fejlődés a XVIII. század végén még nem érett meg a polgári átalakulásra. A polgárság kicsiny és elmaradott volt, a nemesség tömegei pedig a szabadság és egyenlőség elvét csak addig vallották, amíg azt magukra vonatkoztathatták, a klérus, az arisztokrácia és az uralkodó elleni harcban. A parasztság pedig sokkal jobban el volt nyomva, sokkal öntudatlanabb volt, semhogy a szabadság és egyenlőség zászlaját kezébe vehette volna.

[1] L. a II. k. 814. s köv. l. közölt kimutatásokat.
[2] L. II. k. főleg *Iratok* 31. és 37. sz.
[3] Minderre l. II. k. *Iratok* 108. és 111. sz., továbbá Kazinczy naplóját és Szirmay históriáját a III. k.-ben. Vö. még a nádor följegyzését Haller József helytartótanácsos megjegyzéséről: III. k. 255. l.

Mindehhez járult, hogy a francia eseményektől megrettent kormány a demokratákkal és patrióta reformerekkel való leszámolást amúgy sem halasztotta volna sokáig. Ha nincs ez az ürügy, lett volna másik, talán kicsit később, talán más körülmények közt, — ez azonban a lényegen nem változtatott volna. A magyar radikális demokraták céljai, elképzelései Martinovicstól függetlenül nőttek ki a hazai hagyományokból és társadalmi adottságokból, — s ezeknek a Habsburg-dinasztia és a feudális rendszer létére olyannyira veszélyes törekvéseknek az elfojtása akkor is bekövetkezett volna, ha a szászvári apát nem szervezi meg az összeesküvést. Martinovics megjelenése és tevékenysége azonban megkönnyítette a kormányzat munkáját, ürügyet és alkalmat adott a patrióta és polgári törekvésekkel való leszámolásra, s ezzel siettette az amúgy is feltartóztathatatlan végzet bekövetkezését.

A magyar jakobinusok elleni monstre-pör látszólag elérte célját. 1794 végén, az elfogatásokkor szinte már lángokban állott az ország, — 1795 tavaszán, a kivégzésekkor egy hang sem hallatszik. A nemesség néma, a megyék ijedt csöndben hallgatnak, a rendőri terror a maga teljes rettenetességében megüli az országot. A klubok, az olvasókörök megszűnnek, a szabadkőműves páholyokat bezárják, az emberek baráti társaságban sem mernek nyilatkozni: immár nincs ellenzéke a reakciós önkényuralomnak, most már nincs rá szükség, hogy a kormányhivatalok a renitens megyéknek adandó válaszon törjék a fejüket. A patrióta reformerek és a radikális demokraták egyaránt elnémultak.

A kivégzettek eszméi azonban nem semmisültek meg, azok tovább élnek a társadalom mélyén. Pár év is alig telik el, a földkunyhókban, szegényes diákszállásokon, falusi prédikátorok és tanítók szobáiban összehajolnak az emberek és a kivégzettek igazáról suttognak. Szatmárnémetiben már 1795-ben a Szabadság és Egyenlőség Társasága nevében fenyegetik meg a megyei urakat az elkeseredett parasztok,[1] a Trencsén megyei Kohanócon pedig Martinovics igazát emlegetik.[2] Kassán, a pápai meg a sárospataki református kollégiumban a diákok titkos társaságokat alapítanak, s miközben a Marseillaiset meg a többi forradalmi dalt éneklik, egymást „republikánus atyámfiai" névvel köszöntik, s így búcsúznak: „Éljen a szabadság! Tegyük magunkat szabadokká!" — a kivégzettek tetteit magasztalják, s a börtönben sínylődőkről emélkeznek.[3] 1798-ban Vácott a templom ajtajára felhívást ragasztanak ki, mely a „szegény paraszt néphez" szól, s felszólítja: ügyeljen a jelre, elközelgett az idő, amikor az urakat és a papokat megzabolázzák. „Tehát éljen a

[1] Debrecen. Állami Lt. Bihar m. lt. Acta emeritorum 21. fasc.

[2] Gyurkovics Eszter följelentése Mudrony Bohuslav luteránus prédikátor ellen: O. L. Vertr. A. 54. fasc. 78 ad B köteg.

[3] L. Benkovics Pál kassai diák följelentését: O. L. Nádori t. lt. Ad polit 1798. 73. sz. NB fasc. — Molnár Kálmán, *Apró történetek Pápa város multjából.* A pápai Jókai-kör évkönyve, XIX. 1912/13. 42. l. — A Csohány József által szervezett sárospataki „Páncél vármegyére" az 1796-os följelentést és a későbbi nyomozás iratait l.: O. L. Nádori t. lt. Ad polit. 1798. 73. sz. IV—V. № 24. Csohány nevét különben József nádor tévesen Csokányinak írta (*József nádor iratai, im.* I. 159. l.), amiből az irodalomtörténet előbb csak föltevésként, később már mint bizonyosságot, azt a következtetést szűrte le, hogy a szervező Csokonai volt. (Tolnai Gábor, *Az első magyar köztársasági mozgalom néhány kérdése.* A M. Tud. Akad. Nyelv és Irodalomtud. Osztályának Közleményei. I. 334. l.) A lefoglalt iratokban azonban világosan Csohány József olvasható, s ezzel az összes föltevések megdőlnek. Itt mondok köszönetet Czegle Imrének, a sárospataki ref. kollégium könyvtárosának, aki szíves volt az ügyre vonatkozóan a kollégiumi iratokat megnézni.

szabadság! Éljen Martinovics, Laczkovics, Szentmarjai, Zsigrai, Szolartsek, Hajnóczi, kedves jóakaróink veteményi, kik német kard által ki múltak, de nem egészlen."[1] Pergen gróf rendőrminiszter 1797 legvégén már azt írja Ferenc császárnak: Magyarországon nem sikerült „a veszedelmes méreg gyökerét kitépni." Sokan vannak, mondja, akik „szívük legmélyén őrzik Martinovics és eszmetársai emlékét, bennük a szabadság vértanúit tisztelik és a kátékban írottakra úgy tekintenek, mint az evangéliumra."[2] Lacuée ezredes, Napóleon hivatalos megbízottja pedig 1802-ben azt jelenti Párisba, hogy Magyarországon „a kivégzettek emlékét tisztelik, és csak vigyázatlanságukat hibáztatják."[3]

A jakobinus mozgalom elbukott, tagjait elnémították, — de nem tudták kiölni a tömegek szívéből az emberibb sors, a szabadság és egyenlőség utáni vágyat. A nemesség, mely maga is résztvett a mozgalomban, megtagadhatta a kivégzetteket; a nép, mely a szervezkedésben nem vett részt, egyre inkább a maga hőseit látja bennük és szívébe zárja emléküket. A hazafiaknak a zsarnok által kiontott vére tisztára mossa Martinovics emlékét is, s az elnyomás sötét éveiben mind fénylőbben csillog példamutatásuk, örök történelmi érdemük, hogy életüket áldozták a nemzeti és az emberi haladás érdekében. Hősies helytállásukból nemzedékek merítenek erőt, az idő távlatában alakjuk óriásivá nő, eszményivé finomul, s alig néhány évvel vértanúhaláluk után az ő nevükkel hívják harcba az elnyomottakat az urak, a papok és a király ellen, a szabadság és egyenlőség kivívására.

OSZK Országos Széchényi Könyvtár

[1] O. L. Vertr. A. fasc. 92. köteg. Vö. *József nádor iratai, im.* I. 206. l.

[2] Pergen beadványa, 1797. dec. 7.: Allg. Verw. A. Pergen A. Karton 16. XVIII/A. 1—H. 31. Filmmásolata: O. L. Filmtár. Bécsi anyag 15. doboz.

[3] Notes sur la cour de Vienne, Lacuée 19 Fructidor an XIII-i levelének mellékletében. Magyarország és Ausztria ellentétéről szólva, többek közt ezt mondja: „Les idées révolutionnaires qui ont pénétré en Hongrie y ont fortement réveillé l'amour et l'indépendance. On sait qu'une conspiration tramée peut-être par le second chef de l'État faillit éclater en 95; les principaux auteurs périrent sur l'échaffaud, leur mémoire est honorée, on ne blâme que leur imprudence et le sentiment de sa faiblesse contient seul aujourd'hui la nation." (Paris, Archives Nationales. Fonds de la secrétairerie d'État; Consulat et Empire A F IV. Cart. 1675 plag. 1. — Hadd mondjak itt is köszönetet Kosáry Domokosnak, aki ezt a jelentést megtalálta és az idevágó részt számomra kiírta.)

V.

A MAGYAR JAKOBINUS MOZGALOM TÖRTÉNETI IRODALMÁNAK RÖVID ÁTTEKINTÉSE

A magyar jakobinus mozgalom története és értékelése régi problémája tudományos irodalmunknak: egyidős magával a mozgalommal. Bár hosszú ideig a legfontosabb forrásanyag sem volt ismeretes, teljes egészében pedig csak napjainkban vált mindenki számára hozzáférhetővé, — a magyar jakobinusok törekvéseinek megítélésében, mozgalmuk értékelésében egymással élesen szembenálló vélemények alakultak ki.[1]

Berzeviczy Gergely, az ismert közgazda, közvetlenül a jakobinus per után már tollat ragadott, hogy a szervezkedést és a benne részesek emlékét megvédje a kormányzat rágalmai és az igazságtalan bírói ítélet ellen. Nem is titkolt célja, hogy Ferenc király rendszerének reakciós és magyarellenes jellegét a világ elé tárja. Ismerteti a mozgalmat, — melynek különben, ma már tudjuk, ő is tagja volt, — és kemény szavakkal ítéli el a kormányzat eljárását, mely a tételes törvényeket lábbal taposva, az alattvalókat legelemibb szabadságjogaitól is megfosztja. Röpirata, mely néhány évvel később, 1800-ban, — persze névtelenül — nyomtatásban is megjelent, éppen mert a külföld tájékoztatására íródott, nem szól a szervezkedés radikális, forradalmi céljairól, benne nemzeti sérelmekről és nemzeti reformtörekvésekről hallunk. A szervezkedés nem akart forradalmat, — mondja. Tagjai a francia jakobinusok elképzeléseivel nem rokonszenveztek, tehát a társadalmi rend felforgatásával sem vádolhatók, még kevésbé azzal, hogy hűtlenség vagy felségsértés bűnébe estek volna. Berzeviczy jellemzésében a bíróság elé állítottak II. Józsefnek a felvilágosodás szelleméből fakadt törekvéseit akarták megvalósítani, alkotmányos úton.[2]

Berzeviczy röpirata komoly kiállás volt a reakciós rendszer ellen, s megvédte a perben kivégzettek és megbélyegzettek, „a nemzet díszei" emlékét. Egyes részei forrásértékűek a mozgalomra és a résztvevők személyére, de egészében — bár rokonszenves — mégis egyoldalú és hamis képet rajzol céljaikról. Az összeesküvés egymással szorosan összefonódó nemzeti függetlenségi és

[1] Kató István, *Első köztársasági mozgalmunk a magyar történetírásban* c. tanulmányában (*Századok*, 1949, 146—159. l.) általános értékelést és jellemzést adott a legfontosabb munkákról. Kosáry Domokos munkája pedig, *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába* (II. Bp. 1954, 507—518. l.), részletes bibliográfiai tájékoztatást nyújt. Áttekintésemben korántsem törekszem könyvészeti teljességre, csak a legfontosabb és legjellemzőbb véleményeket idézem.

[2] A röpirat: III. k. 326—353. l. Rövid jellemzése: *uo.* 11—13. l.

polgári társadalmi programjából csak az elsőt ragadja ki, s ezáltal azt a forradalom síkjáról az alkotmányos nemzeti reformküzdelmek mezejére tolja át.

A másik kortárs, Szirmay Antal, az eperjesi tábla egykori elnöke, udvari tanácsos,[1] kéziratban maradt följegyzése a nemesi reakció felfogását öntötte formába. Szirmay nem röpiratot, történeti feldolgozást írt: ismertette a szervezkedést, a per lefolyását, majd egyenként részletesen jellemezte a résztvevőket. Berzeviczyvel ellentétben célja a mozgalomnak a nemesi közvélemény előtt való befeketítése, ezért annak radikális polgári forradalmiságát domborítja ki, azt, hogy a francia jakobinusok céljait akarta magyar földön megvalósítani: teljes egyenlőséget, a királyi trónus megdöntését és a nemesség eltörlését. A mozgalom tagjait, különösen annak vezetőit elvetemült, gonosz embereknek rajzolja, — mindezt azért, hogy helyeselhesse az ellenük lefolytatott pert, és csak annál jobban hangsúlyozhassa a forradalmi veszéllyel szemben a nemesség és a dinasztia szövetségének szükséges voltát. „Ostoba és őrült az, aki a biztos és jó állapotokat bizonytalannal kívánja fölcserélni,"[2] — ez munkájának végső tanulsága. Ennek megfelelően ellensége minden változtatásnak, s a szabadkőművességet csakúgy veszélyesnek tartja, ahogy károsnak véli a sajtószabadságot is.[3]

Szirmay munkájáról már Kazinczy Ferenc megmondotta, hogy „nem egyéb, mint akart és nem akart hazugságok szövedéke."[4] Mégis, a későbbi reakciós történetszemlélet ugyanúgy belőle merítette szempontjait és részben adatait, ahogy a haladók meg Berzeviczy röpiratához nyúltak vissza. Mert az egykorú közvéleményben meglevő áthidalhatatlan ellentét történetírásunkban is mindvégig megmutatkozott, s Kató István helyes megállapítása szerint „a kérdés körül történészeink úgy harcoltak, ahogy az egyes osztályok har-

[1] Életrajzát, személyének jellemzését l. III. 14—16. l. A *Jacobinorum Hungaricorum Historia*, Kazinczy Ferenc jegyzeteivel: *uo.* 354—423. l.

[2] III. k. 423. l.

[3] Hogy Szirmay valóban a maradi nemesség felfogásának és reakciós szemléletének adott hangot, arra néhány példát idézek: Dugonics András piarista szerzetes, pesti egyetemi tanár, följegyzéseiben a magyar jakobinus összeesküvés okát így adja meg: Martinovics „fútta a követ királya ellen és valami közönséges maga-megbosszulásáról gondolkodott." Terve végrehajtásához „alattomban cinkosokat szedegetett," majd ezeket megtéve igazgatóknak, segítségükkel „nagy csordát gyűjtött." De rajtavesztett, galád terve kitudódott, lefogták és lenyakazták. (*Dugonics András följegyzései.* Kiadta ifj. Szinnyei József, Bp. 1883, Olcsó Könyvtár 401—402. sz., 131—142. l.) — Keresztesi József szalacsi (Bihar m.) ref. prédikátor naplójában ezt olvassuk: „Ez hazába is becsúszott a francia gondolkozás és jakobinizmus, mely szerént támadt egy gonosz társaság, melynek Martinovics Ignác szászvári apátúr volt az indítója, a lévén a célja, hogy a királyi uralkodást s a haza constitutióját felforgassa. E végre terjesztettek el valami catekézist, de kitudódván gonosz szándékjok, Budán tömlöcre hányattak, s aztán ... az elsőbbek ... fővétellel megölettek." (*Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII. század végén.* Pest, 1868, 377. l.) — Gvadányi, *A falusi nótáriusnak elmélkedései*-ben (Pozsony, 1796) az alábbi cinikus mondatokban tudósít a fővárosi újságokról:

„Nemrég ugyan hétnek gombjokat elüték,
Kik pecsenyéjeket rossz tűz mellett süték.
A többit küldötték külső országokba,
Hol várakba zárták kemény fogságokba."

[4] III. k. 355. l.

coltak a demokratikus átalakulás kérdése körül."[1] Ezt még megtoldhatjuk azzal, hogy ez a majdnem másfélszázados irodalmi harc — tisztelet a kevés kivételnek — adatokban nem sok újat hozott, nagyobb része csak elméleti spekuláció, a szó rossz értelmében vett pszichologizálás. Belőlük sokkal inkább megismerhetjük íróik politikai pártállását, mintsem a magyar jakobinus mozgalom igazi arcát.

A mozgalom elfojtása után a francia háborúk, majd a Szent Szövetség nyomasztó légkörében csak lopva és titokban nyilatkozhatott meg az elnémított jakobinusok iránti rokonszenv.[2] Kazinczy élete végéig nem merte közrebocsátani börtönnaplóját, Kölcsey „Rebellis vers"-e pedig csak 1919-ben látott napvilágot.[3] A kivégzettek emléke azonban elevenen élt. A reformkor nemzedéke a polgári törekvések előfutárait tisztelte bennük, saját elődeit.[4] A 48-as márciusi forradalom győzelme után a középbirtokos nemesség jellegzetes képviselője, Beöthy Ödön, az országgyűlés előtt idézte a „régi önkény ez elfeledett véráldozatainak" nevét: „ők voltak elsők, kik a szabadság eszméit felrázzák s fejeik vérpadon hullottak el."[5] Petőfi versben köszöntötte emléküket,[6] Jókai pedig Berzeviczy röpirata alapján cikksorozatban ismertette mozgalmukat és az ellenük lefolytatott pert.[7] Vahot Imre kiadta Kazinczy Fogságom Naplójá-nak első részét,[8] a magyar ellenzékkel baráti kapcsolatban levő De Gérando Ágoston pedig nagy tanulmányban foglalkozott eszméikkel (Kazinczy, Berzeviczy és Szirmay voltak forrásai), teljesen a magyar nemesi liberálisok pozitív értékelésével.[9]

[1] Kató, *im.* 147—148. l. — Kató a jakobinus mozgalomról szóló történelm irodalmat három nagy csoportba tagolja. Ezek: 1. A XIX. század demokratikus politikusai és történészei, akik saját előfutáraikat látták a magyar jakobinusokban. 2. A XX. század liberálisai, akik — saját álláspontjukat visszavetítve — helyeslik ugyan a polgári mozgalmat, de írtóznak a forradalomtól s nagy tisztelettel viseltetnek az uralkodó iránt. 3. A XIX. és XX. század reakciós, feudális és polgári történészei, akik a mindenkori hatalmon levők nevében és az államrend védelmében ítélték el a jakobinusokat és törekvéseiket. Ezekhez pótlólag negyedik csoportnak a marxista történetírás idevágó termését kell említenünk. Áttekintésemben a munkák időrendi egymásutánját tartottam elsősorban szem előtt s nem ragaszkodtam a fenti — általában helyes, de többhelyt mereven alkalmazott — csoportok elválasztásához.

[2] Az erre vonatkozó adatokat l. az előző fejezet végén.

[3] Kiadta Juhász Gyula, *Irodalomtörténet*, 1919. 316. l.

[4] L. Kossuth Lajos levelét: *Századok*, 1877, 772. l.

[5] *Pesti Hirlap*, 1848. ápr. 22.

[6] „Oly sokáig volt átkozott nevetek,
Megemlíteni sem volt szabad bennetek,
De már annak vége, . . . megadhatjuk a bért,
Áldozhatunk könnyet a kiontott vérért!" („Vérmező")

[7] *A világhírű Martinovics összeesküvési pör részletei. Életképek*, 1848. ápr. 2. és 9.

[8] *Országgyűlési Emlény.* 1848. A közlés részletes adatai: II. k. 10. l. 1. jegyz. — A *Fogságom naplója* hatásáról, az 1848/49-es nemzedék szemléletéről Tolnai Gábor szólt *Az első magyar köztársasági mozgalom néhány kérdése* c. tanulmányában. (*A M. Tud. Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, I. 1951. 325. s köv. l.)

[9] De Gérando A., *De l'esprit public en Hongrie depuis la Révolution française.* Paris, 1848. Ebben: Les Jacobins de Hongrie. 25—67. l. Magyarul: *Politicai közszellem Magyarhonban a francia forradalom óta. I. A szabadságeszmék története 1790-től 1847-ig.* Pest, 1848, 17—45. l. De Gérando a magyar jakobinusok mozgalmának politikai vagy társadalmi jelentőségéhez nem tud közelférkőzni. A mozgalom vezetőiben csak „elmélkedőket" lát, akik „ábrándos bizalommal fogának oly munkához, melynek egyik se számítá ki következményeit." A reformkori nemesség forradalom-ellenes szemléletének megfelelően védi őket az összeesküvés vádja ellen, melyet csak az udvar talált ki, hogy igazolhassa kegyetlen eljárását.

A legelső, aki monumentális Magyar Történetében összefüggő történelmi képet rajzolt a mozgalomról, Horváth Mihály volt. Horváth, maga is a köznemesi demokratikus reform-irány híve, rokonszenvével a magyar jakobinusok mellett állt. Felismerte a mozgalom polgári és demokratikus céljait, ahogy a francia forradalom ébresztő hatását is. Meglátta, hogy a pert provokatív célból folytatták le, s az igazságtalan ítéletek kegyetlenségükkel az elrettentést szolgálták. A forradalom csíráit hordozó jakobinus mozgalommal szemben azonban a köznemesi patrióta párt reformmozgalmát emeli ki, s szerinte az udvar is ettől tartott. A jakobinusok ugyanis kevesen voltak, — mondja — többnyire írók, tudósok s „más, úgynevezett tisztesb osztályúak," akiknek nem volt hatásuk a közéletre, tevékenységüket gúzsbakötötte a cenzúra, eszméiket csak társalgás révén terjeszthették. Bármilyen veszélyesek voltak is forradalmi elképzeléseik, szervezkedésük nem fenyegette az udvart. Sokkal inkább „ama hazafias irány, mely bár arisztokratikus, de szabadelvű, az alkotmányos élet kifejtésére s korszerű átalakítására törekedett." Mert ennek tagjai az országgyűlésen törvényes ellenzéki párttá tömörülhettek, hiszen sokan voltak, közéjük tartozott a megyei nemesség nagyobb része, a polgárság és az arisztokrácia számos tagja, s a mind veszélyesebbé váló külpolitikai helyzetben az udvart aggasztotta a legközelebbi diétán való magatartásuk. A tömegerőt nem képviselő jakobinusokra azért sújtott az udvar oly kegyetlen erővel, hogy megfélemlítse a patriótákat, elnémítsa a nemesi reformmozgalmat.[1]

A szervezkedés és a per irataiból ebben az időben még semmi sem volt ismert, annál nagyobb Horváth érdeme, hogy a lényeget meglátta és nagy vonalakban mai napig helytállóan jelölte meg a mozgalom helyét fejlődésünkben. Ma már ugyan az azóta ismertté vált adatok tükrében látjuk, hogy a dinasztia elsősorban nem a nemesi reformizmustól, hanem a radikális polgári törekvésektől félt, Horváthnak részben mégis igaza van, mert az udvar nem látta tisztán, hol végződik az egyik és hol kezdődik a másik, s rémületében a reformerekben is jakobinusokat vélt felfedezni. Aki az egyház tanítása, a fennálló társadalmi és állami rend ellen szólni mert, az már forradalmár volt szemében, még akkor is, ha különben egészen távol állt a polgári radikálisoktól.[2] Nemesi és polgári mozgalom különben is számos szállal fonódott egybe a szervezkedésen belül is, s a perbevontak közt nem egy volt, akit jakobinus ként ítéltek el, pedig csak nemesi reformer volt. Valójában az udvar a jakobinus szervezkedés ürügyén mind a polgári, mind a nemesi mozgalomra lesújtott.[3]

[1] Horváth Mihály, *Magyarország története.* VIII. (2. kiad.) Bp. 1873, 154—189. l.

[2] Jó példa erre, hogy még az aulikus és konzervatív Teleki József grófot is jakobinusnak mondották. (II. k. 76. l. 2. jegyz.) — Szirmay Antalt is „jakobinusságáért" jelentették föl. (III. k. 14. l.)

[3] Horváth különben históriájával saját kora polgárosodó köznemességének öntudatát is erősíteni kívánta, ezért is hangsúlyozta olyan erősen a nemesi reformmozgalmat. (Horváth történetszemléletére vö. Pamlényi Ervin, *Horváth Mihály.* Bp. 1954, főleg 20. s köv. l.) — Kató István már idézett tanulmányában (145. l.) Horváth Mihály felfogását tévesnek mondja, azzal az indokolással, hogy a rendek ugyanúgy rettegtek a jakobinusoktól, mint az uralkodó, így tehát a köznemesség nem ellensége, hanem szövetségese volt a királynak. Ez, azt hiszem, túlságos leegyszerűsítése a kérdésnek. A dolgozat előző részeiben különben részletesen foglalkoztam ezzel a kérdéssel. — Mivel nem célom minden történeti munka beható taglalása, csak éppen megemlítem, hogy Horváth Mihály a mozgalomról vallott felfogásának lényeges elemeit átvette Marczali Henrik (*A magyar nemzet története.* VIII. Bp. 1898. 556—564. l.) és Acsády Ignác (*A magyar birodalom története.* II. Bp. 1904, 596—601. l.) is.

A 48-as hagyományokra visszanyúló polgári-nemzeti felfogással Fraknói Vilmos szállt szembe az 1870-es évek végén. Fraknói a kiegyezési korszak egyik legtöbbet író és legnagyobb pályát megfutó történésze volt: 27 éves korában akadémikus, 6 év múlva a Tudományos Akadémia főtitkára, közben nagyváradi kanonok, majd címzetes püspök.[1] Történelmi munkássága szinte az egész magyar történelmet felöleli, tudományos pontosság és megbízhatóság tekintetében azonban munkái sok kívánnivalót hagynak hátra. Szempontjai annál következetesebbek: mindig a főpapság és a nagybirtokos osztály szemével nézte a magyar múltat.[2] A magyar jakobinus mozgalommal több dolgozatban foglalkozott, szerencsés kézzel számottevő forrásanyagot hordott össze, de 1877-ben megjelent első cikkétől kezdve 1921-ben kiadott utolsó e tárgyú munkájáig, következetes élességgel fogalmazta meg az uralkodó osztály elítélő álláspontját. Adatanyaga egyre bővült, — utolsó munkájában már a bécsi titkos levéltárban őrzött periratokat is felhasználta — de elítélő álláspontján, mellyel a jakobinus, szabadkőműves, sőt még a felvilágosodásból fakadó törekvésekkel is szembefordult, ez mit sem változtatott.[3] Különösen hatásosnak bizonyult az a módszere, hogy a társadalmi mozgalmat egyesek jellemének vizsgálatára szorította, mindenekelőtt azokéra, akiknek magatartásában folt mutatható fel. Így állította az előtérbe Laczkovics Jánost, aki néhány, elkeseredésében leírt kifakadása alapján — szerinte — „mindig a legnagyobb megvetéssel szólt a magyar nemzetről," (mintha nem azért fosztotta volna meg az udvar katonai rangjától, mert a nemzeti szolgálati nyelvet és a magyar ezredeknél a magyar tisztek érvényesülését követelte), s főként Martinovics Ignácot, akinek jelleme valóban nem állítható példaképül, aki azonban az ő megítélésében elvetemült kalandor, a szerzetesi rendet otthagyó ateista, a császári udvar züllöttéletű besúgója, majd bosszúból forradalmár. Személyüket s hibáikat kiemelte, hogy ezen keresztül mint erkölcsi eltévelyedést ítélhesse el az egész mozgalmat. Mintha mondaná: ilyen volt a vezető, képzeljétek, milyenek lehettek a többiek. Így szűkítette le Fraknói a jakobinus mozgalmat elsősorban Martinovics jellemének megítélésétől függő személyi kérdéssé, így lettek a magyar jakobinusok, „Martinovics és társai," minden erkölcsi értéket nélkülöző összeesküvő bandává. Ezzel az eljárással sikerrel kompromittálta az utókor előtt a szervezkedést, igazolta a bírósági eljárást és az ítéletekben kifejezésre jutó udvari álláspont helyes, sőt igazságos voltát.

Fraknói munkássága — bár támadások és cáfolatok egész sora próbált vele szembeszállni — nemcsak a közvéleményre, hanem a tudományos irodalomra is nagy hatással volt, s pozitív vagy negatív formában ma is kísért. Az ettől kezdve Martinovics összeesküvésnek elkeresztelt jakobinus mozgalom irodalma jóformán kimerült Fraknói érveinek védelmében, vagy támadásában, a történeti szemhatár ijesztően kicsinyre zsugorodott, a társadalmi és politikai háttér elszürkült és a történetírás rostájából kihullottak a szervezkedés

[1] L. Tóth László, *Fraknói Vilmos emlékezete.* Bp. 1925, 10. l.

[2] Klerikális szemléletét már Gyulai Pál szemére vetette: *Bírálatok.* 1861—1903. Bp. 1911, 331—332. l. Vö. Kató, *im.* 153. s köv. l.

[3] Dolgozatai: *Martinovics élete. Századok,* 1877, 193—221., 293—333. l.; *Martinovics és társainak összeesküvése. Századok,* 1878, 1—45., 113—148., 213—244.; 1879, 31—68. és 126—162. l. Ugyanez összevont formában könyvalakban: Bp. 1880, majd újra: Bp. 1884. Német fordítása: *Die Verschwörung des Martinovics und seiner Genossen.* Bp. 1881.; *Martinovics istentagadó elveket hirdető, imént felfedezett francia munkája.* Bp. 1920.; *Martinovics élete.* Bp. 1921.

társadalmi és politikai céljai.[1] Az emigráns Kossuth Lajos már 1877-ben tiltakozott a magyar jakobinusok, „a 89-ki eszmék hajnalának pacsirtái" ilyen „caritást nélkülöző" beállítása ellen.[2] Nyomában a közvélemény demokratikus és liberális része szembefordult Fraknói tendenciózus szempontjaival. Így Pulszky Ferenc (aki maga is a 48-as nemzedékhez tartozott, amellett szabadkőműves volt) megbélyegzi a jakobinusok felett ítélkező bíróságot, „mely megfeledkezve függetlenségéről, szolgaiságában túltett még a római szenátuson is Tiberius idejében," s megállapítja, hogy az olvasók az elítéltekben „bármik lettek légyen gyöngeségeik, mégis az újkor eszméi, a szabadság vártanúit tanulta tisztelni."[3] De ő sem tud szabadulni Fraknói helytelen kiindulási szempontjaitól, ahogy a későbbiekben egyre szélesebb síkon kibontakozó vita már csak a megtámadott munkákban megvont gátak közt zajlik, s legföljebb Fraknói következtetéseinek és ítéletének szigorát tudja valamennyire enyhíteni.

Az 1880-as évektől kezdve a Martinovics-irodalom valósággal kivirágzott; se szeri, se száma a sajtóban megjelent kisebb-nagyobb cikkeknek, megemlékezéseknek, a történelmi adatok helyett inkább a napi politika jelszavaiban elmerülő eszmefuttatásoknak. Különösen a századfordulón, a kivégzések centenáriuma körüli években, a polgári radikális és a szociáldemokrata sajtó valóságos Martinovics-kultuszt teremtett, benne és általában a magyar jakobinusokban látva mind a kettő saját politikai törekvéseinek előfutárait.[4] Ez a szinte kizárólag zsurnaliszta irodalom azonban már nem is próbál kitörni Fraknói bűvköréből. Elfogadja adatait és szempontjait egyaránt, de mentségeket talál Martinovics és társai számára, s megbocsát nekik.[5] A radi-

[1] Természetszerűleg konzervatív és reakciós részről alig leplezett ujjongással ismertették Fraknói „eredményeit". (Az irodalom egyrészét felsorolja Kosáry, *im.* 514—515. l.) Példaként hadd idézzem Dostál Károly 9 folytatásban megjelent nagy ismertetését. Ebben, miután megállapította, hogy régebben „a tudatlanság a dicsőség babérját fonta a vérpad áldozatai homlokára," — boldogan újságolja, hogy most viszont már „a történetek egyszerű elbeszélése minden kétségen kívül meg fogja cáfolni napjaink legtöbb férfiainak ama meggyőződését, mintha Martinovics és társai a nemzet szabadságának úttörő bajnokai, avagy vértanúi lettek volna." Martinovics nála már közönséges „istentelen s hazaáruló pap," akit a „szabadkőművesek [itt persze saját kora szabadkőműveseire gondol] tettek mártírrá, ők fújták fel képzelt s kitalált érdemeit." „Ezer szerencse, hogy az álszabadság bajnokainak az ország fel nem ült." (*A Martinovics-féle összeesküvés. Magyar Állam*, XXXVI. 1895, 233. s köv. sz.) — Pauler Gyula pedig azt ajánlotta: azok, akik Martinovicsot „szeretnék elvei miatt," legokosabban teszik, „ha megemlékezés helyett hallgatnak róla." (*Martinovics Ignác. Magyar Szemle*, I. 1881, 1—27. l.)

[2] *Századok*, 1877, 771—772. l. Fraknói válasza: *uo.* 773—775. l.

[3] Pulszky Ferenc, *Martinovics és társai*. Bp. 1882, Olcsó Könyvtár 136. sz. 2. kiad.: Bp. 1907. (Az idézett mondatok az 5. lapon.)

[4] A Középponti Demokrata Kör 1907-ben Martinovics mellszobrát is felállította dísztermében. Az emlékbeszédet Vázsonyi Vilmos elnök mondotta. Elhatározták, hogy Martinovics munkáit új kiadásban közreadják. (*Budapesti Hirlap*, XXVIII, 1907. május 21. — Az iratkiadásból persze semmi sem lett.) A szociáldemokrata Pogány József, *Martinovics és a magyar intellektuell forradalom* (*Szocializmus*. VIII., 1913/14, 6—21. l.) c. cikkében meg is mondja: „A magyar progresszív mozgalom őskereső útján jutott el Martinovicshoz és a XVIII. század magyar intellektuell-forradalmának 1795-i véráldozataihoz." — Az *Alkotmány* c. kormánylap már 1908-ban azzal kelt Fraknói védelmére, hogy Martinovics és Laczkovics „Népszava-ízű kirohanásai" dícséretet csak azóta kapnak, „amióta szabadabb szájjal hirdeti multunkat gyalázó tanait a sok szociál- és egyéb demokrata." (Görcsöni Dénes, *Martinovics és társai. Alkotmány*, XIII, 1908. május 21.)

[5] Várady Zsigmond, *Martinovics Ignác* (Bp. 1909, Természet és Társadalom. Népszerű Tudományos Könyvtár. Kiadja a Huszadik Század szerkesztősége) c. tanul-

kálisok különösen két dologban érzik szükségét, hogy megvédjék: az egyik a jelleme ellen felhozott vádak, a másik az, hogy összeesküvést szervezett és forradalmat akart. Hogy a császár számára végzett rendőri besúgószolgálat foltját lemossák róla, azt hangoztatják, hogy II. József és II. Lipót „tőről metszett demokrata volt, mintha nem is császári ágyból származtak volna, hanem a nép legalsó rétegéből eredtek volna." Ilyen „forradalmár uralkodó" meghitt emberének lenni, számára bizalmi feladatokat végezni, nem megbélyegző. Ha II. Lipót hirtelen meg nem hal, a demokratikus reform megvalósult volna Magyarországon, s Martinovicsot mint sikeres reformert ünnepelnénk. Ferenc király azonban a reakció embere volt, s trónraléptekor Martinovicsot eltávolította az udvarból. Martinovics ekkor — és csak ekkor — határozta el magát arra, hogy szembefordul az uralkodóval, de forradalmat nem akart, és összeesküvést nem szervezett, hanem (ahogy Várady Zsigmond írta) csupán „oly nézeteket terjesztett, amely nézetek elterjedése alapján azután lehetséges lett volna az alkotmány megváltozatására törekedni."[1] Még tovább ment Rózsa Ignác, aki szerint Martinovics még ekkor, miután az udvar a reakcióba süllyedt, sem lett forradalmárrá vagy republikánussá. Miért is lett volna, — mondja — hiszen „semmi ellentét nincs a demokratikus elvek és monarchikus elvek között." Szerinte „Martinovics és társai oly távol álltak a forradalom megvalósításának gondolatától, hogy ezen eszméket a forradalom kitörésének ellenszeréül adogatták be."[2]

A szociáldemokraták felfogása ezen a ponton lényegesen eltért a radikálisokétól. Ők is idealizálták Martinovics alakját, — de ellenkező irányban: a tiszta és elvhű forradalmár példaképének tartották. Ahogy Pogány József írta róla, Martinovics kezdettől fogva bátor következetességgel a nép felvilágosításáért és felszabadításáért harcolt; amíg remény volt a sikerre, az uralkodó oldalán, amint a reakció felülkerekedett, a nép élén az udvar ellen. „Nem volt se kalandor, se egyszerű reformer, hanem igazi forradalmár, aki eszméit tettre is akarta váltani."[3] „Martinovics a legideálisabb szocialista, akit a magyar közélet férfiai közt felmutat nekünk a történelem," — írta a Magyar Hirlap névtelen cikkírója. Mozgalma azért bukott el, mert „az apostol lelkében nem voltak meg eléggé a ravasz rejtőzni tudáshoz és a titkos szervezéshez szükséges cselszövő vonások."[4]

A megítélés egyetlen alapja hovatovább a pszichologizálás lett, s ez általános áramlat sodra még olyan, más kérdésekben radikálisabb historikust is magával ragadott, mint Márki Sándor. A kivégzések százéves fordulóján, a kolozsvári egyetemi ifjúság ünnepén nagy beszédben védte meg a mozgalom

mányában olvassuk: „Aki valamely nemzedéknek egész képét megérti, az a képen szereplő alakoknak sok mindent meg fog bocsátani, amit tegnap még . . . utálatos bűnnek és megbélyegezendő eltévelyedésnek volt hajlandó elismerni". (6. l.) — Pogány József viszont már idézett tanulmányában azt sem igen tartja szükségesnek, hogy mentegesse Martinovicsot. „A kortársak azt mondták róla, hogy apró, jelentéktelen ember — írja. Idők folyamán azonban egyre nőtt, a mi szemünkben már roppant óriás alak, akinek lábdobbanása országok sorsát rázkódtatta, aki fejével a halhatatlanság csillagait verdesi."

[1] L. minderre Várady Zsigmond, *im.*, főleg 7., 34. és 70. l.

[2] Rózsa Ignác, *Martinovics és társai.* Bp. 1913, 37. és 46. l. — Érdekes különben, hogy már Kossuth is azt írta: „Én a Martinovics-féle összeesküvést merő mesének tartom. Nem volt ott semmiféle összeesküvés." (*Századok*, 1877, 772. l.)

[3] Pogány József, *im.*

[4] *Martinovics emlékezete. Magyar Hirlap*, 1905 május 20.

emlékét.[1] Martinovics és társai demokráciát akartak, „csöndes, békés forradalmat... olyat, mely a bűnöket s a jó törvények sebeit, pl. a kiváltságokat, törvényes úton irtsa ki, és kerülte a lázadást, mely ... a szent törvények fölforgatására szánt összeesküvés által történhetnék." Szerinte Martinovics a francia politika áldozata, amelyik őt épp oly lelkiismeretlenül áldozta fel a maga érdekeinek oltárán, mint annakidején II. Rákóczi Ferencet.

Ez az irodalom a mozgalom megismeréséhez ugyan nem vitt közelebb, a polgári radikálisoknak és a szociáldemokratáknak mégis érdemük az, hogy Martinovicsban megvédték a demokratát és a polgári szabadgondolkozót. Budapest főváros az ő ösztönzésükre kezdte meg a kivégzettek sírjainak feltárását,[2] s az ő kezdeményezésükre történt, hogy az 1918—19-es polgári köztársaság idején a főváros emlékalbumot szentelt a magyar jakobinusoknak.[3] Ebben jelent meg Gárdonyi Albert tanulmánya, „A magyar jakobinusok története," Horváth Mihály óta a kérdésről szóló irodalom legjobb terméke.

Az ellenforradalmi korszak legelején jelent meg Fraknói új munkája, Martinovics Ignác életrajza, melyben elsőnek értékesítette a bécsi titkos udvari levéltárból előkerült periratok adatait. Ebben a könyvében már teljes egyenlőségjelet húzott a mozgalom és Martinovics személye közé, s miután egyoldalú szempontok alapján, de egész részletesen ismertette életének nem egyszer valóban menthetetlen fordulatait,[4] benne és rajta keresztül marasztalta el eszmetársait is.[5] Mert mozgalomról már nincs szó nála, maradt egymaga Martinovics, immár nemcsak jelképe, de egyedüli megtestesítője a magyarországi polgári törekvéseknek.

Fraknói elméletét Mályusz Elemér szélesítette ki az 1920-as évek légkörében, a korszak történetére nagy és fontos anyagot publikáló, mintaszerűen pontos, mindenre kiterjedő alapos jegyzetekkel kísért forráskiadványának bevezetésében.[6] Tanulmányában széles korrajz keretében azt vizsgálja, minő hatása volt Martinovics fellépésének a nemzeti fejlődésre, s milyen felelősség terheli a Ferenc király nevéhez fűződő reakció és rendőruralom kiteljesedéséért. Martinovics személyét ő is azonosítja a jakobinus mozgalommal, sőt, ezen túlmenve, a reakció uralomrajutását az ő fellépése egyenes következményének tünteti fel. Az 1790—91-es országgyűlés rendi bizottságai nagy reményekre jogosító, széleskörű reformokat készítettek elő; sem II. Lipót, sem a fiatal Ferenc király nem idegenkedtek ezek megvalósí-

[1] *Martinovics és társai. 1895. május 20-án Kolozsvár egyetemi ifjúságának jubileumi ünnepén mondott beszéd.* Kolozsvár, 1895. 115—117. sz. és Márki Sándor, *Nemzeti ünnepeken.* Kolozsvár, 1907, 187—204. l. Ugyanez franciául: *Les Jacobins hongrois. Mémoire lu au congrès d'histoire comparée.* Paris, 1901.

[2] Az ebből az időből való nagyszámú hírlapi cikkből egy csokorra valót címszerint felsorol Kosáry, *im.* 515. l.

[3] *A magyar jakobinusok emlékezete. A vértanuk hamvainak feltalálása alkalmából kiadta Budapest székesfőváros közönsége.* Bp. 1919.

[4] Végső következtetése: „Martinovics önző érdekek sugallatára hallgatott és cselekedett, az etika követeléseit teljes közönyösséggel megvetette s egész egyéniségét, működését, erkölcsi felfogását az angol kriminalisták elnevezésével: a moral insanityval jelölhetjük." *Martinovics élete.* Bp. 1921, 211—212. l.

[5] Ebben a könyvében már a hamisítástól sem riadt vissza: közreadva a Szabadság és Egyenlőség Társaságának Kátéját, a papokról szóló részt kihagyta belőle.

[6] *Sándor Lipót főherceg nádor iratai. 1790—1795.* Bp. 1926. (Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris.) Bevezetés VI. fejezet: A Martinovics összeesküvés és hatása. 142—200. l.

tásától, „úgy látszott, hogy a magyarság most önállóan írhatja fel nevét a világtörténet egy gyönyörű fejezetének címébe," amikor „egy kísérteties, fekete kámzsás alak tűnik fel, mintha a pokol küldte volna ezt a romlott, ateista papot. A romantikus írók féktelen fantáziája tudott csak hozzá hasonló szörnyeteget leírni, s ő eleven valósággá lett, hogy elpusztítson mindent, ami magyar, hogy megsemmisítse a magyarság újjászületésének minden reményét."[1] Martinovics a magyar fejlődéstől és gondolkozástól távolálló, idegen törekvéseket plántált a hazai talajba.[2] „Ha a Martinovics-összeesküvés eléri célját, és diadalt arat, az a magyar állam pusztulását jelenti, s a magyar fajra is halálos csapást mér."[3] Ez ugyan nem történt meg, de az összeesküvés kompromittálta a nemzetet a dinasztia előtt. A nádor rémületében a reakcióba hátrált és magával rántotta bátyját, Ferenc királyt is. A magyarság „jobb sorsának napja leáldozott, mielőtt feljött volna."

Mályusz felfogását egyes részleteiben korrigálta, lényegében mégis átvette Szekfű Gyula is Magyar Történeté-ben.[4] Bár rámutatott arra, hogy a nemesség már a jakobinus szervezkedés előtt elállt a reformtól, s hogy társadalmi folyamatokat nem lehet pusztán csak egyének fellépésére visszavezetni, ahogy Martinovics is „mégiscsak kisebb történeti alak volt, semhogy egymaga fellépésével megsemmisítse a magyarság újjászületésének minden reményét,"[5] de a mozgalmat ő is „ifjúi botorságnak" tartja és elítéli „nemzetellenes radikalizmusát," amellyel az egész felvilágosodási mozgalmat kompromittálta. Vele szemben „király és társadalom önvédelmet teljesített, megálljt kiáltva az eszméknek."[6]

Ez a felfogás vált azután általánosan elfogadottá már az 1930-as évekre. Ezt közvetítették újságcikkek és tankönyvek egyaránt, s velük szemben még ellenvetés is alig hangzott el. Itt-ott egy-egy cikkben felbukkant ugyan Horváth Mihály, vagy a polgári radikálisok eltorzított felfogása,[7] de

[1] *Im.* 141. l.

[2] Ez a gondolat már korábban fölmerült. Petrássevich Gézának a kivégzések 110. évfordulóján megjelent cikkében olvassuk: Martinovicsék próbálkozása eleve bukásra volt kárhoztatva, mert „a politikai és nemzeti sérelmek paragrafusai közé bevitték a nekünk [magyaroknak] idegen társadalmi reform kérdését és republikánus elképzeléseket . . . Mert a magyar ember sohasem volt demokrata, még kevésbé republikánus. Ellenkezik ez keleti vérével és karakterének majestetikus miveltával." (*Alkotmány*, X. 1905, 121. sz. május 20, 1. l.) — Ugyanez a gondolat található meg Horánszky Lajosnál is: „A Martinovics-féle mozgalom . . . úgy a nemzet érzületétől, mint a művelt társadalom felfogásától távol állott, s a magyar forradalmárok törekvései hidegen hagyják úgy a nemzet közérzületének ütőerejét, mint ama tömegeket is, melyek természetszerűleg elsősorban szedhetnék gyümölcseit az új eszmék áldásainak." (*Bacsányi János és kora.* Bp. 1907, 90. l.)

[3] *Sándor Lipót iratai, im.* 170. l.

[4] Hóman—Szekfű, *Magyar történet.* Bp. 1936, VI. 90—94. l.

[5] *Uo.* 490. l.

[6] *Uo.* 94. l.

[7] Ezek között külön érdekességre tarthat számot Szimonidesz Lajos elmélete, melyet *Batsányi ismeretlen vallomása a Martinovics perben* c. közlése bevezetésében olvashatunk. (*Sorsunk*, VII. 1947, 131. l.) Eszerint Martinovics-összeesküvés nem volt, még kevésbé jakobinus forradalmi megmozdulás. Mindössze az történt, hogy az udvar megelégelte s el akarta némítani a patrióta magyar írókat, s hogy ehhez jogcíme lehessen, megbízta Martinovicsot, agent provocateurként szervezzen egy tessék-lássék összeesküvést. Az egész mozgalom tehát „egy olyan háló, amelybe Martinovics be akarta fogni a magyar írói világnak azokat a kiválóságait, akiknek a cenzurával ugyan sorozatos kellemetlenségeik akadtak, ugyanakkor azonban soha meg nem kapták azt a büntetést, amit az uralkodó és központi hatóságok nekik szántak. Az egész összeesküvés-szövedékre azért volt szükség, hogy ezen a vonalon a felségsértés és a hűtlenség fej-

ezeknek a fejtegetéseknek a szava már egyáltalában nem hatolt fel az ország történeti közvéleményéig.[1]

A 30-as években Fejtő Ferenc próbálta meg Fraknóival szemben Martinovics jellemének „megmagyarázását." Anarchista, nyugtalan és hiú szellem, — írta róla — tipikus polgári intellektuel, aki azonban „hitt eszményeiben, ha méltatlanul is szolgálta őket."[2] Fejtőt követte aztán Barabás Tibor, aki életrajzában Martinovics „beteg nagy lelkének" pszichológiai megfejtésére tett kísérletet.[3] Fraknói vetése beérett, a magyar jakobinus mozgalom immár teljesen Martinovics személyével vált azonossá.

Az ellenforradalmi történetírás ítélete még kegyetlenebb volt, mint az egykorú nemesi bíróságé. A magyar jakobinusoknak eszerint sem a nemzeti, sem a polgári törekvésekhez nem volt közük, csupán egyéni érvényesülést kereső becstelen alakok.

Fraknói hatása oly nagy volt, hogy a marxista történetírás sem tudott szabadulni tőle. Ez főként abban mutatkozott meg, hogy bár igyekeztek a mozgalom társadalmi hátterét megrajzolni, mivel Fraknói adataira támaszkodtak, nem láthatták meg a radikális értelmiségieket és a nemesi reformerek Martinovicstól függetlenül létrejött mozgalmát. Martinovics maradt tehát a központban, s alakját, részben Mályusz szemlélete nyomán, továbbra is emberfölöttinek, óriásinak rajzolták. Így Mód Aladár jellemzésében Martinovics egy elmaradott társadalmi fejlődés közepette heroikus erőfeszítéssel próbálja a forradalom előfeltételeit megteremteni, s egyéni tragédiáját, valamint a

---

vesztéssel és vagyonuk elkobzásával, vagy pedig évekig tartó várfogsággal és egyéb büntetéseivel lehessenek sújthatók". (Mindezt persze semmivel nem bizonyítja, nem is tehetné, mert az adatok fényénél az egész kitalált elmélet összeomlik.) — Sokban hasonlít ehhez a felfogáshoz Hóman Bálinté, aki szerint Martinovics „a magyarellenes és szabadságellenes udvari körök fizetett bérence, a szabadság ügyéért lelkesedő, jóhiszemű magyar forradalmárok agent provocateurje volt, kit a halálos büntetés nyilván csak azért ért el, mert túllépte megbízatása határát s emiatt megbízója nem bízott többé benne, félt esetleges árulása kellemetlen következményeitől." (*Történelmi átértékelés. Napkelet*, 1930, 252. l.)

[1] Jellemzően mutatja a végletes véleményeket, egyben a tudományos elnívótlanodást és azt, hogy a kor történetszemlélete és közvéleménye egyaránt zsákutcába került, a *Cél* c. folyóirat hasábjain lezajlott vita. Csuday Jenő egy tanulmányában (*Martinovics Ignác szellemtörténeti „átértékelése"*. *Cél*, 1932, jan. Könyvalakban: Csuday, *Nemzeti történetírásunk téves útjai*. Bp. 1933, Rákóczi könyvek 3. sz. 76—90. l.) támadta a szellemtörténeti iskola, Mályusz és Szekfű szemléletét és Martinovics átértékelésében lényegében Horváth Mihály felfogásához tért vissza. A Horváth óta előkerült, elméletének ellentmondó forrásokat egyszerűen elvetette, azok „nem hitelesek, mert a magyarság félrevezetése céljából később abban a konyhában, a bécsi levéltárban készültek, ahol annyiszor feszítették keresztre a magyar igazságot." (*Im.* 83. l.) — Csuday cikkére Hubert Ottó közigazgatási bíró válaszolt (*Cél*, 1932 dec. és Csuday, *im.* 91—99. l.). Hubert elsősorban az egykorú bíróságot kívánta megvédeni, de persze kiterjeszkedett a mozgalom értékelésére is. Cikkéből az orthodox reakciós felfogás hangja szólt: Martinovics elvetemült gazember volt, aki elégedjék meg azzal az elismeréssel, „amelyet Kun Béla kormányától kapott," ti. azzal, hogy „a kommunizmus első úttörőihez tartozott." (99. l.) — Végül a folyóirat szerkesztője, Méhely Lajos válaszolt a két cikkre, az arany középút veszélytelen voltának jegyében: nem állítja, hogy Martinovics a magyar nemzet glóriás vértanúinak Pantheonjában fényes helyet foglalna el, de arra sem lát okot, hogy az utókor megvetésének tegyék ki. (*Cél*, 1932 dec. Csuday, *im.* 100—110. l.) L. még Méhely és Hubert ez ügyre vonatkozó jellemző levelezését: Ráday Lt. Kézirattár O. 327. sz.

[2] Fejtő Ferenc, *Martinovics Ignác. Szép Szó*, 1936, II. 118—136. l. Az idézet: 135. l.

[3] Barabás Tibor, *Martinovics élete*. Bp. 1945. — L. még Hajnóczyról írott essayjét: *Egy nép nevelői*. Bp. 1947, 55—56. l.

mozgalom bukását is az okozza, hogy az ő „politikai zsenije sem pótolhatta a polgári forradalom hiányzó feltételeit."[1]

A kérdéssel monográfia-szerű alapossággal Kató István foglalkozott.[2] Tanulmányában Révai József útmutatása nyomán[3] helyesen ismerte fel, hogy a mozgalom megértéséhez vissza kell nyúlnunk a középnemesség 1790—91-es harcaihoz, mert „ez a nyitánya azoknak az osztályharcoknak, amelyeknek záróakkordjai a magyar jakobinusok összeesküvése."[4] A köznemesi mozgalom helyes értékelése nélkül a jakobinusokat sem állíthatjuk az őket megillető helyre, s ha nem ismerjük az egyes társadalmi rétegek éles politikai fordulatait, nem érthetjük meg a mozgalom alapvető kérdéseit sem. Mert a radikális köztársasági törekvések nem máról holnapra támadtak, a nagyobbrészt nemesi, kisebbrészt plebejus értelmiség csak hosszas fejlődés, sorozatos illúziók után jutott el a jakobinus elvekig. Az 1780-as években monarchista demokraták: az uralkodótól, II. Józseftől várják a feudalizmus felszámolását, — ez volt első illúziójuk. Amikor 1789-ben a köznemesség megkezdi harcát a nemzeti függetlenségért, nagyobb részük éppen ezért, mert a polgári átalakulást félti a rendek győzelmétől, az uralkodó mellé áll. „A demokraták nem voltak nemzetiek, és a nemzetiek nem voltak demokraták."[5] Illúziójukat átviszik II. Lipótra is, akitől pedig még kevesebb joggal várhattak polgári reformokat, mint elődjétől. Közben egy töredékük a lendületesen feltörő köznemességben véli megtalálni szövetségesét, — de ez a nemesi reformizmus szintén illúziónak bizonyul: a francia forradalom hatására a nemesség kibékül az uralkodóval és mindjobban visszahátrál a reakcióba. A demokraták csak Ferenc király alatt jönnek rá tévedésükre, s ekkor „válaszul, akik kitartanak demokrata nézeteik mellett, republikánussá lesznek."[6]

Kató tanulmánya nagy vonásaiban helyesen mutat rá az 1790-es évek bonyolult osztályharcaira, a magyar társadalom belső ellentmondásainak kiéleződésére, s arra, hogy csak a magyar jakobinusok tudták egy közös programba összefogni a nemzeti függetlenségi és a haladó társadalmi, polgári törekvéseket. Ugyanakkor az értelmiségre vonatkozó megállapításait túlságosan Martinovics alakjára szabja, s kezdettől fogva egy kocsiba ülteti azokat, akik különböző utakon haladva, csak a végén találkoznak össze. Hajnóczy, Őz vagy Szentmarjay fejlődése korántsem volt azonos Martinovicséval, s Kató merev sablonjai nem illenek rájuk. Ahogy a köznemesség sem gyömöszölhető be mindenestől abba a zsákba, mely az uralkodóval lepaktálókat, a minden haladás ellenségeit zárja magába. Ha pedig Kató maga kénytelen megállapítani, hogy a jakobinus szervezkedés bukását elsősorban teljes társadalmi elszigetelődése okozta, — alaposabban meg kell vizsgálnunk ama tételének helyességét, hogy a nemességgel való szövetség valóban eleve illúzió

[1] Mód Aladár, *400 év küzdelem az önálló Magyarországért*. Bp. 1945, 85. l. és 1954, 152. l.

[2] Kató István, *A magyar jakobinus mozgalom néhány kérdése*. *Századok*, 1950, 199—234. l. (Kny.-ban: *A magyar jakobinus mozgalom*. Bp. 1951, A történettudomány kérdései 10. sz.)

[3] Révai József a magyar jakobinus mozgalommal külön nem foglalkozott, viszont Kölcseyről szóló tanulmányában néhány fontos megállapítást tett az 1790-es évek mozgalmaira vonatkozóan is. Így ő választotta világosan ketté az 1790-es köznemesi mozgalomban levő haladó (függetlenségi) és reakciós (feudális) vonásokat. (*Kölcsey Ferenc*. Irodalmi tanulmányok, Bp. 1950.)

[4] Kató, *im*. 199. l.

[5] *Im*. 200. l. — Egyébként ez is Révai József megállapítása.

[6] *Im*. 201. l.

volt-e 1794-ben. Kató az egész mozgalmat még mindig elsősorban Martinovics személyén keresztül nézi, bár hangsúlyozza, hogy „a köztársasági mozgalom... nem azonos Martinoviccsal és Laczkoviccsal, mert az nem a királyi titkos szolgálattól elfordult, csalódott emberek mozgalma, hanem az olyan nagyszerű forradalmi demokratáké, mint Szentmarjay, Hajnóczy, Őz, Batsányi, Verseghy és a többiek."[1] Előadásában a magyar jakobinus összeesküvés eszmei alapjai, céljai, szervezete és harci taktikája, minden a szászvári apát munkája, — a többiek csak átveszik és visszhangozzák az ő meglátásait. Rámutat a Martinovics jellemében rejlő ellentmondásokra, s nyomon követi: hogyan lett titkos rendőri ügynökből, monarchista meggyőződésével és ambícióival összefonódott hibák és ingadozások közt forradalmárrá, — de a tényeket kissé megszépíti,[2] és Martinovics munkásságának jelentőségét erősen túlértékeli, éppen a mozgalom többi tagjainak rovására.[3]

Kató István tanulmánya mégis fontos historiográfiai állomás: a spekulációk és pszichologizálás világából ismét a földi, társadalmi valóságba hozta vissza a mozgalmat. Szemlélete különben, erényeivel és hibáival együtt, erősen rányomódott a marxista összefoglalásokra és részlettanulmányokra. Így Spira György „A magyar nép történeté"-ben Kató tanulmányát kivonatolja, s a pároldalas összefoglalásban elszínteleníti nemcsak a magyar jakobinus mozgalom, hanem általában az 1790-es évek történetét is.[4] Katóra támaszkodik Varga Zoltán előadása az egyetemi tankönyvben, bár nála is erősebben hangsúlyozza Martinovics központi jelentőségét. A magyar jakobinus törekvéseket nem a társadalmi és politikai helyzetből, hanem Martinovics filozófiai eszméiből vezeti le; a szervezkedés bécsi mintára történik, — s a mozgalom bukását az okozza, hogy a demokratáknak a nemesség csatlakozásához fűzött reményei nem valósulnak meg.[5]

A tanulmányok egy másik csoportja valamely részletkérdést, vagy egy-egy személy életrajzát dolgozza fel, többnyire levéltári adatok alapján. Közülük külön kiemelem Bónis György Hajnóczy-életrajzát. Sok új adattal és helyes megállapítással járul Hajnóczy életének és ezáltal a magyar jakobinus mozgalom történetének megértéséhez is, — végső eredményei azonban sem a mozgalmat, sem Hajnóczy személyét illetően nem fogadhatók el. Bónis nemhogy nem mer eltérni a Kató által felállított sablonoktól, pedig saját adatai azoknak nem egyszer ellentmondanak, hanem azokat még Katónál is merevebben alkalmazza. Hajnóczy jelentősége a mozgalomban így teljesen eltűnik Martinovics alakja mögött, benne csak „a higgadt jogtudóst" látja, aki „hitt az apát megnyerő elokvenciájának," bár nem volt forradalmár, „csak játszott a tűzzel." Bónis tehát nem veszi észre, hogy nem Martino-

[1] *Im.* 232. l.

[2] Szakított a titkos szolgálattal, — írja (218. és 228. l.), — holott eltávolították őt. — Ferenc királynál tiltakozik a jozefinista politika felszámolása ellen és kéri a franciák elleni háború megszüntetését stb. (231. l.), de elhallgatja, hogy ugyanakkor felajánlotta az uralkodónak, hogy röpiratot ír a francia alkotmány ellen, az intervenciós háború igazolására, s hogy följelentette a magyarországi demokratákat, köztük Hajnóczyt és másokat. (L. Bevezetés III. fejezet.)

[3] Ezt a kérdést az előzőkben, különösen Hajnóczy munkásságát illetően, igyekeztem részletesen megvizsgálni.

[4] *A magyar nép története. Rövid áttekintés.* II. jav. kiadás. Bp. 1953, 214—220. l. Spira összefoglalása különben tárgyi tévedésektől sem mentes.

[5] *Magyarország története. Egyetemi tankönyv.* II. Magyarország újkori története. 1790—1918. I. kv. 1790—1849. Bp. 1954, 70—99. l. (Sokszorosított.)

vics, hanem Hajnóczy eszméi körül kristályosodott ki a demokraták és a reformerek mozgalma.[1]

A többi tanulmány kisebb jelentőségű, de fontos, mert konkrét adatokkal bővíti tudásunkat. Így Tolnai Gábor akadémiai székfoglalója néhány kevésbé ismert adatot hoz a mozgalom irodalmi utóéletére,[2] Degré Alajos Őz Pálról írt rövid jellemzést,[3] Gálos Rezső Szentjóbi Szabó László életrajzát írta meg, s ha értékelésével nem is érthetünk mindenben egyet, levéltári kutatásokon alapuló adatai a költő életének sok, eddig homályos részletét tisztázzák.[4] Tardy Lajos Balugyánszky Mihály nagyváradi profeszszorról írt életrajza, főként hőse 1794 előtti életére és fejlődésére hoz fontos, eddig ismeretlen adatokat.[5]

Ilyen irodalmi előzmények után kezdte meg a Magyar Történelmi Társulat 1952-ben a magyar jakobinusok iratainak három kötetben való kiadását. A nyomtatásban közreadott levéltári anyag most már lehetővé teszi a XVIII. század végi magyar polgári törekvések adatokon alapuló értékelését és azt, hogy a jakobinus mozgalom helyét kijelöljük történelmi fejlődésünkben.

A magyar jakobinusok történetére vonatkozó kutatások azonban koránt sem zárultak le ennek a háromkötetes okmánytárnak a megjelenésével. Ahhoz, hogy a forradalmi eszmék jelentkezését, a mozgalom hatását országos viszonylatban tisztán lássuk, további levéltári kutatások és tanulmányok szükségesek.[6]

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

[1] Bónis György, *Hajnóczy József*. Bp. 1954, (az idézett szavak: 127., 134. és 141. l.) L. bírálatomat a *Századok* 1956-os évfolyamában és Kosáry Domokos rövid összefoglalását: *Hajnóczy József. Élet és Tudomány*. 1955.

[2] Tolnai Gábor, *Az első magyar köztársasági mozgalom néhány kérdése*. A M. Tud. Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának közleményei. I. 1951. 319—335. l.

[3] Degré Alajos, *Őz Pál szerepe a magyar jakobinus mozgalomban*. *Állam és Jog*. 1953, 3. sz. 26—37. l.

[4] Gálos Rezső, *Szentjóbi Szabó László*. Bp. 1955. Irodalomtörténeti Tanulmányok, 3. sz. — Fő hibája, hogy a reformer költőből mindenáron jakobinus forradalmárt akar csinálni.

[5] Tardy Lajos, *Balugyánszky Mihály*. Bp. 1954.

[6] Tanulmányom megírása után jelent meg Maday Pál munkája: *A Békés megyei jakobinusok pere*. (Körös Népe. Történelmi és néprajzi antológia. I. Békéscsaba, 1956, 127—151. l. és okmánytár, 189—204. l.). A Réz József szemorvos elleni vizsgálat és per eredményeit ismertető tanulmány, minden fogyatékossága ellenére is több hasznos adatot hoz a Békés megyei hangulatra, és jól mutatja, milyen fontos feladat megyei levéltáraink iratainak feldolgozása.

OSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

IRATOK

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

a) Levéltári jelzések

Dep. — departamentum ; eln. — elnöki ; fons — fons ; fasc. — fasciculus ; fol. — folio ; hiv. — hivatalos ; Ms. — manuscriptum, -i ; pos. — positio ; prot. — protocollum ; praesid. — praesidialia.

Hazai gyűjtemények:

1. *Bp. Egyet. Kvt.* — Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Könyvtára, Budapest
2. *Bp. 1. Lt.* — Budapesti 1. sz. Állami Levéltár
   Buda — Buda város levéltára
   Pest — Pest város levéltára
3. *Bp. 2. Lt.* — Budapesti 2. sz. Állami Levéltár
   Pest m. — Pest megye levéltára
4. *Debreceni Egyet. Kvt.* — A Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára, Debrecen
5. *Debreceni Koll. Kvt.* — A Tiszavidéki Ref. Egyházkerület (korábban : Ref. Kollégium) Debreceni Könyvtára
6. *Főegyházmegyei Kvt.* — Főegyházmegyei Könyvtár, Esztergom
7. *Fővárosi Kvt.* — Szabó Ervin Könyvtár, Budapest
8. *Hdt. Lt.* — Hadtörténelmi Levéltár, Budapest
   Főhadpk. — A magyarországi főhadparancsnokság levéltára
9. *O. L.* — Magyar Országos Levéltár, Budapest
   Balassa lt. — A Balassa család levéltára
   Berzeviczy lt. — A Berzeviczy család kakaslomnici ágának levéltára
   Curiai lt. — Curiai levéltár
   Martinovics fasc. — Martinovics fasciculus
   Erd. Kanc. — Az Erdélyi Kancellária levéltára
   Forgách lt. — A gr. Forgách család levéltára
   Helyttan. — A m. kir. Helytartótanács levéltára
   Civ. — Departamentum civitatense
   Com. — Departamentum commerciale
   Lit. pol. — Departamentum litterario-politicum
   Pol. com. — Departamentum politicum comitatuum
   Publ. pol. — Departamentum publico-politicum
   Rev. libr. — Departamentum revisionis librorum
   M. Kamara — A m. kir. Kamara levéltára
   Jurid. — Juridica
   M. Kanc. — A m. kir. Udvari Kancellária levéltára
   Marosvásárhelyi Teleki lt. — A gr. Teleki család marosvásárhelyi levéltára
   Nádori t. lt. — Nádori titkos levéltár
   Ad polit. — Ad politiam et regni securitatem spectantia
   Privatbibl. — Hungarica aus der Privatbibliothek Sr. Majestät
   Széchényi lt. — A gr. Széchényi család levéltára
   Vertr. A. — Vertrauliche Akten
10. *Orszgy. Kvt.* — Országgyűlési Könyvtár, Budapest
11. *Pannonhalmi Kvt.* — A Szt. Benedek-rendi Főapátság Könyvtára, Pannonhalma
12. *Pápai Kvt.* — A Dunántúli Ref. Egyházkerület Könyvtára, Pápa
13. *Pécsi Egyet. Kvt.* — Egyetemi Könyvtár, Pécs
14. *Prímási lt.* — Prímási Levéltár, Esztergom
   Publ. eccl. — Publica ecclesiastica
   Világi lt. — Világi levéltár

15. *Ráday Kvt. (Lt.)* — A Dunamelléki Ref. Egyházkerület Ráday Könyvtára (Levéltára), Budapest
16. *Sárospataki Kvt.* — A Tiszavidéki Ref. Egyházkerület (korábban : Ref. Kollégium) Sárospataki Nagykönyvtára
17. *Széchényi Kvt.* — Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
18. *Szegedi Egyet. Kvt.* — Egyetemi Könyvtár, Szeged
19. *Tud. Ak.* — A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Budapest
Tört. Biz. — Az Akadémia Történelmi Bizottságának másolatgyűjteménye

Külföldi gyűjtemények :

1. *Allg. Verw. A.* — Allgemeines Verwaltungsarchiv, Wien
Pergen A. — Pergen-Akten
Aelt. Polizei A. — Aeltere Polizei-Akten
2. *St. A.* — Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien
Informationsbüro — Informationsbüro des Ministeriums des Äussern
K. Franz A. — Kaiser Franz-Akten
Polizeiberichte — Polizeiberichte aus 1784—1835.
Vertr. A. — Vertrauliche Akten
3. *Kr. A.* — Kriegsarchiv, Wien
Hofkriegsrat — Archiv des k. k. Hofkriegsrats

b) Rövidítések a szövegközlésben

a. c.	— anni currentis	incl.	— inclitus
a. g.	— allergnädigst, -er	k. k.	— kaiserlich-königlich
a. h.	— allerhöchst, -er	königl.	— königlich, -er
a. u.	— allerunterthänigst, -er	M. S.	— Majestas Sua
cap.	— caput	M. V.	— Majestas Vestra
e. g.	— exempli gratia	M. V. Ss.	— Majestas Vestra Sacratissima
E. Exz.	— Euer Exzellenz	st.	— sanctus
E. M.	— Euer Majestät	S. M.	— Sua Majestas
E. Königl.			— Seine Majestät
Hoheit	— Euer Königliche Hoheit	S. M. Ss.	— Sua Majestas Sacratissima
exc.	— excelsus	seren.	— serenissimus
Exc. V.	— Excellentia Vestra	S^{r}	— Seigneur
Fl.	— florenus	SS et 00	— Status et Ordines
I. M.	— Ihre Majestät	Xr.	— Kreutzer
		tit.	— titulus

c) Gyakrabban idézett forrásművek

Abafi — Abafi Lajos, *A szabadkőművesség története Magyarországon.* Bp. 1900.
Abafi, Freimaurer — Abafi Ludwig, *Geschichte der Freimaurerei in Österreich-Ungarn.* I—IV. Bp.
Ballagi — Ballagi Géza, *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig.* Bp. 1888.
Bónis — Bónis György, *Hajnóczy József.* Bp. 1954. (Akadémiai Kiadó)
Eckhardt — Eckhardt Sándor, *A francia forradalom eszméi Magyarországon.* Bp. é. n. [1924] „Ember és Természet" 7. sz.
Ember — Ember Győző, *A m. kir. Helytartótanács ügyintézésének története, 1724—1848.* Bp. 1940.
Gárdonyi — Gárdonyi Albert, *A magyar jakobinusok története. (A magyar jakobinusok emlékezete,* Bp. 1919. c. kötetben, a 3—56. lapon)
Gulyás — Gulyás Pál, *Magyar írók élete és munkái. Új sorozat.* I—VI. Bp. 1939—1944.
Jancsó — Jancsó Elemér, *A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII. században.* Kolozsvár, 1936.
József nádor iratai — Domanovszky Sándor, *József nádor iratai.* I—III. Bp. 1925—1935. „Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris."
Kazinczy levelezése — Váczy János (és Harsányi István), *Kazinczy Ferenc levelezése.* I—XXII. Bp. 1880—1927.
Kempelen — Kempelen Béla, *Magyar nemes családok.* I—XI. Bp. 1911—1932.

Királyi könyvek — Illéssy János — Pettkó Béla, *A királyi könyvek. Jegyzéke a bennük foglalt nemesség, czím, czímer, előnév és honosság adományozásoknak. 1527—1867.* Bp. 1895.

Magyar államnyelv — Szekfű Gyula, *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. 1790—1848.* Bp. 1926. „Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris."

Magyar Pantheon — Kazinczy Ferenc, *Magyar Pantheon. Életrajzok és életrajzi jegyzetek.* K. F. összes munkái, V. k. Kiadta Abafi Lajos. Bp. é. n. [1884]. Nemzeti Könyvtár, XXXVI. sz.

Marczali — Marczali Henrik, *Az 1790/91-i országgyűlés.* I—II. Bp. 1907.

Martinovics élete — Fraknói Vilmos, *Martinovics élete.* Bp. 1921.

Martinovics és társai — Fraknói Vilmos, *Martinovics és társainak összeesküvése.* Bp. 1884. (2. kiad.)

Martinovics. Századok — Fraknói Vilmos, *Martinovics és társainak összeesküvése. Századok,* 12—13. (1878—79)

Nagy Iván — Nagy Iván, *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* I—XII. és pótk. Pest, 1857—1868.

Naponként való jegyzései — *Naponként-való jegyzései az 1790dik esztendőben... Szt. Jakab havának 6dik napjára rendelt... magyar ország gyűlésnek...* Béts, 1791. (Quart alakú kiadás).

Pályám Emlékezete — Kazinczy Ferenc, *Pályám Emlékezete.* Bp. é. n. Sajtó alá rendezte Lengyel Dénes

Sándor Lipót iratai — Mályusz Elemér, *Sándor Lipót főherceg-nádor iratai.* 1790—1795. Bp. 1926. „Fontes Historiae Hungaricae Aevi Recentioris."

Sommervogel — Sommervogel Carlos, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. 1. Bibliographie* (par Augustin et Aloys De Backer). Nouvelle édition. I—X. Bruxelles—Paris, 1890—1909 és *Supplément* (par Ernest—M. Rivière). Toulouse, 1911.

Szinnyei — Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái.* I—XIV. Bp. 1891—1914.

Türelmi rendelet — Mályusz Elemér, *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus.* Bp. 1939.

Wurzbach — Wurzbach Constant v., *Biographisches Lexikon des Kaiserthum Oesterreich.* I—LX. Wien, 1857—1892.

Zoványi — *Zoványi Jenő cikkei a Theologiai Lexikon részére a magyarországi protestantizmus történetéből.* Kézirat gyanánt. Bp. 1940.

OSZK Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

1.

1787.

„Filozófiai értekezés avagy a leleplezett természet". Martinovics Ignác anonym munkája

A könyv fejezetei: I. *Az igazság kereséséről.* II. *Isten létéről.* III. *A világ keletkezéséről.* IV. *Az emberi lélek természetéről.* V. *Az érzések keletkezéséről.* VI. *Azokról a törvényekről, amelyeken az emberek erkölcse nyugszik.* VII. *A büntetésekről.* VIII. *A társadalmak szükséges voltáról.* IX. *Arról a veszélyről, ami halála után a filozófusra vár, ha elfogadja, hogy van isten és hogy a lélek halhatatlan.*

Nyomtatásban megjelent : *Mémoires philosophiques ou la nature dévoilée.* Première partie. A Londres, MDCCLXXXVIIII. 16° 169 l. — Példányai : Széchényi Kvt. ER. 566 (Martinovicsnak Illésházy István grófhoz írt sk. ajánlásával, a dubnici Illésházy Kvt. ex-librisével) és *uo.* még egy példány (a Jankovich gyűjteményből).

A *Mémoires philosophiques* megírásának körülményeit nem ismerjük. Martinovics ugyan vizsgálati fogságában, egyéb munkái között ezt is több ízben megemlítette, címén kívül azonban csak annyit mondott róla, hogy két kötetben Londonban jelent meg. (L. II. k. 405., 771. és 775. l.)

A könyv megírására vonatkozóan egy támpontunk van. Lamberg Maximilián gr., a nagyműveltségű csehországi arisztokrata,[1] egy 1787. nov. 27-én kelt levelében említi, hogy várja Martinovics *Mémoires philosophiques* c. munkájának kéziratát, hogy aztán kiadót szerezzen számára. Majd hozzáteszi : „Hic Rodus, hic salta !" (A levelet idézi Fraknói Vilmos : *Martinovicsnak istentagadó elveket hirdető, imént fölfedezett francia munkája.* Bp. 1920. A Szt. István Akadémia történelmi ... osztályának felolvasásai. I./4. sz. 4. l.) — Ezt a kéziratot Martinovics elfogatásakor, egyéb iratai közt, a bécsi rendőrség lefoglalta, és Fraknói még látta Bécsben a Rendőrminisztérium levéltárában. (1928-ban elégett.)

Lamberg leveléből megállapíthatjuk, hogy Martinovics 1887 folyamán írta a *Mémoires*-t. Azt is bizonyosan következtethetjük belőle, hogy a munka londoni impresszszuma csak a hatóságok félrevezetésére szolgált, s a könyvet valamelyik ausztriai vagy német nyomdában nyomták.[2] Az pedig, hogy Martinovics elfogatásakor csak az I. kötet kéziratát találták meg, alátámasztja föltevésünket, hogy a munka Martinovics által fogságában említett II. kötete meg sem íródott.

[1] Lamberg Maximilián gr. (1729—1792), főleg a természettudományokkal foglalkozott, s több munkája nyomtatásban is megjelent. Levelezést folytatott kora legtöbb természettudósával és filozófusával. (Életrajza : *Wurzbach*, XIV. 42—46. l.)

[2] A kiadás valódi helyét nem tudtam meghatározni. A számbajövő anonym-lexiconok közül egyik sem említi a könyvet.

A *Mémoires philosophiques* kiemelkedő helyet foglal el a magyarországi materialista filozófiai irodalomban. Magyarországon és magyar szerzőtől ez az első, nyomtatásban is megjelent, következetesen materialista, sőt ateista filozófiai munka, melyhez foghatóval egészen, a tudományos szocializmus megjelenéséig nem találkozunk. A munka a materialista filozófia rendszeres kifejtésére törekszik. Alaposan ismeri kora materialista irodalmát — mindenekelőtt az akkor élenjáró francia mechanikus materialisták munkáit, s elmélete kifejtésében rájuk, különösen Holbachra és Helvetiusra támaszkodik. Elméletüket híven, de korántsem szolgai módon, hanem önálló összefoglalásban tolmácsolja. Sőt, bizonyos eredetiséget árul el, amikor a Holbach-féle filozófiához a biológiai kérdések tárgyalása során hozzákapcsolja a Descartestől eredő francia orvosi materializmus (Le Roy, La Mettrie, Cabanis) vonalát. (Minderre l. egészen részletesen: *Martinovics filozófiai emlékiratai.* Mátrai László bevezetésével. Sajtó alatt. Továbbá: Makai Mária, *Martinovics filozófiája és a francia materialisták világképe. Filozófiai Évkönyv* II. Bp. 1956. 231—288. l. Vö. még Fraknói, *Martinovicsnak istentagadó elveket hirdető . . . munkája, i. m.* és Kató István, *A magyar jakobinus mozgalom néhány kérdéséről. Századok,* 84, 1950. 212. s köv. l.)

Jelentős állomás a *Mémoires Philosophiques* Martinovics egyéni fejlődésének az útján is. Munkája bevezetésében maga jellemzi családi környezetét, vallásos édesanyját, kinek leghőbb vágya volt, hogy fia szerzetes legyen, majd a szerzetben végzett tanulmányokat, melyek során az ifjúban egyre nagyobb erővel lépett föl „az igazság keresésének forró láza", s elméjét a természet és az élet nagy problémái, az isten léte, a világ teremtése, a lélek halhatatlansága foglalkoztatták, és hovatovább kétségei támadtak az egyház tanaiban. Az igazság keresése vezette őt a természet tüneményeinek megfigyelésére, s a kételkedés a filozófiai és természettudományi irodalom tanulmányozására (l 9. l.). Az egyházi tanok iránti kétkedést hamarosan nyomon követhette az ideális filozófiától való elfordulás. Különösen jelentős lehetett ebből a szempontból is európai utazása az 1780-as évek legelején, melynek során több neves, főleg francia természettudóssal is megismerkedett. Ekkor lépett be a szabadkőműves szervezetbe is. 1783-ban a leydeni tudományos akadémia pályázatára készített dolgozatában *(Dissertatio de harmonia naturali inter bonitatem divinam et mala creata . . .* Lemberg, 1783.) ugyan még az ideális filozófia mellett tör lándzsát, de már feltűnő ebben a munkájában a materialista irodalom egészen beható ismerete. Itt tárgyalt művében pedig már nyoma sincsen idealista hatásoknak.

Martinovics munkájának egykorú elterjedtségéről nincsen adatunk. Sok példány nem foroghatott belőle Magyarországon. A pesti latin újság, az *Ephemerides politico-litterariae,* amelyik pedig élénk figyelemmel kísérte az irodalmi élet eseményeit, s amelynek szerkesztője, Spillenberg Pál, személyesen is ismerte Martinovicsot, sőt talán azt is tudta, hogy ő a *Mémoires* szerzője, — csak 1792. január 7-én adott hírt a munkáról (1. sz. 10. l.).[1] Többi folyóirataink meg sem említették.

A könyv nagy terjedelme nem teszi lehetővé, hogy teljes egészében lenyomtathassuk ide. Így csak szemelvényeket közlök belőle, azokat a fejezeteket, amelyek révén leginkább megközelíthetjük Martinovics politikai elképzeléseit és általános gondolatvilágát: a bevezetésen kívül az I., VIII. és IX. fejezetet. A könyv többi részét rövid magyar kivonatban ismertetem. A munka igen gyarló franciaságán, nyelvtani és helyesírási hibáin nem változtattam.[2]

[1] A rövid ismertetés különben így hangzik: „Librum hunc duplici caussa memorandum arbitrabamur, altera quod ab Hungaro scriptum fidedigne audiamus, altera quod neoteriorum philosophorum Boulengeri, Mirabeaunis etc. euertendae religioni collecta armenta compendio sistat. Agit parte ista de abstractissimis principiis inuestigandae veritatis de Deo, anima et legibus, parte altera, quae non dum prodiit, principia societatis ciuilis se explicaturum minatur. Serpentem quibusuis idiomatibus promotum indies magis libertinismum, vtinam missis minus periculosis, theologi solidis argumentis confutarent et prosternenent, ne minus firma ingenia facundia praesertim talium scriptorum pelliciantur." — Boulangert az ismertetés nyilván azárt említi, mert Holbach *Christianisme dévoilé* c. munkáját, mely Martinovics könyvének címére is hatással lehetett, Boulangernek tulajdonították. (L. *Eckhardt,* 97. l.) Ahogy tudjuk, Mirabeau is Holbach álneve volt.

[2] Itt mondok köszönetet Mátrai László akadémikusnak, a Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem könyvtára igazgatójának, hogy a szemelvények kiválasztásában segítségemre volt.

MÉMOIRES PHILOSOPHIQUES OU LA NATURE DÉVOILÉE

Préface

Ces oeuvres philosophiques contiennent des matières de la plus grande importance, dont l'influence sur le bonheur du genre humain saute aux yeux. J'ai écrit en homme, qui par l'espace de dix sept années ne s'est occupé, que de la contemplation et de l'examen le plus exact des phénomènes de la nature, en homme, qui a révoqué les loix des changemens, qui arrivent dans la nature, à des principes mathématiques, qui a examiné la variété et la nature des religions aussi bien, que leur nécessité sans aucun préjugé, en homme, vous dis-je, qui a réfléchi mûrement sur la société civile et sur les causes du progrès et de la décadence du commerce, qui a comparé enfin les compagnies cachées avec les principes d'une solide philosophie ; de tout cela je n'ai retenu que ce qui me paraissait le plus vraisemblable, ne me souciant guère de ce qu'on pense dans les écoles, où la tendre jeunesse est infectée de faux principes de la société civile, ou de ceux des différentes religions, ne m'embarassant non plus de ce que soutiennent les cours des princes en Europe, Asie ou Afrique, ni de ce qu'enseigne le siège du pontif romain. Les principes, sur lesquels se fonde cet ouvrage, ne conviennent point à ceux, que la structure de leur corps a condamné à l'aveuglement, et à l'esclavage de la foi, ils ne seront goutés non plus par ceux, dans l'esprit desquels les préjugés puisés dans une éducation populaire se sont enracinés profondément. Je ne dédie ces mémoires philosophiques, qu'à ceux, que [!] la nature a regalé d'un esprit excellent et d'un système nerveux bien arrangé, en peu de mots, je le consacre à ceux, que [!] la nature a voulu rendre aussi heureux, qu'elle pouvait, par la seule philosophie, non pas par des faux principes adoptés ou par malice, ou par bétise. Ce sont ces gens-là, auxquels je conseille de lire cet ouvrage : qu'ils comparent toutes les propositions, qu'il contient avec les changemens, que la nature produit tous les jours, ils verront les principes les plus faux adoptés par les hommes, ils verront en même tems, que la véritable philosophie fait éviter à l'homme une vie déreglée, ils verront, que cette philosophie ofre des motifs suffisans, qui nous font modérer toutes les passions, desquelles découlent tous les maux, sans q'on ait besoin d'aucune religion ; les princes et les prêtres se trompent donc grossièrement, quand ils confondent les gens sans principes, qu'ils appellent *libertins*, avec ces autres, qui conforment leurs actions aux principes, que je vais expliquer dans cet ouvrage. Il faut gourmander les libertins pour qu'ils n'excitent pas des troubles parmi ceux, qui insistent sur le système d'une foi aveugle ; mais il faut honorer les philosophes véritables, qui vivent tranquillement, il faut consulter même, quand il s'agit de quelque matière difficile, par exemple quand il est question de corriger la forme du gouvernement dans quelque société civile, de perfectionner le commerce, d'empêcher les effets dangereux du poison des prêtres ; car puisque ce sont eux uniquement, qui connaissent les forces de la nature, ses changemens, les passions des hommes, et ce par une contemplation longue et dégagée de tout préjugé, puisque ce sont eux, qui ne craignent et n'espèrent rien, ils n'adopteront, que ce qui leur paraîtra le plus vraisemblable dans des circonstances un peu plus épineuses. Au reste, l'auteur de cet ouvrage ne se soucie point

de ce qu'en dira la populace, il vivra inconnu et tranquillement, le prix de ses travaux littéraires seront les suffrages du petit nombre des âmes honnêtes, qui veulent rechercher la vérité de la nature.

Chapitre I.

De la recherche de la vérité

§. 1. Un chacun éprouve, que toutes les vérités, que nous découvrons par l'aide des jugemens et du raisonnement naissent des idées ; c'est pour quoi les écoles des logiciens mêmes sont d'accord, que le raisonnement dérive des iugemens, et les iugemens des idées. Je néglige ici la décision d'une question assez importante, je veux dire, si les idées, qui naissent en nous, soient effectuées par quelque véritable et péculiaire[a] mouvement des nerfs, ou plutôt si l'idée soit quelque image peinte en quelque principe spirituel dirigeant la machine de notre corps, qui ne fait que se conformer à ce mouvement des nerfs, dont nous venons de parler. Il me faudra examiner dans le chapitre quatrième à part cette difficulté avec quelques autres, qui lui ressemblent. Ce qui concerne plus la matière présente, c'est, que nous voyions, à combien d'idées, qui se présentent dans la vie des objets différens, nous puissions ajouter foi, et par conséquent quels jugemens et quels raisonnemens nous puissions croire, comme sûrs, n'étant sujets à nul doute.

§. 2. L'expérience démontre, que nous concevons plus facilement les objets, qui ont peu de caractères, s'ils se trouvent placés dans la convenable distance supposé, que nous soyions pourvus des sens sains, c'est ainsi que nous nous efformons sans aucune difficulté l'image véritable d'une ligne droite, puisqu'elle n'a que deux termes, c'est à dire deux points, qui déterminent son entière position, de même nous concevons facilement un triangle, puisqu'il n'est composé que de fix[es] parties, je veux dire de trois coins et de trois lignes droites, qui renferment un espace, mais plusieurs lignes courbes peuvent s'offrir à nous, où nous distingueons difficilement une qualité de l'autre, parce qu'il y en a plusieurs, comme cela est très clair par des principes mathématiques. Si quelqu'un va examiner par la vue quelque machine composée de parties plus compliquées, il n'en aura jamais une véritable image, s'il ne connait pas préallablement les loix méchaniques, s'il ne contemple pas long temps cette machine, il ne fait distinguer trop bien une qualité de l'autre. Combien d'hommes y a-t-il, qui aient une idée précise et complette d'une montre, combien d'hommes y a-t-il, qui sachent distinguer bien des plantes, que M. Linné compte sous un même ordre? avec quelle difficulté ne sont distingués quelques minéraux même par ceux, qui sont pourvus des principes de la minéralogie, enfin nous éprouvons la même difficulté par rapport aux animaux, aux insectes et aux coquilles. Assurément peu d'objets nous sont offerts dans la vie, dont nous ayions une idée vraie et précise. Plusieurs objets nous semblent au premier coup d'oeil exactement conçus, dont il n'y a néanmoins que fort peu de caractères, qui se manifestent à nos yeux, ou à quelqu'autre sens, c'est ainsi, que nous regardons tous les jours le soleil, comme un corps rond, applani, rempli de feu, dont le diamètre ne fasse qu'à peupres un pied, mais quel opticien, physicien, ou mathématicien osera soutenir, que ce ne soit, que ce peu de caractères, qui constituent la véritable image du soleil.

[a] A latin peculiaris-ból képezve.

§. 3. Toutes les idées, que nous avons dans la vie, naissent de la considération des objets, qui se trouvent hors de nous, ces mêmes idées, qui ont la plus grande influence dans la vie, et dans les moeurs de l'homme, en dépendent aussi. Si la nourrice châti quelquefois l'enfant turbilent, si en quelqu'autre occasion elle prononce continuellement le nom du père, comme s'il venait lui battre l'enfant, celuici reçoit à la fois par l'ouie les idées du père et du châtiment, c'est pour quoi avec le tems l'idée du père lui devient également terrible, que le châtiment même. Les enfans qui écoutent souvent les contes des vieilles femmes, que l'âme de l'homme se promène après la mort sous la forme d'un veau, d'un chien, etc. si elle est damnée, ou qu'elle soit vétue d'habits blancs, si elle est sauvée, qu'elle se promène sans tête, ou qu'elle en porte une, etc. Les enfans dis-je accoutumés à ces idées, leur sont tellement attachés, qu'ils ne sauraient s'en défaire, ou jamais, ou du moins assez rarement. Posons que la société humaine ait commencée en quelque tems que ce soit, n'est ce pas qu'en ce tems premier, où la société ne faisait, que naitre, les idées des objets affectans les sens, que personne n'avait encore corrigées, ou examinées, devaient être bien fausses, moins vraies encore devaient être celles, qui naissaient de la combinaison de ces idées? ou prenaient leur source nécessairement plusieurs erreurs, plusieurs opinions des objets les plus importans, qui ne pouvaient être plus fausses, qu'elles ne l'étaient, les hommes inculquant perpétuellement ces préjugés à leur postérité, ils devaient prendre la plus grande consistance dans la cervelle des hommes, c'est ainsi que dans les matières les plus importantes une erreur commune devait infecter quelquefois la société humaine toute entière.

§. 4. Chaque nation vivante sous un ciel différent, chaque province, chaque religion, chaque forme de gouvernement a ses erreurs particulières, qui s'y sont glissées de la même manière : chaque nation prend ainsi son erreur pour vérité, croyant meilleures ses opinions, que celles des autres nations. Le Turc soutient fermement les principes, qui lui furent transmis par ses ancêtres, le juif, le chrétien, le gentil font de même. Vous avez vu en nos jours, avec quelle rigueur le fils de Mendel, philosophe estimable de notre siècle a soutenu son judaïsme contre Lavater, qui était assez insensé pour croîre, que la religion des chrétiens fut quelque chose de moins absurde, que celle des juifs.[1] De la même manière faut il regarder les vérités des différentes sciences ; n'est ce pas, que nous examinons par exemple premièrement la force de deux corps solides, qu'on appelle élastiques, nous voyons aussi fréquemment deux corps solides mûs se rencontrer mutuellement, et en cette rencontre changer leurs vitesses, nous connectons cette idée avec l'idée de deux corps élastiques, et la méchanique nous apprend, quelle quantité d'idées nous obtenons de la collision de ces deux corps élastiques ; cependant toutes ces idées n'ont qu'un tel degré de vérité, qui se trouvait dans ses premières notions, je veux dire, en quant ces notions étaient conformes à leurs objets, dans la mathématique même tombent toutes les vérités, tous les théorèmes perdent leur évidence, si les premières notions de la quantité ne soient pas conformes à leurs objets. Dans l'astronomie évanouit tout calcul, si se glisse

[1] Mendelssohn Mózes (1729—1786), német kispolgári filozófus. 1769-ben Lavater Johann Gaspar svájci ref. pap nyilvánosan felszólította, térjen át a zsidóról a keresztény hitre. Erre hosszú írásbeli polémia indult köztük arról, melyik az igazibb vallás, anélkül, hogy bármelyikőjük meggyőzhette volna a másikat.

la plus petite erreur dans les observations, dans la physique la pluspart des vérités ne vaillent, qu'autant, que les expériences, sur lesquelles elles reposent.

§. 5. Toutes les propositions concernantes l'affaire de la religion dépendent également des objets, qui se trouvent hors de nous. C'est la seule perception des objets, qui pousse continuellement les hommes à la recherche de leurs causes puisqu'ils voient dès la première jeunesse, que plusieurs phénomènes soient produits par certaines causes ; le témoignage de leurs yeux leur montra par exemple, que la plante naît de la semence, de la chaleur, de la terre et des humeurs, qui s'y trouvent ; ils éprouvent, que la chaleur vient du feu, la lumière du soleil, etc. Les hommes accoutumés à cette méthode de perception veulent voir encore les raisons des phénomènes quand elles sont ainsi ensevelies dans la nature de cet univers, qu'on ne les saurait déterrer en partie sans avoir examiné une quantité d'autres phénomènes, ne pouvant suffire à ce travail, ou à cause de la foiblesse de leur génie, ou à cause du genre de vie, qu'il faut mener à la plupart des hommes, n'ayant le loisir de philosopher, ils commencent peu à imaginer des causes, pour expliquer des semblables effets, et enfin ils n'hésitent plus d'adopter ces causes fictives[a] comme vraies. Marchant dans cette voie plusieurs causes furent introduites dans la nature non seulement par le vulgaire, mais aussi par la plupart des philosophes, s'il faut les décorer de ce nom ; c'est dont l'expérience nous rend le témoignage le plus éclatant : on dérivait des effets extraordinaires d'une cause surnaturelle, on expliquait les phénomènes journaliers par une cause tout à fait inconnue et universelle. Les gens curieuses voyaient, que les phénomènes de la nature étaient beaucoup plus composés, beaucoup plus artificiels, que les effets produits par quelques hommes moyennant un art, qu'ils se sont procuré par l'industrie, c'est pourquoi, qu'ils substituèrent à des effets aussi grands quelque cause plus noble ; pour inventer cette cause ils allaient rassambler tous les caractères particuliers, qu'ils avaient remarqués en plusieurs hommes, par exemple : la force d'agir, d'aimer, de punir, etc. Enfin pour que cette cause surpassât les autres même en ces caractères, ils ajoutaient, que ces caractères se trouvaient dans un degré infini en cette cause, qu'ils appelaient D i e u. C'est ainsi que l'idée d'un être suprème se glissait parmi les hommes ; de cet être, qu'on craint dans le danger, qu'on aime dans le bonheur, et qu'on invoque dans le malheur ; en peu de tems les prêtres et les gouverneurs de la société humaine ont tiré profit de cette idée, et c'est pourquoi ils l'ons inculquée à chaque occasion à la populace tellement, qu'elle se soit enracinée dans le coeur de l'homme si profondément, qu'on croit de nos jours, qu'on ne saurait moins de peine de délivrer le genre humaine de la peste, que de lui ôter cette notion.

§. 6. Assurément nombre d'accidens et de circonstances différentes doivent concourir pour qu'un homme se délivre de l'idée de Dieu sucée avec le lait maternel ; il faut que son génie soit profond, il faut qu'il se soit attaché à un genre de vie, qui le fasse homme de lettres, il faut qu'il cultive les sciences des mathématiques rigoureuses, par lesquelles les facultés, que les métaphisiciens attribuent à l'âme, soient perfectionnées ; ce n'est, que de cette manière, que l'esprit s'accoutume peu à peu de n'adopter que des vérités, qui lui paroissent démontrées, il faut qu'il se soit appliqué sérieusement à l'étude de la nature, qui le convaincra, que tous les phénomènes dépendent des loix du

[a] Az eredetiben (talán sajtóhiba folytán) így írva : fictices.

mouvement, qui sont produites par quelque force motrice copulée[a] à cette même nature ; ou s'il veut choisir un chemin plus facil, pour parvenir au but de la philosophie véritable, il faut, qu'il s'applique à l'étude de l'histoire, que la philosophie des anciens et des modernes lui soit également familière, il faut, qu'il connaisse un Socrate, un Platon, un Aristotèle, un Pithagore, qu'il étudie avec Lucrèce[1] un Épicure, un Leucippe,[2] un Anaxagore,[3] il faut lui feuilleter les ouvrages d'un Ocellus de Lucanie,[4] d'un Timée de Locres,[5] d'un Sextus Empiricus,[6] qu'il se familiarise avec Loke, Mallebranche,[7] Clarke,[8] Helvetius, Spinose, Mirabeau,[9] Bolingbroke,[10] Tindale,[11] etc. il lui faut examiner mûrement ceux des systèmes, qui approchent plus de la vérité, sans avoir le moindre égard à la religion. Enfin il lui faudra étudier la théologie, où il verra comme dans un miroir les misérables fondements, sur lesquels repose l'histoire attribuée à Moïse, il connaitra le génie de cet homme et d'autres législateurs et princes aussi bien, que celui de la religion turque et chrétienne; il apprendra les factions, qui ont divisés les évèques dans les conciles, les impostures des pontifices, les modifications d'un Luther, Chauvin,[12] Zwingle etc. ; il apprendra mille autres absurdités semblables à celleci. S'il aura quelque petite connoissance de la politique, il verra d'abord, comment les princes un peu plus raffinés traitent les affaires de religion; s'il y a quelque chose à gagner pour eux par un mariage, ils changent d'abord de religions comme de chemise, s'ils voient, que les lois des pontifes ne sont conformes à leur empire, ils les annulent, ils font glisser par leurs jurisconsultes dans le droit public universel plusieurs définitions et divisions étayées de quelques

[a] A latin copulo-ból képezve.

[1] Lucretius Titus L. Carus (i. e. 97—53) római költő, aki Epikurosz filozófiáját tankölteménybe foglalta.

[2] Leukipposz (Leucippus, i. e. V. század), görög filozófus, az atomisztikus elmélet megalapozója. Eszerint a világban két principium uralkodik : a teltség és az űr. Az előbbi érzékileg föl nem fogható, oszthatatlan, változatlan és áthatolhatatlan egyszerű testekből áll, ezek az atomok. Az atomokat közök választják el, ez az űr. A látható tárgyak különbözőségének oka az atomok különböző aránya.

[3] Anaxagoras (i. e. 500—428) görög filozófus. Azt vallotta, hogy az anyag örökkévaló, csak formájában és alkotórészeinek összetételében változik. A természetben látható mozgás és rend végső okát viszont egy végső substantiában látta, mely azonos istennel.

[4] Okellosz Lukanusz pythagoreus görög filozófus.

[5] Timiiosz (Timaeus) pythagoreus görög filozófus Lokriból.

[6] Sextus Empiricus, görög filozófus és orvos. A filozófiában a szkeptikusokhoz tartozik.

[7] Malebranche Nicolas (1638—1715) francia filozófus, az abszolút monarchiát védelmező papi idealizmus képviselője. Alaptétele : a természeti jelenségek oka isten. Isten viszont az ész törvényei szerint cselekszik, ezért a természettudomány ezen az alapon megállapíthat általános törvényeket.

[8] Clarke Samuel (1675—1729) angol filozófus és theológus, aki az idealista filozófiát megpróbálta „természettudományos" alapokra fektetni. Jelentéktelensége ellenére kortársai nagyraértékelték.

[9] Mirabaud Jean Baptiste, a francia akadémia főtitkára volt. Holbach a *Système de la Nature* c. filozófiai munkáját az esetleges üldöztetések elkerülése céljából az akkor már 10 éve halott Mirabaud neve alatt adta ki. (A név hasonló volta miatt gyakran összetévesztették Mirabeauval.)

[10] Bolingbroke Henry (1678—1751) angol deista filozófus.

[11] Tyndale William (1483—1536) angol reformátor, az Újszövetség angolra fordítója, akit „eretnek" tanai miatt a római katolikus egyház megégetett.

[12] Chauvin Étienne (1640—1725) francia emigráns hugenotta pap, a berlini egyetemen a filozófia tanára. Neve a szövegből ítélve minden valószínűség szerint elírás, Calvin helyett.

passages de l'Écriture Sainte, dont le sens est d'ordinaire assez obscur et ambigu pour qu'on en puisse déduire les opinions les plus monstrueuses; ce qu'on ne peut prendre dans le sens litéral, on le prend dans un sens allégorique ou mistérieux, tous sens inventés, ou par la bétise, ou par l'ignorance des hommes. Si quelqu'un a examiné tout cela par plusieurs années, si son corps est sain, peu à peu il cessera d'être bigot, il se moquera des fraternités du saint rosaire, de la trinité, du saint François, de la sainte Elisabethe, de billets de luc, des indulgences, etc ; il rira tout doucement de la bétise des hommes, il méprisera encor la confession auriculaire, le changement du pain et du vin en Dieu, ou le pouvoir de faire un Dieu, de le manger, ou la théophagie ; enfin il comparera la religion de Jésus Christ avec celle de Muhamed et de Moïse, voyant qu'elles sont toutes également fausses ; il ne sera plus indifférentiste, il se moquera de toute révélation comme des contes de vieilles femmes, s'étant défait de ce joug; il examinera la religion naturelle, pas par l'autorité d'autrui, mais par des principes solides, il verra, qu'on ne trouve aucune trace d'une providence divine dans la nature, qu'il n'y a même des vraisemblances pour prouver l'existence et la spiritualité de l'âme.

C'est ainsi, qu'il deviendra déiste, fut-il même malgré lui ; après avoir réfléchi mûrement sur les principes du déisme, il découvrira, que ce système ne s'accorde guère avec les phénomènes de la nature ; il conclurra enfin de l'analogie de tous les phénomènes l'existence d'une force motrice, qui n'est guère distinguée de la nature, mais qui lui est attachée intimement; c'est ainsi, qu'il rejettera le déisme même, et si le système de ses nerfs n'est pas encore assez fort, il adoptera du moins le scepticisme par rapport à l'existence d'un être suprème, mais il trouvera pourtant l'athéisme de la dernière vraisemblance, et ce n'est, qu'après avoir fait tout ce chemin, qu'il se défaira de l'idée d'un Dieu, qui lui fut inculquée dès sa plus tendre jeunesse ; il vivra tranquillement, il prendra garde à tout ce qui a quelque rapport à la conservation de sa vie, il sera heureux, il verra dans sa solitude la démance de ses semblables sans en être atteint ou troublé, il ne persécutera personne, il fera de découvertes importantes dans l'étude de la nature, puis qu'il n'y a point de préjugés, qui lui coupent le chemin dans ses recherches, enfin il vivra en véritable philosophe.

§. 7. De tout cela il s'ensuit, combien il doit être difficile de se défaire entièrement de l'idée de Dieu, qui nous fut inculquée dès notre enfance, combien peu d'hommes il y peut avoir, par rapport auxquels toutes ces circonstances, que nous venons de conter, aient concouru, il y a plusieurs, dont l'esprit serait à la vérité assez solide, ou raffiné, mais qui furent appliqués dans leur jeunesse aux arts méchaniques, ou par bétise de leurs parens, ou par raison de pauvreté, il y a d'autres appliqués au commerce, d'autres préparés pour l'état du prêtre, etc. ; ne voit-on pas assez souvent, que les parens recommandent à leur fils le genre de vie, qu'ils ont embrassé eux mêmes, s'y trouvant mieux de tout autre, ils en osent conclure, que ce genre de vie conviendrait aussi à merveille à leurs enfans ; il y a d'autres impliqués aux affaires politiques dans les bureaux, et dans les emplois publics etc. Toutes ces gens-là ne sauroient examiner pendant leur vie entière les vérités de cette importance, et c'est ainsi, qu'ils sont ou bigots et persécuteurs instigués souvent par des confesseurs fanatiques, ou ayant lu quelques brochures

frivoles, ils se moquent de la religion en libertins ignorans, ou peut'être étant d'une température un peu plus vive, ils trouvent les loix de la religion incommodes, les méprisent, s'appliquent aux intrigues de la cour, séduisent le prince faible en courtisans adroits, commettent tous les vices, se glorifient de l'athéisme et du libertinage aussi long-tems, que quelque maladie dangereuse ne les détermine à une confession générale, laquelle faite ils meurent dans les bras d'exjésuites, ou des capucins en leur abandonnant une partie de l'argent gagné par des fraudes et des injustices, que ces prêtres doivent employer au sacrifice de la messe, pour expier les crimes de ces philosophes soi disans. Ce sont les véritables causes, qui font, qu'il y ait si peu, qui parviennent à ce dernier degré de philosophie.

§. 8. Après avoir montré, comment par des objets externes plusieurs idées furent excitées dans les hommes, et comment de ces idées soit née la notion de l'être suprème : il nous faut réfléchir encore sur deux idées principales, qui sont les plus grands fondemans de toutes les religions. Ces questions roulent sur l'existance de l'âme humaine et sur l'origine du monde ; la première de ces idées s'est glissée parmi les hommes de la manière à peu près suivante : les philosophes anciens con evant par leurs sens plusieurs phénomènes de la nature voyaient par exemple, que de certains minéraux naissaient d'une aggrégation continuelle des parties ; après avoir examiné la végétation de la plante ils s'apperçevaient, qu'elle se faisait par un accès d'humeurs terrestres, ou de sucs nutrices, qui s'allaient[a)] à la semence, qu'il fallait un certain degré de chaleur etc., mais dans aucun phénomène du règne végétal et minéral n'ont-il observé ce qui parait dans l'animal, je veux dire un certain mouvement et d'autres opérations produites par lui. Les mêmes philosophes accoutumés à chercher quelques causes vraisemblables, pour expliquer les effets, qu'ils rencontraient dans le règne minéral et végétal, désiraient perpétuellement de trouver aussi quelque cause du mouvement de l'animal, qu'on appelle arbitraire, n'ayant pas pénétré dans la nature et dans l'efficace de la cause des phénomènes, qu'ils n'ont apperçus, qu'obscurement et assez mal, ils concluaient, que cette cause n'était pas suffisante, et c'est ainsi qu'ils imaginaient quelque cause factice plus noble, qui fut opposée à toute matière, et qu'ils appelaient Esprit. Se servant de ce mot perpétuellement, ils ne s'en pouvaient former aucune idée; peu à peu cette imaginée existance de l'âme s'était tellement enracinée, que les philosophes aimaient mieux adopter plusieurs absurdités, telles quelles sont par exemple le commerce entre le corps et l'âme, la liberté de l'âme humaine, la différence entre les âmes des bêtes, et celles des hommes, l'immortalité de l'âme etc., que de rejetter l'existence de cette âme adoptée par bétise. Enfin les hommes voyant en chaque génération les effets produits par leurs causes, les enfans par leurs parens, les plantes par les semences etc., ils ont adopté une semblable méthode dans la recherche de la vérité, concluant, que le monde était produit du néant; cette assertion combien d'absurdités, je vous prie, combien de faussetés, et quel énorme non-sens ne contient-elle? faire quelque chose de rien, imaginer quelque cause, qui ait existée avant la monde dans elle-même, dans sa divinité, ce sont de pures paroles, qui n'expriment aucune idée ; donc si quelqu'un ne veut pas soutenir, que ces idées les plus importantes, les notions de Dieu, de l'âme, du monde, et d'autres choses, qui en dérivent, nous soient innées,

[a)] Értsd : s'en allaient. (A következőkben is előfordul.)

si quelqu'un ne veut soutenir cette contradiction, il faut bien, qu'il avoue, que toutes ces notions dépendent des idées obscures et incomplettes, ce qui n'est rien moins, qu'étonnant : car quelle idée peuvent bien avoir eu les premiers hommes des phénomènes, puisqu'après tant de siècles la nature de cet univers nous est si obscure, à nous, qui avons cultivé tans de moyens, pour examiner la nature, qui avons assez perfectionné la chymie, la physique, l'astronomie, la métallurgie, les mathématiques etc.

§. 9. Nous ne pouvons donc d'aucune manière conçevoir la vérité des assertions suivantes : qu'il y ait un Dieu, qu'une âme immortelle existe dans l'homme, que Dieu ait tiré ce monde du néant, d'autant moins seront vraies les conclusions, qui en sont déduites, et qui constituent la psychologie et la théologie naturelle tout entière. Il n'y a donc dans la vie aucune vérité importante démontrée ; voyant pourtant, qu'en comparant par exemple les objets entr'eux, nous découvrons plusieurs caractères dans l'un, qui nous paroissent dans l'autre, que l'un nous est plus obscur et l'autre plus clair ; il nous sera permis d'en conclure, que quoique nous ne puissions obtenir de propositions démontrées, nous en obtenons du moins de vraisemblables, il faudra donc dans la recherche de la vérité suivre cette unique loi, qu'on doit chercher l'origine des vérités après s'être délivré de tout préjugé, qu'après avoir découvertes les idées, d'où dépendent ces vérités, il faut examiner ces idées même pour savoir, si elles étaient conformes à leurs objets, ou si elles pouvaient l'être, qu'il faut voir, laquelle de ces idées soit plus conforme à son objet, il faudra choisir la plus conforme, et préférer la vérité qui dépend d'une semblable idée, à toute autre. Suivant cette loi, et me souciant peu de ce qu'on dit sur l'existence du Dieu et sur les autres questions, que je vais traiter, je ne rapporterai que ce, qui approche plus de la vérité délivrée des liens de toute religion.

§. 10. Il y a des savans qui croient, qu'il faut s'addresser à l'autorité de quelques écrits, quand on ne peut pas déduire les vérités de la contemplation de la nature sensible. Ils pensent, que cette autorité sait, que de semblables vérités n'admettent plus aucun doute ; mais chaque esprit dégagé des liens du préjugé voudra bien m'avouer, qu'il faut rejetter entièrement ce chemin dans la recherche de la vérité. Si quelqu'un venait de nos jours nous dire, que Dieu lui a révélées quelques vérités, desquelles dépend le bonheur de notre vie, lesquelles ne peuvent être conçues par nous, ni de pouvaient jamais être par nos ancêtres, n'est-ce pas, que nous demandrons premièrement, s'il soit possible, que Dieu parle à l'homme et qu'il communique à quelque particulier ses sentimens? Après nous demandrons la raison, pourquoi Dieu ayant négligé mille honnêtes gens, ait choisi précisement cet homme-là pour son ambassadeur ; nous chercherons, si un semblable envoyé de Dieu n'espère tirer quelque profit particulier de la divulgation des semblables propositions, s'il n'en espère quelque gloire, quelque dignité, des richesses, ou quelqu'autre gain ; enfin nous lui demanderons des lettres de créance, qui assurent, qu'il soit envoyé de Dieu pour un aussi grand emploi, et pourquoi Dieu ne se soit révelé lui-même aux hommes de quelque manière raisonnable, pourquoi il n'a pas gravées ces propositions dans le coeur de l'homme de la même manière, de la quelle y sont gravées les loix naturelles ; si Monsieur l'ambassadeur se sera légitimé vis à vis de toutes les nations, quel que soit leur climat, quelle que soit leur éducation, la forme de leur gouvernement, quel que fut leur langage, alors chacun prendra son parti aussi tranquillement,

comme s'il avait vu tout cela de ses propres yeux, alors un chacun lui ajoutera foi. Nous voyons que chaque juge équitable suit cette méthode même dans des matières de moindre importance, quand il s'agit de la foi, qu'il faut ajouter aux hommes ; nous devrons donc marcher dans cette voie d'autant plus rigoureusement, quand il s'agit des affaires de la dernière importance, autrement nous serons continuellement exposés au peril d'adopter des impostures pour de véritables lois.

§. 11. Qu'un philosophe ayant détourné son esprit pour quelques momens de la religion, ou de la société civile, aille examiner la méthode, de laquelle se sont servi plusieurs, en expliquant les vérités les plus importantes, qui surpassant l'entendement humain, sont de toute part obscures ; il verra d'abord, que toutes ces assertions ne méritent la moindre foi. Moïse le premier exaltant sa tête parmi les siens a écrit, a ce qu'on dit, des lois que Dieu lui a inspirées, mais comment, ou par quel témoignage a-t-il démontré, qu'elles lui furent dictées par Dieu, comment nous peut-il convaincre, qu'il ne les a enfantées lui même : il-y-a quelquesuns à la vérité, qui disent, qu'il a fait des miracles pour confirmer sa doctrine ; mais ou est ce, qu'ils ont lu, que ces miracles soient véritablement arrivé, n'est ce pas dans les livres de ce meme Moïse? Quelle remarquable autorité, que celleci ! toute cette recherche revient au suivant raisonnement puérile : qui est ce qui a écrit, que Dieu éxiste, que le monde fut créé dans l'espace de six jours, et que l'homme fut formé d'argille etc? Moïse ! Qui est ce qui a dit, qu'il a parlé à Dieu? Moïse ! Pourquoi faut il croire tout cela à Moïse? Parce qu'il a fait des miracles ; qui est ce qui rapporte ces miracles? Moïse ! C'est donc Moïse, qui affirme, et qui pour confirmer ses assertions apporte des fondemens de vérité, qui reviennent au même principe.

§. 12. Négligeant Moïse, Jésus Christ et Muhamed avec d'autres, qui étaient assez téméraires pour se dire fils ou envoyés de Dieu, il ne me faut ajouter que cette réflexion, que même des propositions dérivées de la meilleure source changent avec le temps, et se gâtent, ou par ce qu'on y ajoute, ou par ce qu'on en coupe quelque chose, de sorte, qu'elles deviennent enfin toutes autres. Si quelqu'un par exemple animé du plus louable patriotisme imagine les lois les plus utiles pour sa nation, s'il lui indique les meilleurs moyens pour se délivrer du joug d'un prince tirannique, après sa mort des sectateurs fanatiques expliquent d'abord les idées de leur maître donnant plusieurs sens à ses lois, afin q'ils participent aussi des louanges, qu'on doit au maître ; c'est ainsi, que de semblables commentaires des premières lois subissent des métamorphoses d'autant plus grandes, qu'ils deviennent à plusieurs hommes, enfin on en dérive souvent des propositions directement opposées aux premières. Combien de vicissitudes, je vous prie, n'a-t-il pas subi ce code, qu'on appele sacré, combien le génie de ses interprètes fut-il différent ; qui est ce qui nous peut assurer, que Jésus Christ ne fut un bon patriote, qu'il a voulu délivrer ses concitoyens du joug des Romains et du Hérode Iduméen,[1] qu'il a voulu recouvrer le sceptre ; mais ses sectateurs voyant le sort funeste, que subissent à l'ordinaire les rebelles, subi aussi par leur maître, négligeant tout d'un coup l'empire temporel croyaient convenable de dire, qu'ils ne cherchaient, qu'un empire spirituel, leur maître n'ayant cherché aussi, que celui-ci.

[1] Heródes, a zsidók királya.

Du reste que la chose soit arrivée de cette manière ou d'une autre, il suffit au philosophe de savoir, que des vérités aussi importantes, qui doivent être plus claires, que les jours, ne peuvent être nullement adoptées par le chemin d'une aussi misérable autorité. On ferme donc dans la recherche de la vérité l'entrée à toute évidence et certitude, et après avoir réfléchi mûrement sur ces matières, il ne nous reste, que de comparer les objets entre eux, et de préférer des idées, qui résultent de cette comparaison, à celles, dont nous ne saurions guère concevoir les caractères. Tout ce qui est obscure, et qui après tant de réfléxiones ne cesse pas de choquer le bon sens, la raison bien instruite, et qui nous mène à l'absurdité, est un objet hors de nos intérêts, un effet de l'ignorance, et de la foiblesse des hommes, il ne peut donc se réaliser jamais, ni exister pour la race humaine.

Chapitre II.

Sur l'existence de Dieu

[Clarke és több más filozófus szerint, az esetleges állagok (substances contingentes) egy szükséges állag (substance nécessaire) meglétét feltételezik. Ha alaposan tanulmányozzuk a természetet, meglátjuk, hogy ez az okoskodás sem a józan ésszel, sem a megtisztult filozófiával nem egyeztethető össze. Esetleges állagnak azt nevezzük, melynek ellentéte is létezhet és megszűnése sem lehetetlen. A természeti jelenségek vizsgálata viszont azt bizonyítja, hogy az esetleges állagok minden változása a mozgással van összefüggésben. Így a nap mozgásától függ az évszakok változása. Vonzó és taszító mozgás idézi elő az ásványok változását, ez különösen az összetett savak alakulásánál figyelhető meg. Az embernél is minden változás a mozgástól függ; az elvont fogalmak is az emberi szervek mozgásának szülöttei. Vannak metafizikusok, akik azt állítják, hogy a szellemi világhoz tartozó, az érzékektől független eszmék is vannak ; de a természet vizsgálata arról győz meg bennünket, hogy ez az állítás abszurdum. A mozgás forrása a természetben uralkodó életerő, és ezt az életerőt semmilyen a testben végbemenő változás sem semmisíti meg. Pl. a növény magja a külső szemlélőnek az életerőt nem árulja el, de ha elvetik, az rögtön munkába kezd és a csírát megindítja fölfelé. Még nemesebben nyilatkozik meg ez az életerő az ember mozgásában, működésében, mely látszólag a természet határait is túllépi, ezért a filozófusok többsége feltételezte, hogy ezt valami különleges életerő okozza. Ez az életerő akkor sem szűnik meg, ha a testben beáll a halálnak nevezett változás, hanem tovább működik és a rothadást eredményezi, mely férgeket teremt, savakat hoz elő, növényeket s közvetve állatokat és embereket táplál, s az életerő így átöröklődik egy másik testbe.

Arra a kérdésre, vajon az életerő állag-e vagy tulajdonsága az állagnak, és hogy vajon különbözik-e a természet összességétől? — a következőket válaszolja : az életerő az anyag lényeges része és az atomtól nem választható el. Ennek az életerőnek a működési törvényei ma még nagyjából ismeretlenek és így bizonyítani mindezt nem tudjuk, de azt már az eddigi kutatások alapján is állíthatjuk, hogy mindennek oka a természetben rejlik. A természeten kívülálló legfőbb lény létére tehát nem következtethetünk, s így mindazoknak a fizikai és metafizikai érveknek, melyekre a filozófusok nagy része támaszkodik, nincs bizonyító erejük. Az, amit istennek neveznek, valójában a természetben élő legfontosabb állag, az életerő.]

Chapitre III.

De l'origine du monde

[A világ keletkezését kutatva, a filozófusok nagy része megegyezett abban, hogy a világ létrejötte előtt csak a világtól különálló „tökéletes ok" létezett. Abból, hogy a testek mind végesek, mert születnek, megromlanak és szétoszlanak, azt következtették, hogy az egész világ szintén véges, és a „legfőbb ok", az isten ügyessége által nyerte el néhány nap alatt mai alakját. Ezt a felfogást megdönti a „véges" fogalmának vizsgálata. Végesnek a testeket azért mondjuk, mert alakjuktól határolt kiterjedésüket szemléljük. De ez a látszólagos alak csak halmazállapotbelileg különböző testek sorozatát választja el egymástól, s a világ nem véges testekből, hanem egymáshoz szakadatlan láncban kapcsolódó végtelen testből áll.

Az előző fejezetből láthattuk, hogy nincs nyoma annak, hogy volna egy a természet fölött álló legfőbb lény. Ebből következik, hogy nem fogadható el az a vélemény, hogy a világ keletkezése előtt valamilyen ok létezett volna, még kevésbé az, hogy a semmiből lehet teremteni valamit. A természetben minden úgy születik, hogy egy régebbi összetételből új összetétel keletkezik. A mindenség tehát öröktől fogva van. Ezért a komoly filozófusok a semmiből teremtés tételét mindig is nevetségesnek mondották. A testekben levő életerő nem veszti el soha alkotó erejét, (bizonyítéka ennek pl., hogy a rothadó testben vagy a sajtban férgek teremnek) ezért nincs ellentétben a józan ésszel az a föltevés, hogy a földünkön végbement számtalan változás közt volt olyan is, mely létrehozta az állatok, növények és az ásványok sokféle fajtáját. Persze azt, hogy földünk hogyan, milyen változások közepette tudta létrehozni az állatokat, növényeket és ásványokat, nem határozhatjuk meg, amíg nem ismerjük a világmindenség titkait, a bolygók közötti régi kapcsolatokat. Amíg ezt nem ismerjük, csak csodálkozhatunk egyes tudósok merészségén, akik a Föld kialakulásáról szinte a szemtanú határozottságával nyilatkoznak.]

Chapitre IV.

De la nature de l'âme humaine

[Az emberi lélek természetét a filozófusok közül kevesen határozták meg helyesen, legtöbbjük homályba burkolta fejtegetéseit vagy lehetetlenséget állított. A lélek természetének meghatározására legbiztosabb módszer az anatómia, fiziológia és mechanika elveinek következetes alkalmazása. Az előzőkben mondottakból is következik, hogy a lélek, vagyis az állati és emberi cselekvés irányítója, valójában azonos a már többször említett életerővel. A fejezet részletesen tárgyalja az emberi test működését: hogyan születnek az érzések idegekben lejátszódó folyamatok által, hogyan indul meg a magasabb szellemi működés az emberi szervezet összműködése folytán, mely „mechaniko-paraboliko-hydraulikus". A léleknek tulajdonított tevékenység tehát a test mechanizmusától függ, amelyik működésével lehetővé teszi az életerő érvényesülését. Az ember tehát éppenúgy alá van vetve a természet törvényeinek, mint az állat, a növény vagy az ásvány, s el kell vetni a gőgös előítéletet, hogy a világon minden az emberért teremtetett. Az embert is a természet hozta létre, és csak mert mechanizmusa tökéletesebb, tudta maga alá gyűrni, szolgálatába állítani a többi állatot.]

Chapitre V.

De l'origine des sensations

[Az érzések eredetére a filozófusok véleménye megoszlik. Egyik részük szerint az emberi agyban formált ideák a külső világ tárgyai által keletkezett benyomások hatására jönnek létre, — másik részük azt akarja elhitetni, hogy vannak tisztán intellektuális ideák, melyeket a lélek termel ki, minden materiális ráhatás nélkül. Hogy a kérdést eldönthessük, meg kell vizsgálnunk az idegeket. Ezekben semmi olyan anyag nem található, ami más testekben is ne volna meg ; az érzések keletkezéséhez való képességet a szövetek finomsága és ruganyossága adja meg. Ezt a ruganyosságot az életerőtől nyeri. Az idegek (melyeknek központja az agy) és más szervek segítségével működik az az erő, mely lehetővé teszi gondolkozásunkat. Tisztán elméletből születő, a lélektől életrehívott eszmék nincsenek ; az absztrakciók csupán az idegek játéka, melyek nem hasonlítanak az őket kiváltó okokra, s amelyek egyáltalában nem vezetnek közelebb az igazsághoz ; ezekre épül az álmok rendszere, a theológia.]

Chapitre VI.

Du fondement des loix, qui constituent la morale des hommes

[A természeti törvények, amelyek az emberi erkölcs alapjai, egyetemesek. Persze a teológia az erkölcsi törvényt a természet fölött álló lény, az isten akaratából származtatja, de ez csak khiméra. Az erkölcsi törvények alapja az élethez való ragaszkodás, és az önfenntartási vágy. Ez az önfenntartási ösztön az emberrel születik, a természet oltotta belé. Ugyanez az ösztön az állatokban is megvan, de míg azok csak a pillanatnyi helyzetet és veszélyeket érzékelik, az ember gondolkozik, kapcsolatokat von a dolgok és események közt, s ennek megfelelően építi ki a maga világát, annak érdekében, hogy élete minél hosszabbra nyúljon, és önmagát minél tökéletesebbé fejlessze. Ez a vágy, mely az erkölcsi törvények alapjául szolgál, tisztán materiális gyökerekből táplálkozik. Ez a vágy, párosulva az emberi értelemmel, termelte ki az erkölcsi törvényeket, melyek lehetővé teszik az emberek együttélését, — nem valamilyen fiktív isteni akarat, ahogy a teológia tanítja.]

Chapitre VII.

Des punitions

[Miután láttuk, hogy az erkölcsi törvény alapja az önfenntartási vágy, meg kell akadályozni, hogy egyesek testi gépezetük valamely hibája folytán, a természeti törvénnyel ellenkező dolgot cselekedjenek. Az ember által elkövetett bűncselekmények két csoportra oszthatók : közvetlenül az emberi élet elleniek (gyilkosok) és az emberi élet fenntartását szolgáló dolgok elszedésével vagy megrontásával az életet közvetve fenyegetők (tolvaj, rabló, rágalmazó stb.). Ezeket büntetni kell, hogy a vétkes megjavuljon és hogy másokat a bűnözéstől elriasszon. De a büntetés alkalmazkodjék a bűntett nagyságához és a vétkes egyéniségéhez és célja valóban a vétkes megjavítása, ne tönkretevése legyen. Különben a legszigorúbb büntetőtörvényeknél többet ér a jó rendőrség, mely megakadályozza a bűntények elkövetését.]

Chapitre VIII.

De la nécessité des sociétés

§. 87. L'expérience nous démontre, que nul animal n'est sujet à tant de passions que l'homme, le reste des animaux n'est porté à la propagation de l'espèce, qu'en certaines saisons, l'homme se sent irrité tous les jours ; les animaux sont assez tranquilles dans leur liaison, la mère nourrit ses fruits jusqu'à un certain tems, elle s'en défait avec peu de peine aussitôt, que les petits soient capables de chercher leur subsistance, pendant tout l'espace de l'education, les petits ne font du mal à la mère, au contraire ils l'aiment et jouent avec elle ; mais l'espèce de l'homme de quels excès ne se rend-elle coupable : l'époux tourmente la femme, qui lui rend les tribulations à double mesure, qui le haït et le trompe ; les enfans sont maltraités par les parens, qui éprouvent un même traitement de la part de leurs enfans ; les animaux ne s'approprient la nourriture, que quand elle est presente, mais l'homme poursuit la nourriture absolument nécessaire à lui, avec la même fureur il se jette sur tous les produits de la nature, quelque superflus qu'ils puissent être de sorte, qu'il n'ait jamais assez. Tout cela est vrai en général, quoiqu'il y ait quelques individus, qui en fassent exception, les hommes par exemple, qui ont atteint le dernier degré de philosophie, ne sont troublés par ce poison de passions ; mais un chacun voit aisément, que de semblables gens moins tourmentés par les passions sont aussi-bien un complément au cours[a] de la nature, que les animaux, car la force vitale doit produire par sa nature des mouvemens dans les corps, d'où derivent plusieurs effets, si non, quand ils sont pourvus des qualités, dont le nombre diffère, qualités opposées directement ; c'est pourquoi la force vitale doit produire par son activité des animaux dominantes avec plus ou moins de passions, ou dont les passions soient entièrement opposées ; donc les hommes troublés par plusieurs passions à cause de leur agilité native, lorsque les passions des autres animaux étaient assoupies pour ainsi dire, les hommes di-je ont commencé de prétendre à l'empire aussi-tôt qu'ils furent nés avec le reste des animaux, ils se les sont assujettis par leurs ruses, ils en ont chassée un partie vers les montagnes et dans les forêts, les passions des hommes n'étaient pas encore assouvies par cette victoire remportée sur les animaux, ils prétendirent être honorés, aimés, et craints, pour récompense de chaque action, qu'ils exerçaient vis-à-vis de leurs enfans et de leurs épouses; à ce désir des parens et des maris répondaient des affections réciproques des enfans et des mariées, affections, par lesquelles les épouses étaient portées d'aimer, de respecter et de craindre les maris aussi-bien, que les enfans étaient portés à l'amour, au respect, à la crainte vis-à-vis des auteurs de leur vie ; les unes aussi-bien, que les autres étaient donc portées à remplir tous les devoirs, qui découlent nécessairement de l'amour et de la crainte, c'est ainsi, que naissait parmi les hommes la première société, celle, qu'on appelle conjugale.

§. 88. Les passions, qui naissent de la liaison du mariage, ont reduit dans l'esclavage en peu de tems non-seulement les animaux, mais aussi les autres hommes comme les aideurs[d] dans les travaux, par lesquels il fallut

[a] Talán ezt akarja mondani : au cours de l'évolution.
[b] Értsd : aides.

chercher la nourriture et les habits. C'est ainsi, que s'est enracinée parmi les hommes la société, qu'on appelle dans les écoles h e r i l e.[1] Enfin puisque ces sociétés ont apperçu peu-à-peu, qu'il y a dans plusieurs régions, plusieurs produits de la nature nécessaires a la conservation de la vie, dont les uns surpassent les autres, par rapports à leur valeur plus ou moins grande, puisqu'elles ont vu, qu'il y a la nourriture la plus excellente dans un pays dans la plus grande abondance, qu'on en manque dans d'autres pays, elles furent poussées par leurs passions à la recherche des meilleurs champs et des meilleures forêts et des meilleures habitations; de ce desir de s'approprier des lieux, des alimens et des provinces fertiles, naissait une collision des plusieurs sociétés h e r i l e s, durant laquelle les passions indomptables, alors les sciences solides n'étant pas encor nées, les ont fait tellement extravaguer, qu'une ou plusieurs sociétés h e r i l e s conspiraient pour un même forfait, on attaqua une société troisième, qui pour résister à ces efforts le joignait à d'autres, c'est ainsi, que cette bande d'hommes adonnée à toute perversité avec des forces unies, et par une volonté commune à conspiré, comme font les larrons pour un même crime, pour retenir de la possession quelques régions fertiles, ou quelque endroit plus agréable, comme si tout cela était destiné à cette seule société ; c'est ce tort, qu'on appelle aujourdui dans les écoles le b i e n p u b l i c, et la bande insatiable des voleurs de grand chemin, s'appelle s o c i é t é c i v i l e. Mais lorsque ces sociétés ont compris, qu'il y va de leur intérêt, que le consentement, qui fait leur âme, ne soit dissous, elles ont imaginé quelques moyens pour conserver cette conspiration : on appelle de nos jours ces moyens loix civiles ; ces loix dérivent donc de passions humaines les plus perverses de même que la société civile. Enfin pour éviter tout trouble dans la société et pour faire observer [à] ses membres continuellement les loix, il fallut quelque pouvoir suprême, qu'on appelle autorité royale.

Dans les sociétés civiles différentes selon la différente disposition des membres, cette autorité est restée auprès d'un seul, ou elle fut partagée entre plusieurs, ou enfin elle fut conférée à tout le peuple ; dans le cas premier, il y a une monarchie, dans le second une aristocratie et dans le troisième une démocratie. Le premier monarque, pour faire oublier le nom choquant du premier larron, et pour voler avec plus de sûreté ses sujets et ses voisins, a voilé son brigandage des titres les plus beaux ; se parant du nom de roi très-saint, roi grand, roi très-chrétien, catholique etc. David est devenu le plus saint en jouant de la guitarre et chantant des pseaumes, mais en effet il n'était, qu'un tyran affreux et qu'un brigand cruel. Alexandre est devenu grand, par les brigandages les plus injustes etc. Les historiens disputent aussi bien, que les jurisconsultes, pour savoir, laquelle soit la plus ancienne et la meilleure forme de gouvernement, ils adoptent plusieurs opinions là-dessus.

Si je vais examiner la première question, le gouvernement monarchique me semble plus ancien, car d'abord manquant les sciences solides, les peuples ne voyaient pas, que la liberté naturelle leur soit ravie sous le gouvernement d'un seul, ils ne comprenaient pas, que le bien universel de la société s'allait changer par une métamorphose merveilleuse dans le bien de la maison de Bourbon, ou de celle d'Autriche etc. Ils se sont donc soumis aveuglement à quelque misérable, et c'est ainsi, que par l'ignorance des humains, qui les

[1] Herillus carthagói filozófus volt, Zénon tanítványa.

égale aux bêtes, s'est glissé parmi les peuples le monarchisme poli, aussi-bien que le grossier, qu'on appelle despotisme, lequel nous voyons en vogue même de nos jours chez les Turcs ignorans.

Ce qui regarde l'autre question, il me paraît uniquement vraisemblable, que le gouvernement monarchique soit le meilleur, si le prince ne cherchant que le bien-être de ses sujets, ne leur impose des fardeaux sans la dernière nécéssité, s'il vit en paix avec d'autres princes, s'il cultive l'industrie et le commerce, s'il récompense les bons citoyens et punit les méchans avec ménagement. C'est ainsi, que le gouvernement aristocratique sera aussi avantageux aux sujets, si les principaux membres de la république se conformeront aux loix, que nous venons de prescrire maintenant aux princes ; mais du contraire, si le prince sera un tyran, ou si la noblesse ne consentira pour le bien public, tous les maux les plus affreux arriveront à une semblable société. Du reste l'expérience a montré, que les gouvernemens monarchiques se soient toujours le mieux soutenus, et qu'ils s'affermissent encor de nos jours de plus en plus, nous voyons, que les aristocraties s'affaiblissent, et vont toujours en empirant par rapport aux monarchies, dans lesquelles, il faut craindre le despotisme aussi-bien, que dans le reste des gouvernemens le déchaînement des passions, qui tourmentent les hommes naturellement, l'un et l'autre de ces excès rend les citoyens malheureux, et les menace d'une perte inévitable.

§. 89. Nous voyons par tout cela, que les sociétés soient nées des passions les plus abominables parmi les hommes, à-peu-près de la même manière, de laquelle s'attroupent de nos jours les brigans. L'homme ne sait se défaire de ces passions, si non quand il atteint au dernier degré de philosophie, auquel les hommes ne pouvaient parvenir d'abord, ou parceque leur manquaient les talens nécessaires à cette culture, ou parceque dès le commencement du genre humain il n'y avait que fort peu d'artifices de la nature, qui furent connus, et ce n'est que d'une longue considération de ces artifices, qu'on puise les principes philosophiques, puisqu'il n'y a même de nos jours, que fort peu d'hommes pourvus de ces talens. On voit les humains tourmentés continuellement par des désirs et par l'envie, ils se tourmentent mutuellement, se persécutent, ou publicquement, ou par des cabales, l'un trompe l'autre, un chacun veut dominer, enfin il y a nombre d'autres passions, dont leurs jours sont troublés sans relâche de sorte, que ces passions subsistant, le genre humain ou devra périr, ou embrasser la société civile. Il y a là deux maux, dont le dernier est beaucoup plus petit, principalement si la société se pourvoit de bons conducteurs et de bonnes loix fondementales ; la société est donc nécessaire à chacun pour la conservation de sa vie, comme un mal nécessaire, et en ce sens les loix civiles deviennent s a i n t e s, et il faut adorer, craindre, aimer et honorer l'autorité royale.

Si quelqu'un fut pourvu par la nature du meilleur méchanisme du corps, s'il a eu l'occasion de contempler et de comprendre tout ce que la nature lui offre, il vaincra sûrement le peu de passions, dont il est atteint avec moins de difficulté, les dominera, et c'est pour cela qu'il n'aura besoin d'aucun lien de la société, pour vivre comme il faut. Si de nos jours, les princes avec leurs ministres allaient adopter cette philosophie, il se défairaient de leur autorité, ils abandonneraient au reste des hommes des moyens égaux pour subsister, ils jouiraient en paix du peu des biens, que la nature leur offre ; c'est ainsi, que cesseraient les guerres cruelles, avec les cabales execrables des ministres et des cours, aussi bien, que beaucoup d'autres maux, qui dérivent nécessairement de

l'introduction[a] des sociétés ; main nous ne comptons encor, que fort peu de semblables philosophes ; la nature par sa nécessité fatale, qui la porte à agir perpétuellement, fait des sots sans aucun choix ; ce sont des roturiers aussi-bien, que des nobles, et des roix, auxquels la bêtise tombe en partage ; posons[b] que ces sots soient encor infectés par le Jésuitisme, ou par les principes des moines ennemis au genre humain, de tels princes deviennent pires, que les tyrans les plus sanguinaires, ils commettent toutes sortes des crimes sous le beau titre du bien public, et sous ce même prétexte font-ils tout ce qui est contraire à la saine philosophie. Si la nature savait produire des substances, qu'elle ne régalait que des bonnes qualités, les hommes pourvus des talens excellens et degagés de toute passion pernicieuse, vivraient tranquillement, sans aucune société ; la mère commune de toutes choses, la nature ne pouvant cela, une vie vraiment philosophique est impossible parmi les humains. Le peu de gens, qui ornés des beaux talens ont appris par une longue étude dominer leurs penchans, voeint clairement la nécessité des sociétés pour le reste des humains ; puisqu'eux-mêmes étant en petit nombre et épars par l'univers, ils ne sauraient vivre hors des sociétés, ils tolèrent les principes de toutes les sociétés patiemment, ils inculquent aux autres l'obéissance pour les loix bonnes, ils se conforment eux-mêmes aux loix de la société, dans laquelle ils vivent, pour ne pas éprouver un mauvais traitement, et pour ne pas être confondus avec les mutins et les brigands.

§. 90. Toutes les autres sociétés, qui se sont glissées en grand nombre parmi les hommes, doivent être regardées, comme moins nécessaires. Si la société civile est bien ordonnée, c'est-à-dire si le prince prend soin du bien-être des citoyens à chaque occasion qui se présente, par des bonnes loix, et si les citoyens obéissent à ces loix avec exactitude, alors on n'aura pas besoin d'autres moyens ; mais cette même méchanceté des hommes, qui a inventé la société civile, empêche continuellement la paix et le bon ordre : les princes font des excès en gouvernant, et les sujets en font de même en obéissant, quoique les législateurs eussent pu opposer d'abord des digues efficaces a cette mêchanceté, des moyens dis-je dérivés de principes purement politiques, ils ont pourtant aimé mieux imaginer l'idée de la divinité, pour étayer leur autorité. Le but de cette opinion, c'est de faire craindre au peuples, qui violent les loix, un Dieu vengeur, cette invention quelque absurde qu'elle soit, a néanmoins eu un assez grand succès aussi-bien, que tant d'autres fantômes : ils ont persuadé aux peuples de tenir de Dieu le pouvoir de les gouverner, ces législateurs ont poussé l'extravagance jusqu'à-dire, que leurs actions ne sauroient être jugées que par Dieu, ils ont avancé, que ce Dieu leur a parlé, qu'il fait des miracles, moyennant les législateurs, qu'il ordonne, que les peuples obéissent aux princes, s'ils ne veulent pas endurer les châtimens les plus affreux après la mort ; c'est ainsi, que les législateurs sont devenus des imposteurs, en inspirant au peuple une terreur pannique de la divinité, pour en être craints davantage et pour satisfaire à la cupidité de gouverner avec une plus grande facilité ; ces législateurs enfin, pour paraître saints à la sotte populace, ont pris les titres des pontifes, ou des ministres de Dieu, prétexte, sous lequel ces soi-disans saints pontifes ont commis en tous les tems toute sorte de crimes. Moise a imaginé un Dieu cruel pour son peuple, d'autres légis-

[a] Talán formationt akart írni.
[b] Értsd : supposons.

lateurs se sont rendus coupables d'autres forfaits; c'est ainsi, que s'est glissée parmi les hommes la société sacrée, si pourtant elle mérite le nom de société, ne tendant nullement au bien-être du peuple, n'ayant pour but, que le bien être particulier des legislateurs, il y a à la vérité plusieurs, qui osent avancer, que la religion ait fait beaucoup de bien à la société civile, parceque moyennant elle, la populace, qui constitue la plus considérable partie de la société civile, s'imagine, que Dieu va châtier par des punitions éternelles les prévaricateurs des loix civiles, cette imagination remplit d'effroi la populace, moyennant cette frayeur on croit faire des bons citoyens ; mais quoique l'expérience nous démontre, que la crainte des punitions éternelles n'ait de l'efficace, que par rapport à fort peu de gens, pour les déterminer à satisfaire aux devoirs d'un bon citoyen ; si nous considérons pourtant, combien des maux ait causés aux hommes la religion, qui a engendré parmi eux en peu de tems plusieurs disputes monstrueuses, des systèmes tout-à-fait opposés, et des sectes, dont l'une souhaite à l'autre des maux de toute espèce et la destruction même de nos jours. Nos ancêtres ont fait une triste expérience des guerres atroces et des troubles les plus sanglans qui ont dérivé de cette source infectée, il faut même craindre dans notre siècle un retour affreux des semblables malheurs. Si nous reflechissons sur ces matières attentivement, nous comprendrons aisément que non seulement la religion ne soit point du tout utile à la société civile, mais qu'elle ait plutôt toujours empêché le genre humain, pour qu'il ne put vivre tranquillement et unaniment. Donc toute religion est superflue à un homme pourvu des principes solides d'une saine philosophie, par rapport à la populace cette religion dégénère facilement en fanatisme, qui lui fait haïr tout ce qui n'est pas conforme à ce fanatisme ; ces fanatiques se croyant élus de Dieu, méprisent le reste des humains, en tenant fermement les loix imaginées par les prêtres, négligeant en même tems celles de la nature effectivement, quoiqu'ils fassent semblant de les approuver, ils s'attachent à ces hypocrites, qui prennent le masque de la sainteté et de la religion, du nombre desquels est cette espèce d'hommes ennemis au genre humain, je veux-dire les Jésuites et les moines ; et c'est ainsi, qu'ils deviennent les avortons de l'espèce humaine. Si on allait au lieu de la religion établir la police rigoureuse et exacte, en plaçant dans chaque ville et dans chaque village des curés politiques, après avoir abandonné de curés religieux, c'est alors qu'on étoufferait les vices, en ôtant le pouvoir physique de violer les loix soit civiles, soit naturelles, en ce cas la crainte des hommes ne serait pas batie sur des fantômes de la religion.

§. 91. Hors de la société civile et religieuse se sont glissées parmi les hommes plusieurs compagnies, qui à cause de leur but nuisible au prince tyrannique furent appellées compagnies cachées. Je néglige ici ce qui concerne l'origine, le sort et les vicissitudes subies par ces compagnies, pour ne m'occuper que de ce qui regarde leur usage, lequel peut être jugé aisément par chacun, qui examinera le but de ces compagnies cachées. Elles en peuvent avoir plusieurs, selon leur variété, elles cherchent à atteindre leurs buts par des moyens prescrits, elles se conforment à de certaines cérémonies ; mais à ce qui me paraît à moi, qui ai eu l'occasion de connoître leurs principles, leur but ne peut être qu'un seul : je veux-dire, qu'un certain nombre de gens pourvus de talens excellens et d'une saine philosophie, ces gens ont cherché des richesses par l'alchimie, ou ils ont tâché de gourmander le despotisme des princes, pour rendre meilleur du moins le sort de ces hommes, que la nature a doué d'un mechanisme meilleur. Et en effet, si nous considérons, avec quelle facilité les

princes s'abandonnent à la cupidité de dominer et à d'autres passions vicieuses, avec quelle aisance ils tourmentent leurs sujets, si nous réfléchissons de plus sur les moyens faciles, par lesquels ils peuvent dépouiller leur peuple sous prétexte du bien public et se procurer des richesses énormes, ou les conquêtes les plus injustes, il nous faudra conclure, que ces compagnies cachées soient de la dernière utilité, leurs membres se trouvant dans les services du prince ont la plus belle occasion de faire évanouir quelquefois, par une résistance insensible et cachée ce poison, et sauver ainsi la fortune du peuple de l'avarice et de la tyrannie des princes, ou de la malice des prêtres.

§. 92. Pour introduire des semblables sociétés avec quelque fruit, plusieurs conditions doivent concourir. En premier lieu tous ceux, qui méritent d'être adoptés comme membres d'une semblable compagnie, doivent être des gens de talens excellens, il faut qu'ils aient cultivé leur génie avec succès, qu'ils se soient familiarisé principalement avec les sciences solides, il leur faut un amour inné du genre humain, pour qu'ils se sentent portés à soulager les misères de leurs semblables. Il faut bannir de ces compagnies tout esprit de domination, il n'y doit être question, ni de la noblesse, ni des roturiers, les membres de ces compagnies ne sauraient être liés par aucun lien, si ce n'est celui d'une philosophie plus solide, il leur faudra se conformer aux loix civiles, qui se concilient avec le bien public, comme à un mal nécessaire, ils leur faudra élider avec de la prudence celles des loix, qui s'opposent à ce bien, pour y réussir, ils donneront au prince des conseils contraires, ils lui promettront des opérations plus utiles, c'est ainsi, qu'ils sauveront le reste du genre humain du joug des impôts et des autres maux, qui naissent de semblables loix imprudentes données par le prince, donc ils travailleront pour le bien de leurs semblables en tant, qu'ils pourront. Par rapport aux religions, ils iront maintenir de toutes forces l'esprit de tolérance, bien convaincus, qu'une religion vaut tout autant, que telle autre, les hommes étant mis au monde innocement dans toutes les sectes, qu'ils se gardent bien de faire mépriser les loix civiles et religieuses à ceux, dont ils ne connoissent pas suffissamment l'éducation et les talens ; car de semblables gens, ne pouvant atteindre aux principes sublimes et solides de la philosophie, après s'être défait du frein de la religion et de la société civile, ils vivent comme les brutes, devenant les membres les plus méchans de la société, il vaut mieux, que de semblables gens nés pour subir le joug du despotisme, vivent sous les loix, auxquelles ils sont acoutumés ; il vaut mieux dis-je, que d'aller troubler le repos du reste des humains sans rime et sans raison. Ce que les sociétés cachées doivent entreprendre par rapport aux religions, c'est uniquement de garantir les hommes du poison des prêtres, d'empêcher leur liaison avec les princes et d'éteindre le feu du fanatisme. Si les compagnies cachées se proposent de semblables buts, elles deviennent un remède universel contre tous les maux causés par les sociétés.

§. 93. Mais comme l'on conçoit aisément la grande nécessité de semblables compagnies, de même voit-on les difficultés presqu'insurmontables, qui s'opposent à leur établissement, il n'y a que fort peu d'hommes en chaque société civile fournis des principes d'une véritable philosophie : les ministres ne cherchent à la cour ce qui est conforme aux principes philosophiques, au contraire ne s'occupant, que des cabales ils se trouvent dans une collision perpétuelle de leur bien-être avec celui des princes, ou du peuple, briguant des emplois et cherchant à l'enrichir, ils préfèrent leur bien à toute autre chose, ils

trompent le prince, et c'est pour cela, qu'on leur érige quelquefois des statues de marbre après la mort. Les prêtres vivent de l'imposture, ayant en horreur l'étude d'une saine philosophie, ils sont toujours en guerre avec les autres sectes, parant là leur des absurdités théologiques ; vivant ainsi magnifiquement de la stupidité de la populace, les moines qui sont autant d'insectes du genre humain, entièrement dévoués au service de Vénus et Bacchus, végètent comme le bétail, n'ayant des hommes, que la forme. Le petit nombre des sages, quoique recueilli dans quelque compagnie cachée ne sauraient être, que d'une assez petite utilité, ces membres de la société, étant revêtus assez rarement des emplois considérables où une occasion un peu plus fréquente vienne à se présenter, pour faire évanouir quelquefois les loix les plus nuisibles d'un prince faible ou méchant, en ce cas, il est sans doute plus convenable au petit nombre des philosophes de rejetter plutôt toute semblable compagnie, que d'en former une sans aucun fruit. Enfin voilà encor une assez grande difficulté, qui vient s'opposer à l'établissement des compagnies cachées, quels sont les moyens assez sûrs, que les membres principaux, quelque grand que soit leur esprit, puissent mettre en pratique pour savoir, quels soient les hommes, qu'on puisse adopter comme frères sans risque et avec utilité. Celui, qui veut être incorporé dans cette compagnie, voyant, qu'il y trouvera un soutien pour pousser sa fortune, il prend le masque d'un philosophe, d'un homme vertueux, et n'étant réellement, qu'un frippon qualifié, il trompe ses conmembres.

§. 94. A cause des semblables difficultés il n'est pas même croyable, qu'il y ait eu jamais quelque compagnie cachée, qui après avoir évité tous ces inconveniens, ait possedée toutes les qualités, dont nous venons de faire le dénombrement. Il y avait à la vérité quelques compagnies parmi les anciens, qui avaient été d'une assez grande utilité au genre humain, il y a même de nos jours, quoiqu'assez peu, en Angleterre, en France et Amérique, d'où dérivent des biens considérables pour le reste des hommes ; mais ces mêmes compagnies n'ont peut-être la moitié des qualités, qu'elles devraient avoir. Le reste des compagnies, qui se sont glissées peu-à peu parmi les humains, loin d'être utiles à l'espèce humaine, ont plutôt causé les erreurs les plus pernicieuses et les vices les plus exécrables. Les Jésuites faisant semblant d'être moines, ont fait à la sourdine nombre de dispositions aussi utiles à eux, que nuisibles au reste du genre humain, il n'y a point de compagnie particulière, qui ait fait autant de mal aux hommes, que celle-ci ; il n'y a aucune, dont le poison ait été aussi pernicieux. La compagnie de Jésus abusant de la religion en toutes ses fonctions, les membres de la profession quatrième, comme ils l'appellaient, s'occupant à découvrir les secrets des princes et des ministres moyennant la consession auriculaire, ils faisaient usage de ces découvertes importantes en plusieurs circonstances, ils préchaient perpetuellement le bigotisme et le fanatisme de la religion catholique, corrompant la populace aussi bien, que la noblesse pour paraître plus saints eux-mêmes, et pour déterminer ainsi le roi avec ses ministres à ne leur cacher rien dans la consession auriculaire, ils étaient missionaires en Amérique pour faire accroire au monde, qu'il y avait chez eux le plus grand zèle de propager la religion orthodoxe, ne cherchant en effet que des richesses, qu'ils parvenaient aussi à accumuler ; ils cultivaient seuls les sciences, abandonnant le reste de l'univers à une ignorance grossière, pour obtenir d'autant plus facilement des hommes stupides, tout ce qu'ils croyaient nécessaire à leur bonheur. Ils fréquentaient les cours des princes et des ministres, briguant leur faveur ; c'est ainsi,

qu'ils se sont joué du monde assez long-tems, pour la plus grande gloire du Dieu, à l'existence duquel des Jésuites un peu plus sages ne croyait, et pour leur propre profit.

Du reste, cette compagnie de Jésus véritablement cachée était réglée le mieux du monde, on y voyait une discipline nécessaire au but, qu'elle s'était proposée, ils enseignaient dans les écoles publiques, pour avoir l'occasion de connoître les talens de la jeunesse, afin qu'ils puissent choisir pour leur compagnie ceux de jeunes gens, dont ils avaient conçu les plus belles espérances, lesquels éprouvant assez long-tems pour les faire avancer dans les sciences, et pour leur apprendre à gourmander des passions qui n'étaient pas nécessaires au Jésuitisme ; ils n'admettaient à la quatrième profession, que les sujets les plus exquis et les plus discrets. La liaison des Jésuites est telle, qu'elle ne cessera aussi longtems, qu'il y aura deux membres de cette compagnie dans le monde, chose-étrange, qui fait autant de honte au reste des compagnies, qu'elle fait d'honneur au Jésuitisme. Il n'y avait point de principes, ni de la société civile, ni de quelque religion que ce soit, il n'y a point de règles des moines, qui eussent pu conserver une aussi grande harmonie entre les membres, que fut celle, que les Jésuites ont conservée et conservent encor. Par ce consentement étonnant des âmes et des principes nuisibles, ils ont fait un grand dommage même de nos jours en plusieurs provinces de l'Europe, principalement en Bavière et Autriche, aux illuminés aussi-bien, qu'aux franc-maçons, ils ont supprimé, par les moyens les plus raffinés, dont ils ont connoissance eux-seuls, les illuminés de la Bavière, et les franc-maçons. Les illuminés et les franc-maçons de Vienne viennent à se détruire eux-mêmes par une collision malheureuse, quoique leur coryphées étaient les gens à ce, qu'on dit les plus excellentes, il est fort probable, qu'une influence secrète des Jésuites soit [la] cause de cette dissolution, que cela suffise de la compagnie de Jésus, qui ne sera peut-être jamais assez exterminée.

Les illuminés et les franc-maçons constituent des compagnies, dont la nature est tout-a-fait opposée à celle des Jésuites, le but de deux compagnies cachées, dont je viens de parler, est le meilleur : on tâche de soustraire les sujets aux maux affreux, dont les passions des princes les menacent perpétuellement, on tâche ainsi de soulager le genre humain prisonnier, les Jésuites font tout le contraire. Il est triste, qu'en Autriche et Bavière les coryphées des illuminés et des franc-maçons n'aient introduite une aussi bonne discipline, que fut celle des Jésuites, on a adopté des hommes stupides, sectateurs fanatiques de la religion catholique et du caractère le plus pervers, lesquels ne comprenant rien au but de leur compagnie, ont volé des caisses royales aussi-bien, qu'ils n'ont pas menagé celles de leur propre compagnie, et tout cela au nom de l'architecte suprême de l'univers. Les maîtres dirigeant le marteau ont avancé bientôt à la maitrise, ou ont conféré des dignités encore plus grandes à ceux, qui avaient de grands emplois dans le monde profane, ou des jolies femmes, sans aucun égard à d'autres qualités nécessaires ; les hommes solides dans les sciences aussi-bien, que ceux du meilleur caractère ne furent presque jamais avancés. Moi, qui par hazard ai pénétré dans les adytes de ces compagnies, je vis assez clairement, qu'il n'y a encor ni en Autriche, ni en Bavière des hommes capables de supprimer le poison des Jésuites et des prêtres et d'être de quelque utilité au genre humain.[1]

[1] Az osztrák szabadkőművesekről és illuminátusokról elmondottakat vö. Martinovics 1791—92-es titkos jelentéseivel, főleg *Iratok* 36. és 45. sz.

Chapitre IX

Du danger, qu'il faudra subir au philosophe après la mort, supposé, qu'existe le Dieu de la religion, et que l'âme soit immortelle

§. 93. Supposons, que quelque philosophe ait vécu d'après les principes, que nous venons d'expliquer en cet ouvrage, bien convaincu de leur vérité ; supposons encor, qu'il éprouve après la mort, que l'âme, sortie de la prison du corps, continue l'existence ; supposons, qu'il se souvienne de son état passé et qu'il se trouve tout d'un coup au tribunal de quelque Etre suprème, incorporel, tout-puissant, miséricordieux, qui récompense les honnêtes gens et chatie les impies par des punitions éternelles ; supposons enfin, que ce philosophe doive rendre compte devant ce monarque de l'Univers de sa vie passée philosophiquement, afin qu'il soit jugé par ce Dieu. Voyons quel danger puisse encourrir en ce cas le philosophe.[1]

§. 94. O Dieu très-sage, tout puissant, seigneur très-juste ! auquel rien n'est caché, je me vois maintenant devant mon juge formidable, bien convaincu de ton existence et du pouvoir illimité, que tu as sur mon âme, c'est maintenant, que mon esprit philosophique séparé du corps en est convaincu beaucoup plus solidement, qu'il ne pouvait l'être tandis qu'il était enfermé dans la prison du corps, que tu lui avais destinée. Toi qui dois connoître tous les secrets de mon âme, Tu sais bien que je te vois maintenant beaucoup plus clairement, que je ne te pouvois voir moyennant les foibles sens, que Tu m'avais accordé, qui ont empêché mon esprit d'appercevoir les vérités les plus importantes, comme les yeux environnés de brouillards grossiers ne sauraient jamais distinguer les objets, qui se trouvent dans une distance un peu plus grande. Toi même tu concevras infiniment mieux, que cette façon de révéler ton existence aux créatures raisonnables, soit sans comparaison meilleure, que de la faire inculquer aux hommes par Moïse, par Jésus Christ ou par Muhamed, qui étaient tous hommes aussi-bien, que moi ; plut à Dieu, que mon âme T'eut vu toujours, comme elle Te voit à l'heure, qu'il est, plut à Dieu, que mon âme eut eu le pouvoir d'agir bien ou mal, elle ne T'aurait offensé par le péché de l'ambition avec Lucifer et ses adherens, que Tu a changé en diables par une métamorphose étrange, leur assignant une prison perpétuelle infernale au lieu des cieux ; mon âme aurait reconnue sa faiblesse vis-à-vis de Toi, comme elle la reconnaît maintenant, elle aurait adoré ta magnificence par un culte perpétuel. Mais il faut me taire devant Toi, qui voyant tout ce qui est possible, dois concevoir, comment mon âme d'après ses qualités T'aurait été fidelle par toute l'éternité plus, qu'un bon enfant ne l'est à sa mère.

§. 95. Toi, qui fais tout, perçant d'un coup d'œil les secrects les plus cachés des mortels, Tu me demandes compte de mes actions morales, est-ce que je puis Te racconter les circonstances et les motifs de ces actions mieux, que tout cela n'est présent à Toi, que ne saurais rien oublier ; mais si je ne puis te racconter tout cela, faute de mémoire, est-ce à Toi, qui as donné ce défaut à mon âme, de l'en punir ? Du reste, pour démontrer la promptitude, avec laquelle je veux exécuter Ta volonté, j'avouerai devant le juge le plus équitable

[1] Ebben a fejezetben Martinovics Holbachot követi, aki nagy munkája, a *Système de la Nature* végén, szintén egy halál utáni költői beszédben védi meg materialista felfogását istennel szemben.

tout ce que j'ai fait de contraire aux loix de la religion révélée et naturelle, je ne saurais Te mentir, à Toi, qui fait tout, mais je n'ai besoin pour confirmer ma consession d'aucun autre témoin, que de Toi même, qui étais témoin de toutes mes actions. Tu es très sage et tout puissant. Tu m'as fait sortir du ventre de ma mère par la voie ordinaire de la génération, je ne Te l'ai pas demandé, les élémens de mon corps étaient dissipés auparavant sur le globe n'enviant l'existence d'aucun homme, ni celle de quelque animal, ils ne T'ont demandé rien, ne désirant aucunement d'être composés dans un même corps, ils n'ont voulu d'une âme pour l'animer ; mon âme était donc innocente, et ce n'était pas sa faute d'avoir été liée à mon corps, la machine de ce corps était également innocente ; ce n'était pas sa faute non plus d'avoir reçu une telle âme, qui allait examiner durant plusieurs années toutes les vérités un peu plus importantes, et les révoquant aux principles les plus rigoureux de plusieurs sciences, c'est d'un tel examen rigoureux, que résultaient les motifs les plus forts, qui la déterminèrent à conclure, que Tu n'existais pas, que le monde soit éternel, étendu de toutes parts sans aucunes bornes, qu'il n'y a dans la nature nul principe spirituel sensible, que la nature agit par une nécessité fatale etc.

§. 96. Seigneur très-sage et très-juste ! Tu sais, que je ne suis pas devenue à[a] ces sentimens par la lecture des livres remplis des semblables opinions, ni faute de connoître les règles les plus sévères de la logique, laquelle j'ai cultivé par plusieurs années. Tu sais aussi, que je n'ai nullement adopté ces principes, pour me délivrer des liens de la religion, afin que je puisse jouir sans aucun frein de l'amour et des autres voluptés sensuelles. Tu sais au contraire, que ce n'était, que la vraisemblance plus grande de ces opinions, qui m'a déterminé à les adopter, ma nature, que je tiens de Toi, fut tourmentée dès la première jeunesse d'un paroxisme continuel, qui la portait à la recherche de la vérité ; j'ai vu d'autres, qui avaient un instinct assez petit, ou qui n'en avaient point, qui les eut poussé à embrasser les sciences, ces gens croyaient aveuglement tout ce qui leur fut inculqué par les prêtres, ils végétaient comme les bêtes, s'abandonnant néanmoins aux plaisirs défendus avec plus de fureur, que je ne m'y abandonnais moi ; j'ai donc commencé déja à l'âge tendre destitué encor de toutes les connoissances hormis celles, que contenait le catéchisme des Chrétiens, j'ai commencé dis-je à imiter ma mère, que j'ai aimé beaucoup, veuve d'une exacte probité, attachée à la religion chrétienne avec le plus grand fanatisme, puisqu'elle voulait en toutes ses actions se conformer à la sainte veuve Monique, mère du St. Augustin ; je voyais, qu'il ne me restait rien, si non d'imiter ce saint pure, c'est ainsi, que je méprisais le monde presque malgré moi-même, passant mes jours dans des jeunes, dans des veilles, dans la méditation de la passion de Jésus Christ, qui me déchirait tellement le cœur, que je fondis en larmes devant l'image du crucifié, enfin je ne passais ma jeunesse, que dans des prières et dans la macération de mon corps, m'abstenant de tous les excès, auxquels s'abandonne ordinairement la jeunesse, quoique Tu m'ais donné le tempérament le plus chaud, j'ai préservé la machine de mon corps de toute maladie périodique à l'âge virile. Plut à Dieu, que vivant ainsi Tu m'eus appellé auprès de Toi, plaçant mon âme au pied de ton trône ; c'est alors, que j'aurais été heureux,

[a] Értsd : je n'ai pas adopté.

la cour de Rome aurait fait un saint de moi, me comparant à l'innocent Aloïse,[1] les boiteux, les aveugles et les malades auraient recouvrée leur santé sur mon tombeau, les prêtres et les moines auraient augmenté le nombre de mes miracles par différentes manières, dont ils ont eux-seuls connoissance, c'est ainsi, qu'ils auraient accumulé des richesses énormes ; mais moi existant dans le ciel devant Toi j'aurais vu comme dans un miroir ce, qui ne pouvait être envisagé ni par ma philosophie, ni compris par la sainteté de l'apôtre Paule. Pourquoi est-ce Dieu très-bon, que Tu ne m'as transféré alors dans le ciel? s'il y avait un Dieu encor plus grand, que Toi, qui soit mon maître, et le tien ; Tu lui rendrais compte de cette action avec des plus grandes angoisses, que j'en ressens moi, qui Te parle avec intrépidité en justifiant mes actions ; mais puisqu'il n'y a de maîtres plus grand que Toi, il faut bien, que les crimes les plus abominables soient de bonnes œuvres, les théologiens ayant pri pour fondement, que Tu sois l'Etre le plus sage et de la plus parfaite bonté ; mais si Tu ne voulais pas encor m'avoir auprès de Toi, pourquoi est-ce, que Tu n'as pas éteint mon instinct pervers, qui me portait vers les sciences solides, pourquoi est-ce, que Tu l'as plutôt augmenté de jour en jour au milieu de mon fanatisme, de sorte, qu'il n'y a presque point de science solide, que je n'eusse embrassée avec fureur, sans être soutenu par aucun maître, je serais resté sans la passion des sciences homme crédule, sujet aux prêtres perpétuellement, j'aurais été animal raisonnable n'osant pourtant, ni sachant raisonner sur les vérités de la plus grande importance.

§. 97. Toi, qui malgré l'éducation plongée dans le bigotisme, qui m'était tombée en partage, n'as point éteint en moi les désirs de savoir tout ce, qui se trouve dans la nature, Toi, qui ne m'as nullement transféré aux demeures des bien-heureux alors, que je croyais avec la plus grande piété tout ce qui est incompréhensible, Toi enfin, qui prévoyant bien clairement la chute dans l'athéisme, dont j'étais menacé, ne l'as pourtant empêchée, c'est Toi, qui es la seule, la véritable, et l'unique cause de toutes mes actions, qui ont quelque rapport à l'athéisme ; car aussitôt, que j'ai commencé à cultiver sans préjugé la philosophie, les mathématiques sublimes, l'étude de la nature, l'astronomie, la philologie et la théologie, voilà d'abord nombre des motifs, qui m'ont fait embrasser presque malgré moi-même les opinions des plusieurs philosophes anciens, comment est-ce, que je puis être coupable vis-à-vis de Toi conformant mes actions à des opinions, dont j'ai examiné la vérité par l'espace de plusieurs années, n'est-ce pas, que l'on doit choisir telle action plutôt, que telle autre, d'après les motifs, qui s'offrent à notre esprit ; ces motifs naissent d'une représentation nette du bien ou du mal, et celle-ci dépend des objets conçus aussi clairement et aussi distinctement, qu'ils pouvaient l'être ; mais ce ne sont, que des gens examinans tout ce, qui se trouve hors d'eux par une longue étude et méditation, par des comparaisons et des analyses faites nettement, qui puissent atteindre à ces notions claires et distinctes. Moi entreprenant cet examen, à ce que Tu sais assez bien, avec un plus grand soin, qu'il ne fut entrepris par plusieurs législateurs, qu'est-ce que je pouvais conclure, si non, que mes opinions surpassaient beaucoup en vraisemblance celles de Moïse, de Jésus Christ, de Muhamed aussi-bien, que celles des indifférentistes, des déistes

[1] Szt. Alajos castiglionei hg. (1568—1591) jezsuita szerzetes, akit tiszta életéért a római katolikus egyház az ifjúság védszentjeként tisztel.

ou des naturalistes,[1] n'ai-je pas raisonnant de la sorte relevé beaucoup plus Ta gloire que ces autres, qui ont assujeti leur raison, mettans leur confiance dans les mérites de Moïse et dans ceux de la passion de Jésus Christ, qui espérant des indulgences plénaires, ont négligé de gourmander leurs passions, la composition de mon corps et de mon âme, destinée par Toi au raisonnement, s'acquitait parfaitement de son devoir, concluant les vérités des prémisses bien examinées, elle a vécu d'après elles tranquillement ; c'est ainsi, que ma composition faisait un homme raisonnable, d'autres ne formans pendant toute leur vie aucun raisonnement sur des matières de cette importance, se fiant aveuglement aux impostures des prêtres, ils ont végété à la honte du genre humain.

§. 98. Tu sais, si je n'avais eu assez des sujets de me désésperer, de Te mépriser et de Te maudire, après que ni la Bible, ni les conciles, ni les saints pères, ni les théologiens, tels qu'un Bellarmine,[2] qu'un Thomas,[3] qu'un Augustin, qu'un Scote,[4] qu'un Tournelle,[5] qu'un Moline[6] n'ont pu nullement me convaincre de la vérité d'une révélation, après que les écrits des métaphysiciens les plus célèbres, tels, qu'un Clarke, Baxter,[7] Basedow,[8] et Fils de Mendel, qui ont fait leur possible pour démontrer ton existence, ne m'ont nullement satisfait, Tu sais, quelle douleur me tourmentait alors, que je voyais, que depuis tant des siècles ton existence n'a pu être démontrée en aucune manière. Tu sais, dis-je, combien j'ai souhaité alors, que je me voyais dépourvu des principes de toute religion, ou de savoir Ton existence et Ta magnificence, ou d'y pouvoir ajouter foi aveuglement. Tu n'a voulu m'accorder cette foi, qui est un don de Dieu, accordant en même tems ce présent aux hommes les plus stupides, qui ne le méritaient point ; mais loin de t'outrager alors, j'ai plutôt tâché de devenir une créature utile, faisant tous mes efforts pour découvrir ton existence ; m'étant jetté dans le chemin des sciences, j'ai examiné tous les phénomènes de la nature, croyant qu'il y a peut-être des traces nombreuses de ton existence, je me suis occupé de l'analyse chymique des corps, non pas pour accumuler der richesses, mais seulement pour voir, si les forces de la nature soient la seule et unique cause de la contingence et de la mutabilité des êtres, ou si l'on doit adopter encor hormis ces forces un principe distingué de la nature, un Architecte suprème. Des corps, qui existent sur la terre j'ai passé

[1] Naturalizmus az a filozófiai szemlélet volt, mely csak a természetben föllelhető dolgokat ismerte el valóságnak, és a társadalom fejlődését is természeti törvényekkel akarta magyarázni.

[2] Bellarmin Róbert (1542—1621) olasz jezsuita, Pázmány Péter személyes jóbarátja, a protestánsok elleni hitvita-irodalom egyik fő alakja. Tagja volt a Galilei fölött ítélkező inquiziciós bíróságnak.

[3] Aquinói Tamás.

[4] Duns Scotus (1274—1308) angol skolasztikus filozófus, az Aquinói Tamás nézeteivel (tomisták) bizonyos fokig szembenálló scotista filozófiai irány megalapozója.

[5] Talán Tournely Honoré (1658—1729), a Sorbonne nagyhírű teológia-tanára, a janzenizmus esküdt ellensége, akinek *Cours de théologie* c. 18 kötetes munkáját a maga korában a legvilágosabb katolikus teológiai rendszerezésnek tartották.

[6] Molina Luigi spanyol jezsuita (1536—1600); szintén antitomisztikus nézeteket vallott.

[7] Baxter Richard (1615—1691) angol lelkész, aki az anglikán és presbiteriánus egyházak egyesítésén munkálkodott.

[8] Basedow Johann Bernard (1723—1790) német filozófus és pedagógus. Filozófiájában a felvilágosodás szellemében bírálta az orthodox teológiai nézeteket, — pedagógiai munkáiban az anyanyelv és a természettudományok tanítását sürgette.

à la contemplation du mouvement des astres, dans toutes ces recherches ne trouvant nulle trace de ton existence, j'ai conclu, qu'il n'y a nulle certitude par rapport à ces importantes matières ; mais que l'athéisme soit de la dernière vraisemblance. J'ai examiné les loix de la nature méchaniques, dans lesquelles j'ai rencontré des liens assez forts, qui obligent aussi l'homme athée à faire tout ce, qui se rapporte à sa conservation ; c'est pourquoi je ne pouvais me résoudre à mener une vie contraire aux loix de la morale, concevant toutes les actions, qui nuisent à ma conservation, ou qui lui sont utiles, qui la diminuent, ou la détruisent tout-à-fait, je les ai conçues autant, qu'elles peuvent être conçues par quelque mortel, sentant perpétuellement dans la machine de mon corps cet instinct, qui me portait à ma conservation, voilà d'abord nombre de motifs, qui me faisaient fuir les actions opposées aux loix de la morale ; me portant en même tems à celles qui étaient conformes à ces loix. Ayant adopté l'athéisme, je ne pouvais tomber ni dans le fanatisme, ni dans le bigotisme, et quelles méchancetés, je vous prie, ne furent exercées par cette foule d'hommes, qui ont donné dans l'un ou l'autre de ces travers? L'athée n'agit, qu'après avoir examiné les choses sérieusement, le religionnaire crédule ne saurait rien examiner, ni révoquer les choses aux principes simples de la nature, plaçant son espérance aveuglement dans la foi, il sera tyran, aussi-bien que coupable de quantité d'autres crimes. L'athée est l'homme le plus tolérant ; car voyant, que toutes les actions des humains, aussi-bien que des autres êtres vivans, dépendent des motifs, lesquels résultent d'une manière particulière de concevoir les objets, manière, qui diffère selon la structure corporelle différente des êtres vivans, voyant encor, que cette structure ne dépend pas du choix de l'animal, il conclue, que l'homme avec le reste des animaux agit par quelque nécessité fatale, c'est pourquoi l'athée ne saurait accuser personne, souffrant tout tranquillement.

§. 99. Tu sais bien, combien j'étais tolérant durant ma vie, combien la vie, que j'avais menée était retirée, quels étaient mes sentimens par rapport à mes amis et ennemis ; d'après les principes de ma philosophie je n'exigeais jamais de mes amis rien, qui aurait pu donner la moindre atteinte à leur conservation, une expérience assez longue m'ayant convaincu, qu'il n'y a peut-être aucun homme, qui voudrait pour l'amour de ses amis s'exposer au moindre péril, quoique moi, ce que Tu sais bien, Toi auquel rien n'est caché, j'ai soutenu assez souvent le parti de mes amis avec des considérables dangers, principalement à ce tems, où je n'avais encor une idée assez nette de l'amitié ou de l'inimité, enfin durant toute ma vie haïssant l'oisiveté, je cultivais les sciences solides avec une application assidue, j'ai examiné les phénomènes de la nature les plus difficiles sans préjugé, approuvant ou réprouvant les opinions des philosophes sans aucun égard aux sectes, selon qu'elles me paraissaient plus ou moins vraisemblables, m'étant pourvu moyennant l'étude et une observation assidue des principes politiques, j'ai ménagé les usages absurdes introduits dans la conservation, me conformant en même tems à ceux, qui ne combattaient pas mes principes avec modestie, j'ai évité les ministres du prince, n'en rencontrant qu'assez peu, dont la philosophie était solide, j'ai évité les plaisirs grossiers d'une honteuse amour, plus que tous les vices, j'ai quitté même des femmes jeunes et belles, qui auraient tenté la chasteté d'un Joseph, observant le peu de convenance, qu'elles avaient avec ma philosophie, je les ai quittées peu-à-peu et sans haine, enfin j'étais plus content de mon sort que ceux, qui furent régalés par Toi d'une foi aveugle, leurs anges tutélaires ne

savaient mieux les guider, que ma philosophie m'a conduit ; j'ai corrigées les erreurs commises dans ma jeunesse, aussitôt que j'ai adopté les principes de ma philosophie. Si tous les hommes avaient vécu selon mes principes, ils n'auraient eu besoin ni de société, ni des loix positives, ni d'aucune religion, pour passer leurs jours tranquillement à l'honneur de l'espèce humaine.

§. 100. Tous cela je ne l'ai pas avoué aux hommes, mais à Toi, mon Dieu, qui es mon juge très-juste, que les hommes croyent cela, ou qu'ils le prennent pour fable, c'est-ce qui m'est tout-à-fait indifférent, sachant bien, que toute chose est également sujette aux louanges et au blâme des hommes, tout ce que Tu a créé, leur est obscure; Tu leur a donné les passions les plus dangeureuses dont ils sont déchirés, les hommes les plus sages sont loués par l'un et blâmés par l'autre, en peu de mots, quelquefois ils n'observent en tout, que l'ordre le plus exact, quelquefois ils ne remarquent nulle part de l'harmonie, je ne regarde pas ce chaos de la nature entière, dont je ne constitue, qu'une partie à peine sensible ; mais je T'avoue, uniquement à Toi, Te prenant pour témoin, que la vérité la plus exacte se trouve en ma consession, j'attends donc Ton jugement, O Toi juge très-juste, et très-sage! Tu ne saurais me condamner selon les loix de la justice, car j'ai vécu mieux, et mes actions étaient plus conformes aux loix de la nature, que celles de tant d'autres, auxquels Tu a daigné donner la foi, qui sont crus saints par le reste des hommes. Tu peux T'emporter contre moi par une double raison, ou parceque je ne croyais pas ni à Ton existence, ni à la révélation, ou parceque j'ai conformé mes actions uniquement aux loix de la nature ; le dernier de ces points s'ensuit du premier, quant au point premier, je ne me suis égaré aussi long-tems, qu'il T'a plu de conserver en moi la foi, qui est ton présent ; mais aussitôt, que Tu a éveillé en moi cet instinct, qui me portait vers les sciences solides, était-il bien alors en mon pouvoir de rejetter toutes les raisons, qui me firent nier ton existence, quoique les théologiens osent avancer cela pour leur avantage, Tu ne l'avance pas de même, les surpassant en sagesse infiniment. Il n'y avait personne au monde à ce, qui me paraît, qui n'aurait pas senti le pouvoir des motifs, qui influaient dans la machine de son corps, il n'y a personne, qui eut exercé quelques actions contraires aux motifs, qui exerçaient leur énergie sur lui, donc tout ce, que j'ai fait, je le dois à Toi, c'est par ta grâce, que les hommes deviennent saints et qu'ils croyent aveuglement, ils sont disgrâciés par Toi, s'ils sont régalés des talens, qui les font philosophes. Dans chacune de ces espèces d'hommes Tu manifestes ta gloire, montrant dans les hommes crédules, que Tu peux créer et conserver une machine, qui ressemble aux hommes par la figure et qui n'est, qu'une bête par l'aveuglement ; Tu montres dans les philosophes, qu'un homme puisse s'acquitter de ses fonctions comme il faut, sans avoir besoin des loix positives. Montrant donc une plus grande puissance dans ces derniers, il faut bien, que tu aies bâti aussi un ciel sans comparaison plus excellent, pour y placer les philosophes, je vois déjà une foule des esprits les plus élevés, qui T'environnent, je distingue dans le nombre de ces bienheureux, un Leucipe, Anaxagore, Epicure, un Ocellus de Lucanie, un Timée des Locres, un Lucrèce, Spinosa, Helvece, Mirabeau, Bolingbroke, La Métrie,[1] Frédéric le grand Roi de Prusse et nombre d'autres, qui jouissent de la récompense de leurs travaux. Mais que dis-je? si Tu es Dieu tel, que la théologie des

[1] La Mettrie Julien Offroy (1709—1751), a XVIII. századi francia materializmus orvosi vonalának legkiválóbb képviselője.

hommes Te représente, Tu ne saurais être offensé par nul crime, celui qui s'offense doit changer l'opinion, qu'il a conçue de celui, qui l'outrage ; mais un Etre immuable comment saurait-il changer de sentiment : il n'y a donc nul danger, qui me puisse menacer vis-à-vis de Toi.

Allez donc vivre, O vous philosophes ! selon les loix de la nature, menez une vie tranquille, à la quelle la philosophie vous conduit, moquez vous des sottises du monde crédule, qui imagine tantôt un Dieu corporel, tantôt lui donne des qualités humaines, telles, quelles sont la justice, la miséricorde, etc. Si le Dieu est un être infini, il ne peut pas tracer l'existence de son portrait dans les corps finis et passagers, ou dans ce monde, et ne l'est pouvant : il faut, qu'il excuse notre ignorance par rapport à son existence.

Ezzel végződik az I. kötet. Végezetül leközlöm a tervezett, de el nem készült II. kötetnek az I. kötet végén olvasható tartalomjegyzékét:

Contenu de la seconde partie

Chap. I. De la nature et de sa façon d'agir.
Chap. II. Des différentes modifications de la matière, ou des propriétés des corps.
Chap. III. Des combats, ou des chocs de la nature.
Chap. IV. Des absurdités apparantes, qui découlent de la façon de penser propre â l'homme.
Chap. V. Des avantages, desquels jouissent les hommes sur les autres animaux.
Chap. VI. Sur les principes d'une bonne société civile.
Chap. VII. Des véritables remédes, pour corriger la forme du gouvernement dans les sociétés introduites.
Chap. VIII. Sur la tolérance philosophique de toutes les religions.
Chap. IX. Sur les principes du commerce.
Chap. X. De la culture des sciences dans une société bien réglée.
Chap. XI. De la police.
Chap. XII. De l'administration de la justice.
Chap. XIII. Des finances d'une société bien réglée.
Chap. XIV. Sur les fondemens de la guerre et de la paix.
Chap. XV. Catéchisme des philosophes.

2.

1790 január 29, Vukovár

Szerém megye rendeinek felirata II. József királyhoz

December 18-i leiratát megkapták, a takarmányszállításnak és újoncozásnak kötelességszerűen eleget fognak tenni. Kérik, az országgyűlést még ebben az évben hívja egybe. Addig is állítsa vissza a megyegyűléseket, a megyei tisztviselők szabad választását ; törölje el az új bírósági eljárást s helyezze vissza jogaiba a megyei táblákat és a Kir. Táblát. A német nyelv helyébe hozza vissza a latint. Engedélyezze a megyei pecsétek használatát ; állítsa vissza a hiteles helyek intézményét ; szüntesse meg a földmérést ; törölje el az Assistenz Commandót ; a magyar koronát őriztesse Magyarországon. Az állattenyésztéshez nélkülözhetetlen só árát szállítsa lejjebb. Az országgyűlésen pedig választasson nádort, majd koronáztassa meg magát.

Eredeti: O. L. M. Kanc. 1790 : 1816. sz. Felső szélén a Kancellária följegyzése : *Praesentirt* 9. Februarii 1790, — majd : „wird ad cumulum gelegt." — Hivatalos másolata : O. L. Helyttan. Comm. 1790 : fons 65, pos. 33.

1789 végére II. József abszolutisztikus rendszere teljes válságba került. A megyék mindaddig csöndes ellenkezése nyílt ellenállásba ment át, a Habsburgellenes köznemesi tábor szervezkedni kezdett és a legtöbb törvényhatóság kereken megtagadta a török háború folytatásához szükséges újoncozás végrehajtását, valamint a hadsereg ellátásához gabona- és takarmány leszállítását. (A helyzet részletes jellemzését l. Marczali Henrik, *Magyarország története II. József korában.* III. Bp. 1888, 550 s köv. l.)

A fenyegető kül- és belpolitikai helyzet meghátrálásra kényszerítette az ekkor már halálosan beteg uralkodót. 1789. december 18-án, a megyékhez intézett köriratában (az első, melyet németül és magyarul adatott ki) megtette az első lépést abszolutisztikus kormányzása felszámolására : bár az újoncozásra és a gabonaszállításra vonatkozó rendeleteit fenntartja, elismeri az alkotmányos sérelmek jogosultságát és országgyűlés egybehívását ígéri. Ez a leirat, melynek ismerete nemcsak az 1790-es mozgalmak kialakulásának szempontjából fontos, de Szerém megye itt közölt feliratának megértéséhez is elengedhetetlen, így hangzik (fogalmazvány : M. Kanc. eln. 1789 : 186. sz.) :

„Második Jósef, Isten kegyelmébül választott romai császár, a Birodalomnak mindenkor öregbítője, Német, Magyar, Tseh, Dalmátzia, Horváth és Tóth Országnak apostoli királlya, Austriának fő herczege etc.

„Tisztelendő, tisztes, tekéntetes és méltóságos, méltóságos, vitézlő és nemes kedves híveink ! Midőn mult septembernek 24-dik napján hozzátok botsátott királyi levelünkben hadi-seregeinknek élelmekre szükséges gabonának adására és ujj katonáknak állításokra intézett kivánságunkat néktek jelentettük volna, vártuk tőletek minden bizonnyal, hogy ti az hazához (mellynek védelmét néktek szintén ugy, mint nékünk szivelleni kell) való szeretettől gerjesztetvén, a reátok intézett gabonának az általunk meg-határozott illendő fel-tételek alatt meg adására, nem külömben a katonáknak kiállításokra-is tökélletes készségeteket meg mutatni el nem mulattyátok. Váratlan volt tehát utólsó közönséges gyüléstekben lett végezésetek, melly által kivánságunknak rendes felvetelét el mellőzvén, buzgóságtokat tsak abban határoztátok meg, hogy ezen vármegyének földes-urai a magok szükségétül meg maradó gabonájoknak az hadi-sereg számára leendő által adására fel serkentessenek, melly szerént a földes-urak adományának mértékje bizontalan lévén, az attúl függő hadi sereg élelme-is tsuppán bizontalanná tétetik ; parantsollyuk tehát néktek, tegyetek ollyan rendeléseket, hogy az ezen vármegyére esett gabonának száma a fellebb említett és septembernek 24-dik napján költ királyi levelünknek intézése szerént bé szedettessék, és az arra rendelt helyekre bé szolgáltassék, nem külömben a Magyar Királyi Helytartó Tanáts által tett rendelések szerént az uj katonák-is ki állitassanak.

„A mi pedig a vármegyéknek azon panaszaikat illeti, mellyeket mind most, mind pedig a múlt esztendőkben tartatott közönséges gyülésekbül olly kéressel előnkben terjesztettek, hogy mi azoknak orvoslásokra ország gyülését hirdetnénk, még eddig ugyan sem meg-koronáztatásunk (mivel mindenféle közbenjárúlt nevezetes történetek által abban hátráltattunk) végben nem mehetett, sem pedig ország-gyülése nem tartattathatott, mivel azon dolgok, mellyeknek végső el intézések az ország-gyülésétül függ, annyira el nem készitethettek, hogy az ország-statussainak és rendeinek elejekben készen terjesztethettek volna, és a mostani háború is az ország gyülésének tartását nemengedi ; igérjük mindazonáltal néktek a mi királyi szavunknak erejével, a mellynek meg értésére mi titeket itten öszve gyülekeztettünk, hogy mihelyt a békesség mindenütt a mi tartományainkban helyre állitatik, önnön magunk azonnal a törvénynek tartása szerént való ország gyülését hirdetni, és ott azon panaszokat a mi hiveinkel az országnak statussaival és rendeivel együtt tanátskozásainknak tárgyául fel venni, és a nemzetnek állandó javát munkálódni úgy fogjuk, hogy az állandó oszlopokon nyughassék.

„Valamint tehát Ti ezen el tökéllett szándékunkban azon szüntelen való atyai gondoskodásunknak, mellyel az haza-javához viseltetünk, tanú bizonságát meg ismérni fogjátok, úgy meg várjuk Tőletek, hogy Ti-is azon esetre, ha az háború, reménségünkön kivül, még tovább is tartana, egész tehetségteknek reá szánásával nékünk az haza javára szükséges segedelmet nyújtani készen lesztek.

„Egyébb aránt Titeket hozzátok hajlandó tsászári-királyi kegyelmünkről bizonyosokká tészünk. Költ fő herczegi várasunkban Austria Bétsben, decembernek 18-dik napján 1789-dik esztendőben."

II. József azt remélte, hogy részengedményei kielégítik az elégedetlen magyar rendeket és lecsendesítik a forradalmi hangulatot. Leirata azonban éppen ellenkező hatást ért el: a köznemesi tábor immár teljes rendszerváltozást kívánt, s a leíratban csak első lépést látott más, fontosabb változtatások megtételére. Ugyanakkor az ellenzék radikális szárnya, II. József, söt a Habsburg-ház teljes mellőzése céljából már külső hatalommal, a porosz királlyal is kapcsolatba lépett.

Az 1790 január folyamán tartott megyegyűlések már kivétel nélkül a nemzeti ellenállás hangját ütik meg. De míg a nyugati megyék legtöbbje lojális hangon, a dinasztiához való hűséget hangoztatva kéri az uralkodót alkotmányellenes rendeleteinek visszavonására, az északi és keleti országrész rendeinek hangja fenyegető. (Álláspontjukat ismerteti Marczali, *i. m.* 559. s köv. l.)

Szerém megye január 29-i közgyűlésének lefolyását nem ismerjük, de a felirat hangjából következtethetjük, korántsem lehetett olyan viharos, mint Nógrádé vagy Biharé, ahol még a királyi biztos személye is veszélyben forgott.[1] (L. Marczali, *i. m.* 560. l.) A megye, bár az országgyűlés egybehívását és az alkotmányjogi sérelmek orvoslását szükségesnek látja, készségesen megszavazza az ujoncot és élelmet a háborúra, (a legtöbb megye ezt kereken megtagadta), és — ez talán a legjellemzőbb — a magyar nyelvű uralkodói leíratra német nyelven készíti el válaszát, és alázatos hangon csak kéri a latin nyelv visszaállítását, akkor, amikor a megyék túlnyomó többsége már elhatározta : németül írt rendeletet nem fogad el többé. (Minderre : Marczali, *i. h.*) Hajnóczy meg is rótták ezért barátai.[2]

Nem tudjuk, hogy a megyei hangulat irányításában mennyi része volt a megye első alispánjának, Hajnóczy Józsefnek. De azt tudjuk, hogy állásfoglalása, egyéni véleménye, lényegében azonos volt megyéje hivatalos megnyilatkozásával : az országgyűlés egybehívását, bizonyos alkotmányjogi sérelmek orvoslását szükségesnek látta, a jozefinizmus rendszerének teljes felszámolására azonban nem törekedett. Sőt egyes kérdésekben, főleg a rendi jogok kizárólagossága terén, mint nem nemes, szemben is állt megyéjével.

Azt tehát nem mondhatjuk, hogy a megye felirata mindenben Hajnóczy álláspontját tükrözi, azt azonban minden bizonyossággal állíthatjuk, hogy ezt az iratot, ahogy Szerém megye korábbi fölterjesztéseit is ő maga fogalmazta. Ezt bizonyítja Mlinarics Lajos idézett levele, valamint Bartsch Konrádnak, Hajnóczy bécsi barátjának megjegyzése. Hajnóczy neki is megküldte a felirat egy másolatát, s Bartsch úgy találta, az irat németsége nagyon gyönge, mintha nem is barátja írta volna.[3]

Allerdurchlauchtigster Kaiser und König,

Allergnädigster Herr!

Mit tiefester Ehrfurcht und innigstem Vergnügen haben wir Er. M. a. g. Schreiben vom 18-ten Dezembris in unserer heüte unter dem Vorsitz

[1] A gyűlésen Splényi József br., a pécsi közigazgatási kerület királyi biztosa elnökölt, de a megye feliratát kísérő jelentésében egy szóval sem utal a közgyűlés lefolyására. (O. L. M. Kanc. 1588/1790. sz., eln. 3/1790. sz. és Helyttan. Comm. 1790 : 65. fons. 33. pos.) Mivel azonban kerületének azokról a közgyűléseiről (pl. a Baranya megyeiről) ahol a köznemesség viharos jelenetek közt támadta a kormányt és az uralkodót, követelve a törvénytelen rendeletek visszavonását, Splényi részletes jelentést küldött (O. L. Helyttan. Pol. com. 1790 : 92. fons), — abból hogy Szerém megye esetében nem jelentett semmit, következtethetjük, hogy nem is volt mit, vagyis a gyűlés csendben folyt le. (Splényi és külön Pálffy kancellár Hajnóczyhoz írt utasítását az uralkodói rendelet kihirdetésére és a közgyűlésre l. Széchényi Kvt. Ms. Quart. Germ. 845. — Hajnóczy jelentésének pár soros kivonata : O. L. M. Kanc. 2840/1790. sz.)

[2] Mlinarics Lajos, Bács megye alispánja (szintén régi szabadkőműves : *Abafi*, 46. és 349. l.) 1790. febr. 10-én azzal küldte meg megyéje latinnyelvű felíratát Spissich Jánosnak, a későbbi zalai alispánnak, akkor még a vukovári uradalom jószágkormányzójának, hogy Hajnóczynak is mutassa meg. „Mutasd meg országtul elpártolt Hajnoczinak, — írta — had tanullon belüle. Ország gyűlésén magam megh gyalázom német repraesentatiójáért. Mondgyad megh nékie, ne bojíja maga ellent az országot, inkább halgassor, ha többivel tutulni nem akar." (O. L. Nádori t. lt. Ad polit. 1796 : 121. sz. 13. mellékl. Idézi *Bónis* is, 73. l.)

[3] „Da ich an englische, französische und andere grundlich und rednerisch schön geschriebene politische Representationen gewohnt bin, so war ich mit Ihrer Representation nicht zufrieden ; unmöglich kann das Deutsche von Ihnen herrühren, denn es ist nicht deutsch ; doch lobe ich daran, dass darin ausführlich angezeigt ist, was die Gespannschaft verlange ; alle übrigen Vorstellungen, die ich lis, waren gewaltige Worthaufungen deren Sinn kaum zu errathen war." (Bartsch levele Hajnóczyhoz, 1790. febr. 27 : St. A. Vertr. A. 71. fasc. 7. köteg.)

der [!] Obergespannschaftswürde Versehers Freyherrn v. Splény[1] danknehmends empfangen. Gerührt über das von Er. M. a. g. geäusserte Wohlgefallen, werden wir die beynahe schon beendigte Naturalien-Lieferung und nach der a. h. Vorschrift in Gang gesetzte Recroutirung auch ferner, nach der auf uns genommenen Verbindlichkeit, pflichtmässig zu Stande zu bringen unser höchstes Augenmerk seyn lassen. Gleich wie wir ferner unsere Freude über Er. M. a. g. Aüsserungen nach aller Orten hergestellter Ruhe einen Landtag zu halten nicht mit hinlänglichen Worten auszudrücken vermögen: so nehmen wir uns auch im vollem Zutrauen Er. M. Huld die Freiheit, unterthänigst zu bitten, E. M. geruhen die Erfüllung unseres einzigen, höchsten und alle übrige in sich fassenden Wunsches, ihre getreue Stände von Ungarn und denen dazu gehörigen Provinzen auf einen Landtag zusammen zu beruffen, nicht auf künftigen Zeiten auszusetzen, sondern nach dem Beyspiel Ihro Majestät Marien Theresiens glorwürdigsten Andenkens, welche 1741 bey einem heftigen, fast von allen Seiten entstandenen Krieg ihre getreüe ungarischen Stände zusammen berufen und auch mit Rath und Thate und nachhero auch glücklichen Erfolg von denselben unterstützt worden, dieses sicherste Merkmal der a. h. Zufriedenheit noch dieses Jahr a. g. zu gewären. — Wir ersehen in allen Er. M. weisesten Verordnungen die Quelle des auf das allgemeine Beste abzielende Einzigen und a. h. Vorsatzes, und desswegen ist unser eifrigster Wunsch in einem Landtag mit denen übrigen Ständen auf Mitteln bedacht zu seyn, wie so gute auf das gemeine Wohl abzweckende Anordnungen auf die spätesten Nachkommen und sowohl die Wohlfahrt derselben, als auch der auf Er. M. in vollestem Maasse daraus folgende Ruhm über die von der Vorsicht Er. M. gesetzte Lebensdauer sich erstrecken mögen.

Unter dessen aber, biss wir dieses einzigen zu unserm Glücke unter Er. M. glorreichen Regierung abgehenden Trostes theilhaftig werden, bitten wir E. M. unterthänigst uns folgende, mit unserer Staatsverfassung innigst verbundene und von unserer Wohlfahrt unzertrennliche Stücke a. g. zu gestatten:

Die vorhin gewöhnliche Abhaltung der General-Congregationen und die 56: 1723 festgesetzte freye Wahl der Comitats-Beamten. Wir sind überzeügt, dass jenes, die sicherste Art sey, von allen auf das allgemeine Beste abzielenden Gegenständen sich echte Begrife zu machen und in eine vollständige Wirksamkeit zu setzen. Zur Aufmunterung und Aufkeimung der bürgerlichen Tugenden dagegen hat bisshero am meisten der Gedanke durch die freye Wahl seiner Mitbürger das Ansehen einer Magistrats-Person zu erlangen, beygetragen.

Die Abschaffung des Ordinis Judiciarii in der neüen Criminal-Ordnung. Wir wissen es aus der Erfahrung, dass die jetzige Art, Gerechtigkeit vor den Unter-Gerichten zu suchen, äusserst verwirrt, und so kostbar ist, dass es nur ansehnliche Summen, um solche zu suchen, gelten muss. In peinlichen Fällen haben wir uns durch die Erfahrung überzeügt, dass nach der jetzigen Methode solche doppelt so lange, wie vorhin währen, folglich der Hauptendzweck durch eine schleünige Justiz andern vom ehnlichen Verbrechen abzu-

[1] Az alkotmány visszaállításával a közigazgatási kerületek megszüntek, s Splényi Józsefet, a pécsi kerület királyi biztosát is fölmentették állásától. Az újonnan kinevezett megyei főispánok hivatalbalépéséig azonban ideiglenesen ő látta el a volt pécsi kerületbe tartozó megyék főispáni teendőit. (L. Pálffy kancellár leiratát Hajnóczyhoz, jan. 28-áról: Széchényi Kvt. Ms. Quart. Germ. 815.)

halten verfehlet. Die in der neüen Criminal-Ordnung anbefolene harte und langwirige Strafen, da sie lange nach schon vergessenem Verbrechen und grössten Theils ferne von dem Orte, wo solches begangen worden, fortdauere, viel mehr ein Mitleiden gegen die Bestrafte, als Abscheü erregen, und eben desswegen zu ihrer Entweichung aus den Kerkern mehrere bewegen.

Die Abstellung der Untergerichte und Widereinsetzung der Comitats-Sedrien und der Gerichtsbarkeit der Comitats-Beamten. Die jetzige Verfahrungsart ist, Allergnädigster Herr! ungeachtet die Mitglieder der Untergerichte geringe Besoldungen haben, kostbarer, den Partheyen beschwerlicher, und da die Untergerichte beynahe keinen wichtigen Schritt ohne Mitwirkung des politischen Magistrats thun können, langwiriger, und diese zwey Gerichtsbarkeiten, die politische nähmlich und die Justitz-Behörden, allzuoft in Collision bringend.

Die Widereinsetzung der Königl. Tafel in ihre vorige Activität und der vorhin gesätzmässig-festgesetzten Appellata an beyde höchste Gerichtshöfe.

Die Beybehaltung der seit Gründung der Monarchie bestehenden lateinischen Sprache im Justitzfach und Widerherstellung im Politischen, da die deütsche Sprache den wenigsten von dem Ständen bekannt ist, mithin auch hirinfalls wegen der Unverständlichkeit der deütschen Verordnungen sich immer viele Hindernisse und Missverstand äussern.

Die Zurückstellung des von Er. M. uns abgenommenen Comitats-Sigills.

Die Abschafung der Landtafel und Widererstattung der denen Privat-Ständen gehörigen Acten, an die so genannte loca credibilia und widerum bey den Comitaten einzuführenden Intabulation.

Die Abstellung des sowohl dem Grundherrn als Unterthanen kostbaren, beyde drückenden und nicht nutzbaren Ausmessungs-Geschefts.

Die Abschaffung der ohne allen Nutzen eingeführten und so gar gegen unsere Magistrats-Personen durch die Landes-Commissaires gebrauchten Assistenz-Commandi.

Die Rückgabe dernach so vielmals wiederholten Landesgesetzen im Lande aufzubehalten beschlossenen ungarischen Krone, und der Aufbewarung derselben von den ungarischen Kronhütern.

Die Rücksetzung des Vorigen Salzpreises. Diese Gegenden, Allergnädigster Herr! leben guten Theils von der Viehzucht. Sie hat Theils durch die vielen Aerarial-Arbeiten, theils durch die aus den eroberten Provinzen herübergebrachte Viehseüche am meisten gelitten,[1] und es ist zu befürchten, dass durch den erhöheten Salzpreiss der Landmann solche gänzlich vernachlässigen wird.

Dieses ist, um dessen a. g. Gestattung auch vor dem Landtage, da sie ohne mindester Verwirrung der Politischen sowohl als Justitzgegenstände, und ohne die mindeste schmälerung Er. M. a. h. Gerechtsamen, durch einen einzigen a. g. Befehl mit einem Wink zu Stande gebracht werden können, wir Er. M. unterthänigst und mit vollem Zutrauen in ihre Huld und a. h. Gnaden bitten. Dabey aber auch nochmals zu widerholen uns die Freiheit nehmen, Er. M. geruhen deren Zustandebringung, da sie mit unserer Wohlfahrt unzertrennlich verknüpft sind, keinesweges zu verzögern, auch den so sehnlichst und allgemein erwarteten Augenblick, sich in die Versammlung

[1] A szerémmegyei marhavészről néhány érdekes adatot közöl Martinovics Ignác bátyja, Márkus, akkor még a megye orvosa, ifj. Ráday Gedeonhoz írt 1789. nov. 19-i levelében : Ráday Lt. Ráday II. Gedeon levelezése.

ihrer getreüen auf dem Landtage zusammen zuberufenden Stände sich zu begeben, den Palatinus vorläufig wählen, alsdann aber sich gewönlicher Massen krönen zu lassen, und die Aufrechthaltung der Selbstständigkeit des Landes nach dem glorreichen Beyspiele ihrer in Ungarn regierenden Vorfahren bestätigen, und dieserwegen den Landtag auf das eheste und ohne Aufschub auszuschreiben. Die getreüen Stände dieses Comitats werden ihren hiezu abzuschickenden Abgeordneten, als einen Hauptpunkt in der Instruktion geben, nur für das allgemeine Wohl sich eifrig zu bezeugen, und denen selben einbinden, dass sie sich bemühen, denen zu unserm besten abzielenden weisesten Verordnungen Er. M. die gesätzmässige Beharrlichkeit zu verschafen. Die wir in tiefester Ehrfurcht und Unterthänigkeit ersterben,

Eüer Majestät
Vukovár, den 29. Jänner 1790
allerunterthänigste und getreüe Unterthanen,
gesammte Stände des Syrmier Comitats.

3.

1790 február 19, Vukovár

Spissich János jószágkormányzó levele La Langue János doktorhoz, Varasd megye főorvosához

Közli terveit, s hívja, Belgrádba menet látogassa őt meg ; kéri, a politikai változásokkal kapcsolatban állásában veszélyeztetett Hajnóczy számára járjon ki, szabadkőműves kapcsolatai révén, nemességet.

Sk. fogalmazvány: O. L. Nádori t. lt. Ad polit. 1796 : 121. sz. 30. mellékl.

A varasdi „a Jóreménységhez" címzett szabadkőműves páholy körül az 1780-as évek folyamán a felvilágosodás eszméin nevelődött, haladó gondolkozású, polgári és köznemesi elemekből baráti kör alakult ki. Zömükben jozefinisták voltak, s közülük nem egynek a nevével találkozunk a 90-es évek forradalmi jellegű megmozdulásaiban is. Közéjük tartozott La Langue János orvos, a páholy székmestere,[1] Spissich János, a későbbi zalai alispán[2] és Hajnóczy is, aki 1783-ban, Széchényi Ferenc horvát vice-bán

[1] La Langue János (1743—1799), Varasd megye kirurgusa, a varasdi „A Jóreménységhez" szabadkőműves páholy székmestere. (Szabadkőműves nevén : Jonathan.) Szabadkőműves vonalon Hajnóczy 1783-tól állandó kapcsolatban volt vele. 1785 márciusában, amikor Hajnóczyt ugyancsak Széchényi oldalán, a pécsi közigazgatási kerület biztosi titkárává nevezték ki, a varasdi páholy vezetősége külön levélben köszöntötte őt. — Hajnóczyhoz írt egyéb ránkmaradt leveleiben La Langue különben többnyire szabadkőműves testvérei számára kért támogatást, hol Széchényinél, hol magánál szabadkőműves nevén „Livius testvér"-nél. (Hajnóczyhoz írt levelei : St. A. Vertr. A. 71. fasc. 12. köteg. Életrajza, munkái : *Szinnyei*, VII. 677. h. Vö. *József nádor iratai*, I. 98. l. ; szabadkőműves tevékenységére : *Abafi*, 43. l.)

[2] Spissich János (1745—1804), korábban Zala megye főjegyzője, ebben az időben Eltz Imre gr. (1764-ben honfiusított német család sarja), vukovári uradalmának volt jószágkormányzója ; 1790. június 6-án Zala megye megválasztotta első alispánjává. Buzgó szabadkőműves, a Habsburg-ellenes rendi mozgalom harcos tagja. Ismeretségben, sőt barátságban volt a magyar jakobinus-mozgalom vezető egyéniségeivel, s minden valószínűség szerint a Martinovics-féle titkos társaságokról is tudomása volt. (Jellemzése, az ellene elrendelt vizsgálatok, majd alispáni állásából történt fölmentésének ismertetése : II. k. 55. l. 2. jegyz. Életrajza : *Szinnyei*, XII. 1359. h. és *Kazinczy levelezése*, XII. 2—5. l.) — Alispáni megválasztására : Bátorfi Lajos, *Adatok Zala megye tör-*



Spissich János arcképe

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

titkáraként került erre a vidékre, s aki baráti kapcsolatait később, Szerém megyei alispán korában is megtartotta velük. Ehhez a körhöz tartozott Martinovics Ignác orvos-bátyja Márkus is.[1] Hajnóczy és Spissich minden valószínűség szerint már ekkor összeköttetésbe (személyes ismeretségbe?) kerültek az ő révén Martinovics Ignáccal, akiről tudjuk, hogy bátyját többször meglátogatta.[2] (Hajnóczy szabadkőművességére v. ö. *Bónis*, 29—30. és 43. l.)

Vukovár, sub dato 19ª Februarii 1790

Domino La Langve doctori medicinae et incl. comitatus Varasdinensis phisico ordinario.

Dilectissime Frater!

Ego votorum meorum metam attigisse videri possem, si animus meus publica officia semper ambiens lucro potius, qvam honore contentari sciret. Verum qvia ex hoc in officio, quod fungor, minus habeo atqve in publicis officiis habebam, inde fit, ut lucrum, qvod indeptus sum minus a me estimetur. Etsi enim ultra bis mille florenos moderna mea functio mihi adferat, semper tamen ad officia publica, utpote honorificia, magis etiam num respicio. Certe si mihi repentinam hanc rerum in patria conversionem[3] animus praesagire potuisse, [redacted] comitatu Szaladiensi vix excessissem. Interim sive fors, sive providentia, sive fatum illud sit, quod me huc detulit, ferre ubiqve debeo, nisi inconstantiam notam incurrere velim.

Qvid? Dilecte Frater! non Te Belgradi videndi cupido incessit? Age, qvaeso! ut illam videre concupiscas, sic enim, spero, meo qvoqve Tui videndi desiderio satisfiet; per Eszekinum Vukovarinum rectam habebis viam, invenies in tui patriam omnino elegantem, [?] cujus si cultior populus incola esset, nae in illam paradigum diceres, et sterili Croatiae vestrae multum anteire judicio tuo affirmares.

Ceterum ut redeam ad modernam rerum conversionem, ut optata haec mihi et omni recte sentienti Ungaro extat, ita etiam sollicitudini est propter fratrem nostrum dilectum Hajnóczi, qvem statione sua periclitari video, qvod etsi animo omnino nobilis, sed non una etiam diplomate regio est, qvod nisi de tempore impetret, in crysim officium ejus, qvod fungitur, vice-comitis incidet.[4]

---

ténetéhez. Nagykanizsa, 1878. V. 4. l.; szabadkőműves tevékenységére: *Abafi*, 349—350. l. és *Abafi, Freimauer* V. 295. l. — L. még *Kis János superintendens emlékezései életéből. Maga által feljegyezve*. Bp. 1890. Olcsó Kvtár 741—742. sz. 234. l.)

[1] Martinovics Márkus előbb Szerém megyének volt alorvosa, majd 1790. július 5-én Baranya megye hívta meg másodalorvosának. (Személyére l. II. k. 27. l. 7. jegyz. Az ott írtakhoz kiegészítésül: felesége neve: Saiff Éva. L. A Pécs-Baranya megyei Museum Egylet Évkönyve, VII, 1914. 73. l.) Szerémmegyei állásáról való lemondásáról és Pécsre költözéséről beszámol ő maga az ifj. Ráday Gedeon gr.-hoz, a későbbi septemvirhez írt levelében. (Vukovár, 1789 nov. 19: Ráday Lt. Ráday II. Gedeon levelezése.)

[2] Az az 1790. jan. 8-án kelt, Pécsről keltezett „Martinovich" aláírású levél, (melyben a levél írója Spissichet Pécsre hívja, s amelyről a Spissich elleni vizsgálóbizottság azt hitte, Martinovics Ignác írta) Martinovics Márkus írása, és így ismeretségüket nem bizonyítja, de elképzelhetetlen, hogy az orvos ne említette volna öccsének szóban vagy írásban szabadkőműves barátait. Hiszen Ráday Gedeonnak írt leveleiben is többször megemlékezett róluk. (L. Ráday Lt. *i. h.* — Martinovics Márkus Spissichhez írt levele: O. L. Nádori t. lt. Ad polit. 1796: 121. sz. 27. mellékl. A vizsgálóbizottság véleményére, melyet Domanovszky Sándor is elfogadott: *József nádor iratai*, I. 105. l.)

[3] Nyilván II. József 1790. jan. 28-i rendeletére céloz, melyben visszavonta korábbi rendelkezéseit és visszaállította a rendi alkotmányt.

[4] A II. József által visszaállított rendi alkotmány szerint országos vagy megyei tisztséget csak nemesek viselhetnek. Hajnóczy pedig, 1786 óta Szerém megye alispánja, nem volt nemes.

Tu, Dilecte Frater! multum adjutorio esse posses ipsi commendatione Tua fraterna, ut potentibus patrociniis Hugonis,[1] Isaci[2] et Hadriani[3] eqvestrem ordinem referatur. In Te hic spem suam habeo, Tu vero apud illustres illos fratres, praesertim Hugonem, cujus solius apud regnantem suffragio frater noster beari potest, et amorem et auctoritatem obtines, qva Tu nunqvam melius utere, qvam in causa fratris et qvidem talis fratris, qvi id omni ex parte a Te meretur. Da, qvaeso, id illi, mihi imo animo Tuo, cujus qvam ille fratrum honoris, aestimationis imo et commodi egregie studiosus sit, nobilissima semper exempla edidisti, ut Te suffragatorem, imo auctorem fortunae fratris nostri gravi semper et agnoscamus et veneremur. Vale et redama eum, qvi Tui amans aeternum sum.

Spissich levelére La Langue február 28-án elutasítóan válaszolt: „Quantum ego talis asinus non essem, qui aliorum utilitatem tantum mihi summam cordi, an non praestaret pro mea quiete, si aliorum insensibilitatem aut indifferentiam meus imitaretur animus?" (O. L. Nádori t. lt. Ad polit. 1796 : 121. sz. 30/a mellékl.)

Különben nem Spissich János volt az egyetlen, akit Hajnóczy sorsa aggasztott. Barátainak és jóakaróinak leveleiből látjuk, hogy jövőjének eshetőségeivel sokat foglalkoztak. Annál is inkább, mert ahogy ezekből a levelekből látjuk, Hajnóczy kezdetben nem akart lemondani alispáni tisztségéről. Gyávaságnak, megfutamodásnak érezte ezt a lépést, s önérzetesen hivatkozva addigi munkásságára, szembe akart nézni az eseményekkel. Barátai csak nehezen tudták a lemondásra rábeszélni.

Széchényi Ferenc, aki mellett magántitkári és hivatalos minőségben éveken át dolgozott, már 1790. február 11-én felajánlotta neki házát és barátságát.[4] „Ihrentwegen schrieb ich schon an Szápáry,[5] — írta neki Bécsből — und sprach hier mit elf, solten Sie aber [bei der Restauration] bey alle dem ausbleiben, so empfange ich Sie mit offenen Armen, samt ihren Weibe, wenn Sie bis dahin eine gewählt werden haben.[6] Freylich kann ich Ihnen die Versorgung des Staats nicht geben, aber die fines privateus bekommen Sie mit Freuden von mir." (St. A. Vertr. A. 71. fasc. 24. köteg.)

Március 13-án Kiblin József, Széchényi házi káplánja[7] közvetíti Hajnóczyhoz ura újabb üzenetét (Széchényi Kvt. Ms. Quart. Germ. 815): „Graf Szécsény ist um Dich besorgt, er sorgte immer, war und ist Dein warmer Freund. Er lässt dich dessen versichern durch mich, und folgendes kömmt von ihm : Auf deine Nobilierung war nicht

[1] Pálffy Károly gr. kancellár szabadkőműves álneve.

[2] Pászthory Sándor, az 1790-es rendi mozgalomban vezérszerepet játszó kancelláriai tanácsos szabadkőműves neve.

[3] Hogy e mögött a név mögött ki rejtőzik, nem tudtam megfejteni.

[4] Hajnóczy és Széchényi kapcsolataira ld. Bártfai Szabó László, *A sárvár-felsővidéki gróf Széchényi-család története.* II. Bp. 1913, 323. s köv. l. Ugyanitt Széchényi több Hajnóczyhoz írt levelét is említi, ezekből azonban csak kettőt találtam meg a család levéltárában : O. L. Széchényi-lt. I. köteg 9. sz. I. csomó 20. sz.

[5] Szapáry Péter János gr. (1757—1815) 1788 óta Fiume kormányzója volt. 1790 január végén nevezte ki a király Szerém megye főispánjává, de az ügyek intézését csak áprilisban vette át. 1791-ben Sándor Lipót nádor, majd később József nádor főudvarmesterévé lett. (Utóda Szapáry József lett ; az irodalom gyakran összekavarja személyüket.) Jozefinista és aulikus beállítottságú, kortársai jellemzése szerint : nyílt, becsületes ember volt. (Lipót király véleménye : *Sándor Lipót iratai*, 437. l. ; egykorú jellemzések róla : *uo.* 67—68. l. ; Gabelhofer abbé jellemzése : O. L. Privatbibl. 11. fasc. 4. köteg, 1791. nov. 19-i jelentése. Kinevezésére Szerém m. 1790. febr. 25-i közgyűlésének jegyzőkönyve : O. L. Helyttan. Pol. Cott. 1790 : 106 fons, 10. pos. *Der unthätige Reichthum Ungarns wie zu gebrauchen* ... Nürnberg, 1784 c. munkáját Szinnyei tévesen Szapáry Józsefnek tulajdonítja : XIII. 393. h.)

[6] Hajnóczy felesége, a bécsi Hellmuth Johanna, két évi házasság után 1788-ban meghalt. (Hainóczy R. József, *Hajnóczy József élete.* Győr, 1894, 22. s köv. l. és *Bónis* 45. l.)

[7] Kiblin József, piarista szerzetes, korábban a Károlyi gyalogezred tábori papja. Hajnóczyvel az 1780-as évek kezdetétől bizalmas barátságban volt. (Személyére : Pallmann Péter, *A magyar piaristák II. József uralkodása alatt.* Kolozsvár, 1914. 100. l. Levelei : Széchényi Kvt. Ms. Quart. Germ. 815.)

zu dencken. Dein Plan kam zu spät und wäre selber auch noch zeitig genug gekommen, so wäre vielleicht deine illegalis nobilitas zur Last geworden. Unstreitig werden alle Josephs Edelleüte in Crisin auf dem Landtag, kommen selbst jene, die sich im Banat durch guten Ankauff den Adel erworben haben . . . Szécsény sprach wegen Deiner mit [Cancellar] Pálfi, — dieser antwortete das nemliche, setzte hiezu, er wolle nicht gleich Anfangs sich auf diese einen illegalen Schritt verleiten. Du solltest Geduld haben. — Szécsény lässt diesen zu folge Dir durch mich bedeüten, Du solltest bey der Restauration ex respectu legum selbst resigniren, um durch diese Handlung die Freüde zu machen, gleich als erkenntest Du selbst, dass man wider die Gesetze gehandelt ; dies destomehr, da deine Absetzung unvermeidlich ist, — es hilfft kein Schutz wider die ausserordentiche Gährung. Sclavonien hat das Recht alle Kezer zum Teüfel zu jagen.[1] Nobilis bist du auch nicht. Excute itaque pulverem, aber mit einem patriotischen air, — Du mustt heücheln : bey Gott ist Gnade, — lass deine deütsche Kleider unter dem Galgen verbrennen, lass dir einen breiten Säbel und Pelzchen bis an Nabel machen. Wirf mit ebatta und b . . .om a német lelkit rechts und links herum. Heil Dir dann ! und mich strafe Gott, wenn Du nicht in den ersten 3 Tagen nobilis mit 3 Rossschweifen wirst. Hast Du einmal auf eine pharisaeische Art resignirt, so packe ein und komme gerade nach Czinkendorf,[2] so will es Szécsényi haben. Du must mit ihm auf den Landtag, non sub titulo secretarii, da habe ich ihn schon naülich praevenirt, sondern ut tekintetes ur. — Du hast schon mehrere Freünde durch ihn. Das Eisen wird geschmiedet werden, und Szécsényi zweifelt gar nicht zu reussiren. Hier nach richte Dich nun . . . lass alle Hofnung fahren. Sollte Dich auch dein Comitat bestätigen, so cassirt Dich der Landtag, und dann ist alles verloren . . . Im ernst, lieber Bruder, — resignire, aber als wolltest Du selbst nicht länger mehr eine auf illegale Art erhaltene Charge auf deinem Gewissen erhalten."

A lemondásra igyekszik őt rábeszélni másik barátja, Bartsch Konrád is, az Udvari Kamara fogalmazója, maga is meggyőződéses jozefinista.[3] „Ich wünschte, — írta neki március 9-én Bécsből — dass Du alle Hoffnungen ablegen möchtest, bey dem gegenwärtigen Umständen, auf was immer für eine Art Dich in deinem Platze zu erhalten. Wirklich ist dazu gar keine Aussicht. Alles was Du vorschlägst, finden deine warmsten Freunde allhier für unthunlich. Ich habe auch an den Grafen [Peter] Szapary durch einen seiner hiesigen Freunde schreiben lassen, und derselbe hat ohne Umschweife geantwortet, es wäre unmöglich Dich in deinem Posten zu lassen. Entschliesse Dich also nur gutwillig diesen Kelch auszutrinken. Ich bin gewiss, dass du stätts klug und ehrlich gehandelt hast, und was darfst Du also von einem Szapary oder Balassa[4] besorgen ? Graf Széchény, glaube ich, hat Dir geschrieben und Dir sein Haus und alle vorige Freundschaft angebothen. Nimm das an und komme zu uns, bis der erste Sturm vorüber ist. Wie freue ich mich, Dich zu umarmen und mit Dir brüderlich über alle die Narrheiten zu lachen, die in deinem lieben Vaterlande ausgeübet werden." (*Uo.* 7. köteg.)

Hajnóczy ekkor még —, úgy látszik — nem akart lemondani tisztéről. Március 16-án Bartsch újra ír barátjának, hogy meggyőzze ennek szükségességéről: „Ich habe dein Schreiben vom 8. März eben erhalten, und antworte Dir in Kurzem, dass ich mit keinem der darin enthaltenen Sätze verstanden bin, und Dich mündlich zu widerlegen und zu überzeugen hoffe. Aber eben weil ich mich für überzeugt halte Dich bald hier zu sehen, will ich mich nicht in das Schreiben einlassen, und kann Dir auch nichts von deinen Bestellungen senden. Ich glaube Dir schon gesagt zu haben, dass Szapáry es für ganz unmöglich erklärt hat, Dich beyzubehalten. Das ist auch die Meinung des sich für Dich sehr warm interessirenden Grafen Széchény und aller seiner und deiner hiesigen Freunde . . . Der Graf Széchény hat mich ersucht Dir das alles noch einmahl zu wiederholen. Ich bin ganz seiner Meinung. Nehme nur itzt deine Dimission und man wird gewiss für Dich in wenigen Monathen einen ehrenvollen Platz ausfindig machen. Indessen komme hierher und dann will ich an deinem Bekehrungswerke arbeiten." *(I. h.)*

Március 20-án Kiblin nyomatékkal megismétli a korábbi levelében írottakat és igyekszik Hajnóczyt álláspontja helytelenségéről, sőt veszélyes voltáról meggyőzni.

[1] A protestánsok szabad vallásgyakorlatára vonatkozó magyar törvények Horvátországra és Szlavóniára nem vonatkoztak. Az alkotmányhoz való visszatérés tehát ezen a területen a katolikus vallás kizárólagosságának felújítását is jelentette.

[2] Nagycenk (Sopron m.), a Széchényi-birtokok központja.

[3] Bartsch is Széchényi Ferenc köréhez tartozott. Hajnóczyhoz ekkor már egy évtizedes belső barátság fűzte. Személyére, leveleire l. II. k. 108. l. 2. jegyz.

[4] Balassa Ferenc br. (1735 körül — 1807), 1785 óta horvát bán, 1791 után illyr kancellár, a legszolgaibb aulikusok egyike. (Életrajzi adatai : *Szinnyei*, I. 393—94. h.)

„Wie ich sehe, — olvassuk a levélben, — nimmst Du die Sache um vieles leichter als wir. Vermuthlich weil Du in jenem Ecke oder Winkel der Welt die Gährungen weniger siehest als wir, oder weil wir vielleicht ängstlicher thun als wir Ursache hätten zu thun ... Gesetzt man wählt Dich neuerdings, — laufst du nicht Gefahr im Landtag durch Ausschliessung prostituirt zu werden? So wie man itzt gestimmt ist, so wie man itzt nur für das, was Adel ist, begeistert ist, und glaubt alle Flecken, die Joseph diesem Stand angehängt, abwaschen zu müssen — so ist diese kränckende Begegnung für Dich zu befürchten. Man weiss nicht, dass Du nicht von Adel bist. Du glaubst also, man habe sich keine Mühe gegeben es zu wissen. Du irrest. — Sclavonien, Croatien hassen die Toleranz. Wird man in Betreff Deiner eine Ausnahme machen? Ich wünsche es. Dann niemand liebt Dich, volglich wünscht niemand Deine Beruhigung und Dein Wohl mehr als ich, aber ich förchte Dein rechtschaffener Freund Spisiss und andere werden schwerlich aus dem alles verheerenden Strom Dich retten können. Szécséni beharrt bey seine Meinung, Du sollst ex respectu legum resigniren (so thaten es schon beynahe alle). Will man Dich dennoch haben (so glaube ich) wirst du recht klug den Antrag nicht anzunehmen. Nur den Landtag wohl in Betrachtung gezogen! In Fall deiner Ausschliessung bey der Restauration oder deiner Quittirung, sollst Du unverweilt nach Czinkendorf zu Szécséni mit Sack und Pack kommen, der Dich auf dem Landtag mitnehmen, und da in Verbindung mit anderen Freunden, die er für Dich gesammlet, deinen Adel und deine künfftige vortheilhaftere Anstellung besorgen will." (*Uo.* 9. köteg.)

Március 25-én ismét Bartsch igyekszik barátját a lemondásra rábeszélni, arra hivatkozva, hogy Szapáry főispán sem látja lehetőnek megmaradását. „Es ist der Abbé Arnold, — írja — ein ehrlicher Schweitzer, der Deinetwegen an den Grafen Szapary also schrieb: Je vous felicite de votre nomination et vous recomande le vicespan Hainoczy. Si vous pouvez faire quelque chose en sa faveur, c'est un bien digne homme, et pour le quel beaucoup de mes amis d'ici s'interessent vivement. Die Antwort war ganz kurz, und lautete ungefahr also: Je viens de recevoir une lettre d'Hainoczy lui meme, avec de propositions; je suis bien faché de me trouver dans l'impossibilité de le conserver dans sa place. Also war in der ganzen Correspondenz von Deinem Nicht-Adel kein Wort gesagt worden; aber Du irrest, wenn Du glaubst, man sey davon nicht unterrichtet. Man weis es hier bey der Kanzley, man weis es an der Statthalterey, das kan Dir Széchény bezeugen und so weis man es gewiss auch auf dem Landtage. Und willst Du, dass Deinetwegen ein Vacarme entstehe, dass man Dir eine Kränkung anthue, die in alle Zeitungen von Europa kommen wird, und Dich auf immer dienstunfähig machen könnte. Das wäre doch wirklich ein halsbrecherisches Wagestück. Der Rath des Graf Széchény ist dagegen klug und vorsichtig, und kann Dich zu Ehren bringen. — Deine Briefe überzeugen mich immer mehr, entweder dass Du nicht weist, was in Ungarn vorgeht, oder dass Dich Dein Patriotismus blendet. Sonst würdest Du vielleicht von dem Landtage so wenig gutes erwarten als ich ... Nicht als Nicht-Nobilis allein, auch als Protestant glaube ich, dass Du nicht in Officio bleiben könnest. Schon der Kaiser soll wenige Tage nach dem Rescripte vom 28. Jänner eine weitere Erklärung an die Kanzley erlassen haben, dass es durch die Ausnahme der Toleranz doch keineswegs gemeint sey, die alten ausschliessenden Rechte von Slavonien und Kroatien zu beeinträchtigen, und auf diese Provinzen also die Toleranzgesetze sich nicht extendiren soll.[1] Vor einigen Tagen hat auch der König[2] erklärt, dass woferne die drey reservirten Punkte des Rescripts vom 28. Jänner einigen Anstand fanden, er um so weniger darauf bestehe, als der Landtag nahe sey, und auch darüber entscheiden könnte."[3] (*Uo.* 7. köteg.)

Hajnóczy végül is elfogadta barátai érveit, legalábbis Bartsch április 1-i leveléből ezt kell következtetnünk. „Ich habe mit Vergnügen Dein Schreiben vom 22. März gelesen — olvassuk a levélben — da wir dadurch endlich einmahl d'Accord geworden sind. Man kann nicht herzlicher Deine fatale Lage beklagen, als ich es thue, und ich bin Deinetwegen Deinem ganzen Lande gram; aber doch glaube ich, dass man Dir nicht anders rathen könne, als wir Dir gerathen haben. Es versteht sich, dass Du den Ober-

[1] Ezt nem József császár mondotta, hanem a horvát rendek értelmezték így L. *Marczali*, I. 120—121. l.

[2] II. Lipót magyar király. Magyar koronáját öröklés révén kapja, tehát a királyi cím koronázás nélkül is megilleti, — ellentétben a német-római birodalmi császársággal, amely címet csak megválasztás után használhatja majd.

[3] II. Lipót március 14-i leirata a megyékhez: *Marczali*, I. 73. l. A fenntartott pontok: a II. József jan. 28-i leiratában vissza nem vont három rendelkezés: a türelmi rendelet, a szerzetes rendekre és a jobbágyságra vonatkozó intézkedések.

gespan erwarten must. Wenn ich von deinen hiesigen Freunden rede, so meine ich Kiblin, Szécsény, Kerestury[1] und diejenigen, die Szécsény deinetwegen zu Rathe zieht, Pástory[2] und andere. Durch diese bin ich auch überzeugt, dass Dir bald wieder zu einem anständigen Amte, auch wohl zur förmlichen Nobilitirung wird verholfen werden." *(I. h.)*

Egy nappal később, április 2-án Kiblin már gyakorlati tanácsokat ad Hajnóczynak (Széchényi megbízásából), hogyan intézze lemondását. „Des Grafen Széchényi Meinung ist, dass Du noch einmal an Gr. Szapary schreibest, demselben die Notwendigkeit der baldigen Restauration vorstellest, ohne zu sagen, dass Du gesinnt seyest zu quittiren, aber ihn mercken lassend, dass Du es keineswegs aus eigennützigen Absichten verlangest. Abwarten sollst Du ihn allzeit, und dann sponte tua ex patriotismo (bene nota : den Schein eines Patrioten must Du annehmen — und im Fall man dich wählen würde ex patriotismo ausschlagen), resigniren. Vor der Restauration wäre bedencklich — zöge die Verachtung zu und so klein Du auch bist, so sollst Du dennoch grosz thun. Hast Du dich einmal von Deiner Grösse fürs Vatterland herabgestürzt und des Curtius Rolle im kleinem gespielt[3] — so verlange ganz bescheiden ab Universitate ein Testimonium von deiner guten Aufführung mehr nicht — more Jesuitico must du einen Freund haben, der gleichsam ohne deinen Wissen die Universität auffordere die schrifftliche Lobsprüche zu machen, und dich dem Landtag als den wahren Patrioten, (der eher betteln, als eine ungesetzmässige Charge behalten wollte) zu einstellen ad nobilitatem obtinendam . . . Du kannst überzeügt seyn, dass der Graf [Széchényi] Dich gerne sehen und sich für dein Wohl interessiren wird. Sein edler Herz ist Dir Bürge dafür." (*Uo.* 9. köteg)

A tisztújítás az 1790. április 29-i megyegyűlésen ment végbe, az új főispán, Szapáry Péter János gr. elnöklete alatt.[4] Hajnóczy önérzetes szavakkal búcsúzott a rendektől : „Bár — úgymond — előkelő származással, vagyonnal, külső előnyökkel nem dicsekedhetik, és a hivatalokhoz sem ért, mindig kivívta előljáróinak elismerését ; kiérdemelné a jövőre is. Azonban minden jó polgár köteles engedelmeskedni a törvényeknek, még ha hátrányosak is reá nézve. Ő tehát meghódol azon törvénynek, mely a nem-nemeseket a hivatalokból kizárja, bár Magyar- és Lengyelországot kivéve egész Európában hatályon kívül van helyezve. Reméli egyébként, hogy a megye rendei, vagy legalább azok, kik közelebbről ismerik, nem fogják méltatlannak ítélni a hivatalra, melyet négy éven át viselt".[5]

Május legelső napjaiban Hajnóczy elhagyta Vukovárt.[6]

[1] Keresztury István, Hajnóczy régi szabadkőműves barátja, II. József alatt Baranya megye másodalispánja ; Splényi József bárót, a pécsi kerület biztosát ő kérte meg, hogy Hajnóczy érdekében írjon Szapáry Péternek, az új főispánnak. (Hajnóczyhoz írt levele, márc. 1. : Széchényi Kvt. Ms. Quart. Germ. 815. Hajnóczyhoz az 1780-as években írt levelei : *Uo.* és St. A. Vertr. A. 71. fasc. 11. köteg.) Nem tudtam megállapítani, rokona-e Keresztury Józsefnek, az udvari ágensnek. (L. *Szinnyei*, VI. 86—88. h.) — Hogy egyébként a Hajnóczy sorsáért való aggódás milyen széles kört mozgatott meg, bizonyítja, hogy Koppi Károly, a pesti egyetem professzora is tevékenykedett érdekében. (L. leveleit Hajnóczyhoz : Széchényi Kvt. Ms. Quart. Germ. 810.)

[2] Pászthory Sándor kancelláriai tanácsost érti.

[3] Marcus Curtius római nemes ifjú ; a monda szerint hazája megmentésére önként feláldozta magát.

[4] Szapáry különben nem táplált rosszindulatot Hajnóczy iránt. Bartsch ápr. 18-i levelében olvassuk : „Ich melde Dir in Eile, dass Graf Szapary hier ist und morgen zur Restauration nach Syrmien reiset. Er ist für Dich sehr günstig eingenommen, und wie ich mich überzeugt habe, ein vernünftig denkender, von Vorurtheilen freyer und rechtschaffener Mann, der gar nicht entgegen ist Dich zu bestätigen, wenn Dich Dein Komitat wieder erwählet; aber er zweifelt daran, nicht wegen der Nicht-Nobilität, wovon er nichts weiss, sondern weil Du ein Protestant bist. Halte Dich also an ihn, und thue was Dir am klügsten dünkt, ohne Dich jedoch weder jetzt noch in Zukunft einer Kränkung auszusetzen." (St. A. Vertr. A. 71. fasc. 7. köteg.)

[5] Sem a megye közgyűlési jegyzőkönyvét, sem a főispán jelentését a tisztújítás lefolyásáról nem találtam meg a Helytartótanács levéltárában. Hajnóczy búcsúbeszédét, ismeretlen helyről, fenti kivonatban közli : *Martinovics és társai*, 108. l.

[6] Hajnóczy számadáskönyvéből idézi : *Martinovics és társai*, 110. l. 1. jegyz. (A számadáskönyv eredetijét, mely a Széchényi Kvt. kézirattárából eltűnt, nem volt módom megnézni.)

4.

1790 február—május

Hajnóczy József röpiratai az országgyűlési alkotmányreformról

A jozefinista politika, Magyarország teljes beolvasztásának kísérlete, 1790-re megbukott s II. József halálával az öntudatában megerősödött nemesség, az országgyűlésre készülődve, terveket dolgozott ki, hogyan akadályozhatja meg a jövőre az ausztriai ház önkényének megismétlődését, és hogyan biztosíthatja saját uralmát az országon belül. A megyei nemesség tömegei számára leghatásosabban ócsai Balogh Péter septemvir fogalmazta meg a követeléseket : új, szigorított királyi hitlevél, melyben az uralkodó elismeri Magyarország különállását és biztosítja a köznemesi tömegek vezető szerepét. A Balogh Péter-féle tervezet a közjogi problémát helyezi előtérbe, hogy a király és nemzet viszonyát rendezve, szilárdan és biztosan a köznemesség kezébe adja a vezetést. A tervezet a régi feudális állapotok és az új nemzeti követelmények összeegyeztetésére törekszik, anélkül, hogy a polgári fejlődés irányában bármi engedményt is tenne. Ezt a programot, mely főleg a szabadkőműves páholyok révén gyorsan elterjedt az egész országban, felkapják a megyék és a követi utasítások ezt visszhangozzák. (Erre és a következőkben mondottakra l. Marczali Henrik, *Alkotmánytervek 1790-ben. Budapesti Szemle* 125. k. 1906. 393—422. l. ; Kosáry Domokos, *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba*. II. Bp. 1954, 310. s köv. l. ; *Marczali*, I. 51. s köv. l. ; *Ballagi*, 449. s köv. l. ; *Sándor Lipót iratai*, Bevezetés, 6. s köv. l.)

Csak kevesen voltak, akik a belső reformok szükségességének gondolatát is fölvetették. De ezek legtöbbje sem mond konkrét javaslatokat, inkább csak a felvilágosodás és a francia forradalom visszhangjaként bizonyos irányelveket rögzít le. (L. Verseghy röpiratát : *Iratok* 7. sz.) Közülük megemlítem Széchényi Ferenc alkotmánytervét mely az eddigi alkotmány gyarlóságainak kiküszöbölését látja a legfontosabbnak, s ennek érdekében a jozefinista reformok közül többet — így a nemesség megadóztatásának gondolatát is — fölveti. (Marczali, *i. m.*) Mig Széchényi a konzervatív reform képviselője, Koppi Károly professzor a radikális polgári változás híveinek hangját szólaltatja meg. (L. *Iratok* 5. sz.)

A nemzet életének egész látóhatárát, a közjogi, társadalmi, közgazdasági, és kulturális kérdések egészét csak egy tervezet tekintette át, Hajnóczy Józsefé. (Föltehetően már Széchényi mérsékelt reformeterveire is ő lehetett hatással.) Alkotmányterveiben, bár burkoltan, a feudális berendezkedés ellen fordul és hangsúlyozza a demokratikus reformok megvalósításának szükségességét.

Hajnóczy nem 1790-ben mondotta ki először a feudális magyar berendezkedés megváltoztatásának szükségességét. Még Forgách Miklós gr.[1] titkára volt, amikor 1778-ban megtudta, hogy a temesi bánságban levő kamarai jószágokat a kormány el akarja adni. Erre az uralkodóhoz fordult, s egy beadványban javasolta, hogy — addig is, míg ez országosan meg nem történhet — a kamarai birtokokon élő jobbágyokat szabadítsák fel. Beadványa ugyan eredeti szövegében nem maradt ránk, de a Kancellária által készített kivonatból is megítélhetjük nagyhorderejű javaslatait. (O. L. M. Kanc. 7059/1778. sz. Említi Szentkláray Jenő is : *Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből*. I. Temesvár, 1879. 334. l.)

„E. M. geruheten das hier a. u. angeschlossene und mit des königl. hungarischen Hof-Kanzlers Grafens von Eszterhazy Nahmen a. h. signirte Gutachten eines gewissen Joseph Haynoczi a. g. herabgelangen zu lassen.

In diesem Gutachten gehet sein ganzer Vorschlag dahin, dass

1º Zum allgemeinen Besten sowohl des Landes, als auch des Landes Fürsten, die Leibeigenschafft in dem ganzen König-Reich Hungarn aufgehoben, und davor unadeliche Eigenthümer auf jene Arth, wie die Bürger in denen Städten wären, eingeführet werden sollen. Um aber

2º diesen mit den Landes-Gesätzen noch nicht vollkommen übereinstimmenden Schritt ausführen zu können, wäre, weillen es in dem Banat einzuführen etwa schon zu spät seyn würde, der Anfang in dem Cameral Güttern zu machen, und mit der Zet hernach diesen Antrag in den ganzen Land auszubreiten, auch in Galizien allenfahls anzubringen.

[1] Forgách Miklós gr. (1731—1795), Nyitra megye főispánja, II. József alatt a rendi ellenzék egyik vezére, kinek Hajnóczy az 1780-as évek elején magántitkára volt (Jellemzését l. II. k. 53. l. 1. jegyz.)

3º Diese Eigenthümer von niemanden anderen, als von den Souverain abhangen sollen.

4º Sowohl vor das Aerarium, als wie auch vor die dasige Gegenden vortheilhafter seyn wurde, wenn die banatische Gütter licitando veräusseret und in keine grosse Herrschafften, sondern in kleine Eigenthüm vertheillet wurden, damit dergleichen kleinere Eigenthümer sich besser um die Bearbeitung des Feldes besorgen, duch ihre Gegenwarth Handwerks-Leuthe dahin ziehen, das Geld daselbst gröstentheils in Umlauf setzen sollen. Übrigens

5º Bittet er Haynotzi mit einem Amte, das noch denen Protestanten gegeben werden kan, a. h. begnädiget zu werden."

A Kancelláriа persze elutasította Hajnóczy javaslatait, s hosszú jegyzékben mutatta ki, milyen téves az a nézete, „mintha üdvösebb volna a jobbágyi intézményt eltörölni és helyette a nem-nemesek birtoklását léptetni életbe." Ezekután azon sem csodálkozunk, hogy állást nem juttattak neki. *(Uo.)*

Politikai nézeteire csak II. József uralkodásának idejéből van újabb adatunk. Titkár volt a pécsi közigazgatási kerület királyi biztosává kinevezett Széchényi Ferenc oldalán, amikor 1785-ben hosszú levélben fejtette ki Forgách Miklós grófnak a magyar viszonyokról való felfogását. Forgách ugyanis kifogásolta, hogy hivatalt vállalt és ezzel segítőjévé lett II. József alkotmányellenes uralmának. Válaszában Hajnóczy ismét hitet tett az ország nem-nemes lakosságának, a parasztságnak felszabadítása mellett és kifejtette meggyőződését (mintha csak a Kancelláriа 1778-as válasza érlelte volna meg benne), hogy a feudális berendezkedés felszámolását csak hatalmi szóval, a rendek akarata ellenére lehet véghezvinni.

József kormányzásáról, annak hasznos vagy káros voltáról korai volna még ítélni — írja levelében — ahhoz legalább tíz év távlata volna szükséges. „Wenn ich aber bloss theoretisch sprechen soll, so scheint es mir, dass es für das Wohl einer Nation gleich sey ob ein Mensch oder die ganze Nation Gesetze vorschreiben, und sowohl das Wesen der Gesetze als besonders unsere vaterländische Geschichte hat mich zu diesen Gedanken verleitet. Ein Gesetz ist die Vorschrift, nach welcher man seine Handlungen einrichten muss und weil bishero noch kein Volk existirt hat, welches nach des Rousseau Contract Social einstimmig wäre, so ist es immer die Vorschrift des Stärkern. Es folgt hieraus, [dass] so bald der Vorschreibende schwächer wird, so richt sich der stärkere Theil nicht mehr darnach, mithin wenn ein einzelner Mensch seine Vorschriften geltend machen kann, so ist es schon ein Beweiss, dass er den grössern Theil des Volcks auf seiner Seite habe. Aus diesem allem folgt freylich nicht die Billigkeit der Vorschrift, sondern nur, dass es die Klugheit erheische, sich darnach zu richten. Mir scheint es aber, dass die Natur der ungarischen Staats Verfassung es mit sich bringe, dass sie nicht anders als durch Machtsprüche verbessert werden könne." Példaként a reformációra hivatkozik: sokan voltak annakidején, a katolikus egyházban, akik egyetértettek Lutherrel és Kálvinnal az egyház kebelén belül mutatkozó bajok megítélésében, de nem csatlakoztak a reformátorokhoz, mert bíztak benne, hogy az egyház irányadó emberei megszüntetik a visszaéléseket. De később rádöbbentek, hogy ezt hiába várják azoktól, akik maguk előnyét élvezték a fennálló helyzetnek. „Eben so eine Bewandniss hat es mit unserer Regierungs Verfassung. Von der Conscriptione populari glaubte man, dass in Ungarn 40.000 Seelen adelich sind, und bis 5 Millionen unadelich. Jene haben das Recht der Standschafft, diese müssen abwarten, was man ihnen befehlen wird. Diese 5 Millionen sind nach den Gesetzen Sclaven, die kein Eigenthum haben. Unsere Verfassung macht sie zu natürlichen Feinden gegen jene und umgekehrt. Wie kann man wohl jenen zumuthen, dass sie ihre vermeintliche Rechte auf diese, — welche sie mit ihrer Geburt über dieselbe empfangen und gar nicht glauben, dass der durch ihre Ahnen mit Gewalt erlangte Besitz jetzo widerrechtlich sey, — aufgeben oder nur mildern sollen? Wie kann man es vom Adel verlangen, dass er gegen seinen gegenwärtigen Vortheil zulasse, dass der Bauer von Natur die nämliche Rechte habe, und dass nur alsdann die Staats Verfassung fest gegründet seyn wird, wenn der Bauer Vortheil aus der selben zu hofen hat? Wenn ich das Corpus Iuris lese, so finde ich in jedem Decret jene Gesetze, welche, weil sie allegleich betrafen, gut ausfallen mussten, ausgenommen, dass der König und die Stände den Bauer wie der Löwe und der Wolf das Lamm unter sich theilten. Ich kann noch mehr sagen. Jene 40.000 Seelen werden im Reichstag durch 500 ungefähr vorgestellt, fasst in jedem Landtag haben diese gegen die Vollmacht, welche sie von jenen empfangen, gehandelt und doch soll man ihre Gesetze als Gesetze, welche die Stände gemacht, ansehen? . . . Noch mehr: unter diesen 500 Representanten sind kaum 10, die wirklich an der Gesetzgebung Theil haben. Die übrigen sind automata Maschienen, welche durch Verwandschaften, Bänder, Ehrenstellen, Geld und Furcht sich durch jene 10 leiten las-

sen, wohin man will. . . . Selbst diese Zehen, werden sie blos von dem Geist nur auf das allgemeine Besste zu sehen beseelt? Und doch soll es heissen, dass die Stände frey, ungezwungen sich selbst Gesetze gemacht haben? — Aus diesem folgere ich: Erstens, dass man nicht auf das sehen soll, ob der Souveraine oder die Prothonotarii die Gesetze machen, sondern ob diese, jene, als Gesetze gegebene Vorschriften das allgemeine Besste wirken werden. Zweytens, und was noch von grösserer Wichtigkeit bey mir ist, eiffrige Anhänger irgend einer Religion pflegen den Schluss zu machen: er glaubt das nicht, ist also kein redlicher, rechtschaffener Mann. Dies bestritten die Philosophen und beweesen, dass nicht die Theorie der Grundsätze, sondern einzelne Situationen des menschlichen Lebens den Character des Menschen schildern; ob er nämlich ein guter Ehemann, Vater, Kind, Herr, Diener, Freund, Anverwandte Contrahent sey, ob er, wenn er kann, gerne einem andern unter die Arme greife, ob er wenn er eine Magistrats Person ist, nach der Grundsätzen der gesunden Vernunft und nicht nach den Spitzfindigkeiten der Chicane, nicht nachdeme ihme eine oder die andere Parthey bezahlt, das Urtheil spreche. Wenn man (sagen die Philosophen) in solchen und ähnlichen Situationen ein Befragen führt, dergleichen alle Religions Verwandten von ihnen verlangen, so ist man ein ehrlicher Mann, man mag übrigens dem System das Pabsts, Luthers, Calvins, Socin, Hume, Helvetius[1] oder keinem von allen diesen anhängen. Eben so, glaube ich, muss man es eingestehen, dass man nach solchen Lagen die Rechtschaffenheit eines Bürgers beurtheile und nicht nach der Theorie, ob er diese oder jene Regierungsform für gut halte oder nicht. Ja, was mehr, so wie es meine Pflicht ist, wenn ich das Wohl der menschlichen Gesellschaft beherzige und überzeugt bin, dass das Fantome des Aberglaubens demselben schädlich sey, und weyl ich weiss, dass keine Kirchen Versammlung was gutes wirken könne, alles mögliche anzuwenden, um der gesunden Vernunft Platz zu machen und das Wohl der Menschen sicherer zu gründen, ob ich gleich, weil es die Landes Gesetze erfordern, weil ich desto thätiger, wirksamer seyn kann, die Ceremonien der Kirche, zu welcher ich mich bekenne, mitmache; eben so ist es meine Schuldigkeit, wenn es mir bekannt ist, dass unsere Regierungsform eine natürliche Feindschaft zwischen dem Adel und dem Unadelichen ist, dass eine Versamlung der Stände nie gutwillig sich eines Rechts begeben wird, welches sie mit Gewalt erlangt hat, und mit Gewalt behalten thut alles mögliche zu gebrauchen um allen meinen Mitmenschen zu ihren natürlichen Rechten die keine Verjährung, kein bürgerlicher Vertrag aufheben können, zu verhelfen, ob ich gleich um diesen Endzweck zu erlangen, nach den bestehenden Vorschriften meine Handlungen so lange einrichte, bis sie nicht ihre Gültigkeit verloren werden haben. Und ich glaube, wenn ich so lebe, ebenfalls ein Menschenfreund, ein guter Patriot zu seyn, oder wenn dieses einander entgegen gesetzt ist, will ich lieber Menschenfreund als Patriot heissen. — Diess ist mein System." (Keltezetlen fogalmazvány: Széchényi Kvt. Ms. Quart. Germ. 910. 183—184. fol. Ismerteti: *Bónis*, 36—39. l.)

Ezek az elvek vezették Hajnóczyt alispáni tevékenységében, s ezeknek a megvalósítását tartotta szem előtt, amikor II. József rendszerének bukása, majd az országgyűlésnek 1790. június 10-ére való egybehívása országszerte fölvetette az alkotmányjogi kérdéseket. Míg a köznemesség zöme csak egy célt látott maga előtt: a jozefinista reformok felszámolását, Hajnóczy elérkezettnek vélte az időt a feudális alkotmány polgári irányban való megreformálására.

Az alkotmányreformra vonatkozó elgondolásait megírta barátainak. Közülük Spissich János keveselte a nemzeti követeléseket, az osztrák Bartsch Konrád meg sokallta. Sajnos, levelezésükből csak Bartsch válaszainak egynémelyike maradt ránk, — de ezekből is következtethetünk Hajnóczy első gondolataira, sőt — Bartsch érveit a röpirat végleges szövegével egybevetve — álláspontjának bizonyos mérvű átalakulására is.

Bartsch kezdettől fogva élesen szembenállt a magyar rendi és függetlenségi mozgalommal, s a jozefinizmus bukása után is szívvel-lélekkel az összbirodalmi-eszme híve maradt. Január 29-én kelt levelében hibáztatja II. Józsefet, hogy országgyűlést ígért a magyaroknak. A patrióták, akik erre rávették a császárt, nyilván nem gondolták meg, hogy ezzel a nem kívánatos erjedést segítik elő. Most aztán nincs az az abszurd, barbár és politikátlan követelés, amit a megyék magukévá ne tennének. Nem törődnek vele, hogy a birodalom a törökkel és fél Európával hadban áll, nem bánják, ha az

[1] Socinus (Sozzini) Faustus (1539—1604), a szentháromságtagadók (unitáriusok) felekezetének megalapítója. — Hume David (1711—1776), angol filozófus, aki agnosztikus és szubjektiv idealista filozófiai munkáin kívül a természeti vallásról is írt könyvet. — Helvetius Claude Adrien (1715—1771), a XVIII. századi francia materializmus és ateizmus egyik nagy képviselője, a francia polgári forradalom egyik előfutára.

egész állam belereng is, csak az ő követeléseiket azonnal elégítsék ki. „Lieber Freund, lass Dich ja nicht von dem ungarischen Patriotismus bethören ; er taugt so wenig als der niederländische, weil er nicht auf Staatsklugheit und Philosophie gegründet ist, wie der amerikanische und französische. Dein Spissich sieht auch über seinen Horizont nicht hinaus, sonst würde er erkennen, dass Ungarns wahres Wohl nur allein in Erhaltung der gesetzgebenden Gewalt in den Händen — nicht des Adels und der Geistlichkeit, ndern der Nation, durch eine weise und billige Representation, wie in Frankreich, und in seinem innigsten Fanatismus, der das wahre Wohl Ungarns auf Jahrhunderte zurücksetzt, dass man die ungarische Sprache, diesen tatarischen Nachlass statt ihn zu verbannen, mit Sorgfalt bearbeiten, ungarische Bibliotheken anlegt, sich durch Kleidung unterscheidet, und statt die unselige Scheidewand niederzureissen, welche bisher Ungarn von Oesterreich trennte, die Quelle von Tausend Kränkungen war, und allenthalben Aufklärung, Industrie, Handel und Glückseeligkeit von Ungarn zurückhielt, dieselbe nur noch fester und dauerhafter machen will. Und das heist dann Patriotismus ! Lernt doch von den Franzosen klug und klüklich sein : verbannt alles was euch von euren politischen Brüdern unterscheidet, und fühlt doch, dass dieses das einzige Mittel ist, den Despotismus zu entkräften." Különben figyelmébe ajánlja Hajnóczynak többek közt Mirabeau gróf újságját, melyet ugyan betiltottak, de ő más címen újra kiad.[1] Ebből megtanulhatja, mi a polgári szabadság. Majd igyekszik neki ezt az újságot megküldeni, ebből megismerheti a francia alkotmányt, meg a nemzetgyűlésben elhangzott vitákat is. Az amerikai alkotmányra vonatkozó semmilyen kiadványt nem ismer, de ha ilyenről hallana, azt is megszerzi majd neki. (St. A. Vertr. A. 71. fasc. 7. köteg.)

Február 27-én Bartsch már Hajnóczy e tárgyban írt ötödik levelére válaszol. Nem írhat meg mindent, ami nyelvén van, — olvassuk levelében — de a magyarok követelődző viselkedését, éppen most, amikor a Monarchiát kívülről is veszély fenyegeti, egészen elítéli. Nem érti, hogyan nem látják be, hogy Ausztria hatalmi állásának meggyöngítésével maguk alatt is vágják a fát. „Ich bleibe dabey, dass von dem Landtage nichts gescheutes zu erwarten sey. Ich entdeke auch nicht die Spur politischer Grundsätze bey deiner lieben Nation. Die Wuth alles beym alten zu lassen, wird uns bis in die Zeiten des Attila zurükführen. Das Rescript vom 18. Jänner[2] war weise und den Umstanden angemessen ; aber es macht der politischen Grösse von Ungarn und der Oesterreichischen Monarchie auf ein Mahl ein Ende. Dein Vaterland wird auf 100 Jahre zurücksinken. Joseph hatte ungeheuer grosse und richtige Ideen ; aber es fehlte ihnen bey ihm an der Ausbildung, und er hatte niemand, der ihnen diese Ausbildung gegeben hätte, niemand, der nur im Stande war, sich bis zu seinen Ideen aufzuschwingen, daher so viel Gaucherie ; hättet ihr ihn noch 10 Jahre machen lassen, und er hätte seine ganze Monarchie um 100 Jahre in der Cultur vorgeschleudert." Bartsch szerint a magyarok éretlenül viselkednek : józan megfontoltság helyett rajongás irányítja tetteiket, s nincs politikai érzékük. „Sie fragen was ich politisch nenne? Richtige und grosse Grundsäze der Staatsklugheit, wie sie in Frankreich aufgestellt werden. Aufhebung der Stände : richtige Begriffe von Nation ; eine richtige Representation ; Verwerfung aller Urkunden und Privilegien, gegen die Grundsätze des Naturrechts etc. etc. etc. Das nenne ich politisch. Berufung auf absurde Privilegien, Befestigung der Feudalitäten, Reclamationen zur Beybehaltung eines barbarischen Jargons, der nicht Landessprache ist, Ausschliessung des dritten Standes von allen Aemtern, Widersetzung gegen einen billigen Steuerfuss etc. etc. etc. nenne ich unpolitisch." *(Uo.)*

Miközben ezek a levelek íródtak, Hajnóczy talán már papírra is vetette javaslatait, német nyelven, röpirat formájában. *(a)* irat.) Széchényi Ferenc február 11-én Hajnóczyhoz írt levelében már sürgeti a kéziratot. „Uebrigens werden Sie mich ausnehmend verbinden, Bester Mann, wenn Sie mir ihre Gedanken zu senden werden, — aber ich bitte,

[1] Mirabeau Honoré gr., az 1789-es versaillesi nemzetgyűlés kimagasló politikusa, 1789 májusában indította meg a *Journal des États Généraux* című lapját. Amikor ezt a kormányzat betiltotta, *Lettres à mes commettants*, majd később *Courier de Provence* címen adta ki.

[2] II. József leirata, melyben három kivételével összes korábbi magyarországi rendelkezéseit visszavonta és ezzel visszaállította az 1780-es állapotokat.

so bald als möglich, dann gewiss wird man selber früher brauchen als man es glaubt.[1] — Ich werde mit Freuden Proselyten machen, damit einmahlen der König und das Land sich verstehen, sich vereinigen, und sich auf Jahrhunderten sicher stellen können. Ich erwarte also diess mit Ungedult." (*Uo.* 24. köteg.) A kézirat végére írt március 5-i, bécsi keltezést tehát nem az elkészülés, hanem a végső letisztázás időpontjának vehetjük. (A röpirat jellemzése : *Bónis*, 74—75. l.)

A *Gedanken . . .* megírásával azonban Hajnóczy korántsem zárta le ezt a problémát, sőt egyre alaposabban foglalkozott vele. Többszöri előtanulmányok után így készült el 1790 tavaszán[2] újabb röpiratával (l. *b)* alatt), mely latinnyelvű, és a németnél nemcsak részletesebb, de rendszeresebb és radikálisabb is. Erősen érezhető rajta nemcsak Rousseau, hanem a francia forradalom, főként az 1789 augusztus 4-i éjszakai gyűlés határozatainak hatása. (L. főleg a II/5., II/7. és a IV. pontban írottakat. — A röpirat rövid tartalma és jellemzése : Marczali, *Alkotmánytervek, i. m.* 405. l. és *Bónis*, 78. s köv. l.)

Nyomtatásban sem a német, sem a latinnyelvű röpirat nem jelent meg. Arra, hogy kéziratos formában, szerzője baráti körén kívül is terjesztették volna, nem találtam följegyzést.

a.)

[1790 február]

„Egy magyar hazafi gondolatai
néhány az országgyűlésre tartozó dologról"

Tartalma : A szerző feltételezi, hogy a rendek biztosítani akarják : 1.) *a törvényhozás szabadságát, államuk függetlenségét, a német befolyás kiküszöbölését, úgyhogy az örökös tartományokkal csak az uralkodó személye legyen közös, és* 2.) *az ország mostani alkotmányának fenntartását. Ez csak akkor valósítható meg, ha a nemzet többségét alkotó nem-nemeseknek az országgyűlési végzésekből hasznuk van. Az országgyűlésnek tehát elsősorban a következőket kell keresztül vinnie :* 1.) *fontosabb hivatalt csak magyarországi birtokosok viselhessenek, de birtokot nem-nemes is szerezhessen ;* 2.) *azt a jogot, hogy a nemes csak törvényes idézéssel*

[1] Széchényi Ferencet ugyanis Batthyány prímás javaslatára néhányadmagával meghívták azokra a tanácskozásokra, amelyeken 1790 márciusában a kormány tagjai az országgyűlésen szóbakerülő problémákat megbeszélték. Ekkor készíti maga is javaslatait : 1. Vorschlag einer aus Ungarn zu bestehenden Versammlung, welche Sr. M. Entwürfe zur ungarischen Staatsreforme unterlegen soll, és 2. Unpartheysche Gedanken über den 1790 abzuhaltenden Landtag. (Mindkettő, a prímás lapszéli megjegyzéseivel : Széchényi Kvt. Ms. Fol. Lat. 647, 171—173. és 185—193. fol. — Ismertetésük : Marczali, *Alkotmánytervek 1790-ben, i. m.* 405—412. l. és Bártfai Szabó László, *A sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család története.* II. Bp. 1913. 337. s köv. l.). Széchényi álláspontjának lényege : visszatérés mindenben a Mária Terézia-kori állapotokhoz. Hogy Hajnóczy javaslatát ismerte, az bizonyos már csak abból is, hogy annak kézirata az Unpartheysche Gedanken mellett maradt ránk. Annak, hogy valamiben is hatott volna rá, nem találtam nyomát.

[2] A javaslat megírásának időpontjára két támpontunk van : egyik az, hogy a Gedanken . . . c. röpirat után kellett íródnia, a másik pedig az, hogy elkészültekor az országgyűlés még nem ült össze. (L. a röpirat első sorait.) Márpedig, az országgyűlés június 10-én megkezdte tanácskozásait. Így a javaslat elkészülését legvalószínűbben 1790 májusára vagy júniusának legelső napjaira tehetjük. (Fraknói szerint a javaslatot Hajnóczy az országgyűlés megnyitása után készítette. Álláspontját azonban semmivel nem támasztja alá. L. *Martinovics és társai*, 110. l.)

fogható el, az ország minden lakosára ki kell terjeszteni; 3.) *a róm. kath. főpapság ne legyen külön rend; a nem katolikus egyházi vezetők is kapjanak helyet a törvényhozásban; a felekezetek legyenek teljesen egyenjogúak;* 4.) *a mágnások mondjanak le arról, hogy az országgyűlésen minden grófnak és bárónak személy szerint joga van résztvenni és szavazni; mondjanak le az örökös főispánságról is;* 5.) *a katonaság tegyen esküt a törvényekre; esküdjenek fel az országban állomásozó német ezredek is; magyar ezredekben csak született magyar lehessen tiszt; a magyar katonai főparancsnokság ne függjön a bécsi Hadi Tanácstól; nem katonai ügyekben a hadsereget rendeljék a civil hatóságok alá; a közkatona csak 8—10 évre kötelezze magát, ha még 6 évvel tovább szolgál, legyen életfogytiglan mentes a beszállásolástól, és csak fél adót fizessen; a határőrvidéket rendeljék polgári kormányzat alá;* 6.) *a gazdaságra és mindkét fél erkölcsére káros tized és kilenced szűnjék meg; az új adót 10 évi átlag alapján pénzben állapítsák meg, de ezt megegyezés szerint terményben is fizethesse a paraszt; minden paraszt legyen szabaddá, földjét, kertjét megválthassa; az úriszékek szűnjenek meg a szerződéseket a megyék ellenőrizzék;* 7.) *A nemesi fölkelésről és a katonaállítási kötelezettségről.* 8.) *Az országgyűlésen megvitatandó egyes politikai, pénzügyi, gazdasági, katonai és külpolitikai kérdések felsorolása.* 9.) *További megoldásra váró kérdések felsorolása, nemzetiségi, közigazgatási, társadalompolitikai, tanulmányi, bírósági vonatkozásban.* 10.) *A most összeülő országgyűlés a közjogi kérdéseket szabályozza; a szükséges reformok törvénybeiktatására 1793-ban, az erdélyiek részvételével új országgyűlés üljön össze.*

Hajnóczy sk. tisztázata: Széchényi Kvt. Ms. Fol. Lat. 647 224—237. fol. — Tartalmi kivonatát közli: Marczali Henrik, *Alkotmány-tervezetek 1790-ben. Budapesti Szemle* 125. k. (1906) 406—408. l. és *Bónis*, 73—75. l.

Gedanken eines ungarischen Patrioten über einige zum Landtag gehörige Gegenstände

Der Träumer setzt zwey Hypothesen voraus:

1. Dass die Stände für die höchste politische Freiheit Ihre eigene Gesetzgebung, Selbständigkeit, Unabhängigkeit, von allem deütschen Einfluss dergestalt halten, dass sie zwar einen Beherrscher mit den übrigen deütschen Provinzen behalten wollen. aber wie Irrland, alle Gegenstände der Gesetzgebung, es mag um solches von politischen, polizey, justitz, peinlichem militaire, komerz oder was immer für einem Fache seyn, selbst festsetzen, dem Könige aber bey der Gesetzgebung bloss die Einwilligung, alsdann aber die vollziehende Gewalt in vollem Masse, doch bloss durch legale Personen eingestehen.

2. Dass so viel als nur immer Menschen möglich, die jetzige Staatsverfassung in Ungarn aufrecht erhalten werde.

Der Verfasser glaubt, dass man diess nicht anders erhalten könne, als wenn der grösste Theil der Nation, dass ist jene, welche die physische und moralische Kräfte in Händen haben, einen Vortheil bey der Gesetzgebung finden.

Wer sind die?

Alle Nicht-Adelleüte, vorzüglich Bürger, Bauern, Soldaten, die niedere Geistlichkeit, aller in Ungarn und Siebenbürgen üblichen christlichen Religionsparteyen, sie mag um katholischer, griechisch-unirter und nicht-unirter, evangelischer, reformierter oder unitarier Religion seyn.

Ohne zu systemisieren, wird der patriotische Träumer, so wie ich ihme die Gegenstände darstellen, seine Meinung darüber sagen.

1.) Alle wegen der Bestellung der Aemter in Corpore Juris vorfindige Gesetze drehen sich um den Punkt herum, ut sit nobilis possessionatus. Der Verfasser glaubt, dass es zur Aufrechthaltung der Gesetzgebung nothwendig sey, dass wo nicht alle, dennoch die meisten und vorzügliche Aemter jede Gattung bloss an begüterte gelangen können.

Ehre, Ambition, gloire, point d'honneur, oder wie man es immer heissen mag, sind vor eine Magistratperson unumgänglich notwendig. Ein unbewegliches Gut zu haben, proprio jure, ha tsak egynéhány fűzfa-is, erhebt den Geist, macht den Besitzer zu Erhaltung des im Amte nothwendigen Ansehens geschickter, hat wenigere Ursache sich bestechen zu lassen, traut man ihm etwas nach seiner Meinung Ungereimtes auf, weiss wo hin er sich zu flüchten habe, missbraucht er seines Ansehens, so wird man nicht durch dass Mitleiden ihn brodlos zu sehen, aufgehalten einen würdigern zu nehmen, der Staat braucht weniger Pensionen zu geben, mit einem Worte, der Amtirende, das Amt, der Staat gewinnt dabey, wenn jener der ein Amt hat, begütert ist.

Aber warum nobilis?

Die folgen dessen, dass man immer nobilis possessionatus fodert, sind, dass

a) einem wohl begüterten wohlhabenden Nichtnobili, jeder noch so armselige an Vermögen und Geistesgaben nobilis vorgezogen wird.

b) wenn der nicht nobilis zu einem Amt gelangt, in einen beständigen Zwang leben muss, oder gewisse — gerade herausgesagt — Spitzbübereyen begeht, um für einen solchen Gehalten zu werden, welches seinen und durch den Einfluss seines Amtes vieler andern moralischen Character verschlimmert, par consequent dem Allgemeinen schädlich ist.

Vielleicht wäre es besser im allgemeinen fest zu setzen: Diese Politische-, Justitz-, Cameral-, Kriegsämter — parexemple Kriegscommissaire, Verpflegsbeamte, Stabsofizier — können bloss natiui immobilem ab omni jurisdictione dominali immunem fundum in regno possidentes, er mag Graf, Adel. Nicht-Adelmann, Bürger, sein. Die übrigen Aemter, als beym Comitat zum Beweiss: Jurassores, Canzellisten, bey Hof *und* Länderstellen von Politico, Camerali, Montanistico etc. bis zum Conzipisten, ceteris paribus beym Soldatenstand biss zum Rittmeister, können auch unbegüterte seyn, damit auch arme ihre Talente, besonders beym Militairestand, geltend machen können. Wer einmal Hauptmann, Conzipist, etc. ist, *und* Fähigkeit besitzt, wird leicht ein unbewegliches Gut erhalten, ohne Pergament suchen zu dürfen.

Die Folge dieses Gesetzes aber müsste seyn, ut singulo d*omi*no terrestri, es mag nun schlechte Wirtschaft oder weil er Vortheil dabey findet, liceat sessionatim cuicunq*ue* natiuo Hungaro perennali iure quidpiam vendere.

Der Verfasser glaubt aus einem solchen Gesetze würden diese Folgen entstehen.

a) Die Oeconomie verbessert. Kleine doch eigenthümliche Grundstücke verbessern die Landwirtschaft.

b) Alle nicht Adelleüte, bloss weil sie güter- u*nd* ämterfähig sind, hangen besser an der Gesetzgebung.

c) Das Oficiercorps wird sich an's Land mehr attachiren, jeder etwas unbewegliches zu haben trachten, mehr Patriot seyn, viele Pensionen erspart werden, und im Grunde.

d) Der Adel nichts verlieren.

Quod sic probo: Durch die Mitteln, die der Adel besitzt, folglich der bessern Erziehung, deren er gemessen kann, endlich der beständig fortdauernden Anverwandtschaft mit denen, welche schon im Amte sind, wird derselbe immer leichter als andern zu Amtern gelangen. Es sind im Lande viele Stellen, in Rücksicht welcher es nicht festgesetzt ist, dass sie Adelleüte seyn müssen

Zum Exempel:

A) Alle geistliche von Primas bis zum letzten Pfarrer.

Art. 24 : 1519: „ne de rustica progenie natus in archi vel episcopum promoveatur et si quispiam promoueret*ur*, nemo illi decimas dare tenetur."

Aber respective *a)* con*d*i*t*ione 5^to^ pacificationis Vien*n*e*n*s*is* steht es, „ut in conferendis epi*sco*patibus p*rae* ceteris reflexis nobilium habeat*ur*". Das „p*rae* ceteris" schliesst die ignobiles nicht auss. *b)* De rustica progenie natus und nicht-nobilis sind nicht Synonima. Er kann Burger, Soldatenkind etc. seyn. *c)* Wenn er dem Zehend entsagen wollte, so kann ihn niemand daran hindern.

B) Bey der Kanzley und Consilio ist es biss inclusive Secreteriatstelle nicht festgesetzt, dass solche nobiles seyn müssen.

C) Ausser den Thesaurarius bey der Kammer u*nd* den Comite Camerarum, par consequent Obristkammergrafen, ist in betref der Kameral u*nd* Bergwerksämter in Gesetzen ebenfalls nicht, dass sie Adelleüte seyn müssen.

D) Salzämter des gleichen.

E) Bey der fixirten Königl. Tafel item den Districtualtafeln ist ebenfalls nicht ausgesetzt, dass es nobiles seyn müssen.

F) Beym Militaire erfodern ebenfalls die Hauptgesetze 10, 11 : 1608, 27 : 1687, nicht dass es nobiles, desto weniger possessionati seyn.

G) Könnte man noch auch einige andere in Zweifel ziehen, wo die Gesetze possessionati ohne den Zusatz nobilis — z. B. „de subiectis Cancellariae rex e possessionatis Hungaris prouidet" — verlangen: weil ich wenigstens die Definition v*on* Possessionatus in Corpore Iuris nicht gefunden, mithin auch ein Civis, Cumanus, Hajdo, Libertinus possessionirt geheissen werden könne. Wahr ist es zwar, dass man im*m*er mit dem possessionatus den Begrif nobilis verbindet: allein man kan's in Zweifel ziehen.

H) 35 : 1765 steht es: „unus e nationalibus Croatis" soll bei der Canzley als consiliarius angestellt werden. Kann also Nicht-Possessionatus, Nicht-Nobilis seyn.

I) Bey der fixirten Septemviraltafel wurde zwar festgesetzt, dass e statu praelatorum, baronum, magnatum et nobilium die assessores seyn sollen, aber es wird nicht erfodert, dass solche possessionati seyn.

Aus allen diesen will ich folgern, dass da eine Menge einträglicher Stellen sich befinden, zu welchen die Gesetze, dass es nobiles oder auch possessionati just seyn sollen, nicht erfodern, sich arme Adelleüte, Nicht-Nobiles dazu drängen, der Souverain dagegen durch selbe die Nicht-Nobiles als einen Damm entgegen setzen können, da durch ein allgemeines Gesetz dass zu allen in Hungarn befindlichen Aemtern bloss natiui, u*nd* zu gewissen mit einer genauer Linie festzusetzenden Stellen bloss natiui immobili ab omni iurisdictione dominali im*m*uni fundo prouisi gelangen sollen, die nicht-nobiles alle bloss wegen der Möglichkeit dazu zu gelangen sich an die Gesetzgebung hängen würden, den nobilibus aber nirgends der Weg weder durch den Sou-

verain noch denen anderswo ausgeschlossenen nicht-nobilibus zu Ehrenställen verengert werden könnte.

Geistliche, Bürger, alle nicht adeliche, Ofiziercorps, und was ich sicher überzeügt bin, der Adel selbst würde dabey gewinnen und eine Menge Pensionen erspart werden. Point d'honneur, ambition, pajkosság, würde sich auf mehrere Stände und selbst den Adel in grösserm Maasse verbreiten, *und* den der bürgerlichen Gesellschaft viel schädlicher Leidenschaften der Habsucht oder Ueppigkeit das Feld veringern.

Weiter abstrahendo ab eo, dass bloss Geistesgaben *und* Eigenschaften des Herzens das Verdienst des Menschen ausmachen, ihn folglich zu einem Amt geeignet machen, oder ausschliessen sollen, ist es denn nach unserer eigenen Staats Verfassung billig, dass Bürger zum vierten Standen gehören, *und* von allen Aemtern ausser der Stadt ausgeschlossen werden, dass Adelleüte Stadtgrund, Bürger aber keine adeliche Gründe besitzen; nobiles zu Stadtämtern gelangen, Bürger aber weder Comitatsdienst, noch bey Hof und Landstelle, nicht bey den Gerichten Mitglieder seyn können.

Natiuus, nationalis sollte man, dächte ich, so definiren, dass *a)* alle auch in Ausland geborene von einem in Ungarn und Siebenbürgern, Croatien, Slavonien, Syrmien und Confiniis, nachdeme sie incorporirt seyn werden, jemals begüterten, wohnhaften biss in's dritte Grad gezeügte, *b)* alle von Auslandern im Lande geboren darunter verstanden werden.

Secundo: Nemo nisi citatus et iuris ordine convictus.

Ein heiliges Gesetz, das man nicht genug wiederholen kann. Aber man sollte es auf jeden Bürger einer Stadt, jeden mit einem a iurisdictione dominali immuni im*m*obili fundo versehenen ausdehnen.

Die persönliche Freiheit jedes Menschen, besonders aber eines durch einen freyen unbeweglichen Grund mehr zum Bürger des Vaterlandes gewordenen Subjects sollte durch die Gesetze gesichert und die Verletzung an wen immer scharf geahndet werden. Nicht von vernünftigen sondern pöbelhaft denkenden Adelmanne höhrt man oft: ebbata parasztja, 50 rea verettek és homagiumot 40 *forintok*at le teszem, *und* dergleichen Weidsprücheln hört man oft aus dem Munde eines groben Edelmanns, über einen andern, der nicht das Glück hat ein nobilis zu seyn, aus zu sprechen, *und* auch wirklich zuweilen ausführen. Dergleichen Thaten und Reden sollten so alswenn sie gegen nobiles gesprochen sind, geahndet werden können.

Tertio: De ecclesiasticis:

Die grössten und meisten Fundationen sind zu der Zeit geschehen, als fast alles katholisch war. Man hat mir gesagt, praepositura Bajmoczensis, Vág Ujhelyiensis, zu Pressburg die Jesuiter Kirche *und* Collegium, andere auf andern Oertern wären auf Lutheraner gestift worden. Da jetzt wo nicht mehr die Helfte von ungarischen *und* siebenbürgischen Einwohnern nicht katholisch sind, warum sollte man nicht aus den eingezogenen Klöstergütern einzuziehenden mit keiner Seelsorge verknüpften Pfründen zehend und einzuschränkenden katolischen griechischen Bissthümern; die Pfarreyen aller Religionsverwandte dotiren?

Praelati katholischer Religion sollten keinen Stand ausmachen, kein votum und sessionem in Landtag, in comitatem haben, weil *a)* Personen die von Amtswegen nicht heyrathen dürfen, auch am Vaterlande nicht wie andern

anhängen, *b)* das Interesse eines politischen Standes muss mit dem ganzen in keinem Widerspruche seyn. Der katholischen Geistlichkeit Interesse ist allen nicht katholischen, folglich der Helfte der Nation entgegengesetzt. *c)* Ein politischer Stand der von Auswärts, wie die katholische Geistlichkeit von Rom, einige Abhängigkeit hat, kan Obliegenheiten gegen das Vaterland mit seinen Pflichten gegen den Pabst in Collision finden, kann um sich den übrigen Ständen entgegen zu setzen, Collisionen suchen.

Doch wir wollen keine so grosse Aufopferungen. Die katholische Geistlichkeit soll das ihrige behalten. Aber auch die andere soll ihr Interesse in der Gesetzgebung finden.

Die griechisch unirte *und* nicht unirte Bischöfe, deren Einfluss auf ihr Volk stärker ist, als der katholischen und protestantischen Geistlichkeit auf ihre Zuhörer. sollen wie die katholischen votum et sessionem in Landtag, in Comitatscongregationen haben. Will man mehr zu lassen, ein ewangelischer Generalsuperintendent desgleichen, ein reformirter ebenfalls *und* der Superintendent der Unitarier.

Die Protopopen der Griechen, Seniores der Protestanten und Unitarier sollen, wie die Archi und Vicearchidiaconi der katolischen, bey Comitatscongregationen erscheinen können.

Die Popen der Griechen, die Ministri der Protestanten *und* Unitarier sollen, wie die Katolischen Pfarrer, für nobiles pro sua persona, *und* den nämlichen weltlichen Richter wie jene, nicht den Herrenstuhl haben.

Keine Toleranz, sondern völlig gleiche Rechte einer Religionsparthey wie der andern sollen Statt haben ; keine Stola, wie es ohne diess 1647 legaliter festgesetzt worden, an eine andere Religionsgeistlichkeit bezahlt werden.[1]

Dadurch gewinnt man die Geistlichkeit aller Religionspartheyen und grössten Theils das Volk selbst, besonders das so sehr zahlreiche griechisch nicht-Unirte. Die Geistlichkeit wird auch durch dieses politische Ansehen, sowohl auf ihre eigene Bildung mehr bedacht seyn, als auch auf das Volk mit ihren moralischen Handlungen und Reden stärker wirken.

Quarto : De Magnatibus.

Kein Amt ist nach dem Landesgesetzen bloss für magnates. Wo bey Stellen magnates erfodert werden, sind vierfach nobiles dabey. Dagegen giebt es Stellen, zum Exempel des Personal, item *von* Vicegespan angerechnet, alle übrigen im Comitat wo bloss nobiles nach dem Landesgesetzen erfodert werden.

Jeder Obergespan ist nach den Gesetzen magnas.

Dass alle Grafen *und* Freyherrn magnates sind, folglich Sitz *und* Stimme in Landtag haben, lässt sich aus den Gesetzen allein nicht beweisen. Barones Tabulae vor Alters waren nicht Freyherrn allein, wie man es jetzt annimmt. Ob es nicht besser für den Staat *und* für die Grafen *und* Freyherrn selbst wäre, dass sie

a) der persönlichen Stimme im Landtag, die sie nicht nach den Gesetzen, sondern aus dem Herkommen geniessen; item

b) welche die Obergespannschaft erblich besitzen, dieser entsagen, dagegen

c) zu allen Aemtern wie nobiles possessionati und auch

[1] 1647 : 11. tc.

d) zu ablegirten der Comitate zum Landtag geeignet wären. Die jetzige Methode hat die Mängel, dass die Grafen *und* Freiherrn zu wenigen Aemtern gelangen können ; dass

weil sie nicht die gradation wie die nobiles beobachten, zu den höhern Stellen sich nicht so wie die nobiles qualifizieren; daher immer fürchterlichere Nebenbuhler an diesen haben; dass in vielen Comitaten aus Mangel bemittelter Adelleüte sehr arme, impossessionati dazu gelangen; dass die erblichen Obergespannschaft wegen persönlicher Unfähigkeit zu neüen, den Gesetzen unbekannten Administratorsstellen Anlass geben; dass sie im Landtag, weil sie allein für sich sprechen, *und* grösstentheils nach höhern Aemtern sich sehnen, nicht patriotisch genug sprechen können. Ein Repraesentant kann im*m*er freyer, ofenherziger reden ; dass endlich da die Zahl der Grafen und Freiherrn sich allezeit vermehrt, die Zahlung der Diurnen der Ablegirten von Gespannschaften, den Unterthanen im*m*er lästiger wird.

Quinto : De Militibus.

Um Soldaten an die Gesetzgebung zu attachiren, würde vielleicht am meisten dienen, dass

a) Alle den Ständen und dem Könige in Gegenwart einer Magistratsperson den in Corpore Iuris befindlichen Eidschwur ablegen. Wäre gut, wie in Frankreich dazu zu sehen, dass sie sich gegen ihre Mitbürger zu keiner Execution, ohne vom politischen Magistrate dazu ersucht worden zu seyn, ein gebrauchen lassen.

b) Weil wir schon 1715 den extraneum militem zugelassen,[1] sollen auch die im Lande befindlichen deütschen Regimenter diesen Eid ablegen.

c) In den ungarischen Regimentern sowohl bey der Infanterie als Cavallerie sollen bloss natiui Hungari zu Oficiers angestellt werden. Sonst zahlt man ihnen keine Gage. Und wenn sie auserhalb Landes sind, und fremde Oficiers nehmen, zahlt man den im Lande befindlichen deütschen Regimentern keine Gage.

d) Dieserwegen muss jeder zum Ofizier anzustellende bey seinem Proprietaire sich mit einen comitats oder städtischen Zeügniss ausweisen, dass er ein nativus Hungarus sey.

e) Stabsofiziere u*nd* Generale bey ungrischen Regimentern sollen begüterte Ungarn seyn.

f) Der Com*m*andierende in Ungarn allezeit ein begüterter Ungar.

g) Das Generalcommando in Ungarn soll nicht dependenter, sondern nur correspondenter mit dem Hofkriegsrath stehen.

h) Alle Militairebranchen, als Kriegscommissariat, Kassiers, Verpflegsamt, Rechnungsführers, Auditors, mit natiuis Hungaris besetzt werden.

i) Das Militaire in allen sowohl criminalibus als litigiosis, die blosse Subordinationsverbrechen ausgenommen, unter dem politischen Magistrate stehen.

k) Alle Gemeine nur auf 8—10 Jahre Capitulation obligat sey.

l) Wer sich neüerdings auf 6 Jahr engagirt und alsdann eine Wirtschaft bezieht, soll er u*nd* seine Witwe auf lebenslang Quartier u*nd* zur Hälfte von Comitatsarbeiten frey seyn.

[1] 1715 : 43. tc.

m) Zu dieser Capitulation muss sich jeder im*m*obilem a iurisdictione dominali, im*m*unem fundum non habens, wenn er dazu fähig ist, auf 8 Jahre sich gebrauchen lassen.

n) Daher müssen die Comitate in Regimentskantons vertheilet werden u*nd* durch diese u*nd* Comitatenser zu gewissen Zeiten conscribirt werden.

o) Quartier, so wenig als möglich, in Kasernen, sondern zwischen nicht-nobiles, cives und Bauern,

p) Brod und Fourage nicht von Verpflegsamt, sondern vom Lande bekommen.

q) Alle Gränzen zum politico schlagen u*nd* eben so einrichten.

Sexto : Von Bauern.

a) Zehend u*nd* Neüntel sind der Oeconomie schädlich, u*nd* da sie Anlass zu einer Menge von Betrügereyen geben, verschlimmern sie den moralischen Character des Gebers und Nehmers. Dieser also soll nach einen zehnjährigen Durchschnitt auf Sessionen und Hauer in Geld auf im*m*er evaluirt werden.

b) Doch kann Zehend u*nd* Neüntelherr mit dem Geber auf 10 Jahre schriftlichen Contract machen, dass so viel u*nd* so viel in natura geleistet werde.

c) Dieser Contract soll im*m*er in Gegenwart einer Magistratsperson geschehen, u*nd* muss im Comitat revidirt werden. Alsdann ist er gültig.

d) Alle Bauern sind frey. Nach abgezahlten Schulden muss man ihn entlassen, wenn er will. Hinzu braucht er das Attestat des Grundherrn und Stuhlrichters.

e) Haus und Weingarten sind zu seiner freyen Disposition.

f) Kann, wenn der Grundherr sich mit ihm vergleichen will, iure proprietario seine Grundstücke besitzen.

g) Hört alsdann auf sub jurisdictione dominali zu stehen.

h) Alles Urbarium hört auf, und alle Bauern sind Contractualisten. Ein besserer Grundherr wird bessere Bauern haben u*nd* die Erfahrung lehrt, dass die Contractualisten ihre Obligenheit besser als die Urbarialisten halten.

i) Alle Contracte müssen durch das Comitat revidirt u*nd* ausser allen Zweifel gesetzt werden.

k) Alsdann ist die Nicht-Erfüllung des Contracts nicht fori politici sondern juridici.

l) Parthey und Richter zu seyn est contra notionem judicii. Der Grundherr soll in allen Fällen des Bauers Richter seyn, wenn er selbst nicht actor oder incattus ist.

m) Jura regalia sollen ganz dem Grundherrn gehören. Das Schenken über die Gassen macht nur zum Unterschleif Gelegenheit, folglich vermehrt ohne Ursach die Civilverbrechen, die Bauern werden durch das Schenken liederlicher, doch kann der Grundherr darüber contrahiren. Nur muss jeder Contract in Congregatione deütlich gemacht werden.

n) Die Gemeinden sollten halb und vierteljährig so wohl eigenen als fremden Wein, aber kein Brandwein schenken können, damit das der Gesundheit so schädliche Brantweintrinken nicht vermehrt werde.

o) Alle Obligenheiten des Contractualisten gegen Grundherrn müssen sub poena publice bekannt seyn.

p) Was zum Maasstab der Obligenheiten gegen den Grundherrn dient, muss auch zum Maasstab in der Contribution u*nd* nichts andres dienen. Man findet ohnediess in den alten Gesetzen diesen Gedanken.

Diess wären die Hauptgegenstände welche der patriotische Träumer zu beherzigen wünschet. Er glaubt, dass damit Grundherr, Magnaten, Adel nichts im Grunde verlieren, alle übrigen welche die physischen und moralischen Kräfte besitzen, dass ist alle Nicht Adeliche, Soldaten und die Geistlichkeit aller christlichen Religionen gewonnen würden.

Möchte aber noch der Adel von sich selbsten, ohne Zwang, einige Lasten auf sich nehmen, dann würde erst die Gesetzgebung recht gesichert.

Septimo : Vom Adel. De insurrectione.

Ohne des Herrn v. Keresztury Werk noch gesehen zu haben,[1] will ich meine Gedanken über diesen Punkt wagen. Ich finde dreyerley Insurrectionalobliegenheiten.

1°. A decimis. Für diese Wohltat müsste also theils der Clerus, theils der mit perennal Contracten versehene Grundherr und Unterthan, nach dem reluitionsmaasstab etwas jährlich hergeben, und davon entweder Regimenter erhalten, oder zum Religions oder Schulfond für alle christliche Partheyen angewendet werden.

2^do^. A bonis, wozu ich auch die Allodiatur, Praedia rechne, portás katonák. Von diesen Betrag, wozu auch alle keinen Grundherrn habende und unbewegliches Gut ausser den Städten proprio jure besitzenden, als Cumanus, libertinus de Szent Gál,[2] libertini zu rechnen sind, sollten neüe Regimenter errichtet werden.

3^tio^. Insurrectio personalis. Jeder Grundherr und Adelmann sitzt auf, oder stellt einen Husaren. Dieser Obliegenheit sollten sie nie entsagen. Sie dient sowohl zur Vertheidigung des Vaterlandes, als ihrer eigenen Rechte. Diess aber sollte nie reluirt, sondern nur im Nothfall zur Vertheidigung der Grenzen, und nur auch auf diesen Notfall einige Schuldigkeiten von juribus regalibus aufbehalten werden.

[8] Corollatio. Würde sich der Adel zu diesem bequemen, würde der Maasstab der Contribution, der Nämliche welche der Obliegenheiten des Contractualisten, Kauf- und Handwerksmanns gegen seinen Grundherrn seyn, dann glaubt der Träumer, dass man die Gesetzgebung im Ausgedehntestem Verstande behaupten würde, folglich

a) alle drey Jahre Landtag halten,

b) keine Subsidien von keiner Gattung ausser den Landtag bewilligen, folglich,

c) in keine unnöthige Kriege verwickelt werden.

d) Von allen Contributions, Insurrections-Reluitions, Kameral, Dreissigst, Salz, Post, Bergwerkseinkünften im Landtag Rechenschaft fodern ;

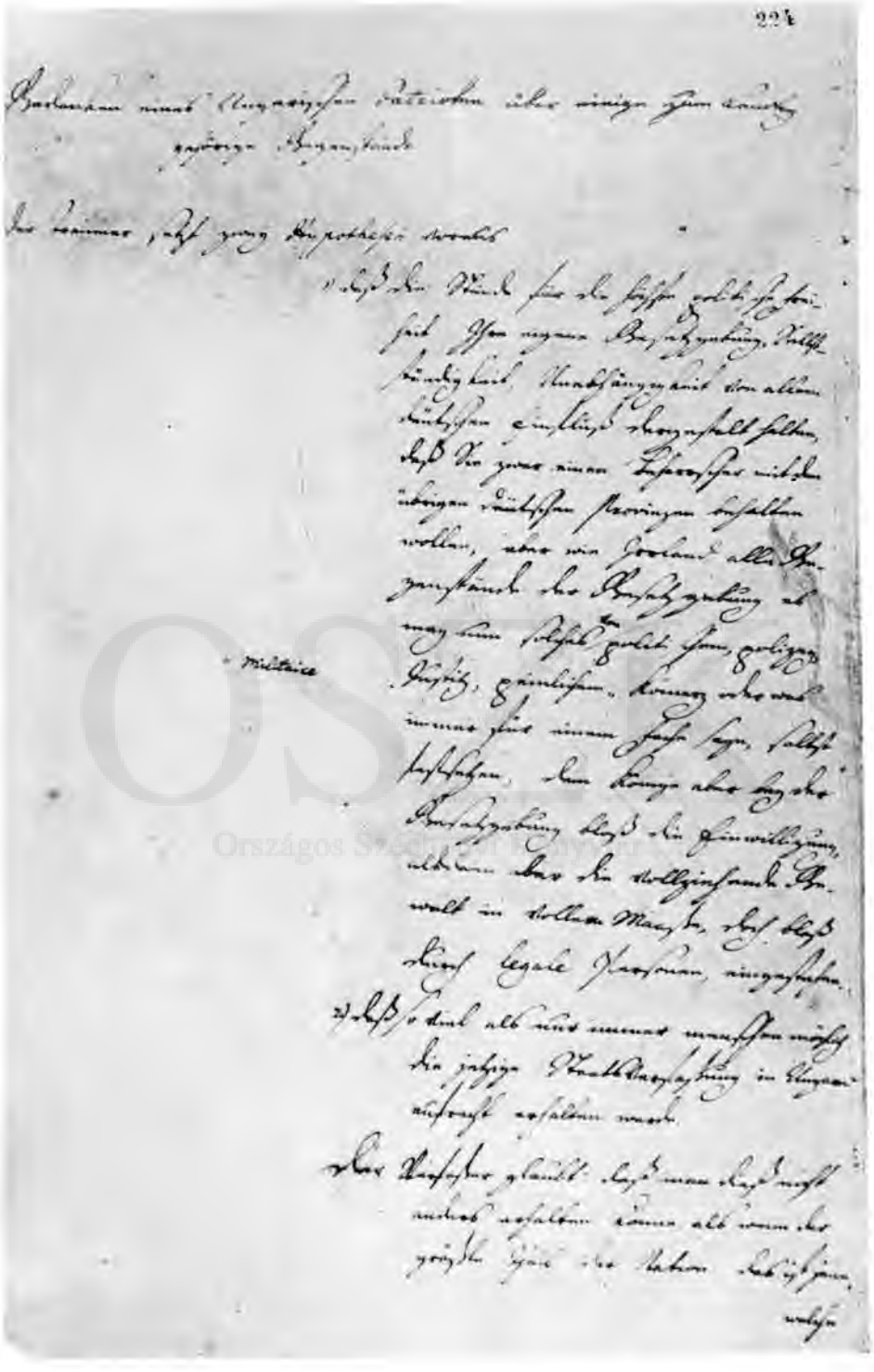
e) Dem König ohngefehr eine halbe Million zu seiner Hofstaat,

f) jedem Prinzen etwas, und wenn er es im Lande mit ungarischer Dienerschaft verzehrt, doppelt bewilligen.

g) Gesandten nach Konstantinopel, Warschau, Neapel und Rom, auch andern mit dem Beding, dass die Gesandte begüterte Ungarn und die secretaires Ungarn sind, bewilligen. Ein weites Feld für Magnaten.

[1] Keresztury József, *De veteri instituto rei militaris Hungaricae ad speciatim insurrectione nobilium.* I—II. Bécs, 1790.

[2] A veszprémmegyei Szentgál lakosai az Árpádkorban királyi vadászokként szolgáltak, és ezért helyi közösségi nemesi jogokat élveztek, melyek 1848-ig érvényben voltak.



Részlet Hajnóczy „Egy magyar hazafi gondolatai“ c. röpiratából.
(L. 51. l.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

h) Die ungarische Sprache als das sicherste Band der eigenen Gesetzgebung und Ausschliessung fremder in Justitz und allen Fächern einführen.

i) Sich mit Siebenbürgen vereinigen. Sie mögen ihren Vajvoda, Gubernium mit andern Namen und Königl. Tafel behalten.

j) Die Justitzglieder, wie es von Vladislai II. Zeiten biss Leopoldi war, von einen Landtag zum andern wählen.

k) In allen ungarischen Regimentern bloss Ungarn zu employiren, diese *und* alle Gränitzer, selbst die deütschen bey uns befindliche Truppen zu Patrioten machen.

l) Das Salz, weil es ein Monopolium, im Landtag wie es zu zahlen, bestimmen.

[9] Noch einige Reflexionen :

a) Man hat bissher auf die Raizen fast gar keine Rücksicht in Landtägen genommen. Und diese sind uns gefährlicher als die Deütschen. Man muss ihnen alle Rechte eines natiui angedeihen lassen. Dadurch gewinnt man ihre ganze Geistlichkeit und wenigstens zwey Drittel der Kränitzer.[1]

b) Die jetzige Cantonseinrichtung ist fast die Nämliche wie der Gespannschaften ihre von 1785 biss 1789, folglich wird ihre Incorporation nicht mehr so vielen Schwierigkeiten ausgesetzt seyn.

c) Einige Comitate, als Szala, Vas, Neutra, Bács, Pest, Zemplin, Agram, vielleicht auch Bihar mole sua laborant ; andern als Zolyom, Thurocz, Arva, Mosony, Esztergom, Torna, Csanád, Békés, Csongrád, Szerem, Posega zu klein. Bey jenen leidet der Bauer *und* Edelmann, wegen der allzugrossen Entfernung. Bey diesen, weil sie nicht aus dem Tone, wie andere sprechen können, weil ferner aus Mangel begüterter Arme, viele nicht-nobiles employirt werden, geben mehrentheils ein übles Beyspiel. Jene sollte man zerstückeln, diese zu andern schlagen. Szerem und Posega kann aus der Grenze vermehrt werden.

d) Würde diess und dass der Maasstab der Contribution, der Nämliche wie jener derer im Comitate bekannten allen Contractualobliegenheiten seyn soll, bewerkstelliget werden, so könnte und müsste widerholet werden, dass kein Obergespan, keine andere Comitatsbeamte, ausser die im Comitate begüterte, sub poena non obedientiae, seyn können.

e) Die *Vice* Gespans hat man im*mer* als homines statuum angesehen. Den Consiliarialstitel qua talibus sollte man im Landtage nicht bewilligen.

f) Damit desto sicherer nur in Comitaten begüterte zu Obergespans *und* andern Bedienstungen employirt werden, soll man diaetaliter die Salarien fixiren. Ein Obergespan soll nicht über 1500 Fl, ein *Vice* Gespan nicht über 1000 Fl. *und* etwas *von* Sigill, die übrigen nach Verhältniss haben.

g) Der Obergespan soll sub poena non *prae*standae illi et magistratui paritionis alle 3 Jahre Restauration halten. Am besten wäre es ein Jahr vor dem ordentlichen Landtag.

h) Keine *Vice* Gespans soll er. nicht surrogiren können.

i) Man hat bemerkt, dass jene in Justitzämtern allezeit bessere Patrioten sind, als die im Consilium, vielleicht sind die Ursachen :

1. Dass das studium juris, die beständige sichere Richtschnur, nach welcher sie urtheilen, sie genauer mit dem Ganzen verbindet ; da im Gegentheil in Consilium alle Augenblicke, nach den Zeitumständen, neüe Verordnungen ergeben.

[1] Értsd : Gränitzer, — határőrök.

2. Grösstentheils betagtere Herren zur Königl. *und* Septemviraltafel befördert worden.

3. Dieserwegen und weil sie im Juristitium zu Hause bey ihren Familien auf eigenen Grund *und* Boden sind, freyer physice *und* moraliter die Luft einhauchen, der Ueppigkeit nicht so sehr ergeben sind. Daher

k) Sind die Juristitia wegen vielen ander Ursachen zu souteniren. Man wird leicht ein Temperament finden, dass nicht allzuviele Prozesse a revisione abhangen.

l) Wie vorhin oft Protonotarien zur Kanzley befördern, es braucht dieserwegen kein Gesetz. Die barones regni werden selbst ihren Vortheil dabey finden, diese ihre und des Landes creaturen geltend zu machen.

m) Um noch mehr die Stellen patriotisch zu machen, sollte man die vorhinige [!] Gerechtsame der baronum regni widerholen, dass sie nemlich so wohl bey der Septemviraltafel als Consilium Sitz und Stimme haben, und immer beyderseits ein baro regni praesidiren müsse.

n) So wie die Benennung der baronum regni, Obergespans, Kanzlers, Hof-Statthalterey Räthe etc. zwar dem Souverain immer eigen bleiben sollte, so müsste auch um das mit den würdigen Obergespans Niclas Forgacs *und* Franz Battyán gehabte Scandal ins künftige auszuweichen, entweder der art. 2: 1526, quod „rex omnes officiales suos prout voluerit retinere vel dimittere possit", entweder deütlicher explicirt, oder liber ganz dergestalt abgestellt werden, dass ein von Souverain einmal ernannte baro regni etc. wider seinen Willen nicht anders als durch gerichtliche Belangung sub actoratu fisci regii von seinem Amte abgeschafft werden könne.[1]

[10] Dieses sind meine patriotische Phantaseyen. Ich glaube das Ganze unsere Legislation wohl combinirt und mit Beybehaltung des Wesentlichen, nichts Unmögliches, nicht allzu grosse Aufopferungen, um die Gesetzgebung noch sicherer zu stellen, vorgeschlagen zu haben. Wenigstens wird man mir die gute Absicht vielleicht nicht absprechen. Die Zusam*m*enkunft mehrerer Ädlen im Landtage würde das meiste wirken, auf die Repraesentanten, selbst die ganze Nation ihren Einfluss wohlthätigen haben. In diesem Landtage, dächte ich sollte, man bloss die Linien der wechselseitigen Rechte des Souverains gegen die Stände, dieser untereinander ziehen, verbo ea, quae sunt juris publici bestimmen. Alsdann könnte eine aus Siebenbürgern und Ungarn im Landtag zu ernenende Commission bis zum künftigen Landtag ea quae sunt juris priuati mit Annahme der Vorschläge aller jurisdictionen ausarbeiten, und dann 1793 oder 1794 sowohl das allgemeine Besste der ganzen Nation, als auch die Sicherheit und das Eigenthum jedes Individui wenigstens auf ein Menschenalter etablirt werden.

Wien, 5 März 1790[2]

Hajnóczy

[1] Forgách Miklós gr., Nyitra megye főispánja, 1784 októberében a megyei tisztikarral együtt ellenszegült II. József összeírási rendeletének. Az uralkodó ezért azonnali hatállyal fölmentette őt tisztségétől, s a megye élére adminisztrátort nevezett ki. (O. L. M. Kanc. 13572/1884. sz. Vö. Marczali Henrik, *Magyarország története II. József korában*. II. Bp. 1885, 375. s köv. l.) — Batthyány Ferenc (1737—1821) Sáros megye főispánja volt, de mert birtokai a Dunántúl voltak, megyéjébe csak nagyritkán ment el, s annak ügyeivel sem törődött. II. József többször megintette, majd eljárást indíttatott ellene, mire Batthyány 1785 elején elbocsátását kérte, amit az uralkodó meg is adott. (O. L. M. Kanc. 1702/1785. sz. Vö. Marczali, *i. m.* 441—442. l.)

[2] A keltezésre l. 50. l.

b.)

[1790 május vagy június eleje]

„A magyar országgyűlésen javasolandó törvények lényege"

Tartalma : [I.] *Csak a lényeges, közjogi kérdésekről fog szólni.* [II.] *Feltételezi, az alábbi elvi kérdésekben a rendek egyetértenek vele :* 1) *az országgyűlésen mind a polgári unió, mind a polgári engedelmesség szerződését meg kell kötni ;* 2) *igazi törvényhozás csak az, melynek fenntartása a lakosság minden részének érdeke;* 3) *a nem nemesekre, elsősorban a parasztságra és a közkatonákra gondol ;* 4) *az uralkodó bocsássa ún. rezervált jogait és jövedelmeit a nemzet rendelkezésére* 5) *a magántulajdonhoz nem nyúlnak, legföljebb a közhaszon érdekében, törvényes úton ;* 6) *minden kiváltságot, előjogot bocsássanak a Rendek rendelkezésére ;* 7) *a római és görög katolikus főpapság mondjon le birtokairól.* [III.] *A király* [III. 1.] *személye legyen szent és sérthetetlen.* [III. 2.] *Magyarország maradjon közjogi kapcsolatban Ausztriával és Csehországgal, de különállása épségben-tartásával. Ha a nemzet érdeke úgy kívánja, az országgyűlés változtassa meg a trónöröklésről szóló törvényt.* [III. 3.] *A királyi hitlevélről és az esküről,* [III. 4.] *a koronázásról,* [III. 5.] *a kiskorú király gyámjáról.* [IV.] *A törvényhozó hatalomról :* [IV. 1.] *A király : szentesítse a törvényeket és gondoskodjék végrehajtásukról.* [IV. 2.] *A nemzet :* [IV. 2a] *a honpolgárok jogai :* 1) *mindenki szabadon választhatja meg hazáját ;* 2) *a gondolkozás-, szólás- és írás szabadsága ;* 3) *becsületes úton mindenki tetszése szerint boldogulhasson.* [IV. 2b] *A törvényhozás joga csak a birtokosokat illesse meg ;* [IV. 2c] *A róm. kath. főpapság ne alkosson külön Rendet.* [IV. 2d] *Az országgyűlési Felső és* [IV. 2e] *Alsó Táblának kik legyenek tagjai.* [IV. 3.] *Az országgyűlés időtartamáról, a tanácskozások módjáról.* [V.] *A végrehajtó hatalomról :* [V.1.] *meghagyandó a királynak.* [V. 2.] *Egyéb javaslatai :* 1) *a törvényt csak az országgyűlés jogosult értelmezni ;* 2) *a tisztviselőket a király nevezi ki ;* 3—9) *magasabb tisztviselői állásba csak birtokosok kerüljenek, de csak arravalók ; ezek kiválasztásának módja ; nyugdíjat csak az alsóbb tisztségekben adjanak, a fizetést ne emeljék, hogy tisztességből, ne pénzsóvárságból szolgáljanak ;* 10) *az államhivatalok és bíróságok létszáma akkora legyen, hogy a tisztviselők mindegyike 3—4 hónapra hazamehessen ; ennek indokai ;* 11) *tisztviselőt elbocsátani csak vizsgálat alapján lehessen ;* 12) *a hadsereg legyen nemzeti (erre vonatkozó javaslatait részletesen felsorolja) ;* 13) *birtokával mindenki szabadon rendelkezzék, el is adhassa ; szabályozzák a zálogbaadást ;* 14) *földet minden honpolgár birtokolhasson ;* 15) *a közterhek viselésében a nemesi birtokok tulajdonosai is részesedjenek ;* [V. 3.] *Részletes meghatározása, ki tekintendő magyar állampolgárnak,* [V. 4.] *birtokosnak.* [V. 5.] *Hivatalra nem nemesek is mehessenek, ha birtokosok ; ennek valamint* [V. 6.] *annak indokai, miért csak birtokosok léphessenek magasabb tisztségre,* [V. 7.] *meg hogy a városi ingatlant miért nem tekinti birtoknak.* [VI.] *A földesurak és jobbágyok közti kapcsolatról :* [VI. 1.] *a kilenced, dézsma és robot káros a gazdálkodásra. Ezért* [VI. 2.] *a dézsmát egy összegben vagy részletben a föld tulajdonosa váltsa meg,* [VI. 3.] *biztosítsák a jobbágy szabad költözési jogát ; földjét földesurától vehesse meg, de addig is míg ez végbemehet a földesúri szolgáltatások szűnjenek meg s jobbágy és földesura lépjenek szerződéses viszonyba ; ennek előnyei és indokai.* [VII.] *A megyékről :* [VII. 1.] *az alispán a megyei birtokosok közül kerüljön ki, de jegyzők és ügyvédek birtoktalanok is lehessenek :* [VII. 2.] *az egyes megyei tisztségek betöltéséről, a tisztújításról, a megyei igaz-*

gatásról, fizetésekről. [VIII.] *A városokról : a polgárokról, a városi tanácsról, a tisztviselők megválasztásáról, a városok közigazgatásáról.* [IX.] *A törvénykezésről :* [IX. 1.] *Törvényes idézés nélkül senki sem fogható el ; ezt a nemesi jogot az ország minden polgárára ki kell terjeszteni ;* [IX. 2.] *a pallosjogról akiknek van, mondjanak le ; a halálos ítéletről ; a házassági perekről ;* [IX. 3.] *javaslatok az úriszék, a megyei törvényszék, a Királyi Tábla és a Hétszemélyes Tábla rendezéséről, ügymenetének, a bírói eljárásnak szabályozásáról.* [X.] *Még néhány kormányzati tárgyról :* 1—3) *az örökös főispánság, az adminisztrátori és főispáni tisztség szabályozásáról;* 4—6) *a harmincad és egyéb bevételek, postaügyek rendezéséről ;* 7—9) *Horvátországgal, Erdéllyel és Galiciával új testvéri szerződés kötendő.* [XI.] *A vallás kérdése : a protestánsoknak, az egyesült és nem egyesült görög hitűeknek a római katolikusokéval egyenlő jogokat biztosítsanak ; a zsidóknak adják meg a természetes jogokat.* [XII.] *A nyelv kérdése: Latin helyett a magyart kell államnyelvvé tenni ; ennek indokai ; az ellenérvek megcáfolása.* [XIII.] *A filozófiai szellemről : az egész Európában elterjedt új szellem legfőbb hordozója a szabadkőműves mozgalom ; hasznos volna, ha Magyarországon is általánossá válnék.*

Tisztázat : Széchényi Kvt. Ms. Fol. Lat. 647, 260—276. fol. — Sk. fogalmazványa : *Uo.* Fol. Lat. 3635/IV. 75—112. fol. — Tartalmi ismertetése : Marczali, *Alkotmánytervek, i. m.* 408—411 l. és *Bónis*, 77—81. l.)

Hajnóczy itt közölt röpiratához széleskörű előtanulmányokat végzett, főleg a magyar törvényeket tanulmányozta alaposan. Errevonatkozó jegyzeteit tanulmányban összegezte : Puncta conficiendi diplomatis ex legibus et ipsissimis quidem legis verbis extracta. (Széchényi Kvt. Ms. Fol. Lat. 647, 197—207. fol. — (A következőkben *A)* kézirat.) Ebben röpiratának alapproblémái már benne vannak, de a kérdésekre még nem válaszol, csak a rájuk vonatkozó adatokat állítja egybe. Ezt a tanulmányát Hajnóczy többeknek megmutathatta, mert margóján idegen kézzel írt megjegyzések olvashatók.

Az *A)* alapján fogalmazta meg azután javaslatait első formájukban, talán még alispánsága utolsó napjaiban, röpirat alakjában, a megyei követi utasításokat készítő bizottságokhoz szólva. (Propositiones deputationi fine elaborandae ablegatis incl. comitatus...[a] ad comitia mittendis instructionis exhibendae. Sk. fogalmazványa : Széchényi Kvtár. Ms. Fol. Lat. 3635/IV. 113—144 fol. ; tisztázta : *Uo.* Fol. Lat. 647. 238—259. fol. — A következőkben *B)* kézirat.) Ebben a röpiratában nem mondja ki kereken véleményét, inkább csak kérdések formájában veti fel a problémákat. Végigmegy a magyar közjog egész területén, s annak rendszeres vázlatát adja. (Tartalmát, értékelését l. *Bónis*, 75. s köv. l. és *Bevezetés*, II. fejezet.)

Ebből a *B)* kéziratból írta a diétához szóló itt közölt röpiratát, melyben szakít a kérdés-feltevés óvatoskodó módszerével és nyiltan megmondja véleményét.

Az *A)* és *B)* kéziratnak a végleges szövegezéstől való fontosabb eltéréseire jegyzetben utalok.

Ratio proponendarum in comitiis Hungariae legum

[I.] Singulo patriam suam amante ciue in hac subitanea rerum conversione ad ea, quae in futuris comitiis deliberanda veniunt, attentionem suam conuertente, cuiusvis officii esse duco, ut quibus mediis pollet, auctoritate, numis, ingenio, consilio, calamo ad felicitatem reipublicae promouendam ea, qua potest, ratione conferat. — Hac intentione stimulatus, siquidem mihi per leges patrias actu existentes[b] in legibus ferendis nulla pars esse possit,[1] si quae suo loco, ubi licuisset, proponenda per me optassem, viris insigni

[a] A megye neve számára üresen hagyott hely.
[b] Kihúzva : qua nobili prosapia . . .
[1] Hajnóczy, mivel nem volt nemes, az országgyűlésen nem jelenhetett meg.

hac prerogativa praeditis, et amore in patriam suam incensis, quis de legibus ferendis mihi sit sensus, communicavero, non in malam partem mihi latum iri confido. Non in omnes legislationis partes me immittam, sed eas tantum, quae iuris publici dicuntur, easque tantum essentiales, ex quibus relique, ut corollaria, deduci possunt, attingam.

[II.] Est omnibus fere, qui certa cuiuscunque demum scientiae systemata formant, commune, quod certa principia, hypotheses, praeconceptas opiniones alii dicunt, pro fundamento ponant, quibus non admissis, cetera ruunt.[a)] Nec a me humani hoc alienum esse fateor. Antequam igitur opinionem meam, quas leges ferendas esse putem, depromero, quid supponam, quae principia, hypotheses mihi concedi petam, brevibus dicam. Suppono itaque :

1° Status in comitiis congregandos regem coronandum nouum et

a) pactum vnionis ciuilis, et

b) pactum subiectionis ciuilis

formare velle, ita ut in futurum sic dictum Corpus Iuris non nisi pro historica cognitione inserviat, ad summum in casibus in nouis pactis haud provisis et nonnisi usque futura legibus praescripto tempore celebranda comitia pro decisione inserviat. Suppono

2do Et regem et Status intime persuasos esse, nonnisi eam perfectam legislationem dici posse, vbi singula vitae conditio, et illi, quos hereditas, fortuna, virtus aliis — saltem communi opinione — beatiores reddidit, et qui his carent, tantum in legibus praesidium inuénit, ut ex labefactatione earundem commune in omnes vitae conditiones periculum metuendum sit. Adoque

3tio Cum ad manutenendas leges voluntas illas exequendi, adeoque vires illarum effectum procurandi adesse debeant : pacta vnionis et subiectionis ciuilis, atque adeo ipsam legislationem imperfectam futuram, nisi ex eadem in omnes conditiones vitae, quae viribus physicis, quae viribus moralibus pollent, magnum intimo nexu cum aliorum conditionum vitae commodis coniunctum emolumentum redundet. Vires physicas opinione mea habent prae ceteris omnes ignobiles, praesertim rustici, militia inferior et stipendiaria et confiniaria.

Viribus moralibus pollent :

Rex,
domini terrestres,
magistratus,
officiales militares,
magis clerus et quidem experientia teste
magis inferior ac superior,
magis catholicus ac augustanae et helveticae confessioni addictus,
maxime Graeci ritus non vniti.

4to Spero maiestatem et quibus dignitatis illius tuendae cura prae ceteris commissa creditur, nulla sic dicta reseruata supponere, probe gnari omnes reipublicae administrationis partes tam intimo nexu ad invicem esse coniunctas, ut qui de una, de omnibus leges ferre debeat, atque adeo maiestatem omnia iura sua, omnes proventus suos, Statuum, vel cum *incl.* comitatus Bihariensis iam bis inauditum antea in repraesentationibus apud nos omen adhibuerit,[1]

a) Kihúzva : In me quoque hanc debilitatem sentio.

1 Bihar megye március és ápr. 7-i feliratára l. *Marczali*, I. 29—30. és 131—132. l.

liceat mihi quoque privato hoc uti — potius nationis arbitrio commissuram.

5^to^ Proprietas omnium, quibus iuxta leges actu existentes cuipiam competit, mihi sacra est ; neminem illa,

nisi in casibus per leges actu existentes denotatis

forma per leges actu subsistentes praescripta, priuatum,

nec prouentibus ab inde iuxta leges actu existentes, non secundum Urbarium provenientibus exutum esse volo ;

nec in commune rei publicae onus secus quidpiam Statibus consentientibus exinde cedere proprietarium debere puto. Ast

6^to^ Omnes sic dictos Status, a primate et palatino inchoando, usq*ue* ultimum libertinum de Szent Gál, omnia corpora, excepta proprietate mobilium et im*m*obilium, sua iura, praerogatiuas, libertates itidem arbitrio Statuum committere. Denique

7^mo^ Illos, qui vi officii proprietatem mobilium et immobilium habent — venerabilem clerum catholicum et Graeci ritus tam vniti quam non vniti intelligo — confido tanto in patriam amore duci, ut siquid a proprietariis terrae in commune conferendum sit, illi sponte sua concessuri sint, quod maiori quam familiis suis ex naturali obligatione prospicere obligati proprietarii terrae onere grauari possint.

Haec sunt, quae fundamenti instar ponere ausim. Fors nihil iniusti, inconvenientisq*ue* supposui. Si quis vero me praeconcepta laborare opinione putet, fateor, nec reliqua per me proponenda subsistere posse.

Iam per partes mentem nostram aperiamus.[a)]

[III.] De Rege

[III. 1.] Regem personam sacram, inviolabilem, iuxta leges tantum regnantem, sed tamen de actionibus suis nulli mortalium, nisi Deo et posteritati rationibus dandis obnoxiam declarandum puto.

Verum est nec ex natura civitatis in genere, ne quidem civitatis monarchiae hanc definitionem regis fluere. Nulla videtur ratio adesse, cur is, qui reipublicae praeest, eidem rationes haud reddat. Interim ex propria et aliorum regnorum historia iam notum nobis est, quod ad unionem civilem conseruandam plurimum conferat, vt vbi forma regiminis monarchica est, princeps diuini quid in se habere putetur. — Hoc dignitas officii, maiestas populi deposcit. — Ipsae a natura hominis separari nequeuntes exiguae maculae dissimulandae sunt. Sensibus pleriq*ue*, si non omnes regimur. Philosophi rege non indigent. Et cur hunc sacrum, inuiolabilem characterem illi non concedamus, si alia continendae intra iustos limites potestatis media adinuenerimus.

[III. 2.] Modus succendendi in regno

Hic clarius ac 1° et 2^do^ *1723*^tio^ continetur, exponendus.

Interest Hungariae, ut cum Austria, Bohemia coniuncti maneamus — fors pactum foederis velut 1606^to^ inire expediret, — adeoque inseparabilitas maneat, ne tamen ulli dubio locus cupersit, nulla ad secundum normam in reliquis hereditariis prouinciis fiat provocatio.

[a)] *A B* bevezetése : Autor supponit : 1° In legislatione omnia clara, nulli dubio obnoxia esse debere. 2° Ea ipsa quae consuetudinis sunt, ne abusus enasci possit, definienda et leges eatenus sanciendas esse. 3° Ipsam quae hactenus legibus stabilita est regiminis formam, pro suprema libertate haberi, adeoque ex eo principio, quod retinenda sit auctor propositiones suas de iis tantum quae ipso in legibus dubia, saltem disputationi obnoxia videbantur. Fine eo deducit, vt deputatio opinionem suam de his punctis incl. uniuersitati exhibeat, ad instructionem ablegatis mittendis deseruituram. 4^to^ Autor solummodo in ea quae juris publici sunt capita, et quidem opinione sua dubia se immittit, de jure priuato et criminali nihil acturus.

Casus, si archidux Franciscus regnanti maiestati absque filiis praemoreretur, num archiducissa filia Francisci velut primogenita, vel secundogenitus regis Leopoldi filius in inaequali cum archiducissa gradu existens, succedere debeat, ex 1° et 2^do^ 1723^tii^ recte erui nequit, nisi forsitan in norma aliis provinciis praescripta contineatur.

Verum est, interest reipublicae, ut successio regnantis familiae ad longum tempus certa, secura, ne bella ciuilia oriantur, reddatur; verum etiam est, nobis 1° et 2^do^ 1723^tii^ abunde prospectum esse: interim velut proprium singuli hominis est naturalis libertas, hac nemo filium, nepotem, posteritatem privare potest; ita proprium nationis cuiusuis est leges pro lubitu suo ferre, alterare. Quare licet non obstante 1° et 2^do^ 1723^tii^ semper ubi salus rei publicae deposcit, alias regno prospicere, nationi integrum sit: ad manutenendum tamen hoc inalterabile, singulae societati civili inhaerens ius in proximis comitiis repetendum et vna addendum censerem in regis et statuum arbitrio semper stare, legem hanc dum voluerint, e republica esse iudicaverint, alterare, donec tamen alterata fuerit, inviolabiliter duraturam.[1]

Aui, protaui nostri nos obligare non poterant. Sic libertas singulae nationi competens conseruabitur, inepti, inhabiles principes arcebuntur, boni amorem nationis sibi conciliare studebunt et regnantis principis prolibus prae ceteris nationem sibi deuinciendi occasio nunquam deerit.

[III. 3.] Modus capessendae regiae dignitatis

Diploma regium, iusiurandum, coronatio

Intra quod tempus fieri debeat, quid eo usque regi circa administrationem reipublicae iuris sit, quis diaetam indicet, legibus definiendum.

Diploma perpetuum, quale 2: 1741° conditione 5^ta^ esse supponitur, contra libertatem nationi inhaerentem, foret. Hinc et nunc cum moderna maiestate et successiuis regibus semper integrum manet aliud diploma concinnandi. Hoc ipsum principium inter conditiones diplomatis futuri ponendum censerem; saluo, si regi ac Statibus libuerit ad anteuertenda omnia post mortem regnantis in regno enasci queuntia incommoda eo, vt haereditarii principes maiorennem aetatem consecuti, velut sub Mathia, Ferdinando II et III° factum, rege regnante coronari, diplomaque de se dare ac iureiurando obstringi possint.

Andreae II^di^ decretum essentiales singulae bene ordinatae reipublicae partes, signanter 2., 7., 11., 12., 14., 16., 17., 20., 24., 26., 28. et 30^um^ art. continet: sed nec diffiteri possumus esse in eo leges, praesertim 3., 5., 9., 16., 24., 27. et 29^us^ art., quae ad nostram aetatem applicabiles non sunt, quae non nisi ope maioris in historia et iure patrio eruditionis, et tum vix, intelligi possunt.

Ex Andreae II. decreto quod optimum, quod essentiale, quod immutabile, sublatum est. Verum quidem est, singulum ciuem patriae, dum se laesum putat, dum a rege iustitiam non consequitur, ob subsistens pactum vnionis ciuilis resistere regi non posse, non debere, sed vt virum ingenuum, fortem decet, illatam sibi iniuriam ferre, sed dum rex diploma a se datum violat,

[1] Az itt elmondottakat vö. Hajnóczynak *De regiae potestatis limitibus* c. munkája 1. §-ban írottakkal. 322. l.

dum nullum de se diploma dare vult, supponere, quod natio patienter omnia ferre, collum iugo supponere debeat, esset contractus leoninus. Cum itaque pacta legem paciscentibus ponant, inferendam quoque diplomati expressam conditionem existimarem, rege diplomati non satisfaciente, nationem quoque ab obligatione iussis eiusdem obtemperandi solutam esse.[a)]

Sed speramus incl. Status eum modum posituros, ut regi suo amplissimo benefaciendi campo relicto, vna extra casum contra leges quod mandandi, multo minus exequendi, adeoque extra casum vel possibilis ex parte nationis aduersus regem resistentiae maiestatem posituri sint.

Iusiurandum sub divo velut communi omnium ex natione incolarum templo, et talibus verbis, quibus omnis in Hungaria existentis religionis cultores deum periurii vindicem recognoscunt, deponendum putarem, ne dum verba per vnam tantum partem nationis in sacramento iurisiurandi adhiberi solita per regem proferantur, alia et maior pars nationis sibi regem vinculo hoc non obstringi, ne suspicari quidem possit.

[III. 4.] Quod attinet coronationem, cum veram et genuinam comitatus Bihariensis in sua 6ta Februarii exarata repraesentatione necessitatis illius dederit rationem, quod scilicet per actum hunc recognascatur, nationem esse, quae sibi regem ponat, ad legitimam coronationem sequentes essentiales poni posse censerem rationes.

1° Ut ea, quam nos sacram compellamus et a st. Stephano habere putamus, post expeditum diploma et praestitum iusiurandum coronatio fiat.

2do Cum status nationem repraesentent, ut diaetaliter, praesentibus omnibus Statibus fiat.

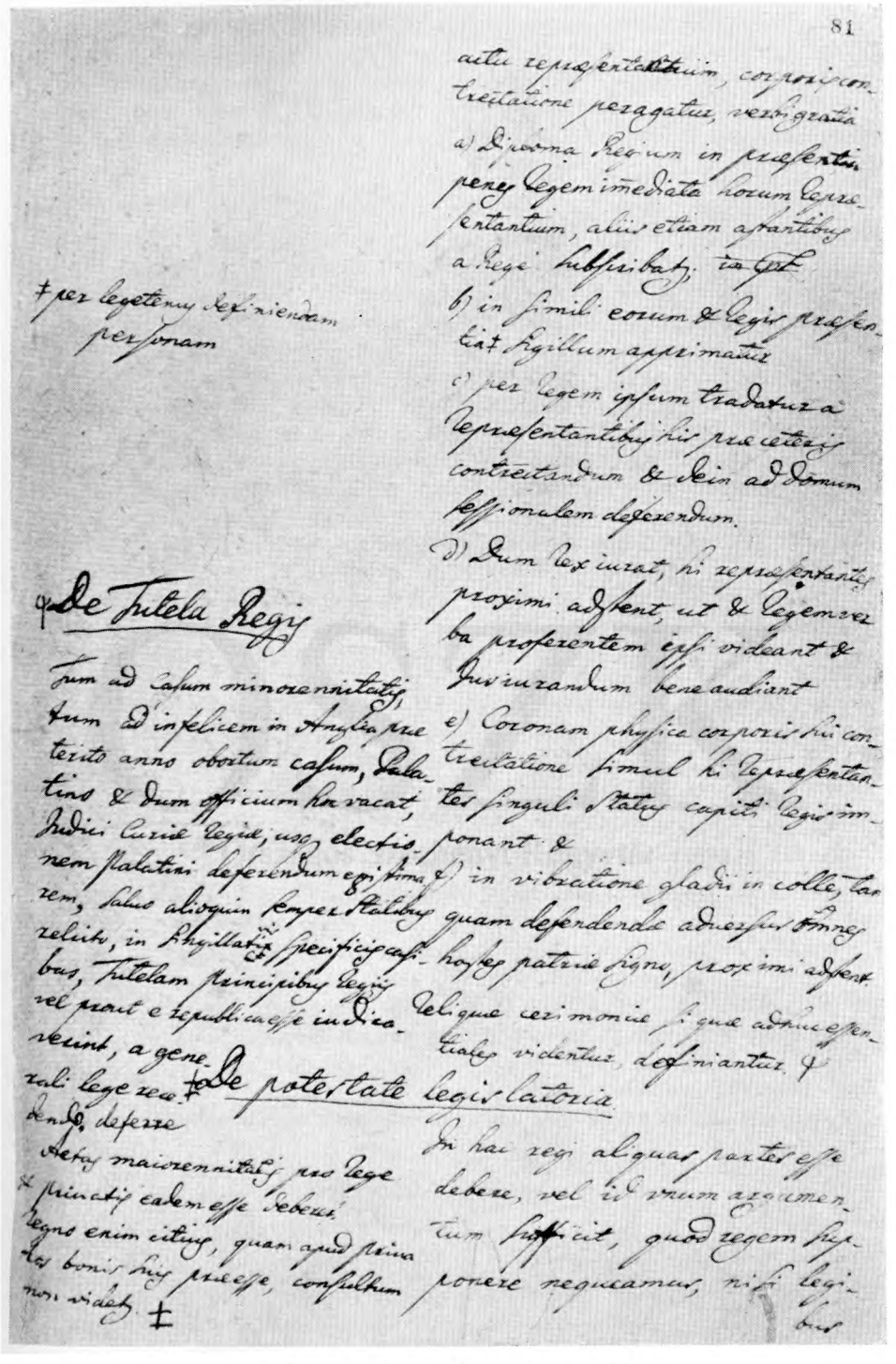
3tio Cum fieri non possit, ut omnia membra singuli Status cuncta bene videant, ut illis quidem praesentibus, sed praesertim physica primorum singuli Status, quasi omnes Status, adeoque totam nationem in hoc actu repraesentantium, corporis contrectatione peragatur, verbi gratia a) diploma regium in praesentia penes regem immediata horum repraesantium, aliis etiam astantibus a rege subscribatur[b)] b) in simili eorum et regis praesentia per legetenus definiendam personam sigillum apprimatur; c) per regem ipsum tradatur a repraesentantibus his prae ceteris contrectandum et dein ad domum sessionalem deferendum; d) dum rex iurat, hi repraesentantes proximi adstent, ut et regem verba proferentem ipsi videant et iusiurandum bene audiant; e) coronam physica corporis sui contrectatione simul hi repraesentantes singuli Status capiti regis imponant et f) in vibratione gladii in colle, tanquam defendendae aduersus omnes hostes patriae signo, proximi adstent. Reliquae ceremoniae, si quae adhuc essentiales videntur, definiantur.

[III. 5.] De tutela Regis

Tum ad casum minorennitatis, tum ad infelicem in Anglia praeterito anno obortum casum, palatino et dum officium hoc vacat, iudici curiae regiae,

[a)] *B*: ut singulus qui se per regem laesum esse putat resistat, pacto vnionis ciuilis, quod in omni societate ciuili adest, repugnat, sed supponere ne vniversos quidem, rege pacta conuenta non seruante, resistere non posse, esset contractus leoninus. Vt itaque et dignitas regis, vbi singulatim se quis laesum putat, et ius Statuum ac Ordinum, non nisi legibus cum ipsorum consensu latis obsequendi, vbi has rex violaret, illibatum conseruetur, diploma regius clarius concinandum.

[b)] A *B*-ben még csak a problémát jegyzi föl, anélkül, hogy eldöntené: 1. An rex in legislatione votum negatiuum, id est ius denegandi assensum ad ea, quae Status instar legis seruari cupiunt, vel etiam affirmatiuum, id est proponendi quid Statibus, quod bonum e republica esse iudicat, habeat. — 2. Vbi dubius sensus, an ius interpraetandi rex habeat.



Részlet Hajnóczy alkotmánytervéből.
(L. 66—67. l.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

usque electionem palatini deferendum existimarem, saluo alioquin semper Statibus relicto, in singillativis specificis casibus, tutelam principibus regiis vel prout e republica esse iudicaverint, a generali lege recedendo, deferre.

Aetas maiorennitatis pro rege et priuatis eadem esse deberet. Regno enim citius, quam apud priuatos bonis suis praeesse, consultum non videtur.[a)]

[IV.] De potestate legislatoria[1]

[IV. 1.] In hac regi aliquas partes esse debere, vel id vnum argumentum sufficit, quod regem supponere nequeamus, nisi legibus exequendis destinatum. Non exequetur, nisi velit, deerit voluntas nisi sui, reipublicae id interesse persuasum habuerit. Adeoque votum negatiuum, id est denegandi ad legem sanciendam consensus, regi tribui debere opinor.

Hoc ius negatiuum irrestrictum esse oportet, ne in effervescentia quapiam nationis lex condatur, ipsi tandem nationi perniciosa futura.

Ut Statibus nationem repraesentantibus leges principia puncto 3^{tio} exposita sanctientibus rex assensum deneget, non est metuendum. Dum integre nationis commodum in sancianda lege subuersatur, rex sibi noceret, si assensum denegaret. Hoc supponi nequit.

De iure itaque in condendis legibus negatiuo regi tribuendo vix difficultatem esse confido.

Iam de iure affirmativo, seu de iure leges proponendi, ferendi.

Legibus voluntas nationis qualiter regi expiat, exprimitur. Hinc Statuum nationem repraesentantium, adeoque singuli in diaeta legalis membri ius est leges proponendi. Cum autem penes singulam legem de mediis quoque eandem in effectum deducendi agi debeat, media haec autem iure exequendi pollens, prae aliis noscat, licet Statibus prae rege ius positiuum in condendis legibus esse putem, nec regi tamen partem quampiam huius iuris positivi negari posse censeo. Rex itaque legem quampiam, magis adhuc media exequandae legis proponere potest ; sed si Status denegent assensum, non abit in legem.

[IV. 2.] Haec de rege circa legislationem.[b)] Iam de natione.[c)]

[IV. 2a] Singulo individuo in natione haec iura — vtinam legalisanda— competere, mihi persuadeo :

1° patriam sibi deligendi, vbi velit, et quandocunque animus est, quamprimum emancipatus creditur.

Ipse leges nostrae tantum ad hostem et quidem stipendii causa euntes 13 : 1609 et 14 : 1613 puniendos praecpiunt, nullam in emigrantes poenam statuentes.

Obiectio, quod suae quisque patriae commoda prosequi obligatus sit, non secus, quam si reciproce commoda ex patria habere putemus, ipsi persuasi

[a)] A *B* külön részt iktat be : De corregente. — An immediatus heres regni citra scitum, consensum Statuum in corregimen vocari a regnante principe possit, statuendum. Ezután áttekinti az erről szóló magyar törvényeket.

[b)] A *B* még néhány problémát vet föl, ezeket is inkább csak kérdés formájában : 1. De jure largiendae gratiae. — An ex jure dispensandae gratiae, jus transferendi hanc actiuitatem in aliquod dicasterium in generales et per hos in colonellos, sequatur ; an item in adulterio erga actionem mariti priuatam, rex gratiam largiri possit. — 2. Jus regis circa sacra. — An ignobilem sine scitu regis in quocunque delicti ecclesiastici casu ; item nobiles, si ecclesiasticos verberent, excommunicare possint? — ex legibus patriis non satis liquet. — An etiam tollendi? — Quod non vel id vnum argumentum sufficit, quod vbi lex dubius sit. de vsu et intellectu illius diaetaliter conueniendum esse ; sed pro maiori claritate lex eatenus condenda.

[c)] Az itt következő hosszú fejezetrészben írottak ilyen formában nincsenek meg a *B* kéziratban, viszont egyes gondolatai más címszavak alatt előkerülnek. Ugyanakkor több helyt olyan részek vannak a *B*-ben, amelyeket ide nem vett át Hajnóczy, viszont belekerültek *De Comitiis* ... c. munkájába.

[1] Az itt következőket vö. Hajnóczy *De regiae potestatis limitibus* c. munkájában írottakkal, 324. l. 7. §.

simus, locum habet. Rènunciantes patriae, renunciamus commodis illius. Praeterea experientia edocti sumus, eo plures homines se conferre, vbi plura inveniunt emolumenta. Hinc optimum emigrationis praecavèndae impedimentum inueniemus, si quivis maiora hic, quam alibi deprehendat commoda. Quod singula civitas ab emigrare volentibus iure suo postulat, est, ut ad anteuertenda ex diuagationibus malorum enasci queuntia pericula ;

nulli absque passualibus legitimae superioritatis suae abire liceat ;

hae non nisi praevie ad amussim omnibus praehabitis obligationis satisfaciendo, extradentur ;

si quis notabilia ex commoratione sua in regno sibi comparauit media, ratam illorum patriae, cuius commodis hactenus vsus est, relinquat ; et

tempore belli ad hostiles partes exire non permittatur.

Eo magis vero ius locum in patria pro lubitu mutandi singulo inesse credimus.

2do Libere sentiendi, cogitandi, haecque verbis, scriptis, typo, prout optimum esse putat, exprimendi. Calumniator si sit, censuram legis incurrat, si nescitur, quis sit, typographus, propalans, vt talis puniatur.

3^{tio} Licitis, honestis mediis vitae suae sortem, opinione sua, meliorem reddendi, fortunas suas augendi. Has naturales cuiuis indiuido competentes censeo esse libertates, ne legibus quidem alterari queuntes, per leges tamen ad maiorem patriae amorem conciliandum exprimendas. Interim

licet singulum indiuiduum his libertatibus pollere, singulum membrum nationis esse, lubens concedam ;

[IV. 2b] Licet leges, cum omnes ligare debeant, voluntatem etiam nationis exprimere debeant : in legislatione tamen non singulum membrum nationis, sed tantum ea indiuidua, quae iure suo proprietatem fundi immobilis possident, partem suam habere censeo ; sed et proprium bonae legislationis esse credo, vt singulum indiuidum nationis viribus, ingenio, verbo, singulis honestis, licitis et facilibus mediis proprietatem terra consequi possit. Rationem illius do, quia sic maiori in patriam ducetur amore ad tuendas illius leges, vel ut sibi quoque fauorabiles, maiores stimulos mancipetur, et sic patria plures pro exequendis legibus suis in se complectetur vires physicas.

Quod autem ad legislationem non singulo nationis indiuiduo, sed tantum fundum immobilem iure sibi proprio tenentem ius tribuamus, duae nos mouent rationes :

a) quia experientia edocti sumus, maiora proprietatem fundi habentes e patria commoda, a potiori etiam maiori in patriam duci amore. Non negamus dari etiam nulla proprietate terrae prouisos, patriam tamen et saepe magis ac priores amantes. Hos amandos, vt proprietatem terrae consequantur, adiuuandos opinamur. Sed quemadmodum viros tam probos diligimus, cum tamen exceptionem a regula forment, nec extraordinaria virtute praeditos supponere debeamus, veniam nos ab illis impetraturos credimus, quod propter paucos excipi a regula promeritos, a generali principio recedendum non esse, candide declaremus.

b) quia nulla res publica citra quaepiam onera in commune ab individuis nationis ferenda concipi diu potest. Certius, securius, sed iustius onus est, quod proprietariis terrae imponitur : hinc et illorum ad legislationem ferendam consensus sufficit.

Individua itaque tantum ea, quae proprietatem terrae habent, legislativum nationis corpus esse.

Partem legislationis quiuis proprietarius terrae vel in persona, vel medio per se electi repraesentantis habet. Et hinc oritur status seu ordo regni.

Proprium itaque Status singuli esse credo, ut

a) e corpore illo nationis sit, quod proprietatem terrae apud nos habet ;

b) vel per se, vel medio a se electi repraesentantis partem legislationis possideat et

c) adhuc istud proprium singuli Status esse opinor, ut consistentia huius Status et interitus illius cum consistentia et interitu reliquorum Statuum coniuncta sit ; adeoque ut huius Status commodum indiuulso nexu cum commodo totius nationis sit coniunctum. Hinc argumentum necto :

d) si talis Status datur, consensu illius in ferendis legibus opus esse adeoque plurium reliquorum Statuum consensum ad sanctimoniam legum non sufficere, quia supponimus consistentiam et interitum reliquorum Statuum cum consistentia et interitu singuli coniuncta esse ; adeoque et in ferendis legibus omnium Statuum consensu opus.

[IV. 2c] Iam videamus, quot Status in Hungaria esse debeant.[1]

Sunt quatuor. Simplificemus legislationem, si eundem finem de mea quidem opinione facilius, certius, securius consequemur.

Primus Status est : Status ecclesiasticus Romano catholicae Religionis. Ne iste Status iuxta notionem, quam ego dedi, in futurum sit, complura adsunt argumenta.

1. Qui Statum regni format, suam consistentiam cum totius nationis commodo connexam habere debet. Clerus Romano catholicus autem omnium non catholicorum, si non maiorem, saltem aequalem cum catholicis nationis partem efficientium iura sibi praeiudiciosa credit, minuere studet.

. Clerus Romano catholicus si non maiorem, eandem a pontifice Romano profitetur dependentiam, quam a rege suo ; possunt leges patriae in collisionem cum, seu iura seu praetensiones dicantur, pontificis Romani mandatis venire. Quid eotum a clero boni patria praestolabitur.

3. Qui voto suo naturam abnegant, vim saltem illi inferunt, qui se omnium maxime eximio paternitatis iure vi officii privant, privare debent : illi nec patriam, nec adeoque leges illius sibi curae cordique sument.

4. Legislationis praecipuum obiectum est inter cetera securitas singulis nationis subiectis procuranda, et qui ad legislatiuum corpus spectant, etiam de hac solliciti esse debent. Clerus catholicus se ad criminales leges condendas immittere iuxta canones suos non posse 1514^to^ recognovit.

Interim licet haec non suo carere fundamento argumenta concedamus, a priori tantum, vt dicimus, solum desumpta sunt, quae per experientiam conuelluntur. Erant inter illos viri, sunt actu tum inter eos, qui auitis tabulis splendent, quam e ciuili statu honorificentissimam episcoporum dignitatem consecuti, et futuros quoque non ambigimus, qui hilum Romanum norunt, qui fallaces olim auras nullibi captarunt, sed qua pollebant auctoritate, numis et consilio labenti patriae adfuerunt. Absit itaque, ut illos a comitiis arceamus, propter conseruandam morum puritatem ipsorum auctoritas ubiuis manutenenda, qua possessores bonorum suam in legislatione partem habere debent ; vicissim his rationum momentis convictos speramus ultro sponte sua admissuros, ut et metropolita ac episcopi Graeci ritus tam vniti quam non vniti, qua etiam possessores bonorum et quidem iuxta seriem

[1] Az itt következőket vö. a *De comitiis* c. munkájában írottakkal, 367. s köv. l.

installationis suae mixtim inter eos votum et sessionem capiant, cum et inter hos viri insigni hac praerogatiua digni reperiantur, cum item hac ratione omnem, qui ab Adriatico mari usque Transylvaniam, et quidem si non maiori, saltem catholicos adaequante numero, totam, quam magna est, plagam fere solus occupat Graeci ritus populum, hactenus quia non legum, sed priuilegiorum praesisdio se tueri cogebatur, nobis haud fauentem patriae proprium reddemus. Eo vnice mea tendunt argumenta, quod nulli clero, ut Statui, suo dissensu legis vigorem si fere queunti pars quaepiam legislationis tribuatur.

Censemus non iuxta Status, sed secundum Tabulas vbiuis viritim vota assumenda esse, ita, ut ad sanctionem legis pluralitas votorum in Tabula Procerum, pluralitas votorum in Tabula Statuum et regis assensus necessarius sit, vt vno horum trium non consentiente lex effectu destituatur.

[IV. 2d] Ad Tabulam Procerum referimus :

1. Archi et episcopos tam catholicos quam Graeci ritus uniti et non uniti, sed solum dioecesanos, cum iuxta principia nostra tantum possessoribus bonorum pars legislationis tribuenda sit, et 1° *1*608[vi] alioquin titulares seu non dioecesani e*piscopi* excludantur. Idem, quibus secus ex clero bona possident, competit.

2. Barones regni etc. qui 10 : *1*681° commemorantur.

3. Omnes comites et liberi barones tam nativi, quam in indigenas recepti, actuali tamen solummodo bonorum possessorio prouisi.

His omnibus in persona ius legislationis tribui, si tamen absint, nunciorum loco sui missionem admitti non debere putamus. Absens p*rae*sentium legibus adstringitur.

[IV. 2e] In Tabula Statuum iuxta consuetudinem praehabitam Tabulae Regiae et consiliariis non magnatibus pro persona sua ; capitulis et conuentibus tam catholicis, quam Graeci ritus in quantum possessoria habent, eo, quo nunc ex parte singuli catholici capituli et conuentus praxis est, modo et numero, comitatibus vero, liberis regiisque ciuitatibus et omnibus districtionibus separatas portas habentibus, medio nunciorum, numero a proportione ferendi oneris defingendo votum et sessionem dandam censerem, ubi pariter non iuxta Status, sed viritim pluralitas votorum decideret. Pro tutiori singulus nuncius, exceptis capitularibus et conuentualibus et pro persona sua votum et sessionem habens, in regno proprietatem fundi im*m*obilis extra ciuitates siti, et in gremio iurisdictionis. a qua mittit*ur*. actuale et proprio non pignoratitio vel inscriptitio iure possessorium fundi im*m*obilis, cuius qualitas et quantitas diaetaliter praescribenda, habere, idemque in credentionalibus expressum esse deberet.

Vt absentibus sic dictis magnatibus ius nuncios mittendi tribuatur, non sufficientem inuenio rationem. Cui hoc ius pro persona sua competit, utatur in persona. Si non potest adesse, quiescat in reliquorum magnatum et nunciorum suae peripheriae aequanimitate. Ne absint, metuendum non est, quibus patria curae cordiq*ue* est, dum possunt, certo venient, et si indifferentes in com*m*oda patriae vel inepti ad consilia suppeditanda sint, praestat, vt domi rei familiari prospiciant. Tandem qui in tribus comitiis, sine rationibus legaliter praescribendis, abesset, pro persona sua iure hoc priuandus esset. Quod nuncios absentium magnatum in futurum haud necessarios censeam, ratio est, quia pauciores personale in Tabula Statuum habent votum, eo maior in constituendis votis observari posset proportio, et eo certius Tabulas Statuum pro repraesentante totius nationis proprietate terrae prouisae haberi posset.

[IV. 3.] In condendis legibus, seu nomine regio, seu a votum et sessionem habente proponantur, primum in Tabula Statuum, num et qualiter acceptandum, superari, dein in Tabula Magnatum idem fieri, et tandem maiestati pro simplici seu assensu, seu denegatione exhiberi debet.

Ad stylum legibus sanciendis dignum spectare videtur, ut veluti sub Ladislao posthumo concinnentur, vel saltem ad euitandam omnem exinde formari queuntem dubietatem in ipsis legibus seu articulis nec supplicatio, nec annutus regius commemoretur, sed supplicatio leges exhibitas in genere praecedat, consensus autem regius in genere sequatur.

Quamdiu comitia celebranda sint, hoc quauis occasione per regem et Status pro arbitrio mutari quidem semper potest, ad evitandum tamen, ne ex efferuescentia quadam inconuenientis quid sequatur, ex alia parte vero, ut ad inuicem de communi salute deliberandum sufficiens tempus adsit, in genere fors 4. menses in singulis comitiis sufficerent. Vt tamen et comitia non prius, quam grauamina in diaeta tantum resanabilia dissoluantur, et comitia singulo triennio — vel prout statueretur — celebrantur, sequentia pro legibus proponere sustineo.

Ne ordinaria subsidia ultra tempus pro celebrandis aliis comitiis per leges praefixum durent : sed nisi novus Statuum assensus accedat, ipso facto cessent, per nullum usque novam diaetalem resolutionem solvenda ;

ut quod alioquin iam 1 : 1504 sancitum nullum, nisi diaetaliter concessum subsidium locum habeat ; et hac de causa sine Statuum consensu nec militia e regno exeat, nec alia intret, ne huius itu, reditu, solito maiora onera quispiam ferre teneatur.

Si necessitas postulet, etiam ante tempus pro alia diaeta legetenus praefixum diaeta, non sic dictus concursus celebratur. Prouti nunc bella geruntur et commercium litterarum in tota Europa viget, nunquam hostis, et apud nos, Turca, Poloni, Venetae multo minus tam repente regnum ingredi possunt, ut Status de remedio consulere non possent. Praeterea supponitur in limitibus sufficientem contra primos insultus adesse militem.

Hoc in genere. In singula autem diaeta status nationem repraesentantes eo facilius, quod in legem abire volunt, obtinebunt, si ad subsidia assensum, usque suorum gravaminum legalem complanationem suspenderint.

[V.] Potestas executoria[a)]

[V. 1.] Hanc regi clarissimis, disertissimis verbis tribuendam censeo.

[a)] A *B* kézirat az itt kifejtett problémákat nem a Potestas executoria c. fejezetben tárgyalja (amelyik különben is csak pár soros), hanem De collatione dignitatum, officiorum címen fogja egybe. Persze a két kézirat gondolatmenete nem egy helyt erősen eltérő, arról nem szólva, hogy az *A* csak felveti a kérdéseket, felsorakoztatja a velük foglalkozó törvényeket, de feleletet nem ad reájuk. Az *A* kézirat tartalmi vázlata az alábbi : *a)* In genere. An duo officio vni rex conferre possit? (Excepto palatino, judice Curiae Regiae et bano non nisi cum consensu praelatorum et baronum.) Quomodo iste consensus quaerendus, an praelati et barones conuenire debeant, an separatim scripto interrogandi, an sufficiat nunc consilii consensus? — *b)* Archi et episcoporum. An soli nobiles archi et episcopalis dignitatis capaces sint, statuendum. An itaque et quinam archi et episcopi perpetui supremi comites esse possint, legetenus decidendum. — *c)* Canonicorum. Quis habet jus canonicos nominandi? An rex? vel episcopi? — *d)* Supremorum comitum. An jure perpetuo comitatus conferri possint per regem? An et qui supremi comites perpetui sint? An rex pro lubitu officium supremi comitis iam collatum cuipiam adimere possit? An nobilis ipse factus supremum comitem agere possit? — *e)* Cancellariae. Cancellarius an secularis, ecclesiasticus, magnas, nobilis esse debeat? Consiliarii cancellariae aulicae ex quo Statu esse debent, an etiam ignobiles esse possint? Vtrum consiliarius ad Cancellariam Hungaricum, Croata, nobilis, possessionatus esse debeat, vel etiam nobilis impossessionatus imo ignobilis esse possit? — *f)* De thesaurario, consiliariis et reliquis Camerae officialibus. Cuius Status, conditionis esse debeant, an magnates, nobiles, ignobiles? — *g)* De officialibus salis. An nobiles esse debeant, ignobiles esse possint, an etiam extranei? — *h)* De Cammergraffio, consiliariis et reliquis officialibus montanisticis. An nobiles, ignobiles, nationales extranei? — *i)* Septemviralis Tabulae assessoribus. An nobiles possessionati esse debeant? — *k)* De personali praesentiae regiae in judiciis locumtenente. An possessionatus esse debeat? — *l)* De Tabulae Regiae assessoribus. An nobiles, possessionati esse debeant? — *m)* De assessoribus tabularum districtualium et notario. An nobiles, possessionati esse debeant? — *m)* Militarium. An nobiles, possessionati, ignobiles, natiui, in indigenas recepti esse possint? An bellici commissarii de cassae perceptores, nobiles possessionati, Hungari esse debeant?

[V. 2.] Ut legum vigor ubiuis reuiuiscat, ex alia parte vero nonnisi leges, nullatenus illis contrariantes resolutiones effectum sortiri valeant, temperamentum ponere studebo.

1. Nonnisi qui legem condit, illam interpretari potest. Hoc alioquin et iuxta leges nunc subsistentes, signanter clausula „prout super vsu et intellectu eorum" non nisi diaetaliter locum habuit. Hinc nullae interimales leges, nullae normales. Si quid dubii, abstinendum, in futura diaeta ad deliberandum proponatur. Hoc in rebus politicis. In processibus, cum possessorium rei litigiosae quispiam habere debeat, in lege vel nulla, vel dubia, nisi amica negotium sopiri, nec in suspenso usque diaetam relinqui potest, iudices quidem iuxta prudens arbitrium suum decidant, exequantur, omnes tamen similes casus, seu medio districtuum separatas portas habentium, seu protonotariorum in comitiis proponendi.

2. Rex quidem in politicis, iudiciariis,[a] quae hactenus, in futurum quoque conferat officia, non secus tamen ac nationalibus.

3. Consiliarii tam in Cancellaria, quam Consilio, assessores item regiae nominationis tantum possessionati sint.

4. Hi omnes tamen ne alii sint prius per officia seu comitatansia seu ciuitatensia, velut vtrobique per fundi immobilis proprio iure tenti possessores electi, fiduciam nationis meruerint. Oportet enim ex una parte dignitatem principis tueri, ex alia ne nationis favore indigni, adeoque haud boni patriae cives ad altiora subsellia veniant. Tribus annis adminus in aliquo separatum portam habente districtu prius seruiant et quidem per restauratoriam inter medio tempore habitam sedem vel electi, vel confirmati. Sic et bona, apta subiecta, experientiores viri ceteris praeponentur, et stimulus ad maiora merenda inter plures enascetur.

5. Protonotarii et quicunque ab alio nominatur, quod prout hactenus in vsu fuit, vt et proceres sibi fidos bene meritos proemiare possint, relinquendum censeo, pariter non nisi natiui, possessionati, et qui tribus ad minimum annis prout n° 4^to^ seruiuerunt, applicentur.

6. Ut ex omnibus regni partibus consilliarii et assessires sint, legetenus quot ex quo districtu vel peripheria per regem nominandi veniant, definiendum.

7. Supremi comites — sperantes perpetuos pro familia sua iuri suo renunciaturos — omnes nominationis regiae sint, natiui tamen tantum, tribus ad minimum annis antea in alio seruitio, seu nominationis regiae, seu alterius existentes, et in ipso comitatu possessionati. Si non sint possessionati, a paritate 70^mo^ 1548^i^ omnibus per eundem seu surrogatis seu candidatis, etsi ipsi possessionati foret, incompetentia iudicatus in processibus etiam sedrialibus excipi possit, condescensioque causae et oppositio ex hoc fundamento locum habeat. Vbi lex in effectum deduci nequit, etiam legetenus dispensandum.[b]

8. In dicasteriis tam politicis quam iuridicis pensiones nonnisi pro subalternis a secretario deorsum normaliter defigere ; pro altioribus tantum in specialibus casibus status ipsi resolvant, ut eo certius possessionati, terrae, patriae adhaerentes applicentur ; ex subalternis autem dotibus praediti et pauperiores de subsistentia sua certi sint.

9. Tam in politicis, quam iuridicis dicasteriis salaria neutiquam augere, potius minuere, ut honoris, non lucri causa officia quaerantur.

[a] Kihúzva : ac cameralicis

[b] Kihúzva : 8. Militia in defensionem patriae destinata ex natiuis tantum constet : *a)* Nationi ac eandem repraesentantibus Statibus . . . [Vö. 12. pont].

10. In Cancellaria et Consilio velut in iuridicis foris, iuristitia non pro dicasteriis, sed pro indiuiduis indulgere, id est tot numero sint, ut semper dimidia, 3^{tia} pars pro tribus, quatuor mensibus abire possint. Dabo rationem. Experientia edocti sumus, eos, qui in officiis iudiciariis sunt, magis patriae, quam in politicis existentes adhaererer. Huius causae mihi videntur esse

a) quod certae normae in iudicando adhaerentes ubiuis fixum quid habere velint,

b) a potiori, dum iam temperamentum a iuvenili ardore sedatum ad officia graviora veniant,

c) in iuristitiis domi sint, liberiorem auram spirent, in familia sua et inter sibi a iuventute caros animum refocillent, propriae rei familiari inspiciant, sibi suis prolibus consulant et in ciuitatibus non semper manentes, luxu, familiam suam non destruant.

Applicemus haec ad politicos off*icia*les.

a) In diaeta et lex et qualiter in effectum deducenda, p*rae*scribatur. Sic in normalibus formandis non erit consiliariis saltem non extra diaetam laborandum certiora, magis fixa omnia fient. Comitia enim, velut dicasteria solent, principia sua non tam facile mutant

b) non nisi p*rae*vie in comitatibus et ciuitatibus seruientes et quidem restauratoria officio suo honorati applicentur, raro iuuenes erunt et si sunt, digniores.

c) Dum quasi iuristitia habuerint, pariter patriam reuidebunt, sibi, familiae, patriae magis seruient. Assessores et protonotarii cum executionibus saepe ignotas sibi patriae partes nosse occasionem habent. Etiam consiliarii dum et quando idem facere, et magis viros promovere officiis publicis aptos adeoq*ue* per ipsos proponi queuntes, ubi nec cogitassent, inuenient.

11. Art. 4 : 1526 simpliciter abrogare. Nullus nominationis regiae vel procerum, citra proprium annutum loco, nisi auditus et conuictus moueri possit.[1]

12. Militia tum regulata, tum si pro supplemento opus fuerit, nationalis solummodo nationalis sit. Ut haec patriae propria reddatur, censerem

a) omnia confinia politicae iurisdictioni incorporanda. Hos facto

b) quot e republica necessarium videbitur, regimina solum ex nationalibus erigantur,

c) Stipendia diaetatenus emensuranda, prout et

d) pensiones ;

e) iuret nationi et eandem repraesentantibus Statibus ac regi, prout in corpore iuris post decreta legitur ;

f) milites a proprietariis terrae per mag*ist*ratus statuti non ultra praefingendum 8, 10 annorum tempus servire teneant*ur*, domum redeuntes plus iuris prae ceteris circa seruitia pagensia, etc. habituri ;

g) si ultra legetenus perfingendum tempus in militia manere sponte sua voluerint, proemium quodpiam, vel remuneratio statuat*ur*.

h) Off*icia*les usque capitaneum inclusiue ex subalternis officialibus et observata gradatione, non tamen — cum id ingenium suffocet — senio per commendantes regiminis comitatibus, ciuitatibus, districtibus e nationalibus candidentur, comitatus etc. eligant.

[1] Nyilván az 1526 : 2. (nem 4.) tc.-re gondol, amely szerint a király tetszése szerint fölmentheti, kicserélheti a tisztviselőket. (Vö. 327. l.)

i) Stabales etc. maiestas e nationalibus et in ea, ad quam regimen spectat, peripheria possessionatis nominet.

k) Annonarii, bellici commissarii, etc. si illis opus, itidem nationales sint.

l) Supremum armorum praefectus seu palatinus seu alter nationalis possessionatus sit

m) Suprema armorum praefectura independens a consilio bellico sit: ad summum correspondentiam foueat.

n) Naturae vis non inferat*ur*: corrumpuntur per id mores; singulo uxorem ducere liceat.

o) Discrimen religionis nullum sit. Sed de hac inferius.

p) Ius militare in diaeta stabiliatur. Casus militares praecise ad subordinationem et in castris ad criminalia extendantur. Secus omnes successiones etc. delicta quoque criminalia praeterquam subordinationis per provincialem magistratum, in praesentia offic*ia*lis, cui delinquens subordinatus erat, iudicent*ur* et executioni dentur.

13. Singulus proprietarius fundi immobilis, dum perfectam attiget aetatem, pro lubitu de eodem disponere, vendere etc. possit. Inualidatio ex praeiudicio locum ne habeat. Prout nunc iura haec subsistunt, non admittitur perennalis fassio, sed impignoratio cum onerosissimis conditionibus ad 32os annos provalida agnoscitur. Praestat indulgente lege quid facere, quam eludere legem posse.

14. Singulus nationalis possidendi boni capax sit.

Obiectiones, quas scimus, potiores non tanti momenti nobis esse videntur, ut maius quod ex libera dispositione ex parte possessorum et capacitate possidendi singulo nationali tribuenda, in totam patriam redundaturum credimus emolumentum. Familias per id periclitatum iri, non credo. Si nunc cum quo quis velit onere impignorare, si singulo nobili integras possessiones, sed et particulas vendere licet, relate ad modernos possessores nullum praeiudicium inuenio. Imo dum plures emtores esse possint, melius fors vendet. Relate ad vniversam patriam etiam plus vtilitatis exinde manabit. Notum est proprio iure quid possidentes magis terram colere, ac proprietate carentes. Praeterea multi parui fundi, qui possessori proprii sunt, plus industriae recipiunt, ac magna tenuta per vnum possessa. Quod attinet familias penes modernum quo*que* ne perennaliter alienari possit, legum systema, tamen semper dilapidatores modum omnia consumendi inuenere. Vicissitudo ista familiarum nunquam cessabit: sed nec si abesset, pro patria bona foret. Deniq*ue* cum proprietas terrae maxime patriae, quam quis inhabitat, civem reddat: quo plures erunt proprietarii, imo quo plures tantum possidendae proprietatis terrae capaces, eo plures in exequendis legibus, in retinendo earum vigore patria habebit auxiliatrices manus, ubi opus vindicatores.

15. Cum supponam de omnibus regiis et publicis prouentibus status, prout bonum adinuenerint, disposituros, si ex fodinis, sale etc. bonis cameralibus, pro tuenda regis et familiae regiae dignitate, legationibus, sed tantum ope possessionatorum Hungarorum instituendis, salariis deniq*ue* diuersis et militia non suffecerit, praemittenda iam ultra 50 annos intermissa portarum ubiuis de nouo conscribendarum rectificatione, quod oneribus publicis ferendis adhuc deest, per proprietarios immobilium fundorum supplendum censerem. Hac de causa classificatione prius in comitiis visorum fundorum designata omnes cuiuscunque sint sonscribendi, et a proportione possessi fundi onus inter possessores sine discrimine status et conditionis repartiendi; pro pos-

sessoribus proprietatis iure non gaudentibus domini terrestres caverent, illi prout exempla 8 : 1534, 1542 : VI. 11, 1546 : 10, 1550 : 25 iam inuenimus incussarent, si negligant ipsi, vltro vero etiam remissiores quoque magistratuales poena dupli afficiendi.

Obiecto, quod sic omnis nobilitaris praerogativa cesset, nullatenus agnoscitur. In Anglia quoque sunt nobiles, soluunt. Vt quis commoda patriae sine onere ferat, admitti nequit. Qualiacunque autem alia onera supponamus, semper maioribus difficultatibus laborant, quam si per omnes a proportione possessi fundi immobilis eadem onera ferantur; alios fundum non habentes propterea ab omni onere relevandos non censeo. Sed quod fixum determinatum in ferendo onere esse debet, illius primaeua repartitio principaliter ad fundum itidem fieri debet. Libertas non consistit in non solutione, non praestatione cuiuspiam oneris determinati, sed in non solutione ullius alterius oneris, quam me vel in propria persona, vel medio repraesentantis mei consentiente impositi. Nobilitas, ut possessor plurimorum bonorum, semper maximam partem legislationis in sua potestate habebit, hacque de causa, quodne iam in nexu cum viris in officiis constitutis sit, prae ceteris munera consequetur. Inuidiam autem dum minuet, dum generosos spiritus suos per communicationem iurium cum sic dicendo tota natione communicabit, sui ipsius consistentiam solidabit.

[V. 3.] Hac ratione ius exequendae potestatis intra iustos suos limites contentum iri, et effectuandis legibus vires et physicas et morales sufficientes futuras nullis machinationibus superari posse speramus, nec alia quam in propriae nationis viribus et animo fideiussione libertatem nostram indigam futuram. Superest hic adhuc, ut quos per nationales intelligam, breuibus explicem. Per nationales

I° A Hungaria vel partium annexarum

a) in ipsa Hungaria vel partibus adnexis natos

b) extra Hungariam vel partes adnexas natos in primo gradu, si pater possessionatus non erat ;

c) extra Hungariam vel partes adnexas natos, in primo et secundo gradu, si auus possessionatus erat.

d) extra Hungariam vel partes adnexas natos ad centum annos, si auus, proauus etc. nobilis, magnas erat.

II^{do} A parte extraneo, mater cuiuscunque nationis sit, in Hungaria vel partes adnexas 10. annis commorante, seu natos seu educatos.

III^{tio} Omnes actu coniugem Hungaram vel partium adnexarum habentes.

IV^{to} Omnes officiales cuiuscunque nationis, qui actu in regiminibus Hungaricis existunt, et

a) vel in castris contra Turcas ab anno 1787° erant

b) vel secus a 10 annis in iisdem regiminibus serviunt.

Hos omnes pro hic et nunc ciuitate Hungara donandos censerem, vt et in his ipsis legum patriae defensores contemplemur.

[V. 4.] Per possesionatos autem intelligo omnes imobilis ab omni iurisdictione dominali immunis et extra liberas regiasque ciuitates constitute fundi possessores, seu nobiles seu ignobiles sint.

[V. 5.] Quod non solum nobiles officiis applicandis censeam, rationes mihi sunt, quod

a) iniuriam in genus humanum esse putem natiuitati tribuere, quod soli virtuti ingenio tribuendum

b) iuxta ipsum actu subsistentem statum regni Hungariae iniuriam ciuili statui inferri censeam, nobiles ciuilium fundorum et officiorum capaces, ciues vero et officiorum comitatensium et fundorum nobilitarium possidendorum incapaces declarare ; in numerum Statuum referri, et nec ad dicasteria politica, nec iudiciaria applicari ; — per art. 19 : 1514, ubi de rustica progenie sermo est, item per verba ,,prae ceteris" 5 : 1606^to^ cives a praelaturis excludere, cum hoc in neutra lege contineatur.

c) iuxta actu subsistentes leges ad complura officia possessionati requirantur, quin additamentum nobilis in illis legatur. Notionem autem possessionati, non simul ideam nobilis inuoluere, plures leges, signanter 1 : 1474, 8 et 11 : 1542. VI.,[1] 3 et 15 : 1556., 3 et 26 : 1595., 4 : 1598 et *praeser*tim 96 : 1715, ubi de colonis argumento sunt. [utólagosan a végére írva :] Item 12 : 1729.

d) plus in eo situm esse, ut certa honoratiora officia possessionati, quam ut nobiles teneant. Saepe ignobilis possessionatus, possessorio se providere valens, nobili impossessionato, nec visis circumstantiis illius possessorium sibi comparare queunti, quia ignobilis, postponitur.

e) Ad eludendam legem infinitas, ut quis secus ignobilis pro nobili habeatur, committi fraudes. Ab vna mala actione ad sexcentas alias vnus tantum semper gressus. Caracter moralis viri, totius familiae, omnium, qui circa ipsum sunt, velut contagione quadam, peior redditur. Ne lex eludatur, quod impediri nequit, non debet, potius admittatur.

f) Complures esse familias et possessorio prouisas et non, in vsu nobilitatis existentes, quae si strictior inuestigatio accederet, *prae*sertim si quod rex iure suo postularet, in defectu impetrationis 100 annorum vsus probandus esset, ad Statum ignobilem reponeren*tur* ac pro *prae*terito etiam contributionem soluere deberent. Inde Chilias malorum. His omnibus una lege, capacitate nempe possessorii medetur, et simul milliones hominum ciues patriae redd*antur*, quin proprietarii vel palmam terrae amittant, seu prouentus suos im*m*inui videant.

[V. 6.] Porro quod plura officia sint, ad quae tantum possessionatos admittendos censeo, quia

1. Sua natura ita comparata sunt, (et cum non lucri, sed honoris causa, eo ipso quod eadem ambientes possessionati esse debeant, quaerenda veniant adhuc in futurum magis erunt,) vt si per me memorata officia consequenti curta domi supellex sit, oneri ipsi munus gerenti familiae suae sint et se beatiores in subalternis officiis inueniant. Quod auctor huius propria experientia edoctus bene novit.

2. Impossessionatis amplissimum et in politicis et militaribus, ecclesiastico alioquin adhuc saluo remanente, patriae seruiendi campum me designasse, adeo, ut si ad maiora ascendere mereatur, de possessorio quoq*ue* illi, si facultates desint, patria, rex prouidere obligaretur.

3. Virtus et in pauperibus quidem elucet ; cum, interim plures possessionato ad patriam amandam causae sint, cum ut proprietarius terrae etiam maiori ceteris pro republica grauetur onere, illum in omnibus officiis praeferendum, in maioribus autem, excluso non possessionato, applicandum iudico. Ingenio, virtute pollens, si haec officia meretur, modum etiam legi satisfaciendi patria inueniet.

[1] Az 1542-es országgyűlésen hozott törvények, azaz I. Ferdinánd uralkodása alatti VI. decretum.

[V. 7.] Quod deniqᵘᵉ ad notionem possessionati fundum immobilem in libera regiaque civitate situm non admiserim, adeoqᵘᵉ simili proprietate prouisos a multis officiie arceam, feci, quia

1. cum in ciuitatibus habitantes multas ad consequenda officia occasiones habeant, ex omnibus autem partibus munera adepturis esse oporteat, possessionatos iuxta eam, quam dedi, notionem prae ceteris applicandos credo.

2. Historia omnium rerum publicarum edocti sumus, ruricolas magis ac in ciuitatibus habitantes, dum proprietatem habent, patriae adhaerere. Ratio ex natura rei desumitur. E proprio nascentibus vescuntur, saepe quoque e proprio vestiuntur. Ciuitatenses omnia emunt : incurii, an e patria vel e peregrinis oris sit.

3. Imobilem in ciuitatibus habentes fundum et ad officia ciuitatensia applicari possunt, et ad omnia ea, vbi impossessionatos admittendos censeo.

4. Si vires et ingenium adsunt, vendant fundum ciuilem, et emant vel secus retento priori comparent adhuc alium immobilem a iurisdictione dominali immunem. Confert ad agriculturam, quae praecipua bene ordinatae reipublicae basis est.[a)]

[VI.] De nexu inter dominos terrestres ac subditos

Leges, quibus manutenendis extraordinaria vigilantia opus est, ubi innumerae fraudes committi, poenae itaque multiplicari debent, et tamen saepe eludi possunt : similes leges e bona legislatione tollendas, cum melioribus commutandas iudico.

[VI. 1.] Nona et decima industriae inimicissima ; multum perit, quod vsibus humanis inseruire potest. Agricolae decimae proprietarios vel arendatores ubi possunt, fallere student. Inde innumerae transgressiones, poena, caracteris moralis in peius conuersio.

Eadem est ratio cum robottis. Experientia edocti sumus, vnum extra robottam plus, quam duos in robotta perficere. Hinc temporis iactura, iterum poenae diuersae, unde vitia innumera in integram vitam sese extendentia.

[VI. 2.] Vicissim proprietas sancta esse debet, nemo hac nisi volens et in quantum admittere vult privandus. Quomodo haec omnia concilianda, fors inueniemus modum. Tentemus. Relate ad decimam iudicarem omnem inter contribuentes et clerum nexum perpetuo esse tollendum, et iuxta perpetuum quendam canonem per proprietarium terrae siue simul et semel, siue quotannis reluendum.

[VI. 3.] Nexu hoc inter subditum et clerum soluto, inter dominum terrestrem et subditum illud, quod ante infelicem imprudentia Bakacsajana enatum rusticum bellum, vindictaeque plenas 1514ᵗⁱ leges, intercesisse videtur vinculum, iterum restabiliatur.

Rusticus liberae tam intra, quam extra regnum sit migrationis. Libere, deposito, quod seu domino suo terrestri seu aliis debet, quo vult, vadat. Hoc naturalis libertas exigit. His nec 1514ᵗᵒ nec unquam exui potest.

[a)] Az itt előadottak a *B* kéziratban ilyen formában nincsenek meg. Viszont ezekkel a problémákkal az *A* több jegyzete is foglalkozik, — tartalmuk aztán csak részben került ide, részben a *De regiae potestate* . . . és *De comitiis* c. munkáiba dolgozta bele Hajnóczy. Ezek a fejezetek egyébként az előzőkhöz hasonlóan, kidolgozatlanok. Tartalmi vázlatuk : De receptione in numerum Statuum. — De collatione privilegiorum. — Potestas executoria. — Jus belli et pacis. — Jus muniendarum arcium. — Jus mittendi legatos vel recipiendi. — De prouentibus regiis. — Ius cudendae monetae. — De regina. — De principibus regiis. — De comitiis. — De insurrectione.—De Statu ecclesiastico. — De baronibus regni. — De palatino. [Mindezekre l. *Iratok* 18. és 24. sz.]

Porro ille sit proprietatis terrae, et dein omnium cum possessorio terrae propriae coniunctis iuribus capax ; possit a dominо suo terrestri, seu quocunque alio, dum hic consentiat, perennaliter quid emere ; et ubi emerit, pro lubitu, citra ullam restrictionem velut alter propriaetarius terrae disponere.

Donec proprietatem terrae autem, consentiente domino terrestri consequatur, omne urbarium cesset. Contractus contrahentibus legem ponat. Possint contractus esse perpetui, possint temporanei. Ad omne tamen dubium euitandum ubi seu perpetui seu temporanei contractus ineuntur, cum scitu comitatus semper fiant, de contractu non per fora politica, sed iudiciaria tractandum. Sic omnium iura et commoda conciliari posse censemus. Bonos dominos terrestres boni subditi quaerent, et bene valentes subditos dominus terrestris ob vagabundos non dimittet. Scimus ubiuis contractualistas optimos esse subditos. Paruorum proprietariorum numerus fors crescet, crescet et numerus manutentorum legum. Nobilitas reapse nihil perdet : quae aquirere vult, potest etiam a dominis terrestribus, a paruis proprietariis quaeret.

Nisi omnia me fallant, apud pleraque dominia hoc sequetur, vt subditis in plurimis locis alioquin domos iure proprio possidentibus, vinearum fundorumque exstirpandorum proprietatem pro certa summa cedant, et sic proprietariis effectis ad secum intuitu reliquorum favorabiles contractus ineundos citra ullam vim cogent.

Hac occasione non possum non meam de bonis tam coronalibus quam cameralibus opinionem et desiderium depromere.

Nonne praestaret, computu praeuie facto, erga redemtionem successive fiendam omnia vel ad minus, quae vellent, in libertatem, verbi gratia ut Cumanos, Jazyges, oppida Hajdonicalia, libertinos de Szent Gál, etc. assererer, proprietarios terrae et omnium cum ea coniunctorum iurium capaces reddere.

Duo, quae me ad hoc optandum incitant, sunt argumenta.

Primum, quod omnium pessime bona cameralia administrari, omnibus notum sit. Proprium quiuis magis curat. Praeterea commoda ex fundo per praesentem, cito, non dicasterialiter, quaerenda.

Secundum et mea quidem opinione momentosius est, quod parvi proprietarii plura producant, et vbi plus crescit, plures homines confluere solent ; quod item per proprietatem cives patriae reddantur, legum, quibus proprietatem consecuti sunt, acerrimi defensores.

Eadem mihi est de omnibus confiniis sententia ; ut scilicet pari ratione libertate, proprietate, qua alioquin iam nunc in bona parte fruuntur, donentur.

Quae in aduersum obiectiones meo scitu sunt, non satis momentosae mihi videntur.

1° Quod sic nobilium iura consequendo, his periculosi tandem euaderent

Nihil minus. Potius cum comunia iura illis essent, communes quoque praerogatiuas viriliter tuerentur. Nemo hactenus Cumanos, Hajdonicalia oppida etc. nobilitati periculosa credidit.

2^do^ Quod sic omnia tandem officia consequi et nobilitatem hoc privilegio sensim sensimque priuare possent.

Ad huc minus. Agricolae non appetunt tanta. Res domestica ipsos domi occupat. Ad obeunda officia studiis, mediis, occasione innotescendi opus. Haec semper magis in nobilium potestate velut ampliori possessorio prouisis erunt. Denique quo plures gerendis officiis apti, eo melius pro patria.

3^tio^ Proventus abinde provenientes necessarios esse.

Hoc statuum est iudicare fors ad erigendum banco reluendam pecuniam ponendo, vel alia ratione huic mederi posset. Si fructus terrae multiplicabuntur, quod per multiplicandam proprietatem spero, si centena millia ciues patriae reddantur, abundantem unde defectus suppleatur, inuentum iri fundum non ambigo.

4^to^ Defuturam viros de patria meritos proemiandi occasionem.

Non credo. Reflectamus modice ad historiam Romanam. Non Luculli peregrinis dapibus mensas exornantis, sed Cincinati tempore, vbi aliquot iugera proemia virtutis erant, patriae amore Romanos flagrasse.[1] Reflectamus ad ipsa nostra tempora. An vbi iam omnem libertatem sepultam credidimus, qui potentiores in patria creduntur, vel qui in aurea mediocritate versantur, in comitatibus Neogradensi, Bihariensi etc. primi restabilitae et si velimus, in saecula restabiliendae libertatis fundamenta posuerunt. Et hinc censerem semper regem, patriam virtutem, ut dignum est, proemiandi occasionem inuenturam. Si quis virtute, ingenio, ceteroquin indigus, ad maiora subsellia poni mereatur, ut ipsi ad dies vitae pro dignitate prospiciatur, prolibus per 100, 200, 500, 1000 iugera dentur, rex, patria pro pecunia semper modum inuenient. Et hoc satis est proemii, ultra quod vir ingenuus alioquin semper maximum, conscium recti animum et virorum dignorum approbationem consequatur. Denique quae actu latifundiis florent familiae, eo diutius, cum paucioribus id in futurum consequi liceat, suae gloriae aemulos se habere, sibi spem ponere possunt.[a)]

[VII.] De comitatibus

De supremo comite iam superius actum.[2]

[VII. 1.] Vicecomites, iudices nobilium, iurassores et sic dictos assessores idem perceptores semper e possessionatis, id est fundo immobili ab omni iurisdictione dominali immuni et extra liberas regiasque ciuitates in ipsoque comitatu sito prouisis, sumendos esse iudicarem. Rationes mihi eaedem sunt, quas superius in §-phó de potestate executorie adduci.[3] Quoad perceptores autem propter securitatem cassae maiorem.[b)]

Ut tamen et hic virtus, ingenium semet etiam apud pauperiores egerendi campum habeat, notarios et fiscales etiam ex impossessionatis assumi posse censeo.

Notarios tantum per supremum comitem nominandos putarem ; quis enim iustus sit, quis securitatem cassae praestare valeat, hoc quidem singulo iudicare fas est, non tamen qui calamo iudicium latum bene exprimat. Cum autem in his maxime supremi comitis honor subuersetur, illi deferendum putarem.[c)]

Cur in genere possessionatos absque additamento nobilis posuerim, rationes eaedem sunt, quae superius de officiis politicis et iudiciariis sunt

[a)] Az ebben a fejezetben foglaltakat a *B* kézirat mindössze pár sorban érinti.

[b)] A *B* kézirat még csak probléma formájában veti föl ezt : Quale possessorium requisitur, ut eligi possit? An nobilitate, vel sufficiat immobilem fundum, domum vel vineam in comitate, vel oppido aut villa quapiam habere?

[c)] *B* : Quis habet ius nominandi reliquos conuentionatos physicum, geometram, commissarios, castellanum, chirurgos, aequatii inspectores, obstetrices? — Vtrum in obuersum 24 : 1613 soli supremi comites assessores Tabulae Mediciariae nominare possint?

[1] Lucullus Lucius Licinius, fényűző életmódjáról ismert római hadvezér. — Cincinnatus Lucius Quinctius, római diktátor, az egyszerűség és erényesség példaképe.

[2] L. 72. l. 7. pont.

[3] L. 76. l. [V. 6.] pont.

adductae.[1] Si possessionati semper fuerint, alioquin difficilius ignobiles consequentur, et eo minus vero, quod votorum pluralitas semper in manibus nobilium futura sit; per capacitatem autem consequendi officii maxima pars ignobilium patriae proprior ac nunc reddatur. Praeterea, qui hactenus mos est, in nullis rebus publicis subsistit, ut scilicet ex conditione incatti ignobilis nec inuestigans, nec fiscalis, respectiue tribunum plebis agens, nec iudicans, nec in superioribus foris et dicasteriis referens esse possit. Hoc in collisione difficilem, vel saltem suspectam iustiae administrationem reddit.

[VII. 2.] Ut et possessionati praemissi mag*istratua*les sint, et restauratio semper intra p*rae*scriptum triennii tempus celebretur: optimum nefors esset, ut a paritate 70 : 1548[vi] singulo non possessionato, item tempus restauratoriae praetergresso magistratuali, etiam in sedriis iudicanti, incompetentia iudicatus obverti, ac condescensio illius inde subsequi, imo oppositionis quoque ratio dari possit. In quibus c*omitat*ibus id fieri non potest, per legem dispensatio fiat. In restauratoria velut *vice comit*em, ita et singulum in officio constitutum cum aliis, nisi ipse resignet, candidandum censeo.

Assessores pariter in restauratoria velut 24.: 1613 eligendi, nec supremus comes tales surrogare possit. Perpetuo tamen maneant notarii, quod alioquin olim (23 : 1613 in fine) fuisse videt*ur*, et etiam ex stylo supremo et vicecomitibus, iudlium et iurassoribus nulla notarii mentione facta vsitato, quod item minus ac iudices nobilium habiti fuerint, ex 31 : 1550 et 10 : 1567 colligitur, votum informatiuum solummodo dandum credo. Prout in altioribus dicasteriis secretarii. Propter ea tamen si possessoria habeant, illis velut alioquin prae aliis notitiam comitatuum habentibus, semper ad maiora officia aditus prius quam aliis patebit.

Iuridica per peculiarem mag*ist*ratum a politicis secernere non bonum fore iudicarem. Potius subiecta multiplicentur. Praeterquam enim quod signum bonae legislationis esse putem, ut, quantum fieri possit, omnes actus litigiosi, nisi amice sopiantur, forma iudiciaria superentur, et politicae iurisdictiones effectum tantum legum procurent, ad euitandam tamen omnem ex diversis iurisdictionibus collisionem, ad magis item formanda altiora subsellia merentia indiuidua, quia denique assueti sumus, vltro quoque sic relinquendum puto.

Quemadmodum vero omnem possessionatum, seu magnas, nobilis, ingobilis sit, ad omnia officia capacem reputo, vicissim singulum possessionatum voto prouisum vellem.

Quoad sessionem, dignitatem Statuum deposcere censeo, ut in generalibus congregationibus supremo comiti Status a dextris, magistratus a sinistris sedeat. Vicecomes autem nunquam praesidii locum in generalibus congregationibus occupet. In particularibus congregationibus et sedriis magistratus a dextris, assessores a sinistris sint.

Respectu votorum contra modernam praxim obuerti solet, quodqui plures stentores habet, officium adipiscatur, quod multi vota sua, ne vindictam electorum magistratualium experiant*ur*, dicere aperte non audent, adeoque melius si prout in ciuitatibus mos est, sorte quadam vota sua dent, fore: — magis tamen genio, libertati Hungaricae modo vigens usus proprius videtur, imo in ciuitatibus quoque introducendus.

[1] L. 75—76. l. [V. 5.] pont.

Comitatus minores maioribus applicandos, mole sua laborantes minuendos, diaetaliter tamen censeo, ut subiecta idonea ubiuis facilius inveniantur.

Salaria magistratualium, numerum eorundem, prout et diurna, quibus et quantum danda, in comitiis decidatur. Reliquorum salaria, conventiones, arbitrio singuli comitatus relinquatur. Quod ultra contributionem in singulo comitatu oneris est, pariter ad proprietarios terrae repartiendum, velut contributionem incassandam, rationes per notabiliorem Statuum deputationem reuidendas, uniuersitati referendas et ob ius supremae inspectionis maiestati competens, quoad domesticam pro statu tantum notitiae consilio submittendas censeo, si Status ipsi onera praecipua ferant, non sunt tanti abusus metuendi.

Nec hoc unum adhuc silentio praeterire possum, me optare, ne fiscales regii, aduocatique pauperum alii, quam e comitatus fiscalibus assumi possint, inde si possessoria consequantur, ultroneam sui accomodationem sperare queuntes.

Si comitia singulo triennio celebrata fuerint, Consilium nulla normalia miserit : tres ad summum 4 generales congregationes per annum suffecturas, eoque frequentiori numero celebratum iri, verisimile.

[VIII.] De ciuitatibus

Ingenue fateor has mihi non satis notas esse. Dicam tamen, quod sentio.

Ciues ne sint alii, nisi fundo immobili ciuili prouisi. Huius valor, vel potius qualitas et quantitas diaetaliter decidatur.

Singulae 10 vel 20 domus vnum e medio sui civem eligant, membrum electae communitatis futurum, politiam harum domuum habiturum, et in singula restauratoria a suis 10 vel 20 domibus erga candidationem magistratus mutari queuntem.

Hi electi magistratum libera, aperta voce, non globulis eligant, ut et ciues generosos spiritus consequantur.

Ex electis post restauratoriam magistratualium tribunus etc. erga candidationem magistratus etc. eligantur.

Tam tribunus plebis, quam electi semper ad sessiones intrare possint et audire.

Cum inconueniens videatur, ut magistratus se ipsum candidet, vel supremus comes, vel consiliarii seu Consilii, seu Camerae idem iuris, quod supremi comites in comitatibus habeant et restauratorias pariter omni triennio celebrent.

Iudex, consul, capitaneus nonnisi ex senatoribus candidentur; senatores perpetui sint ; extra restauratoriam ex civibus electis senatores idem surroget. Senatores non alii, quam ex electis seu actu seu antea existentibus eligantur.

Notarii et fiscales etiam ex non possessionatis ciuibus esse possint.

Notarios praeses ciuitatis soli magistratui candidet, hic eligit.

Nec notarii, nec fiscales possint agere seu tribunos plebis, seu senatores, donec possessorium ciuile consequantur.

Commissionibus hac ratione magis obicem positum iri speramus :

Nullam politiam, nisi a magistratu pendentem agnoscere.[a)]

[a)] A *B* kéziratban ezután a Helytartótanácsról szól egy fejezet, (De Consilio), majd a katonai főhadparancsnokságról (De armorum praefecturis et in genere militia).

[IX.] De iudiciariis[a)]

[IX. 1.] Nemo nisi legitime citatus etc. cum singulus donec contrarium probetur, pro bono habendus sit, est naturale cuiuis competens ius. Et cum lex haec maxima libertatis basis est, ad omnes possessionatos et ciues, iuxta illam, quam ego dedi, notionem, imo ad eos etiam, qui proprio immobili — iurisdictioni tamen dominali subiecto fundo — velut domo, vineis, prunetis prouisi sunt, cuiusve qualitas diaetaliter determinanda, extendatur. Quoad reliquos omnes opto, carceres ita adaptentur, ut solius custodiae causa, donec vel convincantur vel absolvantur, se detentos ipsi perspiciant.

[IX. 2.] Iuri gladii optarem, ut omnes renuncient, et iurisdictiones publicae solummodo idem exerceant. Ad amissionem vitae nisi in prima instantia vnanimia sint, non secus quam si in Tabula Regia approbatum fuerit, procedendum existimo. Apellata usque Septemviratum singulo et ciui et possessionato competente.

Ius aggratiandi soli regi, citra ullam in alium, seu militaris seu ciuilis etc. conditionis sit, translationem tribuerem. Unice in bello maiestas hoc ducibus tradere possit.

Quoad matrimonialia fateor, ad puritatem morum spectare credo, vt sine ecclesiasticis similes processus non discutiantur; cum interim clerus catholicus in genere et Graceus superior continentiam vouerit, nec fors adhuc in nationali concilio se his non ligari, decidere paratus videatur; cum obiectum hoc non nisi per in matrimonio constitutos saepe discuti possit; cum uterque praefatus clerus iuxta canones quosdam processus matrimoniales iudicare cupiat, si nunquam specifice sanctionem legalem consecuti sint, legislatio autem nonnisi localis esse debeat; cum natio Hungara ex diversae religioni addictis constet; adeoque cum ex hac et ipsa natura rei desumpta ratione nationis integrae et hanc repraesentantium Statuum sit decidere, quales hoc vel aliud matrimonium effectus ciuiles post se trahat: causas matrimoniales omnes per fora iudiciaria, praesentibus tamen semper ecclesiasticis illius religionis, cuius partes sunt, quoad effectus ciuiles decidendas, et si quod catholici vinculi matrimonialis solutionem vocant, protestantes, diuortium per primae instantiae forum admittatur, prius per forum appellationis reuideatur, quoad effectus spirituales nulli coactioni civili obnoxios, cuiusvis conscientiae, quid adhuc agendum putet, in salvo alioquin relicto.

[IX. 3.] Natura iudicii secum fert, ne quis pars simul et iudex sit. Hinc dominum terrestrem

a) nonnisi in causis inter subditos suos seu matrionialibus, seu aliis, ad invicem

b) per extraneos, adversus iurisdictioni suae subiectos motis, in formali tamen sede dominali tantum iudicem constituo.

Quamprimum de obligatione inter se ac sibi subiectum intuitu fundi controversia enascitur ad sedriam referendum, et per fora iudiciaria tractandum. Ad anteuertendam similium causarum multiplicationem fors conduceret

1. ne ullus inter *dominum* terrestrem et subditum contractus validus sit, nisi per mag*ist*ratualem subscriptus, et in sedria revisus sit.

2. omnium similium causarum assumptio nunquam locum habeat, nisi prius proximo mag*ist*ratuali pro complanatione exhibeatur.

[a)] *B*: De iudiciis.

Fora pedanea sufferenda, vel ad exiguam valde summam restringenda. Sedria sit primae instantiae iudex, velut *prae*terito saeculo erat. Praestat semper forum, quam singillatiuum iudicem habere, nec appellationis fora multiplicanda. Numerus iudicum in sedria necessariorum diaetaliter decidat*ur*. Effectus erit, ut in paruis 100—200^{tos} El-nos non superantibus fors statuta *comitat*us condituri sint, vel quod *prae*stat, semper primo quempiam e magistratualibus pro arbitro iudice sibi delecturi.

Omnes perennales fassiones quoad bona in vno comitatu, in ipso comitatu, et quidem in generali congregatione, vt omnibus constet, intuitu bonorum in pluribus comitatibus sitorum in singulo celebrandas, et omnes invalidatorios processus, successionales, diuisionales etc. de bonis in vno comitatu existentibus in eodem assumendos censerem.

Quoad bona in pluribus comitatibus sita, palatinus delegatum iudicium constitueret, inde ad Tabulam Regiam appellata.

Tabulae districtuales cessent.

In omnibus causis tantum tria fora et quidem ita concedenda, ut si omnia tria conformes sententias ferant, pars succumbens poenam temere appellantis, ad maiorem tamen, quam actu est, sum*m*am eleuandam incurrat. Porro

Tabulam Regiam praecise in casibus criminis laesae ma*iestat*is

a) personalis, ubi quis directe principem iuxta casus lege praescribendos violat

b) realis, ubi quis contra legislatoriam potestatem nationis et eandem repraesentantium statuum, quod legis non est, pro lege effectuandum imponit, primae instantiae forum propono, ceteroquin per omnia appellatorium. A civitatibus, si fieri potest, omnibus et iudiciis montanisticis ad tavernicalem sedem ; si non simul ad personalitiam vel alio nomine insigniendam aequali ratione cum ablegandis scilicet ciuitatum subordinatarum celebrandam, appellare liceat. Personalis praesentiae regiae locumtenens in personalem praesentiam et baronatum regni euehatur. Uterq*ue* habent suum protonotarium, ex sede non in Tabula Regia, sed directe Septemvirali processus suos relaturum. Idem fiat cum Tabula Banali. Nulla enim ratio videtur, quare .civitates et Croatae seu com*m*odo seu onere plurium appellationum honorent*ur*, nec conueniens, ut a foris, quibus baro regni *prae*est, ad aliud, cuius praeses minor censetur, appellari debeat. A Cumanis et nouiter nefors erigendis districtibus pariter ad Tabulam Regiam et inde ad Septemviralem appellat*ur*, cum alioquin hic palatinus praesit.

Tabula septemviralis sola in futurum curia regis appellet*ur*, et sigillo suo provideat*ur*. Ill*ustriss*ima Tabula Regia Hungarica, Transylvanica, Galliciae, Banali, Tavernicali, personalitia fiat appellatio. Relatio vero per protonotarios p*rae*missorum appellatoriorum fororum.

Ut relationes, uti hactenus, potius per prot*onotar*ios, quam assessores omnes fiant, ratio mihi est, quod referada viros adhuc in bona aetate constitutos deposcat ; assessores autem grauioris esse conveniat aetatis.

Circa corruptionem multum pensitanti nulla ex asse satisfaciens lex mihi nota est. Ubi lex eludi potest, praestat illam non ferre. Munera vetare est idem ac cautiores, fallaciores, corruptibiles iudices reddere, et qui olim paucis naturalibus contenti erant, hi multo maiorem illorum valorem, dummodo non videat*ur*, accipient. Optimum contra haec remedium sunt bona in scholis publicis educatio, et — si malos iudices quid deterrere potest — actionum

suarum publicitas. Omnia iudicia patentibus ianuis celebrentur, singulo citra strepitum intrare, audire liceat, sententiae, extractus, dum partes velint, imprimantur, censurae publici subiiciantur. In omnibus foris autem etiam sedriis appelatae extractiue referant*ur*. Plura citius terminantur, referentes magis formantur.[a)]

[X.] Adhuc de politicis quibusdam obiectis

1. Principio numero 4^to^ superius exposito innixus spero excelsam familiam Pálfi quae vna iure officium perpetuum ex 48 : 1599 nacta est,[1] et huius exemplo tam eminentissimum cardinalem primatem ac excell*entissi*mum ep*iscop*um Agriensem, quam reliquas insigni hac praerogatiua hereditario iure pollentes, perpetuitati officiorum renunciaturos. Hoc facto

2. Administratoris officii supremi comitis munus legibus ignotum cessaturum.

3. Nec ratio videtur, cur supremi comitis munus aliud officium gerens obire nequeat, si in regno sit. Hinc legem de duobus officiis dilucidandam venire.

4. Circa tricesimas et in genere commercium comitia semper disponant, nec fluctuantia tam saepe im*m*utata principia Consilio publicari permittant*ur*.

5. De omnibus prouentibus, quae in destinatum, cum designatione summae, usum diaetaliter concessa, ma*iesta*ti per Consilium ; quae ad casus improvisos, ad expensas extraordinarias destinata quorumue introitus, velut postarum etc. variat, desuper statibus semper rationes in comitiis reddant*ur*,

6. Cum postae officia in fide publica radicentur, haec etiam Statibus iurent, litteras ad neminis ne quidem principis mandata sub poena 59 : 1723^ti^ aperire audeant, et qui in regno iuxta 22 : 1715 esse deberet generalis postarum magister, e nationalibus possessionatis constituatur, ac inter barones regni coopte*tur*.

7. Cum Croatia nouum pactum confraternitatis ineat*ur*. Decidat*ur*, num proprium Consilium post incorporanda confinia habere velint, illorum arbitrio relinquetur ; vltra protonotarii electionem, vel potius loco huius admittendam bani electionem et ablegator*um* ad diaetam regni nominationem, num et quid in suis congregationibus regni eisdem pertractare licitum sit, ne sub bano Nadasdy interventi 1770 et 1773^tio^ casus iterum recurrant,[2] quot item iuxta approportionanda post peragendam conscriptionem onera ex Croatia in Tabula Magnatum, quot item in Tabula Statuum votum et sessionem habere debeant. Comitatibus nunc sic dictae Slauoniae, olim secundum enumerationem Verbőczyanam Corpori Iuris subnexam ad Hungariam spectantibus et per errorem, ut videt*ur*, 1751° Slauoniae applicatis, num Consilio et Tabulae Banali, vel Consilio Hungarico et Tabulae Regiae subordinati esse velint, in optione eorum relinquat*ur*.

8. Inuitent*ur* status Transyluanie itidem ad pactum confraternitatis ineundum, et comitatibus Banaticis ac sic dictarum Partium in optione, num eo velut propius ne fors vel ad Hungariam referri velint, relinquat*ur*.

9. Idem fiat cum statibus Galiciae.

[a)] A *B* kéziratban ez a fejezet sokkal rövidebb, s így az itt tárgyalt problémáknak csak egy részét érinti.

[1] Az 1599 : 48. tc.-ben az országgyűlés kérte az uralkodót, hogy Pálffy Miklósnak a törökök elleni háborúban tanúsított érdemeiért Pozsony megye örökös főispánságát adományozza.

[2] Nem tudtam kideríteni, mire céloz itt Hajnóczy.

Et haec sunt, quae opinione mea ad fortiorem in futurum reddendam vnionem in patria nostra ciuilem, ad florentiorem beatioremque statum nostrum reddendum spectare mihi persuadeo. Liceat adhuc tria subiungere, quorum primum absolutae, secundum summae necessitatis, tertium vero summae vtilitatis est, si consistentiam nostram legalem securiorem diuturnioremque efficere velimus.[a)]

[XI.] Primum de religione

Quantis augustaneae et helveticae confessioni addicti libertatibus praeterito saeculo gauisi sunt, vel Corpus Iuris legenti notum est. Nostra aetate omnibus fere religionis exercitii libertatibus, et quidem catholicis iuuantibus privati, ipsa libertas Statuum ciuilis multum labefactata extitit. Inuiso tolerantiae nomine releuati, quod illi in comitatibus Neogradiensi, Hontensi, Pestiensi, Zempliniensi et Bihariensi ad resumendum antiquum libertatis spiritum primi lapidem mouerint, omnibus notum est. Edoctos itaque catholicos iam esse credimus, illos dignissima patriae membra esse; imo persuasos ecclesiasticos catholicos credimus plus in libertate patriae praesidii, quam in caeca erga Curiam Romanam obedientia se inuenire, pleneque conuicti iam erunt, libertatem politicam, sine libertate religionis subsistere non posse, imo primum maximeque essentiale libertatis ciuilis attributum esse libertate religionis frui, atque adeo augustaneae et helveticae confessioni addictos citra vllam restrictionem pleno velut catholicos iure religionis suae exercitio gavisuros.

Sed est alter adhuc late patens populus Graeci ritus ab Adriatico mari inde usque Transyluaniam, qui nostram attentionem meretur. Quidquid de suspecta fide illius agitur, vitium legislationis non illorum est. Sunt inter praesules illius viri defecati iudicii, inter nobiles quos paucos numerant, qui suam cum patriae commodis utilitatem coniunctam esse norunt. Fiant membra coronae, quae alioquin a Graecis ad nos delata esse videtur, ut membra coronae agent. Reddantur ciues patriae, erunt ciues. Non erunt illi ipsi alieni, ut quemadmodum praeterito seculo aliquoties de praedauciis et Valachis statutum legimus, in numerum eorum, ubi incorporatione facta vacui fundi inuenientur, omnes nationales citra discrimen religionis recipiantur. Graeci itaque ritus et unitis et non unitis eadem, quae catholicis, iura ciuitatis tribuenda putamus.

Judaei quoque nostram attentionem merentur. Reddantur illis iura naturalia, non alio quam reliqui incolae onere grauentur, conscientiae nulla vis inferatur, et si quae onera communia sunt, quae illi ferre recusant, moderata redemtione releuentur. Quae in culturam illorum cum fructu coepta sunt, continuentur.

Sed in genere in puncto religionis, quam Americanae foederatae provinciae 1786. tulerunt legem, ex toto assumamus. Fagopyrum et tabaccam ab illis accepimus, fert natale solum. Legem quoque humanitatis plenam easdem velut apud ipsos radices acturam, id est vnionem ciuilem fortiorem reddituram nullatenus ambigimus.[b)]

[a)] A *B* az itt tárgyalt kérdésekből csak a postaüggyel foglalkozik. —Az *A* kéziratban az itt érintetteken kivül még az ifjúság nevelésének kérdését is fölveti, bár hozzáteszi, hogy erre vonatkozó törvényt nem ismer.

[b)] A *B* kézirat ezeket a problémákat is csak kérdés formájában érinti. Külön foglalkozik viszont az „eretnekekkel" (felveti a kérdést: a deisták, ateisták hová sorolandók?) és a római pápával. Fontosabb megjegyzései: De hereticis. Causae heresum 3: 1464 ad forum spirituale spectanti publici heretici damnatae scilicet haeresi adhaerentes 14. 1*ae*, 0: 1723 notam infidelitatis incurrunt. Per quem damnatae? An per concilium Tridentinum, vel concilium

[XII.] Secundum de lingua

Quod hactenus industriae, culturaeque tam artium, quam scientiarum maximum obicem posuit, est, quod peregrinam linguam inde a st. Stephano, Romanam intelligo, in omnibus foris introduxerimus. Et tamen si verum fateri velimus, licet in loquendo promti simus, non tam bene terseque, ut docti aliarum nationum eandem scribimus. Si vernaculum in foris assumserimus, omnis classis homines, velut in aliis regnis maiorem culturam assequentur, spiritus libertatis omnes conditiones vitae inuadet, unio ciuilis fortior et cum extranei difficilius nobis imperare potuerint, magis magisque semper consolidabitur. Quantae culturae capax sit lingua nostra, intra paucos annos Dugonics, Rácz, Rainis, Révay, Pétzely, Szabo, Szekeres[1] et sincero patriae amore ducti abundanter demonstrarunt. Quid si in foris quoque recepta fuerit, praestolandum habeamus, ex his secure metiri possumus. Quae in obversum fortissimae sunt duae rationes, non satis momentosae tamen mihi videntur, ut a mea sententia mediuelli patiar.

1° Quod nos per hoc regnanti principi suspectos reddamus, quasi separari prorsus vellemus.

Ego nullam consequentiam ex recipienda in foris vernacula lingua ad obiectionem hanc video. Vel modicum reflectens, perspiciet praestare nos pauciores hostes externos habere. Si vero eundem cum Austriacis provinciis habeamus principem, pauciores hostes nostram patriam infestare possunt. Aiutorio reliquarum S^ae M^tis prouinciarum facilius nostris, quemadmodum illi auxilio nostro suis resistimus hostibus. Historiam reuoluenti Hungaro dolet animus, quod Mathias Corvinus, suo tempore inter reges princeps, magis aduersus occidentales et ut videtur, ipsius culpa maxime redditos hostes, quam orientales aggressus sit, atque adeo ipse ruinam nostri praeparauerit. Haec omnia cessant, dum vno cum Bohemis gloriari possumus rege. Praeterea potestatem executoriam in amplissimo sensu regi nostro addicimus, ius supremae inspectionis, nominationis maximarum palatini excepta dignitatum. Hic erit hamus, quo millenae familiae allectae gratitudinis obsequio erga principem duci, verbo illi, cui patria semper ad sustinendam vnuionem ciuilem plurimum debebit, adhaerere debebunt.

2^do Etsi Transyluani consenserint, fratres nostros Croatas et Galicios consentire non posse.

Interrogemus ipsos. Potest temperamentum poni. Fors ipsi caritate patriae allecti modos finem hunc assequendi suppeditabunt. Fors praesertim si Consilium suum habuerint, consentient, vt quemadmodum olim studiorum causa Agriam concesserunt, linguamque patriae edocti sunt, nunc, vt Academia Zagrabiensis ad Keszthely vel Szala Egerszeg transponatur, consentient.

Nihil itaque moramur sequentia pro legibus proponere, ut

---

quodpiam nationale, vel Status et Ordines? An legetenus notam incurrentes haeretici, illi sint, quos st. Stephani 1:I. heresiarchae seruos compellat, idest trinitatem negantes; adeoque num Judaei, Vnitarii, indifferentistae, naturalistae seu deistae et athei iuxta definitionem praemissam notam incurrant? — A De pontifice Romano fejezetben írottakat beledolgozta *Extractus legum de statu ecclesiastico* c. munkájába. L. . . . l. — Az *A* kézirat különben itt, ezzel, be is végződik.

[1] Dugonics András. — Rácz Sámuel (1744—1807) orvos, a pesti egyetem tanára, akinek *Beszéd a nemes magyar nemzethez, hogy Magyarországban lehet s kell is a magyar nyelvet és a magyar tanitásokat felállítani* . . . c. munkája 1790-ben jelent meg. — Rájnis József. — Révai Miklós. — Baróti Szabó Dávid. — Talán Szekér Joákim ciszterci szerzetest érti, bár ennek *Magyarok eredete* . . . c. nagy műve csak 1791-ben jelent meg. (*Szinnyei*, XIII. 609—610. l.)

1° In Hungaria et Transyluania usq*ue* alia 1793^{tii} comitia in omnibus foris tam politicis, quam iudiciariis, tam superioribus, quam inferioribus lingua Hungarica tracten*tur*, cum regiminibus quoq*ue* Hungaricis non alia lingua correspondere liceat: solum Cancellaria Aulica protocolla et repraesentationes suas ad Augustum item ad Croatiam et Galliciam expedienda lingua Latina, ad Consilium tamen Hungaricum et comitatus etc. Hungariae vernaculas.

2do Serenissimis archiducibus, tam coronae principi, quam omnibus reliquis, si successionis capaces esse velint, linguae Hungaricae edoctionem, quod iam 5 : 1550 et 33 : 1569 postulatum imponere.

3^{tio} Uniuersitas Pestiensis, si excell*entissi*mus episcopus Agriensis in omnia vere magna intentus citra discrimen religionis bene dotare velit Agriam et omnes academiae, ubi vel sola lingua Hungarica viget, vel potior est, transferat*ur*.[1]

4to Scholae Hungaricae, velut hactenus Germanicae erant, introducant*ur*.

5to Fratres Croatae fors consentient, vt licet ad ipsos latine omnia exaranda sint, tamen ad Cancellariam, item Septemviratum, uti et protonotarii officium promovendi linguae Hungaricae periti esse debeant.

Si haec in effectum deduxerimus, et si velimus, nullum obicem video, tum nihil quod, vnionem nostram ciuilem rumpere possit, inuenie*tur*.

[XIII.] Tertium de

Genio, qui nunc totam Europam inuasisse videtur, philosophico, plurimum quod ubiuis libertatis spiritus reuiuiscant, tribui*tur*. In patria quoq*ue* nostra nos in dies magis magisq*ue* a fecibus perpurgatae philosophiae debemus, quod audacius cogitare, agere audeamus. Est institutum cuius indiuidua dum tacite, dum vero generis humani amore ducti non ambitiunculae, gloriolae cuipiam, sed humanitati omnia sua opera consecrant, eo securius intentionis suae optimae fructus persentiscunt, altiores in viros illorum fiducia dignos radices agunt. Hoc institutum,[2] quam supremam sibi labore suo defixit metam, in intimo cum patriae honore, felicitate est nexu. Quare vehementer ipsius patriae causa optarem, ut quod in Anglia, in Suecia iam dicitur esse, apud nos quoq*ue* legalem sanctionem obtineat, ut scilicet huic instituto ubiuis sua . . .[a] celebrare liceat, nec vllibi magistratus se imiscere ausit. Quod multi leues potius ac mali inter eos deprehendan*tur*, saepe tantum ad societatem illorum spectare puten*tur*, est vitium hominum, non instituti. Sufficit nihil mali cum certiudine de illis asseri posse, boni autem multum a . . .[b] *prae*stitum esse, multis notum. Quod de singula societate quid sit, potestati legislatoriae scire intersit, negamus. Hoc cum libertate naturali repugnat. Potestas legislatoria, ne quid mali fiat, impedire, atq*ue* adeo societates noxias tollere potest, sed dum nihil mali de societate quapiam scit, libertatem naturalem turbaret, ius, quod singulus habet, naturale, ut scilicet pro bono habeatur, donec contrarium probe*tur*, tolleret, si saltem quod causa congressus illius ignota sit, illi ex suspicione nulli fundamento innixa, congressus vetaret. Praeterea omnem natio et status nationem repraesentantes deponere de hoc instituto posse suspicionem, si zelo, amore suo in patriam noti regni barones

[a] A kéziratban egy szó helye üresen maradt.
[b] A kéziratban itt is hiányzik egy szó.

[1] Érdekes Hajnóczynak ez a véleménye, amikor a felvilágosodott többség az egyetem Pesten maradásáért harcolt. L. II. k. 314. l. 1. jegyz.

[2] A szabadkőművességet érti.

tam Hungariae, quam Transyluaniae, si praesules catholici et Graeci ab ingenii dotibus et caritate fraterna noti, se protectores, membra huius instituti verbo scripto declarauerint, atque adeo ipsum institutum nil nisi patria dignum persequi opus fideiussores se constituerint. Fiat sic, ut quem sibi institutum hoc defixit, quemue hactenus lento quidem, sed securo et uberes fructus iam prae se ferente successu prosecutum est, eo celeriori citatioriqu*e* gressu, ac cum insigni patriae commodo sit obtentura scopum. Dixi.

5.

1790 február

„A szabad haza egy hű polgárának intelme Magyarország karaihoz és rendeihez"

Koppi Károly anonym röpirata

A röpirat tartalma: [I.] *Ilyen kedvező alkalom a haza dolgainak rendezésére még nem volt. Az ősök példáját követve, olyan törvényeket hozzanak az országgyűlésen, amelyek biztosítják a nép boldogságát. Mindenekelőtt az emberi és polgári jogokra legyenek figyelemmel.* [II.] *Egyenkint felsorolja* [II. 1.] *a nemzet minden tagjára kiterjedő szabadságjogokat,* [II. 2.], *a nemzet és az uralkodó közti hatalom elhatárolásának általános elveit,* [II. 3.], *a polgárok erejének és biztonságának növelésére vonatkozó biztosítékokat: a családalapítás előmozdítása, szabad beköltözési jog, a kincstár kezelése, a hadüzenet és a békekötés joga a nemzet kezében legyen, s ő rendelkezzék a hadsereggel is: a törvényeknek mindenki legyen alávetve.* [II. 4.] *A tolerancia helyébe lépjen teljes vallásszabadság.* [II. 5.] *Fordítsanak nagy gondot az ifjúság nevelésére.*

Egykorú másolat Hajnóczy iratai közt: Széchényi Kvt. Ms. Fol. Lat. 647. 208–212. fol. Címlapján Hajnóczy írásával: Koppi. Hátsó borítólapján ugyancsak Hajnóczy kezével: paraenesis Koppi

Az itt közölt „Intelem" Hajnóczy iratai közt maradt ránk, aki külsejére ráírta, hogy szerzője Koppi Károly, a pesti egyetemen a világtörténelem professzora.[1]

Koppi szabadkőműves és jozefinista volt. Munkáinak tanúsága szerint mindig szívén viselte „a szegény adózó nép" sorsát, s ennek érdekében szükségesnek tartotta a nemesség és a klérus hatalmának visszaszorítását; ugyanakkor az abszolút királyság híve volt. (A részletekre ld. a Bevezetés I. fejez. és Horváth Ambrus, *Koppi Károly működése.* Bp. 1940.) A 80-as évek végén elindult nemesi megmozdulás azonban őt is magával ragadta, s a nemzeti mozgalom mellé állt. 1790 elején megjelent *Ius electionis quondam ab Hungaris exercitum* című röpiratában már a rousseaui népfölség álláspontjára helyezkedik, a fejedelmi mindenhatóság ellen van, és nemzeti király megválasztása mellett foglal állást. De ugyanakkor hangsúlyozza, most van itt az ideje, hogy ezen túlmenően rendezzék az ország ügyeit, határozzanak a közjavakról, a nemzet biztonságáról és általában a haza jövőjéről. Mindenkiben az a reménység él, — mondja —, hogy az országgyűlésre küldött követek megbékítik a lakosságot részint egymással, részint az uralkodóval. *(I. m.* bevezetés, 7. l.)

Míg *Ius electionis* c. munkájában csak általánosságban fejezi ki azt a várakozást, amelyet a polgári átalakulás hívei az országgyűlési tárgyalásokhoz fűznek, barátjához, Mallyó József premontrei kanonokhoz[2] írt levelében részletesen elmondja, milyen irány-

[1] Koppi életrajzi adataira ld. II. k. 215. l. 4. jegyz. Személyére, politikai fejlődésére ld. Bevezetés I. fejezet.

[2] Mallyó József (1744–1818) jászóvári premontrei kanonok, az ismert éremgyűjtő. Életrajzi adatai, munkái: *Szinnyei,* VIII. 458–459. h. és *A jászóvári premontrei kanonokrend jubileumi névtára.* Bp. 1902. 225. és 322. l. Koppihoz írt leveleit ismerteti Horváth, *i. m.* 105. l.

ban és milyen elvek alapján képzeli a diéta munkáját. Az 1790. március 16-án kelt levél erre vonatkozó részét teljes egészében idézem (közli Horváth Ambrus, *i. m.* 69. l. 2. jegyz. A levél eredetijét, mely a gödöllői premontrei levéltárban volt, már nem találtam meg. Megemlítem még, hogy Horváth nem ismerte Koppi Paraenesisét.) „Libertas solatio nos inebriat adeo, ut licere quidvis opinemur, sciri iam in aliquot comitibus neces accidisse. Sine dubio, si unquam, nunc egregia est occasio reformandi regnum nostrum, sed vero reformationem esse nego restituti in pristinum statum, nam sic cogito : fundamentales leges et statuta mutari debere, veluti aerarium nationi vindicandum, maiestas nationi procuranda, a qua in principem velut partem derivetur. Securitas et libertatis commoda etiam in ultimum rusticum proferenda, ita, ut se a natione, cuius pars est, accepisse sentiat. Omnis se sentiat esse sub utilibus legibus liberum et securum, nemo queratur de coactis officiis, ne erga Deum quidem, cum coacta religio nulla sit, liber ergo omnis ad nationem pertinens esse debet in religionis exercitio et non toleratus, cum nulla dari possit libertatis tolerantia alibi, quam apud bello victos. Omnis aperte videat : debere se suaque nationi, quam opibus, consilio, aut persona etiam adiuvare tenetur. Miles sacramentum dicat nationi. Haec et similia censeo ego imprimis curanda et statuenda prius, quam regem inauguremus, nam si inaugeretur, nosque illi, ille nobis fidem iurat, iam fundamentales veteres leges iactae censebuntur et nostra reformatio iterum corticem solum attingens ingenio ministrorum pro libitu agitabitur."

A levélben írottak és az „Intelem" tartalma közti azonosság első olvasásra nyilvánvaló. Mindezek alapján teljes mértékben igazolva látom Hajnóczy följegyzését : a röpirat szerzője valóban Koppi Károly.

Az „Intelem" sorsáról, esetleges hatásáról semmit sem tudunk. Nincs adatunk rá, hogy körözték volna. Hajnóczy azonban ismerte, s hatással volt rá alkotmánytervei megfogalmazásában. (Ld. *Iratok* 4. sz.)

Ad inclitos et amplissimos status et ordines regni Hungarici libera civis patriae suae devoti paraenesis

[I.] Si quod ab initio regni Hungarici multa patrum nostrorum virtute parti tempus exstitit, quo communi sensu patriae in publicum quidpiam statuendi nata fuit occasio, illud hodie est, Ordines Amplissimi, adeo opportunum, ut nullum aptius expetere potuerint ii, qvibus felicitas civium cordi fuit, aut efflorescentis patriae decus conspicere in votis. Atque patria quidem et amplissimum hoc, qua late patet, regnum, a natura situque ita constitutum es, ut nulla sint commoda alibi, quae in se derivare non possit, nulla pars bonorum publicorum, quibus aliae nationes cumulantur, quae non aptas apud nos sedes possint reperire. Felicitas certe populi est : securitas publica, opum fontes perennes, vires domesticae, atque his domi felix, exteris aut metum incutit, aut reverentiam extorquet. — Semper quidem majores nostri, cum ad comitia publica convenerunt, id egere, ut cum firmitate felicitatem procurarent. Hinc latae saepe leges optimae, quas ex re natas necessarias putabant : levare difficultates belli pacisque, familiarum bonorumque stabilitatem dicto jure confirmarunt. Solliciti de certitudine aerarii, dignitate principis, velut nobilis nationís partis, belli adparatu, exercitus robore, civium descriptione, prolium educatione, quantum res poscebat, in medium constituerunt. — Saepe leges jam alias latas confirmarunt iterum, extenderunt aut antiquarunt. Et ne quid partae libertatis apud nationem oblitteraretur, caute procurarunt. Nullum paene tempus fuit, quod non novis legibus daret occasionem. Sed vero, ut prudentes intelligunt, fata regnorum populorumque aetate commutari solent : populi, etsi linguis terminisque a se diversi, ligantur secum commerciis, felicitatis aut infelicitatis communione, ipsaque saepe cogitandi ratione. Multa jam aperuit tempus, neque ultima pars felicitatis fuisset, si ea majoribus nostris se obtulissent. Non ita diuturna quies, aut luxus sopivit populorum animos, ut illi non magis commoda majora, securitatem firmiorem et decus nationis ac torporem aestiment. Futurum id est

maximum exeuntis seculi decimi octavi per omnes annales celebrandi ornamentum, excitatis animis concordique studio in nationis emolumenta mortales evigilasse. Ut nihilominus praeclara haec animorum concitatis spe sua non frustretur, neque a scopo suo aberret, praestantissimi viri atque societatis humanae vices inde a fundamentis intelligentes censuerunt in recta nationis ad veram felicitatem properantis ordinatione inprimis animadvertendum esse ad j u r a h o m i n i s e t c i v i s — Quod nisi ante oculos versetur illis, qui rem nationis melius disponere satagunt, frustranea erit opera, frustrata non nationis solum amplissimi regni Hungarici, sed et Europae reliquae, aut orbis ipsius expectatio.

[II.] Ex j u r i b u s h o m i n i s e t c i v i s sequentia veluti a fonte promanant:

[II. 1.] Natio ex natura sua est libera.

Hinc nulla libertas ab indultis et privilegiis recte pendet.

F u n d a m e n t a l e s sic dictae l e g e s et t r a n s a c t i o n e s nullum robur habere possunt, si cum nationis juribus ex natura fluentibus pugnent.

Libertatem omnis ad nationem pertinens experiri debet.

Omnis est civis patriae, qui in ejusdem patriae commoda opem operamque confert. Neque aliquem ex ultimis etiam patriae civem pigere debet esse se partem nationis.

Sentire debet omnis jus, quod habet ad securitatem publicam et commoda, ut certior sit de privata securitate et commodis. Vel ultimus ruricolarum persuasus esse debet securitatem et commoda sibi a natione provenire. Tam vero non est securitas, nisi inter omnes sit. Hinc

omnis communi securitati studere debet, et

omnis aequaliter tutandus et jurandus est.

Omnis debet vires suas ad securitatem publicam commoda conferre, si sibi bene esse cupit.

Vires hae in personali auxilio et opibus consistunt.

Quantum virium conferri debeat, determinant necessitates publicae seu pacis, sive belli.

[II. 2.] Necessitates quasvis expendere reputareque ad nationem pertinet. Sed et mediorum providentia ad levandas tollendasque necessitates aptorum ad nationem pertinet.

Hanc providentiam ex natione delectis et repraesentantibus committit natio. Ne quae pars nationis ceteris diffidat, omnis suos repraesentantes habeat.

Ex nationis delectis praecipuum et eminens caput est princeps, etsi sit una tantum pars nationis.

Huic vel in primis committitur, ut securitatem nationis et commoda tueatur. Hinc principem de necessitatibus repraesentantes admonebunt, aut hos ille admonebit. Princeps nonnisi opibus atque auxilio nationis magnus esse potest. Nationis est gloria: magnum habuisse principem.

Certe gloria non est, si non a natione derivetur, cujus princeps pars est. Personalis tantum principis magnitudo sine commodis nationis, cujus ille pars est, nec magna dici potest et omni laude caret.

[II. 3.] Commodis vere non perfruetur natio, nisi perfectam securitatem habeat. Secura non erit natio, nisi vires internas sciverit.

Vires internae in numero civium et opum magnitudine consistunt.

Numerus civium ut augeatur, nationis curae incumbit.

Matrimonia vel praemiis promovenda sunt.

Pauperes, ut matrimonia contrahere possint, aris et focis jurandi.

Multorum liberorum patres praemia a natione obtineant.

Ut contra in nationem censeantur peccassae, qui, cum possunt, legitima matrimonia contemnunt.

Securitas eo magis firmari potest, quo plures erunt homines.

Ultro dandae sedes volentibus migrare in Hungariam, sed non cum injuria civium.

Nisi vires internas sciverit natio, periculum est, ne in conferendo injustitia admittatur.

Aerarii certitudini vires internae immituntur.

Aerarium igitur curare, ordinare, supputare ad nationem pertinet.

Et quia tunc securitas extrinsecus certa est, cum et aerarium certum et vires internae majores sunt, quovis possibili hoste. Hinc hostis externi vires noscere ad nationem pertinet.

Quare jus belli inferendi aut propulsandi ad nationem pertinet. Foedera scire, eisque consentire natio debet.

Natio sua defendit armis.

Unde nationis est habere militem suis commodis et securitati tutandae suffientem.

Ergo milites debent tantum nationis instrumenta esse.

Natio heroes exornet eo studio, quo industriam in oeconomia, manufacturis et commercio intendat.

Miles sacramentum nationi dicat, a qua stipendia et praemia accipiat.

Sed non in his magis, quam legibus se tuebitur natio.

Leges in securitatem et commoda latae sustinent libertatem.

Legibus igitur ligari se quisque pati debet, si communibus commodis perfrui cupit.

Vi legum securi cives commoda sua augebunt et industriam intendent.

[II. 4.] Apud nationem, cum a natura libera sit, nulla debent esse coacta officia.

Ergo nec erga Deum quidem, nam coacta religio nulla est.

Si uspiam, certe apud liberam nationem libera esse debet religio.

Tolerantia religionis locum non habet apud liberam nationem ; neque enim datur tolerantia libertatis, ut quae jure habetur.

Pugnat, pugnavitque semper cum libertate odia religonaria fovisse, aut suscitasse. Persecutor alienae religionis reus agendus est violatae nationis.

Status in statu ponitur, si ob solam religionis differentiam in eadem natione diversi vices putentur.

[II. 5.] Jam vero securitati atque commodis etiam stabilitas addenda est.

Stabilitati providetur auctis viribus internis et apta ad nationis statum juventutis educatione.

Pares ex juventute cives praeparare natio debet.

Nationis igitur interest educationem scopo suae felicitatis aptam procurare.

Ad scopum conducunt scientiarum artiumque genera, quae omnes civium partes adjuvant.

Quibusvis modis, praemiis laudeque publica excitandi animi docentium et discentium.

Docentes artium scientiarumque magistri in dies deficient. nisi aestimatione et liberalitate alii erigantur, alii promoveantur.

Quisquis fuerit, qui in commoda nationis quidpiam adfert, exterus an civis pro dignitate praemiandus est.

Generosae suumque decus et commoda curanti nationi nulla impendia videri debent nimia, ut animi civium perpetuo consentiant, ut ultimus etiam civium liberum se esse et sentiat, et glorietur ; ut nemo sit, qui non commoda publica persentiscat ; ut omnibus sua constet securitas ; ut sicut in participatione publicae felicitatis nulla ratio potioris habetur, ita non unus aliquis magis infelicitatem experiatur : ut apta, in posteros etiam duratura firmitas ex natura nationis deductis legibus stabiliatur.

Haec, hisque similia, sanae rationi consentanea, futura sunt
ad Dei gloriam atque ad generosae nationis Hungaricae verum
perpetuumque firmamentum.

Anno 1790, mense Februario Pestini.

6.

1790 április, Buda

„Ausztria uralma Magyarországon"

Berzeviczy Gergely anonym röpirata

A röpirat tartalma : [I.] *A legújabb európai eseményekről, amelyek azt mutatják, hogy a népek összetörve a zsarnokság bilincseit, újra élednek az emberiség régi jogai.* [II.] *II. József zsarnoki uralmának, majd összeomlásának rövid jellemzése.* [III.] *II. Lipót ügyes színleléssel kegyesnek és szelídnek mutatja magát.* [IV.] *Az osztrák ház magyarországi trónöröklési jogának történeti áttekintése.* [V.] *II. József törvényellenes uralma feljogosítja a nemzetet, hogy az uralkodóházzal kötött szerződést felbontsa.* [VI.] *Ausztria uralmából Magyarországnak semmi haszna nincs.* [VII.] *Az országgyűlés szabadítsa meg Magyarországot az osztrák ház uralmától.* [VIII.] *Válasz azoknak, akik azt mondják, ez hálátlanság volna a Habsburgok iránt,* [IX.] *és azoknak, akik úgy vélik : Magyarország nem állhat meg egyedül.* [X.] *Ne higyjen senki Lipót ígéreteinek és ne ijedjen meg a háborús fenyegetésektől.* [XI.] *Leghelyesebb volna valamely angol herceget meghívni a magyar trónra, márcsak a két ország kormányformájának és alkotmányának hasonlósága miatt is.* [XII.] *Intelem a Rendekhez, hogy a szabadságot és ne a vallási különbséget nézzék.*

Berzeviczy sk. fogalmazványa : O. L. Berzeviczy lt. Berzeviczy-Gergely iratai h. fasc. — Magyarul, Kemény G. Gábor fordításában kiadta Balliai Károly : *A magyar függetlenségi nyilatkozatok története.* I. Bp., 1935, 37—56. l.

Berzeviczy Gergely, a későbbi neves közgazda (személyére l. Gaál Jenő, *Berzeviczy Gergely élete és művei.* Bp. 1902 ; a jakobinusokkal való kapcsolataira *M. Jakobinusok Irata* III. 11—13. l.), külföldi tanulmányútjáról hazatérve előbb a hadseregnél működött polgári biztosként, majd 1789-ben a Helytartótanácshoz került iktatótisztnek ; 1790-ben előlépett fogalmazóvá. (Gaál, *i. m.* 48. l. és *Ember*, 210 és 218. l.) Szabadkőműves vonalon már ekkor összeköttetésben állt a későbbi jakobinus megmozdulás több tagjával. (L. II. k. 166. l. 1. jegyz. és III. k. 12. l. 1. jegyz.)

Itt közölt röpirata szervesen illeszkedik az 1790-es nemesi mozgalom megnyilatkozásai közé. Alaphangját ennek ócsai Balogh Péter adta meg, amikor alkotmánytervében a köznemesség követeléseit megfogalmazta, szembeállítva azokat az udvar és az arisztokrácia törekvéseivel. Tőle ered az a tétel, hogy II. József törvénytelenségei folytán a nemzet és uralkodója közti szerződések érvényüket vesztették, a Habsburgok örökösödésének fonala megszakadt („filum successionis interruptum"), — tehát teljesen új szerződésre van szükség. (A röpiratot ismerteti *Marczali*, I. 89. s köv. l. — Balogh Péter hatására : *Sándor Lipót iratai*, Bevezetés 6. s köv. l.)

A röpiratok egyrésze megelégedett azzal, hogy ennek a rousseaui értelemben megkötésre váró új szerződésnek a tartalmával foglalkozzék. A királyi hatalom korlátozása, a nemesi kiváltságok biztosítása mellett azonban már Magyarország és Ausztria egyenjogúságát is követelik. (L. pl. *Pia desideria cordis unius Hungarici dulci suae patriae felicitatem et securitatem aeternam exoptantis.* 1790, vagy Forgách Miklós gr. röpiratát : *Postulata candida ab optimo principe.* Pozsony, 1790. Ezekre és a többi röpiratokra l. általában Kosáry Domokos, *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába.* Bp. 1954. 311. s köv. l. és *Ballagi*, 417. s köv. l.) Egy másik rész azonban kezdettől fogva egészen radikális hangot üt meg és az osztrák uralkodóház ellen tüzel. Ezeknek a röpiratoknak a szava éles, nemcsak érvelnek, hanem támadnak is és legfőbb fegyverük a metsző gúny.[1] Azt is tudjuk, hogy mögöttük a köznemesi mozgalomnak a porosz királlyal érintkezést kereső része áll. (Felsorolásukat és jellemzésüket l. *i. h.*)

Ebbe a csoportba tartozik Berzeviczy irata is, de valamennyi ismert röpiratnál messzebb megy, amikor nem elégszik meg a dinasztia magyarellenes szándékainak leleplezésével, hanem a Habsburgoktól való teljes elszakadás szükségességét és lehetőségét nyiltan kimondja. A francia forradalom eseményeiből indul ki : a népek összetörték a zsarnokság bilincseit, újraélednek az emberiség régi jogai. Óvja a magyarságot, ne higyjen II. Lipótnak, ne vegye be az általa kedvesen kínált ópiumot — itt a kedvező alkalom, hogy II. József törvénytelenségeinek következményeként az osztrák házat megfosszák a magyar tróntól. Magyarország elég erős arra, hogy a saját lábán megálljon, s ha a királyi székbe valamelyik angol herceget hívnák meg, ennek uralma alatt az ország kereskedelme és ipara is nagyot lendülne.

Berzeviczy a köznemességhez tartozott, de tudjuk, hogy pl. a jobbágykérdésben már ebben az időben is a nemesinél jóval messzebbmenő reformokat tartott szükségesnek. (L. *Marczali*, I. 310. s köv. l.) Annál érdekesebb, hogy ebben a röpiratában minderről egy szót sem szól, a belső reformok szükségességéről teljesen hallgat, s érveit teljesen a köznemesség szájaíze szerint, a radikális szárny elképzeléseinek megfelelően tárja elő. Ezzel nyilván valamilyen gyakorlati politikai célt kívánt szolgálni, de hogy mit, arra adatok híjján nem tudunk felelni.

A röpirat különben fogalmazványban maradt ránk, s annak, hogy nyomtatásban megjelent volna, vagy hogy kéziratban terjesztették volna, nem találtam nyomát. (A röpiratot ismertette : Marczali Henrik, *Berzeviczy Gergely államiratai. Budapesti Szemle*, 132 (1907) 41. s köv. l. — Vö. még Kosáry, *i. m.* I. 311—312. l. — A röpiratnak Kossuth Lajosra, ill. az 1849-es függetlenségi nyilatkozat szövegére való hatását l. Révész Imre, *Kossuth és a Függetlenségi Nyilatkozat. Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150 éves évfordulójára.* I. Bp. 1952. 440. l.)

[1] Hadd idézzük a *Két ministereknek egymással közlött gondolati* (Hely és év nélk.) c. röpirat Hatzfeld államminiszter szájába adott néhány mondatát : „Legnagyobb romlás érhet bennünket ; én szinte reszketek. Mert mi lenne belőlünk, ha ezek a magyarok, kikkel oly embertelenül bántunk, minekutánna a mi ópiumunkkal altattuk, álmukból felébrednének ? Mi lenne akkor, ha ők azt a mérget, mellyet nékik nyújtottunk, megesmérnék és szemeinkbe vissza köpnék, s az álmot magokról el-vervén szíveket meg-erősítenék és magokat olly karba tennék, hogy a leg-fainabb politikának is fittyet hányhatnának ? Az alkalmatosság leg-alább ennek véghez vitelére itt vagyon s a környülállások önként szolgálnak nékik. Oh! ha ez a nemzetség most magában szál, felébred s azt a rettenes mélységet meg-látja, mellybe mi őket taszítani akarnánk! Collega Uram, talpig oda vagyunk." — Mire a másik miniszter, a magyar Izdenczy József megnyugtatja, hogy nem kell tartani a magyaroktól : őseiktől nevükön kívül mást nem örököltek, s ha a címkórságot ügyesen ápolják közöttük, a katolikusok és a protestánsok, a fő és a köznemesek közti ellentéteket jól kihasználják, nincs mitől tartani.

De dominio Austriae in Hungaria

Regnare dignus servit
Imperat servus mihi.

Budae 1790. mense Aprili

Nam in publicis id constituendum, quod stabile et prodest posteritati.

[I.] Inexspectati huius decennii eventus memorabilem faciunt in rerum historia epocham. Felix illud tempus nunc attigisse videmur, quo fractis despotiae catenis prisca humanitatis jura reviviscunt. Dum vastissima tria imperia de satisfacienda sua ambitione contendunt, dum ultra medium millionem armatorum ad nutum illorum se invicem exagitant, ruit parte ex altera in Gallia sublimi casu monarchicum tot seculorum opus omni arte, crudelitate et ingenio exstructum. Piscatorum mulieres sunt, quae primam concussionem faciunt, mox turma mulierum, civium, opificum, infantum fortissimum, quod Europa habuit, castellum, inexpugnabile monumentum despotiae assultu capit, demolitur, solo aequat, reducitur rex, cuius et nationis unanimi consensu maxime democratica adoptatur regiminis forma. In Belgio zelo religionis armata multitudo aeque, quod mirum, ad libertatem tendit politicam; hanc quaerunt infatigabili studio primores, illam plebs, elevatiorum idearum incapax, et annihilatur actione diversarum virium praepotentia tyrannica, fugatur militia regularis omnibus necessariis provisa ab inermi fere multitudine. Intraque breve tempus tercentorum millium armatorum dominus detronizatur, totaque provincia se independentem declarat. In patria nostra fundamentali sua constitutione orbata, viribus et mediis exhausta, postquam tot tantaeque repraesentationes nec auditae quidem fuissent, nemine vel sperare quidem audente, restituitur inopinate pristinus legum vigor, redditur proprio eversoris facto libertas, reponimurque ad statum pristinum, sed et illum illegalem.

Si heroica facta despoticae dominandi libidinis in perniciem nationum directa admirationem nostram merentur, — quanto magis eventus illi, in quibus exagitata humanitas pro nobilissimis suis juribus luctatur; ubi justitiae causae ignotae se iungunt vires, et nisus oppressae innocentiae terribilem potentiam tyrannorum vincunt. Magna et benefica est haec cogitatio, posse resisti artibus praepotentiae principum; optime calculata illorum proposita in libertate humana naufragium pati, quod audax unanimitas intentum etiam ictum despotae avertere, constans resistentia crudelia quoque eius media exhaurire possit; quodve insint nobis etiam hae vires, dummodo unanimes velimus.

[II.] Terreant hi eventus et triste fatis functi nostri principis Josephi exemplum omnes modernos et futuros imperantes in omne aevum. Sint documento, quam inconstans sit omnis ultra naturae limites in praeiudicium humanitatis protensa potentia, quam periculosus omnis illius abusus. Josephus per providentiam ad primum huius mundi solium et omnigenam felicitatem voratus, magnis animi et corporis donis a natura donatus, magnae spei princeps, amatus et miratus initio a tota Europa, quod absolutam potestatem sibi vindicaverat, quantae infelicitatis et ignominiae obiectum! Non ille toto regiminis sui tempore habuit quietem vel laetitiam. Laboravit infatigabili zelo, cruciabatur curis, propositis, obstaculis, quae ubique innumera se offerebant, adhibuit omnia media, omnes artes, indefessus studebat diu noctuque postpositis omnibus delectationibus ad proposita sua exequenda. In quem finem? Ut cuncta tanto labore, fatigio, taediis intra decem annos exstructa in

agone mortis annihilaret. Ingentem stabilem militiam, praecipuum despotici sui systematis fulcrum, quam cum extrema omnium statuum enervatione intertenebat, invincibilemque credidit, cum contra imparatos nihil hostilis opinantes Turcas fracta pace eduxisset, nihil efficere potuit, retrahebat se ubique cadebaturque ex praescripto normali miles, interiit magna exercitus pars morbo et ignominiosa inactivitate, ac ultimo, dum cohortes Turcarum advenissent, ne aggressus quidem fugebat in maxima confusione una cum duce suo, seque ipsum interimebat; eiusdem tamen exercitus reliquiae anno sequenti, dum Josephus abfuisset, cedebant ubique Turcas, victriciaque sua arma ultra limites vastorum trium regnorum protulerunt. Morbo interea correptus diuturno, paulatim moriebatur Josephus. Nulla quies, nullum solatium pro illo in agone constituto. Indignationem et contemtum Europae ubique experiri debuit; soror ipsius in Gallia prostituebatur, Belgae regiminis indignum et incapacem declararunt. Hungari, quos omni injuriarum et laesionum genere affecit, tanto acerbiores obiectiones faciebant, quod audaces et verae fuerint, tyrones et frugum subsidia, sine quibus bellum continuari non potest, dare negarunt, iamque in puncto vertebatur, exemplum Belgarum sequuti fuissent: cum die 28 Januarii hora vespertina post horribilem secum conflictum omnia sua mandata et disposita revocaverit, cuncta in statum adepti regiminis reposuerit, et in pignus veritatis, de quae universale dubium non ignorabat, coronam, complexum et symbolum omnium nostrorum iurium, regno reddidit. Non sufficit. Paucis horis ante obitum suum mortem Elisebetae[1] adhuc supervivere debuit, et cum hac sublatum nexus rustici, cui tantum sacrificaverat praecipuum fulcrum, unicam, quae ipsi remanserat, spem, quod ipsum tot impetitionibus debilitatam animam fregit, nam paulo post obiit, infelicissimus ditionum suarum mortalis, licet despota.

[III.] Lento gradu proficiscitur interim Viennam versus frater eius proximus natu Leopoldus. Rex Hungariae annunciatur in novis publicis, talem se gerit, quanquam precaris, diaetam, coronnationem indicis, omnia, quaeque desiderari possunt, promittit et pollicetur, dementissimum, gratississimum se Hungaris ostendit. Miraculum foret, si progenie natus ea, quae nos a tribus inde seculis omnibus modis opprimere satagebat, in Italia educatus, et Italicis principiis imbutus, sincera haberet erga gentem Hungaram proposita. Sunt dona Danaum, vel dulce opium, quod offert, aliter agere in his circumstantiis nequit, nam exasperatus morbus est, vel inde suspicio oriri debet, quod initium tam excessive gratiosum sit. Saepe nobis iam hae pollicitationes, hae gratiae fiebant, redibant despotica opprimendi principia, dum rediissent vires; periculosus inimicus, qui in casu necessitatis adulari etiam scit.

[IV.] Non erit a proposito alienum hic brevibus in iura domus Austriacae quoad Hungariam inquirere, videre, quibus fundamentis nitatur illorum successio, qualiter se haec domus erga Hungaros gesserit, exindeque deducere, quod principiis juris publici, sanae rationi, et circumstantiis patriae nostrae inventum fuerit accomodum.

Jus successionis regiae in Hungaria inde a St. Stephano primo rege semper electivum fuit, ita tamen, ut ad certas familias restrictum fuerit, facto SS et OO Hungariae. Prima periodo stirps Arpadi regnaverat, ita, ut qui ex familia, nec descendentibus per sexum foemineum exclusis, aliis omnibus praeplaceret, ille per SS et OO eligeretur. Comprobant id exempla omnium

[1] Erzsébet főhercegnő, a későbbi Ferenc császár első felesége, aki pár nappal II. József előtt halt meg.

regum huius epochae et praesertim regis Abae et Petri. Post obitum Andreae III. Veneti stirps, haec in sexu masculino defecit, et eligebantur pro ratione circumstantiarum reges varii plerumque exstinctae huic familiae nexu quodam iuncti, sed et alii peregrini. Ita et vicini nobis Austriae duces dignitate regia potiti sunt, primusque ex illis Hungariae rex fuit Albertus, qui postquam Elisabetam, Sigismundi regis Hungariae filiam, duxisset, cum illa simul in regem Hungariae electus est. Notari hic meretur, Sigismundum hunc, per quem accessus patuit Austriacis ad sceptrum Hungaricum, ex domo Brandenburgica fuisse, habereque, si ex hoc tempore per sexum foemineum derivata iura valere deberent, hanc domum antiquiores praetensiones in Hungariam, quam ipsa Austriaca.[1] Sigismundus expost imperator Romanorum factus est, et utramque, qua ornatus fuit, dignitatem in generum suum Albertum transferre conabatur, SS et OO regni Hungariae iam et illo tempore se regnumque ad magnam securitatem erga dominationis cupidum Albertum ponebant, nam occasione coronationis in regem hanc ipsi posuerunt legem, ne imperialem dignitatem acceptet prius, quam SS et OO expressum suum consensum eatenus dederint, veteres praerogativas, non excepta clausula dec*reti* Andreae regis,[2] in vigore suo maneant, rex in regno resideat, limites Hungariae, Austriae, Moraviae accurate defigantur, palatinus eligatur, dignitates Hungaris conferantur. Dec*retum* 1439. art. 1., 2., 17., 22.

Post huius obitum variis turbis et bellis exagitabatur patria nostra Friderico duce Austriae et imperatore sibi jus in patriam nostram vendicante. Viriliter contra hunc hostem et Turcarum incursiones defendebat patriam suam Joannes Hunyades, belli dux strenuus et gubernator, cuius filius, Mattias Hunyades, postea Corvinus, licet familiae regum nullo nexu iunctus, ob eximias animi sui et gentis vere Hungarae dotes per SS et OO regni in regem electus est a*nno* 1458. Manebit huius nomen Hungaris in aeternum sacrum; — heu, quam felix esset nunc patria nostra, si ex hac progenie reges proprios habere potuisset. Nam sub uno hoc rege patrio in tantum florem, non obstantibus continuis bellis, evecta est Hungaria, ut Europae illo tempore et in scientiis, et in arte bellica, et in constitutione politica leges praescriberet. Magnopere id invidiam Austriacorum accendit, ita, ut cum imperatore illius temporis Friderico, non obstante periculo Turcicae dominationis, ad quod repellendum tota Christianitas sub auspiciis pontificis et imperatoris se univerat, tria diuturna bella gerere debuerit. Ita cupido possessionis patriae nostrae Austriacos invaserat, ut proprium et totius Europae emolumentum postponendo, Mattiam repetitis vicibus, dum felicissime contra Turcas pugnaret, contra fidem datam periurie a tergo aggressi sint. Horret animus, dum haec facta in Pray Annalibus T. I. cap. IV. et in historia Gebhardy a p. 200 legan*tur*.[3]

Fundant quidem nonnulli adulatores aulici ius Austriae in Hungariam in tractatibus Mattiae Corvini cum Friderico imperatore, sed nimis levi fundamento. Nam prima pace inter hos bellantes inita a*nno* 1463 erga solennem

[1] Tudott dolog, hogy éppen a röpirat megírásának idején, a magyar rendi ellenzék Habsburgellenes szárnya érintkezésbe is lépett a porosz királlyal, II. Frigyes Vilmossal, hogy a magyar trónra a weimari herceget hívják meg. L. Gragger Róbert, *Preussen, Weimar und die ungarische Königskrone.* Berlin, 1923.

[2] Az Aranybulla 31. pontját érti.

[3] Pray György, *Annales regum Hungariae . . .*, IV. (nem I. !) Bécs, 1767, és Gebhardi Ludewig Albrecht, *Geschichte des Reichs Hungarn und der damit verbundenen Staaten.* II. Leipzig, 1780.

renuntiationem in coronam regni Hungariae imperatori et eius filio Maximiliano jus successionis in regno stabilivit Mattias, si ipse improlis decesserit, sed conventio haec alioquin illegalis, quia non in comitiis, cum consensu SS et OO inita est, per sequiores pacificationes, postquam Mattias Viennam et totam Austriam expugnasset, ex toto sublata exstitit, quae annihilatio post obitum Mattiae facto quoque roborata fuit, nam Uladislaus, regis Poloniae filius, et post hunc Ludovicus II regiam dignitatem communi Statuum consensu obtinuerant; quo in clade ad Mohács occiso, licet magna pars regni Joanni Zápolya adhaereret: Ferdinandus tamen praepotentia sua hunc oppressit, et regiam dignitatem, quam anno 1527 acquisivit, ad haeredes suos usque ad nostra tempora propagavit. Concentiones de successione inter Uladislaum et Maximilianum imperatores initae eidem crysi subsunt. Nam reges Hungariae, de successione regni insciis SS et OO disponere nequeunt, et cum Uladislaus rex Maximiliano jus tale inita pace anno 1491 contulisset: Hungari ob factum hoc illegale ita exarserunt, ut ministris pacis vim intulissent, nisi hi fuga sibi consuluissent, et paulo post anno 1505 solenni juramento decreverunt de non admittendo ad regiam Hungariae dignitatem ullo extraneo. Ut adeo omnes articuli diaetarum (1547 art. V. §., 1550 art. 1., 1569 art. 33.), qui de successione domus Austriacae loquuntur, hoc sensu accipiendi sint jus exspectativum tantum intelligendum esse, cui, ut valeat, accedere debebat electio SS et OO comitialis; quod ipsum etiam asseruit palatinus regni illius temporis Tomas Nadasdy, ut videre est apud Istvánfy libro XX. p. 401.[1] Non ergo suo jure fruebantur Austriae duces successione in Hungaria ad tempora usque Leopoldi, sed quia placuit Hungaris ex concursu variarum circumstantiarum penes hanc domum manere, licet bene senserint se emolumento Austriae immolari, praedilectioneque naturali Austriam suis viribus crescere. Quod successio haec non fuerit haereditaria, et electivum jus Statuum valuerit, omnia decreta diaetalia et vel id comprobat, sub Leopoldo in comitiis 1687. haereditariam declaratam fuisse successionem, quod certe Austriaci non curassent, si iam antea talis fuisset. Gloriae certe cedit patriae nostrae, et de eius praestantia indisputabile est testimonium, quod tot tantique principes coronae illius ab omni tempore inhiaverint. Similes enim praetensiones, ut domus Austriaca, omnes vicini reges et principes Poloniae, Bohemiae, Italiae, imo et Galliae fovebant.

Jam circumstantias subiectionis huius sub Leopoldo modice scrutari iuvabit. Hungaria inde a temporibus Ferdinandi maximis calamitatibus adfligebatur, et profecto omnium innumerum horum malorum causa fuit regimen Austriacorum in Hungaria. Illi enim juribus et liberae constitutioni Hungarorum inhiabant, nec quidquam intentatum reliquerant, quod ad deprimendam et postponendam nationem servire poterat. Quid naturalius inde evenire potuit, quam motus intestini et revolutiones. Cum nullibi efficax auxilium invenire potuisset natio oppressa, ad Turcam confugere coacta fuit, huicque in acceptis referendum habemus, quod adhuc liberos nos dicere possimus. Bella Turcica et civilia, persecutiones protestantium, fanaticum religionis, nationale et factionum odium misere exagitarunt patriam nostram. Omnia humana et divina jura convulsa, nullus humanitatis sensus, nulla vitae et bonorum securitas, cuncta arbitrio concitatae rabiei exposita. Meminimus

[1] Istvánffy, *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*, XX. könyvében, az 1561-es évnél (az 1758-as bécsi kiadásban a 251. lapon).

adhuc eorum, quae Caraffa Eperiesini et Debreczini Ambringenus[1] cum suis Germanis in toto regno egerant : fluebat sangvis nobilium et procerum Frangepan, Zrinyi, Nádasdy, sine omni forma juris ; Joannem Szaky nobilem Comaromiensem nec Nero crudelius interficere potuisset, nam raso capiti liquefactum plumbum superfundebatur, ad moderatum ignem vivus assabatur et subinde ardentia, sulfure et pice obducta tela corpori iniaculabantur. (Gebhardi Historia [557] pag. [c][a] nota.)[2] Inconceptibile est, quod post haec et talia successio haereditaria autoribus omnium horum malorum collata fuerit. Sed si reflecterimus, metu et terrore perculsos fuisse SS et OO, in comitiis non adfuisse principem Tököly cum magna procerum adhaerentium parte, eidemque solenniter contradixisse, ipsum stylum ar*ticulorum* et actorum diaetalium, corruptionem et indignam servitutem sapere : convincemur haec comitia, in iisque factam translationem haereditariae successionis talem esse, ut pro fundamentali regni constitutione haberi non possit.

Leopoldo successit filius Josephus, et huic frater Carolus VI., quo haeredibus destituto successio ad Hispanicam lineam ex mente constitutionis huius nunc memoratae devolvi debuisset ; sed sanctione pragmatica eam ad proprios successores foemineos extendit Carolus VI., quae sanctio in comitiis a*nni* 1723 ab Hungaris quoque acceptata fuit. Praetensum ergo isthoc jus successionis arbitrio Caroli VI., quasi jure quodam patrimoniali, quod nunquam habuit, ...[b] in magnum linearum collateralium praeiudicium im*mu*tatum fuit ; patet exinde, quam inconstans, mutabile, variarum modificationum receptibile illi familiae etiam sit, quae illud sibi vindicat.[c] Debilitatem eius agnovit tota Europa, armisque disputabat illam maxima pars eiusdem. Certe, si dispositio Leopoldi legalis fuit, qualiter poterat Carolus lineam Hispanicam excludere?[3] Ita arbitraria ergo est successio domus Austriacae in Hungaria, quae nec dici potest jus strictum, sed praetensio, factioni fortioris patens ; omnibus autem his regibus illa duntaxat conditione se subiecit, et obedientiam spopondit gens Hungara, si deposito praevie jure jurando, peractaque coronatione jura, libertates, consvetudines regni illibatas conservaverint ; quod totidem diplomata regia, pacificationes et pacta fundamentalia confirmant.

[V.] Luce meridiana clarius est reges et principes terrae conditiones et pacta conventa illa, sub quibus ipsis sum*ma* potestas translata est, exacte servare debere, et cum obligatio obsequii huic nonnisi conditioni adnexa sit, si principes pacta conventa non servaverint, obsequii etiam obligationem cessare. Ergo liberae nationi in complexu sumtae competit jus regem hunc, qui contra pacta conventa, jura, libertatesque ac promissa propria agit, si repraesentationes, preces ac leniora adhibita media inania esse viderit, dignitate sua eminenti privandi. Natio Hungara igitur Josephum II. imperatorem, de quo constat, quo infatigabili zelo despotico cuncta, quae sacra nobis fuere,

[a] A szögletes zárójelben levő lap és jegyzetszám helyét Berzeviczy üresen hagyta kéziratában.
[b] A kéziratban itt mintegy 2 szónyi hely üresen maradt.
[c] Berzeviczy jegyzete a margón : Nb. Uberius et solidius deducendum.

[1] Ampringen János, a német lovagrend nagymestere, 1673-tól Magyarország teljhatalmú kormányzója.

[2] Száki János ekeli (Komárom m.) ref. prédikátor kivégzésének adatait Gebhardi Debreceni Ember Pál munkájából vette át. (Lampe Frid. Adolph, *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transsylvania.* Utrecht, 1728. 444. l.)

[3] Nem érthető, mire gondolt Berzeviczy. A Habsburgok spanyol ágát ugyanis nem kellett kizárni az örökösödésből, mert 1703-ban kihalt.

convellerit et ad proprium arbitrium reduxerit, totamque nostram liberam et legalem regni constitutionem everterit, cum tot tantaeque repraesentationes nec auditae fuerint: natio Hungara jus habuisset principem hunc a gubernaculis regni nostri amovendi.

Hoc jus nobis ex jure naturae et gentium competit, cui plane non contradicit jus positivum patrium. Nam primus rex St. Steph*anus* in instructione ad filium Emericum dicit capite IV^{to}: „Barones, comites, nobiles sint tibi patres et fratres, ex his neminem in servitutem redigas, illi tibi militent, non serviant, memoria retinens semper, quod omnes homines sint unius conditionis, ne fortitudo eorum sit hebetudo regiae dignitatis, et alienis tradant regnum tuum, ut adhaereant regali dignitate inoffensi, et ut regnum suum semper sit pacificum." In decreto autem Andreae regis 1222 articuli 31. dicitur: „si quis regum iuribus et libertatibus regni ullo unquam tempore contrariare voluerit, liberam habeant harum authoritate, sine nota alicuius infidelitatis, tam episcopi, quam alii jobagyiones et nobiles regni universi et singuli, praesentes et futuri posterique resistendi et contradicendi regi et successoribus in perpetuum facultatem." Ex quibus patet, posse SS et OO contra regem illum, qui leges fundamentales, constitutionem libertatemque laedit, media etiam coactiva adhibere; inter quae omnino etiam numerari debet amotio a gubernaculis principis illius, de quo spes evanescit fore, ut legibus conformiter regnet. Non est mirandum, si de his paucae leges inveniantur, nam legibus in comitiis latis rex dare debet approbationem. Videtur tamen id constitutioni nostrae ita innexum esse, ut si altum etiam de hoc obiecto in decretis foret silentium, suapte ex ea flueret. Ideo etiam non officit clausulam hanc Andre*ae* reg*is* sub Leopoldo a*nno* 1687 antiquatam esse, alioquin diaeta haec variis fundatis crysibus obnoxia fundamentali ejusmodi praerogativae praeiudicare nequit; et manet vigor huius in citatis verbis St. Stephani, cuius decretum utrumque vim legis habet; dum enim dicit, ne alienis tradant regnum tuum SS et OO, jus hoc tacite tribuit. Abunde hoc jure usi sunt et Bocskay, et Rakoczy; aula vero Austriaca, quae cum illis armistitia, tractatus, pacificationes iniverat, illos, quasi independentes, per consequens jure hoc legaliter utentes agnovit.

Cum vero omnes Austriaci reges, nec Maria Teresia excepta, inde a primo exordio perniciosa semper erga Hungariam proposita habuerint, cum nullus eorum pacta conventa et conditiones diplomaticas servaverit, cum semper exagitata, infelix, postposita, decepta sub illorum regimine fuerit patria nostra, cum illi, qua duces Austriae et Moraviae, et principes aliarum haereditariarum provinciarum, Hungariam in verum et proprium suum emolumentum gubernare nec velint, nec possint, eadem enim obligatione aliis etiam curae suae com*missis* provinciis tenent*ur*, cum quibus regnum et natio nostra in naturali et aeterna collisione existat; et id tristis rerum nostrarum series nobis per omne aevum et singulos annos ostendat: quis negabit competere nationi nostrae jus a sanctione pragmatica, cuius conditiones nullus Austriacorum servaverat recedendi, et totam domum Austriacam, ac in specie lineam hanc Lotaringicam a successione in regno amovendi, si crimen laesae m*ajesta*tis in posteris et familia puniri potest, quare non correspondens huic crimen illud, quo se Josephus II. effrenata ac libidinosa sua tyrannide reum effecerat? Comprobant id exempla Caroli I^{i} et familiae Stuart in Anglia, familiae Wasa in Svecia, comprobant exempla felicis liberationis a cruciatu despotico in Sardinia, America, in Belgio foederato et nostro etiam; qui omnes nihil fecerunt

aliud, quam quod cum suprema potestate praeditus se ea indignum reddidisset, originariam dominii translationem receperint, seque ad statum pristinum reposuerint, factum quod mihi ita naturale videtur, ut dum conventio quaeque privata, non servatis una ex parte conditionibus, rescindatur et annihiletur.[a]

Sed requiritur ad id consensus totius nationis, non libido effroenata aliquorum ; cum ergo in Hungaria nationem SS et OO in comitiis congregati repraesentent, prout diaetaliter approbata, sic diaetaliter sufferri potest successio Austriaca.[b]

Vidimus vi juris naturae et gentium istud jus Hungaris competere, restat, ut videamus, an svadeant politicae rationes et circumstantiae.

[VI.][c] Contra naturam esse videt*ur*, ut Hungaria Austriae pareat, regnum omnibus donis a natura generose dotatum exiguae provinciae, vel primis necessitatibus parce provisae, seu solum, seu producta, seu natio et huius diversae classes ad invicem comparentur, ubique infinite praevalet Hungaria.

Ita Austriae dominium Hungariae semper perniciosum fuisse, tristis temporum praeteritorum historia luculenter docet. Nec spes esse potest, ut in praesenti Austriacarum provinciarum nexu et monarchiae huius statu, ab optimo etiam eius principe, unquam meliora sperare possimus. Sacrificabimur semper emolumento extraneorum et totius monarchiae ; nam nos ditissima eius pars sumus. Si ergo monarcha nulla etiam praedilectione (quod quam improbabile), sed aequali in omnes justitia feratur, tamen virib*us* nostris crescent circumiacentia eodem nexu iuncta.[d] De his quidem nullus Hungarorum est, qui dubitet : nostris virib*us* gloriatur Austria, pugnat nostro milite, vescitur nostra carne, alit*ur* nostris frugibus, ditatur nostris metallis ; et quid nobis exinde promanat? Habemus gloriam obsequii ; quodve pars simus noverca monarchiae, sat saepe ludibrio expositi, quod gravetur venditio productorum nostrorum, quod anteponantur nobis Germani, Itali et cuius demumcunque fecis homines, quod promittant, iurentque nobis justitiam, legalem agendi modum omnes, quod nullus illorum promissa servaverit, quod premamur, postponamur, decipiamurque ubique, quod inde a tercentis annis meliorationem sortis nostrae incassum speremus, in omni diaeta nova gravamina prodeant, vetera nunquam sufferant*ur* ; mox contemtivum agendi modum, mox dulcia verba, et semper subdola perniciosa acta experti, nunquam nos sufficientem habebimus liberae constitutionis nostrae sub Austriacis securitatem, quantumcunque nobis iuraverint ; semper expresse vel tacite nos ad normam aliarum provinciarum neducere satagent, est enim maximum illorum emolumentum, requirit id status ratio. Debent illi Hungarum militem educere, Germanos introducere, unionem nationis impedire, magnates et ditiores Viennam pellicere, matrimoniis devincire, luxu et expensis extenuare, priscam simplicitatem morum tollere, corrumpere, jura, praerogativas, consvetudines sensim suffodere? Omnia haec, mox modo violenti, mox artificiose et inobservabiliter facta fuisse, docent nos tristia patriae nostra fata.[e]

[a] A kéziratban ezután a következő, kihúzott sorok olvashatók : Quod quidem successor ille quem concernit, nec poena habere potest : nam nihil hic natio contra ipsius personam agit, sed unice securitati et conservationi intenta est.

[b] Kihúzva: Factum tale nationis depressae, laesae ad perniciem deducta, in jure naturae et gentium fundatum, quo id, per quod est, vindicat, ad illa pertinet, quae successus legitimat.

[c] A bekezdés elején kihúzva : Austriae dominium Hungaris semper nocuisse.

[d] Kihúzva : ut taceam de ingenti emolumento, quod haberet Austria exinde, si Hungaria ad normam extraneorum provinciarum redigi posset.

[e] Ezt az utolsó mondatot Berzeviczy eredetileg igy fogalmazta: Haec autem ita artificiose et inobservabiliter facta fuisse, et sub Maria Teresia facta sunt, ut vix observari possint.

[VII.] Hungaris nihil sanctius esse debet legali et libera nostra constitutione, nationalique felicitate sua. Eorum, qui regnant et caeteris sibi aequalibus imperant, obligationis est, bonum publicum omni studio promovere, quod si non faciunt, indignos se reddunt imperio, et penes totam nationem est judicium.[a] SS et OO igitur regni Hungariae totam nationem repraesentantes memorabili hoc temporis momento convocati concludent unanimi consensu, quod felicia haec tempora, stabile bonum publici, posteritas, tota Europa, quae quanta est, liberae gentes, ad nos amplectendos paratae, et patria nostra a natura supremae felicitati destinata iure et merito postulare videntur, liberabunt patriam nostram a dominio Austriaco.[b] Non est rex, nec imperator, attenuatae Austriae vires, exhausti tesauri, tota Europa ei inimica, bellum undique, dispositi et parati civium animi, milites Hungari ad tyrannidem deserendam, defendendamque patriam proni. Utendum opportunitate, habemus causae justitiam, suffragia nationum! Si hanc occasionem neglexerimus, eheu, reducemur ad statum pristinum precarium, in quo nec vita, nec mors certa; praeteribunt secula, non paritura similem occasionem.[c]

Quis esse potest alter scopus memorabilis huius diaetae, quam ut post tot seculorum diversas calamitates ad plenam securitatem, eamque durabilem ponant status et ordines liberam constitutionem et felicitatem publicam? Ergo audaci, sed unanimi consensu faciant SS et OO, quod possunt, et pro circumstantiis patriae nostrae, totiusque libertatem vindicantis Europae ac sanctissimae, quae illis incumbit, obligationis et debent, quod nisi fecerint, manebit Hungarae genti in aeternum inustum stygma, nec merebitur esse libera. Declarent successionem Austriacam in Hungaria interruptam, renatumque esse originale gentis jus liberae electionis, quo nunc pro arbitrio suo uti possit. Vi huius juris amoveant SS et OO nationem repraesentantes fatalem nobis semper domum Austriàcam a regia Hungaria dignitate, ponantque patriam ad statum competentem plenae libertatis. Factum tale nationis depressae, laesae, sacris suis juribus per tyrannidem orbatae, in jure naturae et gentium ac nostro etiam publico fundatum, quo id, per quod est, vindicat, ad illa pertinet, quae successu legitimantur felici. Nunquam huius certior fuit et erit spes, quam felici hoc tempore, quo, heu! quam alacriter usi fuissent patres nostri, si illis hunc favorem concessisset providentia. Sequentur horum exemplum SS et OO, si eorum digna progenies sunt. Primus rex, ut vere, sed inculte dicit Homerus, felix latro fuit: nisi successisset coronae loco, patibulum sibi meruisset; ita omnis natio libera audaci unanimitate se vindicaverat; fertur ad sydera illius virtus et fortitudo, quia successerat, alias infamis rebellis titulo exposita. Scilicet contingunt se in duobus extremitatibus summum scelus et summa virtus. Ergo non negligenda occasio, quam providentia raro offert, merendi hanc, ne infelicioribus temporibus ignominiosa servitute pressi incidamus in illud, sed faciendum, quod ex divina voluntate nostri est officii. Caetera comittenda eidem providentiae, cuius arbitrio volvi hominum sortes hic quoque noster status manifeste docet.

[VIII.] Quid igitur? ita ingrati essemus erga domum Austriacam, quae nos a dominio Turcico suo sangvine et valore liberavit, et a tanto tempore tutata est? — Quin potius quaeramus? Quid vos Hungari, viri fortes et liberi,

[a] Kihúzva: Haec faciat, quod vi obligationis suae sanctissimae comuni consensu concludit.

[b] A mondat második fele első fogalmazásban így hangzott: et Hungaria a natura suprema felicitati destinata, ex quo autem gentem hanc alit tantis calamitatibus obnoxia, praestantur.

[c] Kihúzva: Optimo modo, legaliter, sine sanguine civium, nunc patriam liberari possis a dominio Austriaco.

tam diu potuistis gemere in jugo Austriaco, ab omni tempore sic habiti, ut spurii tori proles? tam diu potuisstis ferre fatum pomi illius citrei, quod premitur, donec succus insit? nec nunc hac opportunitate vos liberare vultis a tyrannide? Quid, quaeso? nobis honos vel emolumentum est, quod sub dominatu simus Austriaco, vel illis, quod nos habeat? Fluebat semper Hungarus sangvis, ubi Germanus, et praevaluit virtus nostra bellica. Leopoldus quidem contra Turcas non Hungariam, sed se et christianitatem ex principio illo, quod expeditiones cruciatas animaverat, tutabatur. Expost vero depulsis Polonorum opera Turcis Hungariam, qua gentem devictam et subiugatam, omni libertate et jure orbare voluit ; in quo licet legali Hung*arus* ex decreto Andr*eae* resistentia impeditus fuisset, hocce principium tamen ministerio Viennensi remansisse, et omnibus artibus in eo ad nostra usque tempora laboratum fuisse, heu, quis ne scit. Quod cum sic se habeat, non video, quale emolumentum habeamus, quod Austriae, non Turciae dominatui subsimus, qui exacto a singulo capite aureo, gentes consvetudine et lege sua frui sinit. Sed ponamus unice Austriacorum opera nos liberatos et conservatos fuisse: quot quantave bella fuerant, quae nos pro Austriacis sine omni nostro com*m*odo gessimus. Scimus Austriam nec bellum gerere posse sine Hungaro milite et tyrone, sine Hungaricis frugum et alimentorum subsidiis ; quantum ergo mediate et im*m*ediate pro illis bellavimus in bello Borussico, Italico, Hispanico, Gallico. Ut taceam pro beneficio Austriaco, quantumcunque id efficiant, abunde nos vicem reddidisse, dum Mariam Teresiam contra impetitiones maximae partis Europae sublimi heroismo conservassemus : factum heroicum, quod Europa stupebat, et stupent omnes boni magis, Viennae nec monumentum, nec memoriam nactum esse.

[IX.] De his loquenti mihi saepe obiectum fuit Hungariam non posse se ipsam sustentare, obiectio quae nullatenus aliunde oriri potest, quam exinde, quod ultra quinque secula infelici fato semper dominatui aliorum regnantium principum, quasi jure quodam patrocinii, subfuerat patria nostra. Secundum optimas, quae sunt statistarum, relationes Hungariam cum adnexis provinciis Galliciae, Lodomeriae, Transilvaniae, Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae, Littorali, laxo calculo tertialitatem monarchiae Austriacae constituere assumi potest; totius autem monarchiae Austriae contentum illud est : habet ultra 20 milliones animarum, ultra centum milliones flor*enorum* reditus, et tercenta millias militum : ergo Hungaria cum adnexis provinciis haberet fere septem milliones animarum, 33*bus* millioni*bus* plus redituum, et centum millia armatorum:

Borussiae regnum habet:

animar*um*	5½ milliones
reditus	32 milliones fl*orenorum*
milites...	200 millia

Sveciae regnum :

animar*um*	3 millione*s*
reditus	6 millione*s*
milites	50 millie

Si ergo haec regna subsistere possunt, quanto magis et melius regnum nostrum, quod in presso hoc statu multo fortius est? Quanto fortius evadet autem bene et in emolumentum proprium gubernatum, ordinataque oeconomia publica? Nam inconfesso est, nec eget verbis, regnum hoc multo plures et incolas, et divitias habere posse, cum omnia possibilia producta Europae solum

possideat ; praesertim autem illa, quae usus universalis et maxime necessarii sunt, adeoque solidissimo nitatur fundamento. Heu, ad quod felicitatis et potentiae culmen evehi potuisset, si paterna et sincera gubernacula habuissemus.

[X.] Sed omnia promittit Leopoldus, iustum, pium, gratiosum se gerit ; sapienter regnabat in ducatu Hetruriae, in natione Hungara fiduciam et refugium suum locat. Nihil ratio habet contra illum, et venerandam nobis illius personam ; suae conservationi et securitati unice intenta est, agitque, quod sui est juris et obligationis. Ferrent vestigia. Saepe nos hanc agendi rationem experti sumus, credulitate nostra decepti. Juste et pie regnavit Maria Teresia ; in nobis spem, refugium unicum non tantum locavit, sed et nos conservatores sui, totiusque monarchiae invenit : et tamen quis est Hungarorum, qui dicat, contentum se esse illius regimine ? Annon blanda eius agendi ratio periculosior nobis fuit praecipitato agendi modo Josephi ? Annon illa praeparaverat tonitrua filii sui ? Et quis nos securos reddet de ministerio Austriaco, nobis invido et ultimo vitae halitu inimico ? de successore ? Nuncne aliter agere possunt ? An non blanditiae hae unicum medium sunt, nos, quos iam forte ammissos intus credunt, recuperandi ? Detrectant similia, et proposita multo adhuc favorabiliora Belgae. Denique omnis principis initium nobile est : non pariter finis. Caveatis amici, blanda, somnifera sunt, quae im*m*inent; fortes viri his facile vincuntur, victi sunt et maiores nostri, talia sequuntur procellae.

Ne nos terreat bellum inde im*m*inens ! Quid, quaeso, potest Austria sine Hungaricis subsidiis ? Nec credo ullum Hungarorum militum contra patriam suam acturum, quin certus sum, illos partes nationis esse defensuros. Ergo parata est in regno militia, apparatus bellici in fortalitiis, magazina et pecunia, quae nunc efferebatur, cassae, reditus regni omnes manebunt pro SS et OO dispositione. Fiet cum Turcis pax ! Invenientur auxilia, si illis eguerimus. Confluent sub signa pro defendenda libertate Hungari ; et quid, quaeso, potentia unius, necdum in eius usu constituti contra unitam voluntatem totius nationis ?

[XI.] Vix ea celeritate, quam operatio haec requireret, coalescerent SS et OO ad eligendum ex propriis proceribus regem, qualis electio aliis etiam ex rationibus magnis difficultatibus obnoxia esset. Maiori emolumento regni extraneus princeps ad solium Hungaricum vocari posset ea conditione, ut nullum aliud regnum habeat, nec in futurum sine expresso SS et OO consensu acceptare possit ; ut aditum ad regiam dignitatem coronatione et jure jurando de non im*m*utando regni constitutione, et exacte observandis, conservandisque omnibus juribus et libertatibus regni auspicari teneatur, solenni elargito diplomate, quo SS et OO competens jus adimendi sibi imperii in casum non observationis agnosceret. His conditionibus haereditaria, ad sexus masculini primogenitum restricta, ipsi et posteris eius deferetur successio. Qua occasione alia etiam salubria instituta et quae juri nostro ad adipiscendam perfectam felicitatem adiicienda viderentur, institui possent com*m*oda ; inter quae primum locum meretur, ut militia regno, non regi jurare teneatur, regnumque habeat administrationem publicorum proventuum.

Quis autem ex principibus extraneis eligendus esset ? Nolo nominare principes Borussicos, quod nimis despoticis imbuti videantur principiis, nec minores principes Italiae, vel Germaniae, quanquam invenirentur nonnulli magnis animi dotibus praediti ; inter Galliae et Angliae principes videretur

faciendus esse selectus, ac praeplaceret quidem ultimum ; nam praeferendam crederem hoc rerum statu leges a tanto tempore dictans libera et felix Anglia prae imbecilli propriis magnis revolutionibus luctante Gallia.[1] Securitatem libera nostra constitutio haberet maximam, utpote foedere naturali cum nationie aeque libera iisdemque principii s gubernata, suffulta. Conveniunt enim regminis forma nostra cum Anglica, prouti et character noster cum Anglico in essentia convenit.[2] Unde facile foret regi moribus nostris partim asuescere, partim imbui.[a)]

[XII.] Videor mihi videre saluberrimos inde promanaturos effectus : arctos tractatus et politicos, et commerciales cum generosa hac omnium prima natione ictos. Non efflueret e regno pecunia nostra, non tesauri e visceribus terrae nostrae quottannis copiose producti, quorum valorem e fodinis Hungaricis et Transilvanicis quottannis ultra septem milliones evaleant ; venderemus libere, quae ex copiosis naturae donis habemus superflua, floreret in regno libertas, securitas, abundantia, florerent scientiae, artes, commercium, circularetur pecunia, ope Anglorum adiuti exigerentur fabricae, manufacturae, floreret industria, nam quisque cum securitate et secundum beneplacitum proprium suum emolumentum quaerere posset, in quo re vera consistit recentiori tempore tantum depraedicata industria. Ditesceret et nobilitas, et civis, et miser contribuens, qui postquam honestioribus principiis imbutus se meliori sorte dignum reddidisset, ad liberiorem statum poneretur ; nam et ille homo est, nobis aequalis, pari felicitatis jure a creatore donatus et pertinet omnino ad fortitudinem floremque regni, ut contribuentium classis, fundamentum totius regni, bene valens sit, ac honestate, amoreque in patriam aeque regat*ur*. — Viveret rex intra nos, non impedire*tur* curis aliarum provinciarum,[b)]

[a)] Kihúzva : Auxilium in casu necessitatis petens.
[b)] Kihúzva : non essent ministri adulatores peregrini.

[1] Berzeviczy Gergely 1784—1786 közt a Hannover állambeli göttingai egyetemen tanult, ez pedig az angol királyi család uralma alatt állott. Az egyetemen együtt járt a királyi család több tagjával, s közvetlenül megismerhette a Habsburg rezsimtől előnyösen különböző angol kormányzási elveket. Innen van nagy elismerése az angol politikai viszonyok iránt. (Vö. Borzsák István, *Budai Ézsaiás és klasszikus filológiánk kezdetei*. Bp. 1955. 36—37. l.) Az angol viszonyoknak a franciával szemben való kiemelése különben Montesquieu nyomán (*De l'esprit des lois* c. művében dicsérte Angliát, ahol a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom helyesen van szétválasztva), több ekorbeli munkában megtalálható. Különösen éles megfogalmazásban adja elő erre vonatkozó véleményét Skerlecz Miklós röpirata, ez különben más gondolataiban is érintkezik Berzeviczy iratával, úgyhogy valószínűnek látszik, hogy neki is volt valami része annak szerkesztésében. *(Genuina constitutionis Hungariae post adoptatam pragmaticam sanctionem principia.* 1790 — Berzeviczy közreműködésére vö. *Marczali*, II. 343. l.) Ebben a röpiratban olvassuk : „Midőn Franciaország a demokratikus monarchia szörnyű formáját hozta létre, és még nincs a szélsőségek végén, midőn Svédországban már csak egy lépés van hátra ahhoz, hogy kormánya önkénnyé váljék, midőn Lengyelország, noha már javította alkotmányát, arisztokratikus elnyomás és anarchia közt vonaglik, midőn az amerikai gyarmatok vegyes államformát mutatnak, melyben mégis a demokrata elem túlnyomó, Anglia egyedül mutat példát arra, hogyan kell a három hatalmat egyenletesen elosztani." (*Marczali* fordítása, II. 336. l.)

[2] Az angol és a magyar alkotmány rokonságát több tanulmány bizonyította ebben az időben. Különös előszeretettel vetették egybe Magyarország és Ausztria közjogi viszonyát az Anglia és Hannover köztivel. Ezzel a magyar önállósági igényeket támasztották alá, hiszen Angliát csak a dinasztia származása fűzte Hannoverhez. (L. pl. Aranka György, *Anglus és magyar igazgatásnak egyben vetése*. Kolozsvár, 1790, és a Török Lajos által írt, de tévesen Barics Bélának tulajdonított *Conspectus regiminis formae regnorum Angliae et Hungariae*. 1790. Szerzőjére ld. Kosáry, *Bevezetés, i. m.* II, 315. l. Magyar fordítása : *Anglia és Magyarország igazgatások formájának elő-adása. Orpheus*, 1790. I. 327—342. l.)

non essent imperiales expensae, nec debita solvenda, intra regnum esset consumtio, non essent ministri adulatores peregrini, florerent mores patrii, redderetur Hungaro suus valor, nec opprimeretur peregrinis fortunam quaeritantibus malae fidei hominibus, poneretur ad sphaeram activitatis illam, quam ipsi natura generose assignavit, et impenderet se ad producendos magnos effectus. Non implicaremur tot inanibus bellis, quae propter Austriam vel hoc seculo sustinere debuimus. Hosti autem nostro naturali, una ex parte Turcae, alia ex parte Austriaco, ope adiuti Anglorum, non tantum resistendo, sed et debellendo essemus. Alioquin habet Austria sibi rivalem Borussum, Turcia Moscovitam, quorum uterque citius nostras, quam inimici partes amplecteretur.

Est adhuc, quod obstare videtur speciosum impedimentum, re vera nullum: quod nempe princeps Anglicus reformatus sit, rex autem Hungariae ex decreto St. Stephani catolicus esse debeat. Ille quidem, si ita visum fuerit, catolica sacra amplectatur. Si SS et OO in comitiis congregati, quod legaliter possunt, illum dispensaverint, maneat reformatus, dummodo in stricta legum conformitate regnet. Libertas enim, non religio nunc praecipuum est. Ruit, proh dolor, patria in perniciem suam, perit omnis spes futurae felicitatis, si quacunque demum in parte indiscretus religionis zelus et freneticus ille ac infernalis odii persecutionisque furor, qui tanto sangvine Hungariam constitit, tot irreparabilia mala genuit, revivisceret. Fratres sumus, eiusdem creatoris opus, diversis viis ad eundem scopum tendentes, eiusdem patriae filii. Ergo omni conatu nitamur in eius felicitatem, nitamur ad extingvendum, si fors ubi detegeretur, odium; sufferendam omnem discordiam, conservandam sacrosanctam, hoc praesertim tempore, unionem. Haec est sanctissima et omnium nostri prima obligatio. Pereat, eiiciatur, ut ovis scabiosa, qui Hungarorum aliter sentit.

OSZK Országos Széchényi Könyvtár

7.

1790 április—1791 december

„Beszéd Magyarország főrendeihez és köznemeseihez"

Latinul írta Martinovics Ignác, magyarra átdolgozta Laczkovics János

a.)

1790 április

„Oratio ad proceres et nobiles regni Hungariae."

Martinovics Ignác anonym röpirata.

A röpirat tartalma: [I.] *Bevezetés.* [II.] *A nemzeti szabadság fontosságáról:* [II. 1.] *példák a világtörténelemből, hogyan küzdött minden nép a maga szabadságáért;* [II. 2.] *a magyarság is történelme egész folyamán példaadó bátorsággal védelmezte királyai trónját és harcolt nemzeti szabadságáért.* [III. 1.] *Az igazi szabadság azonban az, amikor a társadalom minden tagja egyforma jogokat élvez és egyforma terheket hordoz;* [III. 2.] *a monarchikus és arisztokratikus kormány-*

forma igazságtalanságai ; [III. 3.] *az állampolgárok sorsát és állapotát ne a születés, hanem a tehetség szabja meg ;* [III. 4.] *felszólítás a rendekhez, szüntessék meg a monarchikus és arisztokratikus államforma visszaéléseit.* [IV. 1.] *Szabadság csak ott lehetséges, ahol nem érvényesül a papság káros befolyása ;* [IV. 2.] *példák a történelemből, hogy az egyház, de különösen* [IV. 3.] *a szerzetesrendek, és közülük is főleg a jezsuiták, mindig a társadalom békéjének és nyugalmának felforgatására törtek ;* [IV. 4.] *a papok és szerzetesek bűnös szerepe a magyar történelemben ;* [IV. 5.] *intelem a rendekhez, hogy ne higyjenek a papoknak és a jezsuitáknak.* [V. 1.] *A magyar törvények és az alkotmány elavultak, megjobbításuk szükségessé vált ;* [V. 2.] *történelmi példák arra, hogy az elavult törvényekhez való ragaszkodás útját állja a fejlődésnek és a társadalom boldogságának ;* [V. 3.] *annak bizonyítása, hogy Magyarország régi törvényei és privilégiumai által mintegy álmos betegségbe esve elmaradt a haladó nemzetektől, tudományban, mezőgazdaságban, kereskedelemben, bíráskodásban, közigazgatásban és a társadalmi fejlődésben ;* [V. 4.] *felszólítás a rendekhez, hogy induljanak meg a haladás útján : engedjék szóhoz jutni az eddig elnyomott tehetségeket és jobbítsák az alkotmányt azzal, hogy visszaállítják II. József reformjait.* [VI. 1.] *A törvények megjobbítása a fontos, nem a Habsburgok uralmának megdöntése, amihez úgysem volna elég ereje a magyarságnak ;* [VI. 2.] *erősítsék az uralkodó méltóságát és hatalmát, de hajtsák végre a reformokat : vegyék el a papok vagyonát s fordítsák ezt a kiöregedett katonák, a kiváló tudósok és az élet minden terén kiemelkedők ellátására, a papok pedig kapjanak állami fizetést ;* [VI. 3.] *ha ezeket a reformokat nem valósítják meg, annak politikai és minden más téren súlyos következményei lesznek.* [VII.] *Befejezés : buzdító szavak a rendekhez. A világon minden előrehalad ; a természet és a nemzetek is állandóan változnak, fejlődnek ; nem méltó a magyarsághoz, hogy ezt a fejlődést tétlenül nézze.*

Nyomtatásban megjelent : *Oratio ad proceres et nobiles regni Hungariae. MDCCXC idibus Aprilis conscripta et Vindobonae supressa, nunc primum in lucem prodit. Typis Parisinis, Germania.* Év nélk. 16° 56 l. — Példányai : Széchényi Kvt. ER 506/a (2 pld.) ; O. L. Privatbibl. 14. fasc. — Ifj. Horváth János magyar fordításában szemelvényeket közöl belőle : Kató István—Tarnai Andor, *„Tépjétek le a sötétség bilincseit." XVIII. századi magyar röpiratok a feudális egyházról.* Bp. 1950, 118—136. l. ; majd innen átvéve : Waldapfel József, *Szöveggyűjtemény a felvilágosodás és a reformkorszak irodalmából.* I. Bp. 1952, 482—487. l.

Az *Oratio ad proceres* megírásának, megjelenésének körülményeit és időpontját nem ismerjük.

A röpiratról a legkorábbi följegyzést Kohlmayer Sámuel pesti ügyvédnek, az udvar besugójának, Gotthardi rendőrfőnökhöz 1791. szeptember 8-án Budáról küldött jelentésében találtam. (A jelentés Gotthardi iratai közt : St. A. Vertr. A. 60. fasc. 687. sz. 3. mellékl.) Ebben elmondja, hogy : „Es ist eine Schrift Oratio ad Proceres et Status Regni Hungariae zum Vorschein gekommen, von sehr merkwürdigem Inhalt. Zur Zeit aber ist nur erst ein einziges Exemplar zu Pest, welches ich, aller angewandten Mühe ungeachtet, doch nicht bekommen konnte. Ich werde aber in kurzem eines von Leibzig erhalten, welches sogleich zu übermachen ohnentstehen werde. Es ist ein muthwilliges illuminaten Product, worinnen die Hungarn gewaltige Hiebe bekommen, ohngefehr in den Thon des Manch-Hermaeons,[1] und auf die Superilluminaten, die Jesuiten Ausfälle gemacht werden. Auch wider [die] königl. Gewalt, deren Untergrabung der lezte Zweck des Illuminatismus seyn soll, wird schwärmerisch declamirt ; es sollen in diesem Behuf

[1] Molnár János pesti lutheránus lelkész röpirata : *Politisch-kirchliches Manch Hermaeon. . .* 1790. Benne igen erősen támadja a magyar nemességet és védi II. Józsefet és rendszerét. (Tartalmát ismerteti : *Ballagi,* 398. s köv. l. ; jellemzése : Kosáry Domokos, *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába.* II. Bp. 1954. 321. l. ; szerzőjére : *Sándor Lipót iratai,* 132. l.)

auffallende Stellen darinnen enthalten seyn. Dieser Foetus kommt aus Gallizien und war schon in vergangenen Jahr fertig, aber ein Umstand hat damahl den Druck gehindert. Der Verfasser ist ein Franciskaner, sagt man, war Professor der Phisic zu Lemberg, und sucht jezo diese Professur bei der Pester Universitaet zu erhalten. Es ist auffallend, dass der Illuminatismus sogar in die Zellen der fetten Seraphinen[1] dringt. Dieser Frater Seraphicus ist sonsten ein sehr fähiger und aufgelegter Kopf, spricht und schreibt nebst den National-Sprachen italienisch, französisch und englisch. Ich werde ihn, wenn Ihnen daran liegt, namhaft machen, doch unter der ausdrücklichen Bedingung, dass ich dabey nicht verfänglich werde."

Október 17-i jelentéséhez Kohlmayer valóban csatolta a röpirat egy példányát. Kísérő soraiban most már névszerint is megnevezte Martinovicsot, — úgy mondják ő a szerzője. „Sollte sich's indessen bestättigen, dass er wirklich Verfasser dieser Schrift sey, so bedauere diesen Micromegas zum Voraus, dass er sich aus der Physic in die Politic verstiegen hat." (A jelentés : O. L. Privatbibl. 11. fasc. 15. köteg 718. sz.)

Gotthardi már október 20-án II. Lipót császár elé terjesztette a könyvet. Kísérő soraiban megdícsérte Kohlmayer alattvalói hűségét, „indem er den Verdacht, so er auf den Prof. Martinovics würfft, getreulich niederschreibt, obschon solcher erst ohnlängst durch seine Verehligung sein Schwager geworden ist. Keiner weiss aber von ein des andern geheimen Dienstleistung etwas." (Gotthardi jegyzéke : *uo.* 60. fasc. 718. sz.)

Martinovics ugyanis ekkor már Lipót császár szolgálatában állt (l. *Iratok* 31/*a* sz.), sőt éppen ezekben a napokban Bécsben tartózkodott. Gotthardi elhatározta, próbára teszi. Kezébe adta a röpiratot és véleményét kérte róla, majd miután ezt Martinovics pár óra alatt írásban elkészítette, közölte vele, hogy őt gyanúsítják az irat szerzőségével. De hadd idézzem Gotthardi október 20-i jelentését : „Heute Früh kam Martinovics zu mir... Diesem übergab ich die obige lateinische Brochure mit den Bedeuten : „Ein Korrespondent aus Debrezin schikte mir dieses Büchel, haben sie die Güte solches ganz durch zu lesen, und dann schriftlich ihre Gedanken mir zu übergeben, damit ich solche Sr. M. unterbreiten könne." — Heute zu Mittag überbrachte er mir solche in der anklebenden Schrifft. Hierauf sagte ich ihm, dass man auf ihme den Verdacht geworfen habe, er wäre der Verfasser. Er lachte und sagte, dass er ausser seiner Sache nie etwas geschrieben hätte, aber nun (sub rosa) seine gesammelte Kenntnisse bald am Tage legen, und mir solche zu a. h. Unterbreitung einliefern wird."

Martinovics véleménye a röpiratról ez volt (Gotthardi jelentésének 2. melléklete : *i. h*) : „Diese Piece ist gut latein und sehr gelehrt geschrieben ; es werden in derselben 1⁰ die Heldenthaten der alten Hungarn gerühmt und aus der Geschichte bewiesen, 2⁰ werden die Rechten des Menschen und die Freiheit nach dem Geschmak der Franzosen geschildert, die Fehler der monarchischen Verfassung angezeugt, ohne doch allen Bezug der österreichischen Regierung. 3⁰ Die monarchische Verfassung wird mit der Aristokratie in paralell gestellt, und ohne Unterschied für besser erkläret. Uberhaupt kann jeder Leser mehr durch die bekannten Wiener und andere Zeitungen mit den französischen Grundsäzen angestekt werden, als durch diese Rede, welche auch nur für wenig Menschen verständlich sein kann, weil sie hoch latein und sehr gelehrt geschrieben ist. 4⁰ Das vortreflichste aber dieser Rede ist, dass die Lastern der Päbste, Kardinäle und besonders der Jesuiten besser als ich es jemals in einem Buche gelesen habe, geschildert sind. Der Ausfall auf die ungarische Geistlichkeit und Jesuiten ist für den Monarchen sehr vorteilhaft. 5⁰ Die ungarischen Privilegien und Verfassung wird jämmerlich, und aus dem Grund, herunter gesezt, und die Nation als die lezte aller europäischen Nationen geschildert. 6⁰ Der Verfasser dieser Rede beweiset, dass die ungarische Nation in der Bildung noch minderjährig (minorennis) sei, dass sie noch einen Vormund, folglich einen Monarchen oder monarchische Verfassung brauche, dass sie keiner französischen Revolution fähig sei, dass sie also von dem Könige billige Verbesserungen fordern soll. Pag. 50. sagt er : „cui insistentes proponite regi nostro talia, quibus illius nihil minnatur auctoritas et potestas", und pag. 51. sagt er : „Atque ista sunt, quae vos sine ulla vi potestati regiae diploma a Carolo VI. et Maria Theresia regina nostra subscriptum inferenda in futuris comitiis vestris stabilire debetis".[2] Endlich sagt der Verfasser, dass die ungarische Nation die Geistlichkeit von dem Einflusse auf die politische Regierung ausschliessen soll, dass man ihre Güter abnehmen und nüzlich sie verwende, dass die Nation ihre Justizverfassung, wie diese jzt in Preussen ist, annehmen soll, dass sie die Wissenschaf-

[1] Szerafikus testvéreknek nevezték magukat a ferencrendi szerzetesek, alapítójuk, Assisi Ferenc után, kit „Pater seraphicus" jelzővel illettek.

[2] Az idézett sorokat l. 146. l.

ten, Fabriken, das Commerce und Industrie besser befördern soll. In der ganzen Rede ist über die österreichische Verfassung kein Wort gesagt und nicht getadelt worden, so ich zweifle ob diese Rede jemals hat von der wiener Zensur unterdrükt werden können. Das wenige von der französischen Regierung ausgenommen, was man auch in allen Zeitungen lesen kann, ist diese Rede vielmehr um die Unbesonnenheit und Dummheit der Nation und die Bosheit der Pfaffen zu züchtigen verfasst."

Gotthardit teljesen meggyőzték Martinovics szavai: Kohlmayer nyilván hamis hírt közölt. „E. M. müssen nun schon die a. h. Gnade haben — írta jelentése végére — alles verdächtig scheinende, was etwa meine Korrespondenten gegen Prof. Martinovics anzeugen dürfften, ohne Besorgniss zu übergehen, denn sicher wird er durch sein Betragen und Umgang, den mehr übersehenden Menschen auffallen."[1]

Pedig a röpiratot Martinovics írta. Munkái jegyzékében ugyan sem ekkor sem később nem említi meg, de sógorának, Kohlmayernek jelentését igazolja maga a röpirat. A jegyzeteiben idézett német, francia, olasz és angol irodalom, a bennük való alapos tájékozottság csak úgy Martinovics szerzősége mellett szól, ahogy a röpirat erőteljes latin nyelve, stílusának szónoki lendülete és mondanivalója is.[2]

Címlapja szerint az *Oratio* 1790 április idusán íródott. Láttuk, Kohlmayer is úgy tudta 1791 őszén, hogy még az előző évben készült. Ugyanezt valószínűsíti a röpirat mondanivalója is. A problémák, amelyeket tárgyal, vagy csak érint, a II. József halála utáni közvetlen hónapokban és az országgyűlés első időszakában voltak az érdeklődés homlokterében. Így különösen a rendeknek adott az a tanács, hogy kíméljék a trónt, ne támadják, de erősítsék az uralkodó hatalmát, a porosszal kötött reichenbachi szerződés (1790. július 27) után sokkal kevésbé volt aktuális, mint a tavaszi hónapokban. Nem mintha nem találkoznánk még az őszi hónapokban is a rendek támadókedvének határozott megnyilatkozásaival, — a központi probléma azonban ekkor már a hatalmi pozíciójában megerősödött II. Lipóttal való minél kedvezőbb megegyezés feltételeinek kiérlelése volt, s a rendek általános magatartását is a mindinkább erősödő békülékenység jellemezte.

Egyes részletadatok csak megerősítik ezt a munka általános tartalmából levont következtetést. A magyar korona hazahozatalát (1790. február) a „mostani időben" történtnek mondja (142. l.) s a korona fogadtatásának leírásakor hangjában is ott érezzük a még friss, eleven élményt. A II. Józseftől kezdett török háborúról szólva, kijelenti, hogy a külhatalmak arra törekednek, hogy elgáncsolják a monarchiát a hadjárat diadalmas befejezésében (146. l.). 1791. februárjában azonban már megindultak Szisztovában a béketárgyalások a portával, s nyilvánvaló volt, hogy Poroszország és szövetségeseinek „törekvése" eredményre vezetett, II. Lipót meghátrált a török kérdésben. Még közelebb visz bennünket a röpirat megírásának valószínű időpontjához Martinovicsnak az a megjegyzése, hogy a klérus befolyásának visszaszorítása a koronázási hitlevél módosításánál jobban szolgálja a rendek hatalmának növelését (146. l.). A Lipót által kibocsátandó hitlevél körüli országgyűlési viták azonban már 1790 júliusával nagyon megcsendesedtek, majd a szeptember 21-i uralkodói válasszal szinte meg is szűntek. Igaz, hogy még szeptemberben is hangzottak el javaslatok az országgyűlésen, melyek az Aranybulla ellenállási záradékának feleleventését kívánták, azzal az indokolással, hogy „a

[1] Troll rendőrbiztos, Gotthardi lembergi megbízottja (egyébként Martinovics jóbarátja, ő ajánlotta be Gotthardinak is, l. II. k. 43. l. 3. jegyz.), 1791. nov. 15-i jelentésében szintén foglalkozott a munkával. Mintegy két hónapja — írta — a Pfaff lembergi könyvkereskedő cég egy latinnyelvű munkát kapott árusításra, melynek címe: *Oratio ad proceres et nobiles regni Hungariae*. A könyvet átolvasta és igen veszélyesnek tartja, „in selber sehr gefährliche französisch demokratische Grundsätze herschen, deren Verbreitung höchst mussliche Folgen haben musste". „Megbízható" értesülése szerint a könyv szerzője Fessler Ignác Aurél. (O. L. Privatbibl. 14. fasc. Gotthardi 744. sz. jelentésének mellékl.)

[2] Hogy a császár környezetében is Martinovicsot vélték a röpirat szerzőjének, tanúsítja, hogy a munkának Laczkovics által készített, az alábbiakban még részletesebben érintett magyar fordítására vonatkozó iratok borítólapjára egykorú kéz ezt írta: „Buch über die hungarischen Angelegenheiten, verfasst vom Professor Martinovits und Rittmeister Laszkovics." (O. L. Privatbibl. 30. fasc.) — Az irodalomtörténet is kezdettől fogva Martinovics munkájának vallotta az *Oratiót*. Laczkovics átdolgozásának a budapesti egyetemi könyvtárban őrzött példányára még Toldy Ferenc rájegyezte, hogy szerzője Martinovics. (Bp. Egyet. Kvt. Ca 5040. sz. — vö. *Martinovics és társai*, 70. l. 3. jegyz.) Fraknói *(i. m.* 71. s köv. l.; *Martinovics élete*, 219. l.), majd nyomában *Ballagi* (346. s köv. l.), *Szinnyei* (VIII. 719. h.) stb. mind ezen a véleményen voltak.

fejedelmek már annyira mentek, hogy sem diplomákkal, sem törvényekkel semmit sem gondolván bennünket szorongatnának," (Őz Pál országgyűlési naplója: Széchényi Kvt. Ms. Fol. Lat. 2317/II.), Bihar megye pedig még október 6-án is azt adta utasításba követeinek, hogy „Kegyelmetek magok voxok által a már elkészített s pro acceptatione et subscriptione felküldött diplomától el ne állyanak, hanem minden erővel azon legyenek, hogy az ország jussa és szabadsága elegendő képpen és nem tsak ígéretekkel, hanem tselekedettel is securáltassék" (Debreceni Állami Lt. Bihar megye lt. Közgyűlési iratok, 1790) — a kérdés lényege azonban ekkor már elintézettnek látszott. 1790 őszén tehát nem sok gyakorlati értelme lett volna, hogy Martinovics a hitlevél szövegével kapcsolatos javaslatot terjesszen elő.

A röpirat megírásának időpontját tehát 1790 márciusa és júliusa közé kell helyeznünk. Az 1790/91-es országgyűlés június 10-én nyílt meg Pest-Budán,[1] s valószínűtlen, hogy ha Martinovics csak ekkor, vagy ezután fogalmazza meg a „Beszédet", ki ne használja az aktualizálásnak ezt a lehetőségét[2] és antedatálja munkáját. Mindezek alapján elfogadhatjuk az általa megadott időpontot : a röpirat 1790 áprilisában íródott.[3]

Nyomtatásban azonban úgy látszik, csak jóval később jelent meg. Martinovics a röpirat megírásakor, sőt még utána is, 1791 tavaszáig, többnyire Lembergben volt. Hogy megpróbálta-e már 1790-ben kinyomatni művét, hogy valóban Bécsben a cenzura elé bocsátotta-e, — minderre nem tudok felelni. A kinyomatás idejét sem tudom pontosan rögzíteni. 1791 ősze előttről azonban nem találtam rá adatot, hogy Magyarországon felbukkant volna; Kohlmayer jelentése valószínűvé teszi, hogy 1791 nyarán került forgalomba.[4]

A kinyomtatás helyét sem határozhatjuk meg. Az azonban, hogy a röpirat párisi nyomdában készült, ahogy a címlap állítja, nem fogadható el. Az ugyancsak a címlapon levő „Germania" jelzést Fraknói úgy értelmezte, hogy „a mű Németországban került könyvárusi forgalomba" (*Martinovics élete*, 219. l.). Kohlmayer fentebb idézett jelentése alapján arra is gondolhatnánk, hogy Lipcsében nyomták, bizonyítani azonban ezt sem tudjuk.[5]

[1] L. *Marczali*, I. 354 l.

[2] Ahogy Laczkovics az *Oratio* 1791 őszén megjelent magyar átdolgozásában meg is változtatta a címet : *A magyar ország gyűlésiben egyben-gyűltt . . . rendekhez 1790-dik esztendőben tartatott beszéd.*

[3] Az *Oratio* megírásának időpontjával az irodalom mindeddig nem foglalkozott. Fraknói első munkájában (*Századok*, 1878, 132. l. Vö. *Martinovics és társai*, 70. l.) Laczkovicsnak egy közelebbről meg nem jelölt nyilatkozatára hivatkozva, 1791 szeptemberére tette a munka megírását. *Martinovics élete* c. munkájában viszont, minden indokolás nélkül, az 1790. áprilisi dátumot fogadta el. (34. l.)

[4] Ugyanezt valószínűsíti Troll rendőrbiztos már idézett 1791 nov. 15-i jelentése is. (L. 108. l. 2. jegyz.) Az *Oratio* magyarországi elterjedtségére csak egy adatot találtam. 1792. jan. 15-én, nyilván Balassa Ferenc gr. jelentése alapján (l. 113. l.), Lipót király figyelmeztette a nádort, hogy több más röpirat között az *Oratiót* is terjesztik Magyarországon és Horvátországban. (*Sándor Lipót iratai*, 85. l. 1. jegyz.)

[5] Az egykorú sajtóban a munkáról csak egy ismertetést találtam. Spillenberg Pál pesti ügyvédnek különben határozottan haladó elveket valló újsága, az *Ephemerides Budenses in re politica et litteraria* 1791. okt. 4-i számában (II. 254—256. l.) hosszan és elutasítóan foglalkozott vele. A névtelen szerzővel vitába szálló, ugyancsak névtelen bíráló, teljesen a reakció oldaláról ismerteti a munkát s cáfolja annak főleg egyházi vonatkozású állításait. „Orationis huius contextus is est — mondja többek közt — vt omnibus eloquentiae neruis in eo adlaboret, vt. defectus in forma regiminis regni nostri obiiciat, intrepideque edicat, ni hisce mederi pergant congregati Status euentorum, vt coacti cedere omnibus debeant. Multas equidem difficultates in regno nostro esse, quae vniuersalem reuolutionem nouae constitutionis operatricem procul re mouere viderentur, sed tamen arbitratur nonnisi sollicite vigilando et id praestando, vt ciuitatibus regiis aequalia cum nobilitate uira tribuantur, imminentem reuolutionem praeocupari posse, id fieri suadet, secus intuitis omnes nostras libertates et praerogatiuas inniti fundamentis adserit. Optat dehinc effici, vt sacerdotum bona diuendantur, ex iisque omnis religionis hominum educatio fini ciuitatis accomoda, senio adfectis militibus stipendia, praemia in scientiis supra ceteros eminentibus adsignentur. Paradoxa eius nonnulla coram natione principia oratoris ipsius verbis adferre iuverit, vt ita contrariis per nos adlatis argumentis pateat, quantum iis roboris insit." Ezután hosszan idéz a röpiratból, főleg az egyházra vonatkozó fejezetekből. Mivel a beszéd írója az írott jogot semmibe veszi

A röpirat élesen antimonarchikus volta,[1] melyet az utolsó oldalakon a Habsburg-ház, sőt az uralkodói hatalom érdekében elejtett kijelentések sem feledtetnek, — érthetővé teszi, hogy Martinovics mindvégig titkolta, sőt tagadta a szerzőséget. Hiszen 1791 nyarán Gotthardi, sőt bizonyos fokig az uralkodó bizalmasai közé került, s rendkívül kínos lett volna számára, ha kiderül, hogy az *Oratiót* ő írta. Szerette volna tehát elfeledtetni, a figyelmet elterelni róla. Így juthatott eszébe, hogy lefordíttatja röpiratát magyarra, s a fordításból kihagyatja a monarchikus államforma és az uralkodók elleni részeket. Kapóra jött neki gyerekkori barátjának, Laczkovics Jánosnak a kérése, hogy egyengesse útját az uralkodóval való kibékülésre. (L. 472. l.) Martinovics rábeszélte Laczkovicsot, dolgozza át fenti szempontok szerint magyarra az *Oratiót*, s majd aztán ebbeli „érdemeire" hivatkozva előterjeszti ügyét az uralkodónál. Mindez 1791. szeptember elején történhetett. (L. Martinovics már idézett jelentését Gotthardihoz: 479—480. l.)[2]

Az átdolgozásnak Laczkovics azonnal nekiülhetett, mert november végén Martinovics már mutatványt küldött a munkából Gotthardinak. Laczkovics, a híres volt huszárkapitány — írta kísérő soraiban — lefordította az ismert latin munkát, *Oratio ad proceres*, magyarra, úgy hogy az eredeti szöveg francia elveit kihagyta, s a röpirat élét a nemesek, arisztokraták és a papok ellen fordította. Laczkovics odaadta neki elolvasni a kéziratot. Néhány oldalt lefordított németre belőle, ezt küldi most és kéri, mutassa meg az uralkodónak, hogy ha annak nem tetszenék, fenyegetéssel is leállíthassa Laczkovicsot a munka folytatásában. Laczkovics ugyanis nagyon félénk ember, s rá különben is hallgat. (Közölve : *Iratok* 31/l. sz.)[3]

Gotthardi kedvező választ adott (l. lejjebb Martinovics 1792. jan. 26-i levelét), mire Laczkovics a munkát nyomdába adta, 1791 decemberében, Landererhez. December 22-én Martinovics már azt jelenti Gotthardinak, hogy a munkát nyomják (l. 499. l.).

és mindent az ember és polgár természetes jogaiból igyekszik megmagyarázni, — mondja a bíráló — egy ilyen ismertetés keretében nem szállhat vitába hamis tételeivel. De visszautasítja azt az állítását, hogy magyar földön a tudományok nem virágozhattak ki, és hogy ennek oka az egyház lett volna. Ha a szerző Horányi *Memoria Hungarorum*, Vallaszki Pál *Conspectus reipublicae litterariae in Hungaria* vagy Weszprémi István *Succinta medicorum Hungariae biographia* c. munkáját csak kezébe vette volna, nem is írhatna ilyet. Mindjárt fel is sorolja a jezsuita rend kimagasló magyar tudósait, akiknek névsora szerinte egymaga megcáfolja az *Oratio* állításait. Ezek, filozófusok : Jaszlinzki András, Reviczky József, Radics Antal, Ivancsics János, Boskovich, Makó Pál, Rauch Ignác, Horváth Gábor, Mitterpacher Lajos ; esztétikusok és műtörténészek : Szerdahelyi [valószínűleg Gábor], Molnár Ker. János, Szabó [István ?], Komáromi András. Magyar történészek : Pray György, Szklenár György és Katona István. Numizmatikusok és ókori történészek : Schönwisner István; földrajzban Szuhányi Ferenc, stb. „Non immorabimus tam odioso argumento — végzi ismertetését az *Ephemerides Budenses* — neque pluribus Orationis huius argutias refellemus, quiuis eam lecturus aduertet, quanta certitudine in ea memorata adducta sint ; et quemadmodum Manchermaeonis similis dicacitas auide quidem lecta, contempta est : ita orationem hanc velut paradoxis principiis refertam cum vilipendio a nobilitate et clero, quem laesit, excipiendam esse non dubitamus."

[1] Az *Oratio* jellemzését l. Bevezetés III. fejezet.

[2] Strohmayer ügyvéd ugyan már 1791. szept.6-án azt jelentette Gotthardinak, hogy Laczkovics lefordította az *Oratiót* magyarra, „welche in mehreren Taüsend Exemplarien nächstens in Druck erscheinen und ins Ungar- dann Siebenbürger-Land eiligst ausgestreuet werden soll" (O. L. Privatbibl. 11. fasc. 3. köteg), de hogy Laczkovics a munkával ekkor már valóban készen lett volna, nem valószínű. Kohlmayer viszont még okt. 17-én is csak azt jelentette : Laczkovics dolgozik a magyar fordításon. (*Uo.* 15. köteg, 718. sz.)

[3] 1791. december 7-én az udvar besugója, Szvetics hadnagy, jelentést kapott Pestről egy barátjától, amit rögtön továbbított Gotthardinak. Eszerint ócsai Balogh Péter egy munkán dolgozik, amelyik az arisztokraták ellen irányul. „Ehnliche Schrift hat der bekandte Laczkovics, so wie er mir selbst sagt, mit Pergen dem Herrn [Gotthardinak ?] einreichen lassen, woraus zu entnehmen, worüber die Nation dermahlen am meisten auftret." (St. A. Vertr. A. 57/b fasc.) — Laczkovics különben, 1794 végén, a Kir. Tábla előtt azt vallotta, hogy a röpiratot Lipót király felszólítására írta. (II. k. 323. l.) Ahogy az alábbiakból kitetszik, ez nem volt igaz.

1792 első napjaiban hagyhatta el a sajtót. Landerer Mihály elszámolásából tudjuk, hogy 1500 példányban nyomták, s a teljes nyomdaköltség 247 forintra rúgott.[1]

Laczkovics 1792. január 21-én tudatta barátjával és patrónusával, Martinovicscsal, hogy a munka elkészült. Levelét teljes egészében ide iktatom (sk. eredeti : St. A. Vertr. A. 60. fasc. 91—92. fol.)[2]

„Freund.

„Das bekannte Werk ist nun vollendet. Ich habe keinen grösseren Beweiss meiner Gesinnungen und unverbrücherlichen Treue gegen den Monarchen geben können, als diess Werk ist. Ist er durch diesen so grossen Beweiss von meiner Rechtschaffenheit noch nicht überzeiget, als dann bleibt mir nichts anders übrig, als dass ich um Erlaubnüss in ein fremdes Land gehen zu dürfen, anhalte, und ein Empfelungs-Schreiben vom Monarchen bitte. In diesem Werke habe ich mich für ihn ganz aufgeopfert. Erhalte ich Belohnung und Schutz, so werde ich noch derley mehrere Werke unternemmen. Finde ich aber keine Gnade, so wird dieses Werk nie des Tages-Licht sehen.

„Dieses Exemplar ausgenommen hat sonst niemand das geringste davon.[3] Trachten Sie also ihrem Versprechen nach eine Aprobation vom Monarchen für dieses Buch zu erhalten, womit es hernach frey in allen Buchläden debitiret werden könne ; und diess ist noch nicht gantz hinlänglich. Dann um dass ich es gemein machen könne, so bedarf ich des Schutzes des Kaysers, ansonsten wird diese Schrift nie das Taglicht sehen. Ich kann selbst zum Monarchen nicht gehen, weil er mir schon auf zwey Bittschriften abschlägige Antwort gegeben, und mit der Dritten würde ich sie gar beleidigen, welches ich nicht thuen will.[4] Protectionen habe ich nicht, dann biss izt waren meine gröste Protection meine eigenen Verdienste. Von ungarischen Magnaten will ich keine, dann dazu bin ich zu stolz. Vom keinem Rath und Ministern kann ich keine erhalten, weil mann mich bey selben und[a)] Monarchen für weis was für Aristocraten ausgeschrien habe. — Ich wurde dann[5] von Menschen, die mich nie gesehen, nie gekannt hatten, verunglücket, und durch sie veruhrtheilet worden, ohne dass ich eines Verbrechens überwiesen worden wäre. — Die einzige Unterschrift in der Instanz, welche der Graf Festetich[6] gemacht, und welche ich in meiner Krankheit unterschrieben, haben mein Vorkommen verdorben. Durch diese wurden meine Verdienste vereitelt. — Ich muste quitiren, denn das innere Bewustseyn meiner Redlichkeit und Rechtschaffenheit hatte nicht zugelassen, mich als einen Verbrecher anzusehen. — Dieses Werk kann vielleicht den Monarchen vollkommen des Gegentheils überzeugen. Die Majestät des grossen Josephs, die Ehre der besagten deutschen Nation, die Verläumdung grosser von Joseph Zweyten angestellten Männer, sind vertheidigt, widerlegt und zum besten des izt regierenden Monarchen angewendet. — Trachten Sie also über dieses Buch Aprobation zu erhalten, und die Begnädigung vom Monarchen, denn ich kann dieses Buch nicht ehender publiciren, biss ich beydes erhalte. — Dieses Werk wird die beste Wirkungen für Seiten des Monarchen machen. — Sagen Sie ja niemand, dass ich das geringste davon weis, auch geben Sie niemandem zu lesen, biss das Approbatur darüber komt und ich begnadiget werde. — Morgen gebe ich es gegen Recepisse auf die Poste ab, mit einer fremden Handschrift, ohne einen Brief dazu zu schreiben. — Halten Sie dieses Werk so lange geheim, biss der Monarch es approbirt und ich begnadiget werde. — Dann erhalte ich diese nicht, so werfe ich alles in das Feuer. — Ich schrieb es in bester Meinung für das Wohl des Monarchen und des Staats, habe ich mein Ziel verfehlt, so ist doch meine Absicht rein. Betreiben Sie aber die Sache so geschwind als möglich. Ich wäre selbst hinaufgegangen, da ich aber nicht gewiss seyn kann, ob ich etwas beym Monarchen auswirken könnte, so wollte ich nicht das Geld umsonst verwerfen. Der Druck dieses Werks hat

a) Valami kimaradt. Talán : bey dem.

[1] Landerer 1792 júniusában kelt elszámolása : O. L. Vertr. A. 43. fasc. Laczkovics János periratai 3. sz. mellékl. Eszerint a nyomás decemberben történt s ívenkint 18 ft-ba került. A 247 ft-ból Laczkovics 1792 júniusáig 224 ft-ot fizetett ki.

[2] A levél címzése : Monsieur Monsieur l'abbé Martinovits, conseiller de Sa Majesté impériale, royale et apostolique, — à Vienne. Abzugeben in der Wollzeile Nr. 811.

[3] Szvetics hadnagy valamelyik pesti bizalmi embere mégis, már dec. 22-én jelentette : Laczkovics arisztokrácia és klérus ellenes munkája megjelent, s 1 példányt belőle felküldött Bécsbe. (St. A. Vertr. A. 57/b fasc.)

[4] L. *Iratok* 33/e sz.

[5] A Graeven-ezred tisztikarának az országgyűléshez beadott kérvényére és az ezt követő haditörvényszéki vizsgálatra céloz. (L. 209. s köv. l.)

[6] Gr. Festetics György, a Graeven-ezred alezredese.

mir auch sehr viel gekostet, und richte ich mit diesem nichts aus, so ist auch diess Geld sowohl als die 15 000 Fl., die ich in meinen Dienstjahren unbelohnter zugebracht, schon verlohren. — Ich überlasse also mein Schicksal ihrer Einsicht und Freundschaft. Sie kennen mein redliches Herz und Rechtschaffenheit, und dass mann mich verkennet. Adieu, liebster Freund, machen Sie mich glücklich und berichten Sie mir eine baldige gute Nachricht. Den 21 Jan. 1792."

Másnap, amikor a könyvet postára adta, még egy levelet írt, megismételve, sőt fokozva, az előző levelében elmondottakat. (Sk. eredeti: *uo.* 95. fol.). Kéri barátját, szerezze meg az uralkodó hozzájárulását, addig egy példányt sem bocsát ki kezéből és senkinek nem is szól róla.[1] „Es hat mir viel Geld gekostet, — írta — wenn aber der Monarch es nicht zuläst, so werfe ich alles ins Feuer oder in die Donau, denn ich will ihm nicht im geringsten missfallen, und will dabey lieber mein Geld und Arbeit verlieren. — Dass sind meine Gesinnungen, die in diesem Werk angeführt sind. Begnädiget und belohnt mich der Monarch, so wird derselbe sehen, dass ich ihm in einem Jahre mehr nuzen werde, als alle seine Dicasterianten. Dieses Werk aber wird nicht eher das Tageslicht sehen, biss der Monarch entweder in Militari oder Civili mich angestellet hat. — Haben Sie ein toleratur oder admittitur für dieses Werk ausgewirkt, so schicken Sie mir dieses Exemplar mit der Aufschrift des admittitur zurück. Wird es aber nicht erlaubt, so berichten Sie es mir, dass ich die anderen Exemplarien alle verbrennen kann. Zeigen Sie es keinem Ungarn, dann die meisten von ihnen sind Canalien, und mein Hass wider sie ist unauslöschlich. Sie haben mich beleidigt, die Schurken, und wenn ich heute Militär werden sollte, und der Monarch mir Ordre gibt, ich bin der Erste, der sie nacheinander mit dem Schwerdt in der Faust auf die andere Welt schiken werde. Adieu. Approbation und Begnädigung zugleich fordere ich.[2] Sonst ist alles nichts und dieses komt nicht auf die Welt."

Martinovics január 25-én kapta kézhez a könyvet és a kísérő leveleket, s másnap valamennyit előterjesztette Gotthardinak. Kísérő sorait az alábbiakban közlöm (*uo.* 99. fol.).

„Freund.

„Mit der gestrigen Post erhielt ich dieses hier beigelegte Werk, (mit einem Zettel) in welchem mich der bewuste Verfasser, geweste Rittmeister Laczkovics ersuchet, dass ich beim Monarchen das admittitur oder toleratur für selbes bewirken soll, ohne welchem Bediengniss er es gleich vernichten wird.

„Sie werden sich gut erinnern, dass ich einen Auszug von diesem Werk Ihnen noch von Pest geschikt habe, mit der Anfrage, ob es gedrukt werden könne; ich erhielt eine Antwort von Ihnen, dass man den Druk dieses Werkes nicht hintern soll; nun ist es aber vollendet, und enthält so viel (meines Erachtens nach) gründliches und gelehrtes wider die Aristokraten und ihre abscheuliche Privilegien in Ungarn, wie auch wider die Pfaffen überhaupt und insbesondere wider die ungarischen Theocraten, dass ich dieses Werk dem Manchermeon, dem Babylon und Ninive[3] und anderen d. gl. vorziehen muss. Er beweist im selben, dass die Monarchen und ihre Staaten alles Unheil den Aristokraten und Pfaffen und nicht dem Volke zuschreiben müssen; dass die jezige Lage des Königs von Frankreich auch ein Erfolg sei des aristokratischen und pfaffischen Despotismus. Der Verfasser analysirt die ungarische Verfassung sehr gründlich, beweiset, dass kein König eine so lasterhafte Verfassung beschwören soll, oder wenn er sie auch beschworen hat, doch zum Wohl der ganzen Nation nicht halten müsse und seinen Eid als abgezwungen ansehen muss. Er beweisst endlich nicht mit gewöhnlichen Schmeicheleien, sondern

[1] Ez így nem egészen lehetett igaz. Legalább is Kohlmayer már 1792. jan. 5-én tudósította róla Gotthardit, hogy Laczkovics kapitány mutatott neki egy *Beszéd*... című munkát, amelyiket „findet man nun ganz häufig in Ungarn bei die Grösseren, und soll sehr aufrührisch geschrieben sein". Bizonyosnak látszó értesülés szerint — írta Strohmayer — a munkát a pesti egyetem professzora, Vályi András nyematta ki. (O. L. Privatbibl. 15. fasc. 1. köteg.)

[2] Úgy látszik Laczkovics nem bízott túlságosan benne, hogy mindezt elnyeri az uralkodótól. Legalább is Strohmayer 1792. jan. 26-i jelentése szerint, volt ezredtársával, Szily Ádámmal együtt, éppen ezekben a napokban fölkereste a Pesten átutazó bécsi török követet, hogy mindketten felajánlják szolgálatukat a szultánnak: szívesen szolgálnának a török hadseregben. (O. L. Privatbibl. 15. fasc. 11. köteg.)

[3] A *Bábel* és a *Ninive*, Hoffmann Alajos pesti professzor röpiratai. Mindkettő II. Lipót megbízásából íródott a magyar nemesség ellen. Tartalmukat ismerteti *Ballagi*, 383. s köv. l.; jellemzésük: Kosáry, *i. m.* II. 325. l.

ORATIO

AD

PROCERES ET NOBILES

REGNI HUNGARIÆ

M. DCC. XC.

Idibus Aprilis conſcripta, & Vindobonæ ſupreſſa, nunc primùm in lucem prodit.



TYPIS PARISINIS.

Martinovics munkájának címlapja

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

philosophisch und mit männlicher Entschlossenheit, dass Josephs Reform in vielen Stüken sehr heilsam und menschlich war, und dass die Regierung in Toskana für die ganze Welt, und alle Regenten ein Muster zur Nachamung bleibe. Kurz, ein solches Werk ist noch in der ungarischen Sprache nicht erschienen, welches dahero, da es sehr gut und deutlich ungarisch geschrieben ist, viel zur Veränderung der Gesinnungen der ungarischen Nation beitragen wird.

„Ich zweifle nicht dass dér Monarch den Verfasser, der sich durch dieses Werk bei der Nation ewig verhasst gemacht hat, und dem Hofe ganz und schriftlich in diesem Werk ergeben ist, seinen gnädigen Schuz geben wird. Er sagte mir oft : der Monarch hätte alle und grösste Rebellen, z. B. den Orczy und Balogh Peter und andere, angestellt und begnädigt, obschon keiner von diesen seine Gesinnungen für den Monarchen durch ein öfentlich gedruktes Werk geäussert hat. Wenn der Monarch diesen und den jungen Grafen Illyesházy[1] auf seine Seite gebracht hat, so hat man schon vielles gewonnen, weil diese einen grossen Anhang haben."

Gotthardi azonnal továbbította Martinovics kísérő sorait és magát a művet az uralkodóhoz, aki azután kiadta elbírálásra a könyvet a szélsőségesen aulikus Izdenczy államtanácsosnak[2] és Balassa Ferenc grófnak.[3]

Izdenczy már január 30-án beadta véleményét. A könyv szempontjai helyesek — írta — és a szerzőt méltóvá teszik őfelsége különös kegyelmére. Azt azonban mégsem látná helyesnek, hogy a könyv „authoritate regia interveniente" jelenjék meg. Az uralkodó nem fedezheti a világ előtt a szerző élesen egyház és arisztokrácia ellenes kijelentéseit, ahogy nem helyeselheti nyilvánosan azt sem, hogy a parasztokat, polgárokat és kisnemeseket a főrendekkel való leszámolásra biztassák. (O. L. Privatbibl. 30. fasc.).

Lényegében ugyanez volt Balassa véleménye is. A röpirat hangja ugyan nem mindenütt szerencsés, — írta — és szívesebben látta volna, ha a szerző „azokat az igazságokat, melyeket teljes joggal hangoztat, szerényebb és nem ily közönséges hangon mondotta volna el ; legalább azokat a jelzőket hagyta volna el, amelyek minden tisztességes ember fülét sértik." De ha Bálám szamarának szabad volt ura szemébe mondania az igazságot, akkor a szerzőnek („als vormahligen Saulus, da er nunmehro durch reinmüthige Bekehrung die Person des Paulus angenohmen zu haben scheint") is joga van az arisztokratákról és a papokról, úgy ahogy tudja, elmondani a maga véleményét. Javasolta, hogy a munka kinyomatása és terjesztése elé ne gördítsenek akadályt, de se „imprimatur"-t se „toleratur"-t ne adjanak rá, s még azt is tartsák titokban, hogy őfelsége előzetesen látta a munkát s tudott róla. A könyv várható hatása nem teszi kívánatossá, hogy az uralkodó neve belekeveredjék ebbe az ügybe. Őfelsége szándékaival nem is egyeztethető össze, „dass der Adeliche und Herren Stand gantz auf einmahl vertilget und alle Unterthanen in gleichem bürgerlichen Gestalt versetzet werden". (1792. febr. 5.: *uo.* Balassa véleményét különben úgy látszik, Laczkovics János is ismerte.)

Lipót király Balassa és Izdenczy javaslata szerint döntött, hiába sürgette Gotthardi az „admittitur" megadását. (L. 773. sz. előterjesztését : St. A. Vertr. A. 60. fasc.)[4] Laczkovicsot Bécsbe rendeltette és Gotthardi „őfelsége kegyes ajándékaként"

[1] Illésházy István gr. (1762—1838) Trencsén megye főispánja, Martinovics régi pártfogója. Életrajzát és jellemzését l. II. k. 53. l. 3. jegyz. — Vö. 1072. l.

[2] Izdenczy József (1733—1811) az uralkodóház és az összbirodalmi törekvések szolgalelkű kiszolgálója. Államtanácsosi működésének adataira l. Strada Ferenc, *Izdenczy József, az Államtanács első magyar tagja*. A Bécsi Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, X. (1940) 54—150. l. Karrierizmusának jellemzése : *Magyar államnyelv*, 38. s köv. l.

[3] Balassa Ferenc gr., korábban horvát bán, majd illyr kancellár, aulikusságban és szolgaiságban méltó társa Izdenczynek. II. Lipót általában kettejük véleményét hallgatta meg magyar ügyekben. Pár nappal a *Beszéd* bírálata után pl. ugyancsak ők ketten mondanak véleményt Szaller György *Kroy* c. munkájáról, melyet szerzője Laczkovicséhoz hasonló szempontok szerint írt. (L. Gotthardi 1792. jan. 31-i előterjesztését : St. A. Vertr. A. 60. fasc. 773. sz.)

[4] Landerer 1795-ben a Királyi Táblán azt vallotta, hogy amikor Laczkovics a *Beszéd* kéziratát kinyomtatásra bevitte hozzá, egy írást mutatott neki Lipót királytól, hogy a röpiratot az ő tudtával írta. (II. k. 635. l.). Ez annál valószínűtlenebb, mert hiszen a kinyomtatás még 1791 decemberében megtörtént. — Ugyancsak nem tekinthető hitelesnek az az elragadtatott nyilatkozat sem, melyet — Laczkovics bíróság előtti önvédelme szerint — II. Lipót tett volna a *Beszéd* olvasásakor. (*Uo.* 495. l.) Lipót különben nem is tudott magyarul.

100 aranyat fizetett ki neki. (Laczkovics sk. nyugtája 1792. febr. 21-éről : St. A. Vertr. A. 57. fasc.)[1] Ugyanakkor azt is megígérte az uralkodó, hogy 45 ftnyi nyugdíjat folyósíttat számára és hogy állásba helyezi.[2]

Azt azonban, hogy Laczkovics *Beszéde* és az *Oratio* közt összefüggés van, sem Balassa, sem Izdenczy, sem Lipót király nem tudta. Balassa ugyanis már 1792. január derekán jelentette az uralkodónak, hogy értesülése szerint Sáros megyében egy nyomtatott röpiratot terjesztenek, melynek címe *Oratio ad proceres.* (Idézi : *Sándor Lipót iratai*, 86. l. 2. jegyz.) Az uralkodó, bár még nem is látta a munkát, azonnal figyelmeztette rá fiát, a nádort, intve őt, hogy ügyeljen, ilyen és ehhez hasonló munkák a jövőben ne láthassanak napvilágot. (1792. jan. 15 : *uo.* 85. l. 1. jegyz.) Nem sokkal ezután, március 1-én, Lipót király hirtelen meghalt, s így, amikor Balassa megszerezte a röpirat egy példányát, febr. 7-én, ezt már Ferenc királynak mutatta be. Kísérő jelentésében felhívta a figyelmet a könyv forradalmi és lázító tartalmára, s javasolta annak eltiltását. Az Államtanács véleménye megegyezett Balassáéval. Izdenczy szerint a röpirat felhívás a francia alkotmány bevezetésére és az egyházi birtokok felosztására, hangja forradalmi. (Idézi : *Sándor Lipót iratai*, 86. l. 2. jegyz.) Az Államtanács javaslatára Ferenc király március 12-én megküldte a röpiratot a Magyar Kancelláriának azzal, hogy tegyen részletes jelentést róla. (O. L. M. Kanc. 2880/1792. sz.)

A Kancellária véleménye az volt, hogy az *Oratio* rendkívül káros hatású munka. Szerzője „jura regia subruit, constitutiones fundamentales regni impune aggreditur, proceres, praecipue autem statum praelatorum turpissima infamia notat, et seditionem inter status concitare pro praecipuo fine habet." Ezért javasolta a munka elkobzását, valamint a szerző és a kiadó kinyomozását és megbüntetését. (1792. márc. 26 : *uo.* 3792/1792. sz.)

Ferenc király helybenhagyta a Kancellária javaslatát, és április 10-én utasította a Cseh-Osztrák Kancelláriát, valamint a Helytartótanácsot, hogy a könyv föllelhető példányait kobozza el, a szerző személyének megállapítására pedig indítson nyomozást. Amikor pedig, néhány hét múlva a Magyar Kancellária értesült róla, hogy az *Oratio* magyar fordításban is megjelent, május 18-i utasításában az uralkodó (aki a Kancelláriával egyetemben nyilván semmit sem tudott a *Beszéd* kiadásának körülményeiről) erre is kiterjesztette fenti rendelkezését. (O. L. Helyttan. Rev. libr. 1792. fons 2. pos. 15—16. és M. Kanc. 1792: 4864. és 5239. sz. Ugyanitt található a Cseh-Osztrák Kancellária és az alsóausztriai kormányelnök jelentése, hogy az osztrák örökös tartományokban sem a könyv szerzőjének, sem a nyomdának nem jutottak nyomára.)

A Helytartótanács rendeletben utasította az ország összes megyéjét, a szabad kerületeket, a szabad városokat és a tankerületi főigazgatókat, hogy az *Oratio* és a *Beszéd* fellelhető példányait kobozzák el és a szerző, illetve fordító személyét próbálják kideríteni. (Az április 23-án és június 1-én kelt rendeletek : O. L. Helyttan. *i. h.*)

A hatóságok jelentései nagy késéssel, többnyire egy-két hónap múlva érkeztek be, és általában semmmitmondók voltak. Legtöbbjük megelégedett annak közlésével, hogy sem a megjelölt könyveknek, sem szerzőjüknek nem akadt nyomára, sőt több közülük hozzátette : még csak nem is hallottak erről a könyvről. Zemplén megye magabiztosan jelentette : „a könyv szerzője nem található a megye területén"; Somogy megye pedig megnyugtatásul közölte, hogy a megye területén sem nyomda, sem könyvkötő nincs. Ugyanekkor Pest városában Pauer Mihály könyvkereskedőnél 19, Kiliánnál pedig 40 példányt foglaltak le a *Beszéd*ből.[3] Mindketten azt állították, hogy egy ismeretlen fiatalembertől vették a könyveket. Kilián később arra is emlékezett, hogy az eladó Bicskeinek mondotta magát, de a Helytartótanács hiába nyomozott utána, kilétét nem tudták megállapítani. Hadzsi Markovics Péter kereskedésében is találtak néhány példányt, vagy hármat meg eladott belőle, hogy kinek, azt persze nem tudta. A könyveket Adamovics András ügyvédtől kapta, a Helytartótanács azonban őt sem tudta Pesten

[1] 1792. febr. 20-án Szvetics hadnagyot tudósította Pestről már említett ismeretlen bizalmasa, hogy Laczkovics Bécsbe utazott. Jó lesz rá vigyázni, írta, „da dieser Mensch ein erz Maurer, und dabey der grösste Freudenker ist, der auf alle mögliche Leuth — nach jezigem Geschmakh — nur über die Geistlichkeit donnerd — der Religion zu schaden trachtet". (St. A. Vertr. A. 56/b fasc.)

[2] Mindezekre l. *Sándor Lipót iratai*, 156. l. 3. jegyz. — Az uralkodói audienciát, persze kiszínezve, maga Laczkovics is szívesen mesélte barátainak. Vö. III. k. 372—373. l.

[3] 1792. aug. 24-én Schaffrath Lipót br. pesti cenzor viszont azt jelentette, hogy Kilián boltjában többek közt a *Beszéd* is kapható. (O. L. Helyttan. Rev. libr. 1792, fons pos. 83—84.)

elérni, úgy mondták, Bécsben van. Pesten kívül csak Pécsett találtak 25 példányt a *Beszéd*-ből, Vaidinger Mátyás könyvkereskedőnél, Kilián bizományosánál. Bár Kilián azzal küldte meg neki, hogy Pesten nagyon keresik ezt a könyvet, s bizonyára Pécsett is kapós lesz, Vaidinger csak 4 példányt adott el belőle : a két alispánnak, meg Koller József kanonoknak, az ismert egyháztörténésznek. (A törvényhatóságok jelentései : O. L. Helyttan. Rev. libr. 1792. fons 2. pos. 21—171. V. ö. Bp. 2. Lt. Pest m. lt. Közgy. jegyzkv. 1793 : 533. és 537. sz. — A Helytartótanács jelentése a nyomozás eredményéről, 1792. július 31 : O. L. M. Kanc. 9754/1792. sz.)

A teljesen elakadt nyomozást egy nem várt jelentés vitte előbbre. 1792 késő őszén Szentmiklósy Alajos komáromi tanulmányi igazgató[1] jelentette a Helytartótanácsnak, hogy fölkereste őt Tsitsmány István volt Graeven-ezredbeli főhadnagy és előadta, hogy egykori katonatársa, Laczkovics János, még régebben megküldte neki a *Beszéd* 18 példányát azzal, hogy terjessze. Csak most, hogy elolvasta a munkát, döbbent rá, milyen könyv ez, ezért egy híján, melyet már elajándékozott, a többi 17 példányt beszolgáltatja. — A Helytartótanács kézhez véve Szentmiklósy jelentését, elrendelte Pest megyének, hogy hallgassa ki az ügyben Laczkovicsot. Laczkovics tanácstalan volt, nem tudta mit válaszoljon : bevallja, hogy ő készítette a fordítást? Elmondja, hogy Lipót király is tudott a könyv megjelenéséről? Azonnal írt tehát Bécsbe Martinovicsnak, tanácsát kérve. Martinovics hosszú levélben fogalmazta meg a választ (1792. nov. 23 : St. A. Vertr. A. 50. fasc.) s ebből szerkesztette Laczkovics (többnyire szószerint lemásolva Martinovics szavait) a megye számára írásbeli nyilatkozatát.[2] Ebben elmondotta, hogy 1791 őszén Bécsben járva sokat hallott a szóbanforgó röpiratról, de hogy ki a szerzője, nem tudja. Visszaérve Pestre, egy este ajtaja előtt csomagot talált, címzése szerint neki szólt, s benne a *Beszéd* több példánya volt. Elolvasta a munkát, s látta, hogy „nulla habeat Gallica principia, quod scelera pontificum et jesuitarum jamdudum decantata narret, et ideo clerum Hungariae contra evangelii tenorem divitiis aestuantem removendum a civilibus negotiis suadeat. Vídi ultro quod immunitates et priviligia nostra a multis jam antehac scriptoribus exagitata evertat ; ferocitatemque quondam morum iis, qui eam monstrarunt, actusque inordinatos toti Hungariae notos improbet - vigentes in constitutione et legibus defectus, in quibus innovandis, meliorandis, abrogan-

[1] Szentmiklósy Alajos (1749—1799) bencés szerzetes, majd gimnáziumi tanár. Életrajzát, munkáit l. *Szinnyei*, XIII. 766—767. h.

[2] Később, 1795 tavaszán, a perben, ügyvédje tájékoztatására Laczkovics mindezt így foglalta egybe : „Ich schriebe das Buch : A magyar beszéd, welches bey Sr. M. dem Kayser Leopold Beyfall erhielt, nachdem es durch ungarische Minister ist censuriret worden. Ich wurde dafür beschmucket, und erhielt auch meine Pension. Ich wurde über dieses Buch von der Ungarischen Stathalterey befraget; und da ich in der Geschwindigkeit nicht wuste, was ich darauf antworten solle, indem ich weder den itzigen Monarchen, der das Buch belobte, noch den verstorbenen Leopold-Kayser compromittiren wollte, so adressirte mich an Probsten Martinovits, er möchte mich hierüber belehren, wie ich mich verhalten solle, indem ich den Monarchen nicht compromittiren wolle, ungeachtet sie mir niemals verboten haben es nicht zu offenbahren. Der Probst Martinovits ertheilte mir hierüber folgende Antwort [Martinovics levele : *uo.*], ich reichte diese Antwort beym Comitat ein ; der Herr Vicegespann Szili wollte dieselbe öffentlich nicht vorlesen, sondern machte davon Meldung Sr Exc. dem Grafen Zichi, theilte ihm solche mit ; dieser übergab diese Schrift S. königl. Hoheit dem Palatinus, welcher sie an S. M. zuschickte. — Ich nahm aber unter dessen diese Antwort zurück, weil der Vicegespann Szili mir sagte, ich möchte das was dem Monarchen darinnen geschrieben ist, auslassen." (Sk. eredeti : St. A. Vertr. A. 50. fasc.) — 1793. jan. 3-án, volt ezredtársához, Szily Ádámhoz írt levelében is szól erről az ügyről. Elmondja, hogy volt Ferenc királynál audiencián, s az megígérte neki, hogy visszakapja nyugdíját. Erre a Kancellárián levő ellenségei „bosszújokba a királyt úgy informálták, mintha én valami újj scandalosus imádságot nyomtattattam vólna, a'melly nem igaz, hanem azon magyar Beszédet melly taval nyomtatódot nem tudom hol, s a'mellyről Tsitsmán mondotta, hogy én attam nékie, úgy tették a' tsászárnak elejbe, mint valamelly scandalosa oratiot, s ezen oratio szót Gebetre értette a fejedelem, s a pensiomat el tagatta. — A Consilium én tőllem azon magyar Beszéd eránt feleletet kért, én készítettem s attam ollyat, a mellyen minnyájan el bámultanak, s in publico nem is merték el olvasni, hanem kérettettek, hogy másollyam meg, s alattomban azon mesterkedtek, mi módon küldethessenek bono modalitate Bétsbe, hogy ott azután nem lévén Magyar Országban kedvek szerint elvesztethessenek." (O. L. M. Kanc. eln. 89/1794.) Vö. 884. l.

dis nunc deputationes regnicolares desudant, palam faciat; virtutem et justitiam commendet patribus patriae in regnando et regendo populum. Denique laudat Josephum et Leopoldum reges et imperatores, ultimo tandem non ad seditionem plebem, sed omnes ad pacem concordiam, ad promovendum commune bonum et defendendos reges optimos invitat, parvulos et minorennes nos Hungaros adpellat, qui potestate patria, seu rege opus habemus. Difficulter igitur mihi persuadere queo, ut serenissimus archidux Leopoldus palatinus regni Hungariae opus hoc seditiosum patet, quod tantas virtutes praedicat et patrem atque avunculum ejus laudat."[1] Mindezek után igazán nem talált semmi kivetendőt, lázítót vagy forradalmit a munkában. Összehasonlítva más munkákkal, azt is természetesnek találta, hogy a cenzura engedélyezte. Hiszen számos olyan munka jelent meg engedéllyel, amely sokkal forradalmibb. A forradalmaknak különben ő is ellensége. „Ego seditiones et rebelliones contra reges optimos, qualem Josephum II. omnes cultae nationes enecato jesuitarum veneno agnoscunt, plus quam ullus odio habeo. Amo virtutem, justitiam, leges patricas juribus humanitatis conformes, atque Josephum cum Leopoldo II. semper adorabo." Mivel a könyvben semmi olyat nem talált, ami a királyra, a közjóra vagy a vallásra sérelmes volna, azt többeknek megmutatta. Elismeri, Tsitsmánynak is küldött belőle, mivel tudta, hogy a magyar ezredekről szóló rész érdekli őt. — Végül kérte, hogy a jövőben ne vegyék tekintetbe az ilyen följelentéseket és ne zaklassák őt. Ha vétkesnek tartják, járjanak el törvényes úton ellene.[2] (Szentmiklósy jelentése, a Helytartótanács rendelkezései: O. L. Helyttan. Rev. libr. 1792, fons 2, pos. 148; 1793, fons 1, pos. 19, 24, 38—40, 62—63, 75—76, 131, 173—174; O. L. M. Kanc. 1793: 1182. és 2706. sz.; Laczkovics dec. 18-án kelt jelentése: Bp. 2. Lt. Pest m. lt. 1792, 7. kútf. 1312., 1715. és 8. kútf. 2784. sz., továbbá O. L. Helyttan. *i. h.* pos. 18.; Tsitsmány vallomása, mely szerint két (!) példányt ajándékozott el: egyet Csepy István alszolgabírónak, a másikat pedig Röth Márton ügyvédnek, de biztosan tudja, hogy mindketten elégették: O. L. Helyttan. *i. h.* pos. 75. — Barco tábornok jelentése Tsitsmány kihallgatásáról: *uo.* pos. 73—74.)

A Helytartótanács véleménye az volt, hogy bár Laczkovics személye gyanús, rábizonyítani sem a szerzőséget, sem a fordítást nem lehet. Azért pedig, hogy Tsitsmánynak néhány példányban megküldte a könyvet, büntetni nem lehet, mert ez még a könyv eltiltása előtt történt. Miután pedig a föllelhető példányok elkobzásával a röpirat további terjesztésének gátat vetettek, leghelyesebbnek véli a vizsgálat felfüggesztését. (O. L. M. Kanc. 7995/1793. sz.)

A Kancellária mégis Laczkovics és Tsitsmány újabb kihallgatását rendelte el. Főként az érdekelte, vajon Laczkovics nem eladásra küldte-e a példányokat volt ezred-

[1] Laczkovics később is rendkívül meg volt elégedve az általa a *Beszéd*ben kifejtettekkel. A per folyamán védőügyvédjéhez írt, már idézett, nyilatkozatában is kiemelte, mennyire védelmére kelt röpiratában az uralkodóháznak, s hogy ezért a magyar hatóságok mennyire üldözték őt. „Ich habe in diesem Buch — írta — alles mögliche sowohl für das Haus Österreich und für die deutsche Nation, mit Aufopferung alles dessen, was ich hatte, gemacht, — darum gefiel es den ungarischen Stellen nicht, und dieses ist die Ursache, warum die ungarischen Stellen wegen meiner Anstellung mir stätts im Weege standen."

[2] Itt említem meg, hogy 1792. aug. 17-én Laczkovics egy névtelen levelet kapott, melyben az ismeretlen levélíró felszólítja: meneküljön, mert a hatóságok elhatározták elfogatását. Ezt a levelet 1794-ben megtalálták iratai közt, s a Kir. Táblán a jogügyi igazgató fel is mutatta Laczkovics előtt, ki csak annyit mondott rá, hogy a „Hét választófejedelemhez" címzett fogadóban Ádám pincér adta át neki, s hogy úgy gondolja, Gotthardi írta. A levélen évszám nincs, s tekintve, hogy Laczkovicsot 1794. aug. 18-án éjjel fogták el, a II. k.-ben ezt a levelet erre az elfogatására vonatkoztattam, tévesen. (L. II. k. 292—293. l., ahol a levelet közlöm is.) — Erről a céduláról egyébként 1793. jan. 3-i, Szily Ádámhoz írt levelében is megemlékezett Laczkovics, s a Helytartótanács által ellene indított hajsza egyik megnyilvánulásának mondotta. A Consiliumban — írta — titokban azon mesterkedtek, hogyan veszíthetnék őt el. Ezért „czédulát ismeretlen kéz által és név nélkül írattattak nékem, mellyben javasollyák, hogy azon czédulának vétele után azonnal üllyek postára, s szaladgyak, ha magamat meg akarom menteni. De tudgya az Úr, hogy a ki az ágyúk mendergésitűl meg nem ijed, az holmi semmirevaló gazemberek alattomban való machinatióitúl meg nem ijed, annál is inkább, mivel az egész világnak szemben mondhatom azt, hogy hunczfut az, aki rosszat ellenem bizonyíthat." (O. L. M. Kanc. eln. 89/1794. sz.) — Védőügyvédje számára írt, már idézett nyilatkozatában is megemlítette ezt a kis levelet. „Da ich aber — írta — mich nicht im geringsten schuldig wusste, so blieb ich unbeweglich auf meiner Fleck."

társának. Laczkovics azonban kitartott amellett, hogy ajándékba küldötte és a munkának sem fordítóját, sem íróját nem ismeri. (O. L. Helyttan. Rev. libr. 1793, fons 1. pos. 173–174. és Bp. 2. Lt. Pest m. lt. Közgy. jegyzkv. 1793 : 1793. és 2314. sz.).

Hosszas huzavonák után csak 1794 februárjában zárult le az ügy. Az uralkodói elhatározás kimondta, hogy bár alapos a gyanú, hogy a röpiratnak ha nem szerzője, akkor fordítója Laczkovics, és bár azzal, hogy nyilatkozatában védelmére kelt a röpiratnak, sőt azt dicsérte, törvénybe ütköző dolgot cselekedett : Őfelsége mindazáltal most eltekint megbüntetésétől. De utasítja Pest megye főispáni adminisztrátorát, hogy Laczkovics magaviseletét kísérje figyelemmel, és kijelenti, hogy ha a jövőben újabb vétséget követne el, ezt a régit is felrójják neki. (A Lányi József által fogalmazott, 1794. jan. 24-i kancelláriai fölterjesztés, az uralkodói jóváhagyással : O. L. M. Kanc. 1614/1794. sz.)

Az, hogy a *Beszéd* Laczkovics átdolgozása, csak az ellene emelt felségsértési és hűtlenségi per folyamán bizonyosodott be, 1794-ben. (L. II. k.)

*

Az alábbiakban az *Oratio* latin szövegét közlöm, teljes egészében. Jegyzetben mutatok rá Laczkovics „fordításának" eltéréseire, kihagyásaira vagy betoldásaira, módosításaira. A magyar fordítás végén található, Laczkovicstól írt nagy jegyzeteket az *Oratio* szövege után (149. s köv. l.) közlöm. Az *Oratio* jegyzeteiben előforduló igen lerövidített és pontatlan könyv-cím utalásokat, ahol módomban volt kiegészítettem, ahogy a nyomtatott szöveg tengernyi sajtóhibáját is — anélkül, hogy ezt feltüntettem volna — kijavítottam.

Oratio
ad proceres et nobiles regni Hungariae

> Decet itaque vos nostrorum sermonum esse memores, uti si qua in re alia quapiam elaboretis, cum virtute elaboretis, illudque adeo sit vobis ratum fixumque, caetera omnia virtutis studio auspicioque destituta turpia esse et mala.
>
> Plato in Menexo

[I.] Si unus e nobilissimo gremio vestro et defendendae libertatis, et jurium humanorum promovendorum caussa hodie in medium prodeat, atque in hac tanti momenti re Latino sermone olim a Romanis ad nos Pannonios transmisso sanctam in omnium cultarum Europae nationum conspectu propugnet veritatem, nonne eidem Vos hilari vultu applaudetis, eum dignum nexu vestrae nobilitatis, quam arma nostra, virtutes et fidelitas in patriam atque principem illustrem fecere, pronuntiabitis, capiti illius diadema imponetis dicturi, hunc e sinu vestro feliciter hodierna prodiisse luce, cui haeredem libertatem nostram et juribus humanis, et veritati amicam reddere e votis successit. Haec egregia, atque soli quasi nostrae congenita nationi animorum vestrorum in agnoscenda veritate propensio, meus item ad perficiendam patriae in hoc felici circumstantiarum politicarum concursu felicitatem instinctus mihi jus omne tribuunt, ut munus hodie oratoris in me suscipiam, atque spe alar non inani, quod eam intrepidis viribus vestris arripere velitis libertatis patriae sortem, quam ab omnibus cultis nationibus, a vobis, Pannoniae proceribus, et ab ipso egregio populo nostro adprobari debere meo non tam eloquendi zelo, quam nervoso argumentorum adparatu me evicturum certo polliceor.

[II. 1.] Heroicae virtutes et invictus bellandi pro salute patriae animus nunquam melius, quam larga verioris libertatis concessione praemiari potue-

OSZK Országos Széchényi Könyvtár

runt. Pro hoc unico bene transigendae vitae humanae vehiculo tam barbarae, quam excultae, tam religiosae, quam profanae societates gladio atque cruento certamine, interdum aere et ipsa saepe calliditate omni tempore acerrime dimicarunt. Quoties feri in abditis oceani insulis Zelandia, Otahiti, Madagasca atque aliis tam propinquis, quam in septemtrionali plaga remotis telluris domiciliis homines et inter se, et cum Europaeis navigatoribus bella, ne libertate amissa subjici cogerentur, moverunt?[a] Quantis, quaeso, se se fertilis, insulae Javae a Hollandis subjugatae principes ad excutiendum dominorum suorum jugum opposuerunt viribus, sanguinem agrestis haec natio ad redimendam suam libertatem effudit, et suos subinde principes squalore exilii ad Caput bonae spei a dominantibus Hollandarum mercatoribus relegatos consummi innocens sustinere debuit. Persae Alexandro immani dominandi cupiditate vexato, Gothi Romanis, orbis christiani principes Ottomannorum furori omnibus bellicis, ut domini suarum facultatum manerent, restiterunt mediis. Moses, Israelitarum dux, via ad finem praefixum efficacissima populum suum e captivitate Aegyptiorum liberavit. Curia Romana adeo effrennem tempore Adriani VI. libertatem coluit, ut principem hunc spiritualem palam abusus curiae arguentem aegre admodum tulerit. Clemens VII. e prosapia Mediceorum ortus universale concilium in caussa Lutheri tractandum metuit, ne quid contra liberam membrorum aulae papalis agendi rationem statueretur. Lutherus, ut se immortalem sua reformatione redderet, totamque Saxoniam a pontificio et monachorum jugo liberaret, omnes severas sustinuit minas. Bramines Indorum, rabbini haebreorum, mufti muhamedanorum, episcopi demum christianorum praeesse potius dum possunt, quam civili potestati subesse satagunt. Monachi ipsi austeram simulantes vitam episcoporum abhorrent dominium, et resecto maiore mundi theatro inter angustos claustri parietes suam dominandi cupiditatem in juniores fratres suos exercent, quos solo obtutu enecare videntur. In Navarria, Castilia, Toledo, Segovia Hispaniae provinciis tempore Caroli V. Romanorum imperatoris quam cruenta fuere plebis sub Junta et Padilla Toledano ad excutiendum procerum et nobilium Hispaniae jugum tentamina? Hollandorum denique impetus, ut se a Hispanorum dominio liberos redderent, aeternum posteritati praebent tuendae libertatis exemplum. Vera et saepe tristia hujusmodi exempla pene innumera, quae magnis scriptorum omnis aevi voluminibus comprehensa ad posteros in dies transmittuntur, sedulum docent observatorem libertatis usum a quavis natione, cujus humanitatis notiones necdum sive depravati sacerdotii, sive tyrannici principis veneno dispersae sunt, omnibus aliis felicitatis adminiculis praepositum fuisse.[b]

[II. 2.] Nobis cumprimis illustri et egregiis dotibus feliciter ornatae Hunnorum prosapiae verioris competit libertatis defensio. Natura, quae dum felicem hanc, quam incolimus, patriam omnibus ad vitam facile transigendam necessariis ornavit adminiculis, pro peracto egregio hocce opere praemiari quasi cupiens, Gothis et Romanis non contenta antenatos nostros, tamquam primos in orbe Martis filios, ab extremis frigidissimisque septemtrionis oris

[a] Erre és a következőkre Martinovics az alábbi két munkát idézi jegyzetben: *Supléments au voyage de M. de Bougainville, ou journal d'un voyage autour du monde en 1768—1771.* (Paris, 1772) és *Voyage autour du monde par la Frégat du Roi . . . en 1766—1769.* (Paris, 1772, I—II.)

[b] Az itt elmondottakra Martinovics az alábbi munkákat idézi jegyzetben: Curtius Quintus Rufus. *Historia Alexandri Magni* (1689-es amszterdami kiad.). Robertson William, *History of the Reign of the Emperor Charles V.* (1787-es kiadás). II. Fülöp spanyol királyra pedig *Histoire des hommes, ou histoire nouvelle de tous les peuples du monde. Partie de l'histoire moderne. Espagne* (Paris, 1783).

ad Pannoniam invitavit, ut eversis Gothorum tabernaculis optimi optimum quoque telluris tractum occuparent.[a] Patres hi nostri, sive a Scythis, sive ab Oguris avulsi,[b] ut nobis in perpetuam felix hoc domicilium transmitterent haereditatem, pulsis bello Alavis castra ad Tibiscum usque promoverunt, sed et Gothi gens quidem bellicosa strenuis Hunnorum viribus cessere, et quamvis in pluribus praeliis heroes hi Kevam, Belam et Cadicam duces cum multis militum suorum millibus amiserunt, Romanorum tamen vires ita attritae fuere, ut Pannoniam nobis cedere sint coacti. Quantum erat tunc Hunnorum gaudium, quod et solum nulli sive Indiae, sive Americae provinciis secundum gladio, tanquam unico omnium jurium fundamento, obtinuerint, et famam virtutis bellicae, qua a natura ornati erant, ad omnes terrarum incolas pervenisse viderint? Quantus fuerit eorum ab hoc tempore bella gerendi, patriam defendendi et furorem aliarum nationum temperandi animus, conamina Attilae, Beneducis filii,[c] quem in suum elegerunt ducem, palam fecere, tanta quippe erat illius bellandi et audacia, et fortitudo, ut regiones ad Rhenum, Amisiam, Visurgim et Album[1] sitae, Italia ipsa atque plures aliae victae crudeliterque a tanto Marte tractatae provinciae Alexandrum magnum quasi ab Orco revocatum existimare potuerint. Immanem hunc heroëm omnes Hunnorum duces et ipsi deinde Hungariae reges paribus secuti sunt bellandi viribus: Arpadius Suate[2] fugato et in Danubium merso regionem omnem suae subjecit potestati, Henricus auceps, cum tributum Hungaris dare renueret, tanta se ipsum et totam Germaniam adfecit calamitate, ut illa in sanguine civium per gladios Hungarorum extorto nataret. Post susceptam religionem christianam praeeunte Geiza, Stephani primi Hungariae regis patre, mores quidem barbaros patres nostri exuerunt, sed invictum bellandi animum ad defendendam patriam nostram necessarium in omnem transmisere generationem. Bela I., dum arma in fratrem moveret, Henricum imperatorem, quem frater Belae in auxilium vocavit, ad incitas cum triumpho redegisse dicitur. Geiza II. Saxones, Austriacos et Bavaros repressit, Stephanus V., regis Belae IV. filius, Bohemiae et Bulgariae reges vicit, atque universam Mysiam[3] oneri subjecit tributorum. Carolus Robertus percusso comite a Tinschen[4] fines deinde Hungariae accepta Dalmatia, Croatia, Lodomeria, Russia, Cumania, Bulgaria et Bosnia multum extendit. Joannes Huniades contra Amuratem victor immortale herois nomen meretur. Mathias denique Corvinus contra Turcas et Bohemos felicia gessit bella, scientias ille coluit et Joannem Regiomontanum mathematicum honore prosecutus posteris nobis egregium reliquit exemplum bellicam virtutem cum scientiis connexam optimum esse felicitatis adminiculum. Sed ne extra constitutos sermonis mei limites egrediar, nihil dicam de aliorum regum ad nostra usque tempora victoriis contra Turcas

[a] Martinovics jegyzete: Vid. op. cui tit. *Respublica et Status Regni Hungariae*, ex officina Elzeviriana, 1634, p. 96—108. [Origo Hungarorum]. Item *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* by Edward Gibbon Esq. vol. the sixth a new edition, Basileae, 1787, chap. 35 and 36.

[b] Martinovics jegyzete: Cf. *Respublica et Status Regni Hungariae* . . . p. 112, 113—133.

[c] Laczkovicsnál: Bendegutz fiának.

[1] A négy folyó mai néven: Rajna, Enns, Weser, Elba.

[2] Salán bolgár vezér. Vö. *Respublica et Status Regni Hungariae*. 1634, Ex officina Elzerviriana, 108. l.

[3] Moesia, azaz a későbbi Szerbia. Egyébként Martinovics itt elmondott adatait mind a már idézett *Respublica et Status Regni Hungariae* c. munkából veszi át (117. s köv. l.), néha szószerint.

[4] *I. m.* 125. l.: „vicit praelio Matthaeum comitem a Tinschen." Tehát nyilván Csák Mátéról van szó, s a Tinschen elírás Trenchin helyett. Laczkovics „tinscheni gróf"-nak fordítja.

reportatis, nihil de infelici gentis nostrae sub Bela IV., Ladislao IV., Sigismundo, Vladislao II., Ludovico II. et Ferdinando bellorum cum barbara hac natione gestorum successu ; enimvero omnia hujusmodi patrum nostrorum fata me etiam tacente merito dubitandum esse docent, an plus victoribus, quam victis laurea virtutum bellicarum dari debeat.

Vos ipsi jam horum commemoratione videtis, quantis conatibus, labore, dissidiis, triumphis et tristissimis subinde stragibus antenati nostri patriam hanc fertilissimam in perpetuam nobis dederint haereditatem, quam praeclaras et eorum temporum circumstantiis adcomodatas dictaverint leges, atque ne amplius Ottomannorum furori cedere cogerentur, et vires suas, et voluntatem cum sceptro principum Austriacorum conjunxerunt, non ut ab hoc premerentur, sed ut sub illo pace frueremur, scientias excoleremus, consuetudines et privilegia quaedam vel conservaremus, vel in melius mutaremus, atque ita omnibus cultis nationibus proles rursus nostrae vel pares, vel meliores evaderent. Hic erat, Viri Nobilissimi, sensus patrum nostrorum, quando coronam Hungariae primo Austriae archi-duci imposuerunt, haec erant omnium fratrum nostrorum vota etiam tunc, quando sceptrum hoc successivum declararunt, et etiam in muliebrem transtulerunt sexum. Quorsum autem hac agendi ratione tendebant patres nostri, quid aliud illi, quam defensionem patriae, fidelitatem justo principi debitam et verae libertatis usum cordibus insculpta nostris habere voluerunt? Cur ad haec, Viri Nobilissimi, quasi attoniti haeretis? Audacia vobis congenita et vera in patriam merita vestrum hodie rumpant silentium, dicite confidenter : patriam nostram extremis omni tempore defendimus viribus, thronum Austriacum, quem nostra ornavimus corona, ab inimicis acie militum nostrorum intrepida ab interitu liberavimus. Extrahite e vagina fratrum nostrorum hodie contra Turcas secundo militantium Marte gladios, ostendite hos omnibus cultis Europae gentibus, ut illos videant sanguine barbaro conspersos, et ita nos admirentur. Applaudere illae nobis debent, atque unanimi dicere consensu : nos esse primos in orbe heroës, et optimis ad amandum regem justum dotibus ornatos.

[III. 1.] Sed an veram tueri velitis libertatem ab his ipsis cultis nationibus maximorum ingeniorum conatu in pluribus orbis partibus egregie vindicatam, an vires ad illam introducendam, et interna possideatis subsidia vos ipsi hodie tranquillo, et a praejudiciis libero examinetis animo, discutite verae libertatis notiones attente, removete hostes illius, quos habet potentissimos, ut larga frui possimus omnes felicitate. Consulite in hoc tanti momenti negotio antiquos Graecorum et Romanorum philosophos atque juris peritos, petite demum ab hujus seculi maximi nominis sapientibus consilium, vim ingenii habetis acutissimam, veritatis amorem ingenitum, et ideo facile intelligetis veram in omni societate civili libertatem conservari, si leges fundamentales, quibus membra civitatis reguntur, cuivis hominum classi ita sint adcomodatae, ut quaelibet bonis sibi proportionatis frui valeat. Omnes in civitate sine merito vel demerito jam ex regio, jam e nobili, jam demum ex rudi nascimur stemmate, omnes dominandi et occupandi res ad perficiendum statum nostrum idoneas pruritum majorem vel minorem e nostris adfectibus pullulantem persentiscimus, et tamen pari conatu omnes securitatem vitae nostrae quaerimus, quae cum ob ipsam hanc cuncta occupandi libidinem in summo versetur periculo, ideo omnes communibus, ut ajunt, votis vires nostras unimus, ideo in bonum non regnantium aut procerum, sed in bonum omnium civium promovendum conspiramus, neque itaque ob nativitatem obscuram vel

illustrem, neque per pactum ad bonum commune conservandum necessarium ullus in civitate puniri potest, sed omnes potius praemiari debent, ut adepto praemio onera societatis aequalibus portent viribus.

Regibus corona competit, primus honor et majestas, quia legum fundamentalium a societate latarum executionem exactam promovere tenentur, quod onus sane maximum summam ingenii sagacitatem, exactam prudentiam, cor imperterritum et indefessum poscit laborem. Proceribus et nobilibus ampli et primi post principem honores atque fructus e fabrica civitatis resultantes tribui debent, si hi nobilitatis gradum armis, verioribus virtutibus, scientiis et difficillimis in bonum civitatis exantlatis laboribus consecuti sunt. Populo denique tertius detur in civitate locus honoris, quia hic per commercium, fabricarum adminiculo, per artes et sanctam agriculturam alimenta necessaria et quaevis alia commoda sibi, proceribus et regi ipsi administrat, contra hostem civitatis magnus illius numerus arma movet, atque ita se ipsum, suos duces et sanctam regis personam ab opressione liberare omnibus adnititur viribus.[a]

[III. 2.] Omnes in civitate liberi nascimur, quia securitas, quam in illa quaerimus, sanam non tollit libertatem, quaevis hominum classis merita habet aequalia, quia aequalibus ad bonum civitatis promovendum concurrit conatibus, et essentialem constituit illius partem.[b] Una civium classis in aliam nullum aliud jus, quam quod e pacto civitatis resultat, habere potest, quia nulla alia in societate civili datur subjectio, quam quae e pacto hoc immediate derivatur. Si natio aliqua ignorans jus suum connaturale ferendarum legum fundamentalium, quibus felicitas civium procuratur, vel in unum principem, vel in plures transferat, proceres semper a recta agendi ratione aberrabit, et periculosa ponet aedificandae civitatis fundamenta. In hujusmodi societate

[a] Laczkovics fordítása mindeddig, ha nem is szabatos pontossággal, de lényegében ragaszkodott Martinovics szövegéhez. Itt azonban több oldalnyi önálló részt toldott be, melyben Rousseau tanításai alapján azt bizonyítja, hogy minden baj okai az arisztokraták és a klérus, (nem pedig az uralkodó, a nemesek és a papok, ahogy Martinovics a későbbiekben kifejti) és hogy mivel a társadalmi összerződés csak a király és a nemzet közötti kötést ismeri, a nemesség és a papság is jogbitorló osztályok. Laczkovics így ir: „A' méltóságos proceres és nemes rendek által szült külömböztetéseket pedig el-kelletik egészlen törülni, a' végre, hogy a' polgári-társaság és a' király között a' békesség és egygyesség, harmonia, viszsza-térjen, mert az emberek között lévő említett két féle méltóságos és nemes rendet a' társaságnak egygyeztető kötéséből (e pacto societatis) semmi féle módon sem lehet ki eredesztetni. A' fejedelemmel egyben kaptsoltt ország-igazgatás és a polgári-társaságban lévő embereknek alatta-valósági, engedelmeskedései (subjectio) teszik egyedül a' polgári társaság' egygyeztető kötéseinek (pacti socialis) természetét és tulajdonságát, a' mellyeken kivül semmi más egyéb-féle bóldogulás a' városi társaságnak kebelében nem lehet. . . . Soha valósággal a' király ellen való zendülések s párt-ütések a' polgári-társaságban nem történtenek, és ezen mirigygyel az emberi nemzet meg-nem genyetségesitett vólna, ha az úgy nevezett méltóságos rendek és nemesek az ő uralkodni és zavarodásokat indítani vágyódó indulattyokat az istentelen papokéhoz együvé nem ragasztották 's kaptsolták vólna." A következőkben az elmondottak igazolására a történelemből sorol fel példákat: Spanyolországban „az iftóztató fertelmes zendülés és pártütés" a XVI. században nem V. Károly császár, hanem az arisztokraták ellen irányult, ahogy a hollandok sem a császár, hanem a „méltóságos és nemes rendeknek el-türhetetlen kevélysége és kegyetlensége" ellen fogtak fegyvert és szakadtak el a birodalomtól. A belgáknak mind régebbi, mind „a most utolszori botránkoztatással terheltt pártütése Van Eupen, [az 1790-es belga nacionalista mozgalom egyik vezetője] Loyola magzattyának, papoknak és mágnásoknak köszönheti az ő eredetét". A lengyelek „szomorú öszve esküvései (confoederatio) az ország' mágnássainak és nemeseinek tulajdonittatnak." A mágnások akarták megöletni II. Katalin cárnő férjét. Nemrég Svédországban a mágnások és nemesek esküdtek össze „a legjobb fejedelem" ellen. A francia forradalom, „az a' nevezetes zendülés," soha nem tört volna ki, ha a mágnások el nem nyomják a népet és „a' leg-jobb fejedelmet" álnoksággal és csalfasággal nem ingerlik „a' község ellen". De ugyanigy „a' mi országunkban történtt pörlekedések, zendülés és párt-ütések papoknak, mágnásoknak és nemeseknek tulajdoníthattyák az ő létellyeket 's voltokat." A privilégiumokat, [ide vonatkoztatja Laczkovics *a)* jegyzetét munkája végén. L. 150. l.] amelyek „bizonyos familiákra el-terjednek 's el-örökösödnek," [ide szól Laczkovics *b)* jegyzete. l. 156. l.] s amelyek összeegyeztethetetlenek a társadalmi szerződéssel „mint ragadó és gubás betegséget ki-kell irtani." Ezek elismertetését nem lehet kívánni sem a „községtől," sem a fejedelemtől. „Dicsőségesen tselekedett tehát a' mi halhatatlan nevezetű II. József tsászárunk, hogy a' Ti, a' józan észszel ellenkező privilegyiumitoknak fel-forgatásával a' mi közönséges javunkat meg-akarta erősíteni . . ." A társadalmi szerződés segedelmével a közjó előmozditására szövetkező király és alattvalói viszonyát nem ronthatják ilyen privilégiumok, „mellyeket némelly polgároknak tudatlansága avagy roszszasága az emberi társaságban bé-hozott, és a' melly polgárok midőn uralkodásra vágyódásokból indíttatván, valóságos királyok nem lehettenek, leg alább törvénytelenül, igazságtalanul királyotskákká lenni iparkodtanak." Ha valamely nemzet a tudatlanság sötét mélységében elmerülve ilyen szultánocskák felnövekedését meg is engedte, söt törvényekben is biztosította, — ezek elfogadása és megtartása nem kötelező a későbbi nemzedékekre, ahogy szintúgy a mágnások által kipréselt királyi eskük sem érnek semmit.

[b] Laczkovics ide betoldotta: . . . mert a' polgári társaságnak egygyeztető kötéseiből származó 's hasonló törvény által ugyan azon társaság' közönséges javának előmozditására a' király által ösztönöztethetnek.

vel princeps, vel proceres dominandi correpti libidine leges fundamentales plus bono suo faventes, quam toti communitati salubres constituunt, et sub splendido b o n i p u b l i c i nomine plurima in suam, paucissima vero in veram totius societatis convertunt utilitatem.

Si princeps sit solus et legum conditor, et executor, nisi casu aut pietate, aut felici arceatur temperamento, societatem suam semper suae consecrare potest ambitioni, dominandi libidini et furori tyrannico, quo in casu tota societas ad beandum unum in vita hominem laborat, et in sinu suo tanta fovet scelera e malo regimine profluentia, quantis gravata esse deberet ad felices reddendos cives virtutibus. Princeps bellum contra vicinam movet nationem, quo durante robusti et ad colendos agros artesque utiles enecantur cives, alimenta consummuntur, frugiferae terrae ruinantur, et in fine residii cives vel apertum sentiunt damnum, vel nullum fructum, vel demum valde exiguum, quo majorem durante pace per mediocrem industriam consecuti fuissent, princeps vero post bellum feliciter superatum terribilis evadit, minatur aliis regibus et suis civibus acie militum horrenda, quam ipsi in perniciem suam alunt cives, splendorem familiae suae per incestuosa matrimonia et firmitatem throno suo haereditario procurat, ministris suis praemia distribuit, pectora illorum stellis ornat artificialibus, quod artem possideant pecuniam bello amissam et inter cives dispersam, sub diversis pretextibus ad regium reducendi fontem. In hujusmodi denique regiminis forma cives omnes despotismum monarchicum sine ullis, vel cum valde exiguis fructibus patiuntur, et ne illi ullo unquam tempore notabile principis potentiae inferre possint damnum, duplici fortissimo sese rex munit scuto, certum inter cives fovet ignorantiae gradum, et perpetuam inter plebem et nobiles, item inter hos omnes et militem collisionem : si nobiles principi sunt necessarii, plebs opprimitur, ut magnates ditescant et throno conservando adsistant, vicissim si horum influxus regimini monarchico noxius evadat, plebis sub specie tuendae humanitatis minuuntur onera, atque ita perpetuis agitatur monarchica societas naufragiis, membra soporae ignorantiae obruta jugum suum et malos eventus in societate hujusmodi necessario occurentes causis invisibilibus, supernaturalibus, aut fictitiis adscribunt, omnia, quae illis princeps de jure dare debet, instar beneficii aut gratiae considerant, si ab extera aliqua natione principis injustam potentiam humiliari intelligant, dictam abominantur gentem, et regis sortem quasi iniquam deplorant, illam rebellem nominant, quae tamen ne fame oppressionibus caussata pereat, humanam restituere cupit libertatem ; ita sane in societate monarchica non solum nulla vera securitas et libertas, sed nec hujus instinctus, utpote per monarchicam educationem funditus eversus, apud cives locum habere potest.[a]

Si proceres porro sint legum et auctores, et custodes, in deterriorem adhuc societas labitur statum, in monarchia, si princeps virtutem, pacem et populum vel ex temperamento, vel ex solidis philosophiae principiis amet, civitas saltem sub illius regimine felix evadit, et a jugo solito se liberam gaudet.[b] In aristocratia unius magnatis virtus parum aut nihil societati prodest, tantum enim illa ab aliis vitiis deditis proceribus in publico consensu et summi momenti negotiis oppprimitur, ut ad suum redire debeat nihilum. In monarchia nulla

[a] Laczkoviesnál ez az egész bekezdés hiányzik. Helyette ezt találjuk : Az egynél lévő hatalomban (m o n a r c h i a) a' királynak tökélletessége, böltsen ítélő, előre látó hathatós elméje 's buzgósága (p i e t a s) valamennyi polgárokat szerentséssé tészi.

[b] Laczkovics ezt a mondatot elhagyta.

datur voluntatum in condendis legibus collisio, in aristocratia vero perpetuo illa alitur, in statu monarchico unicus princeps bonum privatum sub specie boni publici quaerit, in aristocratico leges fundamentales habent tot fines privatos, quot civitas numerat proceres, in illo unus impune cives opprimit, in hoc vero plures sine metu variis membra civitatis torquent et agitant modis.[a] In monarchia facilius unus princeps sub variis praetextibus ab impio proposito deflecti potest, quam plures in aristocratia proceres in illa cum vera libertate etiam effrennis extinguitur, in hac vero dissolutio quaedam morum ad captandos civium animos toleratur, ut tanto magis verae libertatis notiones ex animis hominum tollantur. Sub uno principe horribilis militum acies cives sub jugo conservat, sed simul his securitatem adversus gentem exteram procurat, sub pluribus vero proceribus natio ad speciem libera paucos numerat milites, et ideo pacem apud exteras monarchicas gentes vel magno aere sibi comparare cogitur, vel provincias cedere debet. Denique in aristocratica regiminis forma proceribus exceptis omnes jugum portant aristocraticum. Percurrite jam, viri sapientissimi, diversarum nationum annales, recurrite etiam ad nostros paucos, quos habemus in patria, politicos, dicent vobis hi fontes tristissima ex utraque regiminis forma profluentia fata, quae integras nationes oppressionibus et intestinis bellis ad incitas redegerunt.[b] Hominibus sane idem esse debet, sive monarchicum, sive aristocraticum patiantur jugum, seu despotismum, utrumque tolli funditus, ut humana triumphet libertas, arbitror, oportere.

[III. 3.] Non jam primis vivimus temporibus, quibus ob deffectum scientiarum nihil primi societatum civilium institutores de pessimis monarchici vel aristrocratici[c] regiminis effectibus judicare potuerunt, non inter barbaras gentes degimus, ut jugum inaequale societatis portemus, et ad solam vel principis, vel procerum voluptatem promovendam nostros consecremus labores.[d]

Natura impartialis et blandiri nescia in quavis societate civili ex infima quam plurimum, ut dicere solemus, hominum classe maxima protulit ingenia, quae saepe heroum reportarunt lauream, mirabilia plane in quovis scientiarum genere invenerunt, commercium et artes florentissimas invexerunt, atque ita prima societati tulerunt subsidia ; dicite itaque, si vobis ad profitendam

[a] Innen a bekezdés végéig terjedő rész Laczkovicsnál hiányzik. Helyette ez olvasható : „[Az arisztokraták] a' sok titulusok és privilegyiumokkal fel fuvalkodva puha és bujálkodó életet élnek, és az egész nemzetet epikurusi élettyeknek folytatása végett egészlen fel-áldozzák. Még szomorúbb állapotban él az ollyan nemzet, a' melly hertzegeket, grófokat, marchiz és nemeseket mint szint annyi a' nemzetnek sebes lépésekkel 's nyargaló fő-törésekkel indulatoskodó személyeket maga kebelében úgymint törvény-hozókat meg szenved, valósággal ez illyen el-arisztokrátosodott monarchia' uralkodásban a' királynak a' törvény-hozásban-való leg-jobb szándéka és indulattya semmit nem gyümöltsözhetnek." A „polgári társaságnak közönséges hasznára tzélozó egész nemzet" tehetetlen velük szemben, mert a mágnások a természettel és a polgári társaság törvényeivel egyaránt ütköző összeesküvéseik révén a királyt gúzsba kötik, hogy ez a nemzet előmenetelése és boldogulására ne munkálkodhassék. „A' községet az ország-gyűléséből ki-zárják, az országbéli hivatalokból és tisztségektől el-tiltyák. Némelly, a' mint nevezni szokták, szabad királyi városoknak bíráit színlelés és forma gyanánt oda jönni 's közben ülni engednek, de ezeket is a' meg-mágnásodott arisztokráti fel-fuvalkodott tekintettyekkel már még meszszérül hallgatásra intik s parantsollyák, hogy e' képpen mind a' királynak, mind a nemzetnek örökös bilintselő lántzokat kovátsolhassanak." A mágnások és nemesek felsőbbrendű lényeknek képzelik magukat, s a királyt „a község ellen szüntelen fel-indittyák". A tudományokat utállyák. „A' falusi, mezei embereket (subditos, jobagyiones) véghetetlen módokkal préselik, a' vadász-kutyájokat önnön úgy nevezett jobbágyainál, kiknek véres verejtékjekből és izzadtságokból élnek, többre betsülik." A méltóságos asszonyok ebecskéit csaknem tömik az étellel, „a' falusi 's mezei ember azomban éhséggel és nyomorúsággal tusakodik." És mig a valóságos koldust elűzik házukból, a barátot és jezsuitát felhizlalják, hogy a mágnások bűneit leimádkozza. A mágnások legfőbb gondja az ágyasok tartása ; ezekre milliókat költenek, s azokat, kik ezeket feleségül elveszik, magas méltóságokra emelik. „Illyen az el-arisztokrátosodott monarchia igazgatásának ábrázattya, 's szomoru-mérő-játék-helye ; ez vólt az, a' melly a' leg-jobb 's ártatlanabb szívű királyokat más napon-is a' néppel meg-utáltattya."

[b] Martinovics jegyzete : Vid. *Histoire des hommes ou l'histoire nouvelle de tous les peuples du monde*, à Paris, 1783. Item *The History of America* by W. Robertson, vol. I. 1787.

[c] Laczkovicsnál : el-arisztokrátosodott monarchia

[d] Laczkovics az uralkodóra való hivatkozást kihagyta.

veritatem est animus, quantum illi a legibus verae humanitatis et libertatis aberrent, qui periculosum putant plebem e tenebris ignorantiae eripere, et resectis imposturis simplicem illis de nexu et pacto civitatis communicare veritatem. An forte timere oportet, ne plebs rejectis chimeris cum lacte saepe materno suctis rebellis evadat, et fraudes nostras severis castiget paenis? an aliquot propterea civitati immineret periculum, ne relictis aratro artibus et commercio omnes omnem e medio tollant subjectionem, atque imperium aequis praetendant juribus? Quorsum cum hac animi pusillanimitate, viri sapientissimi, an non quotidiana discimus experientia naturam in producendis magnis talentis esse admodum parcam, quae nempe non obstantibus aequis boni regiminis conatibus sufficientem pro aratro, artibus et commercio largitur hominum numerum. Etiam in bona civitatis forma diversae adesse debent civium classes, quia ipsa natura, cum homines diversae capacitatis, prudentiae et temperamenti producit, jam nos satis admonet hanc hominum inaequalitatem in optimo quovis societatis regimine sustineri debere, at hujusmodi diversi civium status non per solam nativitatem hominis, sed per aptitudinem et vera merita determinentur est necesse.[a] Iniquum profecto est in monarchia regio filio ad aratrum a natura praeparato regni cedere gubernacula; execrabile est tam in monarchica, quam in aristocratica civitate, quod homines ad artes mechanicas nati unice, quia procerum filii sunt, ad primas in detrimentum boni publici evehantur dignitates, tristissima vero semper erit generis humani sors, si viri ingenio, prudentia et virtutibus aliis ornati obscuri et inutiles remanere coacti fuerint ea tantum de caussa, quod nativitatis suae splendorem ostendere nequeant.

[III. 4.] O miserum genus humanum! tu tantas toleras injurias, quas funditus evertere a tua pendet voluntate, tu tyrannos metuis,[b] qui sine te imbecilles sunt et statuis inanimatis similes, tu inhabiles pateris proceres, tu superbos et perversos sustines aulae ministros,[c] qui te iniquissimo jure subjugant, et homines virtute plenos, qui detracto velo veritatem palam fatentur, atrocissimis puniunt paenis. Rumpe tandem tantorum vitiorum vincula, in quibus hactenus lugebas, pone aedificandae novae civitatis fundamentum virtutem et justitiam.[d] Adora Philadelphiae caetum, extolle ad sidera sapientes Gallorum cervices, a quibus virtute plenum societatis humanae regimen sua obtinet fundamenta. Eorum tantum vox est philosophicam regiminis formam introduci non posse, qui nunc indigni aut sceptrum tenent, aut dignitatibus ornati dominari cum multorum millionum hominum detrimento adsueverunt, ideo in Gallia nascentem humanam regiminis formam virtuti innixam atris depingunt coloribus, et eam mille fraudibus impedire conantur, ne ita virtute pro fundamento civitatis stabilita ipsi imbecilles et vitiosi debitas tandem luant paenas. In quavis bene ordinata civitate cuivis membro ampla patere debet via ad perficiendum statum suum tam externum, quam internum sine alterius detrimento aut transgressione legum fundamentalium, in quibus cujusvis inclusa deprehenditur voluntas; quidquid igitur natura sua bonum est, et systemati civilis societatis bene fundatae non opponitur, illud membra

[a] Innen a bekezdés végéig terjedő részt Laczkovics kihagyta.
[b] Laczkovicsnál: Te rettegsz a' te kegyetlenkedő 's tégedet szaggató mágnások és nemesseidtül, . . .
[c] Laczkovics itt betoldotta: kik a' királyt ellened fel-indittyák, kik a' könyveknek meg-bírálására tudatlan, ostoba jezsuitákat rendelnek.
[d] Az ezután következő két mondat Laczkovicsnál nincs meg. Helyette ezt írta: Szabadítsd-meg a' leg-jobb királyoknak kezeit a' mágnások és nemeseknek bilintselő lántzaitól a' végre, hogy a' királyok az ujjolag fel-épitendő polgári társaságnak fundamentomául a' jó erköltsöt 's igazságot tehessék.

civitatis jure adpetere possunt, et si media ad consequenda hujusmodi bona ponant, securitas illis administranda est, ut ita finem laborum suorum consequi valeant. Atque in his paucis bonae civitatis requisitis adoranda consistit civium libertas, pro qua genus humanum, si in vita beari cupit, omnibus pugnare debet viribus, ut eversis monarchiae et aristocratiae sceleribus virtutem et justitiam in throno adorare valeat.[a)]

[IV. 1.] Removete jam, quaeso, Viri Nobilissimi, aliquantum illa, cum quibus quasi nascimur, praejudicia, abstrahite mentem vestram a corruptis phanatismi sacerdotalis et curiae Romanae principiis ; non enim hic agitur der perpetua hominis felicitate, ad quam religio media proponit, sed de bona civitatis structura, in qua per libertatem bonis legibus stabilitam omnes suo modo beari possint cives. Ascendite ruptis hujusmodi tenebrarum vinculis thronum verae humanitatis, et dicite in decus generis humani veram hoc in negotio his verbis sententiam : libertas tantum in hac, de qua verba fecit orator societatis indole sedem suam habere potest. Mittite ad omnes cultas nationes hanc vestram aureis signatam vocibus de libertate opinionem, ego interea felicissimum dierum mearum festum celebrabo, et in silentio jucundissimam spectabo scenam, quomodo immortalis Americanorum Respublica, Anglia, Helvetia, Gallia cumprimis et sapientissimi per universum orbem philosophi coronam vobis libertatis imponant, quomodo populus noster sertis doctas et spiritu humanitatis incensas suorum procerum et nobilium ornet cervices, et quanta devotione vos prosequatur. Si itaque hodie in unum convenistis, agite, ut resecta in perpetuum tam monarchia regiminis forma, quam omni aristocratiae etiam umbra[b)] sana legum optimarum constitutio perpetuam in regno nostro figat sedem. Cogite ad altum silentium omnes, qui se huic sanctissimo labori opponunt hostes, qui per curiam Romanam celibatu illis imposito a bono communi societatis remoti papae et suum quaerunt lucrum, et perpetuum in reges, proceres et plebem nefarium sustinent dominium. Hos ego hostes non religionem sanctam, neque illius, quo administrari debet, sacerdotium, sed sacerdotes puto corruptos atque horum omni monstro peiores ad torquendum genus humanum ab Orco quasi suscitatas monachorum omnis generis phalanges.[c)] Nihil profecto sanctius in societate civili accidere potuisset, quam si religionum ministris omnis in leges civiles influxus quovis tempore impeditus fuisset ; homines enim a natura instinctum ad vitam optimo, quo fieri potest, modo conservandam obtinent, ex hoc egregio impetu omnes fluunt leges naturales, et ipsum in societate ad obtinendam securitatem vivendi desiderium, quod rursus nonnisi per legum civitatis custodiam in effectum deduci potest, ut quid ergo in construenda bona societate civili ad sacrarum legum confugimus ministros, quare haec, dum de felicitate temporali generis humani agitur, consulimus divini oraculi instrumenta, cur denique illis in subsidium ad rem tam profanam bene ordinandam vocatis occasionem opportunam praebemus, ut suis humanis, quos etiam ut ministri sacrarum rerum retinent, adfectibus excedant, atque ita in dedecus sanctae religionis in omnia proni ruant scelera, reges, proceres et plebem ipsam suae subjugent dominandi libidini, armis sanctis ita profanatis et sacra omnia,

[a)] Laczkovicsnál : ... hogy fel-forgatván a' többes uradalomnak (a r i s t o c r a t i a) gonoszságit és kinzó kegyetlenkedő uralkodásit, a' tökélletességet, jó erkölcsöt 's igazságot egyedül a' királynak fel-szenteltt trónussán imádhassa.

[b)] Laczkovicsnál : ... felforgatván a' többes uradalom (a r i s t o k r a t i a) igazgatásának módgyát

[c)] Laczkovicsnál : ... az emberi-nemzetnek mint egy kinzására a' pokolnak kénköves mélységéből viszsza hívott, mindenféle motskos undok szerzetesek, barátoknak tsordáit és nyájjait.

et totam societatis civilis structuram mira atque execrabili metamorphosi in proprium convertant usum? Hi ipsi, mihi credite, tantorum scelerum conscii dum pravis adfectibus satiati sapare subinde incipiunt, nos accusare debent, et nostram mirari ignorantiam, quae nos perpetuos illorum servos effecit.

Sed forte dicetis omnes antenatos nostros, omnes fere gentilium, Hebraeorum, Christianorum[a] et Muhamedanorum societates civiles ministris sacris ad regimen profanum sustinendum usas fuisse, proferetis procul dubio in medium viros etiam doctissimos, qui liberius juxta vestram opinandi rationem senserunt hoc probare factum. Verum quid error hic omnium nationum contra veritatem solidis nixam philosophiae principiis valet? An opinio erronea exeodem ignorantiae fonte hausta consensu omnium nationum in veritatem mutari potest? Quis vestrum hodie antipodas, quorum existentia ob omnibus olim negata fuit doctoribus, in dubium adhuc revocabit? Quis antropophagorum historiam ad fabulas Esopi amplius referre attentabit? Priori errori universali immortalis Columbus, Americae inventor, intrepida sua audacia suam opponet experientiam,[b] posteriori vero imperterritus Cookius antropophagis consentiente soli climate faedatam oggeret Zelandiam a se dextro navigandi zelo detectam,[c] et noster Hontensium comitatus nuper captam hac in re lugubrem obiiciet scenam. Quid miramini, Viri Sagacissimi, primis, quo civitates condebantur, temporibus iura et leges civiles sacerdotibus dirigendas commissas fuisse ; enimvero experientiam de funesto hujus sacerdotum in civitatem influxu necdum habere potuerant, philosophia et jus civitatis in sua adhuc cum omnibus aliis scientiis et artibus erant infantia, cum autem homines sine experientia per philosophiam illustrata ignorantes et creduli evadere debaent, nihil utique, quod ad solidiora stabiliendae civitatis fundamenta pertinet, praestare illi valebant. Excusemus ergo primorum patrum nostrorum necessariam ignorantiam, examinemus mature calliditatem sacerdotum, qua negotia civitatis sceptro sacerdotali subiicere omni tempore conabantur, ut ita multis agitata haec de nocivo sacerdotum in res civiles influxu veritas tandem in cordibus vestris conquiescat. Sacerdotes, ut negotia societatis civilis dirigere potuerint, duas omni tempore docuere de regia auctoritate opiniones : prima apud gentiles plurimos,[d] apud Hebraeos et Muhamedanos, item apud illos catholicorum caetus, qui aulae papali scrupulosius adherebant, invaluit, docuitque regiam potestatem sceptro sacerdotali esse penitus subordinatam, atque temporalia regum ad nutum virgae hujus spiritualis ordinari debere, quae sententia a cardinali Bellarmino[1] iesuita,[e] a fratribus illius et tota monachorum cohorte in summam civitatis perniciem et in maximum cultiorum nationum scandalum nostris etiam temporibus vindicata fuit. Ex hac sententia suapte natura sequens, quam sacerdotes instar lapidis philosophici in civitatis quaerebant latebris, fluit conclusio : reges sacerdotibus, proceres, nobiles et plebs regibus subsunt, ergo sacerdos in omni civitate, ergo in toto, qui ex civitatibus componitur, orbe supremi sunt generis humani arbitri. Egregium sane, si superis placet, inventum! Altera praeeuntibus

[a] Martinovics itt a következő munkákra hivatkozik jegyzetben: *Histoire des hommes, op. cit.* és *De l'origine des lois, des arts* etc., tom I, à Paris 1759.

[b] Martinovics jegyzete : *The History of America* by W. Robertson. Vol. I. The preparations for his voyage, p. 105—119.

[c] Martinovics jegyzete : Vid. *Journal d'un voyage autour du monde en 1768—1771*, à Paris 1772.

[d] Laczkovicsnál : a' Gentiliseknél. (Helyesen : több pogány népnél.)

[e] Laczkovicsnál : ... a' Jézus Társaság' szerzetesseinek vatzkából ki-kölkeződött cardinalis Bellarminus.

[1] Bellarmin Róbert jezsuitára l. 32. l. 2. jegyz.

potissimum Gallorum theologis,[a] reges soli Deo subesse, nullam proinde pape in temporalia regum competere potestatem docet, quae sententia tametsi superbam sedem Romanam aliquantum humiliaverit, et Gallis fere scissionem a sceptro papali caussaverit,[b] societatem tamen civilem a jugo sacerdotum et ab eorum nocivo in illam influxu non liberat, huic enim opinioni insistendo semper dicere possunt sacerdotes : reges soli Deo subjecti sunt, hic autem voluntatem suam per nos, illius intimos ministros et divinarum rerum augures reliquis hominibus manifestat. Igitur reges vocem sacerdotum audire debent, proceres autem, nobiles et plebs tam regi, quam sacerdotibus suas consignare tenentur voluntates, ergo uncti et ad res pure sacras vocati homines toti rursus imperant orbi. Tristis profecto pro civitatibus prospectus!

[IV. 2.] Sed videamus jam, quae mala sacerdotes suarum functionum immemores societatibus civilibus omni tempore et in quavis religionum secta caussaverint. Primi societatum monarchae erant simul sacerdotes,[c] qui leges civiles cum sacris miscebant, ut populum in terrore rerum invisibilium et ignorantia retinerent, atque ita despotismum sacerdotibus utilem in suo conservarent vigore. Consvetudinem emendi uxores introduci passi sunt,[d] ut hac ratione mares mancipia habentes aequum quoque existimarent, ut ipsi rursus sacrorum regum despotismo subjiciantur. Hac sane lege superbus unctorum monarcharum thronus apud Indos, Graecos, olim apud Hispanos, Germanos, Gallos, Thraces et hodie adhuc apud Chinenses, Tartaros, Tonquinenses,[1] Peguanos,[2] Mauros Africae, Turcas et omnes feras nationes altissimas iniquissimo jure fixit radices.[e] Quid, quaeso, magis detestandum esse potest, quam Braminensium severissimae leges, quibus populum in perpetua ignorantia et subjectione conservare nituntur?[f] Muhamed, Turcarum legislator, quam nefaria se a Deo obtinuisse mandata finxit, quo dolo ille omnes suae sectae cultores commovit, ut Mecam urbem in commercio illustrem redderet?[g] Verum quid ego jam antiquis barbarum nationum exemplis vel etiam falsarum religionum sacerdotibus vestram exerceo patientiam? Vos sane me etiam tacente consentietis hos falsorum deorum ministros pessima quequae in societatibus civilibus quovis tempore molitos fuisse. Major profecto est vestra erga Christianos sacerdotes reverentia, quam ut existimare possitis horum veneno negotia civitatis infecta crudeles strages excitasse. Tacete ergo una mecum, ne clamore nostro barbaris nationibus scelera plurimorum sacerdotum nostrorum innotescant ; legamus potius clam ad convincendas cervices nostras de nocivo eorum in civitatem influxu certa historiarum monumenta ; dicent ista nobis, quantum nostri sacrarum rerum ministri a suo discesserint scopo, quam primum Constantinus imperator fidem sus-

[a] Martinovics jegyzetben itt három munkára hivatkozik. Az egyik Natalis Alexander XVII. századi dominikánus barát *Historia Ecclesiastica* c. munkája, melyet a pápa a tiltott könyvek közé sorozott ; — a másik az ugyancsak XVII. században élt Marca Pierre, toulousi majd párisi érsek *De concordantia sacerdotii et imperii* c. műve, a harmadik pedig Pereira Joseph portugál cardinálisnak a XVII. század végén irt könyve : *De potestate regia.*

[b] Martinovics jegyzetben Bossuet *Defensio declarationis celeberrimae quam de potestate ecclesiastica sanxit clerus Gallicanus* c. művére hivatkozik.

[c] Martinovics jegyzetben itt Platon, Herodotos, Cicero és Vergilius munkáira hivatkozik.

[d] Martinovics jegyzetben itt Strabon (*Geographika* 15. könyv) és Tacitus (*Germania.* De moribus Germanorum) megfigyeléseire hivatkozik.

[e] Martinovics jegyzete : Vid. *Recueil des voyages de la compagnie des Indes-Holland.* tom III. p. 73. *Moeurs des sauvages,* tom I. p. 656.

[f] Martinovics jegyzete : Cf. Guillaume Thomas Raynal, *Histoire philosophique et politique des établissemens et du commerce des Européens dans les deux Indes.* Genève, 1780, I—II. Item *Voyage dans les mers de l'Inde.* I. 1780, par M. Gentil.

[g] Martinovics jegyzete : Vid. Raynal, *op. cit.* vol. II.

[1] Tonking (Indokína) lakói.

[2] Pegu : Burma egyik része.

cepit christianam, et pio quodam enthusiasmo incensus illis immunitatem concessit.[a] Arius presbyter superbus et invidus, Photinus, Macedonius, Apollinaris, Pelagius, Nestorius, Eutyches,[1] etc. item qui horum doctrinae se se opposuere, Athanasius, Cyrillus,[2] Augustinus aliique complures maximos in christiano orbe excitarunt tumultus, sectas doctrinae evangelicae inanes innumeras, plurima ad dirimendas lites et factiones imperatoribus in subsidium vocatis in diversis dissitis multum celebrarunt urbibus concilia, aes in exteris cum damno civium maximo consumserunt provinciis, atque simplicem christianorum doctrinam et pietatis scholam in verum converterunt labyrinthum; intolerantia ita inter cives ejusdem civitatis altissimas sensim in tota Europa fixit radices, quae Angliam, Galliam, Germaniam, aliasque plures provincias turpissimis replevit persecutionum et homicidiorum spectaculis, et maximos peperit politicos errores;[b] sed nihil ista adhuc erant, nam seculo tantum octavo in apertas superbia sacerdotum prorupit flammas, episcopi civitatum et provinciarum facti fuere domini, ita a Pipino exarchatum Ravenatensem a Carolo Magno confirmatum retinuerunt.[c] Gregorius II. et III. doctrinae Christi immemores, turpis illius aevi jurium civilium ignorantia, atque Francorum ad Zachariam de Childerico deponendo imprudens legatio,[3] Graecorum denique ab Italis sacerdotibus separatio[4] erant totidem ad abusus hos civitatis perniciosos incitamenta.[d] Gregorius VII., dedecus sacerdotalis dignitatis, eo insaniem suam et dominandi cupiditatem extendit, ut Henricum IV., Germaniae regem, deponere attentaverit, reges omnes atque principes tanquam suos vasallos spectavit, jusque de eorum terris libere disponendi sibi impie arrogavit.[e] Immanem hunc sacerdotem reliqui pontifices pari imitati fuere superbia. Alexander III. Fridericum I. regia orbavit dignitate, Innocentius III. reges Philippum Augustum Galliae, Alphonsum X. Castellae et legionis,[f] Joannem Angliae, Ottonem IV. imperatorem excommunicavit, et regno, quasi supremus rerum omnium arbiter, spoliavit. Honorius III. et Gregorius IX. Fridericum II., quod ad recuperandam Palestinam manum promtam admovere noluerit, a communione ecclesiae removit, eidem absenti sacerdos principi

[a] Martinovics jegyzete: L. Eusebius Pamphilus, *De vita Constantini imperatoris libri IV*; Lactantius Firmianus, *De ira Dei: De mortibus persecutorum*, cap. 44.

[b] Martinovics jegyzete: Cf. Edmund Richer, *Historia conciliorum generalium.* I. et A. Bower, *Historie der römischen Päbste und Bischöfe* [Fried. Rambach ford., 1766].

[c] Martinovics jegyzete: Le Bret, *Geschichte von Italien.* I.

[d] Martinovics jegyzete: Ludovicus Dupin, *De antiqua ecclesiae disciplina.* VII. p. 513. — Schmidt, *Geschichte der Deutschen.* I. p. 279.

[e] Martinovics jegyzete: Vid. opera Lambert Schafnaburgensis [*De rebus gestis Germanorum.* Bázel, 1669] et Leo Ostiensis.

[f] Elírás, ehelyett: Leonis (X. Alfonz Kasztilia és Leon királya címét viselte).

[1] A felsoroltak a rom. kat. egyház hivatalos álláspontjával ellentétes, eretnek tanokat hírdettek. Arius, IV. századi alexandriai főpap és Photinus, IV. századi szirmiai püspök, azt tanította, hogy Krisztus is csak ember volt. — Macedonius, a IV. században élt pátriárka, a Szentlélek istenségét tagadta. — Apollinaris a IV. században élt laodicaeai püspök, azt tanította, hogy Krisztus emberi természetét az égből hozta magával. — Pelagius a IV. században élt angol szerzetes. Azt hírdette, hogy az ember isteni kegyelem nélkül is a tökéletesség oly fokára emelkedhet, melyben sem a bűnnek, sem a tévelygésnek nincs alávetve. — Nestorius, az V. században élt szíriai egyházatya, tagadta Krisztus istenségét. — Eutyches, V. századi szerzetes. Apollinaris nyomán azt tanította, hogy Krisztus a mennyből hozta a testét is magával.

[2] Athanasius és Cyrillus, a IV. században élt alexandriai pátriárkák, az arianizmus elleni harc vezéralakjai.

[3] Kis Pipin, amikor 751-ben a frank királyi címet és méltóságot fölvette, Childerichet, a Meroving-dinasztia utolsó tagját, Zakariás pápa jóváhagyásával kolostorba záratta.

[4] A keleti egyház elszakadása a nyugatitól 1053-ban.

bellum movit, et subditos ab obedientia liberos pronuntiavit.[a] Quantam in Europa penuriam et omnis generis miseriam expeditiones ad recuperandam agentibus pontificibus Palestinam produxerint, vix sine lacrimis annales horum temporum legi possunt,[b] et tamen pontifices nefarii principibus id facere renuentibus maximas caussarunt miserias. Evolvite plura adhuc impia paparum in reges conamina, et discite venenum sacerdotis metuere, quo rempublicam civilem infecerunt, pacemque civium omni tempore turbarunt.[c]

Parcite regibus illius temporis et civitatum proceribus, quod huic tanto malo remedium ponere non potuerint ; bellis illi atrocissimis vexabantur, ignorantia instar pestis totam invasit Europam, quae unica quovis tempore superbum sacerdotis thronum invictum effecit. Neque etiam ullus vestrum existimet hos a sacerdotibus excessus securitati publicae nocivos ob zelum maiorem erga res sacras commissos fuisse, circumstantiae enim, in quibus illi versabantur, ostendunt, quod execrabiles isti homines negotia religionis ipsa ad satiandam eorum superbiam et ad subjugandos reges contemserint. Alexander VI. monstrum sacerdotii libidine correptus, ut filium suum, ex scorto natum Cesarem Borgiam, ad thronum elevaret, indulgentias et plenaris, et limitatas vendidit. Ludovicus XII.[1] a suo matrimoni liberario per hunc papam cupiens, unum Borgiae sanctissimi patris filio ducatum et Alberti filiam[2] in uxorem dedit. Idem hic sanctus pater intelligens consummatas a filio suo cum optimo vigore prima nocte nuptias, festivo igne Romae hunc actum celebrari jussit.[d] Quanta ille divitiarum cupidus occulta cum Turcarum imperatore contra Carolum VIII., Galliae regem tractavit commercia, quam turpia et vel fero homini incongrua occulta commiserit dux iste ecclesiae homicidia, ut lacrimis ego vestris parcam, tacebo. Cardinalis Wolsey,[3] primus rerum politicarum in Anglia minister, cum bis a Carolo V. sibi promissam papalem, quam ambiebat, dignitatem non obtinuerit, regem suum Henricum VII. a Carolo V. separavit, et cum Francisco I., Galliae rege, inimico conjunxit. Clemens VII. metuens Carolum V. imperatorem, sententiam sacerdote indignam protulit, ut captivus Madriti Franciscus I.[4] a juramento ad explendas recuperatae libertatis conditiones ellicito absolveretur. Idem papa Bourbonem Romam invadentem excommunicavit, milites Germanos Lutheranorum nomine insignivit, et Hispanos tanquam totidem Maurorum agmina rabie incensus consideravit. Cardinalis Pompeo Colonna,[5] quia agente Clemente VII. in nefario conclavi pontificatu orbatus fuit, nacta occasione bellum

[a] Martinovics jegyzete : Vid. Raynaldi, *Annales* ad annum 1229, § 37.
[b] Martinovics jegyzete : Cf. *the History of the Reign of the Emperor Charles V.* by W. Robertson, vol. I.
[c] Martinovics jegyzete : Vid. *op. cit.* Raynaldi, ad annos 1246., 1262., 1278., 1285., 1286.
[d] Martinovics jegyzete : Vid. diarium Joannis Burchardi Argentoratensis, capellae Alexandri VI. magistri ; edidit G. W. Leibniz, [*Historia arcana, sive de vita Alexandri VI.*] Hannovriae, 1696, p. 15—16. Itam *The History of the Reign of the Emperor Charles V.* by W. Robertson, vol. II. p. 148.

[1] XII. Lajos francia király (1498—1515).

[2] János navarrai király húga, D'Albert Charlotte.

[3] Wolsey Thomas (+ 1530) bíboros érsek, VIII. Henrik angol király minisztere. Először V. Károly császárral kötött szövetséget, majd I. Ferenc francia király mellé állt.

[4] A Hasburg túlhatalom ellen küzdő I. Ferenc francia király 1524-ben, a páviai ütközetben, V. Károly császár fogságába került. Szabadulását csak úgy nyerte el, hogy a madridi szerződésben esküvel megfogadta : lemond itáliai igényeiről, feleségül veszi a császár húgát, fiait pedig kezesekül adja. VII. Kelemen pápa azonban feloldozta esküje alól.

[5] Colonna Pompeo (1479—1532) bíboros, hadvezér. Összeveszvén VII. Kelemen pápával, 1526-ban Rómát fegyveres csapatokkal elfoglalta s felprédálta.

insperatum contra hunc movit, tribus millibus militum Romam invasit, papam fugavit, palatium Vaticanum, templum Petri et ministrorum domos spoliavit, et fere solo aequari jussit[a].

[IV. 3.] Sed nihil ista omnino sunt, si cum iis, quos cum summo omnis nationis detrimento jesuitae et monachorum perpetrarunt agmina, comparentur excessibus. Quanta illi, quaeso, opinionum monstra et legibus cujusvis bonae civitatis contraria juventuti tradidere principia, dicent vobis tristia Sanchezii, Vasquez, Bonacinae, Busenbaum, Tamburini,[1] Janzenistarum, Molinistarum,[2] Thomistarum et Scotistarum[3] aeterna oblivione sepelienda opera. Vaferrima hujusmodi ratione ad curiam Romanam et suos coetus conservandos necessariam e scholis ad regimen civitatis homines pessimis imbuti principiis transferebantur, et nihil, quod ad reipublicae bonam pertinet, structuram scientes omnem operam impenderunt, ut pontifices et eorum fulcra diversis vestita cucullis orbi toto praeessent, atque civitatis membra sub perpetuo manerent jugo. Jesuitae in plurimis Europae urbibus corticem, ut ajunt, scientiarum publice tradentes, optimam habuere occasionem ingenia meliora ad suam alliciendi societatem, reliquos vero adolescentes in perpetua reliquerunt ignorantia, phanatismum, quasi scutum, contra curiae Romanae et jesuitarum hostes cordi eorum impresserunt. In Amricam missi, in novo hoc mundo novas tenebras et fanatismum illis utilem induxerunt, populum in perpetua infantia reliquerunt, et ut omnem exercendae industriae conatum penitus extinguerent, instar legis Paraguariae incolis inculcarunt, ut nihil proprii habeant, sed omnia iis sint communia more apostolorum. Hac profecto vivendi ratione plebi inculcata socii Jesu mira metamorphosi regnare potius, quam missiones ad sanctum finem tendentes exercere voluerunt. Lingvam Hispanicam, quamvis sub hac conditione ad Paraguariam a rege Hispaniae missi fuerint, incolas docere detrectarunt, ipsum denique regem non aliter subditis favorabilem, quam sub atra Ignatii Loyolae veste, ut ita animos ignorantium plus suo ordini, quam regi devincirent, representarunt.[b] Qualia, dicite, obsecro, essent, si omnes in orbe nationes ita regerentur, nostra commercia, artes, agricultura et scientiae, quibus tamen omnis in civitate felicitas debetur? Putatisne forte Americanos minus esse homines, quam Europeos? Quis e jesuitarum aut monachorum metaphysicis adserere attentabit illorum animam esse nostro functionum humanarum principio longe inferiorem? Si vero illis ita intellectus, ut cuivis Europeo inest homini, quare jesuitae Americanis proprietatem rerum, quae industriam promovet et ad

[a] Martinovics mindezeknél a történelmi példáknál forrásként Robertson i. munkájára hivatkozik.

[b] Martinovics jegyzete: *Voyage autour du monde par la frégat du roi la Boudeuse* etc. Tom. I. Chap. VII. détails sur les missions etc. p. 178, 182, 183.

[1] Sanchez Tomas (1549–1593) spanyol jezsuita. *Opus morale in decalogum* c. könyve nagy felháborodást váltott ki protestáns oldalon. — Vasquez Gabriele (1551–1604) spanyol jezsuita, a skolasztikus teológia művelője. — Bonacina Martin († 1631) olasz teológus. Könyveiben főként kánonjogi kérdésekkel foglalkozott. — Busenbaum Hermann (1600–1668) német jezsuita, morálteológus. *Medulla theologiae moralis* c. munkájában a jezsuita erkölcstan alapjait fektette le. — Tamburinus Thomas (1591–1675), jezsuita, cenzor és az inkvizíciós bíróság tanácsosa.

[2] Molina Luigi spanyol jezsuita 1588-ban megjelent teológiai munkájában szembehelyezkedett az isteni kegyelemről szóló, a dominikánus rend által képviselt, tomista felfogással, és ezzel több évtizedes dogmatikai vitát indított meg a jezsuita és domokosrend között. A tomistákkal szembenálló pártot nevezték molinistáknak.

[3] Scotistáknak nevezték Duns Scotus követőit; egyes vallásfilozófiai kérdésekben bírálták a tomizmust.

libertatis humanae rectum usum viam pandit apertam, non concesserunt? Ipsi possessionem claustrorum et bonorum amplorum dominium et adfectabant, et sub variis praetextibus extorserunt, Americanos autem pauperes esse volebant. Bella sane agendi ratio! ob quam a Hispanis tametsi fanatismo immersis e tota Paraguaria unica nocte ejecti fuere.

Scio equidem aliquem e vobis dicturum multa a jesuitis et monachis bona in genus humanum redundasse. Sed si comparetis eorum ingentem in orbe numerum e labore arduo hominum viventem cum bonis, quae illis auctoribus in vulgus manarunt, vos ipsi eorum existentiam non solum inutilem, sed plane nocivam generi humano, aeterna proinde oblivione sepeliendam pronuntiabitis. Si qui veriore pietate permoti vitam virtute plenam duxere, hi non commerciis, non artibus, non politicis legibus, sed religioni et sibi profuerunt, meus autem non de eorum nocivo vel utili in religionem, sed de pessimo illorum in civitatem influxu sermo ad vos procedit, in quo ut adcomodatos fini eorum ponerent effectus, confessione peccatorum ipsa abusi sunt. Secreta per illam regum et ministrorum resciverunt, mulierculas reginae adsistentes post transactam juvenilem aetatem pias atque mordaces vel robusto eorum corpore impensis plebis saginato, vel iconibus, vel demum continuo adserendo, quod moderni adolescentes nullam habeant religionem, quod mundus totus in maligno sit positus, sibi devinciunt, et sensim omnia reginae, regis et ministrorum cum summa saepe civitatis jactura resciunt secreta, quae perfidi vel aliis communicant monarchis, vel suo scribunt Romae vegetanti totius perversi ordinis praeposito. Si neque ista adhuc sufficiunt, se se ad clandestina convertunt homicidia, ut ita hostes suos et veritatis amicos compescant. Dominicanus Henricum III. gladio transfixit,[1] Guignard jesuita editis scriptis ignorantes concitavit, ut Henricus IV. occideretur, ideo laqueo suspensus debitas luit paenas.[2] Dominici filius venenum vino pro sacra communione destinato miscuit, atque in devota hac imperatoris Henrici VII. functione eum impius et versipellis occidit monachus.[3] Tres Galliae reges eodem monachorum scelere perierunt, unum ex his jacobita, Ludovicum XV. vero jesuitarum interemit discipulus.[a)][4] Nota vobis procul dubio erit execrabilis illa ad occidendum Portugalliae regem patris Malagridae jesuitae conspiratio,[5] ob quam cum plures illius fratres et facinoris hujus socii Lisabona pulsi fuissent, Romae a sanctissimo patre tamquam c o n f e s s o r e s palma martirii digni recepti fuere.[b)]

Legite jam ista et plura his similia sacerdotum scelera ex verioris historiae fontibus, et expavescite una mecum vel ad solam cogitationem, quae

[a)] Martinovics jegyzete: *Reflexions d'Ocellus par le Marquis d'Argens*, à Berlin, 1762. p. 198—203.
[b)] Martinovics jegyzete: *Histoire de mon tems, par Frédéric II. roi de Prusse*, à Berlin, vol. II.

[1] III. Henrik francia király, kit 1589-ben Clément Jacques dominikánus szerzetes tőrrel leszúrt.

[2] Guignard Jean francia jezsuita, kéziratban terjesztett írásaiban magasztalta Clément tettét és arra biztatta honfitársait, hogy öljék meg az „eretnek" IV. Henriket.

[3] VII. Henrik német királyt és római császárt 1313-ban valóban egy dominikánus ölte meg mérgezett ostyával.

[4] III. és IV. Henriket valóban szerzetes ölte meg (utóbbi gyilkosa Ravaillac, exszerzetes volt), közülük azonban egyik sem lehetett jakobita (azaz az 1683-ben elűzött II. Jakab angol király híve). XV. Lajos himlőben halt meg.

[5] Malagrida Gabriele (1689—1761) jezsuitát Pombál portugál miniszterelnök a király elleni összeesküvés szervezéséért 1758-ban inkviziciós bíróság elé állította, s 1761-ben megégették. Az összeesküvés következményeként 1759-ben a jezsuitákat kitiltották az országból.

vos adhuc allicere posset ad vocandos in subsidium regendae civitatis sacerdotes. Dicite his dispersas jam esse in majore Europae parte ignorantiae tenebras, quae illorum fallaciis favebant, frustra jam doctioribus sacerdotes et monachi inculcabunt religionis negotia a civitatis regendae principiis divelli non posse, et rejecto sacerdotum in civitatem influxu ordinem in natura everti, iram supremi numinis concitari, atque ita genus humanum perpetuis malorum eventuum vexationibus molestari. Tantum illa adhuc hominum classis sacerdotum et monachorum imposturis et sanctitatis larvis, quas illi gestant, decipitur, et insaluberrimas invehitur societatis civilis reformationes, ad quam ne fama quidem verioris literaturae pervenit.

Jam ad illud venio examinandum, quod ultimum vestrum esse potest refugium, et in quo inveteratam de necessario sacerdotum in res civiles influxu opinionem fundari posse putatis. Nunquid adseretis scelera quidem a pontificibus, cardinalibus, praelatis, jesuitis et monachis Hispanis, Italis, Portugallis atque Germanis cum summa societatis jactura perpetrata fuisse, nostros tamen hoc veneno carere, atque adeo ad regimen civile adsumi posse? Utinam nos experientia contrarium non doceret, utinam tristia patriae nostrae sub jesuitis fata pessimum sacerdotum in regni negotia influxum non ita palam ostenderent,[a] dicerem ego tunc cum maxima animi mei consolatione sacer dotes nostros ex incorruptibili patrum nostrorum natos sanguine ad sacra rerum officia ex vero quodam et beatiore fine transivisse, divitias contemsisse, res profanas suis judicibus discutiendas reliquisse, nobis denique unicam et puram beatitudinis viam propinasse. Sed quia patria nostra tantis agitata bellorum tumultibus nulla potuerat opponere per leges doctas perversis exterorum sacerdotum moribus obstacula, hi solum istud aureum, quod inhabitamus, sub praetextu stabiliendae religionis christianae facile penetrarunt, domicilia fixerunt, atque adsumtis in caetum suum patriae nostrae filiis, his etiam venenum corrupti sacerdotii, astutiam Italicam atque barbarum Hispanicorum tam jesuitarum, quam dominicanorum phanatismum communicarunt, ita demum fato infelici factum, quod patres nostri, qui sanguine et heroicis virtutibus a jugo Romanorum et Ottomannorum se suosque liberarunt posteros, in multo infeliciorem despotismi jesuitici et monachorum inciderint labirinthum. Nunquam bella etiam atrocissima nationis alicujus eneruare possunt activitatem et ingenii obtruncare aciem, ut belluis similis illa evadat, quantum id sacerdotes per religionis abusum et phanatismum praestare possunt. Hac peste a sacerdotibus accepta milliones multi hominum perierunt, et superstites in crassa delitescunt ignorantia. Turcae ex odio erga Christianos potiorem mundi partem gladio sibi subjugarunt. Christiani vicissim pro recuperanda Hierosolima sub sancto Ludovico, Philippo Augusto, Richardo[1] et aliis regibus duos milliones et tercenta quinquaginta hominum millia perdiderunt.[b]

Huic execrabili sacerdotum phanatismo debetur illa persecutionum furia, quam Europei in America exercebant, et qua durante, si auctori Barthélmi

[a] Ide illeszkedik a magyar fordításban Laczkovics *d)* jegyzete. (l. 164. l.)
[b] Martinovics jegyzete: Vid. *Recueil des historiens de Normandie*, par André Duchesne.

[1] IX. vagy Szent Lajos és Fülöp Ágost francia, valamint Oroszlánszívű Richárd angol király.

de las Casas[1] fidedigno et insigni libertatis defensori credimus, duodecim milliones Indorum perierunt.[a)] Tantos sane mites Christiani fecere in propagando despotismo et tyrannide in America excessus, ut eorum mulieres foetus suos sponte abiecerint, ne hi in mundum producti rabiem filiorum evangelii experiri cogerentur. Silentio praetereo innumera homicidia, quae catholici contra protestantes invecti in Gallia, Anglia, Hibernia,[2] in Belgio Austriaco et aliis Europae provinciis commiserunt,[b)] et me denuo ad nostros converto jesuitas monachorumque gregem, de quibus sine timore dicera non ambigo, quod hi a suis primis ordinum ducibus per educationem corrupti fidelique passu perversam eorum doctrinam secuti nos, antenatos nostros clerumque, ut dicere solemus, secularem perpetuo jugo et imposturis subjecerint. Tam altas profecto venenum jesuitarum in patria nostra fixit radices, ut jam major pars procerum, episcopi et praelati plurimi principia illorum hodie quasi propria mordicus sustineant, et quia hi alias saniores de rebus politicis non obtinuerunt notiones, quidquid his adversatur, continuo resecandum putant.

Si verba haec mea, Viri Nobilissimi, falsa existimatis, vereor, ne ipsam veritatem luce meridiana clariorem aversemini, qua rejecta nunquam natio nostra bellicis ornata virtutibus a jugo aristocratico liberabitur, et nos ipsi perpetua manebimus superbi sacerdotalis sceptri instrumenta, vigore cogitandi atque meditandi de rebus ad salutem patriae nostrae pertinentibus destituti, eam demum in quibusvis civitatis negotiis dirimendis sequemur directionem, quam sacerdotes sui finis immemores nobis vaferrima daturi sunt persvadendi ratione.

[IV. 4.] Perspicio equidem vos dicturos rejectis a rerum civilium regimine sacerdotibus leges optimorum regum nostrorum, quae sacerdotibus primum tribuunt locum, nobis transcriptas everti atque contemni, sed si belle novistis, quod ignorare haud potestis, Christi, sacerdotis omnium maximi, regnum non fuisse de hoc mundo, et a Paulo, gentium apostolo, expressis inculcari verbis, ut nemo militans Deo implicet se negotiis secularibus, si, inquam, omnium sacerdotum ad tempora Constantini Magni actiones intra rerum spiritualium ambitum reclusas fuisse perpendatis, sine omni injuriae umbra regibus nostris inferenda capiti ecclesiae christianae potius, et Paulo apostolo credendum esse concludetis, atque sacerdotes a regimine civitatis, veluti pestem ab hominibus, removebitis. Reges nostri pii et christianae doctrinae dediti existimabant religionem excoli non posse, nisi sacerdotes etiam civilibus praesint primo jure negotiis, metuebant praeterea illo, quo vixerunt tempore, ne plebs nostra ad cultum rursus idolatriae transeat;[c)] ideo zelo quodam abundanti correpti sacerdotes ad primum regni statum collocandos jusserunt,

[a)] Martinovics jegyzete : Cf. *La Philosophie de la nature*. Tom II. p. 47—52, à Amsterdam, 1770.

[b)] Martinovics jegyzete : Vid. Louis Maimbourg, *Hi toire des Iconoclastes*. Lib. 6. — *Histoire de la maison de Tudor* de David Hume. Tom. I. — Item *Histoire d'Angleterre* de Gilbert Burnet. — Fra Paolo [Sarpi Paulus] : *Histoire du concile de Trente*. Lib. 5, — denique *L'histoire de la maison de Stuart*. Tom. II.

[c)] Martinovics jegyzete : Vid. *op. cit. Respublica et Status Regni Hungariae*, cap. II. ubi hae St. Stephani ad filium Emericum verba habentur : „Haec autem (religiocatholica) fili carissime in nostra monarchia adhuc quasi juvenis praedicatur, atque idcirco cautioribus evidentioribusque eget custodibus", etc. p. 158—160.

[1] De las Casas Bartholomé (1474—1566) spanyol domokosrendi szerzetes, chiapai (Dél-Amerika) püspök. A XVI. század elején majd 50 évet töltött Dél-Amerikában ; szóban és írásban megszakítás nélkül harcolt az indiánok érdekében a spanyol gyarmatosító hatalom kegyetlenkedései ellen. Martinovics minden valószínűség szerint *Brevissima relacion de la destruction de las Indias* (Sevilla, 1552) c. munkájára gondol.

[2] Írország.

qua agendi ratione illi remoto falsi cultus periculo Charibdim evitarunt, nos vero, proh dolor, in Scyllam incidimus inevitabilem. Profecto jam olim iniquissimas fecere a regibus nostris pontifices Honorius III., Innocentius III. et Gregorius VII. pretensiones, qui tamen mercedem laborum suorum in coelo querere debuissent, jesuitae vero nostri amisso in patriam amore omnia in fructum suae societatis converterunt, et ea plane mala, quae fratres eorum in aliis Europae et Americae provinciis attentarunt, hi quoque quamvis rudiores exteris sui instituti ducibus patriae nostrae caussarunt. In horum manibus erant scientiae, ergo et tota nostrae nationis ab illis pendebat tristissima sortis constitutio, clerum secularem, quem primis in regno nostro gaudere sciverunt honoribus, ipsi educarunt et suis theologicis imbuerunt opinionibus, per quas plebem et proceres in perpetuo conservarunt phanatismo, in rerum ad veram patriae nostrae felicitatem pertinentium ignorantia et in perpetuo erga protestantes odio. Ipsi interea, quasi Bramines Hungarici effecti, bona immobilia, domicilia splendida et divitias amplas possederunt, nefariis suis consiliis optimos subinde episcopos corruperunt, bello occulto inimicos suos vicerunt, domos privatas tamquam optimum refellendae castitatis receptaculum frequentarunt, mares partim labore exhaustos, partim ingenio hebetes suis exosos fecere mulieribus, et per bene compactam succulentisque nutritam cibis eorum corporis structuram illas in partes suas adduxerunt. Horum egregium exemplum reliqua inanium monachorum turba scrupulose plane imitabatur, numerum miraculorum augebat, ut populus ignorans e longinquo ad claustra eorum confugeret, pecunias expenderet, et alimenta in otio, aut in materiali ad excitandam famem apta oratione vegetantibus adferat monachis.

Cavete profecto, ne dicatis hujusmodi hominum precibus, quas voce vel sonora, vel rauca, vel murmure in aërem tedioso transmittebant, aliquem e nobis beatum evasisse. Proceres, sacerdotes seculares, jesuitae, paulini, benedictini et nostri e sudore plebis uberes fructus jure nefario colligebant, reliqua vero inferior monachorum cohors per preces et mimicos jocos a plebe jam pene exhausta ampla adhuc collegit alendi ventriculi adminicula. Natura interea per preces horum impostorum flecti nescia cursum felici nostro climati proprium semper observavit, caussae naturales fulmina et grandinem, ventos atque tempora jam humida, jam sicca produxere, quibus tamen solum nostrum plus secundis, quam adversis agitabatur fluctibus ea plane ratione ac ista omnia in Zelandia, apud Patagones, in Otahiti,[1] et aliis abditis telluris tractibus, ubi neque jesuitae, neque monachi ullas ad speciem placandae irae Dei caussa fuderunt preces, evenire solent. Sed et has aëris diversas revolutiones modo arguto plebi ignoranti exposuerunt, fertilitatem anni suis adscribebant orationibus, sterilitatem vero esse paenam a Deo inflictam adseverabant, ut per hanc illa animetur honorare sacerdotes.

Quanto cum cordis dolore tristem multorum nobilium, civium et rusticorum in paupertate summa viventium scenam veritatis amatores et verae humanitatis cultores spectarunt, ad quem lugubrem sane statum illi per magnatum, corruptorum sacerdotum, jesuitarum et monachorum praepotentiam in tribunalibus justitiae exercitam infelici fato redacti suam in egestate lugent sortem. Hujusmodi homines defectu patrocinii ad incitas redacti ad opipara jesuitarum, monachorumque prandia non admittebantur, et nulla penitus

[1] Otaheiti, azaz Tahiti szigete a Csendes-óceánban.

ab his obtinere potuerant subsidia, ad sacra officia in ecclesiis peragenda congregati jesuitam vel monachum e cathedra voce per pulmones vividos bene animata paupertatem tamquam consilium evangelicum laudari atque commendari audiverunt, quam tamen hi oratores omnibus astutiis in subsidium vocatis a se continuo removebant, patientiam in adversis esse unicum tolerandae paupertatis remedium continuo suis inculcabant auditoribus, ipsi tamen precones erant impatientissimi. Ne rursus et ipsi pauperes tributa sacerdotibus dare negarent, virtutem eleemoninae summis extollebant encomiis, et fidelem decimarum consignationem tamquam lege divina: non obstrues os bovi trituranti et aliis pluribus hujusmodi adsertio, nibus sancitam praecipiebant. Hac demum jesuitarum et monachorum agendi ratione ad haec usque tempora natio nostra in cultura ingenii, in artibus et commercio excolendis fere ultima inter omnes Europae provincias remansit, sacerdotes autem nullibi majorem vitae Epicureae gradum, quam in fertili hocce patriae nostrae solo attigerunt.

Haec omnia profecto ita se habere ipsi perspicietis, si vosmetipsos et vestrum statum, in quo existitis, sine praejudiciis examinare velitis, aut si hoc vobiscum instituere non vultis examen, petite de nostrae nationis progressu, et meae orationis ad salutem veram patriae procurandam destinatae veritate, si monarchicas aversamini civitates ab Anglis, a senatu cultissimo Philadelphiae, a statibus Galliae illustrissimis, ab Helvetis et Hollandis sapientissimam opinionem,[a] subiicite, vos oro atque obtestor, his cultis, libertate distinctis capitibus, quae apicem humanae attigerunt sapientiae, structuram patriae nostrae a jesuitis et monachis fabricatam, et ingenii, quod ab his obtinuimus, lumen, videbitis omnes doctas has nationes sine spe vel metu, sine lucro vel damno ad judicandum animatas meae accedere sententiae.

[IV. 5.] Reiicite ergo jesuitarum et per hos corruptorum episcoporum in negotiis civilibus consilia, nolite his credere, quod verum illi possideant tuendae religionis zelum, divitias illi, honores primos, atque insatiabilem dominandi pruritum habent, quae cum perspiciant rerum civilium innovatione labefactari, continuo vobis inculcant, ut privilegiorum antiquorum, quibus perseverantibus illi suum exercere possunt virus, tenaces maneatis. Dicite his sub larva religionis absconsis impostoribus, ut dignitates suas civiles et ornata, in quibus vegetant, palatia atque ampla bona immobilia, quae possident, pauperibus nobilibus et populo, quorum patres sanguinem pro patria atque adeo pro his ipsis bonis fuderunt, cedant; promittite illis, quod cuivis honestam et sacro sacerdotii incorrupti officio competentem dare velitis sustentationem, adsecurate eos, quod in regno illorum spirituali vos fideles esse velitis illorum proles, quod omnia sacra in pretio conservaturi sitis, quod paenas mere spirituales ad expianda peccata destinatas, quales sunt: abstinentia moderata a cibis et potu, orationes, elemosinae opibus cujusvis proportionatae pauperibus, non vero monachis distribuendae, item illa excommunicatio, quae civile hominum non excludit commercium, grato tolerare parati sitis animo. Si serio ista egeritis, videbitis jesuitas et eorum discipulos episcopos plurimos, quasi fulmine percussos, obmutescere, alii vero ex his nacta in sermonibus sacris occasione et omni adhibita eloquentia desumtis ex veteri et novo sacrae scripturae testamento argumentis vos a sancto vestro propo-

[a] Laczkovicsnál: ... ha az egygyes hatalomnak (monarchia) utállyátok igazgatását, (a' melly még-is a' ti arisztokrátziátoknál ezerszer jobb) az anglusoktól, más nevezetes nemzetektől 's Európának leg-böltsebb embereitől leg-okosabb tanátsokat ... kérjetek.

sito removere conabuntur, et tempora jam antichristi advenisse, ut vobis terrorem incutiant, adfirmabunt. Vos interea luce meridiana ex eorum actionibus clarius colligetis adfectus illorum magis ad honores, divitias et dominatum tendere, quam ad arctam caeli viam vobis et ipsis parandam. Exemplum sane habuimus scenae hujusmodi luculentum sub regimine Josephi II. Romanorum imperatoris, qui dum crassos in ecclesiis nostris et ridiculos abusus ad religionis puritatem restituendam sustulit, et bona episcoporum imminuere decrevit, vos ipsi scitis, quam male contenti erant nostri sacerdotes, eum tamquam sacrarum rerum invasorem, Juliano imperatori similem et libertinum vobis depinxerunt, sed tamen nullus in toto regno ita restitit jesuita et episcopus, ut palatium suum aut mollem, in quo nefarius cubat, lectum cum Spielberga ad exemplum Athanasii et Ignatii patriarchae Constantinopolitani[1] commutare paratus fuisset. Bella sane tuendae religionis animositas! Scio equidem, si istam sacerdotes nostri salubrem bono communi patriae nostrae subire aequo jure cogerentur sortem, primos jesuitas nostros accursuros et ingratitudinem, quam erga illos quasi committeremus accusaturos, atque merita in rempublicam literariam ab illis solis posita in medium allaturos. Egregium, me hercle, reconciliandorum animorum refugium! tolle Praii in scribendis Hungarorum annalibus, qui tamen non profundum hominem, sed sedulum poscunt gestorum compilatorem, reliqui jesuitae veri erant musarum pigmei, elementa matheseos, physicae, philosophiae corruptae, architecturae civilis, oeconomiae, historiae Hungariae et aestheticae deformatae repetitis lucri caussa in lucem eructarunt typis, vobis ita, quasi sapientiae humanae colossi, imponebant, et a vestra aeternis ornanda laudibus liberalitate ita praemiati fuere, quasi plus Voltairo, Hallero,[2] Wielandio, Popio, Thomsonio, Gayjo[3] in bellis scientiis, et majora Lokio, Leibnitzio, Cancio[4] in philosophicis, aut Newtono, Eulero, Caillio, Clerautio, Lamberto, Karstenio, Kaestnero et Grangejo[5] in disciplinis mathematicis praestitissent. Prodeat unus ex illis in medium, qui aliquid, quod alicujus foret momenti, invenit, et in commune patriae bonum convertit, meam ego subito mutabo opinionem, vosque rogabo, ut lauream capiti illius imponatis. Si demum aptitudinem prolium nostrarum ad solidam educationem suscipiendam consideretis, quibus tamen nihil, quam infimae sortis libri a jesuitis conscripti communicabantur, facile me etiam non momente concludetis, quod patria nostra, si ad eam, quae in Anglia, Gallia Hollandia,, Svecia et Germania norma studiorum viget, in scientiis exculta fuisset, jam nunc aliis nationibus leges praescriberet, suam egregiam lingvam in labiis exterarum nationum flecti summa cum animi voluptate videret. Quam jucundum hoc, viri nobilissimi, foret pro nobis spectaculum et verae felicitatis civilis quam luculentum

[1] Athanasius alexandriai és Ignác konstantinápolyi patriárka hitelveikért többszörös száműzetést szenvedtek.

[2] Haller Gottlieb Emmanual (1708—1777), svájci irodalmár és történész.

[3] Thomson Jack (1700—1748) és Gay John (1716—1777), angol költők.

[4] Kant Immánuel.

[5] Caille Nicolas Louis, XVIII. századi francia csillagász és matematikus. — Lambert Johann Heinz, XVIII. századi német matematikus. — Karsten Venzel Hans Johann (1732—1787) a hallei egyetem matematika tanára. — Kaestner Abraham Gotthelf, XVIII. századi német matematikus és fizikus. — Talán Graindorge (Graindorgaeus) André (1616—1676), caeni francia orvos, fizikus. (Életrajzi adataikat l. Roggendorf S. C., *Biographisch-Litterarisches Handwörterbuch zur Geschichte der exacten Wissenschaften*, Leipzig, 1863).

testimonium ! Agite ergo, et si contra oppressiones vestris libertatibus inimicas vires vestras sane fortissimas ad exemplum Gallorum in unum hac felici temporis periodo conjunxistis centrum, facite, inquam, ut sacerdotes omnes, quemadmodum Galliae status egere, a regimine civitatis, jesuitae vero, qui inter nos degunt, tantum nomine suppressi a re literaria in perpetuum removeantur. Non unus, viri sapientissimi, sed omnes libertatis inimici e medio tollendi sunt, ut beatam nos et cives nostri agere possint vitam.

[V. 1.] Sed supponam ego vos jam quasi de sacerdotum, jesuitarum, et monachorum perverso in civitatem influxu plene convictos, et jam in id unicum, quod praecipuus erat in hac mea oratione scopus, demonstrandum contendam, ut nimirum leges patriae nostrae atque constitutiones essentiales, quas ab antenatis nostris accepimus, corrigantur. Fatebor inprimis ego vobis, tametsi nullo convictus argumentorum robore, quod leges, privilegia, aut quocunque demum nomine decorandae exemtiones, per quas nos optimus regum Stephanus, et alii illius successores felices reddere voluerunt, iis temporibus meliores atque salubriores fuerint, quam barbara sub Attila vivendi antenatorum nostrorum consvetudo. Concedam ego, atque nomine totius nostrae nationis immortales agam his nostris aeterna celebrandis memoria patribus gratias, quod per hujusmodi leges atque privilegia mitiorem effecerint, et in politiorem redegerint patriam hanc ordinem, per quam nos Hungari exutis feris Scytharum moribus, et sola bellandi virtute retenta culturam ingenii vivendique norman aliis vicinis Europae nationibus plus similem, quam populus orientalis, obtinuimus. Sed quis e vobis, quem neque lucri privati aut dominandi vexat cupido, neque praejudiciorum obcaecat farrago, dicere potest haec ipsa privilegia, et patriae leges veram hodie nostram promovere posse felicitatem? Quis vel obiter in jurisprudentia versatus ignorat leges positivas et privilegia quaevis mutatis circumstantiis et facie rerum politicarum ita quoque in oppositam vergere naturam, ut si olim illae nationis alicujus promoverunt felicitatem, et eam florentem effecerunt, hodie jam illam ad incitas redigant, et dispersa lucis compage ad perpetuas relegent tenebras. Tantum leges naturae et quae ex his immediate fluunt, immutabiles permanent, et omni tempore salubres permanent, reliquae omnes, nisi natio aliqua sibi studio interitum parare velit, in melius transformari debent. In civitate igitur leges, quae, ut ajunt, e p a c t o u n i o n i s e t s u b j e c t i o n i s derivantur, sancte semper conservandae sunt, contra vero, quae ad d e c r e t u m f o r m a e pertinent, mutato corpore politico illae quoque huic metamorphosi obsequantur est necesse.

[V. 2.] Omnes nationes, quae his non insistebant vel ob ignorantiam, vel ob malitiam principiis, tristissimam et homine indignam duxere vitam. Salamon, rex Judeorum, quamvis genti suae navigando ad Indias divitiarum comparandarum et commercii promovendi viam ostenderit, Judaei tamen tenaces legis illius Mosaicae, quae unionem sacrae nationi cum gentibus non circumcisis prohibet, egregium regis exemplum imitari negligentes obscuri et per inopiam rerum pressi solis alebantur superstitionibus.[a)] Muhamedani, quia legem, quae scientiarum culturam illis prohibet, scrupulose retinet, maxima illorum pars sub despotismo et paupertate luget, et tantum primi gentis hujus ingorantis duces fructus colligunt civitatis uberes, in arte bellandi vero ab eo, quo illa apud Europeos duce potissimum Friderico II., immortali

[a)] Martinovics jegyzete : Cf. the *History of America* by Robertson, vol. I. p. 9. § of the Jews.

Borussiae rege, exculta fuit, tempore in omni fere cum Russis et Austriacis conflictu tametsi numero superiores fugantur.[a]

Ignorantes tantum et barbarae gentes receptas semel leges et consvetudines vel quia solis proceribus sunt utiles, vel quod alias temporum circumstantiis adcomodatas substituere non valeant, mordicus sustinent, culti vero populi insignis omni aetate erat praerogativa vel semel receptas perficere, vel in meliores mutare leges. Malabarorum[1] bramines, quamvis in astronomicis scientiis nobis sint antiquiores, et magnam calculandarum ecclipsium possideant facilitatem, nullum tamen alium gnomonis[b] usum, quam ad pagodos eorum versus ortum dirigendos norunt, praecessionem aequinoctiorum prius ab illis, quam a nobis cognitam tantum ad sacros fines adplicant,[c] quia religioni sibi ducunt a praeceptis antenatorum suorum recedere, ub tamen nos ad apicem, ut ajunt, usque quamvis tardiores scientiarum cultores astronomiam perduximus. Dum Angli, Galli vel Hollandi ad has veniunt oras,[d] mirari omnino tantam antiquae nationis ignorantiam deberent, nisi perspectum illis foret, quod nationi huic leges et consvetudines semel receptas mutare bramines[e] prohibeant. Nationes profecto hujusmodi tam in tristi sunt statu, ut saepe maxime illorum vires physicae per doctos unius insulae incolas, aut etiam per unicum acuti ingenii regem vel hujus ministrum gloriae cupidum corrodi, atque instar alicujus machinae in usum converti possint privatum. Anglia sagacibus suis et politicis modis longo tempore omnes curias principum Europae agitavit, et Fridericus II. magni nominis cupidus tantos bellis compescuit inimicos,[f] et ad robur domus suae conservandum eo suos adducit cives, ut hi quamvis pauci in media scientiarum luce onera maxima tantae militiae sustentandae necessaria aequo tolerent, quin in apertas rumpunt flammas animo.

Frustra hujusmodi antiquarum legum, constitutionum et ceremoniarum scrupulosi custodes adserere nituntur, quod ipsi plus se felices sub talibus legibus censeant, quam alia quacunque earum perfectione, nunquam enim haec vox totius nationis esse potest, sed tantum eorum, qui fructus uberes e tali inveterata regiminis forma colligunt. Si vero in hujusmodi societate interdum etiam eveniat, ut populus jugum iniquarum legum in silentio toleret, nemo tamen vel mediocriter in scientiis versatus politicis inferet populum hujusmodi vera perfrui felicitate, sed potius dicendum tam altas oppressionem in tali civitate fixisse radices, ut natio fere tota exceptis sacerdotibus et proceribus omnem amiserit verae beatitudinis e bono civitatis ordine profluentis notionem atque instinctum. Quantum autem auctores hujusmodi regiminis formae, quae subditis non tantum felicitatem, sed vel naturalem illius adsequendae sanctum adimit instinctum a vero civitatis fine, et ab ipsis sacrosanctis humanitatis legibus aberret, videt quisque, qui vel aliquid omnino in tam ampla veritatis hujus luce videre potest.

[V. 3.] Nolite, vos obtestor, meam aversari in factis evidentibus fundatam, quam ego de vobis habeo, opinionem, quod nos omnes et tota natio

[a] Martinovics jegyzete: Vid. *Histoire de mon temps par Frédéric II. roi de Prusse*, à Berlin 1788.
[b] Laczkovics jegyzete a magyar átdolgozásban: néző eszköz, mellyen egy kis lyukon keresztül nézni szoktak.
[c] Martinovics jegyzete: *Voyage dans les mers de l'Inde fait par ordre du roi à l'occasion du passage de Venus par M. le Gentil*, tom. I. en Suisse, 1780.
[d] Laczkovicsnál: ... a' mi vidékünkre jönnek.
[e] Laczkovicsnál: ... az ő braminnyai, vagyis a mi annyit tészen mint papjai.
[f] Martinovics jegyzete: Cf. *Histoire de mon temps par Frédéric II, roi de Prusse*, vol. I. et II.

[1] Elöindia délnyugati részének (Malabar-part) lakói.

nostra ad eam tristem pertineamus, de qua nunc verba feci, classem, quae ob iniquam atque scrupulosam legum, consvetudinum, privilegiorum et inanium ceremoniarum custodiam in tenebris delitescit, et ab aliis cultis nationibus aequissimo postponitur jure. Credite mihi, vos ipsi factis vestris hanc meam confirmastis, et etiam nunc plus, quam unquam, adprobatis opinionem. Si populi alicujus in optimo nati climate, et a natura ad culturam apti illustritas vel obscuritas a legibus et privilegiis tanquam ab unico fonte repeti debet, tunc me etiam tacente vos ipsi fateri cogemini vestrum in scientiis, in artibus, in commercio, in manufacturis et fabricis introducendis statum non nostrae incapacitati, sed legum nostrarum et exemtionum defectui tribuendum ; si igitur omnia ista in patria nostra miserrimam habent faciem, dicamus quoque leges et privilegia, quae vos quasi ad rabiem usque tuemini, tristissima esse, quae nos plus barbaris nationibus, quam cultis hujus seculi Europae provinciis similes reddunt. Legite historiae nostri temporis facta, producite Hungariae annales, ut videat orbis eruditus, quot viri in scientiis, in commercio, in rebus denique politicis patres evasere. Baconem de Verulamio, Vergennium, Nekerum, Mirabeaunem, Pittium, Kaunitzium, Herzbergum[1] et omnium horum patrem Raynaldum[2] in politicis scientiis nullum habetis ; in philosophicis disciplinis Lokius, Hume, Tindale, Hobbesius, Helvetius, Mirabeau, Spinoza, Leibnitzius,[a)] Filius Mendelii, Cantius immortalis, Federus atque Mayerus Vindobonensis[3] apud nos desiderantur, imo pigmaei nostri nonnullis his viris, quos doctior hominum societas ad sidera usque attollit,[b)] in suis scholasticis opellis ignari persecutores vinculis et carceribus minantur, quorum tamen principia sive ob defectum ingenii, sive educationis intelligere non valent. In disciplinis physicis et mathematicis, quem ex nostris jesuitis Cartesio, Newtono, Leibnitzio, Franklino, Bradleyo, Maupertuisio, Caillio, La Landio, Eulero, Lamberto, Kaestnero[4] etc. opponetis? Invenerunt exteri per optimam educationem et regiminis constitutionem excitati acum magneticam, cui progressus navigationis, novi orbis ab immortali Columbo facta detectio, et insignes alii fructus debentur.[c)] Confecerunt hi pyreos pulveres, e quibus ars hodierna bellandi barbaris nationibus fatalis ortum duxit, detexerunt denique aliae nationes artem mineras metallicas

[a)] Laczkovics a magyar átdolgozásban Leibniz nevét kihagyta, s helyette Lamettrie-t írta be.

[b)] Martinovics jegyzete : Filius Mendelii laudat Spinosae subtile ingenium. Vid. *op. Morgenstunden über das Dasein Gottes.* (1785)

[c)] Martinovics jegyzete : Vid. the *History of America* by Robertson, vol. I. p. 46—50, item book II. Birth and Education of Columbus, p. 77.

[1] Az említettek közül a kevésbé ismertek : Vergennes de Gravier Charles gr. (1720—1787), francia diplomata és államférfi. — Az idősbb Pitt William, XVIII. századi angol államférfi, a whig-párt vezére. — Kaunitz-Rietberg Vencel hg., az *Oratio* megjelenésekor Ausztria államkancellárja. — Hertzberg Ewald Friedrich gr., Nagy Frigyes külgyminisztere.

[2] Nyilván Raynal Guillaume Thomas-ra, a Rousseau tanait népszerűsítő francia íróra gondol, akit személyesen is ismert. Vö. 1791. július 18-i beadványát.

[3] A kevésbé ismertek : Tyndale William, XVI. századi angol teológus. (L. 13. l. 11. jegyz.) — Mirabeau (Mirabaud), Holbach álneve. — Filius Mendelii, azaz Mendelssohn Mózes. — Feder Johann, XVIII. századi német filozófus, Leibnitz-tanítvány. — Mayer Joseph, a bécsi egyetem természetrajz tanára ; később Lipót király politikai ágensei közé állt és Hoffmann Lipót Alajossal együtt mindenre kész eszköze lett az uralkodó reakciós terveinek. Martinovics számos jelentésében foglalkozott személyével. (L. *Iratok* 37. sz.).

[4] A kevésbé ismertek : Bradley James, XVIII. századi angol csillagász, a fény sebességének meghatározója. — Maupertius Pierre Louis, XVIII. századi francia matematikus. — De Lalande Michel, francia csillagász, akit Martinovics személyesen is ismert. (L. II. k. 40. l.)

purificandi, porcellanam construendi, boracem praeparandi, lanam texendi, sericum ad usum adplicandi, diversas materias aptis coloribus tingendi, papyrum conficiendi et metallicas literas construendi, e quibus ars typographiae inevitabilem obtinet usum. Dum tumultuario quasi accessu cultiores nationes chemiam[a] ad apicem usque excoluerunt, patresque Helmontium, Libavium, Beguinum, Glauberum, Wilsonium, Boerhaavium, Junkerum, Macquerum, Kantonium, Kronstedum, Margrafium, Spielmannum, Marherrum, Cavendischium, Scheelium, Bergmannum, Kirwanum, Priestleyum, Lavoisierium,[1] et alios innumeros in medium produxerunt, nos frustra Hungarum inter hos quaeremus. Aliae nationes per sagaces leges stabilita educatione optimos produxere jurisperitos: Hugonem Grotium, Boehmerum, Engavium, Wolfium, Puffendorfium, Velthemium, Buddaeum, Langium, Koehlerum, Dariesium, Filangerium, Beccariam[2] aliosque quamplurimos, nos interea tristissimis Verbőczio, Hustio[3] et opere Tripartito justitiam ipsam et formam illius definimus,[b] atque ad hos obscuros fontes, tamquam ad Minois leges,[4]

[a] Laczkovics a kémiát „fel-olvasztó 's választó tudomány"-nak fordítja.

[b] Laczkovics átdolgozásában: . . . . a' leg-szomorúbb Verbötzi, Huszti, Szegedi, Kitonits munkáival az igazságnak csak színét s formáját irjuk le, . . . — (Szegedi János jezsuita, jogtudós. *Tripartitum juris hungarici Tyrocinium* Nagyszombat, 1734 és *Werbőczyus illustratus, uo.* 1740 c. munkái a század végén is közkézen forogtak. — Kitonich János, a XVII. század elején élt jogtudós; Werbőczyt és a magyarországi peres eljárást magyarázó kézikönyvei szá mos kiadásban jelentek meg.)

[1] Helmont Jean Baptiste, XVI. századi belga orvos és természettudós. — Libavius (Libau) Andreas († 1616) német orvos, a rothenburgi gimnáziumban a fizika tanára. — Beguin Jean, XVII. századi francia kémikus, főleg a bányászat kérdéseivel foglalkozott. Magyarországon is járt. — Glauber Johann Rudolf, XVII. századi német kémikus. — Wilson Patrich, XVIII. századi angol astronomus. — Boerhave Herman, a XVI. század leghíresebb medicusa, egyben a leydeni egyetemen a kémia professzora. — Juncher Johann (1679—1759) a hallei egyetem orvosprofesszora. — Macquer Pierre Joseph, XVIII. századi francia medicus, a Sorbonneon a kémia professzora. — Canton John (1718—1772) angol fizikus; a mesterséges mágnes előállításával kísérletezett. — Cronstedt Axel Fredric (1702—1765), svéd bányaügyi szakértő. — Marggraf Andreas Sigmond, XVIII. századi német kémikus. — Marherz Philipp, XVII. századi prágai medicus. — Spielmann Jacob Reinhold (1722—1783), strassburgi gyógyszerész, később a kémia tanára az egyetemen. — Cavendish Henry (1731—1810), angol fizikus. — Scheela Karl Wilhelm (1742—1786), stockholmi gyógyszerész, kémikus. — Bergmann Torbern, XVIII. századi svéd kémikus és fizikus, a stockholmi egyetem tanára. — Kirwan Richard (1735—1812), angol ügyvéd, természettudós. — Pristley Joseph, a híres angol kémikus, akit Martinovics személyesen is ismert. (L. II. k. 30. l.) — (Az életrajzi adatokat Roggendorf i. munkájából idézem.)

[2] A kevésbé ismertek: Boehmer Justus, a XVIII. század első felében élt porosz jogtudós, egyházjogász. — Engau Johann Rudolf, XVIII. századi német jogtudós, a jénai egyetem tanára. — Wolf Christian, a XVIII. század első felében élt polihisztor, egyébként a felvilágosodás filozófiájának legkimagaslóbb német képviselője. — Valószínűleg Buddaeus Johann Franz, XVII. századi német protestáns teológus. — Lang Andreas (1680—1713), lübecki német jogász és költő. — Talán Koehler Johann David-ra, az 1755-ben meghalt göttingai professzorra gondol. — Davies Johann († 1791), előbb antiwolfianus teológus, majd a majna-frankfurti egyetemen a jogtudomány professzora. — Filangieri Gaetano hg., nápolyi jogtudós, Martinovics kortársa. A törvényhozás rendszeréről írt nagy munkáját Magyarországon is sűrűn forgatták, s nemcsak Martinovics, de a többi perbefogott is hivatkozott rá. (L. II. k.) — Beccaria Cesare Bonesana márki, Martinovics kortársa, olasz közgazda. Bűnözés és büntetés c. munkáját, melyben elítéli a halálbüntetést, nálunk is olvasták. Laczkovics János 1795-ben a bíróság előtt is megemlítette nevét. (L. II. k. 513. l., ottani jegyzetemben tévesen Beccaria Giovanni fizikaprofesszorral azonosítottam.)

[3] Huszty István, az egri püspöki Foglár-intézet jogtanára. *Jurisprudentia practica seu commentarius novus in jus Hungaricum* (I—III. k., Buda, 1745) c. munkája még a XVIII. század végén is a leghasználtabb magyar jogi-kézikönyvek közé tartozott.

[4] Minosz, őskori krétai király. A monda szerint ő adott törvényt a krétaiaknak, s annyira igazságos volt, hogy halála után az istenek rábízták az alvilág bírói tisztét.

confugimus. Res politicae summum apud exteros attigere gradum, quem talibus solum viris, quales hodie sunt magnus in Gallia Raynalus, Schlözerus[1] Göttingae et Sonnenfelsius[2] Viennae, attribuimus. In hoc genere scientiarum dum hujusmodi viri postarum insignis usus cursum, schedarum bancalium valorem et circulationem, officiorum politiae theoriam et exactum ordinem excogitarunt, dum denique exterae nationes producta soli et insignis industriae effectus in Americam, in Affricam, in Asiam ex Europa et vicissim ex illis mundi partibus ad nostras post excultam navigandi artem cum summo lucro transtulerunt oras, ita demum laborando divitias auxerunt, suos reges, nobiles et populum ipsum in optima conservarunt, et adhuc conservant felicitate, nos interea, quibus natura praeclarum dedit solum, vires corporis fortissimas, ingenium alacre, animum bellandi primum in orbe, nos, inquam, per solas nostras antiquas leges et privilegia perpetuo quasi lethargiae morbo correpti, otiosi et prae superbia nullo nixa fundamento inflati ignari viximus ; processus seu lites a judicibus tristissimis definiendas in infinitum more Polonorum protraximus, et ad pellendum subinde otium, quia idearum ad culturam communem pertinentium summo laboravimus deffectu quasi ruminantes mistaces nostros, ut vel in longum, vel in girum bene crescerent, antennasque insectorum; aut pistillos plantarum in vultu nostro exprimerent, nutrivimus, vegetativam ita demum ducendo vitam maximam eorum, quae per exiguam industriam, agrorum et vinearum culturam, equorum et boum commercium felix tellus nostra producit, partem ipsi cum tanta inanium canonicorum, jesuitarum, et monachorum adipe onustorum turma consumsimus,[a] et obscuri, si solam bellandi animositatam excipias, permansimus. Pauci e nobis exteras cultas visitarunt nationes, et si qui hujusmodi in se suscepere expeditionem, cum nulla domi scientiarum solidiorum posuerint fundamenta, omnia quasi in extasim rapti Venetiis, Romae, Neapoli, Genuae, Mediolani, Parisis, Lionii, Londini, Amstelodamii, Bataviae, Berolini etc. admirabantur, et solam exercebant curiositatem ; domum reduces patribus suis imponebant, sed fructum pauci admodum ex suis itineribus reportarunt. Protestantes nostri, tametsi veri patriae filii, non domi, sed in Helvetia, Hollandia et Saxonia solidiores coacti fuere discere scientias, quia tamen nullam spem fructus earum colligendi habuerunt, domi in cubilibus suis quasi patriae mortui vixerunt, nostramque jure meritoque barbariem clam execrabantur.

Haec erat, Viri Nobilissimi, ad hodierna usque tempora patriae hujus per leges et privilegia nostra producta lugubris rerum facies. Viximus hactenus quasi in sterili solo nati. Rusticus noster, qui una cum suo domino superflua plane habere posset, in plurimis locis egestatem patitur, et instar jumenti a dominiorum praefectis, maxime vero iis, qui ad episcopos et lascivos pertinent paulinos, fustibus ad labores iniquos contra omnia humanitatis et bonae civitatis jura coguntur, ut ita hi deffectum commerciorum, fabricarum et manufacturarum, ad quae nos ipsa locorum commoditas, rivorum et fluviorum abundantia invitant, alique saltem ex parte compensent. Primi nostri nobiles laxiori vitae dediti et oeconomiae ignari osores debitis excessivis torquentur, a suis praefectis ad lubitum traducuntur, et se sensim his, qui ex eorum bonis

[a] Laczkovics átdolgozásában : a fagygyas, zsiros, kövérségtől el-nehezedett s meg-terheltt haszontalan kanonokok, jesoviták 's szerzeteseknek csordájával költöttük-el.

[1] Schlözer August Ludwig (1735—1809), német történetíró, a felvilágosodás egyik élharcosa, a göttingai egyetemen a politikai tanára.

[2] Sonnenfels Josef (1732—1817), 1763 óta az államtudományok professzora a bécsi egyetemen, a természetjog és a felvilágosult abszolútizmus nagyhatású képviselője.

divites evasere, in suis rationibus oeconomicis subiiciunt. Justitiae administratio, velut alter labyrinthus, erat tardissima, et solis fere magnatibus utilis. Extabant olim apud nos leges, quae adulterium, sagas et incantatores, quos serio existere sacerdotes adserebant, mortis poena plectere aequum existimabant, blasphemi in Deum et sanctos, quamvis scelus istud in ebrietate vel in furia, ut ajunt, prima commiserint, per judices, qui nec elementa juris naturae satis noverunt, crudeli adficiebantur mortis supplicio. Ignobilis a nobili offensus injuriam sibi illatam raro val nunquam apud judices elidere potuit, atque ita vel invitus consilium evangelicum, quod accepto in una faciei parte colapho et aliam porrigi suadet, sequi coactus recedere debuit. Processus inter duas partes stemmate inaequales aut inter nobilem et ignobilem orti viginti vel triginta annis protrahi vidimus, pauperum caussae vero pauperrime quoque tractabantur. In nostra denique regiminis forma, quam hodie restauratam gaudemus, supremus comes alter veluti in suo comitatu absolutus regulus suum vice-comitem, iste veros suos judices nobilium, hi demum reliquos pauperes nobiles et plebem despotice tractant, donis variis se se corrumpi sinunt, atque ita scelera in dies augent, et in medio hujusmodi vitiorum labirintho proles eorum nutriuntur, ut futuri et continuandi evadant despotismi aristocratici fulcra. Publicae interim viae ad promovendum commercium necessariae aliae nunquam, aliae vero raro et male reparabantur, fluvii rippas et agros adjacentes subvertebant, loca plura cum damno summo inundabant, et nos vix unum melioris notae ad Eszekum pontem ultimis his annis construi fecimus.

Unde jam, dicite, quaeso, lugubris hic patriae nostrae fertilissimae status? Non profecto ille a nostra incapacitate, sed a nostrarum legum et privilegiorum prava indole repetendus est. Hungarus enim generatim est homo audax et ad bellandum natus, ingenium habet acutum et alacre, in incessu est gravis, in colloquio lentus et modestus, mendacia et jactitationem odit, promissum verbum tenet, versipellem e consortio suo hominem excludit, avaritiam e longinquo fugit et hospitalitatem summe colit, vaferriman gentem Rascianam persequitur, et Slavum[a] e numero plane hominum excludit. Ita ego me ipsum et Vos inveni a natura comparatos his Vos exterae etiam nationes cultae depinxere coloribus; reliquas vero, quas gestamus, imperfectiones non a natura, sed maxima ex parte a sacerdotibus et patriis legibus, item a receptis consvetudinibus ab hodierno Europae statu toto coelo aberrantibus contraximus. Per hos fontes corrupti nobilitate sola delectamur, laudari adfectamus, dominari cupimus, sacerdotum astutiam veram pietatem existimamus, laborem intricatum in oeconomia, commercium majus et ipsos aversamur mercatores, jugum magnatum despoticum aequo toleramus animo, processus mirum in modum amamus, denique more omnium gentium ignorantium ceremonias civiles coluimus, ita quidem, ut nullum in patria nostra actum politicum vel religiosum legitimum putemus, nisi ille inani quadam impensis civium peracta pompa robur suum consequatur. Ideo rex apud nos coronari debet, primas regni, palatinus, episcopus, supremus comes etc. vano quodam adparatu inaugurantur, quasi comico hujusmodi actu ad obeunda officia aptiores redderentur. Novissime tantopere hunc ceremonias tractandi ostendimus in transferenda Budam corona pruritum, ut tam doctiores patriae filii, quam cultiores exterae nationes riserint audientes, quod inanimatam coronam, sensu et ratione destitutam Latino sermone, barbarismis et jesuiticis

[a] Laczkovics „tót"-nak fordítja.

Latinitatis flosculis referto, affati fuerimus,[1] quod ad hanc custodiendam splendidam patriam militiam magnis sumtibus creaverimus, et ad paupertatem majorem nobilium partem redegerimus, ubi tamen in hoc felici circumstantiarum politicarum concursu de ea regiminis forma nobis serio cogitandum foret, quae nostro felici solo, nostris bonis qualitatibus a natura acceptis et moderno Europae statui adcomodata et veram omnium civium felicitatem, et eam humanae libertatis sortem promovet, quae cum eorum securitate non collidit.

[V. 4.] Si ista, quae Vobis nunc commemoravi, sine ira, praejudiciis et timore examinetis, leges atque privilegia, quae Vos ad illum, de quo verba per solum veritatis studium incensus feci, statum deduxere miserrimum atque obscurissimum rite perpendatis, nihil omnino est, quod a fulminibus vestris ego pertimescam, nihil etiam superest, quod in vinculis praejudiciorum vestros retineat animos tam ad reiiciendas plurimas antiquas nostras constitutiones, quam ad novas salubrioresque condendas leges, ut ita primi post immortales hodiernos Gallorum status in Europa humanae libertatis evadamus restauratores,[a] qui omnium primi in bellicis artibus jam olim facti fuimus invicti et intrepidi heroës. Nullus sane e doctioribus jam hodie ambigit ejusmodi leges in societate civili adsumi posse, quae et securitatem publicam celeri promovent passu, et potiorem libertatis naturalis partem civibus relinquunt, quae eorum promovet in commercio, in oeconomia, in artibus, in fabricis, in manufacturis erigendis, in bellicis functionibus et in scientiis ad apicem excolendis activitatem. Experientia enim ampla cultiores nationes edoctae fuere non jam in illa securitatem publicam et libertatem naturalem stare oppositione, in qua lux et tenebrae, scientia et fides, despotismus et civium felicitas se se continuo elidunt. Tempus illud felix jam superviximus, quo in Europae et Philadelphiae viri doctissimi hoc seculo ex tristibus monarchiarum et reipublicae effectibus didicerunt,[b] cum securitate civium per harum regiminis formam ad speciem procurata ita homines suis naturalibus exui facultatibus, ut maxima eorum pars in egestate et oppressione vivens more jumentorum ad nutum unius principis vel regni procerum tractetur.

Ostendite ergo, Viri Nobilissimi, quod non phanaticos sub jugo sacerdotum militantes pessimos Austriacos imitemini Belgas, sed quod Gallorum philosophica sequi velitis conamina.[c] Colligite ex gremio vestro et tota reliqua natione viros, qui intellectu egregio, vasta philosophiae, jurisprudentiae civitatis et politiae pollent doctrina, qui hominis adfectus norunt, soli nostri perspectam habent fertilitatem et indolem, qui nationis nostrae et vitia, et virtutes, vires et limites activitatis quasi in speculo intuentur. Ab his petite consilium, quid in tanti momenti negotio agendum sit, et quae via ad beandam nationem nostram eligi debeat. Viri profecto hi, qui tam sub Austriaca regiminis forma, quam sub vestris malis constitutionibus et privilegiis ignoti

[a] Laczkovicsnál: ... hogy így Európában annyi sok nemzeteknek, mellyek magokat a' tudományokban és mesterség-ügyekben ki-tzimerezték, ...

[b] Laczkovicsnál: Már el-értük azon boldog időt, mellyben Európának leg tudósabb emberei az arisztokrátziának szomorú történetei 's következéseiből kitanulták azt, ...

[c] Laczkovicsnál a mondat második része: ... hanem hogy a' leg-okossabb embereknek akarjátok inkább filozofiához alkalmaztatott törvénnyeit nyomozni.

[1] A koronának Bécsből Budára hozásával kapcsolatos sorozatos ünnepségek igen nagy irodalmát részletesen felsorolja Kosáry. Bevezetés i. m. II. 347—349. l. L. még Keresztesy József naplóját: *Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII. század végén.* Pest, 1868, 196. s köv. l.

viventes patriae suae deplorabant sortem, hodie ruptis phanatismi sacerdotalis et despotismi tam monarchici, quam aristocratici vinculis,[a] in apertam prorumpent lucem, et in publico comitiorum vestrorum consessu vos serio exhortabuntur, ut animo tranquillo atque ab omnibus praejudiciis libero examinetis, an veram et in juribus humanis fundatam caussam habeatis Josephinas funditus evertendi innovationes, per quas in scientiis nefaria jesuitarum doctrina resecta fuit, et cuivis ad capessenda solida et sana in omnibus disciplinis principia aditus patebat, per illas aeternum demum humanitatis monumentum positum erat in religionum tolerantia, et plebis a jugo magnatum moderata libertate. Quaerent hi viri a vobis, an non melior sit et magis salutem patriae promovens a Josepho II. introducta regiminis forma, quam vestra impolita rudioris aristocratiae et toti nationi praejudiciosa principia?

[VI. 1.] Si Vos studio veritatis incensi ad hujusmodi quesita egregie responderitis, quod Vos ipsi in cultura scientiarum in delicatis admodum politiae et jurium civitatis principiis ingenia vestra inscrutabili fere ministerii Austriaci et Leopoldi II. lento passu ad finem secure serpenti judicio opponere valeatis, quod Vos jam ultra ingenii infantiam profecti sitis, et ideo patria potestate illimitata opus non habeatis, quod denique Vos ipsi adhuc meliorem regiminis formam, quam Josephina fuerit, introducere et velitis, et sciatis, tunc demum in eodem consessu vestro naturali idearum nexu haec in medium prodibit adcurato examine discutienda quaestio, an etiam vires et unanimem in cordibus vestris consensum ad evertendum monarchicum in regno nostro regimen foveatis. Principes monarchias suas tamquam haereditatem illis jure divino et humano competentem considerant, quae illis splendorem in hocce mundi theatro et magnitudinem tribuunt, terrorem vero toti generi humano incutiunt. Hujusmodi motiva tantum illis erga suas monarchias amorem regendi inculcant, ut has sine maxima vi (quam illi rebellionem vocant nationis)[b] a se avelli non sinant. Infelix igitur illa gens est, et majorem sibi parat interitum, quae concepto libertatis pruritu vires intrinsecas non habet, ut excusso monarchico jugo sub humanis respirare possit et felicitate frui legibus.[c] Vos ipsi scitis, quantum Hispani Hollandis, Helvetae Alberto,[d][1] Americanis Angliae restiterunt,[e] et quantas hodie in Gallia regis aere corrupti clientes spargant dissensiones, ut eversa humana nationis constitutione et regimen monarchicum, et perpetua civium redeat captivitas.

Examinate, quaeso, aliquanto adcuratius diversarum nationum, quae patriam inhabitant, indolem, plurium religionum duces sacerdotes et militiae Hungaricae animum disciplinae militari adsuetum, et tunc ipsi judicate, an etiamsi justam haberetis caussam, possibilis inter nos sit animorum et virium consensus? Omnes hae civium nostrorum classes solida destituti educatione varia hoc in negotio fovent sentimenta: Graecorum prosapia, quam nos

[a] Laczkovicsnál: . . . öszve-törvén a' bűbájos papságnak, a' többek mellett lévő keménykedő határozatlan hatalomnak [így nevezi Laczkovics a despotizmust] lánczait, . . .

[b] Laczkovicsnál: mellyet ők méltán párt-ütésnek neveznek,

[c] Laczkovicsnál: Boldogtalan lészen tehát az a' nemzet, és nagyobb veszedelmet készit magának, melly a' szabadságnak meg-részegedvén tsiklandoztató gőzitől, még-is nintsen annyi belső ereje, hogy falba [!] rugván a' monarkhia ország' igazgatásának módgyát, nem tudom mi féle más egyéb emberi törvények alatt bóldogabbul és biztossan lehessen.

[d] Martinovics jegyzete: Vid. *Histoire des hommes, ou l'histoire nouvelle de tous les peuples du monde.* Paris, 1783.

[e] Laczkovics a mondat ezután következő részét elhagyta.

[1] Nyilván Habsburg Albertre gondol, akinek uralma ellen a XIII. század végén elkeseredett küzdelmet folytattak a svájciak.

Rascianam gentem ab Illiris verioribus distinctam vocamus, astutia sibi connaturali interitum vobis apud regem parabit, primores illorum, veluti infantes, ad thronum regiae majestatis confugient, huic blandientur, ut vestrum excutere possint jugum aristocraticum. Sacerdotes nostri divitiis, honoribus et imposturis adsueti perpetuo essentiales regni constitutiones propugnabunt, quia harum vigore illi primum regni efficiunt statum ; monachi claustra sua repetent, ut in his Veneri vulgivagae et Bacho indulgere possint. Superintendentes melancholici, pastores rigidi et cervice, biblico quasi spiritu, inebriata lente incedentes,[a] popae, archimandritae, metropolitae atque igumani[1] quasi totidem calliditatis Arianae ab Orco revocatae fulcra jure tolerantiae superaedificato etiam bona immobilia ampla more nostrorum praetendent episcoporum, ut ita omnis rusticorum fere labor atque fructus inde collecti in adipem transeant sacerdotalem.

Miles noster vulgaris melius in statu militari, quam domi a suo domino tractatus, atque subordinationi adsuetus praefecto, tribuno aut centurioni militum potius, quam cuicunque alteri seductioni obediendum esse aequum judicabit ; praepositos vero horum quam paucos in partem vestram adducere possitis, facile quisque perspiciet, qui rite perpenderit, quod hi plurimi sine solidioribus studiis philosophicis, jurisprudentiae et politicis militiae nomen dederint, et ideo tantum de veriore et virtutibus innixa regiminis forma, de monarchiae et aristocratiae defectibus[b] atque de politico civitatum Europae aequilibrio judicium ferre valent, tamquam omnium harum rerum scena in concavo lunae disco tractaretur. Si qui ex his meliori ingenii acie praediti neglectam in scientiis culturam privata compensarunt lectione, vident luce meridiana clarius tristem vestram et totius nationis sortem eo per magnates et sacerdotes redactam, ut vix huic ullum efficax remedium poni possit ; vident etiam cum lacrimis, quod vos potius episcopis et praelatis subinde voce ob fistulas gutturis ungvinosas raucedine molestata in ecclesiis cantantibus ampla in praemium bona detis immobilia, quam illis, qui pro principe et patriae vestrae securitate arduos belli sustinere labores ; ideo prudenter concludunt principi potius et regimini monarchico, quam ingratae suae patriae fidelitatem esse praestandam.

Denique inter Vos ipsos quam pauci sint, qui deposito principis, comitis et nobilis titulo, atque civis nomine adsumto humanam instar Gallorum adfectent introduci in regno nostro libertatem, dicere supervacaneum puto ; alii enim aristocatiam Orco ipso plus horribilem restauratam cupiunt, alii titulis aulae, dignitatibus, crucibus, stellis et clavibus, quasi infantes pomis aureis delectantur, et ideo omnia vestra conamina, tametsi patria veste ornati, funditus evertent ; alii demum ad exteros recurrent monarchas, a quibus facile ob summum in politicis et substilissimis ministerii principiis defectum decipientur. Si jam vos in tanta animorum vestrorum discordia atque inextricabili confusione pedem adhuc ad evertendum regimen Austriacum moveri posse existimatis, tunc merito mihi suspicari licebit vestros tanto effrenatae licentiae torqueri paroxismo animos, ut neque solitas sani hominis peragere possitis functiones.

[a] Laczkovicsnál : ... superintendensek, vagyis elől-járók, durva prédikátorok, kiknek agy-velejek bibliának gőzitől által-lévén párologva, ballagó lépésekkel, kövérségtől gráditsozott tokával, meg-meredt fő és nyakkal járkálnak, áltokban pedig mint fujtatók szuszognak.

[b] Laczkovicsnál csak : az arisztokrátziának hibáiról.

[1] Az apát neve a görögkeleti egyházban.

[VI. 2.] Sinite ergo, Fratres Nobilissimi, corda vestra hodie ad capessendam flecti veritatem, agnoscite confidenter, quod hoc adhuc tempore nihil publice cum fructu contra fortes monarchiae muros, quos sagacissimum et in arte politica quasi senio confectum custodit ministerium, moliri possitis; etenim tantos jam in machinationibus commisistis errores, qui procul dubio laborum vestrorum ridiculum producent abortum. Laudem sufficientem Vos a posteris nostris merebimini, si nunc rabiem erga regimen monarchicum conceptam in mitem, sed subtilem converteritis politiam, cui insistentes proponite regi nostro talia, quibus illius nihil minuatur auctoritas et potestas. Promittite illi omnia belli continuandi subsidia, ut ille finem suum obtinere valeat, si barbaram Turcarum nationem ille a vobis removerit, vestra augebuntur commercia, et nos ditiores evademus. Removete omnia bona immobilia a sacerdotibus, et ex his constituite fontes, e quibus omnis sectae religionis in regno per tolerantiam introductae sacerdotes pro ratione suarum dignitatum et laborum annua obtineant in parato aere vitae honesta subsidia, et ideo vetitum illis sit liberas acceptare eleemosinas. In hoc statu solatium habebitis verum in lucem prodire sacerdotem pium, modestum, minus phanaticum, plus laboriosum, minus ventricosum, non ita rubicundum, Bacho et Veneri plus inimicum. Ex iisdem bonis immobilibus alium parate fundum, ex quo nostri ampla milites in senectute recipiant pro ratione suorum meritorum et officiorum a vobis praemia, quae plus illos ad vestram tuendam salutem allicient, quam nescio qualia nationi deposita juramenta; advolabunt illi e quantumcunque dissita provincia ad auxilia patriae praestanda, si hanc, quae illis larga omni tempore dedit munera, opprimi audiverint. Denique tertium adhuc ex oblatis sacerdotum bonis[a] constituite fontem, e quo quotannis iis praemia proponantur, qui in scientiis, in commercio, in fabricis, manufacturis et in agricultura aliquid cum utilitate et felici progressu in effectum deduxerint. Hac enim tantum ratione consepulta vel sopore obruta ingenia evigilabunt, aut nedum exculta mirum in modum perficientur, et vestrae opes in dies augebuntur. Si porro formam in omnibus justitiae tribunalibus illam, quae Borrussia floret, acceptaveritis, et patriae nostrae adcomodaveritis, tunc demum plurimas injurias, judicum et advocatorum scelera, pauperum, denique litigantium ruinam salubriter impedietis. In scientiis denique tractandis, si viros vel exteros fama illustres, vel doctissimos patriae filios exclusis jesuitis vocaveritis, eam profecto humanae sapientiae attingetis sortem, quam olim Graeci ab Aegyptiis et Romani a Graecis obtinuerunt. Turpius profecto est in perpetua remanere rerum solidiorum ignorantia, quam resectis a re literaria jesuiticis principiis exteros in subsidium vocare.[b] Atque ista sunt, quae vos sine ulla vi potestati regiae per diploma a Carolo VI. et Maria Theresia regina nostra subscriptum[1] inferenda in futuris comitiis vestris stabilire debetis, si non vestram tantum, sed totius nationis quaeritis salutem. Si ita vestram regiminis formam emendaveritis, rex pius et justus vos amare debebit,

[a] Laczkovics itt betoldotta: ... a papoknak azon jószágaitól, mellyeket mint nekiek azon időkben adtunk, " midőn még a' józan elméskedés helyett országunkban a' tudatlanság, babonaság 's bűbájosság uralkodtanak, 's a' józan ész még böltsöben pólyázva rengettetett, ...

[b] Ezt a mondatot Laczkovics kihagyta.

[1] Az 1790/91-i országgyűlés ellenzéke, arra hivatkozva, hogy II. József nem koronáztatta meg magát, kijelentette, hogy ezzel megszakadt a Habsburgok örökösödésének fonala, s II. Lipót csak választás révén foglalhatja el a trónt. A választást viszont egy olyan koronázási hitlevél elfogadásához kötötték, mely a rendi jogokat minden korábbinál jobban körülbástyázta volna. II. Lipót azonban végül is csak a III. Károly (mint császár VI.) és Mária Terézia-féle hitlevelet volt hajlandó kibocsátani.

impium vero, quem secula dare possunt, facile per eam nostra compescet posteritas, nobisque immortales aget gratias, quod tam sagacia humanae libertatis introducendae posuerimus fundamenta, qui ipsam ad normam Pensilvanorum[1] et Gallorum introducere non valemus regendae patriae nostrae formam virtuti et adorandae innixam humanitati.[a)]

[VI. 3.] Vidistis jam horum omnium commemoratione, viri nobilissimi, quod antenati nostri magno labore et copiosa sangvinis effusione fertilem hanc occupaverint patriam, quod et illi magni fuerint heroës, et nos prima in bellando excellamus fortitudine, et ideo facile perspicietis, quod non soli vos, sed tota natio nostra jus omne possideat libertatem veram a me superius explicatam tueri. Scitis etiam, quantum influxus sacerdotum in civitatem et omni societati civili, et nostrae cumprimis nocuerit patriae ; ideo facile convinci potestis ea, quae illi vobis, ut antiquum retineatis, regiminis vestri chaos inculcant, falsa esse, et solis sacerdotibus proficua. Detracta ergo illorum pietatis larva, et visa hac, quam attigi legum nostrarum et regiminis formae emendatione, nihil est, quod vos a verae libertatis fundamentis introducendis retinere possit nisi malitia voluntatis, vel error intellectus, quae duo vos ipsi non execrari non potestis. Si rex Stephanus et alii illius successores rejectis legibus, consvetudinibus et moribus barbaris sub Attila vigentibus meliores nationi nostrae proposuerunt, quare nos non perfectiorem et moderno Europae statui magis adcomodatam relictis antiquiorum regum nostrorum legibus possemus sine ulla violatae erga hos reverentiae suspicione introducere regiminis formam? Vel fortassis putatis nos antecessoribus nostris deteriores esse, aut minori pollere corrigendae sortis nostrae auctoritate, aut plane magis esse ignorantes? quod ultimum si admittatis, non illud ego nostrae ingenii debilitati, sed corruptioni per leges nostras caussatae adscribendum esse puto, et vel ideo ab his interitus nostri pessimis fontibus recedendum esse quisque veritatis amator concludet. Forma profecto regiminis nostra, quae tot seculis nos in classe ultima Europearum nationum spectata ingenii, artium et commercii cultura retinuit, tanto pejores producere debet effectus, quanto plus aliae vicinae nationes cultiores evadunt. Quare Judaeorum respublica a tempore, quo Romani regnare ceperunt, collabi debuit? quare tot seculis manent Judaei suppressi? Nonne quia et Romanorum imperium, et Christianorum principum civitates longe cultiorem, et toto coelo a Judeorum vivendi norma diversam adoptarunt regiminis formam? Ottomanii quamvis numero et viribus physicis majores a solis jam pressi fuere Moscovitis,[2] hodie autem tam ab his, quam ab Austriacis sine ulla notabili resistentia ex Europa expelli possent, nisi Angli, Borussi, Sveci et Hollandi rationibus politicis commoti duos hos Turcarum hostes impedire conarentur.[3] Polonia etiam lethalem suae existentiae a Borussis,

[a)] Laczkovicsnál: ... Köszönetet és hálaadásokat fognak azért nekünk adni, hogy minekutánna a' többi európai ki-finomodott nemzeteknek, frantziáknak, a' jó erköltsökre 's imádásra méltó emberiségnek törvénnyeire épült ország' és polgári társaság' igazgatásának formáját országunkban, a' mellyhez ez éppen nem illik, bé-hozni tehetségünk 's elegendő erőnk nem vólt, még-is némü némü képpen a' szabadság bé hozatása fundamentomának az e'sö köveit meg-vetettük.

[1] Célzás az amerikai függetlenségi harcra. A szabadságukért szövetkezett gyarmatok első kongresszusa 1774-ben a pensylvaniai Philadelphiában ült össze.

[2] II. Katalin cárnő alatti török–orosz háborúra gondol (1787–1792), melyben a foksáni és rimniki ütközetekben az oroszok megverték a török hadsereget és Oroszország határait a Dnyeperig tolták ki.

[3] Bár ez így kissé túlzott kijelentés, az bizonyos, hogy nemcsak az orosz, de a Habsburg-monarchia csapatai is fölényben voltak a törökkel szemben. Hogy II. Lipót a szisztovai békében mégis számbavehető területi nyereség nélkül fejezte be a háborút, annak valóban az európai diplomáciai helyzet volt az oka.

Austriacis et Moscovitis accepit avulsis aiquot provinciis ictum, et plura adhuc ob suam regiminis formam metuenda habet vulnera.[1]

Pejorem adhuc nostra, proh dolor! natio subibit sortem, si nunc illam, de qua verba feci, non adoptaverimus regiminis nostri emendationem. Dicite, an non jam in agone aristocratica nostra erat sub Josepho II. libertas? Quis ex vobis illius reformationi resistere ausus fuit, murmurastis domi inter pocula buccis inflatis, accusastis nescio quos patriae proditores, et tamen illi contra privilegia nostra imperanti et non coronato obedivistis? Date mihi, quaeso, responsum nostra dignum nobilitate, an non aristocratica nostra nationi noxia libertas ad suum in perpetuum abiisset nihilum, si imperator bellum Turcis eo recte tempore, quo nostra maxime premebatur libertas, non indixisset? Error iste illius et mors nationi fatalis, non vero vestra sive animositas, sive prudens regiminis forma vos a jugo salvos fecit monarchico, quod tamen nationi re melius examinata salubrius, quam sacerdotum et procerum nostrorum infana opprimendi libido esse dici debet. Ad tardiora tempora metamorphosis regni nostri a Josepho II. meditata relegatur, qua eveniente proles nostrae accusabunt nostram in tuendis antiquis privilegiis pertinaciam. Domus Austriaca bellicis intricata negotiis omnes iniquitates nostras dissimulat, et nobis nunc tamquam malo alicui necessario blanditur, interne ridet, dum diversorum comitatuum barbaro sive Latino, sive Teutonico stilo exarata et typis impressa legit quasi ab Orco resuscitata antiquiorum Scytharum sentimenta. Quodsi externam feliciter concludere potuerit et stabilire pacem, tunc vestra unico responso omnia evertet in comitiis stabilita aristocratica in nationis totius utilitatem conamina; si vero hujusmodi pax cum Borussis et Turcis e votis non successerit, tunc ad captandum quasi ignorantis nationis alicujus animum methodo jam practicata denuo utetur, vestes familia regia induet nostras, ceremonias, quibus delectamur, observabit, et nos ad summum ex odio, in quo nunc fermentamus, perducet in omnibus dandis subsidiis enthusiasmum. Similiter Columbus, Bougainville[2] et Cookius[3] cum feris egere nationibus,[a] parvas res et viles illis dederunt, ut producta illorum aurum, certum telae genus et alia majoris momenti reciperent. Hollandi mercatores in insula Java regibus suum gestare sinunt scutum, et in curru vehi deaurato concedunt; pro hac autem nuga et ipsi reges Hollandis obediunt et subditos suos in subjectione despotica his praestanda mercatoribus conservant.[b]

[VII.] Quid moramini ergo, Viri Nobilissimi, faciem antiquarum constitutionum nostrarum tristem illesa regis nostri auctoritate in laetiorem et magis humanam mutare? Natura ipsa, ne lethargiae morbo quasi obruatur, continuo omnia mutat, et nullum mutationum repetit casum, planetae et cometae continuo progrediuntur, et tellus nostra declinationem suae ecclipticae continuo mutat, in ipsis stellis fixis motum observant astronomi, nullum

[a] Martinovics itt jegyzetben Robertson, *History of America* (I. k. First interview with the natives, p. 120—138), a *Voyage au tour du monde par la Fregat du Roi* (Paris, 1772) és a *Supplement au voyage au tour du monde de M. Bougainville* (Paris, 1771) c. munkákra hivatkozik.

[b] Martinovics jegyzete: Vid. *Voyage au tour du monde* par M. Bougainville.

[1] Ez be is következett 1795-ben, amikor Lengyelországot teljesen felosztották egymásközt Oroszország, Ausztria és Poroszország.

[2] Bougainville Louis Antoine (1729—1821), francia hajós. 1766—68-ban két hajóval körülhajózta a földet. Utazásáról Martinovics által többször idézett munkájában számolt be.

[3] Cook James (1728—1779), angol hajós, a Hawai szigetek felfedezője, többször körülhajózta a földet.

sidus nisi apparenter retrogradum dici potest, climata in tellure, anni, tempestates, minerae, plantae, animalia et homines in dies novas subeunt vicissitudines; nationes Europeae continuo sese perficiunt, et versus summum scientiarum et politiae apicem progrediuntur. Et tu, Hungare nobilis heros, a natura bonus et ad omnia aptus inanis omnium horum progressuum manebis spectator, tu, qui omnem percutis hostem, maximo tuo hosti, sacerdoti corrupto, adhuc obedies? Quantum tu ita inflexibilis manendo et humanitatem, et tuam adficis perpetui contemtus macula patriam, videre omnino debes, si te corruptus sacerdos et leges tuae sensibus necdum privarunt, ut in media cecutias luce. Convertite paululum oculos vestros in totam nationem nostram Vos quasi rogantem, ut relicta vestra iniquissima aristocratica regiminis forma humanam, et virtuti innixam introducatis, atque ita beati omnes evadamus. Dicite jam per me licet cum corrupto sacerdotum grege hac mea oratione vestrae patriae fuisse proditorem vel protestantem, vel plane e Teutonicorum ortum sangvine, quem vos nunc cum scandalo aliarum nationum ridicule persequimini, vestes illorum, quasi vero hujusmodi tunicis Americani, Angli, Helvetae, et Galli despotismi osores etiam non uterentur, contemnitis, tamquam haec natio et non leges nostrae sacerdotum fraudibus junctae vobis nocuisset. Dicite, quidcunque velitis, dabo vobis lubens veniam, et ad tribunal sapientum solenniter adpello, dicent hi me unum fuisse, qui neque vestram benevolentiam, neque domus Austriacae favores in hoc sermone captavi, qui palam vera nationis suae bellica laudavit merita, qui larvam pietatis vestrorum detraxit sacerdotum, qui religionem et sacrum sacerdotium intactum reliquit, qui Vos ad veram invitavit totius nationis libertatem, qui viam Vobis ostendit optimam, quomodo stabilitis optimis in patria legibus Vos in flore scientiarum, commercii, agriculturae, artis bellicae omnes doctiores, ditiores, et magis, quam hactenus, unanimes vivere possitis. Si sequi ista detrectatis, vivete in obscuritate, et perpetuas consectemini ignorantiae latebras, ego autem, qui meis impensis aliis cultis nationibus similem attigi saniorem rerum cognitionem, ignotus inter vos dies meos transigam, scuto virtutis et humanitatis munitus imperterritus inviolabili mortalitatis fato obviam ibo, atque vestram aeternis dignam lacrimis sortem deplorabo.[a)]

b.)

1791 december

Laczkovics János jegyzetei
az Oratio magyar átdolgozásának függelékében.[1]

A jegyzetek tartalma:

a) [I.] *A nemesi kiváltságok lehetetlen voltáról;* [II.] *a Királyi és Hétszemélyes Tábla törvénytelen ítéleteiről;* [III.] *a bírák és arisztokraták megza-*

[a)] Az utolsó mondat Laczkovicsnál: Ha ezeket, a' miket mondottam, követni nem akarjátok, éllyetek setétségben, s' maradgyatok a' tudatlanságnak örökös felhőiben; én pedig, a' ki költségeimmel más pallérozottabb nemzeteknek jutottam józanabb esmérésihez, esméretlenül fogom napjaimat közöttetek tölteni, a' jó erkölts és emberiségnek paizsával őriztetődve lévén, bátran fogok a' felbonthatatlan végezésnek eleibe menni, és a Ti örökös zokogásra méltó sorsotokat siralomra fakatt szemekkel könyvezni fogom.

[1] Laczkovics munkájára l. 110. s köv. l. Az itt közölt jegyzetek a nyomtatott kiadvány 126—182. l.-ján vannak.

bolázásának szükségességéről ; [IV]. *bízzanak II. Lipótban, hogy a törvények megjobbításával megszabadítja az országot a mágnások és papok jármától.*

b) [I.] *Az egyes főúri családokban örökletes kiváltságokról ;* [II.] *II. József harcáról az arisztokraták és a klérus egoizmusa, nepotizmusa és fanatizmusa ellen.*

c) [I.] *II. Józsefet a nemzet érdekében hozott reformjaiért az arisztokraták támadták meg, s ők akarták II. Lipótot arra szorítani, hogy a reformokat tagadja meg ;* [II.] *a jozefinista reformok védelme ;* [III.] *a magyar arisztokrácia 1790-beli viselkedésének jellemzése.*

d) [I.] *A papság káros szerepe Magyarországon a múltban és a jelenben.* [II.] *Figyelmeztetés az arisztokratákhoz* [III.] *és a nemesekhez,* [IV.] *felszólítás a kisnemesekhez, polgárokhoz és a köznéphez.*

Nyomtatásban megjelent : *A Magyar-ország gyűlésiben egyben-gyűlt méltóságos és tekintetes nemes rendekhez 1790-dik esztendőben tartatott beszéd. Most deák-nyelvből magyarra fordíttatott.* Hely nélk., 1791, 16° 182 l. — Példányai : Széchényi Kvt. : ER 566/d ; Bp. Egyet. Kvt. : Ca 5040. ; Tud. Ak. : M. pol. 0366. ; Fővárosi Kvt. : 46.547. ; Sárospataki Kvt. : III. 2160/a ; Szegedi Egyet. Kvt. 49.919 ; St. A. Vertr. A. 50. fasc. ; O. L. Vertr. A. 39. fasc. — Laczkovics *a)* jegyzetéből szemelvényt közöl : Koroda Sándor, *A magyar felvilágosodás breviáriuma.* Bp. é. n. 113—114. l.

Laczkovics jegyzetei a szöveghez kapcsolódnak, bár ez az összefüggés egészen laza és a szöveg többnyire csak az alkalmat adja elmondásukhoz.

Az *a)* jegyzet a szövegnek a latin eredetiben nem levő, Laczkovics által betoldott részéhez kapcsolódik (121. l. a jegyz.), melyben a nemesi kiváltságokról szól.

a) A mint ezek [a privilegiumok] közül rövideden egynehányat példa gyanánt Verbőtzinek egyben tópoltt, horgossan fatsarodott törvinnyeiből az Olvasónak itten eleibe teszem. Ollyan példának okáért ez illyen p r i v i l e g y i u m, ahol eképpen szóll ezen sokféle töredékeknek egyben ragasztója.

[Itt idézi a Hármaskönyv II. könyve 40. címét, mely kimondja, hogy „minden főpap és bárói tisztet viselő, valamint püspök-süveggel és gyűrűvel ékeskedő apát és prépost, méltóságánál fogva tíz nemes személyével felérő esküt tehet."]

[I.] És illy módon ezen fel-mitrásodott, gyűrűsedett, egynéhány százezer forintoknak jövedelmiből rész szerént fel-hasasodott 's tokásodott, rész szerént pedig a' puha élettűl fajtalanság 's bujálkodástól ki-aszalódott testű, következendőképpen a' mindenben való mértékletlenségtől meg-romlott, meg-keményedett eszű, lelkű és szívű papoknak lelkek-ismérettyekre le-tett esküvései, és a' hivatalbéli bárónak, kik hasonlóképpen ezerni ezeres jövedelmeknek bőségiben úszván, vont ezüstű kárpitos palótákban sétalnak, bíborbársony-aranyban öltöznek, hogy ezek által érdemetlenségeknek sötétségét a' fémlő aranynak és égő tüzekkel csillámló köveknek költsönözött ragyogásával néma-néma módon ki-pótolhassák, kik tollas dunyhás ágyakban rövid kotsonyás zömökségű, avagy a' fajtalanság és mértékletlenség által elsápatt, szikkat, öszve lohatt testekkel a' vánkusokon (ha még el-hervadott erejek néma-néma-képpen engedik) nézéssel, gondolatokkal vagy tapingatásokkal bujálkodnak, kik a' mély gondolkozást és fö-törést kivánó munkákat más szegény nemes concipista cancellista s e c r e t á r i u s o k r a bízzák, a' méglen ők magok biliárdon, játék-asztalnál vagy más egyébb tsavargó helyeken dohányoznak, puntsoznak, pénzeket vesztegetik, ezeknek úgy mondom a' bároknak az ő az i s t e n h e z k ö t e l e s hittyekre le-tett esküvései egy-gyenként véve annyit érnek, mint más t í z n e m e s embereknek esküvéssel petsételtt ki mondásai !

Olvasó nem látod e', hogy ez által a' természet és józan észnek folyamattya fel vagyon forgatva, és hogy ez illyen papirosokat, mellyekre az efféle esztelenségek mint törvények írva vagynak, örökös halgatásban el kellene temetni a' végre, hogy tudatlanságtok, pallagos vóltotok, durva gyalolatlan természetetek, a' más, már ki ékesgetett nemzeteknél, az efféle ostobaságoknak, természetlenségeknek hirdetésivel olly nyilván szemben ne ötlődne ; a vagy meg másolni eképpen, hogy egy nemes embernek az ő esküvése, tíz fel mitrázott gyűrűzött prelátusoknak vagy bárónak esküvéseivel egygyet érjen. Ez a' másolás leg alább természetessebb és az igazsághoz közelebb járó dolog vólna ; mert a' nemes ember a' gazdagságnak szükölkedése végett nem lévén nagyon meg vesztegetve, következöndöképpen ennek mindég tisztább lehet a' lelkiismérete, józanabb az esze, és derültebb a' szíve.

Ugyan ezen Verbőczi mondgya Part. 2. tit. 33. :

„Verumtamen juramentum ignobilis et rustici, tamquam inferioris penes nobilem et contra nobilem veluti superiorem non valet, neque admittitur, licet nobilis contra ignobilem cum ignobilibus jurare permittatur."

Gyönyörű privelegyium valósággal egy a' keresztény hitet követő apostoli Mariánum Országban, hol a' tisztelendő clerus azonfellül még az első rendet, status, teszi az ország gyűlésében ! Fére az országból ez illyen istentelen törvényekkel, s' küldgyétek ez illyeneket a' Malagrida, Girárd,[1] Loyola követőinek mindenféle istentelenségeket ki koholó műheleiben, Goa, Lizabonn, Sevilla, Madrid, domonkos, inquizitzio házaiban, minden gonoszságoknak, kegyetlenségek 's törvénytelenségeknek fertelmes barlangjaiban, ne hogy ti róllatok mondatassék az, hogy tik vagytok az emberiségnek leg otsmányabb meg gyalázói, 's természet törvénnyeinek leg förtelmessebb meg tapodói. Ime az országtokban (nem tudom ennek akarattyával e' avagy akarattya ellen) bé fogadott keresztény hit szerént, az istennek fia közönséges embernek testét magára fel-válalni, és szegény, allyas emberekkel társolkodni méltóztatott, hogy eképpen példát mutatna tanitványinak, miként kellessen felebarátainkal élni, őket szeretni, betsölni ; és imhol egy nemes ember, ki a Mindenhatónak szint olly alkotmánya mint a' nemtelen, a' ki ezen utolsótúl a' természetnek és a' polgári társaságnak egygyesztető kötéseiből eredett törvények ellen nem egygyébben külömböz, hanem hogy pargaménáján lévő nemességinek meg bizonyittatására tzimerűl egy bivaly, ökör szarv, medve, szarvas, vadkan vagy övedzésig le-mezitelenedett aszszony vagyon papirosára festve, a' nemtelen embernek pedig petsét-nyomójára eke, borona, vasmatska vagy más egyébb mesterségüzést jelentő tzim vagyon metzve : 's ezen nemes ember, kia Leges Sodalitatis Marianae,[2] Florilegium Forgátsiánum,[3] Officium Rákotziánumnak[4] nyelve alatt való

[1] Malagrida Gabriele spanyol jezsuita uralkodóellenes összeesküvést szervezett. L. 131. l. 5. jegyz. —, Girard Jean-Baptist (1680—1733) francia jezsuita szerzetes, akinek Cadière Catherine apácával való viszonya kitudódván, az ügyből európai botrány lett.

[2] *Leges sodalitatis beatae Mariae virginis.* A XVIII. század egyik kedvelt katolikus imádságos könyve, mely 1760-tól kezdve számos kiadásban jelent meg.

[3] *Florilegium Forgáchianum selectissimum precum e sanctis patribus et variis piis libellis collectarum.* Nagyszombat, 1747 és egy másik kiadása : Nagyvárad, 1752.

[4] *Officium Rákócziánum, sive varia pietatis exercitia cultui divino, magnae matris Mariae, sanctorumque patronorum honori debita.* Változó tartalmú kiadásai igen gyakoriak a XVIII. század második felében.

peregtetésivel a' vért szomjúhozó ördögtűl szültt bűbájosságot magában, másban is bé-gyökerezteti, hogy a' józan eszivel annál kevesebbé élhessen ; ki a' ködöt párolgó Verbőczyt, pipafüstye között szomorún olvassa ; Bertsényi, Rákóczi, Bezerédi nótáit füleket boszszontó tárogató sípon majd zöld, majd pedig a' tsikós gulyásokhoz hasonló fekete ümeg és gatyában, üstökben gombozott vagy szerte széjjel kótzosodott hajakkal, kutsmában borított fővel, hogy az esztelensége gyapjas boritékja alúl ki ne gőzölögjön, és az arisztokrati gőz benne annál jobban meg-süllyön, fujja, danollya ; ki a' kantsók között hangos torokkal a' leg jobb, böltsebb fejedelmeket szidalmazza, privilegyiumjait, nemességit hánnya veti, mint meg őrült dühödött ember széles kardgyát forgattya, mint Donkisot a szélmalmokkal viaskodik ; arany hegyeket ígér 's ki józanodása után pedig tök maggal fizet, s' gyakorta egynémellyik egy bolha szökéstűl, vagy tsalhos, sallangos subájából gallératlan ingibe mászott tetű-marástúl, a' kutzkóban takarodik ; kit a' természet szintúgy a' dologra, munkához, ekéhez, kapa, kaptafához alkotta, ki a' közönséges jónak elől mozdittására vagy ország terhinek hordozására semmit sem tselekszik, a' méglen a' nemtelen, de hasznos ember szántó-földeit dolgozza, réttyeit kaszállya, kertyeit miveli, kereskedést folytattya, mesterség-űzést gyakorollya, fabrikákat, manufaktúrákat maga virágozásában közönséges hasznunkra fen tartya, ezen úgy mondom nemtelen de hasznos embernek, a' haszontalan nemes ember ellen vagy mellette le tett esküvése semmit sem ér 's meg nem engettetődik.

Lehet-é ezt leg nagyobb indulatoskodás, boszszúság 's az ellen való háborodás nélkül olvasni, ki maga ember akar lenni, még is felebaráttyát a' fen-irtt privilegyium szerint a' megalázódásnak leg méllyebb posvánnyában dönti, és ez illyen böstelen, gyalázatos, az emberiséget 's természet törvénnyeit tapodó törvényeket meri az okos világnak szeme eleiben tenni, 's írásban elterjeszteni.

Iparkodgyatok országnak lakosi, kik ezt olvassátok s kiknek szivekből az emberiséghez viseltető szeretetnek tüze még ki nem lobogott, 's vélem egygyütt tellyes tehetségtekkel 's erőtökkel munkálódgyatok azon, hogy a' mostani ditsőségessen atyai módon uralkodó MÁSODIK LEOPOLD királyunk az illyen Áronok által öntött arany borjukat mint Mojses mentűl elébb izré porrá törhesse, és bennünket ezen a' Kanáán földén úgy a' mint a' nagy nevezetű második József tsászár el-kezdette, tudni ilik nem egyedül a' magnásokat, clerust és nemeseket, hanem minnyájunkat közönségessen téjjel 's mézzel itasson és táplállyon, és viszsza hozván az igaz politziát, városi 's ország rendtartást és ország terhinek közönséges viselésit, az arisztokrátoknak aző gonosságai érdemlett bűntetések elnyerése által meg szünnyenek, az országnak közönséges hasznára munkálódgyanak, ennek terheit szintúgy visellyék, mint miképpen édes gyümöltseit szedik, végtire hogy bölts törvényeknek bé-hozásával nem születésünk, hanem érdemeink szerént minnyájunkat mind édes atyafiaival szokott tenni szeressen, jutalmazzon és vezérellyen.

A' többi privilegyiumitokat és külömböztetésteket most elől nem hozom, sem arrúl nem szóllok, hogy magyar hazátokban sem jus naturae avagy jus publicum sem codex criminalissa nintsen, mivel az elsőknek más alkalmatosságra tartom fen magamnak meg rostálását, az utólsókrúl pedig halgatok, ne hogy ezeknek ki hírdetésivel benneteket egész Europa előtt a' leg gyalázatosabb ki nevetés tárgyának ki-tegyelek. Tsak

egy fő dolgot teszek még itten eleiben az olvasónak, a' mellyet méltó hogy szorgalmatossan meg fontollyon.

[II.] Tudni-való dolog az már, hogy nem a' polgári társaságnak egygyeztető kötéséből, hanem az ország' mágnássainak, klerussának és nemességnek hajdani időkben egész mostanig tartó vastag szokásai, indulati és tudatlansága szerént gyakorta elől-fordultt erőltetéseiből történt-meg az, hogy a' közönséges jónak hátráltatására ugyan, de a' mágnások és papoknak annál-nagyobb önnön hasznokra és a' leg-jobb királyok kezeinek megkötésére, a' törvényhozó hatalom a' fejedelem és országnak rendei között közönségessé lett. A' meddig tehát ezen törvény-hozó hatalom a' nemzetnek, de nem arisztokrátoknak, óhajtása szerént a' mostani kegyes fejedelemnek kezében fog menni, és minnyájunk bóldogítására eképpen meg-másolódni, kínteleníttetek vélem együtt meg-vallani azt, hogy a' magyar törvény szerént az ország-gyűlésén kivűl senkinek az országban törvényeket hozni nem lehet és egyedül azok mellett kelletik meg-maradni, a' mellyek a' fejedelem és az országnak rendeivel egygyütt közönségessen az ország-gyűlésén hozattattak. Valamennyi az ország-gyűlésén kívül hozattatott törvények találtathatnak tehát, azok mind helytelenek, és rendeléseknek vagy törvényeknek mondani őket nem lehet. Tapasztallyuk mindazonáltal, hogy a' fen-említett törvény-hozó hatalmon kívül még egy más ollyan hatalom-is vagyon, melly nem tsak különös törvényeket hozhat, de a' más kettőt ki is neveti, és magát mint bálványt az országban mély térd- és főhajtással tiszteltteti. Ezen törvény-hozó hatalmat nevezik Királyi és Septemviralis Táblának. Ez a' két Tábla olllyan törvényeket hozhat ország-gyűlésén kívül a' pörök' el-intézésében, a' mellyek írott törvényeinkben vagy nintsenek, vagy pedig azokkal ellenkeznek, s' ezeket azután nevezik decisiones curiales, praejudicia curialia. Tudni-való már az, a' mint fellyebb említettem, hogy most még a' mi meg-nem jobbított törvényeink szerént az országgyűlésén kívül semmi új törvényt hozni nem szabad ; általláttya ki-ki azt is, hogy minden egyébb pallérozott nemzeteknél, hol a' törvények értelmessen minnyáinak a' köz bóldogúlására ki-vannak dolgozva, a' bírák a' törvények szerént szoktak ítélni és bírálni. De Magyar-Országban éppen ellenkező módon találtatik a' dolog. Ez a két Tábla a' fejedelem' és ország' híre nélkül az úgy nevezett decisiones curiales által olly újj törvényeket hoz, a' mellyek a' fejedelem és ország-gyűlése által hozottakkal semmiféle módon meg-nem egygyeznek, vagy éppen egészlen újjak ; következendőképpen ez a két Tábla az országnak kebelében törvényhozó hatalommal él ott, a' hol már a' törvényhozó hatalomnak minémüsége s' tulajdonsága (ámbár ugyan tsak ez az arisztokrátok, bírák és prókátoroknak egyedül hasznait gyarapíttya) ki-vagyon nyilatkoztatva és meg-határozva, tehát ez a' két Tábla a' törvény-hozó hatalomban usurpator, és az országnak rendgyei, kik ezt tudgyák, a' fejedelemnek szép szín alatt el-titkollyák, s alattomban az ő magok közönséges hasznokért, tudni illik hatalmok és nyereségek meg-maradásáért arisztokráti despotismus fen-tartásáért egygyütt tartanak, ezek-is tehát úgy mondom, nem tsak usurpatorok az által, hogy az usurpatoroknak per tacitum consensum pártyokat fogják, hanem a' közönséges jónak hátrálói, és az egész hazának, nemzetnek rontói ; következendőképpen a' fejedelem őket, mint a' közönséges jót hátráltató, törvényeket tsavargató, 's törvényhozó fejedelemségnek meg-tsonkítóit méltán, törvényessen, a' bal útról igaz útra vezetheti, általok hozott

törvényeket el-ronthattya, 's kissebb avagy ezen usurpatióban tett helytelenség és törvénytelenségiért méltán meg-büntetheti, 's hivatallyokból-is, a' mint az igazság hozza magával, kiteheti; a' nemzet pedig ellenek, mint a' közönséges jónak hátráltatói ellen méltán maga elégtételit a' fejedelemtől kívánhattya. Hogy ez a' két Tábla önnön kedvek szerént való törvény-hozó hatalommal él, ezt bizonyítyák a' példák, mert egy personális alatt bizonyos pöröknek el-végezésében illyen sententiát hozott, más personális alatt ismét ugyan ollyas pörben, hasonló környül-állásokban, ismét más sententia hozattatódott.[a)]

Illy módon tehát a' bírák önnön kedvek, tetszések, hasznok szerént forgattyák s' hozzák a' törvényeket, 's így tehát a' birák nem a' törvény, hanem magok gondolattyai szerént ítélnek, és ez illyen önnön hasznok és hatalmokra vigyázó bírák által ki-mondott ítéletektől függ azután a' nemzetnek és ezekben lévő familiáknak örökös fel-épülése, avagy meg-romlása. Miféle biztosságot 's jóságot lehessen az ollyan törvények és Constitutiókban találni, a' hol a' polgári társaságban lévő bírák magokat mint főbb lételeket a' törvényen felyül fel-emelvén, nem a' törvény, hanem magok vélekedései szerént hoznak ítéleteket? mitsoda jót remélhessen ott az ember, a' hol a bíráknak a' törvényekhez-való engedelmességeket például leg-inkább meg-kellene mutatni, ott annak határin kedvek szerént való hozott ítéletekkel keresztül-lépnek, és a legjobb fejedelemnek atyáskodó szándékit az illyen a' törvény-hozó hatalomnak kebelében lévő királyotskák nevetve akadályoztattyák.

Ó országnak nemessei! 's tik az aristokráti dühösködő hatalomnak el-podvásodott tőkéi! felellyetek, kérlek benneteket, igazán ezen kérdésemre? Ha értelmes és jó a' törvényetek, mért szükség curialis decisiók által hozott törvényekhez ragaszkodni? Ha pedig értelmetlen és tsonka, miért nem iparkodtak egygyenlő erővel a' közönséges jó és boldogúlásnak elől-mozdítása végett azokat jobbra változtatni? Az az ok, mellyel illyen két egymás között ellenkező dologban magatokat mentegetni akarjátok, tudni-illik hogy ratio commendat legem, nem tsak helytelen és haszontalan, hanem azt-is nyilván mutattya, hogy vagy ezekben átalkodva kívántok meg-maradni, és akkor benneteket minnyájan szánt-szándékkal el-tökéllett roszszaságnak pártfogásárúl vádolhatnak, vagy éppen azt bizonyíthattyák felőletek, hogy a' józan észnek úttyán járni éppen nem akartok, mert éppen azon felyűl-említett ok, melly egy újj törvénynek, végezésnek okát javasollya és ajánlya, szintén ugyan azon ok kinszerit benneteket ország törvénnyei szerént az ország-gyűlésében elől-vétetendő jobb, hasznossabb, rövidebb, szaporább és értelmesebb törvényeknek hozására. De legyetek igazak, 's vallyátok-meg vélem egygyütt, hogy ezeknek meg-változtatását Tik magatok aristokrátok ellenzitek 's hátrállyátok a' végre, hogy mivel Tik egyedül a' hivataloknak birtokaiban vagytok, a' sportuláitok[1] el-ne veszszenek, uralkodó hatalmatok, mellyet az alatta valókkal egész kegyetlenségig és kétségben esésig éreztetitek, kezetekből ki-ne ragattatódgyon, a' prókátoroknak (de nem azon betsületes világosodott tökélletes prókátoroknak, hanem az

[a)] L aczkovics jegyzete: Ezek között az úgy nevezett Tábla birái között láttam 's tapasztaltam magam, midőn ezekhez a' Táblákhoz, mint jurátus fel-esküdtem, miként ezek közül egy némelyike egy egész ülésnek ideje alatt mély álomban nyugodott mind addig, a' míglen a' más mellette ülő a' voksolásnak idejekor őtet egy taszitás által fel-ébresztette, 's azt sem tudván, miről vagyon a' dolog, tsak reá mondotta azt, hogy idem sentio; vólt egy más, a ki még a' deák nyelvet sem tudta jól, egy harmadik ismét, a' ki még a' száját sem nyitotta-fel. Bóldog isten! mitsoda birákra bizod az emberek sorsait!

[1] Az 1843-ban kiadott *Törvénytudományi Műszótár* szerint jelentése: bírói jövedelem, bírói ajándék, perbér.

ollyan a városban lévő haszontalan büdös varga-fótoknak, flastrom-tapodóknak, himpellereknek, henyélő tudatlan népnek, melly álnokság, tsábitás, ravaszság (i m p o s t u r a) által a familiáknak egyben való vesztéséből pörpatvarkodásiból önnön zsebét meg-rakja[a] meg-ne kissebbedgyen, hanem ezen a' méheknek szorgalmatos munkáival öszve-gyűjtött mézből magokat tápláló darázsoknak száma a' közönséges jónak békességnek hátráltatásával, 's köz veszedelemnek és egyenetlenségnek el-tenyésztésével, a' közönséges veszély szaparodgyon.

[III.] Ébredgyetek tehát fel országnak lakosi, 's esedezzetek a' leg-jobb fejedelemnek, második LEOPOLDNAK, hogy a' ti romlott hijános köz-jónak elől-mozdításával ellenkező törvénnyeiteket ollyanokra változtassa, mellyek által a' bíráknak zabolázatlan nyerekedésre tzélozó indulattyai meg-zabolázta tódgyanak, mellyek olly nyilván, értelmessen, és olly nyelveken legyenek írva, hogy az egész polgári társaság által meg-értetődgyenek, hogy ezeknek világos értelme által kintelenittessenek az a r i s z t o k r á t o k 's bírák a' törvény, és nem önnön kedvek 's tetszések szerént, ítélni, 's hogy ez által a' himpellér prókátoroknak száma meg-kissebbedgyen, és a' m a n u f a c t u r á k' fel-állítására, fabrikáknak számosítására, kereskedésnek el-terjesztésére, más hasznos mesterségeknek gyakorlására, és a' szép tudományoknak ki-pallérozására több idomos[b] 's alkalmatos emberek vállyanak,'s hogy a' féle módon mindnyájan a' köz-bóldogulásban részesülhessünk. Haszontalan fogjátok azt nékem ellen vetni, a' mivel más hozzátok hasznos plántákot rontó férgeket szoktátok elhitetni, hogy a ti törvényeiteket nem lehet meg-váltóztatni, mert megfoghatatlanok. Beszéllyétek ezt a sajtot áruló kofáknak, de a' meg-világosodott, 's józan elméjű emberek mindég azt fogják állítani, hogy ez illyen aggott dajkáknak való mesét tsak azok beszéllik 's kívánnyák el-hitetni, kik ezen zavaros, tekergő, örvényes törvényben halászván, benne másoknak közromlásával önnön hasznokat találllyák; melly ha egyszer meg-tisztúl, akkor azonnal el-tünnek az a r i s z t o k r á t o k n a k és prókátoroknak álnokságai, és többé a' pör-folytatókat, 's országnak lakosit nem foghattyák megtsalni, és izzadás 's fáradsággal keresett pénzeit zsebjekbül ki-lopni; e' mellett, ha megfoghatatlan értelműek a' ti törvényeitek, annál-inkább méltó, hogy magatokat serkengessétek ezeknek meg-világosítására és jobbítására a' végre, hogy ennek világító fáklyája szegényt és gazdagot, nemes és nemtelent, tudós és tudatlant minden kalauz nélkül az igazságnak úttyára vezérelhessen.

[IV.] A' többi törvénnyeiteknek hijánosságiról és tsorbáiról nem lehet itten többet szóllanom, mivel ezeknek meg-rostálása más alkalmatossággal fog az ítélő világnak szeme eleiben terjesztetődni, s azon fellyül-is tapasztalom már, hogy jegyzésemet meszszére terjesztettem. Elég légyen addig-is azt mondanom felőlek, hogy a' ti magyar törvénnyeitek hasonlók a' P a n d o r á n a k pikzisihez, mellynek lett fel-nyitása után az országtokban minden-féle roszszak eltenyésztek, 's nem maradott azon édes reménységnél egyéb benne, mellyel magunkat tökélletessen táplállyuk, hogy a' mostani atyai módon uralkodó fejedelmünk, az ő egész Európa által tsudáltt bölts ország-igazgatásának módgya szerént azokat a' közönséges jóra fogja fordítani, bennünket közönségessen a' mágnások és papoknak jármától meg-szabadítani, az igaz szabadság-

[a] Kimaradt: jövedelme.
[b] Az ildomos (értsd: okos) szót Laczkovics más munkáiban is következetesen így írta.

ban és emberiségnek törvénnyeiben viszsza-helyheztetni, 's ekképpen minnyá junkat a' lehetséges főbb bóldogulásra emelni.

A *b)* jegyzet Laczkovics betoldásának ugyanahhoz a részéhez kapcsolódik, mint az *a)* jegyzet (121. l. a jegyz.), oda, ahol az egyes főúri családokban örökletes kiváltságokról szól.

b) [I.] Példának okáért mint a' fő-ispányságok és más egyéb tisztségek szoktak bizonyos familiákra meg-örökösödni. Kinek tehetségiben nintsen a Magyar Történeteket[1] megvenni, ideje ezeket olvasni, vagy éppen elegendő elméje meg-fogni, 's róllok a' józan ész, 's az újjabb filozofia szerint ítélni, ne tegyen egyebet, hanem vegye-elől az úgy nevezett régi titulare kalendariumokat,[2] olvassa figyelmetessen az akkori tisztségekben helyheztetett familiáknak neveit, 's tapasztalni fogja azt, hogy koránt sem az érdemekhez képest, hanem tsak familiáknak kisebb vagy nagyobb születése szerint vóltak a' tisztségek el-osztogatva, 's kintelen vélem egygyütt megvallani, hogy az egész ország akkori időben az egoismus, nepotismus és fanatismus által kórmányoztatott.

[II.] Tsak a' ditsőültt nagy nevezetű MÁSODIK JÓSEF tsászár vólt az' ki ezen az arisztokráti hidrának fejét Herkulesnek ereivel megtapodta, a' melly ugyan a' mérgit még azután-is köpködte, de haszontalan vesztegette, 's véle magát tsak annál jobban meg-gebesztette. Ezen nagy nevezetű tsászárnak köszönheti azt, hogy az egoismust közönséges jóra, nepotismust az érdemes embereknek, minden személy rend és születés válogatás nélkül megjutalmaztatására, fanatismust penig a' szabad írás, nyomtatás, gondolkozás és beszédnek megengedése által, mellyek az embernek a' természet 's Istentől adott leg-főbb adománnyi s tulajdonsági, mellyeket senki el-nem tilthat azon kívűl, hogy magát az isteni 's természet törvénnyeinek által-hágásárúl vétkesnek ne tegye, mellyeket a' papok 's arisztokrátok önnön hasznok 's despotismusok végett olly szorgalmatossan tiltanak, ne hogy meg-világosodván az embereknek szemei az ők álnokság, ravaszság és gonoszságait, az áll-ortzának ábrázattokrúl-való le-vonása után, által-láthassák, s őket érettek illendő büntetésekkel illessék; ezen, úgy mondom fanatismust a' fellyebb irtt mód szerént a' józan 's szabad gondolkozásra fordította, a' zabolátlanságot 's rendetlenséget jó rendtartásnak, politziának bé-hozásával igaz rendre hozta, a' sok henyélő, farsangi maskarazásra-való szerzetesek tsordáit el-űzte, ezeknek kintseit köz-jóra fordította, érdemet jutalmazta, kereskedést, tudományokat szerette, előlmozdította, a' sok haszontalan 's természetnek törvényeivel ütköző apátzáknak nyájait tömlőtzeibűl ki-szabadította, 's a' világnak hasznára rendelte, az egész országot bölts rendelés és törvénnyeivel mintegy újj lélekkel fel-lelkesítette, 's újjra elevenítette; egy szóval megalázván a' clerust és mágnásokat az egész polgári társaságot az ő emberiségének jussaiba s természetnek törvénnyeibe viszsza-helyheztette, 's ez által a' köz munkálódásra, bóldogúlásra, 's ország terheinek egygyenlő módon való viselésére vezette, mellyért- is légyen örökös ditsőség nevének, tisztesség személlyének, nyugodalom hamvának.

[1] Talán saját munkáját (*A magyar történeteknek rövid rajzolattya.* L. *Iratok* 50. sz.) érti.

[2] Azokat a kalendáriumokat nevezték így, amelyek névszerint felsorolták a főbb egyházi és világi méltóságokat, s közölték a kormányszékek tisztviselőinek névsorát.

A *c)* jegyzet ugyanahhoz a betoldáshoz kapcsolódik, amelyikhez az *a)* és *b)* jegyzet. (121. l. a jegyz.), ahhoz a mondathoz, melyben Laczkovics arról beszél, hogy amikor II. József császár hozzányúlt a nemesi kiváltságokhoz, az arisztokraták zendültek fel ellene.

c) Ezt meg-bizonyíttya az ország-gyűlésének nap-folyta könyve,[1] a' hol-is 394-dik lapon ezen szavak olvastatnak :

„in universali hac rerum omnium, quas temporis vicissitudo produxit, perplexitate, sive scriptis sive verbis, per quascunque jurisdictiones vel privatos qualitercunque et ubicunque nefors illegater acta essent, quae Ss^ae M^ti V^ae ex qoucunque tandem motivo displicuissent, ea omnia pro non factis reputare et plenissima aeternaque oblivione obliterare, si quis autem resensus etiam regii effectus persentiscerent, eundem benigne condonare dignetur."

De ezen szavaknak „quas temporum praeteritorum gravis vicissitudo perplexit perplexitate" valóságos értelméről 's magyarázattyáról akkor fogunk bővebben írni, midőn más alkalmatossággal a' belső rendeléseit a' magyar hazának, törvénnyeinek 's nap-folyta könyvének minéműségeit és tulajdonságit hoszszassabban vizsgálásra veszszük.[2]

Rettenetes 's tsudálkozásra méltó dolog valóban az, hogy midőn a nagy nevezetű MÁSODIK JÓSEF tsászár bölts országlásának rendeléseivel még éltében az élőknek szemeit magára függesztette, hólta után pedig egész Európának tsudálkozását 's dítséretét el-nyerte, midőn a' bölts anglus és frantzia nemzetek márvány-kő oszlopokat örök emlékezetére 's tiszteletére a' végből tettenek, hogy ő a' polgári társaságot az ő maga emberiségének jussaiban, 's természetnek törvénnyeiben 's igaz szabadságában vissza-helyheztette, mint atya uralkodott, és mint ember minden szelidséggel 's nyájassággal a' polgárokkal 's községgel társalkodott, minden embert személy-válogatás nélkűl meg-hallgatott, magához eresztett ; midőn a' magyar nemességet Hóra és Kloszkának pusztításitúl fegyveres népével koronázatlanú- és az országnak még le nem tett esküvése nélkül, tsupán atyáskodó jó szívből indittatván, megmentette, az oskolákban-való tanításnak módgyát megjobbította, a' világiakat, kik tálentomaik által magokat ki-tzimerezték az oskolákban-való tudományoknak tanítóivá, 's ifiúságnak oktatóivá rendelte. A valóságos religyiot nevetséges botránkoztató tzeremóniáktól, papoknak ámításitúl 's babonaságitúl meg-tisztította. Ezeket a' világi dolgokban való avatkozástúl fő-ispányságok és más hivataloktúl az Evangyeliumnak valóságos értelme szerént el-tiltotta ; a' türedelmet, ezt a' polgári társaság békessége, egygyessége és szeretetinek leg-erőssebb lántzát béhozta ; a' papok türedelmetlenségét pedig, melly nem a' religyiótúl, (mivel ez nem azt mondgya, hogy gyűlölöld a' luteránust, kálvinistát, zsidót 's a' t. hanem hogy szeressed felebarátodat, mint önnön magadat) hanem a' papoknak, kik a' mi közönséges veszedelmünkkel és vakságunkkal, mellyből ők a' mi könnyű hívésünk mellett iszonyú kintseket gyűjtenek, uralkodni 's üldözni vágyódó dölfösködő indulatitól származott ; ezen, úgy mondom, az üldöző, mindent magához ragadni való papok igyekezeteinek kebelébűl, az emberiséget lábbal meg-tapodó türelmetlenséget a' maga helyére, tudni-illik a' sötétségre (a'

[1] *Az 1790/91-i országgyűlés naponként való jegyzései.*

[2] Laczkovics, ahogy ezt Szily Ádámhoz írt leveleiből is tudjuk, erősen foglalkozott azzal a gondolattal, hogy megírja az 1790/91-es országgyűlés történetét. Ezt azonban végül sem írta meg.

honnan bár soha viszsza-ne térhessen),[a] minekutánna a' papok ravaszságain és a' mi könnyű hívésünken felépültt trónussát fel-forgatta, viszsza-taszította; midőn úgy mondom ezen ditsőült emlékezetű tsászár a' papokat polgári társaságnak törvénnyei alá vetette, a' pápának az emberi nemzetnek romlására 's pusztítására kovátsoltt hatalmának lántzait öszve-törte; az úgy nevezett adózó népet a' földes uraknak kedvek tetszése szerént való sanyargatásitúl meg-mentette, 's ezeknek gyakorta agyarkodó dühösködéseit kemény fenyíték alá vetette; 'a helységekben irmányoknak, protocolla, folytatását bé-hozta, hogy ekképpen ezután az egyűgyű falusi ember-is a rendeléseket tudhatná, értené, s más egyebekben-is meg-ne tsalattatódna, midőn egész országnak 's az ő lakosinak ábrázattyát 's állapottyát szebbre jobbra, kellemetessebbre meg-változtatta, midőn . . . De ki győzné valamennyi az ő magas szívéhez hasonló számtalan jó rendeléseit elől-számlálni 's illendő dítséretekkel hathatós és pompás szavakkal le-írni? Midőn, úgy mondom, ezeknek dítséretére nintsenek elegendő szavaim, mellyeknek erejével elegendőképpen ezen az emberiséget szerető fejedelmet magasztalhatnám, akkor úgy mondom, éppen akkor, ki is gondolhatná! 18-dik században, a' durvaságokban, balítéletekben, 's feneségekben meg-rögzött vén deres bajuszú arisztokrátok és kevély papok az ő attyokat, fejedelmeket, baráttyokat, az ő minnyájoknak örökös el-törülhetetlen bestelenségekre a' következendő módon akarták megmotskolni, egész Európa előtt meg-gyalázni, 's ezen tselekedet által magok gorombaságokat, tudatlanságokat megörökösíteni, hogy annál inkább az ő bestelenségei a' más pallérozott, szelíd, meg-világosodott nemzetek előtt jobban ki-tzégéresedhessenek, 's méltán meg-útáltassanak, ezen, úgy mondom, tselekedet által, tudni illik a' következendő artikulusnak le-írásával akarták a' mostani bőltsen országló fejedelmet arra kisztetni, hogy mint diplomának artikulussát saját kezének alá-írásával meg-erősítse, 's le-teendő esküvésével felszentellye, imhol a szavak:

„Omnia acta et facta regimen illegitime usurpantis imperatoris Iosephi IIdi, omnesque inductae novitates ita et bonorum, nobilitatis collationes per eum factae, suo vigore et effectu destituantur, cum Princeps hic non coronatus ad seriem verorum et legitimorum principum referri nequeat."[1]

Igy akarták valósággal ezen nagy fejedelmet meg-gyalázni, 's háládatlanságokat a' tőlle vett jókért eképpen ki-tzímerezni, és meg-is történt vólna, ha éppen akkori környűl-állásban a' fejedelmünk a' békességnek kötésére, mellyre őtet a' Clerus, mágnások és nemesek zendűlése az ausztriai felséges háznak kissebbségével, ország 's nemzetnek gyalázattyával, a' köz-jónak és haszonnak hátráltatásával kínszerítették, nem lépett vólna; és miért akarták ezen gyalázatot mind a' ditsőűltt, mind pedig a' mostani uralkodó fejedelmen elkövetni? Nem egyébért, hanem hogy a' nagy nevezetü Második József a' lélek-számolást (conscriptio), földek ki-mérését (dimensio), házaknak számmal-való meg-jegyeltetésit az országban közönséges haszonra bé-hozta, az arisztokrátoknak privilegyiumjait, mellyek a' józan észszel, természet törvénnyeivel és a' polgári társaságnak egygyesztető kötéseivel ellenkeznek, mellyek tsak ezreknek használnak, a' miglen milliomoknak

[a] Kimaradt, valószínűleg: vetette.

[1] A II. Lipót számára az országgyűlés által készített koronázási hitlevél első tervezetének 2. pontja. L. *Marczali*, II. 9. l.

ártanak és az igaz szabadságot hátrállyák, meg-tiprodta, végtére hogy minden rendeléseit a' köz-jónak mozdítására igazította, és hogy a' mostani bölts fejedelmet ditsőséges elől-járója nyomdokinak követésétől el-rettentsék.

Nem vévén azt eszekben, (minthogy az arisztokráti gőz miatt a' dolgoknak valóságos állapottyait soha vóltaképpen által-nem láthattyák) hogy a' koronázásnak tsak akkor lehetett helye, midőn a' szabad választásnak még-vólt folyamattya, és hogy midőn az ország a' fejedelemséget az osztriai háznak egészlen az aszszonyi ágig által-adta,'s ezen által-adással a fejedelemséghez kaptsoltt hatalmat mindenestől egygyütt oda engedte, akkor úgy mondom a' koronázás nem egyébb, hanem szükségtelen tzerimónia, mellytől más pallérozott nemzetek, a' hol a' hereditaria successio a' trónuson meg erősítetett, által-látván a' dolognak haszontalanságát, régen el-állottak ; mert jól tudgyák azt, hogy nem a' koronának az ő fénnye 's ragyogása, hanem a' fejedelmeknek okossága, tökélletes szíve 's jósága tartya-meg a' törvényeknek szentségét, 's a' nemzeteknek közönséges bóldogulását — Az az ok pedig, a' mellyet valamelly vármegye a' maga fel-tételében elől-hozott, hogy „successio vadit cum onere", és a' melly némelly eszteleneknek a' fejeket még jobban megkábíttya, nem egyébként igaz, hanem hogy nints nagyobb teher és kin a' világon, mint magyar-országi meg-átalkodott, önnön hasznokat védelmező arisztokráti despotismus után pákosztoskodó clerus, mágnások és nemesek között, kik azt állítyák, hogy a' község (populi) nevével tsak a' praelátus, báró, mágnások és nemesek értetődnek, a' többiek pedig akár éhen meghalhatnak, vagy az erdőben barmokkal egygyütt legelhetnek, ez illyenek között úgy mondom nints nagyobb teher, mint egy az igazságot, emberiséget, valóságos szabadságot, köz-jót szerető bölts fejedelemnek, mint király lenni 's országlani. Ugyan ezen okokra nézve tehát nem lehetett őtet törvénytelen királyságot erővel magához ragadó fejedelemnek mondani, annál -is inkább, mivel Ti a' successiót ausztriai-házhoz, nem pedig a' koronához kaptsoltátok, és ezt tsak mint tzeremóniát hozzá ragasztottátok. Ollyan törvények pedig, a' mellyek tsupán szükségtelen tzerimóniáknak meg-tartása végett hozattatnak, úgy tartom, hogy éppen haszontalanok, és ha azokat valamelly fejedelem meg-nem tartya-is, nem lehet őtet azért a' világ előtt usurpátornak mondani, és ez által a' leg-nagyobb monárkát egy Cromvelhez le-alatsonyítani. Pfúj ortzátlanok ! pirúllyatok, ha a' szégyennek még tsak leg-kevesebb szikrája vagyon-is bennetek, és pofátokat meg-piríthattya.

[II.] Minthogy a politikáról írott könyvekkel semmit vagy éppen keveset esmérősök, azt sem tudgyák 's meg-sem fontollyák, hogy egy országot igazgató fejedelemnek el-kerülhetetlen szükségű dolog azt tudni, miből állyon az országnak ereje, melly nagy légyen az országának terjedése,a' végre, hogy ezeket egyben egygyeztetvén, mint országnak belső tekintetére, mint külső szomszéd országokra nézve tudhassa az országnak belső tsendességét, gazdagságát, bőségét, szükségeit, kereskedéseit, végtére egész bóldogulását el-intézni, előlmozdítani és nagyobbítani. Ennek el-nyerésére tsak a' két föntt nevezett út vagyon, úgymint a' lélek-számolása (conscriptio), melly által az embereknek száma, ezeknek miniműsége és tulajdonságai kitanúlhattatnak, hogy ezeket azután szükségképpen mindenféle alkalmatosságban mindegygyikét a' maga tulajdonsága szerént a' köz-jónak elől-mozdítására lehessen alkalmaztatni. A földnek ki-mérése (dimensio) által pedig megtudatnak az országnak fekvései, körületei, nagyságai, 's ezekből származandó termesztékeknek mindenféle tulajdonságai, miniműségei és mennyiségei

mellyek szerént azután lehet mind belső, mind külső kereskedést, nagyobb bőséget az országnak javára el-intézni, fordítani, 's az ország terheit egygyenlő mértékben kinek-kinek értékje szerént a' polgári társaságban lévő tagokra fel osztani. Ez a' szokás a' szabadságot leg-jobban szerető pallérozott nemzeteknél-is már régen a' maga folytában meg vagyon, mivel ennek elkerűlhetetlen szükségét 's hasznát által látták, 's által-látták azt-is, hogy az emberiségnek jussaira 's természet törvénnyeire építve vagyon. De Magyar-Országnak tisztelendő clerussa, mágnássai, nemessei, a köz-jónak elől-mozdításában vagy ország terhének hordozásában-való ditséretes szokott módgya szerént, nem tsak hogy mind ezt egészlen el-rontották, 's a' régi zürzavarban (c h a o s) döntötték, de hogy még emlékezés se tétetőggyön felőle, mostani ország-gyűlésében hozott törvénnyel megerősítették, hogy ekképpen az egész Európa előtt a' köz-jónak el-nyomására, 's tsak az önnön hasznok elől-mozdítására vágyódó dühösködéseket ki-tzégérezhessék, 's többrül-többre meg-útáltattódgyanak.[1] Láttyátok, melly ditsőséges dítséretre méltó emberek azok, kiket azon szent névvel magasztaltatok: P a t r e s P a t r i a e, 's kik a, törvényhozó hatalmat tsak azért tartyák-fel magoknak, hogy a' községet, szegényebb nemeseket despotismusságok alatt a' fejedelemmel egygyütt tarthassák, magokat pedig a' törvényeken fellyül fel-emelhessék. Ehez járúl még az-is, hogy a' régiebb időkben a' vármegyék azt vették-fel fundamentomúl, hogy a' d i c a t i o, az-az a' portziózásnak felosztásában titkon dolgozzanak, hogy e' módon egy a' másnak igazságtalanságait ki-ne tudhassák. Ezektűl a' vármegyéktül küldettenek azután az ország gyűlésére követeket, kik a' községnek, mellyre őket a' község nem hatalmasította, nevében dolgoznának, és a' bóldogulásán munkálódnának ők, kik gyakorta magok vármegyéjeknek nem esmérik fekvését, tulajdonságát, nagyságát, miniműségét, kereskedését, bőség avagy szűkölködését, ők úgy mondom, azután hozzanak idvességes törvényeket, kik tellyességgel mind annak ellenségei, a mi az emberiségnek jussait, természet törvényeit és a' köz-jót elől-mozdíttyák! Szegény el-hagyatott, meg-tsalódott község! Te, ki mind ezeket izzadásoddal szerzett gyümöltseidből táplálod, mitsodás pártfogókra vagyon sorsod és bóldogúlásod bízva!

Ellenzitek hasonlóképpen a házaknak számokkal való meg-jegyeléseit (n u m e r a t i o) a' melly is valamennyi pallérozott nemzeteknél az ő haszna végett már régen bé-vétetődött, nem egyéb okbúl, hanem hogy ekképen az igaz rend-tartás és politziával-való ellenkezésteket jobban nap-fényre tehessétek, 's mutathassátok azt, hogy hasonlók vagytok azokhoz az állatokhoz, mellyek akkor elevenednek újjra, midőn a' leg-zavarosabb posványban henteregnek.

Kárhoztattyátok a' nagy nevezetű tsászárt azért, hogy 'a polgári társaságnak terheit az országnak valamennyi lakosira, a' mennyire az emberi tehetség meg-engedi, egygyenlő mértékben fel-akarta osztatni, hogy így minnyájan részesülvén a' polgári társaságnak gyümöltseiből, ennek terheit-is minnyájan egyarányósképpen viselhessék, 's átkozzátok azokat, kiket a' földki-mérés végett az országban hoztanak. Esztelenek! kárhoztassátok magatokat inkább, kik a' V e r b ő c z y, H u s z t i, 's más efféle salakos könyveknek tanulásában időteket töltöttétek, 's más hasznosabb tudományokra elméteket

[1] Az 1790: 32. s köv. tc.-ben.

nem fordítottátok, következendőképpen a' ki-mérésnek munkájára-is tudatlanok, elégtelenek vóltatok, 's vakoskodástokban azt állítyátok, hogy az országnak fő-tisztelendő, méltóságos, nemes rendei, kik a' társaságnak leg-több és édesebb gyümöltseit szedik, azon kívűl hogy ennek számára leg-kevesebbet dolgoznának 's terheit hordoznák, már avval eleget tesznek a' polgári társaságnak, ha azt mondgyák, hogy ők az insurrectiot, hadi szolgálatot az ország védelmezése végett magokra vállalták, 's már ez által ők-is szintúgy mint 'a többiek, az ország-terhének közönséges el-viselésében a' polgári társaságnak eleget tesznek. Gyönyörű valóban, töpörödött bőrű kofákhoz illendő mese, mellyel többről-többre ravaszságtokat, rosz erköltseiteket az okos világnál 's józan gondolkozó elménél kimutattyátok. Nem de nem azt akarjátok avval mondani, hogy mivel mostani időben a' fegyverben gyakoroltt hadisereggel ez illyen zsizsara hadgya semmi módon utolsó romlása nélkül szemben nem szálhat, és a' fejedelmek ennek hasznát nem vehetik, tehát ezen szín alatt, mind a' hadi-szolgálattúl, mind az ország terhének viselésétűl mentek maradhassatok, a' község azomban adgya a' regrutákat, fizeti a' hadi költségeket, forspontozásokat, gabonát 's a' t. effélieket tetemes kárával mind oda adgya, a' méglen Tik, országnak haszontalan tagjai, békességben nyugosztok, puhaságban el-erőtlenedtek, és még ezen fellyűl az országnak hasznos tagjait, úgy mint a' polgárt és községet kinevetitek, ezeknek költségein banderialis ruhákban fel-öltöztetek, nap-számos pénzt szedtetek, haszontalan költségekkel őket terheltétek, jószágait a' környűl-állásokra nézve, midőn tudni-illik vagyonotokat el-fetséllettétek, el-szeditek, kuriális fundussá teszitek, 's így ekképpen a' közönséges adót ezen jószágoknak el-ragadásával a' község terhére meg-tetézitek, őket kegyetlenül el-űzítek, hivatalokbúl kitagadgyátok, ezeknek az igazság-tétel végett véletek szemben szálni nem engeditek, 's más több efféle törvénytelenségeket vélek el-követtek ; Tik, kik a' köz-jónak színe alatt törvényessen meg-tiltyátok, hogy háború idejében a' háborúhoz tartozandó szükségeknek béelégitésére, híretek nélkül akkor semmi se adattatódgyon, midőn a' katonaság országnak őrizete végett az ellenség torkában vagyon, a' hadi fáradságoktúl, betegségtől fel-morzsoltatódott, 's az esztelen arisztokráti hatalmatoknak meg-tartása végett az egész országot utólsó romlásra az ellenség kezében inkább adnátok : Tik, úgy mondom, tehát a köz tehernek el-viselése végett, mellyet a' polgári társaságban minnyájának egyaránt viselni kelletik, vagy katonáskodgyatok bizonyos ideig minnyájan, mind köz-katonák, vagy pedig adózzatok szintén úgy, mint az országnak többi tagjai a' köz-jónak elől-mozdítására, országunk bóldogúlására, fejedelem és a' nemzet betsületének fen-tartására, mert külömben méltán mindég azt foghattyák felőletek mondani, hogy estis inutilia pondera terrae, a' mellyeket a' polgári társaság az ebből eredett egygyeztető kötés szerént tellyességgel meg-nem szenvedhet.

[III.] Ezek vóltak épen azok az okok, mellyekért a' nagy második Józef tsászárt gyaláztátok, a' ki közűletek a' tisztségben lévő embereket kötelességeknek végben vitelére ösztönözte, és a' veletek született lustaságot szorgalmatosságra változtatta. Tik ezt meg-betstelenítettétek, 's még hamvaiban-is nyugodalomban maradni nem engedtétek. Tik őtet törvénytelen királyi hatalmat erővel magához ragadó usurpator fejedelemnek neveztétek azért, hogy magát meg nem koronáztatta, az országnak ábrázattyát, állapottyát jobbra meg másolta, és az esküvést az illyen istentelen vad nemzetek közé való törvényekre, mellyek az emberiségnek jussaival, józan észszel, polgári társaság-

nak kötésével 's igaz szabadságnak értelmével ellenkeznek, esküvéssel petsételni nem akarta. Ne gondollyátok azt, hogy a' mostani böltsen uralkodó fejedelmünk ezen törvényeknek le-tett esküvéssel-való meg-erősítésére, mellyekre Tik papok, mágnások és nemesek őtet az egész közönséges jónak hátráltatásával a' mostani veszedelmes környűlállásokban, minden isteni, emberi, természet törvénnyei ellen kínszerítették[!], meg-tartására köteles légyen. Nem, ez illyen gonosz alatson gondolat az atyáskodó fejedelmit igaz szívből szerető községeknek eszében soha nem juthatott,sőt arra kínszerítheti a' fejedelmet, mivel ez nem egyedül a' papok, mágnások és nemesek bóldogulásának, hanem az egész községnek, polgári társaság és a' közönséges jónak elől-mozdítására kötelesek, hogy ezen úgy-is erővel ki-préseltt esküvésit mentől elébb felbontsa, 's atyáskodó rendeléseit minnyájunknak bóldogabbítására fordítsa, melly idvességes szándéki mellett örökös hálákat és védelmezést utólsó tsöpp vérig kívánunk nékie adni. Félre tehát a' ti szemtelen köz-bóldogúlást rontó, vadságot és értelmetlenséget mutató törvénnyeitekkel, privilegyium és szabadságtaitokkal ! Vigyétek ezeket k a u k a z u s i hegyek között lakozó vad nemzetekhez, 's vessétek ott a' leg-mélyebb barlangban, ne hogy ezeknek-is a' ti gonosz rendeléseiteket még néműnéműképpen jóság és egyenes szívűséggel felyűl-haladó népeknek indúlattyai ezek által meg-veszteget-tessenek, tik pedig a' pallérozott nemzetek előtt útálatosságnak, nevetségnek 's szánakodásnak egyszersmind többről-többre tárgyai lehessetek.

Mit szóllyak némelly vármegyéknek undok, motskos, józan észszel, közönséges szándékkal ütköző, a' fejedelemhez utasított irásairúl' s fel-tételeirűl, mellyekkel az egész nemzetet ezen a r i s z t o k r á t i durvaságtok által Európának leg-okossabb nemzetei előtt meg-gyaláztátok, 's a' mellyért a' nemzet méltán rajtatok magát meg-bosszúlhattya? El titkollyam-é némelly vármegyéknek azon írásait, mellyek által némelly személlyeket bizonyos tselekedeteknek el-követésére fel-serkengettetek, azon kívűl, hogy ezek véletek leg-kevesebb illetlenség vagy törvénytelenségben valaha egyveledni akartak vólna, kiknek az ügyöket az ország-gyűlése színlelésképpen fel-vette ugyan, de által-látván éppen azon időben törvénytelen tselekedetit, a' maga tett hibájának el-födözésére oldalas, és nem az igaz úton, holmi dib-dáb mentegetésnek elől-hozása mellett, tette a' dolgot a' fejedelemnek eleibe? 's ugyan ezen ország-gyűlése, hogy ez illyen hirtelen tselekedetét szép festékkel színesíthesse, más ártatlanokat szerentsétlenségben hozott, őket sárba hagyta, tetemessen meg-károsította, 's az egész nevetségre méltó, hozzája nem illő u s u r p á l t t törvény-hozó hatalmával ezekkel az áldozatokkal a' miek vólt, azt-is el-vesztette, 's károkat nem tsak hogy meg-tériteni nem tudta, hanem még azon fellyűl őket egészlen el-nyomni iparkodik a' végre, ne hogy ezen ártatlan áldozatoknak rivalkodásai által törvénytelen tselekedete fel-takartatódgyon, és egy némelly közülök törvénytelen tselekedetiért hivatallyából ki-ne essen. Tanúllyatok, kik ezt olvassátok, mennyire lehessen magát valakinek ezekre az emberséges embereknek keleptzét vető ország attyaira bízni, 's vegyétek észre magatokat, hogy az u s u r p á l t t törvényhozó hatalomnak, valamint hogy koholásai-is törvénytelenek, úgy a' következései-is szomorúak, kárthozók és ártalmasok. El-halgassam-é azon bárdolatlan tselekedeteiteket, mellyeket akkor mutattatok, midőn nem lévén elegendő bátorságtok jeles tzímeres tselekedeteket el-követni, sem elegendő nemes szivetek az ország terhének könnyebb el-hordozására valamit tenni, haramiák módgyára, midőn egyebeket rabolni alkalmatosságtok nem vólt, a' német ingeket szaggattátok,

sapódlikat,[1] tátzlikat[2] pipára raktátok, német nadrágot, tzipellőseket, aszszonyi búbokat, kalapokat egész hyena agyarkodással meg-rágtátok, fel-égettétek,[3] midőn a' föld-mérést, és lélek-számolást illető írásokat akasztófa alatt, Sajó-vizének a' partyán fel-tüzeltétek, ablakon ki-hánytátok, 's a' ki ezeket ragadni, szaggatni nem akarta, mogyoró-fa bottal ütögettétek, az embereket német ingből ki-vetkeztettétek, archivumokat bé-törtétek, azokat, kiken kaputokat találtatok, két-három óráig az utszákon mint árestánsokat kalap nélkül a' nagy hidegben fel 's alá-késírtettétek, a' községet hamis híreknek el-terjesztésével fel-bujtottátok, 's hogy a' fel-tornyosodott esztelenségteket, durvaság és gorombaságtokat, mellyekről úgy-is elég nevezetesek vagytok, jobban tzégéressé 's jelessé tehessétek, mivel a' tzeremóniákban olly nagyon gyönyörködtek, a' tsákók hordozásának parantsolattyával korona gyanánt meg-koronáztátok! Mit mondgyak azon tételeitekről, mellyekkel a' leg-érdemesebb embereket meg-alatsonyítottátok, midőn a' ditsőűltt Jósef tsászártúl érdem és születés szerént fő-tiszteket azon kívűl, hogy ezeket törvényessen bűnösöknek lenni meg-mutathattátok, vagy hogy az illyen tselekedetekre törvény által hatalmasítva lettetek vólna, űztétek, gyaláztátok, tigrisek módgyára széjjel-szaggatni, vagy a' spanyol inquisitziónak módgyára meg-égetni akartátok, hamissan le-gyaláztátok, haza-árúlóknak lenni mondottátok, az ablakon le-hánni akartátok, proscribáltátok, 's vélek a leg-nagyobb gyalázatot el-szenvedtettétek, a' méglen magatok legundokabb tselekedetetekkel magatokat örökös gyalázatotokra meg-koronáztátok, 's a' tiaristokráti dühösködéstek által egész Európa előtt az egész nemzetet útálatossá 's gyalázatossá tettétek, és ismét mivel magatok gyengeségét 's azoknak tetemes fémlő érdemeihez képest magatok érdemetlenségeiket által-láttátok 's tapasztaltátok, ugyan azon úri embereket, tudományok, érdemek s tökélletességekre nézve a' fejedelemnek kegyelmében ajánlottátok, és követségekre is választottátok, hogy ekképpen az ő ditsőségek, érdemek, hazához mutatott tzímeres szolgálattyoknak fénnye, és a' ti hirtelen fontolatlan alatsony tselekedeteiteknek feketesége jobban ki-tessen, 's mind a' kettőnek érdemlett igazság-tétel szolgáltatódgyon.

Országnak lakosi! ítéllyétek azoknak, kik a' nevetekben a' köz-jónak elől-mozdítása végett ország-gyűlésére küldetnek ezen 18-dik században tulajdonságirúl az illyen undorodást okozó ördöngös tselekedetei által! s mondgyátok-meg valóban, ha nem méltán lehet-é őket a' fejedelem méltóságának meg-sértéséről és ország java, betsülete elől-mozdításának hátráltatásárúl vádolni, annál-is inkább, mivel most a' közönséges hírek szerént hátráltatni akarják az ország-gyűlését a' fejedelemmel azért, hogy ezen bölts, a' közjónak elől mozdítását kivánó fejedelem szomorú törvénnyeinket, constitutziónkat és bal sorsunkat atyai rendelései által jobbakra meg-ne másolhassa, és ők benneteket tovább az aristokráti járomnak terhe alatt nyögtethessenek, és a' ti szenvedésteikből hoszszassabban tartandó hasznokat szedhessenek. Több effélieket elől-hoznék, de ezen dolgoknak emlékezetére-is már a boszszúság futtya-el szivemet, 's az illyen pokoltúl szültt

[1] Sapka; a francia chapeau-ból.

[2] Fodor, bodor; a német Tatze-ból, melynek régebben ilyen jelentése is volt. (Ballagi Mór, *Új teljes német és magyar szótár*. Bp. 1873.)

[3] Erre és a következőkre vö. *Marczali*, I. 44. s köv. l. Hozzá kell azonban tennünk, hogy mindezt legkevésbé sem az arisztokrácia, hanem a megyei köznemesség csinálta.

képtelenségeknek, mellyek még a' vad nemzetekhez sem férnek, emlékezésére az egész testem borzad, az undokság gyűlölségnek könnyei áradnak szemeimből ; 's a' toll kiesik kezemből.

A *d)* jegyzet a szövegnek ahhoz a részéhez illeszkedik, amelyben Martinovics arról beszél, milyen veszélyes következményekkel járt, ha a papok beleavatkoztak az ország dolgába. (132. l.)

d) [I.] Hogy a' papságnak a' világi dolgokban való bé-avatkozása veszedelmes volt, 's ezek által az országban mindenféle zendűlések, királyok ellen való pártütések történtenek, ezt meg bizonyítyák a' történet-íróknak hagyományai, 's eztet már az eleink-is kezdették által-látni.

[Laczkovics itt teljes szövegében idézi Bocskai István 1605-ös, a bécsi béke alapjául szolgáló, föltételeinek 7. és 8. pontját, melyek arról szólnak, hogy a szentszékek működését szüntessék meg, a címzetes püspököknek a tanácsban ne legyen szavazatuk és a jezsuiták az országból tiltassanak ki.[1] Majd ugyancsak teljes szövegében idézi az 1618-as pozsonyi országgyűlés végzését a jezsuiták kiűzéséről,[2] végül pedig az 1706-os, Rákóczi és a császár közötti mediációs tárgyalásokból a kurucok békefeltételeinek XIII. pontját, ugyancsak a jezsuiták kitiltásáról.[3]]

A ditsőűlt Jósef tsászár látván hasonló-képpen a világi dolgokban való veszedelmes bé-avatkozásokat, őket a' világi hivatalokból ki-tiltotta. Most pedig Tik magatok tapasztaltátok, miképpen az ország-gyűlésének ideje előtt a' vármegyéknél tartatott gyűlésekben, ezen a' máskint a' t ü r e d e l m e t l e n s é g n e k elsátánosodott pártfogói nagyobb 's kisebb rendű papjai, a' türedelem ellen keveset, vagy éppen semmit, de annál többet a világi hivatalok jószágok és uralkodások meg-maradása, 's fen-tartása mellett szóllottanak, 's hangos torokkal egész vér-hányásig érettek ordítottanak, hogy ekképpen, mind a' fejedelmet, mind a' községet, el-szenvedhetetlen jármok alatt tovább-is meg-tarthassák. Tik tudgyátok magatok azt leg-jobban, mennyi istentelen titkon való koholásokkal, a' szent religyiónak palástya 's színe alatt, iparkodtanak ők magok ezen ország gyűlésének folyta alatt benneteket egyben háborítani, hogy ekképpen ők egyedűl szedhessék a' ti tzívódástokból eredett legjobb gyümöltsöket ; mellyekből ennekutánna-is tántzokat, ezerni ezrekben telő vendégségeket, múlatságokat, pompás szekér és lovakat, arany üstben[4] öltözött inasokat, szakátsnékat, gazd aszszonyokat 's más efféle a' sok fűszerszámozott ételektűl 's tüzes boroktúl felhevesedett 's gyúlladt vesék tisztúlására szolgáló edényeket az ő pompássan épült palotájokban számossan a' község izzadásából keresett költségén tarthassanak addig, a' méglen ők az ország

[1] Laczkovics Idézeteit Victorinus de Chorebo (Sinay Miklós), *Sylloge actorum publicorum* . . . (1790) c. munkájának 5. és 8. lapjáról veszi. (Vö. *Magyar Országgyűlési Emlékek*, XI. 437. s köv. l.)

[2] Ezt nyilván az *Acta diaetalia Posoniensia anni 1718 item elevatio et coronatio principis Ferdinandi II.* . . . *in regem Hungariae* (Pest, 1790) c. kiadvány 332. l. alapján közli.

[3] Idézi az *Histoire des Révolutions de Hongrie* . . . (Hága, 1739. nagy alakú kiadás) I. 380. l.-járól. — Itt említem meg, hogy Laczkovics egyik esetben sem mondja meg (a cenzura miatt nem is mondhatja), hogy kik és milyen körülmények közt hozták ezeket a végzéseket, s az 1706-os Rákóczi-féle békefeltételeket is csak így említi : „azon articulusok között, melyek a' fejedelemnek [I. Józsefnek] a' köz megbékesülés végett eleiben tétettenek."

[4] Üst : az ezüst régies alakja. *(M. Nyelvtörténeti Szótár*, III. 901. h.)

közönséges terhének hordozására semmit sem tselekesznek, a' szegényeket kevély meg-vetéssel, vagy éppen boszszonkodással-is magoktúl el-űzik, fundátzióknak meg-javítására, fabrikák, mesterségek, manufakturáknak fel-állítására, vagy az fel állíttattaknak segedelmére, szép tudományoknak elől-mozdítására nem tsak hogy semmit nem gondolkoznak, hanem azon gonosz tanítás által, tudniillik: (hogy az ember a' világon lévő múlandó dolgokkal magát ne múlassa, hanem az égre függesztvén egyedül szemeit, szüntelen az örök bóldogságrúl gondolkozzon,) lustaságra, henyélésre, következendőképpen még nagyobb vétkeknek el-követésére gerjesztik 's vonszák; magok azomban száz ezer jövedelmekbűl magokat felbegygyesítik, hízlallyák, szegénységet el-vakítyák, nemeseket, szegényebb és javokat elfetséllő vagy a' gazdálkodásban való tudatlanság végett meg-tsalódott 's romlott, el-adósodott mágnásokat pénzekkel meg-nyerik, megvesztegetik, hogy ők egyedül lehessenek országunkban mindennek zabolázatlan, kegyetlen, zsaroló uralkodói, hogy ekképpen az egész világ előtt még azt-is meg-mutathassák, hogy még azon az isteni törvényeken-is, mellyek az Evangyeliumban vagynak, 's mellyek azt parantsollyák, hogy az istennek szolgái magokat világi dolgokban ne avassák, az alázatosságot, szegénységet, mértékletességet magoknak mint leg-főbb erköltsöket fen-tartsák, hogy ekképpen tanítványainak ezek meg-tartásával példáúl lehessenek, ezeken úgy mondom a' Kristus ígéin és parantsolattyain-is, határozatlanúl, kedvek szerént, ezeknek tellyes meg-vetésivel büntelenűl uralkodhatnak. Ezen okokra nézve esedezzetek tehát a' mostani atyai módon országló fejedelmünknek azért, hogy ő a' papokat, a' mi közönséges bóldogúlásunk végett, azon úgy mondom papokat, mellyeknek világi dolgokban való uralkodó hatalmok alatt a' köz-jó megvesztegetődik, abban az állapotban viszsza-helyheztesse, a' mellyben az Evangyelium szerént hogy legyenek, parantsoltatódik, a' mellyektől ők annyira el-távoztak, hogy midőn az ő élettyeknek módgyát az Evangyeliumnak értelmével valaki hasonlatosságban veszi, annak meg-kelletik azt vallani, hogy vagy az Evangyeliumnak valóságában kelletik kételkedni, vagy azt meg-engedni, hogy ennek ministerei véle magok hasznokra nézve viszsza-éltek, 's ennek értelmit, az ő testi és nem lelki jobbításokra nézve magok javokra, részekre tsavarták. Ugyan ezen botránkoztató gondolatoknak el-távoztatása végett szükség, hogy az ő pompái, kintsei, jövedelmei megkissebbittetődgyenek, a' világi hívságos dolgokban való bé-avatkozások meg-szünnyen, hogy ekképpen alkalmatosságok ne lehessen a' példás életről az el-fajúltra vetemedni. Akkor fog a' fejedelmünk igaz, hív és buzgó polgárokat, hazájokat szerető ifiakat, és felebaráttyokat szivessen segítő embereket látni, akkor fognak a' tzívódások, pártütések, zendűlések, mellyeknek a' magvait religyiónak színe alatt mindég ezen a gazdag papok hintették, az országból számkivetődni, 's akkor fog az emberek között az igaz szeretet, türelem, tsendesség és valóságos bóldogság viszsza-térni.

[II.] De Ti hozzátok-is szóllok még egy szót fel-fúvalkodott mágnások! kik abban helyheztetitek a' szabadságot, ha a' fejedelmet a' kösséggel egygyütt hatalmatok alatt nyögtethetitek, 's tik egyedűl magatokat minden törvényeken fellyűl fel-emelvén, zabolázatlanúl, mindenféle rendeken szabadon nyargalódzatok, kik a' közönséges ország terhinek hordozására szintén úgy, mint a' tisztelendő clerus, semmit sem tselekesztek, a' méglen az egész életeteket bujaságban, rendetlen életben, alattomban egy más ellen való koholások-

ban, pompázás, fityogtatás, adósság tevésekben, mellyek által azon familiák, mellyek néktek pénzeket költsönöztenek gyakran egészlen azért, hogy nékiek el-fetsélvén mindeneteteket meg-nem fizettek, utólsó szegénységre jutnak, kik a' szegény kösséget a' teher-hordozó tevétek gyanánt nézitek, kinek nevei az újságokban a' tzifraság, pompázástúl, tántzok, vendégségeknek adásaitúl, nem pedig a' közönséges jóra 's haszonra vagy tudományok elől-mozdítására fordított pénzeknek el-költésirül elegendőképpen, a' szegényeknek nagy botránkoztatására el-híresedtenek ; kik mind azokat a' dolgokat, mellyekhez értelem, nehéz és fáradságos munka kívántatik, más szegény nemesekre avagy polgárokra bizzátok, hogy ezek a' ti terheiteket húzzák, 's kiket Tik a' jó tett helyében tsekély fizetésekkel jutalmazátok, 's a' véletek született fel-fuvalkodástokkal grátzia, kegyelem gyanánt fel-rántzosodott tekintetekkel, s orrtzimpákkal, alig hogy reájok méltóságossan le-felé kandítsáltok, hogy vállokat addig mosolyogva veritek, méglen reájok szükségtek vagyon, és midőn kedveteknek, szükségteiteknek eleget tettenek, köszönet és háládatosság gyanánt egy ebéddel szemeket ki-tollyátok, 's azután többé nem-is esméritek ; Tik, úgy mondom, kevélységtől, dölfösködés és uralkodni agyarkodó vágyódástúl el-ragattatott mágnások ! tegyétek-le kevélységteket, 's a' ti istentelen privilegyiumaitok mellett való felfegyverkezett védelmezésteket. Fontollyátok-meg azt, hogy az ollyas privilegyiumok, mellyek a' közönséges jónak hátráltatásával, emberiségnek jussaival, természetnek törvényeivel, polgári társaságnak egygyeztető kötéseivel, józan észszel ellenkeznek, mind gonoszok, törvénytelenek ; mellyeknek el-törlésére a' fejedelem benneteket erővel-is kínszeríthet. Fontollyátok-meg azt, hogy minden p r i v i l e g i u m, e x e m t i o, k ü l ö n ö s s z a b a d s á g, melly a' köz jóval ellenkezik, nem egyébb, hanem az ország közönséges terhének el-viseléséből 's javából (mellyeknek hordozására és meg-szerzésére ki-ki a' polgári egygyeztető kötés szerént köteles) lett fosztott ragadomány, f u r t u m p r i v i l e g i a t u m, következendőképpen egy némellyeknek ezen terhétűl való fel-szabadítása által a' többi polgárok mindég jobban terheltetődnek, következendőképpen ők, ez illyen privilegyiumoknak, exemptio szabadságoknak el-törlését a' fejedelemtűl mindég törvényessen kérhetik. Minden majorátusságok, tzéhek, más efféle társaságok vagy rendek s t a t u s, mellyek a' közönséges jónak hátráltatásával különös szabadságok mellett magok bóldogulására dolgoznak, mind ezek tehát, úgy mondom, törvénytelen és helytelen dolgok, mellyeket a' fejedelem, ki az egész község 's ország bóldogulásának elől-mozdítására köteles, az ő nékie által-adott hatalomnak ereivel méltán a' mi köz-javunkra el-ronthat, 's el-rontani tartozik-is. Emlékezzetek-meg arrúl, hogy az illyen privilegyiumokat atyákrúl, kik érdemeikért jutalmaztattanak, érdemetlen fiakra megörökösíteni gonoszság 's istentelenség, s hogy valakit avval jutalmazni érdemiért, hogy az Ország terhének hordozásátúl ment légyen a' polgári egygyeztető kötés nem engedi. Tik kivánnyátok, hogy a' fejedelem néktek engedelmeskedgyen, és Tik nem tsak hogy a' törvénynek engedelmeskedni nem akartok, de ezeken keresztül-kosúl nyargalódzni nem iszonyodtok ; akarjátok hogy a' fejedelem a' tökélletességnek mint egy tüköre légyen, és a' köz jót elől-mozditsa? Tik azomban minden gonoszságoknak, illetlenségeknek, erköltstelenségeknek el-követésivel magatokat ki-tzégéresitettétek, a' köz-jónak elől-mozdítását a' fejedelem kezeinek meg-kötésével hátráltattyátok, 's egyedül a magatok bóldogulásárúl gondolkoztok. Miként engedelmeskedhessen a' kösség a' törvényeknek, midőn azt tapasztallya, hogy a' mágnások, kiknek

példát kellene mutatni, büntelenűl ezeket lábaikkal meg-tapodgyák? Nem annyit tészen-é az, midőn a' méltóságok a' törvény meg-tartásától privilegyiumok által fel-szabadíttatnak, mint ha ő bennek a' kösség a' maga elnyomattatására szint annyi eszközöket keresne? Mitsoda vélekedést formálhasson ott magának az ember az igasságról, a' hol a' méltóságos, papi és nemes rendek ki-vagynak az ország terheinek hordozásából véve, és a' polgárság 's a' többi kösség az adózással egészlen meg-vagyon terhelve?

Tegyétek-le tehát, ha tsak még a' nemes indúlatnak és betsületnek szikrája szivetekbül egészlen ki-nem lobogott, a' balítéleteteket, kevélységteket, meg-átalkodástokat, privilegyiomitokkal egygyütt mellyek benneteket gyaláznak inkább, hogy sem magasztalnak, hogy tik-is már egyszer az országnak hasznos tagjai lehessetek, ne hogy a' szegényebb nemesség, polgárság és kösség fel-ébredvén az álmából, a szám-vetésre fakadgyon, és eszében jusson az, hogy milliom karok, mellyek az országot bóldogítyák, mellyeket Ti igás barom gyanánt mind eddig néztetek, 's mellyek most a' bölts fejedelemnek védelmezésére készen vagynak, többet érnek a hívságos életben meg-taplósodott, spongyiásodott ezer karoknál ; 's tartsatok attól, ne hogy a' fejedelmet arra kérjék, hogy ő tinéktek-is egyszer azon mértékkel mérjen viszsza mindent, a mellyel Tik ezeknek mind ekkoráig mérni szoktatok, 's szemeitekre ne hánynyák azt-is, hogy a' mostani ország-gyűlésében-is szabadságnak színe alatt a' ti a r i s z t o k r á t i privilegyiumitoknak fen-tartására letett esküvés által, a' fejedelem és a' közönséges jónak hátráltatására öszve-esküttetek, alattomban pedig ugyan ezen esküvés ellen önnön hasznotokra dolgoztatok, 's ezen okokra nézve fel-ne kiáltsanak, 's azokra a' szavakra ne fakadgyanak, mellyekkel azt meg-bizonyíthassák, hogy nem ti hozzátok, illyen meg-vesztegetett erköltsű mágnásokhoz, hanem az ollyan bölts atyáskodó fejedelemhez, mint a' mostani fejedelmünk, illik a' törvényhozó hatalom.

Adgyátok tehát, még most vagyon időtek, ezen törvényhozó hatalmat, a' mellyel eddig törvénytelenül viszsza-éltetek, és a' melly mind eddig tsak a köz-jónak hátráltatására szolgált, egészlen a' fejedelemnek által, 's hordozzátok Tik-is az országnak terheit a' többi polgárokkal egygyütt közönségessen. Láttyátok 's tapasztallyátok azt magatok, hogy a' törvényhozásra még elegendőképpen alkalmatossak nem vagytok, 's hogy még a' mi nemzetünk más többi európai pallérozott nemzetekre nézve gyermeki esztendőben és sötétségben vagyon, következendőképpen atyára, ki őtet nevellye, oktassa és vezesse, szüksége vagyon. Most vagyon, úgy mondom, még ideje, jusson eszetekben, hogy ez hozzátok nem illik, mert a' mostani ország-gyűlésében is mint a' sasok sebes repülésekkel fel-repültetek, 's végtére azután egy ganéj-rakáson meg-nyugodtatok. Bizzátok magatokat a' mostani kegyes fejedelmünknek bölts országlására, ne hogy Tik fel-fuvalkodástokban el-bízván magatokat, úgy járjatok mint P i l a t r e és R o m a i n a M o n g o l f i e r n e k tüzes széllel fel-fújtt 's töltött golyóbitsával, mellyre reá ülvén a két tapasztalatlan vitéz, midőn legmagasabb fellengerkezéssel magokat Mongolfiernek munkájában gyönyörködtetnék, s nem tudták elegendőképpen a' tűznek nevelését megadni, le-hullottak, és lábokat ki-törték.[1]

[III.] Ti hozzátok szóllok már bárdolatlan, tudatlanságban és ormotalanságban vastagon megörökösedett nemesek, kik a' múltt esztendőben az

[1] Pilâtre de Rosier Jean François (1756—1785), francia fizikus. 1785-ben Romain fizikus kíséretében saját összeállítású léggömbjén át akarta repülni a La Manche-csatornát. A léggömb azonban lezuhant és mindketten meghaltak.

országot és nemzetet idegeny nemzeteknek üldözésével és ezeknek ruháin elkövetett dísztelen tselekedeteitekkel meg-útáltattátok, kik egyebet a' durva akaratotoknál nem esmértek, 's egész vitézségteket, zöld inghez, buzogány és zsiros subához kaptsoltátok, Tik az országnak durvaságtok, tudatlanságtok által leghaszontalanabb tagjai, jusson eszetekben az, hogy ugyan azon idegen nemzeteknek köszönheti az országunk a' mostani néma-néma pallérozott vóltát, tudománnyát, mellyekért-is nékiek örökös háládatossággal lekötelezve vagyon. Tinéktek nem mondok többet, hanem hogy tanúllyatok 's olvassatok, mert még mind ekkoráig mindenekben idegenek, 's ugyan azért gorombák 's tudatlanok vagytok, kikkel a' V e r b ő c z i n kívűl még egy okos szót sem lehet szóllani ; avagy ha már a' tudományokat annyira útállyátok, hogy ezeket tellyességgel gyakorolni nem akarjátok, tehát dolgozzatok, hogy ekképpen éppen haszontalan kapa-kerülők ne legyetek ; dolgozzatok avagy tanúllyatok, úgy mondom, hogy a' vakságtokból ki-vetkezvén, emberekhez (nem pedig azon kóborló, bújdokló, pusztító haramiákhoz, kiknek meg-átalkodott 's tökélletlenségekben meg-rögzött természetek 's indulattyok tsak az ölésben, rabolásban és égetésben kedvet talál) hasonlók lehessetek. Tik hasonlítatok azokhoz a' makrantzos gyermekekhez, kiket a' fejedelem, mint atya, fenyítékkel jó útra hozni köteles. Ha tökélletlen kevélységtek szavaimmal megbántatódott, jusson eszetekben az, hogy a pengős sarkantyúval meg-patkóltt vitézeknek, kik a' H u s z t i n a k[1] olvasásán kívűl egyébbként indulatlanságban, fesletségben, meg-átalkodásban, jobbágyok kínzásában, s más egyébb illetlen pajkosságokban töltik élettyeket, módossan s értelmessen beszélleni nem lehet, mert a finomabb írás 's ki-magyarázás nem ollyan emberekhez illik, kik a' mostani században sapódli, bubok' szaggatása által neveket megörökösitették, ezeknek a' tárogató sipjok mellé a' doromb, duda és furulya-is jó, mellyeknek füleket hasogató dömmögés és ordításánál a' bokátokat elegendőképpen öszve-verhetitek, azon kívűl, hogy szükségtek légyen, a' menuet, contradántznak, mellyeket a' többi nemzetek botránkoztatásával a' tántzoló palotákban el-akartatok tiltani, fejeteket törni, ezek mellett a' fellyűl, lapotzkatántzot-is könnyen járhattok, a' hová kivánnám, hogy egy jó lapotzkázó jönne, a' ki benneteket módosabb, szelidebb, engedelmessebb, tanulttabb, 's köz-jónak elől mozdítására nézve gyorsabb életre, idegen nemzeteknek meg-szenvedés és betsüllésére, felebaráti szeretetre, 's végtére a' magyar nemzethez illendő 's tulajdon vitézségre lapotzkázhatna.

[IV.] Hozzátok fordulok már most utolszor országnak szegényebb nemessei, polgári és községe, hogy nállatok ugymint az Országnak leghasznossabb tagjainál jegyzéseimet végezhessem. Tik vagytok azok a' nemesek, kik valósággal a' fejedelmet és országot igazán és híven szolgállyátok, klérus és mágnásoknak fő-törést kivánó kötelességeit 's országnak leg-súlyossabb hivatallyait és terheit helettek tsekély fizetésért, ollykor háládatlanság és meg-vetésért hordozzátok 's viselitek. Tik vagytok azok, kik nem az ártalmas privilegyiumoknak védelmezésiben, 's a' leg-jobb fejedelem ellen való felpattogásban, hanem a' valóságos érdemben, tálentumokban, tökélletességben, tudományokban, vitézségben, 's más egyébb mint elme, mint kézi munkáknak ki-pallérozásában tartyátok a' valóságos nemességet, és a' józan

[1] Huszty István 1766-ban, Nagyszombatban megjelent 3 kötetes munkája: *Jurisprudentia practica ... in jus Hungaricum.*

elmének fáklyájával kalauzollyátok magatokat, de a' kiket a' mágnások éppen azért fellyebb hivatalokra nem léptetnek 's el-nyomnak, hogy az ő a' külső arany és üstös pompásságitúl költsönzött érdemeinek fénnye a' ti valóságos érdemeitek által meg-ne homályosíttatódgyon. Ti hozzátok, úgy mondom, járulnak utólsó szavaim, mellyek ámbár semmi újj találmányokat sem foglalnak-is magokban, de mivel a' magyar nemzetnek nyelvén még éppen nem, avagy ritkán efféliek olvastattak, ide írom, 's a' mellyeket magatok további elméskedéstekre által-adom, a' végre, hogy ezeknek meg-fontolása után ennekutánna is azon nemes indúlatban életben meg-maradgyatok, a' mellyeket mind ez ideig mutattatok 's viseltetek ; ezek a' szavak tehát a' következendőkből állanak, tudni-illik : hogy akkor lép a' polgári társaság az ő valóságos és hoszszann tartandó bóldogúlására, midőn ennek valamennyi rendei minden külömböztetés nélkül egygyenlő törvényeknek engedelmeskednek, és más egyébb jót és bóldogúlást a' köz-jónál és bóldogúlásnál nem esmérnek, 's ezek által meg-egygyesülvén mindenféle törvénytelen arisztokráti erőszaknak egyben tsatlott erővel ellent állanak, nem-pedig midőn ezen társaságnak egy némelly rende, szerentsés esetek és környülállásoknak segedelmével önnön haszon-keresővé, kevélyé és törvénytelen zabolátlanságnak színe alatt a' nemzet szabadságának védelmezőjivé akar lenni akkor, midőn ez a' nemzetnek törvényeivel kedve és tetzése szerént szintúgy mint a fejedelemnek méltóságával gyalázatossan bánhat, és ez által tzivakodásokat, zendűlést, titkos koholásokat indít, mellyek ugyan egy országot nevezetessé, de ellenben szerentsétlenné, és más pallérozottabb nemzetek előtt gyűlöletessé teszik.

Ne hadgyátok tehát magatokat azon rendek által el-ámíttatni, kik a' leg-jobb fejedelmünket tsak azért írják le fekete festékkel, hogy a' ti könnyű hívéstekből önnön hasznait gyarapíthassák, uralkodásokat meg-erősíthessék, és benneteket az arisztokráti despotismusnak járma alatt tovább nyögtethessenek. Tegyétek tehát abban a leg-főbb kötelességteket, hogy a' fejedelem parancsolattyainak, mellyek mind a' közönséges jónak előlmozdítására tzéloznak, engedelmeskedgyetek, munkálódgyatok ennekutánna-is a' talentumaitoknak ki- ékesgetésében, és a' kézi 's szorgalmatosság termesztékeinek megjobbításában különös szorgalmatossággal, egy szóval, dolgozzatok mind abban, a' mi az emberiséges egyetemben vévén annak használhat, 's az országnak bóldogulását, 's trónusnak fénnyét nagyobbra emelheti. Ösmérjétek ezen bölts, kegyes és igaz fejedelmet, mint egygyetlenegy olly törvényhozót és országlót, ki már a' toskániai uralkodásának ideje alatt az ő bölts, emberiségnek jussaira és természet törvénnyeire épültt atyáskodó rendeléseivel, az egész Európában minden meg-világosodott nemzeteknél a' bölts uralkodónak nevét el-nyerte ; legyetek ennek hív szolgái, ki azt maga meg-isméri, hogy nem a' nemzetek a' fejedelmekért, hanem a' fejedelem vagyon itt a' nemzetért, ki mind azokat a' törvényeket, mellyek a' köz-jóval nem ellenkeznek, híven meg-tartya, ki azt akarja, hogy a' törvények szerént ki-ki éllyen és ítéltetődjen, ki az igaz szabadságot, tudni-illik vagyonotok 's személlyeteknek biztosságát, 's törvénytelen el-nyomattatástúl való megmentést 's igazság-szolgáltatást tölletek soha el-nem tagadgya, kinek végtére a' nemzetnek bóldogúlása a' leg-főbb tzéllya. Ennek engedelmeskedgyetek, 's ennek legyetek utólsó pihenéstekig meg-győzhetetlen védelmezői ; follyamadgyatok hozzá, hogy benneteket az arisztokráti despotismustúl meg-mentsen, 's legyen ennek tellyes el-rontója a' végre, hogy Tik is már egyszer érdemeitekhez képest jutalmaztatódhassatok.

Tik pedig többiek, kiket talán keményebb szavaimmal meg-bántottam, tegyétek kezeteket szívetekre, 's tapasztalni fogjátok azt, hogy ezeknek dobogása szavaimnak valóságait bizonyittyák, 's vallyátok-meg azt, hogy tsak azokrúl szóllottam keményebben, kik ezt meg érdemlették, 's kik a' bennek meg-rögzött bal-ítélettyekbűl a' közönséges bóldogulásnak elől-mozdítása végett ki-vetkezni nem akartak. A ki pedig ezek közé magát számláltatni nem akarja, annak úgy-is nintsen mit szóllyak, hanem tsak azt ragasztom még itt hozzája, hogy ezen gondolatokat tsak úgy nézzék az olvasók, mint kengyelfutóit azoknak, mellyek nem sokára következni fognak, 's sarkos fundamentomain felépülve megjelenni fognak.

8.

[1790 tavasza]

„A magyar haza anyai szózata az országgyűlésre készülő magyarokhoz"

Verseghy Ferenc anonym röpirata

A röpirat tartalma : A megszemélyesített magyar haza kéri a gyülekező rendeket, vitassák meg az ország dolgait s csak a nemzet hasznát tartva szem előtt, töröljenek el mindent, ami a haladásnak akadálya. A nevelést ne engedjék az osztályérdekek szolgálatába. Pártfogolják a tudományokat és biztosítsanak számára szabadságot. Fejlesszék a kereskedelmet és a kézműipart. A papság ne szóljon bele világi ügyekbe.

Nyomtatásban megjelent : *A magyar hazának anyai szózattya az ország napjára készülő magyarokhoz.* Írta : V**i. Hely nélk., 1790. Példányai : Széchényi Kvt. 192013. sz. és VIII. L. eleg. m. 1151—mi. — Későbbi kiadása : *Verseghy Ferencz költeményei.* Kiadta Toldy Ferenc. Pest, 1865, 84—91. l. és *Verseghy Ferencz kisebb költeményei.* Kiadják Császár Elemér és Madarász Flóris. Bp. 1910. Régi Magyar Könyvtár 24. sz. 53—60. l.

Az 1790-ben, II. József rendszerének bukásakor megindult politikai röpiratáradat nagyrésze a júniusra összehívott országgyűlés teendőivel és a rendek által követendő magatartással foglalkozott. Egyrészük — erről már szó volt (l. 46. l.) — csak a közjogi kérdésre, az uralkodóházzal való viszony rendezésére irányította figyelmét, de voltak olyanok is, amelyek már szembeszállva a feudális renddel, belső reformokat követeltek.

Azt már láttuk, hogy a nemzeti élet egészét átfogó radikális terv csak egy készült : Hajnóczy Józsefé. *(Iratok* 4. sz.) De sok olyan röpirat jelent meg nyomtatásban is, mely egy-egy problémát emelt ki, vagy amely általános irányelveket próbált kijelölni. Így egész sor röpirat a magyar nyelv ügyét köti a rendek lelkére. (Felsorolásuk : Kosáry Domokos, *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába.* II. Bp. 1954. 356. s köv. l. — L. még *Magyar Államnyelv,* 14. s köv. l.), vagy a protestánsok vallásszabadságának és egyenjogúságának biztosítását (l. 258. l.) vagy a római katolikus klérus hatalmának a megtörését. (Felsorolásuk : Kosáry, *i. m.* 330. s köv. l.) Szatsvay Sándornak, a *Magyar Kurir* szerkesztőjének névtelenül megjelent röpirata *(Hazafiak Tüköre. Magyarok! aki jól köt, jól old.* Pest, 1790.) a fentebbiek mellett már azt is fontosnak tartja, hogy a közhivatalokba a németek helyébe magyarokat nevezzenek ki. Még tovább megy Darvas Ferenc helytartótanácsos, *(Post nubilo Phoebus.* Pesten, Budán és Kassán, 1790.), aki Szatsvayval megegyezően hangsúlyozza a nemzeti nyelv és szokások fontosságát, valamint azt, hogy „a hazafiak között minden vallásbéli különbség nélkül egyenlőség és minden tettetés nélkül való egyenesszívűség s egyetértés legyen." Ő is fontosnak tartja, hogy a német tisztviselőket magyarok váltsák le, de már ezt is hozzáteszi : az egyházi rend tagjai világi hivatalt ne viselhessenek.

Darvas röpiratának Verseghy[1] Szózatával való közeli gondolati rokonsága már Ballagi Gézának is feltűnt (*Ballagi*, 469. l.). Nem lehetetlen, hogy a Budán élő helytartótanácsos, s az 1789 telén a török hadszíntérről szintén Budára visszatérő Verseghy (életére l. Császár Elemér, *Verseghy Ferencz élete és művei*. Bp. 1903, 57. s köv. l.) ismerték egymást, sőt, hogy gondolataikat is kicserélték, — de valószínűbb, hogy mindketten a fővárosi jozefinista értelmiség, szabadkőműves páholyokban és olvasókörökben kialakult véleményének adtak hangot. Verseghy azonban messzebb megy Darvasnál és határozottan polgári jellegű gondolatoknak is hangot ad. Ebből a szempontból különösen érdekes az a javaslata, hogy a nemesség az előítéleteket félretéve, forduljon az ipar és a kereskedelem felé, s a szegény nemesek tanuljanak mesterséget. (175. l. — Vö. Bevezetés II. fejezet.).

A röpirat 1790. tavaszán jelent meg, valószínűleg Landerer kiadásában, Pesten, névtelenül. (Verseghy szerzőségére l. Sándor István, *Magyar Könyvesház*. 1803. 182. l.) Elterjedtségére nincsen adatunk.[2]

A Magyar Hazának anyai szózattya
az ország napjára készülő magyarokhoz

V**i

a józan és természeti tudományoknak
doktora által

1790

Gyermekeim! kiket a' dühödő Márs, zordon ölében
vérrel szoptatván, férjfi-erőre nevelt,
(Mert tejem akkorban még nem vólt: méllyen aludtak
bőltseim a' szomoru Semminek árva kezén):
Gyermekeim! közelit az idő, ide jertek ölembe:
végezzünk eggyütt bóldogodásom iránt.
Vajha kesergésem már egyszer végre találna!
Bóldog nyúgodalom! viszsza kerülsz-e reám?
Ám én már, Fiaim! sok időtől fogva kesergek;
Oh! e' két ortzán nagy könyek' árja le-folyt.
Még mikor őseitek, kik nékem az életet adták,
szép Európának népeit agyba-verték,
's ellenem ingerlvén a' szomszéd nemzetek' íjját,
a' romlást majd-nem gyenge fejemre hozák;

[1] Verseghy nevét az 1800-as évekig következetesen Verseginek írta, erre való hivatkozással így használtam én is a II. és a III. k-ben. Mivel azonban élete második részében Verseghynek írta magát, s az irodalomtörténetben is ez az alak honosodott meg, ebben a kötetben én is erre az általánosan használt alakra tértem rá.

[2] Császár Elemér és Madarász Flóris, *Verseghy Ferencz kisebb költeményei*, (Bp. 1910, Régi Magyar Könyvtár, 24. sz. 341. l.) jegyzeteiben ezt írják: „A költemény a maga idejében ismeretes lehetett, híre eljutott Kazinczyhoz is, aki Rumyt kéri meg 1790. aug. 15-én, küldje meg neki a verset, „wegen der angenommenen ungarischen Sprache." — Ahogy a szöveg és a levél keltezése is mutatja, nem erről a költeményről van szó, hanem Verseghy másik politikai röpiratáról: *Emlékeztető oszlop azon hazafiak tiszteletére, akik az ország előtt júniusnak 11. és 12. napjain 1790 a' haza nyelvnek bévétele mellett szólottak.*

még mikor a' hintán, bé sem pólyázva, feküdtem,
már akkor bőven kezd vala folyni könyem.
Nem tudtam könyeimnek okát, tsak szívem akarta
titkon, hogy sírjak durva nememnek ügyén.
A' szomszéd fene népek ugyan majd-szinte hasonló
veszteiket látták Márs' dühödési miatt,
ám de, mihelyt még-is korosabb idejekre jutottak,
szögre akasztották a' viadalmi tegezt,
's által-adák magokat Pállás' karjára, ki őket
a' bóldogságnak bő kebelébe vivé.
Én pedig a' hartznál egyebet mit láttam azóta,
hogy nemem a' gazdag pannoni földre le-szállt?
Ültek ugyan Trésák,[1] ültek Mátyások-is ollykor
trónusomon, Pállás' magzati, tsendes urak;
ám de miként rövid óra gyanánt el-enyészik az égő
nyári nap a' szeretők' háv apolási[2] között;
úgy ezen esztendők hamar el-szárnyaltak előllem,
és a' régi keserv meg-meg alára tiport.
Gyermekeim magok egymás köztt több félre hasonlván,
szívemet egyszersmind több szakaszokra szelék.
Róka-lopódzással fene-ként bé-tsúsza közikbe
a' hamis artzba takartt relligyiói dagály;
's költsönözött szép színek alatt egymásra huszítván[3]
őket, szivemnek néki szögezte törét.*
Óh Kupa![5] óh István![6] el nem fajzottanak ebben
(vajha ne vólna való!) tőlletek a' magyarok.
Még most-is .... De mit ujjitom fájdalmimat illyen
emlegetésekkel? Nézz ide! nyitva sebem.

Nyitva sebem, 's kezetekből vár, óh Népem' Atyáji!
kellemes írt, avvagy mélly gyökerére katzort.[8]
Ti magatok tudgyátok imént, melly durva szabások
állnak törvényünk' szent nevezettye alatt;
melly bal ítéleteket rakogat vállára nemünknek
a' tsak azért kedves, mert ezer-évi szokás.
(Óh örök Ész! óh emberi Jus! menny-béli piomja[7]
minden igaz jónak! melly fene sorsra jutál?

* Verseghy jegyzete: „Valamennyi népek között, mellyek ebben a' Történetírásban a' mi tekéntetünk előtt által-költöztenek, soha nem volt eggy-is olly szerentsétlen, mint a' magyarok. Az ő megnéptelenedett, 's a' protestánsok' és katholikusok' factiójira és több más felekezetekre meg-hasonlott országjok egyszerre a' török és a' német hadi-seregeknek kezeibe esett." *Voltaire, A' nemzetek' szív-béllyegének és erköltseinek le-rajzolásában.*[4] VII. rész, 5. fejezet.

[1] Valószínűleg Mária Terézia, akit az 1790-es nemesi közvélemény II. Józseffel szemben az „alkotmányos uralkodó" példaképének megtestesítőjeként tisztelt.

[2] Apol: csókol.

[3] Huszít: úszít.

[4] Voltaire, *Essais sur les moeurs et l'esprit des nations.*

[5] Kupa, azaz Koppány, aki 998-ban István fejedelem, a későbbi I. István király ellen fellázadt.

[6] Kacor: a kertészek ág-nyeső görbe kése.

[7] Piom: „Az ácsok és kőmívesek ólmos, vagyis ónos zsinóra, mellyel a függőleges egyirányt meghatározzák." *Magyar Nyelv Szótára.* V. 231 h.

A' babonák, a' bőltstelen ész, 's a' zordon erőszak
minden nemzetnél mennyire hátra vetett?)
Mind ezeket, Fiaim! józan szalutoknak[1] ajánlom,
úgymint mélly nyavalyám egy veszedelmes okát.
A' győtény[2] a' búza-kalászt nem ereszti magosra,
's a' gyomos ágyakban gyáva veténykе[3] terem.
Úgy bár-melly nemzet, ha gyomos törvénnye, nagyobbra
nem serdülhetvén, törpe nemetske marad.

"Ám de nagy ősinktől származtanak úgy-e szabásink?
(így felel egynémelly) 's régi kötések ezek?
Nem nyesegetni tehát, hanem eggyig nagyra betsülni?
's védeni, a'mig él, tartozik, a' ki magyar."

Mond kérlek, mik voltak imént e' régi atyájid?
Mint te vagy, olly nyomorúltt emberek, úgy-e bizony?
Mondgy azutánn embert, kibe, mig él, bé ne lopódzon
vagy gonosz indúlat, vagy konok elme-homály?
A' mi korosb, okosabb: Eleinktől fogva világunk
éven-ként vénűlt, 's évei-képpen okúlt.
Bőlts Pállás Európában tudományi hatalmát
nyoltz-száz évek alatt nem de magosra vivé?
'S vélle az országló, 's a' törvény-béli tudósság
nem de azonképpen tellyes erőre jutott?
E' tudományoktól kell annak kérni tanátsot,
a' ki az országló székre le-ülni akar.
Oktalan állatokat szoktunk hódítani szokással:
egy bizonyos jelt adsz, 's meg-teszi, a' mit akarsz.
Észszel, okossággal kell kormányozni az embert,
a' kibe a' fő ÉSZ' része rekesztve vagyon.
Őseitek, Fiaim! nem mint despóta-királyok
írták a' Törvényt, melly fiaikra maradt.
Ezt néktek, kik az ő született örökössei vagytok,
a' mikoron szükség, fontra idézni[4] szabad.
A' törvény-szervező hatalom Ti közttetek és a'
választott fő közt de nem de fel-osztva vagyon?
A' törvény' fejedelmi tehát, 's nem rabjai vagytok,
's jobbító kezetek' nem köti hátra bilints.

Eggy-általlyában, ha tanátsot tartotok eggyütt
édes anyátoknak bóldogodása felől,
óh! a' többségnek szava Titeket el ne ragadgyon,
's a' mit mond, józan fontra vegyétek előbb.
A' jót és az igazt a' kissebb résznek ölébe,
mert ez leg-biztosb fok-helye, rejti az Ész.
Szóllyon bár, ki akar; vagyon a' szóllásra hatalma;
ám de beszédgyének tudgya-is adni okát.

[1] A francia salut-ből.
[2] Gabonára tekerődző gaz.
[3] Vetény: vetemény.
[4] Értsd: megfontolásra emlékezetbe idézni.

A' ki tsak önn tetszése szerint ki-rikóltya szabásit,
tsuf despóta leg-ott' a' neve, hogy-ha király.
Hát a' gyűlésben mi egyébnek tartsuk az ollyant,
a' ki tsak a' kéjhez szabja dörögve szavát?
A' perek irásban folynak, 's egy kisded okotska
sok bíró-végzést hoszszas időkre halaszt,
és az egész nemzetnek ügyét rövid ige szakaszsza
végbe? okok nélkül? 's kurta időtske alatt?
Anglia Országban két ellen-félre van oszttva
a' nemzet, mikoron végzi tulajdon ügyét:
nem gyűlölségből, hanem a nyomozásnak okáért,
melly az igazságnak méllyire hatni szokott.
Bőltseik-is vagynak, kik nyilván 's tellyes okokkal
szóllyanak a' tárgyról, melly meg-itélni-való.
Nem köteles kiki, sőt ollykor nem képess-is arra,
hogy Pállás aszszony' keblibe vesse magát;
hogy-ha tehát még-is bíró-szót ejteni kíván
a' bőltsességnek jó reguláji szerínt,
hallya-meg olly bőltsnek, sőt önn-ként kérje tanátssát
a' ki az országlás, méllyire látni tanult.
Igy azutánn szedgyétek-elő mind, a' mi az ország'
bóldogságának főbb akadállya lehet,
's nem magatok', hanem a' nemzet' hasznára tekéntvén,
nyessetek-el mindent, a' mi le nyomja fejét.

A' nevelést ne tsak egy rendnek vállára tegyétek:
ez már sok kormányt öszve, meg' öszve-zavart.
Egynek itéleteit különösb erköltsivel eggyütt
bé-szürtsölgetvén a' fiatalka sereg,
minden egyéb rendnek gyarapíttására idétlen,
's az marad, a' mi az ő fel-nevelője vala.
Nem nevel ám a' gyáva potzik[1] soha szíves[2] oroszlányt,
sem dolgos hangyát a' tserebűli csoport.[3]

A' tudományoknak bő kéz kell 's elme-szabadság;
e' kettő nélkül sinlenek a' nagy eszek.
A' kiket a' szükség szomorú gondokba le-süllyeszt,
nem visznek músák' tiszteletére teményt.[4]
A' ki pedig, mihelyest jobban gondolkodik és ír,
mint a' kába tsoport, érzi nyomatni magát;
's láttya le-írtt okait nem tzáfoltatni okokkal,
sőt az igazságért vasra veretni kezét;
láttya szelid tollát idomatlan görtsösök által,
's tollával hat-száz részre töretni fejét;
láttya jutalma gyanánt agyon-üldöztetni személlyét
eggy alatson-szívű nyáj' fene kéjje szerint:

[1] Pocik: egér.
[2] Értsd: bátor.
[3] Tserebül: cserebogár.
[4] Tömény vagy temény, jelentése a *Magyar Nyelvtört. Szótár* és a *Magyar Nyelv Szótára* szerint: Azonos valamikből, részekből összezsúfolt sok, vagy sokaság. Itteni értelme talán: temény (azaz sok) áldozatot.

's közre-adott írási helyett motsok-emberek által
trágár nyelveiken vízre vitetni nevét;
óh! ez az írástól bútsút fog venni leg-ottan,
's egy holtig-tsendes szögbe[1] rekeszti magát;
honnan az ész nélkül pösögő hebehurgya világra,
míg önnön szívét jobbra taníttya, nevet.
Hogy-ha tehát Pállásnak örök hajlékot akartok
szerzeni mellyemben, óh diadalmas Atyák!
és igaz tudományt maradandó lábra segéllvén
a' komor elme-homály, képtelen álma helyett,
a' sikeres bőltseknek eszesb apolásai által
jobbnak akarjátok tenni Anyátok' ügyét:
óh! e' két akadályt vessétek félre! szabadság
és bőség nélkül sínlenek a' nagy eszek.

A' kalmárságnak nem akarván látni divattyát
a' magyar, önn-képpen durva veszélyre siet.
Fürge zsidók 's rátzok, kiket ő e' végre ki-táplál,
's kiknek egész pénzét tsalfa zsebökbe tömi.
A' manufactúrák 's a' mesterségek azonképp'
mind alatson munkák a' magyar' íze szerint,
's míg idegen kéztől szép finomságra vitetnek,
jól meg-adóztattyák a' haza-béli nemest.
A' nemesek, Fiaim! kiknek vagy nintsen üléssök,[2]
vagy kiket a' bal eset mostoha sorsra vetett,
m'ért ne lehetnének kalmárok 's mesterek? Avvagy
jobb-e talán nékik tengeni gondok alatt?*
Ti azutánn, papi fő rendek, szentséges atyájim!
kiktől függni tudom gyászos ügyemnek okát:
Ti leg-jobb kenetet nyújthattok régi sebemre,
melly engem' végső omladozásra vihet.
Rajtatok áll, hogy az al papság hívséggel, adóval
ellenem egy külső félre ne tsapja magát;

* Verseghy jegyzete: Igen helyes volt a' régi egyiptomiaknál az a' törvény, melly a' hazafiakat fejen-ként arra kötelezte, hogy a' fellyebb valóságnak esztendőn-ként bé-mutassa a' módokat, mellyekkel kenyerét keresi. Nem volna-e vallyon nálunk-is üdvösséges, egy hasonló törvény által az ollyanokat, a' kiknek a' mellett, hogy nyilván-való hivatalokat vagy nem viselhetnek, vagy viselni nem akarnak, annyi birtokaik nintsenek, hogy mint nemesek élhetnének, a' kalmárságra és a' szabad vagy fínomabb mesterségekre, a kép-írásra, könyv-nyomtatásra, arany fútatásra [3] 's a' többi vagy a' selyem és papíros, 's több efféle manufactúrákra kénszeríteni? e' mellett pedig némelly különösebb szabadságok által a' nemes hazafiakat, a' kik az illyenekben foglalatoskodnának, (példának okáért: egy különös rendet tsinálván belőllök, mellynek az ország' gyűléseinél, mint más pallérozott országokban, szava és ülése légyen) a' többi nem nemes és nem hazafi manufacturistáktól, kereskedőktől és mesterektől meg-különböztetni?

[1] Szögbe, azaz zugba. — Egyébként ezekben a sorokban, az eszméiért üldözött íróról szólva, Verseghy valószínűleg saját sorsára gondolt. (L. Császár—Madarász, *i. m.* 341. l.)

[2] Értelme valószínűleg: azok a nemesek, akik hivatalos üléseken nem vesznek részt, vagyis nincsen sem megyei, sem országos tisztségük.

[3] Arany-futtatás: valamely tárgynak arannyal való behúzása.

hogy babonás leleménnyeivel több részre ne oszsza
eggy ágyból eredett gyermekeimnek eszét;
's hogy polgárt-képző sikeres jóságra taníttsa
népemet a' remeték agy-szüleménnye helyett,
és hogy azok, kik kellemetes szugolyokba tsatán-ként
el-bújván, magokat tsúf heverésre vetik,
el-ne vegyék a' bért motskos fortéllyaik által
a' munkálódó lelki vezérek előll.

Ti magatok, tudván, mi ítél 's mit hirdet irígyűl
a' papi szent rendről a' mai tsalfa világ,
mintha, miként hajdan szomorú dühödésre vezette
több országokban a' fene póri tsatát,
úgy most-is tsak az ő titkos fúvásai hoznák
lángba világunknak majd valamennyi szögét;
Ti magatok, Szentséges Atyák! vessétek el önn-ként
a' súlyt, melly nem-szent tiszt-viselésre tsatol.
Óh! ne avassátok magatok' polgári ügyekbe,
mellyek hireteket durva veszélybe vetik.
Vaj! mi nem alkalmas mennynek bérére az ollyan,
a'ki ekére kezét fel-teszi, 's viszsza teként!*
Sőt, ki az Istennek szolgálattyára szegődött,
hogy-ha igaz bajnok, futtya[1] világnak ügyit.**
Nem többet, Fiaim! Magatok tudgyátok eléggé,
bús ügyemet, valamint senyvedezésem' okát.
Hogy-ha szünet nélkül egy kórból másba vetődtem
orvosló eleink' régi szabási alatt;
Óh! jele, hogy gyökerét nem tudták durva sebemnek,
's igy ki sem irthatták bágyadozásom okát.***
Most hát, Gyermekeim! szedgyétek-el a' mi anyátok'
boldogságának főbb akadállya vala;
's nem magatok', hanem a' nemzet' hasznára tekéntvén,
nyessetek-el mindent, a' mi le-nyomta fejét.

* Verseghy jegyzete: Krisztusnak önnön szavai: „Valaki az ekére botsáttya kezét és vissza-teként, nem alkalmatos az Isten' országára." Lukáts, IX. *rész* 62. *verse.*

** Verseghy jegyzete: Szent Pál apostol Timótheus püspöknek, és ennek személlyében mindnyájoknak, a' kik püspöki hivatalban vagynak, illyen törvényt szabott: „dolgozz, mint Jézus Krisztusnak jó katonája. Valaki az Istennek katonáskodik, nem avattya magát világi állapotokba: hogy annak tessen, a' kinek magát felszentelte." Timótheushoz írtt II. level. II. *rész* 3. és 4. *verse.*

*** Verseghy jegyzete: A' ki a' magyar-országi történetet nem azzal az előítélettel, hogy valamit ős-eleink szabtak, mind jó, mind hasznos és üdvösséges, hanem részre való hajlás nélkül, józan és élesebb észszel, 's minden helytelen indúlattól szabad és igaz hazafiúsággal olvassa: az valóban nem mondhat egyebet, hanem hogy hazánk annyi sok orvoslások utánn, mellyek az ország' gyűléseiben valaha elő-vétettenek, mindenkor hasonló maradott eggy ollyan beteghez, a'ki, mivel betegségének gyökerét az orvosok ki nem irtották, már fellábbad, már ismét előbbi beteg-ágyára vissza-homorodik.

[1] Értsd: kerüli. (Vö.: „embereket futni, azaz kerülni." *Magyar Nyelv Szótára*, III. 965. h.)

9.

1790 május 14, Besztercebánya

Czadray István levele Őz Pálhoz

Az ország elmaradott voltáról, II. József reformtörekvéseinek elhibázott megvalósítási módjáról; a magyar nemesi mozgalomról és a nemzeti visszahatás miatt érzett öröméről.

Sk. eredeti: Széchényi Kvt. Ms. Quart. Lat. 2312, 62. fol.

Az alábbi levél írójáról semmi közelebbit nem tudunk: talán diáktársa lehetett Őz Pálnak, a jakobinus-perben 1795-ben kivégzett fiatal ügyvédnek.[1] Levelében Őz által felvetett kérdésekre válaszol, s a rövid feleletben érezzük Czadray és a 90-es évek egész haladó gondolkozású magyar fiatalságának bizonytalanságát: II. József idegen abszolutizmusának felszámolásában szívvel-lélekkel támogatják a magyar rendeket — de vajjon az alkotmányos szabadság kivívása, a maradi rendek felülkerekedése nem jelenti-e a szociális reformok megsemmisítését is?

Hajnóczy 1790 legelején még hitt benne, hogy nem, — ezért készítette alkotmányterveit az összeülő országgyűlés számára. (L. *Iratok* 4. sz.). Pár héttel később Őz és Czadray már nem táplálnak illuziót ebben a vonatkozásban, sem a rendek, sem az országgyűlés iránt.[2]

Neusohl, den 14-ten May 1790

Bester Ősz!

Deinen aus wahrem weltbürger Patriotismus geflossenen lamentablen Brief, lass ich, wenn gleich nicht mit dem Schwall der Enthusiasmus, den Du hattest, doch mit eben dem Gefühl des Schmerzens und Mitleidens, das Dich

[1] Őz Pál személyi adataira, a jakobinus mozgalomban való részvételére l. II. és III. k. Életrajzához kiegészítésképpen az alábbiakat fűzhetjük hozzá: 1786 őszén iratkozott be elsőéves jogásznak a pesti egyetemre. Végig, mind a 8 féléven keresztül, első eminens volt. 1788. július 27-én ösztöndíjat kért. Kérvényében elmondja, hogy szülei már régen nem élnek; olyan szegénységben van, hogy ha nem kap segítséget, tanulmányait nem folytathatja. Ettől kezdve végig ösztöndíjas. (Bp. Eötvös Loránd Tudományegyetem Jogi Karának lt. 1786—1790. Kérvénye: O. L. Helyttan. Lit. pol. 1788. fons 1, pos. 676. Ezekre az adatokra Tardy Lajos volt szíves felhívni figyelmemet.) Őz életrajzára és jellemzésére l. még Degré Alajos tanulmányát: *Őz Pál szerepe a magyar jakobinus mozgalomban. (Állam és Jog.* 1953., 3. sz. 26—37. l.)

[2] Czadray gondolkozását jól megvilágítja az a levél, melyet a Somogy megyei Toponárról írt barátjának 1790. aug. 19-én, s melyben egy vidéki nemes jellemrajzát adja (Széchényi Kvt. Ms. Quart. Lat. 2312, 65. fol.): „Seit dem 19-ten July bin ich schon hier an meinem Bestimmungsort, in einem rauhen ungarischen Dorfe. Rings herum Felder, Puszten, kleine Wälder. Nur in' unserem Hofe ist es milder Herrschaft, Officire und Gesindel ist schon civilisirt, dass heisst, es spricht deutsch . . . Mein Prinzipal ist ein aller Aufmerksamkeit würdiger Mann, sonderbaren und sich widersprechender Karakters. Belesen, besonders im neuesten und aufgeklärten Werken; wohl kann man seine billige Denkungsart in der Religion als eine Frucht seiner Lectüre halten, betrachtet man aber sein Betragen gegen seine Beamten, Gesindel, Unterthanen, ja auch seines Gleichen, so sollte man glauben, er halte Leutseeligkeit und Menschlichkeit für Barbarei, für Vorurtheile. Mässig im Essen, Trinken, Schlafe, der grösste Wüttrich im Zorne. Ein sorgfaltiger, verständiger Land und Hauswirth, und wiederum prächtig im Aufwande und freygebig. Er ist Dir im Stande die Bauern, wenn sie ihm was mausen, nach der Ordnung niederziehen zu lassen, wenn sie aufstehen, schenkt er ihnen das Gestohlene. In jedem Briefe an seine Beamte, titulirt er sie per ostoba, szamár, gaz ember, den Bauern setzt er bey der Landarbeit selbst manchem Hieb, er kehrt sich um, lacht und sagt den Umstehenden: lád, fél ám most az ebadta!"

umfasste, wenn ich auf die Quelle deines Lamento zurückgieng. Es fliesst nemlich aus der gutgegründeten Ahndung, alle in unserem Vaterlande entstandene, in mancher Betrachtung theils nothwendige theils heilsame Revolutionen,[1] würden die schröcklichste Barbarey der Vorzeiten nach sich ziehen, Du siehest sie von der Seite an, von welcher sie Einfluss auf das Pomier der Menschheit Aufklärung haben können, Du ziehest alle übrigen Rücksichten auf diesen einzigen Punkt zusammen ; und hierin Liebster, hast du beyder (schröcklich ist diese Wahrnehmung jedem Menschenfreunde !) vollkommen recht. Unglück war es, dass der verblichene Regent[2] unser Vaterland noch in einem solchen Zustande fand, welcher würklich Aufklärung bedarf, ein grösseres Unglück aber war es, dass die zu diesen Endzwecke angewandten Mittel nicht die gemessensten, nicht dem Geiste der Nation angemessen, drückend und also verhasst waren, das grösste Unglück aber betraf es hierin, dass diese Veranstaltungen zugleich mit allerlei Reformen, die die Nation an ihrer empfindlichsten Seite, an ihrer Freyheit krankten, begleitet wurden, dass solche von einer Nation entlehnt und durch Leute betrieben würden, gegen die des Ungars Herz durch Nationalhass eingenommen ward : dadurch geschah es dass auch dergleichen gute Anstalten in eine Klasse mit den argen gesezt wurden, und ohne Unterschied als Neuerungen vor Beschwerden und Drückungen angesehen wurden. Ein Zusammenfluss von Gefahren, die den Regenten von allen Seiten bedrohten (und schwerlich Reue über das Geschehene oder Furcht vor einer an sich ohnmächtigen, und durch seine Laage dem Regenten niemals furchtbaren Nation) nöthigten ihn, jenen ein kleineres Opfer : die Amnestürung seiner Reformen aufzuopfern. Die Nation von Eigenlibe eingenommen, schmeichelnd, Furcht vor sich, habe den Fürsten dazu bewogen, sucht sich über seine geschmälerten Rechte, durch Anmassung noch grösserer zu entschädigen, via facti zerstört es nun alle Einrichtungen, ohne zu unter suchen, ob sie gut oder böse seyn, genug : es sind Neuerungen Josephs des Ungekrönten, weg damit. Hitze kennt keine Überlegung, man hällt alles eingeführte Übel für Folgen der Aufklärung ; dieser Erbfeind, die Klerisey, ist im Interesse verflochten, was kann man also für dem Geist hoffen. Man ist noch nicht mit dem Geschehenen zufrieden, man will sich auch für die Zukunft sicher stellen. Man fürchtet alles Neue, alles Fremde, alles Deutsche wie Pest. Der Ungar soll sich selbst überlassen bleiben. Man sah was er als solcher war, er wird es wieder werden, ein Idiot, ein Menschenfeind, ein Egoist. Dies Unheul nun folgt meiner kurzen Einsicht nach aus den schröcklichen Revolutionen auserst Landes, dies sind Früchte des ungarischen übel verstandenen Patriotism. Und welcher grades Sinneskopf möchte drüber nicht blutige Thränen vergiessen, das arme Land nicht bedauern, und allen Muth nach seiner besten Überzeugung zu leben und zu denken verlieren ? Dies ist mein, dies ist dein Schicksal !

[1] A revolutio szó az ekkori magyar, latin vagy német nyelvhasználatban eredeti latin értelmének megfelelően nem forradalmat, hanem az események sorában beállott fordulatot, többnyire váratlan és messzeható változást jelentett. Márton József *Lexicon trilingve Latino-Hungarico-Germanicum*-a még 1848-ban is így magyarázta a szót : revolutio = visszahengeredés, visszafordulás = die Umwälzung, Zurückwälzung. Batsányi 1789-ben még a francia forradalmat is változásnak mondotta, l. költeményét : „A franciaországi változásokra." (A revolutio szó jelentés változását a nyugati irodalom alapján részletesen ismerteti Griewank Karl, *Der neuzeitliche Revolutionsbegriff. Entstehung und Entwicklung*. Weimar, 1955.) Czadray mondanivalóját tehát így tolmácsolhatjuk : a II. József halála óta végbement változások.

[2] II. József.

Aber mein Bester, setze man in die andere Waagschale die mancherley schweren Bedrückungen, die der gute Monarch vielleicht nicht bewirken wollte, aber doch weil er die Sache auf der unrechten Seite angrief, bewirkte, und also doch ihm, als dem Urheber die Schuld beyzumessen ist, wo wird das Übergewicht seyn? Gewiss hier. Wer wird sich nicht glücklich sprechen unsern gegenwärtigen Revolutionen[1] erlebt zu haben, und mit Cicero ausrufen: Malo turbatam libertatem, quam pacatum obsequium.

Was ist aber nunmehr deine Bestimmung Bester, um die bin ich mehr interessirt, als um die bevorstehende Krönung.[2] Du wirst doch wohl auf dem Landtag beywohnen wollen, ob er gleich nach meinen Spekulationen, wie du leicht auch entziffern kannst, nicht so merkwürdig und fürs Land normativ seyn wird, als man sich schmeichelt. Ich will es auch, drum schreibe mir, dass ich noch dieses Monats deinen Brief erhalte.

Ich bin zeitlebens ewiger Freund

Stephan Czadray

10.

[1790 tavasza?]

„A franciaországi zendülésre"

Ismeretlen által írt költemény

Egykorú másolat: Széchényi Kvt. Ms. Analecta Literaria, Révai Miklós neve alatt. Másik, ugyancsak egykorú másolata: *Uo.* Quart. Hung. 1613.

Az alábbi költemény szerzőjét nem ismerjük.[3] Megírásának időpontjára is csak egy fogódzónk van, magában a versben: a párisi Bastille lerombolását imént-történtnek mondja. (L. 136. sor.) Ez pedig, ahogy tudjuk, 1789. júliusában ment végbe.

[1] Revolution itt is az 1789/90-es rendi-nemzeti megmozdulást érti.

[2] II. Lipót király koronázása 1790. nov. 15-én ment végbe.

[3] Waldapfel József, *A magyar irodalom a felvilágosodás korában* (Bp. 1954) c. munkájában idézi a költemény néhány sorát, annak bizonyítására, hogy a francia forradalom antikvitás kultusza magyar nyelven is megszólalt. „Így éppen Révai Miklós dolgoz át — de nem antik formában — egy 'berlini pap' műveként ismert verset A' franciaországi zendülésről" (71. l.). A szerzőséget arra alapozza, hogy a vers „Révai Miklós kéziratában és sajátkezű aláírásával" van meg a Széchény Könyvtár Analecta Literaria gyűjteményében. (329. l.) Mindez azonban tévedés. Eltekintve attól, hogy Révainak nem volt szokása versei végére a nevét odaírni (l. nagyszámú kéziratát: *uo.* Oct. Hung. 432. és Quart. Lat. 2207), sem a vers, sem a név nem Révai írása. De még ha az volna, ez sem bizonyítaná szerzőségét. Ami pedig a költemény végére írt nevet illeti, az inkább csak találgatás lehet az ismeretlen másoló részéről. Eckhardt Sándor egy ma már elérhetetlen, magánkézben volt kéziratát is említi a költeménynek, amelyik végére M. L. monogramm van írva. *(Eckhardt,* 136. l.) Révai szerzősége tehát csak feltevés, amit még bizonyítani kellene. — „A Berlini pap verse" cím ugyancsak az Eckhardt által idézett kéziraton olvasható, — de ilyen költeménynek sehol nyomát nem találtam. (Voegt Hedwig, *Die deutsche jakobinische Literatur und Publizistik. 1789—1800.* Berlin, 1955. c. szöveggyűjteményében nincs olyan vers, mely ehhez hasonlítana.) Mind a mellett lehetséges, hogy a költemény nem eredeti alkotás, hanem fordítás németből.

A frantz országi zendűlésre

Lelkem vígasztalódj! vagynak még olly hívek,
Az emberi nemért kiknek érez szívek.
Járomba szorult vér nem hűlt meg egészen,
Terhes szolgálatján buzdúl 's erőt vészen.
A' királyi székek dűlnek meg rázódva,
Nem rab már az ember a' nyűghöz folytódva.
Nézzed! az a' nemzet, a' kinek az előtt
El zsibbadt tagjából az eleven velőt
Hebehurgya szelek fogytig el jádzották,
'S lepke hitványságra széllel pazarlották,
Az a nemzet, kit a' puhaság ágyában
Mélyen el altatott siket barlangjában,
Az a' nemzet, a' ki rab lántzát tsókolta
Mellyen gőgös ura a' gyávát hurtzolta,
'S még a keménykedőt nagynak is mondotta,
Noha fojtó lántzát vérébe mártotta:
Ébred az a nemzet, — ébred[1] sok kárára
'S érez mint Spartának nagy lelkű polgára.
Az emberi nemnek-sértett igazságát
Már szívére veszi haza szabadságát.
Meg rázza lántzait, fogát tsikorgatja,
Nemes boszújában a' nyügöt szaggatja.

*

A fel-támadáskor a' holtak sírjokba
Mikor majd az élet a' rothadt tagokba
Le száll és a' porba lelket fog lehelni,
A' test rémültében miként kezd fel kelni:
Élet pezseg féreg megrágta karokban,
Élet jár békáktól emésztett lábokban,
Élet lesz a' főben, hol kígyó fészket vert.
A' Szabadság lelke a' hűlt 's meredt embert
Úgy gyullasztotta fel el aludt hamvából,
Elevenebb érzés lobbant parázsából:
A frantzokra szállott, — 's ők már nem jobbágyok,
Halál — vagy Szabadság — eltekéllet tárgyok.

*

Fussatok, fussatok negédes királyok,
Ti szabad nemünket tapodó dagályok!
Meg rendült széketek karjai inognak,[a)]
A dörgő menykövek már boszszút morognak.
Mikor a' Szabadság 's Igazság szentsége
Feltámad nemünknek tehetőbb épsége:
Akkor füzettek meg büszke vétketekért,
Rajtunk elkövetett képtelenségtekért.

*

a) A Quart. Hung. 1613 jelzésű másolatban: mozognak.
1 Értsd: ráébred.

Gőgös uralkodás' kemény igájára,
Frank föld! régtől nyögsz te kígyó ostorára
Három agyarkodo ördög fogott körül,
Érted vetekedvén mind vérednek örül;
Ember-gyűlölésnek első szülöttei,
Pokolnak átkozott szövetségesei:
Fennyen uralkodás, pap' hatalmassága
'S a fő rendnek kintset szomjúzó kórsága.[a]
Ott ültek arannyal kérkedő székekben,
Ime' fő pusztitók' siker mezejekben.
Aszszonyi játék volt királyi páltzájok,
Népre vetett kotzka az ő koronájok.
Onnan fenekedett a' község' siralma,
Riasztó hiena 's oroszlány' hatalma.
A furtsa titkokkal meg telt udvariság
'S azzal tzimborázó két színű ravaszság.
Király' udvarának e' házi vadait,
Nemzet' szabadsága! ismered barmait?
Kiben érzett immár a' sziv a' hazáért?
Ki mert el nyomatott polgár szabadságért
Illyen erőszakban vagy egy szót mondani?
Ki mert leg alábbis egyet sohajtani?
A' Szabadság' lelke epedett magában,
Meg szünt zokogása fojtódott torkában!

*

Hamar ragadjátok! Vasra veressétek!
Rezes kerteletű[1] tömlötzbe vessétek!
Király' poroszlói hadat hirdetének,
Szabadság' 's a' haza' jámbor érzésének,
Kárhoztató végzést szegény polgár főre
Olvas a' dühösség mint gonosz-tévőre.
A' halál' szolgái vádolt ártatlannak,
Mint pokol' kölkei hajába rohannak;
Viszik a fog-várnak setét üregébe,
Kétségbe esésnek szörnyű kebelébe.
A' bűnös itt lelvén magát bámultában,
Mikor iszonyodik meg rémült tagjában,
Ott mutatják helyét örökös sírjának,
El rekesztvén fényét a' nap világának.
B a s z t i l! te szabadság' hervasztó sírhalma!
Hol a' tátott torkú oroszlány' hatalma,
A' dagályos király[2] boszszú állást ordít;
Mért széllyel nem repeszt 's tőből föl nem fordít

[a] Ez a két sor mind a két másolatban alá van húzva.
[1] Kertelet: fal, sövény, rács.
[2] XIV. Lajos francia királyt érti.

Az ártatlan ügyért zokogó kiáltás,
Kinek meddig késik az ohajtott váltás?
A rothadó szalmán vasra szoríttatva,
Polgár koronáktól fejek meg fosztatva,
Fel evő bánatnak mint készült prédái,
Mint hóhér szolgáknak tsufságos tréfái,
Ugy peshedtek ottan Frantz ország Cátói,
Bátor Grachusai, bátor Cicerói.
Mert így parantsolta ezt az ország atyja,
Néhány lepke asszony, hívságnak magzatja,
A' tükörnél ülvén így súgta fülébe.
És hogy furdálása ne hasson szívébe,
Lelki ismeretnek ámító bírája
Fel oldozást pénzért így adott reája.

*

Szent Isten! e' földet a' te átkod veri,
Mert tágos mezejét ím inség keveri!
Mért kesereg a' gyász a' kies rétekben,
Olly iszonyú pusztán, mint puszták lelkekben
A' nemes érzéstől a' nagy fejedelmek?
'S idegennek járnak a sok jövedelmek!
A nadályok, kiket arany bővségedbe
Az atyai kezek tettek kebeledbe,
Gonosz árendások ki szítták véredet,
Fel-ették dobzódva minden értékedet,
Módi árosoknál volt meződ' ereje.
A nyavalygó főtül járó sok adózás,
Mellyet lakosodon meg vett a' nagy huzás,
Árendás' szolgája' köntösén lebegett,
Bokros lántzal tsengő óráján fityegett.

*

Rettenetes éjnek mi terhes fellege
Borúlt bús ortzádra! Szíved mint remege!
Mikor nagy királyod felsége' páltzáját,
Mely kézben viselte országod almáját,
Ugyan azon kézzel sok polgár társodra
Úgy lőtt udvarából mint vadász a' vadra.
El esett nép' vére a' rendelt fojtókon,
Úgy follyt, mint veríték szorgos aratókon
Bús atyák, bús anyák testvérek és mátkák,
Vérrel fetskendezett elbújdosó árvák,
Ott hagyák vérekben úszó hazájokat,
Késérő társoktól vevék halálokat.
'S mit talál sok gyilkos-eset' írójánál
Szörnyebbet a' vallás k á l á s z' halálánál?
Te később származat! boszszút állj érette:
Véres áldozatját papi törvény tette.

*

Boldog a' te néped! ha mértékét veszti,
'S kebledet a' fuló bánat meg repeszti,
Akkor hartzolj bátran, 's életed' fojtóját
Verd meg, mint Perseus Medusa' tsodáját.[1]
Hogy mennél hamarább meg szállt kő terhével
Tőből ki forgassad rezes rekeszével;
Mint nem régen Basztilt, a' szolgálat' tzélját,
Fennyen uralkodás' kérkedő kastélyát;
'S töredék halmain szabadság' törvényét
Védelmezd, 's népednek hozd meg boldog fényét.

*

Venus' lakóhelye, puhaság' példája,
Meg gyengült világnak vásott oskolája:
P á r i s! intlek, légy most Spárta, 's rab lántzodat
Szakaszd széllel 's mutasd erős szándékodat!
De látom, vitézül hartzolnak fiaid,
Szabadság' templomát rakják bajnokaid,
Ébresztvén hivőket a' jeles tsatára.
Az ő nyájas szívök a' nyertes' jutalma,
'S annak lészen hódúltt kegyesen hatalma.
Uj Brutus, uj Cátó, hal a' szabadságért,
Hal a' szabadsággal éledő hazáért:
'S mint Rómát, úgy hagyják szabadon születnek[2]
Párist, új példáúl az emlékezetnek.

*

Hallja a britt király, 's bár rabokat kíván,
Meg búsúl el szakadt America' kárán.[3]
Hallja a' német föld, 's a rabi fájdalom
Igy nyög itt is: Hol vagy Német Birodalom!

*

Halljátok királyok! Vagynak még olly hívek,
Az emberi nemért kiknek érez szívek.
Járomba szorúlt vér nem hűlt meg egészen,
Terhes szolgálatján buzdúl 's erőtt vészen.
Fel dülhet széketek, ha tsak kegyességgel
Nem támogatjátok nagyobb szelídséggel.

[1] Perseus, a görög regék királyfia, aki legyőzte Meduzát, a mesebeli szörnyet.
[2] Értsd: születettnek.
[3] Az északamerikai angol gyarmatok 1776. július 4-én mondották ki függetlenségüket.

11.

[1790 tavasza]

„Szent István király levele"

Anonym röpirat

A király szájába adva a szavakat, tiltakozik a „szent jobb" tisztelete ellen.

Egykorú másolat: Széchényi Kvt. Ms. Oct. Hung. 507, 1—4. fol.

II. József halálával a római katolikus egyház felújította a jozefinizmus évei alatt háttérbe szorított Szent István ünnepeket. Ezzel kapcsolatban új életre kelt a „szent jobb" tisztelete is. Az augusztus 20-án rendezett országos ünneplések keretében elmondott prédikációk hovatovább központi jelentőséget nyertek „a Szent István-napi szentbeszédeken keresztül védekezett a magyar katolicizmus" a klérust és a hitelveket is támadó politikai irányzatok ellen. (Minderre l. Szekfű Gyula, *Szent István a magyar történet századaiban. Szent István Emlékkönyv.* III. Bp. 1938. 59. s köv. l.)

Nyilván a „szent jobb" erősödő kultusza adott indítékot az itt közölt röpirat megírására.

Egyetlen példánya Őz Pál iratai közt maradt ránk, egykorú, ismeretlen kéz írásában. Szerzőjét nem ismerjük, csak mondanivalójából következtethetjük, hogy a radikális protestáns értelmiség sorába tartozhatott. A mű keletkezésének időpontját az 187. lapon levő megjegyzéséből rögzíthetjük: ebben egy beszédet említ, mely „nem régen", minden valószínűség szerint a királyi koronának Bécsből Budára való lehozatalakor, 1790. február 20-a körül hangzott el. A röpirat — ebből következtetve — 1790. április—május folyamán íródhatott.[1]

Szent Istvánnak, első keresztyén magyar királynak levele.

Kedves magyaraim! Én véreim! Koronám! Ditsőségem!

Nagy közbenvetés vagyon mi közöttünk és ti közöttetek, ugy annyira, hogy mi a' tik artzaitokat nem láthattyuk, nem tudhattyuk azt is bizonyossan, miképen közelitetek ahoz a' tökélletességhez, a' mellyben minket helyheztetett az örök szeretetü isten könyörületessége, midőn némellyek azt jelengetik nállatak 's tinéktek, hogy mi a' ditső Szent Háromság tükörében mindeneket látunk. Mi ugyan a' földi tudatlanságunk homállyai közül ki szabadultunk, de nem tétettünk minden tudókká, nem is kérjük azon a' minket boldogitott istenünket, hogy magával tellyességgel egyenlőkké tégyen, mivel igy magával ellenkezne ez a' felség s tökélletességeit ki tagadná.

Némelly nevezetessebb állapotitok felől e' mennyei udvar egybe gyülésének szent napjain értünk valamit rész szerint isteni jelentés, rész szerént amaz erős lelkekkel, az angyalokkal való társalkodás által, mert valamint a' földön semmit sem tselekeszik a' mi vrunk, a' mit előre meg nem jelentetett az ő

[1] A röpiratra először Eckhardt Sándor figyelt fel, s meg is említette munkájában (*Eckhardt*, 77. l.). Az ő nyomában foglalkozott vele Szekfű Gyula (már szerzőjéül Őzt nevezve meg), *Szent István a magyar történet századaiban* c. tanulmányában (*Emlékkönyv Szt. István király halálának kilencszázadik évfordulóján.* III. Bp. 1938., 51. l.: „a racionalista, a mai turáninak előképeként, fellázad a Szt. István-kultusz ellen, így szegény Őz Pál . . . aki a természettől és tudománytól, a kor bálványaitól elbűvölve, tiltakozik a jobbkéz ellen.") — A „szent-jobb" és általában István király személyének tisztelete körül a XVIII. század végén zajló vitákra l. Szekfű, *i. m.* 50. s köv. l.

szolgáinak a' próféták*nak* (Á m o s 3 : 7);[1] ugy ebb*en* a ditső ország*ban* lévő szenteitől sem titkolja el, mikor az első, világon nevezetes dolgokat kell szülni az ő decretuma*inak*.

Láttyátok ennek bizonyságát a' titeket vezérlő is*ten* szen*t* könyvében, minek előtte kezdődnének az ártatlan Jóbnak kisértetei, egy néminémü napon az is*ten*nek fiai *meg*jelenének, hogy az Vr előtt udvarolnának, a' sátánnak is, m*int* az előre fel tett kisértet eszközének n*em* lehetett el maradni (J ó b 1 : 6).[2] Hasonlóképen midőn a' Felséges Vrat ártatlan vérnek ki ontásával s bálványozásaival boszontatott Achábnak Rámot Gileádnál el kell v*ala* veszni, előre tartatott a m*ennyei* király felső városának ennek az ítéletnek folyása iránt ditső ország gyűlés (1. Kir*ályok* 22.)[3]

Gondolhattyátok e példákból, hogy ma is, kivált midőn e' v*ilá*gi birodalmoknak nevezetes változásai 's viszontagságai következnek, efféle gyűlés, mellyben a sérafimokon, kerubimokon, 24 véneken kivül több szentek is *meg*jelennek, szokta azt meg előzni. Képzelhettek efféle m*ennyei* Jérusálemhez illő szen*t* gyűlést és mostani időb*en*, midőn a' magyar és több birodalmaknak igazgatására ama bölts fejedelem, IIdik Josef rendeltetnék. Ebben a m*ennyei* Jérus*álem* udvarn*ak* gyűléséb*en* nagy erőlködéssel igyekezett ama szentek vádolója és a' föld*nek* egy részét el borító setétségnek vezére, Belzebub is magát bé elegyíteni, de helly itt néki n*em* adatott, az honnan egyszer levetetett ; h*anem* a' levegő ég*nek* felső tartományából akarta a' gyűléssel olly forma operáit, készületeit szemléltetni, m*int* midőn a' babiloniai fogságból szabadult népnek fő papját, Josuát, szennyes ruhában ráncztzikálta az Vr eleib*en* (Zak*ariás* 3 : 6.)[4] v*ilá*gi perlekedések*nek* mestersége szerint öszve szőtt font sok levelekből álló nagy málha könyvet hordozott honallya alatt, melly tellyes v*ala* káromlásokkal 's azok ellen intéztetett patvarkodásokkal, a' kik az igaz pásztornak szavát esmérvén, idegen pásztorok*nak* szavára nem akarnak figyelmezni ; de most is amaz is*ten* seregét szánó nagy vezértől, Mihály ark angyaltól igy dorgáltatott meg e fene ellenség : Dorgállyon meg tégedet, Sátán, a' Jehova, dorgállyon *meg* a' Jehova, avagy n*em* ollyanoké ezek m*int* a tűzből ki ragadtatott üszög.

Ebben az ide fel folyó ország gyűléséb*en* bizonyos jelentéséből értettem, némelly magyar véreim e' földön létemben vélek tett jó tételeményimért melly szörnyű háladatlansággal, sőt mondhatom bosszontással fizetnek, kik az Vrban elaludt tetemeimet az ő ágyas házáb*an* tsendesen nyugodni nem engedik, h*anem* jobb kezemet nap fényre hozni, az ő első eredetire porrá változásra v*aló* vissza térésétül tartóztatni nem irtóznak. Miért van ti nálatok az én istenemnek szen*t* könyve, ha ts*ak* azt sem tanultátok *meg* belőle, h*anem* feletteb v*aló* gyalázatnak és a' koporsón tul kergető is*ten* átkainak tárgyai azok, a' kiknek holt tetemeik koporsóikban tsendesen n*em* nyughatnak. Nemde a' bálványozó judabéli királyokat, fejedelmeket, 's e gonoszb*an* vélek egygyütt futó több jerusálembelieket, m*int* leg főbb gyalázattól, n*em* ugy fenyegeti é az *isten* (Jere*miás* 8 : 1.)[5] Az időben azt mondja a' jehova : ki hánnyák ezek-

[1] Ámos próféta könyve 3. részének 7. verse.
[2] Jób könyve 1. részének 6. verse.
[3] Királyok I. könyve 22. rész. Akháb, Izráel királya Kr. e. a VIII. században megtámadta Lévi törzsét, hogy Ramoth Gileád városát elfoglalja. De csatát vesztett, melyben maga is elesett.
[4] Helyesen : Zakariás próféta könyve 3. rész 3. verse.
[5] Jeremiás próféta könyve 8. rész 1. vers.

nek tsontyaikat az ő koporsóikból, és ki teritik azokat a' napra és az holdra és az égnek seregei előtt. A babiloniai király el törülhetetlen gyalázatjának is egy része ez, a mint fel jegyeztetett (Esaiás 14 : 18, 19, 20).[1] Minden királyok, valamennyin vagynak, tisztességessen feküsznek kiki az ő koporsóiban, te pedig ki vettetel a' te koporsódból, mint egy utálatos tsemete, mint a' meg fertéztetett ruhában levő test. Nem temettetel te ugy el mint azok, mert a' te földedet el vesztetted, a' te népedet meg ölted.

Oh, háládatlan magyarság! az illyen meg fertéztetett motskos emlékezetü embereknek büntetéseire kárhoztatod é az én jobb kezemet.

Sírnék, hanemha itt a' bánat is örülne, bosszonkodnám, hanemha innen minden meg háborodó indulatok számkivetésbe küldettek volna. Nékem kedveskedteké azzal, ha a szomoru halál birodalmában levő jobb kezemet arannyal ékesititek? ah nem jól kereskedtek. Nem ti tőlletek, hanem senyvedő poromat megelevenítő Jésusomtól várom az én tagaimnak meg ékesítetéseket, az az igaz ékesség, hogy korhadt, gyalázatos, erőtelen testemnek el vettetése után, korhadatlan, ditsősséges, hatalmas lelki testet építsen énnékem. (l. Korinthus 15.)[2] Hát a' ti ereklyés almáriomotokban keresgesse e az én Jésusom egygyik tetememet ama nagy napon, mellyet a' többi tagaimtól, oh szörnyű hűségtelenség! el szakasztottatok. Nem mondja é ama nagy napon ez az én Meg Váltóm : Mit tsinál ez a' föld sárga tajtékja, az arany, e senyvedt emberi testemen?[3] Nem teremtettem én az én Istvánomnak aranyos kezet; akkor volt az ő keze jól aranyozva, mikor az én képemet viselő szegényeknek aranyot osztogatott. Nem tudjátoke, hogy amaz utolsó napi leg keményebb tűz minden értz nemeket meg emészt? Hát az én kezemnek is tűzbe kell é menni? A' mellyre nem jutott volna, ha koporsómban tsendesen hagytátok volna nyugodni. Bátor raguzabelieknek birodalmokban esett volna el is az én kezem, a' mint szeretitek hirdetni,[4] noha nem hiszem, hogy az az isten, a' ki anyám méhében, midőn én tetemimre nézett, ne tartott volna a' koporsóban is, a' mint ti mondjátok. Avagy alább valóknak kellett é tinéktek lenni a' Jabesgileadbelieknél, a' kik a' Saul és Jonathán tetemeit Bethsán kerítésétől el hozván, tisztességesen el temették egy fa alatt az ő városokban (Sámuel 31.)[5] Nints a meg holt emberi tetemnek szebb tisztessége a' föld gyomrában való rejtetésnél; nem igy tselekedtek é a' szent pátriárkákkal, ditsősséges királyokkal, nem igy tselekedetté maga a szent isten Mosessel?

Sirnék ismét, ha sirhatnék! Azt hallom, hogy az én halál birodalmában esett, érzékenység nélkül való tsontomnak inneplő pompát tésztek, ezt a' port és hamvat néminemü tisztelettel illetitek. Az mi módon vennénk mi tőletek kedvesen ezt a' tisztességet, mellyel a' mi teremtőnknek nagy tökélletességeiből folyó tiszteletinek kisebségére szolgáltok és jártok. Minékünk

[1] Ézsaiás próféta könyve 14. részének 18—20. verse.

[2] Pál apostol I. levele a korinthusbeliekhez, 15. rész 42—43. verse.

[3] Mária Terézia királynő a „szent jobb" csuklójára színaranyból cserfakoszorút készittetett. (L. Karsai Géza, *Szent István király tisztelete. Szt. István Emlékkönyv, i. m.* III. 165. l.)

[4] A „szent jobb" Buda elfoglalásakor, 1526-ban török kézre került. Több más zsákmánnyal együtt Boszniába vitték, ahol keresztény kereskedők megvették. Így került Raguzába a Domonkos-szerzetesekhez. 1771-ben Mária Terézia királynő váltotta vissza. (L. Karsai, *i. m.* 164—165. l.)

[5] Sámuel próféta I. könyve 31. rész 11—13. vers. — Saul a zsidók első királya volt, ki fiával, Jonathánnal együtt elesett a manassabéliekkel vívott harcban. Bethrán és Jabes Gileád manassabéli városok.

szenteltek é bizonyos napot? holott az időket és *minden* napokat a *mennyei* atya maga hatalmában helyheztette. (Tsel*ekedetek* 1 : 7.)[1] Mi ts*ak* egy órának árnyékát is elébb *vagy* hátrább *nem* vihettyük. Azért valamint az Is*tennek* tisztességére kell azt énekelni: Tiéd a nap, az éjtszaka is tiéd (Solt*árok* 74 : 16.).[2] Ugy a' napot más*nak* szentelni nem szabad, hanem ts*ak* annak, a' ki az időt 's a' napot teremtette és bizonyos napokat emlékezetre méltó tselekedetek *ált*al nevezetesekké tett, a' kinek tisztességére lehet viszontag ezt is énekelni: E jeles napot ő magának adta etc. (Solt*árok* 118.)[3]

Továbbá illyen arany időben, mellyben a' természetnek és a' kegyelemnek tudománya szinte dél szinbe tündöklik, olly nagy homály*ban* járni, h*ogy* egy senyvett tsontot tiszteljetek, egy száraz tetemnek igy énekeljetek: Te sz*ent* kéz tarts *meg* minket.[4] Ah denevérek rejtekib*en* kellene bujni az illyen tévelygő vélekedéssel. Vajha több vallásbeli kötelességtekre is nem lehetne alkalmaztatni, a' mit az Idvezitő a' samaritana asszonynak mondott: ti azt tisztelitek a' mit *nem* tudtok (Já*nos* 4.)[5]

Ha a' rosz 's vad elméjének hibája miatt könnyen el tévelyedő kösség sántikálna ekképpen, *nem* annyira ösztönözne a' mi boldog sorsunkal ellenkező bosszonkodás; de a' kiket ti *világ* szeme fénnyének, vakok vezérének tartotok, e senyvedt kéz körül botorkázni elszenyvedhetetlen gyalázat. M*int* *nem* régen is a' budai pompának folyásakor egy alsó *világ* módja szerint bőlts orator magyar hazátok*nak* m*inden* boldogságát és békességes maradását az én senyvedő tetememnek tulajdonitotta.[6]

Egek reszkessetek! gyászoljátok e' *világ* igazgatójának gyalázatját! Óh l*eg* boldogtalanabb ország! melly egy magával jól *nem* tehető száraz tetemnek oltalmazására szorultál. Avagy gondollyátok, h*ogy* ha a' megtartó hatalom az én kezemnek tehetségében lett *volna*, az engemet édes magyarimtól el szakasztó halált *nem* hátráltattam *volna*, midőn édesemlékezetü Imre fiamnak keserves betegségén siránkoztam, avagy *nem* tettem *volna* é jól e' szivem felével, ha kezem*ben* lett *volna* a szabaditó tehetség. Ha addig illy tehetetlen volt a l*eg* kisebb nyavalyának el üzésére is az én jobb kezem, míg erős inaknak köteleivel vállamhoz 's lapotzkámhoz foglaltatott, most minekutánna forgó tsontyából ki esett, velejétől, vérrel tellyes mozgó ereitől, 's minden érzékeny-

[1] Apostolok cselekedetei 1. rész 7. verse.
[2] Zsoltárok könyve 74. rész 16. verse.
[3] Uo. 118. rész 24. verse.
[4] Valószínűleg a Szent-Mihályi Mihály *Egyházi énekes könyvé*ben (Eger, 1797. 375. l.) ránkmaradt énekre gondol, melynek első versszaka így hangzik:

„Óh ditsőséges szent Jobb Kéz!
Melyet magyar óhajtva néz:
Drága kintse népünknek,
Nagy öröme szivünknek,
Kérünk áld-meg országunkat,
Királyunkat 's minnyájunkat
Óh szent Kéz! óh szent Kéz! óh szent Kéz!
Légy oltalmunk és örökös paizsunk."

[5] János evangéliuma 4. rész 22. verse.
[6] Nyilván a koronának Bécsből való hazahozásakor hangzott el ez a beszéd, talán Budán. Tudjuk, hogy ebből az alkalomból többen is foglalkoztak István király személyével. Zichy Károly országbíró is mondott beszédet. (L. *Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII. század végén. Keresztesi József naplója.* Pest, 1868. 201. l.)

ségeitől *meg* fosztatott, most *vol*na é ez a' nyomorult tetem elégséges egy ország*nak* védelmezésére?

Nem t*sak* tetemünket, de személyünket se tiszteljétek, m*ert* midőn mi le tésszük koronánkat a' királyi szék*ben* ülő sz*ent* felség előtt, méltatlanságunkat jelentyük arra a' tisztességre, mellyel e' boldog ország*ban* meg ditsőittettünk. Midőn ezt a' felséget vallyuk méltónak egyedül a' ditsősségre, tisztességre, a' ki teremtett minket, akkor egyszersmind azt vallyuk, h*ogy* n*em* nékünk, oh nem nékünk, h*anem* magának tartsa a tisztességet, hogy segitségül hivattassék 's tiszteltessék. Akkor tiszteltetünk mi jól tökélletességet ért szentek, midőn vélünk közlött ajándékaiért ditsőittitek a m*ennyei* urat. Nem kivánt a sz*ent* Szűz is ennél nagyobb tiszteletet. Imé ugy mond boldogok[a] m*inden* nemzetségek: m*ert* az hatalmas I*sten* én velem nagy dolgokat tselekedék és sz*ent* az ő neve. (Luc*as* 1:48, 49.).[1] Látod az ő boldogságáért n*em* magát, h*anem* a' hatalmas i*stent* akarja tiszteltetni, s az ő nevét szenteltetni s magasztaltatni.

Midőn sz*ent* Pálnak jeles viselt dolgait szemlélnék a galatziabéliek, nem vetemedtenek arra a rut babonaságra a' listrabéliekkel, h*ogy* néki áldozatot tennének, h*anem* az I*stent* ditsőitették az ő benne lévő ajándékokért. Gal*atziai* 1 : 24.)[2]

2-szor. Jól tiszteli az a' szenteket, a' ki azoknak ditséretes példájokat követi. Midőn szent Pál a' nagy hitü szenteknek példáikat le irá (a' Sid*ókhoz* 11.)[3] nem azt kiáltya: hajtsatok térdet ezek előtt, hanem azok*nak* követésére inti a keresztyéneket (Sid*ókhoz* 12.).

Ne is nézzetek ugy én reám, vagy más sz*ent* társomra, m*int* közbenjáróra: m*ert* valamint a' fényes ditsősséget n*em* másrul[b] hanem a maga szent fiáról kiáltotta a' mennyei atya: ez az én szerelmes fiam, kib*en* meg engeszteltettem. (Máté 17.)[4] Vgy senkit n*em* botsát maga eleib*en* a bünös ügyében m*int* engesztelőt, közben járót, az ő szent fián kivül. Ezért kerekdeden mondja szent Pál (1. Tim*otheus*hoz 2.).[5] Valamint egy az i*sten*, ugy egy a' közb*en*járó *isten* és *ember* között, az *ember* Kr*isztus* J*ésus*. Az illyen igazságok*nak* erejét p*edig* holmi oskolai kifogásokkal akarni el forditani, szentség törés, isten szent lelke ellen v*aló* támadás.

Utollyára szivetekre tészem édes magyaraim! a' királyoknak 's császároknak igaz tiszteletek n*em* abban áll, hogy minek utánna a v*ilág*i királyi székektől el távoznak, száraz tsontyaikat tsokolgassátok, inneplő sétálást, processiót gyakoroljatok emlékezetekre. Azomb*an* az illyen halotti szentségeket 's processiókat rendelő sz*ent* atyaság mikor reá mehetett nyakát taposta a' császári felségnek, ha lábai ellenében fekütt, m*int* III-dik Sándor pápa tselekedett Aenoborbás Fridrik császárral:[6] néha szentséges factió *ált*al még fiait is ellene támasztotta a fő pap az uralkodónak, mint II-dik Paschalis pápa

[a] Hibásan igy irva: boldognak.
[b] A 3 utolsó szó javitva, — olvasásuk nem egészen biztos.

[1] Lukács evangéliuma 1. rész 48—49. verse.
[2] Pál apostolnak a Galátziabeliekhez irott levele 1. részének 24. verse.
[3] Pál apostolnak a zsidókhoz irt levele 11. részében.
[4] Máté evangéliuma 3. rész 17. verse.
[5] Pál apostolnak Timóteushoz irt I. levele 2. rész 5. verse.
[6] Rőtszakállú Frigyes német-római császár és III. Sándor pápa valóban ellenfelekként állottak egymással szemben, de a röpirat kifejezései inkább IV. Henrik VII. Gergely pápa előtti 1076-os canossai megalázkodását juttatják eszünkbe.

támasztotta 4-dik Henrik császárra tulajdon fiát[1] 's azáltal nagy gyalázatra juttatta.

Meg kellene azt gondolni nem csak a köz népnek, hanem a hoszszu [?] ruhás tisztes atyáknak is, hogy a' királyi korona alá maga a' királyok királya el törülhetetlen s minden értelmesektől olvasható betükkel ezt szokta irni: én kenetimet ne bántsátok (Soltárok 105.)[2] De ezt a szentséges atyák néha csak addig látták, mig az uralkodó felség vastagon füstölte konyháikat; ellenben midőn lelke esméretitől meg nem nyerhette az uralkodó, hogy nékiek hizelkedjenek, a' szentséges sacramentomban is mérget köszöntenek 7-dik Henrik császárra. Száz szónak is egy a' vége édes magyaraim! Az Istent féljétek, a' királyt ne annyira holta után, mint életében tiszteljétek. (1. Petri 2 : 17.)[3]

Amen.

12.

[1790 tavasza]

„A magyar asszonyi nemzethez, úgymint a haza-gyermekek nevelőjéhez." Verseghy Ferenc ajánlása Millot-fordítása elején

Az ajánlás tartalma: Igazi bölcseség az, amelyik az emberiség boldogságára törekszik. Ezt azonban csak tapasztalás révén érhetjük el. Az egyes ember élete rövid arra, hogy mindent maga tapasztalásából megismerjen; ezért kell a históriát tanulmányozni, de nem a tudatlanság és babonák szemüvegén át. Hogy helyesen gondolkozó polgárok nevelődjenek, a gyermeket már kiskorában a jóra és igazra kell szoktatni. Ezt a nevelést csak az anyák végezhetik el.

Megjelent nyomtatásban: *A világnak közönséges története. Irta frantzia nyelven Abbás Millót Ur, a lugdunumi academiának tagja. Első kötet: A' régi nemzetek.* Hely nélk. [Pest], 1790. III—X. l.

Millot Claud François apát[4] 1772—1773-ban megjelent világtörténete (*Éléments d'histoire générale. Histoire ancienne*, I—IV. Leiden, 1772. és *Éléments d'histoire générale. Histoire moderne.* I—V. 1773.) a XVIII. század végének egyik legolvasottabb könyve volt. Millot történetszemléletében Voltaire nyomán haladt, s bár korábban jezsuita szerzetes volt, szembeszállt az egyházi szemszögből írt történeti munkákkal, s hangsúlyozta, hogy a vallásos iratok elbeszéléseit nem szabad a történelemmel összetéveszteni, sőt többhelyt a biblia tekintélyével is szembehelyezkedett. Mindez művét a felvilágosodott magyar olvasók előtt is népszerűvé tette, annyira, hogy Bessenyei már 1778-ban szót emelt magyarra való lefordítása mellett. (Erre és az alábbiakban idézendő adatokra l. Császár Elemér, *Verseghy Ferencz élete és művei.* Bp. 1903., 86. s köv. l.) A későbbi

[1] IV. Henrik fiai, Konrád és Henrik, II. Honorisz pápa tudtával, sőt segítségével támadtak a pápasággal harcban álló apjuk ellen, a XII. század legelső éveiben.

[2] 105. zsoltár 15. verse: meg ne illessétek az én felkentjeimet . . .

[3] Péter apostolnak közönséges első levele 2. rész 17. vers: „az istent féljétek, a királyt tiszteljétek."

[4] Millot Claud François Xavier (1726—1785), francia történész, előbb jezsuita szerzetes, majd világi pap. Számos históriai munkát írt, zömük a francia történetre vonatkozik. Könyvei a bennük megnyilatkozó felvilágosodott, az egyházi előítéletekkel élesen szembeszálló szellem miatt, kedvelt olvasmányai voltak a polgárságnak.

években Pétzeli József, majd Batsányi János is sürgették a munka lefordítását, sőt ez utóbbi egyenesen Verseghyhez fordult, búzdítva őt, hogy tegyen eleget Bessenyei felszólításának.

Verseghy katona-pap korában kezdett hozzá a fordításhoz, s 1790 tavaszára készült el az I. kötettel,[1] mely az ókor történetét öleli fel a görögökig, s amelynek végére, függelékben, 10 értekezést függesztett. Ezekben — írja — néhány Magyarországon elterjedt balítélet, tévhit ellen szólal fel, hogy a magyar közönség gondolkozását felszabadítsa évszázados béklyóiból. (Erre részletesebben l. *Iratok* 13. sz.). Mivel nem bízott benne, hogy Hübner, a pesti cenzor megadja munkájára a nyomtatási engedélyt, Bécsben cenzuráztatta, hol befolyásos barátai, Görög Demeter és Kerekes Sámuel, a *Hadi és más nevezetes történetek* szerkesztői, pártját foghatták, s ahol a cenzor, Szekeres Athanáz is enyhébben szokott ítélni. Valóban 1790 áprilisában Bécsben el is nyerte a cenzura engedélyét, s szeptemberre Weingandnál, Pesten, a könyv már meg is jelent[2], (Minderre ld. Császár, *i. h.)*

Ennek a munkának az ajánlását közöljük az alábbiakban. Benne Verseghy a magyar asszonyokhoz fordul, a magyar gyermekek első nevelőihez. Ha ők már csecsemőkorban belénevelik fiaikba a jóra és az igazságra való törekvést, akkor a felnövő nemzedéknek sikerülni fog megszabadulni „az elméken való uralkodásnak fortélyai által nagy tekéntetre fel-vitetett" szemfényvesztésektől, tévhittől. Így válhat a felnövekvő nemzedék helyesen gondolkozó polgárrá és józan indulatú emberré.

Verseghy ebben az írásában egy újabb lépéssel viszi előre a polgári átalakulásért folytatott küzdelmet: az előítéletek és babonák felszámolására, a régi rend szellemi alapjainak megdöntésére, — tudtommal a magyar irodalomban először — harcba szólítja a nőket.[3]

[1] Fordításához Verseghy nem a francia eredetit, hanem a Christiani Wilhelm Ernst dán egyetemi tanár kiegészítéseivel és jegyzeteivel ellátott német verziót használta. *(Des Herrn Abt Millot Universalhistorie alte, mittler und neuer Zeiten. Mit Zusätzen und Berichtigungen von W. E. Christiani.* Leipzig, I—XII., 1778—1793. Vö. Verseghynek Saitz Leó támadására írt, kéziratban maradt feleletét: *Irodtört. Közl.* II. 1893., 114. l. és Császár, *i. m.* 86. l. 8. jgeyz.)

[2] A munka I. kötete 500 példányban jelent meg, s ebből 1793. márciusáig (amikor a könyvet eltiltották és fellelhető példányait elkobozták) 240 példány kelt el. (Császár, *i. m.* 89. l.) A nyomtatás költségeit Verseghy maga fedezte; később panaszkodott, hogy az eladott példányok után a kiadótól semmit sem kapott. Érdekes ebből a szempontból Verseghynek Teleki Sámuel erdélyi kancellár feleségéhez, Bethlen Zsuzsannához (későbbi pártfogójához, ki majd a mű II. kötetének megjelenését anyagilag lehetővé teszi), 1791. márc. 7-én, Budáról írt levele. „A mi könyvárosaink — olvassuk a levélben — nem annyira a magyar nyelven írtt könyveknek meg-ítélésére való tehetetlenségjek miatt, mint inkáb abból az előítéletből, hogy a tudománybéli szép sem a' magyar könyvszerzőktől nem esmértetik, sem a' vevőktől nem kedveltetik — ennek a' nemzetnek boldogságáért olly annyira nem buzganak, hogy még az ollyan íróknak is, a' kik munkájikat saját költségeikre ki adgyák, a' helyett, hogy egyébb darabjaiknak közrebotsátására szükséges pénzeiket mennél hamarább vissza szolgáltatni igyekeznének, tsúfolódó halogatásokkal fizessenek. Tapasztalásból szóllok, Kegyelmes Asszonyom! és tsupán tsak panaszképpen, eggy ollyatén hazaszerető anyához, a' kiről meg-győzve vagyok, hogy valamint a' haza' boldogságának előmozdításában nagy-méltóságú maradvánnyainak jövendőbéli virágzását, úgy ezeknek boldogításában, a' hazának közönséges javát szivére venni . . . tudgya. Semmiképp' nem reménylhetem tehát, hogy Excellentiád énnékem vétekül tulajdonitssa, ha meg panaszlom, hogy a' Millótra ki-tett költségből, mellyet édes anyámtól, egy beteges és a' szükségen fellyül semmivel nem bővelkedő özvegytől költsönöztem vala, a' könyvárostól mindeddig semmit nem láttam, a' mivel annak megtérittését, annyival kevésbbé a' többi részeknek folytathatását, reményleni kezdhettem volna." (O. L. Marosvásárhelyi Teleki lt. Teleki Sámuel osztály. Missiles 2097. sz.)

[3] Az 1790-es évekre esik a magyar nőmozgalom politikai téren való jelentkezése is. Bárány Péter, Széchényi Ferenc titkára pl. az országgyűlésre való bebocsátásukat követeli, nemesi jogaikra és az angolok példájára hivatkozva. *(A magyar anyáknak az ország-gyűlésére egybe-gyűlltt ország nagyai s magyar atyák elejébe terjesztett alázatos kérések.* 1790) — A Verseghy munkája elleni támadásokra, a szerző meghurcoltatására l. *Iratok* 78. sz.

A' magyar asszonyi nemzethez, úgymint a' haza-gyermekek' nevelőjéhez

Hazánk' leányai!

Senkinek olly méltán e' könyvet nem ajánlhatom, mint Néktek, ha nemzetünknek nevelését a' Ti kezeitekben lenni meg-gondolom. Az igaz böltsesség én előttem tsak az egyedül, melly az emberi nemzetnek állandó boldogságát meg-szerezni hasznosan iparkodik: és az illyen böltsességre, ha a' dolgot mélyebben meg-fontolom, fel nem juthatunk, úgy tetzik, egyébként, hanem tsak egyedűl a' tapasztalás által. Mert ha az ollyan állapotokról való emberi okoskodásokat, mellyek érzékenységeink alá vettve nintsenek, szemfény-vesztéseknek vagy az elő-ítéletektől fel-neveltt és az elméken-való uralkodásnak fortéllyai által nagy tekéntetre fel-vitetett tsemegéknek nem mondom-is, azt leg-alább iránt ok bizonyosan állíthatom, hogy a' tévelygésnek veszedelmére mindenkor ki-téve maradnak, és igy minket a' szomorú bizonytalanságnak békóiból soha, míg emberek vagyunk, ki nem segíthetnek. — Az állandó bóldogsággal a' habozó bizonytalanság meg nem férhet: ezek az okoskodások-is tehát soha minket igazán-boldogokká nem tehetnek, és a' ki a' valóságos böltsességet azokban keresi, lehetetlen bizonnyára, hogy kívánt tzéllyához el-juthasson.

A' tapasztalás tovább vagy sajáti, vagy idegen. Életünknek napjai sokkal rövidebbek, elménknek kötelei sokkal szorosabbak, és lelki tehetségeink sokkal szűkebbek, hogy-sem saját tapasztalásunkból a' mi boldogságunknak épülettyét fel-vihessük. A' leg-serényebb alig hordhattya öszve az illyen épületre szükséges szereket, már is el-lepi őtet, 's munkájától erőszakosan el-ragadgya a' szomorú halál. Az idegen tapasztalás tehát egyedül, mellyből az illyetén boldogságot magunknak meg-szerezni képpesek lehetünk. Mások' boldogulásából és mások' veszedelméből kell tanulnunk; a' mit ismét tsak egyedül a' történeti tudományokban lehet fel-találni.

Az idegen tapasztalásból eredő tanúságokat, ha fontolásimat tovább folytatom, az egy helytelen neveléstől látom haszontalanokká tétettni. Mert hogy-ha a' gyermek-nevelés ollyatén személyeknek kezeiben vagyon, a' kik a' tapasztaltt állapotokat mindenkor csak úgy tekéntik, a' mint őnékik azokat a' tudatlanságnak és a' babonának fajzati, az elő-ítéletek le-festik, nem pedig úgy, a' mint magokban vagynak: kitsoda nem láttya? hogy a' rosz nevelés az igaz böltsességnek és így az állandó és valódi boldogúlásnak is nagy akadályokat tészen? A' helyett, hogy mostanában húsz egész esztendők alig elegendők arra, hogy azokból az elő ítéletekből ki-vaszkolódhassunk, mellyek a' mi dajkáinkról és nevelő mestereinkről reánk ragadtak: akkor ellenben, ha a' jót és az igazat édes anyáink' tejével bé-szophatnánk, leg-ottan, mihelyt férjfi-korunkra jutnánk, egyszersmind helyesen-gondolkodó polgárok-is és józan indulatú emberek lehetnénk.

Ti vagytok, Hazánk' Leányai! minállunk a' nevelők! A' Ti kezetekbe adom tehát ezt a' Történetet, mellyben más nemzetek' boldogúlásai vagy veszedelmei az ő okaikkal eggyütt foglaltatnak. Tanúllyátok-meg abból, mig iffjúk vagytok, hogy azutánn mint anyák a' Ti kedves magzatitokkal közleni tudgyátok mind azokat, a' mik nemzetünknek állandó és igaz boldogúlását elő-mozdíthattyák. Meg ne ijedgyetek egynéhány elő-kerülő mélyebb kifejezésektől, vagy messze ki-terjedő gondolatoktól! Vagynak és lésznek is körülöttetek mindenkor olly férjfiak, a' kik szerentséjeknek fogják tartani,

ha magokat előttetek a' Ti hellyel-közzel támadó kételkedéseiteknek nyájas fel-oldozásával kedvesebbekké tehetik.

A' Spárta-bélieknél a' leányok a' nyilván-való küszködésben, és általánfogva az asszonyok a' férjfiúi súlyosbb munkákban gyakorolták magokat: ne talán az asszonyi gyengeség az ő magzattyaikra maradgyon, a' kikből a hazának erős vitézeket nevelni kötelességjeknek tartották. Én pedig Tinéktek, Hazám' Leányai! olly könyvet ajánlok, mellyből nemzetünknek j ó p o l g á r o k a t nevelhessetek. Vegyétek jó névenn e' lengeteg ajándékomat, és ha valaha fáradzásomnak hasznát érezni fogjátok, szentellyétek-meg egy hazafiui fohászkodással annak emlékezetét, a' ki utólsó pihenésig leg-főbb dicsősségének tartya, hogy

A' Ti

HAZA-TÁRSOTOK
a' magyar fordító

13.

[1790 tavasza]

„A religiónak eredetéről és előmeneteléről"

Verseghy Ferenc tanulmánya

A tanulmány tartalma : 1.§. *A vallást nem az okoskodás szülte ; a vademberek csak mindennapi életszükségleteikkel törődnek.* 2.§. *De nem is a hála érzetéből fakadt a vallás.* 3.§. *Az istenek fogalmához a természet tüneményeitől való félelem vezette az embereket.* 4.§. *A papi rend és az egyházi titkos társaságok kifejlődése.* 5.§. *Hogyan alakult ki egyes személyek istenítése, a jó és gonosz megszemélyesítése és szembeállítása az isten és az ördög személyében.*

Megjelent nyomtatásban : *A világnak közönséges története. Irta frantzia nyelven Abbás Millot Ur, a' lugdunumi academiának tagja.* I. Hely nélk. [Pest], 1790. függelékében a 219—245. l.

Millot-fordítása (l. 189. l.) végére Verseghy 10 értekezést csatolt „A magyar fordítónak értekezései a legrégibb nemzetekről" címen. Bennük néhány balítélet ellen száll síkra, berögződött történelmi babonákat cáfol meg, hogy így a magyar olvasók gondolkozásáról és szelleméről leverje azokat az évszázados bilincseket, melyeket az elfogultság és tudatlanság rakott fel.

A 10 értekezés címe az alábbi :

I. A' napkeleti nemzetek' régiségéről.
II. A' hikszusokról avagy az egyiptomi pásztor-királyokról.
III. Az első törvény-szerzőkről.
IV. Az egyiptombéli holttak' ítéletéről.
V. A' religyiónak eredetéről és előmeneteleiről.
VI. A' bálványozásról és a' régi nemzeteknek egynéhány buja tzeremoniáikról.
VII. A' hieroglifumokról és az orvoslásról a' régi nemzeteknél.
VIII. A' khinaiak' eredetéről.
IX. A babilóniai asszonyokról.
X. Az ember-áldozatokról.

Értekezéseiben Verseghy nem törekedett eredetiségre : a korabeli francia és német felvilágosodás nagy íróinak műveiből meríti adatait és felfogását egyaránt (erre l. Császár Elemér, *Verseghy Ferencz élete és művei.* Bp. 1913., 88. s köv. l.). Jelentősége mégsem csekély. Ahogy Császár mondja idézett könyvében : „Nem az eszmék, gondo-



Verseghy Ferenc arcképe

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

latok ujsága volt ebben a korban a fontos, hanem az, hogy ezeket az eszméket legyen valakinek bátorsága elterjeszteni, szembeszállni a megcsontosodott felfogással." Verseghy pedig nem elégedett meg azzal, hogy a történettel kapcsolatos néhány tévedést helyreigazítson, egy-két homályos kérdést megvilágítson, — hanem szembeszállt az egyházi történetírás tanításaival, sőt a kinyilatkoztatott vallás tételeivel is. Ahogy egyik későbbi följelentője, Riethaller Mátyás áldozópap, majd budai cenzor írta róla: olvasóival azt akarja elhitetni, hogy a vallás csak babona és csalás. (Idézi, Császár, *i. m.* 94. l.)

A 10 értekezés közül az alábbiakban a legmerészebbet közlöm, azt, amelyik a Verseghy elleni támadásban is központi helyet kapott. (L. I/2. k. *Iratok* 37. sz.) Belőle azt láthatjuk, hogy Verseghy immár teljesen elszakadt nemcsak a klérustól, de egyháza tanításaitól is, és mérföldes léptekkel halad az istentagadás, a materializmus felé.[1]

A' religyiónak eredetéről és előmeneteleiről.

I.§. A' religyiót nem az okoskodás szülte

A' vadságbann élő ember sem istent, sem isteni szolgálatot nem esmér. Hasztalan folyamodunk ez iránt Cicerónak tekintetéhez,[a] a' ki önnön magát helyesen megczáfollya, midőn Cotta' szájába illy igéket tészen. „Ám de honnan tudod, hogy valamennyi nemzetek mind úgy gondolkodnak, a' mint te mondád? Én leg-alább a' felől meg vagyok győzve, hogy vagynak népek, mellyek a' durvaságbann olly méllyen el-süllyedve fekszenek, hogy eggy Istennek létténél semmit kevésbé ne gyaníttsanak." Cotta ugyan jól beszél: mert a' világnak minden részeiben tévelygének valaha, 's tévelygenek még most-is emberek magányosan és tsoportokban, a' kik soha egész' addig a' nagy gondolatig egy leg főbb Valónak létele iránt fel nem emelkedtek. Bizonyíttására ennek nem szükséges az embert a' természetnek leg mélyebb vadságábann fel-keresni: sokak az illyen képzetekről még akkor sem tudtak semmit, mikor már társaságokba öszvegyűlvén, nemzetekké lettek. A hunnusok, 'Ammiánus' tudósitása szerint[b] az oktalan állatok gyanánt az illetlen és a tisztességes között külömbséget tenni semmiképpen nem tudván, sem valamelly religyiónak sem akármelly babonaságnak tiszteletével soha meg nem vóltak kötelezve. A' vendusokról pedig azt írja Tacitus,[2] hogy ő bennek a' szegénység otsmány és a' durvaság tsudálatos vala; sem fegyvereik, sem lovaik, sem isteneik nem vóltak, és sem az emberektől sem az istenektől nem félvén, annyira vitték a' dolgot, a' mennyire még a' bölts-is alig viheti: hogy minden jobb sors utánn való sovárgás nélkül el-lehettek.

Valahányszor a' régi vad ember' pallérozódásának előmeneteleiről vagyon a' beszéd, nékem ugyan ugy tetszik, hogy annyiszor ez iránt, mikor a' régi történetiróknak hiteles tudósíttásai nélkül szükölködünk, eggy-általlyában leg-helyesebb ítéleteket ejthetünk, ha a' nem rég' fel találtt vad népeknek tulajdonságait, a' mennyire okosan lehet, a' világnak első embereire alkalmaztattyuk. Chardin[3] külömbféle Kaukazus-melléki tsoportoknál sem vala-

[a] Verseghy jegyzete: Liber I. *De legibus* és Liber I. *De natura Deorum.*

[b] Verseghy jegyzete: Ammianus Marcellus, Liber 31. — [Római történetíró. Munkájának címe: *Rerum gestarum libri XXXI.*]

[1] Császár *i.* könyvében (87. l.) azt mondja, hogy Verseghy „nem állott azoknak sorába, a kik a kinyilatkoztatott vallás ellen támadva, a vallást egészen fölöslegesnek tartották," s úgy találja, közelebb állt Rousseauhoz, mint az encyclopedistákhoz. Ez igaz, ha Verseghy egész írói termését vizsgáljuk. Ebben a munkájában vallott felfogása azonban — megítélésem szerint — igenis közelebb volt az encyclopedistákéhoz, mint Rousseauéhoz.

[2] Tacitus, *Germania.* XLVI. s köv. fejezetek.

[3] Chardin Jean (1643—1713), francia gyémántkereskedő, utazó, útleírása: *Journal du voyage du chevalier Chardin en Perse et aux Indes orientales.* . . Amsterdam, I—III., 1711.

melly várasi rendtartásnak vagy törvényeknek, sem akármelly religyiónak legkisebb nyomdokát fel nem találhatta. A' tserkassziai (Circassia) petigoroknál a' könyörgések, az áldozatok, az oltárok, a' papok és istenek ugyan annyi esméretlen állapotok. Semmit nem tartanak szentnek, egy sűrű ligetet ki-vevén, melly egy magos hegynek sik tetején fekszik, és a' hová esztendőnként augustus' vége felé az egész nemzet, néminémű vásárt és országgyűlést tartani, egybe-tolódik. Minekelőtte ismét el széllyedgyenek, kiki fegyverét egy bizonyos és tulajdonképpen erre választott fára függeszti. A' következő esztendőben megtisztíttyák azokat, meg-csókollyák, és ujjólag fel-függesztik ; és így függve maradnak mind addig, míg az idő és a' rozsda meg nem emészti. Ebben az egész foglalatosságban semmit nem látni, a' mi azt religyióbélinek mutatná, és ők magok sem tudgyák annak egyébb okát adni, hanem hogy az ő eleik-is hasonlóképpen tselekedtenek.

Illyenek többnyire mindnyájan az amerikabéli vad tsoportok, és távul légyen, hogy ők, a' mint Millót beszéll (Az egyiptomiakról. 3. fejez.) a' világ épületének visgálásából az épitő-mesternek esméretére jussanak, vagy, hogy az Istenről való képezet, a' mint a' theologusok közül sokan hiszik, vélek született légyen ; ezt felelik inkább, valahányszor ez iránt kérdeztettnek : „hogy ők tsak a' földön szokták magokat körül tekénteni, a' hol nékik és az ő barmaiknak való eledel, mező és víz találtatna : hogy arra, a' mi az égenn történik, és a' tsillagokat kitsoda szerzette légyen és kitsoda kormányozná ? semmi gondgyok nem vólna : hogy ők az illyen tudományokra fel-jutni soha nem kivánkoztanak, sőt most sem kivánkoznának ; szinte olly szívesen megelégedvén ezzel a' tudatlansággal, mint az, a' ki ez iránt őket oktatni akarja böltességével: és hogy ők egy szóval a' mindenségnek leg-főbb uráról és épitőmesteréről semmit sem tudnak, hogy az iránta tett taníttásokat meg nem foghattyák, és hogy az illyen állapotokkal bajoskodni nem-is akarnának." Ezt bizonyíttya az abiponokról Dobritzhoffer, a' ki Parakváriábann tizennyoltz esztendőkig missionárius vólt,[1] ezt Steller az itelménekről,[2] és ezt el-végre Sparrmann a' hottentótákról.[3]

Arra tudniillik, hogy az ember minden idegen oktatás nélkül eggy olyan Valónak léttét, a' ki a' világot teremtette légyen, ki-talámozhassa, sokkal méllyebb eszmélkedés kívántatik, hogy sem némelly theologus vagy philosophus vélné. És a' méllyebb eszmélkedés miként férjen-öszve vallyon a' vad embernek könnyen-gondolkozásával, a' ki tsak egyedül táplálásáról szorgalmatoskodván, semmi egyébb tárgytól meg nem illetődik ? Nem érzi ő azt a' nyughatatlan sovárgást az ujjabb állapotok utánn, nem a' léleknek ama telhetetlenségét, ama' kívánkozását, mellyel a' ki-pallérozott ember külömbféle tárgyakat nyomozni szokott. A' mit első tekéntettel meg nem foghat, minden további nyomozás nélkül azonnal el-haggya, azzal nyugosztalván meg magát: Mindenkor úgy vólt, vagy azzal: Mi vólna

[1] Dobrizhoffer Martin (1717—1791), jezsuita misszionárius. Munkája : *Historia de Abiponibus, equestri bellicosaque Paragvariae natione. . .* I—III. Bécs, 1783. — Parakvária = Paraguay. Abipónok : dél-amerikai indián törzs.

[2] Steller (Stoeller) Georg Wilhelm (1709—1745), német botanikus, utazó. Verseghy itt *Kamtschatka, behaltend die Beschreibung des Landes und der Einwöhner* (St. Petersburg, 1793) c. munkájára gondol. Az itelmének Kamcsatka őslakói.

[3] Sparrman Anders (1747—1787), svéd természettudós, utazó. Verseghy *Voyage au Cap de Bonne-Espérance et autour du monde avec le capitain Cook, et principalement dans les pays des Hottentots et des Caffres* (svédből fordítva, Paris, 1787.) c. munkájára utal.

tehát? Illyeneknek festik nékünk Miguel Venegás[1] a' kaliforniai lakosokat, a' már említett Dobritzhoffer az abiponokat és Egede Krantzcal[2] a' grönlandiabelieket. Ezt lehet tehát gyanítani a' régiebb vad népekről-is, kivált, mivel azokról Lucretius-is illy formánn énekel:[3] „Mert szokva lévén, kitsinységjektől fogva szüntelen látni, hogy a' világosság és a' setétség egymást koronként fel-váltyák, nem találnak okot arra, hogy ezenn valaha tsudálkoznának, vagy hogy attól tartsanak, ne talán az örök éj, a' napot az ő világától örökre meg-fosztván, el-borittanná."

2. § A' religyió nem a' háladatosságból eredett

Ám de valamint a' méllyebb eszmélkedés, úgy tovább a' háladatosság is a' pallérozatlan embernek semmiképpen nem tulajdona. Ezt mondgya Tacitus a' régi németekről,[4] és ezt az utazók a' mái durvább nemzetségekről-is. A' parakváriabéliek, Dobritzhoffer' tudósíttása szerint[a] szemtelen kóldusok, és kivált az ő missionáriussoktól szüntelen és mindent kéregetnek, a' mi tsak eszökbe jut. Ha ez talántán tőllök valamit meg-tagad, és nékik mentségül azt mondgya, hogy a' kivántt állapot az ő birtokában nem vólna, hazugnak, gaz embernek nevezvén, külömbféle gorombaságokkal illetik. Ha pedig meg-nyerik tőlle, a' mit kívántanak, minden köszönet nélkül el-osontván, sok, ha magokbann ezeket az igéket elmorogják: Ez nékem jó lessz; vagy pedig: Ezt akarám. Általán-fogva nintsen ezeknél a' vadaknál tsak ollyan ige-is, melly a' köszönetet ki-fejezné, vagy háladatosságot jelentene. Tsak addig háladatosak, mig tenyereiket tömöd, és ha tsak eggyetlen-egyszer meg-tagadsz tőllök valamit, minden előbbeni jótéteményidet el-felejtik. A' karaibok szinte illy háladatlanok, kikről de la Borde azt mondgya,[5] hogy legott, ha tőllök az ember leg-kissebet meg tagad, nem tsak minden előbbi jótéteményekről megfeletkeznek, hanem még bosszú-állásról-is gondolkodnak. A' grönlandiai vadnak, úgy mond Krantz, egész háladatossága ebből a' szóból áll: Kujonák, szépen köszönöm, a' nélkül, hogy valaha tőlle bár mennyi jótéteményedért leg-kissebb szolgálatot várhass. A' jót tudnillik tsak úgy nézi mindenkor a' vad ember, mint ollyan állapotot, mellynek úgy kell lenni, a' mint vagyon: és tsak a rosszban talál valami ollyast, a' mi néki renden kívül valónak tetszik; mire nézve tsak ez-is valójábann egyedűl, a' mi ő benne a' figyelmetességet fel-serkenti. Innen van, hogy számtalan csoportok vóltak és még most-is vagynak, mellyeknél valamikor a' leg-főbb Való' esméretének semmi leg-kissebb nyomdoka, úgy ellenben gonosz

[a] Verseghy jegyzete: *Historia de Abiponibus.* Part. 2. p. 295.

[1] Venegas Miguel (1680—1764), spanyol jezsuita misszionárius. Kaliforniáról szóló nagy munkája 1757-ben jelent meg spanyolul. Német fordításban 1769-ben adták ki *(Natürliche und bürgerliche Geschichte Californiens.)*

[2] Egede Hans (1686—1758), dán misszionárius. Grönlandról írott munkája: *Description et histoire naturelle de Groenland.* Koppenhága, 1783. — Crantz David munkája *(Historie von Grönland)* 1768-ban jelent meg dánul, majd két évre rá Londonban angolul.

[3] T. Lucretius Carus római epicureista filozófus. Az idézett sorok: *De rerum natura* c. munkája, IV. kv. 676. s köv. soraiban.

[4] Tacitus, *De situ, moribus et populis Germaniae libellus.* VIII. és IX. fejezet.

[5] De la Borde francia utazó a XVII. század végén és a XVIII. elején három nagy útleírásban számolt be az észak-amerikai karaibok eredetéről, szokásairól, vallásáról és mindennapi életéről. (A könyveket l. *Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque Nationale.* Auteurs, LXXXIV, Paris, 1935, 537. h.)

lelkek, 's ezeknek tiszteletére tzélozó külömbféle szokások szám nélkül találtatnak. A' braziliabélieknél az isten és a' religyió esméretlen igék vóltak ugyan, de még-is szüntelen-való rettegésben éltek az Ánia őrdög miatt, a' kit ők már egy dühös állatnak, már egy ragadozó madárnak, már egy szörnyű barlangnak képébenn meg-jelenni alajtottak.[1] És a' hottentóták, a' kik istent hasonlóképpen nem esmérnek, a' M a n t é t, avvagy egy bizonyos nemű sáskát, mái napig-is gonosz léleknek, valamint a' napnyugoti Indiának lakosi, a' tunguzok és a' burétok, a' himlőt és a fakadékokat[2] ördögöknek tartyák, sőt azokat külömbféle könyörgésekkel és áldozatokkal engesztelik-is. Hogy a' régi napkeleti és leg-főképp' a' durvább nemzeteknél, a' minéműek a' zsidók-is vóltak, eggy általlyában minden betegség őrdögnek tartatott, és az orvosok őrdög-űzőknek neveztettek, olly világos már most, hogy itt ennek hosszasabb bizonyíttásánál semmi szükségtelenebb nem lehetne.

3. §. A z e l s ő i s t e n e k a' f é l e l e m b ő l s z á r m a z t a k.

Az első istenek tehát sem az eszmélkedésből, sem a' háladatosságból nem támadtak. A' félelem vólt, melly a' vad embert erre a' gondolatra vezérlette. Álmélkodva és reszketve kérdezék egymástól a' régi karánusok[3] a' menydörgés alkalmatosságával: T u p a ? m i l é g y e n e z ? és ez a' kérdés végtére, ez a' T u p a őnállok isten' neve lönn. A' tsilei vadak nem esmérnek istent, de igen is ellenbenn egy dörgő lelket, a' kit ők, valamint magát a' menydörgést-is, P i l l á n n a k szoktak nevezgetni. A' menydörgésre ébredtek-fel a' fenitziabélieknél Szanchuniathon' Kozmogoniája szerint[4] a' z o p h a s z é m i n o k, az az: a' gondolkodó lelkek, avvagy betű szerint, az égvisgálók. A' leg régiebb péruánusok[5] nagyobb tisztelettel illeték a' menydörgésnek istenét, mint az ő P a c h a k a m á k-jokat, vagy még mint magát a' napot-is. A' braziliai vad ember minden ég-tsattanásnál hirtelen meg görnyed, s' fel emeli reszketve szemeit az égre, azt vélvén, hogy őtet a' haragos lélek Ánia vagy Anianga azzal fenyegeti, hogy porrá tiporja. A' burétok[6] hasonlóképpen azt tartyák, hogy a' menydörgés az ördögtől származik: mire nézve azt a' marhát vagy embert, a' ki az égi tűz által agyon-üttetik, olly áldozatnak vélik, mellyet magának az ördög erőszakosan el-vett. Mivel pedig valamint mindnyájan a' vadabb vagy ostobább népek semmitől olly igen nem tartanak, mint az ördögtől, sőt az ő kedvére, hogy őtet magokhoz hajlandóbbá tennék, mindent meg-tselekszenek; eggy állást emelnek-fel töstént és azonn ő néki az agyon ütöttet igen örömest fel-áldozzák. A' mongolok Tsingiszkán előtt a' menydörgéstől olly igen féltek, hogy magokat előlle elrejteni akarván, még a' tavakba és a' folyó-vizekbe-is bé-ugrostak. És hogy példát még a' pallérozottabb tartományokból-is elő-szóllítsak, a' hetrúriai nemzet[7] a' menydörgést hajdan az istenség' szavának tartotta, mellyel az embereknek az ő akarattyát, parantsolatit és fenyegetéseit tudtokra adgya.

[1] Alajt vagy aléjt: vél, gondol.
[2] Fakadék: kelés.
[3] Karánusok: talán a karamánusok, Anatólia őslakói.
[4] Sanchuniathon föniciai történetíró, a trójai háború előtti időkben élt.
[5] Peruánus: perui.
[6] Burétok: talán a Bajkál-tó mentén élő buriátok.
[7] Hetruria: Toscana.

A' papok, a' kiknek hivatallyához az isten' szavait magyarázni mindenütt tartozik, itt sem eresztették-ki kezeikből jussokat, és hogy magyarázásaik bizonyos rend és törvények szerint történnének, a' keraunologyiát avvagy a' menny-dörgések' tudománnyát gondolták-ki. Az ő taníttások szerint az égi tűz háromféle : az első tsak fenyegetődik, mivel tsak ropog, a' nélkül, hogy ártson. Ezt Jupiter kedve szerint vetheti. A' másik-is atyai kézből jön, mivel, jóllehet szörnyű tsattanásokkal jár, sehol még-is semmi kárt nem tészen. Az illyen menydörgéssel Jupiter a' világot meg nem rémítheti, hanem ha előre az iránt tizen-két főbb istennel tanátskozott. A' harmadik éget, pusztit, ront, 's valamint magányos házaknak, úgy sokszor közönséges károkat-is okoz. Ezt Jupiter az első rendbéli istenek' egész gyülekezetének engedelme nélkül nem vetheti. Több efféléket, sőt az egész keraunologyiát meg-láthatod, ha tetszik, Szenekánál (*Liber* 2. Naturalium).[1] Nem ok nélkül mondgya tehát világosnak Cicero,[a)] hogy a' menydörgéstől okoztatott félelemből és tsudálkozásból kezdették az emberek Jupitert e' szörnyü jelenés' szerzőjének tartani. Ciceróval Horátzius-is eggyet-ért, azt mondván : hogy a' mennyből dörgő Jupitert hitték az emberek országolni.

A' föld-indulás még a' leg-erősebb lelkü philosophust is megrémíti. Miként kell tehát az alatt a' köz népnek reszketnie, melly minden szerentsétlenségben tsak az istennek büntető ítéletét és a' jövendő még nagyobb szerentsétlenségeknek jelenségét láttya? Tsuda-e vallyon, ha az embert a' félelem illy alkalmatossággal valaha, mikor még leg-alsó vadságábann hevert, eggy a' földiekenn uralkodó Valónak esméretére és tiszteletére vezérlette, mikor őtet még most-is akármelly tartománybann azzal a' váz-gondolattal ijeszti, hogy a' világnak vége, és a' haragnak napja közelget? Ez a' gondolat igen természetes : a' község pedig a' nagy és szerentsétlen változásoknál sokkal képpesebb, mint egyébkor, mindent el-hinni, 's mindentől rettegni.

Az a' föld-indulás, melly az Oronokoi[2] tartománybann 1766 esztendőben történt, az odavaló vad emberekben olly nagy félelmet okozott, hogy sokan közűllök mind untalan ájulásba dőltek, sokan pedig egy-néhány nap mulva meg-is haláloztak. Mind azok, a' kik idegen helyeken vóltak, vissza-szaladván erdeikbe, el-rejtették magokat ; és a' kiket a' szerentsétlenség otthon talált, azok ellenben az ő barlangjaikból nagy rémülve ki-ki-ugrostanak. Vóltak olyanok, a' kik a' missionáriusok istenéhez folyamodtak ; míg a többiek az ő bűbájosaiknál kerestek oltalmat, a' kik közül sokakat agyon-is ütöttek.

Ilyen félelemből támadott számtalan nemzeteknél nem tsak egy haragos és gonosz valónak léttéről az első gondolat, hanem eggy általlyában az istenről ama' vélekedés-is, hogy ő a' Földnek és az ő lakosinak rontásában kedvét találllya, és hogy valaha az egész teremtést semmivé teendi. A' peguánusok azt hitték, hogy S z á k a egykor megjelenvén, az egész világot meg-veszteti. Sziám' lakosi S z o m m o n o k ó d o m' — és az Indiabéliek V i s e n u' érkezését várják. Akkor majd, az ő vélekedéssek szerint, a' nap és a' hold egyszerre el-setétedik, meg-rémül a' föld, le-hullanak az égből a' tsillagok, és az A d i s s z e s e n kígyó ki-okádgya egész tüzét, melly a' világot és az abban lévő alkotmányokat mind meg-emészti. A' persák H a z a r e t h A i s s á t

[a)] Verseghy jegyzete : Cicero, libri 2. *De divinatione.*

[1] Seneca *Questiones naturales* c. munkája.

[2] A dél-amerikai Orinoko vidékét érti. Hogy idevonatkozó adatait honnan merítette, nem tudtam megállapítani.

hasonlóképpen reménylik, a' ki, minekutánna előbb negyven esztendőkig a' földön országlott lészen, ugyan azt el végre meg-ítéli. Késérő társa Mahammed Mehdi, a' tizen-kettedik imán lessz, a' kit isten, a' babilóniai kálifok ellen tartatott ütközetben el-ragadván, bátorságos helyre tett.[1]

A' napnak és a' holdnak fogyatkozásai, valamint az üstökös tsillagok hasonló rémülésbe hozzák a' pallérozatlan embert, és a' rémülés által ollyan gondolatokra, mellyek néki egy láthatatlan, gonosz és a' világon uralkodó léleknek léttét igen hihetőnek rajzollyák.

Többet mondok: Az Uj Albionnak lakosi Drákét,[2] a' ki ezt a' tartományt fel-találta, egy gonosz isten gyanánt imádással és áldozatokkal tisztelték. És a' karaibok az európai hajókat, mellyekből az utasok kiágyúztak, őrdögöknek és haragos lelkeknek tartották, kiknek hasából olly bűbájos emberek támadnának, kik a szárazon-lévőket láthatatlan szerszámmal agyon sujtogattyák.

Efféle alkalmatosságokban tsinál magának a' vad ember isteneket, és a' mi több, olyan isteneket, a' kikben a' philosophus isteni tulajdonságokat hasztalan' keres. Mert a' vadnak istene még azutánn-is, ha idővel a' gonosz istenek vagy lelkek mellé egy jótevő istent-is kezd helyheztetni, nem mindenható, nem mindenttudó, nem mindenütt jelenlévő. Nem alkotója a' világnak, nem ura a' mindenségnek, nem kormányozója a' természetnek. Tsak arra a' helyre visel gondot, és tsak ott hatalmas, a' hol vagyon, és egész országa tsak egy kunnyóból, egy faluból, egy bizonyos vidékből, vagy leg-fellyebb eggy egész tartományból áll. Innen van, hogy a' vad nemzeteknek számtalan istenei vagynak. Mire nézve általán fogva szóllván, igen hihető, ha nem bizonyos: hogy a' világnak első nemzeteinél-is a' több isteneknek tisztelete az eggy istennek imádást, (nem pedig ellenben: a' mint Millót az Egyiptomi 3. fejezetben vélekedik) sok száz esztendőkkel meg-előzte.

Mind ezek a' vad és pallérozatlan emberről olly igazak, hogy semmiféle régi vagy mostani nemzetnél soha ollyatén köz népet nem találsz, melly az istenről, általában fogva szóllván, az amerikabéli vadaknál helyesebben gondolkodna. Sehol' sints a' köz népnek religyiója, hanem e' helyett tsak az igaz és a' gyermek-korában könnyen bé-szürtsöltt religyióból homályos képzellései által ostobán ki-faragott babonája: az ő morálissa egynéhány szokásoknak tellyesítéséből és bizonyos rámára szedett mondásoknak gépelyes le-imádkozásából, az ő dogmatikája pedig öszve-zavartt kábaságokból és értelmetlen kőlteményekből áll; mellyeket az ő tudatlansága ki-koholt, ennek leánya az ő könnyen-hívése fel-vállalt, és az ő félelme, a' könnyen-hívésnek testvére, meg-erősített. Mire nézve Millót (ugyan ott), midőn azok ellen buzgódzik, a' kik a' valóságokat a' köz nép előll el-titkollyák, jobb ítélettel látszik nekem a' község iránt lenni, mint-sem kellene. Ha a' népnek a' babonaság helyett, mellyhez ragaszkodik, valóságot adsz, ugyan ebből a' valóságból, mihelyst ostoba kezébe jut, ismét új babonaságot farag, és minden fáradságodat haszontalanná tészi.

[1] Helyesen: imám. Így nevezik a mohamedán vallás alapítóit. A siiták tanítása szerint Mohammedet, a 12. imámot, isten egy Bagdad környéki ciszternában elrejtette, de az idők beteljesedése után előjön majd, és I. Mahdi néven élére fog állni a mohamedán világnak.

[2] Sir Drake Francis (1540—1596), angol tengernagy. Új Albion: New England, Észak-Amerikában.

4.§. A' papi rendek és a' misztériumok

A' mint az első embereknél istenek támadtak, vóltak azonnal ollyanok is, a' kik az ő különös szolgálattyokra fel-szentelték magokat és papoknak nevezettek. Ez vólt a' papi rendnek 's egyszersmind a' titkos társaságoknak, vagy hogy szokott nevökkel illessem, a' misztériumoknak kezdete. Ezek elejénten minden bizonnyal igen durvák vóltak, és a' ki azokat a' gangáktól Loangóban[1] fel-állittatott titkos szerzethez, vagy az éjszaki amerikánusoknak Vákon Kitsevájokhoz, az az: a' léleknek barátságos társaságához, mellyet Carver meg-ír,[2] hasonlíttaná, az én ítéletem szerint ugyan nem sokat hibázna. Ám de idővel azutánn, minekutánna magoknak ezek a' papi gyűlekezetek a' tsillag-nézésből, a' chemiából és az orvosi mesterségből lassanként több és több esméreteket gyűjtöttek, nagyobb tekéntetre is emelkedtek. Ezzel a' tekéntettel ők a' közönséges boldogságnak előmozdíttásában sok jót tehettek volna. De, fájdalom! önnön hasznokat emennél sokkal jobban kedvellették. Ostobának és ugyan azért könnyenhívőnek találván a' népet, arra tudták azt külömbféle tündérkedések által birni, a' mire akarták. Az orvosi mesterséget úgy kezdették űzni, hogy elő-vett gyógyíttásaik általán-fogva ugyan annyi tsudáknak láttassanak. A' választó mesterségnek, avvagy chemiának segédelmével a' népnek el-rémíttésére villámlásokat, menydörgéseket, öldöklő tüzeket vagy füstöket tsináltak. Az égi visgálatokból pedig jövendöleti számokat koholtak, mellyek szerint már nem tsak a' természeti eseteket, (a' mi maga nékik a' népnél nagy tekéntetet szerezhetett volna), előre meg-mondanák, hanem még az országoknak polgári állapottyáról, a' nyilvánvaló tsapásokról, sőt kinek-kinek sorsáról-is jövendöléseket tehetnének. Igy ők lassanként rendbe szedték a' tsillag-varáslást; felállították az orákulumokat, és az ostoba nép előtt a' dolgot annyira vitték, hogy ez őket az isteneknek titkos társalkodó, és ihletett embereknek, sőt majd nem valóságos isteneknek tartaná.

Sokan közűllök fel-jutottak ugyan külömbféle valóságoknak, és kiváltképpen az eggy istennek esméretére: ám de nagyobb vólt a' haszon, mellyet a' tündérkedésekből vettek, hogy-sem azt az igazság' szeretetének olly könnyen fel-áldozhatták vólna. A' rémíttő szemfényvesztések olly nagy hatalmat szerzettek nékik, hogy a' köz népnek nem tsak elméjén és szívén, hanem még jószágánn-is szabadon uralkodhattak. A' félelem az ostoba embert jámborrá, és az illyen jámborság adakozóvá teszi; leg-főképp', ha egyszer az ő papja el-tudgya vélle azt hitetni, hogy még az isteneket-is meg lehet, szinte miként az embereket, ajándékokkal engesztelni. A' helyett tehát, hogy a' titkos valóságokat, mellyek talán a' népnél helyt sem találtak volna, ki-nyilatkoztassák, azonn vóltak inkább, hogy a' népnek fejébenn az istenről a' helytelen ítéleteket fenn-tartsák, és a' babonaságot váltig nevellyék.

Ám de mikor azt mondom: hogy ezek a' titkos társaságok külömbféle valóságoknak esméretére fel-jutottak, nem azt kell vélni, hogy ebben az előmenetelbenn a' papok mindnyájan részesültek légyen. Legnagyobb része a' társaságnak olly ostoba és olly babonás vala, mint maga a' köz nép. Mire nézve az öregebbeknek és okosabbaknak szükségképpen olly állapotokról kell

[1] Loangó: Guinea egy részének neve, Afrika nyugati részén.

[2] Carver Jonathan (1732—1780), észak-amerikai orvos, utazó. Munkája, melyet Verseghy idéz, 1780-ban jelent meg német fordításban, Hamburgban: *Reisen durch die innern Gegenden von America.*

vala szorgalmatoskodni, mellyekkel a' papi községet mulathassák. Ebből az okból támadtak ezekbenn a' társaságokban a' hierophanták'[1] gondoskodása által a' külömbféle tzeremóniák és szerzeti foglalatosságok. A' candidátust, avvagy initiandust mindgyárt a' szerzetbe, avvagy a' társaságba való bé-vételnek, vagy, hogy szokás szerint szóllyak, a' mystériumokba való bé-szentelésnek alkalmatosságával külömbféle föld alatt lévő boltos és setét járásokban, a'hol villámlásokat látott, menydörgéseket hallott, vagy más efféle tündérkedéseket tapasztalt, ide-tova vezetgették. A' bé-szentelés azutánn többnyire abból állott, hogy a' candidátusnak egész teste hosszas tzeremóniák köztt meg-füstöltetett, vagy a' mi szokottabb vala, megmosattatott. Ezt ők a' tűz vagy a' víz által való újjúlásnak, vagy újjólag való születésnek nevezék, azt tanítván, hogy az illyen füstölés, vagy mosogatás által az embernek szíve, elméje és gondolkozásának egész módgya jobbra változik. A' próbák, minekelőtte a' candidátus bé-vétetett, igen nehezek, szörnyűek, de többnyire még-is magokban nevetségesek voltak. Mythra'[2] mystériumibann az initiandusnak mellyére egy mesztelen tőr szögeztetett; a koribantesek[3] pedig az illyent egy székre ültették, míg körülötte a' többiek szent tántzot jártanak. Sokáig kell vala eggy általlyában a' candidátusnak bőjtölni, egy széles folyónn többször által-úzni, a' tűzönn által-szaladni, magányosságban élni s' a' t. A' mosás utánn a' hierophanta a' candidátus' homlokát mint eggy erősíttés gyanánt egy titkos jeggyel, melly többnyire egy T betőhez igen hasonlított, meg-jegyezte, fejér ingbe öltöztette, nyelvét egy kevés mézzel bé-kente, és régi neve helyett eggy újjal meg ajándékozta. Az ilyen tzeremóniáknál pedig, sőt eggy általlyában az egész társaságban, olly titkos értelmű beszédekkel éltek, hogy azokat a' külsők avvagy a' profánusok közül akárki hallván tellyességgel idegen nyelvnek gondolta vólna. Igy ők a' próbákat kísértéteknek, viszontagságoknak, a' leg-főbb próbát első halálnak, a' bé-szentelést újjolag való születésnek, a' gyűlekezetek' helyét paraditsomnak, és a' tudományokat, mellyek azokban taníttattak, az élet' fája' gyümöltseinek, titkos mannának, lelki eledelnek, a' külsőket nemzeteknek, pogányoknak, a' társak' lajstromát az el-választottak' könyvének, a' hierophantát atyának, a' társakat szenteknek, testvéreknek, tsillagoknak. a' társaságot templomnak, a' titkokat a' társak örökségének és a' várast, a' hol a' gyűlekezetek tartattak, isten' várassának nevezék. A' sárkány őnállok a' hold' úttyának gombjait; az istennel, az az a' nappal való veszekedése a' napnak fogyatkozását; a' dühösség, mellyel az asszonyisten a' holdat üldözte, a' holdnak el-setétedését; a' holdnak fia a' növötényi[4] természetet; ennek halála és fel-támadása a' telet és a' tavaszt: a' huszonnégy öregebbek a' látható és láthatatlan tsillagtsoportokat; a' szent váras a' jel tartót; a' szent várasnak királlya a' bárányt avvagy a' kost, ugymint az első égi jelet, és ugyan annak a' várasnak folyója a' tejes útat 's a' t. jelentette. Tzeres'[5] mystériumiban mind

[1] Hierophantának nevezték a görögöknél a vallási szertartások vezetőit.
[2] Mythra, a perzsa napisten neve.
[3] Koribantesek: talán a dél-amerikai karaib-indiánok.
[4] Növötény: növény.
[5] Ceres, a rómaiak vallásában a földművelés istennője.

azok, a' kik talán meg-estek, és a' külsőket erköltstelen magok-viselésével megbotránkoztatták, kötelesek vóltak a' gyűlekezetben nyilvánvaló gyónást avvagy vallást tenni, és az ő vétkeikért elégtétel gyanánt fel-adott büntetést, melly némelly társaságokban többnyire az ostorozás vala, nyilván ki-állani. Egyebeknél a' bűnökből való kitisztulás ismét a' tűz — de közönségesebben még-is a' víz által vitetett végbe.

Vóltak azonkivül ünnepek, mellyeknek alkalmatosságával ezek a' titkos szerzetek külömbféle és többnyire fel-állíttatássoknak tzéllyára mutató drammákat jádzottanak: Zevs' és Deo' szerelmét; Tzeres' szomorúságát Proserpina leányának el-ragadtatása miatt; Dionízos' meg-ölettetését; Oziris' halálát és fel-támadását, és több efféléket.[1] A' pompásabb ünnepekenn azonkivül processiókat-is tartottak. Egyébaránt pedig a' mindennapi foglalatosságok, mellyekkel magát a' papi rendnek tudatlanabb része mulatá, abból állottanak, hogy egynéhány chemiabéli processusokat, a' közönségesebb orvosságoknak el-készíttését és a' hierogliphumoknak, avvagy a' jel-képeknek gépelyes magyarázását tanulgatták. Gépelyesnek mondom: mert azoknak valóságos értelmét tsak az öregebbek, és ezek-is nem mindnyájan tudták.

Hogy pedig el-végre a' hierophanták az egész papi rendnek a' nép előt tekéntetet-is szereznének, mind azoknak, a' kik abba magokat bé szentelletették, sanyarú törvényeket szabtak. Kötelesek vóltak ők bizonyos eledelektől magokat meg-tartóztatni, mint az egyiptomi papok, hogy példára mutassak, minden kerti veteménytől. Mind az, a' mi talán az illendőséget, a' mértékletességet, és általán fogva a' jó erköltsöt leg kissebb sérelemmel meg-bánthatná, meg vala nékik sanyarú fenyíték alatt tilalmazva. Az egyiptomi papoknak azonkívül egy feleségnél többet tartani szabad nem vala, noha erre nézve, leg-főképp' Thébe városában, szinte olly jól tudtak magokon segítteni, mint még most-is Japóniában a' tenchedai,[2] valaha pedig Litziábann a' patarai,[3] de kivált a' babilóniai papok, a' kik a' templomban az ollyan leányok' vagy asszonyok' számára, kiket talántán Bélus isten[4] meg-kivánna, egy nyoszolyát tartottanak. Igen hihető azonban, hogy sok régi nemzeteknél leg-alább a' még durva papok tellyességgel feleségtelenek vóltak; mint a' thibeti lhamák, a' kik a' házasságot, melly nélkül ők magok-is a' semmiségben maradtak vólna, baromi és utálatos foglalatosságnak tartván, azt taníttyák, hogy senki nem üdvözülhet, hanem tsak a' traba (az ő szerzetessek), az áni, vagy tzunma (az ő apátzájok) és általán fogva, a' ki meg nem házasodik.

Vagynak tudósak, a' kik azt állíttyák, hogy az első kereszténeknek gyülekezettyei szinte illyen mystériumok, avvagy titkos társaságok vóltak: mivel azokat éjjel, vagy leg-aláb rejtek-helyeken és titkon tartották. Mert ezek a' bölts férjfiak el-nem hitethetik magokkal, hogy a' Római Birodalom, melly az ő kebelében külömbféle idegen religyiókat minden leg-kissebb terhelés nélkül meg-szenvedett, a' keresztények ellen, kiknek religyióját az akkori világ tsak úgy nézte, mint a' birodalomban meg szenvedett zsidó religyiónak

[1] Valamennyien hitregebeli alakok. Deo, másnéven Demeter, a földmívelés istennője a görögöknél; azonos a római Ceressel. Proserpina Ceres leánya, kit Plutó, az alvilág istene elrabolt. Dionysos a bor istene, Oziris a holtak istene az egyiptomi vallásban.

[2] Talán a Japántól délre, Újguinea közelében fekvő Tench-szigetet gondolja.

[3] Lycia kis-ázsiai római gyarmat neve.

[4] Baál (Bál, Bél) a sémi népek vallásának egyik fő istenalakja.

eggyik ágát, olly sanyarú üldözéseket parantsolt vólna, a' minéműeket az utóbbi kereszténységektől öszve-írtt könyvekben le rajzolva találunk. Azzal támogattyák tovább vélekedésseket, „hogy a' kereszténységeknél szinte azonképp', mint a' régiebb társaságokban, találni volt mosást, úgy-mint a' keresztséget, bérmálást azonkivűl, gyónást, nyilvánvaló büntetéseket, mosogatásokat és több efféle tzeremóniákat." El-végre pedig, szinte nyomadék gyanánt, azt mondgyák: „hogy a' kereszténységeknél-is meg vólt a' titok-tartás (arcanum disciplinae) a' mint Fleury meg-bizonyíttya;[1] hogy ugyan erre nézve, ha a' püspökök egymásnak leveleket írtak, az illyen titkos tudósíttásoknak hordozói mindenkor a' hitelesebb papok vóltanak; hogy azt, a' mi az ő gyűlekezeteikben végbe vitetett, a' pogányoknak ki-fetsegni, vagy a' szent könyveket az ő kezeikbe szolgáltatni, nagy törvény-szegésnek tartatott; hogy a' donatisták[2] szinte illyen okokra nézve proditores, el árulóknak neveztettek; és hogy szinte a' negyedik században jöttek-is először világosságra a' titkok, mellyek, minekutánna a' rejtekből ki ütöttek, szörnyű zenebonákat és kegyetlen vérontásokat okoztanak." Igy az említett tudósak, kiknek vélekedését, ha vagy helytelen, vagy a' theologyiának ártalmára szolgál, meg-tzáfolni ismét nem a' történet-íróhoz, hanem egyenesen és egyedül a' theologushoz tartozik.

A' közttünk még most-is fenn álló mystériumokat némellyek hasonlóképpen a' fellyebb meg-írtt leg-régiebb társaságok' maradékának akarják állíttani. Ám de, akármelly eredetűek légyenek, a' szemesebb világ már most nyilván meg-esméri, hogy azokból az emberi nemzetre naponként számtalan jók származnak, és hogy kivált attól fogva, mióta az oldalaslagi ál gyülekezeteknek homállyától meg-szabadíttattak, napról napra méltóságosabb fényre emelkednek.

5.§. Az istenittések és a' két eredetről való tanittás

De térjünk vissza első tárgyunkhoz. A' pallérozottabb emberek a' jótól-is kezdettek végtére illetődni, valamint az előtt a' rosztól rettegtenek. És ha valamellyik nemzetnél talán eggy olyan férjfiú támadott, a' ki vélle különös jókat tett, vagy néki szokatlan szolgálatokkal kedveskedett, azt ugyan először tsak isteni férjfiúnak, isten' fiának, de időjártával végre valóságos istennek-is állította, hirdette és tisztelte. Meg-történt ez majd nem valamennyi nemzeteknél. Bacchus, Hercules, Romulus mind isten' fiai vóltanak; Sándort[3] Egyiptomban isten' fiának vallották; Odint az éjjzaki nemzetek isten' fiának,[4] és Manko-kapákot a' perubéliek a' nap fiának esmérték. Abulgazi, a' mógolok' történetírója azt beszélli,[5] hogy Alanku, Tsingiszkánnak nagy annya, szűz korábban egy mennyei súgártól meg-nehézkesíttetvén, istent szült légyen, és hogy maga Tsingisz-kán-is az ő alattvalóitól isten' fiának tartatott. Mire nézve, mikor eggy Ascelin

[1] Fleury Claud (1650—1723), apát, francia egyháztörténetíró. Itt említett munkája: *Histoire ecclesiastique*. XX kötetben jelent meg 1691 és 1738 között, de számos kivonatban is kiadták a század folyamán.

[2] Szkizmatikus felekezet Afrika északi részén, mely a IV. században szakadt ki a katolikus egyházból. Nevét püspökéről, Donátról kapta.

[3] Nagy Sándor.

[4] Odinn (Vodan) a germán-skandináv mythológiában a vihar és háború istene.

[5] Abulghazi Behadur (1605—1655), khivai kán és a mongolok történetírója. Munkája német fordításban 1726-ban jelent meg Leydenben.

nevezetű szerzetes, (a' kit Innocentius pápa Batu-kánhoz, Tsingisz kán' onokájához küldött), egy fő vezérnek (a' kihez, mivel Batu-kán elejébe nem eresztetett, nagy nehezen el-végre bé-hatott) azt mondotta: hogy ő mint követ az istennek helytartójától, a' pápától érkezik, a' fő vezér nagy hirtelen azt adta vala nékie feleletűl: „Hát, úgy mond „istennek ez a' helytartója nem tudgya-e vallyon, hogy ő az ő urának, a' nagy Batu-kánnak, úgymint isten' fiának, tiszteletteI 's adóval tartozik?"

Míg a' nép az illyen nevezetesbb férjfiakat háladatosságból istenelte, addig a' titkos társaságok, mellyekbe idővel nem tsak egyedül a' papi, hanem a' világi rendekből-is sokan bé-szenteltettek, hasonló indúlatból, a' mint már részént meg-írtam, a' jó és az eggy igaz istennek' bővebb és bővebb esméretére emelkedtek. Ám de, mivel az ő jóságával a' rosszat, melly a' világon, noha talán tsak azért, mivel a' jónál sokkal szembetűnőbb, olly gyakornak tetszik, öszve nem tudták eggyeztetni, két fő eredetet állítottak, egy jót és egy rosszat, az istent és az ördögöt. Ez a' taníttás a' köz népre-is lassanként ki-ütvén, az egész világra kiterjedett. A' manichéusok[1] valaha leg-nagyobbra vitték. És ez is talán valóban a' metaphysikának vala, mennyi taníttásai közül, melly a' gyengébb elmével leg-könnyebben meg fér 's magával még a' leg-ostobábbat-is meg-kínállya. A' mi keresztény köz népünk még most-is valamint a' jót eggy-általlyában az istennek, úgy a' rosszat, mellyet tapasztal, kivált az erköltsit, az ördögnek szokta, leg-alább szavajárásában, tulajdonítani.

• Illyen gráditsokon emelkedett-fel az istennek esmérete a' religyió az embereknél. Nem kell ő bennek mindgyárt elejénten philosophusokat keresni. Vadak vóltak ők mindenképpen, és a' papok az illyen vadságot, a' mennyire tsak lehetett, minden nemzetnél tellyes iparkodással nevelték, mivel abból nagy hasznokat vettek; a' mi tsak onnan is nyilván ki-tetszik, hogy valahová mindeddig a' valóságnak súgárja bé-törhetett, ott a' papoknak tekéntete legottan sülyedni és az ő hasznaiknak tsatornái el rekedni kezdettek.

14.

[1790 július]

Abaffy Ferenc, Árva megye országgyűlési követének önigazolása

Megindokolja az országgyűlési eskü kérdésében elfoglalt álláspontját, és azt, hogy miért mondotta Júdásoknak azokat, akik vonakodnak ezt az esküt letenni.

Megjelent nyomtatásban: *Pro se Franciscus Abaffy a statibus comitatus Arvensis ad comitia deputatus.* Hely és év nélk. [1790] 16° 30 l. — Példányai: Széchényi Kvt.:III. Hung. h. 5.; Tud. Ak.: M. Tört. 0.777 és Ms. Tört. Ivrét 171. (26) sz. RádayKvt.: Hist. a. 1212.; Panononhalmi Kvt.:149 E 8/1. Sárospataki Kvt.: 55.186/e.

A Pesten 1790. június 10-én megnyílt országgyűlés Alsó Táblája négy nappal a megnyitás után, június 15-én határozatot fogadott el, hogy az országgyűlés tagjai (akárcsak a francia törvényhozó gyűlésben) esküvel kötelezzék magukat arra, hogy minden

[1] A manicheusok: Mani, a III. században élt perzsa mágus követői. Vallását a kereszténység és Zoroaszter vallásának tanaiból állította össze, s benne középponti helyet foglalt el a jó és gonosz, azaz a világosság és sötétség istenének harca.

erejükkel az ország javának és szabadságának építésén fognak munkálkodni, és hogy a rendek tudta és beleegyezése nélkül az uralkodótól semmilyen kitüntetést, adományt vagy hivatalt nem fogadnak el. (Az eskü latin és magyar szövege : *Naponként való jegyzései*, 62—63. l. Latinul közli Abaffy munkája is. A tárgyalásokra l. *Naponként való jegyzései*, 16. s köv. l. és *Marczali*, I. 383. s köv. l. Az Alsó Tábla valamennyi tagja megesküdött, a főrendek egyrésze azonban vonakodott, majd közülük 111 meg is tagadta az esküt.[1]

Az Alsó Tábla nagy felháborodással tárgyalta az esetet és több szónok javasolta, hogy azokat, akik nem esküdtek meg, zárják ki a tárgyalásokból. A felszólalók egyike, Abaffy Ferenc, Árva megye követe,[2] július 18-án követelte, közöljék velük azok nevét, akik nem tették le az esküt, s az ilyeneket Júdásoknak nevezte. (Az országgyűlési jegyzőkönyv sem a tárgyalásokat, sem a beszédeket nem közli. Az üzenetváltásokra l. *Marczali*, *i. h.*) A beszéd (Abaffy későbbi följegyzése szerint) így hangzott :

„Inclyti Status et Ordines ! Quemadmodum nobis liberum fuit liberae omnium individuorum voluntati relinquere, ut fiducialis illius, quo nos nobis et patriae obstrinximus, juramenti sacramento se nobis uniant, ita actu non est nobis liberum (quandoquidem plurimi ex dominis magnatibus juramentum deposuissent) illorum, qui illud deponere noluerunt, nomina ignorare : Ad unionem animorum et ad solum salutis publicae centrum vi juramenti reciproce obstricti, atque in hujus vinculo reciprocae fiduciae exercitium collocantes, ignorare non possumus, quibus fidere aut diffidere debeamus. Dignoscendi sunt, sicut Judas dignoscebatur ab apostolis."

A kijelentés oly nagy felháborodást keltett, hogy a szónok kénytelen volt beszédét félbeszakítani, majd néhány sajnálkozó és mentegetődző szó után abbahagyni. Az ügy azonban ezzel nem zárult le. Árva megye főispánja, Török András, Abaffy azonnali visszahívását javasolta a megyei közgyűlésnek. A megye azonban követe mellé állt. Igaz ugyan — mondotta —, hogy Abaffy a sértő kijelentést megtette, de rögtön utána vissza is vonta. Ha követségéből mégis visszahívnák, ők ragaszkodnak hozzá, hogy az új követ is kapja utasításba, ne tágítson mindaddig, míg a főrendek is le nem tették az esküt. (A megye határozatát közli Abaffy röpirata, 16—19. l.)

[1] Az esküt letevő 139 főrend névsorát közli *Naponként való jegyzései*. Akták, 59—61. l.

[2] Abaffy Ferenc (1734—1817), Árva megyei róm. kat. vallású, a Pók nemzetségből származó, előkelő köznemesi család sarja. A pesti egyetemen jogot végzett, majd apja nyomdokán 1766-ban Árva megye alispánja lett. 1772-ben feleségét, Tarnóczy Zsófiát elhagyva, gyámságára bízott unokahúgaival, a két Rajcsányi-leánnyal, európai utazásra indult. Hét évet volt távol Magyarországtól, s szinte egész Európát bejárta Párizstól Londonig és Pétervárig. Szirmay Antal följegyzése szerint (amit Kazinczy is megerősít, l. III. k. 384. l.) az uralkodó, Mária Terézia királynő nagyon megneheztelt rá „unokatestvérei elcsábításáért", s végül is csak úgy jöhetett haza, hogy Mária Antónia francia királynő kegyelmet járt ki számára 1780-ban. Az 1790-es országgyűlésen Árva megye követe volt. — Kortársai művelt, tehetséges embernek mondják. Szívvel-lélekkel a francia felvilágosodás híve volt, s esküdt ellensége a klérusnak. Mivel ezt nem titkolta, sőt minden alkalmat megragadott ennek kinyilvánítására (nyomtatott munkákban is), amellett az országgyűlésen és később is nyíltan az ellenzékhez szított, szabadkőműves körökben tevékenykedett, az udvar veszedelmes és káros emberként tartotta számon. Pesti háza központja volt a haladó gondolkozású intellectuelleknek, főleg az egyetemi tanároknak, kikkel rendszeresen összejárt, ahogy ezt Szolartsik Sándornak a bíróság előtti 1794-es vallomásából (II. k. 170—175. l.), de meg a rendőri besúgók jelentéseiből is tudjuk. A későbbi jakobinus per vádlottjai közül többel szoros baráti kapcsolatban volt, elsősorban Hajnóczyval. Hajnóczy szervezte őt be a „Szabadság és Egyenlőség Társaságá"-ba is, amiért 1794-ben ő is bíróság elé került, de bizonyíték hiányában fölmentették. (A családra vonatkozó adatok : Karácsonyi János, *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. II. Bp. 1901. 437. l. — Életrajzi adatai : *Nagy Iván*, pótk. 8—9. l. ; *Gulyás*, I. 6. h. ; Forgon Mihály, *Gömör—Kishont vm. nemes családai*. I. Kolozsvár, 1909. 27. l. ; munkái : *Szinnyei*, I. 8. h.; Horányi Elek jellemzése : *Nova memoria Hungarorum*, I. Pest, 1792. 7. l. — Kazinczy jellemzése 1795-ből : „már öreg ember s elgyengült, kidagadt szemekkel, alacsony növésű, de inas, koponyája egészen kiaszott. Tömérdek olvasású, tömérdek tapasztalású férfi, szépen írt, de nem szólott szerencsével." *Pályám Emlékezete*. Lengyel Dénes kiad. Bp. év nélk. 201. l. Ezzel megegyező jellemzése : III. k. 384. l. ; magatartására sok szétszórt adat : *Marczali* ; *Sándor Lipót iratai* ; *Eckhardt* és a jelen munka II. és III. k. ; perére : *uo.*)

Ugyanakkor Abaffy sajátmaga védelmére nyomtatásban kiadta az itt közölt röpiratot. Ebben, miután közölte az eskü szövegét és felszólalását, szavait és eljárását az alábbiakban indokolta meg.

Nos, Status et Ordines, id est corpus legislativum, cujus pars etiam ego sum, illa consideratione moti, quod nos, qui jam a longo tempore, sed praeferenter elapso decennio in sola voluntate omnipotentis oppressoris principis nos existere sentiebamus ; nos, quibus alii aspectus conservandarum familiarum et nostrae fortunae nulli apparebant, quam nutus principis et coeca obedientia ; nos, qui etiam tunc, dum in corpora comitatuum, id est in universitates nobis adhuc congregari licuit, domos nostras mercenarii militis opera stigmatizari scivimus, et unum comitem, Nicolaum Forgács, istis servitutis initiis semet patriotice opponentem honoribus privari et pro stulto declarari tacite et frigide spectavimus ; nos, qui sacra nostra et aras jussu terrestris principis decuti tranquilli spectabamus ; nos, quorum anima per longas aulicas gubernii artes omnem fere nationalem formam exuit ; nos, qui peste adulationum, distinctionum, titulorum contagiose correpti nec cives, nec homines — vereor eloqui, nos, qui a teneris mortis metu, et servilis subjectionis assvefactione erga sceptra, erga dignitates indoctrinati nullum fere characterem in animis nostris habuimus, quem irrumpenti despotismo opponamus ; nos, qui in elapso decennali universalis constitutionis et proprietatis nostrae naufragio, solam et unicam, quam despota porrigebat, tabulam avide fere omnes prensabamus ; nos, inquam, dico audacter, nos fere omnes, qui in elapso oppressionis systemate, et si commissione in patriam non peccavimus, peccavimus omissione : nos ergo tales, dum fine restaurandae collapsae libertatis huc convenimus, dubii mixti bonis, ut anxias fidei reciprocae dubietates in ingenti salutis et libertatis patriae opere a nobis removeamus,confecimus post longas disceptationes formulam juramenti, cujus sacramento et nobis reciprocam fiduciam, et animis nostris nationalem formam, et nationi patriam, et consiliis operationibusque nostris fidem, animas in illo tamquam in speculo mutuo intuituri, dare et procurare possemus.

Hoc itaque juramento, quoad futuras diaetales actiones nostras reciproce nosmet obstringi illa sub conditione, ut ad illud deponendum nemo invitus cogi possit, decrevimus ; tacito quidem, sed claro et provido quisquis intelligere voluerit conditionis praeallatae intellectu : ne vel aulicis oppressivi systematis patronis porta ad exeundum, vel illis, qui notoriis publicisque heroicae vitae exantlatis pro patria facinoribus supra popularis diffidentiae suspicionem positi sunt, janua claudatur, per quam a toto regno conspici possint.

Nunc te, postliminio animis nostris restitute amor patriae, te, sacrosancta et parum adhuc intellecta libertas, invoco ! Potest ne cogitari adeo extravagans suppositio, ut ego, qui acerba et odiosa Judae distinctione illos, qui patriam sive commissione, sive ommissione laeserunt, et tamen juramentum reciprocae fiduciae deponere noluerunt, perstringere volui, illos et tales simul sub nomine Judae, qui in elapso decennali oppressivo systemate ruentis patriae cadaver suo aere, suis damnis, bonorum et honorum sacrificiis, periculosis consiliis, exemplo, indefesso studio et labore publice et privatim juvabant, erigebant, animabant, intelligere vel voluerim, vel potuerim ?

O illustres et magnae animae ! omnes, qui irremissis toto oppressivo decennio vestris actionibus, postpositis omnibus periculis, postpositis omnis generis aulicis persecutionibus, cum publica honorum et facultatum vestrarum jactura, quotidiano quasi juramento, non ore, sed opere prolato, fidem in

patriam patriae jurabatis, quis adeo mente captus, quis adeo in vos, in patriam, in se ipsum iniquus, qui vos novo et alio sacramento fiduciae, nisi id sponte ex respectu societatis aliorum aeque integrorum concivium praeassumatis, nobis et patriae jungi debere, praetendere possit, aut quia non jurastis, velut Judam ab adjuratis discernere velit?

O magnae animae, sed vos praeferenter, qui paria aut majora in funere patriae passi, et tamen juramento sociali non ex necessitate, sed amore communionis et dignitatis generalium comitiorum statibus et ordinibus juncti et uniti estis, vos omnes appello in testes et judices! Edicite, coram quo modo major pars regni jurasset, si vos non fuissetis? Sola erant, sola sunt vestrarum actionum vestraeque decennalis vitae exempla, quae jacturam libertatis nostrae in sera propagine nostra sentiri, et zelum patriae in nepotibus, ubi ubi patriae libertatis vexillum erectum fuisset, in momento inflamassent, quemadmodum inflammarunt, edicite, an ego, qui haec dicere et sentire scio, et plura privatim novi, satyram in defensores patriae meditari potuerim?

Caeterum, quamvis scirem aliquibus magnarum mentium simiis animis hodie commune esse, ut id genus apologias huic similes externe contemnant et oderint, ne scilicet sive fortuitae, sive effictae altitudinis suae jacturam pati posse videantur, si impassibiles non apparerent; sed tamen quia solis vere magnis scribo, quia deinde innocens sum, qui item phalanges integrae et amicorum, et parasitorum, qui potentibus nunquam desunt, me calumniatorem appellant, et plane ad comitatum Arvensem, cujus statuum repraesentantem hic ego cum speciosa dignitate, ut privatim audio, sub anonymo scripsisse dicantur, ut ego a comitiis tamquam offensivus turbator revocer, atque hac sive malignitate, sive praepotentiae ambitione nomen, famamque meam apud ignaros rerum laedunt et rodunt, eapropter coactus sum, quia publice laedor, publicam reddere hanc apologiam et omnes illos, qui vere magni sunt, invocare et rogare, ut eo reflectere dignentur, quod libertas vocis repraesentantibus statuum debita impediatur, consequenter jus nationis in persona mea laedatur, quando me inimici mei postposita legum provisione, *Tripartiti partis* 2dae[1] et 62 : 1625, clancularis viis, qua violatorem comitiorum prostituere, et sub hoc colore dishonorare non verentur.

Et quemadmodum ego in modernis rerum nostrarum et consvetudinum et commodorum politicorum et inaequalitatum statisticarum distinctionibus, praejudiciorum item dominantium opinionem et illiciorum, pestium patriae, quae non salutem publicam, sed egoismus provocant, luxuriante ubertate collocatus, tamen sincere et juxta sensum juramenti credo et profiteor, quod nullius ore, nullius pectore convenientius id dici potuisset, ut omnes juramentum fiduciale renuentes ad sacrosanctum constitutionis populi opus non admittantur, donec resciantur, noscantur et distinguantur, quam vestro, servatores patriae, ita sincere rogo mihi ignosci, quod praeoccupaverim, verbum, quod vos non dedecuisset primos dixisse.

Reliquis, qui systemati decennalis oppressionis sive commissione, sive omissione, sive consilio, sive acceptis beneficiis abnoxii suspicionem laesae nationis incurrerunt: quandoquidem tunc, dum declarationem meam in pleno SS et Ordinum consessu fecissem, ipsorum individua ignorabantur, consequenter laesio ante objectum laesibile tam parum existere potuisset, quam filius ante patrem; et praeterea odiosam illam, et solam offensivam Judae

[1] Helyesen: Hármaskönyv II. rész 20. cím.

enunciationem motu proprio, non coactus, non invitus illico revocassem; nunc, qua civis patriae et qua potestatis legislatoriae adjuratum membrum annuntio iterum, iis eousque fidi non posse, donec juramento consensu omnium Statuum lato, consequenter vi solius originariae et fundamentatis majestatis decreto, semet patriae probare et unire exspectaverint.

Id, ut quanto ocyus facere velint, addo sequens argumentum.

Si rex ipse in conditiones diplommaticas per Status et Ordines confectas sine securitatis et fiduciae ante coronationem jurat et jurare debet, si item Status et Ordines unanimi consensu sine ejusdem securitatis et fiduciae ad elaborationem praeviarum conditionum diplommaticarum, a quibus salus populi pendet, necessarium decreverunt unionis, intentionis et integritatis juramentum, illudque jurarunt; qualis et quanta in patria, in pagis nostris, in domibus nostris apud milliones hominum periculi moles? Quanta et qualis tam apud nos, quam apud exteros inconsequentiae labes nobis inde enasci deberet? Si aliquos paucos et eos tales, ad sacrosanctum istud et nunquam satis tutum, nunquam satis firmabile salutis publicae opus aristocraticum influere pateremur, qui vel ob contagionem decennalis oppressivo obsequio acquisiti honoris suspecti, vel ignoti, nec privilegiati, nec exempti, sine praedicto integritatis et unionis juramento, quod omnes et singuli diximus, leges patriae constitutionales nobiscum ferre tolerarentur.

15.

1790 július—1791 március

A Graeven-huszárezred tisztjeinek folyamodványa az országgyűléshez, és az országgyűlés ezzel kapcsolatos magatartása

A Rákóczi-szabadságharc bukása, 1711 óta, magyar nemzeti hadsereg nem volt, csak a császári seregbe besorozott, többnyire német főtisztek vezetése alatt álló magyar lovas- és gyalogosezredek. Az 1780-as évek végén rohamosan erősödő rendi függetlenségi mozgalom hamar felismerte, hogy a nemzeti ügy számára nem közömbös, az uralkodóval való összeütközés pillanatában ezek a magyar ezredek melyik oldalon állnak. Annál inkább, mert a monarchia katonai körei mind 1789-ben, mind pedig II. Lipót trónralépése után, 1790-ben, a magyar mozgalmak fegyveres erővel való elnyomását ajánlották az uralkodónak. (Erre, ahogy a következőkben elmondandókra is, számos adatot hoz: *Marczali*, II. 75. s köv. l.)

A katonaság sérelmeinek orvoslása, a nemzeti haderő felállítására vonatkozó kívánságok 1790 tavaszától szinte minden megye programjában ott találhatók, ahogy a követi utasítások is szólnak róla. (Ezeket felsorolja Marczali, *i. h.* és 196. s köv. l.) De ezen túlmenően, a politikai egységfront érdekében is, egyes megyék konkrét lépéseket tettek a katonaság megnyerésére. Az élen a tiszai megyék jártak. 1790 tavaszán közgyűléseikből levélben fordultak a magyar ezredek tisztikarához, hogy álljanak mellé jük a magyar alkotmány védelmére; hivatkoztak a tisztek magyar érzésére, s hangsúlyozták, hogy az ő sérelmeik orvoslásáért is harcolnak, hogy a magyar ezredekből eltávolítsák a német tiszteket, hogy az országban csak magyar katonaság állomásozzék és hogy minden tisztséget, a főparancsnokságot is, magyarok töltsék be.

A magyar ezredek legtöbbje ekkor a törökkel szemben a déli határ mentén állt, s így közvetlen kapcsolatban volt az országgal. Tisztjeik maguk is tagjai a köznemesi társadalomnak, testvéreik, rokonaik ott vannak a megyei mozgalmakban (pl. a Graeven-ezredbeli tisztek közül Laczkovics János kapitány egyik testvére Temes megyének első-, a másik Pest megyének másodalispánja, Szily Ádám hadnagy bátyja Pest megye első alispánja, — mindhárman lelkes hívei a függetlenségi mozgalomnak), — a németekkel szemben mellőzötteknek érzik magukat, s el vannak keseredve. Örömmel csatlakoznak

tehát a megyei mozgalmakhoz, s ezzel megindul a hadsereg fegyelmének bomlása, a császár egyre kevésbé számíthat a magyar ezredekre. A bomlás olyan méreteket ölt, hogy a legénység szökdösni kezd : a Gyulai-ezred 400 katonája átszökik a lengyelekhez, hogy a császár ellen harcolhasson, a Devins-ezred 22 közlegénye pedig elindul haza Galíciából. (Minderre l. *Marczali*, I. 271. l.; II. 87. s köv., 110. s köv. l. és *Sándor Lipót iratai*, 17. s köv. l.)

Az országgyűlés egybehívása a rendi függetlenségi mozgalmat alkotmányos síkra terelte, a függetlenségi törekvések helyébe egyre inkább a rendi jogok biztosítása lépett. Immár az uralkodói hatalom korlátozása a rendek célja. Legyen nemzeti hadsereg, de vele ne az uralkodó rendelkezzék, hanem az ország, — ne királyi, hanem rendi sereg legyen. (Már Hajnóczy is így veti fel a problémát alkotmánytervében. L. 56. l.) Egyesek, sőt egész ezredek tisztikara felírnak a diétához, együttérzésükről biztosítva a rendeket ; egyúttal kérik a hadsereg „magyar lábra állítását". Június 18-án pedig bemutatják az országgyűlésen hét magyar ezrednek a szerbiai brahovai táborban kelt folyamodványát a „tekéntetes hazához",[1] melyet a tiszai kerületek június 23-i ülésén nagy érdeklődés közepette fel is olvasnak és meg is tárgyalnak.

Ez a folyamodvány a diéta kezdetének radikális hangulatát tükrözi.[2] Azt kívánja, hogy a hadirend külön status legyen az országban, s képviselői a diétán is kapjanak helyet. A magyar sereg ne tartozzék a bécsi Haditanács alá, külön magyar hadi kommandója

[1] A folyamodást „egykorú kéziratból" Ballagi Aladár közölte (*A m. kir. testőrség története*. Pest, 1872. 438—440. l.), saját gyűjteményéből, abban a hiszemben, hogy Laczkovics János fogalmazta, s hogy ez a Graeven-ezred folyamodványa. Megállapítása második része nyilvánvaló tévedés, hiszen a Graeven-tisztek beadványát ismerjük, a diétai akták közt nyomtatásban közreadták. De az is teljesen valószínűtlen, hogy ezt a brahovai kérvényt Laczkovics fogalmazta volna. A hét folyamodó ezred közt a Graeven nincs is említve, azonkívül az ezred (ennél követeléseiben és hangjában jóval mérsékeltebb) folyamodását nyomonkövető haditanácsi kihallgatások során sem esett egy szó sem erről a folyamodásról. Marczali különben — éppen a haditanácsi vizsgálatok alapján — valószínűnek látja, hogy a folyamodást politikai fogásból valamelyik megye írta ; a rajta megnevezett ezredek tisztikara nem is tudott róla. (*Marczali*, II. 96. s köv. l.) — Ballagi „megállapítása" azonban a legújabb időkig sok téves következtetésre adott alkalmat (l. Kató István, *A magyar jakobinus mozgalom néhány kérdéséről. Századok*, 1950, 204. l., ahol nyilván Ballagi alapján azt írja, hogy Laczkovics „nemzeti hadsereget követelő" folyamodványt írt), bár Marczali Henrik a milléniumi *Magyar Nemzet Történetében* (VIII. Bp., 1898, 496. s köv. l.) már helyesen ismertette a két folyamodványt.

[2] A hadsereg kérdésében a diéta véleménye kezdetben igen egységes volt. Ehhez nagyban hozzájárult, hogy a tisztikarnak még egyébként aulikus tagjai közül is többen az ellenzéki álláspontot vallották. (Jó példa erre Gvadányi, *A mostan folyó országgyűlésnek satyricocritice való leírása*. 791., 209. l. — Ugyanakkor Széchényi Ferenc túlzásnak ítélte a nemzeti hadseregre vonatkozó igényeket : Marczali Henrik, *Alkotmánytervek 1790-ben. Budapesti Szemle*, 1906, 125. k. 401. l.) Az általános közhangulatot jól világítja meg Fekete Ferenc gr.-nak, a Zeschwitz vértesezred kapitányának a diéta legkezdetén apjához, a tábornokhoz intézett levele. „Da man aus Nachrichten von allen Seiten vernommen habe — olvassuk a rendőrség által készített német fordításban, — dass der grössere Theil des Landes es nicht nur gerne sehe, sondern wünsche, dass die hungarischen Offizieren aus Landes Kindern und Edelleuthe bestehen sollen, wir bey diesen Regimente befindliche etliche Edelleuthe aber mit dieser Gesinnung unseres Vaterlandes nicht nur übereinstimmen, sondern auch selbst daran Theil zu haben, für die Zukunft mit unseren Landes Kindern bey dem Hussaren dienen, sohin die deutschen Regimenter zu verlassen wünschen . . . Nun ist die erwartete glücklichste Epoche da, da bey Ruckerhaltung unserer alten Freyheiten das wahre hungarische Herz in jeden Landes Kind wieder aufgeflammirt ist, da auch des Landes weiter Gesinnung zu seyn scheinet, dass der Hungar bey den Hungarn dienen, und der Heldenmüthige hungarische Soldat von hungarischen Offizieren geleitet werden soll. . . Unsere Beförderung und die Verbesserung unseres Schicksaales bey den hungarischen Truppen erwarten wir blos von den hohen Ständen und dem Ausprach des Landtages, und bitten uns nur den gnädigen Fürspruch aus." (1790. június 15. : O. L. Privatbibl. 4. fasc. 4. köteg. — Egyébként a levélíró tiszttársával, Bethlen Sámuellel közösen maga is beadvánnyal fordult az országgyűléshez, kérve, hogy a magyar tisztek magyar ezredekben szolgáljanak : *Az fels. házához és teként. statusokhoz és rendekhez alázatos memorálissa gr. Bethlen Sámuelnek és Fekete Ferencznek*. Buda, 1790.)

legyen, „a ki egyedül a hazától függjön". Tisztté csak magyar és nemes lehessen (az érdemes nem nemeseket nemesítsék meg). A szolgálati és vezényleti nyelv magyar legyen. Békében a sereg Magyarországon kvártélyozzon, háborúban pedig külön harcoljon, ne a német csapatokkal összekeverve.

A folyamodvány nyomában megindulnak az első haditanácsi vizsgálatok, különösen a magyarországi főhadparancsnok, Barco tábornok tevékenykedik ezen a téren. Ebben a légkörben íródik, június legvégén, a Graeven-huszárezred (a monarchia 34. lovasezrede) folyamodása az országgyűléshez.

a.)

1790. július 5, Pest

A Graeven-huszárezred tisztjeinek folyamodványa az országgyűléshez

Kérik; a magyar ezredek béke idején Magyarországon állomásozzanak; magyar ezredben a tisztek magyarok legyenek. Állítsanak fel magyar tisztképző iskolát. A vezényleti nyelv magyar legyen.

Megjelent nyomtatásban : *Naponként való jegyzései*, akták, 12. sz. 78—81. l.

„A nemes Graeven huszár regementjének magyar fő- és altisztjei" folyamodásának keletkezési történetét a bécsi Haditanács vizsgálati iratai alapján megírta Marczali Henrik. (*Marczali*, II. 99. s köv. l.) Adatainak többhelyt ellentmond Laczkovics János 1791. augusztusában II. Lipót számára írt önigazolása (közölve : *Iratok* 32/a sz.) Az alábbiakban a két forrás egybevetésével igyekszem megközelíteni az események valószínű menetét és főként Laczkovicsnak abban játszott szerepét.

A Graeven-ezred két szakaszát Szerbiából, a török háborúból, fölvezényelték Pestre, az országgyűléshez szükséges karhatalom biztosítására. A pesti részleg parancsnoka Festetich György gr. alezredes[1] volt. Vele voltak magyar tisztjei közül Skaricza őrnagy,[2] Árki Pál svadronyos kapitány,[3] Vincze János[4] és Tsitsmán István[5] főhadnagyok.[6] Hozzájuk csatlakozott Laczkovics János svadronyos kapitány, aki betegség ürügyén feljött a szerbiai táborból.

[1] Festetich György gr. (1755—1819) a keszthelyi Georgicon későbbi alapítója. Életrajzi adataira, 1790-es évekbeli erősen Habsburgellenes magatartására l. II. k. 54. l. 1. jegyz. Vö. 445. l. 7. jegyz.

[2] Skaricza őrnagy életrajzára nem találtam adatokat. Laczkovics azt mondja róla hogy az ezred beadványát ő juttatta el a Haditanácshoz. Ezt bizonyítani nem tudjuk, de aulikus magatartása kitűnik abból, hogy a Graeven-ügyben lefolytatott haditanácsi vizsgálat után, őt egyedül, előléptették alezredessé. (*Marczali*, II. 104. l.)

[3] Árki (Archi) Pál kapitánynak sem az életrajzát, sem az ellene indított haditanácsi eljárás eredményét nem ismerjük. A bécsi Hadilevéltárban, a Hofkriegsrat iratai közt bizonyára több rávonatkozó adat található.

[4] Vincze János főhadnagyról csak annyit tudunk, hogy 1790. októberében ő is otthagyta a katonaságot. (*Magyar Kurir*, 1790. okt. 12., 180. l.). Szalkay Antal 1790. okt. 8-i bizalmas beszámolójában elmondotta, hogy Fekete gr. és Orczy báró társaságát sűrűn látogatja Vincze és Szily hadnagy, „welche die Magnaten bitten, das Land wolle sich jezt für sie annehmen, weil sie sich für das Land exponirt haben. Der Kommandant General Barco redete ihnen zu, sie möchten beim Regement bleiben, er wollte schon was nöthige diesfalls einleiten. Fekete und Ladislaus Orczy aber sagten : sie sollen absolute nicht mehr dienen, dann das Land wird schon für sie sorgen." (O. L. Privatbibl. 13. fasc.)

[5] Tsitsmán (Tsitsmány) István főhadnagyra sem találtam közelebbi adatot. A haditanácsi vizsgálat következtében őt is német ezredbe osztották, mire otthagyta a katonai szolgálatot. (L. bécsi *Magyar Kurir*, 1790. okt. 12., 180. l.) 1792-ben Komáromban élt. (L. 115. l.)

[6] Laczkovics ugyan jelentésében még 14 tiszt nevét említi (l. 524. l.), ezekről azonban Szily Ádám hadnagyot kivéve (személyére l. II. k. 322. l. 3. jegyz.) — még azt sem tudjuk, hogy a Graeven-ezredbe tartoztak-e.

Az országgyűlés első heteinek szinte forradalmi légköre nagy hatással volt az ezred tisztjeire, kik amúgyis nehezen szenvedték, hogy magyar voltuk miatt még saját ezredüknél is állandó mellőztetésben részesülnek, s hogy mindenben németek parancsolnak nekik. Ezredüket tönkretette az Olaszországban való hosszú állomásozás, az idegen tisztek nem értették a legénység nyelvét, s durvaságuk gyakran szökésre kényszerítette a katonákat. Az országgyűlés ellenzéki tagjainak nyilván nem kellett sokat biztatniok a tiszteket, hogy elhatározzák, sérelmeikkel a diétához fordulnak. Az ügyek mozgatója köztük kezdettől fogva Laczkovics és Festetich volt.[1]

Laczkovics és Árki kapitány, Vincze és Tsitsmán főhadnagy (egyetértésben az ezred Szerbiában maradt tisztikarának egyrészével, mindenekelőtt Daniel őrnaggyal[2]) Festetich alezredes távollétében, június 30-án, az ezred nevében folyamodást adtak be az országgyűléshez,[3] melyben kérték az idegen tisztek eltávolítását, a magyar szolgálati

[1] Laczkovics több mint egy év múltán írt önigazoló jelentésében persze igyekezett saját szerepét minél jelentéktelenebbnek feltüntetni, s mindenütt parancsnokát, Festetichet helyezte az előtérbe. (520. s köv. l.) Persze Festetich meg Laczkovicsra törekedett a felelősséget áthárítani, s Marczali hitelt is adott szavainak. (*Marczali*, II.101. s köv. l.) Eszerint Festetich a folyamodvány benyújtásáról csak utólag értesült s ekkor mindent megpróbált, hogy a dolgot meg nem történtté tegye. Amikor ez nem sikerült, s a már beadott iratot csak azzal a feltétellel kapta vissza, hogy stílusát enyhítve, de lényegében változatlanul újra beadja, akkor szánta rá magát az új folyamodvány megírására. Ebben az elhatározásában különben — mondja vallomásában — annak is nagy része volt, hogy fülébe jutott, a rendek azzal vádolják : megakadályozza, hogy tisztjeinek, általában a magyar katonaságnak jogos nemzeti panaszai az országgyűlés elé kerüljenek. Az országgyűlés tagjai — mondja — már azzal is megfenyegették, hogy vádat emelnek ellene a királynál. (*Marczali, i. h.* — L. még Laczkovics jelentését : 522. l.) — Laczkovics szerint az alezredes kezdettől fogva egyetértett a kérvény benyújtásával, sőt annak egyik értelmi szerzője volt. Állítását valószínűsíti Festetich ezidőbeli általános magatartása. Tudjuk, hogy néhány héttel korábban Barco tábornok megdorgálta őt, mert kitűzte a nemzeti kokárdát, s mert katonáival, útban Pest felé, Keszthelyen, a megyei bandériumokkal együtt megülte a testvériség ünnepét. Az országgyűlésen első perctől kezdve a „megbízhatatlanok" közé sorolják. Gabelhofer abbé már július 5-én azt jelenti róla Gotthardi rendőrfőnöknek, hogy viselkedése igen gyanús : feltűnően érdeklődik a külpolitikai események iránt, mindenkit a porosz segítségével biztat. (Tudjuk, Lipót király szerint Festetich is tagja volt a porosz királlyal tárgyalásokat folytató magyar nemesi csoportnak.) Jóbarátja Batthyány Alajosnak. (O. L. Privatbibl. 11. fasc. 4. köteg.) Július 18-án már azt javasolja Gotthardinak : tartsanak váratlanul házkutatást az alezredes lakásán. (*Uo.*) Tanácsát nem fogadták meg, s Gabelhofer szerint ez súlyos hiba volt. Ahogy július 30-án jelentette, Festetich egyre jobban elárulja igazi énjét. „Herr Oberstlieutenant Graf Festetich. . . nicht nur verdächtig und von Tage zu Tage mehr dunmpatriotisch wird, sondern auch Zeichen und Proben der niedrigsten Bosheit giebt ... In seinem Umgange ist er ganz höflich, aber wenn es auf den Punkt vom Hause Oesterreich, von der Regierung und dergleichen kömmt, so redet Leidenschaft, Widerwille und Nationalhass mit aller Bitterkeit aus ihm. Seine Umgang ist [Ladislaus] Orczy, Fekete, [Joseph] Podmaniczky, der Kardinal Primas und die übrigen Anhänger." *(Uo.)* Későbbi magatartása is azt igazolja, hogy egyáltalában nem volt aulikus, sőt rokonszenvezett a nemzeti törekvésekkel. (L. II. k.)

[2] Vargyasi Daniel Ferenc (1753—1792) őrnagy, az ismert székely család köznemesi ágából származott. 1775-ben került a magyar nemesi testőrségből a Graeven huszárezredbe, hol előbb kapitány, majd 1788-ban őrnagy. A megyékkel való levelezés kapcsán, 1789—90ben Barco tábornok jelentéseiben többször is rosszallással emlékezett meg magatartásáról. Nincs rá adat, hogy a Graeven-ügy miatt meghurcolták volna. Elbetegesedvén, a katonai szolgálatot hamarosan odahagyta, s 1792. áprilisában meg is halt Vargyason. (Néhány életrajzi adata : Daniel Gábor, *A vargyasi Daniel-család eredete és tagjainak rövid életrajza.* Bp., 1896, 241—242. l. és Hellebronth Kálmán, *A magyar testőrségek névkönyve.* 1760—1918. Bp., 1939, 125. l. ; 1790-es magatartására : *Marczali*, II. 87. s köv. l. ; Vö. még Krudy Ferenc—K. László József, *Báróczy Sándor feljegyzései a magyar nemesi testőrség életéből 1760—1800-ig.* Bp., 1936, 85. l.)

[3] Laczkovics jelentésében ugyan azt állítja, hogy az első beadvány tartalmát nem helyeselte, sőt beadását ellenezte is, ez azonban egyáltalában nem valószínű. Abban viszont, hogy az ekkor éppen vidéken tartózkodó Festetich is tudott a beadványról, sőt biztatta tisztjeit annak megírására, valószínűleg igaza van. (520. l.)

nyelvet, és hogy békeidőben az országban állomásozhassanak. (A folyamodást magát nem ismerjük, csak Festetich vallomásából tudjuk tartalmát.) Lépésükről utólag jelentést tettek Skaricza őrnagynak, aki — Laczkovics szerint — színleg helyeselte lépésüket, de a beadvány másolatát rögtön továbbította Bécsbe a Haditanácsnak (521. l.). Festetich visszaérkezése után értesült minderről, s mivel félt az ügy következményeitől, tisztjeit utasította, kérjék vissza folyamodványukat, s maga is eljárt ennek érdekében az országgyűlés több vezető méltóságánál. Ürményi személynök, az alsó tábla elnöke, vissza is adta, de Zichy országbíró, a felső tábla elnöke ezt nem tehette, mert már köröztette. Többszöri megbeszélés után azonban mégis visszakapták tőle is, mert megígérték, hogy átdolgozva újra benyújtják.

Az új fogalmazványt Festetich készítette, majd Laczkovics átjavította. Aztán az alezredes felolvasta két szakaszának tisztjei előtt, akik jónak találták. Erre aláírták, az ezred nevében : Festetich, Laczkovics, Árki, Vincze és Tsitsmán,[1] s még aznap, július 5-én benyújtották az országgyűlés elnökeinek.

Egyébként ez a második beadvány — amennyire az elsőnek Festetich vallomásából ismert tartalma az összehasonlítást lehetővé teszi — lényegében ugyanazokat a sérelmeket adja elő, mint az előbbi.

Ezt a Festetich és Laczkovics által közösen készített folyamodványt közlöm az alábbiakban.

Felséges Magyar Hazának
Tekéntetes Státusai és Rendei!

A mostani valósággal égből származott és el-mulaszthatatlan arany alalmatossággal, a' midőn egyben gyültt tekintetes státusai és rendei az országnak állandó boldogságát édes hazánknak minden részeiben meg-másolhatatlanúl erőssiteni igyekeznek, és a' kegyes ég olly jó és le ereszkedő fejedelmet adott, a' kivel a' tekéntetes státusok és rendek jövű kormányzásokrúl végeznek, hogy maga önnön magának azt az igyekezetet fő maximáúl vette, hogy az alattavalói szivek igazságos meg-nyerésében gazdagságait keresse. Légyen a' Greven regement magyar tagjainak-is szabad, más regementekkel eggyütt, meg-szóllamlani, és a' közönséges örömben részesülni. Mi ugyan a' külső ellenség ellen való vitézkedést és a' szoros engedelmességet kötelességünknek tzélyáúl egyedűl vévén, semmi különös feltételekkel a' tekéntetes státusoknak terhessek nem akarunk lenni, hanem általlyában minden végezésekben megnyugszunk, a' mellyeket közönségessen a' koronázandó királyunkal végben fognak vinni ; egyedül abban a' mi természetes kérésünket határozzuk, hogy minekutánna tapasztalásbúl tudgyuk, mennyire sorsunk javittására esett azon változás, a' midőn az olasz országi számkivetésből a' felséges magyar korona árnyéka alá, noha tsak szélire-is, Sklavoniába, vissza térittettünk, hogy ezen a' szolgálatban el romladozott hadi-sereg itt a' hazában annyira fel épült, hogy nem tsak a' mostani háborúban, de békesség idején-is mérészlette magát a' német regementekkel egyben vetni : tehát esedezünk a' tekintetes státusoknak és rendeknek, hogy ennekutánna-is békesség idejében a' magyar hazának kebelében meg-maradhassunk ; mert illendő, természetes és hasznos, hogy a' magyar sereg maga országában tartattassék, sőtt a' németh regementek ohajtásinak-is eleget látszatunk tenni, a' kik egyébaránt-is a' magyar országi levegő-égnek egészségtelenségiről és egyébb alkalmatlanságokról kényessen panaszolkodni meg-nem szünnek.

E'mellett minnyájunknak sajnosan fájlalnunk kelletik : a' midőn mint egy tükörben ájuló sziveink epesztésivel szemléllyük, hogy életünk fel-áldo-

[1] Laczkovics még 13 tiszt nevében sorolja fel (524. l.), akik a folyamodvány eredeti példányát aláírták volna. Festetich nem szól róluk vallomásában. A Laczkovics által mondottakat valószínűsíteni látszik az, hogy pl. Szily Ádám hadnagy ellen eljárás is indult emiatt. (L. II. k.)

zásával és sok esztendőbeli szolgálatunk fáradságával szerzett érdemeinknek jutalmát az idegen nemzetbéliek tőlünk érdemtelen el-ragadgyák, és fő-tisztségekre majd nem mind tsak idegenek helyheztetnek előnkben. Igen szomorú szivbéli tellyes kedvetlenséggel tsak az 1775-ik esztendőben is szemlélnünk kelletett, a' midőn országunk nemes hazafiainak káros hátráltatásával és megvetésével ezen nemes regementben egyszerre huszonnégy, és utóbb-is egynehány idegen nemzetbéli fő-tisztek bé hozattattván, előnkbe tétettek. Mivel pedig minden regement azon igyekezett, hogy a' nem leg-jobbikát reánk taszittsa, el lehet gondolni, hogy az annyiféle viseletü és nemzetbéli embereknek öszve szerkeztetése örökös viszálkodásoknak adott alkalmatosságot. Melly terhes nékünk, a' midőn idegen nemzetből származott kadétok alig vagynak egy nehány holnapokig a' regementeknél, sem hadi kötelességeket nem tudgyák, sem szülötte nyelvünket (melly a' magyar regementeket lelkesitti) nem értik, még-is fő tisztségekre igen rövid idő alatt emeltetnek. Ellenben felséges hazánknak nemes magzati kadétságra 's al-tisztségre-is nehezebben juthatnak, fő-tisztségre pedig számos esztendőbéli hoszszas szenvedések és hiv szolgálattyok után éppen ritkán mehetnek. Melly törvénytelenségnek sérelme számos 's jeles haza-fiaknak sziveiket által-hatván annyira meg-sebesitette, hogy nem törődvén tiszti vagy kadétbéli hoszszas szolgálattyok és szenvedések üdejével, fegyver viselésnek vég bútsu vételére sokaknak ösztönt adott légyen. Által látni, melly terhes légyen a' szolgálat, a' midőn a' tiszt a' köz emberrel nem tud szóllani, vagy ha valamennyire a' magyar nyelvre kapván, azt ütve, vétve, töri 's beszélli-is, de azért még-is magának elég bizodalmat nem szerezhet ; a' honnand-is az ollyan szinzésképpen-is magát magyarnak mondgya, még-is közönségessen a' nemzetnek természet szerint való gyülölsége, és magyarnak titkos üldözése szive alatt el-fedezve fekszik. Igaz ugyan, hogy az állittatik, hogy a' hadi tudományoknak e' maji meg-világosodott üdőben elkészíttése miatt szükséges az iffjaknak bizonyos nevelést adni, de ezen szines okvetésből sem lészen talám ennekutánna szükségünk a' németh-ujhelyi vagy más egyébbütt nevelt németh iffjakra szorulni, ha a' felséges haza, a'mint reménylyük, az ollyan katona tisztségre készitendő iffjuságnak nevelésérül fog gondolkodni.[1] Ha pediglen a' magyar katonaságnak tanitását okúl vetnék, reménylyük, hogy tanulásinknak a' véres hadnak mezején annyi próbáját tettük le, hogy már ezentúl az ollyan tanítóktól-is meg-menekedhetünk. Sőtt mivel mi a' nemzeti szeretetet tökélletességnek és nem hibának tartyuk, és ennek példáját mindenütt tapasztallyuk, tehát az idegen tiszteknek is gondollyuk kivánságok bé tellyeséttetik azzal, a' midőn őket magok nyájok közzé viszsza ereszteni, és azokkal magyarjainkat ki-tserélni kivánnyuk. Mert úgy ők-is a' nemzeti szereteteknek ottan a' magyarnak üldözése nélkül eleget tehetnek. De távúl légyen tőlünk, hogy valamelly nemzetet azért gyűlöllyünk, mert azokban is az érdemet meg-tudgyuk betsülni, sőtt ollyan ritka nagy érdemü vezéreket, mint a' többi-közt példának-okáért Nandor-Fejér-Várnak győzedelmes ostrom vevőjét Laudont,[2] magunk is indigenák közzé számlálni kivánnánk.

[1] A bécsújhelyi (régi magyar nevén németújhelyi) híres katonai akadémiát érti, melyet 1752-ben állítottak fel. — A magyar katonai akadémia terve az országgyűlésen is szóbakerült, a dunai kerületek javaslatai közt, de törvény nem lett belőle. (L. *Marczali*, II. 125. l.) Az akadémia felállítását csak az 1808 : 7. tc. mondotta ki ; ez is azonban sokáig papiros-rendelkezés maradt.

[2] Laudon Gideon Ernest br. táborszernagy, az 1789-es török háború fővezére, Nándorfejérvárat 1789. okt. 8-án foglalta el.

Nem kevéssel mozditaná az is elől a' hadi szolgálatot, ha a' közönséges szolgálat rende és parantsolás magyar nyelven folytattatnék. Mert valamint a' németh nyelvnek értelme, tanulása és meg-fogása hazánk kedves magzatinál nehezetskén mégyen végben, ugy ebből származik, hogy a' fegyveri gyakoroltatásban el-követett leg-kissebb hibáért, édes vérünk 's hazánk-fiai testekben keményen nem tsak tagoltatnak, de sokszor még azon fellyül az idegen tisztek által nemünk alatsonyitására szolgáló illetlen nevekkel ártatlanúl-is szidalmaztatnak, és el-annyira, már üldöztetnek, hogy számos hazafiaink-szivbéli bánattyokban regementünktől el-szökvén szülötte hazájoknak örökös el-hagyására vetemedtenek vala ; azonkivül-is pedig, háború időben ugy is tsak igen rövid lehet az ujonnan szedett katonának tanittatása, a'ki azon idegen nyelvnek minden szavait mivel olly hamar meg-nem értheti, ugy-is az ellenség előtt való ütközetben szükséges nékie mindent a' hazai nyelvre forditani, mert máskép a' nem értésből nagy tévelyedések támadhatnának.

Méltóztassanak tehát a' tekintetes státusok és rendek ezen elől adott természetes igazságban gyökerezett kérésünket hathatós pártfogásokkal oltalmokban venni, és olly meg-változtatlan móddal meg-erősitteni, hogy irigyeink azt semmi szin alatt fel ne bonthassák, hogy eképpen mi-is hiv érdemeinknek zsoldgyát nyerhessük, és vitéz nemzetünk arany törvényeinkkel együtt még a' fegyverviselőknél-is hajdani épségére viszsza térhessen, az által pedig kegyes fejedelmünknek, jövő koronázandó királyunknak külső országbéli ellenségei ellen hatalma nevelkedgyen. Kik-is a' felséges hazának atyáskodó pártfogásában ajánltatván örökös buzgósággal hamvunkig maradunk

Költ Pesten Szent Jakab havának 5-dik napján 1790-ben.

Felséges haza tekintetes státusainak rendeinek alázatos hiv szolgái nemes Greven huszár regementyének magyar fő-tisztyei mind közönségessen, a' kiknek-is nevekben, hogy minynyájok meg-egygyezésével esett, bizonyittyuk :

Gróf Festetits György m.p. obers-laidinant
Laczkovits János m. p. svadronyos kapitány

Serviában lévő nemes magyar tagoknak részirűl :

Archi Pál m.p. svadronyos kapitány
Vincze János m.p. fő-hadnagy
Tsitsmán István m.p. fő-hadnagy

b.)

1790. augusztus 12—13, Pest

Őz Pál naplója
az országgyűlés alsó táblájának üléséről.

Az ülés tárgya : a Graeven-huszárezred kérvényével kapcsolatos katonai eljárások elleni tiltakozás és az elfogott tisztek ügyében az uralkodónál teendő lépések.

Sk. eredeti : Széchényi Kvt. Ms. Quart. Lat. 2317/II. 9—20. fol.

A Graeven-ezred kérvénye nagy felzúdulást keltett a monarchia katonai vezetőségében. A katonai főhadparancsnok, Barco tábornok, azonnal jelentéstételre szólította fel Festetichet, aztán pedig részletes jelentést írt maga is Bécsbe, a Haditanácsnak. Erre és a további részletekre l. *Marczali*, II. 103. s köv. l., ahol a bécsi Hadilevéltár iratai

alapján ismerteti az eseményeket, és Laczkovics önigazoló jelentését : *Iratok* 33/a.) A Haditanács július 15-én Bécsbe idézte Festetichet. Huszonnegyedikén a hadbíróság kihallgatta, s augusztus 6-án az uralkodó már meghozta ügyében a döntést : a katonai fegyelem súlyos megsértéséért kétheti fogságra ítéli, ugyanakkor áthelyezi a belgiumi Latour-dragonyosezredbe. Fogsága leteltével azonnal indulnia kell Belgiumba, — Budára nem mehet közben.

Ugyanakkor elrendelte Lipót király, hogy elsősorban Daniel őrnagyot és Laczkovics kapitányt, azután az ezrednek az ügybe belebonyolódott minden tisztjét hallgassák ki, majd pedig az iratokat és a vétkes személyeket tiszti őrizettel küldjék fel Bécsbe. A rendelet értelmében Laczkovicsot és Danielt Zimonyban azonnal katonai vizsgálat elé állították, sőt Laczkovicsot fogságra is vetették.

Közben az országgyűlés, amúgyis izgatott légkörben, a király meghívását tárgyalta: a rendek és az uralkodó közti kiadelem, úgy látszott, elcsitul. Már maga az ezred folyamodása sem keltett különösebb feltűnést : a reichenbachi kongresszus által döntően megváltozott külpolitikai helyzetben az új problémák háttérbe szorították a katonai sérelmeket. Mihelyt azonban személyessé vált az ügy, mihelyt híre ment Festetich Bécsbe idézésének, a tisztek vallatásának, — a Graeven-tisztek ügyét egyszerre felkarolták a rendek.

Az Alsó Tábla augusztus 12-i ülésén, a napirendi pont tárgyalásának szünetében, Laczkovics István, Temes megye alispánja és diétai követe[1] kért szót. Rövid felszólalásában elmondotta, hogy az országgyűléshez folyamodó tiszteket, bár „semmi törvénytelenséget vagy a fejedelem ellen hitetlenséget" nem követtek el, a Haditanács elfogatta. Testvérét, mint pártütőt, mindennap reggel és délután strázsák közt törvény elé hurcolják, hogy azután elítélhessék és így ártatlanul adózzon a hazának. Kéri, „a felséges haza" járjon közben érdekükben, hogy szabadon engedjék őket és becsületüket visszanyerjék. (A beszéd szövegét közli : *Naponként való jegyzései*, Akták 12. sz. 76—77. l.)

A felszólalás, melynek lényegét különben már előző nap a kerületi ülésekben is megtárgyalták, felkavarta az Alsó Tábla nyugodt tárgyalási menetét. A megyei küldöttek a katonai hatóságok eljárásában a rendi jogok elleni önkényes támadást láttak, ennek kivédése pedig egyetemes nemzeti érdek. Hiszen Festetich a Felső Tábla tagja volt, személyében a jogtalanság az országgyűlést is érte. A többiek pedig valamennyien a köznemesség tagjai, akiket ítélet nélkül elfogni nem szabad, hiszen semmi törvényelleneset nem tettek. Az elcsitult szenvedélyek lángja ismét magasba csap : az elfogottak sorsában saját jövendőjüket látják, — védelmükre kell kelniök. Az ellenzék viharos erővel követeli az azonnali elégtételt ezért az újabb önkényeskedésért, — az aulikusok sima szólamokkal csitítják a kedélyeket. Az ellenzék érezte : az országgyűlés tekintélye forog kockán ; meg tudja-e védeni azokat, akik hozzá folyamodtak ? El kellett válnia, ki erősebb : a rendek vagy a király.

Ennek a viharos ülésnek és a másnapi, már a fokozott visszavonulás jegyében lezajlott tárgyalásnak hű képét nyújtja Őz Pál diétai naplója. Nyomon követhetjük belőle az ellenzék vezéregyéniségeinek felszólalásait, de lemérhetjük az Alsó Tábla hangulatának ingadozásait is. Látjuk ugyanazokat a személyeket, akikkel az 1790-es mozgalmak folyamán még annyiszor találkozunk, utoljára majd a jakobinusok elleni per alkalmával. De most még szinte mind az ellenzékhez szítanak, csak később tér egy részük az udvar pártjára.

*

Szólnunk kell még magáról a naplóról. Kézirata a Kir. Curia levéltárából került a Széchényi Kvt. kézirattárába, Őz egyéb, elfogatásakor lefoglalt irataival együtt. (L. II. k. 14. l.) A két csomónyi, 104 + 132 quart folióra terjedő, apró betűkkel sűrű sorokban írt napló végig Őz kezeírása. Címe a borítólapon : „Diarium diaetale anni 1790, 1791 et 1792." A ránkmaradt rész éppen az 1790 augusztus 12-i (13. számú) ülés derekán, mondatközben kezdődik, s megszakítás nélkül halad az országgyűlés utolsó pesti ülése, az október 21-i végéig. (Quart. Lat. 2317/II.) Majd a november 3-i, első pozsonyi üléstől kezdve ugyancsak megszakítás nélkül megy az 1791. március 10-i ülés végéig. *(Uo.* I.) A napló eleje és vége (valamint a címben megadott 1792-es országgyűlés teljes diáriuma) elkallódott. Viszont Őz egyéb följegyzései közé keveredve megtaláljuk 1790 nyaráról

[1] Laczkovics István 1790 óta Temes megye első alispánja és az országgyűlésen követe. Az ellenzék harcos tagja, különösen a Graeven-ezred elfogott tisztjei érdekében tevékenykedett bátran és serényen. Gotthardi 1790. aug. 1-i jelentésében különös nyomatékkal emlékezett meg a „két Laczkovics" (a Temes megyei alispán és testvére, György, Pest megyei alispán, szintén diétai követ) „veszélyes és gonosz" voltáról.

az egyik alsótáblai ülés töredékét (*uo.* VIII. 106—109. fol.) és a dunántúli kerület több ülésének jegyzőkönyvét (*uo.* 56—75. fol.). A diárium első fele szinte kizárólag magyar nyelvű, második részében viszont erős túlsúlyban vannak a latinul írt részek. — Itt említjük meg, hogy történetírásunk mindmáig nem hasznosította Őz naplójának adatait.

Őz a diétán Nisnyánszky György udvari ágens titkáraként vett részt. (Vö. II. k. 721. l.) Diáriumát principálisa megbízásából írta, ki legtöbbször nem volt jelen, hanem ideje nagyobb részét Bécsben töltötte. Ugyanakkor egyes adatok azt sejtetik, hogy a naplót mások is olvasták, talán egyes megyéknek is megküldték.[1] Annyi bizonyos, hogy az 1792-es országgyűlésre Őz már hivatalos megbízatást kapott Zólyom vármegye alispánja, Radvánszky János részéről, „a tekintetes vármegyéhez botsátandó tudósításoknak elkészítésére", havi 24 ft. fizetésért.[2]

Végezetül hadd hívjam fel a figyelmet Őz naplójának irodalmi értékeire : az egyes ülések tárgysorozatának precíz ismertetése, a hozzászólások rövid, de a lényeget megragadó összefoglalása, az egyre magabiztosabbá váló feudális és klerikális reakció ellen harcoló szónokokkal való lelkes együttérzés, mely ott izzik a napló minden lapján, Kossuth Országgyűlési Tudósításai mellé emelik ezt a diáriumot. Magyar stílusa különösen friss, eleven, s bár sok latin szót használ, kifejezésein többhelyt a népnyelv üdeségét érezzük. A kuriális magyar stílus, mesterkélt kifejezéseivel, nyakatekert mondatfűzéseivel, többnyire idegenből fordított gondolatmenetével, egymásbabicsakló, végeláthatatlan mellékmondataival (Kossuth is mennyit küszködött vele Tudósításai első hónapjaiban, míg önmagára nem talált), 1790-ben már megjelent a nyomtatott országgyűlési naplókban. Őz stílusán azonban még nem érződik hatása.

A diáriumot Laczkovics István alispán felszólalásának pillanatától kezdve szólaltatom meg. A hivatalos országgyűlési napló — mely az egész vitát pár sorban intézi el — eltéréseit vagy kiegészítéseit jegyzetben közlöm.

Nagy figyelmetességgel halgatta az egész gyülekezet. Gyakran Balogh úr,[3] mikor az olvasó azokra a' helyekre érkezett, a' mellyekben a' vélek tett

[1] Nisnyánszky 1790. dec. 21-én írja Bécsből Pozsonyba Őznek : „Diarium sessionis 42. heri rite percepi. Quia hic scriba careo, describantur adhuc semel sessiones 40, 41 et 43, dein vero sequentes sessiones semper in duplici exemplair mihi submittantur. Praeter haec adhuc necesse est, ut unum exemplar omnium Posonii habitarum sessionem diarii per D. Tomka aut alium quempiam, sed correcte, erga remunerationem describatur ac taliter data secura occasione mihi submittatur." (Széchényi Kvt. Ms. Quart. Lat. 2312. 73. sz.) — Szirmay Antal is említi a jakobinus mozgalom történetéről írt munkájában, hogy Őz az 1790-es országgyűlésről „dícséretre méltó kritikai naplót" vezetett. (III. k. 377. l.) 1791. jan. 18-i levelében Nisnyánszky biztatja Őzt, hogy diáriumát szorgalmasan írja, majd a diéta végén feljön hozzá Bécsbe, néhány heti pihenésre. (*Uo.* 78. sz.) — 1791. márc. 4-én utasítja, hogy azonnal jöjjön fel Bécsbe, s úgy számítson, pár napig ott kell maradnia. Diáriuma még ki nem dolgozott részét hozza magával. (*Uo.* 84. sz.) — Ugyanakkor a diárium egyik megjegyzése megerősíti azt a sejtésünket, hogy az ilyen — Kossuth későbbi szavával — országgyűlési tudósítások írása ekkor már általános szokás volt. (Egész sor ilyen megbízásból írt naplót sorol fel Kovachich Márton György, *Scriptores rerum Hungaricarum minores inediti*, I. Pest, 1818. Series chronologica diariorum, 86—87. l. és Kosáry Domokos, *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*. II. Bp., 1954. 342. l.) A nov. 3-i ülés jegyzőkönyve elé Őz ezt írta : mivel csak nov. 11-én érkezett Pozsonyba, a 3-a és 11-e közti üléseken nem vehetett részt. „Quod hic sequitur, habeo ex relationibus, quae dominus Adonyi suis principalibus facere est solitus." (Adonyi György naplóját Kovachich is említi, *i. m.* 87. l.)

[2] L. Őz Radványszky alispánhoz írt levélfogalmazványát, 1792. ápr. 28 : Széchényi Kvt. Quart. Lat. 2312. 122. sz. és Radvánszkynak a fizetés kiutalása ügyében írt levelét, 1792. aug. 9.: *uo.* 128. sz.

[3] Ócsai Balogh Péter septemvir, Nógrád megye első követe. Különösen az országgyűlés kezdeti időszakában az ellenzék vezére. (Életrajzi adatai, jellemzése : II. k. 54. l. 3. jegyz.) Gabelhofer abbé érdekes jellemzése szerint, az országgyűlésen a leghangosabb ellenzéki, „dennoch muss man ihm die Gerechtigkeit widerfahren lassen, dass er für den Hof nicht nachtheilig ist. Dieser Mann hat eine hinreissende Beredsamkeit, und machet einen starken Eindruck. Es wäre sehr vortheilhaft, wenn der königl. Hof ein Mittel fände diesen Mann, der wirklich dem neuen Könige zugethan ist, zu gewinnen ; er könnte das beste Werkzeug abgeben, und so manches zu bewirken und so manchen Poltergeist zu bändigen." (1790. júl. 1. : O. L. Privatbibl. 11. fasc. 4. köteg.)

méltatlanságokat fel fedezik, fejét hajtogatván sajnállását jelentette. (O b s e r v a t i o. 1. Mikor arra a' szóra jött a' protonotárius, a' hol azt mondják, hogy a' németh tisztek ugy is kényesen panaszolkodnak a' magyar levegő égnek egésségtelenségéről, nevetség eredett. 2., Arra a' szóra, „szivekben el fedezve fekszik . . .“[1] egy valaki : az igaz.)[2]

P e r s o n a l i s :[3] Ez a' dolog, meg vallom, ollyan, hogy méltó arra, hogy róla gondolkodjunk. [. . .] Mert ámbátor ezek így légyenek, a' mint az instántziában elő adatik, még is a' factumokról szóllani talán veszedelmes lenne. Tehát adnánk instruktzióba a' deputatziónak, hogy ezt ő Felségének eleibe terjesszék. De talán ez is késő volna, mivel ezek a' tiszt urak veszedelemben forognak, a' deputatzió *pedig* még talán később megy fel. Erre nézve én azt gondolnám, h*ogy* ő ex*cellentziáját* a *judex* curiaet[4] requirálnánk, írna a' cancellariusnak,[5] hogy illyen 's illyen instántziák adattak bé, tehát mentől hamarébb adja tudtára ő Felségének, hogy mig a' factum meg tudatik és ő Felsége informáltatik ezen dologról, az egész dolog suspendáltossék és ezen tiszt urak*nak* sem*mi* bántások ne légyen.

P o g á n y :[6] Mind ezek a' veszedelemb*en* forgó tiszt urak a' mi véreink, atyánkfiai, meg érdemlik azt, h*ogy* pártjokat fogjuk. Az, a' mit excellentziád jelent, jó, de erre a' circumstántiára az is késő. Mert veszedelemben van, imé,

[1] Az idegen tisztekről mondja a kérvény, hogy a magyarok iránti gyűlölet mindegyikőjüknek „szíve alatt elfedezve fekszik“.

[2] Érdekes, hogy Őz egyébként oly részletes naplója egy szóval sem szól arról, hogy a kérvény felolvasása után a karzaton jelenlevő Vincze János főhadnagy, a kérvény egyik aláírója felszólalt. A hivatalos jegyzőkönyv szerint : „ezen alkalmatossággal személyesen jelenlevő főhadnagy Vincze János, valóságát a' fellyebb elől adott dólgoknak erőssítvén, fájdalmassan jelentette a' státusoknak és rendeknek, hogy ujobban-is minden egyéb ok nélkül az hazához tett folyamodásért tiszt-társa, nem kevés kissebbségével a' regementhez vissza vitettetett, 's azon tettekért nyilvánságossan olly nagy üldözés alatt volnának, hogy maga-is szempillantásba hasonló sorsát keseredett szívvel várná“.— Gabelhofer aug. 12-i jelentése ugyancsak kiemeli Vincze felszólalását. Beszámolójában előbb jellemzi a viharos ülést megelőző hangulatot. Már tegnapelőtt elterjedt a híre — olvassuk — ahogy Laczkovics János kapitányt a császár elfogatta. A kapitány bátyja, György, sorbajárta a hírrel az összes mágnásokat és követeket, elmondva, hogy öccsét azért fogták el, mert patriotaként mert viselkedni. „Die ganze Welt kennt beyde Laczkovits — írja Gabelhofer, — als wüthende Männer, welche dem Hofe ohnehin nicht gut sind.“ Az Alsó Tábla rendeit úgy felizgatta, hogy ezek rögtön igazságtalanságról kiabáltak, s követelték, hogy Barco távozzék az országból. „Ein Oberlieutenant von Gräven Husaren, Namens Johann Vincze, hat über eine Stunde mitgeschrien, und über den Oberstlieutenant Skariczai, über seinen Rittmeister, über den kommandierenden öffentlich an die Stände Klage geführet und sie beschuldiget, dass sie gar nicht patriotisch, sondern despotisch und königlich gesinnt wären. (O. L. Privatbibl. 11. fasc. 4. köteg.) — Almásy Ignác tábornok felesége besúgó-jelentésében már a valóság teljes meghamisításával csak Vincze felszólalásáról ír. A rendek nyugodt hangulatban hozzákezdtek a királynak szóló meghívó szövegének megszerkesztéséhez, — mondja — amikor egyszercsak felállt egy Graeven ezredbeli főhadnagy, Vincze, „und bath um Barmherzigkeit, die Stände sollen sich um ihre aretirten Offiziers, à la tete um den Festetics annehmen, die in grösseren Kerkern sitzen, als wenn sie bei denen Türken sässen.“ Erre óriási kiabálás kezdődött, amelyik öt és fél óra hosszatt tartott. (1790. aug. 16 : *uo.* 13. fasc. 461. sz.)

[3] Ürményi József személynök, az Alsó Tábla elnöke. (Életrajzi adatai, jellemzése : II. k. 237. l. 1. jegyz.)

[4] Zichy Károly gr. országbíró, a nádor megválasztásáig a Felső Tábla elnöke. Életrajzi adatai, jellemzése : II. k. 283. 1. 6. jegyz.)

[5] Pálffy Károly gr.

[6] Csebi Pogány Lajos († 1793), Máramaros megye követe a diétán, később kancelláriai tanácsos és Bereg megye adminisztrátora. Jozefinista. (Életrajzi adatai : *Nagy Iván*, IX. 369—370. l. ; Országgyűlési magatartására sok adat : *Marczali.*)

ezen közöllünk való férfiu is. Azt tartanám tehát, h*ogy* lévén itten com*m*ando,[1] tudnánk meg tőle, hogy mint történt a' dolog és hol vagynak azok, a' kik már el vitettek, hogy igy osztán az oda fenn való értekezés is annál fundamentomossabb légyen, — lárma — és a' kik még itten vagynak, ezeknek békességek legyen.

S z i l i :[2] Azt tartom, h*ogy* Barkótól váloszt nem kapunk, hanem ha úgy tettzik a'te*kin*tetes statusoknak, inhibeáljuk.

P o g á n y : Ámbár interessáltatik, tudhattya még is a' dolgot. —Lárma — haljuk, haljuk.

M á r i á s s y[3] kezdett szóllani : Pogány úr azért mondotta, h*ogy* tudjuk meg Barkotól, mivel a' dolog nem volna bizonyos. De én azt tartom, h*ogy* kétségbe sem lehet ezt a' dolgot hozni. Mert egy vármegye tisztye adja elő, a' ki bizony betsületével nem jádszik, hanem azt fenn tartani igyekezik. — Ezek nékünk véreink, hazafiak, — életek veszedelemben forog. Azt tartanám tehát leg jobbnak lenni, a' mit ő exc*ellentziája* projectált, h*ogy* a' cancellariusnak írnánk stafetaliter, Barkot pe*dig* inhibeálnánk, h*ogy* senkit a' még fogságba ne*m* esett tisztek közzül bántani ne merészeljen.

S e m b e r y :[4] A' haza boldogságára való, h*ogy* mivel Bárkó ne*m* indigena,[5] ne legyen com*m*endans, hanem más valaki — nevezett egy valakit, de ne*m* érthettem, h*ogy* kit. — Lárma —

D a r v a s :[6] El kerülhetetlenül szükséges az, hogy Barko meg kérdeztessék, h*ogy* magától tselekeszi e' ezt, vagy pedig a' bellicum consiliumtól van parantsolattya. Mert ha magától van, akkor más lépést kell tennünk, mást, ha a bellicumtól van parantsolattya. — Haljuk, haljuk — — —

P e r s o n á l i s : Most informáltatom, h*ogy* tegnap a' kerületek[7] a' judex curiaehez küldöttek ez iránt is deputátziót, méltóztassék hát elő adni, mit mondott ő excell*entziája*. Erre

E r d é l y i[8] ezt a' relatziot tette : Az a' hír futamodván, h*ogy* némelly

[1] A Budán székelő magyarországi főhadparancsnokságot érti. Ennek élén Magyarország katonai főparancsnoka állt, ebben az időben ezt a tisztet hivatalosan Frigyes Józsiás Koburg- Saalfeldi hg. töltötte be, de ő nem lévén Magyarországon, adlatusa, Barco Vince br. lovassági tábornok parancsnokolt.

[2] Szily József, Pest megye első alispánja és diétai második követe, a rendi ellenzék egyik vezetője. (Életrajzi adatait, jellemzését l. II. k. 206. l. 6. jegyz.)

[3] Minden bizonnyal Máriássy István, Gömör megye második alispánja és diétai második követe, erős ellenzéki, akinek neve a jakobinusok elleni perben is fölmerült. (Életrajzi adatai, jellemzése : II. k. 98. l. 3. jegyz.)

[4] A Semberyek Hont és Zólyom megye területén virágzó köznemesi család voltak. A diétai követek közt azonban egyet sem találunk közülük, úgyhogy Őz bizonyára eltévesztette a nevet, de hogy kit akart írni, nem tudom.

[5] Barco tábornok magyar indigenátust később sem kapott. Az 1792-es kolozsvári országgyűlés viszont erdélyi honfiúvá fogadta. (1792 : III. tc.)

[6] Darvas Ferenc (1740—1810) 1783 óta helytartótanácsos, Pest megye első követe az országgyűlésen. Szabadkőműves. Lipót király tehetséges, de a dinasztia szempontjából veszélyes embernek jellemezte. Az országgyűlésen az ellenzék vezetői közé számították. (Életrajza és munkái : *Szinnyei*, II. 639—640. h. ; Szinnyei megállapítása : „A Martinovics-féle összeesküvés alkalmával bűnrészességgel vádoltatott, de e vád alól csakhamar fölmentetett", — tévedés, neve szóba sem került ; *Ember*, 203. l. ; Lipót véleménye : *Sándor Lipót iratai*, 442. l. ; diétai szereplésére : *Marczali* ; szabadkőművességére : *Jancsó*, 209—210. l.)

[7] Az Alsó Táblán gyűlésező rendek a fontosabb kérdéseket előzetesen két csoportban, ahogy mondották, kerületenként (dunai és tiszai kerület) tárgyalták meg.

[8] Erdélyi nevű a diétán csak egy volt : Erdélyi József váci kanonok, a váci káptalan küldötte. (Életrajza, munkái : *Szinnyei*, II. 1395—1396. h.)

tiszt urak árestomba tétettenek, ő exc*ellentziája* azt felelte, hogy nevezetessen Latzkovits úr eránt maga értekezett Barko generálissal s ez azt mondotta, h*ogy* korán sem azért esett volna fogságba, h*ogy* az instantziában dolgozott — (ezen nagyon fel zudultak, bosszonkodván, hogy még igy merészli palástolni a' dolgot ; — haljuk, haljuk — — [nem] rendes állopot, mondá a' personális, h*ogy* meg nem halgattyuk. Ezután folytatta Erdélyi relatzioját:) — han*em* hogy tilalom ellen a' regementől ide jött és már kétszer hivattatván, nem ment vissza. Festeticsről p*edig* azt mondja ő exc*ellentziája*, h*ogy* vett tőle Bétsből levelet, de a' mellyben nem panaszolkodik, han*em* azt írja, hogy már vagy két ízben meg kérdeztetett, miért adta be az instantziát. Dániel oberstlaydinánt p*edig* azért volna árestomba, mivel a' regementbéliek számos panaszokat adtak bé ellene. Mondotta egyszersmind ő exc*ellentziája*, h*ogy* ír tüstént Bétsbe, h*ogy* meg tudja a' dolognak valóságát. — — Haljuk. Szili úr akar szóllani.

Szili: Én bizonyságot tehetek, mert szemeimmel olvastam levelét, a' mellyben arról panaszolkodik, hogy a' többek közt azt is vétkül tulajdonítják néki, hogy szabadságot adott Latzkovits úrnak az ide való jövetelre, a' ki is itten egésségét curálni akarta.

Jezernitzky:[1] Azt is mondotta ő exc*ellentziája*, hogy Festetits grófnak a' tulajdonittatik, hogy 8000 fl. segítette volna azokat, a' kik a' kassában levő pénzt el költötték.

Szili: Ha ez az ok igaz is, de tudjuk azt, h*ogy* ő regálissal[2] hivattatott ide, ő hazafi, n*em* szökevény ; már törvényes e' az, hogy ő innen a' diaetáról el citáltossék.

Máriássy: Éppen ezek az okok indítanak arra, hogy ne kereskedjünk mi Barko generálisságánál, hanem mint hazafiakat oltalmazzuk őket. Innen a' diaetáról, a' melly szent hely mind a' katonának, m*ind* a' civilisnek, el vitetetett, ez az ország ellen van. Jó, — zudulás ismét.

Albensis 2[dus][3] Leg alább jó volna, hogy a' fő commandot regnicolariter által adnánk — itt valakit nevezett — lárma. — Mellyet látván Vay Josef,[4] halgassuk meg egymást, ugymond, mert lármával nem decidáljuk. Ekkor tsendesség lévén

Balogh úr[5] fel emelte hathatós és szivre ható szavát illy formán: Ez nagy dolog mind meritumára, mind consequentziáira nézve. Meritumáért, mert egy ollyan férfiuról van a' szó, értvén Festetitset, a' ki ide sub salvo

[1] Jezerniczky Károly kir. tanácsos, Nyitra megye ellenzéki első követe az országgyűlésen. Egy országgyűlési beszámoló szerint : „nagy, kövér, hasas, barna tót ember", aki az első üléseken a legtöbb lármát idézte elő. Lipót király úgy tudta, valamikor jezsuita volt, de ez tévedés. (Összetévesztette Jezerniczky Ignáccal ; l. Petruch Antal, *A trencséni jezsuita noviciátus anyakönyve*. Bp., 1942. 1303. sz.) Lármás ember — írta róla Lipót a nádornak, — aki pénzért mindenre hajlandó. Veszélyes és gonosz, különösen azért, mert a protestáns párt eszközül használja. (Az országgyűlési jellemzés : *Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből. Keresztesi József naplója*. Pest, 1868, 252. l. és *Marczali*, II. 3. l. ; Lipót véleménye : *Sándor Lipót iratai*, 444. l. — Egy az ő személyét is támadó aulikus pasquillust idéz: Téglás J. Béla, *A történelmi pasquillus a magyar irodalomban*. Szeged, 1928, 136—137. l.)

[2] Azaz hivatalos országgyűlési meghívóval, tehát már ezért is mentelmi jogot élvez.

[3] Nagy Ignác Fejér megye táblabírája és második országgyűlési követe. Közelebbi adatot nem találtam személyére.

[4] Vay József helytartótanácsos, Borsod megye első követe, a protestáns rendi ellenzék egyik vezéralakja. (Életrajzi adatai, jellemzése : II. k. 102. l. 5. jegyz.)

[5] Ócsai Balogh Péter.

conducto hivattatott, a' ki tagja az országnak, a' ki milliomért felelhet, illyet el híni és ezt minden hirünk nélkül, azért, hogy hozzánk folyamodott 's másokkal edgyütt. Ez bizony nagy dolog. De nagy dolog consequentziáira nézve is. Mert mi mindenképpen arra igyekezünk, hogy közöttünk és a' fejedelem között meg bonthatatlan bizodalom állittossék fel, látván, hogy ez minden boldogságunk*nak* fundamentoma. De meg kell vallanom, hogy az illyetén hírek nem kevéssé gyengítik ezt a' bizodalmat. Ha a' katona, a' kinek kezében fegyver vagyon, így el hurtzoltatik, mit várhatunk mi, a' kik a' szárazon vagyunk. Mitsoda veszedelmes hír következhetik ebből. Elejét kell hát venni a' rossz hírnek is. A' fejedelem, a' haza boldogsága kívánja, hogy minden idő hallasztás nélkül néki írjunk. Ne mondjuk, hogy ezek így vagynak, hanem hogy illyen hírek hintegettetnek ; ezek Te ellened is vagynak. Mert ha egyszer ez messze megy, lehetetlen lészen meg előzni. Irjunk pedig egyenessen ő felségének. Tudom azt, hogy ő felségének ebben tsak leg kissebb híre sintsen, hanem azoktól származik, a' kik féltik kenyereket, — a' nepotismus ennek kútfeje — Vivat.

Jezernitzky: Mind igazak azok, tekintetes *státusok*, a' mellyeket Balogh úr elő hozott. Még egy van ide való, hogy talám mind ezek Barko delátziojából esnek. Azt kellene tehát kérnünk, hogy addig is, mig ezen tiszt uraknak dolgai fel vétethetnek és el intéztetnek, szabad lábra állittassanak. — Arra is kell vigyázni, hogy a' régi okokat elő ne keressék, hogy illyen szin alatt ezen mostani recursusokért árestáltossanak. — Vivat.

Muslay:[1] Alkalmasint superálva van, hogy ő felségének írattassék mind a' katona tisztek, mind Barko eránt. De ezenkívül az is a' hír, hogy itten számos nép fog campirozni. Ezt kénteleníttetem említeni. Mert ha erről bizonyosabbakká tétetni fogunk, kénteleníttetünk a' vármegyénk*nek* írni. — Jó.

Almásy:[2] Meg vallom, hogy ez ollyan állapot, hogy ha valamit meg kellett gondolnunk, ezt meg kell gondolnunk. Mert valamint egy részről tartozunk hazánkfiait oltalmazni, a' kik minket az ellenség ellen védelmeznek, szintúgy más részről a' passust úgy kell tenni, hogy a militaris disciplina meg tartossék. Mi az objectuma itt való vetekedésink*nek*? Mi meg vétket nem protegálhatunk. Ha az tulajdoníttatik nékik vétkül, hogy recurráltak, ezzel nem vétettek. Mert tudjuk azt, melly sok sérelmei vagynak a' katonaságnak. Ott keresték az orvosságot, a' hol kellett. Azt kell tehát ki tennünk, hogy az ollyanok*nak*, a' kik az országnál keresték sérelmeknek orvoslását, semmi bántások ne légyen. E' végre egyenessen ő felségével kellene szóllanunk és meg mondani, hogy ezek a' tiszt urak az után tétettek fogságba, minekutánna instántziát adtak volna a diaetára és igy praesumtio van, hogy azért tétettek áristomba. És ha mindjárt nem e' volna is az oka, még is praesumtio vagyon, azért tehát az investig*atzio* suspendáltossék. Ezt ha tesszük, mind a' militaris disciplinát fenn tartjuk, mind pedig a' fogságba estek*nek* segedelmekre lészünk.

[1] Muslay Antal, Nógrád megye alispánja és diétai ellenzéki követe. (*Marczali*, II. 292. l.)

[2] Almásy Ignác septemvir, a diétán Heves megye első követe. Ahogy sűrű felszólalásaiból is kitűnik, ekkor még ellenzéki, sőt az ellenzék katolikus szárnyának egyik hangadója volt. Gabelhofer abbé 1790. aug. 5-i jelentése szerint azonban mindezt nem meggyőződésből, hanem számításból, anyagi érdekből teszi. Megbízója az egri püspök, — írja róla — az ő utasítására mondja beszédeit a protestánsok ellen; a legutóbbiért pl. 5000 frt.-ot kapott. (Életrajzi adatai, jellemzése : III. k. 59. l. 2. jegyz. ; Gabelhofer jelentése : O. L. Privatbibl. 11. fasc. 4. köteg.)

A' mi illeti azokat, a' kik még nintsenek meg fogva, de veszedelemben forognak, ezekre való nézve azt kellene tenni, hogy bátorságban maradjanak. Van arra jussa a' hazának, hogy meg tiltsa a' commandot minden illyen illegalis passusoktól. Jól — —

Szulovszky:[1] Még pedig staffetaliter kell kérni ő felségét, hogy securitás légyen. Mert ha ennek híre futamodik, mit fognak rólunk gondolni a' mi oda haza való atyánkfiai?

Darvas: Barko relatzioja azért sem álhat meg, mert Latzkovits más németh regementnek adattatott által.

Máriássy: De van még itten egy más keserves hír is (ezen szintúgy *meg* döbbentem), hogy némelly magyar regementek Belgiumba comanderoztattak[2] — ezt is szívünkre kell venni.

Personalis: Senki sints közzülünk, a' ki szivére nem venné ezt a' dolgot, de ts*ak* a' módjáról kell tanátskozni, h*ogy* segélhessünk ezen betsületes tiszt urakon. Jól mondotta azt B*alogh* Péter úr, h*ogy* a' boldogsága hazánk*nak* függ a' fejedelem és a' nép között való bizodalomtól. — Én proponáltam azt, h*ogy* a' *judex* curiae írna a' cancellariusnak etc. Pro tertio ts*ak* haszontalan.[3] Meg kell a' dolgot különböztetni, a' mint mondotta Almássy úr, hogy ts*ak* annyiban fogjuk pártyokat, a' mennyiben nem vétettek a' militaris disciplina ellen. Mert másképp execution kezdjük a' diplomát. Most tehát ez a' kérdés, írjunk e' staffetaliter, vagy hogy repraesentat*io* által menjen.

Albensis 2[dus]: Addig a deputat*io* se menjen fel, míg erre felelet nem jön.

Luby:[4] 1.) Szükségtelennek látom Barkot meg kérdezni, han*em* azt meg kell néki mondani, h*ogy* senkit fogságba tétetni ne merészeljen. 2.) Repraesentat*io*t küldjünk ő felségéhez, mert a' praesidialis leveleket egy átollyában nem akarjuk szenyvedni, láttyuk azok*nak* tsekély sikeretét. 3.) Addig a deputat*io* fel ne mennyen, míg erre válasz ne*m* jön. — Jó — — ekkor egy kitsit magok közt discuráltak. — Egyszer ts*ak* fel kél

Balogh Péter 's mondja: Itten a' te*kint*etes st*átusok* azt kívánják, h*ogy* mivel a' dolog húzódni szokott, ha más napra hagyatik, ma mind addig innen el nem megyünk, mig ennek a' dolognak (a' katonaság eránt) vége nem szakad. Méltóztassék excell*entziád* valakit rendelni, a' ki a' conceptust fel tégye. Vagynak törvény tudó *ember*ek — Ez helyben hagyatott közönséges akarattal.

[1] Szulyovszky Menyhért Zemplén megyének volt második követe.

[2] Erre vonatkozóan nem találtam adatokat.

[3] Értsd: valaki harmadiknak írni haszontalan volna.

[4] Luby Károly (1759—1805), Liptó megyéből a XVIII. század elején Szatmárba származott régi katolikus köznemesi család sarja. Nagyapja ezredesként harcolta végig a Rákóczi-szabadságharcot, apja Hont megye főszolgabírája volt. Ő maga II. József alatt a nagyváradi kerület népiskoláinak tanfelügyelője, majd Bihar megye alispánja. 1790-ben Szatmár megye első alispánjává választotta s első következő a diétára küldte. Az ellenzék hangadói közé tartozott, Lipót király is felsorolta nevét a „megbízhatatlan és veszélyes" emberek közt. Később ő is közeledett az udvarhoz. József nádor 1802-ben már igen elismerően nyilatkozott róla: „becsületes, megbízható ember"-nek nevezte őt. Élete végén az eperjesi kerületi tábla bírája és Ung megye királyi adminisztrátora. (Életrajza: *Nagy Iván*, VII. 190. l., több téves adattal és *Kempelen*, VI. 427. l.; a családra: *uo.* és Gorzó Bertalan, *Szatmár vm. nemes családjai*. Nagykároly, 1910. 77. l.; Lipót király véleménye: *Sándor Lipót iratai*, 445. l.; József nádor véleménye: *József nádor iratai*, I. 499. l.; későbbi magatartására, adminisztrátorságára: *uo.* 703. és 717. l.)

M a r t z i b á n[1] is meg szóllalt. Tessék fel tenni, úgymond, a' conceptust; a' mellyre a' personalis mintegy bosszonkodva: Hiszen már felteszik, de nem hólyag, hogy fel fujják. (Az izenetre t. i. mindjárt a' per*sonalis* Némethnek[2] com*m*italta.) T i h a n y i,[3] lassan: Itt lehetünk ma 9 óráig. Mosolyog.

[Ezután Kornis József kir. táblai ülnök felolvasta az uralkodóhoz intézendő, a koronázás időpontjának kitűzését kérő üzenet fogalmazványát, mellyet több hozzászóló rossznak ítélt. Kornist új fogalmazvány készítésére utasították.]

Azután Németh olvasta el a' katonák dolgának bé jelentésére fel tett izenetet, h*ogy* t. i. az a köz hír lévén, h*ogy* némelly katona tisztek fogságban lévén, tömlötzöztetvén azért, h*ogy* vagy a' vármegyékre vagy ide recurráltakminth*ogy* ennek veszedelmes következései lehetnek, azt gondolták a' *státusok*, hogy ez eránt mindjárt még ma ő fels*égének* irattassék, a' mellyben arra kéret, tessék, hogy negotium suspendatur usque ad investiga*ti*onem. A' kik p*edi*g még fogságba n*em* estek, azok*nak* sem*m*i bántások ne légyen és hogy kéretessék ő felsége, hogy Barkotól az itt való commandó el vétessék.

P r i l e s z k y:[4] A' bizodalomról sem*m*i sints téve.

S o m s i t s:[5] Mivel ezek*nek* Barko a' kutfeje, hozzá kell tenni.

S z e m e r e:[6] A' nints benne, h*ogy* addig a' deputa*ti*o fel nem megy, míg erre felelet nem jő.

A l m á s s y: Azt tartom, h*ogy* a' conclusumunk szerint nints.[7] Mert azt mondottuk, h*ogy* a' kik ide hozzánk folyamodtak és sub salvo conductu idejöttek, ezek mindjárást szabad lábra tétessenek. 2.) A' kik p*edi*g más egyéb katona vétkekért tétettek fogságba, de egyszersmind ide hozzánk recurráltak, azok eránt légyen mixta investiga*ti*o, mivel p*rae*sumtio van, hogy azért tétettek fogságba. 3.) A' kik recurráltak és még fogságba ugyan nem tétettek, de veszedelemben forognak, hogy ezek bátorságban hagyattassanak és bántások ne légyen. 4.) Hogy a' deputa*ti*o elébb fel nem megy, míg erre felelet nem jő.

M á r i á s s y: Ezek nyomós reflexiok, mind a' négynek kell lenni.

[1] Marczibányi István (1752—1810) kir. tanácsos, Csanád megye első követe, a magyar nyelv fejlesztésének és a nemzeti nevelésnek bőkezű pártfogója. (Életrajza: *Nagy Iván*, VII. 298—299. l. — L. még: *Magyar államnyelv*, 84. és 87. l.)

[2] Németh János, a későbbi kir. jogügyi igazgató, ekkor személynöki ítélőmester. A diéta elején még az ellenzékhez húzott, de aztán fokozatosan az aulikusokhoz pártolt. (Életrajza, jellemzése: II. k. 236. l. 2. jegyz.)

[3] Tihanyi Tamás alországbíró. (Életrajza, jellemzése: II. k. 273. l. 3. jegyz.)

[4] Prileszky Károly (1756—1818), Trencsén megye második alispánja és az országgyűlésen második követe, a klerikális párt egyik fő oszlopa. (Életrajzi adatai: *Nagy Iván*, IX. 484. l.; *Szinnyei*, 156. h.; országgyűlési magatartására: *Marczali*, főleg 253. s köv. l.)

[5] Somssich Lázár (1839 ?—1807) kir. tanácsos, Zala megye második országgyűlési követe, kora ismert latin költője. Szabadkőműves, ellenzéki. Az országgyűlés legjobb szónokai közé számították. Spissich alispánnal együtt ő fogalmazta megyéje liberális szellemben írt követi utasítását. Később közeledett az udvarhoz. (Életrajza, munkái: *Szinnyei*, XII. 1287—1288. h.; l. még *Marczali*, II. 2. l. 1. jegyz., *Sándor Lipót iratai*, 12. l. 2. jegyz. és *József nádor iratai*, I. 108. és 565. l.)

[6] Szemere László († 1813) Ung megye második diétai követe, ellenzéki. A zempléni nagy vizsgálat után, 1798-ban az uralkodó perceptori állásából elmozdította és közhivatal viselésére alkalmatlannak minősítette. (*Nagy Iván*, X. 603. l. — Magatartására sok adat a zempléni vizsgálat jelentésében: *József nádor iratai*, I. Iratok 46. sz.; a rámért ítélet: *uo.* 262. l. Vö. *Magyar Jakobinusok Iratai*, II. 56. l.)

[7] Értsd: a fogalmazvány nem a határozat szellemében íródott.

Boronkai:[1] Addatur, ut amoveat*ur* Barko.

Martzibán: Kérettessék ő felsége, h*ogy* magyar com*m*endánst adjon ide.

Personalis: Hiszem, az a' diplomában lészen.

Almássy: Igaz az, h*ogy* a' diplomától függ, de az a' kérdés, hogy ha valaki ellen a' hazának personalis diffidentziája van, mért nem lehetne annak amoveáltotását kérni, ezt n*em* tudom.

Personalis: Praescindáljunk ettől.

Stephanus Vay: A második irásból — Németéből — az is ki maradt, hogy ollyan hírek vagynak, hogy ide katonaság fog jőni.

[Ezután Kornis József kir. táblai ülnök felolvasta a koronázás ügyében az uralkodóhoz írt fölterjesztés javított fogalmazványát; a rendek azonban ezt sem találták megfelelőnek, s újabb javításokra utasították]

Vissza ment Kornis hogy corrigálja. Az alatt p*edig* discurálgottak a' st*átusok*. (Nb. Még eddig tsak egy pap sem szóllott belé.) [Kornis majd egy óra múlva készült el a javításokkal, — fogalmazványát most végre jóváhagyta az Alsó Tábla.]

Tüsténtutánna olvasta Németh a' correctus conceptust. Mivel a' campamentumról is szó volt benne, nékem erre reflexiom van, úgymond a' personalis, erről sem*m*it bizonyossan nem tudunk. Praescindálnánk ettől. Sokan secundálták ezen pr*o*positioját. Utolján a' conceptusnak az is volt, h*ogy* a' st*átusok* azt végezték, h*ogy* ő felsége kéretessék, tegye innen Barkot másuva.[2]

Sauer:[3] Campamentu*m* exmittatur.

Almássy: Corrigálni kell, mert ts*ak* azt mondjuk, hogy a' kiknek nintsen egyéb bünök a' recursusnál, instantanee botsáttossanak el. 2.) A' kik nem hivattatván ide regalis által, recurráltak és más katona vétkekről is vádoltatnak, azok eránt légyen mixta investiga*t*io. 3.) Ez a' t*erm*inus: „ártotlan" (azokra nézve t. i., a' kik még fogva nintsenek) antïcipálva van, ts*ak* gen*e*raliter kell tenni: „katona tisztek". Ezt se*m* lehet tenni, h*ogy* életek veszedelemben forog, mert azt tennénk fel, h*ogy* investiga*t*io nélkül büntet-

[1] Boronkay József, Somogy megye első követe, nagybirtokos köznemesi család sarja, a klérus embere. Országgyűlési felszólalásaiban is mindig a klérus érdekét védelmezte. A protestánsok vallási egyenjogúsítása ellen röpiratot írt. (L. *Szinnyei*, I. 1236. h.; *Nagy Iván*, II. 189. l. és *Ballagi*, 745. l.; országgyűlési magatartására: 636. l. és *Marczali*, főleg II. 287. és 289. l. — Követtársával, Inkey Károllyal együtt írt országgyűlési jelentéseit közli: Melhárd Gyula, *Somogy vármegye a rendi országgyűléseken*. I. 1661—1812. Veszprém, 1906, 55—153. l.)

[2] „... az a tekint. státusoknak kívánságok, hogy az itt levő commendáns generális Barkó, nem tsak ex publico megtiltassék, hogy senkit ez után az ide tett recursus végett bántani, háborgatni és meg-fogattatni ne-merészellyen, de mivel egyéb aránt-is nem indigena, innen való el-mozdítása ő felségénél sürgettessék."

[3] Sauer Kajetán gr. (1744 ?—1811), arbei választott püspök, váradi nagyprépost, a diétán a váradi káptalan küldötte. 1765-ben honfiusított német család sarja. Az országgyűlés alatt és később is rendszeres tudósításokban számolt be II. Lipótnak az ellenzék egyes tagjairól. Denunciáns magatartása az országgyűlésen oly felháborodást váltott ki, hogy december folyamán el kellett hagynia a diétát, s helyébe Pray György ment. Almásy Ignác generális felesége, Splényi bárónő, az udvar besúgója, így jellemezte őt: „Gr. Sauer ist der Christus unter den Juden ... Ich wollte wünschen, dass wir mehr Sauer hätten." (Életére: *Szinnyei*, XII. 276—77. h.; diétai botrányára: *Sándor Lipót iratai*, 276 l.; Lipót király véleménye róla: *uo.* 434. l.; bizalmas jelentései: O. L. Privatbibl. 276. 4. fasc. és 15. fasc. 3. köteg; vö. *Eckhardt*, 37—38. l.; Almásyné levele, 1791. július 20.: O. L. Privatbibl. 11. fasc.)

tetnek. Igy elejét vésszük ő felsége kivánságának is, hogy a' militaris disciplinában semmi változás ne tétessék.

Kornis el olvasta a' deputatusok neveit, a' kik ennek bé jelentésére az Első Táblához küldendők valának.[1] Ekkor kérdés eredett: Kell-e' mind a' két conceptust egyszerre küldeni, vagy egyiket elébb? Nagy rész azt tartotta, hogy eggyütt kell küldeni, mivel mind a' kettő együvé tartozik.

Darvas: Hát azt is meg kell izenni, hogy el nem megyünk, míg a' katonáknak dolga el nem intéztetik.

Personalis: Ezt tsak szóval lehet meg izenni.

Illésházy:[2] Mind a' két írás edgyütt menjen, mert másképp majd contradictio lesz a' dologban. Mert az elsőben azt mondjuk, hogy invitáltossék ő felsége, ebbe megint, hogy ne elébb, mint sem erre válosz jön. Németh megint olvasta, mondván: abban eggyeztek meg a' tekintetes státusok . . .

Almássy megint eleibe adta a' dolgot. Három classisban vagynak, ugymond. 1.) A' kik ide recurráltak és salvus conductus alatt ide jöttek, ezek stante pede el eresztessenek. 2.) A' kik recurráltak, de más crimenbe is implikáltotnak; ezek eránt lesz a' mixta investigatio provincialis et militaris. 3.) A' kik recurráltak, de még fogva nintsenek, hogy ezeknek semmi bántások ne légyen.

Máriássy: Essentiale az, hogy elébb ne invitáltossék ő felsége, mint sem erre válosz jön, és hogy staffetaliter menyen a' levél.

Olvasta Németh a correctiot. Egy expressiot tett a' második classis béliek eránt, t. i. a kik valami más vétekbe „keveredtek". Ez nem tettzett a' státusoknak azért, mert ez által már azt mondanánk, hogy valójában bé vagynak keveredve, holott tsak vádoltathatnak. Mondották tehát némellyek, hogy e' helyett ezt kell tenni: „vádoltatnának," „vádoltatnak".[3]

Szili: Ha vádoltatnak...

Valaki: Vádoltathatnának.

Szili: több regementbéliek is vagynak, azokról is kellene említést tenni.

Vesprimiensis:[4] Generaliter van mindenekről.

Bezerédy:[5] Addig, míg az Első Táblánál erről tanátskozni fognak, ítélő mester Atzél uramnak[6] committálnánk, hogy tegye fel a' repraesentatiot. — Secundarunt Máriássy, Horváth Sopron*iensis*.[7]

Rátonyi: Addig is lehet projectumot tenni.

Balogh: a' personalisnak, a' ki azt vetette ellenül, hogy talán ez

[1] Névsorukat közli: *Naponként való jegyzései*, 94. l.

[2] Illésházy István gr., Trencsén m. első követe.

[3] A végleges szövegben: „Ezen-kívül, mivel a' felül-írtakon kívül még más tisztek is vagynak, a'kik ide folyamodván és talám más katona vétkekről vádoltatván arestomban tartatnak, fog ő felsége kérettetni, hogy ezek eránt mixta deputatiót rendeltetni és tetteket ott meg-visgáltatni méltóztassék."

[4] Vagy Somogyi János, Veszprém m. alispánja (akit a diéta alatt neveztek ki nádori ítélőmesterré), vagy Horváth József táblabíró.

[5] Bezerédy Ignác septemvir, Tolna megye első követe, a köznemesi ellenzék egyik vezére. (Életrajzi adatai, jellemzése: III. k. 225. l. 9. jegyz.)

[6] Atzél István, személynöki ítélőmester. (Életrajzi adatai, jellemzése: II. k. 273. l. 5. jegyz. — Országgyűlési szereplésére sok adat Strohmayer jelentéseiben: O. L. Privatbibl. 15. fasc.)

[7] Horváth Zsigmond udvari tanácsos, Sopron megye első követe.

által praejudicium tétetnék a' j*udex* curiae protonotariussának.[1] nintsen abban semmi praejudicium, ugymond.

A t z é l (a ki már az előtt Vay Josef, Bezerédi, a' per*sonalis*, Ba*logh* és egyebek előtt olvasta az általa fel tett conceptust): Van itt már egy conceptus, nem tudom, fog-e' tettzeni a te*kint*etes státusok*nak* — 's el olvasta.[2] Az olvasás után némellyek említették, h*ogy* Barkoról is légyen benne emlékezet, h*ogy* amoveáltossék.

H o r v á t h U n g i e n s i s :[3] Talán Barkoról ne*m* is kellene emlékezni; h*ogy* ezek*nek* a' tiszt urak*nak* dolga ne irritáltotnék.

P e r s o n a l i s : Biz én is azt tartanám, de elébb kellett volna szóllani, már a' deputa*tio* által meg izentük.[4]

B e z e r é d y : Azokról is kell említést tenni, a' kik veszedelemben forognak.

Vissza érkezett az Első Táblához küldött deputa*tio*. Zábrátzky[5] referálta, hogy mind a' két irásban való izenetek el olvastattanak és h*ogy* szóval declarálták, h*ogy* elébb nem akarják a' st*átusok* a' sessionak végét, mig ez a' katonák dolga végre nem megy és reménylik, h*ogy* a' fő rendek is hasonló buzgósággal fogják venni a' dolgot, a' mellyért kérik is. — Jó van.

B e z e r é d y : Hogy időt nyerjünk, jó volna a' repraesenta*tio*t is közleni az Első Táblával.

P e r s o n a l i s : Bizony jó volna, hogy mihelyt itt lesz a' deputa*tio*, izennénk által, h*ogy* lenne mixta sessio 's ott olvasnánk el, hogy annál hamarább lenne vége.

B a l o g h : Jó lesz privative által izenni a' j*udex* curiaehez, h*ogy* már van conceptus a' repraesenta*tio*ra, talán majd hamarább meg eggyeznek. Meg maradjon e' Barko eránt Atzél? Ha bé kellene tenni, úgy gondolná, h*ogy* így kellene tenni. — Helyesen van.

J e z e r n i t z k y : Azt nem lehet tenni, hogy novus armor*um* praefectus constituatur, qui palatinus est, sed ut ad interim constituatur ;[6] hoc bene; legit Atzél rursu*m*.

[Közben le érkezett a Felső Tábla deputatiója a koronázási propozició tárgyában az Alsó Tábla javaslatára adott válasszal. A küldöttség szónoka, Szerdahelyi Gábor c. püspök elmondta az üzenetet, hangsúlyozva az ügy sürgősségét.] Mindazonáltal, hogy értvén a' tiszt urak*nak* árestomba való tétetését, azt gondolná, hogy leg előbb erről tanátskoznánk. Akár tekintsük a' fejedelmet, akár a' hazát, akár magukat a' tiszt urakat, nem ítéli tanátsosnak lenni, h*ogy* a' fejedelemhez repraesenta*tio* küldessék, minth*ogy* lehet más oka is fogságok*nak*, — (ezt a' szót nagy kedvetlenséggel halgatták 's majd félbe szakasztatták véle beszédjét) — ez által magok*nak*, a' tiszt uraknak nagyobb veszedelmet szerezhetnénk. Ő exc*ellentziája* a' j*udex* curiae már két levelet írt stafeta által, hogy meg tudná a' dolognak valóságát; assecurálja, h*ogy* ha ts*ak* azért tétettek fogságba, hogy recurráltak, bizonyossan el áll ő felsége;

[1] Kornis József kir. táblai ülnököt érti. (Életrajza, jellemzése: II. k. 273. l. 4. jegyz.)

[2] Ezt a fogalmazványt nem ismerjük. A királyhoz írt levél végleges szövege: *Naponként való jegyzései*, Akták, 14. sz. 83—84. l.

[3] Horváth Pál, Ung megye első alispánja és diétai első követe.

[4] T. i. a Felső Táblának.

[5] Zábráczky József († 1809), c. püspök, az országgyűlésen a fejérvári káptalan képviselője. (Vö. *Szinnyei*, XIV. 1686. h. és Téglás, *i. m.* 131. és 134. l.)

[6] Értsd: a nádor megválasztásáig.

és még ma is ír ujjra ő exc*ellentziája*. És mivel correspondentziája vagyon a' comendirozóval, meg írja ennek is tüstént, h*ogy* azon katona tiszteknek ezen téttekért semmi bántások ne légyen, és h*ogy* ha mást is tulajdonítanak nékiek, addig az ítélet függőb*en* tartassék, míg ő felségétől resolutio jön. Barkonak is meg fogja jelenteni, h*ogy* ő is minden efféle dolgot, transl*ati*okat s at. suspendáljon. Igy sokkal hamarább végbe megy a' dolog, mint s*em* a' repr*aesentatio* által, mert még ma, vagy holnap el jő a' két stafétára való válosz. 2.) Az ő felsége invit*ati*ójára rendelendő deput*ati*ónak dolga p*edig* holnapra hagyassék — — Alig indult meg a' deput*ati*ó vissza felé, mindjárt

M á r i á s s y fel szóllalt : el ne oszoljon a' sessio, mi erre izenni akarunk.

S z a b l o n t z a y :[1] legyen mindjárt mixta sessio. — Félő, h*ogy* míg excellentziád (a' personalisnak) előnkbe adja a' mostani izenetet, el oszlik az Első Tábla, meg kell mindjárt izenni, h*ogy* el ne mennyenek.

A' personalis tehát mindjárt által küldötte Atzélt, h*ogy* kérje a' j*udex* curiaet, tartóztossa a' sessiot. Ez után p*edig* az izenetet adta a' státusok*nak* eleibe, mondván : Értették a' t*ekintet*es státusok a' feleletből az Első Táblának szándékát. A' kérdés ez, ha meg nyugszanak-e' a' t*ekintet*es st*átusok* abban, a' mit elébb végeztek, h*ogy* repr*aesentati*o menjen ő felségéhez, vagy p*edig* hogy meg várjuk a' feleletet a' j*udex* curiae levelére? Azt tartanám, h*ogy* meg várhotnánk.

Nem, — felelének vissza.

L u b y : Ts*ak* arról van a' szó, mimódon írjunk, mert abban az Első Tábla is meg eggyezett, h*ogy* írjunk. Én azt tartom, h*ogy* repraesentat*i*ot küldjünk. Mert minémű sikere légyen az ollyatén praesidialis levelekn*ek*, világos példánk arra a' minapi válosz a cam*m*ergrafiatus eránt való levélre.[2] Ha egy ember írhat, miért n*em* a' haza?

P e r s o n a l i s : Jó, de már ts*ak* várjuk meg a' stafetát.

D a r v a s : Azt mondja j*udex* curiae ő exc*ellentziája*, hogy tegnap szóllott Barkoval, a' ki azt mondotta, h*ogy* többé ezt nem tselekszi, még is tegnap egy tisztet vittek el.

P e r s o n a l i s : Tehát izennyük meg, h*ogy* a' státusok a praesedialis levélben n*em* eggyeznek meg.

M á r i á s s y : Ha igazság az, h*ogy* a' ki a' hazához folyamodik, annak pártfogásához ragaszkodik, igaz az is, hogy ez tartozik annak pártyát fogni. Mondja meg a' deput*ati*o, hogy ez a' mód erőssebb és hasznossabb lesz és h*ogy* mi ezt minden félelem nélkül tésszük.

S t e p h a n u s V a y : Jó az, h*ogy* deput*ati*o menjen, de a' mit ő exc*ellentiája* mondott, illő, h*ogy* azt is tekintetbe végyük ; jó lesz, ha ő exc*ellentziája* a' katona com*m*andókhoz az alatt is ir.

S z a b l o n t z a y : Mennyünk mindjárt által.

— Németh referálta, h*ogy* meg mondotta oda által, h*ogy* tartóztassék a' sessio, és a' j*udex* curiae azt mondotta, h*ogy* egy olvasásra nem lehet meg határozni a repr*aesentatiot*, hanem holnapra hagyassék.

[1] Szaplonczay József († 1813 ?), Máramaros megye második alispánja és diétai második követe. Ellenzéki. (L. *Nagy Iván*, X. 486. l.)

[2] Az Alsó Tábla kérte az országbírót, járjon közbe, hogy a selmeci kamaragrófságra (a magyarországi bánya-adminisztráció legfőbb hivatali tisztsége) „született magyar" neveztessék ki. Mégis az idegen Mitrovsky Károly br. titkos tanácsos nyerte el a hivatalt. (L. *Naponként való jegyzései*, 85. l.)

Szablontzay: Menjen exc*ellentziád* által a' Kir. Táblával, mi p*edig* követni fogjuk.

Personalis: Tsak nem lehet via facti tenni.

Stephanus Vay: El nem megyünk tizenkét óráig is.

Horváth Soproniensis: Engedjünk az Első Táblának is időt.

— Nem lehet! — kiáltának mindnyájan nagy hevességgel.

Szablontzay, fen*n* álva: Ha a' militiáról akarjuk differálni a' dolgot — — haljuk, haljuk — leg alább izennyük *meg*, hogy mind addig nem küldjük a' követeket, míg el nem jön a' válosz. — Lárma.

Batskádi:[1] Az Első Tábla nem mondja, hogy ne legyenek mixta sessiok, hanem ts*ak* időt kiván.

Vay István akarván szóllani, sokáig mind ts*ak* az első szókat kellett néki repetálni: — te*kin*tetes státusok, te*kin*tetes státusok: — haljuk Vay István urat, haljuk. — Tsendességet nyervén monda: Mindég eggyik regulája a' politikának, hogy temporizáljon, addig kell verni a' vasat, míg meleg. — — Helyes.

Domokos:[2] Ugy láttzik, hogy a' státusok inhaereálnak annak, h*ogy* légyen most mindjárt mixta sessio. Jobb lesz annak ellent nem állani. Mert ha holnap lesz, talám nem megy az ollyan szépen, mint ma menne. Mert minél tovább hallad az idő, annál több 's több difficultások tétetnek 's annál inkább provocáltatnak a' te*kin*tetes *státusok*, hogy jussaik*nak* inhaereáljanak. Eddig mindenben cedáltunk, a' miben ts*ak* lehetett, de ha mindenben hátráltatik a' dolog, már ez nem lehet. Ez már nékünk instruktzionk ellen van, a' melly azt tartya, hogy a' hazának boldogságát minden módon fel épitsük és a' diplomát jól meg tsináljuk.

Almássy: Egyéb oka az Első Táblának a' különös sessiokra nem volna, hanem az, h*ogy* az által a' maturitas consilii meg lenne. De ha a' nemzet magát arra consecrálja, h*ogy* 20—30 óráig dolgozzon, akkor ez meg van. Most p*edig* ez ollyan dolog, a' mellytől függ az egész hazának boldogsága; tehát az időt nem kell sajnállani. — Ezzel mi a' királyt meg nem bántyuk, mert ts*ak* azokat mentyük, a' kik nem egyébért tétettek fogságba, hanem azért, hogy recurráltak, a' kik*nek* p*edig* más vétek is tulajdonittatik, azok eránt azt kívánjuk, hogy dolgok investigáltossék. Ha most nem mutatja a' nemzet bizodalmát a' fejedelemhez, ez az egész monárchiának nagy kárára lészen. Mert a' háboru mind tovább huzódik. És mivel ezen dolog*nak* mentül hamarább véghez kell menni, azt kivánja a' haza boldogsága, hogy most mindjárt mixta sessio. — Vivat.

A' personalis mondaná, nohát menjen a' deputat*io*.

Zábrátzky el mondotta a' státusok előtt, a' mellyeket az Első Táblánál mondandó vala illy formán: Meg értették a' te*kin*tetes státusok, h*ogy* a' te*kin*tetes Első Tábla nem akar abban egyet érteni, hogy maga a' haza tégyen repraesentat*io*t a' katona tiszt urak dolgában, hanem h*ogy* a' méltó*ságos* j*udex* curiae írjon estafetaliter. Erre a' te*kin*tetes *státusok* éppen

[1] Bacskády József, 1790 májusától Nyitra megye első alispánja, a diétán második követe. (L. *Nagy Iván*, pótk. 39—40. l. és Fabricius Endre, *Nyitra vármegye főispánjai és alispánjai az Árpádok korától*. Bp., 1943, 69. l.)

[2] Domokos Lajos, a volt debreceni főbíró, majd Bihar megye alispánja s diétai második követe. Az ellenzék egyik vezére, a tiszai kerület jegyzője. (Életrajzi adatai, jellemzése: III. k. 170. l. 2. jegyz. Ottani megjegyzésem, hogy a diétán Debrecen várost képviselte, tévedés. — Országgyűlési magatartására sok adat: *Marczali*.)

nem álhotnak, tapasztalván azt, hogy az illyetén praesidialis levelekнek kevés vagy semmi hasznok sem volt. Arra pedig, hogy ezen katona tiszt urak nem azért estek volna fogságba, mivel a' hazához folyamodtak, hanem más egyéb katona vétkekért, azt felelik a' tekintetes státusok, hogy mivel ezen tiszt urak azután tétettek fogságba, minekutánna instantziát adtak bé, praesumálni lehet, hogy azért esett. Declarálják azt is a' tekintetes státusok, hogy magokban el tökéllették ezt a' dolgot még ma el végezni és addig el sem menni ; és mivel a' conceptus már készen is van, kérik, hogy most mindjárt mixta sessio tartassék.

Almássy: Még hozzá kell tenni azt is, hogy az ország boldogsága a' fejedelem és a' nép között való bizodalomtól függ, e' pedig egyébként nem lehet, hanemha ebben bizonyosok lészünk, hogy ezeknek semmi bántások azért nem lesz, hogy hozzánk folyamodtak. Mi tehát ex ratione status azt akarjuk, (ezekben a' háborus időkben, a' hol veszedelmes minden idő hallasztás) hogy mixta sessio tartassék ennek el végzésére.

Ezzel által ment a' deputatio. Egy kevés idő vártatva vissza jött, utánna tódulván nagy zajjal azok, a' kik a' státusok táblájáról által mentek az Első Táblára. El érkezvén Zábrátzky jelentette a' státusoknak, hogy el mondotta a' követséget. Semmit reá nem szóllottak, hanem mikor az ajtón ki jöttünk, úgy mond, láttuk, hogy a' sessio solváltatott. Ekkor neki keseredtek a' státusok, hogy a' haza javára tzélozó szándékjaiknak végben vitelében illy akadályok tétetnek. — Nagy lárma támadott, hogy alig mondhatta el Zábrátzky beszédét.

Albensis 2^{dus} : Itten talán a' halgatás is, úgy mond, felelet, — semmit sem egyezhetvén meg, miért nem expediálhotnánk mi magunk a' levelet ő felségéhez. — Helyes ; — lárma.

Bezerédi, tsendesíteni akarva a' fel háborodott elméket, mindnyájunknak tzélja, úgy mond, az eggyesség ; olly lépést ne tegyünk, hogy meg szakadjunk, meg lehetne, hogy még ennek utánna meg bánnánk.

Personalis: Én szívemből ohajtottam volna, hogy eggyütt maradhattunk volna, de így lévén a' dolog, lehetetlen, hogy ezt tégyük meg hasonlás nélkül ; — rettentő nagy lárma.

Horváth Soproniensis: Egész Dunán innen és Dunántúl való kerület meg eggyezik abban, hogy holnapra hallasztassék a' dolog.

Máriássy: Most felelek, — — itt lárma esvén, tovább nem mondhatta ; haljuk, haljuk. — Nints az az ember, a' ki az eggyességet nem óhajtaná. Nem akarunk hasonlást, senki közzülünk abban magát nem gyönyörködteti (szomoru tonuson), de tsak ugyan sajnossan esik az nékünk, hogy a' midőn a' vármegyéknek követjei kérik az Első Táblát, meg nem halgattattatnak és még tsak feleletre sem méltóztatnak, hanem tsak az a' felelet, hogy fel kelnek 's el oszolnak. Ha az az ártatlanság veszedelemben forog (értvén a' katona tiszteket), úgy tartom, hogy a' mi praesesünk írjon oda stafetaliter a' hova kelletik.

Horváth Ungvariensis:[1] Egy sem lészen közzülünk, a' ki ezt valójában szivére nem venné, de, tekintetes státusok, ha az időt meg nézzük, már 5 óra van. A' dolog ollyan, a' melly a' fejedelmet illeti és a' cardinalis libertást. Nem látom, hogy olly nagy veszedelemben forognának, hogy holnap kilencz óráig nem halladhotna a' dolog. Jó volna tehát holnapra hagyni. —

[1] Horváth Pál alispán.

Felette nagy lárma, — megint nagyobb, h*ogy* az ember szót nem halhatott — Inkei[1] hatalmassan az Első Tábla ellen.

V a y J o s e f: Mondódik ugyan, hogy meg ne szakadjunk, de nem kivánnya azt egy is közzülünk. — Látom én azt, h*ogy* a dunaiak*nak* nagy része is azt akarja — Hanem h*ogy* e x p r a e s i d i a l i d e s p o t i s m o a' dolgok félben szakasztassanak, már ez n*em* jó. Ha tehát már azokat nem salválhottyuk is, a kik actu fogságban vagynak, salváljuk leg alább azokat, a kik még szabadon vagynak. Küldjünk deputatziot Barkohoz, hogy azokat leg kissebb bántással is ne illesse és most mindjárt az informátziot is kérjük ki tőle. Ha nem subordinátussa is a' diaetának, azért még is adhat a' diaetának feleletet, akkor majd jobban szólhatunk holnap a' dologhoz. — Jó.

H o r v á t h U n g h v a r i e n s i s: Előttem szent ez a *propositio*, hanemha reflectálunk a' mai *propositio*ra, hogy Barko amoveáltossék, hogy egyez meg ezen lépésünkkel, midőn magunk correspondeálunk véle. Hátha majd azt feleli, h*ogy* ő nem tartozik felelni, mert nem tartozik az ország jurisdictioja alá. Bé mehetünk mi a' dologba az ő informátziója nélkül is.

M á r i á s s y: Jussa van az ország*nak* őtet inhibeálni.

B a l o g h: Ezt a' történetet, h*ogy* t. i. kérésünkkel nem gondolván az Első Tábla a' sessiot solválta, egy sints, a' ki szivessen fájlolhatná. De ha egy rossz esett, azt más rosszal ne tetézzük. Két száz esztendőtől fogva meg tudták azt tartani a' mi atyáink, hogy soha olly végezést nem tettek, a' mellyben mind a' két tábla meg n*em* eggyezett volna. Már is panaszolkodik az Első Tábla, hogy mi ts*ak* parantsolni akarunk néki. Mind eggyik kerülni akarja a' despotismust. Én ezt a te*kin*tetes státusok*nak* méltó figyelmetességébe ajánlom. Azt mondja ugyan Vay consiliarius, hogy mi izennyünk Barkonak, hogy azon katona tiszt urak*nak*, a' kik még szabadtságban vagynak, sem*mi* bántások ne légyen. De halszik már az, h*ogy* a' *judex* curiae írt eránt ok és így nintsenek olly veszedelemben. De ha mindjárt ezen atyánkfiainak el kellene is veszni, még is azt tartom, nem kellene olly passust tenni, melly az egész hazára elkerülhetetlen veszedelmet hozna. Sőt ha önnön magamnak is kellene el vesz*nem*, akkor is azt mondanám, h*ogy* jobb egynehánynak el veszni, mint se*m* megtartatni az egész haza veszedelmével. — Vivat, — lárma.

S z a b l o n t z a y: Igen sajnossan eshetik az, hogy a midőn a' te*kin*tetes státusok az időt meg akarják nyerni, az interimalis praeses a' sessiot solválja. Ebből nem egyéb következik, hane*m* despotismus. Azt tartanám tehát, hogy mindjárt innen küldenénk hozzá deputatziot, a melly meg mondaná nékie, hogy holnapra praefigáljon mixta sessiot és abban magát ezen aktivitásáról legitimálja. — Vivat! — sokan tapsoltak néki.

M á r i á s s y: Ugyan az a' deputatzio el mehet Barkohoz is.

P r a e s e s:[2] Ha tettzik a' te*kin*tetes státusok*nak*, kívánságokat én magam is végbe viszem, el megyek hozzája. — Nem feleltek. — Lárma.

S z a b l o n t z a y: Excellentziádot nem fárasztyuk, hanem mennyen deputatzio. — Haljuk ő excellentziáját — haljuk.

J e z e r n i t z k y: Az Istenért, ő exc*ellentziáját* halják meg.

[1] Inkey Károly táblabíró, Somogy megye második követe. Kezdetben inkább az ellenzékhez húzott, de aztán a prímás a maga oldalára vonta. (L. *Sándor Lipót iratai*, 267. l.: — Mályusz Elemér megállapítását, hogy szabadkőműves volt, nem látom igazoltnak: *uo.* 11. l. — Országgyűlési jelentéseire l. 222. l. 1. jegyz.)

[2] Ti. a személynök.

Personalis: A' tekintetes státusok leg nagyobb sérelmeket abban látom lenni, hogy ezeknek a' tiszt uraknak semmi bántások ne légyen 's azt én meg mondom, hogy Barkoval szóljon, hogy semmi illyest ne tselekedjen. Ez bizony keserves állopot, — látom, hogy sokan rá állanak arra, a' mit Balogh úr mondott, hogy illy lépést, a' melly hasonlást okozna, ne tégyünk.

Darvas: Azt tartom, ez nem lesz elegendő. Consiliarius Vay azt mondotta, hogy izennyünk Barkonak az eránt, hogy azoknak, a' kik még szabadon vagynak, bajok ne légyen. Soha jobban öszve nem gyalulhattyuk sérelmünket, a' melly ma a' sessionak solváltatása által lett, hanem így. Tehát inhibeáltossék Barko az ország által.

Batskádi: Illetlen volna, szégyen, gyalázat, ha egy ország még hozzá deputatiot küldene.

Vay István szóllani akart, de sokáig a' lárma miatt nem szólhatott; — haljuk, haljuk Vay István urat. A' personalis mosolyogva monda, tessék fel állani a' székre az úrnak. Hiszen nem akarok, úgy mond mosolyogva Vay, cathedrába állani. De osztán fel álván, így szólla: Meg köszönhettyük ő excellentziájának, hogy magára méltóztatott ezt a' követséget vállalni, de tsak ugyan el nem titkolhatom azt, hogy nékünk nem igen nagy hajlandóságunk vagyon azokhoz a' praesidialis actusokhoz. Azt tartanám tehát, hogy deputatio küldetnék hozzá. Ez igaz az, hogy tsak formalitas, de mindazonáltal a' publica deliberatiohoz illendőbb. Más reflexiom az, hogy a' sessiot a' mi akaratunk ellen solválni nem illik, — est actus despoticus, még pedig, a' mint némellyek mondják, hogy azt mondotta volna ő excellentziája: ex attributa mihi potestate solvo, nem halgatván meg elébb az Első Táblát is. Emlékezhetnék arról ő excellentziája, hogy mi confirmáltunk interimaliter a' praesidiumában és ezt azért, mert reménylettük, hogy így nem fog tselekedni. El várjuk tehát, hogy holnap magát ez iránt legitimálja. — Ekkor fel kiáltottak: írásban menjen.

Almássy: Én is azt tartom, hogy nem kell hasonlást tenni, mert concordia res parvae etc.[1] De kell vigyázni arra is, hogy fenn tartsuk a' just. Ha a' király maga tette volna ezt az actust, mitsoda despotismus jelének tartanánk? Mi még azt izentük, hogy kérjük az Első Táblát. Ha izentek volna valamit, még is tsak tűrhető lett volna, de semmit sem izenni, már ez ollyan dolog, a' mellynek in saecula lehetnek consequentziái. Tehát a' dignitássa a' nationak azt kivánja, hogy meg izennyük — talán lehetnek okai ő excellentziájának, meg kell először őtet halgatni. Ha a' király ellen fenn tartyuk jussainkat, tartsuk fenn magunk között is. Másik az, hogy az által, ha Barkohoz valaki küldetik, a' ki őtet meg kérdezze, erre az országnak jussa van 's ezzel semmit a' haza ellen nem tselekeszünk.

Máriássy: Mivel az ország dignitássával ellenkezik egy generálishoz deputatziot küldeni, tehát a' mi praesesünk kérdeztetné meg őtet. — Jó.

Ebergényi[2] azt ítélte, hogy minden tsak holnapra hagyassék. — Lárma.

Personalis: Tehát majd küldök hozzá valakit nevemben, mint praesesnek, a' ki őtet ez iránt meg kérdezze. A' mi pedig a' judex curiaehez rendelendő deputatiot illeti, nem tudom, abban meg maradnak-e' a' tekin-

[1] Célzás az ismert latin közmondásra: Concordia res parvae crescunt, discordia maximae dilabuntur.

[2] Ebergényi István kir. tanácsos, Vas megye második diétai követe.

tetes *státusok*, h*ogy* most mindjárt menjen? — Meg, feleltek nagy fel szóval, — némellyek p*edig* disputáltak, hogy hagyassék holnapra.

J e z e r n i t z k y: Mi a' haza boldogságát akarjuk építeni, de úgy tettzik, hogy mind ts*ak* romlást akarunk. Mind ezen sérelmünk másképp is meg orvosoltathatnék — ugy is mixta sessio lesz; — azt tartanám tehát, hogy holnap gyülnénk öszve és először küldenénk deputátziót az Első Táblához, a' melly ebbéli panaszinkat elő adná. — Nem, — oszoljunk el, — lárma —

A l m á s s y: Senki sem disputálja, de még a factumot s*em* tudjuk jó szerint, azért szükséges a' deputa*tzio*. — Lárma —

P e r s o n a l i s: Végezzük el, te*kintetes státusok*, azt mondják némelyek, h*ogy* a' deputatziot holnapra hadjuk — lárma. A' dunaiak, nevezetesen Horváth,[1] Benyovszki,[2] hogy maradjon holnapra; a' tiszaiak, hogy n*em*, hanem ma menjen.

S t e p h a n u s V a y: Ezek az urak (mutatván a' dunai táblára), a' kik itt elől ülnek, azt akarják, h*ogy* holnap menjen; de itt ez az egész tábla — a' tiszai — meg eggyez 's azon a' táblán is sokan vélünk tartanak — ezen szavára sokan a' dunai táblán fejekkel bizonyították. — Lárma. — Maradjon holnapra, kiáltának sokan. Mások: deputa*tzio* menjen.

S z a b l o n t z a y: A' tiszai kerület meg eggyezett, hogy menjen, a' dunaiak közzül is sokan azt kívánják. — Lárma.

S z e n t - I v á n y i:[a] Meg eggyezünk, h*ogy* menjen, de ts*ak* solemnis ne legyen.

J e z e r n i t z k y:[b] Soha még ez nem történt — a lárma félben szakasztatta véle szóllását; — kiáltás: Neveztessenek a' deputátusok. M i s i t s[3] kiabál, h*ogy* holnapra hallasztassék.

S z a b l o n t z a y: Ne töltsük az időt.

J e z e r n i t z k y: Ts*ak* ezt fontolják meg a' te*kintetes státusok*, hogy soha még az n*em* történt, h*ogy* edgyütt lévén az egész státusok, a' *judex* curiaehez deputa*tzio*t küldöttek volna. — Lárma.

P e r s o n a l i s: Declarálja hát minden nemes vármegye követje, mi légyen, m*ert* másképp vége nem lesz. — Lárma.

S t e p h a n u s V a y: Tsudálkozom, h*ogy* exc*ellentziád* votumra akar menni.

P e r s o n a l i s: Nohát solennis legyen-e'?

— Nem —

M á r i á s s y: Négy *ember* elég, — minden circulustól egy.

Azután a' personalis kénteleníttetett nevezni. Vay Istvánt[4] és Almássyt

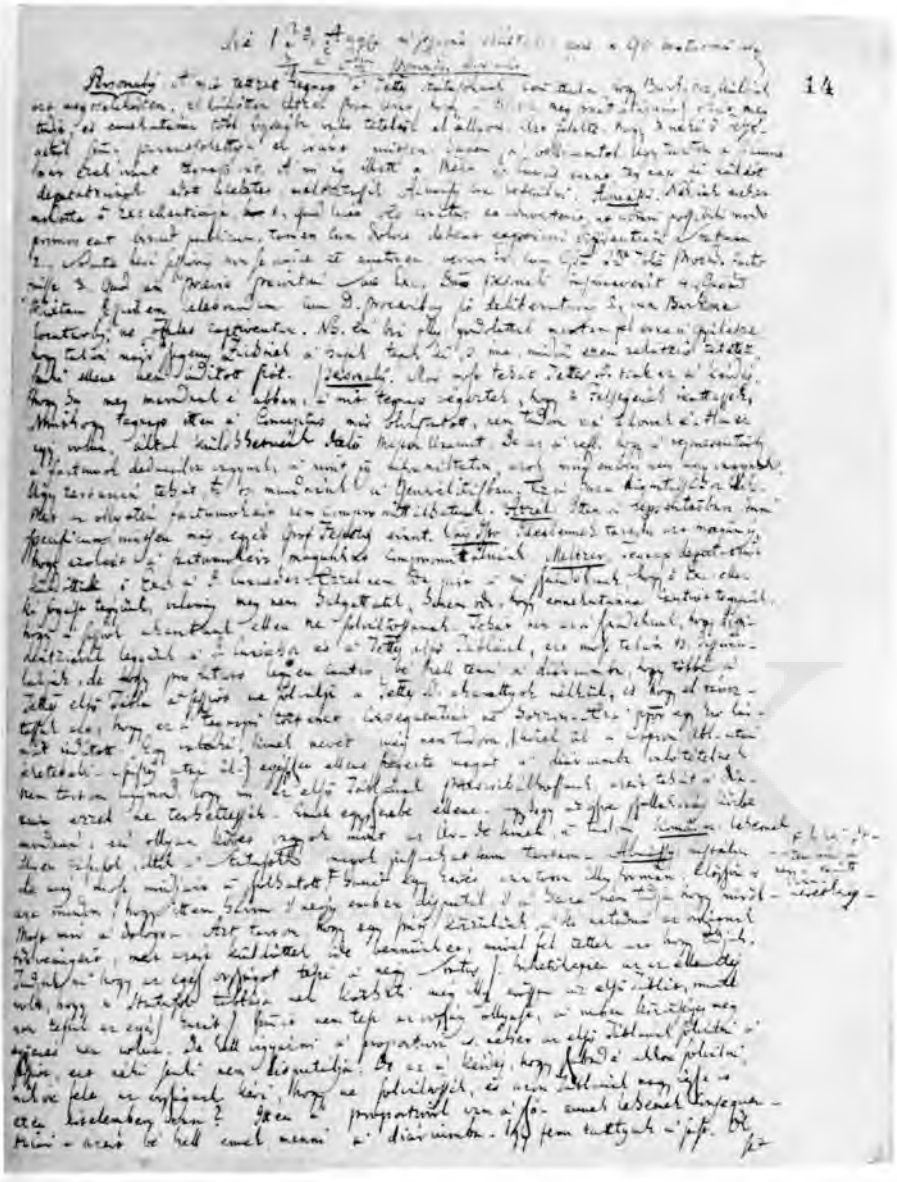
[a] A kéziratban rövidítve így: Sz. Iv.
[b] A kéziratban rövidítve így: Jezer.

[1] Horváth Zsigmond soproni, vagy Horváth József veszprémi követet érti.

[2] Benyovszky Mihály (az ismert Móric gr. unokatestvére), Pozsony megye első alispánja és országgyűlési követe. Lipót király a „megbízhatatlanok" közé sorolta. (*Nagy Iván*, I. 311. l. és Kallós Lajos—Kerekesházy József, *A madagaszkári király családja*. Bp. 1937, 18. l.; *Sándor Lipót iratai*, 444. l.; országgyűlési magatartására: *Marczali*, II. 292. l.)

[3] Missich József, Esztergom megye első alispánja és első diétai követe.

[4] Vay István († 1800) kir. tanácsos, II. József alatt a pécsi tankerület főigazgatója, az országgyűlésen Szabolcs megye követe. Testvérével, Józseffel együtt a protestáns ellenzék egyik vezéralakja. Lipót király a „veszélyes" emberek felsorolásakor a 4. helyen említi, mondván: tehetséges és erőszakos, ő szervezte a Szabolcs megyei ellenállást. (*Nagy Iván*, XII. 104. l.; Lipót véleménye: *Sándor Lipót iratai*, 441. l.; országgyűlési magatartására sok adat: *Marczali*.)



Részlet Őz Pál országgyűlési naplójából.
(L. 231. l.)

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

tudom, hogy deputálta, kit még ezen kívül? [1]

Ezzel a' sessionak vége lett.

Másnap, augusztus 13-án reggel 9 órakor folytatta az Alsó Tábla a Graeven-ezred tisztjei ügyében a tanácskozást. Őz naplója ezt így adja elő :

Personalis: A' mit tettzett tegnap a' te*kintetes* státusoknak committálni, hogy Barkohoz küldjek, azt meg tselekedtem. El küldöttem Atzél prot*onotarius* urat, hogy a' tisztek meg fogattatásának okát meg tudja és ennek utánna több fogságba való tételtől el állyon. Azt felelte, hogy ő néki ő felségétől sem*mi* parantsolattya ez iránt nintsen, hanem a' bellicumtól. Ugy tartom, a' j*udex* curiae már ezek iránt tegnap írt. A' mi pe*dig* illeti a méltó*ságos* j*udex* curiae eránt tegnap ki küldött deputatzionak adott feleletet, méltóztassék Almásy úr referálni.

Almássy: Nékünk ezeket mondotta ő excellentziája, 1.) Quod licet om*nes* conatus eo converterit, ut omni possibili modo promoveat bonu*m* publicum, tamen cum dolore debeat experiri diffidentiam statuum. 2.) Solutae heri sessionis non se unice es*se* auctorem, verum id cum *consen*su inc. Ta*bu*lae Procer*um* factu*m* fuisse. 3.) Quod jam praevie privatim suae ex*cellentiae* dom*ino* personali insinuaverit. 4.) Quoad mixtam sessionem celebrandam cum d*omninis* proceribus sit deliberaturus. 5.) Cum Barkone locuturus, ne offic*ia*les captiventur. (Nb. én biz olly gondolattal mentem fel erre a' gyűlésre, hogy talán majd szegény Zichinek a' haját tépik ki 's imé, midőn ezen relátzio tétetett, senki ellene nem indított szót.)

Personalis: Már most tehát, te*kintetes* s*tátusok*, tsak az a' kérdés, hogy ha meg maradunk e' abban, a' mit tegnap végeztek, hogy ő felségének írattassék. Minthogy tegnap itten a' conceptus már olvastatott, nem tudom, rá állonak e'. Ha ez így volna, által küldhetnénk ítélő mester uramat.[2] De az a' ref*lexiom*, hogy a repraesenta*tzio*ban a' factumok deducálva vannak, a' mint pe*dig* informáltatom, azok mindenben nem úgy vagynak. Ugy tartanám tehát, h*ogy* ts*ak* maradnánk a' generalitásban. Ez a' haza dignitássához illik. Mert az ollyatén factumokért nem compromittálhatunk.

Atzél: Itten a repraesenta*tzio*ban semmi specificum nintsen más egyéb gróf Festetits eránt.

Vay István: Illetlennek tartom azt magam is, hogy azokért a' factumokért magunkat compromittálnánk.

Meltzer:[3] Tegnap deputatziot küldöttünk ő ex*cellentziájához*, a' j*udex* curiaehez. Ezzel nem oda járt a' mi szándékunk, hogy ő ex*cellentziája* ellen ki fogást tégyünk, valamig meg nem halgattatik, hanem oda, hogy ennek-utánna cautiot tégyünk, hogy a' sessiok akaratunk ellen ne solváltossanak. Tehát nem az a' szándékunk, hogy diffidentziával légyünk a' j*udex* curiaehoz és a' te*kintetes* Első Táblával, ezt most talán ts*ak* dissimuláljuk, de hogy pro futuro legyen cautio, bé kell tenni a diáriumba, hogy többé a' te*kintetes* Első Tábla a' sessiot ne solválja a te*kintetes* s*tátusok* akarattyok nélkül, és hogy el távoztassuk azt, hogy ez a' tegnapi történet consequentiát ne hozzon.

[1] A deputáció három tagból állt : Almássy, Vay István és Németh János ítélőmester. *(Naponként való jegyzései,* 96. l.)

[2] Atzél István személynöki ítélőmestert, aki előző nap a fölterjesztést fogalmazta.

[3] Kellemesi Melczer László, Borsod megye második alispánja és második diétai követe, később a Kir. Tábla ülnöke. (Életrajzi adatai : II. k. 274. l. 7. jegyz.)

Ez a' *propositio* egy kis lármát indított. Egy valaki, kinek nevét még nem tudom (közel ül a' soproni ab*legatus* után, feketebeli, Spisits után ül)[1] egésszen ellene szegezte magát a' diáriumba való tételnek. Nem tartom, úgy mond, hogy mi az Első Táblának praescribálhossunk, azért tehát a' diárium ezzel ne terheltessék. Ennek egyszeribe ellene, — úgy hogy az öszve szollakozás közbe mondaná, én ollyan követ vagyok, mint az úr, — de kinek, nem tudom.

K o m á r o m i: [2] Lehetnek illyen cásusok, illik a' státusok*nak* magok jussaikat fenn tartani.

A l m á s s y: instálom — — de még most mindjárt *nem* szólhatott, hanem egy kevés vártotva illy formán: Először is azt mondom, hogy itten három 's négy ember disputál s' a' haza nem tudja, hogy miről. — (Nevetkezés.) — Most már a' dologra. Azt tartom, hogy egy sints közzülünk, a' ki ne tudná az országnak törvénnyeit, mert azért küldöttek ide bennünket, mivel fel tették azt, hogy tudjuk. Tudjuk mi, hogy az egész országot tészi a' négy státus (hihetőképpen az az ellenvetés volt, hogy a Státusok Táblája nem kötheti meg illy erőssen az Első Táblát, mivel nem teszik az egész hazát), sem*m*it nem tesz az ország ollyast, a' miben közönséges meg eggyezés nem volna. De kell vigyázni a' proportiora is. Lehet az Első Táblának solválni a' sessiot, ezt néki senki nem disputálja. De az a' kérdés, hogy szabad e' akkor solválni, mikor fele az országnak kéri, hogy ne solváltossék és azon táblának nagy része is ezen értelemben van? Itten a' proportioról van a' szó — ennek lehetnek consequentziái — azért bé kell ennek menni a' diáriumba. Igy fenn tartyuk a' just. Ők sem praescribálhatnak nékünk — Vivat.

P e r s o n a l i s: De tsak az a' kérdés, mi megy a' diáriumba?

A b l e g a t u s de quo ante:[3] Én annak a' vármegyének, a' melly engemet küldött, olly rep*rae*sentánsa vagyok, mint az úr. — Lárma.

P e r s o n a l i s: Tekintetes státusok ez illyetén personalitásokra ne mennyünk, arról van a' szó, hogy mint kell bé menni néki a' diáriumba. A' mit Almásy úr, úgy mint feleletet referált, azt természetessen bé kell tenni. In reliquo mitsoda salvatélát akarunk tenni?

N é m e l l y e k: P*rae*scindállyunk ettől.

J o s e p h u s V a y: Mi úgy gondolkozunk, h*ogy* nékünk ebben sérelmünk vagyon. Mindnyájan hazafiak vagyunk, dissimuláljuk ezt a' dolgot, de pro futuro jussunkat fenn tartsuk.

P e r s o n a l i s: A' hát tsak abban fog állani, hogy ennek utánna ha midőn kívánjuk, h*ogy* a' sessio tartoztassék, elébb ne solváltossék.

J e z e r n i t z k y: Minekutánna kérdés van arról, hogy miképpen tartsuk fenn jussainkat, h*ogy* t. i. midőn mi fontos és jeles okokbul kivánjuk, hogy a' sessio ne solváltossék. Ez meg lesz, ha azt mondjuk, hogy jeles vélünk közlött ok nélkül ne solváltossék. Mert nékünk leg nagyobb sérelmünk a' volt, hogy minekelőtte az ok tudtunkra adatott volna, az mondatott: ex attributa auctoritate solvo. — Jó.

P r i l e s z k y: Tégyük bé, hogy ennekutánna az Első Tábla jobb confidentziával légyen hozzánk.

[1] Valószínűleg Boros Ferenc, Vas megye első alispánja és első diétai követe, aki követtársával, Ebergényi Istvánnal együtt Sopron és Zala megye követei közt ült.

[2] Nyilván Komárom megye valamelyik követét érti, vagy Bajcsy János alispánt, vagy Tajnai János táblabírót.

[3] Valószínűleg a már említett Boros Ferenc, Vas megyei követ.

Jezernitzky: Ez eránt deputatziot kell küldeni, hogy értésére légyen az Első Táblának, *hogy* mi sem kívánjuk az ő hírek nélkül solválni.

Prileszky: Jól vagyon, hiszen ennek úgy is köz akarattal kell determinálódni. — Meg eggyeznek ebben a' te*kint*etes státusok?

— Meg. — Sibongás, discursus.

Personalis: Azt izeni ő exc*ellentziája*, hogy mindjárt jön a' deputa*tzio*, tehát várnánk meg.

Ekkor jelentette Báts vármegye második követje,[1] hogy mostanában vett volna levelet Dániel oberstlaydinántól, a' mellyben két okát adja fogságának. 1.) hogy levelezett a' vármegyékkel, 2.) hogy némelly tiszteket más divisioból ebbe az itten valóba által tett, hogy ezek itten panaszt tehessenek. Ez a' circumstantzia a' tegnapi repraesenta*tzio*ban nints. Azért azt vélném, hogy a' rep*raesentatzioba* bé kellene tenni ezt a' clausulát: mediate vel immediate, mert másképp őtet nem sálváljuk, mivel ő a' vármegyékkel correspondeált.

Deputatio érkezett az Első Tábláról. Szerdahelyi[2] illy formán adta elő az izenetet: A te*kint*etes Első [Tábla] a' tegnap esett solutiója eránt a' sessionak azt izeni, hogy már későn lévén az óra és valami támodást észre vévén a' *judex* curiae, meg tekintvén azt is, hogy a' rep*raesentatziot* jól meg kellene fontolni, a' fő rendek akarattyára a' sessiot solválta. De *hogy* sem*mi* időt ne hallasszon, legottan levelet küldött ő felségéhez, hogy addig is, míg a' haza közben veti magát, azon tiszt urak*nak* sem*mi* bántások ne légyen. Küldött ugyan még tegnap más stafétát is Zimonba Vallisnak,[3] hogy a' Graefen regementbéli tiszte*knek* sem*mi* bántások ne légyen, mig resolu*tio* nem jön ő felségétől. Meg szóllította Barkot is. Arra azt felelte Barkó, a' mint a' levél is, a' melly imhol van németh nyelven írva, hogy azon tiszt urak sem*mit* nem szenyvednek, hanem ts*ak* hogy őket parantsolatot vévén transponálta. De assecurálja, *hogy* ezeket a' transpos*itio*kat sem fogja folytatni és hogy az itten lévő tiszteknek sem*mi* bántások nem lészen. Oberstwachmeister [— — — —][a]urat is magához hivatta, a' ki is assecurálta, hogy éppen nem abból az okból vagyon, h*ogy* Festetits és Latzkovits szenyvednek. Mondotta azt is, hogy parantsolattya vagyon onnan fellyül, hogy azokkal a' tisztekkel, a' kik instantziát adtak, igen gyengén bánjon. Oberstlajtinánt Danieltől p*edig* levelet vett, d*e dato* 7*a* Augusti, a' mellyben írja, h*ogy* a' regementnél van és kommandéroz. Halotta annak utánna estve ő exc*ellentziája*, hogy azon tiszt úr, a' ki tegnap itten volt,[4] fogva volna. Meg kérdezte egyszeribe azon Oberstw*achmeister* urat, h*ogy* igaz e', de azt mondotta, hogy nem. És hogy bizonyos az, h*ogy* nem volt fogságba, onnan ki tettzik, mert ma azon tiszt úr ő exc*ellentziájánál* magát jelentette. Dániel úr pedig szabadon jár és comandiroz. Festetits gróf is Bétsben szabadon jár. Ezeket ts*ak* azért jelenteti az Első Tábla, hogy ebből is tessék ki, hogy sok hazug hirek szoktak költetni és hogy nem lehet mindent előre hinni. Azt ítélné tehát az Első Tábla, hogy most a' rep*raesentatio*tól praescindáltotnék, hanem mikor a' deputa*tzio* ő felsége

[a] A név helyét Őz üresen hagyta kéziratában.

[1] Kászonyi Ferenc táblabíró.

[2] Szerdahelyi Gábor (1742—1813), ekkor curzolai (Bosznia) c. püspök, később besztercebányai püspök. (Életrajza: Kollányi Ferenc, *Esztergomi kanonokok*. Esztergom, 1900, 381—383. l.; *Szinnyei*, XIII. 803—805. h.)

[3] Wallis Mihály János gr. táborszernagy.

[4] Vincze János főhadnagy (l. 216. l. 2 jegyz.).

invitatziojára fel megy, írattatnék különössen, hogy azoknak, a' kik a' házához folyamodtak, semmi bántások ne légyen. — Ha tettzik ezt a' levelet Barkotól el olvasni, itten van ; 's azzal a' personalisnak által adta.

El menvén a' deputatzio, fel vette a' personalis a' levelet mondván, hogy az által adattatott a' végre, hogy ki tessék, hogy a' deputatzionak mondása meg eggyez a' levélnek contentumával. meg nézte 's mondotta, hogy abban semmi egyéb nintsen, hanem a' mit a' követség elő adott. Némellyek mondák, hogy olvastassék. Ezen mindjárt zajgani kezdettek, mások az olvasást szükségtelennek tartván.

Personalis: Ugy tartyák nagyobb részént, hogy nem szükséges olvasni.

Szent-Iványi:[a] Vagy magyarra vagy deákra fordíttassék először, 's azután lehet olvasni, de németül nem. Megint mások : olvassuk, — nem olvassuk —

Máriássy: Tegnap a' volt itten a' több beszédek között, hogy tudakoztassék meg Barko a' dolognak mivoltáról. Nem látom tehát okát, miért ne kellene azt el olvasni, a' miből ezt meg tudhattyuk. — Lárma. — Sokan: szükségtelen. Elég, hogy meg nézte excellentziád.

Personalis (által adván Jezernitzkynek) mondá : kiki privative el olvashattya. — Zaj. —

Jezernitzky: Én nem tudom, miben ütköznek meg a' tekintetes státusok ; ez is tsak próba, hogy igaz az, a' mit mondottak a' praesesek, miért kellene el olvasni. A' ki akarja, olvassa el.

— Már a' német nyelvtől egésszen el akarunk állani, német levelet tehát olvasni nem akarunk. —

— Megint némellyek : olvassuk el, — ne olvassuk. —

Pogány úr[1] már kezébe vette volt, hogy olvassa, a' többiek kiabáltok, hogy ne olvassa, — maga Pogány nevetett, kezében tartván a' levelet.

Szent-Iványi:[b] A' vármegyéktől a' németh parantsolatokat vissza küldöttük, itt pedig német levelet akarunk olvasni.

— Nem kell olvasni, — kiáltották.

Praeses: Illyen tsekély kérdések a' főbb dolgokat nagyon hátráltottyák. Mind egy, akar olvastatik, akar nem. — Ismét némellyek: olvastassék.

Pogány úr most abban volt, hogy olvassa, sőt talán el is kezdette, jóllehet én nem halhattam a' zaj miatt ; mások ellenben : nem.

Inkei: Ne halladjon az idő, valamit végezzünk.

Personalis: Mennyünk a' dologra. Az Első Tábla előnkbe adta, hogy ő excellentziája a' judex curiae írt a' katonák eránt ő felségének. Az igaz is, én magam ott voltam 's láttam, ott volt Almássy úr is. Meg kell azt vallanom, hogy olly szépen írt, hogy már szebben nem lehet. Azt is izeni az Első Tábla, hogy az itten levő katona tiszteknek semmi bántások nem lészen, a' generális magára vállolja a' responsiot. Ugy tartanám tehát, hogy ezt a' dolgot most tsak el lehetne mellőznünk és tsak mindjárt a' deputatzio dolgát vennénk elő.

Benyovszky: De ő excellentziája a judex curiae azt írta ő felségének, hogy míg az ország magát közben veti. Erre a' volt a' felelet : Hiszen ez meg áll, mert ha deputatzio megy fel, az akkor meg mondja.

[a] A kéziratban rövidítve így : Sz. Iv.
[b] A kéziratban rövidítve így : Sz. Iv.

[1] Pogány Lajos, Bereg megyei követ.

Jezernitzky: Koránt sem szándéka az a' te*kin*tetes státusok*nak*, hogy ez a' dolog el mellőztessék, mert kivánják ezt érzékenyen elé' adni. Hanem az itt a' kérdés, most mindjárt kell é' annak meg lenni, vagy pe*dig* ts*ak* deputa*tzio* által. Én azt tartanám, hogy a' deputa*tzio* adná által ez iránt való repraesenta*tzio*nkat és *gene*ralis amnestiát kérjen, hogy azok*nak*, a' kik recurráltak, sem*mi* bántások ne légyen.

Ekkor Kornis jelenté, hogy a' j*udex* curiae hivattya által, meg engedik e' a' *státusok*?

Personalis: Tsak menyen az úr.

Szulovszky: A' tegnapi végezés a' volt, 1.) ho*gy* repr*aesentatzio*t irjunk ő felségének. 2.) hogy deputa*tio* ne mennyen mind addig, mig erre válosz nem jő. (Egy valaki: Nem, — úgy mond. — Folytatta Szulovszky.) Benyovszky úr jól vette fel ezt a' dolgot, ho*gy* a' j*udex* curiae úgy írt, ho*gy* míg a' haza közbe veti magát. Azonban úgy tartom, míg a' deputa*tzio* el készül, el jöhet addig a' válosz.

Máriássy: Illetlennek látom én azt, hogy a' melly levélben ő felségét invitálni fogjuk, ezt is belé keverjük. Kell hát írnunk.

Jezernitzky: Én azt tartom, ho*gy* a' superabundans cautela nem árt. A sem árt, ho*gy* ha most mindjárt küldünk repr*aesentatziot*, a' sem, ha a' deputa*tzio* viszi fel. De változott a' tegnapi *circ*umstántzia. Mert már most a' tisztek nintsenek ollyan veszedelemben. Ha pedig akarnak a te*kin*tetes státusok írni (mert n*em* tzélom az, hogy az invitáló levélben tegyük ki) lehet akkor is különössen írni. — Approbat Inkei.

Almássy: E' nehéz állapot. Mert a' mennyit kell tekintenünk a' decisiot, annyit kell nézni a' circumstántziákra is, hogy a' confidentziát meg nyerjük. El tökéllettük volt tegnap, hogy ő felségét közinkbe invitáljuk, de azt még is el hallasztottuk a' tiszteknek sérelméért. Ezeket el hittük egy tiszt szavára. Most változik a dolog. Mert más informátziot veszünk, még pedig szintén egy tiszt által és így a' tiszt tisztel jön collisioba. Kérdés tehát, mellyik erőssebb? Én azt tartom, ho*gy* az utolsó. Mert Dániel írt, mint com*m*endánssa a' regementnek. Azt akartuk, hogy el hárítsuk a' veszedelmet; már most a' *gene*rális assecurál bennünket, hogy nem lesz semmi bántások.

Luby et alii: Ez a' levélben nintsen.

Almássy: Akkor magam is ott voltam, mikor Skaritza obester[1] a' j*udex* curiaeval lévén, mondotta, ho*gy* parantsolattya van Barkótól, *hogy* ne bánnyon keménnyen a' tisztekkel. Tehát már a' *circ*umstántzia változott. Mindazonáltal azt tartom, hogy mindjárt irjunk, hogy meg mutassuk ezek*nek* a' tiszt urak*nak*, hogy sem*m*it el nem mulasztottunk 's azután mennyen a' deputa*tzio* és sürgesse. — Jó.

Illésházy: A' decisumnak a' volt a' vége, ho*gy* ezek a' tiszt urak szabadságban légyenek. 2.) Hogy olly homályos feleletet ne vegyenek követjeink, a' mint már történt; tehát azt tartom, hogy inhaereáljunk.

Muslay: A' Báts vármegye követ úrnak írt levélben panaszolkodik Dániel. Barkonak relátzioja pe*dig* az utóbbi levélben fundáltotik. A természetes dolog, hogy az illyetén dolgokban kiki magát menti. Lehetne tehát még is *gene*raliter írni, el hagyván a' factumokat. A' nemzet dignitássa azt kívánja, ho*gy* a' mit egyszer végzett, azt más nap meg ne változtassa.

Jezernitzky: Tsak ez a' circumstántzia, hogy a' Báts vármegyei követ úrnak írt levél 2da Augusti van dátálva, a' melly pe*dig* Skaritzának jött,

[1] Skaricza csak őrnagy volt még ekkor.

de 7ª. Továbbá nem panaszolkodik azon Dániel, hogy fogságban vagyon, hanem ts*ak*, hogy Vallis őtet ki küldötte házából. — Elég ez, felelének nagy meg indulással.

P e r s o n a l i s : Ne mennyünk olly igen messze a' dologtól, írjunk hát.

D a r v a s : Tegnap ezt a' dolgot annyira szivünkre vettük, hogy majd nem hasonlás lett közöttünk és az Első Tábla között. Most el akarunk attól állani, ámbátor oda által van az ítélő mester és talán reá is áll az Első Tábla.

P e r s o n a l i s : Itt van a' levél (mellyiket értette, n*em* tudom, talám Skaritzának írottat), Báts vármegye ablegatussa jelentette, hogy Dániel úr azt írja, hogy Vallisnál lévén, ez őtet le motskolta, rebellisnek, perduellisnek mondotta és ezen motskok között házából ki parantsolta. Azt ugyan nem írja, hogy fogságban volna.

Ezután meg egyezvén abban a' státusok, hogy mindjárt most tétessék repraesentatzio,

A t z é l protono*tarius* elő állott, mondván : Tegnap ugyan már el olvastam a' conceptust, de mivel némelly c*ir*cumstantziák változtak, meg kellett némellyekben változtatni. Tsak g*ene*raliter tettem. Ezt előre botsátván, el olvasta a' conceptust, mellyre mondának : Jó van. — Ez után némelly reflexiok tétettek.

P r i l e s z k y : Azokról is légyen emlékezet, a' kik a vármegyékre recurráltak. Bátsi követ is ugyan ezt reflectálta. — Meg van már, felelének néki.

S z a b l o n t z a i : G*ene*rális Barko eránt való refl*exio* ki maradt (a' tegnapib*an*, a' mint az el olvastatott, volt az is, h*ogy* Barko innen másuvá tétessék és ide magyar jöjjön).

P e r s o n a l i s : Mitsoda reflexio?

— Hogy kéretessék ő felsége, úgy mond Szabl*ontzai*, hogy ide más com*m*emdáns jöjjön. — Mellyre sokan : erre nem állunk, — sibongás. —

V a y I s t v á n : Reflexiom van ebben, h*ogy* a' van, h*ogy* ts*ak* azok eránt kérjük ő felségét, a' kiknek crimenül tulajdoníttatik a' recursus. Az minden politika ellen volna, ha ezt világossan mondanák. De azért meg lehet az, h*ogy* titkossan bé megy ez a' causájokba. Békellene tehát tenni, h*ogy* a' kik*nek* ne*m* imputáltotik is, de fogságban vagy*nak*, mivel p*rae*sumtio vagyon a' felől, h*ogy* azért tétettek fogságba, meg engedtessék.

A t z é l : Benn van már ez. Mert itt van : quaqua ratione . . .

S t e p h a n u s V a y : Ez a' quaqua r*ati*one láttatik ugyan valamenynyire sálválni.

P e r s o n a l i s : Ugy vettem fel az úrnak beszédjét (Vay István úrnak), hogy ts*ak* azokra megy, a' kik nár fogságban vagynak, a' többiekre p*edig* ezt kiterjeszteni n*em* lehet. Mert úgy in infinitum mennénk.

Ugy vagyon — felele Vay.

J e z e r n i t z k y : Én úgy vészem fel Vay urnak szavait, hogy mind azokra tartozik, a' kik a' recursusokba influáltak.

A l m á s s y : Meg maradhat a' conceptus, hanem tsak azt kell oda tenni, quod quia p*rae*sumtio est ideo esse eos in captivitatem datos.

J e z e r n i t z k y : De meg lehet, hogy most nintsenek még fogva, még is ezután meg fogattatnak ugyan ez okból, tehát kell azt tenni, a' mit mondék.

A l m á s s y : Nem tudom, ha vallyon jó-lészen e' az úgy. Mert kell a' disciplinára is vigyázni. Ha azt mondjuk, hogy mindég mixta investigatio légyen, okot adunk az exorbitantiára, a' melly veszedelmes.

Horváth Ungvariensis: Hozzá kell tenni, ut intra regnum sit illa mixta investigatio. Mert Festetits Bétsben van már most is.

Máriássy: Egy szótskát szeretnék hozzá tétetni: Ad nos per comitatus.

Atzél: Benne van már ez.

Horváth sürgette, hogybelé tétessék: ut investigatio sit intra regnum.

Josephus Vay: Nékem scrupulusom vagyon abban a' clausulában, a' hol a' mondatik: ne diffidentia sit inter nos et committentes. Mert mi nem azért repraesentáljuk ezt, mivel talám a' committenseinktől tartanánk, hanem azért, mivel a' törvény ellen van.

Atzél azzal mentette magát, hogy azért tette, mivel némellyek nem akarták tétetni: diffidentia inter principem et populum. Innen azt tettem okul, hogy el nem halgathattyák a' státusok, mivel másképp azok, a' kik által ide küldettenek, diffidentziával lennének hozzájok.

Vay Josef: De tsak rossz consequentia lehetne abból.

Szablontzay elő hozta ismét a' Barko eránt való propositiot, de mások azt ítélték, hogy ezt nem kell bé tenni.

El olvasta Atzél ismét, Vay Josef reflexiojára ezt a' correctiót tévén: universalem populi diffidentiam erga nos causabit.

Vay Josef: Jobb lenne talám így: silentium nostrum reipublicae obesset.

Personalis: Jobb is tsak így generaliter tenni.

Domokos: Azt, hogy securitas comitiorum turbaretur, ki kell hagyni. Mert azt a' consequentziát lehetne belőle ki hozni, hogy mi félünk a' néptől és a' committenseinktől; — sokat importál az.

Szemere: El nem halgathattyuk azt, hogy Vallis Dánielt ollyan illetlen szókkal illette, mert azzal a' hazát is meg sértette.

El olvasta Atzél ismét, hozzá adva lévén már most: contumeliose perduelles appellari, ex regiminibus transferri. Némellyek: ahoz, quod reipublicae obesset, lehetne tenni: summopere.

Jezernitzky: Tegyük: diffidentiam in animis excitare posset.

Atzél: Hadjuk azt el, ne videamur diffidentiam erga regem significare. — Jól van az, mondának sokan. Mennyünk tovább. Tovább olvastatott. Midőn arra a' szóra jött Atzél: „quaqua ratione", Rátonyi meg szóllalt, mondván, ki lehetne azt hagyni. Mellyre Atzél: azután szóljon, úgy mond, ha a' paragraphusnak vége lesz. Mikor egészen el olvasta, sokon vivátot mondottak néki, nevezetesen Prileszky, Balogh. Azután kérdés adódott elő, hogy nints benne, ut investigatio sit intra regnum. Erre Atzél azt felelte, hogy a' magyar nemes ember mindenkor mondhattya azt, ego extra regnum non possum judicari. A' dolog hát abban maradt.

Azután meg neveztettek a' deputatások, a' kik által vinnék az Első Táblához ezen conceptust.[1] Mikor ez meg volt, mondá a' personalis, hogy meg jelentheti az Első Táblának, hogy ámbátor az elő számlált dispositiok meg vagynak is téve, mindazonáltal a' tekintetes státusok úgy vélik, hogy a' repraesentatiot el mulatni nem lehet és erre való nézve közlik is a repraesentatio conceptusát és el várják egyszermind a' tegnapi izeneteiknek többi punktumira való feleletet. In reliquo, kell e' még valamit mást izenni, nem tudom. — Helyes.

[1] Névsoruk közölve: *Naponként való jegyzései*, 100 l.

Ekkor által mentem az Első Táblához, a' holott is el olvastatván a' repraesentatio, semmi ellenvetések nem voltanak, hanem tsak némelly reflexiók tétettenek. A judex curiae ime mindjárt azt jegyzette meg, 1.) hogy ezt a' szót, perduellis, ki kellene hagyni, mivel azt tsak privata correspondentziából tudják némellyek. Az ollyatén privata collocutziok pedig nem lehetnek egy egész ország repraesentatiojának objectumai.

Teleky gróf[1] ehez azt tette : neque regnum debet privatorum facta propalare. Haller[2] is abban az értelemben volt, hogy ki kell hagyni.

Második reflexiója a' judex curiaenak a' volt, hogy a' mixta investigatio nem lehet, mivel már némelly része a' magyar regementeknek Belgium felé ment, némelly része ott is van. Meg lehetne pedig, hogy azok között is találtatnának ollyan tisztek, a' kiknek influxusok volt a' recursusokba. Hogy lehetne ezekre nézve mixta investigatziót rendelni. Szétsényi gróf[3] is a mixta investigatióról azt mondotta, hogy a' superflua. Mert ha, úgy mind, a' mint a' repraesentatiónak mindjárt elején kérettetik, meg enged nékiek, nem lészen semmi szükség az investigatióra, sőt bizodalmatlanságnak jele lenne. Forgáts Miklósnak a' volt az értelme, hogy magyar tisztek rendeltessenek az investigatióra.

Sztáray[4] hasonlóképpen javaslotta a' perduellis szónak ki hagyását. Másodszor, hogy nem mind azokért lehet intercedálni egy átollyában, a' kik a' vármegyékre instántziát adtak. Mert lehet, hogy más dolgokban is recurráltak, a' mellek talám törvény ellen valók.

Eszterházy Imre[5] azt mondotta, hogy nem kell fel venni ügyöket. Ijj, ez ellen mindnyájon. Egy mellettem álló ifjú : az ollyan hazafit, úgy mond, eb rudon hányjuk ki. Az okosabbak felelete e' volt : Az országot keresték meg és így már országos casus. A primás is declarálta meg egyezését, mondván, hogy a' státusok azt akarják, hogy effective bátorságban helyheztessenek a' tisztek és erre ő felsége is reá fog állani. — Igy meg eggyezvén benne, reá bízták Atzélra, hogy ezen reflexiókat jelentené a' státusoknak. [. . .][a]

Atzél által jövén a' státusokhoz jelentette, hogy az Első Táblán némelly reflexiók tétettek, nevezetessen kettőt. 1.) ez a' szó : contumeliose perduelles appellari, hagyattassék ki. Mert talán ő felségének fájdolmas lenne és mivel nem bizonyos. Ha kérdésbe jönne, talán nehéz lenne probálni. Én ugyan erre, úgy mond Atzél, említettem, hogy Báts vármegye követjéhez írt levelében írja Dániel oberstlájtinant, hogy őtet Vallis ezzel a' szóval illette, de azt mondották reá, mit, ha Vallis tagadni fogja? Ez a' dolog semmit a' kérésben nem

[a] Az ezután következő részben Őz elmondja, hogy míg a küldöttség az Első Táblán járt, a Második Tábla az országgyűlési nyomtatott napló ügyét tárgyalta.

[1] Teleki József gr., Ugocsa megye főispánja. (Életrajzi adatai, jellemzése : II. k. 76. l. 2. jegyz.)

[2] Haller József gr., helytartótanácsos. (Életrajzi adatai, jellemzése : II. k. 102. l. 5. jegyz.)

[3] Széchényi Ferenc gr.

[4] Valószínűleg Sztáray Mihály gr., Szabolcs megye élesen Habsburg-ellenes beállítottságú főispánja. (Életrajzi adatai, jellemzése : II. k. 63. l. 1. jegyz.) — Az országgyűlésen tanúsított magatartására jellemző Gabelhofer abbé július 18-i bizalmas jelentése. E szerint mindenütt azt hirdeti, „dass sich Hungarn in einem solchen Zustand setzen solle, dass es alle Augenblicke im Stande sey, sich dem Hause Oesterreich zu widersetzen, oder sich gar im Falle er gekränkt würde, sich ganz los zu machen". (O. L. Privatbibl. 11. fasc.)

[5] A diétán résztvevő Eszterházyak közt Imre nevű nem volt. Hogy a sok jelenlevő Eszterházy közül ki volt a felszólaló, nem tudjuk.

segít, sőt némelly részben akadályt tehet. 2.) A mixta investigatio inpracticabilis lenne, mivel már sokan vagynak Belgium felé, Gallitziában s. at. a' kik noha nem ezért tétettenek is fogságba, még is azt kérhetnék, hogy mixta investigatio légyen érántok, a' melly által fel bontódnék a' katonai fenyiték, hanem hogy tétetnék: neque unquam recursus hic eis exponatur, így ő felsége meg parantsolná, hogy ez a' circumstántzia még tsak elő se hozattassék. Sőt így lehetne tenni: neque unquam hic recursus pro aggravante circumstantia habeatur. — Jó van, felelének.

Máriássy: Azt tudjuk, hogy sok dolog meg fordul a' katonaságnál. Kinszky generális[1] levelet küldött volt ez előtt a' királyi commissáriusokhoz, mellyek a' vármegyékre jöttek a' vice ispányokhoz, a' mellyben a' szolga bírák infidéliseknek neveztetnek. Szükséges hát az a' mixta investigatio.

Atzél: lehetne talán igy tenni: salvo illis ad regnum recursu, si es objicietur.

Vay István: Ugy tartom, hogy mikor valaki bosszut akar állani és az ok, mellyért egyenessen azt akarja, ollyan, hogy meg mondani szégyenli, nem is emliti azt, hanem akkor a' más okok úgy aggráváltotnak, hogy a' büntetés még is meg van. Kik viszik végbe azt az investigatiót? Azok, a kik ellen panaszolkodnak, németek; azok pedig ezt meg tselekedhetik, hogy t. i. a más gyengébb okokat nagyobbítsák.

Muslay: Tegnap az mondatott, hogy Latzkovits nem maga, hanem más regementhez küldetett fogságba. Hogy ne történhetnék ez meg másokra nézve is. Tudjuk, hogy sok parantsolattyok volt a' németh generálisoknak, hogy ne tselekedjék ezt vagy amazt, még is meg tselekedték, a' honnan meg történt, hogy amoveálni kellett őket. Szükséges tehát a' mixta investigatio.

Jezernitzky: A' prakticabilitásról van a' kérdés. Ha lehet transportálni egy regementből a' másikba, miért nem lehetne Gallitziából ide. 2.) Báts vármegye követjéhez jött levélben a' van, hogy sokaknak hallatára illette Wallis őtet a' perduellis titulussal. És ha probára kellene menni, könnyen meg lehetne azt probálni, ha tsak attól nem félünk, hogy Dánielt ez által szerentsétlenebbé nem tésszük.

Personalis: Az elsőben meg egyezhetünk. Mert én azt tartom, hogy soha sem kell ahoz ragaszkodni, a' minek nagy haszna nints. A' másodikban nem abban tartom az inpractikabilitását, hogy mind ide által nem lehetne tenni, hanem abban, hogy ha minden tisztek, a' kik fogságban tétetnek, ide küldessenek e'. Ezt tehát világossan ki kell tenni, a' mit már az előtt is mondottam Vay úrnak előbbi beszédjére. Én a' mixta investigatio ellen nem vagyok, tsak hogy ki ne extendáljuk mindenre, hanem azokra, a' kik recurráltak és a' kik influáltak ebbe a' correspondentziába — Jezernitzky, Máriássy approbant. — Atzél olvasta a' correctiot illy formán: Quod si officiales ad obtinendum favorem ... recurrentes ... comprehensi sunt et hic recursus eis culpae daretur.

Máriássy, Jezernitzky: Nem úgy, hanem: Sed etiamsi alio crimine implicarentur, quia jam supponitur, quod propterea sint arestati.

Jezernitzky: qui hactenus etiam criminis accusarentur, hoc est propter hoc.

Stephanus Vay: Ezután a' motio után tsuda volna, ha imputálnák nékiek, azért az az „etiam" maradjon ki.

[1] Kinsky József gr., lovassági tábornok, Ausztria katonai parancsnoka.

A t z é l : Ha éppen ollyan restrictiot tészünk, ne quid *con*tra disciplinam militarem fiat, ebben az Első Tábla is meg eggyezhet. Mondhatnánk így: comprehensi de alio quodam delicto accusarentur . . . Bene,

B a t s k á d i : Ts*ak* mennyen hamar, hogy el ne kezdjék megint a' disputátziot . . .

Által ment Atzél. — Egy kevés vártatva vissza jövén így szóllott: Nem mondottam az egész táblának, mert nagy deliberatioban vagynak, hanem ts*ak* ő exc*ellentziájának* a' j*udex* curiaenak és ő eminentziájának[1] jelentettem. Azt mondották, hogy itt ez a' refl*exio* lehet, hogy ha tsak *gene*rális amnestiát kérünk, ezt ő felsége meg tselekedheti magától is, ha p*edig* mixta investigátziót kívánunk, majd a' bellicum*m*al közli és így ez által majd fel ébresztyük, h*ogy* a' diploma ellen is készüljenek, a' mellyben azt kívánják, hogy a' magyar militziánál németek ne legyenek. Mert majd mindjárt azt mondják: Imhol már bírák is akarnak lenni. Azt is mondották, hogy ez által sem*m*it nem használunk a' tiszteknek.

V a y J o s e f : Amnestia emlitődik. Amnestia supponit delictum. Ezek a' tiszt urak in merito non deliquerunt, sed in hoc, q*uod* sine scitu superior*um* recurrerunt. Tehát azt kell bé tenni, ut hoc fact*um* cum omnibus adjunctis eis non imputetur.

A t z é l : Ez igen jó. Mert gróf Pálfy, ámbár jó hazafi, azt mondotta, hogy abban mindenkor vétettek, hogy magokat előljáróiknál nem jelentették. Mert a' királyhoz sem lehet instántziát adni grada*tio* nélkül.

M á r i á s s y : Az Isten mentsen meg illyen törvénytől!

A t z é l : Jó lesz hát úgy, a' mint mondotta Vay Josef úr: ut factum hoc cum *omni*bus adjunctis pro innocente declaretur.

F á y T o r n e n s i s :[2] Még abban meg nem nyugodhatunk. Mert ha ő felsége ítélne, jó volna; de németek itélnek. Jó volna hát tenni, hogy magyarok által ítéltetnének legalább. — Által mentében

A t z é l : Ez a' declaratio többet tesz a' mixta investigationál.

Vissza jövén ts*ak* hamar Atzél, ezt hozta hírül: egészen helyben hagyták és örülnek rajta, h*ogy* már reménység van, hogy jobban eggyezzünk.

NB. Még ekkoráig egy pap sem szólt.

Ezeket hosszas pausa követte. Az alatt a rep*rae*senta*tio* tisztán le írattatott a' sessioban. Melly kész lévén által vitte Atzél az Első Táblára. — Ennek a' hosszas pausának oka a' volt, hogy a' fő rendek igen sokáig disputáltak azon, ha mindjárt mixta sessiokat kellessen e' tartani. Nem egyezhettek meg sem*m*iképpen, hanem votumra kellett botsátani a' dolgot mintegy két óra tályban. Superálták voxal azok, a' kik a' mixta sessiok ellen voltak. — Az Első Táblának alsó részeit Telekytől fogva, aki mind a mixtáért, — a felsőn a non mixtáért természet szerint a' papságot a' cardinalis huzta orránál fogva. — Sajnállom, hogy ezen a' disputa*tio*n oda által nem voltam.

Meg sajdítván a' státusok, h*ogy* nem akarnak állani a' mixtára, B*alogh* a' körülötte valókhoz monda: Urak, a' mixta sessioktól el ne állyunk. Ugyan erre intette Szulovszky a' dunai tábla alsó részén valókat.

[1] Batthyány József prímás.

[2] Fáy Ágoston († 1818), Abaúj megye alispánja és az országgyűlésen első követe. Ellenzéki, szabadkőműves. Később az udvarhoz pártol, főispán és belső titkos tanácsos, majd 1809-ben grófi címet szerez. (Életrajza: *Magyar Pantheon*, 379. l.; *Szinnyei*, III. 204—205. h.; szabadkőművességére: *Abafi*, 204. l., majd nyomában *Jancsó*, 143. l., mindketten tévesen Ábrahámnak mondják; országgyűlési magatartására: *Marczali*, II. 3. l.)

Egész délelőtt s kora délután hosszadalmas üzenetváltások folytak a két Tábla közt, a mixta sessiók ügyében. A Felső Tábla makacsul elleneszegült a közös tárgyalásnak (amelyikben álláspontja könnyebben alulmaradhatott), s okul főleg azt hozta fel, hogy együttes ülésben tovább tart a dolgok elintézése, mintha külön tárgyalnának. Végül mégis az Alsó Tábla, a köznemesi álláspont győzött. A főurak kijelentették, hogy állandó jellegű közös ülésekbe nem egyeznek bele, de nem zárkóznak el az elől, hogy egyes fontos ügyekben, ha úgy látják szükségesnek, összeüljenek. Így jött létre még aznap délután a közös bizottsági ülés, a Graeven-tisztek fölterjesztésének dolgában. Magáról az ülésről Őz naplója az alábbiakban ad számot.

Által mentek a' Statusok mixta sessiora az Első Táblához a' katonákról szóló representa*ti*onak subscriptiójára, a' melly esett dél utánni 5 órakor. Egy kevés vártatva kérdezte a' j*udex* curiae : Itt vagyunk már mindnyájan? Mellyre feleletet vévén, hogy már itt vagyunk, el olvasta Atzél a' representa*ti*ot ugy, a' mint a' Statusok azt helyben hagyták volt. De a' subscriprióban változás tétetett. Mert ne*m* úgy volt, mint a' minapi representa*ti*oban,[1] hane*m* igy : humillimi capellani et servi perpetuoque fideles Status et Ordines regni Hung*ariae* partiumque adnexarum. Meg ütköztek ebben azonnal a' Státusok.

R á t o n y i :[2] Megint ujj subscriptio.

B a l o g h[a)] (lassan a mellete valók*nak*) : Úgy legyen, mint a' minap.

S t e p h a n u s V a y : Úgy szeretném, hogy úgy lenne a' subscriptio, mint a' minap stabiliáltatott.

A' judex curiae értvén ezeket így mentette ezen passust : Debeo referre incl*itis* Statibus, quod subscriptione*m*, q*uo*d S. M. litteras nostras nuperanas p*r*opter subscriptione*m* n*on* satis grato animo susceperit, et missa e*st* nobis per cancellarium formula subscriptionis de a*nno* 1741, quasi nos eam ignoraremus, quae sic sonat : Humillimi capellani et perpetuo fideles subditi. Imo habeo a viro fidedigno, quod si opus e*st* nominare possu*m*, est p*r*inceps Khevenhüller,[3] cui S. M. personaliter conquaestus e*st*, q*uo*d neque in titulo convenienter tractetur.

R á t o n y i : Quare n*on* comm*u*nicavit hoc sua excellentia cu*m* d*omi*nis Statibus, az p*er*pens*i*ora való dolog lett volna, mihelyest el állunk az elsőtől.

L u b y : Az elsőtől el nem állunk.

J e z e r n i c z k y : Ez a' formula sua via ne*m* jött hozzánk.

I u d e x c u r i a e : Itt van. —

J e z e r n i c z k y continuit : de egyébként is nem állunk el attól, a' mit egyszer fontos okokból el végeztünk. — Jó.

R á t o n y i : Ezzel is meg mutatnánk, h*ogy* a' minap nem jól irtunk.

Observatio : Ugy sajditottam, hogy az említett subscriptio még ne*m* volt volna oda írva ; és így tsak probálás volt.

[a)] A kéziratban rövidítve így : Bl.

[1] A minapi repraesentatión az országgyűlés július 20-i feliratát értik. („Az országnak a' békesség-szerzésben való köz-járulása eránt a' fejedelemhez küldött levele." Közölve : *Naponként való jegyzései*. Akták, XV. sz. 73—75. l.) Ennek aláírása így hangzott: „. . .M*tis* V*ae* S*mae* humillimi fideles Status et Ordines regni Hungariae partiumque eidem adnexarum diaetaliter congregati."

[2] Ráthonyi Gábor, kir. fiskális direktor, ekkor még erős ellenzéki. (Későbbi magatartására vö. 251. l. ; életrajza : II. k. 116. l. 1. jegyz.)

[3] Vagy Khevenhüller Johann Sigismund hg. (1732—1801), Mária Terézia volt itáliai főmegbízottja, aki 1782 óta magánemberként Észak Olaszországban élt s II. Lipóttal is baráti kapcsolatban állt, — vagy méginkább Khevenhüller Johann Franz hg (1737—1797), akit 1791. februárjában neveztek ki Belgium katonai parancsnokává (*Wurzbach*, XI. 220—221. l.)

Haller: A' mi consensusunkkal ugyan nintsen, mert vélünk nem közöltetett, de ha közöltetett volna is, a' servust meg adtuk volna, mert hiszen ezt magunk között is egymásnak meg adjuk.

Franciscus Zychy:[1] petimus aliquid a S. Mte, ergo quare ita non subscriberemus, ne eum offendamus.

Jezernitzky: Nagyobban vétenénk az illendőség ellen, mert meg mutatnánk azt, hogy a' minap rosszul irtunk. — Vivat.

Primás: In priori repraesentatione non fuit hoc modo subscriptio, et recepimus ea propter officiosam censuram a rege. Voluntne ergo incl. Status aperte potius censurari?

Jezernitzky: Notum est Eminentiae Vestrae, qualesnam nos nuper rationes habuerimus, cur ita subscribamus, eadem rationes volunt et nunc, ut ita subscribamus.

Stephanus Vay: Valóban ebben meg ütközhetünk, mert mi tsak petsétlésre jöttünk ide, és nem concertátziora. Azt elébb kellett volna concertálni. Maradjunk hát az előbbeni mellett. Azt mondja ő excellentiája a' judex curiae, hogy nem örömest vette ő Felsége minapi repraesentationkat, de még is tsak el vette, most is reménylyük, hogy el fogadja.

Haller: Azt tartom, hogy ez által nem tésszük rosszá az elsőt.

Jezernitzky: Tsak maradjunk az elsőnél.

Haller: Én is azt tartom, de tsak ugyan lehetne ezt tenni.

Teleky: Nem látom, miért difficultáltotik.

Vay István: Nagyságodnak nem derogál, de derogál másnak.

Primás: Iam nos ita subscribemus, quod accepimus officiosam censuram, ac Status se velint exponere novae censurae, viderint.

Teleky: Non video rationem, quare non damus titulum futuro regi, quem unicuique principi, cui scriberemus, daremus.

Rátonyi (coram eum): Miért hát, ha indifferens, nem hagyatik meg az első. Már a ,,capellani'' maradhat, de a' ,,servi'' nem.

Iudex curiae: Quod Sua Eminentia adduxit, hoc fundamentum, non debemus regnum cum rege in collisionem ponere, nunc ubi de conciliatione agitur. Ego quidem levem repraehensionem accepi a cancellario, sed ipsa S. M. oretenus viro fide digno, quem nominare possum, princeps Khevenhüller conquaestus est, quod nec in titulo condigne secum praecedatur. Vocem ,,subditi'' alioquin exmisimus, — si sua eminentia subscripserit, dum adesse vox capellani et deinde sequi posse ,,perpetuo fideles SS et OO.''

Nonnulli: potest manere.

Teleky: Si generose procedemus cum rege, habebimur pro populo.

Meg maradt hát igy: humillimi capellani et servi perpetuoque fideles SS et OO regni Hungariae partiumque eidem adnexarum.

Jezernitzky (ki mentében a' mellette valókhoz): No tsak tovább, majd . . .

Vége lett a' sessionak ¾ hatra

Observatio: Papot, a' cardinalison kivűl, szóllani nem hallottam.

[1] Zichy Ferenc gr. (1751—1842), főpohárnokmester, Zemplén, majd 1792-től Veszprém megye főispánja. Lipót király jellemzése szerint: rendkívül hűséges, de az ügyek intézéséhez nincs tehetsége. (Életrajza: *Nagy Iván*, XII. 389—390. l.; Lipót király véleménye: *Sándor Lipót iratai*, 436. l. Az országgyűlési napló nem sorolja fel a diétán résztvett főrendek közt: *Naponként való jegyzései*, IX. s köv. l. Viszont, hogy ott volt, más adatok is igazolják; l. 647. l. és *Marczali*, II. 49. l.)

Az országgyűlésnek a Graeven-tisztek ügyében írt fölterjesztése általánosságban szólva elmondja : a rendek arról értesültek, hogy egyes katonatiszteket, mert sérelmeikkel a diétához fordultak, a katonai parancsnokság szabadságuktól megfosztotta, ellenük vizsgálatot indított. Kérik az uralkodót, adjon parancsot, hogy az ilyesmit senkinek fel ne rójják és a már elfogottakat eresszék szabadon. „Illud enim acerbissimum dolorem adferret et maximum servitutis genus esset, si pro crimine qualicumque titulo haberetur, quod sive civium aliquis, seu miles, qui dum vitam pro patria offerendo praecipuum et officium praestat, jure civitatis se non eniunt, nec generali lege, quae omnem ad diaetam querulantem sub salvo conductu esse vult, excludit, leges in favorem suum latas invocat, nam si militare tantum delictum admiserunt, pro eis intercedere et per id disciplinam militarem, a qua salus reipublicae pendet, quocumque facto nostro laxare nolumus." (Közölve : *Naponként való jegyzései*, Aktá, XIV. sz. 83—84. l.)

Augusztus 16-án abban is megegyezett a két Tábla, hogy a király meghívására Bécsbe menő küldöttség a tisztek ügyében írt fölterjesztésre szóban kérjen kegyelmes választ. (L. *uo.* 87. l.)

A deputáció augusztus 20-án terjesztette elő a kérést II. Lipót királynak. 22-én kapták kézhez a kancellár válaszát, mely a király nevében közli velük, hogy a tisztekkel semmi törvénytelenség nem esett, az ellenük folyamatba tett eljárás az 1655 : 7. és az 1723 : 11. törvénycikken alapszik. (Közölve : *uo.* 104—105. l.)

A válasz nem elégíthette ki a rendek nagyobb részét, — mégis, a Graeven-tisztek neve többé nem került szóba az országgyűlésen, az uralkodói választ hallgatólagosan elfogadták. Ezzel a nagy vihart fölvert ügy diétai része végetért. Az országgyűlés meghátrált az uralkodó előtt : sorsukra hagyta a hozzá folyamodó Graeven-tiszteket. Viszont kezdeti határozott fellépésének megvolt az a következménye, hogy II. Lipót, megelégedve az országgyűlésen aratott győzelemmel, óvakodott a közvéleményt szigorú büntetésekkel újra felkavarni. A kérvény beadásában részes tiszteket áthelyezték idegen ezredekbe (Laczkovics kapitány, Vincze és Tsitsmán főhadnagy, Szily hadnagy ezt nem fogadták el, inkább otthagyták a katonai szolgálatot), s ezzel az ügy lezárult. (Mindenre l. *Marczali*, II. 108. s köv. l. ; *Naponként való jegyzései*. Akták, 83—84. l., 104—105. l.)

c.)

1790 december 4, Pest

Laczkovics János levele bátyjához, Laczkovics István alispánhoz, Temes megye országgyűlési követéhez

A pozsonyi országgyűlésen elhangzott királyi előterjesztésről és a hercegprímás felháborító beszédéről ; a rendeknek a Graeven-ezred tisztjei ügyében tanusított megalkuvó és gyáva magatartásáról, mely megvetést ébreszt benne a diéta tagjai iránt. Ha a legközelebbi ülésekben sem állnak ki mellettük, eladja örökségét és idegen országba vándorol.

A rendőrségen a magyar eredetiről készült egykorú fordítás :
O. L. Privatbibl. 4. fasc. 38. sz.

Laczkovics kezdettől fogva éber figyelemmel kísérte az országgyűlés tevékenységét. Amikor október végén az országgyűlést Pestről Pozsonyba helyezték át, bátyja, Laczkovics István, Temes megye alispánja és diétai követe, tudósította őt sűrű időközökben az eseményekről, főként a Graeven-ezred tisztjeinek ügyében történt lépésekről. Egyébként nem maradt csupán a tudósításoknál, hanem a tisztek, főleg öccse ügyének egyik legbuzgóbb szószólója volt. Még a nádornál is volt kihallgatáson érdekében, persze eredmény nélkül. (L. *Sándor Lipót iratai*, 264. és 266. l.)

Az eredménytelenség és az, hogy az országgyűlés egyre jobban visszahúzódott a katonai sérelmek felvetése elől, elkeserítették Laczkovics Jánost. Bátyjához írt leveleinek hangját elégedetlenség, szenvedély fűti és indulatainak mindent elöntő áradása jellemzi ; de az országgyűlés tagjainak magatartásáról írottakban az igazságra tapint rá.[1]

[1] Egyideig Laczkovics bízott az országgyűlés fellépésében. Így még 1790. nov. 20-án Zichy Károly országbíróhoz írt nagy levelében, melyben megköszöni eddigi párt-

Latzkovics Janos gewester Offic*ier* bey Graeven Huss*aren* schreibt von Pesst de d*ato* 4-t*en* Xbris an Steph*an* Latzkovics com*itatus* Temesien*sis* ord*inarium* vice-com*item*[1] zu Presburg. Aus den hung*arischen* übersezt.

So wohl Deinen Brief als die orationes[2] hat mir Herr Frommer richtig überbracht, für beede dankhe ich Dir auf das verbindlichste ; was kann ich von denen Anreden anderes sagen, als : sunt verba et voces, praetereaque nihil. Aber mindestens wundere ich mich über jene Anrede, die der Primas post perlectas regias propositiones gemacht hat,[3] auf diese konte mann mit allem Recht schreiben, ,,hos impostores igitur vulpes quae dolosas pelle procul."[4] Von den königl. Vorträgen und dem auch dazu gehörigen Betragen des Landes könnte mann das sagen, und zwar von ersteren, limus ut hic durescit, von andren aber et haec ut cera liquescit uno eodemque igne.[5] Was die Angelegenheiten des Graevenischen Regiments betrift, dass diese niemand vorzutragen sich getraue, wundere ich mich gar nicht, weil keiner unter den hochlöblichen Ständen ist, von dem man sagen könte :

> Fortem posce animum, mortis terrore vacantem
> qui spacium vitae extremum inter munera ponat
> naturae, qui ferre queat quoscunque dolores
> nesciat irasci, cupiat nihil et potiores
> Herculis aerumnas, ducat saevosque labores
> et ventre et plumis et caenis Sardanapali.[6]

Ich kann nicht begreifen, vor was sich die gross geschätzten Abgeordnetten und Magnatten förchten, ihre Hertzen zittern, ihr Verstand gebunden und ihre Sinnen sind von Geitz und Unwissenheit gantz berauscht. Ich glaube dem König seiner Andworth, in welcher er sich unsertwegen auf die Articln beruffet, vermutlich zeigt er, dass er uns wegen sonst nichts zusammen berufen liess, als propter [8] in diaeta quaerulantium, aber in diesen Articl stehet ausdrüklich ,,in diaeta quaerulantium", nicht aber ,,supplicantium", wir aber waren

---

fogását, a maga és társai ,,buzgó háladatosságáról" biztosítja a grófot és a rendeket. Ebből a leveléből különben az látszik, hogy arra számított, az országgyűlés alkalmat fog adni neki arra, hogy személyesen adhassa elő az őket ért sérelmeket. Akkor majd meggyőződhetnek róla, hogy ,,mostani időkben is bennünk Themistokleseket láthatnak", akik ,,szavunk és kötelességünknek eleget tettünk". (Laczkovicsnak Szily Ádám számára készített másolata : O. L. M. Kanc. eln. 89/1794. sz.)

[1] Laczkovics István.

[2] Ahogy a levélből kiviláglik, Laczkovics István az országgyűlésen, főleg a királyi propozíciókkal kapcsolatban elhangzott beszédeket küldte meg öccsének. Levelét egyébként nem ismerjük.

[3] Az 1790. nov. 11-i ülésben az uralkodói propozíciók felolvasása után Batthyány hercegprímás ,,Őfelségének kijelentette kegyelmeit és mindjárt uralkodásának kezdetén ditső tulajdonságaihoz mérsékelt 's a' törvényekkel egyező bölts kormányzását szívreható szókkal magasztalván", az országot II. Lipót ,,hathatós királyi kegyességébe ajánlotta". (*Naponként való jegyzései*, 324—325. l. U. itt a beszéd szövegét is közli.)

[4] Idézet Palingenius Marcellus (valószínűleg álnév), XVI. századi verses filozófiájából, melyet élesen klérus-ellenes volta miatt a róm. kat. egyház a tiltott könyvek közé sorozott : *Zodiacus vitae, id est de hominis vita, studio ac moribus optime instituendi libri XII.* V. könyv 605. sora.

[5] Idézet Vergilius VIII. eclogájának 80. sorából.

[6] Juvenalis X. szatírájának 367. s köv. sorai.

supplicantes und nicht quaerulantes,[1] und zwar auf Anverlangen des Landes, auf Ansuchen der Gespanschaften und mit Gutheissen zweyer Praesidenten waren wir supplicantes.[2] Ausser diesen ist ein Articl, dass ein Landtag jeden erlaubt seyn zu begehren : der König verlangt, dass Land verlangt, die Gespanschaften verlangen, die Gemeinden verlangen, warum soll dann denen Soldaten nicht auch erlaubt seyn, da sie noch von denen Comitaten dazu eingeladen worden und selbe schon so vielle unbillige Kränkungen erlitten haben, etwas anzuverlangen. Der König hat in postulatis regiis die Landes-Verkäufer und Minister des Despotismus, wider welche die Landes-Sitzung gleich anfangs billig protestirte, weil sie Verderber des Landes waren, diese, sage ich, hat der König in postulatis regiis angezohen, sie dem Lande anempfohlen und sich ihrentwegen interponiret und das Land hat ihnen vergeben und für die Soldaten, die die Comitate selbst eingeladen, in denen ihre Bitte die zwey Praesidenten gewilliget haben, getraut sich das Land nicht den Mund aufzumachen, verlasset sie so weit, dass es nicht ein mahl ein Worth für sie reden will. Der Schand und Spott will ich sie auf öfendlicher Gasse Preis geben, sie sollen nur nichts aus machen, was ist das nöthig zum König recuriren, so hat dann das Land nicht viell Macht uns für unsträflich zu erklären, so schätzet sich dann das Land für weniger und geringer als ein König, so ist dann das Land wegen einem König und nicht der König wegen den Land, so hat es nicht so viell Verstand und Hertzhaftigkeit alle die ungerechtigkeiten einzusehen, die uns zugefüget worden ; der erste und grösste Hundsfutt ist der General Barco et consortium, — in viscera propria saevit-nempe

Qualis enim rex est, talis quoque subditus illi
esse solet populus studiisque tenetur iisdem.
. . . . . plerumque est regis imago
vulgus et ad mores accedere principis optat.
Quid tum? nonne etiam magni reges ducesque
delirant saepe et vitiorum peste laborant,
stultitiisque suis saepe urbes exitio dant.
Et quum multa habent cupiunt plura, omnis avarus,
et si possideat quantum Tagus excipit auri,
pauper, inops et egens tamen est, hoc ergo furore
reges adque duces dira inpelluntur in arma
imperiumque sibi miserorum caede lucrantur.[3]

Was soll ich von der jetzigen Welt sagen, nichts anderes, als was ich so oft gelesen habe :

Destituam mundum hunc faedum innumerisque refertum
fraudibus atque dolis incestibus atque rapinis,
est ubi nulla fides, pietas ubi nulla, nec ulla
justicia et pax et requies, ubi crimina regnant

[1] II. Lipótnak a Graeven-tisztek ügyében az országgyűlés számára írt válasza az 1655 : 7. és az 1723 : 11. tc.-re hivatkozik. (L. 507. l.) Az 1723 : 11. tc. 6. §-a valóban Laczkovicsnak ad igazat, bár nem az „in diaeta quaerulantium" kifejezést használja, hanem ezt : „in diaeta conquaerentium."

[2] Laczkovics, de a többi Graeven-tiszt is azt állította, hogy folyamodványukat nemcsak a megyék, de a személynök és az országbíró biztatására adták be.

[3] Palingenius idézett munkájából. Mégpedig az 1—2. sor IX. könyv 623—624., a 3—4. sor a IX. könyv 444—445., a továbbiak a X. könyv 292—299. sorából.

omnia, ubi frater fratri insidiatur, ubi optat
interitum patris natus, mulierque mariti
atque vir uxoris ; nemo est vel rarus ubique
qui non furetur (modo possit), non rapiatque,
qui non sit fallax, qui non ficto ore loquatur ;
ut merito possit mundus spelunca latronum
dici : en reges sub honesto nomine, nec non
pontifices spoliant populos, en depopulantur
certatim cives, laniantes viscera matrum.[1]

Ich gib gewiss niemanden kein gutes Worth mehr, weil ich wohl einsehe, dass man sich auf einen particulaire Menschen mehr verlassen könne, als auf die gantze Landes Versamlung ; wenn sich Jeszernittky für uns interponiret,[2] so wird, zur Schande der übrigen Deputirten, sein rühmliches Andenkhen ewig und schätzbar seyn, sublimi feriet sidera vertice.[3] Ich will nun schon den Ausgang unsern Sache abwahrten, wenn sie unsere Ansuchen nicht unterstützen und gewähren könnten, so hätten sie uns in Friden lassen sollen und wären nicht ihrentwegen in solches Unglük verfallen. Aber von denen Abgeordneten zur Landtags Sitzung kann mann mit Recht sagen bey nahe von allen insgesamt :

Talpa bipes alta semper tellure sepultus
projicit ampullas et sequipedalia verba
parturiunt montes, nascetur ridiculus mus.[4]

Die Gabl [?] möchte mich verzehren, wenn ich betrachte, wie die Abgeordnette ihre Schuldigkeit vollzogen haben ; von Pfaffen und einigen Dumköpfen sind sie so weit verblendet worden, dass sie dem König zum Narren, sich aber zur Schand und Spott der gantzen Welt machen wollten, es konte auch nicht anders seyn wann Superstitione etc.

Darvas,[5] Szily,[6] Mariassy[7] cum reliquis sind alle an meiner Seiten, sie wissen nicht aus Hertzhaftigkeit seyn,[8] noch weniger kennen sie eine adeliche Vatterlands Liebe, und wie mann diese pro circumstantiis rerum mit der königl. Würde und Ansehen vereinigen kan. Jetzt will ich noch Deine Andworth abwahrten, und wenn sie in der Sitzung, wo der Palatinus gegenwährtig ist, nichts ausmachen, so verlange ich instantialiter jenen militarischen Revers zurük, den bey Haus Oesterreich jeder quittirte Officier geben muss, renoncire öfentlich auf mein Honorar Antheil, verkaufe mein Erbtheil und geh' in ein anderes Land, dann ubi patria et rex ingrata sunt numina, da kann kein ehrlicher Mann leben. Mir wäre es sehr lieb, wenn Du diesen Brief vor der gantzen Welt lesen woltest, noch lieber wäre es mir, wenn er auch dem König in die Hände käme.

[1] Ugyancsak Palingeniusból : VI. könyv 932—944. sor.
[2] Hogy Jezerniczky Károly, Nyitra megye országgyűlési követe felszólalt-e a Graeven-tisztek ügyében, ennek nem találtam nyomát.
[3] Horatius Ad Maecenatem c. ódája utolsó sorából.
[4] Idézet Horatius Ars poeticája 139. s köv. soraiból.
[5] Darvas Ferenc helytartótanácsos.
[6] Szily József, Pest megye első alispánja.
[7] Máriássy István, Gömör megye alispánja.
[8] Valószínűleg rossz fordítás, az eredetiben ilyesféle állhatott : nem tudnak állhatatosak lenni.

d.)

1790 december 15, Pest

Laczkovics János levele Vincze János főhadnagyhoz, volt ezredtársához

Közli bátyja értesítését Pozsonyból, hogy a rendek egyre jobban elzárkóznak a Graeven-ezred tisztjeinek ügye elől. Nem is vár semmit tőlük, gyáva és aljas férgek mind.

A rendőrségen a magyar eredetiről készült egykorú fordítás :
O. L. Privatbibl. 4. fasc. 38. sz.

Laczkovits schreibt von Pest de *dato* 15-*ten* Xbris an de Vincze[1] zu Tornalya,[2] aus dem hung*arischen* übersezt.

Dero an mich erlassenes Schreiben[3] habe mit viellen Vergnügen erhalten; übrigens habe die ihre, die von Palatino der Peester Gespanschaft in betref unser ertheilte Andworth hier angebogen in Copia zu übermachen.[4] Eben gestern erhielt ich einen Brief von meinem Bruder,[5] in welchem er von uns folgendes schreibet : „Bishero hat sich noch niemand gefunden, der es gewagt hätte auch nur einen Vortrag wegen euch zu machen, obwohlen schon vielle in die Hände gespukt haben ; des Jeszernitzky seine Beredsamkeit beim Landtag ist jezt der Abend Dämmerung ähnlich, die nach Untergang der Sonne erfolget ; ich ware auch beym Primas, dieser so wohl als Graf Zicsy[6] haben, wie die grossen Herrn zu thun pflegen, alles versprochen, ob diese nun ihr Versprechen halten werden, wird die Zukunft zeigen," und so fort ; heist es noch ferners patientia bis wir etwas vernehmen werden. Ich kann in dessen nicht leugnen, dass ich wenig Hoffnung habe, dann ich vergleiche den grössten Theil jener an der Tafel sitzenden mit den Dreckkäfern, die einen grossen Haufen Dreck zusam tragend sich so lang darinnen ergötzen, bis sie von einem Platz Regen daraus verdrieben werden, wo sie sich so dann in ihre Löcher verkriechen, damit ihre Drek störende Seele von niemanden zertretten werde ; es ist aber auch besser, dass sie darin verbleiben, wenigstens beschmutzen sie andere ehrliche Menschen mit ihren drekigen Rüssel nicht. Der Mariassy mit all übrigen altum tacent silencium, sie schweigen wie eine Mäst-Sau beim türkischen Maitzen, und getrauen sich nicht einmal zu gronnen, geschweige zu reden, so zwar, dass das mann von allen insbesondere mit Recht sagen kann :

[1] Vincze János főhadnagy, Laczkovics, volt ezredtársa a Graeven huszároknál.
[2] Tornallya Gömör megyében.
[3] Nem ismerjük.
[4] 1790. nov. 21-én Pest megye küldöttség által köszöntötte új főispánját, Sándor Lipót nádort, s egyben kérték, járjon közben az uralkodónál a megyebeli Laczkovics János és Szily Ádám, a Graeven-ezred tisztjei ügyében. A nádor szóban mindjárt elutasította kérésüket, majd Lipót királynak jelentette az ügyet és az ő utasítására a küldöttség memorandumára azt válaszolta, hogy bár megkísérli kegyelmet kérni a tisztek számára, nem hiszi, hogy kérésének bármi eredménye is legyen. — Ennek a válasznak másolatát csatolta leveléhez Laczkovics. Végére pedig ezt írta : dec. 11-én a nádor Bécsbe ment, elválik, eredménnyel-e, vagy sem. „Der König ist mit uns, mann mag die Sache betrachten, wie mann will, doch immer zu hart verfahren." (A nádor magatartására l. az uralkodóhoz írt levelét és annak válaszát : *Sándor Lipót iratai*, 261. s köv. l.)
[5] Ezt sem ismerjük.
[6] Zichy Károly országbíró.

Talpa bipes alta semper tellure sepultus, und insgemein könte mann von der gantzen Landtags-Versamlung sagen : pudet me humani generis, cujus mentes et aures talia ferre potuerunt, also schreibt der heilige Augustinus. Ich kann nicht mehr schreiben, dann mir läuft die Gaale über, wenn ich darüber nachdenke, dass diejenigen welche den süssen Namen patres patriae führen, viellmehr proditores patriae genant zu werden verdienen. Denkhen sie nur mein Herr, der König interponirt sich für diejenigen in propositionibus regiis, die das Land propter crimen proditionis patriae verurtheilt wissen wollten, das Land hat ihnen nicht nur vergeben, sondern sie noch beym König anempfohlen,[1] und für uns, die uns das Land selbst eingeladen und aufgemuntert gemeinschaftliche Sache mit ihnen zu machen, die wir uns nach der von Fesztetits gehaltenen rührenden Anrede nur auf ihr Worth zu diesen Schritt bewegen liessen, getraut sich nun keiner nur den Mund auf zu machen, und leiden viellmehr gelassen diese Beschimpfung, anstatt dass sie bedacht wären, diesen Schaden von uns abzuwenden. So ist also jezt der Unger beschaffen, der Anfangsstoltz seinen Hut aufstolpet und auf die lezt mit herab hangenden Lappen einherschleichet, anstatt dass sie auf die höchst wichtigen Begelegenheiten die gravaminibus regni denken sollten. Versplittern sie die Zeit mit den unbedeuteten Geschäft der Religion und necken eines das andern, nempe superstitio quis quis illam queatus est, non potest effugere proximas miserias, ipsa sibi supertitio supplicium est, dum quae non sunt mala haec fingit esse talia, et quae sunt mediocria mala, haec maxima facit ac lethalia. Von den Gliedern der Landtagsversammlung könte mann das sagen, was ich meistens, wenn ich mich recht besinne, gelesen hatte :

Oportuna mea est, cunctis natura figuris
In quamcunque voles, verte decorus ero.

Von König und seinem Haus könnte mann nichts schiksamers vorbringen, als wenn mann sagte : limus ut hic durescit, et haec ut caera liquescit uno eodemque igne.[2]

Mit den Andreas Nagy[3] hab ich hier gesprochen, als er von Belgrad herauf kam, und zum Cheveaux legers regii gieng, dahier hat mann sich nicht getraut ihm zu sagen, dass er zu einem teutschen Regiment kommen wird, sondern zu Belgrad wurde ihm sein Sententz gegeben. Eben gestern hab' ich vernohmen, dass das Kinskische Regiment den Daniel nicht angenohmen habe,[4] es ist ihme also ebenso wie dem Fesztetits[5] ergangen, nur mit dem Unterschied, dass Daniel wahres Mitleid, Fesztetits aber gefangen zu werden verdient, dann er hat uns ins Verderben geleitet, und in diese Untergang gestürzet

[1] Azokról van szó, akiket — mert II. József alatt hivatalt vállaltak és ezzel hozzájárultak a törvénytelen uralom fenntartásához -- a rendek hazaárulóknak bélyegeztek. A királyi propozició 6. pontja kifejezte II. Lipótnak azt az óhaját, hogy felejtsék el ezeknek II. József alatti viselkedését. A rendek válaszukban meghajoltak az uralkodó kívánsága előtt. (L. *Naponként való jegyzései*, Akták, 258. és 433. l.)

[2] Idézet Vergilius VIII. eclogájának 80. sorából.

[3] Nagy András (1750—1805) főhadnagy. Itt említett áthelyezéséről, az ellene elrendelt vizsgálatról, semmit sem tudok. (Életrajzi adatai : Hellebronth Kálmán, *A magyar testőrségek névkönyve*. 1760—1918. Bp. év nélk. 267. l.)

[4] Vargyasi Daniel Ferenc őrnagy, akit a Graeven-ügy kapcsán a Haditanács szintén áthelyezésre ítélt. — Kinsky-ezred : a Monarchia 5. sz. lovasezrede.

[5] Festetich György gr. alezredest érti.

e.)

[1790] december 22, Pest

Laczkovics János levele Szily József alispánhoz, Pest megye országgyűlési követéhez

Megértette leveléből, hogy a rendek nem mernek a Graeven-ezred tisztjei érdekében szót emelni. Mindent a királyra hárítanak, pedig ők a hibásak, mert nem tájékoztatják az uralkodót. Ha augusztusban felszólaltak érdekükben, szégyen most hallgatniok.

A rendőrségen a magyar eredetiről készült egykorú fordítás :
O. L. Privatbibl. 4. fasc.38. köteg.

Laczkovits Janos schreibt von Peest de d*ato* 22-t*en* X-ber an Szily *zu* Presburg. Aus dem Hung*arischen* übersezt.

Der Herr Szily Adam hat mir den Brief comunicirt, den der H*err* Hof-Rath leztlich an ihme zu erlassen beliebte ; da nun der Inhalt desselben eines Theils auch mich betrifft, und über haupt solche Sachen endhält, die mann mit Stillschweigen nicht übergehen kann, damit nicht qui tacet consentire videatur, so will ich Ihnen meine Gedankhen aufrichtig und ohne Zurück Haltung mitheilen.

Erstlich beliebten Sie zu schreiben, dass wir nicht nur mit keiner Promotion anderwährtig einruken, sondern nicht einmal in unsere vorige Bedienstungen eintretten könten, dieweillen der König unerbittlich ist, und sich niemand zutraut etwas für uns zu reden. Dass diese lezte Worthe in ihren gantzen Verstand wahr sind, daran ist gar kein Zweifel, dann ich kenne der Nation ihr zahrtes Gefühl, und die daraus entspringende rühmliche Handlungen. — Alle und jede solten folgendes aufgeschriebener beständig vor Augen haben :

Fortem posce animum mortis terrore vacantem
qui spatium vitae extremum inter munera ponat
naturae, qui ferre queat quoscunque dolores
nesciat irasci, cupiat nihil et potires
Herculis aerumnas ducat saevosque labores...[1]

Aber von wem in gantzen Land kann mann das mit Recht sagen? et laudabimus eum, alle förchten sich, zittern so, dass mann mit Recht von ihnen sagen könte : Lege Deum stabili semper metus angit iniquos.[2]

Dann es ist ein mahl ausgemacht, dass mann von den Ungarn dermahlen nichts besseres schreiben kann, als was einstens Petronius in seinem Satir sagte : „quoscunque homines in urbe videritis, scitote in duas partes esse divisos, nam aut captantur aut captant, videbitis tanquam pestilentiae campos, in quibus nihil aliud est, nisi cadavera quae lacerantur, aut corvi qui lacerant ; "[3] und wie Seneca sagt : Ferarum iste conventus est, nisi quid illae inter se placide vivant, morsuque similium abstinent, hi mutua laceratione

[1] Juvenilis X. szatírájának már dec. 4.-i levelében is idézett sorai. L. 244. l.
[2] Palingenius már többször idézett Zodiacus vitae c. költeménye, I. könyve 104. sorából.
[3] Idézet Titus Petronius, Satyricon c. műve 116. fejezetéből.

satiantur. Homo homini lupus, vel praeda, vel praedo.[1] Wie könt ihr dann den König beschuldigen, dass er unerbitlich seye, da Ihr ihnen von uns noch keine Meldung gemacht habt; und warum solte die May*estät* auch unerbittlich, was könte ihme für Ursache dazu verleiten, und woher wisst ihr das, dass er unerbittlich seye? Das erstere könt ihr nicht beandworthen, weil noch niemand von der Sache eine Erwähnung machte, blindlings kann mann nicht von der Farbe urtheilen. — Der unglückliche König hat wider seinen Willen, denen zum Landtag versamelten Ständen eine so üble Meinung von sich eingeflösst, dass sie ihm vor hart und unerbitlich halten. Aber hier will ich nur eine sehr kurtze Bemärkung anziehen: endweder ist unser Betragen sträflich, — oder nicht? Wäre es sträflich, so ist es für das Land im*mer* höchst unanständig, dass sie in den Monath Augusti auch nur ein Worth für uns gesprochen haben, und ist es bestialisch jezt zu schweigen.

Szily 1791. január 29-én válaszolt Laczkovicsnak. Levelében közölte, hogy a napokban várják a nádort, a személynököt meg az országbírót Bécsből Pozsonyba, s azt remélik, magukkal hozzák a királyi határozatot az országgyűlési fölterjesztésekre. Azt mondják különben, — írta — hogy a katonaság fölötti legfőbb parancsnokságot, ami törvény szerint a nádort illetné, továbbra is a főhadparancsnokságra ruházza az uralkodó. (O. L. Privatbibl. 4. fasc. 38. köteg.)

f.)

1790 december 23, Pest

Laczkovics János levele bátyjához, Laczkovics István alispánhoz, Temes megye országgyűlési követéhez

Közli a Graeven-ezred tisztjeinek ügyével kapcsolatos pesti híreket. A szégyen az országgyűlés tagjaira háramlik. Könyveket kér készülő munkájához.

A rendőrségen a magyar eredetiről készített egykorú fordítás: O. L. Privatbibl. 4. fasc. 38. köteg.

Laczkovics szorgalmas levelezésben volt bátyjával, de levelei közül csak néhányat ismerünk. December 4-i levele szerint (1. a *c)*. alatt) a rendek gyáva magatartása miatt érzett elkeseredésében külföldre akart vándorolni, — tíz nappal később azonban már újabb reményt lát maga előtt: személyes megjelenésével talán rábírhatná a diétát, hogy álljon ki mellette. „Ich kann nicht begreifen, — írta bátyjának — vor was sich dann diese Leuthe förchten. Sie sollen nur mich hinauff beruffen, das ich vor der Landes-Versamlung sprechen könte, ich weiss gewiss, dass mein Schiksaal endweder schlechter oder besser werden solte." Mindig is így volt ez, — írta a továbbiakban, — „die Könige zörnen allzeit auf diejenigen, die die Wahrheit lieben, und doch, wie Tacitus spricht: Nunquam princeps deceptus fuit, nisi cum ipse decepit."[2] (A rendőrségen készült fordítás: O. L. Privatbibl. 4. fasc. 38. köteg). Bátyja azonban valószínűleg lebeszélte őt a diétán való személyes megjelenéséről.

[1] Ezt vagy ehhez hasonló idézetet nem találtam Seneca műveiben. Viszont a „Lupus est homo homini" kifejezés Plautus Asinaria c. vígjátékában fordul elő. (2. felv. 4. jelenetének 88. sora)

[2] Az idézet Plinius (nem Tacitus) Panegyriséből való, eredeti alakjában így hangzik: „Unquam deceptus est princeps, nisi qui prius ipse decepit."

Latzkovits János schreibt von Peest den 23-*ten* Xber an Stephanus Latzkovits zu Presb*urg*, aus dem hung*arischen* übersetzt.

Wie ich vernehme, so ist jezt abermahl eine Deputation nacher Wienn abgegangen, um etwas zu erbetlen, und sich zu demüthigen ;[1] nicht wahr man hat ihnen ihre gross aufgeblassene Paken eingepresst, das sind solche, von denen Palingenius sagt: Jure ventosos dixeris utres.[2] Der Rátonyi, wie ich höre, ist in seine vorige Bedienstung wieder eingesetzet,[3] und warum sol uns das Land nicht eine Pension geben können, oder wenn sie das nicht wollen, warum solten sie nicht beym König für uns sollicitiren. Der Szily schreibt seinem Bruder,[4] dass denen ersteren des Landes zu wissen gemacht wurde, dass sie nicht für uns bitten sollen, dann es wäre vergebens ; nun frage ich wer es diesen zu wissen gemacht habe? Endweder der König, oder jemand von Hof muss ihnen dieses hinterbracht haben, aber dieses zeigt an, dass das Land lieber durch schändliche Menge von den Hof Teller Lekern praevie durch heimliche, schändliche und niedrige Frage[?] sich unterrichten lässt, als durch, den geraden Weegn, wie es ehrlichen Leuthe zustehet, und zeigt zu gleich, dass einige niedrige-schändliche Spionen unter ihnen sind ; und wenn es der König selbst gesagt hat, was ist da nöthig zu wischpeln, und zweyteudige Reden anzuführen, aber das kann nicht seyn, dann der Hof pflegt nicht extra partes extra rhombum seine Gesinnungen zu ofenbaren. Die Schande fält immer auf das Land zurük. Ich bitte Dich, lieber Bruder, schike mir die diaetal Acten so bald möglich samt der Histoire des troubles d'Hongrie[5] und Ad amicam aurem,[6] ich brauche alles zu Ausarbeitung meines Werks.[7] Während Deinen Aufenthalts in Pressburg suche Dir von jemand aus zu lehen das Buch Histoire de la Revolution d'Hongrie,[8] lese alles aus darin, lateinisch geschrieben ist und wolte Gott, es hätten es alle Ablegaten vor dem Landtag gelesen.

[1] Az országgyűlés dec. 10-én küldöttséget menesztett Bécsbe a Magyar Kancelláriára, a királyi előterjesztésekkel kapcsolatos országgyűlési válaszirat egyes pontjainak megbeszélésére. (*Naponként való jegyzései*, 501. l.)

[2] *Zodiacus vitae* c. munkája I. könyve 172. sorában.

[3] Ráthonyi Gábor kir. fiskális direktor az országgyűlésen egyik beszédében azt mondotta, hogy az uralkodóban nem lehet megbízni. II. Lipót ezért felfüggesztette őt állásából. Ráthonyi hamarosan megbánta viselkedését s Gotthardi Ferencen, a titkos rendőrség vezetőjén keresztül, felajánlotta szolgálatait Lipót királynak. Erre ez 1790. decemberében visszahelyezte őt állásába.

[4] T. i. Szily József alispán öccsének, Szily Ádám hadnagynak. (Vö. az *e.)* alatti irattal).

[5] Vanel francia publicista 6 kötetes munkája : *Histoire des troubles de Hongrie.* (I. kiadása : Paris, 1685., a XVII. századból még több kiadása is ismert. L. Apponyi Sándor, *Hungarica.* II, München, 1903, 384. l.) Az első kötet Magyarország általános ismertetését, a többi pedig a XVII. századi magyar függetlenségi harcok történetét tartalmazza, erősen Habsburg-ellenes szellemben.

[6] Batthyány Alajos gr. 1790-ben megjelent három kötetes munkája (IV. kötete 1791-ben jelent meg), melyben polgári irányban mérsékelt reformokat sürget.

[7] Nyilván az *Oratio ad Proceres* fordításához írt jegyzéseire gondol. Ezekben idéz is a levelében felsorolt munkákból. (L. 164. l.)

[8] *Histoire des Révolutions de Hongrie* . . . I—VI. Hága, 1739. Rövid magyar történeti bevezetés után a Rákóczi-szabadságharc történetét ismerteti, okmánytárral, kuruc összeállításban. Benne jelentek meg Rákóczi Emlékiratai is. (Vö. 255. l. 1. jegyz., Laczkovics György alispánnak ugyanerről a műről írt jellemzésével.)

g.)

1790 december 27, Pest

Laczkovics János levele bátyjához, Laczkovics István alispánhoz, Temes megye országgyűlési követéhez

Az országgyűlés gyáva és hazaáruló módon viselkedik, különösen a Graeven-ezred tisztjeinek ügyében. Ha a nádor visszajött Bécsből, valamennyien személyesen felmennek a diétára. Nyugdíjat akarnak maguknak.

A rendőrségen a magyar eredetiről készült egykorú fordítás :
O. L. Privatbibl. 4. fasc. 38. sz.

Latzkovits Janos schreibt von Peest de d*ato* 27-t*en* Xbris an Stephan Latzkovits zu Presburg, aus den hung*arischen* übersezt.

Ich habe Deinen Brief richtig erhalten,[1] und wundere mich gar nicht über die Handlung unserer Landes Kölber,[2] dann diese haben nichts als Hey, nicht aber von der verbottenen Frucht gefressen, aber was hat dann der Palatinus in Vienn zu suchen, was wollen sie dann mit dem Wiener Ministerio in ungarischen Angelegenheiten concentiren, diese gehen ja das Wienner Ministeri gar nichts an. Wie kann denn der König in propria causa Richter seyn, wie können jene Articln in Ungarland ihre Kraft und gültigkeit haben, die in Wienn mit den Wienner Ministerio, die ungarischen Kölber mit den teutschen Eseln aufsetzen und unterzeichnen, — das begreif ich nicht.[3] Warum verlasst ihr nicht die gantze Versamlung? da ihr es in eurerer Instruction habt? Ihr schreibt beständig, dass sich niemand getraut unsere Sache dem König vorzutragen ; wir verlangen es ja nicht, dass ihr ihme dieses Vortragen sol [!], wir wollen nur das Land solle uns endschädigen, und wenn ihr das nicht thut, so seyd ihr alle Hundsfutter und keine ehrliche Leuthe, und ich werde in so lang nicht ruhen, bis ich ein oder den andern meinen Säbel durch den Leib gestossen habe, die schlechten Sau Leuthe reitzen den Menschen an, führen ihn in Dreck, dass er dort mit ihnen aus einem Nursch [?] fressen solle. Ich hoffe Du wirst die Abschrift des Briefes an Szily erhalten haben.[4] trachte selben aller Orten aus zu breiten, selbst den Zicsy[5] und den Primas muss selber zu Gesichte komen, schike mir aber das Original oder eine Copia davon wieder zurük, dann bey meiner in Druk zu erscheinenden Acten muss dieser als ein Document in Vorschein kommen. Denen Ersteren des Landes kannst Du gantz kühn sagen, dass sobald der Palatinus herab kömmt,[6] wir alle insgesamt publice in der Versamlung unsere ausgestelte Revers zurük verlangen werden.

[1] Ezt a levelet nem ismerjük.
[2] Az országgyűlésen egybegyűlt rendeket érti.
[3] Laczkovics megjegyzései részben a Graeven-ezred tisztjeinek ügyében elrendelt vizsgálatra, részben pedig az országgyűlés dec. eleji feliratairа adott kedvezőtlen uralkodói határozatra s az ezt nyomon követő bécsi tanácskozásokra vonatkoznak. (L. *Marczali*, II. 286. s köv. l. és *Sándor Lipót iratai*, Iratok 14. sz.)
[4] Ezt a levelet nem ismerjük. Hacsak nem Laczkovics Szily Ádámhoz írt levelét gondolja : l. *e)* alatt.
[5] Zichy Károly országbíró.
[6] T.i. Bécsből, hol ekkor tartózkodott, Pozsonyba.

Wir fordern nichts als eine Pension ; die jetzt das Indigenat erhalten,[1] haben genug bezahlt, davon können sie uns contentiren, da sie andere, die Galgen und Rad verdienten, dem König haben anempfehlen können.[2]

h.)

[1790 vége]

Laczkovics János levele Szily Ádám hadnagyhoz, volt ezredtársához

Az országgyűlés semmit sem tett érdekükben. Kiábrándult a magyar nemességből, s bosszút kíván állni rajta.

Sk. eredeti : O. L. Vertr. A. 43. fasc. Laczkovics periratai 10. sz. mellékl. — Kivonatos egykorú másolata : *uo.* 9. sz. mellékl.

1794 októberében följelentették Szily Ádámot, hogy Laczkoviccsal titkos megbeszéléseket folytatott. A vizsgálatkor szolgáltatta be Szily többek közt Laczkovicsnak ezt a levelét is. (A részletekre l. II. k. 323—324. l.) A jakobinus-perben az ügyész, Németh János jogügyi igazgató, vádiratában külön kitért erre a levélre. (L. *uo.* 465. l.) Laczkovics mentegetődzésül az őt ért sérelmekre és elkeseredettségére hivatkozott. *(Uo.* 514—515. l.)

P. P.

Vettem az Úrnak hozzám eresztett levelit, mellyet a' vármegye kapitánynyához küldött, és a' mellynek petséttye violálva vala.[3] Még mind ekkoráig leg kevesebbet sem hallok, sem nem tudok, és még emlékezetett sem kívánok többé a' magyarrúl, mert az én szemem előtt gyalázatossabb nemzet ennél nem lehet. A' bor és asztal mellett, meg ott a' hol senkitül nem félhet, a' magyar nagy magyar, de kellyen fel asztaltúl, közelitsék a'veszedelemhez, még a' czigány és zsidónál is félénkebb nemzet. Mit használ, ha mindjárt minnyáján láttyák, olvassák is a' tudva lévő levelet? az írást, elmét meg fogja ditsírni, 's de reliquo nevet magában ; már tsak meg várom az ország gyűlésnek ki menetelit, 's azután fogom az egész dolgot ki nyomtattatni, és magától a' fejedelemtül kérni fogom a' szabadságot, hogy ezen gyalázatos nemzetet, melynek külső 's belsőségit leg kissebb porczikájig meg ösmértem, az ő maga szennyiben a' világ eleiben terjeszhessem. Mind egy húron pendül 's tsak a' papját és maga hasát hizlalhassa, Huszti, Szegedi Corpus Jurisát,[4] melyben gyalázatos bátortalanságinak magvai gyümöltsöznek, olvashassa, már azt gondollya, hogy a' világi társasághoz szükséges kötelességinek eleget tett és mindent tud. A gyűlölés annyira ment bennem, hogy a' gyomrom keveredik, ha tsak beszélleni hallom is, és első magát elől adandó alkalmatossággal magam lennék az első, ki mint a' tsirkéknek fejeket venném 's egy más után ölném. Még tsak annyi bátorságok sem volt, hogy dolgunkat merték vólna elől hozni ; 's ámbár tudva vagyon nálok, hogy minden dolgoknak kezdői

[1] L.1790 : 71—73. tc.
[2] L. 248. l. 1. jegyz.
[3] Szily levelét nem ismerjük.
[4] Huszti István már többször idézett *Jurisprudentia practica* c. munkája és Szegedi János jezsuita, egyetemi tanár kézikönyve : *Tripartitum juris Ungarici tyrocinium* . . . Nagyszombat, 1734, 3 kötet. Mindkettő számos kiadásban forgott közkézen.

ők valának, még is olly szamarak, gaz emberek voltak némellyek közöttök, kik azt mondották: peccavere, peccavere, 's crucifiget kiabáltak. No eszibe juttatom én a' magyar nemzetnek az ő tselekedetit úgy, hogy még a' világ lesz, el nem fog rólla felejtkezni,[a] 's meg mutatom a' módot, melly szerint bánnyon a' fejedelem ezen gyalázatos nemzettel. A' mi vesztünk hadd húzza az egész országnak vesztit maga után, 's azt szeretném hogy még annyi föld sem maradna az országban, a' hová tsak láb nyomot is tenni lehetne, 's kívánnám, hogy országa fel dúlásának hamvai lehetnének az én koporsom is; ha mink veszünk, veszszen az ördög atta gyalázatos nemzete; mert e' hasonló a' sereg disznóhoz, midőn röfögéssel a' vályura hajtyák, hol a' moslékkal is jó lakik.[b] Ezt kellene a' magyar nemességgel is tselekedni, mert ez valósággal pondus inutile terrae; és honnan veszi eredetit? azon rablók 's tolvajoktul, kik idegen országból éhség miatt erre költözködvén, országot foglaltak, 's mint tolvaj 's lator űzött fosztott, rablott, rontott, pörköltt; Szép eredete valósággal a' magyar nemességnek! 's ebbül akarja minden szabadságát, privilegiumát deriválni.[1] De hiszen, nem adok tíz esztendőt nékie, hogy ennek is vége lészen, 's a' föl fuvalkodott nemes nem lészen egyébb ország lakos 's polgárjánál. Magamat barátságában ajálván, változhatatlan szivességgel vagyok

barátt*ja*, szolg*ája*

Laczkovics János

Ha az Úr levelet ír, tsak adressálja e' módon a' fölső kopertára: A Madame Elisabeth de Soyer née Baronne de Multz a Pest[2]

i.)

1790 december 31, Pest

Laczkovics János levele bátyjához, Laczkovics Istvánhoz, Temes megye alispánjához és diétai követéhez

Az országgyűlésről érkező hírek mindannyiszor felbosszantják, oly gyáván és aljasul viselkednek a rendek. Kéri, tájékoztasson mindenkit a Graeven-ezred tisztjeinek sorsáról, ne mondhassa senki, hogy nem tudott róla.

A rendőrségen a magyar eredetiről készült egykorú fordítás:
O. L. Privatbibl. 4. fasc. 38. köteg.

Laczkovits schreibt von Pesst d*en* 31-*ten* X-bris, d*en* 2-*ten* Jenner aufgegeben, an Stephan Laczkovits z*u* Presburg. Aus den Hung*arischen* übersezt.

[a] A mondat elejétől idáig valaki (1794-ben az ügyész?) vörös ceruzával aláhúzta.
[b] Kihúzva: A burkussal a mint mondják el kerülhetetlen a háboru, s tegnap olvastam levelet, mellybe azt írják, hogy a belgai insurgensek Hollandia szélin megint tsoportosodnak és a franczia constitutiót kivánnyák adoptálni.

[1] Mindezt Zillner Friedrich névtelenül megjelent hírhedt munkájából meríti Laczkovics: *Grosse Wahrheiten und Beweise in einem kleinen Auszuge aus der ungarischen Geschichte.* Frankfurt, 1792. (Erre különben igazolásul ő maga is hivatkozott a bíróság előtt: II. k. 514—515. l.) A röpiratot sokáig Hoffman Lipót Alajosnak tulajdonították. Szerzőjére l. *Sándor Lipót iratai*, 81. l.

[2] Laczkovics Pesten Soyer kapitányék házában lakott. (Soyernéra ld. II. 86. l. 2. jegyz.)

Alen Tag werde ich mehr erbauet von den Unternehmungen der Landtags Versamlung, solche Sachen muss ich anhören, bey deren Vernehmen ich so in Zorn gerathe, dass ich mir gar keinen Ungarn mehr zu sehen verlange. Pudet me humani generis, cujus mentes et aures talia ferre potuerunt.[1] Jezt hab ich sie kennen gelernt welch 'kriechende Hertzen und niedrig denkende Seelen sie besitzen, da sich einige von unserer Nation bey den jüngst abgehaltenen Landtag der Raitzen nicht geschämt haben, um eine Anstellung in denen bey ihnen neu zu errichtenden Dicasterien unterthänigst zu beten.[2] — So sind dann würklich schon alle verdorben? Sind denn diese schon gantz närisch geworden, die sich patres patriae nennen? — Ich lese in der Zeittung, dass jene Soldaten Officier, die ihren Monarchen verlassen, und sich zu den niederländer Patrioten und Insurgenten geschlagen haben, nicht nur ohne aller Straffe davon gekommen, sondern noch in ihre vorige Regimenter in den nehmlichen Rang und Character eingesetzet worden seyen,[3] und wir, die wir ausser einer gewagten Bitte, zum Nutzen und Vortheil des Vatterlandes und des Königs, sonst nichts gethan haben, wir haben keine Unterstützung, keine Hilfe erhalten, weder von König für unser viell jährig treu geleistette Dienste, noch von Lande für die, nur auf ihr Anrufen gewagte Unternehmung. Das ist eine Sauerey, sowohl von der einen als der anderen Seiten. Ich bitte

[1] Vö. 248. l. — Érdekes megemlítenünk, hogy az országgyűlés magatartása másokban is erős csalódást keltett. Szily József, Pest megye első alispánja és diétai követe, 1790. dec. 29-én tudósítva a megye másodalispánját, Laczkovics Györgyöt Pozsonyból, hogy „szegény Gréven-tisztekre senki sem akar emlékezni, s akik akarnának, azok sem mernek" — azt is megírta, hogy nem remél már semmit az országgyűléstől. A rendek nagyrésze már menne haza, únja az egészet, — s egyre többen járnak Bécsbe, érdemeiket bizonygatni. (A rendőrség fordítása magyarból: O. L. Privatbibl. 4. fasc. 38. köteg.) — Laczkovics alispán 1791. jan. 8-i válasza pedig már egészen elkeseredett és lemondó hangot üt meg. Magáért nem aggódik, — írta — már sok rosszat megért eddig is, de gyötri őt az általános reménytelenség. „Ich bin überzeigt, dass sich nicht ein Rakoczy, Bercsényi, Tököli, Bocskay etc. finden wird. Ich weiss nicht, hast Du das Buch schon je gesehen, dessen Titl ist, La Revolution d'Hongrie; was sich in Zeitten des Rakoczy zugetragen hat, ist in französischer Sprache beschrieben, und zwar so herlich, dass ich lange Zeit nichts solches gelesen habe; omnes correspondentiae originales, manifesta etc. ibidem continentur, und ist ein sehr schönes Monument. Wenn dieses die Ungarn gelesen hätten ante Diaetam, vielleicht wäre mehr Vernunft in viellen ihren Köpfen aufgewahrt. — Mir ist dieser Tagen ein altes Manuscript zu Handten gekomen: De laniena Eperiesiensi, welches Karafa gethan hat tempore in illo. Unbeschreiblich ist es, was dieser ruchlose Mensch begangen hat, ich muss es gestehen, als ich es durchlas, zitterte alles in mir, theiles muste ich Thränen vergiessen; ich möchte wahrlich in so lang nicht gern sterben, bis diese zwey Monumenta in hungarischen Druk erschienen. Es ist ein Schand und Spott, andere Nationen schreiben unsere wichtigste Angelegenheiten, et majori cum veritate, quam proprii nostri scriptores. Es ist auch Schade etwas für die Ungarn zu thun und zu unternehmen, dann mann hat gar keinen Dank davon, et hoc tantum ideo, weil sie keine Verstand haben." (A rendőrség fordítása magyarból: *uo.*) — Az említett munkák: *Histoire des révolutions de Hongrie . . . avec les mémoires du prince François Rakoczy sur la guerre de Hongrie.* Hága, I—V, 1739. (Vö. 547. l.) és Rezik János eperjesi tanárnak kéziratban terjesztett *Theatrum Eperiense anno 1687 erectum, seu Laniena Eperiensis.* (Nyomtatásban, latin és magyar szöveggel kiadta Gömöry János és Pogány Gusztáv: *Az 1687. évben felállított eperjesi vérpad vagy az eperjesi vérfürdő.* Turócszentmárton, 1931. A szlovenszkói ág. hitv. ev. egyház történeti emlékei.)

[2] II. Lipót 1790 végén állította fel a külön Illyr Kancelláriát, a Magyar Kancellária hatáskörének megosztására és a magyar nemzeti törekvések gyengítésére. Hogy személy szerint kikre céloz Laczkovics, nem volt megállapítható.

[3] Az 1790. dec. 10-i hágai nemzetközi megegyezés értelmében II. Lipót valóban teljes amnesztiát adott a fölkelőknek. (Vö. 345. l. 3. jegyz.)

Dich, mache den Judex Curiae unsere betrübte Umstände noch einmal zu wissen, so wie auch allen übrigen ; sie sollen uns nicht länger mit Ungewissheit aufziehen, sondern sich erklären, ob sie für uns reden und helfen wollen, oder nicht? Nur mit zwey Worthen sollen sie andworthen : ja, oder nein, alstan[!] weiss ich schon, was ich zu thun habe. Ich verlange meine Reversales zurük. Graf Fekete[1] hat es eingestanden, dass er gelogen habe, und dass Ihr von uns noch kein Worth gesprochen habet.

j.)

1791 március 28, Pest

Laczkovics János levele Szily Ádám hadnagyhoz, volt ezredestársához

Végignézte a diétális iratokat : az országgyűlés semmit sem tett ügyükben. Ha a nádor Pestre érkezik, majd együtt beadnak egy fölterjesztést hozzá.

Sk. eredeti : O. L. M. Kanc. eln. 89/1794. sz.

Bizodalmas kedves Hadnagy Uram !

Ne tsudálkozzon az Ur, ha később veszi levelemet ! Mindennek végire kivántam járni,[2] és úgy tudósittó levelemet küldeni. — Haszontalan bizakodtunk az ország gyűlésiben, ez még tsak egy szót sem szóllott mellettünk, sőtt meg szerezvén a diaetalis actákot, egészlen iszonyodással olvastam s most sem foghatom meg, miképpen ezen ditsőséges nemzet, melly hajdan üdőkben metus orbis, flagellum dei, fulmen belli vala, e mostani üdő és alkalmatosságban annyira meg alatsonyodhatot, hogy még tsak egy szót sem bátorkodott felűlünk szóllani. — Olvasván a diaetalis actákot, tapasztalom, először miként az ország gyűlése magát érettünk interveniálta éppen akkor, midőn szükség nem vóltt reája ; a magyar nyomtatásnak 116dik lapján conditione 14[3] diplomatii és a mi erántunk tett representatiobul ki teczczik, a ki tsak akarja olvasni. — A király felel ezen diploma elaboratió és repraesentátiora, provocálván magát ad articulos 7 : 1655 és 11 : 1723, ezekben az vagyon, hogy militares in criminalibus et militaribus subsint jurisdictioni militari, és kivánnya, hogy juxta mentem harum legum et in posterum militia tractetur vagyis nyilvábban mondván, az ország által adván a katonaságot a fejedelemnek, semmit véle nem parantsol, — a katonaság penig betsületes szavakkal arra esküszik, a mit Lukánusban egy közkatona mond —

Pectore si fratris gladium jugulaque parentis
Condere me jubeas, gravidaeque in viscera partu
Conjugis, invita peragam tamen omnia dextra.[4]

[1] Nyilván Fekete János gr. tábornok, a voltairiánus költő. (Jellemzése : II. k. 55. l. 3. jegyz.)

[2] Az országgyűlés által a Graeven-ezred tisztjei ügyében tett lépéseket érti.

[3] Projectum diplomatis per mixtam deputationem elaboratam. Conditio 14. (*Naponként való jegyzései*, Akták, 116. l.) és a kancellár levele a Graeven-tisztek ügyében. (*Uo.* 104. l.)

[4] Lucanus, Pharsaliae, I. ének 376—78. sora.

És mit gondol, Hadnagy Uram, mit felel erre az ország? a következendőt tudniillik: „Debitas M^ti V^ae Ss^mae in omni submissione referimus gratias, quod militiam Hungaricam, tam regularem qvam confiniariam ad mentem legum regni tractandam ac in legionibus tam campestris militiae Hungaricae, qvam et confiniariae nativos officiales Hungaros applicandos clementer resolvere dignata sit." (Act*a* diae*talia* pag. 310.)[1] Innent ki teczczik, melly szépen gondoskodott az ország katonasága eránt, meg köszöni, hogy ennek a kardgya az ország béliben turkálhasson. — A personálisnak szavait penig, mellyek a magyar diáriumban a katonaság eránt vagynak leírva, (pag. 126) méltó hogy az ember szórul szóra jól meg apostrophállya.[2] Elég az hozzá, hogy a diaetalis actákbúl egy második tomust a Manch Hermaeon[3] módgyára lehet írni, a melly ha Isten éltetni fog, meg is lészen. — Már most várjuk meg a palatinust,[4] annak el érkezésiig fogok én egy repraesentatiot fel tenni, s a dolgot voltaképpen eleibe fogjuk tenni, mert azt tapasztalom, hogy az országban haszontalan építtyük bizodalmunkat. — Álgya meg őtet úgy a szerentse, mint a mi módon ő bennünket boldogított. Már ha valamelly közös dolgunk lett vólna vélek, nem nehesztelnék, de ők fel lázítottak bennünket hívó levelek által,[5] s romlásunkat szerzették; el mellőzhették vólna még ezt is, ha instantziánkot, a mint kötelességek hozta vólna magával, viszsza atták, s el nem fogatták vólna,[6] — de éppen úgy jön ki a dolog, mintha romlásunkon akarták vólna boldogulásokat építteni. Mihelest meg fogom tudni, melly üdőben fog a palatinus le jönni, azon tuttára fogom az Úrnak adni, hogy annak üdejében meg jelenhessünk itten minnyáján. — A mint rebesgetik a franczia királynak igen roszszul vólna dolga, az ujságok azt hirlelik, hogy meg is akarták életitül fosztani, s nem szabad senkinek a király familiájábul még tsak a házi kertben is nationalis őrzők nélkül menni. — Jó mulatást kivánván változhatatlan szives barátsággal vagyok

igaz baráttya

Pest, 28ª Martii 1791

Laczkovits János

[1] Az országgyűlés II. Lipóthoz küldött nov. 13-i feliratából, „a királyi kötéslevélbül ki maradott tzikkelyek eránt." *(Naponként való jegyzései.* Akták, XLV. sz. 310—311. l.)

[2] Zichy országbírónak (nem a személynöknek!) a szept. 1-i, a királyi hitlevél szövegének megállapítására összeült vegyesbizottsági ülésen elhangzott szavait, a jegyzőkönyv az alábbiakban ismerteti: „Jelentette továbbá [az ország fő bírája] azt-is, hogy mivel az ország zászlós uraihoz és méltóságos personalis úrhoz-is botsátott tudósitásából ő Felségének nyilvánságosan ki-tettzene az, hogy a' katonaságra és annak fenyétékének fenn-tartására czélozó minden jussokat ő Felsége maga tulajdonának kivánná tartani, ahoz képest az erről szólló pontot el-készitették ugyan, de a' királyi kötésben, ne hogy a' többi pontoknak is akadállyára legyen, bé-tenni jónak nem tartották, hagyván az ország rendeinek az eránt való bölts itélet-tételére, ha valyon ezen pont a' hit-levélben foglaltasson é-bé, vagy pedig különös czikkelyben tétettessen-ki? Noha a' Deputátio úgy vélekedne, hogy ezen pont ugyan meg-hagyattasson, de itten a' királyi kötés-levélbe ne-tétettessen, hanem különös levél által eleibe-terjesztvén a' fejedelemnek, hogy ezen kivánsága az országnak az illendőséggel, jó renddel és törvényekkel egyezik, ezen pontnak-is a' királyi kötésben való bé szerkeztetése kérettessen." *(Naponként való jegyzései,* 126. l.)

[3] Molnár János pesti evangélikus prédikátor 1790-ben megjelent röpirata, mely a magyar nemességet gúnyolja.

[4] Sándor Lipót nádor ekkor Pozsonyban, az országgyűlésen volt.

[5] L. 210—211. l.

[6] L. *uo.*

Hogy Laczkovics bejutott-e a nádorhoz, és ha bejutott, vajjon mikor, — nem tudom. 1791. április 12-én azonban ismét arról tudósítja Szily Ádámot, hogy kihallgatást fog kérni a nádortól. Már másban nem bízik, — írja — sem a személynökben, sem az országbíróban, sem a rendekben, „mert ezeknek, midőn igérnek is valamit, fő maximájok tsak abbul áll, hogy fingere mentiri dummodo nemo sciat." Azt sem közli velük, hogy a nádorral beszélni akar, mert „ezen embereknek elméjek hasonló a szélnek eresztett szines vitorlyákhoz, mellyeknek tsak a szelek fujtában lehet hasznát venni." (O. L. M. Kanc. eln. 89/1794). — Két hét múlva roppant bizakodó hangulatban, úgy látja, ezen a kihallgatáson ügyüket rendbe fogja hozni. Hajnalodik, — írja április 26-án Szilynek — s reméli, hamarosan már az eredményt közölheti vele. *(Uo.)* — Július 14-i levelében azonban még mindig nincs eredmény. Bárcsak jönne a palatinus, — olvassuk, — hogy beadhassa hozzá deklarációját. Már csak a nádorban, meg az uralkodóban bízik. „Ha valaki avval dicsekszik, hogy jó magyar, bízvást lehazudtolhattya az Ur ; az ember a nemzetet reprezentánsairul szokta ítélni ; ezek lóf . . . ok, a nemzet tehát balf . . . Én inkább ezerszer a királlyal, hogy sem vélek [a rendekkel] tractálnék." Ha legalább szót emeltek volna ügyükben, nem haragudnék rájuk. De ilyen gyáván hallgatni, amikor minden megye utasításba adta, hogy álljanak ki mellettük, — ez elképesztő. Micsoda meghökkenés lesz majd, ha elolvassák a nádorhoz készülő beadványát. „Tudom azt, még ollyan írás nem igen forgott körmök között. Igaz, hogy mink is meg emlegettyük őket, de ők is meg fognak bennünket emlegetni, arrul kezem írását adom." *(Uo.)*

A továbbiakban erről a nádori kihallgatásról nem írt Laczkovics, valószínűleg sohasem került rá sor. (Vö. *Iratok* 25. és 32. sz.)

16.

1790 július — 1791 február

A protestánsok vallásszabadságának ügye az országgyűlésen.

A jozefinizmus bukásával előtérbe nyomuló kérdések között egyik legvitatottabb a nem katholikusok, elsősorban a protestánsok vallásszabadságának ügye volt. A korszak nagy röpirat-irodalmában csakúgy igen jelentős részt foglal el, ahogy az országgyűlési tárgyalásoknak is mindvégig egyik középponti kérdése volt.

A vallásszabadságért folytatott küzdelem lényegében a klérus elleni harc volt. A protestánsok vallási és politikai egyenjogúságának a katholikus papság volt a legkonokabb ellenzője, s papok szervezték, ösztökélték azokat a világiakat is, akiket a maguk oldalára tudtak állítani. Az országgyűlés (és hozzátehetjük : a társadalom) nagyobb része, protestánsok és a felvilágosodás szellemétől áthatott katholikusok ugyanis a lelkiismereti és vallásszabadság megadásáért küzdöttek, s így akaratlanul is szembekerültek a klérussal.

Persze a vallásszabadság ügye kezdettől fogva szorosan összefonódott az általános politikai kérdésekkel. Az egyházpolitikai harc okait keresve, utalnunk kell arra is, hogy a vallásszabadság megadásának az egykorú rendi közvélemény az ellenzéki egység megszilárdítása szempontjából is nagy jelentőséget tulajdonított. Jellemző, hogy Arad megye már 1790. március közepén tiltakozott a katolikusok nevében a Türelmi Rendelet ellen, kifogásolta „kétértelmű" és „sértő" címét és tartalmilag is helytelenítette, mert nem a bécsi és linzi béke alapján áll. Hasonló értelemben nyilatkoztak más megyék követi utasításai is. Pest megye nyíltan meg is mondja, miért követeli a protestánsok vallási és politikai egyenjogúsítását, az 1608-as és 1647-es törvények rendelkezéseinek visszaállítását : „mivel a polgártársak egyesítése a közbiztonság egyetlen kapcsa, ezt pedig a karok és rendek egyenlő szabadsága támogatja legerősebben." *(Marczali,* I. 179. l.) A szabadság belső biztosítása, „az egyetértés" nevében követeli a vallásszabadságot Bihar *(uo.* 204. l.), és „a lelkek uniójára" hivatkozik Árva megye is, amikor azt kívánja, hogy a protestánsok Horvát-Dalmát országban is szerezhessenek birtokot. *(Uo.* 213. l.)

Ezt a törekvést a protestánsok is azonnal felismerték. Igényeik igazolására felsorakoztatott érveik közt helyet kaptak ugyan természetjogi szemléletet tükröző megállapítások is, az „Európaszerte megismert igazság" a „természetes méltányosság," valamint a közjóra történő hivatkozás formájában, de elsősorban ők is a politikai küzdelem sikerének szempontjait emelték ki. Érvelésük szerint a protestánsok jogainak

kiterjesztése leghatásosabb eszköze az általános politikai szabadság megszerzésének, „mert ha eziránt egyesség lesz, az ország többi szabadságának biztosítása könnyebben megtörténhetik." Ezzel az indokolással kérik a vallási egyenjogúságnak a királyi hitlevélbe való bevételét is. *(Uo.* 227. s köv. l.)

A klérus ellen megindult széles támadást ez tette tehát lehetővé: a vallási kérdés át meg át volt szőve politikai vonatkozásokkal, s a klérus merev és makacs magatartása végső fokon a köznemesi egységet fenyegette.[1]

Az alábbiakban közölt iratok ehhez a vallási kérdés körül zajló harchoz szolgáltatnak érdekes adatokat. Hangsúlyozom, csak töredékei a tárgyra vonatkozó nagy nyomtatott és kézírásos iratanyagnak, melyet egészében bemutatni nem lehetett feladatom. (L. *Marczali*, II. 221. s köv. l.; Irinyi József, *Az 1790/1-i 26. vallásügyi törvény keletkezésének története*. Pest, 1856; *Sándor Lipót iratai*, 233. s köv. l. Az irodalomra: Kosáry Domokos, *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*. II. Bp. 1954. 328—339. és 306—371. l.)

a.)

[1790 nyara]

„A protestánsok vallásszabadságáról" Hajnóczy József közjogi tanulmánya

A tanulmány tartalma: [I.] *A protestáns vallásokra vonatkozó magyar törvények áttekintése.* [II.] *A mai helyzetben viszont nem a törvénycikkek, hanem a természetjog alapján kell dönteni: a vallásszabadság a politikai szabadság első kelléke*

Hajnóczy sk. tisztázata: Széchényi Kvt. Ms. Quart. Lat. 1162.

Hajnóczy nem volt tagja az országgyűlésnek, (l. megjegyzését 62. l.), de június 4-étől október 13-áig Pesten tartózkodott,[2] s a diétai tárgyalásokat élénk figyelemmel kísérte.[3] Sőt egyes adatokból azt következtethetjük, hogy, különösen a protestáns ellenzék, tanácsait is kikérte, esetleg bizalmas megbeszélésekre is meghívta.[4]

[1] A katolikus klérus természetesen magát akarta az egység őrének kijátszani, bármennyire nehéz is volt ezt az álláspontot logikailag alátámasztani, s a protestánsokat bélyegezte egységbontóknak, akik az eddigi nyugalmat túlzott követeléseikkel felkavarják. Jellemző dokumentuma ennek a szemléletnek Esterházy Károly püspöknek egy 1790. június 20-án kelt pásztorlevele az egri egyházmegye papságához. „Quamvis nihil magis hactenus aut optaverim, aut curaverim, quam ut inter patriotas animorum unio conservetur, dissensionesque et collisiones omnes quantum fieri potest penitus evitetur: Cum tamen intentionem hanc meam facto acatholicorum, Augustanae nempe et Helveticae confessioni addictorum praeverti videam, utpote qui ad particularia descendentes causam suam hocce regni comitiorum tempore, formatis ultra quam justum sit praetensionibus promovere ac agere intendant, officii mei pastoralis et ipse admoneor, ut conatibus eorum modis quibus possum de tempore occurram, eaque aggredi incipiam, quae iis antevertendis et destruendis opportuna videntur. Hunc in finem Dominationi Vestrae per praesentes injungo, ut in districtu suo, quo ocyus congregationem indicat, convocatisque ad eam districtualibus parochis, parochiarumque administratoribus et localibus capellanis, intitiisque mutuis consiliis injurias suas, quas non modo a tempore emanatae Christianae tolerantiae, verum prioribus etiam annis ab acatholicis ferre debuerunt, connotet, easque ad instar gravaminum proponat, mihique nomine totius districtus sine mora transponat. Haec tamen a Dominationibus Vestris sine strepitu et in silentio tractari volo, ne ad aliorum aures quoquomodo perveniat." (Nyomtatvány Debreceni Koll. Kvt. LII/36.)

[2] L. Payr Sándor, *Hajnóczi Sámuel és fia, József*. Sopron, 1934. 10. l.

[3] Elfogatásakor lefoglalt iratai közt több olyan följegyzés van, amely erre utal. L. Széchényi Kvt. Ms. Fol. Lat. 494. sz.

[4] Hogy a megbeszéléseken részt vett, mutatja az is, hogy följegyzései közt megtaláljuk az első hitlevél-tervezet másolatát (Massa cruda Sanctionis Pragmaticae:

Az országgyűlésen[3] megindult felekezeti harcok késztethették Hajnóczyt (talán fel is kérték rá), hogy a vallásügyre vonatkozó gondolatait följegyezze. Tanulmányában először áttekinti a protestánsokkal foglalkozó magyar törvényeket, majd összefoglalja a kérdésről véleményét. A diétán ekkor javában zajlott a vita: szerződések-e a protestánsokkal kötött bécsi és linzi békék? — a katolikusok kötelesek-e elfogadni, vagy sem? Hajnóczy nem bocsátkozik vitába egyik féllel sem, hanem magasan fölülemelkedve a vitázók legtöbbjének felekezeti szempontjain, a kánonjog vagy a Corpus Juris paragrafusain, a természetjog, „a méltányosság és a természeti igazságosság" alapján dönti el a kérdést: minden felekezet igényt tarthat a teljes vallásszabadságra, mert ez a politikai és alkotmányos szabadságnak is elsője.

Hogy a tanulmányt kik olvasták, milyen hatással volt az országgyűlési követekre, — adatok hiányában megmondani nem tudom.

De religione.[a]

Prima de Lutheranis in legibus mentio 1523^tio^ fit, vbi „capitis poena ablationeque omnium bonorum suorum puniri" iubentur.[1] Biennio post autem statutum, vt „omnes de regno extirpentur et ubicunque reperti fuerint, capiantur et comburantur".[2]

Ab hoc tempore usque pacificationem Viennensem expressa eorundem in legibus mentio non occurrit. Illi tamen intelligendi videntur, vbi

a) Capitanei et praefecti concionatores haereticos recipientes officiorum priuatione plectendi praecipiuntur;[3]

b) Concionatores occasione insurrectionum taxari iubentur.[4]

c) Concionatores usum noui et reformati calendarii interdicentes, prouentuum amissione plectendi statuuntur.[5]

d) Ut nemo religionis negotium in diaeta moveat, „sub poena in decretis statuta."[6]

Iste extra diaetam per solum regem, velut ex contextu illius apparet, conditus articulus, prout et priores sub Ludovico II editae, sensuique humanitatis adursantes leges, protestantibus nihil obstant. Per pacificationem enim Viennensem fundamentum iurium et libertatum suarum in libero religionis exercitio collocutum ponunt. — Ab hoc tempore protestantes, qui antea precariam nulla lege firmatam apud nos habebunt consistentiam, in vnionem cum catholicis coaluerunt, ac pro maiori sui securitate mutuum cum illis pactum iniuerunt.

Statuitur enim in eadem,[7] quod maiestas „omnes et singulos Status et Ordines intra ambitum regni Hungariae solum existentes, tam magnates,

[a]) Később javítva idegen kézzel: Nota de religione ad sensum legis reducta a Jos. Hajnoczy. Széchényi Kvt. Ms. Fol. Lat. 494. 16—19. fol.) s egy betoldásokkal bővített sajátkezű kéziratot, mely a nemzeti szenátusok felállításáról szól, s melynek címlapjára ráírta: „ex diversis auctoribus in unum corpus compilata." (*Uo.* 24—27. fol.) Bónis valószínűnek tartja, hogy Hajnóczy régi barátja, ócsai Balogh Péter hívására vett részt a szabadköműves páholyokban folyó megbeszéléseken. (*Bónis*, 82—83. l.)

[1] Hajnóczy jegyzete: 1523 : 54. tc.

[2] Hajnóczy jegyzete: 1525 : 4. tc.

[3] Hajnóczy jegyzete: 1563 : 32. tc.

[4] Hajnóczy jegyzete: 1595 : 12.; 1596 : 10.; 1598 : 15.; 1599 : 7. tc.

[5] Hajnóczy jegyzete: 1599 : 45. tc.

[6] Hajnóczy jegyzete: 1604 : 22. tc. — Ezt a 22. articulust az országgyűlés jóváhagyása nélkül utólag függesztette a törvényekhez I. Rudolf király.

[7] Hajnóczy jegyzete: 1606: 1. tc.

nobiles, quam liberas ciuitates et oppida priuilegiata immediate ad coronam spectantia, item in confiniis quoque regni Hung*ariae* milites Hungaros in sua religione et confessione nusquam et nunquam turbabit, nec per alios turbari aut impediri sinet. Verum omnibus praedictis Statibus et 00. liber religionis ipsorum vsus et exercitium permittetur, absq*ue* tamen praeiudicio catholicae Romanae religionis et vt clerus, templa et ecclesiae catholicorum Romanorum intacta et libera permeneant, atq*ue* ea, quae hoc disturbiorum tempore vtrinque occupata fuere, rursus eisdem restituantur."

Porro :[1] „Maiestas Hungariam et partes ei annexas, Slauoniam videlicet, Croatiam et Dalmatiam, per Hungaros natiuos et nationes ei subiectas et annexas possidebit. Item tam maiora, quam minora officia regni, etiam externa et confiniorum praefecturas ex consilio Hungarico Hungaris et nationibus ei annexis idoneis, nullo interposito religionis discrimine conferet."

Per hanc ergo pacificationem obtinuerunt

1. Liberum religionis exercitium et quidem non tantum magnates, nobiles, ciutates, oppida priuilegiata ad coronam spectantia, milites confiniarii, sed etiam ad omnes et singulos Status intra ambitum regni existentes, adeoq*ue* pro quauis singillativa persona, ita ut nusquam et nunquam nec per m*aiestat*em, nec per alios turbari aut impediri possint.

2. Obtinuerunt etiam, ut quae ab ipsis per catholicos disturbiorum tempore, ademta fuerunt templa, illis restituant*ur*. Denique

3. Ut tam in Hungaria, quam Croatia et Slauonia ad omnia officia sine discrimine religionis applicentur.

1608^{uo} pacificationis punctum primum adhuc clarius in fauorem protestantium his verbis expositum :[2] „Ut religionis exercitium tam baronibus, magnatibus et nobilibus, quam etiam liberis ciuitatibus ac vniuersis Statibus et Ordinibus regni in suis ac fisci bonis, item in confiniis quoq*ue* regni Hungariae militibus Hungaris sua cuiusque religio et confessio, nec non oppidis et villis eam sponte ac libere acceptare volentibus ubiq*ue* liberum relinquat*ur*, nec quisquam omnium in libero eiusdem vsu ac exercitio a quoquam impediat*ur*. Quin imo ad praecauenda inter Status et Ordines aliqua odia et dissensiones, ut quaelibet religio suae professionis superiores seu superintendentes habeat, statutum est."

Differt art. hic a primo pacificationis puncto, quod quae inter medio tempore dissidiis ansam praebuerunt, conditiones adiectae partim, partim omissae sint.

Omissa est conditio : „absq*ue* praeiudicio catholicae Romanae religionis."

Adiectum 1^{o} : „nec non oppidis et villis eam sponte ac libere acceptare volentibus."

2do „In suis ac fisci bonis."

3^{tio} „Ut quaelibet religio suae professionis superiores, seu superintendentes habeat."

4to In pacificatione prohibita in libero vsu religionis turbatio, tantum de Statibus, ciuitatibus, oppidis priuilegiatis, ad coronam spectantibus, confiniariis item militibus intelligi videt*ur* ; hic vero per „nec quisquam omnium" ad omnes extensa sit.

[1] Hajnóczy jegyzete: ad 9 et 10: 1606.
[2] 1608 : l. tc.

Sed et haec lex non suffecit, quin diversis explicationibus ansam praebuerit. Catholici enim se iure suo proprios subdictos ad catholicam religionem adigere posse statuebant ; quia

1° 1608^uo liberum exercitium „in suis ac fisci bonis" tantum admissa, adeoque ad Status catholicos extensa non fuisse dicebatur.

2^do Quia nullibi vox subditi occurrebat, adeoque ad summum his tantum in fisci bonis liberum religionis exercitium admittendum esse credebatur. Praeterea

3^tio De templis etiam ante reformationem aedificatis saepius agitatum. Haec catholici, licet integer pagus vel maxima illius pars catholica non fuerit, ad catholicos iure suo spectare praetendebant.

Grauamina haec protestantes habuisse ex actis diaetalibus anni 1619^vi, et magis adhuc ex decreto 1647^mi apparet.[1]

Ex parte obuiatum his quaerelis conditione 6^ta diplomatis per Ferdinandum II^dum et III^tium extradati.[2] Ibidem enim sancitur :

1. „Nec quisquam cuiuscunque Status et conditionis existens in libero vsu ac exercitio religionis

2. a maiestate sua regia et aliis quibusvis dominis terrestribus quovis modo aut quovis sub praetextu turbetur aut impediatur."

Cum tamen occupationes templorum necdum cessassent, praeterea de prouentibus stolaribus et decimalibus inter parochos catholicos et protestantes querelae multae enatae fuissent, in pacificatione Lincensi adhuc plures circa religionis exercitium conditiones positae ac art. 5^to 1647 per insertionem pacificationis ratificatae. Statuitur in his :

1° Quod non obstantibus hactenus „impedimentis et interpretationibus" „omnes Status et Ordines ipsaeque liberae civitates, nec non oppida priuilegiata et milites Hungarici in confiniis regni liberum habeant ubique suae religionis exercitium cum libero templorum, campanarum et sepulturae vsu, nec quisquam in libero suae religionis exercitio a quoquam quouis modo aut quouis sub praetextu turbetur aut impediatur."

2^do Propter bonum pacis rustici, seu sint confiniarii seu oppidani seu villani, in quorumcunque dominorum terrestrium et fisci bonis in libero suae religionis exercitio, vsu a nemine turbentur, hactenus impediti liberum religionis vsum reassumere possint, neque ad alias religioni insorum contrarias ceremonias peragendas compellantur.

3^tio Concionatores et pastores amoueri non possint et amoti reducantur.

4^to Grauamina religionaria et occupationes templorum in futura diaeta vel amicabili dominorum regnicolarum compositione sopiantur, vel autoritate maiestatis complanentur cum satisfactione euangelicorum.

5^to Prouentus parochiarum ad eos pertineant, pro quorum vsu templa determinabantur, neque ultra fiant occupationes templorum, sed occupata occasione disturbiorum restituantur tam catholicis, quam euangelicis.

6^to Grauamina futuris temporibus in negotio religionis tam catholicorum, quam euangelicorum maiestas in singulis diaetis absque iniuria euangelicorum complanet.

7^to Contra transgressores statutorum in negotio religionis art. 8^us Vladislai decreti VI^ti renouatur.[3]

[1] 1647 : 6. tc.
[2] 1622 : 2. tc. 12. cikkelye és 1647 : 1. tc. 7. cikkelye.
[3] 1507 : 8. tc.

In effectum huius articuli protestantibus ex templis in grauaminibus 1638ui exhibitis nonaginta templa restituta suant,[1] et sequentia adhuc disposita, ut[2]

Si mater sit ecclesia apud catholicos et filia apud euangelicos et e conuerso, vna pars ab altera non molestet*ur*.

Licitum sit rusticis euangelicis, si voluerint, religionis ipsorum ministrum eo inducere et intertenere, aut alio ad audiendas conciones ire.

Fundi templorum et domorum parochialium cum scholis euangelicorum Tyrnauiensium et aliorum a quibuslibet contributionibus et censibus ciuilibus libertent*ur* et exemti habeant*ur*.

Ne opifices seu mechanici euangelici Tyrnauiae et alibi commorantes ac in cehis constituti ad ceremonias religioni ipsorum contrarias compellantur.

Admittit*ur* protestantibus structura templorum, parochiarum et scholarum in illis locis, ubi occupata templa prae manibus catholicorum remansissent, locis per dominos terrestres assignandis, sepulturae tamen et campanarum vsu aequali pro vtroq*ue* taxa deseruiente.

Euangelici Status catholicis plebanis et vice versa ad nullas solutiones pendendas sint obligati.

Ubi parochi vel templa catholica proventus ex imobilibus fundis haberent, ibi euangelici ad nullam illis praestandam solutionem cogant*ur*. Quibus in locis plebani ex solutionibus duntaxat personalibus seu sessionalibus sustentantur, ibi prouentus per iudices in duas aequales partes parocho catholico et euangelico distribuendas assignent*ur* ; secus quiuis sit contentus prouentu parochiali et solutione auditorum suorum. Stolares prouentus in quibusuis locis plebani catholici et ministri euangelici a suae religionis auditoribus totaliter percipiant.

Statuitur poena 600torum florenorum in illos, qui templa, bona aut prouentus occupata non restituerent, qui fundos idoneos pro extruendis templis, parochiis et scholis non assignarent, structuras eorum impedirent, status vel plebem in libero exercitio turbarent. — Executioni semet opponentes, praemissa per palatinum admonitione, iuxta Vlad*islai* VI: 8um puniant*ur* ; imo et ipse palatinus vel judex curiae regiae dictam admonitionem fieri intermittentes.

In causis matrimonialibus euangelici vigore 1mi 1608vi a*nte coronationalis* permanent.

Licet pacificatione Linczensi et conditis 1647° articulis negotium religionis et iura euangelicorum satis clare specificata fuissent, propter impedimenta tamen ex parte aug*ustanae* conf*essionis* adposita 1649° iterum statuere,[3] ut Cassouiae pro templis, scholis et parochiis loca assignent*ur*, a contributionibus et censibus ciuilibus exemta sint, campanarumq*ue* et sepulturae vsus omnibus, id est catholicis, aug*ustanae* et helv*eticae* confessionibus addictis comm*u*nis sit.

Leopoldus 1us in diplomate[4] suo se tam ad tractatum Viennensem, quam pacificationem Linczensem prouocat.

[1] Hajnóczy jegyzete : 1647 : 6. tc.
[2] A következőkben Hajnóczy az 1647 : 7—15. tc.-eket kivonatolja.
[3] Hajnóczy jegyzete: 1649 : 12. tc.
[4] Hajnóczy jegyzete : 1659 : 1. conditio 1.

1681° autem recognoscit*ur*[1] religionis exercitium his motibus a parti nonnullorum interturbatum omnibus et ubiq*ue*, saluo tamen iure dominorum terrestrium, liberum permitti.

2^do^ Ne augustanae et helveticae confessioni addicti ad ceremonias confessioni suae contrarias compellant*ur*,

3^tio^ Iisdem templa per ipsos aedificata et ritu catholico necdum reconciliata eisdem assignent*ur*. In aliis vero locis

4^to^ in specificatis comitatibus iisdem pro templis, scholis et parochiis loca assignanda ordinant*ur*. In confiniis pariter.

5^to^ Nec catholici ministris protestantium, nec hi plebanis catholicis soluere obligent*ur*.

6^to^ Magnatibus et nobilibus in regno degentibus in arcibus et solitae residentiis suis liberum est oratoria et sacella aedificare.

7° Sub poena art 8° Vlad*islai* decr*eti* VI^ti^ expressa nullae templorum, scholarum et parochiar*um* occupationes vel exercitii turbati.

8^vo^ Protestantibus ulterior praetensionum suarum via in futuris diaetis instantias suas promovendi minime pr*ae*cluditur, non obstantibus cleri et aliorum secularium catholicorum contradictionibus, saluis semper legibus regni diplomate regio firmatis.

Anno 1687 : 21. m*aiestas* ex gratia et clementia pr*ae*citatos articulos 1681^mi^ adhuc ratos fore resoluit, cleri et aliorum secularium catholicorum contradictione non obstante, ac si et in quantum hactenus ineffectuati vel vero per aliquos abusus introductos violati fuissent, suae debitae executioni demandandi statuunt*ur*.

Hinc illas malorum expressiones in legibus obuiae

1° absque praeiudicio Romano catholicae ecclesiae,[2]

2^do^ cleri et aliorum secularium contradictionibus non obstantibus,[3]

3^tio^ saluo iure dominorum terrestrium,[4]

4^to^ templa necdum reconciliata,[5]

5. propter bonum pacis,

6. ex gratia et clementia adhuc,[6]

7. propter reclamationem protestantium articulis diaetae 1681^mi^,

8. quod in nonnullis comitatibus loca pro extruendis templis assignata fuerint,[7]

9. quod in quorum vsu actu essent, confirmati fuerint,

10. quod nullibi expresse a decretali iuramento protestantes absoluti fuerint, opinione cleri precariam protestantium reddiderunt existentiam.

In diaeta 1715^ti^ adhuc magis protestantes restricti.[8] Non tantum enim, quod iam 1678 legitur, ex gratia et clementia regia adhuc articuli ann*orum* 1681^mi^ et 1687^mi^ confirmati, sed et abusus interuenti per regios et regni commissarios examinandi, dein vero

a m*aiestat*e complanandi,

[1] Hajnóczy jegyzete : 1681 : 25. és 26. tc.
[2] Hajnóczy jegyzete : ad 1 : 1606.
[3] Hajnóczy jegyzete : 1647 : 5.; 1681 : 26., 1687 : 21. tc.
[4] Hajnóczy jegyzete : 1681 : 25. tc.
[5] Hajnóczy jegyzete : 1681 : 26. tc.
[6] Hajnóczy jegyzete : 1687 : 21. tc.
[7] Hajnóczy jegyzete ehhez és a 9. ponthoz : 1687 : 26. tc.
[8] Hajnóczy jegyzete : 1715 : 30. tc.

omniaque ad articularem statum et genuinum eorundem sensum
secundum explanationes regias, quae nb. protestantibus nullatenus fauorabiles erant, reponenda statuuntur. Et
contra hanc regiam determinationem augustanae et helveticae confessioni addictis
„tantum priuato et non communi nomine
ad regiam duntaxat maiestatem" adeoque non diaetam recurrere integrum relictum.

Haec commissio licet iam 1715to ordinata fuisset, licet diaetae 1723tio et 1729o celebrarentur, 1731 tamen saltem fatalis Carolina resolutio prodivit,[1] vigore cuius

Decretale iuramentum ab omnibus ad officia applicandis deponendum ;

Stola in omnibus 26t) : 1681mi haud specificatis locis et in quorum vsu 1681o non erant, parochis catholicis assignata.

Nec templa inibi admissa.

Ministris extra locum ad alia excurrere non licuit.

Transitus a religione catholica ad alterutram protestantium apostasiae nomine insignitus et poenae subiectus.

Exercitium religionis in locis, quae 26 : 1681 confinia dicuntur, siquidem confinia esse cessauerint, denegatum.

Opifices ad processiones adacti.

Ministri relate ad baptismum visitationibus dioecesanorum subordinati.

Causae matrimoniales ad consistoria catholica relegatae.

Ab hoc tempore usque 1784um protestantes ex omnibus officiis dicasterialibus exclusi, in comitatibus Tibiscanis paucis applicatis. Quoad liberum religionis exercitium, inter Lutheranos diutissime Neogradienses, reformati autem cis et trans Tybiscum fere ubiuis se sustinuerunt. Quoad officia vero, augustanae confessioni addicti pariter tantum in Neogradiensi, Thurocziensi et Zoliensi adhuc sub Mariam Theresiam applicabantur ; reformati in pluribus Tibiscanis comitatibus.

[II.] Iam his omnibus legibus combinatis euangelici maximam vim argumentorum suorum in eo collocant :

Quod pacificatio Viennensis et Linczensis sit pactum bilaterale inter catholicos ex vna, euangelicos vero ab altera parte initum, a quo nonnisi vtraque parte consentiente recessus fieri possit. Omnibus sibi minus fauorabilibus legibus se partim manifesta contradictione, partim instantiis obuiasse, adeoque illis non ligari.

Catholici reponunt : pacificatio Viennensis et Linczensis omne robur suum ex decretis 1608vi et 1647mi sortitur. Decreta haec non sunt pactum bilaterale inter evangelicos ex vna et catholica alia partibus, sed sunt pactum bilaterale inter regem ac Status et Ordines initum quod rege Statibusque et Ordinibus consentientibus in subsequis decretis alteratum, modificatum, sublatum.

Imo nec pactum bilaterale inter regem ex vna, parte vero alia Status et Ordines dici potest, quia clerus, seculares catholici contradixerunt, adeoque neutrum ligant.

[1] Carolina Resolutio : III. Károly király 1731. márc. 21-én kiadott határozata, melyben — tekintet nélkül a korábbi törvényekre — szabályozta a magyar protestánsok vallási és egyházi helyzetét.

Et fatendum est, nihil vel parum praesidii euangelicos, qua tales, in Corpore Juris invenire. Adeoque omnis, quae inter catholicos et protestantes vertitur quaestio, ex aequitate et iustitia naturali decidenda. Videamus, quid iuris naturalis hoc in passu sit, quid prudentia politica suadeat.

Deum, qua interne quis sentit, ratione colere, idque palam, publice profiteri, est iuris naturalis. Hoc iure, dum quis societatem ciuilem ingreditur, nemo se, proles suas exuere potest, tanto minus autem ipsa ciuitas quodcunque membrum suum eo priuare potest. Hinc religionis exercitium ubicunque in regno sunt seu euangelici, seu Graeci ritus, seu Iudaei etc. negari nequit. An publicum vel priuatum sit, nihil interest. Interim, si nouem prope millionum in Hungaria partibusque adnexis, confiniis item eo numeratis, existentium euangelici tertia, quarta, quinta adeoque tam notabilis pars efficiant, si Graeci ritus pariter tertiam, quartam partem totius in se complectantur,[1] contra omnem prudentiam esse videtur, tam euangelicis, quam Graeci ritus hominibus, ubicunque in regno sint, publicum religionis exercitium negare.

Quaeuis religio homines certos tenere solet, quorum vitam, characterem moralem pro imitatione suarum actionum sumere assueuit. Parochi, ministri, rabbini, seniores, superintendentes, episcopi vocentur, idem est. Hi cum certo officio defungi debeant, alantur, interteneantur necesse est. Contra aequitatem iustitiamque naturalem itaque est, ut vnius religionis homines sacerdotibus, quorum ministerio vti nolunt, vti iuxta sua principia in plerisque non possunt, interteneant, adeoque stolam, lecticalem pecuniam pro plebanis catholicis a protestantibus exigere summa iniustitia est. Praestaret omnem stolam tollere, omnesque sacerdotes cunctarum in regno existentium religionum ex fundo publico alere, vel si hoc fieri nequit, plebanos catholicos ex fundo religionis et cassa parochorum indemnes reddere.

Inter tot protestantes fieri nequit, quin multi digni, boni viri dentur. Societas civilis non habet pro obiecto salutem eternam, sed salutem rei publicae temporaneam. Iniustum itaque etiam est sub praetextu religionis euangelicos, qui apti sunt, ab officio seu directe, seu indirecte per iuramentum, quod deponere nequeunt, arcere, tanto minus autem apud nos, ubi magnates, nobiles, cives, adeoque etiam omnium magnatibus, nobilibus, ciuibus competentium iurium participes sint.

A priori demonstrari nullatenus potest societatem ciuilem periculum subire, si pluribus religionibus publicum exercitium concedat, si viros ex diuersis religionibus officiis applicet. A posteriori sunt exemplo ditiones Borussicae, cantones Heluetici et partes Imperii eae, ubi incolae mixtae religionis sunt. Hic non obstante pluribus concesso libero religionis exercitio, non obstante eo, quod diversarum religionum viri officiis applicentur, vnio civilis haud cessat, nec vllatenus labefactatur.

Libertas religiosa est primum praecipuumque libertatis politicae attributum. Hinc si notabili nationis parti haec libertas denegetur, semper metuendum, ne sensim omnis libertas politica exulet, ac despotismus altas radices figat.

[1] A II. József-féle 1787-es népszámlálás tükrében Magyarországon (Erdély és Horvátország nélkül) a felekezetek lélekszáma és százalékaránya az alábbi volt: összlakosság száma (a számokat itt és a következőkben kikerekítettük): 6 468 000. Ebből római és görögkatolikus: 2 958 000 (61,2%); lutheránus: 619 000 (9,5%); református: 976 000 (15,1%); görög nem egyesült: 832 000 (12,9%); zsidó: 4 500 (Thirring Gusztáv, *Magyarország népessége II. József korában*. Bp. 1938, 49. l.)

Praepotentiam protestantium suspicari, si liberum religionis exercitium habuerint, si officio appliciti fuerint, non possumus. Principes Transyluaniae non dantur. Nullibi limites principum extraneorum protestantium attingunt: in regno nullibi soli, ubiuis catholici intermixti sunt.

Venerabili clero hactenus indifferens esse potuit, num in Hungaria in solo rege omnis potestas legislatoria et exemtoria, vel coniunctim cum Statibus et Ordinibus resideat, quia praeter libertates sibi ex legibus competentes possessorii sui titulum in iure canonico fundabat, quod scilicet absque Romani pontificis consensu nec ipso possessorio, nec proventibus ullis arceri possit. Nostra aetate, ubi ius canonicum omnem vim a iure singuli regni positiuo sortit*ur*, ubi ab exemplo Galliae scit*ur* [?] pontificis consensu ad exuendum clerum opus non esse, suam propriam consistentiam v*enerabilis* clerus solidabit, si vno eodemq*ue* diplomate, vno eodemq*ue* decreto et suas, et protestantium libertates firmauerit. Prout enim hactenus propter labefactatam euangelicorum sub initio libertatem sensim omnium Statuum et ipsius v*ene*rabilis cleri imunitates sensim labefactatae erant, sic et in posterum nonnisi mutuo auxilio firmiora fundamenta ponere possunt.

Quoad scholas, synodos, facilis erit consensus, si in pr*ae*missis coalitum fuerit, et ne seu ex leuitate, seu verae causa, facilis ex vna religione ad aliam transitus fiat, itidem citra poenas legalia obstacula poni facile queant.

b.)

1790 július 16, Pest

Szulyovszky Menyhért levele Rhédey Lajos táblabíróhoz, az országgyűlés eseményeiről, a katholikus klérus önző és hazaáruló magatartásáról

Egykorú német fordítás: O. L. Privatbibl. 4. fasc. 9. sz. köteg.

A levél írója, Szulyovszky Menyhért, Zemplén megye országgyűlési követe, akit később a jakobinus-perben a bíróság halálra ítélt, s csak hatodfélévi börtön letöltése után szabadult ki. (Életrajzi adatait, jellemzését l. II. k. 664. l.). Az országgyűlésen a Habsburg-ellenes és antiklerikális köznemesi párthoz tartozott.

A levél címzettje minden bizonnyal Rhédey Lajos (1763—1831), a történelemben is szerepet játszott előkelő partiumi köznemesi család leszármazottja, Bihar, Szatmár és Zemplén megyék táblabírája, akit a zempléni nagy vizsgálat után, 1798-ban, korábbi ellenzéki és uralkodóellenes magatartásáért Ferenc király töröltetett a táblabírák sorából. Tudjuk, hogy nemcsak Szulyovszkyval, de Kazinczyval, sőt Szentmarjayval is szoros barátságban volt, ez utóbbival együtt látogatták meg a francia hadifoglyok táborát Pesten. A „piskolti levél" néven ismert, 1794. május 14-én kelt, élesen Habsburgellenes röpirat szerzőségével is őt gyanúsították, de ezt rábizonyítani nem tudták. (Kijelentéseire, az ellene emelt vádakra: l. *József nádor iratai*, I. Iratok 46., 58. és 86. sz., elsősorban 133—134. l.; Szentmarjay vallomása: II. k. 118. l.; a „piskolti levélre": *uo.* 290. l. és *Iratok* 100. sz. Rhédey későbbi aulikus magatartására: *Irodtört.* 1949. 321—322. l.;[1] 1808-ban grófi címet kapott: *Királyi könyvek*, 180. l.)

[1] Haladó elveit 1794 után elhagyta s tipikus nemesi birtokossá lett. 1801-ben — mintha nem is ő látogatta volna meg annak idején a francia hadifoglyokat — följelentette Bihar megye alispánjánál a Kisgyánon lakó Bujdosó Jánost, „mint frantzia principiumot hinteget ő, a' köz népet lázzasztó valóságos rebellist." Bujdosó ugyanis arra biztatta a falu népét, hogy ne törődjenek Rhédey tilalmával és továbbra is legel-

A levelet egyébként a rendőri cenzura fogta el. Felnyitotta, német fordítást készíttetett róla, ezt Bécsbe küldötte a titkos rendőrség főnökéhez, — az eredetit pedig nyilván, ahogy ezt más esetekben is tette, némi késéssel kézbesítette a címzettnek.

Szulovszky schreibt von Peest, de *dato* 16-*ten* Julii an de Rhédey pro Galsecs.[1] Aus dem hun*garischen* übersezt.

Aus zerschiedenen Zuschriften von deinen Freunden wirst Du vernehmen haben, wie hart und langweilig unsere Sachen gehen. Deme ungeachtet haben wir unsere Circulos bereits beendiget.[2] Die Ausarbeitung der Puncten des Diploms und die ante coronalis Articln in negotio religionis ist bey uns sehr schwer hergangen, dann diese Arbeit hat uns 2 volen Wochen gekostet und erst jetzt kann mann noch nicht sagen, dass die Sachen so wären, wie sie seyn sollten ; und was das übelste ist, so hat die Pfafferey den grössten Theil der katholischen Herrn an sich gezohen, diese wollen nun nicht ein Worth von jenen Mitln hören, durch welche der Mayestät in seiner Beherschung ! ! ! ...[a] eingelegt werden könte.[3] Sie sagen, diese Herrn, dass

[a] Egy szó olvashatatlan.

tessenek az allodiális kaszálókon, közben pedig ilyeneket mondott: „Meg mutatom, hogy kevés idő mulva eggy földes úr sem lesz, hanem mind egyformák lészünk, mint a' frantziáknál." Mindezzel, írja Rhédey, nemcsak az ő személyét, hanem „a nemesi jussokat is érdeklő sérelmet" követett el. (Debreceni Állami Lt. Bihar m. lt. Acta emeritorum 21. fasc.)

[1] Gálszécs, Zemplén megyében. Ez időben Rhédey-birtok volt.

[2] A két tiszai kerület 1790. július 16-ra készült el a trónralépő II. Lipót elé terjesztendő új koronázási hitlevél tervezetével. („Projectis diplomatis per circulos Tybiscanis elaboratos." A tervezetet és a tanácskozásokat részletesen ismerteti : *Marczali*, II. 19—32. l.)

[3] Érdekes elolvasnunk ezzel kapcsolatban Trenck Frigyes II. Lipóthoz írt, 1790. július 21-i, Pestről keltezett levelét, melyben az országgyűlést így jellemezte (sk. ered. : O. L. Privatbibl. 4. fasc. 40. köteg) : „Meine erste Tage wurden hier zugebracht, um die Quellen der Zerrükung zu untersuchen. Diese fliessen aus der Unwissenheit, aus dem stürmenden National Character, aus der schlechten Verdauung ihres Verstandes, aus constitutions Misbrauchen und aus privat Absichten bössen Menschen. Hauptsächlich aber aus der hyerarchischen Arglist und Priester Majestaet : folglich aus der collision zweyer ganz entgegen gesetzten Absichten. Bischöfe können gar nicht Patrioten, noch weniger Mitwirker eines guten Königes seyn. Der Despot allein kann sie brauchen. Sie nähren Unwissenheit, Enthusiasmus und Fanatismus, aus dem sie für Herrsch und Habsucht Vortheile saugen. Der grosse Adel ist stolz und dumm. Der kleine hingegen schwankend, kurzsichtig, auch verleitet und auf seine Privilegien mit Verwägenheit halsstarrig, auch da gefährlich, wo er wenig zu verlieren hat. Herzberg [porosz miniszter] hat bey allgemeinen Misvergnügen seine Rolle gespielt, und sein Same ist ausgestreuet. Hier ist also Langmut, Gelassenheit und Nachsicht, hauptsächlich aber Belehrung notwendig, weil gewaltsame Mittel im gährenden Missmute Empörung verursachen, da die Zwietracht bereits angefachelt ist, und Mistrauen gegen den Mächtigen, den Partheygeist gebüsset [?]. Der grosse Adel hält es am meisten mit Er M., will aber für die Zukunft sicher seyn, dass er die andere Stände willkürlich drücken könne. Der Beichtvater ist kein Leitstern und Tittel Neid und Eigennutz, aber nicht Liebe für König noch Vaterland sein Gegenstand. Im kleinen Adel finde ich grosse Köpfe, arbeitende Genien, guten Willen . . . aber die Zahl der Kurzsichten überstimt sie im Masse . . . da nun wenige die Art kennen, wie der Mittelweg zwischen dem Monarchen und Aristocraten, für die Wohlfarth der Volksmassa zu finden sey, so erwachsen eben hiernur [?] die Schwürigkeiten, welche die Krönung verzögern, und den geduldigsten König beleidigen müssen. Die Comitats Deputirte sind meistens rohe Ungarn, von Bischöfen erkauft oder im Kappzaume geleitet, oder von schüchternen Protestanten zum Mistrauen für die Zukunft gereitzt. Diese brüten Widersprüche, und suchen Sicherheit gegen Intolleranz, Bedrückungen für die Zukunft. Diese Leute sind zu bedauern, zu beobachten, und haben Recht. [?] . . . Hier rückt nun der Theolog mit Machtsprüchen heran, benutzt den Unsinn, und träumt von priesterlichen Königreiche. Den ersteren macht man

wir nicht befugt wären Neuerungen zu machen, wir sollen nur bey der alten Constitution bleiben, so wie auch unsere Vorfahrer blieben. Gestern hat der Primas etwelche von uns zu sich berufen, und ihnen diesen Vortrag gemacht, dass es anständig und höchst notwendig wäre einmal eine Deputation an Leopold abzusenden, versicherend, dass unsere Angelegenheit viell geschwinder zu Ende gehen würden, S. M. hier wäre, als wenn er in Wienn bleibt, aber (ein, zwey katholische Bigotten ausgenohmen) alle übrige haben einmüthig widersprochen, und sind diese Projekt nicht beygetretten.[1] Ich halte das davon, dass diese Herrn es mit ihrer Proposition noch so weit treiben werden, dass neuerdings eine grosse Zankerey in Publico entstehen dörfte, und auf die letzt wird es dahin aus gehen, dass die Protestanten sich gegen S. M. auflehnen, welches fürwahr sehr traurige Folgen nach sich ziehen wird, wo nicht auf jezt, doch gantz sicher in der Zukompft, manent alta mente reposta[2] etc. Zur vollkommenen Ausarbeitung des Diploms, ist eine mixta deputatio angeordnet,[3] nur wegen den praesidio können wir nicht einig werden, der Bischof von Erlau will mit Gewalt Praeses werden, und die gantze Zahl der Bigotten secundirt ihm, wir aber nebst einigen von den vernünftigeren Katoliquen, verlangen dass Károly diesen Vorzug erhalten solle, auch der Cardinal hat uns gestern diesen Vortrag gemacht, aber geradezu die Andworth erhalten, dass der Bischof von Erlau praesidire, es waren zwar vielle Katholiquen anwesend, die des Cardinalen sein Verlangen nachdrücklich unterstützten, aber sie haben nichts ausgerichtet.[4] Glaube mir, lieber Freund, keiner Arth Pfaffen war ich jemahls ein Freund, aber jezt, da ich ihre Bossheiten einsehe und mich bey jeder Gelegenheit mehr überzeige, dass diese unnütze Geschöpfe Gottes sich nicht um das Wohl des Vatterlandes, sondern nur um die Beybehaltung ihrer Oberherschaft so eusserst bestreben und angelegen seyn lassen, so zwar, dass sie bereit wären ehender das Glük und die Freyheiten des Vatterlandes zu untergraben, als nur das geringste von ihrer erschliehenen Praerogativen fahren zu lassen, so hasse ich dieses gottlose Geschlecht so sehr, dass ich bereit wäre alle nach der Reihe mit meiner eugnem Hand an den Galgen aufzuhängen. Es wird sich zeigen, was der Erfolg von allen diesen seyn wird, aber will Dir meine Gedankhen in vorhinein eröfnen, dass dieser

---

glauben, dass E. M. durch die letzteren herrschen wollen : hieraus entsteht ein Misstrauen, welche auf Erfahrung und Selbsterhaltung gegründet ist. Und Folgen besorgen lässt. Der rohe Schwarm stürmt nun wie ein ausgebrochener Strom durch zerrissene Dämme einer vernunftigen Freyheit : dankt sich in adlichen Privilegien über alle Natur Gesätze erhaben, und brütet solche thörigte Entwürfe hervor, die im Landhausse alle vernünftige Vorstellungen vereiteln. Hier denk ich : Herr vergib ihnen, denn sie wissen nicht was sie thun."

[1] Az ellenzék álláspontja az volt, hogy amíg Lipót le nem teszi az esküt az új koronázási hitlevélre, az országgyűlésre nem hívható meg.

[2] Idézet Vergilius Aeneisének I. éneke 26. soraiból. („Manet alta mente repostum.")

[3] A koronázási hitlevél végleges szövegének megállapítására az Alsó és Felső Tábla közös bizottságot küldött ki, már július 12-én *(Marczali*, II. 45. l.).

[4] A vegyesbizottság elnöksége körül napokig tartó bonyodalmak voltak. Az egyik felfogás szerint a rangban első egyházi személyt, Esterházy Károly gr. egri püspököt illette volna meg, — az Alsó Tábla viszont arra hivatkozott, hogy gr. Károlyi Antal táborszernagy, a nemesi testőrség kapitánya, mint az ország zászlósa, rangban megelőzi a megyéspüspököt. Döntést az ügyben végül sem hoztak, hanem formálisan elnök nélkül, valójában a két jelölt egymás mellett ülve, kettős elnökségként együtt vezette az üléseket. (L. *Marczali*, II. 46. l.)

unser Landtag kein gutes End nehmen wird, wenigsten lässt es sich mit Gewissheit vorsehen, dass der Sache nicht so bald ein End gemacht werden dörfte, dass wir zu Hauss so zuversichtlich hoften. Heundte ist in unseren Cirkel folgende Proposition gemacht worden: ob,nachdeme das Recht Krieg zu führen und Frieden zu schliessen unser Vatterland gebühret, mann aber ohne unseren Wissen und Willen Frieden zu schliessen im Begrief stehet, es nicht höchst nöthig wäre, dass das Land so wohl an den König von Preussen, als zu die Türken Abgeordnette zu dem Ende absenden solle, dass diese ohne unseren Vorwissen und Einwilligung keinen Frieden schliessen sollen. Diesen Vorschlag haben die Protestanten mit allen Eifer unterstützt, aber nur sehr wenige Katholiquen. Am Ende wurde beschlossen, dass diese Proposition bey der ersten Landes Sitzung vorgetragen werden solle, wir werden sehen, wie weit wir kommen, ich wenigstens halte anvor, dass wieder nichts daraus werden wird, dann ich sehe im Geist vor, dass die Pfaffen und die Katholiquen sich mit allen Kräften widersetzen werden, aber wenigstens schadet es nicht die Sache zu rühren, damit die kriegführende Mächte und auch Leopold wissen mögen, dass wir unsere gerechtsame Anspruche in allen Fällen zu behaupten wissen.[1]

c.)

[1790 december]

A kalocsai érseknél tartott 1790 november 30-i értekezleten részt nem vett római katholikus rendek nyilatkozata

Abaffy Ferenc anonym röpirata

A röpirat tartalma: [I.]*Előszó: A szerző az értekezleten részt nem vett katholikus rendek összeségének nevében szól.* [II.] *Az okok, amiért az értekezleten nem jelentek meg és amiért annak határozatait nem fogadják el:* 1. *A gyűlésnek nem volt törvényes joga szembehelyezkedni az uralkodó döntésével.* 2. *A gyűlés határozatai akadályozzák az ország lakosai közt szükséges egyetértést;* 3. *szembenállnak az emberi szabadságjoggal;* 4. *hamisan értelmezik a hazai törvényeket;* 5. *ellenkeznek az alkotmányos szokással;* 6. *gyöngíteni akarják az uralkodó intézkedési jogát,* 7. *a vallási jámborság leple alatt a papság érdekeit szolgálják.* [III.]*Javaslat a királyi döntésnek a vegyes házasságból származó gyermekek vallására vonatkozó szakaszára: a gyermekek nemek szerint kövessék szüleik vallását.* [III.1.]*Ennek várható előnyei a felekezetek közti békére.* [IV.] *Az említett értekezlet és határozata éppen a felekezetek közti ellentétek felszítását akarja.* [V.]*Befejezés.*

Nyomtatásban megjelent: *Declaratio Statuum catholicorum, qui ad conventum catholicum die 30. Novembris anno 1790 apud archi-episcopum Coloczensem celebratum non influxerunt.* Hely és év nélk. 8°, 42. l. — Példányai: Széchényi Kvt.: 171 975., III. Hung. e. 475., 480. és 1230.; Tud. Ak.: M. Pol. 0.361, M. Tört. 0.25 és 0.526; Bp. Egyet. Kvt.: Gb.

[1] A július 20-i közös alsó és felsőtáblai ülés magáévá tette a tiszai kerületek javaslatát, s július 30-án azt II. Lipót is elfogadta. Így került aztán Esterházy Ferenc gr. Magyarország megbizottjaként a szisztovai török béketárgyalásokra. (L. *Marczali* II. 64. s köv. l. — Esterházy működésének magyarországi visszhangjára l. Gotthardi jelentését, 1791. ápr. 4.: O. L. Privatbibl. 14. fasc. 606. sz.)

1583; Fővárosi Kvt.; R. 282 (439) „179"; Ráday Kvt.: E. Enc. 924. sz. kolligátumban; Debreceni Egyet. Kvt. 113.440; Debreceni Ref. Kvt. R. 714; Sárospataki Kvt. SS. 228/b; O.L.Privatbibl. 9. fasc. — Német fordítása megjelent nyomtatásban: *Erklärung der katholischen Stände, welche an der den 30 November 1790 bei dem Erzbischoff von Colocsa gehalteten Versammlung der Katholiken keinen Antheil genommen haben.* 1791, hely nélk.

A vallásszabadság, gyakorlatilag a protestáns és görögkeleti vallásúak egyenjogúságának kérdése, az országgyűlés egyik központi problémája volt, melynek tárgyalása számos vitát, sőt vihart kavart föl. (Ebben az egészen vázlatos áttekintésben csak tájékoztatásul, az iratok megértéséhez szükséges legfontosabb adatokat ismertetem. A kérdés részleteire l. Irinyi József, *Az 1790/1-i 26. vallásügyi törvény keletkezésének története.* Pest, 1856, amelyik naponkénti részletességgel végigkíséri a diétai tárgyalásokat; *Marczali*, II. 221. s köv. l. és *Sándor Lipót iratai*, 233. s köv. l.)

Az első javaslatokat az országgyűlés kerületi ülései dolgozták ki, külön a tiszai és külön a dunai kerületek. A tiszai kerületek javaslata a protestáns álláspontot tükrözte, a dunaiaké — ahol a rendek nagy többsége katolikus volt, s így a klérus erőteljesen érvényesíthette a maga álláspontját — a katolikust. Ez utóbbiak javaslata, bár elfogadja a szabad vallásgyakorlat elvét, ellátja ezt mindenféle záradékokkal, melyek gyakorlatban szinte érvénytelenné teszik az elvi engedményt.

A kerületek tervezeteiből az országgyűlés 1791. augusztus 12-i ülésén kijelölt vallásügyi vegyesbizottság állította össze, hosszas tanácskozásokkal, a végleges javaslatot. Elaborátumuk, mely teljes mértékben biztosítja a vallásszabadságot, lényegében a tiszai kerületek javaslatát tette magáévá. Egyes kérdésekben viszont a vegyesbizottság sem tudott megegyezni. Ilyen volt mindenekelőtt a katolikus vallásról valamelyik protestáns egyházba való áttérés kérdése: miután a katolikusok, dogmatikus akadályokra hivatkozva, az áttérés szabadságát nem ismerték el, a bizottság a döntést az országgyűlésre hárította, a maga véleményét abban összegezve, hogy bár a dogmák tiltják az áttérést, az is nyilvánvaló, hogy az áttérésért senki sem büntethető. Másik sokat vitatott pont a vegyesházasságból származó gyermekek vallása volt. A bizottság javaslata az volt: nemek szerint kövessék szüleik hitét. A vegyes vallásúak házassági pereit a bizottság továbbra is a szentszékek hatáskörébe utalta, de kivette illetékességük alól azokat a házasságokat, melyekben mindkét fél protestáns. A továbbiakban kimondta: a protestánsok szabadon építhetnek templomokat és iskolákat, egyházi és iskolai életük felett (ez utóbbinál az állami nevelés rendszerén belül) szabadon rendelkeznek, megyei, városi vagy országos hivatalokra minden megkötés nélkül alkalmazhatók stb., stb. (A törvényjavaslat szövege kiadva: *Naponként való jegyzései*, Acták XXX. sz.123—129.l.)

Az országgyűlésen a vegyesbizottság javaslata nagy vitát váltott ki: a klérus és a hozzá szítók sokallották az engedményeket, míg a diéta nagyobb része ragaszkodott a javaslatban foglaltakhoz. Végül is, hosszú vitakozások után, elhatározták: az uralkodó elé terjesztik döntésre a javaslatot. Mindkét párt abban bízott, hogy Lipót király ő mellé áll.

A Kancellária október folyamán készítette el javaslatát, az ügy referense el-Pászthory Sándor volt. November 7-én, miután előzetesen az Államtanács tagjai is elmondták véleményüket, az uralkodó minden lényeges kérdésben a vegyes bizottságja vaslatát erősítette meg. Csak a vegyesházasságokból származott gyermekek vallását szabályozta úgy, hogy ha az apa katolikus, minden gyermek katolikus legyen, ha protestáns, a fiúgyermekek kövessék vallását. Lipót király nem akart a Türelmi Rendeletben foglaltaknál korábbi állapotokhoz visszakozni. (Lipót király döntése kiadva: *uo.* XXXVIII. sz. 262—270. l.; l. még: *Sándor Lipót iratai*, 283. s köv. l.; a király elveit a vallás és vallásszabadság kérdésében elemzi: *Marczali*, II. 279. s köv. l.)

Az uralkodói döntést az országgyűlés november 11-i ülésén olvasták fel. De az ügy ezzel még korántsem zárult le, a klérus nem adta fel a harcot.

Novèmber 30-ára Kollonics László gr.[1] kalocsai érsek, összehívta szállására a püspököket, káptalani küldötteket és a világi római katolikus követeket, hogy tanács-

[1] Kollonics László gr. (1736—1817), a katholizált Zay László br. (1722 óta adoptált gr. Kollonics) fia, kalocsai érsek. Lipót király jó véleménnyel volt mind „megbízhatóságáról", mind pedig használhatóságáról. A nádor is hangsúlyozta, milyen előnyösen különbözik a püspöki kar többi tagjától, kik nagyobb részt csak fanatikusak, de műveletlenek. (Életére: *Nagy Iván*, VI. 304. l.; Lipót király és a nádor véleménye: *Sándor Lipót iratai*, 454. és 456. l.)

kozzanak, hogyan lehetne megakadályozni a királyi válasznak az ország törvényei közé való becikkelyezését. A megjelentek egyetértettek abban, hogy feliratban tárják fel az uralkodónak a döntésnek, a katolikus egyházra sérelmes pontjait. Az ott helyben megfogalmazott felíratban az alábbi változtatásokat kérték: 1. a katolikus vallásról való áttérés essék továbbra is büntetés alá; 2. a vegyesházasságból származó gyermekek mind a római katolikus vallásban neveltessenek; 3. a protestánsok házassági ügyei is a szentszékek illetékessége alá tartozzanak; 4. a protestáns vallásokat ne nyilvánítsák „bevett" vallásoknak, mert ez azt jelentené, hogy egyenrangúak a római katolikus vallással, s ez őfelségére, az apostoli királyra lealázó lenne.

A feliratot (melyet a jelenlevőknek is csak egyrésze írt alá)[1] december 2-án Kollonics érsek küldöttség élén adta át II. Lipótnak Bécsben.

A kalocsai értekezletből küldött felirat nagy felháborodást váltott ki a diéta protestáns és ellenzéki katolikus részéből. Szenvedélyes tiltakozások hangzottak el az országgyűlésen, majd a protestánsok ellenérveiket az uralkodóhoz is fölterjesztették. De ezzel meg nem elégedtek, hanem hogy az országos közvéleményt is maguk mellé állítsák, röpiratokban pellengérezték ki a klérus mesterkedését.

Elsőnek a katolikus Szirmay Antal névtelen röpirata jelent meg: *Harmincz két okok . . .* címen.[2] Kifejti benne, hogy a november 30-i felirattal, már létrejöttének körülményei miatt sem azonosíthatja magát, sem ő, sem a katolikus rendek nagyobb része, mert országos dolgokban csak az országgyűlés hozhat határozatot. Maguk a határozatok pedig ellenkeznek az ország törvényeivel és a lelkiismereti szabadsággal, s csak arra jók, hogy viszályt idézzenek elő az országban. Szirmay a feliratban foglaltakért a klérust teszi felelőssé, melynek a diéta alatt is megnyilatkozó álszent és nemzetellenes viselkedését erős szavakkal bélyegzi meg.

A kalocsai értekezlet határozataival foglalkozik Abaffy Ferenc röpirata is. Eszmemenete lényegében megegyezik Szirmayéval: határozatokat ő is érvénytelennek nyilvánítja formai szempontból, lényegüket pedig nem fogadja el. Nem vett részt az értekezleten — írja — már azért sem, mert az csak a katolikusokat hívta egybe egy, az egész országra tartozó kérdésben, holott ő elsősorban magyar, csak azután katolikus, és mint diétai küldött, nem egy felekezet, hanem az egész nemzet képviselőjének tekinti magát. A feliratban foglaltakat nem fogadja el, mert zavart támasztanak az ország lakosai közt, ellenkeznek az emberi jogokkal és a hazai törvényekkel, sőt az uralkodó hatalmát is csökkenteni akarják. Különben is nem vallási buzgóság, hanem a papok uralmi vágya szülte.[3]

Egy ponton azonban Abaffy is kifogást emel a királyi határozat ellen: a vegyes házasságból származott gyermekek vallása ügyében. Míg azonban a klérus felírata sokallja az itt adott engedményt, Abaffy és a vele érzők keveslik. A röpirat az országgyűlési vegyesbizottság álláspontját teszi magáévá: vegyesházasságból született gyermekek nemük szerint kövessék szüleik hitét. Az országban a rég óhajtott békességet és harmóniát csak az biztosíthatja, ha ebben a kérdésben is teljes egyenjogúság van.

[1] Protestáns részről azonnal közzétették nyomtatásban az országgyűlés róm. kat. vallású tagjainak névsorát, megjelölve közülük, kik írták alá, kik nem a fölterjesztést. Eszerint aláírta 84, nem írta alá 291. (*Cathalogus catholicorum voto et sessione gaudentium, qui repraesentationem conventus apud exc. archi-episcopum Colocensem 30. Novembris 1790 habiti subscripserunt.* Év és hely nélk.). Szirmay Antal, Zemplén megye küldötte külön is közzétette azok névsorát, akik nem járultak hozzá a felirathoz. (*Cathalogus eorum, qui repraesentationem cleri catholici Hungaricae contra legem relligionariam . . . non subscripserunt.* Pozsony, 1791.) Katolikus részről később hibásnak bélyegezték az adatokat, s a helyes arányt 84, ill. 262-ben állapították meg (*Examen cathologi dom. catholicorum in comitiis regni sessione et voto gaudentium typis in publicum nuper prolati . . .* hely és év nélk.), — azok száma azonban, akik nem írták alá a klérus fölterjesztését, így is jelentősen nagyobb. Nem írta alá a két püspök: Splényi Ferenc br. váci és Bacsinszky András munkácsi g. kat. püspök sem.

[2] *Harmintz két okok, mellyeket azon világi catholicusok, kik az 1790-ben 30-dik novemberben a kalotsai érseknél tartott gyülekezet végzésére reá nem állottak, kinek itélleti alá terjesztettek.* 1790. (Ismertetése: *Ballagi*, 732—734. l.) — Szirmay könyvéről a bécsi *Magyar Kurir* jan. 28-i száma is megemlékezett (137. l.), mondván, hogy „még egy illyen nyersen beszéllő magyar könyvecskét az idén nem olvastam; — a többit a publikum ítélje meg."

[3] Ez a két röpirat is jellegzetesen mutatja, hogy a protestáns vallási egyenjogúság problémájánál a köznemesség szemében milyen döntő szempont volt a politikai egység szempontja. (Vö. 258. s köv. l.)

Abaffy röpirata december legvégén, vagy 1791. január legelső napjaiban jelent meg,[1] valószínűleg valamelyik pozsonyi nyomda kiadásában, s főleg az országgyűlésen, de szélesebb körökben is komoly feltűnést keltett; 1791 .elején német fordításban is kiadták. Egy 1791. január 15-i titkos jelentésből tudjuk azt is, hogy a klérus körében nagy felháborodást váltott ki. (Hodászy jelentése: O. L. Privatbibl. 5. fasc. 56. köteg.) Ezt bizonyítja különben az is, hogy ketten is szükségesnek érezték a klérus álláspontját írásban megvédelmezni.[2] Tudjuk, hogy a röpirat az uralkodóhoz is eljutott, s talán része volt benne, hogy Lipót király a lényegben végül sem engedett a klérus kívánságának.[3]

Az alábbiakban a latin kiadás szövegét teljes egészében közlöm.[4]

Declaratio Statuum catholicorum, qui ad conventum catholicum die 30. Novembris anno 1790 apud archi-episcopum Coloczensem celebratum non influxerunt

Di meliora piis, erroremque hostibus illum.

Virgilius[5]

[1] A röpirat dec. 26-áról van keltezve (l. 283. l.), viszont 1791. jan. 6-án a kinyomtatott mű egy példányát Abaffy már megküldi Izdenczy államtanácsosnak Bécsbe. (A levelet l. alább). Eszerint a nyomdai munkák 10 nap alatt készültek el.

[2] Az egyik választ minden valószínűség szerint Katona István, a nagyhírű jezsuita történész írta: *Larva pseudo-catholico detracto, qui declarationem Statuum catholicorum Posonii commen tus est.* 1791. — A másikat a szintén volt jezsuita, Mária Terézia egykori könyvvizsgálója, Vajkovics Imre írta: *Censura religionario-politica libelli, cui titulus: Declaratio Statuum catholicorum* . . . 1791. — Mindkét röpirat szenvedélyes hangon védelmezi a klérust, anélkül, hogy érdemben bármiben is cáfolni tudná az Abaffytól mondottakat. (Részletes tartalmi ismertetésük: *Ballagi*, 736—741. l.) Bujanovics udvari ágens ugyan azt jelentette Balassa Ferenc gr. horvát bánnak, hogy „et catholici extreme damnant libellos Abaffyanos rectius sentientes et aliquid habentes, quia malas consequentias praemetuunt" (1791. febr. 2, Pozsony: O. L. Balassa lt. 1791) — ez azonban legföljebb néhány egészen aulikus protestáns főúrra vonatkozhatott.

[3] Abaffy 1791. jan. 6-án Pozsonyból megküldte munkáját Izdenczy József államtanácsosnak. „Libellus, quem hisce demisse accludo, — írta kísérőlevelében — continet partis unius nationis sensum et principia, quae citra odium et rixas in publicis regni sessionibus dici. Regi autem, quia nec corpus a parte, nec conventicula celebrare voluimus, insinuari non poterant, nisi typis vulgata. Credidi spectare ad me, ut haec quanto ocyus Illustrissimae Dominationi Vestrae submittam, quia mihi bonum regni, constitutionis et ipsius monarchiae stabilitatem, quae Illustrissimae Dominationi Vestrae non tantum cordi esse, sed et manus consilioque suo tractari scio, tangere videntur. Et praeterea tum libello, tum mihi contra iniquos securitatem meliorem nescivi procurare, quam si ad vires aequi et justi, eundem et me Illustrissimae Dominationis Vestrae protectioni humillime commendem. Pro qua gratia dum amore humanitatis et nationis oro, pleno cum cultu et obsequio persevero . . ." (O. L. Privatbibl. 9. fasc.) — Izdenczy a röpiratot és Abaffy levelét is jan. 8-án továbbította Lipót királyhoz. Tegnapi postával kapta — írta kísérő soraiban — a levelet és a könyvet, amelyik a kath. klérus értekezletével foglalkozik, azzal, amelyiken az a katolikusok elleni uralkodói rendelkezés meghiúsításáról tanácskoztak. „Abaffy, der sich an mich wendet, ist mir zwar unbekannt, weil aber die von ihm abgefasste Broschur lesenswürdig ist, und den hungarisch-katholischen Clerum mit lebhaften Farben schildert, so rechne ich es mir zur Pflicht dieselbe Er. M. in ehrfurchtsvoller Erniedrigung vorzulegen." *(Uo.)*

[4] Itt említem meg, hogy az 1791 nyarán megjelent *Observationes super legis religionariae paragrapho 13* c. anonym röpiratot az *Egyetemes magyar encyclopaedia* (I. Pest, 1859, 36. l.), majd ennek nyomán *Szinnyei* (I. 9. h.) Abaffynak tulajdonítja. Ez a munka az 1791 : 26. tc. egyik részletkérdésével, az áttérésekkel kapcsolatos rendelkezésekkel foglalkozik, post festam, már az országgyűlés berekesztése után; így hatása nem volt. Ennél döntőbb, hogy Abaffy szerzőségét, melyet már Ballagi is csak föltevésként fogadott el, nemcsak bizonyítani nem tudtam, de valószínűnek sem látom. Ezért ezt a röpiratot nem közlöm. (Részletes ismertetése: *Ballagi*, 741—744. l. L. még Kosáry, *i. m.* II. 369. l.)

[5] Vergilius, *Georgicon*, III. könyv 513. sor.

[I.] Praefatio

Ex catholicis, qui ad conventum archi-episcopalem die 30. Novembris celebratum non influxerunt, unus, quod nomine omnium in sequenti declaratione loquar, causa est: quod putem reliquis quoque collegis meis eandem mentem esse aut esse debere.

Jure hoc loquendi utor exemplo primorum sacerdotum, qui catholicae, id est universalis reclamationi nomine in sessione diaetali fatum conventum archi-episcopalem honorarunt: ad quem tamen nec ego, nec me majores, nec mihi aequales plures influximus.

Propere scriptum, observabunt lectores, qui benevoli sunt, debile, qui eruditi, accommodum tempori boni cives, malignum doctores: peto ab illis veniam, ab his non theologico-scholasticam Christianitatem, quae religioni idem praestat, quod sophisma justitiae.

Editor.[1]

[II.] Infrascripti Ungari catholici, qui ad conventum catholicum apud excellentissimum, illustrissimum et reverendissimum dominum archiepiscopum Coloczensem die 30. Novembris anno 1790 non comparuimus, nec ad tractatus ipsius influximus, nec repraesentationem ad regem pro subscriptione praesentibus deputatis laicis per d*ominos* episcopos exhibitam subscripsimus, et causas hujus nostri facti publico necdum declaravimus, declaramus praesentibus:

1 no. Quod convocatio nostri ad suam archiepiscopalem excellentiam facta fuerit, qua catholicorum tantum; consequenter partialitatem praesetulisse nobis visa sit, quae quemadmodum divisionum omnium mater est, ita nos ignari causae, ob quam convocabamur, et gnari principii unionis, ob quam per committentes nostros ad comitia missi sumus, praefatum catholicum conventum accedere formidolosum esse arbitrabamur, probe scientes, nos esse prius Ungaros, postea religionarios.

2 lo. Quod posteaquam convocationis causa patefacta, et in sessione regnicolari die 10. Decembris celebrata publice proposita ac cognita fuit, ad praefati catholici conventus conclusa accedere piaculo nobis duximus ideo: Quia 1. sine sufficienti ratione resolutioni regiae contrariari, 2. regni negotia morari et pervertere, 3. jus hominis extinguere, 4. juri Hungarico insidiari, 5. constitutionem regni in quaestionem summere, 6. principis potestatem circa sacra periclitari, et denique 7. sub velo religiosae pietatis sacerdotalibus passionibus velificare erroneum esse arbitrabamur.

Praeviarum propositionum seriatim rationes damus sequentes:

1mum Sine suffi ienti ratione resolutioni regiae quod praefatus conventus catholicus contrarietur sequentes rationes demonstrant. 1ma est, quod conventus ille catholicus pro Achille suae ratiocinationis in sua repraesentatione adducat, regem ultra et praeter pacificationum Viennensis ac Lincensis tenores, libertates religionarias dissidentibus admisisse. — Quid inde? si admisit? Dato non concesso admiserit. — Si pacificationes Viennensis et Lincensis fructus sanguinis, lex et norma factae sunt saeculo praeterito pacis internae regni, quare non arbitrium regis, voto religionariarum partium, voto regni expetitum, fructus sanioris mentis, legem pacis ac unionis hodie constituere non posset apud Hungaros? 2a ratio contrariantis conventus catholici est, quod salvam velit manutenere regiae eminentiae dignitatem, salvas patriae

[1] A német fordítás az editort „Der Verfasser"-nak fordítja.

leges, salva jura constitutionalia catholicae religionis, salvum denique conscientiarum suarum dictamen; quae omnia peritura dicit, si benigna resolutio regia in legem transeat vigoremque obtineat. O praeclaros custodes et regum, et legum! — Interim, quando quidem praefatus contradicens conventus catholicus in sua repraesentatione non remonstrat, qualiter, quave sui parte et rex, et lex periculum suae eminentiae et dignitatis per resolutionem regiam subeant, vaga asserta nos infrascripti miseramur potius, quam refellimus: sed saeculo 18^vo^ ad finem vergente nepotibus pacificatorum Lincensium et Vienensium liceat dicere, quod nunquam pejus tutamen bonus rex et sana lex habere possint, quam a manibus Romano vinculo vinculatis. Istud demostrabimus, si provocati fuerimus. Quoad reliqua duo, id est: jura constitutionalia religionis catholicae et conscientiarum dictamen salvanda nos infrascripti arbitramur, quod jura constitutionalia religionis sit absurdum allegare apud nationem, quae cum rege religiones recipit; injuriosum autem apud nos, quorum magna pars religionis alterius est: religio omnis est filia persvasionis, non constitutionis, lex autem coactiva persvasionis non datur, nisi in infando illo inquisitionis sacrae tribunali. Tam ridicula et fanatica esset certe illa constitutio civilis, quae opiniones et ritus suos religionarios sub poena exhaereditationis suis posteris imponeret, quemadmodum sunt ridicula et barbara nonnullorum parentum testamenta, quae proles nisi testatorum religionem sequantur, a successione excludunt. Quoad autem conscientiarum dictamen salvandum arbitramur: quod major haeresis in mundo non detur, quam illa, quae ejusdem matris patriae filios et fratres, propter opiniones mysticas, quae nisi in alio mundo intelligentur, in isto a beneficiis temporalibus excludere nititur; adeoque venerabilem conventum catholicum contradicentem oramus, ut dictamen suae conscientiae ad hoc principium voce omnium illuminatarum gentium inclamatum revocare dignetur.

2^lum^. Assertum nostrum, quod scilicet praefatus venerabilis conventus catholicus regni negotia pervertat et moretur, brevibus demonstramus: Post septem mensium, quos potissimum religionariae disceptationes exhauserunt moram, totius regni et catholici, et evangelici precibus et desideriis invocata et permota majestas decidit religionum quastionem. Si arbitri electi judicis sententiam pars gravata morari nequit, quanta perversio idearum justi et securitatis realis nostrae, consequenter tranquillitatis publicae et domesticae chaos et confusio inde enasci deberet, si expetitam voto populi regis sententiam, quam benigna sua resolutione tulit, pars altera iterum destruere vel morari, et totum regni conventum ad nova jurgia et majora, quae ab his sequi debent, mala et dissidia provocare posset, supersedemus nos infrascripti omnes inde sequelas deducere, quae prudentibus rerum Hungaricarum notae sunt. Sed nationi toti et cujus causa rex est, regi optimo, prudenti, temperanti Leopoldo, vere amato demisse commendamus, ut advertere dignentur: quid et qualis tincturae animi eo opus sit? Ut pars Status Ungari nomine coelorum, qui non ipsius, sed Dei sunt et nomine suae pietatis; quae privatismi facultas bona, vel mala est, tum regem, tum nationem in jure temporaneo dicendo morari audeant.

Illud tamen, cum nos infrascripti non simus theologi, hic loci addimus pure ideo, quod sensui communi hominum adeoque nostro intelligibile sit; scilicet: si tres filii familias unus cimbalo, alter fidibus, tertius organo eundem Deum, et sui et instrumentorum diversi hujus cultus creatorem bona fide colerent, atque sub miti et philosopho patrefamilias Leopoldo, justo et ex

aequo diviso pane tranquilli viverent. Ah — ! hoc esset spectaculum dignum, in quod intentus operi suo respiciat Deus ! subticemus consectaria, sufficit suspirasse.

3tium Assertum nostrum fuit, quod praenominatus venerabilis conventus catholicus jus hominis consulto per suam contradictoriam repraesentationem exstinguere nitatur. Nos enim infrascripti arbitramur illum Deo, hominibus et sibi ipsi mentiri, qui ore et actione profiteatur interiori conscientiae propriae convictioni contrarium ; atque hinc arguimus apostasiam esse crimen sacerdotalis imaginationis, et poenas hujus non alias considerari posse, nisi ut media coactiva ad induendam hipocrisin et blasphemandum Deum ; arbitramur deinde, quod fides sit donum Spiritus Sancti et opus persvasionis, non coactionis ; et quod homo mente nobilissima sui parte adeo sit liber, ut nec infernales, nec terrestres tiranni hoc privilegio ipsum potuerint spoliare; sed si in vicem persvasionis mediis coactivis idem homo ad acceptandas dissonas a sua interna convictione opiniones coactus fuerit, tunc arbitramur, quod ipsi se hominem natum esse erit in maledictionem, et non in benedictionem, brutorumque sortem suae longe praeferibilem futuram. O Deus! Creator noster! paterisne tot religionarias in hoc tui operis mundo opiniones, ut harum aestro perciti scelere mutuae persequutionis, poenis et humano sanguine majestati tuae sacrificemus! absit a nobis ista blasphemia.

4tum Assertum nostrum fuit, quod fatus toties venerabilis conventus catholicus juri Hungarico insidietur ; hujus asserti causas damus sequentes : Certum est, quod aut Hungari receperint religionem Romano catholicam, aut religio Romano catholica Hungaros. Istud posterius dicere est absurdum, quia taliter religio Romano catholica fuisse debuisset in Hungaria, antequam Hungaria fuisset Hungaria. Certum est ergo, quod Hungari receperint religionem Romano catholicam ; habuerunt ergo Hungari jus recipiendi vel rejiciendi eandem. Insidiosum itaque est modo apud majestatem querulari, quod religio Romano catholica inter receptas per Hungaros religiones nominetur. Nominari ipsam pro recipienter juxta doctores Romano catholicos esset haereticum, quia religio unice salvifica non potest recipere talem, quam damnatam asserit; pro dominante ipsam nominari esset absurdum, quia per Hungaros liberos, consequenter mentis et opinionis suae dominos recepta est, et quidquid recipitur, potest dimitti, quidquid autem potest dimitti, non potest dominans dici, nisi passive, id quod absurdum est. Justam ergo et propriam in benigna resolutione regia contentam receptarum religionum denominationem, dum nominatus toties catholicus conventus sibi praejudicio esse asserit, peccat aut in jura publica gentis, aut in rationem ; et dum in haec peccat, nos nihil peccasse arbitramur, dum venerabilem conventum catholicum juri Hungarico insidiari diximus.

5tum Assertum nostrum est, quod dictus toties venerabilis conventus catholicus constitutionem regni in quaestionem sumpserit; id nemo negaverit, res clara est. Sed quod privatus religionarius conventus regni ex pluribus religionibus compositi constitutionem disputare, et disputando pro suo nutu formare praesumpserit, id quidem constitutionale non esse arbitramur. Nam quemadmodum ad libertatem pertinet sive de constitutione, sive de gubernio privatis scribere et disserere, ita libertati adversum est partem nationis sub insignia distinctiva religionarii cultus vocare et separare, et constitutionis civilis efficaciam et soliditatem ad ambulatorias et gratuitas religionis opiniones reducere velle et asserere : quod cultus catholici externi ratio,

cujus dominium sibi princeps externus pluribus circa hunc latis et per sacerdotium Hungaricum inductis legibus appropriare nitebatur, constitutionis civilis Hungaricae partem constituat: Latepatenti nimium, nec ullis limitibus definitae clavium potestati, sed quod idem est, regno opinionis, sub quo servitus spe alterius mundi suffulta in isto pervicacissima est, constitutionem Hungaram affibulare velle idem esse arbitramur, quod esset ex regno Ungarorum regnum sacerdotum formare velle.

Non est hujus loci, nec temporis deducere, qualiter et apud nos, et apud exteros dominatio ista mystica creverit, ipsasque coronas aliquando distribuerit, ademerit et ipsum hoc regnum Hungariae clientelari jure pontifici obnoxium esse praetenderit. Non est hujus loci remonstrare, quam parum opus sit, si scholae praesertim ad cathedras et auricularia judicia accesserint, ut indoctrinandae hae iterum opiniones pervertant et opprimant iterum omnia; sed spectat ad nos hic loci dicere, quod dum toties mentionatus venerabilis conventus catholicus partiale corpus sub ductu sacerdotii separatim iniit, et constitutionalia toti regno comunia jura citra consortium regni pro sua religione in privato catholico conventu in quaestionem sumpsit, et pro se contra aliam nationis partem derivavit, statum in statu formare voluerit. Quem actum nos infrascripti, timorata modestia penetrati ad titulum 13. 1^mae^, Uladislai 6^ti^ art. 8^vum^ et Caroli 2^di^ art. 9^num^ parcimus revocare,[1] sed modeste id solum insinuamus, quod idem catholicus conventus constitutionem regni in quastionem sumpserit.

6^tum^ Assertum nostrum fuit: Quod idem venerabilis conventus catholicus principis potestatem circa sacra periclitari sine nota erroris non possit. Nos infrascripti arbitramur ad primas juris majestatici partes, sive illud uni, sive pluribus competat, pertinere, ut leges circa religionum exercitium et omnia externa sacra constituere possit, et quod isthac eminenti legislatoria facultate reges Hungariae in comitiis semper usi sint; plena sunt legibus circa sacra latis decreta. Arbitramur deinde, quod si quae tacita subreptione sacerdotii sive zelo, sive dolo, vel ipso etiam regis populique consensu ad moderna tempora et circumstantias minus apta vel plane noxia in materia sacrorum introducta sunt, illa omnia potestas legislatoria mutare tollereque possit. His insinuatis nos infrascripti solo argumento rationis, quod in omni vitae et constitutionis genere homini validissimum esse debet, et quod actu ad nostri asserti lucem pertinet, utemur dicimusque, quod populus, qui non ratiocinatur, in quo tamen summa status vires et nervus sunt, ritibus, sacrorum externo cultu et hunc in finem latis praeceptis, non autem dogmate capiatur; dogma est donum spiritus sancti, et ipsius solius judicio reservatum; ritus vero et usus sacrorum praeceptaque horum sunt opus hominum. His positis audacter historia praeteritorum temporum docti dicimus, quod si sacerdotium potestatem legislatoriam circa sacra sibi appropriaverit, actum erit de constitutione Hungarica; per passiones enim et humanas et sacerdotales potestatem suam eo indubie perduceret, ut exclusivam legislationis potestatem sibi procuret. Quia quemadmodum ad sacrorum exercitium cultumque externum omnia, quae hominis libertatem tangunt, revocari possunt, quemadmodum a sacerdotali praedominio et potestate illae inter reliquas infandae quaestiones profluxerunt, num princeps se aliarum per nationem recep-

[1] Az idézett törvények: Hármaskönyv I. rész 13. cím; 1507 : 8. tc. és 1723 : 9. tc. Mindhárom a törvény és király hatalma ellen lázadók büntetéséről szól.

tarum religionum caput dicere possit? Num fides illi servanda, qui Romam non audit? Ita potestatem legislativam circa sacra in manibus habendo sacerdotium principis, populi domuumque nostrarum sortem impeccabili infallibilique manu librare pergeret.

Tantum est, proh dolor, opinionis regnum! Vinculantur prius superstitione populi, ut princeps inter caecos nihil possit, ipseque opinione sui populi catenatus secerdotio subservire debeat.

7mum Assertum nostrum fuit, quod idem venerabilis conventus catholicus sub velo religiosae pietatis sacerdotalibus passionibus velificaverit.

„Tempus tandem advenit lacerandi velum hypocrisis, tempus est exponendi universali conspectui passiones sacerdotales, et populis cognosci facere homines, qui perfidissimis factionibus salutarissimam omnium resolutionem reddere volunt execrabilem." Ita die 26ta Novembris Parisiis in consessu diaetali Gallico alloquutus est clerum et corpus nationis repraesentativum celebris Mirabeau.[1]

Nos tamen infrascripti, procul ab hac dicendi facultate, sensum asserti nostri eo tantum extendi volumus, quod praeter ordinarias homini passiones corpus ecclesiasticum aliis etiam sit subjectum, consequenter in societate hominum diversimode animatum diversimode considerari debeat: nos laici dum societatem inivimus et constitutionem formavimus, singulus nostrum ex naturali suo jure in societatem aliquid transtulit, ut salvet reliquum, singulus passiones suas coarctavit, ut reliquis tutius et citra noxam proximi uti possit, venerabilis clerus suas extendit et auxit. Istud augmentum indicavimus nomine passionum sacerdotalium: tales sunt e. g. passio dogmatizandi, passio interpretandi et dispensandi, passio hierarchiae, passio imperiosae indoctrinationis, passio potestatis clavium, passio independentiae, passio exemptionum, passio externae protectionis et dominii, passio exclusivae salvificationis, quae omnes civem destruunt, ut faciant sacerdotem.

Nos insfrascripti arbitramur ex his passionibus promanasse omnes querelas, quae petitione principii nobis laborare videntur, quasve fatus toties venerabilis conventus catholicus in sua protestatione augusto submisit, talia sunt, quod absque omni limitatione et absque clausula Viennensi citra praejudicium Romano-catholicae religionis liberum religionis exercitium receptis religionibus princeps admiserit. 2. Quod vulnus proprietati nobilitari fundum intravillanum aut cespitalem ecclesiis et scholis erigendis concessurae sit inflictum. 3. Quod rex privatum et publicum inter religionum receptarum exercitium discrimen non fecerit. 4. Quod ad praecavendam contribuentis enervationem in negotio introductionis sacrorum et scholarum ad receptas religiones pertinentium non deputationibus mixtis, id est venerabili clero Romano catholico, sed comitatui solum rex semet concrediderit. 5. Quod ministros receptarum religionum evangelii praecones eclesiasticorum titulo rex dignatus sit. 6. Quod synodos receptis religionibus celebrare illicque statuta ad religionem spectantia condere, sub regia licet inspectione rex admiserit. 7. Quod receptarum religionum caput semet rex nominaverit. 8. Quod librorum ad evangelicas religiones pertinentium censuram distinctis a Romano-catholica censura censoribus sub onere responsionis rex concrediderit. 9. Quod evangelicarum religionum homines a datiis stolaribus et lecticalibus catho-

[1] Mirabeau Honoré Gabriel Riqueti gr. (1749—1791) francia államférfi, ekkor az alkotmányozó nemzetgyűlés ellenzékének vezére. Itt idézett beszéde: *Moniteur Universel*, 1790. nov. 27. számában.

lico parocho, qui ipsis non servit, solvendis immunitaverit. 10. Quod ad morientes vel ad mortem damnatos evangelicarum religionum homines catholicis sacerdotibus, ex ratione eminentalis juris, accessum, quin vocentur, liberum esse rex non declaraverit. 11. Quod privilegia saeculis ignorantiae et superstitionis nonnullis civitatibus concessa evangelicos civitate excludentia sustulerit. 12. Quod id in legalem constitutionem transire indulserit, ut evangelicis per sanctos et *Beatae Virginis* Mariam, quos invocandos non credunt, non jurare liceat. 13. Quod matrimoniales causas evangelicorum a foro spirituali catholico, distincta de matrimonio principia fovente abstraxerit. 14. Quod religionem Romano catholicam inter receptas per Hungaros religiones collocaverit. 15. Quod sub incursu poenarum art. 14 : 1647 dictatarum violentias receptis religionibus inferri prohibuerit. 16. Quod peregrinum juribus Hungaricis apostasiae crimen sustulerit. 17. Quod mixtae religionis parentum prolibus masculis patris acatholici religionem sequi admiserit.

Omnes has querelas nos infrascripti arbitramur ex passionibus sacerdotalibus profluxisse, et tales esse, quod potius satyra in societatem humanam et rationem videantur, quam sentimenta humanitatis. Brevi manu haec refellent illi, qui his propius tangentur et patientiae capaciorem calamum habent. Nos infrascripti in uno tantum puncto, scilicet in postremo, quo rex mixtae religionis parentum prolibus masculis patris acatholici religionem sequi admittit, audemus majestatem humillime interpellare :

[III.] Augustissime Romanorum Imperator et Rex! Majestas Vestra benigna sua resolutione regia in negotio religionum die 7. Novembris a. c. elargita, quam in legem transire, consequenter se ipsam illa ligari clementer consensit, ostendit orbi et nobis se ex divisione animorum nationis, ordinario principum absolutum imperium prensantium manubrio, illegalem, et arbitrariam in Hungaros dominationem non quaerere. Hoc nos grati agnoscimus, et quia a saeculis insolitum, cum penetratione interna admiramur, veneramur.

Majestas Vestra b*enignam* suam praedictam resolutionem : erga petitum partium religionariarum et desiderium totius regni elargiendo, et qua arbiter per partes electus et expetitus, et qua rex alium scopum, quemadmodum contextus totius resolutionis indicat, non habuit, nec habere potuit, quam pacem tranquillitatemque suorum subditorum, dissidentium opinionum flammis toties turbatam in aeternum securam stabilemque reddere.

Nos infrascripti de his plene convicti, in sincera animorum nostrorum erga sapientissimam et clementissimam M^tis^ V^ae^ intentionem effusione, praesummimus quoad punctum in praeviis commemoratum, quo M. V. prolibus masculis ex diverso matrimonio natis patris evangelici religionem sequi indulget, repraesentare sequentia :

1^mo^ Quod pax et tranquillitas publica, scopus M^tis^ V^ae^, obtineri non possit, nisi pax et tranquillitas individuis domibus et familiis procuretur.

2^do^ Quod individuae domus patrem matremque familias diversarum religionum habentes et prolibus diversi sexus beatae, vigore praeviae legis gravissimo dissidiorum periculo exponantur. Causam damus asserti hujus sequentem : quod in sensu et consequentia praeviae legis, respectivarum religionum ecclesiastici, aut his similes apostoli, individuam illam religionibus divisam domum subintraturi sunt. Putamus autem actum esse de tranquillitate illius domus, in qua duo dissoni catechetae versantur.

3^tio^ Ordinarie sit, quod parentum unus aut hebetior, aut negligentior prolium curator, aut officiis aliis distentus, alter ingeniosior, solertior et tam

n educatione, quam in religione sua zelozior sit. Si proles hebetis parentis religionem ex lege sequi debent, lex ista semper per ingeniosiorem eludetur ; et donec eludatur, quantae flammae, rixae, non tantum domum illam individuam, sed totam viciniam et cognatum sanguinem divexaturae sunt. Vidimus talibus in casibus, alias ex sinu matrum, horrente natura, magistratualiter abripi, alias proles autem cum magna domus et fortunarum jactura ad exteras regiones mitti et recondi.

4^to^ Fit saepe, ut pater familias, cujus religio prolibus sequenda esset, praemoriatur. Quanta tunc alterius religionis viduae, signanter si epidemia zeli laboret, aut horrenda illa exclusivae salvificationis doctrina capta sit, tormenta interna et externi influxus turbamenta subeunda sint? est indicibile.

5^to^ Ex sensu et ratione praeallatae legis istud consequens nascitur, quod diversae religionis pater et mater familias, si saniori philosophia imbutus alter aut uterque sit, id quod crescente rationis lumine eventurum frequentius speramus proles suas ob pacem, unionem (cujus passio et desiderium apud probos maximum est) et ob emolumentum domus suae, in una eademque religione educandas susciperent; sacerdotes respectivarum religionum ingessiva actione pacem hujus domus turbare nunquam negligent : vexillum dominantis discordiae in domo unionis plantabunt, totam viciniam in partes adeo pertrahent, magistratusque excitabunt, ut tranquilla illa familia non tantum suae pacis jacturam ferre, sed et existimationis civilis periculum subire debeat. Quantum tunc domui illi chaos! Quanta infelicitas! ut dominium primae in natura proprietatis, prolium scilicet, aut in Romana, aut in Augustana, aut in Helvetica confessionibus extra patriam ergo et in irrationabilissima omnium tyrannide, apud reges scilicet opinionis quaerendum erit.

6^to^ Ex ratione felicitatis Ungarorum promovenda non videri causam, cur, dum reformatae et Augustanae confessionis matrimoniis suas proles in illa, quae placet, religione educandi libertas salva relinquitur, catholico-evangelica matrimonia ipsa privari deberent? Si ex ratione status id ita ordinandum, indoles, mens, numerus et character Ungarorum svasere, tacemus ; et sapienti Leopoldo nihil prorsus habemus, quod in contrarium proponamus. Sed si hanc distinctionem in lege, lege, per quam nascimur et Ungari formari debemus, lege unam eandemque nationem tangente, influxus factitius devotismi, vel coeli, vel sacerdotis, vel respectus Romae instillavit. Humane! nobilis! et vere amate Rex! juramus Tibi : nobis et cor et verba deesse, quibus satis et tuae bonitati et nostris posteris hodie ingemiscere possimus, quia nos a tua domo ad domuum imaginariarum non ita gubernium, quam fallax et barbarum imperium rejicis.

Accedit, quod ratio status Hungari, religionibus male quidem, sed tamen realiter distincti, ut uniri et felix reddi possit, id exposcat, ne in iis, quae quaqua demum ratione ad vitam terrestrem spectant, decisione regia distingvamur. Privata deinde nostra nobilium catholicorum sors desiderat, ut nobis matriomonia cum reformatis et Augustanis familiis ineundi modus omnimode facilitetur, quia apud hos fortunae et opes, nos autem, ditiore nostri parte ad magnatismum desciscente, impares illis et vere inopes sumus.

Nos infrascripti, qui M^tem^ V^ram^ seposito timore et adulatione vere amamus, pari cum fiducia credidimus haec regi vere amato proponendo, sive bona, sive mala sint, ad nos, cum Ungari et deputati simus spectasse, ut proponamus : plena cum obedientia et vere ex animo, quocunque sapientia et cor M^tis^ V^ae^ inclinaverint, ejusdem altefatae decisioni obtemperaturi, nosque omnimode

conformaturi. Sed praeter haec nos urget adhuc et praescientia et conscientia, ut quidquid melius in hac materia arbitramur, eloquamur.

Putamus, quod si resolutio M^tis^ V^ae^ praevio in puncto lata aut denuo ferenda et in legem transitura, sequenti textu verborum poneretur, multum ansas discordiarum domesticarum imminueret et fomitem religionariarum factionum dissidiorumque scandala magna in parte praescinderet. Scilicet:

Proles ex mixtis matrimoniis suscepta et suscipiendae sexus parentum religionem reciproca sui sexus ratione sequantur. Haec tamen lex nisi tunc suum effectum obtineat, quando alteruter parentum personaliter apud comitatum vel apud Regium Locumtenentiale Consilium querulose legis hujus remedium imploraverit; secus liberum ipsis esto, in qua voluerint, proles suas educare.

[III. 1.] Arbitramur, quod si textus decisionis regiae in legem transiturae praevius fuerit, illorum, quae in praecedaneis induximus, dissidiorum occasiones et irritamenta majori et parte cessatura; et quemadmodum mali tum publici, tum privati causas imminuere spectat ad legislatorem, ita spectat ad sapientiam ipsius illud praevenire, et juri naturaeque hominis, quo felicius et solatiosius ad bonum commune concurrat, quaqua demum ratione citra noxam societatis fieri potest, deferre.

Magnus rex dixit: „L'essentiel est d'etre heureux, ne fut ce, qu'en jouant aux quilles." Id autem futurum fore persvadent nobis sequentes rationes:

1^mo^ Quod proprietas prolium, quae sanctissima esse debet, et quae in functione educationis plurimum sentitur, parentibus praevio legis textu secura reddatur.

2^do^ Quod matrimoniorum ineundorum ratio, consequenter impopulationis lucrum, rescissis sacerdotalis influxus et dominationis impedimentis, facilitetur.

3^tio^ Quod mutuae tolerantiae et amori magnum adminiculum lex ista, quae tantum pro casu dissidii parentum adeoque morbi domestici conjugum medicinaliter lata est, datura sit: si receptarum religionum etiam rationem educationis publica hac lege receptam et adprobatam populi legerint.

4^to^ Quod hac lege omnis contractuum antematrimonialium inter diversae religionis procos ineundorum ratio sufferatur: qui alioquin si procos contrahentes amore ebrios spectemus, deliri sunt; si homines religionarios? poenitudinis et desperationis fermentum; si qua parentum sperativorum vincula? execrandi. Nam quis unquam pater vel mater obligaverit proles in tali religione educandas, quae ad Orcum, si non praecipitate, adminus eo ducere ipsis creditur.

5^to^ Denique, quia posita praevia lege disceptationes et jurgia religionaria hominum judicio solius Dei decidentur et praescindentur, a Dei namque voluntate et nutu dependebit illum sexum dare nascituris ex mixto matrimonio prolibus, cujus parentis religio ipsi praeplacuerit. Fatemur, clementissime domine, quod ista postrema ratio nobis ludicra et plane theologico-scholastica appareat; sed sic sit, quando homines inscrutabilia judicia Dei theologice concordare et defigere praesummunt. Iliacos intra muros peccatur et extra.[1]

[1] Idézet Horatius 2. ódája 17. sorából.

Has cogitationes nostras praesumpsimus sapientiae M^tis^ V^ae^ substernere, scientes, quod regem, qui a tempore, quo ipsi juncti sumus, se potius civem et hominem, quam principem ostendit, offendere dicacitate non possimus. Servet Deus M^tem^ V^ram^ suis populis et suae benedictae, amabili, augustae familiae, hanc autem nostris posteris.

[IV.] Reliquum adhuc, quod in negotio fati toties venerabilis conventus catholici declarandum habemus, et rationem, ob quam ad eum non influximus, nec modo influere velimus, tangit, est:

1.^o^ Quod idem venerabilis conventus catholicus non fuerit catholicus: Quia catholicus intelligitur pro universali, atque nos deputati comitatuum catholici, et alii plures catholici votum in comitiis habentes, qui ad universitatem seu ad catholicismum spectamus, illic non fuimus.

2.^o^ Quod idem conventus catholicus in schisma desierit. Nam repraesentationem nomine suo M^ti^ pro exhibitione destinatam, et ante conventum confectam, paratam, et per *dominos* episcopos dominis convocatis pro coeca subscriptione tantum praesentatam pars convocatorum praesentium catholicorum, major an sanior? ignoramus, subscribere noluit, ut primum perlegit.

3.^io^ Quod idem conventus catholicus in sessione regnicolari die 10. Decembris celebrata, et venerabilis clerus nomine corporis catholici benignam normativam in exercitio receptarum religionum elargitam, tam per catholicos, quam evangelicos cum argumentis et reflexionibus expetitam et per regnum a S. M^te^ desideratam resolutionem et decisionem in legem et effectum abire impediverit; pessimo prorsus in felicitatem patriae exemplo, quod venerabilis clerus cum illis, in quorum opinionem dominatur et regis et regni decissa impune morari et suspendere, et a compromissi vinculo post latam sententiam libere recedere possit, seque supra legem, art. scilicet 30: 1715, quem antea et in deputationibus et in sessionibus contra evangelicos solerter inclamavit, nunc repudiat, esse positum, regemque, non judicem religionarii exercitii, sed tantum voluntatis sacerdotalis exequutorem esse debere, hic facto suo ostendit.

Liceat nobis infrascriptis hic addere unam reflexionem: num non sit conveniens, utile, imo necessarium et regi et regno, ut praedictum sacerdotii corpus, quod captis opinione suorum asseclarum mentibus et viribus animosum, honoribus imperiosum, proventibus exorbitantibus praepotens, quod non patriae, sed dominationi Romanae servilis fidei et obsequii, cum regni nostri bono incompatibilis obligationis juramento obstrictum est, cathedris item, majestuosis apparatibus, benedictionibus et maledictionibus, scholis, sacramentis, dispensationibus, tribunalibus, disciplinis, et ipso jure et tribunali, quod exclusive possidet, sic dicto divino omnia, quae hominem tangunt, sive afflandi, sive emmovendi potestate praeditum et formidabile est. Tale inquam corpus in statu statistica contrabilance froenare? — Non hos tempus, quia facultate selectivae adoptionis vim temporis vincunt. — Non propagationis divisio, quia coelibes voluntarii sunt. — Non mortalitas, quia semper et ad nutum renascuntur, debilitabit unquam: per errores nostros crescent semper. Patria, perpende!

[V.] Quae dum dicimus, petimus lectores ab individuis primorum nostrorum sacerdotum personis omnes ab hoc scripto reflexibiles ad ipsorum individua idaeas abstrahi. Damus, agnoscimus grati eminentes tum mentis, tum animae et cordis qualitates in iisdem, et dum spiritum passionesque sacerdotalis corporis non amamus, veneramus scientiam, indaginem, beneficentiam

et virtutes Battyhanianas et Kolonicsianas. Statibus tamen et OO. regni proponere qua status debemus : summas quoque virtutes et talenta, si sacerdotio Romano nexa sint, Belgii exemplo, in felicitatem status non tam peccasse, quam semper peccare debere ; et haeredibus non propagativis, consequenter cura et amore naturali posterorum patriam amare nequeuntibus, indolem et naturam locatariorum tantum inesse.

Datum Posonii, die 26. Decemb. 1790.

S S et O O catholici
qui ad conventum die 30. Novemb.
celebratum non influximus.

d.)

1790 december 6, Rákóc

Szulyovszky Menyhért levele Spissich János alispánhoz, Zala megye országgyűlési követéhez.

A papok sugalmazására történt kir. táblai kinevezésekről, a klérus ármánykodásáról az országgyűlésen hozott vallásügyi határozatok és általában a haladás ellen. Üzenet borügyekben.

Sk. eredeti : O. L. Nádori t. lt. Ad polit. 1796 : 121. sz. 19. mellékl.

Rákocz die 6ª Xbris 1790

Melchior Szulyovszky ex sinu familiae suae, perconsequens ex loco quietis,[1] salutem dicit domino, cujus baptizmale nomen nom incidit, Amico suo tenerrimo, Spisich ! Eidemque significat : se utramque bona perfrui valetudine proles suas, una excepta, ob cujus infirmitatem praeterita aestate domum excurrere debuit, sanas esse sibi tamen in multis modernum ausum diaetalem displicere. Inter reliqua, ut ea praetermittantur, quae momentosissima sunt, et longa factione parari debebant, promotio palatianalis prothonotarii et vice palatini in oculis scribentis influxus fatalis cleri prodromus est.[2] Si inpia classis haec hominum cor principis in suam reduxerit potestatem, quid fiet? recogita ! Quid de moderna cleri factione contra resolutionem vel articulum religionarium loquar?[3] Prisca tempora ferrea revocare intendunt, calligine obducere volunt oculos nostros, ut nos ducere possint, qua illis placuerit. Sed aperite oculos vestros, evigilate tandem ex longo somno vestro et cognoscite impostores propria tantum commoda prae oculis habentes.

[1] Hogy Szulyoszky ekkor miért volt otthon, nem tudjuk. Leveléből talán azt sejthetjük, hogy gyermekei betegsége miatt hagyta ott egy időre a diétát. Spissich viszont minden bizonnyal az országgyűlésen volt, tehát a levél Pozsonyba ment. (1795. dec. 20-i kihallgatásakor Spissich is ezt vallotta a levéllel kapcsolatban, hozzátéve : ha jól emlékszik. O. L. Nádori t. lt. Ad polit. 1796 : 121. sz.)

[2] Somogyi János nádori ítélőmesteri és Berzeviczy András alnádori kinevezését érti. Mindkettő 1790. nov. hónapban történt. (Vö. 317. l.) Somogyi és Berzeviczy is klerikális volt.

[3] Valószínűleg a klérusnak az uralkodóhoz intézett nov. 30-i fölterjesztését érti, melyben tiltakoznak a „vallásszabadságot ill. lelkiismereti szabadságot" biztosító nov. 7-i határozat ellen. (Ismerteti : *Marczali*, II. 283. l.)

Nosco Te virum omnibus *prae*judiciis vacuum, agas dilecte pro viribus tuis, ut detracta simulatae pietatis larva, hominu*m* horum facies tandem videat*ur* ita, sicuti est. Nunquam humanitati majora *prae*stabis servitia, quam si horum detexeris iniquitatem et destruxeris activitatem. Nunquam diaeta nostra tantis abundabat viris illuminatis, nunquam ergo adhuc adfuit tanta spargendi luminis occasio. Et tamen venerabilis vel potius abominabilis pars regni poenales in re religionis condere intendit articulos nunc, dum de sui ipsius conservatione sollicita esse deberet. Amice! rapior in extasim, dum gentis hujus togatae considero perversitatem, qua patriae felicitatem nihili pendens, non considerans patriam nostram, si parte*m* populi in objecto hoc a principis voluntate dependere contigerit, prioribus felicitate moderna temporum oblitis calamitatibus certo certius subjectam iri, nihil *prae*ter propriam dominationis libidinem prae objecto habet. Si Christi apostoli sunt, prouti se esse praetextuant, agite, ut regnum illoru*m* non sit de hoc mundo. Habeant ibi locu*m* primum, hunc non invideo, verum hic simus omnes aequales homines, nec dominant*ur* nobis illi inprimis, quorum caput servum servorum se esse publice p*r*ofitetur. Sed tacebo jam de iis [?]. Tu me quanto otius tam de regni negotiis, quam et valetudine Tua informabis, agesque, ut successores nostri vobis in omni aevum benedicant potius, qua*m* maledicant.

Dicas, rogo, amico meo et collegae tuo d*omi*no Somsics,[1] quem millies osculor, quod si illi placet, uvam passam vinum antiquum illius, quod degustavit, speciei, ne illi duos vel quot placuerit, autalkones[2] Budam usq*ue* suiq*ue* inclusa vectura ab aureis 17 transpositurum. Et si plures etiam vellent talia vina sibi comparare, dicas illis, ut mihi scribant, futuro vere vel hyeme Budae habere possunt.

Avidissime Tuas p*rae*stolabor litteras, si adhuc memor mei es et esse vis. Si fatum nos, amice, ita depinxit, ut insimul habitare non liceat, hac adminus ratione cogitationes nostrae com*m*unicari possunt. Vale et ama tibi addictissimu*m*.

e.)

1791 február 8, Pozsony

Őz Pál naplója az országgyűlés Alsó és Felső Táblájának közös üléséről

Őz sk. írása: Széchényi Kvt. Quart. Lat. 2317./I. 103—116. fol.

Az uralkodónak a vallás dolgában hozott, november 7-i döntésével elégedetlen klérus és a világiak egyrészének november 30-i tiltakozó feliratára Lipót király Pászthory Sándor kancelláriai tanácsos elaborátuma alapján 1791. január 18-án bocsátotta ki válaszát. Ebben, bár korábbi határozatán kisebb módosításokat tett, fenntartotta a protestánsok javára hozott elhatározásait. (Az uralkodó leirata: *Naponként való jegyzései*, Akták LXIX. sz. 512. l. — A leirattal kapcsolatos tanácskozásokat részletesen nyomon követhetjük Marczali Henrik munkájában és méginkább Mályusz Elemér forráskiadványában: *Marczali*, II. 284. s köv. l. és *Sándor Lipót iratai*, 277. s köv. l. L. még *Irinyi*, i. m.)

A klérus amikor látta, hogy az uralkodónál nem ért célt, azon mesterkedett, hogy a törvényjavaslat országgyűlési tárgyalását, majd elfogadását és becikkelyezését megakadályozza, vagy legalább is elhúzza. (A részletekre l. *Marczali*, II. 289—290. l.)

[1] Somssich Lázár, Zala megye második országgyűlési követe.
[2] A magyar „átalag" szóból képezve.

De ez sem sikerült. A vallásügyben kiküldött vegyesbizottság kijelentette, további bizottsági tárgyalásra nincs szükség, immár csak az országgyűlési határozat, a javaslat elfogadása van hátra. Erre a prímás összehívta a diétán résztvevő egyháziakat. Hosszas vita után megegyeztek, hogy ha a javaslat elfogadását meggátolni nem tudják, a törvényhez csatolni kell az egész klérusnak és a vele egyetértő világiaknak a tiltakozását. A tiltakozás szövegét a prímás meg is fogalmazta, — s azt heves vita után az egybegyűltek elfogadták. *(Uo.)*

Így került sor az Alsó és Felső Tábla február 8-i közös ülésében, egy sor egyéb ügy elintézése után, déli $3\frac{1}{4}$ 1 órakor, a vallásügyi javaslat fölötti határozatra. Az ülés — mely délután 5-ig tartó, minden korábbinál viharosabb vita után a javaslatot elfogadta — azzal, hogy törvénybe iktatta a protestánsok és görögkeletiek vallásszabadságát és polgári egyenjogúságát, egy több évszázados küzdelmet zárt le és Marczali találó szavaival élve, lerakta a polgári Magyarország első alaposzlopát.[1]

A vitában az országgyűlési pártok vezérei, legkiválóbb szónokai szólaltak fel, s míg beszédjükből megismerjük az egymással összeütköző ellentéteket, a vita hevében, a szenvedélyektől fűtött légkörben tanúsított magatartásuk egyéniségük megítéléséhez szolgáltat rendkívül becses adatokat. A hivatalos diétai jegyzőkönyv (bár erről az ülésről szokatlanul részletes) ezeket a közbeszólás-szerű megnyilatkozásokat, melyek hevességükkel és személyeskedő élükkel nem egyszer már-már felborították a tárgyalások egyébként méltóságos menetét, gondosan elhallgatja. Őz naplójának nagy értéke, hogy ezeket is megörökítette. A hivatalos jegyzőkönyv, azáltal, hogy csak a nyilatkozatok rideg tartalmi kivonatát közli, mintegy ünneplőbe öltözteti a gyűlés résztvevőit; nem érezzük a teremben izzó feszültséget, nem érzékeljük a pillanat történelmi nagyszerűségét, hiába keressük a szónokok emberi arcvonásait. Őz naplójából az érzelmek vihara árad felénk, s az egyéneket hevítő indulatok a maguk meztelen valóságában tárulnak elénk, az egymást drámai gyorsasággal váltó jelenetekben. A hivatalos jegyzőkönyv szerkesztői élettelen objektivitásra törekedtek, — Őz nem titkolja, hogy együttérez a haladás ügyével, annak képviselőivel, s naplójának — ennek a maga nemében írói remekműnek — olvasása közben a kései olvasó, mintha csak jelen volna a gyűlésen, emberi közelségből látja a szereplőket, az íróval együtt szorong mindvégig és a végén vele együtt örül a reakció táborán aratott nagy győzelemnek. (A napló általános jellemzését l. 214. l.)

A naplóból az alábbiakban csak a vallásügyi javaslat vitájára vonatkozó részt közlöm, — az ülés elejét és végét tehát, mint tárgyamra nem tartozót, elhagytam. A hivatalos jegyzőkönyv esetleges eltéréseire, kiegészítéseire jegyzetben utalok.

Tunc judex curiae dixit paucis punctum de negotio religionis relegatum esse ad plenum, utram scilicet possit deputatio se immittere in articuli religiosi discussionem? Rogavit itaque proceres et Status, dignentur hac de re consultare, svadens simul, ut prius articulus iste per extensum legatur. Sed ad hoc alii dixere lectionem non esse necessariam, cum jam semel publice lectus fuerit.[2] Propositio haec de negotio religionis facta est circa horam meridianam 12^{main} et quanta fuerit disceptatio, inde colligi potest, quod sessio hora 5^{a} pomeridiana finem habuerit. Simulac judex curiae verba finivit, motus undique fiebant et jam jam clamor exortus est.

Szirmay[3] primus locutus est. Dixit se litteras a suo comitatu accepisse, quibus collaudatur, quod repraesentationem cleri contra resolutionem in negotio religionis factam non subscripserit.[4] Hoc praemisso legit easdem litteras Hungarico idiomate scriptas, per quas manifestavit comitatus voluntatem de referendo inter leges publicas articulo religionis, ut ita stabilita mutua animorum unione verum fiat tandem aliquando apud Hungaros quoque vetustum illud proverbium, cujus veritatem ipsi quoque ethnici perspexerunt: Concordia res parvae crescunt etc. Cum is loqui desiisset, surrexit

[1] A vallásügyi törvénycikk 1791 : 26. és 27. tc.-ként került a Corpus Jurisba.
[2] Az 1790. nov. 24-i ülésben *(Naponként való jegyzései*, 317. l.)
[3] Szirmay Antal, az eperjesi kerületi tábla ülnöke.
[4] Az 1790. nov. 30-i feliratot érti. (L. 271. l.)

B o r o n k a i,[1] ablegatus Sümeghiensis *comitatus* petiitque, ut sibi, qua nuntio, conscientiam suam exonerare volenti dicendi fa*cul*tas det*ur* et audiatur. Data ei p*otestate* loquendi, legit prolixam suam dissert*ati*onem, quae typis quoque vulgata est. Quam insulsa in hac dissert*ati*one contineantur, ex eo colligere licet, quod pluribus vicibus auditores illuminatiores risum tenere nequeuntes lectorem interruperint. Expressiones et asserta, quibus se ridiculum maxime fecit, erant: 1., Quod dixerit resolutionem S^ae^ M^tis^ talia continere, quae legibus divinis, juri na*tur*ae et juri positivo si non directe, certe indirecte adversantur. — Ipse *judex* curiae, praeterea Franc*iscus* Eszterházy[2] etc. inviti quoque ridere d*ebu*erunt. 2., Quod palam professus fuerit, resolutionem istam, etiamsi pure s t a t i s t i c e consideretur, subsistere non posse. Hoc audito Franc*iscus* Eszterházy vehementer risit et clamor quoque ortus e*st*. Amici v*ero* factionis clericalis clamarunt: haljuk, indigne ferentes, q*uod* oraculum ipsorum rideatur. Q*uod* plus, evangelici ipsi silentium e*sse* volebant, cum intelligerent Boronkaianam declarationem plus *causae* suae prodes*se*, quam obes*se*. 3., Pariter risus ortus e*st*, cum diceret subversari quaestionem, an lex contra jus divinum ferenda sit? talem enim censebat fore legem de negotio religionis juxta S^ae^ M^tis^ decisionem condendam. 4., Non secus cum com*me*morasset b*eatam* Mariam v*irginem* in exilium pelli, risus ortus est. Cum v*ero* dixisset evangelicos quoque imaginem b*eatae* Mariae

[1] Boronkay József. Ekkor mondott beszédét különben — ahogy ezt az alábbiakban Őz is írta — nyomtatásban is közreadta: *Declaratio circa quaestionem illam, an articulus in negotio religionis per S^m^ M^tem^ S^smam^ de dato 18 Ianuarii anni* 1791 *Statibus et Ordinibus submissus in publicam legem referri valeat, . . .* Pozsony, 1791. — A beszéd magyarnyelvű kivonatát közli: Melhárd Gyula, *Somogy vármegye a rendi országgyűléseken* I, *1661—18 12*. Veszprém, 1906. 139—147. l. *(Boronkay József diaetai orátziója magyarul* címen Pálóczi Horváth Ádám lefordította és cáfoló megjegyzéseivel még ugyanebben az évben nyomtatásban is közreadta. — Pálóczi külön röpiratot is írt Boronkay ellen: *Boronkay József úr Hajnal Csillag nevű kilencz konczbul álló térítő triplicájára, három koncz quadruplica* címen, de ez nem jelent meg. — L. az Abafi-féle *Figyelő*, I. 1876. 47. l.) — Boronkay beszéde a kléruspártiak reprezentatív megnyilatkozása volt, ezért tartalmát, az országgyűlési jegyzőkönyv alapján közlöm az alábbiakban: „Boronkay . . . a' törvény-tzikkelyt részenként fel-vévén, abból a' római katholika hitre terjedő számos sérelmeket világosságra hozni igyekezett, állítván, hogy mind a' két confessión lévő evangelikusoknak ezen törvény által olly szabadságok engedtetnek, mellyeket vélekedése szerént a' római katholika hitnek ágazataival semmi képpen meg-nem lehet egyeztetni, következendőképpen a' katholikusok azokra reá sem állhatnak. Arra való nézve, mivel ezen törvény-tzikkely a bétsi és lintzi békesség-kötéseknél (mellyek az evangelikusok kívánsága szerént-is a' vallás dolgának el-intézésében egyedül való fundamentomul vétethetnek-fel) tovább terjesztetik, és a katholika hit sérelmének el-távoztatásáról is, a' melly a' bétsi békesség-kötésben nyilván fenntartatott, itten semmi emlékezet nem tétetik, maga lelke-esméretének meg-nyugtatására elől-adott sok féle okokból, hogy a' többször említett tzikkelynek törvénybe-való foglalásában meg-nem egyezhet, nyilván ki-jelentette és annak ellene-is mondott." *(Naponként való jegyzései.* 360—361. l.)

[2] A diétán két Esterházy Ferenc gr. vett részt. Az idősebb, (1746—1811), a család tatai ágából, akit a rendek a szisztovai török tárgyalásokra kiküldöttek, s aki 1792-ben a Monarchia nápolyi követe lett. A fiatalabb, (1758—1815), a cseklészi ágból, Moson megye főispánja, 1796-tól kancelláriai tanácsos. Lipót király mindkettőjüket a „megbízhatatlan" és veszélyes emberek közé sorolta, s különösen az ifjabbról azt gyanította, hogy résztvett a porosz királlyal a dinasztia ellen folytatott tárgyalásokban. *(Sándor Lipót iratai*, 443. és 446. l. — Az ifjabb Esterházyra l. még a Marczali által közölt levelet: Marczali, II. 290. l. jegyz. — Életrajzuk: Eszterházy János, *Az Eszterházy család és oldalágainak leírása*. Bp. 1901, 161. és 169. l.). Hogy Őz melyikőjükre céloz, nem tudom.

virginis in auro grato excipere animo, Joh*annes* Pálfy[1] prae risu an indigna*ti*one, nescio, manu chartam in mense jacentem percussit. 5., Expressio „sponsae Christi" ferme cacchinnum movit. Finita dissertat*i*onis lectione h*omi*nes clericales „vivat" ei acclamarunt.

Post eum nonnulli d*omi*ni ablegati, quasi signo dato et velut certantes, qui primus sit, suum dissensum ab inarticula*ti*one patefecerunt. Fuerunt autem sequentes :

S z e n t i v á n y i *vice*-comes et ablegatus co*mita*tus Barsiensis.[2] Is ita : Ut finis sit dissensionum, ego resolutionem S^ae^ M^tis^ u t r e s o l u t i o n e m accepto, sed ut inde articulus fiat, assentiri non possum. Quia me instructio mea obligat ad manutendos art*icu*los in negotio religionis *eti*am post pacifica*ti*ones latos.

P r i l e s z k y Trentschiniens*is* co*mita*tus nuntius. Hic dicebat videre se, quod juxta S^ae^ M^tis^ decisionem evangelici ultra pacifica*ti*onum limites favores obtineant et leges posterius conditae aboleantur ; suam *ve*ro instructionem id h*abe*re, ut negotium religionis in sensu pacifica*ti*onum pertractetur ; se proinde vi sui muneris declarare, q*uod* in articulum de religione consentire non possit et si majoritate forsitan votorum inarticula*ti*o ejus decerneretur, petere, ut sua protesta*ti*o inseratur. Dixit praeterea negari id non posse, quod iste art*i*culus non ut unionem firmaret, sed potius eam removet et hoc eapropter, quia art*icu*lus non praescindit evangelicis viam pures adhuc in futurum petendi favores.

B a t s k á d i quoque, ablegatus Nitriensis, quia, inquit, audio complures d*omi*nos ablegatos contradicere, ego quoque declaro eam me h*abe*re instructionem, ut exercitium religionis sit i n s e n s u l e g u m. In quibus itaque art*icu*lus per S^m^ M^em^ *pro*positus legibus obest, in iis assensum dare n*on* p*otes*t.

Post hunc B o r o s *vice*-comes co*mita*tus Castriferrei et ablegatus[3] pari modo protestatus e*st*.

Extulit et M i s i t s[4] vocem dicens, complurium co*mita*tuum eam fuisse instructionem, ut negotium religi*onis* in conformitate pacifica*ti*onum pertractetur ; resolutionem e contra S^ae^ M^tis^ plus continere ; ideo se assentiri non posse et protestet*i*one obviare.

Tunc ex parte quoque Tibiscana unus, K a p i , ablegatus Sárosiens*is*[5] loqui incipiens dixit : Subscripsi repraesenta*ti*onem, quia ita habui in instructione. Nunc quoque iterato inponit mihi severe co*mita*tus, ut coeptis insistam ; ideo declaro me et p r o s u b s c r i b e n t e et p r o c o n t r a d i c e n t e.

Haec itaque fuit prima scena, in qua comparuerunt hierarchiae strenui defensores. Patienter illi omnes auditi sunt et silentium atque quies toto hoc tempore regnans malum omen mihi e*sse* videbatur. Sed statim, ubi illi consci-

[1] Pálffy János gr. (1728—1791) táborszernagy. Bár az országgyűlési jegyzőkönyv nem sorolja föl a diétán résztvettek közt, hogy róla van szó, valószínűsíti az, hogy Pozsonyban halt meg 1791. február 23-án. (Életrajza : Hellebronth Kálmán, *A magyar testőrségek névkönyve. 1760—1918.* Bp. 1939, 280. l.)

[2] Szent-Iványi János, Bars megye aulikus alispánja, a későbbi septemvir. (Életrajzi adatait, jellemzését l. III. k. 226. l. 1. jegyz.)

[3] Boros Ferenc.

[4] Missich József Esztergom megye alispánja és követe. A katolikus klérus nov. 30-i tiltakozását ő is aláírta.

[5] Kapy József táblabíró, Sáros megye második diétai követe.

entias suas more Boronkaiano exoneravissent, scena mutata fuit. Nunc enim verba facere coeperunt fautores evangelicorum et primum quidem

Paulus Horváth, *vice*-comes et ablegatus Ungváriensis ita fere fatus est: Ex domini ablegati Sümeghiensis lecto scripto intelligi*tur*, illud maximum *esse* contra decisionem S^ae M^tis argumentum, quod pacifica*tio*num limites transcendat. Missa ego hic facio ea, quae hac in re in comitiis, in deputa*tio*ne mixta, in repraesenta*tio*ne ad S^m M^tem dicta sunt. Illud unice in memoriam revoco, q*uo*d nuper non succedente amica compos*iti*one regnum totum differentiarum in religionis negotio finalem decisionem S^ae M^tis detulerit. Nolumus esse injurii in *princi*pem, — ego peto inarticulationem.

Muslay *vice*-comes et ablegatus Neograd*iensis*: Nec ego puto, inquit, resolutionem S^ae M^tis pacifica*tio*nibus adversari; sed *eti*amsi transcenderet earum limites, sumus in comitiis, ubi potestas legislativa est. Necesse est, ut tota res aliq*uan*do decidatur et si regno ita videatur, plura quoque jura evangelicis dari p*ossu*nt.

Benyovszky *vice*-comes Posoniensis faventem, sed et insidiosam juribus evangelicorum habuit propositionem. Dixit enim, quodsi e*sse*t spes evangelicos favoribus in art*icu*lo per S^m M^tem proposito contentos futuros *esse*, se quidem pronum *esse* ad id, ut inarticuletur. Cum interim ad hoc vix supponi possit, ideo censere se, ut art*icu*lo isti ea addatur evangelicorum declara*tio*, quod nunquam plura petituri sint.

Inpressionem, quam ejus haec propos*iti*o forte in animos nonnullorum fecerat, mascula et gravis*sima*, p*hilisop*ho et bono cive oratio Aloysii de Battyán[1] delevit. Hic inter Tibiscanos sedens — prout ejus consvetudo

[1] Batthyány Alajos gr. (1750—1818), rendkívül érdekes és sok tekintetben jelentős alakját történetírásunk mindeddig nem világította meg kellően. Miután tanulmányait Nagyszombatban elvégezte, két évig jezsuita novicius volt. 1769-ben katonának állt. Az 1790/91-es országgyűlésen már a nemesi reformizmus egyik vezéreként találkozunk vele, akinek mint elismert szónoknak is nagy tekintélye volt. Hajnóczy barátai közé számította (l. II. k. 780. l.), Martinovics pedig a magyar mágnások ékkövének nevezte. Nagyhatású röpirata, az *Ad amicam aurem*, mely négy füzetben 1790 és 1791. folyamán jelent meg, a felvilágosodás szellemében, arisztokrácia- és klérusellenes éllel fejti ki az alkotmányos reformok szükségességét. Martinovics 1794-ben a bíróság előtt őt is megnevezte azok között, akiket a jakobinusokkal rokonszenvezők közt tartottak számon. (II. k. 206. l.). Személye egyre gyanúsabbá vált, s ez is közrejátszhatott abban, hogy a politikai tevékenységtől teljesen visszavonult. 1796-ban Ferenc király *Ad amicam aurem* c. munkájáért vizsgálatot indíttatott ellene. Ennek eredményeként 1799 végén uralkodói megdorgálásban részesült, s hűségnyilatkozatot kellett tennie. (Csaba Jenő, *Gr. Batthyány Alajos „Ad amicam aurem" című munkája*. Bp. 1917. és *Szinnyei*, I. 694. l.). — Itt említett országgyűlési beszédét latin és magyar szöveggel nyomtatásban is kiadták: *Oratio boni civis, sani philosophi et veri nominis christiani illustrissimi domini comitis Aloysii de Battyán* . . . Pozsony 1791. (Teljes címe: *Ballagi*, 321. l.) Megjelent német fordításban is (l. *u. o.* 748—749. l.), sőt a *Magyar Kurir* is leközölte magyar és latin nyelven. (1791. febr. 15, 197—201. és febr. 22, 229—231. l.) — A beszéd visszhangja országszerte nagy volt. Batsányi Kassáról ódával köszöntötte a szónokot, s költeménye utolsó részeibe a beszéd egész mondatait fonta bele. (A költemény megírásának körülményeire l. a *Batsányi János összes versei*, Bp. 1953, c. kötetben Keresztury Dezső és Tarnai Andor erre vonatkozó rendkívül alapos és körültekintő vizsgálatait, a 328—333. lapon.) — Az alábbiakban az országgyűlési jegyzőkönyv meglehetősen színtelen híradása alapján közlöm a beszéd tartalmát: „Az el-múlt időkben mind a' két confessión lévő evangelikusok, mind vallásoknak szabad gyakorlásokra, mind pedig némelly polgári jussokra nézve több viszontagságokat szenvedtek, a' mellyek nem tsak az ország lakossai között való viszálkodásokra okot nyujtottak, hanem a' köz-jónak elő-mozdításában-is nem kevés hátráltatást okoztak. Mivel pedig az evangelikusok, mint az országnak tagjai és egy polgári társaságban lévők egyenlőképpen

est — ad Tabulam accedens et in medio consistens, sic orsus *est*: „Serenissime Princeps Regie, Excelsi Proceres, Inclyti Status et Ordines! Videtur hic illa ventilari quaestio, utrum emanata in religionis negotio decisio altissima in leges publicas abire et utrum contradictio legi inserenda locum habere possit? Vir bonus ea, quae sentit, et palam dicere, et palam profiteri non erubescit. Liceat itaque mihi sensa animi mei paulisper deducere. Paucis rem exequar et Iliadem nuce complectar. Sed quemadmodum his comitiis nemini vel loquacitate, vel garrulitate mea obstrepebam, ita vicissim peto, ut usque finem audiar et non interturber" etc.* Quanto cum fervore et affectu oratio haec dicta fuerit, id verbis describere possibile non est. Vox oratoris ferme flebilis at simul elevata et penetrans spiritui verborum mirum in modum accomodata, vultus ac gestus, omnia haec videre et audire opportuit, ut quid una oratio cum sale et affectu dicta facere possit, sentiretur. Ego certe sincere fateor, scenae augustiori me tota hac diaeta non interfuisse, nec tantam eloquentiam ita persvadentem in quopiam alio animadvertisse, quam quam non careamus viris, quorum eloquentia et dicendi facultas saepe me in admirationem rapuit.[1] Hinc mirum mihi non videtur, quod plures fuerint, qui dum illustris orator summa cum energia loqueretur, lachrymarent (de Francisco Rhédey[2] et Francisco Máriássy[3] hoc certo mihi relatum est, imo ipse Máriássyum vidi lachrymantem). Nam ego ipse ferme jam flere coepi. Plurimum me movit id, cum dicebat: „Tempus tandem aliquando adesse videtur, ut purpurascente etiam regni nostri horizonte, mutuo et indissolubili tam amoris, quam necessitudinis vinculo caris illis civibus conjungamur, qui sub faventissimis his aspectibus retroactorum temporum memoriam et si fas est dicere, injuriam (cum hoc vocabulum protulisset, coeperunt adversarii obstrepere) obliterabunt" etc. Illud enim „purpurascente etc." cum ineffabili quodam et interno gaudii sensu dixit. Quantopere gratus ejus sermo fuerit, universalis ille mani-

* Őz jegyzete: Orationem hanc jam typis vulgatam, imo et in Hungaricum versam describere totam superfluum putavi.

a' törvények ótalma alatt vagynak és nem tsak a' világi jussokban, hanem a' lelkiesméretnek szabadságában-is polgár társaiktól a' törvénynyel egyező igazságot 's pártfogást méltán kívánhatnák, 's valamint a különböző vélekedések miatt származható gyűlölség a' keresztényi szeretettel tusakodik, úgy a' mostani meg-világosodott időben a' vallásnak szabad gyakorlását annyival inkább ellenezni nem lehet, mivel az evangelikusoknak ezen jussok több izbéli törvények és békesség-kötések által meg-erősíttetett. Minthogy ezért ő Felsége kegyes resolutiója által a' régi törvényeknek ereje meg-ujíttatik és az evangelikusok azon szabadságaikba, a' mellyekből az időnek mostohasága miatt ki vetkeztettek, az országnak kívánsága szerént viszsza-helyeztetnek, méltónak állította, hogy az az eránt való törvény-tzikkely, minden ellenzéseknek félre-tételével, örökösön tartó törvénybe foglaltasson." *(Naponként való jegyzései*, 363. l.) — Batthyány beszédéről Sándor Lipót nádor is megemlékezett bátyjához, Ferenc főherceghez írt rövid beszámolójában, mondván, hogy ez a „hatalmas beszéd" nagy segítséget jelentett a klérus terveinek keresztülhúzásában. *(Sándor Lipót iratai*, 375. l.)

[1] A nádor is az országgyűlés vitathatatlanul legjobb szónokának mondotta Batthyányt, idézett levelében.

[2] Rhédey Ferenc, Szatmár megye második követe. A titkos jelentések franciabarát embernek rajzolják. Lipót király is a „megbízhatatlanok" közé sorolta. *(Marczali*, II. 320—321. l.; *Sándor Lipót iratai*, 445. l.)

[3] Máriássy Ferencet nem ismerünk a diétán. Vagy Máriássy Farkasra, Szepes megye másod alispánjára és követére, vagy Máriássy Istvánra, Gömör megye másodalispánjára és követére gondolt.

bus factus applausus, qui sub tota hac diaeta observatus non fuit, certissimo fuit indicio, item laeta acclamatio: vivat, quam illi solum non auxere, qui fratrum et consangvineorum suorum felicitati invident. Merito inter hos numerare licet 'Solnayum,[1] qui cum nihil sciret, quod irrefrangabilibus oratoris argumentis opponeret, invidiam tamen suam in eo manifestavit, quod laetum applausum, velut theatris proprium, comitiis indignum esse dixit. Sed ei ne quidem responsum fuit, quia nec meruit. Narrant viri fidedigni, qui rem oculis viderunt, quod dum Solnay hanc invidiosam suam observationem protulisset, comes Josephus[a)] Szapáry,[2] stans a tergo cardinalis, adeoque non procul ab 'Solnayo, ira percitus et effervescens sibi inpetum dabat, ut crederetur illico Solnayum aggressurus et prehensurus.*

Judex curiae motum, quem 'Solnayana intempestiva animadversio concitavit, sedaturus, rogavit, ut res privatas missas facerent Status et Ordines. Hoc monito praemisso de capite rei, ut praeses, ita fere disseruit: Ego jam toties in hoc arduo negotio publice locutus sum et doleo, quod iterum hodie loqui debeam. Vidimus discordiam, quae his comitiis inter nos propter religionem regnarunt. Ita et hodie publice declaro, quod discordiae nostrae radicem suam praecipue in religione habeant (cum hoc ei quidam negare viderentur, parum vehementius: ego scio, inquit judex curiae, optime, quia propius rem novi). Opus est itaque, ut tandem aliquando dissensiones istae penitus eradicentur. S. M., cui nos hanc quaestionem jam binis vicibus substravimus, edidit resolutionem, per quam omnes illae ambiguitates, quae in priorum principum decretis verba quaedam dubii sensus causarunt, sublatae sunt; hanc S^ae M^tis benignitatem et clementiam venerari deberemus potius, eique gratias agere loco ejus, quod contradicimus. S. M. prima edidit resolutionem, et licet haec resolutio jam ita fuerit comparata, ut omnia fuerint exhaustae, omnes reflexiones auditae adeo, ut absque vellicatione M^tis regiae eam acceptare, detrectare non potuissemus, attamen S. M. ita benigno fuit animo, ut nos iterato audiret novamque ederet decisionem. Ego itaque non video, quomodo absque manifesta laesione dignitatis regiae possimus vel in quaestionem vocare hanc finalem S^ae M^tis resolutionem. Hoc esset certe cum principe ludere. Sed videamus, in quonam versetur cardo totius rei. Semper ab initio de eo fuit quaestio: Quinam sint favores illi, qui protestantibus juxta pacificationes competunt. Nos, postquam hac de re diu disceptavimus et projecta quoque elaboravimus, rem totam una cum nostris

* Őz jegyzete: Fertur marchionem Manfredini[3] primum fuisse, qui oratori desinenti primus applaudere coepit. Et hanc ob rationem non sine summa indignatione audivit 'Solnayum hunc actum carpentem.

a) A Josephus szó idegen kéz betoldása a margón.

1 Zsolnai Dávid kanonok, a veszprémi káptalan küldötte. A vallási kérdésben röpiratot is írt: *Processus summarius augustanae et helveticae confessionum.* Buda, 1790. (*Szinnyei*, XIV. 1955. h.)

2 Szapáry József gr. (1754—1822), a későbbi szerémi főispán, majd a pécsi tankerület főigazgatója. Lipót király a „megbízhatatlanok" közé sorolta. (Életrajza: *Szinnyei*, XIII. 393. h. A Szinnyei által neki tulajdonított munkát viszont Szapáry Péter János fiumei kormányzó írta, ahogy ezt Bibliographiájában Petrik helyesen megállapította. — Lipót nyilatkozata: *Sándor Lipót iratai*, 446. l.)

3 Manfredini Frederigo márki (1743—1892) ezredes, a későbbi toscanai miniszter, a nádor nevelője; Sándor Lipót főherceg kíséretében jelen volt az országgyűlésen, ahol a rendek honfiúsították. (Életrajza: *Wurzbach*, XVI. 371. l. — Sok adat rá: *Sándor Lipót iratai.* — Honfiúsítása: 1791 : 74. tc.)

projectis S^ae M^ti substravimus; et nunc iterato volumus contradicere. Ego nescio (elevatius et fervidius loquebatur) cujus persvasionibus, investigationibus id facturum sit, ut nos nec hanc secundariam decisionem velimus acceptare. Certe Europae judicio nos exponemus, quod cum rege nostro ita irreverenter agamus. Ego censeo resolutionem inarticulandam esse ita, prout est. — Hoc dicto loqui desiit, tum vero ei acclamatum est vivat et pari ratione manuum applausus secutus est.

Primas[1] vero rem cleri defendere aggressus, dixit, verum esse, quod commemoravit sua excellentia judex curiae de dissensionibus propter religionem natis. Negotium enim religionis omni aetate, qua in comitiis tractatum fuit, debuit esse necessario materia controversiarum. Nam haec res utriusque religionis asseclas tangit. Nec esse novitatem, quod venerabilis clerus et ejus adhaerentes saeculares inarticulationi contradicant. Anno enim 1681 evangelici ipsi in simili casu fuerunt, in quo nunc est clerus. Etiam illi tunc non accesserunt ad diaetalem in negotio religionis decisionem.[2] Hoc possum demonstrare ex actis (eo fine curavit etiam cardinalis acta diaetae illius anni adferri. Vidi enim manuscriptum in folio in ejus mensa jacens, ut cum allaturi fuissent, conjicere non potui, cur id fiat, postea perspexi)[3] Non potest itaque nobis contraverti, si declaremus, nos nulla ratione accedere posse ad inarticulationem. — Ego saepe volui conciliare istos articulos de religione per generalitates, sed non successit. Ego etiam coram S^a M^te declarationem feci, quod clerus et adhaerentes ei catholici accedere non possint, ut leges posteriores abrogentur. Nunc quoque cum reverentia erga regiam majestatem declaro, quod nec clerus, nec catholici possint consentire. — Tunc clerus et adhaerentes catholici, quasi ex condicto, uno ore clamarunt: Non possumus.

Post hoc Leopoldus Pálfy[4] tenens in manu scriptam suam opinionem, sine dubio ex alieno cerebro promanatam, eam legit. Summa ejus erat: Regnum unanimi consensu rem religionis S^ae M^ti substravisse pro decisione, S^m M^tem vero decidisse, hujus itaque decisionis rationem esse habendam. Nos, inquiebat, ne regem ulterius molestemus, omnia agere opportet, quae ad unionem ducunt. Haec autem unio aliter esse non potest. nisi evangelicis omnis securitas praestetur. Ad quod obtinendum non videre se aliud medium, quam si resolutio per extensum inarticulatus fuerit. Huc usque praeter expectationem meam disseruit, imo forte et aliorum multorum, ita ut jam praemium applausus ei pararetur. Sed sequebatur jam nunc inimicum

[1] Batthyány József gr.

[2] A prímás megállapítása csak részben fedte a valóságot. Az igaz, hogy 1681-ben a felvidéki 13 vármegye követei odahagyták a diétai tárgyalásokat, de ezt nem azért tették, mert a katolikusoknak velük egyenlő jogokat akartak biztosítani (mint a prímás beszédéből következtethetnénk), hanem azért, mert a katolikus rendek (I. Lipót ösztönzésére) nem voltak hajlandók orvosolni jogos sérelmeiket. (L. Zsilinszky Mihály, *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiótól kezdve*. III. Bp. 1893, főleg 506. s köv. l.)

[3] A későbbiekben nem szól erről.

[4] Pálffy Lipót gr. (1739—1799), királyi főajtónálló, Csongrád megye főispánja, az udvar és a klérus embere. Képessége kicsi, ambiciója viszont annál nagyobb volt. A diéta legelején az ellenzékkel kacérkodott, ekkorra azonban már visszapártolt az udvarhoz. Lipót király jellemzése szerint: hűségére mindig lehet számítani, de szenvedélyes és zavarosfejű, úgyhogy nem igen használható. (Életrajza: *Nagy Iván*, IX. 69. l.; Lipót jellemzése: *Sándor Lipót iratai*, 436. l.; korábbi ellenzéki magatartására: *uo.* 650—643. l.)

consilium, quod evangelici ingratissimi audiverunt. Dixit enim continuative: Sed ne discordiae de religione iterum in futurum oriantur, opinione sua addendum esse articulo dispositionem art. 30 :1715, ne scilicet in futurum injuriae communi, sed privato duntaxat nomine proponantur. Si vero evangelici ad hoc accedere recusarent, opinionem suam esse, ut resolutio maneat simplex resolutio sine inarticulatione cum non obtento fundamento unionis, nec Status obligentur stare suo promisso. — Quinam fuerint, catholici an evangelici, vel utrique simul, qui dixere „bene", nescio.

Josephus Battyányi comitatus Neogradiensis supremus comes[1] surgens votum inane depromsit, quod eo dirigebatur, ne articulus religiosus in legem publicam referatum. Argumentatus est ita: Non praejudicat S^ae M^ti, si ab inarticulatione recedatur. Se enim non posse sibi imaginari, quod vellet S. M. invitis Statibus legem inponere. Si S. M. hic esset et videret, in qualinam satu res sit et quam multi dissentiant, certe ipsa non urgeret. Cessante ergo ratione, hoc est unione, cessat et necessitas inarticulandi. Permittatur res ita, uti est, maneat resolutio usque futuram diaetam; videbimus, an evangelici ex resolutione eosdem percipiant fructus, atque si esset lex publica, tunc videbitur, an sit necesse inarticulare vel non. — Dignum barone regni consilium!

Crescente tumultu personalis[2] sic fere fatus est: Vi muneris mei, qua Statuum praeses, vigilare debeo dignitate comitiorum. Si dignitas comitiorum retinenda est, hic nulli amplius disputationi est locus. Fuit de negotio religionis longa et sat magna disputatio et cum nullus fuisset modus conciliationis, conclusum fuit, ut S. M. finaliter decidat et deni ejus decisio inarticuletur. Nescio, an ego bene latine intelligam, satis est, ita est scriptum, hoc est certum. (Multi subriserunt.) Ego non recordor, quod tunc, quando hoc decisum fuerat, vel ex parte venerabilis cleri, vel aliorum saecularium dictum fuisset, quod sint contradictorii decisioni emanaturae. Jam nunc S. M. decidit et submisit articulum; ego puto, quod cum majestate comitiorum non conveniat, ut inarticulatio in quaestionem vocetur. Quaestio est de pacificationum limitibus — ingredior, quidem materiam, quam nec deberem ingredi, quia res extra omnem quaestionem est posita per resolutionem. Sed tantum unicum commemorabo de privilegiis, quia controvertitur horum in prima resolutione non fuisse mentionem, in hoc articulo aboleri; sed dignentur incl. Status reflectere ad id, quod ista exclusiva privilegia civitatum in omnibus circulis pro cassatis sint declarata. S. M. pacificationes interpretata est pro sua conscientia. Quod vero attinet mixta matrimonia, tamen loquamur ita, prouti res se habuit saeculorum usu, ego habeo in mea propria familia exemplum, quod sexus sexum in religione sequebatur. Unum est, quod me attentum reddit, quod aliqui dicant renovatum iri iterum quaestiones de religione, sed S. M. dicit, quod pro perpetua unione stabilienda suam ediderit decisionem. Ego credo etiam dominos evangelicos favoribus in resolutione contentis, contentos futuros. Verum resolutio sola manere non potest, sed debet necessario inarticulari. Quia certe infinitae erunt querelae et dissensiones.

[1] Batthyány József György (1738—1806), királyi főasztalnok-mester és Nógrád megye főispánja. Lipót király jellemzése szerint: megbízható, de sem képességei nincsenek, sem az ország előtt hitele. (Életrajzi adatai: *Nagy Iván*, I. 250. l. és Somogyi Zsigmond, *Magyarország főispánjainak albuma*. Szombathely, 1889, 303. l.; Lipót király jellemzése: *Sándor Lipót iratai*, 436. l.)

[2] Ürményi József személynök.

— Ego certe et qua praeses Statuum et qua homo privatus in mea conscientia non video, quid obstaret inarticulationi.

Ad quod archiepiscopus Colocensis[1] ita reposuit: Sua excellentia dicit communi consensu S^ae M^ti pro finali decisione substratam esse quaestionem de religione, at ego tunc quoque declaravi, quod nos (clerus et adhaerentes absolute non consentiamus, ut puncta quaedam resolutionis substernantur.

Hoc est verum, inquit judex curiae, sed nec hoc potest praetendi a sua excellentia, — quid hoc fuerit, quod dicebat judex curiae ab archiepiscopo praetendi non posse, ignoro; debuit esse aliqualis sarcastica observatio, quia multi riserunt; verisimile est eum id dixisse, quod praetendi non possit, ut sua excellentia et clerus publice consentiant in inarticulationem.

Cum jam ergo videret cardinalis[2] frustrum eum esse omnem nisum, ne articulus in legem abeat, accedens ad tabulam protestationem, quam paratam apud se habuit, protraxit atque exhibuit, ut majorum vestigia legeret. Quod ridiculum et simul testimonium fanatismi est, episcopus Szili[3] cum cardinalem protestationem exhibere cerneret, quasi furore plenus subito surrexit dicens indignabundus: Ita, Vestra Eminentia! sed nos non consentimus adhuc, ut inarticulatio fiat; et tunc convertit se ad canonicos et illis mixtos saeculares hierarchiae defensores, quasi opem imploraturus. Hi coeperunt clamorem excitare, quod utrique non consentiant. Et tunc ingens exortus est clamor. Judex curiae, Franciscus Zichy,[4] Franciscus Eszterházy aliique Szilium inter clamores vehementer increpuerunt, quod rursum quaestionem superatam renovare pergat. Miser Szili! Ipse bonus vir[5] tota hac scena plurimum passus est. Nam ex episcopis ille unus fuit, qui causam cleri fanatice defendit, caeteri fere omnes fuere benevoli auditores.[6]

Sedato tumultu, quem Szili causavit, legit Kornis[7] protestationem per cardinalem exhibitam, quae incipit: Nos Josephus a Batthán etc. subscripta est per ipsum cardinalem et generalem ejus vicarium episcopum Kondé.[8] Contradicitur nomine totius cleri intra ambitum regni Hungariae et partium adnexarum existentis articulo religioso, in quantum juribus et immunitatibus Romanae catholicae ecclesiae detrimento est; extenditurque haec contradictio etiam ad saeculares partibus cleri addictos. Petuntur litterae testimoniales de facta protestatione, sed quod probe notandum, non petiturus, ut contradictio legi inseratur.

[1] Kollonics László gr.

[2] Batthyány József esztergomi érsek.

[3] Szily János (1735—1799) szombathelyi püspök. Lipót király (ki a klérust egyáltalában nem kedvelte) jellemzése szerint: vallási dolgokban „erőszakos és rettentően türelmetlen." Egy más alkalommal fanatikusnak nevezte és óvta tőle fiát, a nádort. Gabelhofer abbé 1790. június 3-án így jellemezte: „Dieser Bischof Szilly ist von jeher ein Aufhetzer, immer wider den Hof gestimmt, immer wider Verordnungen lärmend." (Életrajza: Köberl János, *Felsöszopory Szily János, Szombathely elsö püspöke. Vas megyei Régészeti Egylet Évi jelentése.* VI. 1878. 55—62. l.; munkái: *Szinnyei*, XIII. 937. h.; Lipót király szavai: *Sándor Lipót iratai*, 445. és 454. l. — Gabelhofer jelentése: O. L. Privatbibl. 11. fasc. 4. köteg.)

[4] Zichy Ferenc főpohárnokmester.

[5] Batthyány hercegprímást érti.

[6] Az országgyűlési napló erről az incidensről nem emlékezik meg.

[7] Kornis József országbíró, ítélőmester. Maga az ellentmondás közölve: Irinyi *i. m.* 149—150. l.

[8] Kondé Miklós fölszentelt püspök, érseki helynök.

Petito illi, ut praeter testimoniales de facta protestatione datas etiam contradictio legi inseratur, comes Franciscus Szétsényi praeter omnem suam intentionem ansam dedit. Namque is lectione protestationis absoluta ita fere locutus est: Certum est, quod venerabilis clerus nupera occasione contradixerit, ne decisioni S^ae M^tis omnia resolutionis puncta substernantur, sed certum est etiam id, quod haec contradictio pluralitate votorum superata sit. Repraesentatio enim ascendit ad S^m M^tem, S. vero M. petito Statuum annuit. Quaestio itaque et: An unius Status contradictio valeat contra communem decisionem. Prius itaque, quam contradictio legi inseratur, deberemus illud quaerere, qualenam jus det protestatio unius Status contra communem trium Statuum decisionem?

Judex curiae observans illico plus dixisse comitem Szétsényi, quam opus fuisset, cum hactenus clerus nec petierit insertionem contradictionis, eum correxit dicens: Non petere venerabilem clerum contradictionis insertionem legi, sed tantum testimoniales, adeoque de hoc tantum esse quaestionem, an debeat extradari? Tunc vero clerus cum adhaerentibus clamavit, se utrumque petere et testimoniales, et contradictionis insertionem. Judex curiae hoc audiens stupuit. Clamor non exiguus ortus est, nec quidquam intelligi potuit.

Comite Nicolao Forgáts[1] surgente, inprimis evangelici eorumque fautores catholici clamarunt: Haljuk, haljuk etc. Facto silentio dictus comes ita fatus est: Ista protestatio est serotina. Si enim voluisset clerus contradicere, debuisset id facere tunc, quando rem S^ae M^ti substravimus. — Tunc obloquentium clamitatione obrutus abrumpere conatus est sermonem; data vero loquendi facultate addidit, serotinam esse omnem contradictionem. S. etenim M. decisionem suam non nominat resolutionem, sed est jam actu articulus.

Post hoc immanis fuit clamor. Volebant multi loqui, sed non erat possibile conatusque fuit judex curiae exclamare: Excelsi Proceres et Inclyti Status! Si volumus, per Deum, aliquid decidere, audiamus unum post alium. Tunc itaque conticuerunt et

Szirmay ablegatus Zempliniensis, qui jam diu antea loqui studuit, dixit: Indecorum fore, si contra compromissum majoris partis contradictio acceptata et legi inserta fuerit. Per hoc etenim lex multum obscurabitur.

Nicolaus vero Forgáts: Non possumus, inquit, negare, quod quotiescunque regnum aliquid proponit, rex autem assentitur, tunc id jam lex est. — Clamore interruptus est, postea vero sic: Praemisso ergo eo, quod jam ista decisio articulus sit, adhuc habeo hanc reflexionem, quod si dominis nunciis comitatuum, qui contrarii sunt, dictum fuerit: Vobis nihil praejudicatur, vestra jura non imminuuntur, certe assentientur.

Judex curiae autem videns multas exortas esse quaestiones incidentales, dixit, deberi statum questionis assumi. Statum vero quaestionis esse, quod venerabilis clerus protestationem dederit et petat superinde testimoniales. Ergo de eo est consultandum, an istae testimoniales dandae sint, vel non? Se quidem tantam necessitatem testimonialium non videre, cum in diario hujus rei alioquin, quia ita solenniter et publice acta est, mentionem necessario fieri debeat hocque solum sufficiens sit testimonium.

[1] Nyitra megye főispánja.

Cum ita loqueretur *judex* curiae, Szili[1] consurgit dicens non, non, non de eo est quaestio, sed de eo, an artic*u*lus sit inarticulandus? Ingens excitatus fuit strepitus et animi vehementer exacerbati fuere, q*uo*d iste homo jam altera vice consulta*ti*ones ita turbare ausus fuerit. Vidi judic*em* curiae indignantem et cum vehementia cum eo contendere, ita et alios plures, qui om*n*es indigne tulerunt hominis audaciam. Exprobra*ti*ones illi factas ob tumultum intelligere non licuit. Tumultuosis disceptationib*us* sedatis ita Judex curiae: Si semper ad id regressi fuerimus, q*uo*d jam semel *est* superatum, tunc nunqu*am* erit finis, tunc multa mala sequentur. Haec illo dicente conclamatum erat: Superatum est. Nunc ergo, continuavit *judex* curiae, debemus tantum assumere quaestionem quoad testimoniales. Mihi testimoniales dare multo videtur esse honorificentuis pro *venerabili* clero. Quia inponere legi, quod illo *con*tradicente tamen lex perlata sit, hoc certe est derogans — (clamor) — habemus quidem exemplum, ubi contradictio cleri est inserta, sed non tunc, q*uan*do lex fuit inarticulata.

Szili cum ceateris contradixerunt judici curiae affirmantes contradictionem in ipsa lege contineri. Hac de re per aliq*uo*d tempus cum strepitu non exiguo disceptatum fuit.

Postea *judex* curiae dixit se propter pacem conciliandam svadere, ut contradictio consveta formula, sicut *est* in pacifica*ti*one Lintzensi, inseratur. Haec propositio tumultum excitavit. Et revera mirandum *est* judicem curiae adeo facilem fuisse in admittenda contradictione. Si enim is aliquam in resistendo constantiam ostendisset, non fuisset difficile de clero triumphare.

Sedato aliquantum tumultu, quem propo*siti*o *judicis* curiae inter evangelicos et eorum amicos produxit, comes Josephus Teleky[2] ita fere locutus *est*: Re jam de inarticula*ti*one superata, superest tantum id, ut quaera*tur*, an testimoniales de interposita contradictione sint extradandae? Sed antequam hoc fiat, indagandum est, an totius cleri nomine sit facta protesta*ti*o; — (clamor) — ego credo, q*uo*d aliqua pars *venerabilis* cleri, volens discordiis finem inponi, consentiat in inarticula*ti*onem. Ergo priusquam om*n*es se declarent, non po*ssu*nt testi*moni*ales expediri.

Dici non potest, quantum haec verba in clero minori, h*oc* e*st* canonicis, produxerint motum. Om*n*es vesparum more surrexerunt obstrepentes. Sed epi*sco*pi, si unus vel alter excipiatur, quieti sederunt, q*uo*d mirum est.

Episcopus Szerdahelyi[3] tenens in manu Corpus Juris dixit: Quaestio est, an obstet legi *con*tradictio cleri? Quaestio haec definiri d*ebe*t ex lege. Lex v*e*ro tripartitalis dicit legem om*ni*um quatuor Statuum *consen*su fieri d*ebe*re.[4] Citavit praeterea artic*u*lum ex aliquo decretorum Uladislaianorum, in quo artic*u*lus quispiam de clero continet*ur* et dicit*ur*, exmissos e*sse* artic*u*los de re clericali, ad quos ipsi praelati consentire n*on* potuerunt. Per consequens dissensus cleri impedivit legem.[5]

[1] Szily János szombathelyi püspök.

[2] Ugocsa megye főispánja, a protestánsok vezére.

[3] Szerdahelyi Gábor curzolai püspök.

[4] Nyilván a Hármaskönyv II. kv. 3. címének 3. §-át érti.

[5] Az országgyűlési napló szerint ez az 1514. évi decretum bevezetésének 4. §-a volt; eszerint a rendek tanácskoztak a királyi előterjesztésben foglaltakról, határozataikat törvénycikkekbe foglalták, „kivévén a büntetteket és a papi becsületet illető cikkelyeket, amelyekhez a főpap urak hozzá nem járulhattak."

Judex curiae vero disputans cum Szilio et consortibus dixit, in omnibus pacificationibus hoc dici: non obstante contradictione *venerabilis* cleri, quem *artic*ulum ipse *venerabilis* clerus pro se tam saepe citat. Postea, debeo, inquit, respondere *domi*no *episco*po Szerdahelyi ex eodem decreto Uladislaiano; atque tunc legit quendam articulum, in quo dicitur: „Repugnantibus ecclesiasticis ordinatum est".[1] Haec ultima verba *cum* majori energia pronunciavit et postea subrisit, riserunt et multi alii, *quod* dominus epi*sco*pus ita expedite refutatus fuerit.

Iterum tumultuosa fuit disceptat*io* de eo, an contradictio legi sit inserenda? Judex curiae inter durantes clamores dixit: Consentimus jam in id, ut inseratur hoc modo: non obstante etc. Sed 'Solnay voluisset, ut simpliciter poneretur: contradicente clero, consequenter contradictio *non* fuisset pro nulla declarata. — Clamor.

Prileszky ad *tabu*lam accessit et loquendi veniam petens verba facere coepit. Evangelici *vero* et eo*rum* fautores nec audire eum amplius volebant, reponentes eum jam locutum esse, debere permittere, ut et alii necdum loqui queuntes sensa sua proferant. Ille tamen, forte, inquit, plus *non* loquar. Tunc *vero*: consentitur, inquit, *quod* contradictio *venerabilis* cleri intret, ast certum *est*, *quod* et alii saeculares catholici contradixerunt. — Cum ille hoc ita proferret, exclamavit Abafy:[2] sex, vel septem, h*oc est* contradixerunt. Prileszky continuato sermone: petimus, inquit, ut nostrae quoque contradictionis mentio fiat in *artic*ulo.

Misits autem clamavit, ponendum esse in *artic*ulo, *quod* plurimi catholici contradixerint.

Tumultus rediit. Multi loqui voluerunt, sed possibile non erat. Kárász[3] tandem, postquam saepius incassum orsus fuisset, ita sermocinatus *est*: Quoniam jam quaestio illa, an *artic*ulus inarticulandus sit? superata est, ego reflectendum *esse* puto ad fundamentum hujus *artic*uli. Conditur hic *artic*ulus propter perpetuam animorum unionem et harmoniam. Hanc ego aliter futuram non credo, nisi evangelici declarent, *quod* nunq*uam* in comitiis quaestionem de religione moturi sint. Senyeium recidemus *super* eo, ubi nunc sumus. Inimicum hoc consilium fuit, nec obscurum est, quo tetenderit. Unde evangelici cum suis amicis non sine indignat*ione* svasorem audiverunt pariterq*ue* clamor exortus est vehemens.

*Domi*nus Pogány,[4] Máramarosiensis ablegatus respondit: Metuunt aliqui, ne cum fundamentum *artic*uli religiosi sit unio perpetua, haec *non* obtineatur, nisi eidem *artic*ulo ea addatur evangelicorum declarat*io*, quod nunq*uam* ca*usa*m religionis in comitiis *p*roposituri sint. Ego ad hunc metum tollendum respondeo, *quod* fuerit diaeta. . .[a)], in qua, etsi evangelici in presso statu fuerint, nulla de religione fuit quaestio. Quod *vero* hac diaeta mota

[a)] Nyilván az év helye; Őz üresen hagyta kéziratában.

[1] Az 1495 : 31 tc.-ben: „repugnantibus tamen dominis praelatis et viris ecclesiasticis ordinatum est."

[2] Abaffy Ferenc, Árva megye követe.

[3] Kárász István, Csongrád megye első alispánja és első követe. A vallás ügyében elmondott beszéde éles ellentétben áll a diéta elején tanúsított általános politikai magatartásával, mely erősen ellenzéki volt. (L. *Sándor Lipót iratai*, 12. és 650. l. Kárász klerikalizmusát gúnyoló pasquillusok: Téglás J. Béla, *A történeti pasquillus a magyar irodalomban*. Szeged, 1928. 134—135. l.)

[4] Pogány Lajos, Máramaros megye adminisztrátora.

fuit quaestio, id ex eo potissimum derivandum est, quod omnes comitatus ablegatis suis in instructione dederint, ut res religionis definiatur. Deni, si domini Romano-catholici et venerabilis clerus, a quo etiam certe hunc favorem expectare jure possumus, legem hanc exacte observaverint, non est metuendum, ut quaestiones exoriantur.

Almásy Ignatius[1] peroravit pro admittenda cleri contradictione. Fatendum est, argumentum ejus habuisse pondus. Dixit enim, periculosum esse uni integro Statui jus protestandi denegare. Hoc enim ad caeteros quoque Status cum tempore extendi posset.

Consiliarius vero Balogh[2] data loquendi venia orsus est primum a gratiarum actione. Conversus ad serenissimum palatinum, declaravit se nomine etiam reliquorum protestantium S^ae M^ti Ss^mae hic publice gratias agere dixitque minimum sacrificium, quod S^ae M^ti offerunt, esse vitam et sangvinem (solennis haec declaratio multum valuit ad animos commovendos). Simuletiam, inquit, illis nostris concivibus, qui sangvinis sui amore ducti et „intellectu illuminato praediti". — Verba haec indignationem cleri et adhaerentium post se traxerunt. Balogh advertens multos se per id offensos queri, excusavit adhibitam a se expressionem, inquiens, se tota hac diaeta neminem vel in minimo laedere intendisse[3] et nunc etiam declarare, quod expressionem istam neutiquam eo sensu intelligi velit, ut illi haud illuminato intellectu esse putentur, qui religionem suam strenius defendunt. Sibi neminem ideo minoris videri, quod tuentur suam religionem. Contenti esse videbantur hac excusatione, qui se offensos esse putabant. — Tunc ergo ille gratias egit et concivibus catholicis, qui in ferenda de religione lege auxiliatrices manus praebuerant. Quia, inquit, posteritas leget fructus hujus laboris. — Nunc ad contradictionem venerabilis cleri. Ad hanc audio dici, quod venerabilis clerus unum integrum Statum constituat, quod proinde denegari ei non possit jus contradicendi, sed quod illius rationem habere opporteat. Ego nolo in abstracto nec in hanc quaestionem immittere, quia est connexum cum quaestionibus multis juris publici. Hoc tantum dico, quod si verba repraesentationis regnicolaris ita intelligantur, prouti stant, negari non potest, quod et venerabilis clerus in S^m M^tem compromiserit. Hoc compromissum sapit legalem de judice conventionem, cujus sententiam recusare non licet. Sed quis est scopus hujus contradictionis? nisi id, ut jam nunc via struatur ad hanc legem subvertendam. Bene enim nos scimus, quaenam illi principia teneant, qui contradictionem urgent. Solent illi dictitare: Legem contradictam' non obligare. Jam nunc respondebo etiam ad illam propositionem spectabilis domini Kárász: Nos ut ut pressi — quod ego demonstare possum — p r e s s i per c o n c i v e s n o s t r o s (cum emphasi) fuimus attamen quieti, nec sumus insidiati juribus nostrorum concivium. Non est itaque metus ullus a nobis, dummodo ista lex ita, prouti debet, observetur. Quodsi vero nos iterum pressi et infestati fuerimus etc. nobis vitio non erit vertendum, si illa media

[1] Heves megye követe.

[2] Ócsai Balogh Péter, Nógrád megye követe.

[3] Őz naplójának kéziratához mellékelve van valamelyik követnek a kézirattal kapcsolatos observatiója, melyben néhány ponton kiegészíti a naplót. Balogh beszédének erre a mondatára vonatkozik alábbi megjegyzése: „Balogh in eleganti suo sermone, illa pulchra expressione usus est: se hac dieata ne umbram quidem hominis, nedum hominem offendisse — et quod hos illuminatos dicat, alios propterea non excludat."

arripuerimus, quae amor existentiae propriae quemque adhibere docere solet. (Dicta haec notabiliter auditores moverunt.) Caeterum declarandum habeo, quod nos hic in diaeta non repraesentemus corpus evangelicum, quod est in Hungaria, nos sumus duntaxat ablegati nostrorum committentium ; nobis proinde licitum non est ejusmodi declarationem nomine totius corporis facere. Concludo jam nunc, ut constet jam semel legi suus genuinus sensus (cum tono commiserationem indicante) et ut hic articulus in perpetuum legem abeat.

Post haec dicta Baloghiana primas quaepiam prolocutus est, sed eum intelligere non potui. Videtur tamen mihi dixisse eum, consentire etiam venerabilem clerum, ut evangelici suis legalibus juribus perfruantur.[1] Confirmat me in hac opinione id etiam, quod vix illo loqui cessante consiliarius Balogh ad eum concersus dixit : Et certe Vestrae Eminentiae hic publice hoc testimonium dare debemus, quod semper in concertationibus de hac re habitis ita se gesserit, velut principem sacerdotem decet, qui scit sua officia et qua sacerdos, et qua civis. An hoc publicum testimonium non magis confuderit cardinalem? — dubito.

Comes Teleky : Non est quaestio, inquit, an contradictio locum habeat. Non potest. Quia etiam venerabilis clerus subscripsit repraesentationem, per quam hoc negotium S^ae M^i substratum est. (Negante clero et adhaerentibus). Atqui ibi est, inquit, humillimi capellani etc. per quod utique totus clerus resignatur.

Comes Haller[2] ita locutus est: Ego non video necessitatem insertionis. Nam si contradictio deberet effectum habere, tunc lex deberet cessare, hoc autem est absurdum. Preaterea praejudiciosum hoc est primo Statui ipsi, si contradictio ejus pro nulla fuerit habita. Optimum erit, si sua serenitas palatinus testimoniales dederit de interposita contradictione.

Comes Franciscus Szétsényi, stans pro more suo inter sacerdotes a tergo episcopi Szili, ad priora sua dicta addidit — obstrepente clero et asseclis — non posse inseri contradictionem ex his motivis : 1., quia S. M. in articulo, quem submisit, dicat legem hanc condi propter perpetuam animorum harmoniam et unionem. Atqui esset contradictorium, si in illa ipsa lege, quae propter unionem fertur, dissensus unius integri status ab hac commemoraretur. 2., Articulo huic cautum est quidpiam addere. Nam si addi potest, etiam demi potest. 3., Si contradictio fuerit inserta, tunc est quaestio, an venerabilis clerus se putabit obligatum esse ad legem hanc observandam, vel non? Si obligatur, tunc superfluum est facere vel mentionem dissensus. Id autem, ne obligatur, esset contra finem et scopum legis.

Luby, comitatus Szathmáriensis ablegatus sic contra clerum locutus est : Ego existimo venerabilem clerum protestari posse, si juribus regni ejus protestatio non obsit. Sed haec ejus protestatio laedit jura regni, quod ego sic demonstro : Nunc S. M. vult cum regno communicare jus de negotio religionis disponendi, venerabilis clerus autem protestando impedire vult, ne hoc jus exerceatur.

[1] Az országgyűlési napló szerint a prímás „jelentette, hogy mind azon módokat, a' mellyek az evangelikusok vallásának szabad gyakorlásához tartozandók és a' katholika hitnek sérelme nélkül meg-állhatnak, békességesen el-nézni kívánnya, de mivel az evangelikusoknak szándékja továbbra terjesztetik, inkább ez által akadályoztatnak a' vallás szabad gyakorlására szolgáló eszközök, mint sem hogy ez eránt lehetne a' katholikusokat vádolni." *(Naponként való jegyzései*, 370. l.)

[2] Haller József gr. helytartótanácsos, Máramaros megye főispánja.

J e z e r n i t z k y,[1] qui hucdum siluit, accedens ad *tabu*lam ad latus ep*isco*por*um* Szili etc., ita orsus e*st* : Jam multa pro et contra dicta *sunt*. Non possum sine moerore animi commemorare, q*uod* tanto tempore quaestio de religione sine fructu sit agitata. Et ideo, quia coalitio sperari non potuit, totius regni *consen*su substrata fuit res S^ae^ M^ti^ eo fine, ut secundum leges decidat. Scimus, quod ad projectum suae eminentiae hoc negotium a comitiis sit avocatum. Avocato eo S^ae^ M^ti^ jus datum fuit decidendi. Non possum quidem dicere, q*uod* v*enerabilis* clerus ita se ligasset, ne reflexiones facere ei licitum maneret. Interim S. M. edidit suam b*eni*gnam resolutionem, per quam certe *omn*ia dubia sublata erant et qua potuissemus e*sse* contenti. Non obstante eo, quia convenire non potuimus, iterata vice proposuimus. S. M. iterato resolvit. Fundamentum resolutionis hujus e*st* unio animorum perpetua ; huic certe nulli contradictioni est locus. Quis enim e*st* scopus *con*tradictionis ? Non alter, quam ut res maneat in indeciso. Hoc autem scopo de stabilienda harmonia adversatur. Quomodo ergo poterimus *con*travertere, si d*omini* evangelici post aliq*uod* tempus renovaverint quaestionem de religione. Opinio mea est, ut ab *omn*i *con*tradictione praescindatur. Sed ut simul ex altera quoque p*ar*te unio conservetur, ponatur et id, q*uod* d*omini* evangelici plures favores nec intra, nec extra diaetam sint sollicitaturi.

His auditis j u d e x c u r i a e dixit statim initio eam fuisse suam opinionem, quod praescindendo ab *omn*i contradictione, art*icu*lus iste referatur inter illa objecta, quae in art. 11 : 1741. a tractatibus diaetalibus exemta declarantur (ita enim futuro t*em*pore nec minui, nec augeri potuissent favores). Sed vix e*st* sperandus *consen*sus tam ab una, quam ab altera parte. Primo non facile recedet v*enerabilis* clerus a sua *con*tradictione jam semel interposita, secundo et evangelici vix consentient in id, ne quid ultro obtinere possint. Et quid si non obesset hoc ipsis catholicis, si lex haec de religione lata ita constitutionalis declaretur, ut eam nullo modo alterare liceat. Ita enim ipsi catholici praec-luderent sibi viam favorabiliorem pro se obtinendi legem. (An haec sincere, vel saltem ad persvaden dos illos, qui *omn*em evangelicis ulteriores favores obtinendi modum adimi voluissent, dixerit, nescio. Credo attamen posterius). Quod attinet contradictionem, ego quidem ejus sum opinionis, eam *con*tra legem publicam n*on* valere. Puto attamen eam legi inseri posse, quin eam infirmet, imo potius eam confirmat, cum diserte dicitur, q*uod* etiamsi aliqui contrarii fuerint, tamen lex condita fuit.

Ex adverso[2] *comes* T e l e k y tria p*ro*posuit argumenta, quibus evincere conatus e*st* *con*tradictioni locum n*on* esse 1° quia v*enerabilis* clerus per hanc contradictionem interpositam et legi insertam putabit se in conscientia n*on* e*sse* obligatum legi obtemperare. Hinc quotiescunque occa*si*onem viderit, facile permovebitur, ut ejus effectum impediat et turbet. 2° per contradictionem animi nostri a v*enerabili* clero ita abalienabuntur, ut et nos ejus juribus contradicamus. 3° ra*ti*o est e*ti*am ea, quia S. M. hunc art*icu*lum submisit, ut ita, prout est, absque muta*ti*one inarticuletur.

E contra j u d e x c u r i a e iterato affirmavit magis conferre ad pacem, si inseratur.

J o s e p h u s V a y[3] objecit ei per hoc mutatum iri sententiam S^ae^ M^tis^, cum dicat consentient*ibus* Statibus et Ordinibus legem e*sse* latam.

[1] Jezerniczky Károly, Nyitra megye követe.
[2] Az itt következő hosszú vitát az országgyűlési napló nem ismerteti.
[3] Vay József helytartótanácsos, Borsod megye követe.

Negavit judex curiae, siquidem clerus tunc, quando dedit S. M. resolutionem, contradicere non potuit.

Videntes itaque evangelici judicem curiae ipsum pro inserenda contradictione animatum esse, cesserunt et repugnare destiterunt, si Domokosium senem[1] excipias, qui adhuc sistere voluit insertionem, dicens: eos, qui ita studiose agunt pro inserenda sua contradictione, necessario contentos esse opportet, si inseratur; putantque per id suum jus sustentare, credunt etiam promovere se posse omnia ea, quae sunt contra legem. Praeterea experientia testis est, quod miseri evangelici semper pressi fuerunt et quoties questi sunt jura sua laesa esse, semper haec clausula de contradictione eis opponebatur. Liceat mihi praeterea, inquiebat, dicere, quamquam reverentia ducar erga venerabilem clerum, is fuit semper auctor nostrarum injuriarum. — Vix verba haec emisit, illico clamore oppressus est. Nec judex curiae grato animo habuit, quod quaestionem jam superatam iterum refricet, tradiditque articulum religiosum protonotario, ne videat, quorsum optime contradictio inseri queat.

Protonotarius itaque Kornis praeambulum articuli legit illuc usque, ubi dicitur „Statuitur" etc. Huc itaque judicatum est posse inseri contradictionem, quam hac formula recitavit suppeditatam a judice curiae: „Contradictionibus venerabilis cleri et aliorum[a)] saecularium catholicorum non obstantibus, imo illis in perpetuum nullum vigorem habituris."

Simulac formula contradictionis formula recitata est, clerus cum adhaerentibus strepitum excitavit.[2] Clamavit Misits inponendum esse etiam: „et comitatuum." — Judex curiae vero, ut sedet exortum tumultum, dixit, loco vocabuli „nonnullorum" posse dici „aliquorum." Sed tantum abest, ut per hanc svasionem explevisset vota cleri et addictorum, quin potius immanis clamor exortus est. Quam primum propositionem suam fecit, illico clamatum est: non, non etc.

Paulus Horváth[3] ad conciliandos animos svasit, ne ab antiqua forma recedatur, sed exprimatur ita, prouti exstat in pacificatione Lintzensi. Judex curiae autem noluit, ut perfecte ita ponatur, prouti ibi est; in illa enim clausula adhibitum est vocabulum „quorumvis" scilicet saecularium. Ideo dixit: Quaestio est de eo, an ponatur „aliquorum," vel „nonnullorum?"

Franciscus Eszterházy, supremus comes Mosoniensis,[4] inter clamores respondit: Dicamus „aliquot" vel „nonnulli." Quia illi respectu omnium revera sunt „nonnulli."

Tanta fuit disputatio inter adversas partes, ut judex curiae silentium imperare debuerit.

Josephus Vay cum episcopo Szili fervide disputavit, sed ob clamorem nihil intelligi potuit. Silentio facto surrexit archiepiscopus Colocensis.

a) Az „aliorum" szó mindenképpen elírás lehet. Őz nyilván „aliquorum"-ot akart írni, viszont ahogy a továbbiakból kiderül, az országbíró első fogalmazványában „nonullorum" volt írva s csak később javították „aliquorum"-ra.

[1] Domokos Lajos, Bihar megye alispánja és követe.

[2] Az itt következő viharos vitáról a hivatalos jegyzőkönyv csak ennyit mond: „Hogy minémű szókkal kellyen élni [az ellentmondás megszövegezésénél], hosszas ideig tartó vetélkedésre és külömböző vélekedésekre nyujtott alkalmatosságot."

[3] Horváth Pál, Ung megye alispánja és követe.

[4] Az ifjabb Esterházy Ferenc gr.

Kollonich, dicens: Obvertitur, quod ita pauci sint contradicentes, ut respectu omnium pro nonnullis habendi sint, sed audiantur tantum, sunt complures, etiam civitatum deputati.*

Rursus clamorosa fuit contentio de terminis. Multi enim urserunt, ut eodem modo, sicuti in Lintzensi pace positum reperitur, hic quoque ponatur „quorumvis." Quibus judex curiae dixit: Nos ideo nolumus hic adhibere vocabulum „quorumvis," quod sub eo omnes possint intelligi. — Inter illos, qui ei contradixerunt, fuit inprimis episcopus Szili, quem judici curiae ignorantiam lingvae Latinae objicere opportuit; quod inde concludo, siquidem judex curiae ad illum conversus magno cum fervore reposuit se etiam didicisse lingvam Latinam, sed hoc esse certum, quod dum dicitur „quivis alter," tunc omnis subintelligatur.

Summa fuit contentio. Illi, qui fuerunt a partibus cleri, — vix 20 numerari potuissent — mixti canonicis indesinenter clamarunt: Complures, complures etc. Ex altera parte e contra Tibiscana et magna parte etiam Danubianorum: „aliqui," „nonnnulli;" ita, ut certe spectatori, qui jura humanitatis in pretio habet et de his non argumentis, sed clamore decidere velle cernit homines, scena et ridicula et commiseratione digna apparere debuit. Judex curiae advertens propugnatores cleri loco suo se movisse et ad tabulam pone tergum archiepiscopi Colocensis conglomeratos stare, ut clamor coadunatus tanto sit penetrantior, hoc inprobavit. Ad hoc Szentiványi Barsiensis se excusaturus respondit, se per suam eminentiam esse vocatum. — Postea prosecutus sermonem judex curiae commendavit vocabulum „aliqui" dicens, quando dicitur aliqui, tunc non significari esse 10 vel 20, sed possunt aliqui esse etiam 40.

Episcopus Szili rursus in ejus verba involavit et iterum ei objicere debuit peccari contra latinitatem. Judex curiae etenim cum contemptu ei respondit: Hoc Illustritas Vestra dicat illi, qui nec prima principia Latinae lingvae didicit. — Postea novum vocabulum svasit, scilicet „quorundam." Sed non placuit clero et addictis, qui rursus ingentem excitarunt tumultum clamantes: „complures" etc. Sed placeat mihi dicere, inquit judex curiae, quid significat: illud „complures"?

Comes Illésházy[1] proposuit, ut dicatur: „aliqua pars catholicorum." Haec quidem expressio congrua fuisset, sed ex ratione, quam dixit idem comes, apparuit non sincere cum evangelicis agi. Ratio nempe ejus erat, quod sub aliqua parte possit intelligi et major et minor pars. Ergo est indeterminatum. Quidsi olim pro majori parte acceptum fuerit? Eo tamen non

* Őz jegyzete: In ephemeridibus legi id, quod ego hic de Kollonichio dico, cujus nomen notavi, per quempiam canonicorum dictum fuisse. Et cum quaereretur quis? quis? quis? scilicet sit ex civitatensibus deputatis, Bányai, Cassoviensis deputatus surrexit. Hinc esse puto, *quod* et in fine pasquilli sequenti statim die in sessione distributi haec quaestio triplicata occurrat cum responsione: Michael Bányai.[2]

[1] Az országgyűlési napló szerint Illésházy János gr. († 1799) septemvir, Trencsén és Liptó megye főispánja. Az ő nevét is megtaláljuk a klérus nov. 30-i tiltakozásának aláírói közt. (*Nagy Iván*, V, 228. l.; *Szinnyei*, V. 64. h.)

[2] Bányai Mihály, Kassa város első követe a klérus embere volt. A nov. 30-i feliratot is aláírta. Röpiratot is írt a papság mellett *Clero Hungariae ob rem relligionis strenue gestam VI. nonas Februarii 1791 sub comitiis Pisonii calatis* címen (*Ballagi*, 690. l.)

obstante multi fuerunt ex ipsis quoque evangelicis, qui ad hanc particulam accesserunt. Sed clerus et catholici ei adhaerentes repugnarunt.

Pertaesus judex curiae inanis hujus disputationis dixit: Jam omnes quaestiones momentosas superavimus, nunc autem certe fateor, quod de lana caprina disputetur. Nam si lex semel obligat, alioquin nihil valet, qualemcunque particulam adhibeamus. Ecce! nunc iterum hic dicitur ponendum esse: „Aliqui ex omnibus Statibus."

Personalis proposuit optimum se putare, si positum fuerit: „aliqua pars." — Bene, reposuerunt evangelici. Judex curiae vero: mihi est unum et idem, inquit, sed hic aliqui volunt, ut dicatur: „Ex omnibus Statibus."

Josephus Vay, comes Teleky aliique evangelici circa judicem curiae stantes indignantes responderunt hoc nullatenus inseri posse.

Franciscus Eszterházy: Consentit pluralitas in eo, ut ponatur: „Aliqua pars." Bene, — dixere evangelici et cum illis sentientes catholici.

Ponamus ergo, inquit judex curiae, „alicujus partis" etc. Bene, bene, — fuit responsio evangelicorum et cum iis sentientium. Ex adverso clamavit clerus cum suis, hoc non sufficere, debere dici „complures."

Judex curiae: Si dico „aliqua pars," tunc certe verum dico, quia aliqua pars potest esse et medietas.

Cum ob adversantes clamores — qui immanes fuerunt — nihil decidi posset, Majthényi vice-comes Honthensis,[1] qui jam dudum loqui voluit, svasit, ut sua excellentia judex curiae jubeat illos ad unum locum secedere, qui pro vocabulo „complures" sunt, tunc enim appariturum esse, an pro vocabulo „aliquot" vel „complures" sit pluralitas. Alioquin jam omnes sunt hic congregati et videmus, quam pauci sint. Tunc judex curiae cum fervore ita: Quaestio est de eo, an ponatur „complures" vel „aliqua pars." Nos jam de multis quaestionibus hac diaeta disceptavimus, sed ego fateor, quod nunquam adhuc de magis inutili quaestione publice sit disputatum, quam est haec. Et certe si hoc exteri audiverint, quod nos tamdiu et ita ferventer hac de[a)] disceptaverimus, nos ridebunt. Sed ut rem jam semel definiamus, ergo recedant illi ad unum locum qui sunt pro vocabulo „complures," ut tamen possimus rescire pluralitatem. — Risu digna res fuit videre, cum nonnulli illorum, qui canonicis mixti erant et indesinenter pro insertione vocabuli „complures" clamaverunt, audita judicis curiae propositione, praevidentes, si numerati fuerint, admodum exiguo se numero futuros, quasi pudore suffusi recedere inceperunt, coepit globus ille dissipari. Nam revera pauci erant et a caeteris ita separati, ut ab omnibus conspici possent. Praecipui illorum fuerunt Prileszky, Szentiványi, Borosii tres (vice-comes Castriferrei, consiliarius et capitaneus Jazygum et Cumanorum),[2] Misits, Boronkai,

[a)] kimaradt: re.

[1] Majthényi László (1747—1825), Hont megye alispánja és követe, később, 1792-től helytartótanácsos. Buzgó szabadkőműves. Tevékeny része volt megyéjében a köznemesi ellenzék megszervezésében. A diétán is az ellenzékkel tartott. Lipót király a „megbízhatatlanok" közé sorolta. Magatartása később is erősen ellenzéki volt, úgyhogy 1796 elején a Helytartótanácsból is eltávolították. (Életrajzi adatai: *Nagy Iván*, VII. 261. l.; Kempelen Béla, *Magyar főrangú családok*. Bp. 1931, 165 l.; *Ember*, 203. l.; *József nádor iratai*, I. 68. l.; szabadkőművességére: *Jancsó*, 210. l.; Lipót király jellemzése: *Sándor Lipót iratai*, 446. l.)

[2] Boros Ferenc, Vas megye alispánja és követe; Boros Lajos kancelláriai tanácsos, később a nádor irodaigazgatója, a diétán Albert szász-teschen hg. és felesége,

Batskádi et unus vel alter ex absentum nunciis. Et hi erant ergo, de quibus terminum „complures" praedicari opportuisset.

Primas objecit judici curiae, quod antequam per organizationem diaetae votisationis ratio definiatur, votisare jubeat. Respondit ei audacter et viriliter judex curiae, bene se scire, quod rationem votisationis definire ad organisationem comitiorum pertineat ; neque de illo hic agi, ut votisetur, sed ut tandem aliquando definiatur, quod vocabulum pluralitati placeat. — Clamor ingens secutus est.

Personalis periculosissimun evangelicis habuit projectum. Namque dixit multis, qui circa se essent, ita videri, ut dicatur simpliciter : „partis catholicorum," absque adjectivo „alicujus." Multis etiam evangelicis hoc consilium acceptabile visum est, non advertentibus, quantum subsit periculum. At consiliarius Balogh illico capite ostendit id sibi displicere, petitque loquendi veniam. Verum vix ut emisit : „particulam pars" etc. extemplo clerus et adhaerentes toto gutture clamarunt : superatum est, superatum est. Sed consiliarius Balogh, tametsi omnimode in eo fuerit clerus, ne proloqui possit, quae vellet et illud consvetum : „superatum est," saepius clamorose repeteretur, non destitit a coepto stetitque semper,[a] donec loqui posset. Indignatus, quod antequam auditus sit, ita violenter opprimatur : Sed loquamur, inquit, cum moderatione et cum reverentia erga regem. Habemus inter nos principem regium, certe ad minus reverentia, quem illi debemus, nos in moderatione continere deberet. — Tunc conticuere omnes. Ille vero : Si dicatur, inquit, ita, prouti sua excellentia personalis svadet : „pars catholicorum, tunc hoc idem erit, atque si diceretur : „omnes catholici." — Clamor obortus eum rursus oppressit. Quo sopito ita continuavit : Insistamus vestigiis antenatorum nostrorum. Scimus, quod ab illo tempore, quo religiones evangelicae in Hungariam receptae sunt, quandocunque de religione sermo erat, semper evangelici tamquam una et catholici velut altera pars considerabantur, ita, ut quando diceretur „pars catholica" vel „pars evangelica," tunc omnes catholici, omnes evangelici subintelligerentur. Si itaque nunc dicetur partem catholicorum contradixisse, hoc olim ita explicabitur, quod omnes.

Haec tempestiva ejus reflexio monuit evangelicos, ut posteritati consulturi nullatenus permitterent simplicem partis catholicorum mentionem. — Nescio, ex quo motivo judex curiae diu in eo perstiterit, ut diceretur : „partis saecularium catholicorum." At evangelici illisque faventes catholici egerunt communi studio, ut adjectivum „alicujus" addatur. In comitem Teleky, qui penes judicem curiae toto hoc disputationis tempore stans studiose rem evangelicam defendit et quin secundum voluntatem judicis curiae simplex „partis" mentio fieret, strenue se opposuit, judex curiae acerbius invectus est. Cum enim aliquoties judex curiae propositionem suam facere inciperet, semper eum loquentem interturbavit. Qua re iratus vehementer judex curiae : ego nescio, inquit, quod Vestra Illustritas toties in mea verba involet ; ego puto, me officio meo satisfecisse. Dixit et plura verba exprobratoria, quorum non recordor.[1] Comes Teleky forte ne vehementiam judicis

[a] A szó kiolvasása bizonytalan. Esetleg : *stabiliter*.

Krisztina főhercegnő követe ; Boros Sándor jászkún főkapitány, a Jászság és a Kúnság követe. Mindhárman a klérus és az udvar emberei. (L. Lipót király jellemzését : *Sándor Lipót iratai*, 439. l.)

[1] A kézirathoz mellékelt, már említett observatióban olvassuk : „Judex curiae comitem Teleky in illa contentione, quantum scio, illis verbis allocutus est : Non me

curiae adhuc magis augeat, conticuit, nec quidquam respondit. Forte et *judex* curiae limites decentiae transcendit, ita publice graviter carpendo virum senilis aetatis.[1] Tanto *vero* magis affici opportuit comitem Teleki, quod actus iste attentis omnibus et stupentibus acciderit. — Facta reprehensione iteravit propositionem suam, ut dicatur: „partis ex saecularibus catholicis."

Connaturale fuit, ut tumultus oriretur. Nam nec evangelici et illorum causae faventes catholici, nec clerus eique strictius adhaerentes ejus svasionem probarunt. Illi non, quia fuisset vagus et indeterminatus sensus, hi, quia voluerunt, ut de „compluribus" fiat mentio. Cum ita partes inter se contenderent, surgit iterum *comes* Illésházy inquiens: Nescio, an prius bene sim intellectus. Ego dixi ponendum *esse* „pars aliqua." Quia hac expressione neutra pars offendetur. — Bene, sit, responderunt *etiam* evangelici.

Memorabilis nunc scena visa est, quae hanc sessionem characterisat, nempe lis et contentio inter judicem curiae et primatem. Is enim cum videret tamdiu de adhibendis particulis summa cum animorum exacerbatione contentiones fieri, quoniam, inquit, votisationis locus non est, ideo ego studui sententias per medios terminos conciliare. Exhausi jam, quidquid scivi, proposui omnes possibiles modos conciliatorios. Haec dum ille proferret, primas stans ad tabulam dixit, ut ex aliis audivi, ipse enim verba ejus intelligere non potui: non est verum. — Subito totus exarsit judex curiae et elevata voce, gestibus et vultu contemptum significantibus, ad eum conversus dixit: Miror, quod Vestra Eminentia mihi publice hanc declarationem faciat. — Magis adhuc inflammatus fuit, cum

Josephus Vay eum exhortaretur, ne semet ita „despoticis verbis" affici patiatur. Tunc enim repetiit: Dolorosum mihi sane est, quod Vestra Eminentia mihi hanc acerbam declarationem (magna *cum* emphasi) publice faciat. Hoc testimonium mihi universum regnum, quod ego sub tota hac diaeta ita me gesserim, ut studium bonum publicum promovendi testarer.[2] — Adstiterunt ei permulti circum eum stantes potissimum evangelici, inter quos erant Vayones,[3] Pogány, Tihanyi,[4] Teleky aliique, qui omnes primatem inpetiverunt, ita, ut miserculus primas territus taceret. Non recordor me judicem curiae in tanto adhuc affectu vidisse et jam jam metuebam, ne quid pejoris consequatur, ita ira percitus fuit. Nec immerito virum, qui indefesso semper studio consultationes direxit, cujus dexteritatem cuncti admirantur et cui aula multum in acceptis referre debet, quod ita sciverit

occidat Illustritas Vestra, cum termino tamen repraehensionis non credo hic utendum esse, cum repraehensio nonnisi in stricte subordinatum cadat. Germanus diceret: es ist ihm angestossen."

[1] Teleki József ekkor 53 éves volt.

[2] Az idézett observatioban ezt olvassuk: „Judex curiae occasione illius contentionis cum primate dixit: „Se gloriari posse, se stante hac diaeta semper felicem fuisse in adinveniendis mediis terminis conciliatoriis ad statisfactionem utriusque partis. Tunc dixit ipsi primas quaedam injuriosa verba, tum non satis intellecta. Primas asserit se dixisse „non semper," judex curiae vero asserit se intellexisse „per factiones" — et propterea tantopere excanduit. Nec tamen quod hic dicitur, negare audeo. Ad primam judicis curiae declarationem primas dictis inhaesit dicendo: „sed est verum." Et ipse proxime adstans, audivi. Deinde judex curiae se ultro expectoravit. Adstantes eum sedare volentes dicebant ipsi: contemnat Excellentia Vestra."

[3] A diétán négy Vay vett részt: Vay József, Borsod megye és Vay István Szabolcs megye követe, továbbá a Felső Táblán br. Vay Dániel és Miklós, az ezredes. Mind a négyen ellenzékiek. (L. Lipót király jellemzését: *Sándor Lipót iratai*, 440—441. l.)

[4] Tihanyi Tamás alországbíró.

animos continere, per alium, qui saepe tota sessione sedet, quin vel verbum proferat, mendacii in consessu diaetali, in coculis totius regni, certe magna *est* laesio.[1]

Sedatis animi sui motibus, qui vehementes fuere, repetiit rursus propositionem de „parte," forte quia clerus ita urgebat, ut *habe*ret in futurum cuniculos.

Franciscus vero Eszterházy: Sed dicat, inquit, clerus rationem, quare non vult adhiberi vocabulum „aliqui"?

Horváth vero Paulus: Maneamus, inquit, penes projectum comitis Illésházy.

Debemus certe, addidit Majthényi, vitare vel maxime in lege ambiguitatem. Vocabulum autem „pars" *est* valde ambiguum.

Vero, inquit judex curiae, si bene velimus considerare, *eti*am „aliqui" *est* ambiguum. *Quia* per aliqui possum ego et majorem partem intelligere.

Aloysius Battyányi cum affectu: Excell*entissi*me Dom*in*e! si ponetur „pars," erit perpetuus fomes dissensionum.

Tandem aliquando personalis quoque assentiens projecto Illésháziáno dixit: Sed quis *habet* ibi superius difficultatem. Hic omnes inde a comite Illésházy incipiendo ejus sumus opinionis, ut ponatur: „aliqua pars." — „Omnes! Omnes!" clamabatur repetitim.

Cum judex curiae adhuc videretur in sua sententia persistere, Pogány: certe, inquit, vel propter solum exemplum *non potes*t id poni, cum tam manifesta sit pluralitas pro expressione: „aliqua pars." — Clamor. —

Comes Illésházy: Ego profecto nescio, inquit, cur tamdiu inhaeremus. Hic de eo tantum agi*tur*, ut exprimatur, esse catholicos, qui adhaereant protestat*i*oni *venerabilis* cleri. Illud certum *est*, q*uo*d illi, qui se declararunt, multi *non* sint; ego quidem optassem, ut *omn*es se declarassent; interim hoc, ego nescio quare, factum non est. Jam nunc ergo, quia nescimus, quotnam illi sint, qui cum *venerabili* clero sunt, opus *est* invenire terminum talem, qui nec majoritatem, nec minoritatem excludat. Talem terminum puto ego *esse*: aliqua pars. — No! bene,[a] responderunt et evangelici, ponatur!

[a] A magyar „no, jól van!" felemás fordítása.

[1] Az „observatio" ehhez az alábbi megjegyzést fűzi: „Inter illos, qui primatem ob injuriam judici curiae illatam objurgarunt, eminuit identidem comes Josephus Szapary, qui in furorem actus eandem, quam antea cum Zsolnayo habuit (et cujus ego quoque proximus ei adstans, testis sum) scenam repetiit ac post dorsum judicis curiae prosiliens expansisque fere ad tabulam versus primatem manibus, eundem durioribus verbis increpabat, videtur mihi eum fuisse, qui tum despotismi mentione injecta ejus rei primatem arguebat. — Circumstantes catholici magnates, comes Franciscus Eszterházy, comes Viczay, alii Szaparyani (Seremiensis et Hontensis), injuriam judicis curiae etiam valde resentire videbatur. Monendum et id, scenam hanc per acclamationem „vivat judex curiae" titulo quosdam indemnisationis, finitam esse. Quae acclamatio finita sessione, ob rem strenue gestam repetita exeuntemque judicem curiae comitata est. Id praemium ob hujus diei difficillimum laborem judex curiae tulit." — Az említett személyek: Viczay Mihály gr., akit azonban az országgyűlési napló nem említ a jelenlevők közt. *(Naponként való jegyzései*, IX. s köv. l.) Az országgyűlés elején az ellenzékhez húzott. *(Marczali*, I. 69. és 73. l.) Diétai viselkedése alapján Lipót király is a „megbízhatatlanok" közé sorolta. *(Sándor Lipót iratai*, 446. l. Mályusz Elemér tévesen Vécseynek magyarázza a nevet.) — Szapáry Péter János, Szerém megye főispánja és Szapáry Pál, Hont megye adminisztrátora, később a nádor kamarása. Lipót király őket is a „megbízhatatlanok" közé sorolta. *(Uo.)*

Accessit jam et judex curiae dixitque subrindens: Certe coram Deo dabimus rationes, quod de hac re tamdiu disputavimus; ponamus itaque: „alicujus partis ex saecularibus catholicis." Responderunt ferme omnes: bene, atque ita contentioni finis inpositus est.[1]

f.)

1791 február 16, Rákócz

Szulyovszky Menyhért levele Spissich János alispánhoz, Zala megye országgyűlési követéhez

Az országgyűlés viselkedése a vallásügyi törvények tárgyalása során meggyőzte arról, hogy nem a külső körülmények a hibásak abban, hogy az ország ügyei nem haladnak, hanem maguk a magyarok.

Sk. eredeti: O. L. Nádori t. lt. Ad polit. 1796 : 121. sz. 20. mellékl. — Hátlapján Spissich írásával: Vétetett 25-dik Febr. 1791. — Ugyanott idegen írással: Szulyovszky Menyhért úr további tudóséttást kér az ország gyűlésse felől, 's hová kell azután a' levelezést utaséttani.

Amice desideratissime! Post expeditas ad Te de dato adhuc 6ª Xbris anni evoluti[2] diu anxius et avidus praestolabar responsum, tandem post plurium septimanarum extractum silentium existimavi Te laboribus ex parte omni obrutum amici Tui oblitum, hisque hostibus [?] divexatus reflexionibus, ut verum fateor, de obtinendo responso desperavi. Metuans abinde animi mei Tibi semper addictissimi contentum, dum ultimo cursore concisa jam spe, tuas percipio amicas litteras,[3] mihi eo gratiores, quod a tali provenerint viro, quem ego colui, aestimaboque semper.

Resolutiones ad repraesentationes et postulata Vestra submissas omnes possideo.[4] Probo, Amice, observationem Tuam: negotia videlicet minoris

[1] A már többször idézett observatio az ülés jegyzőkönyvéhez még a következőket fűzi hozzá: „Non video memorari comitem Ladislaum Forgács, qui dum de acceptanda vel non protestatione cleri sermo esset, etiam peroravit legibusque stipatus, eam non acceptari posse asseruit. Et ridiculum, cardinalem, huic post ejus sellam sedere solito, credens eum in rem suam locuturum, studiose locum fecisse atque ex angulo protractum, ad tabulam post archiepiscopum Colocensem collocasse suum quasi statorum. Obstipuit bonus cardinalis, cum vidisset comitem Forgács contradictionem oppugnare. — Ex privatis magnatibus nonnisi duo, comes Antonius Amadé et comes Andrassy, cannonicis intermixi, cleri partes vociferationibus suis tuebantur. Reliqui omnes magis vel minus causam protestantium tuebantur." — Az említett személyek: Forgách László gr., Miklós unokatestvére; Lipót császár „nagyon veszélyes és mindenre képes" embernek jellemezte. (Bártfai Szabó László, *A Hunt-Paznan nemzetségbeli Forgách család története*. Esztergom, 1910, 621. l. azt írja, 1730 körül született. Ez azonban valószínűtlen. — Lipót véleménye: *Sándor Lipót iratai*, 442. l.) — Amadé Antal gr., utóbb septemvir. Lipót király a „megbízhatatlanok" közé sorolta, viszont ennek ellene mond, hogy a klérusnak a vallásszabadság elleni nov. 30-i tiltakozását aláírta. *(Uo.* 446. l.) — Valószínűleg Andrássy István gr. (1731—1812), ki szélsőségesen aulikus volt. (L. *Marczali*, II. 305. l. — Életrajzi adatai: Csucsomi, *A csikszentkirályi és krasznahorkai gr. Andrássy nemzetség történetére vonatkozó adatok gyüjteménye*. Rozsnyó, 1900, 105. l.)

[2] l. *d)* alatt.

[3] Ezt nem ismerjük.

[4] Nyilván a vallásügyi törvényjavaslat körüli vitákra gondol. (l. *Marczali*, II. 221. s köv. l.)

momenti ex integro ad litteram aplacidata, majoris autem aut mutilata, aut simpliciter abnegata. Mira tamen res: quod in iisdem resolutionib*us* repetitis vicibus in genere omnium legum observantia sancte pollicet*ur*, specifica vero municipalium repetitio vel renovatio subterfugiat*ur*. Possent hic scribi com*m*entarii, sed sufficiat me dixisse: antenatos etiam nostros recentioribus jam temporibus in simili casu parem subivisse sortem. Denique quemadmodum suprimendae libertatis nostrae gloria non pro Jose*pho* II^{do} (hanc autem captabat vel maximo) relicta fuit, ita nec nos de pleno restabilimento libertatum nostrarum et illarum justa et aequa necessarioque securitate gloriabimur. Habemus occasionem optimam, regem bonu*m* ab amore aequitatis et justiciae in orbe cognit*um*, ubi ergo deffectus? Privatismus cum coeca superstitione optima *prae*termissa occasione propriis tantu*m* com*m*odis litare studens, felicitate*m* patriae ut objectu*m* accessorium consideravit, taliterque nobis iterum in prius Avernum rejectis non sorti publicae, sed privatorum tantu*m* prospici intendebatur. En peccatu*m* originale Hungari nec per mortem cujuscunque nostru*m* expiabile. Solu*m* tempus, sed certe longius nos formare potest. Animis semel ad percipiendum realis libertatis sensu*m* comparatis, accedente unione, sine qua nihil unqua*m* occeptu*m* est, si rex bonus, tempus et occasio iterum favebit aliquando, superas libertatis auras invisere licebit. Sed nunc, credas mihi, libertate sublimiori indignos nos esse existimo, quia vix aliquot sumus, qui seposito pactium studio, soli felicitati publicae intenti essemus. Concipias, Amice, quid et nunc nonnulli comitatus agant? Instructionum suar*um* ablegatis consignatarum im*m*emores solennes repraesentationes ma*jestat*i in negotio religionis expediunt![4] Ubi hic sinceritas? ubi rectus agendi modus? ubi ratio [?] Non tamen hic comitatum Zemplénien*sem* intelligas, quia iste nunc etiam ablegatis suis in forma priori adhuc magis explanatam submisit restrictionem.[5] Sed plures sint, inter quos et Saarosiensis, qui se semper et sub regimine Josephi in coeca obedientia distinxit, et ablegatus ipsor*um* repraesentat*ion*em cleri ipsa humanitate indignam subscripsit.[6] Vides, Amice! Corruption*em* ex Israël venisse semper et ventura*m* usque quo in nova quaepiam transformabimur entia.

Recte dum Tuas percepissem, apud me fuit capitaneus Motsáry [?] regiminis Karolyiani, qui ut locumtenens in conductione tiron*um* Tibi optime notus te reveret*ur*. Haec ex commissione illius scripta accipe. Meam vero commissionem en habes! Scribas mihi, quo otius l*itte*ras longas observationib*us* Tuis plenas, et non obliviscaris attingere, qua versus l*itte*ras ad Te solutis etiam comitiis inviare debeam. Magnu*m* profecto solitudini meae accedet solatium, si aliquando adminus ab amico et fratre accepero aliquid, quod sive patriae nostrae felicitatem, sive ipsius personae concernet. Quid facit amicus Somsics? Salutes illum millies, prout et Radvánszkium, cui peculiariter negli-

[1] A klerikális párt a katholikus egyházra sérelmesnek ítélte Lipót királynak a vallási kérdésben hozott 1790. novemberi döntését. Több megye felíratban tiltakozott ellene az uralkodónál. *(Marczali*, II. 281. s köv. l.)

[2] Zemplén megye ugyanis azt adta követeinek utasításba, hogy követeljék a királyi döntés változatlan alakban való becikkelyezését. (l. 285. l. és *Marczali*, 291. l.)

[3] 1790. november 30-án, amikor a kalocsai érsek lakásán tartott értekezleten az országgyűlés klerikális pártja elhatározta, hogy az uralkodónál tiltakozik a törvényjavaslat ellen, ezt a tiltakozást Kapy József sáros megyei követ követtársa nevében is aláírta. *(Uo.* 284. l. — Vö. a *c)* alatti irattal.

gentiam in dando responso exprobrabis. Vale, Amice, reminiscaris fratris, sisque certus me semper esse et futurum Tuum

Rákocz, die 16ª Febr. 1791.

addictissimum et sincerrimum
Melchiorem Szulyovszky

17.

1790 november 17, Pozsony

Őz Pál naplója
az országgyűlés Alsó Táblájának üléséről

Az ülés tárgya: a II. Lipót királynak megszavazandó koronázási ajándékösszege, és hogy ezt az összeget a jobbágyok fizessék-e, vagy a nemesek vállalják magukra.

Őz sk. írása : Széchényi Kvtár. Ms. Qart. Lat. 2317/I. 11—17. fol.

A Pestről 1790 július végén Pozsonyba helyezett országgyűlés november 15-én királlyá koronázta II. Lipótot, s 17-i ülésében az Alsó Tábla megkezdte az uralkodónak felajánlandó koronázási tiszteletdíj megajánlási vitáját. A tiszteletdíj adása 1563, Miksa király megkoronázása óta hagyományos szokás volt,[1] a megajánlási vita mégis egészen új színt kapott azáltal, hogy Jezerniczky Károly, Nyitra megye követe indítványozta : A tiszteletdíj megfizetését ne hárítsák a jobbágyokra, hanem a nemesség vállalja magára. Jezerniczky javaslata nagy vitát kavart fel, haladók és maradiak egyaránt hozzászóltak, s végül is abban állapodtak meg, hogy az egyes megyék saját hatáskörükön belül intézkedjenek az ügyben legjobb belátásuk szerint.[2]

Hibáznánk azonban, ha a koronázási tiszteletdíj vitájában jelentkező hangot elszigetelve vizsgálnánk, és nem utalnánk a köznemesi mozgalommal párhuzamosan jelentkező jobbágytörekvésekre, melyek nyilván hatottak a nemesség állásfoglalására is. Ha részleteiben nem is ismerjük az eseményeket, annyit tudunk, hogy II. József halálakor országszerte megmozdult a jobbágyság, s azt is tudjuk, hogy ez nagyon aggasztotta a megyéket. Kezdetben a nemesség biztosra vette, hogy a háború miatt súlyossá vált terhek a jobbágyságot szövetségesévé teszik a kormány elleni harcban, — hamarosan azonban azt kellett látnia, hogy a parasztság ellene fordul, s a nemesi mozgalommal szemben az uralkodónál igyekszik a maga viszonylagos szabadságát biztosítani. A rendek idegessége különösen fokozódott amikor Lipót király a nemesi mozgalom gyöngítése céljából ügynökei révén biztatta a parasztokat, majd küldöttségeiket személyesen is fogadta. Bár az udvar, mihelyt azt látta, hogy a rendekkel elérheti a kívánt megegyezést, a parasztságot magára hagyta, a nemességre lidércnyomásként hatott egy ilyen ellene irányuló szövetségnek még a lehetősége is. Ezért javasolta az ellenzék a paraszti terhek részleges csökkentését, mintegy arra is gondolva, hogy ezzel maga mellé állítja az országnak ezt a legszámosabb osztályát. Ehhez járult még az is, hogy az 1790-es évi rossz termés egyes vidékeken, így elsősorban az ország északkeleti részein, valóban katasztrófális helyzetbe juttatta a parasztokat, a koronázási tiszteletdíj alól való men-

[1] 1563 : 2.tc.

[2] A koronázási ajándék befizetésére vonatkozó határozat végrehajtását megyénként végigkísérni nem volt módom. De jellemző Széchényi Ferenc eljárása. Széchényi utasításban közölte tiszttartójával, hogy „a koronázási ajándékból hajlandó az ő birtokaira kivetett részt ő is a magáéból kifizetni, de úgy kellene eljárni, mint Pálffy Jánosnál tették, aki a szószékről kihirdettette a falvakban, hogy ezt a terhet, melyet rendszerint a jobbágyok róttak le, anélkül, hogy ez utódait is kötelezné, magára vállalja, a papok viszonzásul a néppel imádságot mondattak el a földesúrért és köszönő levelet írattak az ajándékért." (Bártfai Szabó László, *A sárvár-felsővidéki gr. Széchényi-család története*. Bp. 1913, 358—359. l.)

tesítésük így még indokoltabbnak látszott. (A kérdésre általánosságban l. *Marczali*, I. 229. s köv. l., ahol közli a „Parasztok dekrétuma" c. röpirat szövegét is. A nemesség magatartása: *uo.* és *Sándor Lipót iratai*, Bevezetés 19. s köv. l. II. Lipót taktikájára: Mályusz Elemér, *A magyarországi polgárság a francia forradalom korában. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve*, I. 1931. 255. s köv. l.; Berlász Jenő, *A magyar jobbágykérdés és a bécsi udvar az 1790-es években*. Bp. 1942. és legújabban, néhány fontos adattal Eckhart Ferenc, *A bécsi udvar jobbágypolitikája 1761—1790-ig. Századok*, 90. 1956. 123—124. l.)

Visszatérve mármost a koronázási tiszteletdíj vitájára, az országgyűlés hivatalos naplója (*Naponként-való jegyzései*, 385. s köv. l.) részletesen ismerteti Ürményi József személynök bevezető beszédét, magáról a vitáról azonban alig szól, csak a végső megállapodást közli. Őz naplója viszont röviden adja a személynök szavait, de közli minden hozzászólás lényegét, itt-ott hozzáfűzve saját megjegyzéseit is. Tudósításából nyomon követhetjük a két szembenálló tábor küzdelmét s megismerhetjük azok képviselőit. Ugyanakkor megismerjük a naplóíró érzéseit és állásfoglalását is, mely leplezetlenül a jobbágyság pártján van. (Őz naplójának jellemzését l. 214. l.)

Az alábbiakban az Alsó Tábla november 17-i ülésének diáriumát közlöm. A hivatalos országgyűlési naplótól való eltéréseire jegyzetben utalok.

In sessione diaetali 17 Novembris in arce celebrata

A' státusoknál a' personális,[1] minekutánna egy darabig egymás között tanakodtak volna az urak, így szollott: Már szerentsésen meg készülvén a coronatio, tudjuk azt a' törvényből, hogy a' szokás szerint a koronázott felségnek honorarium szokott adódni. Tudva van az a' diaetalis aktákból, hogy 1741-dik esztendőben 100 ezer *forintot* adott az ország.[2] Tudjuk azt is, micsoda nagy szükségb*en* volt akkor az ország. Mert éppen abban a' diaetában resolváltatott a contribu*tiónak* öregbitése is etc. Az oltától fogva *pedig* az ország öregbedett a' Bánátussal, Báts vár megyével, hozzá jött első Sklavonia,[3] ugy hogy hasonlatosságot venni az akkori időkről a' mostaniakra nem lehet. Én ezeket t*sak* azért említém, hogy ezekre reflektáljonak a' t*ekintetes* statusok, midőn az adandó honóráriumról fognak tanátskozni, hogy a' menynyiben az ország nagyobbodott, annyival nevekedjen a' honórárium is. Ezzel ő Felségét is,[a] ki mindent, a' mi t*sak* a' koronázást illeti, olly igen szépen véghez vitt és el követett, úgy hogy ennekutánna is minden jót reménylhetünk ő Felségétől. Más reflexióm volna *pedig* ez: Eddig a honóráriumot a' szegénység fizette. Tudjuk azt, melly igen el van nyomorodva a' szegény adó fizető nép: szükség volna tehát arról gondolkodni, hogy ha vallyon vagyon e' valami más mód. Tudom én azt jól, hogy a' t*ekintetes* státusok a' repartitziót a' nemességre nem tehetik, arra való instruktzió;[b] de mind azonáltal valami declaratziót tsak még is lehet tenni a' szegénységnek megkönnyebbitésére. — És ezek volnának tehát, a' mellyekről mostan kelletik tanátskoznunk.

[a] Kimaradt, valószínűleg: megtiszteljük
[b] Kimaradt, valószínűleg: nélkül.

[1] Ürményi József személynök.
[2] Vö. 1741 : 3. tc.
[3] A *Naponként való jegyzései* ... Ürményi szavait így idézi: „a bátsi és aradi vidéknek, sklavóniabéli vármegyéknek, Bánátnak, tizen-három városoknak visszatsatolásával az országnak birtoka terjedett, ..." — A töröktől a pozserováci békében, 1718-ban visszaszerzett délmagyarországi területet (temesi bánságot) III. Károly nem csatolta vissza az országhoz, hanem közvetlen Bécstől függő katonai kormányzás alá helyezte. Az 1741 : 18. tc. a bánság, Bács, Bodrog, Csongrád, Arad, Csanád, Zaránd és Szerém (Szlavónia) megye területére eső részét visszacsatolta az országhoz. — A Zsigmond király által 1412-ben elzálogosított 13 szepesi várost 1772-ben, Lengyelország első felosztásakor csatolta vissza Magyarországhoz Mária Terézia királynő.

Ekkor mindjárt fel állott Jezernitzky s mondá, hogy különös instruktziót vett vólna vármegyéjétől, a' melly azt tartja, hogy a' vármegye semminemű terhet a' szegénységre vettetni nem akar; — éppen tarték attól, halván ezt, hogy talám a' vármegye a' honorárium fizetését nem hadja helyben, de meg örültem, midőn további szavaiból Jezernitzkinek értettem, *hogy* ámbátor a' szegénységét a' vármegye ez által *tsak* leg kisebben is terhelni nem akarja, mivel mindazonáltal a' honoráriumnak fizetése szokott dolog, nem akarja magát az alól ki húzni, hanem kész a' reá esendő quottát megfizetni, úgy hogy a' szegénység tsak egy fillért se fizessen. — Méltó dolog ez, úgymonda tovább, *tekintetes* státusok, hogy erről gondolkodjunk, a' szegénységnek könnyebbítése végett. — Önön magunk szabad akarattyából folyván az adás, nem lészen semmiben is a' nemesi praerogativa ellen. — A repartitiót a' portákra nem javaslom, mert annak még idővel rossz consequentziája lehetne, de lehetne más önként való ajánlás. Tudjuk, mennyi költséget tett a' haza a bandériumokra,[1] nem lehetne e' valami ehez hasonló mód, hogy kiki szabad akarattyából adna? — Ezen szavait nagy zaj követte, annak jeléül, hogy a' projectum a' tereh hordozástól idegen nemesek*nek* ínyéhez nem fért. Majd alig folytathatta tovább beszédét. — Én részemről, ugymonda Jez*ernitzky*, kész vagyok reá állani, a' mennyi reánk esik. Ekkor egy valaki fel szollalt mondván: Hát mennyit ád Nyitra vármegye?

Jezernitzkyt követte Szentiványi,[2] illy formán szólván: Illő dolog ugyan, hogy ő felségének honoráriumot adjunk, de nékem instruktziómban vagyon, hogy ez által a' nemesi szabadságnak ellenére ne légyen. Én részemről a' repartitzióra éppen nem állok. Opinióm ez, hogy a' domestica cassák[3] szerint repartiáltossék a' vármegyékre, azután könnyebbithetnek a' földes urak jobbágyaikon, de *tsak* hogy a contribuens tartozzék fizetni a honoráriumot. — Ennek szavait nagy része helyben hagyta. Nem is ok nélkül. Mert a' földes urak szabad akarattyára hagyatódott a' szegénységen való könnyebbítés.

Meg szóllalt Boronkai[4] is, hogy a' nemesi praerogativa valami módon meg ne döfődjék. Instruktziómban van, ugymond, hogy semmiben a' nemesi praerogativa meg ne sértessék. Soha sem volt szokásban, hogy a' nemesség fizesse, attól most sem kell el-állani. Repártiáltossék a' vármegyékre a' porták szerint, azután pedig szabad légyen akárkinek magának fizetni, ha jobbágyait könnyebbíteni kiványa, de ne tartozzék senki is. — Ugy, ugy, felele a' sokaság. Igen is, mert ekkor a földes urak a szegénységgel akaratytyok szerint bánhottak volna. — Akara Jezernitzky szóllani, de a zaj miatt nem lehetett.

Ebergényi[5] azt mondá, hogy kettőre kell ebben a' dologban tekinteni: 1-ször mennyiből áljon a' honorárium, 2-szor ki fizesse. Azt tartjuk, hogy mindenben jó követni eleinket, tehát ebben is. Az mondatik ugyan, hogy most jobb állopotban vagyunk, mint voltunk 1741-ben. De én ezt éppen nem conciliálhatom azzal, a' mi más részről projektáltatik, h*ogy tudniillik* mivel a' szegénység igen meg nyomorodott állopotban vagyon, annak könnyeb-

[1] A korona őrzésére és kíséretére 1790-ben megyénként felállított díszes nemesi katonaságot érti.

[2] Szent-Iványi János, Bars megye aulikus alispánja és országgyűlési követe.

[3] Cassa domestica: az egyes megyék házi-pénztára.

[4] Boronkay József, Somogy megye klerikális követe.

[5] Ebergényi István, Vas megye második követe.

séget kellessen szerezni, holott 1741-ben a' szegénység fizette. Hogy *pedig* a nemesség fizesse, az a' törvényekkel meg nem egygyez. Alázatos vélekedésem volna ez, hogy a' 100 ezer repártiáltossék a' vármegyékre a' porták szerint, majd a' vármegyék módot találnak abban, miképpen könnyebbitsenek a' szegénységen. Jó.

Majtínyi:[1] Ezen módon, a' mint Ebergényi úr mondotta, tegnap is deklaráltuk magunkat; hogy tehát több ízetlenségek ne következzenek, állapodjunk meg abban, parantsolatunk vagyon hogy a' nemességre vetendő onusról tsak szó se légyen. Ugy.

Jobb is lett volna, monda Darvas,[2] erről nem is szóllani, mert consequentziája lehet. Ne is légyen erről a' diáriumban semmi emlékezet, hanem[3] igérjük meg a 100 ezeret s azután a' vármegye disponáljon.

Prileszky:[4] Ez eránt a' meritum eránt cointelligentziával kellene nékünk lenni az Első Táblával, tudnánk meg, mit tart e' felöl az Első Tábla. Nem, felelének sokan, ts*ak* állapodjunk mi meg.

Jezernitzky ismét akarván szóllani, a' zajgás által meg akakályoztatott. A' personálisnak is kevés reménysége lévén a' dolognak meg fordításához, kérem, ugymond Jezernitzkynek, ne feszegessük már tovább, s erre Jezernitzky le ült. A' personalis pedig így szollott a' státusokhoz: Arról semmi szó nem volt, hogy mint contributzio repártiáltossék a' nemességre, hanem ts*ak* arról, ha vallyon az ablegatus urak ígérhetnek e' a' nemesség nevével valamit, vagy nem? Erre felelének mindjárt sokan, h*ogy nem*.

Nem kell a' dolgot öszve keverni, monda a' personális. Azt tehát az ablegatus urak nem tehetik, hogy a' committenseik nevével valamit ígérjenek, mivel ts*ak* azt tehetik, a' mire hatalom vagyon nékik adva. De (ekkor egy kitsinyt el-tüzesedvén hevesebben szollott) hogy az a' declara*tio* tétessék, hogy a' nemesség önként valami terhet magára nem vállalhat, én ezt nem szeretném — az Isten mentsen meg az illyen declarátziótul. Mert hogy a' nemesség önként valamire kötelezze magát, az a' szabadtsággal éppen nem ellenkezik, hanem ts*ak*, az mehet a' declaratzióba, hogy az ablegatus urak nem ígérhetnek a' nemesség nevében. Továbbá tsak ugyan meg kell azt is gondolni, h*ogy* ts*ak* ugyan öregbedett az ország, és a' dolgoknak ára is sokkal fellyebb ment. Következésképpen nem maradhatunk az 1741-dik esztendőbéli summánál. Sokat tett ezen beszéde, sokan helyben hagyták.

Szili:[5] Pest vármegye declarálta, hogy a' mi a' szegénységre fog esni, azt magára vállalja a' nemesség. A' mi *pedig* illeti a' summát, olly gondolattal van, hogy a' két felség számára elég lészen 200 ezer.

Plettrick:[6] Instruktziómhoz tartván magamat, a' mint tegnap mondottam, úgy ma is olly értelemben vagyok, hogy 150 ezer f*orint* elegendő lészen. A' mi illeti a' módját, azt tartom, hogy a' szegénység könnyebbítése végett az ne terheltessék, hanem vettessék ki a' portákra s azután a' nemesség meg adja az adó fizető nép terhe nélkül.

[1] Majthényi László, Hont megye első alispánja és országgyűlési követe.
[2] Darvas helytartótanácsos, Pest megye első követe.
[3] A *Naponként való jegyzései* . . . a vitáról nem is emlékezik meg.
[4] Prileszky Károly, Trencsén megye klerikális második követe.
[5] Szily József, Pest megye második követe; ellenzéki.
[6] Pletrich László, az országgyűlésen Gömör megye első követe, korábban a megye alispánja. (Magatartására közelebbi adatokat nem találtam. Életrajza: Bartholomaeides Ladislaus, *Incl . . . comitatus Gömöriensis notitia historico-geographico statistica*. Löcse, 1806—08, 761. l.; *Nagy Iván*, 323—324. l.)

Zemplén vármegye első ablegatussa, Szirmay [Antal[a)]][1] az eperjesi distriktuális tábla praesese jelentette, hogy a' nevezett vármegye kívánja a' repártitziónak porták szerint való meg tevését, de hogy a' szegénység ne terheltessék, önként a' nemesség a' nemesi praerogativáknak sérelme nélkül magára vállolja. A' mi a' summát illeti, 200 ezer forintot akar ejectálni. Ebből, a' mint én a' porták számát fel vévén fel vetettem, egy portára jön 39 forint. Ezt a' számvetést igen nagy kedvetlenséggel halgatták sokan ; bezzeg, úgymond, hamar fel veté.

Jezernitzky ujjra szóllani kezdvén monda : jelentettem már instruktzióm szerint, hogy kész Nyitra vármegye meg adni mind azt, a' mi reá fog esni, minden terhe nélkül a' szegénységnek ; — félben szakasztatták véle szóllását a' lármások, a' kik előbbeni projectumát kedvetlenséggel vették : Hallottuk már, úgymond, az urat. Jezernitzky erre : Nékem szabad szóllanom szintén úgy, mint másnak. A' personális is fogott mellette, mondván : ablegátus, szabad néki szóllani. Folytatván tehát Jezernitzky beszédét, illy formán szóllott : ha az illendőséget vészem, hogy már tegnap ebben többen meg egygyeztünk és hogy kétség kivül már ő felségének hírül is lett s a' városban is el terjedett, illetlen volna attól el-állani. — Lárma.

Misits[2] is szóllott, de a' lárma miatt nem érthetődött. Ezért a' personális : kérem az urakat, úgy mond, haljuk meg egymást, nem tudom, mit mondott Misits úr. — Azt, hogy állopítsuk meg a' dolgot, hogy 150 ezer légyen, a' módja a' fizetésnek pedig hagyattassék a' vármegyére.

Fáy Ágoston :[3] Már a' való dolog, hogy tegnap nagyobb részint abban egygyeztünk meg, hogy 150 ezer légyen ; a' módja felől *pedig* azt végeztük, hogy a' repártitzió porták szerint tétessék. Nem tartom illendőnek lenni, hogy attól el-áljunk.

Almásy :[4] Azt tartom, h*ogy* a' mi a' conferentziában esik, azt decisumnak nem lehet mondani, — az tsak capacita*tió*ra való, de nem törvény, Három itt a' kérdés. 1. kell é adni ? 2. hogy és 3. mennyit ? A' mi illeti az elsőt, hogy kellessék adni, az szokásban van. A' mi p*edig* a' második kérdést nézi meg kell vallanom, instruktziómban vagyon, hogy a' szokás meg tartassék. Azt írja mindazonáltal a' vármegye, hogy gondolkozni fog, hogy lehessen könnyebbíteni a' szegénységen. A' harmadikat, az az a' quantumot a' mi illeti, azt nem határozhattyuk meg, jobb először *meg* tudni az Első Tábla értelmét.

Vay István :[5] Az elsőről kérdés nints, a' másodikra a' vármegye hatalmat nem adott, hogy valamit reá vessünk a' nemességre, mindazonáltal a' vármegye találhat módot, hogy a szegénységen segítsen. A' mi p*edig* a' summát illeti, igaz ugyan, hogy az én instruktzióm azt tarja, hogy 100 ezernél tovább ne menjünk, de ha úgy tettzik a' felséges hazának, hogy meg szaporíttassék, 150 ezeret elégnek tartok. Azt tartom továbbá, hogy tsak izennyük mi meg a summát is az Első Táblának, mert onnan majd ollyan sum*m*a jöhetne, a' mellynek ts*ak* fele is soknak láttzanék nékünk, — lárma — de azt

[a)] A keresztnév helyét Őz üresen hagyta a kéziratban.

[1] Szirmay Antal az eperjesi kerületi tábla elnöke, Zemplén megye első követe. (Életrajzi adatait, jellemzését l. III. k. 14. s. köv. l.)

[2] Missics József, Esztergom megye első alispánja és első országgyűlési követe.

[3] Fáy Ágoston, Abauj megye első követe.

[4] Almásy Ignác, Heves megye követe ; ekkor még ellenzéki.

[5] Vay István, Szabolcs megye követe.

akarom, h*ogy* ha egyszer *meg* izennyük, abban osztán állondók is légyünk. — Szentiványi helyb*en* hadja.

B e n y o v s z k y :[1] Nem lehet szaporítani a' sum*m*át, mert a' szegénység nyomorult állapotban van. — A' mennyivel öregbedett az ország, az nem argu*men*tum a' szaporításra mert azok a részek a törökkel való háború által igen meg szegényedtek ; elég lészen 100 ezer forint. — Ha mi a' felséghez illendő honoráriumot akarnánk adni, milliomokat kellene adnunk.

L u b y :[2] itten egyedül ts*ak* a' summáról lehet szó, arról p*edig* nem, ki fizesse. Mert ha erről volna a' kérdés, ts*ak* azt lehetne mondani, fizesse az, a' ki eddig fizette. — Ha 100 vagy 150 ezerben meg állapodunk, jó, azt izennyük meg az Első Táblának és hogy a' módját a' fizetésnek a' vármegyére hadjuk.

A' p e r s o n á l i s kevéssel azután, akarván meg állopítani a' dolgot, így szólla : Abban tehát meg állopodnak a' te*kin*tetes státusok, hogy ő felségének honorárium offeráltossék. Mennyiből álló lészen, még nem tudhatom. — Erre majd nem egy akarattal azt felelték a' státusok, h*ogy* 150 ezer légyen. — A' módját a' mi illeti, azt izenhettyűk, hogy úgy ítélik a te*kin*tetes státusok, hogy a' régi szokás szerint portákra repártiáltossék. De minthogy magok is által láttyák, hogy a' szegénységen segíteni kell, a' kőnnyebbítés módját a' vármegyékre hadják. — Voltak, a kiknek nem igen volt tettzések szerint, hogy ez izentessék. De a personális mondá, hogy ha valami illyest nem izenünk, én ne légyek próféta, de ő Felsége nem is fogja acceptálni a' szegénységtől.

L u b y erre : éppen oda tzélozunk mi, úgymond, hogy a' vármegye talál módot ; de ts*ak* azt tartjuk, hogy itten arról végezni nem lehet, az nem ide való, — bene.

Megegyezvén tehát a' personális elő adásában, deputátusok neveztettek, a' kik ezt a' dolgot bé jelentenék a' mágnások*nak*.[3] Zábrátzky[4] volt az orátor, a' ki is midőn el kellene menni, kérdést teve, magyarul szóljon e' az Első Táblánál vagy deákul? Tsak magyarul, volt a' felelet. Azután el mondotta a' státusok előtt a' mondandó izenetet. — Ugy találta kezdeni : Három kérdés volt : kell e' adni — ebben a te*kin*tetes státusok egygyesek, hogy kell adni; — erre sokan azt jegyzették meg, hogy ezt a kérdést nem is kellene említeni, a' mellyre a' personális is hajlott. De Plettrich ellenkező értelemmel volt, akarván, hogy az is említtessék, mivel talám, úgymond, kötelesség lenne még idővel belőle. Ezen megint zaj támadott. — A' personális kérte a' státusokat, hogy halgassanak és halják meg a' dolgot s értsék : az mondatik, hogy mivel szokásban vagyon, hogy g r a t u i t u m h o n o r a r i u m adassék — hiszem, ha egyszer gratuitum, nem kötelesség. — Melly szavai helyben hagyattatván, a' több punktumait is az izenetnek ujra elő adta, h*ogy* t*udniillik* 150 ezer ígértetik; hogy a' fizetés módja a' vármegyékre hagyattatik. Melly elő adást midőn el végezett volna, mindnyájan jóvá hagyták.

A' deputátióval által mentem az Első Táblához,[5] a' hol minekutánna a' követség orátora el végezte volna az izenetet, a *judex* curiae[6] illy formán

[1] Benyovszky Mihály, Pozsony megye követe.
[2] Luby Károly, Szatmár megye ellenzéki követe.
[3] Névsorukat közli : *Naponként való jegyzései* . . . 387. l.
[4] Zábráczky József c. püspök.
[5] Míg a deputáció a Felső Táblán járt, az Alsó Tábla, Ürményi személynök javaslata alapján, Sándor Lipót nádor beiktatásával, a korona őrzésével és a Kir. Tábla Pestre helyezésével kapcsolatos dolgokat vitatta meg. l. *Naponként való jegyzései* . . . 389—390. l.
[6] Zichy Károly itt közölt beszédét a *Naponként való jegyzései* . . . nem hozza.

szóllította meg a' fő rendeket: Intelleximus ex relatione deputationis, quod justum censeant SS et OO S^ae M^ti honorarium offerre et quod respiciendo ad circumstantias quantitas ejus sit 150 millium. Modus vero, quomodo haec summa solvi debeat, comitatibus relinquatur. Serenissime! Excelsi Proceres! Verum est, quod arctae admodum nunc sint circumstantiae, verum est antea honorarium solutum esse per contribuentes. Scimus, quod anno 1741. oblata fuit 100 millia. Sed considerandum et id est, quod ab illo tempore auctum sit regnum per comitatus Sclavonicos, per Banatum etc. auctum est praeterea rerum pretium et summa pecuniarum. Desiderandum quidem esset, ut affectum nostrum erga Ss^mam S^m M^tem majoris summae oblatione testari possemus, sed in illa difficultate, quam proponunt Status et OO, difficile est plus promittere, sed tamen fieri posset numerus rotundus (haec blande et subridens dixit) offeremus 200 millia ex ratione exhausti status. — Hoc illico probarunt magnates et judex curiae continuando dictionem faciendam svasit eam quoque declarationem, quod comitatus visuri sint, ne per hoc contribuens quoquomodo gravetur; — bene. Forte adhuc addi posset, inquit judex curiae, quod quia honorem non habuimus S^m M^tem reginam[1] hic reverendi, desiderium explicaretur, ut futuro anno in comitiis eam revereri et coronare possimus. Post haec non scio, ubi tantis vinculis S^ae M^ti jam devincti sumus, an non possemus simul et id declarare, quod quia de pace cum Turca ineunda agi videmus,[2] quam utique feliciter componi optamus, si tamen durae quaepiam S^ae M^ti ponerentur conditiones, quod natio Hungara parata sit vitam et sanguinem offerre. Quae dum elocutus fuisset, acclamatum ei est: vivat.

P r i m a s[3] probavit id, quod judex curiae tum quoad quantitatem, tum quoad modum dixit. Justum est, inquit, ut summa oblati elevetur ad 200 millia. S. enim M. nos omni ex parte beneficiis devinxit, justum est, ut not quoque gratum animum testemur. Vivat. — Comes T e l e k y[4] eam feci observationem, ut regina coronetur Budae.

Post hoc palatino praelegente nomina deputatorum pro his statibus annunciandis,[5] ego ad Tabulam Statuum redii, ubi plane tunc, ad cujus propositionem, nescio, sermo erat de inpressorum exemplarum excessivo pretio.[6] Significavit personalis Statibus crastina die palatinum prandio excepturus esse Status, et quidem ita, ut omnes in eadem sala consideant, S^m quoque M^tem mensae assessuram esse, cujusque deputati nomen adscribetur ad billetam.

[1] II. Lipót felesége, Bourbon Mária Lujza, III. Károly spanyol király leánya.

[2] II. Lipót 1790. szept. 29-én kötötte meg a Portával a gyurgyevói fegyverszünetet, melyet hamarosan nyomon követtek a béketárgyalások a bulgáriai Szisztovóban. Az uralkodó aztán, engedve az országgyűlés kérésének, magyar részről Esterházy Ferenc grófot kinevezte a császári megbízottak sorába, a béke megkötésében azonban nem volt érdemleges része. (Vö. 286. l. 2. jegyz. és 1006. l.)

[3] Batthyány József gr. (1727—1799) esztergomi érsek. Lipót király elsőnek említi a „megbízható" emberek felsorolásánál és tanácsolja fiának, a nádornak, hogy bátran forduljon hozzá tanácsért. (Életrajzi adatai: Bartay Gusztáv, *Magyarország primásai*. Hely nélk., 1847, 182—186. l.; II. Lipót jellemzése: *Sándor Lipót iratai*, 434. l.)

[4] Nyilván Teleki József gr., Ugocsa megye főispánja, aki ekkor még a rendi ellenzékhez húzott. (1794-ben, a jakobinusok elfogatásakor tanúsított szélsőségesen aulikus magatartására: III. k. 328. és 377.l.)

[5] A Felső Tábla küldöttségének névsora: *Naponként való jegyzései*, 390. l.

[6] Az országgyűlési napló minderről semmit sem szól.

A' fő rendek táblájáról jött követségnek orátora Szerdahelyi[1] a' fő rendek szolgálottya izenete jelentése mellett jelentette, hogy értésére lett a' fő rendeknek, hogy a' státusok az eddig szokásban volt gratuitum oblatumot meg kívánják adni és hogy azt 150 ezer forintokban határozták meg. A' méltóságos fő rendek tekintvén azt, hogy az ország az utóbbi koronátziótól fogva öregbedett, a' pénznek száma nevekedett, úgy ítélnék, hogy kerék számból, az az 200 ezerből álló lenne. Mivel pedig hogy ha értésére lenne ő Felségének, hogy ez a' pénz a' szegénység által fizetődni fog, kétség kivűl az ajánlást el sem fogadná, azt tartanák a' fő rendek, hogy lenne ugyan meg a' repartitio a' porták szerint, de jelentetnék meg ő Felségének, hogy a' vármegyék azon fognak lenni, hogy ez által a' szegénységnek tereh ne okoztassék. 2-szor, kérettetnék a királyné, hogy a jövő diaetán ő Felsége meg jelenvén, magát engedje meg koronáztotni. 3-szor, mivelhogy éppen mostan vagyon munkában a' törökkel való békesség szerzés, jelentetnék meg az is ő felségének, hogy óhajtya ugyan a' nemzet ezen békességnek szerentsés végbe vitelét, mindazonáltal ha valami terhes conditziók tétetnének, hogy kész minden vagyonját és vérét is az ország javáért fel áldozni.[2]

Ezeknek el-mondása után vissza menvén a' deputatio, a' personalis ismét elő adta az izenetet, mondván,[3] úgy láttyuk, hogy vélünk meg egyezznek azzal a' különbséggel, hogy a' summát öregbíteni kívánják és azt declarálni, hogy a' szegénységnek terhe nélkül essék meg. Ezt tsak úgy kell érteni, a' mint mi is értettük, hogy tudniillik a' vármegyék abban módot fognak lelni. A' harmadik propositio pedig illeti a' békesség dolgát. —

A' mi illeti az első punktumot, nem tudván, mit akarnak a' tekintetes státusok, én azt tartanám, hogy lehetne duplázni. — Elég 150 ezer, felelének sokan. Vay István pedig így szóllott: Már mind azok az okok, mellyeket az Első Tábla említett, az előtt itten elő fordultak volt, még is abban határoztuk meg magunkat, hogy 150 ezer elég lészen. Mivel pedig az országnak öregbedése motivumául vétetik a' honorárium szaporításának, én abból azt látom, hogy ennekutánna mindég, mihelyt valami kis accessoriumotskája lészen az országnak, öregbittetni fog a' honorárium és az osztán ugy fog menni in infinitum. A' personális pedig kérte a' státusokat, hogy tsak még is gondolnák meg azt, hogy az illyetén dolgok a' két táblák között való traktátusok által szoktak meg határoztatni, tehát a' mit a' tekintetes státusok a' summa eránt a' fő rendeknek izentek, azt nem lehet úgy venni, mintha nem lehetne meg változtatni. — Meg kellene azt is gondolni, hogy a méltóságos fő rendek is nagy részét birják az országnak, — meg lehetne tehát izenni, hogy mivel a' méltóságos fő rendek is a' vármegyékben jelen szoktak lenni, hogy ők is minden módon azon légyenek, hogy abban valami jó módot lehessen találni, melly által a' szegénység könnyebbittessék — egyezzünk meg tehát vélek a' 200 ezerben.

Ekkor engemet Atzél protonotárius magához szóllítván, Majtínyinek izente általam, hogy el ne halgassa azon szép gondolatját, mellyet véle közlött volt. Micsoda szép gondolat lehetett legyen az, nem tudom, mert ámbár vigyáztam Majtínyire, de még is nem vettem észre, hogy elő hozta volna.

[1] Szerdahelyi Gábor c. püspök.

[2] Szerdahelyi püspök beszédét az országgyűlési napló is részletesen ismerteti: *Naponként való jegyzései* . . . 391—392. l.

[3] Ürményi személynök beszéde az itt közöltnél sokkal részletesebben: *Uo.* 392—394. l.

Éppen midőn Majtényihez mentem, fel kelvén Vay Josef,[1] ha, úgymond, tekintjük a' szegénységnek szomorú állopotját, elég a' 150 ezer. De ha nézzük a' mi zélusunkat, mellyel királyunkhoz viseltetünk, úgy sem 150, sem 200 ezer *nem* elég. Mivel mindazonáltal a' fő rendek, akarván zélusokat meg bizonyítani, 200 ezeret ígértek, mutassuk meg, h*ogy* nem kissebb a' mi zélusunk, igérjünk 50 ezer aranyat.[2] Jó van, vivat mondás követte ezen tanátsot s mindjárt meg is lett az egy*gy*ezés, melly meg lévén, Balogh consiliarius[3] is fel emelte szavát. Meg van ugyan kezünk kötve, úgymond, hogy a' nemességre sem*m*i terhet ne vethessünk; mindazonáltal jelentem, hogy a nemesség ígér ezen titulus alatt 1000 aranyat. A' mi illeti a' követségnek 2-dik punktumát, az illendő, hogy ő Felségét kívánjuk látni és meg koronázni. A' 3-dik pedig ollyan, a' mellybe minden jó hazafinak jó belé kell tekinteni. Mert nem nagy mesterség disputálni öt-hat forintról, de abban kell meg mutatni az igaz hazafiuságot, hogy mindenűnket a' korona jussainak fenn tartására fordítsuk. Deklaráljuk tehát, hogy mi nem estünk el atyáink*nak* nyomdokitól és mutassuk meg azt az egész világ előtt, hogy hazug, irígy hírek voltak azok, a' mellyek felőlünk költtettek, mintha mi volnánk okai a' törökkel kötött gyalázatos békességnek ;[4] — mondjuk meg, hogy készek vagyunk mindenünket arra fordítani, hogy minden gyalázatos konditziók elhárittossanak. — Vivat.

Jezernitzky ismét commendálta, hogy a' competentzia el távoztatására állanának reá a' státusok a 200 ezerre. Holott már meg volt az egyezés ebben.

Szentiványi: én a' két első propositióra, úgymond, nem szóllok, mivel látom, hogy már mind a' kettő superálva vagyon. A' 3-dikat böltsen adta elő Balogh consiliárius — Arról kérdés sintsen, monda Bezerédy[5] — de a' volna a' reflexióm, hogy kéretessék ő Felsége az eránt, hogy a' Graeci ritus non uniti ne sequestráltossanak.[6]

Boronkainak reflexiója a' 3-dikra e' volt, hogy azon kellene könyörögni a' Felségnél az országnak, hogy ha meg tartatnak az el foglalt tartományok, conferáltossanak a' jószágok hazafiaknak — lármáztak erre a' propositióra. — 2-dik reflexiója volt, hogy mivel midőn a' török ezeket a' tartományokat el foglalta, akkor sokan meg fosztattak leveleiktől ; tehát a' többi conditziói között a' békességnek tétetnék ez is, hogy a' török azokat a' leveleket adja vissza.

Erre a' personális mindjárt maga akart felelni, de meg előzte Almásy, mondván : Boronkai úr *propositió*ja magában helyes, de nem ide való. Mert mi itten az ország közönséges javát keressük, a' mellybe nem kell belé keverni a' privátusok dolgát. Más az, h*ogy* erről már a' repraesenta*tió*ban a' nélkül is emlékezet vagyon. Harmadszor arról is vagyon említés, hogy a' Kamora

[1] Vay József helytartótanácsos, Borsod megye ellenzéki követe.

[2] 1 körmöci arany ebben az időben általában 4 forinttal volt egyenlő értékű.

[3] Ócsai Balogh Péter septemvir.

[4] Azt, hogy az uralkodót az 1790-es magyar mozgalom késztette a Portával való béketárgyalások felvételére, maga Lipót király mondotta. (l. húgához, Mária Krisztinához írt 1790. július 9-i levelét : Wolf A., *Leopold II. und Marie Christine. Ihr Briefwechsel.* Wien, 1867, II. 79. l.)

[5] Bezerédy Ignác septemvir.

[6] Ez a kijelentés nyilván a vallásszabadság vitájával kapcsolatos. Az 1791 : 27. tc. aztán biztositotta is a görög-keletiek szabad vallásgyakorlatát és polgárjogát.

archivuma ki nyittassék. Most *pedig* ts*ak* maradjunk a *gene*ralitásban. — Egy kis lárma követte ezt.

Azokhoz, úgymond Pogány úr,[1] a' mellyeket Balogh úr mondott, én ts*ak* ezt ragasztanám, hogy ha talám a' békesség konditziói a' haza díszével meg nem egy*gy*eznek, azt annak kell tulajdonítani, hogy mind eddig németek által traktáltatott. Azért instálnánk ő Felségét, hogy ennekutánna magyarok által traktáltossa.

P e r s o n á l i s : Nagy örömmel veszem a' szép egy*gy*esülést. A' sum*m*a eránt ugy értem, hogy 50 ezer [arany] légyen. Ekkor megint ujjra lárma lett, mivel sokan elégnek ítélték a' 200 ezeret. De a' personális még is ts*ak* ugyan meg állopította a dolgot. Szép reflexiót tett, ugymond, Jezernitzky úr, hogy egy*gy*ezzünk az Első Táblával. Meg izenhetnénk *pedig* egyszersmind ezt is, hogy mivel a' méltós*ágos* fő rendek nagy részét bírják az országnak, reményljük, hogy abban fognak cooperálni, hogy ez a' szegénységnek terhével ne essen. Továbbá illendőbbnek ítéljük lenni, hogy arany*ban* légyen s azért akarunk 50 ezer aranyat adni. E volna tehát az első tzikkelye az izenet*nek*. A' második *pedig* ez, hogy kívánjuk a' felséges királyné meg koronáztatását. — Itt a' státusok közzül sokan azt a' jegyzést tették, hogy Budán légyen a' királyné koronázása. — Ez alkalmatossággal olly igen nagy zajgás volt, hogy a personális kéntelenittetett ki fakadni ezen szókra : az Istenért ! gondolják meg az urak, hogy idegenek is vagynak közöttünk, bizony meg ítélnek bennünket, hiszem ; tegyük hát hozzá, hogy Budán légyen a' koronátzió. — A' 3-dikat a' mi nézi, nem akarom, ugymond, azokat repetálni, a' mellyeket igen szépen adott elő *Balogh consiliárius* úr. A' mit mondott Boronkai úr, arról én is azt tartom, h*ogy* a' bizony ts*ak* nem ide való, a' mint Almássy úr mondotta, — nem kell ezt a' szép *propositiót* ollyatén pártikuláritásokkal öszve keverni. Azt ugyan, a' mit Pogány úr mondott, jó lészen hozzája tenni, de tellyességgel azt ts*ak* nem kívánhottyuk, hogy ő Felsége németh ministerrel éppen ne közölje a' dolgot, — ez nem lehet, mert itt az egész monárchiának edgyütt kell dolgozni, de hogy magyarok is légyenek, a' kik a' békességben dolgozzanak, ez jó.

Ezekben tehát meg állopodván a' státusok, még azok az objectumok olvastattak el, a' mellyeket praeferenter kellene inartikulálni. Olvasta *pedig* a' palatinális proto*notárius* Somogyi[2] (NB : ezen sessióban foglaltak először helyet a' Királyi Táblánál Berzevitzy[3] és Somogyi).

Melly meg lévén, a' personális jelentette, hogy a' te*kintetes* státusok reá bízták volna annak *pro*ponálását, hogy mivel ő excellentziája a' *judex* curiae ezen diaeta alatt igen sok érdemeket tett és sokat munkálkodott a' haza javának meg szerzésében, tehát méltónak ítélik a' te*kintetes* státusok, hogy ő felségének kegyelmébe recomendáltossék. Erre vivát kiáltás lett. — De excellentziádat is, mondának sokan.

B a l o g h consiliárius még ezt akarta az izenethez ragasztani, hogy azon deputa*tio*, melly ezeket a' praeferentiális mun*ká*kat rendbe fogja szedni, azzal siessen és a' dolgot ne hallogassa, hogy innen mennél hamarább haza lehessen menni. — Már a királyt meg koronáztuk, ugymond, *pedig* ts*ak* azért

[1] Csebi Pogány Lajos, Máramaros megye követe.

[2] Somogyi János nádori ítélőmester. (Életrajzi adatait, jellemzését l. II. k. 270. l. 1. jegyz.)

[3] Berzeviczy András alnádor. Mind ő, mind Somogyi János ekkor kapták kinevezésüket. (Életrajzi adatait, jellemzését l. II. k. 238. l. 2. jegyz.)

jöttünk ide. — Mert ha tsak hallogatódik a' dolog, majd esztendeig maradunk itten. Ugy is a' manipulatiója annak a' deputatziónak igen simplex, — elegen vagyunk deputátusok, hamar el végezhettyük. A' mi pedig illeti a' recommendátziót, már ahoz excellentziád is a' nélkül is hozzá értetődik, abban meg egyggyeztünk. A' personális egy kitsinyt meg pirulván, alázatossan köszönte a' státusoknak eránta való szives hajlandóságát.

Ezekkel az elébbeni deputatio által ment az Első Táblához. Melly meg jövén relátziót tett, hogy mindent elő adott a' fő rendeknek és a' mennyire értették, tettzett nékiek, mivel vivátot kiáltottak, a' judex curiae pedig alázatossan köszöni a' státusoknak eránta való szives indulattyát.

Fejér vármegye második követje[1] szemére vetette Zábrátzkynak,[2] hogy nem mondotta volna meg, hogy azért kívánnák a' státusok a' deputátziónak a' munkával mentül hamarább való el készülését, mivel innen kívánnának meg szabadulni. Zábrátzky azzal mentette magát, hogy abból, a' mit mondott, egyenessen a' következik, mert azt mondotta, hogy azért kívánják a' tekintetes státusok a' protonotárius úr által el olvasott objectumoknak ki kolgozását, mivel innen akarnának meg menekedni. — Erre azt mondák sodan, hogy jó van. —

Jezernitzky fel kelvén nagy hatalmassan perorált a' neapolis királyért,[3] hogy, úgymond, ez a' király meg tisztelte ország gyűlésünket, még pedig hazai öltőzetünkben. Hogy tehát a' haza ditsőssége fenn tartassék, méltó volna publica deputatio által néki meg köszönni ezen a' magyar nemzethez meg mutatott hajlandóságát. — Itten vivát kiáltás lett. — Jezernitzky tehát ezen király itt léte emlékezetének fenn marasztására projectálta, hogy egy oszlop emeltessék. Boronkai erre azt a' jegyzést tette, hogy egy király meg érdemli, hogy az egész státus hozzája menjen és néki köszönetet tégyen. Inkei pedig: talán ugymond, azt is meg érdemlené, hogy az indigenátust offerálnánk nékie. — Vay István Jezernitzkynek propositioját helyesnek mondotta, de hogy, ugymond, mindnyájan oda menjünk, az nem lehet. A' personális ehez így szóllott: mivel ugy tettzik, hogy a' neápolis királynak köszönetet tégyünk, az jó, de mindnyájan oda nem mehetünk, hanem légyen mixta deputatio. — Az emlékezetnek fenn tartása végett pedig jobb volna, ha egy nummus memoriális verettetnék. — Jó van. Vay István: De a' királynéval edgyűtt.

Ekkor a' fő rendek táblájáról deputatio érkezett. Szerdahelyi jelentette, hogy különös örömmel értette a' felséges tábla az egygyezést, hogy a' gratuitum honoráriumot még meg is nagyobbították. Igérik készségeket az abban való munkálkodásra, hogy ez a' pénz a' szegénységnek terhe nélkül fizetődjék. A' deputatio eránt a' fő rendek is olly értelemben vagynak, hogy siessen. Meg egyggyeznek abban is igen örömest, hogy a' judex curiae és personális urak, tett sok érdemeikért, ő Felsége kegyelmébe ajánltossanak, de méltónak tartják egyszersmind, hogy ő eminentziája, a' primás is ezen számból való légyen sok érdemeire nézve. Ő hertzegsége[4] pedig a' sessiot solválni fogja. Ő Felségéhez pedig a' gratuitum honoráriumnak bé jelentésére a' szokás sze-

[1] Nagy Ignác táblabíró.

[2] Zábráczky volt a Főrendi Táblához kiküldött deputáció szónoka.

[3] A koronázási ünnepségekre Pozsonyba érkezett külföldi előkelőségek közt volt IV. Ferdinánd nápolyi király (II. Lipót feleségének testvére) és felesége is. (*Naponként való jegyzései* . . . 312. l.)

[4] Sándor Lipót nádor.

rint deputálva vagynak a' palatinus, ő eminentziája,[1] a' *judex* curiae, a' personális.[2]

Ezeket mondván Szerdahelyi a' deputa*tzió*val vissza ment. Almásy p*edig* mindjárt monda, h*ogy* még észre nem vette, hogy jőtt volna válosz az iránt, hogy itt soká ne kellessék mulatni ; a' melly jele annak, hogy a' mi deputátziónk oda által nem jelentette bé. 2., A státusok részéről ugyan a' szokás szerint ts*ak* a' praeses szokott deputáltotni ebben a' dologban, de minthogy a' státusok is concurrálnak, én ugy tartom, hogy a' státusok közzül még más egyebeket is lehetne küldeni. — Majtínyi sürgette, hogy ezen két propositzióval tsak mentől hamarább menne által követség, mig el nem oszlanának a' fő rendek.

A' personális Almásynak azt felelte, h*ogy* a' fő rendeknél sem deputáltottak egyebek a' praeseseknél és a' horváth országi bánnál, mint Horváth Ország fejénél. — Ekkor tehát meg indult a' personális, solválni akarván a' sessiot, Almássy és Vay Josef erőssen disputáltak véle mentéb*en*. Azután meg állottak az ajtóban és egy darabig várakoztak valami izenetre az Első Táblától, azután el oszlottak, minekutánna a' nápolyi királyhoz, az ertzhertzegekhez menendő deputa*tzió*nak négy órára lett a' terminus téve.[3]

18.

[1790 szeptember]

„Közjogi értekezés a magyar királyi hatalom korlátairól"

Hajnóczy anonym tanulmánya.

A tanulmány tartalma: 1. § *A trónöröklésről.* 2. § *A kiskorú király gyámjáról.* 3. § *A társuralkodóról.* 4. § *Hogyan válik a trónörökös a királyi méltóság birtokosává?* a) *a királyi hitlevél,* b) *a koronázási eskű,* c) *a koronázás.* 5. § *A király vallásáról.* 6. § *A király székhelyéről.* 7. § *A törvényhozó és* 8. § *a végrehajtó hatalomról.* 9. § *Az országgyűlés egybehívásának jogáról.* 10—11. § *A királyi kegyúri- és tetszvény-jogról.* 12—14. § *A különböző vallásfelekezetek szabadságáról.* 15—19. § *A különböző egyházi,* 20—32. § *világi és* 33. § *katonai tisztségekről.* 34—38. § *Ki és hogyan vehető fel a magyar nemesség soraiba.* 39. § *A nemesi birtokról és —* 40. § *a nemesi kiváltságokról.* 41. § *A királyi pecsétről.* 42. § *A háború megüzenésének és a béke megkötésének jogáról.* 43. § *A nemesi fölkelés meghirdetésének és —* 44. § *a várak megerősítésének jogáról.* 45. § *Követek küldésének vagy fogadásának jogáról.* 46. § *A pénzverés jogáról.* 47. § *A nevelésről.* 48. § *A könyv-cenzuráról.* 49. § *A felségsértésről.* 49—50. § *A bírói hatalomról.* 51—63. § *A királyi jövedelmekről és* 64. § *kiadásokról, valamint —* 65. § *az azokról való elszámolásról.* 66. § *A felségjogról általában.* 67. § *A király elleni szövetkezésről.* 68—70. § *A királynéról, a királyi hercegekről és hercegnőkről.*

[1] Batthyány hercegprímás.

[2] A küldöttség öt tagból állt. Az ötödik, akit Őz kifelejtett, a horvát bán, Erdődy János gr. volt. (*Naponként való jegyzései . . .*, 595. l.)

[3] A királyi család tagjai közül az országgyűlésen ekkor jelen voltak : Ferenc trónörökös, Ferdinánd, Károly, József kir. hercegek, Krisztina hercegnő (férjével, Albert szász-teschenі hg-gel), valamennyien II. Lipót gyermekei. (*Naponként való jegyzései . . .* 312. l.) — Az országgyűlés által kiküldött deputáció névsora : *uo.* 395—396. l.

Nyomtatásban megjelent: *Dissertatio politico-publica de regiae potestatis in Hungaria limitibus.* Hely nélk. 1791, 16°, IV+180.l. — Példányai: Széchényi Kvt.:ER:299/d ; Tud. Ak.: M.Pol. 0317 ; Bp. Egyet. Kvt.:Be 681 ; Föv. Kvt.:30076 ; Debreceni Ref. Kvt.:L. 719 ; Pécsi Egyet. Kvt.:21050 ; Sárospataki Kvt.:BB. 550/c III. 2164/b ; O. L. Privatbibl. 14. fasc., Gotthardi 601. sz. jelentésének mellékl.

Hajnóczynak a magyar királyi hatalom korlátairól szóló közjogi munkája 1791 elején, valószínűleg február hónapban jelent meg nyomtatásban. Ezt valószínűsíti, hogy a Bécsben kiadott *Hadi és más nevezetes történetek* március 19-i számában már megemlékezik róla (IV. 312. l.) és az, hogy ugyanebben az időben már a pozsonyi országgyűlésen is ismerik. (L. Joanovics Vazul alább ismertetett jelentését.)[1] A könyv névtelenül látott napvilágot, azonban már a kortársak közül is többen tudták, hogy ki az írója.[2] A felségsértési per folyamán Hajnóczy vállalta is a szerzőséget. Az ügyész kérdésére azt is elmondotta, hogy a könyv kiadatását Strohmayer Ignác könyvkereskedő intézte, s neki úgy mondotta, hogy Lipcsében nyomatta. (II. k. 289. l.) Erre azonban nincsenek közelebbi adataink.

A munka előszavának keltezése: 1789. szeptember 1. Hogy azonban Hajnóczy ekkor fejezte volna be könyve kéziratát, több okból is valószínűtlen. Munkájában megemlékezik a „mostani országgyűlésről", ezt viszont csak 1790. június 10-e, a diéta megnyitása után tehette. Ugyanakkor törvényidézetekkel bizonyítja annak a felfogásnak helytelenségét, hogy az uralkodóház tagjai megválaszthatók nádornak. (37—38. l.) Sándor Lipót főherceg nádorjelöltsége azonban csak 1790 júniusában merült fel. (L. *Sándor Lipót iratai*, 39. l.) Viszont Sándor Lipót főherceg nádorrá választása november 12-én megtörtént, s ezután erre a kérdésre a Hajnóczy által felvetett formában nem lehetett visszatérni. A tanulmánynak tehát ez előtt kellett íródnia. Mindezek alapján nyilvánvaló, hogy a bevezetés keltének 1789-es éve sajtóhiba 1790 helyett; tehát a tanulmány lezárásának dátuma 1790. szeptember 1.[3]

A tanulmány első vázlata azonban korábban, a II. József halála körüli hónapokban íródott. (Propositiones deputationis fine elaborandae ablegatis ... instructionis exhibendae. A továbbiakban *B* kéziratnak nevezem. L. 62. l.) Ebben még csak a problémákat veti fel és csoportosítja, anélkül, hogy a kérdésekre választ adna. Bizonyítóanyagát, a törvénycikkeket sem gyűjtötte még egybe. (A *B* kéziratnak a végleges szövegtől való fontosabb eltéréseire jegyzetben mindenütt rámutatok.)

Az első vázlat tehát valójában inkább csak szempontjegyzék. Ennek alapján állította egybe Hajnóczy a végleges szöveget, mely két részre oszlik.

A munka nagyobbik felét alkotó első részben 70 §-ra osztva ismerteti az egyes problémakörökre vonatkozó törvényeket, időrendben, minden megjegyzés nélkül. A második részben a paragrafusok sorrendjében saját megjegyzéseit mondja el. (Animadversiones in praemissis. 115—170. l.) Ezek a megjegyzések híven tükrözik Hajnóczy véleményét, állásfoglalását, igen lényeges közjogi kérdésekben, ezért teljes terjedelmükben közlöm őket.

Ami a könyv történetét illeti, megjelenése után pár héttel már erősen foglalkoztatta a rendőrséget. Gotthardi Ferenc március 21-én egy példányát már meg is küldi az uralkodónak, Lipótnak, mellékelve hozzá Joanovics Vazul, Temesvár város szenáto-

[1] Téves tehát Hajnóczi R. József megállapítása, hogy a könyv 1791. áprilisában jelent meg. (*Hajnóczy József.* Győr, 1894. 33. l.)

[2] Kéler Gottfried, a bécsi Erdélyi kancellária tisztviselője, a maga példányának kötésére rá is aranyoztatta a szerző nevét. (L. a Széchényi Kvt. példányát.) — Barátai általában tudhatták, hogy Hajnóczy a szerzője. Ugyanakkor viszont érdekes, (vagy talán nagyon is természetes), hogy a munka kiadója, Strohmayer Ignác pesti könyvkereskedő, aki Gotthardi titkosrendőrségének beszervezett tagja volt, nem jelentette Hajnóczy nevét, sőt a röpiratról magáról sem emlékezett meg. A könyv megjelenésekor a szerző személyére vonatkozó, alább ismertetett találgatások, majd a nyomozás elrendelése ezt nyilvánvalóvá teszik.

[3] Ez volt a véleménye már Fraknóinak (*Martinovics. Századok* 1878, 31. l. 2. jegyz.) és Gárdonyi Albertnek (*Gárdonyi*, 30. l.) is, anélkül azonban, hogy álláspontjukat megindokolták volna. A könyvről írt, nagyjából egykorú följegyzéseiben Pray György is 1790-re javítja a dátumot. (Miscellanea historica Hungarica: Széchényi Kvt. Quart. Lat. 567/I. 104. fol.) — Erre, valamint a munka részletes jellemzésére l. *Bónis*, 86. s köv. l.

rának és országgyűlési követének jelentését, mely úgy véli „a könyv elég jól összeszedte a tárgyára vonatkozó anyagot, és elég jól ki is fejtette a dolgokat," de hibája, hogy nem mondja meg : az általa idézett törvények „a királyi hatalom mai határainak megállapítására egyáltalában nem irányadók." Nem irányadók, mert 1. ezek a törvények még a választott, (nem örökös jogon trónralépő) királyok idejében keletkeztek, s 2. a királyság örökössé alakulásával meg kellett változniok ; 3. az örökös királyság különben is lényegében különbözvén a választottól, éppen az uralkodás formájában, amannak törvényei rá nem terjeszthetők ki. 4. A mostani idők is egészen mások, mint azok, amelyekben ezeket a törvényeket hozták, másoknak kell lenniök tehát a kormányzás módszereinek is, s 5. ahogy a régi századok nem térhetnek vissza, nem használhatók fel törvényei sem, „quia circumstantia condunt leges, non vero cujusvis arbitraria voluntas." 6. Az örökös királynak nemcsak szabad, de kötelessége is, a közjó és a közbiztonság érdekében, a törvényeket állandóan reformálni és a körülményekhez alkalmaztatni. „Non obstante eo, quod reges per diplomata promittant leges conservare, hoc intelligitur: in quantum fieri potest et in quantum circumstantiae admiserint. Secus ageret contra scopum communis boni publici." 7. Elmúlt idők törvényeinek fenntartása meghalt századok rendjét akarja visszahozni, ezért káros. A törvények reformálása különben sem jelenti azok eltörlését, hanem éppen „resurrectio illius vigoris." (O. L. Privatbibl. 13. fasc. 601. sz. mellékl.)

Joanovics nem tudta még, ki írta a könyvet. Nem sokkal később azonban, április elején, Kohlmayer Sámuel „biztos forrásból" azt jelentette, hogy szerzője Széchényi Ferenc gr. (1791. április 6. : *uo.* 11. fasc. 15. köteg).[1]

Többet nem is hallunk a könyvről,[2] úgy látszik, Lipót király, miután az országgyűlés teljesítette minden lényeges kívánságát, nem tulajdonított különösebb fontosságot neki. Utóda, Ferenc azonban annál nagyobb figyelmet fordított rá.

1793. január 26-án Ferenc király megküldte a könyv egy példányát Pálffy kancellárnak, jelentést és véleményt kérve róla. (O. L. M. Kanc. 927/1793. sz.). A véleményt Lányi József kancelláriai tanácsos (jellemzését l. II. k. 85. l. 2. jegyz.) fogalmazta meg. A könyvből kivett hosszú idézetekkel bizonyította a munka uralkodóellenes, tehát káros voltát. Javasolta a föllelhető példányok elkobzását és a könyv eltiltását. Ferenc mindezt még megtoldotta azzal, hogy a szerző személyének kiderítésére elrendelte a nyomozást. (*Uo.* 1947/1793. sz.)

A Helytartótanács március 19-én továbbította a rendeletet a törvényhatóságokhoz és a szabad királyi városokhoz. Pest városa már április derekán jelentette, hogy Strohmayer Ignác könyvkereskedésében 17 példányt lefoglalt a könyvből s átadta a cenzornak, Schaffrath Lipót bárónak. A többi jelentés azonban csak nagy késéssel, a nyár folyamán futott be, s mind nemleges volt. A pesti 17 példányon kívül másutt egy sem került elő, (Pozsony városa is csak azt jelentette, hogy Schweiger András könyvkereskedő bevallása szerint többen keresték nála), s a legtöbb megye hangsúlyozta, arról sincs tudomása, hogy magánosoknál volna belőle. A szerző személyéről pedig éppen semmit sem tudtak. (A Helytartótanács utasítása, a jelentések: O. L. Helyttan. Rev. libr. 1793 : fons 27, pos. 1—23 ; 1794 : fons 2, pos. 33 és fons 6, pos. 1; Bp. 2. lt. Pest m. lt. Közgy. jegyzkvek 1793 : 680, 1291. és 2194/4. sz.) A megyék egy része különben a gondolat- és sajtószabadság megsértését látva a röpirat eltiltásában, az uralkodó-

[1] Jelentése különben jellemzően tükrözi e bizalmas rendőri jelentéseknek az átlagos értékét és fényt vet rá, milyen forrásból ismerte meg Lipót király a magyar politikai élet kimagasló személyeit. Kohlmayer így jellemzi Széchényit : „Von sehr mittelmässigen Geistes-Gaben ist-er, — welches gemeiniglich bey Flachköpfen der Fall ist — in hohen Grad Enthusiast ; in der Politique ohngefehr was die Quaeker in der Religion. Ein ewiges Feuer der Einbildungskraft verzehrt ihn. Ein gutter Mann aus Schwachheit, nicht aus Grundsäzen. Er steht mit Hofrath Pasztory, mit diesen zweydeutigen Wesen, in der engsten Verbindung, oder wie ich lieber sagen möchte : unter seiner Leitung und Vormundschaft. Er ist ganz sein Echo, weil seine Stimme nicht principale ist . . . Übrigens ein Mann, den die Eitelkeit, sich irgendwo auszuzeichnen und das Verlangen, mit Fingern gezeigt zu werden unaufhürlich plagen." Feltűnési viszketegségből írta a *De regiae potestatis limitibus* c. munkát is.

[2] Az *Ephemerides Budenses in re politica et litteraria* c. hetilap 1791. májusában ismertette a munkát, egészen röviden, de elismeréssel. „Non tantum regiae dignitatis et potestatis limites, — mondja róla — sed publicam regni administrationen fundamento legum explanat, consectaria ex iisdem illustrat, sed et dubietatibus formalis iuri publico Hungariae uberrimam adfudit lucem." (1791. I. 265. l.)

hoz írt feliratában ezt éles hangon meg is mondotta, Ezek közül a feliratok közül különösen ismert Gömör- és Bihar megyéé. (az egyes megyei feliratokra l. *Irodtört.* 1949, 324. l.; *Ballagi,* 771. s köv. l. és Concha Győző, *A kilencvenes évek reformeszméi.* Bp. 1885, 224. s köv. l.)

Pedig Ferenc király nagyon várta a vizsgálat eredményét. Júliusban a kancellárral meg is sürgettette a Helytartótanácsot; — mindhiába: a szerző személyére semmilyen adat nem került elő. (L. M. Kanc. 1793 : 9606 és 7938. sz.)

A szerző személye körüli rejtély végül is csak a magyar jakobinusok elleni felségsértési per tárgyalásakor tisztázódott. (L. II. k. 289. l.)

Dissertatió politico-publica de regiae potestatis in Hungaria limitibus

§ 1. De modo succedendi in regno[1]

Ad euitandos internos regni motus plurimum conducit, si successio principis ad omnem possibilem casum reguletur. Hoc tamen non obstante natio semper jus habet eandem mutandi. Natio etenim prout homo in statu naturali consideratus respici debet. Hic proles suas obligare nequit; libertatem enim eorundem naturalem violaret, qua non nisi volentes et in quantum consentiunt, privari valent.

Praeterea salus publica suprema in omni republica lex est. Si haec aliam successionem, aliam formam regiminis deposcat, jus istud nationi disputari nequit. Nec est verendum, ut ex hoc jure mala in rempublicam dimanent. Si enim stabilita per avos successio, introducta a praedecessoribus forma regiminis, saluti reipublicae correspondeat, si porro natio legislatoriam potestatem exerceat, non est metuendum, ut per ambitiosos quospiam ad perniciem suam inducatur.

§ 2. De tutela regis

Privatus paterfamilias apud nos, adepta nonnisi 24. annorum perfecta aetate, plenam jurium suorum activitatem consequitur.

Eo minus consultum videtur fasces regni capessentem in minori aetate ad plenum regimen admittere; vel si diuturniori exspectatione fluctuatio negotiorum publicorum metuenda esset, saltem ante 20-um ad minimum 18-vum aetatis annum coronatio, per consequens jurium majestaticorum exercitium negandum esset. Quae mala ex juvenili Ladislai posthumi regimine in regnum manatura fuissent, nisi mature diem supremum obiisset, quanta item ex juvenili Ludovici IIdi aetate in regno incommoda secuta sint, ex historia patriae nostrae novimus.

Nunc tamen seu de aetate minorennis principis, seu de tutela aliud quidpiam statuere non expedit. Status semper quidpiam futuris casibus committere debent, partim ne potestati legislatoriae successorum suorum omnia momentosiora definiendo praejudicent, partim ut nullis legibus coarctari queuntem perpetuam ministerii Germanici in jura statuum involationem semper legalibus quibuspiam mediis cohibere possint.

§ 3. De corregente

Ipsa natura regiminis secum fert, ut citra consensum illorum, a quibus princeps summum imperium consecutus est, idem cum aliis non communicet

[1] Vö. 64—65. l.

§ 4. De modo capessendi regiam dignitatem

a) Diploma regium

Scriptum, quod jura et obligationes reciproca[a] principis et nationis, mutuumque vinculum exprimit, luce meridiana clarius esse debet. Quamprimum diversas interpretationes patitur securitas reipublicae, proprietas singulorum vacillat.

Sed etiamsi clarum esset, utprimum nationis felicitas, salus aliud vinculum deposcit, jus nationi negari nequit aliud vinculum ponendi. Malum, quod ex admisso simili jure apud individua enasci solet, perpetua nempe voluntatis mutatio, apud integram nationem nihil periculi adfert, praesertim si circa manifestationem voluntatis suae perfectior in libertate singuli individui naturali fundata methodus introducta lege sit.

Clausula Andreae IIdi[1] naturale singulae societati civili inhaerens jus complectitur, quo natio nullis pactis, nullis legibus privari potest. Si nationi jussis principis nunquam resistere liceret, contractum leoninum inter eandem et principem suum statuere deberemus.

b) Jusjurandum[2]

Hoc quoque nulla in se dubia continere deberet optandumque esset, ut illis verbis, quibus omnes in Hungaria existentis religionis cultores deum perjurii vindicem recognoscunt, a rege praestaretur, ut dum verba per unam tantum partem nationis in sacramento jurisjurandi abhiberi solita a rege proferuntur, alia, et quidem major pars nationis, sibi regem vinculo hoc non obstringi, ne suspicari quidem possit.

Porro in singuli regis coronatione praeter jusjurandum legibus praescriptum aliud adhuc de servanda pace et justitia regem praestare solere, et quidem prius ac legibus definitum ex actis inauguralibus per Georgium Kovachich editis[3] discimus. Refert idem (p. 31.) per Rudolphum his verbis depositum :

„Nos, Rudolphus, futurus deo annuente rex Hungariae, profitemur, et promittimus coram Deo et angelis ejus, quod deinceps legem, justitiam et pacem ecclesiae dei, populoque nobis subjecto pro posse et nosse faciemus, atque servabimus salvo condigno misericordiae dei respectu, sicut in consilio fidelium nostrorum melius poterimus invenire, *pontificibus quoque ecclesiarum Dei* dignum et *canonicum honorem exhibebimus*, *atque ea*, *quae ab imperatoribus atque regibus ecclesiis collata et reddita sunt*, *inviolabiliter observabimus*, abbatibus, comitibus et vasallis nostris congruum honorem secundum consilium fidelium nostrorum praestabimus. Sic nos deus adjuvet et haec sancta dei evangelia."

Cur rex hoc jurare debeat, nulla prorsus ratio sufficiens dari potest. In jure jurando enim statibus deposito etiam ecclesiarum dei et praelatorum sit

[a] Az eredetiben, hibásan : reciprocus.

[1] Az Aranybulla 31. pontja.

[2] Ti. a király koronázás előtti eskűje.

[3] Kovachich Márton György, *Solennia inauguralia serenissimorum ac potentissimorum principum* . . . Pest, év nélk. Descriptio coronationis Rudolphi in regem Hungariae inaugurati. (Petrik, *Magyarország bibliographiája*, III. 403. l. szerint a munka 1796-ban jelent volna meg. Ez azonban, ahogy a fentiekből látszik, téves, korábban kellett megjelennie.)

mentio, adeoque istud juramentum ex rituali Romano desumtum superfluum est ; honor pontificibus in canonibus tribuitur, qui juribus, legibus patriis repugnat, cum independentia regni combinari non potest, adeoque juramentum, quo rex pontificibus canonicum honorem promittit, cum dignitate regia, majestate populi Hungarici conciliari nequit. Verbo : vel jusjurandum ex rituali desumtum cum juramento legibus praescripto convenit, vel non. Si prius : superfluum est, si hoc : nationi, regi injurium.

Ex his itaque rationibus, antequam modernus rex coronetur, diaetaliter et juramentum, et ritus in coronatione adhibendus examinari debet.

Si enim rituale a Kovachichio editum in coronatione regis nostri adhibendum sit, multa majestati regis, dignitati statuum injuria continet. Inter cetera conveniens non est, imo indignum, quod rex ter manum metropolitani exosculandam habeat ; injuria statibus haec a metropolitano recitata verba : „Sta et retine a modo locum tibi adeo delegatum per auctoritatem omnipotentis dei et per praesentem traditionem nostram, omnium scilicet episcoporum ceterorumque dei servorum et quanto clerum sacris altaribus propinquiorem perspicis, tanto ei potiorem in locis congruis honorem impendere memineris, quatenus mediator dei et hominum te mediatorem cleri et plebis remanere faciat."

c) Coronatio

Cum tempus, intra quod post mortem praedecessoris successor coronari debeat, praefixum non sit : nullum dubium, eatenus in moderna diaeta provisum iri.

§ 5. Religio

Siquidem diversam cives regni Hungariae religionem profiteantur, convenientius utique videtur, ut princeps vel neutrarum partium sit, vel vero cultum illum amplectatur, quem e diversis religionibus major pars sequitur.

§ 6. Residentia regis

Posita inseparabilitate regni ab aliis provinciis per regem Hungariae possessis[1] convenientior, ac Vienna, locus pro residentia regis concipi nequit. Pro securitate regni sufficit, si exequentis potestatis dicasteria in centro regni, membra vero illius Hungari sint.

§ 7. De potestate legislatoria[2]

Cum nullum felicitatis publicae objectum a legislatione abstrahi possit, optandum esset, ut omnis generis proprietarii suos in comitiis repraesentantes habeant. Sic apud nos multi privatorum fodinas metallorum possident, nullos tamen ad diaetam nuncios mittunt. Qui enim ex montanis liberis regiisque civitatibus, item ex comitatibus mittuntur nuncii, et raro objectorum horum cognitionem habent, et exiguo numero sunt. Porro praeter septem montanas

[1] A munka elején, az idevágó törvények ismertetésénél, szabatosabban fejezte ki magát Hajnóczy, amikor az egyazon uralkodó alá tartozó Magyarországról és az örökös tartományokról szólt.

[2] Az ebben a fejezetben írottakat vö. 67. s köv. l.

civitates in comitatibus etiam superioribus multa oppida et loca nulli jurisdictioni dominali subjecta, metallique fodinis provisa reperiuntur, quae hactenus jure suffragiorum non gaudebant.

Relate ad urbariales leges, cum his nexus inter dominum terrestrem et subditum stabiliatur, sine ipso de ipso leges ferre primis principiis juris socialis adversari videtur. Vel itaque subditi etiam suos in comitiis repraesentantes habere deberent, vel siquidem hoc eo usque locum habere nequit, donec rusticus proprietatis terrae capax sit, nullae urbariales leges condi, sed in singuli subditi libertate relinqui oporteret, quo velit migrare, et libere cum domino terrestri relate ad mutuas obligationes contrahere permittatur.

In merito contributionis dominos terrestres, adeoque horum nuncios non aliter pro repraesentantibus contribuentium habere possemus, quam si supponamus obligationes subditi erga dominum terrestrem, velut proprietarium terrae, ita esse definitas, ut quidquid oneris subdito relate ad publicum ex consensu domini sui terrestris, hujusque in comitatu ad diaetam delecti nuncii accesserit, tantum ex obligatione erga dominum suum illi defalcetur. Secus non potest cum justitia conciliari, ut sine ipso de ipso legis instar quidpiam sanciatur.

Ut rex in duobus, tribus comitiis interpellatus assensum suum ad condendam legem praebere debeat, ubi totius nationis repraesentantes legislativum corpus efficiunt, provisoria lege opus non est. Quia nationi volenti princeps citra periculum nil negare potest. Sed ubi systema feudale regnat, adeoque nobilitas contra exequentis potestatis ausus contribuentis, princeps vero contra nobilitatis ausus, itidem plebis defensorem agit, similis lex secus admitti nequit, quam ut rege a statibus in duobus, tribus comitiis quidpiam postulante vicissim et hoc in legem abeat.

§ 8. Potestas exequendi

§ 9. Jus indicendi comitia

Haereditaria successione introducta convenientius est, ut successor comitia indicat, quam palatinus.[1]

Ut autem certo periodica celebretur diaeta, legale quidem remedium adest in 49: *1*655[ti] fundatum, evoluto scilicet praefixo termino contributionem negandi. Sed cum 1mo hanc non is praestat, qui resolvit, — cum 2do obligatio nobilitati ex lege incumbens nunc raro necessaria sit, adeoque princeps, ut hanc exigat, pauciora fine indicendae diaetae motiva habeat, — cum 3tio militia stabilis a nutu regis ex integro pendeat, — cum 4to pleraque militiae hujus membra non ex legislativo corpore, sed huic subjecto sint, — adeoque in collisione inter principem et nobilitatem facilius priori velut plures favores concedere valenti adhaereant, — maxime vero 5to, cum contributionem praestantes principem, ut sui contra nobilitatem defensorem respicere soleant, — longeque 6to majorem numerum, ac nobilitas, efficiant, — hinc ut comitia inomisse celebrentur, nec periodicus illorum recursus ab exequente potestate impediri queat, aliud medium vix superest, quam ut vel nobilitas ipsa obligationem quampiam assumat, nisi in comitiis de novo stabiliatur, cum effluxu resolutorum annorum cessaturam, vel contribuentes, velut major

[1] Az 1485 : 3. tc. szerint ugyanis a királyválasztó országgyűlést a nádor hívja egybe.

regni pars, legislativae potestatis participem reddat; nam alioquin quoad primum ab anno 1518 ^{vo} usque 1681 ^{mum} in omnibus decretis sancitum legimus, quod a colonis, a portis pecuniarium subsidium, a dominis terrestribus vero vel insurrectio, vel intertentio militum, vel pecuniarium subsidium itidem a portis oblatum, obligatioque tam rustici, quam nobilitatis pro eodem semper tempore defixa fuerit, ac nonnisi ab anno 1715. obligatio coloni perpetua, nobilitatis vero tantum temporanea evaserit.

§ 10—11. Jus regis circa sacra[1]

Nulla ratio adesse videtur, cur Romam processus pro revisione mittantur, imo independentiae regni legislatoriae ejusdem potestati derogatorium est mandata, gratias ex dataria Romana acceptare. Optandum itaque esset, ut tandem relate etiam ad curiam Romanam legetenus independentia declaretur. Si vero adhuc praeconceptis opinionibus quidpiam concedendum est, quidquid vel Romae petitur, vel abinde provenit, semper medio consilii Hungarici placitum regium consequatur.

§ 12—14. Quoad religionem[2]

Speculativae diversarum religionum propositiones nullum cum scopo societatis civilis habent nexum, quod experientia ipsius patriae nostrae edocti sumus. Si enim numerum singulam religionem profitentium spectemus, vix in una plures bonos conjuges, patres, proles, patresfamilias, cives, vix pauciores deliquentes in hac, quam alia inveniemus; unde prono alveo fluit non dogmata intellectui nostro impervia, sed praecepta moralia et bonas leges in actiones nostras suum influxum habere. Quare, prout tabaccam, turcicum triticum, helianthos (Erdäpfel) ex America accepimus, nataleque solum fert, legem quoque confoederatarum provinciarum Americanarum in negotio religionis 1786to latam utinam adoptaremus, propriamque nobis redderemus. In gratiam lectorum, quibus ne fors ignota est, eandem hic latine versam adnectimus. [A következőkben leközli az Észak-Amerikai Egyesült Államok 1786-os vallásügyi törvényének szövegét latin fordításban.]

Si vero citra convulsionem status publici locum necdum apud nos habere possit, justum foret, ut cum praecepta moralia omnium in regno existentium cultuum eadem sint, adeoque basim, fundamentum eadem ratione tranquillitatis publicae agant, ministri quoque unius religionis, vel ut alterius, in legum favorem consequantur. Cum naturali enim justitia pugnat, ut dum eadem ratione salutem publicam procurant, in unius tantum religionis ministros omnia commoda redundent. Nec hic mens fundatorum obverti potest. Prouti enim minus aequum foret, si Augustanae confessioni addicti verbi gratia fundationes per Nadasdyos in comitatu Soproniensi in Horpacs, Lövő, Czenk etc. in favorem ministrorum ejusdem religionis factas, posteaquam praedictarum possessionum incolae omnes catholicam religionem amplexi sunt, pro se vindicarent: ita si ad trutinam justitiae reflexerimus, excusare vix possumus, quod a fundationibus per primos reges nostros, per alios item fundatores in favorem episcoporum aliorumque unius eotum in regno religio-

[1] A törvényismertető részben a 2. fejezet így tagolódik: § 10. Ius regis circa sacra, et quidem *a)* Quoad personas ecclesiasticas — § 11. *b)* Circa objecta ecclesiastica.

[2] A törvényismertető részben ez a 3 fejezet így tagolódik: § 12. Augustanae et Helveticae confessioni addictus. — § 13. Graeci ritus homines. — § 14. Judaeos.

nis ministrorum factis, posteaquam major pars incolarum aliam ab avita profitetur religionem, hujus ministros ab iisdem excludamus, imo per mutationem hanc reipublicae onere ministrorum catholicae religionis diminuto, integrum tamen favorem cum onere conjunctum his solis concedamus.

§ 15—19. De collatione beneficiorum ecclesiasticorum[1]

Legem 1518-vo in conventu Bacsiensi latam, ut majestas pinguiora beneficia apud se conservet, bonum foret ea ratione renovare, ut omnia vacatura majora beneficia ecclesiastica tamdiu non conferantur, donec parochiae et scholae, primum quidem catholicae, dein aliarum in regno existentium religionum sufficienter dotatae fuerint. Prae reliquis autem Graeci ritus non uniti popis providendum esset, cum ob horum nimium angustam rem familiarem, et cum hac conjunctam animi ruditatem plurima in rempublicam promanent incommoda.

Indignum etiam in genere est, ut qui et praeceptis, et exemplari vita sua plurimum ad tranquillitatem regno conservandam partim conferunt, partim conferre possunt, parochi scilicet omnium in regno existentium cultuum, necessariis vitae mediis destituantur, alii vero otiosiores omnium rerum affluentia abundent.

§ 20—27. De collatione officiorum[2]

Ubi exequens potestas, velut apud nos, in rege concentratur, necessarium esse videtur, ut in hujus arbitrio sit, quos voluerit ministros executivae potestatis deligere. Accedit ad haec, quod maxima pars nationis, rusticos intelligo, adhuc pauciores jurium suorum naturalium defensores, ubi collisio inter se et dominum terrestrem enasceretur, inveniret, si etiam altiora officia ab electione nobilitatis penderent.

Ne vero potestatis executivae administri in obversum constitutionis agere possint, necessarium mea opinione foret art. 2 : 1526^{ti} abrogare,[3] et in genere ex titulo 9 : I^{mae} statuere[4] neminem a rege officium consequentem citra formalem processum et convictionem ab officio amoveri posse. Dignitas principis conservatur, si in optione illius sit, quos exequentis potestatis ministros deligere velit, ast salus reipublicae deposcit, ut non juxta arbitrium principis, sed ad mentem legum officio suo ministri reipublicae defungantur, adeoque ex parte sua certi sint, quod propter adimpletum officium pro lubitu principis dignitate sua exui non possint.

[1] A törvényismertető részben ilyen című fejezet nincs. A fejezetek ott így tagolódnak: § 15. De collatione dignitatum. I. In genere, § 16, II. Ecclesiasticarum et quidem *a)* In genere, § 17 *b)* Archi et episcoporum, § 18, Abbatum et praepositorum, § 19. Canonicorum.

[2] Az első részben a 20—32-ig terjedő fejezetek (Collatio dignitatum civilium) így tagolódnak: § 20. *a)* in genere. § 21. *b)* Palatini. § 22. *c)* Baronum regni reliquorum. § 23. *d)* coronae custodum. § 24 *e)* supremorum comitum. § 25. *f)* Cancellariorum et cancellariae membrorum. § 26. *g)* De consilio et consiliariis. §27. *h)* De collatione officiorum Camerae Hungariae. § 28. *i)* Montanisticorum et monetariorum. §. 29. *k)* Tricesimatorum. § 30. *l)* Salis officialium. § 31. *m)* Curiae Regiae membrorum. § 32. *n)* Tabularum Districtualium.

[3] Ez arról szól, hogy a király, a nádort kivéve, az ország tisztviselőit bármikor leválthatja és helyükbe újakat nevezhet ki.

[4] Hármaskönyv I. rész 9. cím ; a nemesek négy fő kiváltságáról szól.

Intuitu supremorum comitum, ut possessionati in eo, cui praesunt, comitatui per regem deligantur, sufficiens in lege praesidium esse existimo. Comitatus enim in genere jure 36 : 1536ti sibi concesso uti, querimoniam apud regem deferre potest, majestas autem alium legalibus requisitis instructum nominare debet. Si vero ex sic dictis politicis rationibus comitatus dissimulet, seu potius si machinationibus illorum, qui auctoritate sua, favore populi abusi, quaerimoniam fieri impediunt : vel ipsis querelis legale remedium non ponatur, sunt casus innumeri, ubi singulus nobilium jura regni vindicare possit. Nam ad Tripartitum „legitime citatus et juris ordine convictus" necessarium esse puto, ut judex procedens, competens, legalis sit. Si supremus comes legalis non sit, nec officiales comitatuum ipso candidante restaurati legales dici possunt, adeoque semper illis incompetentia judicatus obverti potest, et exceptione facta tum judicatus condescendi, tum legalis exinde oppositionis ratio acceptari deberet.

Ubi vero nemo in comitatu deprehenditur, qui supremum comitem agere possit, ab exemplo 33 : 1574. in comitiis eatenus provideatur.

In genere autem injurium in naturales, imo in ipsas quoque patrias leges nostras esse videtur, quod licet cives statum etiam regni efficiant, ab omnibus tamen honoratioribus officiis per ipsas leges excludantur, sed magis adhuc excludi supponantur. Ut ad tuendam officii dignitatem, ad removendam, quantum fieri potest, corruptionem honorifica munera prae ceteris possessionati consequantur, justum, salutare est. Sed ignobiles, qui ingenio, virtute alios praecellunt, propterea a muneribus excludere, vel ut prius nobiles evadant, praetendere, genio saeculi nostri convenire non videtur. Nobilitas enim, ubi non possessionis cujuspiam donatione, velut olim, sed pergamena confertur, oneri potius pauperi impetranti, quam commodo est. Qui vero inter ignobiles simul opibus gaudent, illi alioquin, prout et nunc sit et olim factum, si adjunctae temporis locique rationes admittant, partim ob favores legetenus nobilibus concessos, partim ob vanitatem, nobilitationem sui quaerent, adeoque indultu eo, ut ignobiles etiam officiis admoveri possint, re ipsa nobiles vix quid amitterent.

§ 28. Quoad officia montanistica et monetaria

Officia circa haec objecta non sunt de genere illorum, quae eorundem administratores peculiari ratione, velut alia dignitate pollentes, patriae alligarent, imo ut ad majorem perfectionem cultura fodinarum, artesque eo necessariae evehi possint, aemulatio inter extraneos et patriae cives ipsa lege foveri debet. Quare ad spiritum legum ubivis manifestandum sufficere existimo, si cammergraffius Schemnitziensis et supremi inspectores Szomolnokiensis ac Nagy Banyensis Hungari possessionati sint, reliqui vero omnes tam possessionati, quam possessorio carentes et nationales, et extranei esse possint.

§ 31-32. De assessoribus dicasteriorum judiciariorum.
Eadem argumenta hic valent, quae ad §-um 20-um deduximus.

§ 33. De collatione officiorum militiarum.[1]

Apud omnes fere nationes Europaeas in statu militari etiam peregrini applicantur ; accedit, quod cum rex noster multarum aliarum etiam ditionum

[1] Az ebben a fejezetben irottakat vö. 73. l.

princeps sit, donec militia a Consilio Aulae Bellico pendere debuerit, evitari nulla ratione possit, ne praeter Hungaros alii etiam officia militaria consequantur. Sed si ad praeterita reflexerimus, neque fors expediret generalem exclusionem renovare. Multum extraneis in acceptis referre debemus. Marchionis Badensis, Montecuculi, Eugenii, Laudonii, et nunc novissime principis Koburg,[1] multorumque aliorum memoria apud nos sempiterna erit. Duces exercituum nascuntur, rari sunt, si magnum ingenium militare apud extraneum sit, cur illud exclusione suffocari ab altioribus deberet? Porro cum non obstantibus toties repetitis legibus, inde a sancti Stephani temporibus, semper aliquos extraneos officiis applicatos habuerimus, profecto expediret a generali exclusione supersedere et hujus loco certos limites potius ponere, et adhuc magis in ideniti, ut facilius extranei civitate donentur, civesque patriae reddantur.[2] Opinione mea

1. Ab omnibus officiis politicis, judiciariis, cameraticis, tam majoribus, quam minoribus, simpliciter extranei arcendi essent.

2. In montanisticis tantum a primis officiis; ita tamen, ut in montanistico — judiciariis soli nationales sint, quia jura universa nexum ad invicem habent, extranei autem facile spiritum legum peregrinarum inducerent.

3. In militari vero usque capitanei officium indiscriminatim, seu nationales, seu peregrini sint, applicari valeant.

4. Stabales ne possint esse, antequam civitate donentur.

5. Hungari efficiantur.

a) Si possessorium sibi comparent.

b) Uxorem e nationalibus ducant, vel

c) Decem annis in regno cum laude serviant, et juramentum in comitatu praestent. Hic alioquin defectus in legislatione mihi esse videtur. Necdum est lege definitum, per quot annorum habitationem quis Hungarus efficiatur. Praetenditur ex una parte, ut 20—30 annos hic morantes, imo etiam isthic, sed ab extraneo patre nati, bis mille aureos deponant, ut Hungari efficiantur, ex alia vero parte concivilitatis jura in liberis regiisque civitatibus, nulli extraneo et his consecutis Hungari jura nemini disputantur.

d) Penes legiones Hungaricas bellici commissarii, cassirii, annonarii natonales sint.

e) Exceptis casibus pure militaribus, officiales etiam extranei eo magis littera *d)* memorati quoad testamenta, successiones foris regni subsint.

f) In universitate professores scientias rei militaris traditurі constituantur, ut tam extraneorum in regno existentium proles, si velint, quam nationales, in regno erudiri possint.

[1] Az említettek: Badeni Lajos márki (1655—1707), császári tábornagy. I. Lipót törökellem, ún. „felszabadító háború"-jának vezére. — Montecucculi Raimond gr. (1609—1680), császári tábornagy, Zrínyi Miklós nagy ellensége, magyarországi gyászos katonai szereplésével éppen nem szolgált rá Hajnóczy dicsérő szavaira. — Savoyai Eugén hg., aki többszörös ragyogó győzelmeivel kiszorította Magyarországról a török hatalmat, de ugyanakkor a Rákóczi-szabadságharc leverésében is közreműködött. — Laudon Gideon Ernest br. (1717—1790), császári táborszernagy, akit Hajnóczy talán az 1789-es török háború fővezérségéért említ itt. — Frigyes Józsiás Coburg-Saalfeldi hg. (1737—1845), tábornagy, aki II. József török háborújában a császári sereg Havasalföldön előnyomuló balszárnyát vezette. 1793-ban Ferenc király a franciák ellen indított sereg fővezérévé nevezte ki.

[2] Értelmetlen mondat, föltehetően a nyomtatásnál kimaradt valami belőle.

§ 34. De relatione in numerum Statuum

a) In numerum praelatorum

Olim dum status ecclesiasticus monopolium omnium scientiarum habuisset, — dum systema feudale in pleno suo vigore fuisset, et in perpetua inter principem et vasallos suos lucta, unius arbitraria potestas semper verenda erat: diffiteri nequit, Statum ecclesiasticum doctrina sua, magis adhuc illa, qua eotum e canonibus suis gaudebat, independentia, fortissimum adversus unius dominatum populi fuisse praesidium. Sed nostra aetate, ubi campus scientiarum omnibus apertus est, ubi modus continendae intra justos suos limites arbitrariae potestatis non in opulentia potentiaque pauciorum civium, sed approximatione jurium singulae classis nationis civium cum alia collocatur, ubi legum ferendarum potestas non tantum nomine, sed re ipsa in multorum manibus est, adeoque abusus illius jam non facile metuendus sit, ubi non opus est, ut ausus seu principum, seu ferocium civium praetensis secretis Numae cum Egeria colloquiis cohibeantur, — ubi experientia edocemur, non dogmata transcendantalia pro ratione climatum differentia, sed praecepta moralia in ratione omnium hominum fundata, hisque pro ratione temporum et locorum accommodatas leges et tranquillitatem internam, et securitatem externam procurare, — in his inquam rerum adjunctis exiguum in statu ecclesiastico praesidium invenimus. Imo eum jurejurando capita ejusdem extraneo episcopo se obstringere, et in collisione legum patriarum cum legibus inibi latis vi juramenti sui patrias postponere debeant: necessario sequitur, eosdem legislatoriae in patria potestatis participes esse non debere. Accedit apud nos, quod diversarum religionum cultores habeamus, imo majori numero ab ecclesia Romano catholica dissentientes adsint. Horum omnium commoda in legislatione attendenda. Clerus Romano catholicus universorum a sua religione differentium jura ipsam existentiam praejudiciosam sibi putat, omnes a favore legum exclusos habere cupit, et quod reipublicae periculosissimum, nullas, ad quas consensum suum non praebet, obligantes, validas esse asserit, nec se illis obligari praetendit. Quare necessarium esse existimo, ut si legislatoriam potestatem ab omni extraneo influxu independentem reddere cupiamus, si legibus necessariam efficaciam communicare velimus, Status ecclesiasticus Romano catholicus nullam, vel ad summum archiepiscopi tantum ejusdem, in legibus condendis habeant partem.

§ 35. *b)* Baronum et magnatum

§ 36. *c)* In numerum nobilium

§ 37. *d)* De receptione extraneorum in indigenas

§ 38. *e)* De receptione in numerum liberarum regiarumque civitatum

Quo plura regni corpora nuncios ad comitia mittendi habent facultatem, eo, praesupposita tamen prius diaetae organisatione, meliores leges condi debere, eo facilius effectum eorum procurari posse opinor. Est enim naturae nostrae inditum, ut ubi jacturam etiam libertatis nostrae quampiam facimus,

[1] A monda szerint Numa római király elhitette a néppel, hogy törvényeit Aegeria nympha sugalmazza, ki minden éjjel megjelenik előtte.

lubentius feramus, si in consilium seu directe ipsi, seu per electos a nobis adhibeamur. Existimarem itaque e re publici esse, ut omnes civitates et oppida a jurisdictione dominali immunia in numerum Statuum cum voto et sessione referantur.[1]

§39. De collatione bonorum

§40. De privilegiis

Ut privilegia opificum pro arbitrio principis circumscribantur, abrogentur, cum aequitate vix conciliari potest, praesertim si, uti nostra aetate factum, contubernia semper novas et quidem multum eosdem gravantes taxas solvere debeant. Reipublicae interest, ut legetenus vel omnia contubernia abrogentur, vel ipsorum jura et obligationes per leges definiantur.[2]

§41. De sigillis regiis et expeditionibus

§42. De jure belli et pacis

Seu consensu, seu consilio tantum de lege regi opus sit, sufficiens in legibus provisio adest, ne rex citra consensum Statuum bellum ex ambitione sola moveat, adeoque respublica patiatur. Citra subsidia etenim tam pecuniaria, quam annonaria bellum geri nequit, praeterea tyrones statui debent. Subsidia vero 1 : 1504. et 12 : 1681. extra diaetam offerre vetitum ; ad tyronum autem statutionem juxta 63 : 1741. etiam Status non obligantur. Si itaque comitatus non ut legislativum corpus, adeoque a lege dispensare valens, sed relate ad ea, quae in comitiis definita sunt, ut exequens tantum semet respexerint, nihil hoc in passu libertati contrarium per principem tentari potest.

Ne autem id in futurum fiat, cum comitatus, uti 1 : 1504ti praecipitur, punire impracticabile sit, articulus potius 7 et 8-vus 1507mi uberius contra ministros libertati inimicum exequi volentes, dilucidandus.

Circa tyronum statutionem collectacula quidem impedienda non essent, sed si haec sufficientem numerum non deprehendant, neque extra diaetam per

[1] A 34—38. §-ok problematikáját a *B)* kézirat így foglalja össze : „*De receptione in numerum Statuum. a)* Praelatorum (An rex nouos episcopatus, praeposituras, abbatias, capitula erigere, et sic Status primi numerum augere vicissim sublatione ordinum voto et sessione in diaeta gaudentium, eundem Statum minuere?) — *b)* Baronum et magnatuum. (An rex numerum baronum augere possit? De comitiis et liberis baronibus seu sic dictis magnatibus. An in donatione vel consensu regis nulla, quod ignobilis in nobilem creatur, mentione facta, talis nobilitatem, praesertim si ob non purisatam statutionem possessorium boni haud adipiscatur.) — *d)* Liberarum regiarumque civitatum. (An rex, citra voti diaetalis collationem, villas, oppida, integros districtus camerales in libertatem asserere, id est independentes a Camera et dominio terrestrali reddere possit?)"

[2] „De collatione priuilegiorum. *a)* An Josephi IIdi donationales, armales, priuilegia valeant? *b)* Ex defectu statutionis bonorum collatio an valida? *c)* Domos in ciuitatibus constitutos ab omni taxa et solutione num immunitare liceat? *d)* Priuilegium ollae fortunae, lotteriae vtrum rex valide conferat, et num alii citra consensum lotteriae directionis per lusum res suas distrahere possint ; item num priuilegium monopolium sapiens, velut tabaceam ad exteras oras nonnisi medio directionis tabaccae Viennensis vendendi, validum. *e)* Ius coquendi salis nitri, in aliorum praeter Camerae bonis, num priuilegiotenus cuipiam conferre possit rex? *f)* An rex priuilegia pro noxiis habita praesertim praedecessorum tollere possit?"

comitatus tyrones resolvendi. Sic etenim legislativam potestatem in suo vigore conservabunt Status, rusticos velut favore legum munitos, sibi devinctiores reddent, imo ut magis patriae propitii evadant, occasionem, verbi gratia nonnisi erga capitulationem 6, 8 annorum tyrones resolvendo, nanciscentur.

§43. Jus indicendae insurrectionis

§44. Jus muniendarum arcium

§45. Ius legatos mittendi vel recipiendi

In genere leges de Hungaris ad legationes applicandis in eo defectuosae sunt, quod non requirant, ut possessionati sint, nec ut ex consilio Hungarico instructionem accipiant. Vix enim alicujus momenti familia in reliquis regis nostri provinciis invenitur, quae in indigenam apud nos recepta non sit, adeoque de plerisque legatis regiis dici potest, quod Hungari sint.

Quoad legatum ad portam Ottomannicam expeditum, sufficiens in legibus provisio adest. Si quid per alium, quam Hungarum, nec accepta praevie ex consilio Hungarico instructione conclusum, et sine publicationis expeditum fuerit, ad illegitima mandata referri debet, adeoque vim obligandi apud nos non habet. Quidquid enim alio, quam leges praescribant, canali sit, legitimum dici nequit.

§46. De jure cudendi monetam

Ut de omnibus iis, quae paragrapho hoc exposuimus, antequam diaeta celebretur, nihil provisorio modo statui possit, systema circa monetam in tota Europa assumtum non admittit. Simpliciter omnem extraneam pecuniam prohibere esset idem, ac commercium cum aliis gentibus impedire. Vicissim omnem extraneam pecuniam admittere, vel saltem nullam extra diaetam prohibere ansam extraneis daret omnem ligae insufficientis monetam ad nos mittendi. Sufficeret opinione mea primas tantum bases circa jus istud ad salvandam legislatoriam potestatem diaetaliter defigere, et in id eniti, ut aurum et argentum non cusum, excepta necessitate principis, haud efferatur, sed fabricantes extranei ad nos se conferant, et hic operentur, reliquum vero exequenti potestati, medio dicasteriorum tamen Hungaricorum effectuandum, committere.

§47. Circa educationem[1]

Objectum hoc re ipsa a sublata societate, ut reservatum principis tractatum fuisse, relate ad protestantes et Graeci ritus autem illorum arbitrio commissum exstitisse notum est. Plurimum in educatione situm esse omnibus constat. Methodum tamen docendi nimium indifferentem esse, vel inde liquet, quod viros in omni genere doctos penes singulam methodum enatos viderimus. Hinc in futurum etiam id exequenti potestati committendum tria tantum, quid docendum sit, ubi et unde docentes solvendi in comitiis definienda esse existimo. Circa methodum, quae sit mea mens, brevibus exponam.

Quantum fieri potest, in libertate professorum sit, quos libros pro cynosura assumere velint, ad summum in scholis tantum sic dictis nationalibus,

[1] Az ebben a fejezetben irottakat vö. Hajnóczynak egy nevelésügyi javaslatra irt megjegyzéseivel, *Iratok* 61. sz.

juxta quos tractanda sunt studiorum elementa, praescribantur. In scholis grammaticalibus, eo magis in philosophia, medicina et jure, liberum sit professori, quam velit, methodum eligere.

In locum Germanicae linguae enitendum, ut Hungarica substituatur, et ipsa Latina medio Hungaricae doceatur.

Interest enim reipublicae, ut cultura artium et scientiarum, quantum fieri potest, ad omnes etiam infimas hominum classes extendatur, quod lingua viva facilius, ac mortua efficitur. Inter linguas autem in regno usitatas, cum Slavica et Germanica diversas dialectos, Hungarica autem unam tantum habeat, praeterea natio Hungara majori numero in regno sit, ac singula alia apud nos civitate donata, Hungaricam jure meritoque reliquis anteponimus.

Nationales scholas singula religio habeat separatas: reliquae indiscriminatim tam relate ad docentes, quam discentes omnibus pateant.

Tam in universitate, quam academiis professores scientiarum militarium serventur.

In universitate etiam professor linguarum orientalium, praesertim Turcicae et Arabicae.

Cum viri litterati cosmopolitae esse soleant, sine ullo discrimine tam nationales, quam extranei professores esse possint, immo peregrini et insigniter docti magnis salariis ad nos alliciantur.

Quoad convictus plus in patriam inde incommodi enasci solere, multorum experientia edocti sumus. Maxima sunt 1-mo, quod cum illustriori tantum stemmate nati, vel opulentiorum familiarum filii potissimum eo poni soleant, difficulter praeconceptam opinionem, quod ex meliori lima formati sint, deponant. 2do quod ansa juveniles spiritus ebulliendi praescissa existente, eo majori cum impetu, dum exeunt, libertate, in quam justo tardius asseruntur, abuti soleant. Contra ea juvenes libertati mature assueti, moderatiores evadant. Effectus hujus asserti nostri in ipsis comitiis videmus. Qui praeteritorum comitiorum recordantur, non possunt satis mirari, quam modeste juventus nostra in relatione ad priora tempora se gerat, et quam paucos eosque exiguos excessus perpetret, cum anteriores diaetae his plenae fuerint.

Intuitu concursus docentium vix in effectum deduci potest ulla methodus, qua vel publico, vel candidato interdum injuria haud inferetur. Optima forsitan methodus est, quae in Germanicis protestantium universitatibus viget, ut scilicet unus singulae scientiae sit professor ordinarius pro emenso salario docere obligatus. Praeter istos autem singulos, et quidem, quo vult pretio docere, studiosis autem, quos malunt, frequentare liceat. Ubi demum cathedrae vacant, ex his extraordinariis professoribus, qui maximum partim ex frequentatione discipulorum, partim editione librorum sibi comparavit nomen, pro ordinario deligi solet.

Cum denique docentes exemplarem vitam ducere debeant, conjugatos caelibibus praeferendos et prioribus majora, quam posterioribus salaria assignanda, et in quantum quidem primi prolibus provisi essent, augmentum iisdem suppetitandum esse censerem.

§ 48. De censura librorum

Non datur certius arbitrariam intra justos suos limites continendi potestatem remedium, quam preli libertas. Hac singulus de patria bene mereri volens minimos ad majora ducentes ausus integrae nationi communicare potest. Quivis in officio constitutus omnium in se oculos attentos habet; ne

auctoritate sibi communicata abutatur, typographaea metuit. Sed ut omnem, cujus capax est, in publicum exerant utilitatem, omnes ingenii partus censurae expertes sint, oportet. Qui typo calumniatur, non quod imprimi curaverit, sed quod calumniatus sit, puniatur. Actiones exequentis potestatis, velut in totam rempublicam redundantes, a libertate hac nullatenus eximi debent. Haec libertas sola ad edocendam de commodis et incommodis suis nationem, adeoque exquirenda etiam, felicitatem suam prosequendi media aptissimam reddent. Sic libertatis oppressores capita sua non erigent. Art. 7 et 8 : 1507mi vix erit opus. Antequam malevolus suos fines vel praeparare bene possit, jam mediante prelo omnis in regno patriae civis attentus in eundem reddetur. Judices, velut censurae publici obnoxii, itidem in causis judicandis legum sanctimoniam tuebuntur. Honesti viri invidiae, calumniae secreto maxima cum vi operari queunti tantopere expositi non erunt. Ubi enim libertas preli res, quam in malam partem ignari, malitiosi interpretati sunt, in lucem prodit, et innocens vir adversarios suos profligat, dum ad causas calumniarum suarum publicandas eosdem provocat. Abusus, qui ex libertate hac enasci debent, longe minores sunt usu ex inde in rem publicam dimanante. Quoad actus publicos, prouti quis errorem omnibus communicare, tam facili modo etiam ab errore publicum ad frugem revocari potest. Idem valet de actionibus privatis, et si calumniam, dehonestationem sapiant, auctores, typographi, actione laesi conveniri possunt.

Accedit, quod si censuram admittamus, censorem judicem cogitationum, sequelarumque earundem constituamus, necesse est, quod absurdum utique est. Praeterea si typo edendum censurae obnoxium esse debeat, sermones publici praesertim e suggestu sacro dicendi adhuc majorem censuram, cum iis homines fortius, ac scriptis moveantur, semper praevie subire deberent.

Tam commoda, quam incommoda ex libertate preli in civitatem manantia vix melius et brevius exponi possent, quam Bürger in suo poëmate : Prometheus dicto retulit, quodve tam in originali, quam Hungarica versione lectori benevolo hic exhibemus : [A következőkben közli a költemény német eredetijét.]

Az egekből alig ére
Le a' setét Föld' színére
A' Prometheus' tüze,
Melly a' fénynek, melegségnek,
És minden elevenségnek
Eredete, 's eszköze:
Már némelly vigyázatlanok,
Sok fiatal oktalanok,
Kik a' jó intéseket
Gyermekessen meg-utálták;
Véletlenül meg-találták
Égetni a' kezeket.
Boldog isten ! e' szokatlan
Ujság miatt, melly hallatlan
Lármára kerekedtek,
Sok ostoba anya, apja,
Ostoba dajkája, papja,
Sok ostoba gyereknek,

A' klérus ludas tsergéssel;
Kan pujkás berzenkedéssel
Sikolt a' politzia.
Okosság e'? hogy tégedet
Élő istentől eredett
Tüz-láng, az ember' fia,
A' halandó meg-büntessen —
A' gondolat meg-köttessen
Ez az typographia.

Horváth Ádám[1]

§ 49. De criminae laesae majestatis

Cum art 7 : 1715. ad st. Stephani legem fiat provocatio, in hac autem etiam de conspiratione in regnum agatur ; cum 14 : I-mae,[2] qui se evidenter erigit et opponit contra statum publicum, regis et coronae infidelitatis notam incurrat ; — cum 7 et 8-vo 1507mi contra libertatem et commune bonum, atque statuta regni palam, publice et temerarie in consilio regio agere attentantes, tanquam libertatis regni proditores et turbatores a collegis suis deserendi, et ut infideles puniri praecipiantur, nullum omnino dubium est crimen laesae nationis in legibus nostris fundari. Sed duae hic difficultates occurunt.

Primum : quo actore similis libertatis regni turbator conveniendus sit? Lex dicit, quod assessores teneantur eum in proxima diaeta universis regnicolis manifestare. Videtur itaque collegam accusandi, actoratum assumere debere.

Secundo : Quo judice? Articulo 7-mo dominis praelatis et baronibus, ac ceteris regnicolis manifestari jubetur. Ergo ipsa diaeta judicem agere debebit. 26 : 1723tii vero causae articulares in Tabulam Regiam translatae, — convenientius etiam cum salute publica videtur esse, ut non ipsum legislativum corpus judex sit, ne judiciarii muneris oblitum legislatorem quoad actus etiam praeteritos agat, et singulo privato periculosum evadat. Accedit, quodsi Status judicare deberent, ipsius etiam principis velut legislatoriam potestatem cum Statibus communem habentis consensus in sententia ferenda necessarius esset, quo omnes laesae nationis actiones effectu suo destituerentur.

§ 49. Potestas Judiciaria.
a) Circa actus civiles.

§ 50. *b)* Circa delicta.

§ 51. De proventibus regiis. I. Proventus inalienabiles

§ 52. *a)* Lucrum camerae

§ 53. *b)* De metalli fodinis

Circa bona coronalia, praesertim autem metallifodinas, necessarium est certi quid statuere, ne proprietarii, velut Comes Andrássy, in possessorio suo

[1] Horváth Ádám nyomtatásban kiadott versei közt ezt hiába kerestem.
[2] Hármaskönyv I. rész 14. cím.

olim fluctuare teneantur,[1] ac praetextu coronalitatis, quod lubet fiscus, velut sub Carolo XI^mo^ in Suecia aggrediatur, casusque Patkulianus enascatur.[2]

In specie vero aurum lotum, ut industria circa hoc reconditum et improbo cum labore conjunctum naturae beneficium majus incrementum sumat, et cum seu fisco regio, seu fisco dominali per leges tribuatur, multi ab opere hoc absterreantur, eos vero, qui fortunae periculum faciunt, ad clandestinas legum transgressiones invitent, citra ullam omnino reluitionis desumtionem cuivis patere deberet.

§ 54. *c)* De sale

Rex monopolium salis habet. Elevatio pretii manifesta est contributio. Indignum praeterea est, ut hoc naturae beneficium ad primas apud nos hominis necessitates referendum integra natio solius regis gratiae debeat. Nec itaque absque consensu Statuum pretium illius defigendum esset.

§ 55. *d)* De tricesimis

Non possumus hic nostram velut cujusvis etiam boni patriae civis indignationem, quam ex articulo 2 : 1729 concepimus, dissimulare. Comitia eotum per sesqui annum durabant ; quatuor mensibus, an testes circa repartitionem contributionis ex evangelicis adhibiti juramentum decretale deponere debeant, disputabatur, et momentosissima objecta consilii, imo principis arbitrio commissa. Quare non potest sufficiens in futurum cautela circa formandos articulos adhiberi. Similibus enim legibus effectum est, ut independentia nostra tantopere depraedicata tantum in charta subsistat, et ministerium Germanicum nos pro volupe suo ludat. Nisi Deus ex machina veniat, seculis opus erit, donec nos ab eodem emancipare potuerimus.

§ 56. *e)* Bona coronalia

§ 57. *f)* Alii proventus regii inalienabiles

§ 58. II. Proventus regii alienabiles

§ 59. III. Reliqui proventus regii in legibus obvii

a) contributio

Hic esset unicus, certissimus et maxime securus modus realem, prout apud Anglos factum, nationi libertatem procurandi, subsidia nempe, citra obtentum occasione cujusvis oblationis aliquod postulatum denegando. Sed

[20] Nem tudtam kideríteni, mire céloz Hajnóczy. Comes Andrássy-n talán Andrássy Lipót gr.-ot kell értenünk, aki Hajnóczynak kortársa és a selmeci bányakamara tanácsosa volt. (*Nagy Iván*, I. 39. l. és Csucsomi, *A csikszentkirályi és krasznahorkai gr. Andrássy nemzettség történetére vonatkozó adatok gyűjteménye*. Rozsnyó, 1900, 57. s köv. l.)

[21] Patkul Johann Reinhold (1660—1707), livóniai nemes. Amikor az országot meghódító svéd kormány a korona jogára hivatkozva a nemességet birtokától meg akarta fosztani, Patkul fellépett a törvények védelmében. Bíróság elé idézték, de megszökött, s ettől kezdve XI. Károly svéd király ellenségeinél, Nagy Péter orosz cárnál, II. Ágost lengyel királynál szolgált, s diplomáciai téren sokat tett a svédek elleni szövetség létrehozására. 1706-ban II. Ágost kiszolgáltatta XI. Károlynak, aki kegyetlen módon kivégeztetette.

donec maximam partem contributionis illi ferent, qui in legislatione nullas partes habent, donec nobilitas obligationem olim onerosam, nostra aetate vero ad invidiam eidem procurandum studio haud desideratam in aliam non commutaverit, donec systema feudale nostrum systemati reliquarum Europae nationum accommodatum haud fuerit, realis libertas, id est non nisi propriis per omnia legibus parendi, sperari vix potest.

Lotteria, velut maxime infimae plebi imposita contributio, etiam hac de causa absque consensu Statuum introduci potuit.

§ 60—63. *b)—e)* De diversis proventibus regiis

Prouti recentiori tempore camera regia taxas civitatum in praetensionem sumsit, et effective incassat : ita, ne forsitan in futurum titulo marturinarum, collectae, librarum denariorum, cibrionum quidpiam postuletur, necessarium esset omnes species proventuum ad principem spectantium cum obligatione eatenus regi incumbente definire, ut si quid extra eosdem non habito praevio Statuum consensu postulatum fuerit, tanquam illegitimum mandatum seponi possit.[1]

§ 64. De expensis regiis

§ 65. De ratiocinio proventuum regiorum

Donec a principe augmentum contributionis non petitur, et omnibus hactenus existentibus necessitatibus publicis satisfit, nulla videtur sufficiens causa, cur de proventibus regiis, quonam erogatis, rationes postulentur. Sed vicissim, ubi proventus ordinarii una cum contributione non sufficere praetenderentur, status in contribuentes injurii forent, si antequam perceptionem omnium proventuum publicorum cum erogatione combinent, necessitatemque augendorum subsidiorum videant, contributionis augmentum resolverent. Id unum necessarium est, ut omnes species proventuum publicorum per Cameràm Hungaricam tractentur, haec autem nullam cum Camera Aulica correspondentiam foveat. Experientia enim edocti sumus correspondentiam lege praescriptam quidem, sed effective in dependentiam commutatam fuisse.

§ 66. De juribus majestaticis in genere

Ut rex illico post mortem praedecessoris coronetur, fieri nequit. Ut usque coronationem nulla jura majestatica exerceat, bono ordini repugnat. Fundamentalis itaque nobilium libertas, quod non nisi legitime coronato principi subsint, eo sensu explicanda esset, ut nonnisi quoad reges intra defi-

[1] *B :* „De prouentibus regiis. 1. Vtrum dent ur inalienablies et quidem : *a)* luc rum camerae et contributio ; *b)* metalli fodinae auri et argenti ; *c)* urburae omnibus metallicis ; *d)* liquefactio auri et argenti ; *e)* de auri lotura ; *f)* sal (Num sit inaleanabilis prouentus regius? Pretium an rex pro arbitrio defigit?); *g)* tricesima (Num inalienalibus, an donari, inscribi, exarendari possint? Rex tricesimam pro lubitu augere possit?) ; *h)* dona coronalia (quid per liberas, regiasque ciuitates intelligatur? Dominium Manersdorf seu Sárfenék, vtrum inalienabile? Tata, Komárom, Sámbok, Solmar, Keszö an coronale? Bona coronalia licetne in perpetuam arendam elocare? — 2. Prouentus regii alienabilis : *a)* An in libertatem, idest a Camera independentia, quin tamen dominum terrestrem habeant, reddi possint bona cameralia? — *b)* Vtrum et de quibus prouentibus regiis status rationes exigere possint? — *c)* An rex pro lubitu prouentus regios quo velit, disponit, vel Status id determinent."

gendum lege tempus coronationem, et juramenti depositionem negligentes, locum habeat.

Objiceretur quidem, quod posteaquam contributio — et perpetuus miles stabilis evaserit — ab officiis amotio juxta 2 : 1526ti semper locum habeat, — ipsi judices a rege constituantur, adeoque si in causis fiscalibus se regi difficiles praestent, vigore ejusdem 2 : 1526ti periculum amotionis subeant, et sic proprietas singulorum vacillet — proventus omne publici a solo nutu regis pendeant, adeoque solita in Anglia lista civilis apud nos ignota sit — unicum sub initium singuli regiminis restituendae amissae libertatis praesidium in *Tripartito:* „Nobilis nonnisi legitime coronato principi subest"[1] adhuc superesse, et de hac vigore 8 : 1741mi velut fundamentali lege, ne quidem in comitiis aliud quid statui posse.

Sed reponitur, nec haec ad continendam arbitrariam, si rex eadem uti velit, potestatem sufficiunt, et anarchiae sub initium singuli regiminis evitandae causa ordo quispiam in regendo stabiliendus. Libertas autem nunquam, saltem non diu, amitti potest, si integrae nationi et non privilegiatis solum classibus communis sit. Princeps longa serie annorum seculo indiget, donec omnem suffocare possit libertatem. Natio de viribus suis edocta momento eandem recuperare potest.

§ 67. De confoederationibus

Medio aevo, ubi reges numerosum militem alere non poterant, sed quandocunque oestro ambitionis incitati bella gerere cupiebant, nobiles in adjutorium sumere debebant, ab horum autem mandatis in ipso bello subditi pendebant ; ubi reges pacta cum clero et nobilitate conventa violare volentes excommunicatione, anathemate ab episcopis Roma pendentibus perculsi inermes facile reddi poterant : clerus et nobilitas communem in similibus occasionibus causam fovens plenariam sui subjugationem impedire facile poterat. Sed posteaquam reges subditos in bonis suis maxima ex parte in libertatem asseruissent, successive perpetuum militem introduxissent, clero per litteras in omnibus regionibus ac ad omnes classes hominum prelo mediante extensas fulmen ereptum fuisset : nobilitas et clerus ad tuendum systema feudale fortius remedium non deprehendit, quam ad extraneos principes recurrendo. Finis perpetuae hujus luctae erat oppressio omnium, apud paucos omnium in libertatem assertio.

Eadem fors etiam nos mansura videtur. Quaeritur, quaenam eligenda? Extraneorum principum guarantiam quaerendo, velut Polonia et Svecia, perpetuum eorum essemus ludibrium. Praestat itaque posterius amplecti. Communis autem omnium libertas, adeoque firma regni constitutio et ab omni Germanici ministerii influxu independentia vix prius sperari potest, quam introducta ex una parte onerum communium aequalitate, ex alia extensa in omnes proprietatis terrae capacitate et cum hac conjungenda officiorum consequendorum facultate, extensa item cardinali in natura societatis civilis fundata libertate : „*non citatus non convictus haud capi etc. possit*" ad omnes fundi immobilis, seu in domo, vinea, terra exstirpatitia etc. consistat proprietarios, abolitis in quibus pars et judex in una persona concentratur foris, et quod omnium horum prodromus esse deberet, admissa illimitata preli libertate. Nobilitas realium suarum libertatum naufragium haud patietur, imo cum

[1] Hármaskönyv I-rész 9 cím 4. §-a.

eandem ad milliones hominum extendat, firmiorem reddet, nec status ad tuenda jura sua sic dictis m e d i i s t e r m i n i s indigebunt. Videamus per partes. Si omnis nobilium libertas in non praestatione onerum alios manentium consistit, eotum perpetuo in anxietate nobilis esse debet, ne quamprimum princeps, non quid facere debeat, sed quid possit, reflexerit, et hujus et omnium reliquarum libertatum ope militis perpetui, imo proprii subditi jacturam ferat. Libertas itaque nobilis a bonitate principis, non a bonitate constitutionis pendet, non obstantibusque omnibus legibus commissionem Eperiessensem,[1] vel saltem abductionem sui ex regno, ut primum liberius loquatur aut scribat, velut cum Franyo et Uzsovics factum,[2] semper metuendam habebit. Sed si libertas in participatione legislatoriae potestatis in impossibilitate amissionis libertatis suae, secus quam autore judice, in faciliori ad honorifica reipublicae officia applicatione consistit, admissione praemissorum nobilitatem in his etiam se magis firmaturam censeo. Etiamsi omnis spem ex lege conceptam industria sua terrae proprietatem consequendi, adeoque indivulso nexu cum ea conjunctum in legislationem influxum habuerit, tamen semper nobilitas maximam in legislatione partem retinebit. Paucis tam beatis esse licebit, ut proprietatem terrae consequantur, spes autem omnes eriget, spiritum libertatis in omnes classes propagabit. Plura itaque semper nobiles vota habebunt ac ignobiles. Praeterea per indirectum ignobiles excludi possunt, ne eligantur in nuncios, quantitatem scilicet jugerorum determinando, quam ablegatus proprio jure possidere debet.

Quod attinet officia, cum vota semper plura nobilium futura sint, sed magis adhuc nexus cum illis, quorum favore obtinentur, denique opes plurimum conferant : hic etiam rarius ignobiles munera consequentur, vel si eo ingenio, virtute, aut etiam adulatione semet evexerint, velut hactenus, vanitate, ambitione ad impetrandam nobilitatem ducentur.

Maxime essentialis vero libertas, ne quis, nisi judicialiter convictus, capi, detineri, executionem pati possit, si ad omnes proprietarios fundorum immobilium extendatur, firmiores adhuc radices aget. Cujusvis enim hac libertate pollentis intererit communem cum nobilitate causam agendi.

Interim fateri debeo, cum praemissa fundamentalem regni constitutionem mutent, adeoque ut firmitatem, stabilitatem suam consequantur, tempore indigeant, ad sanctimoniam denique legibus conciliandam ex uno extremo ad aliud repente prolabi cautum sit ; cum etiam postulari nequeat, ut major pars nobilitatis praeconceptas a saeculis de libertatibus et praerogativis suis exclusivo jure habitis opiniones illico dimittat, ex alia parte vero, si servituti assueta plebs uno ictu in plenam libertatem asseratur, metuendum esset, ne cervicem erigat, sibique jam omnia licere putet : sufficere censeo, si his comitiis unum nobilitas respectu onerum gressum faciat, et unum passum ad libertatem subditis admittat.

Onus, quod nobilitas nunc in se assumendum haberet, esset cassa domestica, saltem pars illius. Iniquum alioquin est, ut hanc solus rusticus ferat.

a) Ablegati in comitiis pro tuendis nobilium praerogativis mittuntur. Justum itaque, ut nobiles eosdem solvant. Objectio, quod etiam de conservatione plebis hic agatur, praetensionem justam non reddit. Nisi enim sup-

[1] Az 1687-es Caraffa-féle eperjesi vértörvényszéket érti, melyet az 1687 : 6.tc. nevez így : Commissio Eperjesiensi seu delegatum judicium.

[2] Franyó Remig piarista szerzetes 1788-as felségsértési perére l. II. 369. l. 1. jegyz. — Uzsovichra nem találtam adatot.

ponamus ex obligationibus subditi erga dominum terrestrem post singulam diaetam tantum defalcatum esse, quantum oneris publici eidem accessit, nisi in diaeta hac notabilem oneris publici relaxationem obtineat rusticus, vix dici potest in illum ex comitiis commoda redundasse. Sine diaeta enim etiam plus oneris non tulisset, solutione diurnorum vero gravatus non exstitisset. Obviam iretur hac ratione perpetuae malevolorum obtrectationi, quod diurnorum causa negotia protrahantur. Sequelae autem, si diurna ablegatorum comitatensium per nobiles solverentur, nisi omnia me fallent, eaedem, quae in Anglia forent, ut honorificum nunciorum munus opibus, studiis alios antecellentes, praesertim si etiam sic dicti magnates in persona propria jus suffragii non habuerint, gratis assumant.

b) Ut causae nobilium in sedibus judiciariis revideantur, rustici vero diurna solvant, nec hoc cum justitia conciliari potest.

c) Item nobilibus pauperioribus ob delicta in captivitate existentibus praestita intertentio eandem subit crisim.

d) Sed nec excusari potest, quod magistratuales pro securitate nobilis velut ignobilis operantes a posteriori tantum salaria accipiant.

Relate ad passum libertatis rusticis tribuendae sufficere nunc censeo, si in his comitiis[1] liberam transmigrandi, quo velint, consequantur facultatem, dominis terrestribus autem, quibus maluerint, conditionibus eosdem assumere liceat. Sic illimitatum in proprietate sua domini terrestris jus firmaretur, rustici autem vix paterentur. Benigniores proprietarii meliores subditos nanciscerentur, et mali suae severitatis poenas luerent. Scimus, ubi juxta contractus reguntur subditi, et horum sortem esse meliorem, et dominos terrestres suum accuratius consequi. Ad evitandas solummodo omnes ambiguitates necessarium esset, ut nativa rustici vel Hungarica lingua in praesentia magistratualis personae contractus conficiantur, et eo tantum fine ut nihil ambigui contineat, in congregationibus comitatus, vel sedibus judiciariis revideantur.

§ 68. De regina

Ne olim sub praetextu coquinae regiae, prandii et coenae a civitatibus reginis dari obligatae praetensiones quaepiam formentur, necessarium forsitan esset bona coronalia specifice cum omnibus appertinentiis legetenus exprimere, dignum vero, ut bona olim ad coquinam regiam spectantia vel aequivalens illorum, reginis jure inalienabili assignentur.

§ 69. De principibus regiis masculis

Quascunque de archiducibus Austriae, qui officiis publicis regni defungebantur, habemus leges, semper cum consensu Statuum iisdem munera publica collata esse legimus. Locumtenentis regii officium, siquidem cum palatini connexum foret, gerere nequeunt.

Ad palatini vero officium candidari ex lege non possunt : quia

a) Ipse contextus juramenti in corpore juris pro palatino praescripti secum fert, ut unus e Statibus regni eligatur.

[1] Hajnóczynak ez a megjegyzése, mely nyílt utalás az 1790-es országgyűlésre, mutatja, hogy mindezt nem írhatta 1789 legvége előtt, vagyis mielőtt József császár az országgyűlés egybehívását meg nem ígérte.

b) Electio debet esse libera, quae tamen si princeps regius candidetur, vix locum habet.

c) Accedit, quod moderni principes regii necdum perfectam attigerint aetatem, 33 : 1638. et 75 : 1647. vero supremi comites minorennes esse vetentur, palatinus autem juxta 76 : 1659. comitatus Pest Pilis et Solt supremus comes sit.

d) Denique candidatio regii principis vel ex eo locum non haberet, quod indecorum esset principem regii sanguinis in collisionem cum aliis candidatis e medio Statuum et Ordinum depromptis ponere.

Sed alia quaestio est, num e re publici sit, unum ex principibus regiis nunc palatinum creare? Si pro futuro ne princeps regius sit, lege prospectum fuerit, si archidux palatinus et supremus armorum praefectus fuerit, et omnes praefecturas confiniarias ac Transylvaniae sibi subordinatas habuerit, prout vi legum alioquin palatino competeret, in his temporum adjunctis utique optandum foret, ut unus ex archiducibus a Statibus expetatur, et communibus votis eligatur.[1]

§ 70. De principibus regiis feminis

Omnes habent jus successionis. Dignum itaque foret, ut dum nubunt, statibus id per regem notitiae detur, ubi vero immediatam successionem habent, juxta Albertinam legem[2] cum consensu Statuum conjuges nanciscantur. Oportet enim, ut Status sibi olim imperaturos, vel influxum quempiam ex natura matrimonii in regimen habituros noscant et consulantur.

19.

[1790 december közepe]

Levél II. Lipót császárhoz

Martinovics Ignác röpirata

A röpirat tartalma: [I.] *A Habsburg-birodalom kül-és belpolitikai helyzete II. Lipót trónraléptekor.* [II.] *Lipót politikájának hibái,* [II. 1.] *Belgiumban,* [II. 2.] *porosz vonatkozásban.* [III.] *Az uralkodót tanácsosai tudatosan félrevezetik, főleg a belga kérdésben.* [IV.] *Ezek a tanácsadók az ellenséggel cimborálnak, s a hű alattvalókat távoltartják az udvartól.* [V.] *Felhívás az uralkodóhoz nézzen a körmére tanácsadóinak és jobban válogassa meg munkatársait.*

Martinovics sk. írása : O. L. Vertr. A. 49. fasc. I. köteg 58—50. fol. — A Kir. Táblán készített kivonatos latin fordítása: *uo.* 48—57. fol.

Martinovics itt közölt röpiratának kézirata elfogatásakor, 1794 júliusában került a rendőrség kezére. Többi lefoglalt iratával együtt ezt is átadták a bécsi vizsgálóbizott-

[1] Mindez, amit Hajnóczy a megválasztandó nádor személyéről mond, azt mutatja, hogy ez Sándor Lipót főherceg nádorrá választása, azaz 1790. nov. 12. előtt íródott. A főherceg jelölésére vonatkozó első indítványt különben Splényi Mihály br. tábornok tette, 1790. ápr. 12-én. Az országgyűlés egybehívása után ez ügyben számos tanácskozás történt. (L. *Sándor Lipót iratai,* 38. s köv. l.)

[2] 1439 : 20. tc.

ságnak, majd a Kir. Curiának, — azonban egyik sem méltatta különösebb figyelmére. Az ügyész a vádiratban (l. II. k. 372. s köv. l.) meg sem említi ; a per mellékleteihez sem csatolták.

A röpirat megírásának körülményeit nem ismerjük. A megírás időpontjául feltüntetett november 15-ét (II. Lipót pozsonyi koronázásának napja), nyilván csak a hatás kedvéért választotta Martinovics, s belőle csak annyit következtethetünk, hogy a röpirat a koronázás körüli időben keletkezett. De van egy közelebbi fogódzónk is, magában az iratban. Martinovics beszél a hágai kongresszuson kötött megállapodásról (345. l. 3. jegyz.). Nagy-Britannia, Poroszország, Hollandia és Ausztria képviselői 1790. december 10-én írták alá Belgium ügyében a megállapodást, — a röpirat tehát ez előtt nem íródhatott. Minden valószínűség szerint december közepén, 15—20. körül készült.

Nyomtatásban a röpirat nem jelent meg, s arra sincsen adatunk, hogy kéziratos alakban terjesztették volna.

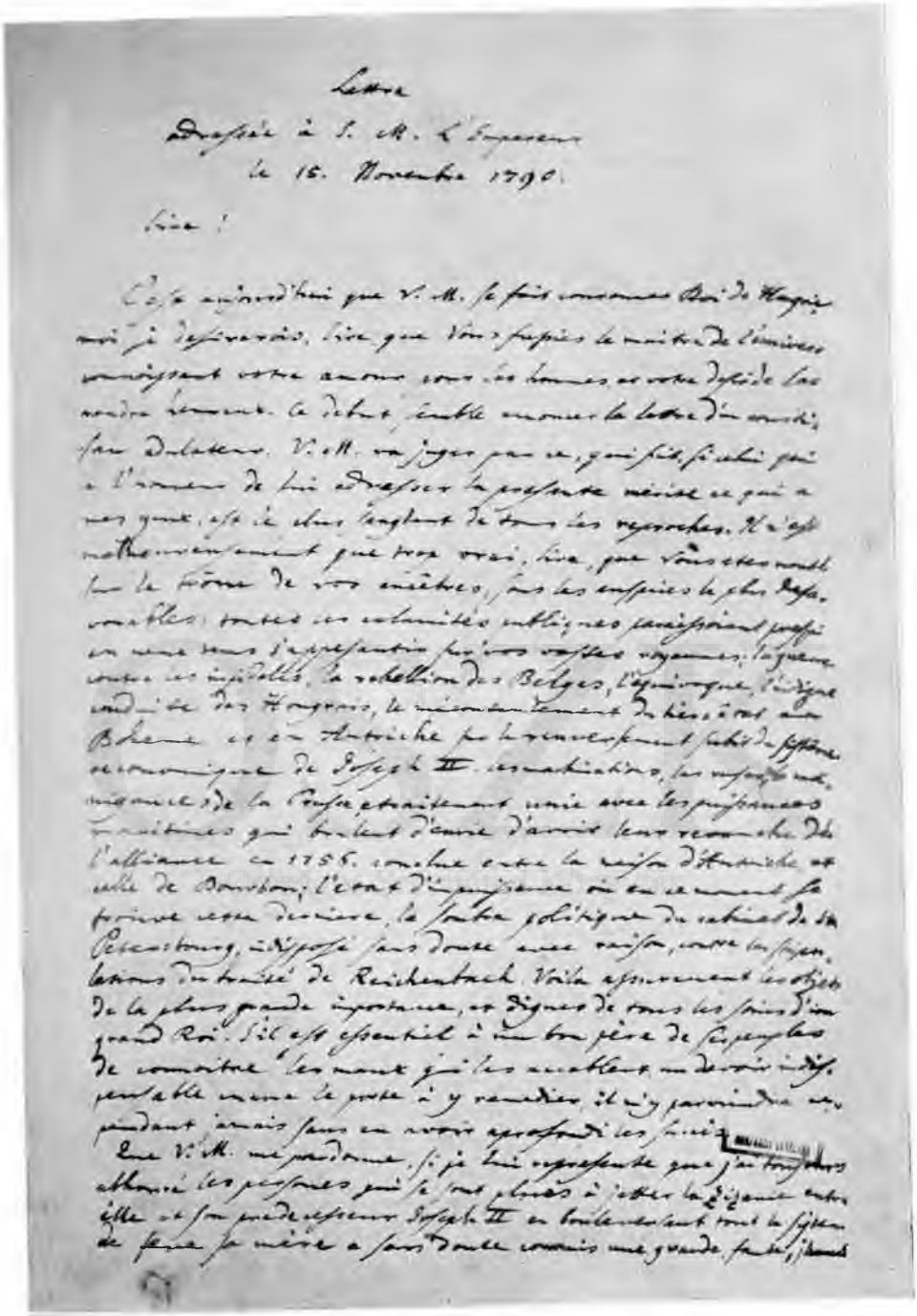
Lettre
adressée à *Sa Majesté* l'Empereur
le 15. Novembre 1790

Sire!

[I.] C'est aujourd'hui que V. M. se fait couronner roi de Hongrie ; moi je desirerois, Sire, que Vous fussiez le maître de l'univers, connoissant votre amour pour les hommes, et votre désir de les rendre heureux. Ce début semble annoncer la lettre d'un courtisan adulateur. V. M. va juger par ce qui suit, si celui qui a l'honneur de lui adresser la présente, mérite ce qui, à mes yeux, est le plus sanglant de tous les reproches. Il n'est malheureusement que trop vrai, Sire, que Vous êtes monté sur le trône de vos ancêtres sous les auspices le plus défavorables: toutes les calamités publiques paraissoient presqu'en même tems s'appesantir sur vos vastes royaumes ; la guerre contre les infidèles, la rebellion des Belges, l'équivoque, l'indigne conduite des Hongrois, le mécontentement du tiers État en Bohême et en Autriche sur le renversement subit du sistème oeconomique de Joseph II., les machinations, les ruses, les manigances de la Prusse, étroitement unie avec les puissances maritimes qui brulent d'envie d'avoir leur revanche de l'alliance en 1756 conclue entre la maison d'Autriche et celle de Bourbon ; l'état d'impuissance où en ce moment se trouve cette dernière, la sombre politique du cabinet de St. Petersbourg, indisposé, sans doute avec raison, contre les stipulations du traité de Reichenbach.[1] Voilà assurément les objets de la plus grande importance, et dignes de tous les soins d'un grand roi. S'il est essentiel à un bon père de ses peuples de connoitre les maux qui les accablent, un devoir indispensable encore le porte à y remédier, il n'y parviendra cependant jamais sans en avoir aprofondi les succès.

[II.] Que V. M. me pardonne, si je lui représente, que j'ai toujours abhorré les persones, qui se sont plues à jetter la zizarie entre elle et son prédécesseurs. Joseph II, en bouleversant tout le système de feue sa mère, a sans doute commis une grande faute ; j'aurais desiré que Vous eussiés profité de cette leçon, Sire, car on a cruellement induit V. M. en erreur, en lui persuadant

[1] Az 1790. július 27-i reichenbachi szerződésben II. Lipót megegyezett II. Frigyes Vilmos porosz királlyal, és kötelezte magát a II. Józseftől kezdett török háború területi nyereség nélküli befejezésére ; váratlan megegyezése a törökkel szintén hadban álló II. Katalin cárnőt igen kellemetlenül érintette.



Lettre
Dressée à S. M. L'Empereur
le 15. Novembre 1790.

Sire!

C'est aujourd'hui que V. M. se fait couronner Roi de Hongrie ; j'espérois, Sire, que Vous suspendriez la cruauté de l'hiver, prolongeant votre amour pour les hommes et votre désir de les rendre heureux. Le début semble annoncer la bonté d'un cœur sensible. V. M. en jugera par ce, qui suit, si elle veut bien me permettre de lui adresser la présente missive, ce qui a mes yeux, est le plus saillant de tous les reproches. N'est-il malheureusement que trop vrai, Sire, que vous êtes seul sur le trône de vos ancêtres, sans les conseils les plus désintéressés, toutes les calamités publiques paroissent presque sous vos auspices, vous représenter pour vos vastes royaumes, la guerre contre les infidèles, la rebellion des Belges, l'épuisement, l'indigence des Hongrois, le mécontentement des états en Bohême, et en Autriche par le renversement subit de système économique de Joseph II. les malheureux, les mécontents de la Prusse, étroitement unie avec les puissances maritimes qui tirent d'avance leur remède de l'alliance en 1756. combien entre la raison d'Etat de celle de Bourbon; l'état d'impuissance où en ce moment se trouve cette dernière, la fatale politique du cabinet de St. Petersbourg, disposé sans doute avec raison, contre les stipulations du traité de Reichenbach. Voilà apparemment les objets de la plus grande importance, et dignes de tous les soins d'un grand Roi. S'il est essentiel à un bon père de ses peuples de connoître les maux qui les accablent, un devoir indispensable même le porte à y remédier, il n'y parviendra cependant jamais sans en avoir approfondi les sources.

Que V. M. me pardonne, si je lui représente que j'ai toujours admiré les peines que se sont prises à jetter la zizanie entre elle et son prédécesseur Joseph II en brûlant tout le zèle de sa mère a sans doute connu une grande partie, [illegible]

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

qu'en suivant une marche opposée à celle de feu frère, elle s'attireroit l'affection et la confiance de ses peuples.

[II. 1.] L'événement a déja prouvé le contraire aux Pays-Bas, où la première déclaration du 2. Mars 1790,[1] qu'on avait surpris à la religion de V. M. a fait plus de tort à ses véritables intérêts, que toutes les réformes et innovations de son prédécesseur ; cette déclaration dont les principes sont calqués sur ceux qui se trouvent dans le plan d'organisation du conspirateur S e c r é t a n, gouverneur du fils du d u c d ' U r s e l,[2] a fait la plus forte impression sur les esprits, et la circonstance touchant S e c r é t a n, peut-être vérifié par le procès de ce scelerat, qui doit être déposé au conseil de guerre à Vienne, et qui d'ailleurs a été imprimé et rendu publiquement à Bruxelles.

[II. 2.] La conduite molle, timide et malassurée du ministre de Vienne vis-à-vis de celui de Berlin a achevé de ternir l'état du règne de V. M. Ceux qui en votre nom, Sire, ont signé la convention de Reichenbach se sont couvert d'un opprobre éternel; toutes les personnes sensées et jalouses de la gloire de sa maison, rougissent du pitoyable rôle que ses Messieurs ont joué sur les frontièrs de la Silésie, en s'enonçant avec plus de dignité, en soutenant plus fermement les droits et l'honneur du plus puissant potentat de l'Europe, en ne souffrant surtout, qu'un roi de Prusse se serve de l'expression indécente „j'entens . . .", et parlant de V. M. ils auroient au moins fait ce qu'on avait droit d'attendre des représentans du chef de la maison d'Autriche et de V. M. : n'en aurait pas moins conservé la paix à la Monarchie, j'ai des preuves autentiques, et vos ministres, Sire, s'ils étaient tant soit peu dignes de l'être, auroient dûs les avoir à bien plus forte raison, qu'il n'a jamais été ni de l'intention, ni même de l'intérêt de la Prusse de Vous déclarer la guerre ; il fallait opposer à ses menaces une conduite ferme et vigoureuse, et surtout ne point abandonner votre alliée, l'imperatrice de Russie, — démarche aussi contraire à la bonne foi, qu'a la saine politique.[3] Étroitement unie avec cette Cour V. M. aurait pu braver impunement toutes les rodomontades prussiennes. F r i d é r i q u e G u i l l a u m e n'ose attaquer la Russie, lors même qu'elle n'a plus à espérer des secours de V. M. Auroit-il osé se mesurer avec elle, lorsqu'il avait à craindre et l'empire d'occident et l'empire du nord? Vos ministres pouvaient-ils se dissimuler d'ailleurs, que d'un allié joué et trahi, on se fait le plus souvent un ennemi irreconciliable ; ils répondront peut-être, que cette défection s'est opérée du consentement de la Russie. Mais, Sir, n'étoit-il pas honteux de la demander ce consentement, et les suites en seront-elles moins funestes? Trois objets principaux, Sire, sont la base de Reichenbach : 1° La restitution des conquêtes turques. 2° L'abandonne indirecte de l'alliance de la Russie.

[1] II. Lipót mindjárt trónraléptekor, 1790. márc. 2-án, kiáltványt intézett a belga fölkelőkhöz, melyben megígérte a régi állapotok visszaállítását és felszólította őket, hogy térjenek vissza hűségére. (Közli magyar fordításban : *Hadi és más nevezetes történetek.* 1790. II. 361—362. l.)

[2] Secrétan Philippe, korábban az Ursel hg.-i családnál nevelő, a belga nacionalista mozgalom egyik vezéralakja. Az ellene lefolytatott felségsértési per irodalmát l. Pirenne Henry, *Bibliographie de l' histoire de Belgique*, Bruxelles, 1931.

[3] Érdekes egybevetni Martinovics itteni külpolitikai állásfoglalását az 1792-ben írt *Nyíltlevél Ferenc császárhoz* mondanivalójával. (L. 819. l.) A reichenbachi szerződést, ahogy általában a poroszokkal való együttműködést, ott is élesen elítéli, de míg 1790-ben a II. Katalin cárnővel való szövetség mellett tör lándzsát, 1792-ben Ausztria nagyhatalmi állása érdekében franciabarát, porosz- és oroszellenes politikát sürget. További különbség, hogy míg itt Lipót tanácsosait hibáztatja, ott már magát az uralkodót.

3° L'intervention de la Prusse dans la garantie de la constitution belgique concertée avec les puissances maritimes . . . On pourrait encore passer aux plénipotentiaires autrichiens d'avoir souscrit aux deux premiers articles, et même à celui du rétablissement du statu quo strict avant la guerre, — quoique le trésor et la population de la Monarchie ne se trouveront jamais être dans ce statu quo strict . . . Mais comme si tout avait conspiré dans cette fatale négociation contre le Cabinet de Vienne, Messieurs Reuss[1] et de Spielmann,[2] non contens d'avoir fait perdre d'un trait de plume tant de provinces conquises au prix du sang de tant de fidèles sujets, non contens d'avoir scandalisé toute l'Europe par l'abandon de la Russie, ils ont portée la faiblesse jusqu'à souffrir, et peut-être même couvrir ces trois cours empressées depuis leurs triumvirat d'épuiser celle de Vienne à vouloir encore se meler des troubles belgiques . . . Oui, Sire, cela est incroyable cela tient de la bétise, ou de la méchanceté, que les gens même les plus bornés s'apperçoivent de ce trait d'impolitique. Si les puissances maritimes, qui ont garantis la souveraineté, et non pas la constitution des Pays-Bas, avaient l'ombre de droit d'intervenir dans cette affaire, par quel tour de subtilité la Prusse qui aime tant, comme on le sait, à pecher en eau trouble, s'y est elle introduite.

[III.] Pour expliquer cet énigme, il faut que je fixe l'attention de V. M. sur un objet, qu'on a contrairement cherché à derober jusqu'ici à sa connaissance. On Vous a faussement representé, Sire, que ce sont les atteints portées par Joseph II à la consitution belgique, qui ont opéré la révolution dans ces provinces. Que les souverains mal entourés sont à plaindre! Tel fut le sort de Joseph, tel parait être celui de V. M. Daignes donc apprendre, Sire, que le complot d'une cabale affreuse s'est fomenté au sein même du gouvernement de Bruxelles, et que c'est parmi ses membres qu'on a vu eclorer la guerre des troubles actuels. Elle est maintenant à decouvert cette trame du plus odieux machiavelisme; le vice-président Crumpipen,[3] qui en est l'âme et le premier mobil est démasqué. Plusieurs écrits viennent rendre cet important service au public : nommement les ouvrages de l'abbé Sabathier de Castres,[4] ceux de scelerat Linguet[5] (qui dans ce seul cas, peutêtre dit la verité), plusieurs brochures publiées aux Pays-Bas, où cet homme et sa famille

[1] Reuss Heinrich hg., a monarchia berlini követe, a reichenbachi tárgyalások egyik előkészítője.

[2] Spielmann Anton br. (1788—1813), államtanácsos, a reichenbachi tárgyalásokon a császárság teljhatalmú megbízottja.

[3] De Crumpipen Henri, a belgiumi kormányzótanács alelnöke a belga szabadságharc előtt, majd ismét 1791 után. Apja háziszolga volt a Visconti hercegi családnál, — ezért, származása miatt, osztrák és belga arisztokrata körök állandóan megvetésüket éreztették vele. (L. róla a D'Alton tábornagy számára adott bizalmas jellemzést : *Mémoires pour servir à la justification du général Comte d'Alton.* Hely és év nélk. Pièces justificatives n° III., 111—124. l.)

[4] Sabatier de Castres abbé röpirata II. József reformjait a francia nemzetgyűlés által kibocsátott emberi jogok deklarációjával veti egybe ; címe : *La vérité ou tableau comparatif des changements projetés par l'empereur et des points arretés par l'assemblée nationale en France.* 1789.

[5] Linguet Simon (1736—1794), francia emigráns ügyvéd, ki röpirataiban II. Józseffel szemben a belga nacionalista mozgalom igazát hirdette. (Ezek utólagos gyűjteménye : *Lettres sur la révolution belgique en 1789 et 1790.* Bruxelles, 1790, 7. kötet.) Személyére vö. 639. l. 1. jegyz.

sont détestés, enfin les mémoires justificatifs de l'infortuné général d' A l t o n,[1] sur lesquels j'ose suplier V. M. de jetter un coup d'oeil, ou plutôt de les lire en cahier. Elle y verra exactement la conduite impardonable du cidevant gouvernement ; elle y verra entre autres dans le n° 3. page 111 jusqu'à 124, et dans le n° 4, principalement page 130 et les suivantes, des faits qui l'indigneront sur les menées de C r u m p i p e n, qui n'ont point balancés a sacrifier les intérêts du souverain à leur sordide cupidité et au projet conçu depuis longtems par le vice-president, de culbuter tous les ministres l'un après l'autre par les fausses démarches qu'il leur insinuait, pour parvenir enfin à manier seul le timon des affaires sous les gouverneurs généraux. V. M. sera par là intimement convencue, que les projets d'ambition et d'intérêts personels de cette famille ont bien plus contribué à contrarier les réformes de Joseph II, que le prétendu mécontentement du peuple, qui ne sait pas encore aujourd'hui, pourquoi il s'est soulevé. Cette vérité devient d'autant plus palpable, que C r u m p i p e n ayant depuis long-tems accaparé la nomination de toutes les places, les évêques, les abbés, les membres des États, du gouvernement, ceux du magistrat, étaient tous ses créatures et ses agens secrets. V. M. verra encore, pag. 194. des dits mémoires de d' A l t o n, ce que ce général devait avoir présenté, puisque dans sa lettre du 27 Nov. 1789 à Joseph, il s'exprime en ces termes : „Je ne finiroi pas ce rapport sans informer V. M. que d'après tout ce que je vois et entends, je crois pouvoir présager, que le gouvernement général, après toutes ses concessions, finira par accéder même à la proposition indécente, qui lui sera faite de la part des insurgens, de faire assurer leur privilèges par la garantie des autres puissances."[2]

Il est donc plus que probable encore, que ce monstrueux congrès de la Haye,[3] si ouvertement contraire aux intérêts de V. M., ainsi qu'à ceux de ses fidels sujets, a été imaginé par le vice-président, pour ménager cette fatale armistie, et impunité aux rébelles, dont une grandepartie tient par les alliances à sa nombreuse famille, cette assertion acquiert un nouveau degré de probabilité ; puisque M. de F r e l z,[4] affidé et allié de C r u m p i p e n,

[1] D'Alton Richard gr. (1732—1790) táborszernagyot 1787-ben nevezte ki II. József Belgium katonai főparancsokává. A fölkelőket fegyveres erővel akarta a császár hűségére visszatéríteni, de azok kiszorították csapatait Belgium területéről s ő maga is Luxemburgba menekült. Amikor eljárása igazolására Bécsbe idézték, 1790. febr. 19-én öngyilkos lett. — Halála után barátai közreadták bizalmas levelezését, kormányzati és katonai iratait, hogy bizonyítsák : Belgium elvesztéséért a felelősség nem őt terheli. *(Mémoires pour servir à la justification du feu son excellence le général Comte d'Alton et à l'histoire secrette de la révolution belgique.* Hely [Liège ?] és év [1791] nélk.) Martinovics itt és a következőkben erre a munkára hivatkozik.

[2] Az idézet, egy lényegtelen szócserét nem számítva, pontos, érdekes azonban, hogy a szöveg modernebb helyesírását Martinovics saját, régiesebb helyesírása szerint módosította ; pl. finirais helyett finirois, accent-ok lehagyása stb. — Az itt írtakat különben vö. a 465. lapon mondottakkal, ahol meg Trauttmansdorff minisztert hibáztatja D'Alton elgáncsolásáért.

[3] 1790 novemberében Nagy-Britannia, Poroszország, Hollandia és a Monarchia megbízottai Hágában összeültek, hogy a belga kérdés nemzetközi vonatkozásait tisztázzák. A dec. 10-én létrejött egyességben a három szövetséges hatalom hozzájárult, hogy Belgium visszatérjen Habsburg fennhatóság alá, II. Lipót viszont megígérte, hogy II. József rendelkezéseit visszakoztatja és egészen széleskörű amnesztiában részesíti a fölkelőket. — A kongresszusról az első hírt a *Hadi és más nevezetes történetek* nov. 19-én hozta (1790, III. 604—610. l.), azonban a megbeszélések lényegéről ekkor nem szólt, nem is szólhatott. Martinovics fenti sorai tehát a röpirat megírásának idejére is támpontot nyújtanak.

[4] De Frelz személyére nem találtam adatot.

a été envoyé depuis long-tems à La H a y e, et que ce dernier a trouvé moyen d'y paraître lui-même publiquement au grand étonnement de tous ceux qui le connaissent bien, sans doute pour entourer M. d e M e r c y[1] de ses parnicieux conseils ; j'ose même de plus dire à V. M., que si M. C r u m p i p e n doit jamais être réintégré dans les Pays-Bas, cela seul serait un moyen infaillible d'oter toute espece de credit et de confiance au nouveau gouvernement depuis que les scélératestes[a)] de cet homme astucieux sont aussi completement mises au grande jour. La raison pour laquelle je m'appesantis si fort sur un aussi mauvais sujet, c'est la persuasion que V. M. n'est pas informé des details ci-dessus, ni combien cet homme pour atteindre son but, avait su fermer toutes les voix, par où la verité aurait pu parvenir au trône, et trouver le secret par un manege aujourd'hui connu de se rendre utile aux gouverneurs géneraux, à M. de S t a r e n b e r g[2] et peut-être a M. de C o b e n t z e l[3] et de M e r c y.

Si V. M. désire se convaincre plus particulièrement de tout ce que je viens de lui exposer, ce ne sont pas ces personnes intéressées à prolonger les troubles qu'elle doit consulter, mais bien des personnes qui ont été fait spécta-teurs impartiaux, soit victime du machiavelisme, qui a toujours prédominé dans le gouvernement. Qu'elle daigne entendre directement : elle-même M. d e B e l g i o j o s o,[4] d e L i g n e père,[5] d e M u r r a y,[6] K o s p o t h d e P r o l y, L e C l e r c C o r n e t d e G r e t z,[7] tous trois conseillers d'État aux Pays-Bas, et même M. de T r a u t m a n n s d o r f,[8] qui s'est enfin apperçu, mais trop tard, combien il a été joué par la cabale. Tous ces Messieurs sont bien à même de donner à V. M. les conseignemens veridiques et les plus étonnants sur le veritable motif de la révolution belgique.

[a)] A Kir. Táblán készitett latin forditásra jellemző, hogy pl. ezt a szót, amely nyilvánvalóan a scélératesse t öbbesszáma, (az utolsó első szótagban az *st* valószinüleg csak íráshiba) latinnak vette és scelera testes-nek irta. Az így forditott mondatnak persze semmi értelme sincs.

[1] Mercy-Argenteau Florimond gr., a Monarchia párisi követe, 1790-ben II. Lipót megbízottja a hágai tárgyalásokon, majd 1791. januártól júniusig (Mária Krisztina főhercegnö és férje, Albert szász-tescheni hg. helyetteseként) Belgium helytartója. II. Józseffel és Kaunitz kancellárral való levelezése a belga fölkelés diplomáciai hátterének értékes forrása. *(Correspondance secrète du comte de Mercy-Argenteau avec l'empereur Joseph II. et le prince de Kaunitz.* Kiadta Arneth Alfred és Flammermont Jules. Paris, 1889—1891.)

[2] Starhemberg Georg Adam hg. (1724—1807), II. József főudvarmestere, 1780—83 közt Belgium kormányzója.

[3] Cobentzl Johann Philipp gr. (1741—1810), osztrák diplomata ; 1789-ben II. József őt küldte a belga fölkelőkkel való tárgyalásra.

[4] Belgiojoso Louis Barbiano gr., 1783-tól a belgiumi helytartó mellé rendelt teljhatalmú miniszter. (Működésére l. Cauchie A. tanulmányát : *Le comte L. C. M. de Barbiano de Belgiojoso. Bulletin de la Commission royale d'histoire,* LXXXI. 1912.)

[5] De Ligne Charles Joseph hg., az író (1735—1814), császári tábornagy, Flandria első pairje.

[6] Murray de Melgum Joseph gr. (1718—1802), táborszernagy, 1784—1787 közt Belgium katonai főparancsnoka.

[7] A nevek helyesen: Proli gr., Le Clerc, Cornet de Grez gr. Mindhárman a belga kormányzótanács tagjai, a mérsékelt rendi ellenzék hívei. II. Lipót különösen Cornet de Grez-t tartotta nagyra. (Vö. testvéréhez, Mária Krisztina főhercegnőhöz írt leveleit : Wolf Adam, *Leopold II. und Marie Christine. Ihr Briefwechsel. 1781—1792.* Wien, 1867, 59. és 104. l.)

[8] Trauttmansdorff Ferdinand gr., majd hg. (1749—1827), 1787—1790 közt Belgium teljhatalmú minisztere. II. József császárral való bizalmas levelezése éles fénnyel világít be a belgiumi viszonyokba és a Martinovics által itt említettek legtöbbjével is többször foglalkozik. *(Geheime Correspondenz Josefs II. mit seinem Minister in den österreichischen Niederlanden Ferdinand Grafen Trauttmansdorff.* 1787—1789. Kiadta Schlitter Hanns, Wien, 1902.)

[IV.] Les mauvais choix des personnes qui ont été employées depuis, prouve encore une suite de mêmes principes : il semble qu'on ait choisi tous ceux, qui par leurs conduite précédente auraient plutôt mérité d'être éloignées des affaires. Pourquoi M. L i m p e n s,[1] suspect à plus d'un titre de dilapidation des deniers royaux, se trouve-t-il toujours à la tête des finances? Pourquoi le secretaire L e n n o i,[2] suspect des liaisons avec les rebelles, se trouve-t-il commissaire général des vivres, emploi qui n'a jamais été confié qu'à des gens sûrs et d'un sang élevé ; pourquoi le S[r] W u n s c h,[3] aussi suspect que le précédant, se trouve-t-il commissaire général civil dans le Limbourg, luni qui a été laquais du conseiller B e l e e n,[4] lorsqu'il a été commissaire de S. M. dans cette même province. Enfin on a effecté de n'employer que des personnes de cette sphère, et d'éloigner les fidèles et zelés serviteurs du souverain, qui exclusivement se sont vus réduits à demi gage. Le germe de cette intrigue se trouve développé dans une lettre de d'Alton du 19 d'Août p. 147 et 78.[5]

[V.] Je terminerai ma lettre, Sire, par représenter à V. M. combien il importe à sa gloire et à la félicité de ses peuples, qu'elle daigne jetter un regard sur les personnes qui l'entourent.

Elle jugera, si le grand âge de M. d e K a u n i t z,[6] si la réputation que M. d e C o b e n t z l c'est acquise lors de sa mission aux Pays-Bas en 1789, si celle de M. de S p i l m a n n, avant et depuis son voyage en Silesie, sont bien propres à inspirer cette confiance indispensable pour conduire avec dignité et succès les intérêts de 18 millions d'hommes. Je ne désirerai rien de plus, Sire, que V. M. voulut se faire rendre compte nettement et clairement par chacun de ses ministres, en particulier sur tous les articles de cette lettre, qui ne respire que le bien-être de la monarchie, et j'ose les défier de combattre mes principes sur les faits ci-dessus avec autant de droiture, de véracité et de franchise, dont je me suis imposé la loi, pour m'addresser à V. M.

Heureux, Sire, si j'ai pu réussir, en dechirant le voile qui couvrait tout de mistères d'iniquités à Vous engager de confier à un homme actif, vertueux et intelligent l'administration de l'État, dans un moment sur tout, où toute l'Europe à les yeux fixés sur V. M.

20.

[1791] január 20, Pest

Laczkovics János levele Darvas József helytartótanácsoshoz

A klérus országgyűlési magatartásáról és a keresztény vallások gyökerestől való megreformálásának szükségességéről.

A rendőrségen a magyar eredetiről készített hivatalos fordítás :
O. L. Privatbibl. 4. fasc. 38. köteg.

[1] Limpens G. J., a belga állami tanács tagja.
[2] Lannoy, belga kormányzósági titkár.
[3] Személyét nem tudtam azonosítani
[4] A Beelen-Bertholff bárói családnak ebben az időben több tagja is tevékenykedett Belgium politikai életében. Hogy itt melyikről van szó, nem tudtam eldönteni.
[5] A már idézett *Mémoires pour servir à la justification du... Comte d'Alton...* c. munkában.
[6] Kaunitz-Rietberg Vencel hg., a Monarchia kancellárja.

Laczkovics schreibt von Peest, de dato 20-ten Jenner, an Hofrat Darvas[1] zu Presburg. Aus dem Hungarischen übersetzt.

Auf Dein von 6-ten dieses mir durch M. übermachten Schreiben[2] andworthe ich Dir nur folgendes, quia multis urgeor, ich werde von allen Seiten beunruhiget. Ich glaube es Dir gern, dass noch während diesen Landtag der ordo Lateranensis[3] entstehen dörfte, den sie damahls um 6, 7, 8 Gulden und pro aliquot Pater et Ave[4] vergeben haben. Errinerst Du Dich noch an jenes Mittagmale, so wir einstens mitsamen in Ofen bey Baron Raday[5] eingenohmen haben, bey welcher Gelegenheit ich Dir alles dieses mit wenigen Worthen geweissaget habe? Es hat auch alles eingetrofen, ich wolte das ich gelogen hätte! Das hätt'ich fürwahr von unserer Nation nicht vermuthet, dass selbe auch jezt noch in einer so tiefen Finsternuss begraben lige ; und ich muss es gestehen, dass ich jezt für die Nation nicht auf 20 Schritt weit ginge, und insolang bis sie nicht auch in der geringsten Dorf den Socianianismus[6] declariret, wag ich auch keinen Schritt, oder wenigstens donec magnum vulgus non illuminabitur. Ich kann nicht begreifen, dass sie mit ihren Verstand nicht erreichen können, dass quod ab aeterno est, nec in essentia, nec in persona, neque in numero generari potest, quia impossibile est idem simul esse et non esse, sicut impossibilie est ab aeterno esse et non esse, atqui verum est antecedens, ergo et consequens ; sed neque ab ullo procedere potest, qui ab aeterno est, ergo vel unum, vel aliud falsum esse debet. Auf dieses und anderes dergleichen (nur will ich nicht die Zeit damit zu bringen, dann ich schreibe keine Theologie, sondern einen Brief) weiss ich nicht was die Khristenheit andworthen wird, denn selbst ihre Distinction ist schon nichts werth, quia nec naturaliter, nec supernaturaliter generari potest is, qui ab aeterno est. Verstehst du mich Frantz? Ja, wenn sie die sacro sanctam Trinitatem so nehmetten oder lehrten, wie sie zu nehmen, und wie sie in sich selbst ist, nemlichen : qua symbolum vitae ac perpetuatae generationis, scilicet Deum patrem pro essentia universarum rerum infinitaeque materiae, filium autem qua symbolum perpetuatae propagationis, id est pro mutabilitate formae essentiae rerum universarum (essentiae enim rerum semper sunt immutabiles ex aeternae, sed forma tantum mutabilis), spiritum autem pro vi vitae, quod motus ac aër efficit, wenn, sage ich, sie die Sache so nehmetten, tunc dedo manus, quia si in materia seu corpore, quod ex sicco ac fluido constare solet, ac unum latus seu basis trianguli est, aequali cum proportione motus seu ignis visque movens ac vegetans seu aër ipse, quae duo identidem trianguli duo aequalia latera constituunt, reperiantur, tunc tota triangula sunt aequalia; atque hoc ipsum mathematica veritas est, neque ullus eandem disputaverit. Auch dass könte mann noch hievon sagen,

[1] Darvas Ferenc helytartótanácsos, az országgyűlésen Szily József alispánnal együtt Pest megye követe.

[2] Darvas itt említett levelét nem ismerjük.

[3] Az investitura harcban a pápa és a császár közötti megegyezés, melyet az 1123-as lateráni zsinat erősített meg. Laczkovics a klérus és az uralkodó közti, a vallásszabadság ügyében bekövetkezett ellentétek elsimulására céloz.

[4] Értsd : „Pater noster. . ." és „Ave Maria. . ."

[5] Valószínűleg az 1782-ben bárósított ifjabb Ráday Gedeon (1745—1801), septemvir, akiről tudjuk, hogy Martinovics Márkussal is baráti kapcsolatot tartott fenn. A Darvasok és Rádayak különben közeli atyafiságban voltak.

[6] Socinianusnak nevezték (mesterük Socinus Laelius nevével) a szentháromság tagadókat, másként umitáriusokat.

quod triangulum hoc, seu materiam universam ens aliquod simplex ac omnipotens regat atque dirigat, quod quidem siquidem simplex sit, nec in essentia. nec in numero, neque in persona generari potuit, sed neque generare, nam siquid generasset, jam non fuisset ei coaevum, sicque iterum eo res ridit, quod impossibile sit, idem simul esse et non esse, dato enim non concesso prodiret absurdum philosophicum, quod dummodo theologi Christiani admittere non renuunt. Aber auch hierinfalls consentiren die philosophi nicht, und noch weniger die astronomi, dann sie sagen, quod etiam in materia detur progressus in infinitum, quod quidem contra naturam omnium corporum primo obtutu esse videtur, quia nulla particula corporis, quamcunque demum parva sit, videtur esse indivisibilis, sed demonstrare nituntur, et dicunt praemissis iis positoque principio eo tubis telescopiis, quae sat superque detecto, quod quot quot stella videntur, totidem tales soles sint sicuti qui nobis lucet; sicut sol hic illuminat duas has planetas nostrum nempe globum terraqueum ac lunari, ita reliquae stellae seu soles habent et habere possunt suas planetas, quas illuminent, quia ad majori ad minus semper datur argumentum et hoc ipsum cursus Veneris, qui singulorum oculis tam celer conspicitur, optime comprobare potest, sed quia planetae illae corpora alioquin opaca sint, adeoque ob infinitam distantiam neque videri possunt, ast illorum loco conspicitur dummodo abyssus caeruleus, nam stellae etiam sicut unum punctum tantum apparent aeque ob praedictam infinitam distantiam, atqui hoc sus de que infinitum est, ergo datur etiam in materia seu corporibus progressus in infinitum. Heundte geh ich in dieser Fach nicht weiter, denn mein Pappier ist schon voll geschrieben sondern was sagst Du zu allen diesen, Frantz? Ich weiss, beym Landtag werden wenig seyn, die so sprechen könten, dann sie wissen vielleicht nicht einmahl, was ein telescopium ist. Pro coronide sag ich Dir nur noch, dass ein Worth so viele wie Hundert, in solang die gantze Christenheit nicht funditus reformirt wird, non erit pax bonusque intellectus super terram, dieses, wenn es Dir gefällig ist, kanst Du auch dem Iszdenzi[1] nach Wienn in meinem Nahmen sagen lassen. Jezt lebe gesund, und wenn Ihr etwas auswärten könt pro meo bono, modis ac viis honestis nec ulli praejudiciosis, facite amici.

21.

1791 március 19, Lemberg

Halotti búcsúztató De Capuano Alajos lembergi orvosprofesszor sírjánál

Írta és elmondotta Martinovics Ignác.

Tartalma: [I.] *Bevezető szavak.* [II.] *A halál az emberi élet mechanizmusának végét jelenti, s ez ellen a legnagyobb tudósok sem tehettek semmit.* [III.] *Mivel a halál teljes megsemmisülés, halhatatlanná csak tettei által válhatik bárki. Az emberiség emlékezetében halhatatlan mindenki, aki az emberek javán munkálkodott.* [IV.] *Az emberi társadalom fejlődését ezek az emberek vitték előre. A halál eljövetelének biztos tudata ne gátoljon senkit példájuk követésében.* [V.] *Az elhunyt érdemeinek méltatása.* [VI.] *Befejezés.*

[1] Izdenczy József államtanácsos.

Nyomtatásban megjelent: *Oratio funebris, quam praesente cadavere perillustris ac clarissimi domini Aloisii de Capuane. . . dixit. . . Ign. Jos. de Martinovics. . . die XIX. Martii anno MDCCXCI.* Leopoli, Typis Pillerianis, 8° 21. l. — Széchényi Kvt.: E. R. 566/e.

Az alábbi halotti búcsúztatót De Capuano Alajos, orvosprofesszor,[1] a lembergi egyetem rectorának sírjánál mondta el Martinovics, a kar nevében. Benne tanúságot tesz materialista filozófiai szemléletéről.

Oratio funebris
quam

praesente cadavere perillustris ac clarissimi domini Aloisii de Capuano

Sacri Romani Imperii eqvitis, artium liberalium[a)] et philosophiae nec non salvberrimae medicinae doctoris, nuper praxeos clinicae professoris publici ordinarii, nunc vero caesareo-regii scientiarum Vniversitatis Leopolitanae rectoris magnifici,

dixit
post solennes exequias ab illustrissimo episcopo suffraganeo et facultatis theologiae directore in ecclesia catholica decantatas

Ign. Jos. de Martinovich

artium liberalium[2)] et philosophiae doctor, caesereo-regius physicae et mechanicae professor pvblicus ordinarius, ervditarum scientiarum electorati Bavariae, regiae Svecicae academiaë membrvm[2]

die XIX. Martii anno MDCCXCI.

Leopoli. Typis Pillerianis.

At non ingenio quaesitum nomen ab aevo excidet. Ingenio stat sine morte decus.
Propertius, Liber 3.[3]

[I.] Si in vno dictionis genere facundia oratoris et verborum latio sermoni propria succumbere, velaque quodammodo sua contrahere debet, est profecto illud, quod ego hodierna luce in hocce sacro atque Deo dicato loco, in coetu virorum sapientissimorum, quem copiosa adolescentum sublimiores discens scientias cingit, et tanti populi ornat praesentia, sub conspectu lugubri nostro cadaueris Viri Clarissimi, Dignissimique regiae nostrae scientiarum Vniversitatis Leopolitanae praesidis Aloisii de Capuano exequendum proposui. Vos enim ipsi belle nouistis, Viri Sapientissimi, quantum tristis et homini fatalis mortis imago optima eneruat ingenia, pectora ceteroquin imperterrita contremiscere facit, et eloquentiam fere omnem tam dignitati funebris huius functionis, quam etiam sublimi ingenio vestro adcommodatam raucum et lacrimis copiosis foedatum conuertit sermonem; parcite itaque

[a)] Rövidítve így: AA. LL.

[1] De Capuano Alajos, a lembergi egyetem orvosi karán a pathológia professzora volt. Közelebbi adatokat nem találtam róla. Rövid jellemzését adja Kratter Franz: *Briefe über den itzigen Zustand Galizien.* I. Leipzig, 1786, 31. l. — A temetésről, Martinovics búcsúbeszédéről röviden megemlékezik: *Ephemerides Budenses,* 1791. I. 223. l.

[2] Hivatalos értesítés szerint Martinovicsot sem a Bajor, sem a Svéd Tudományos Akadémia nem választotta tagjai sorába. (Vö. II. k. 29. l. 5. jegyz. és 372. l. 2. jegyz.)

[3] Propertius Sextus 3. könyve II. elégiájának 23—24. sora.

mihi, quem subitanea defuncti rectoris nostri magnifici mors nobis omnibus fatalis improuisum fecit hodie oratorem.

[II.] Conspicite, Vos oro, tristem huius scenae adparatum! Ibi sacra cohors summo adstitit sacerdoti et suppetias illi tulit pias e fonte vberrimo sanctissimae religionis haustas, vt anima defuncti nostri perpetua fruatur felicitate; illic maerore plenum audiuistis musicae concentum et tubae clangorem; hic vero ipsum communis tristitiae nostrae obiectum exanime et rigidum, matri nostrae telluri iam iam restituendum aeterno obrutum silentio iacet, quod Tu, Illustrissime Praesul, hic ante me in throno Tibi praeparato sedens, tanquam primum magistratus academici membrum et sacrae facultatis theologicae director luges; quod nos omnes tenero corde praediti amissum dolemus; quod denique familia illius, cui pater erat ille optimus, torrente quasi lacrimarum comitatur. In hoc vno imaginem habemus futurae sortis nostrae viuacissimam, hominem in illo ante dies paucos vidimus, in quo inane, proh dolor! cadauer nunc cernimus. Vbi sunt nunc nobilissimae illius facultates homini propriae? Vis imaginandi et sentiendi in illo nulla, quem obiecta amplius adficere non valent, memoriam praeteritorum frustra in illo quaeremus, quem ipse plane intellectus inperpetuum deseruit. Mira profecto et tamen quotidiana in hominibus mutatio! Elementa naturae, quae vitam nostram adhuc promouent, elasticitatem musculis atque toti neruorum texturae tribuunt, respirationem in pulmonibus, sanguinis circulationem in venis et calorem animalem toti largiuntur corpori nostro, haec inquam totius huius vniuersi principia vnitis quasi veribus conspirarunt, vt vir iste praestantissimus communi succumberet omnium corporum fato, atque e numero generis humani tolleretur. O stupendae naturae leges! quibus tanta fixarum stellarum cum sole nostro nectuntur systemata, cometae excentricas admodum describunt orbitas, planetae frequenti reditu circa massam solis immanem girantur, terraque ipsa innumeras subit vicissitudines. Mirari ego deberem Vestram, quibus sensibilis natura regitur, dexteritatem, nisi perspectum mihi foret tantam esse Vestram in continuando motu, in resoluendis et componendis corporibus egestatem, vt vnico homine aut insecto non disperso Vestra tota turbari debeat oeconomia, in ordine caussarum secundarum agentium erat, vt hic homo, cuius deplorandi caussa huc confluximus, suam artificiosam corporis structuram agenti cederet naturae. Quanti, quaeso, hunc nostrum omnibus carum defunctum praecessere homines? qui viribus praediti fortissimis, qui pulcritudine et iuvenilis aetatis flore, qui denique virtutibus atque ingenio ipsam quasi totam naturae generantis actiuitatem exhausisse videbantur, et tamen ferae sevientique in homines morti, ne series rerum existentium rumperetur, cedere coacti fuere. Homo, qui propter se immanem hanc vniuersi machinam coagmentatam putat, dominium in animalia, plantas et mineras exercet absolutum, a natura, quam ille semper seruam credidit, resoluitur, vt aliae ex ipsius staminibus prodeant metamorphoses, quas inculta aut spinis dialecticis inquinata hominum classis vix suo superbo cernere dignatur oculo. Adfectus natura homini dedit perniciosissimos, vt per hos ipsos illum enecaret, voluptas, ira, metus, tristitia, iucunditas, dominandi libido, superbia, cupiditas nutrimentorum et omnis generis luxus, persecutionis aliarum opinionum pruritus et sexcentae aliae passiones sese continuo cum summo corporis dispendio quasi atterunt, et vitae nostrae, quae verum est perpetuo bellantium elementorum theatrum, finem imponunt: imago et exercitium nonnullarum corpori blandientium sensationum adpetitum homini ingerunt vitae in per-

petuum continuandae, vt auctis per hunc mortis angustiis illum crudeliter e medio viuentium tolleret. Ita natura generans cuncta et corrumpens hominem inuitum in lucem prodire facit apertam, eum quasi sceleris alicuius in illam commissi reum in vita torquet, et tandem ad aeternas relegat tenebras. Nihil aduersus hanc immanem vitae terminatricem vires heroum, ingenia philosophorum et leges sapientissimorum principum valere possunt. Plus sane vnica molecula vi sua in motum influit dirigendum planetarum, quam ingenii fertilissimi partus ad impediendum vitae humanae terminum. Quid Alexandri Magni victoriae olim reportatae, quid Hanibalis contra Romanos conamina ad euitandam vitae iacturam contribuere poterant! terrorem iste vrbis Romanae incolis incutere, ille vero vastas occupare potuit prouincias, sed media ad exterminandam mortem ignorarunt. Scipio Carthaginenses vicit atque euertit,[1] Titus Vespasianus destructis Iudaeorum tabernaculis Ierosolimam solo aequauit,[2] Nero Romam flammis impio ausu consecrauit,[3] Carolus V Franciscum I. Galliae regem heroem intrepidum captiuum fecit,[4] tumultus plebis duce Padilla aduersus Hispaniae proceres excitatos efficacissimis compescuit mediis,[5] Fridericus II plures percussit hostes,[6] Eugenius[7] et Laudonius[8] duces Ottomannorum repressere furorem ; fatis tamen mortis vires hi suas opponere frustra tentassent. Graecorum et Romanorum respublicae sapientissimas ad beandum in vita hominem leges tulerunt, multos profecto ex optimis historiarum fontibus fuisse scimus sagacissimos et iuris, et legis peritos, quorum ingenii prudentia atque regnandi dexteritate milliones hominum in ordine vitae socialis retinebantur ; omnibus tamen his sapientiae colossis mors finem imposuit. Erant sane olim maximi nominis philosophi Anaxagoras, Leucipus, Democritus, Epicurus, Socrates, Plato, Aristoteles, Cicero, Lucretius[9] et alii innumeri, qui sublimi ingenio suo mundi originem, motum corporum caelestium, internam materiae texturam determinare attentarunt. Mirari debet in hoc speculationum genere omnis posteritas magni Newtoni et Halley[10] in determinando cometarum reditu calculum. Obstupescere debet quisque in contemplanda et ingenii perspicacia, et animi audacia, qua illustris Franklinus iram fulminum, quae plures feras gentes ad ideam supremi numinis inuenien-

[1] Publius Cornelius Scipio Aemilianus, római hadvezér, aki i. e. 146-ban leverte a punokat és Carthagót földig romboltatta.

[2] Titus Flavius Vespasianus római császár 70-ben leverte a zsidók lázadását és Jeruzsálemet leromboltatta.

[3] Nero római császár felgyújtotta Rómát, hogy a régi, egyszerű házak helyén palotákat építhessen.

[4] V. Károly német–római császár 1524-ben a páviai csatában ejtette foglyul I. Ferenc francia királyt.

[5] Padilla Jouan, az 1520-ban V. Károly császár ellen Spanyolországban kitört communeros fölkelés vezére.

[6] Nyilván II. Frigyes porosz királyt érti.

[7] Savoyai Eugén hg.

[8] Laudon Gideon Ernest br. táborszernagy, Mária Terézia, majd II. József hadvezére.

[9] Demokritosz (i. e. kb. 466–370), görög filozófus, a materializmus első ismert képviselője. — Epikurosz (i. e. 342–270), görög materialista és ateista filozófus. — Szókratész (i. e. 469–399) görög idealista filozófus. — Platón (i. e. 427–347), görög idealista filozófus. — Aristoteles (i. e. 384–322), görög filozófus, az ókor legnagyobb gondolkozója. — A többiekre l. az előző jegyzeteket, főleg az *Iratok* 1. sz.-ban.

[10] Newton Isaac, a híres angol természettudós. — Halley Edmund (1656–1742), angol matematikus és csillagász.

dam perduxit, primus compescere docuit.[1] Attonitus adhuc haeret totus orbis literatus in considerando immortalis Columbi ratiociniorum pondere, quo ille permotus imperterrito corde vastissimo se se commisit mari, nouum feliciter inuenit orbem et antipodarum existentiam, quam tota illius aeui philosophorum et theologorum phalanx negauit, luce meridiana clarius demonstrauit. Cookii denique parem dexteritatem et animi audaciam, qua extremos vltra sinum Magellanicum Americae meridionalis sitos limites et promontoria nauigando superauit, in vasto mari pacifico Otahiti felicem insulam, Zelandiam totam antropophagis foedatam, aliasque plures visitauit abditas telluris nostrae regiones.[2] Quid tamen omnium horum virorum contra mortem effecere molimina? lumina haec mundi eodem simplici naturae cuncta resoluentis artificio, quo vermiculus quisque consumitur, extincta dolemus. Hippocrates[3] egregia suo tempore ad corrigendos morbos inuenit axiomata, magnus Boerhaavius[4] aphorismos de cognoscendis et curandis morbis in lucem dedit, quos tota medicorum turba veluti totidem naturae veneratur dogmata, quibus vltimam suis commentariis addidit illustris Swiettenius[5] polituram. Hallerus[6] in sua phisiologia molem totam corporis humani tam neruosa adgressus est analysi, vt disruptis illius obscuris compagibus aeternum gloriae suae monumentum in illa collocauerit. Stollius denique Vindobonensis[7] et alii sexcenti tantis prosecuti fuere curandi aegros conatibus, vt insignes hinc fructus resultantes sola et communis infirmorum vox me etiam tacente palam loquatur; qui nihilominus torrenti caussarum mortem adferentium media victricia opposuisset, neminem in vastis culturae ingenii humani annalibus reperio. Ergo mors homini ineuitabilis, ergo nulla corpori in hac tellure conceditur immortalitas.

(Ezután a latin klasszikusokból közöl néhány idézetet a halál kikerülhetetlen voltának igazolására. Nevezetesen Horatiusból, Ciceróból és Senecából.)

Illud tamen tristius adhuc mihi videtur generis humani flagellum, quod natura homini eam tribuerit ingenii perspicaciam, vt necessitatem hanc mortis, quam compositio machinae nostrae adhorret clare praeuidere, et e quotidiana experientia concludere possit, qua execrabili idea reliqua animantia nostro functionum principio orbata non torquentur, recessum timida in abditis specubus et gurgustiis quaerunt, vel si in nostro viuunt domicilio, nostram ista satiant dominandi libidinem perpetua eorum servitute, et viuunt ita in pace, quasi nunquam moritura.

[1] Franklin Benjamin (1706—1790), amerikai államférfi, a villámhárító feltalálója.

[2] Cook James angol hajós. — Sinus Magellanicus, azaz a Magellán-szoros Dél-Amerika és a Tűzföld közt. — Otahiti: Tahiti szigete. — Zelandia: Újzéland.

[3] Hippokratesz (i. e. 460—377), görög orvos, az orvostudomány megalapítója.

[4] Boerhave Hermann, a Martinovics más munkáiban is említett híres holland orvos.

[5] Van Swieten Gérard (1700—1772), Mária Terézia királynő háziorvosa, a bécsi egyetem orvosi fakultásának elnöke. Itt említett munkája: *Commentarii in Boerhavii aphorismos de cognoscendis et curandis morbis.* (I—V. Leyden, 1741—42.)

[6] Haller Albrecht (1708—1777), svájci orvos, Boerhave tanítványa. Itt említett híres munkái: *Primae lineae physiologiae* és *Elementa physiologiae*, melyekben élettani felfedezéseit írta le.

[7] Stoll Maximilian (1742—1787) a bécsi egyetemen a „practica medicina" professzora.

[III.] Quae cum ita se habeant, Auditores Ornatissimi! nihil aliud nobis faciendum superest, vt prurituí nostro immortalitatis in hac vita capessendae satisfaciamus, quam memoriam et nomina factis illustrioribus immortalia reddere ; posteritas enim, si prosperos ingenii, actiuitatis, industriae atque integrae moralitatis fructus nostros collegit, annalibus illa suis nomina omnium inseret, naturae demum immortales aget gratias, quod partu ingenii nostri sapientes illis regendae societatis ciuilis transcripserimus leges, quod in hac iustam et humanitatis iuribus consentaneam illos inter securitatem et ciuium libertatem manutenere docuerimus bilancem, quod scientias per nos excultas, quibus in vsum conuersis commercium, agricultura et mores a turpi fanatismo aut a monastica labe alienos ad apicem excoluntur, illis communicauerimus atque ita beatam illorum effecerimus vitam. Haec illa dulcis est hominum in hocce domicilio immortalitas, quae Platonem de republica scribentem celebrem omni tempore reddere debet, quam Pensiluani in nouo orbe et Galliarum populus illi Graecorum et Romanorum regiminis formae attribuunt, quae ciues in ordine retinuit sociali et tamen liberos reliquit. Monarchae Ludouici XIV. memoriam perpetuo celebrabunt, qui terribilem militiae aciem in regno tempore pacis sustinere et alere docuit, ad cuius nutum membra ciuitatis instar machinae tractari possunt. Fridericus II regimine suo militari et politicis principiis se immortalem in orbe reddidit, immane ita omnibus regibus regendae ciuitatis reliquit exemplum. Iosephus II. Romanorum imperator et nuper augustus princeps noster nonnullis suis reformationibus celeri passu promotis perpetuum philosophici regiminis posteritati posuit monumentum. Respublica philosophorum Democritum et Epicurum, empiricae philosophiae patres, Platonem, Aristotelem, Lucretium, Ciceronem, Cartesium, Lokium, Leibnitzium et illustre Germaniae decus atque rationalis philosophiae a Platone inuentae egregium restauratorem Cantium in omnem transferet aeternitatem.[1] Studium naturae et mathesis perpetuis Newtonum, Bradleyum, Caillium, Clerautium, Bernoullium, Lambertum, Eulerum, Gravesandium, Muschenbroekium, Cauendischium, Priestleyum, Ingenhouszium et alios quam plurimos celebrabit laudibus.[2] Hugonem Grotium,[3] Montesquieu et Beccariam in omnem iurisprudentia venerabitur aetatem. Ars nauigandi Henricum Portugalliae principem[4] et Columbum tanquam primus suos duces et promotores semper considerabit. Commercia et humanae libertatis defensio G. T. Raynalio[5] statuam erigent perpetuae gratitudinis. Pensiluani Franklinum et hodiernus

[1] Kant Immanuelt érti.

[2] Clerautiusra vonatkozóan nem találtam adatot. — Valószínűleg Bernouilli Danielre (1700—1782), gondol, aki a gázok tulajdonságaira nézve végzett alapvető kutatásokat. — Euler Leonhard (1707—1783), a pétervári, majd a berlini egyetem matematika tanára, aki a differenciál egyenletekkel és a bolygók mozgásával foglalkozott. — Gravesande Wilh. Jacob (1688—1742), holland matematikus és fizikus, a leydeni egyetem tanára. — Musschenbroeck Peter (1692—1761), holland fizikus és matematikus. Főleg a kísérleti fizikában elért eredményei ismertek. — Ingenhousz Jan (1730—1799), holland természettudós, egyidőben Mária Terézia királynő udvari orvosa. — A többiekre l. a korábbi jegyezeteket.

[3] Grotius (de Groot) Hugo (1583—1645) holland állambölcsész, a természetjogi iskola és a nemzetközi jog megalapítója.

[4] Henrik (melléknevén : a Tengerész) portugál hg. (1394—1460), akinek nevéhez fűződnek az első tengeri fölfedező utak.

[5] Raynal Guillaume Thomas, akinek főleg *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes* (Neuchâtel, 1783) c. munkáját Magyarországon is sűrűn forgatták. (L. II. k. 513. és 806. l.)

Francorum populus Mirabeaunem et Fayetium[1] tanquam bases nunquam euertendas regiminis democratico-monarchici futurae proponent hominum prosapiae. Res politicae et delicata ministerii media Vergennium, Kaunitzium, Hertzbergium et Nekerum,[2] veluti totidem antesignanos in pretio habebunt perenni. Ita demum ars medendi Galenum, Hippocratem, Boerhaavium, Swiettenium, Hallerum, Stollium, Macbridgium, Tissonem[3] et alios quam plurimos totidem veriora quasi vocis naturae oracula in omnem consulet aetatem. Silentio praetereo illa ingeni portenta corona immortalitatis digna, quae in bellis scientiis et artibus perficiendis mirabilia fere patrarunt.

[IV.] Vos ipsi iam horum commemoratione videtis, quam bene hi humanae sapientiae promotores instinctui immortalitatis in hac vita satisfacere adnisi fuere? Nonne doletis vna mecum, quod non omnes antenati nostri ad exemplum horum virorum illustrium eandem perpetui nominis adsequendi viam calcauerint? Quanto felicior esset vita nostra, si omnes homines in illo laborum vtilium genere vires suas ingenii aut corporis exercuissent, ad quod a natura destinati erant. Quam beatam posteritatis nostrae adhuc facere possemus sortem, si commissos defectu debitae experientiae vel virtutis iactura antenatorum errores corigeremus, et quisque nostrum illam omnibus adgredereretur viribus persequi in societate ciuili functionem, quam suo genio et corporis organisationi proportionatam persentiscit. Sed dominandi libido, diuersae ciuium in societate classes splendidis ornatae priuilegiis, et ex his promanans innumerabilium vitiorum et praeiudiciorum farrago hunc impedit humani generis progressum et perfectionis gradum. Ita profecto sit, vt principum subinde filii a natura blandiri nescia ad excolendos tantum agros vocati, tamen ad regni suscipienda cogantur gubernacula, ita vicissim ingenia maxima ex rudi in lucem proclusa stemmate, quae integras sapientia sua beassent nationes, obscuram ducere vitam et vili pro ingenio ad maiora nato vomere terram proscindere coguntur. Ita nati heroës subinde ad altaris seruitia adplicantur, ita demum homines ingenio hebetes, qui Vulcani tamen artem ad apicem excoluissent, doctores euadunt, et mundo labem ignorantiae, et persecutionum furorem in dedecus generis humani communicant. Reiiciamus ergo, quantum in nobis est, hanc iniustae distributionis sortem, vt cuiuis hominum liceat factis suo corporis mechanismo adcomodatis et vtilibus existentiae suae inuenire immortalitatem. Dicite, obsecro, quales forent nostrae scientiae, nostrae leges ciuiles, commercia, fabricae, manufacturae, agricultura, si viri illi, quos superius honoris caussa commemoraui, necessitate mortis perterriti omnia haec felicia vitae socialis vehicula neglexissent, et se ipsos profundae commississent misantropiae? In crassis nos profecto delitesceremus nunc tenebris, glandibus adhuc vesceremus, et more ferarum vitam homine indignam duce-

[1] La Fayette marquis (1754—1834), francia tábornok, ebben az időben a párisi nemzetőrök főparancsnoka, kinek forradalmi hírnevét az amerikai függetlenségi harcban való részvétele alapozta meg. Politikai magatartásával a girondistákat támogatta.

[2] Vergennes de Gravier Charles, francia miniszter; 1779-ben ő beszélte rá XV. Lajost, hogy az észak-amerikai államok függetlenségi harcát támogassa az angolok ellen. — Kaunitz-Rietberg Vencel hg., ekkor Ausztria kancellára. — Hertzberg Ewald Friedrich gr., II. Frigyes porosz király minisztere. — Necker Jacques (1732—1804), XVI. Lajos francia király pénzügyminisztere.

[3] Galenus Claudius (131—201), kisázsiai születési római császári orvos. Főként az idegrendszer működésével foglalkozott. — Macbridge David (1726—1778), híres angol orvos. — Tissot Simon-André (1728—1797), svájci orvos, különösen a járványok leküzdésében ért el nagy eredményeket.

remus. Sed et illud verum est, si conatibus antenatorum nostros ad beandam vitam non iungamus, in medio inter statum ferum hominis et summae ingenii culturae apicem veluti in centro vastissimi maris, velis remisque destituti fluctuabimus, et ad protum felicitatis humanae nunquam perueniemus, quae humani generis situatio est profecto omnium tristissima ; feri enim homines pauca scientes paucissimis torquentur necessitatibus, tempestates aëris et caloris frigorisque vicissitudines facile sustinent, modico et simplici alimentorum adparatu vescuntur, auri denique sacram famem, quae plus peste mortalium pectora cogi non noscunt, et in perpetua quasi infantia permanentes, maiori, quam nos, fruuntur animi tranquillitate, sed etiam illi, qui verticem humanae sapientiae adsecuti sunt, beati adhuc magis in vita euadunt ; nam adfectus suos omnes ad iustam reuocant regulam, quos rationi dominanti subiiciunt et freno efficaci moralitatis ab omnibus arcent excessibus, perspectam hi habent longo et assiduo studio humanam naturam, fontes omnes, e quibus communis plebs diuersis abrepta animi aegritudinibus diuersa hausit praeiudicia, per quae inflata stellis, mitris, crucibusque veluti infantes iconibus delectatur, quasi in speculo intuentur, omnes vagos huiusmodi illius passus aequo tolerant animo, opinionum nonnullarum scholasticarum monstra, ne illis integrum genus humanum inficiatur, tacite corrigunt, nullos illi naturae effectus mirantur, nullo denique terrore se ipsos obrui patiuntur, adeo vt mortem ipsam sereno vultu, tamquam finem omnis miseriae praestolentur. Ad hanc profecto hominum classem pertinet ille, de quo insignis Romanorum poeta Virgilius canit : Felix, qui potuit rerum cognoscere caussas : atque metus omnis, et inexorabile fatum subiecit pedibus strepitumque Acherontis auari.[1]

[V.] [Ismerteti és méltatja De Capuano életét és munkásságát.]

[VI.] Mors ! acerba generis humani et omnium animalium inimica, quae miram et artificiosam corporis mei structuram, quam mihi natura generandi continuo pruritu incensa inuito dedit, tollere intendis, quid tantum fores ergastuli huius pulsas ? quasi me vincere non posses, quae omne viuens ante me dissoluisti. Accurre festino passu et percute pectus meum, vt fatis ego naturae cedam, tu, qui falce tua acerrima corpus meum scindis ; serua tamen perpetua naturae dominantis manes, ingenium meum, labores meos exantlatos, et vitae, quam semper foui, integritatem tuae ferae nequis subiicere potestati ; exple ergo legem, quam tibi natura dictauit, ad nullum ego adpellabo iudicem; nam nihil in corpore meo mihi de iure competebat. Natura generans elementa a tantis prius auulsit corporibus, et per viam generationis haec in vnam congessit massam, quam mihi ad tempus respectu aeternitatis exiguum valde concessit, et nunc denuo non per inuidiam aut furorem in me concitatum permota, sed ne sua orbaretur actiuitate, haec ipsa repetit stamina. An non rem concessam restituere iustum est ? Si tellus, planetae, cometae, sol et stellae ad hanc coguntur a natura restitutionem, numquid ego homuncio aliud vana inflatus superbia praetendere possum ? ergo imperterritus exspiro, dum elementa mea ad tollendam in producendis aliis corporum massis egestatem naturae animo cedo paccato. Vale humana societas, quae tantis siue bonis, siue inefficacibus regeris legibus, quarum aliae securitatis publicae tuendae caussa ipsam euertunt ciuium libertatem ; aliae vero huic consecrant ipsum

[1] Idézet Vergilius Georgiconja II. rész 490—492. sorából.

finem ciuitatis, in omne proni ruunt vitiorum genus, et in maximum labuntur disordinem. Fiant per me licet noui bellorum gerendorum vel sanctae pacis fouendae tractatus, detegant sapientes nouas in oceano insulas, promoueant mercatores commercia, exerceant ministri, et aulae regum familiares suam vel calliditatem, vel regendi dexteritatem, subeat sol et luna suas ecclipses, redeant cometae, girentur planetae circa solem, declinet continuo eccliptica, fument montes ignouomi, aestuet aër et immanis aquarum oceanus, succedant solitae denique anni tempestates et vicissitudines, ego iam ad illum transeo statum, quem Plato primus et omnes religionum sectae immortalem dixere, quem vicissim Democritus, Epicurus, Timeus Locrus, Sextus Empiricus, Ocellus Lucanus, Lucretius, Pomponatius, Tindalus, Hobbesius, Spinoza, La Mettrie, Heluetius, Mirabeau[1] mortalem audacter adseruere . . .

Beata tellus! Quae talem produxisti virum, qui in decus generis humani et in ornamentum nostrae vixit scientiarum vniuersitatis. Discite ab hoc viri et adolescentes veram hominis viam in vita calcare, immortalitatem nominis ingenio, laboribusque utilibus procurare, morti demum ipsi bonis moribus et vitae integritate insultare. Celebrate piam et laudabilem illius memoriam, me ipsum denique dolore de amisso tenero amico oppressum et plura effari non valentem excusate.

Dixi.

22.

1791 május 23, Bécs

Hajnóczy József levele Spissich János zalai alispánhoz

Levelét a megyék közti levelezést eltiltó uralkodói leirattal együtt megkapta, várja erre adott válaszát, valamint a megyei jegyzőkönyvekben kitörölt részekről értesítését, hogy beküldje az újságnak. Megküldi Batthyány Alajos könyvét. Kifejti érveit az uralkodói rendelet törvénybe ütköző és a természeti joggal ellenkező voltáról.

Sk. eredeti: O. L. Nádori t. lt. Ad. polit. 1796 : 121. sz. 28. melléklete. — Hátlapján Spissich följegyzése : Pünkösd havának 27-dikén, anno 1791.

Nem sokkal az országgyűlés után, 1791. március 14-én, Lipót király elrendelte a megyéknek, hogy jegyzőkönyveiket ezentúl ne magyarul, hanem latinul terjesszék fel a Helytartótanácshoz. Ugyanakkor utasította őket, hogy hatáskörüket ne lépjék túl, s ne avatkozzanak bele olyan ügyekbe, amelyek csak az országgyűlésre tartoznak. „Sane displicenter intelleximus — olvassuk az uralkodói leiratban — nonnullos nuper comitatus, sub ipsis regni comitiis, semet in disquisitione objectorum, ipsis regni comitiis reservatorum immisisse, non contentos legali eo passu, ut sua desideria per nuncios suos ad ipsa comitia perferenda procurarent, alios etiam comitatus in partem intempestivorum ejusmodi consiliorum vocavisse, quum tamen si ipsis legum sanctimonia cordi foret, facile utique perspicerent, solutis semel legislativae potestatis principi et legitime congregatis Statibus reservatae vinculis, recusataeque eis debitae reverentia, neque

[1] Pomponatius Petrus (1462—1525), olasz filozófus. — Hobbes Thomas (1588—1679), angol materialista filozófus. — Spinoza Baruch (1632—1677), holland materialista és ateista filozófus. — Helvetius Claude-Adrien (1715—1771), a XVIII. századi francia materializmusnak és ateizmusnak egyik legnagyobb képviselője. — Mirabeau itt ismét Holbach álneveként kerül elő. (Vö. 13. l. 9. jegyz.) — A többiekre l. az előző jegyzeteket.

amplius potestatem legislativam ea, quam leges determinavere, ratione exerceri posse." Bár mint a törvények őrzőjének az ország alkotmánya értelmében kemény fenyítőeszközök is rendelkezésére állnának, egyelőre ezeket nem kívánja igénybevenni, hanem csak inti őket, „ut sui proprii commodi causa ab arrogandis sibi, quae solis comitiis reservata sunt, juribus solerter abstinere, activitatem suam intra limites per legem definitos continere. Si quas reflexiones relate ad objecta articulariter ad regnicolares deputationes inviata sua ex parte proponendas habent, in forma suorum desideriorum, uti legetenus praescriptum est, ad serenissimum dominum palatinum transmittere, atque ita in plena de comitiorum aequitate fiducia, ab eorundem venturo anno certo celebrandorum eventa praestolari debeant." Egyszersmind felszólította őket, hogy jegyzőkönyveikből és más irataikból a királyi tekintélyt sértő kifejezéseket töröljék ki. (O. L. M. Kanc. 14394/1791. sz.) Ugyanakkor a főispánoknak külön utasításban meghagyta, hogy akadályozzák meg a megyék egymásközötti „haszontalan és káros" levelezését. *(Uo.)*

A rendelet, főként az országos ügyekkel való foglalkozás és a megyék egymásközti érintkezésének eltiltása nagy felháborodást váltott ki a köznemességben. Hogyne, hiszen a törvényhatóságok közti levelezés volt az egyedüli módja, hogy az egész országot érintő kérdésekben közös álláspont, egységes nemesi közvélemény alakulhasson ki. A leirat ellen tehát sorban fölemelték szavukat a megyék. (Az egyes feliratoknak a Kancellárián készített kivonata : *uo.*)[1]

Nagyjából ezek az előzményei Hajnóczy itt közölt levelének.

Ami Hajnóczy és Spissich levelezését illeti, belőle mindössze ez az egy levél ismert előttünk. Pedig, hogy állandó kapcsolatban voltak egymással, azt nemcsak a levél hangjából következtethetjük, hanem bizonyítani is tudjuk : maga Spissich mondotta 1795-ben, az ellene lefolytatott vizsgálatok során, amikor az itt közölt levelet is megtalálták nála. (O. L. Nádori t. lt. Ad. polit. 1795, 121. sz. dec. 15-i kihallgatási jegyzőkönyv.)

Spissichnek erre a levélre írt válaszát nem ismerjük.

Vienna, 23/V. 1791

Dilecte Frater.

Horvath tradidit mihi litteras Tuas et copiam litterarum ad supremos comites circa mutuas correspondentias emanatar*um*. Tuae relationis copiam domi reliquit d*omi*nus astronomus : quaeso, mitte mihi eand*em*, uti et copiam mandati de litura in protocolis instituenda.[2] Had menjen az ujságba. Non est opus, vt paenes haec aliquid scribas. Justa petenda sunt ab amicis : Te scio occupatum esse, ego otiosus sum. — Mitto tibi Aloysii Battyán opus ;[3]

[1] A megyék egymással való levelezése a későbbiekben is sok gondot okozott Lipótnak, majd utódának, Ferencnek. 1791. aug. 16-án levélben hívta fel fia, Sándor Lipót nádor figyelmét rá, hogy a felvidéki megyék továbbra is leveleznek egymással. (*Sándor Lipót iratai*, 449. l.) A nádor ugyanezen a napon jelentette, hogy a megyéket ebből a szempontból erősen szemmeltartja. (*Uo.* 452. l.) A levelezés azonban nem szűnt meg, úgyhogy 1791. dec. 3-án már az udvari conferencia is foglalkozott ezzel a kérdéssel. (*Uo.* 495—496. l.). 1792 júniusában pedig az I. Ferenc magyar királlyá koronázása után Budán összeülő koronatanács is hosszas megbeszélést folytatott ebben az ügyben. (*Uo.* 538—539. l.)

[2] A már idézett, márc. 14-i uralkodói leirat a törlésekre vonatkozóan ezt rendelte : „Caeterum memores nos equidem sumus benignae illius ad Status et Ordines in generali regni conventu nuper congregatos editae declarationis, quippe Nos acta, scripta aut verba ipsarum regni jurisdictionum comitatuum aut privatorum, quae tamen nonnisi ipsam esto immoderatam, rectosque limites excedentem conservationem aut restitutionem ipsius regni constitutiones pro scopo habebant, perpetua oblivione sepelire velle, plenamque eisdem amnestiam largiri, atque in hac nostra declaratione ultro etiam ac inalterabiliter persistimus, non dubitamus tamen Vos ipsos cunctorum talismodi actuum, qui regiae dignitati legalique nostri authoritati derogant, vestigia, si quae, in protocollis vestris aut aliis actis publicis reperiantur, sponte obliteraturos ac pro invigorosis delaturos esse." (O. L. M. Kanc. 14394/1791. sz.)

[3] Ahogy a következő sorokból kitetszik, Batthyány Alajos *Tausend und ein Irrthum des Verfassers der Ungarischen Irrthümer* (Hely nélk. 1791) c. röpiratáról van szó. (Tartalmi ismertetése : *Ballagi*, 516. l.)

34 Xr constat. — Izdenczyani homines praetendunt Irrthümer non ab ipso, sed Grossing esse scriptum. Én Tamás vagyok benne.[1] — *Comitatus* Turóczi-ensis iam repraesentauit, tam quoad com*m*ercium litterar*um*, quam protocola. In neutro vult obsequi supremis iussis, sed non vidi repraesentationem.[2] —

[1] Az *Irrthümer in den Begriffen der meisten Ungarn von der Staatsverfassung ihres Vaterlandes und von den Rechten ihrer Könige* (Gedruckt im Römischen Reiche, 1790) c., élesen a magyar álláspont ellen forduló röpirat szerzőjét történetírásunk is sokáig Izdenczy József államtanácsosban látta. (Ld. *Ballagi*, 514. s köv. l. ; *Szinnyei*, V. 240. h. ; sőt legújabban Kosáry Domokos, *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*, II. Bp. 1954. 327. l.) — Gragger Róbert kutatásai óta tudjuk, hogy szerzője Grossing József volt, s Izdenczy közvetítésével még II. József bízta meg a munka megírásával. (Gragger Róbert, *Preussen, Weimar und die ungarische Königskrone*. Berlin, 1923. 81. és 147—149. l.) — Grossing József (1751—1830) Komáromban született. (Testvére volt Grossing Ferenc Rudolfnak, akivel személyét gyakran össze is tévesztik.) Előbb jezsuita szerzetes, majd világi pap, aki szerzetének feloszlatása után Bécsbe költözik s felajánlja tollát II. Józsefnek. II. Lipót alatt besúgó és rendőrspicli. (Életrajzi adatai : *Szinnyei*, III. 1500—1502. h. ; jellemzése : Gragger, *i. m.* 81—82. l.)

[2] Turóc megye felírata, melyben szembehelyezkedik az uralkodó márc. 14-i utasításával, szinte klasszikus megfogalmazása a magyar rendi álláspontnak. (A turócszentmártoni megyegyűlésben, 1791. ápr. 27-én kelt felirat : O. L. M. Kanc. 6736/1791. sz.) A megyéknek politikai ügyekben egymással való levelezése — olvassuk az iratban — ősi szokás. „Legalis namqve legislativae potestatis partem, nationi toti competentem, sub comitiis qvidem exerceri nos qvoqve ultro agnoscimus ; sed ita, ut non soli deputati, sed per hos mandatariatu provisos tota reliqva domi remanens nobilitas illam exerceat. Unde, licet conclusa semel in comitiis, sive pluralitate votorum, sive communi populi et regiae majestatis consensu, violare, iisdemqve debitam reverentiam recusare nulli sit integrum, et si nefors comitatus nonnulli talismodi conclusa sub proxime praeteritis comitiis intempestive perstrinxerant, probari non possit, facultatem nihilominus semet in disqvisitionem eorum objectorum, qvae in comitiis publice proponuntur et ventilantur, donec in legem non abeant, immittendi, comitatibus ipsis perinde ac aliis jurisdictionibus tanto magis salvam et illibatam manere oportet, qvanto aeqvius est, ut plus possint committentes, qvam commissionati, secus namqve praestaret, ut revocato veteri majorum nostrorum more viritim potius ad comitia tota compareat nobilitas, qvam iuri sibi competenti renuntiare aut vacillanti nonnunqvam deputatorum genio semet ex integro citra suum influxum credere debeat." — A megye főispánja, Révay Simon br. figyelmeztette őket, hogy hagyják abba a többi megyével való levelezést. „Interim, qvia talismodi mutuae cum vicinis comitatibus correspondentiae usus et consvetudo regno ipsi coaeva esset, et licet in specifico quopiam casu periculosa videri, imo, cum nihil in orbe terrarum tam sanctum, tamqve innoxium sit, qvo homines abuti non valeant, nonnunqvam esse etiam possit ; in genere tamen spectatam, qvae iurisdictionibus competit, correspondentiam nos et utilem, et necessariam esse arbitramur. Cum enim negotia et publico-politica et urbarialia, et iuridica, et universa alia totam ex aeqvo feriant nationem, qvam certe universitates comitatuum et reliqvae iurisdictiones separatas portas habentes in concreto sumptae absolvunt, utiqve necessaria est mutuo correspondendi facultas tum ad conservandam publice tractandi uniformitatem, tum ad legem, si qvae desideratur in comitiis ferendam : tanto namqve facilius qvalibet legum ferendarum objecta comitiali calculo superantur, qvanto plures sunt iurisdictionum deputati, qvi in eandem abeunt sententiam : ut autem idem sentire possint, uniformes de eodem objecto iurisdictionum instructiones efficiunt ; hae vero e mutua iurisdictionum ipsarum cointelligentia nascuntur ; hac proinde neglecta vel impedita diversae erunt instructiones, diversae etiam deputatorum in eodem merito opiniones et sententiae : deputatis qvippe comitatuum absoluta agendi etiam in comitiis deest activitas, qvia repraesentantes solummodo sunt domi remanentis nobilitatis, qvae viritim olim ad comitia comparebat, sicqve ligantur ejus instructionibus, ut ab his recedere et nefas sit ob perjurium per id committendum, et poenale ob revocationem contra fidefragos talismodi mandatarios per iurisdictiones hactenus jure optimo exercitam. Sed praeterea, cum amplum hoc regni Hungariae et Partium eidem adnexarum corpus politicum e diversis, ut omnis major civitas, constet partibus, qvae nullum majus habent vinculum legis ac libertatis aeqvalitate et mutua cointelligentia, evidens est sublata correspondendi invicem facultate uno qvasi ictu intimum illum nexum, qvi iurisdictionum voluntates

Indulgebis, ut praecipua in obuersum argumenta adducam: 1. Ius inuicem ideas sibi communicandi esse naturale, hoc dum homines in societatem coëunt, nemini negari posse, tanto minus ipsis societatis ciuilis corporibus per pactum vnionis ciuilis sibi inuicem coniunctis et hac ipsa de causa sensa sua sibi reciproce communicare obligatis. 2. Omnia in societate ciuili constitutis licere, quae alteri non nocent. Atqui 3. nihil prohiberi posse, nisi lege. Nulla autem lege mutuum co*mita*tuum *litte*rar*um* commercium sublatum esse. 4. Omnium Statuum historia edoctos nos esse, — és azt bizony meg mondanám — qualiscunq*ue* per potestatem legislatoriam fiat prouisio, nunquam sufficienter inuolationem exequentis potestatis in iura ciuium praecaueri posse, optimum, quod hactenus adinveniri potuit, *prae*sidium fuisse libertatem preli et liberrimam omnium in ead*em* art. constitutor*um* idear*um* communicationem, co*mita*tuum itaq*ue* iuris imo obligationis esse vel hac de causa correspondentiar*um* ius irrestrictum manutenere. Azután kivánnám, vt statim repraesentationem Vestram impressam omnibus co*mita*tibus et ci*vita*tibus mitteretis. Ego quoq*ue* amarem ead*em* legere. [1] Sed hoc scio, quod ad noualia non intrabit. Quia stultus censor Szekeres,[2] ne quidem repraesentationem diaetalem quoad Cancellariam Illyricam voluit admittere.

In Gallia sacerdotes catholici, qui non iurarunt et qui ipsis adhaerent, vocant*ur* non-conformistae. Assemblée Nationale ipsis liberum religionis exercitium indulsit, sed non soluunt*ur* a statu, verum ab illis, qui ipsor*um* opera in templis aere conductis et praeuie pro venalibus declaratis vti volunt

---

ad provehenda patriae commoda et avertenda ejusdem pericula conjungit, ruptum iri. Accidisse jam hoc sub proxime praeterito regimine, interdictis primum generalibus, mox etiam particularibus congregationibus dolenter qvidem recordamur; sed qvia et in summa M^tis^ V^ae^ S^smae^ aeqvitate, et in articulo 67. novissimis comitiis perlato praesidium habeamus, non veremur futurum: ut sub clementissimo M^tis^ V^ae^ S^smae^ gubernio idem eveniat, et seu legàlis tam comitatuum, qvam aliarum iurisdictionum correspondendi facultas, atqve ex hac promanans mutua cointelligentia, seu ipsa universitatum activitas restringatur; qvorum legali exercitio inhaerentes, licet actuum vel dignitati, vel authoritati M^tis^ V^ae^ S^smae^ legali derogantium nobis conscii minime simus, tamen pro debito homagialis nostrae subjectionis obseqvio et protocolla, et acta nostra alia excuti faciemus, et siqvid in illis talismodi praeter spem nostram reperiretur, id totum et omne sponte nos obliteraturos sancte pollicemur, M^tem^ V^ram^ S^smam^ humillime de genu orantes: dignetur eos perbenigne elargiri ordines, ut consessurarum proxime regnicolarium deputationum finales opiniones et projecta cum jurisdictionibus praevie et priusqvam comitia inducantur, communicentur, qvo talia perpendere et mittendis ad futura comitia nuntiis opportunas instructiones dare possint. — Exigit hoc, Clementissime Domine! et objectorum, qvae attactis deputationibus credita sunt, gravitas, et totius nationis securitas; commendat vero illa ratio: qvod instructis circa singulum objectum plene jurisdictionum deputatis comitia adeo diuturna esse non possunt, ac futura praevidemus, si missi nuntii generales solum instructiones acceperint et ad qvodvis objectum cum gravi temporis et sumptuum dispendio haerere, suorumqve committentium sensa prius, qvam sententiam dicant, exqvírere debuerint. Qvamvis enim comitatus et aliae iurisdictiones suas reflexiones regnicolaribus deputationibus exhibendas, ad ser. dominum regni palatinum in forma desideriorum transmiserint; illud tamen semper desiderabunt, immo aeqvitate id ipsum dictante iure postulabunt, ut cum sub futuris comitiis tum de communi comitiorum ipsorum et comitatuum regulatione, tum de aliis seu felicitatem, seu securitatem regni tangentibus negotiis agetur, deputati suos committentes praevie informent, qvid et qvaliter per regnicolares deputationes elaboratum fuerit? et tum primum seqventur speciales instructiones, qvidnam deputatos e sensu committentium universitatum loqvi et qvam sententiam amplecti oporteat."

[1] Zala megye feliratát nem találtam meg.

[2] Szekeres Athanáz (†1794), előbb görögkeleti, majd római katolikus pap, a magyar könyvek cenzora Bécsben.

Opus in acclusa annunciatione contentum, hic sub Hedera Frankfurt und Leipzig prodibit. Auctor propter istud scandalum facultate confessiones exaudiendi a Migazzy[1] priuatus est.[a)] Iam vale et amicos meos saluta.

23.

1791. május—június

Martinovics pályázik a pécsi tankerület főigazgatói állására

Martinovics 1783 szeptemberében került a lembergi akadémia (1783 októberétől kezdve egyetem) fizika-tanszékére. Ettől kezdve 1791 nyaráig tanított az egyetemen, s két éven át a dékáni méltóságot is viselte. (Kineveztetésére, tanárkodására l. *Martinovics és társai*, 37. s köv. l., valamint *Martinovics élete*, 18. s köv. l.)

Lemberg elmaradott kisváros volt a Habsburg-monarchia keleti szélén, a bécsi, prágai vagy pozsonyi pezsgő életnek nyoma sem volt benne. Az egyetem tanárai, a galiciai kormányzóság tisztviselői közt, csak elvétve akadt egy-egy odavalósi, nagy többségükben a birodalom más, távoleső részeiből jöttek, s a lengyel lakossággal jóformán semmilyen kapcsolatuk nem volt, nyelvüket többnyire nem is értették. Tudományos búvárkodásra kevés lehetőség volt; az új könyvek csak nagy késéssel kerültek Lembergbe, s nem volt kivel megbeszélni az eredményeket. Mindenki csak magára hagyatva dolgozhatott. Ennek súlyát Martinovics igen erősen érezte. Még nehezebbé tette helyzetét, hogy a kisvárosban elburjánzó pletyka, rágalom egészen körülfonta személyét. Nehéz, másokon uralkodni vágyó természete is közrejátszott benne, hogy tanártársai legtöbbjével rossz viszonyban volt. Mindez együttesen arra indította, hogy keresse az alkalmat és módot a Lembergből való elkerülésre. 1789-ben megpályázta a bécsi egyetem természettani tanszékét, — de eredménytelenül. (L. *Martinovics és társai*, 50. l. és *Martinovics élete*, 31—32. l.) Helyzete Lembergben egyre nehezebbé vált. 1789 végén már a Tanulmányi Bizottságnál is följelentették, hogy egyetemi kötelességeit elhanyagolja.

1791 tavaszán Martinovics újabb lehetőséget látott arra, hogy Lembergből elkerüljön, ha nem is Bécsbe, a birodalom központjába, legalább Magyarország dunántúli részére, Pécsre, ahol bátyja, Baranya megye főorvosa is lakott. 1790-ben ugyanis megkezdték II. József tanügyi rendszerének a felszámolását is. A protestánsok visszanyerték iskoláik autonomiáját, aminek következménye volt, hogy az állami tanítás ismét azonosulván a katolikus egyházéval, onnan a protestánsokat elbocsátották. Az 1791 április 1-én kelt helytartótanácsi rendelet értelmében vesztette el tanfelügyelői állását Kazinczy Ferenc, s ekkor kellett otthagynia a pécsi tankerületi főigazgatóságot Vay Istvánnak is. Vay megürült állására pályázott, 1791 tavaszán, Martinovics.

1791. május 26-án kelt kérvényét nem a magyar szerveknél, hanem közvetlenül az uralkodónál adta be (l. 364. l.), hogy kinek a révén, nem tudjuk. Ugyanakkor elhatározásáról félénk formában tudósította Van Swieten Gottfried bárót, az Udvari Tanulmányi Bizottság elnökét is. (L. *a)* irat.). Van Swieten az 1780-as évek elején, pályája kezdetén, felkarolta Martinovicsot, s hathatós pártfogója volt II. József császárnál. Idővel azonban egyre jobban éreztette elégedetlenségét, sőt neheztelését egykori pártfogoltjával, ugyannyira, hogy leveleire sem válaszolt. Mindebben nagy része lehetett Martinovics tanártársaival való gyakori összetűzéseinek, melyek nem egyszer a Tanulmányi Bizottság közbelépését is szükségessé tették. Amikor Martinovics 1789-ben a bécsi egyetemre pályázott, már csak régi barátja, Lamberg Maximilián gróf közvetítésével merte Van Swieten támogatását kérni, de így is eredménytelenül.[2] Most, 1791-ben már

[a)] A bekezdés kezdetétől idáig terjedő részt valaki, (talán Németh János jogügyi igazgató a Spissich-elleni per alkalmával), piros ceruzával aláhúzta.

[1] Migazzi Kristóf hg. (1714—1803) előbb váci püspök, majd 1757-től bécsi érsek. — A Hajnóczy által említett ügyről különben ennél többet nem tudunk.

[2] Minderre l. *Martinovics és társai* 49—51. l. Közli Martinovics Van Swietenhez írt 1789. dec. 26-i levelének egy részét is, mely szerint: „Man hat mich doch vor 5 Jahren auf die unschuldigste Art bei Er. Exc. verschwärzt, und verlor dahero die Gnade, deren Beweise ich . . . vor 6 Jahren . . . von Er. Exc. gehabt habe."

nem is gondolt ilyesmire, pusztán tájékoztatni akarta az Udvari Tanulmányi Bizottság elnökét.

Az uralkodó Martinovics kérvényét június 3-án megküldte véleményezésre a Magyar Kancelláriának. A tanügyek referense, Okolicsányi Imre címzetes püspök volt. Véleménye — melyet a Kancellária is magáévá tett — az volt, hogy mivel az uralkodó úgy rendelkezett, hogy a főigazgatói állásokat csak az új tanulmányi rend végleges megállapítása után fogják betölteni, Martinovics kérése nem teljesíthető. Az uralkodó, helyesebben az ekkor Toscanában tartózkodó II. Lipót királyt helyettesítő Ferenc főherceg jóváhagyta a Kancellária javaslatát.[1] (L. 365. l.).

a.)

1791 május 25, Lemberg

Martinovics levele Van Swieten Gottfried báróhoz, az Udvari Tanulmányi Bizottság elnökéhez

Megküldi legújabb filozófiai munkájának tartalomjegyzékét. Közli szándékát, hogy az egyetemi félév végeztével visszatér Magyarországra. Tudósítja a lembergi egyetem professzorai közt dúló személyi és elvi harcokról.

1880 körül készített másolat, a bécsi Udvari Könyvtár (ma Nemzeti Könyvtár) kéziratgyűjteményéből (közelebbi jelzet nélkül): Széchényi Kvt. Ms. Fol. Germ. 1071. 66—67. fol.

Monseigneur !

J'ose adresser à Votre Excellence praealablement la substance de premier volume d'un ouvrage philosophique, au quel je travaille actuellement.[2] Quoique je pense insérer dans la suite ce projet du catalogue des pièces, dont j'ai formé le dessein de faire part à l'institut de nouveau Journal Littéraire de Vienne,[3] c'était toutefous à vous, Monseigneur ! que j'en crus devoir le premier hommage. Parmi les dissertations tant phisiques que mathematiques, lesquelles je destinai à ce Journal, il y a plusieurs tout pretes pour l'impression, qui peuvent partir à tout moment.

[1] A főigazgatói állások betöltésére csak 1793. áprilisában került sor. A jelölésekre, személyi vitákra l. *Sándor Lipót iratai*, 620. s köv. l.

[2] A levélhez mellékelve : *Analysis der menschlichen Begriffe als ein Beitrag zu antikantianischen Philosophie.* Erster Theil. A kézirat csak a 21 fejezet címét tartalmazza. Ezek : „Von der objektiven und subjektiven Erfahrung. — Von der Analogie. — Von der Anthiologie und Causalität. — Von der Logosophie der Vernunft. — Von der scheinbaren Diabasis der Vernunft. — Von der Zeit. — Von dem Raume. — Von der Dialektik. — Von der Logik. — Über den Syndiasmus der Vernunft. — Von dem Paralogismus, Idealismus und Skeptizismus. — Von der Unmöglichkeit der synthetischen Urteile. — Von der Unmöglichkeit der Begriffe a priori. — Von der Unmöglichkeit einer transcendentalen Philosophie. — Beweis, dass alle theoretischen Wissenschaften aus Lehrsätzen bestehen, welche die Vernunft durch den Empirismus gesammelt und ihnen hernach auf die eigene Gefahr willkürlich die Notwendigkeit und strenge Allgemeinheit beigelegt hat. — Von der Unmöglichkeit der Kritik der reinen Vernunft. — Die Kritik der reinen Vernunft ist durch die Schulphilosophie unwiederlegbar. — Die empirische Philosophie stellt unter allen dogmatischen Lehrsätzen der Vernunft das Gebäude des Atheismus als die wahrscheinliche Philosophie vor. — Sowohl die empirische Philosophie als auch die Kritik der reinen Vernunft führen zum Skeptizismus. — Parallelismus zwischen Plato's und Kant's Philosophie." — Nincsen rá adat, hogy Martinovicsnak ez a munkája megjelent volna, de még arra sem, hogy csakugyan kidolgozta-e ?

[3] A *Deutsche Literaturzeitung* 1791-ben indult meg Bécsben.

Je me crois obligé en meme temps par la bien veillance, dont Votre Excellence daigna jadis m'honorer, de vous communiquer, Monsigneur! le projet, que j'ai conçu de donner ma démission de la charge de professeur en Gallicie, pour chercher dans ma patrie un semblable établissement, ma santé ne se fesant guère au climat de ce pais. Ajoutes, que l'éloignement extreme de notre ville rend trop difficile l'acquisition des livres nécessaires, pour qu'un physicien, qui ne veut point acquiescer aux premiers elemens de son art, puisse jamais se flatter de le perfectionner a un degré eminent par ce double défaut.

La ferme resolution où je suis, de ne plus passer à Leopol que ce peu de semaines, qui nous restent encore de notre cours scholastique, excusera peutetre la liberté, que je prends d'ajouter quelques reflexions sur la charge d'un representant de la faculté philosophique de Leopol.[1] N'ayant rien ni à gagner ni à perdre quelque puisse être l'individu, qu'on en voudra décorer, ce ne saurait être que l'enthousiasme pour le bien d'une génération future (effervescense que l'homme froid taxera sans doute de faiblesse philosophique), qui puisse me porter à vous parler, Monseigneur! sur ce sujet avec une franchise, qui n'est jamais que l'appanage de ceux, aux quels la réussite d'une affaire, avec laquelle leur interet personnel n'est jamais compromis, peut tout-à-fait être indifferente. Il n'y a ici que le seul Hann,[2] choisi par les professeurs ordinaires et proposé par le sénat, qui soit capable de remplir avec fruits le poste en question. Par cette raison on aurait du le lui conferer, quand même il n'eut eu une seule voix pour lui. Cependant le parti jesuitique a cabalé et cabale encor pour faire revertir M. Kodesch,[3] ex-pretre le plus borné et le plus intriguant de tous d'un emploi, qui suppose évidement un esprit capable de saisir l'ensemble d'un système d'études, emploi, dis-je qui parait exiger en même tems la candeur de caractere pour éclaircir les differends, qui pourront naître, au lieu de les embrouiller encore plus par l'intrigue et par la partialité. Il y a même quelques conseillers au gouvernement,[4] qui ayant donné dans le panneu, que les fins matois de jesuites leur avaient su preparer, protegent hautement la cause de la bétise. Voila donc la philosophie gallicienne sur le point de retomber dans les griffes des Loyolités, si vous ne la retirez, Monsiegneur! au bord du precipice, ou elle se soit réduite. Je ne dirai le plus petit mot pour faire l'éloge de M. Hann: il faut avoir connu sept ans cet homme en verité rare, pour savoir tout ce qu'il vaut. Je sais, qu'on pourra m'objecter, que c'est la cause de mon ami, qui je plaide;

[1] Ahogy a későbbiekből kiderül, valamilyen megbízatás (a dékánság ?) betöltésekor a lembergi egyetem szenátusa két pártra oszlott: egyik rész Hann, a másik Kodesch professzort hozta javaslatba. A megbízatást úgy látszik, végül is Kodesch kapta meg. Martinovics levelében azt bizonygatja, hogy erre csak Hann lett volna méltó.

[2] Hann Wenzel, az esztétika tanára. Kratter Franz Galiciáról szóló leírásában értelmes, művelt embernek jellemezte. *(Briefe über den itzigen zustand Galizien.* I. Leipzig, 1786. 43—44. l. L. még az egyetem professzorainak válaszát: *An Kratter, den Verfasser der Schmähbriefe über Galizien.* Wien, 1786. 36. l., majd Kratter viszontválaszát: *Kratters Bescheid an einige Herren Professoren an der k. k. Universität in Lemberg.* Wien, 1786, 30. l.) Fessler Ignác Aurél, éveken át kollégája az egyetemen, visszaemlékezéseiben azt mondja róla: ateista volt, akárcsak Martinovics, akivel különben benső baráti viszonyban volt. *(Dr. Fesslers Rückblicke auf seine siebziegjährige Pilgerschaft.* Breslau, 1824, 185. l.)

[3] Kodesch Franz, a matematika professzora.

[4] A galiciai kormányzóság több tisztviselőjét jellemezte Martinovics 1791 októberi memorandumában. L. 464. s köv. l.

je réponds qu'on sait ici assez generalement, que cet ami est trop éloigné de toute ambition pour aspirer a quelque place que ce fut ; ce ne sera qu'un bienfait pour le pais, et point du tout pour lui. Du reste je fais gloire de son estime, croyant en meme tems, que l'amitié ne saurait guere nous imposer le bizarre devoir, de nous taire sur les talens et les vertus de nos amis, surtout dans une occasion, ou ce silence pourrait porter préjudice à l'éducation publique, au bonheur de nos jeunes citoiens, qui est le plus cher depôt de l'homme cosmopolite.

J'ai l'honneur d'être avec une profonde vénération

A Léopol le 25 Mai 1791

Monseigneur,

votre tres-humle, tres-obeissant
I. I. de Martinovich m. p.
professeur de la physique.

P. S. J'aurai peut-etre bientot l'honneur de detailler à Votre Excellence de bouche plusieurs de ces miserables intrigues, à la tete desquels se trouve, avec les professeurs russes,[1] M. Umlauf,[2] dont l'effronterie, l'insolence et le dereglement ne peuvent entrer en paralelle, qu'avec son extreme paresse et sa fénéantise des idées, qui par l'horreur de toutes occupations utiles ne se plait, que dans les tracasseries d'academie ou de B,[3] et c'est avec des gens de la sorte que M. Kodesch ne rougit pas de faire caisse commune.

b.)

1791 június 3, Bécs

A Magyar Kir. Udvari Kancellária véleménye Martinovics kérvényéről. Kérése nem teljesíthető, mert egy korábbi királyi rendelet értelmében a megüresedett főigazgatói állásokat csak az új tanulmányi rend életbeléptetésekor fogják majd betölteni.

Fogalmazvány : O. L. M. Kanc. 1760/1791. sz.

1791. d*en.* 26. May
Exmiss*um* 3. Junii

Ignaz Joseph Martinovich Professor der Physik und Mechanik zu Lemberg, ein Weltpriester, bittet in seiner mit höchster Bezeichnung herabge-

[1] Orosz professzorokon valószínűleg azokat érti, akik tantárgyukat oroszul adták elő. Az egyetem nyelve ugyanis a német volt, de a fontosabb tárgyakat oroszul is előadták. Ezek az oroszul előadó tanárok : Zachariasievich Theodor, az egyháztörténelem tanára ; Paulovits Andrej, a „latin és rutén moraltheológia" előadója; Ladkiewicz Arsen és Hryniewicki Modestus szt. bazil-rendi szerzetesek, előbbi a Szentírás-tudományt, utóbbi a dogmatikát adta elő orosz nyelven ; Angellowicz Andrej, aki az egyházjogot tanította orosz nyelven, Kemantsek Johann a matematika és fizika orosz előadója és Lódy Péter, a filozófia tanára.

[2] Umlauf Leopold, a német irodalom professzora ; Kratter róla is jó véleményt mondott. (*I. m.*, 50—51. l.)

[3] Ezt a rövidítést nem tudtam megfejteni.

gebenen Schrift um die erledigte Studien-Oberdirectors Stelle in dem Fünfkirchner Literar-Bezirk, und führet an zur Unterstützung seines Gesuchs, dass er ein geborner Ungar sey, und an der Universität in Ofen die Doctorswürde der Phylosophie und Theologie erhalten habe ; dass er an der Universität in Lemberg schon seit 10 Jahren als Professor der Experimental-Physik und Mechanik dem Lehramte vorstehe, und sich durch mehreren gelehrte Arbeiten in diesem Fache auf eine vortheilhafte Art ausgezeichnet habe ; dass er in Rücksicht seiner Einsichten auch in anderen Studiengegenständen als Director der phylosophischen Facultät zur Einführung des neuen Studienplanes ernannnt werden sey und diese Stelle unentgeltlich bekleidet habe, und endlich spreche er nebst der hungarischen, illyrischen und deutschen Sprache auch die französische, italienische und englische, sey auch in fremden Ländern gereiset und habe sich da gründliche Kenntnisse auch in dem Kommerz-, Politischen und Finanz-Fache erworben.

Votum. Als im vorigen Jahre die *königl.* Studien-Oberdirectoren evangelischer Religion ihrer Ämter enthoben wurden, ward es mit a. h. Genehmigung beschlossen, dass deren Stellen bis zur neuen Systemisirung des Erziehungswesens unbesetzt bleiben, und die Amtsverrichtungen bloss durch die Prodirectoren versehen werden sollten. Da nun das vom Bittsteller angesuchte Fünfkirchner Studien-Oberdirectorat darunter gehöret, so kann dessen Begehren nicht gewillfahret werden, welches demselben nach empfangener a. h. Entschliessung durch Bescheid bedeutet wird.

A Kancellária véleményét Ferenc főherceg trónörökös (aki a Toscanában időző II. Lipót királyt helyettesítette) július 4-én jóváhagyta. Az elutasító határozatot július első felében közölték Martinoviccsal. (O. L. M. Kanc. 1791 : 8743. és 8744. sz.)

24.

1791

Közjogi értekezés Magyarország országgyűléséről és annak szervezetéről

Hajnóczy József anonym tanulmánya

Az értekezés tartalma: 1—4. §. *Az országgyűlések elnevezéséről, fajtáiról, helyéről, idejéről és időtartamáról.* 5—6. §. *Hogyan kell az országgyűlést meghirdetni és kinek, mikor van erre joga?* 7. §. *Ki elnököl az országgyűlésen?* 8.—14. §. *Azokról, akik az országgyűlésen személyesen résztvehetnek vagy képviseltethetik magukat és szavazhatnak:* A) *A papság,* B) *a főnemesség,* C) *a köznemesek,* D) *a városok,* E) *Dalmátia, Horvátország és Szlavónia,* F) *Erdély.* 15. §. *Az országgyűlésre való meghívás módja.* 16.—18. §. *Az országgyűlés két Táblájáról, s arról, hogy kik tartoznak* A) *a Felső-, és kik* B) *az Alsó Táblához.* 19.—26. §. *Az országgyűlési követekről :* A) *ki választható követté ;* B) *a követi utasításról ;* C) *a követ napidíjáról,* D) *a káptalani, a megyei és a városi követek számáról ;* 27—32 §. *Az országgyűlések tárgya :* A) *alaptörvények,* B) *közjogi és magánjogi*

[1] Martinovicsot II. József 1783. szept. 29-én nevezte ki a lembergi, akkor még csak akadémia tanárává, tehát nem 10, csak 8 éve tanított ott.

törvények; C) *a törvények és* D) *a kánonjog értelmezése*, E) *különböző vegyes tárgyak*. 33. §. *Vannak-e megváltoztathatatlan törvények?* 34. §. *A Hármaskönyvnek van-e törvényereje?* 35.—39. §. *A szavazásról*: A) *Egyhangú szavazat kell-e, vagy elég a szótöbbség?* B) *A szavazatokat Táblánként külön kell-e számbavenni vagy együtt számolandók?* C) *Egy rend ellentmondása megakadályozza-e a törvényerőre emelkedést?* D) *Kinek hány szavazata van?* E) *A szavazat-szedés rendje*. 40. §. *Az országgyűlési tárgyalások rendjéről*. 41. §. *Milyen büntetést szabnak arra, aki az országgyűlésre vonatkozó rendeleteket nem tartja meg?* 42. §. *Az országgyűlésre tartozó peres ügyek.*

Nyomtatásban megjelent: *De comitiis regni Hvngariae deqve organisatione eorundem dissertatio ivris pvblici Hvngarici*. Hely nélkül 1791. 8° 4 + 176 + 4 l. — Példányai: Széchényi Kvt.: Hung. j. 1354. sz. kolligátumban; Bp. Egyet. Kvt.: Be 885.; Tud. Ak.: M. Pol. O 284 és M. Pol. O 302.; Debreceni Ref. Kvt.: L. 2039/d.; Pannonhalmi Kvt.: 149 K 16/4 és 131 G 1 a, b.; Pécsi Egyet. Kvt.: 10746 és 14161; Sárospataki Kvt.: CC. 304.

Az alábbi névtelenül megjelent közjogi munkát Hajnóczy írta. 1794/95-ös pere alkalmából a vizsgálóbizottság, majd a bírák kérdésére ezt nem is tagadta. (L. II. k. 108. és 289. l.)

A munkának sok gondolatát megtaláljuk Hajnóczy alkotmányterveiben, (l. *Iratok* 4. sz.), a maga nemében mégis új és önálló tanulmány. Ahogy más munkáiban is tette: összegyűjti a kérdéssel kapcsolatos magyar törvényeket, azokat csoportosítva ismerteti, majd fejezetenként hozzáfűzi megjegyzéseit.

A könyv megírásának, megjelentetésének körülményeit nem ismerjük. Előszavának kelte: Pozsony, 1791. március 1., minden valószínűség szerint a kézirat befejezésének időpontját jelzi. A kiadást Strohmayer Ignác pesti könyvkereskedő intézte, aki mellesleg az udvar besúgója volt, de úgy látszik, saját üzleti vállalkozásait nem tartotta szükségesnek bejelenteni. Hajnóczy a bíróság előtt azt vallotta, Strohmayer úgy mondotta neki, hogy Lipcsében nyomták a könyvet (II. k. 289. l.), — de lehet, hogy ezzel csak a pesti nyomdászokról, főként Landererről akarta a gyanút elterelni.

A mű elterjedtségére csak egy adatunk van: Pálffy Lipót gr. csongrádi főispán egy 1793-as jelentése szerint, mindenki olvasta és nagy hatása volt. (*Sándor Lipót iratai*, 651. l. 3. jegyz.)[1]

Két éven át a könyvet zavartalanul árusították. 1793. február 22-én azonban Ferenc király egy példányát leküldötte a magyar kancellárhoz azzal, hogy mondjon véleményt róla. (O. L. M. Kanc. 1953/1793. sz.). A Kancellária véleményét Lányi József fogalmazta. Megemlíti, hogy a röpirat írója azonos lehet a nemrég eltiltott *Dissertatio publico politica de regiae potestate* c. munka szerzőjével, mert gondolkozása, módszere és stílusa is ugyanaz, sőt nem egyben a két röpirat mondanivalója is azonos. A munka különben telve van „bántó és veszélyes" kijelentésekkel. Javaslata: a könyvet el kell tiltani, meglevő példányait a könyvkereskedésekben el kell kobozni, s a Helytartótanács indítson nyomozást a szerző személyének és a nyomdának, melyben készült, kiderítésére. (Február 28: *uo.* 3088/1793.). Az uralkodó a Kancellária javaslatát jóváhagyta.

A Helytartótanács 1793 márciusában kapta kézhez a rendelkezést s rögtön utasította a törvényhatóságokat a fellelhető példányok elkobzására és a nyomozás meg-

[1] Magyarországon a *Ephemerides Budenses* ismertette 1791 tavaszán, mindössze pár sorban, de nagy elismeréssel (II. 291. l.). — Külföldön több folyóirat is foglalkozott vele. A *Staats-Anzeigen* (XVIII. 1793. 374. l.) híradásából tudjuk, hogy a göttingai *Gelehrten Anzeigen* és az *Allgemeine Litteratur Zeitung* már korábban ismertették. A *Staats-Anzeigen* különben igen dicsérte a munkát. Közölte az 1793. márc. 26-i kancelláriai rendelet szövegét is, mellyel a könyvet eltiltották, s hozzá zárójelben megjegyzéseket, gúnyos kiegészítéseket fűzött: „Sm Mm Ssmam librum De Comitiis . . . velut perniciosa quaedam [aristocratis et hierarchis] ac ipsis regni constitutionibus [feudalibus et barbaris] adversantia principia conplectentem, ad classem prohibendorum referendum . . ." Majd megjegyzi, hogy ez a rendelet már elkésett, másfél év alatt, aki akarta, megszerezhette a könyvet. Az ilyen önkényeskedés csak arra jó, hogy minden értelmes embert a kormányzat ellen fordítson. Ezt mindenki tudja is Magyarországon, Pálffy kancellárt és Lányi kancelláriai tanácsost kivéve.

indítására. Győr városa hamarosan be is küldte a mű 1 példányát, — az összes többi jelentések nemlegesek voltak. (O. L. Helyttan. Rev. libr. 1793. fons 33. pos. 1—35.)[1]

Az alábbiakban a röpiratnak azokat a részeit közlöm, melyekből Hajnóczy felfogását ismerhetjük meg. A törvényszövegi-dézeteket mellőzöm tehát, anélkül, hogy ezt mindig külön jelezném. Hogy azonban a munka beosztásáról az olvasó képet alkothasson magának, a fejezet-címeket minden esetben leközlöm.

De comitiis regni Hungariae
deqve organisatione eorvndem dissertatio
ivris pvblici Hvngarici.

§. 1. Diversa nomina comitiorum.
§. 2. Diversae species comitiorum.
§. 3. De loco, in quo comitia celebrantur.
§. 4. De tempore, quo comitia celebranda sunt.
a) Quando indicenda?
b) Quamdiu durare debeant?
c) Quando promulganda?
d) De dilatione comitiorum
§. 5. Modus indicendi comitia.
§. 6. Jus indicendi comitia quis habeat?
a) rex
b) palatinus
c) judex curiae regiae vel magister tauernicorum.
d) exempla per alios indictorum comitiorum.
§. 7. Quisnam praeest comitiis?
§. 8. Jus adeundi comitia, seu de voto et sessione gaudentibus.
A) §. 9. De clero.

[Miután áttekintette azokat a magyar törvényeket, amelyek a papság tagjainak az országgyűlésen való megjelenéséről rendelkeznek, véleményét erről a kérdésről a következőkben foglalja össze:]

Ne clerus Romano catholicus vllas in comitiis habeat in posterum partes, multa militant argumenta.

1mo Vt ecclesiastici catholici qua fine facilius conseruandorum in sua integritate morum per nationem constituti officiales publici in comitiis votum et sessionem habeant, nulla pro illis magis, ac ecclesiasticis alterius religionis adest ratio. Illi enim pariter hoc fine intertenentur.

2do Qua dispensatoribus mysteriorum diuinorum etiam ius suffragii tribui nequit. Idem enim ecclesiastici alterius religionis esse putantur, et obiectum comitiorum est scopus ciuilis intra cursum vitae huius obtinendus, non salus aeterna, ad quam ipsi homines se ducere putant.

3tio Omnium rerum publicarum exempla docent in congressibus nationalibus votum illis tantum tribui, qui proprietarii suarum facultatum sunt. Ecclesiastici Romano catholici bonorum suorum iuxta proprios canones suos non proprietarii, sed vsufructuarii tantum sunt.

[1] Fraknói Vilmos azt írja (*Martinovics és társai*, 160. l. 3. jegyz.), hogy Pest városa 17 pld.-t talált a röpiratból. Ennek sehol nem találtam nyomát. — Adatát Ballagi is átvette (*Ballagi*, 771. l.) — A munka ismertetésére l. még *Gárdonyi*, 31—32. l. és főleg *Bónis*, 91. s köv. l., ahol részletesen értékeli is.

4^to^ Nulla classis hominum voto frui debet, cuius principia cum magnae partis nationis existentia in collisione sunt. Clerus Romano catholicus omnium non catholicorum existentiam sibi praeiudiciosam putat, eos ab omni fauore legum exclusos habere vult, imo ipsam proprietatem mentis, illa scilicet, quam quis optimam esse iudicat, ratione Deum colendi dissentientibus negat.

5^to^ Ad comitia liberi, suam propriam voluntatem habentes concurrere debent, vt ex reciproca earundem communicatione generalis in legem abitura nationis voluntas cognosci possit. Consulamus acta diaetalia patriae nostrae a seculo inde, inueniemus integrum clerum semper eiusdem cum primate suo fuisse sensus. Etiamsi itaque votum quodpiam ecclesiasticis concederemus, primatis velut hierarchiae Hungaricae capitis praesentia sufficeret, reliqui autem spiritualibus suis officiis domi melius vacare possent.

B) §. 10. De baronibus et magnatibus.

[Miután áttekintette a bárók és mágnások országgyűlési megjelenését szabályozó törvényeket, véleményét az alábbiakban fejti ki:]

Quod de lege baronibus regni et supremis comitibus votum et sessio in propria persona competat, ex praemissis nullum quidem superest dubium. Sed an etiam comitibus et liberis baronibus nullo praemissorum officiorum fungentibus dubitatur. Fuisse apud nos hereditarios quasi magnates seu proceres omni tempore, ex historia facile probari posset. Sed cum pauci admodum olim fuerint, praeterea, qua magna potentia pollentibus reges honores maiores conferre debuerint, ante initia seculi 17^mi^, imo dimidium illius, paucos extra officia constitutos magnates in actis diaetalibus aduertimus. Numerus illorum sub quouis rege creuit, ita, vt si omnes nunc ad comitia venirent, repraesentantes aliorum Statuum longe superarent. Sed et si ex vsu comitiorum consecuti sint, combinatis tamen legibus, verbi gratia: 13 : 1454. 1 : 1498. et 31 : 1525., ex quibus patet nobiles, qui in comitiis aderant, omnes fuisse possesionatos; 1 : 1608. *post coronationem*, quo episcopi titulares a diaeta excluduntur; 62 : 1625., vbi tam comitatuum, quam magnatum nuncii possessionati esse iubentur; 37 : 1655., vbi ex bonis per regales ad comitia euocatorum nunciis comitatum diurna soluenda non esse statuitur; combinatis, inquam, his et aliis ligibus nulli dubio obnoxium esse puto magnates tam natiuos, quam in indigenas receptos, si nullum possessorium bonorum habeant, votum in comitiis praetendere non posse.

Praeterea quoad barones regni necessarium videretur statuere, an cubiculariorum regalium magister, item curiae regiae magister inter illos referendi sint.

Item e republica esset waiuodae Transylvani, bani Sirmiensis et comitis Temessiensis dignitates in limitibus renouare, ac alterutrum horum ex Illyrica nominare.

De thesaurario 5 : 1606 clarificandus esset. Praestaret fors, vt si quae regiae dignitati iniuria in propositionibus diaetalibus esse censet, eadem ipsis statibus proponat, vel vero penitus, velut director causarum regalium absit, adeoque nec officium aliud cum voto et sessione coniunctum gerere valeat.

Comitibus autem et liberis baronibus, cum haereditarii sint, et alioquin eadem, velut alii nobiles, praerogatiua gaudeant, personale votum negandum esse censeo. Quo magis enim ab inuicem distincta iura diuersae classes societatis ciuilis tenent, eo difficilius commune bonum obtineri, eo facilius inuicem collidi possunt, adeoque exequenti potestati pro arbitrio agere nitenti pauciores

obices ponuntur. Ius autem suffragii personale haereditario iure tentum nimium a reliquis statibus magnates distinguit. Exemplum Angliae ad nostros magnates applicari nequit. Ibi enim magnates Lord dicti eundem semper, quem inferior curia de reipublicae commodis habere debet sensum, quia singuli Lord primogenitus tantum filius, suffragium personale consequitur, reliqui iisdem cum populo iuribus, non maioribus gaudent.

C) §. 11. De nobilibus.

[Felsorolja a nemesek országgyűlési megjelenéséről rendelkező törvényeket, és megállapítja, hogy mielőtt a katonai határőrvidéket megalakították volna, az ott levő vármegyék a többi megyéhez hasonlóan képviseltették magukat az országgyűléseken. Ezután véleményét az alábbiakban összegezi :]

Cum ad conseruandam regni libertatem plurimum equestris status hactenus contulerit, et in futurum conferre possit, in repraesentantibus denique nobilium plurimum situm sit, optandum esset, vt non tantum comitatus Valko et Orbacz iure postliminii ex confiniis excindantur,[1] sed et Lika, Corbauia et omnia confinia prius ad comitatus redigantur, postea vero iure comitiorum fruantur.

D) §. 12. De ciuitatibus.

[A törvények felsorolása után a következő megjegyzést olvassuk :]

Optandum esset, vt numerus ciuitatum augeatur, iusque suffragii illae consequantur. Quo plurium enim ex natione ad legislationem concurrunt repraesentantes, eo magis vigor legum sustinetur. Quare non tantum ciuitates in vsu voti et sessionis existentes, actiuitate tamen hac ex lege necdum pollentes, veluti sunt montanae Bakabanya, Libetbanya, Schemniczium, praeterea Capronca, Crisium,[2] Modor, Trenchinium, Varasdinum et Zagrabia, sed et vltra his comitiis receptas Carolostadium, Mariatheresiopolis, Posega et Temesuarinum, vltra item ius suffragii consecuta oppida Haidonicalia, Cumanosque et Iazyges, adhuc coronalia bona vetus Buda, Miskolcz, Szent Andre, districtu Tibiscanus, et super non fienda sui collatione priuilegium habens districtus Gikinda,[3] ciuitas Quinqueecclesiensis, oppida quoque a iurisdictione dominali maxima ex parte libera, prout Eszek, Carlovitz, Kanisa in Szaladiensi, Kecskemét, Körös, Nitria, Veszprimium, ac 16 oppida in Scepusio ius comitiorum consequantur.

E) §. 13. De Dalmatia, Croatia et Slavonia.

[A törvények felsorolása és értelmezése után :]

Olim ex his partibus tanquam remotis non omnes nobiles, prout ex aliis regni Hungariae comitatibus, sed nomine communi nuncios missos fuisse,

[1] Hajnóczy rosszul tudta, Orbász — mely a XVI. század elejéig valóban a magyar megyék mintájára volt megszervezve és követe még 1505-ben is megjelent a rákosi országgyűlésen — a Szávától délre terült el, Boszniában, a Verbász folyó torkolata körül. Területe tehát nem olvadt a határőrvidékbe. (Pesty Frigyes, *Az eltünt régi vármegyék.* II. Bp. 1880, 449. s köv. l.)

[2] A horvátországi Körös (Krizevac), szabad kir. város.

[3] A kikindai kiváltságos szerb kerület. Az 1876 : 30. tc. megszüntette és Torontál megyébe kebelezte be. (Történeti kialakulására l. Szalay László, *A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz.* Pest 1861, 21. s köv. l.)

hoc vero indultam potius dispensationem ab onere communi, quam ius fuisse, ex decreto 1447[mil] cum 36 : 1525. combinato apparet. Nec vllum hactenus diplomaticum documentum prodiit, vnde pactum quodpiam bilaterale inter Hungariam et Croatiam supponi, adeoque inde sequela duci posset, quod ablegati illarum partium pluralitati votorum ad instar comitatuum Hungaricorum in comitiis cedere non teneantur. Ius, quod habere dicuntur municipales leges condendi, nihil aliud est, quam ius singulo comitatui competens, statuta cum legibus regni non repugnantia faciendi.[2] Ex his rationibus, et siquidem tam supremi Croatiae comites, quam et magnates eiates, imo ciuitates et ipsi campi Turopolya nobiles partim in persona, per nuncios partim in diaetis comparent, nullam adesse rationem opinor, quin

A) Ipsi comitatus Varasdiensis, Crisiensis et Zagrabiensis nuncios suos in futuram mittant, et a splendido ablegatorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slauoniae titulo abstineant.

B) Ne in obuersum 1 : 1504., 46 : 1597. et 23 : 1599. excepto casu installationis bani et electionis protonotarii sui, et quidem vnice ad hos casus restricti sic dictas regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slauoniae congregationes celebrent. Alioquin in duplici sub bano Nadasdy habita[3] simili congregatione parum aberat, quin a regno auulsi fuerint, et iuris sui tales conuentus celebrandi poenitere eosdem debuerit.

F) §. 14. De Transyluania.

[Az 1525 : 37. tc. ismertetése után véleményét a kérdésről így összegezi:]

Ex praemisso 37 : 1525[ti] verisimile est Transyluanos olim nuncios ad comitia Hungariae, praeter wayuodam ipsum misisse. Fortior euaderet constitutio Hungarica, legum ferendarum potestas maiores in ipsa gente Hungara radices ageret, si in futurum Transyluania non separatas suas diaetas celebraret, sed ad comitia regni Hungariae et wayuodam suum, et nuncios suos ablegare vellet. Idem de Gallicia optandum.

§. 15. Qua ratione ius suffragii in comitiis habentes de illorum celebratione certiores redduntur?

§. 16. In quot corpora distinguuntur Status, seu in quot locis considerent?

[1] Az 1447-es törvények a Magyar Törvénytár milléniumi kiadásában nincsenek benne. Közli Kovachich József Miklós, *Sylloge decretorum comitialium inclyti regni Hungariae*. I. Pest, 1818, 116. s köv. l.

[2] Az 1790/91-es országgyűlés alkalmából a horvát rendek municipális jogaik biztosítására jogi elméletet dolgoztak ki, melyben továbbfejlesztve Lucius Johannes XVII. századi dalmát történetíró elméletét, azt bizonyították, hogy Horvátország annakidején Kálmán király alatt, kétoldali szerződést kötött a magyar állammal (pacta conventa), a két állam personális unióban élt egymással, tehát országgyűlési követeik sem helyezhetők egyvonalba a magyar megyék küldötteivel. Az elméletet Skerlecz Miklós öntötte formába és terjesztette az országgyűlés elé. *(Declaratio ex parte nunciorum regni Croatiae quoad inducendam Hungaricam linguam.* Hely és év nélk.) Magyar részről a javaslatot (főleg a magyar nyelv államnyelvvé tételével kapcsolatban) igen hevesen támadták. (Vö. Deér József, *A magyar-horvát államközösség kezdetei*. Jancsó Benedek Emlkv. Bp. 1931. 99. s köv. l.) Hajnóczy megjegyzései ezzel a vitával függnek össze.

[3] Nádasdy Ferenc gr. tábornagy, a hétéves háború híres lovasvezére, 1756-tól haláláig a horvát báni méltóságot is viselte. A Hajnóczy által említett horvát országgyűlésekre nem találtam adatokat. Egyébként ugyanezekről a horvát tartománygyűlésekről alkotmánytervében is megemlékezett Hajnóczy. (L. 84. l.)

§. 17. Quinam, vbi et quo ordine sessionem occupant? *A)* In conuentu praelatorum, baronum et magnatum.

[Áttekintve az erre vonatkozó, meglehetősen bizonytalanul rendelkező törvényeket, ezt írja:]

Licet articulo 1 : 1608. *post coronationem* prima diversi Statuum consessus fiat mentio, vigore cuius aliis in coetu et conuentu dominorum praelatorum, baronum et magnatum, inter regnicolas aliis locus assignatur. Cum tamen non tanquam nouum institutum idem in hoc articulo appareat, sed tantum quis ex ius suffragii habentibus hic vel ibi sessionem capere debeat, primum determinari videatur, cum ex ipso 25 : 1495., vbi ianitorum regalium magister a praelatis, baronibus et consiliariis regiis vota excipere iubetur, idem colligere liceat ; cum in plurimis antiquis diplomatibus consilii praelatorum et baronum mentio fiat, et vicissim ex subscriptionibus in diuersis diplomatibus obuiis extra controuersiam euadat, praeter sic dictos barones regni alios quoque supremos comites, vel secus in eminentiori charactere constitutos, saepius sub nomine baronum venire. Denique ex ipsa in 64 : 1550^{mi} opinionum per praelatos et barones depromptorum a nobilium diuersitate coniiciendo, mihi quidem plura pro eo argumenta esse videntur, vt a seculis, fors ab ipsius st. Stephani tempore, nobiles distincto ac praelatos, barones et magnates credam consedisse loco.[1]

Sed alia quaestio est, num actu quoque separata haec de negotiis publicis tractandi ratio locum habere possit? In vtramque partem, quae adduci audiui argumenta, ingenue proferam, et si plura ex vna vel alia parte desint, ignorantiae meae adscribi peto.

Pro separatione Tabularum.

1mo Vsum tam patriae nostrae, quam aliorum regnorum, intermediam inter repraesentantes populi et principem ponentes eminentiorem nobilitatem.

2do Temperamenti ponendi causa necessariam esse separationem Tabularum, ne repraesentantes plus iusto commoti quidpiam statuant, ipsi nationi iniurium et exemplum sessionis 13^{tiae} Augusti, in hac diaeta ad firmandam thesim suam in medium proferunt.[2]

3^{io} Plenam in loquendo libertatem adesse debere ablegatos vero comitatuum et cuitatuum praesentia baronum regni et magnatum in eadem cohiberi.

Validiora interim argumenta in contrarium adesse videntur.

a) Temperamentum per Tabulam Procerum ponendum locum omnino olim habuisse, vbi reges praelatis et baronibus tanquam consiliariis suis vsi

[1] Hajnóczy véleményét a történeti kutatások sokban megerősítették. A kétkamarás országgyűlés szokását a magyar királyság kezdetéig visszavinni persze túlzás, de a XIII. századi országgyűléseken már külön tanácskoztak a köznemesek és külön a király a bárókkal és főpapokkal. A rendi alkotmány kiépülésével azután ez a szokás állandó formát öltött. (Vö. Holub József, *A magyar alkotmánytörténenelem vázlata*. Pécs, 1944, 119. s köv. l.)

[2] Az 1790-es országgyűlésen az Alsó Tábla azt javasolta, hogy elkerülendő a hosszadalmas üzenetváltásokat, a két Tábla közös ülésben vitassa meg a királyi hitlevél-tervezetet. A Felső Tábla azonban, 1790. aug. 13-i ülésében, elutasította ezt a javaslatot, mondván, hogy a tapasztalat szerint a közös ülésben nemhogy hamarabb végeztek volna, de a nagyszámú Karok és Rendek annyit beszéltek, hogy „a beszédnek győzhetetlen sokasága miatt nem hogy siettetett, de szem-látomást hátráltatott a dolognak végzése." (*Naponként való jegyzései*, 105. l. és Akták, 153. s köv. l.) — Az igazi ok persze nem ez volt, hanem az, hogy az országgyűlés első szakaszában tartott közös üléseken az Alsó Tábla majorizálta a Felső Táblát.

sunt. Nunc autem, et quidem iam fere a duobus seculis, dum reges negotium per vtramque Tabulam superatum adhuc ad conseruanda iura sua seu idealia, seu realia partim in cancellaria Hungarica, partim in ministerio Germanico proponi curant, et vltro cum natione tractant, in ec influxus, donec rex extra regnum resideat, cessaturus speretur ; sufficiens nibi ad continendum corpus legislatiuum poni temperamentum, quin separata opus sit Magnatum Tabula.

b) Oratoribus alios plus iusto commouentibus plura, ne indigni quid statuatur, etiamsi Tabulae vna consideant, in organisatione diaetae poni posse media : verbi gratia, vt praesidi vniuersorum Statuum sessionem soluere in aliunde tempus differre liceat, vt qualiscunque materia occurat, in eadem sessione nunquam definiatur, vt momentosiori negotio proposito idem vna scripto exhibeatur, imprimatur, et nonnisi post aliquot septimanas, vel si fundamentales leges concernat, instructione prius a committentibus excepta, assumatur.

c) Separationem Tabularum ansam animositatibus potius, quam harmoniae praebere, negotia longiori tempore diferri, et vna Tabula de alia, ne iura sua seu praetensa, seu realia laedantur, suspicando, ipsum publicum pati.

d) Nostra aetate, vbi per impressionem librorum media notitiam reipublicae consequendi, ita in potestate equestris Status, imo etiam ignobilium, velut magnatum sunt, vbi nobiles per gradualem in officiis promotionem maiori reipublicae experientia pollere possunt, quam plerique procerum, temperamentum ex parte horum nec supponi posse et superfluum esse.

e) Eo minus separationem Tabularum necessariam esse, quod iuxta leges nostras et vsum ipsum vota non curiatim, sed viritim, ac si vna considerent, numeranda veniant.

f) In hac ipsa diaeta experientia edoctos esse, in sessionibus mixtis negotia promtius, melius terminata exstitisse, nec in depromendis animi sensibus libertatem exulasse.

g) De lege tantum praelatis, baronibus regni et supremis comitibus votum et sessio inter proceres competit. Hi omnes sunt collationis regiae, et quemadmodum olim, dum rex in regno resedisset, acceptis nefors nobilium postulatis instar consilii eidem necessarii erant : ita nunc, vbi rex praeter ipsos alios in consilium adhibere solet, pro tuendis principis iuribus haud necessarii, pro legislatiuo autem corpore, tanquam executiuae potestatis, et quidem omnes adiutores periculosi sunt.

h) Si etiam episcopi titulares omnesque comites et liberi barones vltra praemissos in Tabula Procerum admittantur, adeoque ad priores, magis pro executiua, quam legislatiua potestate laborantes continendos seruire credantur: tamen minus pro corpore legislatiuo, ac exequente potestate acturi sunt, partim, quod inter viros primis dignitatibus ornatos parum auctoritatis, adeoque vota illorum minus ponderis habeant, partim, quod nonnisi officia a collatione regia pendentia ambire soleant. Credibile prorsus est, quod quemadmodum olim cardinalis Pázmán de relaxandis annatis Romam scribens confessus erat titulares episcopos, vt pro ecclesia catholica in comitiis plura vota adsint, creari : ita, qui comitia non eo fine haberi credebant, vt rex mentem nationis medio repraesentantium eius experiatur, nationemque, velut obligationis eiusdem est, iuxta voluntatem illius per repraesentantes manifestatam regat, sed in conuentu regnicolarum suam, non nationis voluntatem in legem ponendam esse, quod, inquam, tales auctores fuerint, vt creatione multorum tam titularium episcoporum et aliorum prelatorum, quam comitum et liberorum

baronum, per indigenas receptos adhuc magis auctorum, hamoque obtinendi a collatione regia pendentis officii allectorum vota pro voluntate exequentis in legem ponenda augeantur.

Si tamen his non obstantibus duarum separatarum Tabularum continuatio vltro quoque necessaria esse credatur, expediens fore censeo, vt donec natio Statum ecclesiasticum in vsufructu bonorum suorum relinquere voluerit, ad summum ii tantum praelati, qui tempore Leopoldi I^mi, dum iuxta 10 : 1687. sessio eorundem mutuo accomodata exstititit, et praemonstratensium vicarius generalis, velut 73 : 1715 inarticulatus, item barones regni ac supremi comites in Tabula Magnatum voto et sessione gaudeant, omnes reliqui ab anno 1687^mo erecti episcopatus, praelati, omnes comites et liberi barones nullo ex praemissis officiis provisi vero in repraesentantes comitatuum consentiant, sed et ipsi ablegatorum munus gerere possint. Vota vero, vbi vltraque Tabula coalescere non potuerit, viritim, ac si simul essent, numerentur. Ipsos magnates cum equestri Statu semet coniungentes, siquidem ampliores fundos possiderent, adeoque tam ad officia, quam nunciorum dignitatem faciliorem accessum haberent, plus inde commodi, ac nunc ex separatione habituros, nullum adest dubium.

Si vero Tabula Procerum, prouti nunc est, omnes comites et liberos barones comprehendere debeat, necessarium fore existimo, vt

1^m.o Numerus cleri personale votum habentis defigatur, ne, quemadmodum in istis comitiis multi se aduertisse dicunt, tanta apud proceres inter ecclesiasticos et reliquos barones ac magnates sit disproportio.

2^do Declaretur articulum 2^dum : 1526^ti, quod scilicet rex praeter palatinum omnes alios officiales suos retinere, vel alios pro arbitrio constituere possit, ad barones regni et supremos comites non extendi. Alioquin hi non possunt stricte officiales regii vocari.

3^tio Vt magnates non comparantes iuxta 108 : 1498. per alios conclusa approbare teneantur, adeoque si ipsi non adsint, nullos nuncios mittant, vel vero nuncii illorum inter proceres locum capiant.

4^to Vt omnes personale votum habentes in Tabula Procerum, non Statuum sessione gaudeant, et vicissim repraesentatiuo voto gaudentes, velut nunc Slavoniae, abinde absint.

5^to Vt ad eundem vtrique Tabulae imprimendum boni publici spiritum, praeter praelatos, barones regni et supremos comites, ex singula possessionatorum comitum et liberorum baronum familia senior votum in Tabula magnatum habeat. Sic enim quiuis fratres, consanguineos, imo proles suas ad Tabulam Statuum referri videns, distincta iura et praerogativas non venaretur.

6^to Vt sic organisata Tabula Procerum non viritim cum membris Tabulae Statuum votum desumat, sed singula Tabula votum curiatum habeat.

7^mo Praeses huius voto curiato pollentis Tabulae Procerum nullum in Tabulam Statuum influxum habeat.

8^uo Ordo 10 : 1687. memoratus obseruari posset.

B) §. 18. Inter regnicolas seu inter Status et Ordines.

[Először itt is áttekinti a vonatkozó törvényeket, majd így folytatja :]

In Tabula Statuum nostra aetate, si comitia organisanda sint, multa reformanda essent.

1^mo Vt illi, quibus officia a rege conferentur, qua tales, votum et sessionem inter Status habeant, cum scopo, quem corpus legislatiuum habere debet, vt

voluntatem scilicet nationis pro lege ponendam declaret, repugnat. Illi, qua executiuae vel iudiciariae potestatis ministri informationem, dum opus, rationes factorum suorum dare deberent, non autem votum decisiuum ferre. Hac de causa prae ceteris aliis praeses Statuum per ipsos Status eligendus est. Oportet enim, vt fiduciam suam in ipso Status collocent. Quantumuis autem alios dotibus antecellat, optima quaeque intendat, vt officium a collatione regia pendens et juxta 2 : 1526. amotioni obnoxium gerens, suspectus esse solet. Si acta diaetalia per priuatos conscripta consulamus, inde a 1681mo personalis Orban a Statibus multum aestimabatur, sed iam 1687mo commune personalium fatum expertus est, patriam nostram tam infelicem inuenimus, ut personalibus suis in comitiis summopere diffideret.[1] Hinc autem in ipsa legislatione plurima dimanarunt incommoda.

2do Eadem, si non maior, occurrit de protonotariis reflexio. Hi quoque, velut mentem Statuum exprimentes, ab ipsis Statibus, velut in Croatia, eligendi forent. Scimus ex priuatis comitiorum diariis humilem illum Statibus indignum stylum protonotariis tribui ; notum est anno 1687mo citra mentem Statuum longe alias ac decisum fuisset, clausulae de resistendi iure, abolitionem quoque contradictionis, cum de posteriori Status nequidem somniauerint, per protonotarium ad diploma Iosephinum impositum esse ; nec suspicione caret in diplomate 1712^{mi} particulam: praeter, item: praesentis per protonotarium adiectam esse.[2] Ista quidem nostra aetate fieri non possunt, cum omnia documenta ante expeditionem in praesentia Statuum perlegantur. Sed statibus tamen suorum diaetalium notariorum electio, vt plenam in illis collocare possint fiduciam, deferanda esset.

3^{tio}. De Tabula etiam Regia idem mihi est sensus. Olim dum omnes nobiles viritim in comitiis adfuissent, ipsi quoque Tabulae Regiae assessores praesentes esse debebant. Posteriori tempore, quia causae multae fuerant diaetales, sic dictae articulares, quia porro ab ipsis Statibus eligebantur, praesentes esse poterant, imo obligabantur. Nostra tamen aetate, vbi plerique assessores cum ipso personalis praesentiae regiae in iudiciis locumtenente a rege nominantur, vbi amotionem sui ex 2 : 1526. semper metuendam habent, vbi comitiis diutius protractis iuristitia tam longa seruare non expedit, vbi omni ratione enitendum, ne spiritus dicasteriorum seu politicorum, seu iuridicorum corpus legislatiuum inuadat, vbi optandum, vt quo pauciores fieri potest, personale, et in quantum augere expedit, eo plures repraesentatiuum votum nanciscantur : ad libertatem constitutionis spectare videtur, vt prouti Tabulae Septemuiralis assessores ab anno 1723^{tio},[3] cuius septem olim membra vsque 1715^{tum} ex praelatis et baronibus regni electa in Tabula Magnatum sedebant, nullum iam in comitiis influxum habent, ita et Tabula Regia pro futuro ad comitia non euocetur.

4to Cum bono quoque ordine mihi pugnare videtur, vt cum iuxta 108 : 1492. non comparentes omnia per praesentes conclusa pro rato habere teneantur, tamen favore recentiorum legum et consuetudinis absentium magnatum, viduarumque eorum, imo et nulla lege pro magnatibus recognitorum comitum ac liberorum baronum, quod plus, ipsorum in indigenas receptorum, etiamsi

[1] Az 1687/88-as országgyűlésen Orbán István személynök javasolta a Habsburgok trónöröklési jogának törvénybeiktatását. A személynökök közös végzetén Hajnóczy azt érti, hogy mindnyájan a Habsburgok kiszolgálóivá lettek.

[2] Erre vonatkozóan nem találtam adatokat.

[3] 1723 : 25. tc.

nullum bonorum possessorium habeant, nuncii et quidem inter Status sessionem capiant. Verbo

Si vtraque Tabula in futurum vnum corpus constitueret, quo pauciores pro persona sua in corpore legislatiuo ius suffragii habent, eo maiorem constitutio regni Hungariae sortietur soliditatem. Si vero duae Tabulae forent, singulae votum curiatum tribuendum esset, et in Tabula Statuum nullus personale votum habens admittendus, sed omnes repraesentantes nationis ex classe tam nobilium, quam ignobilium et cleri Catholici, donec hunc natio in possessorio bonorum reliquerit, esse deberent, sibique e medio sui praesidem et protonotarios eligendos haberent.

Quod vero ordinem sedendi attinet, cum vna eademque omnes ecclesiastici et nobiles personali praerogatiua gaudeant, hi simul citra vllum stabiliendum ordinem, prout veniunt, liberae regiaeque ciuitates autem et alii ignobiles ius suffragii ne fors consecuturi itidem inter se, citra vllam praecedentiam ex eadem ratione sedeant.

§. 10. De nunciis

A) De qualita-te illorum

[Sorbavéve azokat a törvényeket, amelyek arról rendelkeznek, kik viselhetnek, illetve kik nem viselhetnek országgyűlési követséget, a következő megjegyzést fűzi hozzájuk :]

Non tantum comitatuum, sed et ciuitatum nuncios possessionatos esse oporteret, et simul quantitas terrae, non pretii, cum idem saepius variet apud priores, possessorii ciuilis apud hos determinanda. Cum enim notio repraesentantis nationis apud omnes gentes libertate quadam prouisas proprietatem terrae deposcat, oportet etiam ablegatos ciuitatum proprietarios esse. Ex hac ratione, qui meri pignoratarii vel inscriptionalistae esse manifeste sciuntur, ab ablegatione comitatuum arcendos putarem. Pro concilianda magis magisque inter nobiles et ignobiles unione, qui hactenus apud multas ciuitates obtinuit vsus, vt scilicet nobiles pro ablegatis suis nominauerint, vltra quoque ea ratione lege stabiliendum optarem, vt idem tam liberis regiisque ciuitatibus, quam aliis ignobilibus ius suffragii consecuturis non incumbat, sed liceat, possessorium tamen in ciuitate, oppido vel districtu, a quo mittuntur, iidem nuncii habeant.

Nullum in officio publico seu politico, seu camerali, seu iudiciario, et omnium minime militari constitutum, cum a collatione regia pendeant, vt ablegatum admittendum censeo. Repraesentantem enim nationis oportet esse liberum, nullum nisi a committentibus suis amotionis metum habentem. Praeterea ablegati nationis, non exequentis potestatis voluntatem declarandam habent, adeoque ministri illius, dum partem legislatiui corporis constituunt, esse nequeunt.

B) §. 20. De instructione eorum.

Quaeritur, num nuncii praesertim comitatuum et ciuitatum instructioni suae semet accomodare debeant, aut vero iuxta proprium lumen rationis agere, adeoque se, vt plenipotentiarios committentium suorum considerare valeant? Verum quidem est, nullam in nuncios instructionem suam transgredientes poenam in legibus sancitam esse, sed cum vicissim nulla lege pro

committentium suorum plenipotentiariis declarentur, praeterea vbi de religione ac decimis ecclesiarum 1553^tio^ actum fuisset, sequentia articulo 7^mo^ legantur: „quandoquidem siquid etiam in his ipsis vellent innouare, nullam comitatuum nuncii ea de re auctoritatem sibi a suis fratribus, a quibus huc sunt delecti, concessum habent;" 17^mo^ 1556^ti^ autem: „Comitatus vero, qui circa Tibiscum tam citra, quam vltra sunt, nullam oblationem ad huiusmodi munitiones locorum facere poterant, cum nuncii eorum tale mandatum, vel instructionem secum non attulisse asserant a suis comitatibus;" cum denique ablegati in reditu legationis suae relationem praestandam habeant, 49 : 1655. recte hinc concludi videtur ablegatos instructionem suam sequi obligatos esse.

In regalibus 1477^mo^, 1608 et 1687^mo^ expeditis et in Vestigiis Comitiorum adductis[1] causae celebrandorum comitiorum ennarrantur, et comitatus ac ciuitates plena cum informatione, instructione, pleno cum mandato nuncios suos mittere iubentur. Sed etiam 1577^mo^, vbi causae speciales indictae diaetae non exponuntur, vt pleno cum mandato mittantur, praescriptum inuenio.

*

Donec systema feudale apud nos pro optimo societatis ciuilis obtinendi modo habitum fuerit, donec tantum vni, et quidem minori totius nationis parti tam beatae esse licuerit, vt proprietatis terrae capax sit: non plenipotentiam ablegatis, sed instructionem dandam esse censeo. Imo eandem transgredientibus committentes occasione datae instructionis praeuie dictandam poenam infligere possint. Necessarium etiam esset, vt casibus per instructionem haud determinatis, si propositiones fiendae fundamentales leges concernant, item si iurisdictionem, a qua ablegatus missus est, tangant, praevie idem domum scribere, abindeque informationem accipere possit. Si ex parte regia propositiones fundamentales leges concernentes parantur, itidem lege definiendum, vt fine instructionis ablegatis dandae, idem praeuie in regalibus ad iurisdictiones mittendis exponatur. Haec vna praecautio tamen non sufficit, cum et alter, praesertim personale ius suffragii habens, idem proponere, et executiuae potestatis ministri medio alterius proponi facere possent.

C) §. 21. De diurnis.

[Az idevágó néhány törvénycikket felsorolva, azokat az alábbiakban magyarázza és bírálja:]

Articulo 134 : 1647. dicitur quidem, ne legati comitatuum, praelatorum ac magnatum per comitatus pro solutione expensarum nunciorum suorum ad diaetas ablegatorum ad vllius taxae vel contributionis solutionem cogantur, adeoque hinc induci posset nobiles ablegatis comitatuum ex proprio diurna soluere. Cum tamen articulo 64 : 1486. et 37 : 1655. dicatur, quod expensae hae ex bonis iam memoratorum pendantur, cum item tam in his articulis, quam et 134 : 1647. hae expensae contributionis et taxae nomine veniant, nobiles autem iuxta 9 : I^mae^ ab omnibus datiis immunes sint: sequitur diurna nunciorum comitatensium ex lege per contribuentem plebem solui.

[1] Kovachich Márton György, *Vestigia comitiorum apud Hungaros.* ... Buda, 1790. Az 1477-ben kiadott 1478-ra szóló országgyűlési meghívó : 398—399. l. ; az 1608-as meghívó : 764—766. l. ; az 1687-es : 805—806. l.

Diurna vero haec nunciis in loco celebrationis diaetae habitantibus a die celebrationis diaetae pro diebus continuatarum sessionum, aliis a die motionis toto sub eadem diaetae ibidem subsistentiae tempore comitatus soluunt 47 : 1715.

Quantum autem titulo diurni eisdem competat, nihil eatenus in lege. Quid item nunciis ciuitatum et absentium magnatum pendendum sit, etiam lege definitum non est ; nullum tamen dubium, quin eadem a committentibus suis postulare possint.

Notandum adhuc, cum ad expensas nunciorum comitatuum nec ex bonis illorum, qui ipsi per regales ad comitia euocantur, qui item vel ipsi, vel per ablegatos suos ibidem comparent, imo nec ex bonis ablegatorum quidpiam soluendum sit, cum porro magnates contributiones ex bonis nobilium in medio dominiorum suorum existentibus pro salario nunciorum comitatuum prouenientes pro se percipere inhibeantur 37 : 1655. recte infertur praelatos, barones, magnates per regales ad diaetam euocatos, ibidemque vel in persona, vel per nuncios comparentes, imo et ipsos seu comitatuum, seu absentium magnatum, aut eorundem viduarum ablegatos a suis rusticis titulo expensarum diaetalium de lege quidpiam praetendere posse.

*

Vt repraesentantibus Statuum diurna soluantur, id quidem iustum est. Sed vbi magis de conseruandis Statuum ac reliquorum iuribus agitur, vt contribuentes summam citra scitum et assensum suum per committentes nobiles definitam ex integro soli ablegatis comitatuum, sed et reliquis ius suffragii personale habentibus quottam nulla lege definitam adeoque arbitrariam deponant, id quidem mihi cum aequitate, cum iustitia naturali repugnare videtur.

D) §. 22. De numero nunciorum

a) Capitulorum.

Articulo 1 : 1608. p*ost coronationem*. Praeposito simul cum capitulo vna et coniuncta vox tribuitur.

Licet quidem inde non sequatur, quod capitula plures ablegatos nomine vnius capituli vnam vocem habituros mittere ad comitia nequeant, nulla tamen adest ratio, cur ex vno capitulo plures diaetae interesse debeant, praesertim quia in his comitiis, nec comitatibus Hontensi et Pestiensi, licet prior ex duobus, iste ex tribus comitatibus coaluerit,[1] plures, quam aliis comitatibus, nuncii admissi fuerint. Nec rationem video, cur capitulis neo erectis, imo ipsis Graeci ritus vnitis, citra vllam decisionem diaetalem, tanto minus inarticulationem sessio concedatur. Ipsis comitatibus jure postliminii repositis Syrmii, Veröcze, et Posega in 23 : 1715., Temes, Torontal et Krasso vero nunc idem diaetaliter largitum. Ciuitates item citra articularem repositionem sessione non gaudent 17 : 1687. et effectiue in istis comitiis ciuitates Carolostadium, Mariatheresiopolis, Temesvar et Posega non nisi post sui a Statibus receptionem, Quinque-Ecclesiae vero et 16 oppida Scepusiensia ne nunc quidem sessionem nacti sunt.

[1] Ti. Hont megye Nagy- és Kishont megyéből, Pest megye pedig Pest, Pilis és Solt megyékből.

b) §. 23. Comitatuum.

Nulla positiua lege definitum est, quotnam singulus comitatus mittendos habeat. In decreto 1447mi nuncii 37 comitatuum nominantur. A potiori ex vno comitatu quatuor in eodem leguntur, ex aliquibus tres, duo, imo ex Bodrog, Lypto, Trencsin et Thurocz tantum per vnum. In praeambulo decreti 1459ni dicitur, quod de vno quoque comitatu quatuor electi cum plena facultate missi totum regnum repraesentantes adfuerint. In regalibus comitatui de Posega 1478uo missis rex mandat, vt duos ad comitia Budam mittat (Vest*igia* Com*itiorum* p. 399.). Sed in regalibus 1545t ad Szaladiensem et 1687mo ad Hontensem datis numerus mittendorum ablegatorum definitus non erat. (Ibidem.)

In actis diaetalibus 1681mi per vnum ex ablegatis comitatus Gömöriensis, quorum tres erant Stephanus Gyöngyössy, Alexander Vza et Mathias Istuanfy, Hungarico idomate scriptis[1] inuenio, die 28ua Maii, qui vltra duos tam ex parte comitatuum, quam ciuitatum aderant ablegati, illos emanere ex ea ratione debuisse, quod in regalibus singulus comitatus et ciuitas ad duas personas restricti fuerint. Item in sessione 28uae Augusti inter grauamina positum fuisse, quod regalibus ad duas personas ablegatio restricta fuerit, cum hoc antea non fuisset. Proceres tamen in sessione 30mae Augusti in hoc grauamen consentire renuisse. Et istam fuisse putem rationem, quod licet inter grauamina regi porrecta haud comprehensum fuerit, imperator tamen 1687mo in regalibus numerum mittendorum ablegatorum non definiuerit.

*

Cum numerus nunciorum etiam numerum votorum inuoluere soleat, iustum autem non videatur, vt vnus comitatus, velut alter, in decisione obiectorum publicorum relate ad vota consideretur, pro ratione votorum singulo comitatui tribuendorum etiam numerum nunciorum definire expedit.

C) §. 24. Ciuitatum

[Sorbavéve a törvényeket, véleményét így foglalja össze :]

Videtur itaque vsu sensim inualuisse, vt ex singulo comitatu et ciuitate duo mittantur. Est autem etiam quoad ciuitates id, quod de comitatibus diximus, necessarium, vt numerus ablegatorum per eos mittendorum pro ratione votorum illis tribuendorum determinetur.

D) §. 25. Magnatum et viduarum eorum.

[Az a véleménye, hogy ezt az intézményt meg kell szüntetni.]

§. 26. De hospitiis eorum, qui ius comitiorum habent.

Agazonum magister discretos viros pro distributione hospitiorum mittere iubetur, qui tam praelatis, baronibus et magnatibus, quam et comitatuum ac dominorum nunciis, Germanis et aliis, quibus interest, hospitia ordi-

[1] Gyöngyössy István gömöri követ magyarnyelvű naplóját az 1681-es dietáról először Kovachich Márton György említi Szapáry János ercsi levéltárából (*Institutio grammatophylacii publici pro instituto diplomatico-historico incl. regni Hungariae.* Pest, 1792, 60. l.) A kézirat jelenleg a Széchényi Kvt. kézirattárában van. (Fol. Lat. 515. sz.) Zsilinszky Mihály is használta, *Az 1681-ki soproni országgyűlés történetéhez* (Bp. 1883). c. akadémiai értekezésében.

nare obligantur, 123 : 1647. An pro hospitiis soluendum sit, vel minus, nihil in legibus.

Si comitia in eodem semper loco celebranda essent, iustum fore censeo, vt ius comitiorum habentes hospitia iuxta limitationem tamen defigendam soluant. Plurimum enim commodi in ciues nullas domos habentes, maximum vero onus in aedibus prouisos ex comitiis redundare solet.

§. 27. De obiectis diaetalibus.

A) §. 28. Fundamentales.

Pro fundamentalibus legibus in articulo 8 : 1741. declarantur iura in *a)* titulo 9 : I^mae[1] et *b)* 6 : 1723^tii contenta. In titulo 9 : I^mae :

Pro prima libertate nobilium ponitur, quod nisi citati ordineque iudiciario coniucti, per neminem detineri possint, solum in causis criminalibus in loco delicti et criminis commissi detineri possunt. Quoad hanc legem, de vagabundis malefactoribus nobilibus 13 : 1625. sancitum, quod citra vllam citationem et quidem iuxta 38 : 1655. post, secundum 14 : 1687. per 5 : 1723^tii confirmatum vero etiam ante peractam inquisitionem capi valeant. Item 7 : 1715. in crimine laesae maiestatis citatio ante capturam non requiritur. Porro libertas haec etiam obligationem coram iudice legetenus tantum stabilito quempiam conueniendi inuoluit. Sed tam relate ad forum, quam et obiectum litigiosum multoties leges in comitiis immutatae. Verbi gratia : causae pignorum ex octauali foro ad comitatus cum restrictione translatae 1504 : 7, 1618:62., 1625:53., 1729:35. Causae protonotariorum in tabulas districtuales 34:723. Septemuiralis et Tabula Regia alias ordinatae 24:1723. et plura alia.

Secunda libertas, quod nobiles nullius praeterquam principis legitime coronati subsint potestati, et princeps neminem praeter viam iuris et altera parte non audita in persona vel rebus suis impedire possit. Via iuris, prout ad I^um, vidimus, et praesertim circa crimen laesae maiestatis 7 : 1715. immutata, et in his comitiis recognitum, quod etiam ante coronationem intra sex menses post mortem praedecessoris instituendam nobiles regi homagio fidelitatis obstricti sint.

Tertia libertas, quod iustis eorum iuribus et omnibus prouentibus liberam semper, prout volunt, fruendi habeant potestatem, ab omnique datiarum et collectarum, tributorum, vectigalium, tricesimarumque solutione immunes et exemti habeantur, militare duntaxat pro regni defensione teneantur. Derogatum his legibus inter reliqua, dum 34 et 36 : 1548. coloni obligatio domino suo seruiendi ad vnum diem et tempore falcationis ac messis ad duas dies singula hebdomada, 1550^mo 11^mo vero ad quadraginta dies per annum restricta fuisset ; quando 5 : 1598. et aliis etiam temporibus domini terrestres contribuerunt ; quando immunitatem a tricesimis in euectione ad allodialia sua restrinxerunt, 17 : 1569., 83 : 1655., imo tam in euectione, quam inuectione eandem immunitatem ad solas hereditarias prouincias 14^to 1723. restrinxisse videntur.

Quarta libertas in resistendi regi libertatibus nobilium contrauenire attentanti et contradicendi facultate consistit. Haec 4 : 1687^mi sublata.

b) Art. 6 : 1723^ii vero continetur confirmatio tituli 9 : I^mae ad art. 8 : 1715. sit prouocatio, et armalistae taxae comitatuum subiiciuntur.

[1] Hármaskönyv I. rész 9. cikk.

Huic quoad armalistas scilicet 19 : 1751. derogatum. Immunes enim ab omni taxa declarantur ibidem armalistae, qui occasione postremae insurrectionis in persona et propriis expensis in bellum prodiuerunt. Imo in his comitiis de omnibus armalistis immunibus reddendis actum.

Prouocato art. 8 : 1715^{ti} de duobus obiectis statuitur. I^{mo} quod nobiles personaliter insurgere et respectiue banderia sua producere teneantur. Intuitu huius vltra obligationem hic loci assumtam a singula porta vnum equitem praestiterunt 1741mo 2do intuitu contributionis diaetaliter tractandae, vt improuisi flagrantis belli ratione occurrente de eadem in sic dicto concursu regni agatur, quod 22 : 1741. ad flagrans directe regnum hoc tangens bellum restrictum exstitit.

Manifestum itaque hinc euadit de iis, quae pro fundamentalibus legibus apud nos diaetaliter declaratae sunt, in comitiis actum esse.

*

Quoad leges fundamentales optandum esset, vt circa illas accuratius I^{mo} Quaenam illae sint, statuatur. Ego fundamentales leges compellarem, quae iura nationis in genere determinarent, lineam inter legislatoriam ac exequentem potestatem ducerent, modum proprietatem rei seu mobilis, seu immobilis consequendi, laesumque ius persequendi ostenderent, delicta ciuilia qualiter punienda praescriberent, sumtus in administrationem reipublicae, rationemque procurandae tam securitatis externae, quam tranquillitatis internae, sed omnium tamen horum primas praecipuasque tantum bases defigerent.

2do Posteaquam leges fundamentales defixae forent, simul sanciretur, vt de nulla earundem mutatione vnquam alias quid in comitiis definire liceat, nisi repraesentantes prius a committentibus suis eatenus instructionem acceperint ; quoad alias leges vero, vt corollaria praemissarum considerari queuntes pro ratione circumstantiarum, prout repraesentantes nationis bonum iudicauerint, statuere possint.

Ad leges fundamentales verbi gratia referrem ego, quod[1]

a) Singulum nationis membrum a summo ad imum liberam, quam voluerit, sibi patriam deligendi habeat facultatem, solummodo tempore belli, vti 13 : 1609., restringendam, hinc nec migrationem in regno, nec extra vlla ratione impediri posse. Haec enim est libertas naturalis, singulo homini competens, et simul optimum bonae legislationis indicium. Scimus enim in regnis, vbi id iuris nemini negatur, maiorem etiam hominum esse confluxum. Quod

b) Quiuis liberam sentiendi, imo, quid sentiat, aperte, ore, scripto, typo, factis exprimendi facultatem, velut maxime salutare continendae intra iustos limites libertatis remedium habeat. Hinc sequeretur liberum cuiusvis religionis exercitium concedendum, ita, vt religio pro nexu inter hominem et Deum solum habeatur, nec vllus eatenus societati ciuili rationes reddere teneatur. Libertas quoque preli, omnis censurae expers, in calumniatores laeso alioquin actione competente admittenda foret.

c) Principi in ferendis legibus votum negativum, nec aliud dari posse, exequentem autem in ipso concentratam esse, per canales vero legetenus defixos exercendam.

[1] Az itt következőkre l. Hajnóczy latin alkotmánytervét, 67. s köv. l.

d) Libertatem naturalem id secum ferre, vt natio non iuxta arbitrium principis, sed secundum propriam suam voluntatem regatur, adeoque enata principis morte ius esse nationi cum singulo successore nova pacta ineundi, dummodo per liberam repraesentantium suorum electionem, illisque datam instructionem maioris partis proprietariorum terrae id manifestetur.[1]

e) Singulum nationis indiuiduum omnibus licitis modis tam rei mobilis, quam immobilis, adeoque fundorum omnis speciei proprietatem consequi posse, habita autem proprietate terrae et necessariis mentis dotibus ac animi probitate ad omnia officia gerenda capacem esse.

f) Dominum terrestrem illimitatam, legetenus delatam de bonis suis disponendi habere potestatem nullo urbario restringi queuntem, et hac de causa prout potuerit, cum colono suo contrahendi facultatem.[2] Vicissim

g) Singulo colono liberum esse, vbi voluerit, potuerit, contrahendi, nec vllis subsidiis, contributionibus etc., ad quae se nec in persona, nec per repraesentatem a se electum obligauit, aggrauari posse. Quia licet proprietatem terrae necdum habeat, quod exinde labore, sudore suo consequitur, proprium illi est, adeoque citra assensum suum ad communia onera trahi nequit.

h) Magnam chartam libertatis Hungaricae: „*non citatum, non conuictum*" etc. non tantum nobilium, sed natura, scopo societatis ciuilis deposcente singuli nationis indiuidui esse.

i) Et fauores legum, et onera omnibus debere esse communia. Sed et stante moderno systemate feudali.

k) Cum officiales publici ita pro securitate administrandaque iustitia nobilibus, quam ignobilibus seruire debeant, iustitiam exigere, vt, vbi fundus publicus ad intertentionem illorum non sufficit, vterque ad salaria illis praestanda concurrat, eo magis, quod priores id praestitisse iam in 2 : 1498 et 10 : 1500. exempla adsint.

1. Prout singulo homini, ita singulae societati quoque ius esse postulandi, vt pro bona habeatur, donec contrarium probetur, et ex hoc capite non posse a ciuitate ex sola suspicione, tanto minus ab exequente potestate in republica ciuium coalitionem, cuius nulli mali effectus noscuntur, inhiberi. Quare ius naturale, vt scilicet singulus pro bono habeatur, laeditur, si latomia ex sola suspicione, ex ea ratione tantum prohibeatur, quod finis illius ad clavum imperii sedentibus ignotus sit. Hac de causa et quia boni latomiae effectus multis regnis sentire licuit, optandum esset, vt lege ipsa, prout in Anglia et Suecia factum dicitur, hi congressus admittantur.

B) §. 29. Leges tam iuris publici, quam sic dicti priuati in comitiis condi debent.

C) §. 30. Interpretatio legum.

[Erre csak az országgyűlés illetékes.][3]

D) §. 31. Iuris ecclesiastici, item sic dicti canonici.

[1] Vö. a Hajnóczy alkotmánytervében mondottakkal, 67. l.
[2] Erre és a köv. pontra vö. az alkotmánytervben írottakkal 77. s köv. l.
[3] Vö. az alkotmánytervben írottakkal, 67. l.

E) §. 32. Sequntur alia objecta diaetalia.

§. 33. An dentur leges, ne quidem cum regis et regni assensu alterari queuntes?

[Ismerteti azokat az országgyűlési végzéseket, amelyek egyes törvényeket megváltoztathatatlannak mondanak, majd így folytatja:]

Cum vero nulla comitia sequentibus legem immutabilem ponere possint, secus naturalis omnibus indita libertas euanesceret, ad conciliandam naturalem singulae societati ciuili, velut priuato competentem libertatem et consensum, nexumque legum alterutrum horum trium statuamus necesse est.

a) Aut 8 : 1741^{mi} non dici, libertates in 9 : I^{mae} et 6 : 1723. contentas per regem et Status alterari non posse, sed hoc innui tantum, quod donec subsistant, nulla interpretatione indigeant, adeoque tam clarae, tam euidentes sint, vt qualiter intelligi debeant, nec quaestio in comitiis formanda sit.

b) Aut promutari nequeuntibus declaratas leges, esse leges naturales, indivulso nexu cum natura hominis coniunctas, vel adminus formae regiminis Hungarici essentiales, adeoque ipsam constitutionem reipublicae Hungaricae, si mutentur, alterantes.

c) Aut vero siquidem [pontokba foglalja a Hármaskönyv primae nonusával foglalkozó törvényeket, majd :] ad mutandas titulo 9 : I^{nae} contentas et fundamentales leges vniuersos regni praelatos, barones, magnates ac omnes nobiles possessionatos ad diaetam conuocandos esse. Et videtur vtique libertates titulo 9 : I^{mae} comprehensas ita fundamentales, ita constitutioni Hungaricae proprias esse, vt vna earundem cessante nexus, quo inuicem Status regni et regi iunguntur, pactum vnionis et subiectionis ciuilis formari deberet. Quod etiam, si ingenue fateri velimus, cum systema feudale iam aeuo nostro cum fine ciuitatis vix cohaereat, optandum esset.

§. 34. An Decretum Tripartitum Werbőczyi vim legis habeat?

[Az országgyűlési végzések áttekintése azt mutatja, hogy a Hármaskönyv törvényes szentesítést, állandó használatával pedig törvényerőt kapott.]

§. 35. De votis.

A) An votisatione opus est, seu an ad condendam legem vnanimitas Statuum et Ordinum requiratur, vel vero pluralitas votorum sufficiat?

[A törvényekből nyilvánvaló, hogy valamely törvény meghozásához a szavazatok többsége szükséges csupán, és nem az egyhangú szavazat.]

B) §. 36. Quaestio alia oritur: Num Tabulae duae, Magnatum scilicet ac Statuum, vota curiata habeant vel vota simul numeranda sint?

25 : 1495. Magister janitorum votum cuiuslibet singillatim exquirat. Sed articulus hic quaestionem non soluit. Nam licet sub initium et finem articuli de omnibus regnicolis sermo sit, vbi tamen de votorum desumtione agitur, tantum praelatos, barones consiliariosque regios concernere haec dispositio videtur, adeoque qualiter reliquorum vota consideranda sint, exinde nihil positiui deduci potest.

Pro curiato voto casus, vbi de priuilegio archiepiscopi Strigoniensis et prioris de Lövöld, quod iurare non teneantur, actum fuisset, spectare obiicitur 64 : 1550., vbi haec leguntur : „Cum domini praelati ac barones cum dominis nobilibus super hoc art. non conuenirent, sed communi deliberatione parique consensu ad arbitrium regiae maiestatis negotium integrum esset reiectum, tandem statutum est per S^n M^m et per Ordines regni admissum." Ast hinc pro curiato voto sufficiens argumentum non est : Siquidem communi deliberatione in regem, qua arbitrum omnes Status consensissent.

Quod simul et non separatim Tabularum vota sumenda sint, argumento esse opinor sequentia : I^mo Quod absentium magnatum et viduarum nuncii non inter magnates, sed inter regnicolas iuxta 1 : 1608. sessionem habeant, quod tamen si curiata vota Tabularum forent, locum habere vix posset. 2) 17 : 1687. ne numerus liberarum ac regiarum civitatum augeatur, ratio additur, quod idem quartus Status coeteros non solum adaequaret, verum fors etiam superaret. Vnde collimo non per Tabulas, imo nec per Status, sed viritim vota in comitiis numeranda esse.

Haec ex legibus. Ex Kolinovicsii vero narratione de comitiis 1741^mo celebratis (p. 616.)[1], hypothesis ista adhuc melius probatur. Dicit is, cum quastio, an clerus titulo decimae ad insurrectionem milites praestare teneatur, ad quam citra pontificis consensum se non obligari idem praetendebat, agitata fuisset, nec duae Tabulae conciliari potuissent, postulasse Status, vt instituta pro more mixta sessione suffragia viritim colligantur et numerentur, magnates vero in id consentire noluisse, non quod illegale postulatum censuerint, sed quia pauci illorum eotum adfuissent, adeoque ob tenuitatem Tabulae superioris aliam citra dubium superaturam praeuidissent.

C) §. 37. Vtrum votisatio per Status locum habeat, seu vtrum vno Statu contradicente, tribus consentientibus, lex vigorem sortiatur?

[Tételes törvény erről nem rendelkezik, de egyes esetek azt mutatják, hogy pl. a városi követek tiltakozása nem akadályozta meg a törvényerőre emelkedést.]

Cum ne hactenus quidem modus iuxta Status vota depromendi apud nos in vsu fuerit, quadruplici ex causa in futurum etiam omittendum esse censeo.

a) Quia nobiles, ecclesiastici, magnates iuxta titulos 2^um et 9^im : I^mae vna eademque libertatis praerogatiua gaudent, adeoque nulla adest ratio, cur per Status vota depromenda sint.

b) Quia votisatio iuxta Status confessum etiam Statuum diuersum supponit, quod negotiorum pertractationem potius difficiliorem saepe ad exequendum minus possibilem, ac hactenus, redderet.

c) Quo plures Status diuersi et essentialibus a se inuicem iuribus differentes adsunt, eo magis proprii (esprit du corps), quam publici commodi spiritum imbuunt, eo facilius inuicem collidi possunt, et communis libertas

[1] Kolinovics Gábor, *Nova Ungariae periodus anno primo gynaecocratiae Austriacae inchoata, sive comitiorum generalium, quibus defuncto Carolo VI. Austriacorum caesarum, ultimo ejus primogenita filia Maria Theresia in reginam Ungariae Posonii anno 1741 inauguratabatur, ... absolutissima narratio.* Kiadta Kovachich Márton György, Budán, 1790-ben.

eo celerius iacturam patitur. In magnis Europae libertate iam stabili gaudentibus ditionibus nullibi spiritus publicus tam multos ciues patriae inuadit, quam in Anglia, quia ibi non Status quispiam, sed integra natio per repraesentantes suos legislatorium corpus efficit. Nam licet praelati et seculares Lord separatim consideant, cum tamen horum primogeniti filii tantum personale suffragium consequantur, reliquae proles autem et Status ecclesiastici velut propagatiuos haeredes habentis filii omnes ad communem populi Anglici classem recidant, Curia superior distincta commoda ab inferiore habere nequit·

d) Quia votisatio iuxta Status supponit nationem in tales classes esse diuisam, vt vnius classis commodum, cum emolumento reliquarum classium seu Statuum coniunctum sit, et vno tali Statu pereunte reliqui interitum sui metuendum habeant, adeoque vno Statu repugnante lex vigorem obtinere nequeat. Sed apud nos haec classificatio necdum locum habet, partim quod numerosissima incolarum pars ad corpus legislatiuum adhuc non spectet, partim quod in Statum primum, quam nos de Statu dedimus notionem, apud nos nullatenus quadret. Clerus enim Romano catholicus, qui solus — excluso copioso Graeci ritus vniti et non vniti, Augustanaeque et Helueticae confessioni addictorum clero — primum Statum efficit : *α)* omnium non catholicorum, si non maiorem, saltem aequalem cum catholicis nationis partem efficientium iura sibi praeiudiciosa credit, minuere studet, ipsam nullis legibus ciuilibus cohiberi queuntem proprietatem mentis, velut superius diximus, et ex hac deriuans liberum religionis exercitium illis negat. *β)* Idem clerus, si non maiorem, eandem ab episcopo Romano dependentiam profitetur, quam a rege suo ; possunt leges patriae in collisionem cum — seu iura, seu praetensiones dicantur — pontificis Romani mandatis venire. Quid eotum boni a clero patria praestolabitur? *γ)* Qui voto suo naturam abgenant, illi adminus vero inferunt, qui se omnibus nationibus sacro paternitatis iure officii vi privant, vel priuare debent, illi nec patriam, nec leges eius sibi curae cordique summent. *δ)* Reliqui Status omne libertatum suarum praesidium in legibus patriis collocant. Clerus Romano-catholicus magis in canonibus, adeoque minus illius interest bonas condere leges. *ε)* Legislationis praecipuum obiectum est, coetera inter, securitas singulis nationis subiectis procuranda, et qui ad legislatiuum corpus spectant, etiam de hac soliciti esse debent. Clerus catholicus se ad criminales leges condendas immittere iuxta canones suos non posse 1514^to^ recognouit.

Ex his rationibus vota non per Status apud nos depromenda, sed viritim, velut hactenus, cum accuratiori tamen organisatione retinenda, vel ad summum, si id immutandum sit, curiatim per Tabulas introducenda esse censeo.

D) §. 38. De numero votorum.

Episcopus pro sua persona vocem et locum habet. 1608 : *post coronationem* 1.

Praepositus vna cum capitulo vnam et coniunctam vocem. Ibidem.

Generali ordinis diui Pauli primi eremitae vna vox conceditur. Ibid.

Praepositi nulli immediate episcopatui subiecti a suis capitulis et conuentibus non disiunguntur, sed vnice coniunctam vocem habent. Ibid.

Praepositi et abbates infulati vocem habent. Ibid.

Praepositus Zagrabiensis locum et vocem habeat. 61 : 1625.

Vnus ex ablegatis Slauoniae inter magnates vocem habeat. Ibidem.

Abbati lucensi sessio cum voto admissa. 73 : 1715.

Quot vota singulus comitatus, quot item nuncios mittendos habeat? nulla positiua eatenus lex. De patribus societatis Iesu tantum statutum lego, vt nomine collectiuo duo natiui admittantur. 73 : 1715.

Si tamen praemissa, leges item §. 22—25. adductas spectemus, si denique art. 17^{mum} : 1687^{mi} quoad verba : „quandoquidem numerus liberarum ac regiarum civitatum ... in tantum auctus sit, vt idem quartus status coeteros non solum adaequaret, verum fors etiam superaret, statutum est, ne peramplius numerus earum augeatur etc." Cum praemissis combinemus, videtur inde sequi : 1. Singulum episcopum, capitulum, praepositos sua capitula et conuentus habentes, comitatum, ciuitatem, generalem Paulinorum, praepositum Zagrabiensem, generalem Praemonstratensium vicarium vnum votum habere, imo idem de reliquis etiam ius comitiorum habentibus valere. 2. Quemadmodum ius suffragii ciuitatibus iuxta 17 : 1687. diaetaliter tribui debet, imo idem cum comitatibus iure postliminii repositis 23 : 1751, item cum ciuitate Szegedinensi 107 : 1715. factum ; neo erecta capitula, episcopos item dioecesanos, quorum episcopatus antea non existebant, quousque inarticulentur, voto et sessione non gaudere.

Illustrat hanc hypothesim : *a)* quod inter grauamina in diaeta 1619^{ni} exhibita vno exponatur, septem ciuitates montanas vnam tantum vocem habere. Instant in eodem regnicolae, vt deinceps septem ciuitates montanae singulas et seorsiuas voces habeant. *b)* In diario comitiorum 1681^{mi} per vnum ex ablegatis comitatus Gömöriensis conscripto notatum inuenio clerum voluisse, vt episcopi et abbates titulares, pariter in comitiis, sessionem ex eo fundamento habeant, quod personaliter insurgere teneantur, nobiles inhaesisse articulo 1608^{ui} et reposuisse, etiam nobiles personaliter insurgere debere, et tamen quemuis in persona sessionem habere non posse. Subiungit author : „E' melett azt-is akarák a' statusok törvényül tenni, mivel a' nemes vármegyék követei egynéhány száz nemesi személynek méltóságokat viselnék, tehát annak utánna az ország gyülésében kettős voxok lehessen."

Abstrahendo tamen ab his, siquidem 1. praelati, barones, nobiles vna eademque nobilitari praerogatiua gaudeant 2do et 9 : I^{mae} §. 7.,[1] 1715 : 8. et solummodo in homagiorum quantitate varient. 2. Onus et commodum aequale esse debeant, omnes autem numero I^{mo} expositi iuxta 8 : 1715. et 63 : 1741. tantum ad personalem, neutiquam portalem insurrectionem obligati sint, sequeretur ex his, quod singulus episcopus, baro regni, magnas, praepositus et abbas infulatus bona habens, capitulum, praepositus item nulli episcopatui immediate subiectus, sed absoluta suae praepositurae annexa habens capitula vel conuentus vnum votum habeant, nuncii vero comitatuum tot, quot in eodem comitatu nobiles possessionati seu regni, seu praediales sunt. Quia 63 : 1741. iuxta recognitam personalem insurrectionem singulus praemissorum vel in persona insurrexit, vel vnum pro se equitem dedit. Quoad nobiles vnius sessionis, cum a potiori decem vnum equitem loco personalis insurrectionis dederint, et dum adhuc omnes regnicolae ad comitia euocati fuissent, ex decem vnus comparere debuerit, 1 : 1498., pro decem nobilibus vnius sessionis vnum votum computandum foret. De armalistis, cum semper conscientiose taxati fuerint, proportio ignoratur. Fulcitur haec hypothesis eo, quod olim omnes nobiles in comitiis comparuerint, quod item, vti superius vidimus, nuncii comitatuum iuxta instructiones comitatuum procedere debeant,

[1] Hármaskönyv I. rész 2. cím és 9. cím 7. §.

quod 7 : 1553., item 1556 : 17., ob defectum instructionis, et quidem in posteriori casu tantum Tibiscanorum, quorum eotum vix ultra 13. erant, negotium propositum indecisum manserit, adeoque etiam ad vota eorum, qui instructionem dederunt, reflexum fuisse videntur.

De ciuitatibus alia proportio esse debet. Illi enim, vt singillatim, velut vnus nobilis tantum, in comitiis considerentur, locum ex ea ratione non habet, quod apud illos onus fundo inhaereat, adeoque in comitiis quam partem totius contributionis ferunt, eam quoque relate ad vniuersa suffragia votorum partem praetendere possunt.

*

Statui quidem ecclesiastico ex rationibus iam insinuatis votum et sessio in comitiis deneganda forent. Si enim milleni nobiles proprietarii vni alteriue nuncio in comitiis iura sua concredere possunt, cur clerus, qui vsufructuarius tantum est, eadem partim ipsis nunciis comitatensibus, partim primati suo in comitiis ius suffragii retenturo committere nequirent. Vicissim et illis ius repraesentantem nobilium vel aliorum proprietariorum agere fas sit. Si tamen quousque natio bona prae manibus illorum relinquenda censuerit, ad comitia admittendi adhuc sint, capitula antiqua velut lege vnam tantum vocem habentia, ad vnius solummodo nuncii ablegationem restringantur, et si separatae Tabulae manere debeant, omnes ecclesiastici personali voto gaudentes in Tabula Magnatum, repraesentatiuo in Statuum sessionem habeant.

Baronibus regni et magnatibus 10mo 1687^{mi} enumeratis et quidem tantum praesentibus singulo vnum votum tribuendum, reliquos vero sic dictos magnates per nuncios comitatuum repraesentandos, sed et vt ipsi repraesentantes nobilium agere possint, lege declarandum censeo.

Comitatus secundum numerum comitum, liberorum baronum et nobilium, qui scilicet iuxta definitionem ex art. 10 : 1687^{mi} factam magnates non sunt, verbi gratia a centum possessionatis et diuisis, decem nobiles vnius sessionis et quindecim armalistas nullo possessorio prouisos pro vno possessionato nobili computandis, vnum nuncium ablegare possint. Comitatus, in quibus centum nobiles possessionati non sunt, vnum nuncium mitterent. In hac tamen organisatione : vel duabus tabulis, quarum singula votum curiatum haberet, opus esset, vel si omnes Status simul considerent, tantum barones regni et praelati pro arbitrio vota depromere possent, supremi comites autem instructioni comitatuum suorum se accomodare deberent. Secus enim vnius supremi comitis vox centum aliorum comitum, liberorum baronum et nobilium in ablegatis comitatensibus repraesentatorum aequipararetur, quod iustum non esset.

Vt a proportione possessorii maioris vel minoris singillatiua indiuidua plus vel minus de votis habeant, reipublicae periculosum esset. Qua maioribus enim tenutis prouisi alioquin plus in alios etiam ponderis habere solent, et historia omnium rerumpublicarum edocti sumus non multitudinem mediocris sortis virorum libertate pollentium, sed in quos ampla possessoria cumulata sunt, amissae libertatis fuisse causas. Sed vicissim subdiuisio proprietariis in minutissimas partes, velut apud nos vnius sessionis nobiles sunt, idem, quod possessionatis in votis ius non tribuat. Cum enim hi facilius corrumpi possint, potentiores illis abuterentur.

Ad quartum Statum, quemadmodum nunc vocatur, non tantum liberas regiasque ciuitates, sed etiam omnes ignobiles terrae proprietarios referendos, eisdemque a proportione contributionis eosdem ex integro quanto concernente,

vota concedenda existimo. Tum enim libertas tantis elusionibus et ministerii technis haud exposita altas radices agit, si non Status, sed natio ipsa legislatoriam potestatem consecuta fuerit; ad hoc autem opus est, vt omnes proprietatis terrae capaces, qui autem eam industria sua nacti sunt, legislationis participes reddantur.

E) §. 39. De ordine in desumendis votis.

§. 40. De ordine et modo tractandi negotia in comitiis.

[Az országgyűlési tárgyalások rendjéről csak nagy általánosságban rendelkezik néhány törvény.] Scimus tamen moris esse, vt Status grauamina sua regi repraesentent, ad propositiones item regias pariter in forma repraesentationis respondeant, regis nomine autem ad Status consiliarius aulicus mentem principis adornet, ac posteaquam vltro citroque bis, ter, quater scriptum fuerit, Status articulos concinnent, hos deputatio regnicolaris cum Cancellaria concertet, denuo Statibus referat, ac posteaquam cum Cancellaria de concinnatis articulis vel conuentum, vel in quo coalescere non possunt, reiectum fuisset, ipsos articulos cum repraesentatione maiestati pro impertienda sanctione legali submittant, rex vero eosdem articulos cum approbatione suis Statibus medio commissariorum regiorum remittat, quibus in sessione mixta publicatis comitia dissoluuntur.

*

Haec ex legibus et more hactenus recepto. Liceat nobis ea in trutina iustitiae naturalis expendere.

Legum ferendarum potestas in societate ciuili, natura, essentia sua apud nationem est. Quiscunque alter illam successiue et quibuscunque demum modis obtineat, natio iura sua repetere, se in vsum eorundem reponere potest. Ratio huius simplex est. Omne regimen in commodum nationis dirigi debet, et sola nationis ipsius voluntas determinare potest, an hae vel aliae leges haec vel illa forma in emolumentum sui conuertantur. Nec natio alias, quam homo in statu naturali considerari potest. Prout autem hunc aui, protaui obligare, eum iure suo naturali exuere nequiuerunt, ita nec ipsa ciuitas nepotes suos fauoribus ab ipsa natura acceptis priuare valet. Videtur fatalis illa, et saepius a nepotibus defleta doctrina, quod constitutio ciuitati cuipiam semel data a posteris mutari nequeat, partim ex dogmate de peccato originali, partim exinde originem sumsisse, quod omnia vaga, incerta in societate ciuili futura credantur, si factum praedecessorum pro arbitrio posteris irritum declarare liceret. Id quidem vtique quoad singula indiuidua singillatim sumta et relate ad fauores ex positiuo in re competentes lubentes concedimus, neutiquam autem quoad iura cum ipsa natiuitate singulo homini competentia, eo minus vero ad ipsam integram nationem applicari queuntia. Ipsa natio itaque, prout homo in statu naturali tantum se ipsa obligare potest, et prout homo in statu naturali consideratus quamprimum factum antenatorum sibi propitium haud esse credit, illi renunciare potest, ita natio quoque integra, vbi legislationem antecessorum suorum non probat, illi nuncium mittere, alias leges, aliud systema regiminis substituere potest. Non est verendum, vt natio bonis legibus singulo aut saltem maxime parti fruentibus prouisa illis semet priuet, perpetuas mutationes subeat. Sed etiam si id fieret, iure suo vteretur, et si abusus enascatur, facilius corriget, quam si iura nationis ab arbitrio paucorum pendere debeant. Extra dubium itaque mihi esse videtur voluntatem solummodo nationis in legem

abire posse, et in omni legislatione hanc solam consulendam esse. Si quae itaque natio iura, commoda sua in paucos, in vnum derivet, non legislatoriam potestatem, velut nationi inhaerentem, et siquidem voluntatem nationis exprimat, a natione sola exerceri queuntem, sed diremtionem litium tantum inter priuatos exorientium, aut effectum legum, velut ab vno facilius dirigi volentem committere potest. Experientia ex historia rerum publicarum desumta edocti sunt sapientes optime ciuitati maiori consuli, si legislatoria potestas penes integram nationem maneat, medioque repraesentantium a se electorum et reuocabilium, exequens autem per vnum, iudiciaria denique potestas per distinctum corpus ab vtroque electum exerceatur. Vni exequentem potestatem ideo tradi cupiunt, quia maiorem vigorem et efficaciam leges consequuntur, quia item vel ipse princeps, prout apud Lacedemonios erat, vel si hic pro sacra inviolabilique persona a natione declaretur, exequentis potestatis ministri a principe solo delecti ad onus responsionis facilius trahi possint. Exequentis itaque potestatis est voluntatem nationis, legem ab ipsa latam in effectum deducere, et summum, quod exequenti potestati circa legislationem bene organisatam admitti valet, est votum negatiuum, id est ius denegandi assensum in leges per legislatiuum corpus latas et hoc ipsum votum negatiuum tantum, vt temporaneum ac instar appellationis ad integram nationem considerari debet. Vbi scilicet princeps dubitat postulatum corporis legislatiui voluntatem nationis esse, assensum suum eo vsque suspendere potest, vsque dum seu ipsi iidem repraesentantes, seu successores ipsorum a comittentibus suis desuper instructiones iteratas acceperint, adeoque reapse corporis legislatiui mens, ipsius quoque nationis mens esse extra dubium ponatur. Eotum enim citra periculum sibi ipsi imminens assensum denegare nequit. Quamprimum vero in legislatione exequenti potestati ius affirmatiuum admittitur, non voluntas nationis in legem abit, sed voluntas exequente potestate praediti instar legis obtruditur. Eadem in legislatione sunt vitia, si legislatoriam potestatem exigua pars nationis vnus consequatur. Hic enim exequente potestate ornatus ad effectum legis et procurandum, et impediendum illa parte nationis vti potest, quae nullas in legislatione partes, adeoque praecarios tantum fauores ab arbitrio legislatiuae et exequentis potestatis pendentes, et potissimum nonnisi dum hae in collisione sunt, et donec sibi inuicem reconciliari nequeant, duraturos consecuta est.

Haec brevis est historia legislationis, vbi systema feudale regnat et ipsius patriae nostrae. Excutiantur acta diaetalia. Videbimus raro leges ea, qua Status desiderabant, ratione esse concinnatas, pro et contra toties repraesentatum et responsum exstitit, donec toto coelo diuersum quid a voluntate Statuum in articulos redigeretur, tantisque hic dictis mediis terminis et salvificatoriis clausulis replentur, vt licet omnis lex clara, simplex et ad omnium captum esse debeat, illis explicandis integris commentariis opus sit. Nec vnquam speranda est horum emendatio et ministerii in rebus Hungaricis influxus, adeoque realis ab omnibus aliis ditionibus independentia, donec Status integram nationem Hungaram emancipauerint, id est proprietatis terrae capacem, et habita hac et legislationis, et omnium officiorum, se ipsos autem omnium in comitiis tamen defigendorum onerum participes reddiderint.

Quoad diarium optandum esset, vt per protonotarium a Statibus e gremio sui eligendum, et restaurationi singulo mense obnoxium concinnetur, ac prout in comitatibus sit, sequenti sessione praecedentis diei protocollum praelegeretur et statim prelo subiiceretur. Oportet enim, vt integra natio

et quo celerius fieri potest, de repraesentantium suorum in agendo dexteritate notitiam consequatur, vt si fiducia in illis collocata abutantur, reuocentur, et alii confidentia committentium digni illis substituantur. Optandum quoque, vt singulo priuato de actis et auditis per typum sensa sua depromere liceat.

§. 41. De poenis vel aliis sequelis ob non obseruationem eorum, quae circa comitia statuta sunt, sancitis.

§. 42. De causis seu processibus ad comitia spectantibus.

25.

1791 június 16, Pest

Laczkovics János levele Szily Ádámhoz, volt ezredtársához

Titokban rágalmazó és áskálódó ellenségeit megveti, velük nem törődik. Reméli, eljön még a bosszú ideje. Politikai és katonai hírek.

Sk. eredeti : O. L. M. Kanc. eln. 89/1794. sz.

P. P.

Hogy a postát el ne szalajtsam, rövideden írok az Urnak. Az ollyan ellenségeimmel, kik vélem szemben szállani nem merészlenek, lóf . . .t sem gondolok ; mert vagy ostoba, vagy érdemetlen, vagy penig poltron gazemberek ; az elsők úgy is tsak menyországban valók, mert beati simplices, quoniam asini Dei vocabuntur, és igygy itt ezen a földön nints mit tsinállyak vélek ; a második félüek penig, mint hogy nem egyébben tartyák érdemjeket, hanem ha aristocratus pofájokat és írásokat szegénységtül ki zsaroltt, ki préseltt, ki tsaltt pénzen, a bor és ser mellett, pipa füstye között még jobban fel puffaszthattyák, paszomántos ruhájokban avagy tsikósos és bojnyikos ingekben a királyt szidalmazzák, papjának a s..git nyallyák, Corpus Jurist magasztallyák azon kívül, hogy okát tudgyák adni, mért cselekszik mind ezeket;[1] ez illyen félüekkel sints semmi, a mit tehessek, mert tudgya az Ur azt : „qui se immiscet furfuribus, devoratur a porcis". Ezekrül lehet mondani azt, a mit Palingenius ir : „Talpa bipes alta semper tellure sepultus".[2] A mi a harmadik félüeket illeti, ugy is mindég készen vagyon a számokra a Zuchthaus, tömlöcz és akasztófa. Was auf den Galgen gehöret, stirbt ohne dies nicht zu Hause. Hogy irigyeim vagynak, vóltak és lesznek is, azt tudtam; mert ha az irigyeimnek gondolkozása szerint vélek egygyütt alatsonykodhatnék, úgy tudom, elöttök nálamnál külömb ember nem vólna, de az én irigyeim mind sunt obtuso ingenio crassoque cerebro, kiket anticina és helleborummal[3] kellene nyavalyájokbul ki gyógyittani. De mit fognak maid még akkor beszél-

[1] Vö. az itt mondottakat Laczkovicsnak az *Oratio ad Proceres* magyar fordításához fűzött jegyzeteivel, 150. s köv. l.

[2] Idézet Horatius Ars poeticája 139. s köv. soraiból. (Vö. 246. l.)

[3] Anticina : Nem tudtam azonosítani. Helleborum : prüsszentő gyökér (Páriz Pápai szótára szerint) ; vö. Kossa Gyula, *Régi magyar gyógyszernevek*. Bp. 1911, 39. l.

leni, midőn a mi történetünk az országnak motskos tselekedetivel magyar nyelven szemek eleibe fog tünni?[1] Azt tartom, nem lévén egyébbre bátorságok, hanem papiroson hebehurgya módgyára le mázoltt representatiókat mutatni, fel puffadnak kevélységekben annyira, mint a mesében a béka, melly magát az ökör nagyságához hasonlittani akarta, s meg repednek, és mink a komédiának tapsolni fogunk. A ki azt ellenzi, hogy az Úr vélem barátkozik, annak mivel nevit az Ur meg nem írta, következendőképpen nem tudhatom, tessík nékie meg mondani, hogy egygy hét országban felakasztandó hunczfut gaz ember. Ha egygy ollyan ember vagyon, a ki az Urat boldogittani tudgya, tehát boldogithattya azon kívül, hogy azt mondgya, hogy vélem ne barátkozzon, mert a vélem való barátkozás nem hátrállya azt, hogy az Urat boldoggá ne tegye; ha peniglen nem tudgya boldogittani, mit kotkodátsol haszontalan; a melly tyuk igen sokat kotkodátsol az ember füliben, annak a nyakát ki szokták tekerni. — Tapasztaltuk még mindekkoráig, miképpen boldogithattak mint bennünket, mint az országot, tsak egygy kevés üdőt, és meg lésznek szégyenítve, est mollis flamma medullas. Interea et tacitum vivat sub pectore vulnus. Reménlem, el jön az az üdő, a hol Virgiliussal fel fogjuk kiáltani: Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor.[2] Mi hasznot hajthat nékünk az ollyatin ember, a ki magával is tehetlen, álhatatlan, és a mellynek barátsága bennünket meg kárositott ugy, hogn most az ebatták halgatnak, mint a süket disznó a buzában. Első Leopold alatt három rosz fa voltt Magyar Országban: Mustafa, Karafa, akasztófa; most ismét három rosz us vagyon, ugy mint fanatismus, nepotismus, egoismus. Sajnállom, hogy az Urat az atyafiai is üldözik, de emlékezzen meg az Úr arrúl, hogy vivimus in aetate ferrea, ahol e vagyon írva: „vivitur ex rapto, non hospes ab hospite tutus, non socer a genero, fratrum qvoqve gratia rara est."[3] Tudom én azt, hogy neheztellik az Úrnak tselekedetit, mert éppen ez azon a dolog, melly által a nemzet magának leg nagyobb motskot húzott a nyakára. Tegnap jutott éppen egy újj franczia könyv kezemben, a mellyben már ezen történetet emlegetik, a mi ditsőségünkre, és az ország gyalázattyára. Tsak egy kevés üdőt s reménlem, hogy meg gyaláztatódnak azok, kik bennünket meg károsítottanak, s nap fényre fog jönni kotsonyával vegyeledett moslékos gondolkozások. — A regementek mind mennek le felé, itt már vasárnap a Burger fogja a várost strázsálni.[4] A Barkó regementit a törökök jól meg kolompálták, talán 400-ig való el esett belőlök.[5] Tegnap érkezett a vármegyére interrogatorium parantsolat a judex curiaetúl azok eránt a solennitások eránt, mellyek palatinusnak magasztaló bé iktatásával szoktanak tartattatódni, és így nem sokára meg jön

[1] Úgy látszik, Laczkovics arra készült, hogy *A magyar történeteknek rövid rajzolatja* c. munkájában (l. *Iratok* 50. sz.), vagy külön röpiratban a magyar katonatisztek s elsősorban a Graeven tisztek ügyét is a közvélemény elé tárja. Erre több más levelében is céloz. L. Szilyhez írt későbbi leveleit: *Iratok* 33/b—e sz.

[2] Idézet az *Aeneis* IV. éneke 625. sorából.

[3] Ovidius: *Metamorphoses* I. éneke 144—145. sora.

[4] Mivel a törökkel való béke ügye húzódott, II. Lipót több ezredet délre vezényelt. Ezekre a hadmozdulatokra vonatkozóan több híradás olvasható az *Ephemerides Budenses* hasábjain, a június—júliusi számokban. „A Burger fogja őrizni" — értsd, a polgári őrség.

[5] Erre vonatkozóan nem találtam semmilyen adatot. A Barco-huszárezred (a Monarchia 35. sz. lovasezrede) Galiciában állomásozott. A török háborúban is a galiciai hadtest harcaiban vett részt Jassy körül. (L. Rédvay István, *II. József török háborúja, 1788—1790. Hadtörténelmi Közlemények*, XLIII. 1942, 27. l. és XLIV, 1943, 42. s köv. l.) Hogy itt mire céloz Laczkovics, nem tudtam eldönteni.

a király,[1] s meg értvén eljövetelinek üdejét, a tévők fogunk lenni, a mirül már egygyütt szóllottunk és értekeztünk, tsak tsendességben tartsa az Úr a dolgot.[2] Multt hétfün egy nap 52 staféta mentt itt keresztül, az idegen kurirok szüntelen mennek, a mi Eszterházink el rontotta a reichenbaki conventiot egészlen, s a congressus re infecta széjjel ment.[3] — Ezzel barátságában ajánlott állandóúl maradok

igaz baráttya

Pest, 16ª Junii 1791

Laczkovics János

26.

[1791 tavasza]

„A keresztény vallásban magát oktattatni vágyódó utazó ember"

Valószínűleg németből magyarra átdolgozta Laczkovics János

A röpirat tartalma: [I] *Az ismeretlen világrészből jövő utazót hajótörés éri és egy európai nép közt talál menedéket.* [II] *Szállásadói vitát kezdenek vele a vallásról és megismertetik a római katholikus vallás hittételeivel, dogmáival és szertartásaival:* [II. 1.] *az istenről,* [II. 2.] *A szentháromságról,* [II. 3.] *Jézus születéséről, életéről és tanításairól,* [II. 4.] *isten választott népéről,* [II. 5.] *a kereszténység elterjedéséről, a katholikus vallás egyedül üdvözítő voltáról,* [II. 6.] *az úrvacsora szertartásáról és szimbolumáról,* [III.] *Az utazót megkeresztelik.* [IV.] *Befejezés : egy káplán felvilágosítja az utazót, hogy mindazt, amit hallott, csak az emberek megcsalására találták ki, mert egynémely gazembernek hasznot hajt.*

Nyomtatásban megjelent : *A rekesztény* [!] *vallásban magát oktattatni vágyódó utazó ember.* Jerusalemben. 16° 60 l. A röpirat példányai : Széchényi Kvt.:Hung. e. 1230. sz. kolligátumban ; Sárospataki Kvt.: III. 2161/d. Az 1794-es perben az ügyész által hasz.

[1] Sándor Lipót főherceg a diéta után 1791 márciusában apjával, az uralkodóval együtt Olaszországba ment, s csak júliusban tért vissza. Budára aug. 7-én érkezett le s ekkor került sor Pest megye főispáni székébe való beiktatására. (*Sándor Lipót iratai,* 65. l.) Laczkovics valószínűleg erre célzott, hiszen a „nádori beiktatást" még a pozsonyi országgyűlésen megtartották. Ami azt a kifejezést illeti, hogy „így nemsokára megjön a király," ezt talán úgy magyarázhatjuk, hogy arra gondolt, a király fogja fiát beiktatni.

[2] Laczkovicsnak az volt a terve, hogy kihallgatást kér a nádortól, s írásos feljegyzést ad át neki ügyükben. (L. 257. l.) Beadványát meg is írta, söt valamikor augusztusban fel is olvasta Szilynek, amikor ez átutazott Pesten. Aztán mégsem adta át ; ahogy Szilynek írta novemberben, az ágens lebeszélte róla. De már sajnálja, — írta — hogy hallgatott rá, ha beadta volna, legalább a nádor megismerte volna belőle tanácsadóit. (A kelet nélküli levél : O. L. M. Kanc. eln. 89/1794. sz.)

[3] Reichenbachban a porosz-osztrák megegyezést még 1790. július 27-én megkötötték, — Laczkovics megjegyzése tehát erre nem vonatkozhat. Esterházy Ferenc gr. különben sem volt jelen ezeken a tanácskozásokon. Laczkovics valószínűleg a szisztovai török-osztrák béketárgyalásokra gondol, amelyen a magyar országgyűlés kívánságára Esterházy is résztvett a császári megbízottak közt. Azonban inkább csak megfigyelő volt, a dolgok lényegébe nem volt beleszólása, az meg, hogy fellépésével a megegyezést akadályozta vagy éppen meghiúsította volna, merő kitalálás. A két fél megbízottai aug. 4-én írták alá a békét Szisztovóban ; ebben Törökország számára biztosították a status quo-t, Ausztria csak a Vaskaput kapta meg.

nált példány : St. A. Vertr. A. 50. fasc. A följelentésekhez mellékelt 2 példány (mindkettő crudában) : O. L. Privatbibl. 6. fasc. — Részletet közöl belőle : „*Urak, papok dölyfét im eleget tűrtük.*" *Antológia a magyar irodalom antiklerikális hagyományaiból.* Bp. 1952. 105—110. l.

A keresztény vallásban magát oktattatni vágyódó utazó ember 1791 tavaszán jelent meg[1] névtelenül Pesten, Landerer kiadásában.[2]

A római katolikus vallást, sőt általában a kereszténységet élesen támadó műre elsőnek a katolikus egyház figyelt fel. 1791. augusztus 16-án Batthyány József hercegprímás beadványban hívta fel a Helytartótanács figyelmét a „veszedelmes és káros" munkára, s kérte annak eltiltását. A könyv — olvassuk fölterjesztésében — omni religioni revelatae ac consequenter statui etiam publico adversus, sed rudioribus imprimis, ob popularem quo scriptus est stylum, periculosus ac perniciosus sit." (O. L. Helyttan. Rev. libr. 1791. fons 12. pos 1.) Az azonnal elrendelt nyomozás azonban eredménytelen volt : a könyvkereskedésekben egyetlen egy példányt sem találtak. (*Uo.* pos. 3—4.)

Közben azonban, 1791. szeptember 6-án, Strohmayer Ignác pesti könyvkereskedő, rendőrbesúgó, Gotthardi Ferencnek, a titkos rendőrség főnökének megküldte a könyv két példányát. Jelentésében elmondotta, hogy ez „a szent áldozást kigunyoló munka" nemrégiben jelent meg. Íróját Hoffmann pesti rendőrbiztos, sőt maga a hercegprímás is nyomozza, de mindeddig eredménytelenül. Ő azonban tudja, hogy a munkát Laczkovics János írta. Terjesztését főleg Lindauer pesti könyvárus végzi. Laczkovics előre figyelmeztette Lindauert, hogy keresni fogják nála a könyvet, s így az még idejében elrejtette példányait. Lindauer különben Selmecbánya környékére készül, ott akarja eladni a nála levő példányokat. (O. L. Privatbibl. 11. fasc. 3. köteg.)[3]

A Strohmayertől felküldött egyik példányt Lipót király kiadta véleményezésre Izdenczy József államtanácsosnak. „Diese Brochür, — írta Izdenczy — ist eine grobe, ärgerliche und schmutzige Satyr über die Geheimnisse der katholischen Religion. Die Absicht des Verfassers geht dahin, nichts zu glauben, was unsere Begriffe übersteigt, und behauptet, dass ersterwähnte Geheimnisse von Schurken erdichtet worden sind, um Ansehen und Geld bey dem leichtglaubigen Volk sich zu verschafen." Ezért javasolta a könyv eltiltását. (Az 1791. szept. 30-án kelt vélemény : O. L. Privatbibl. 6. fasc. 104. sz.). Lipót király azon nyomban eltiltotta a könyv terjesztését és elrendelte a fellelhető példányok elkobzását, valamint a szerző személyének kinyomozását. (O. L. M. Kanc. 1791 : 13206. és 14100. sz.)

Miután azonban a Strohmayer jelentésében foglaltakat sem a Kancelláriával, sem a Helytartótanáccsal nem közölték, a nyomozás megint elakadt. November elején névtelen jelentés érkezett a Helytartótanácshoz, (Strohmayer íratta?) mely elmondotta, hogy Lindauer pesti könyvárus Jankovich Ferencnek (az ismert könyv- és kéziratgyűjtő?), valamint bizonyos Kovalik Jánosnak a napokban adott el a könyvből egy-egy példányt. A Helytartótanács utasítására Pest város magisztrátusa kihallgatta Lindauert, aki elmondotta, hogy még 1791 júniusában Laczkovics János 7 [!] példányt adott neki a röpiratból ajándékba ; ezeket részben elajándékozta, részben 21 krajcárjával

[1] Laczkovics bíróság előtti vallomása szerint a könyvet még az országgyűlés alatt nyomták, tehát valószínűleg 1791 április—májusban. (II. k. 292. l.) Ezt valószínűsíti az is, hogy Lindauer pesti könyvárus 1791 novemberi vallomása szerint, Laczkovics júniusban adta át neki terjesztésre a röpiratot. (O. L. Helyttan. Rev. libr. 1791. fons 12. pos. 9.)

[2] Laczkovics már idézett, 1794. dec. 16-i, vallomásában mondotta, hogy Landerer nyomta a könyvet Pesten. Landerer Laczkovics számára készített 1792 júniusi elszámolásában meg is találjuk a munkát, de csak a bizományba átvett könyvek közt. Eszerint Landerer 1792 februárjában Laczkovicstól a „Hitben vágyódó utazó ember" 250 példányát vette át eladásra, minden eladott példány után 6 krajcár haszonra. (Az elszámolás : O. L. Vertr. A. 43. fasc. Laczkovics János periratai 3. sz. mellékl. — A Landerert illető 6 krajcár valószínűleg az eladási ár 35%-a lehetett. Ezt alátámasztja Lindauer pesti könyvkereskedő idézett vallomása, melyből megtudjuk, hogy a röpiratot 21 krajcárért árusította.)

[3] Okt. 2-i jelentésében Strohmayer ismét foglalkozott a munkával: Laczkovics (tudjuk, a volt kapitány teljesen megbízott Strohmayerben, sőt engedély nélkül kinyomtatott munkái terjesztésére is felkérte, l. 423. l.) bátyjával (a pestmegyei alispánnal?) benn járt nála az üzletben, — írta — s elmondta, hogy ha lakásán házkutatást tartanának a könyv ügyében, ahogy hírlik, az első katonát, ki belép, keresztüllövi. *(Uo.)*

eladta. Mivel magyarul alig ért, a könyvet nem olvasta, s nem is tudja, mi van benne. Azt viszont tudja, hogy Laczkovicsnak még több példánya volt belőle. (*Uo.* pos. 5—9. és M. Kanc. 1519/1792. sz.)

Lindauer vallomása alapján a Helytartótanács utasította Pest megyét, hogy hallgassa ki Laczkovicsot : nevezett könyvet kitől kapta és hány példányban? ki a munka szerzője és hol nyomták azt? (A november 9-én kelt utasítást nyomtatásban kiadta Laczkovics, saját feleletével együtt. L. lejjebb.)

Laczkovics december 9-én kapta kézhez Pest megye felszólítását, de válaszát csak 1792. február 2-án adta be. (Pest megye felszólítása : Bp. 2. Lt. Pest m. lt. 1791 Kútf. 22879. sz. — Laczkovics felelete : O. L. M. Kanc. 4764/1792. sz. Később Laczkovics nyomtatásban is közrebocsátotta, magyarul és latin fordításban ; egy példánya : St. A. Vertr. A. 50. fasc.) A Laczkovicsra annyira jellemző feleletet az alábbiakban teljes egészében ide iktatom.

Tekintetes Nemes Vármegye!

Felséges Királyi Hely Tartó Tanátsnak országunk szokásai és törvénnyei ellen eránt am eresztődött 's vélem közlött parantsolattyára ámbár felelni semmi módon nem köteleztetném, mindazonáltal, hogy azon köteles tiszteletemet, mellyel a' fen nevezett felséges Királyi Hely Tartó Tanátshoz köteles vagyok meg-mutassam, nem adhatok egyebet válaszul, hanem

Hogy a' kérdésben lévő könyvetske, egynéhány exemplárisokban hozzám petsételve sub anonymo küldettetődett, mellynek fel-nyitása 's el olvasása után tapasztaltam, hogy nem egyébb munka annál, mellyet Voltair már régen írt, most meg minden országokban és bóltokban mindenféle nyelveken, sőt még lengyel nyelven-is árultatik, el-adatódik, 's az okossan gondolkozó világ által olvastatódik, és a' mellyet most Bétsben elől-fizetendő pénzért az ujjságok tudósitása szerint, minden meg-tsonkítás nélkül ujra nyomtatnak ; ugyan e' végre esmérőseim és barátim között el-osztogattam.

Már ez elegendőképpen meg-mutattya azt, hogy a' többi nékem tett kérdésekre feleletet nem adhatok ; de ha valóban a többiekre felelni tudhatnék-is, azon okból, hogy országunkban a' józan észszel, emberiségnek törvénnyeivel ütköző, gyalázatos spanyol inquisitiónak helye nintsen, sem országunk törvénnyei az efféle isteni, természet és polgári társaságnak törvénnyein épültt szabadságnak mivóltát, mind[a] emberi szabadságot leg főképpen illető dolgot sehol semmi féle kérdés alá nem vetik, felőle nem szóllanak, és még mind ekkoráig az effélieknek meg gátolásával ezen részben a' mi magyar törvényesseink és constitutioink magokat más európai pallérozott nemzetek előtt nevetségessé nem tették, ugyan ezen okból feleletet adni nem köteleztethetném.

Fájdalmassan kelletik e' mellett értenem azt, hogy a' Felséges Kir. Hely Tartó Tanáts ezen parantsolattyában eránt am azon szóval „constituendum" élt,[1] 's annál fájdalmassabban esik mennyivel bizonyossabban tudva vagyon nálam az, hogy a' fellyebb említett felséges Kir. Hely Tartó Tanáts böltsen fogja tudni azt, hogy én minden kétségen kívül való magyar hazabéli nemes ember vagyok és ollyan nemes ember a' ki maga nemességét nem egyedül az eleiről reá maradott veres, zöld avagy kék festékekkel írt füstös pergaménás tzimeriben tartya, hanem a' ki magát (hogy ditsekedés nélkül mondgyam) vitézséggel, tökélletességével, elméivel, fejedelemhez, hazához mutatott igaz szolgálattyával, 's ezen mind kettőért való maga fel áldozásával meg nemesítette, és ha érdemeim meg nem jutalmaztattak, ezen meg nem jutalmaztatásomat sem érdemeim kevésséginek avagy elégtelenséginek, sem az uralkodó fejedelemnek nem tulajdoníthatom.

Azon fellyebb említet iniuriosus, nemességemet 's betsületemet érdeklő szó eránt tehát, úgy nem külömben mint az egész még ez ideig nem hallott törvénytelen procedura eránt mint nemes ember törvényessen 's ehez kaptsoltt mód és szokás szerint nyilvánságossan prótestálok ; s ugyan e' végre, alázatossan kérem a' Tekintetes Nemes Vármegyét, méltóztasson az illyen dologban, melly országunk törvénnyeivel, nevezetessen az 1723. eszt. 102. art. 's másokkal, nemesi és közönséges emberi társaság szabadságával ütközik, magát hathatós pártfogásával közben vetni és gátolni azt, ne hogy az illyen, gyökeres szabadságunkat gyengítő 's alatsonyító tünemények és törvénytelen bánni való módok többrül többre méllyebb 's el-terjedettebb gyökeret verhessenek.

[a] Értsd : mint.

[1] A Helytartótanács utasításában elrendeli a megyének, hogy „antelatum Laczkovics super eo . . . constituendum accipiendamque eiusque declarationem absque ulla mora horsum submittendum habebunt."

Mellyeknek ki jelentése után, ugyanezen feleletemet a' végett, hogy ez a' felséges Hely Tartó Tanátshoz fel küldethessen deák nyelven-is ide ragasztván, tapasztaltt kegyes pártfogásában ajánlott mély tisztelettel hamvamig maradok

A' Tekéntetes Nemes Vármegyének

alázatos szolgája

Pesten 4. Febr. 1792.

Laczkovits János
volt kapitány m. pr.

Pest megye február 6-i közgyűlésén foglalkozott Laczkovics feleletével,[1] aztán fölterjesztette a Helytartótanácshoz, ahonnan a Kancelláriára továbbították. (Bp. 2. Lt. Pest m. lt. Közgyülési jegyzkvek, 1792 : 223. sz. ; O. L. M. Kanc. 4764/1792. sz.) Ezzel a vizsgálat be is fejeződött ; a Kancellária véleménye az volt : Laczkovics személye gyanús, de nem lehet a szerzőséget rábizonyítani.

Új fordulat állott be az ügyben, amikor 1792 őszén — már Ferenc uralkodása alatt — az *Oratio ad proceres*sel kapcsolatosan indított vizsgálat folyamán Tsitsmán István volt főhadnagy, Laczkovics egykori ezredtársa, Szentmiklósy Alajos komáromi tanulmányi igazgatónak elmondotta, hogy Laczkovics, egyebek közt, ebből a röpiratból is megküldött neki 15 példányt. A munka egy példányát be is szolgáltatta Szentmiklósynak — a többit már elajándékozta. (A Tsitsmán jelentésével kapcsolatos részletekre l. 115. l.) A Kancellária azonnal elrendelte Laczkovics újabb kihallgatását, de eredményre ez sem vezetett. Laczkovics elmondotta, hogy este hazatérve a könyveket csomagban ajtaja elé letéve találta ; sem küldőjét, sem szerzőjét nem ismeri. Tsitsmánnak ajándékozta, nem eladásra küldte a példányokat. A nyomozás, a Kancellária és a Helytartótanács üzenetváltásai, Laczkovics és Tsitsmán többszöri kihallgatása révén egy évig elhúzódott (részleteire l. *i. h.*) A Kancellária javaslatát csak 1794 tavaszán terjesztette az uralkodó elé, együtt az *Oratio ad proceres* magyar fordításának ügyében végzett nyomozás eredményeivel. Benne megállapítja, hogy bár Laczkovicsra igen terhelő adatok vannak, a szerzőség mégsem bizonyítható rá. Ezért nem javasolja bírósági eljárás megindítását, már azért sem, mert nem volna kívánatos sem az ügy részleteire, sem a röpiratra ráirányítani a közfigyelmet. Azonkívül, ha Laczkovicsot fölmentenék,

[1] A megyegyűléssel kapcsolatban foglalkozik Laczkovics szerzőségével egy Gotthardihoz küldött bizalmas jelentés (írója föltehetően Strohmayer volt), melyben ezt olvassuk : „Bey der den 6-ten dies allhier abgehaltanen General-Congregation ist der bekandte Laczkovics wegen den so ärgerlich verfassten ungarischen Buches, dessen Ferfassung man ihme zu muthet, und von welchen ich vor einigen Monathen Bericht erstattet, auf Befehl der Stadthalterey öfentlich constituirt worden. Da er vermutlich vorläufig hievon Nachricht erhalten haben wird, so hat er sich gleich schriftlich erkläret, dass man ihn als Edelmann gar nicht constituiren könne, bevor man hinlänglich überzeigt ist, dass er würklich der Verfasser davon seye. Er wäre nicht der Author hievon, sondern er habe nur einige Exemplare sub anonimo erhalten, die er andern mitgetheilt zu haben gar nicht leugnet. Indessen halt ihn dennoch alles für den würklichen Verfasser, — ich selbst will es glauben, weillen er in allen seinen Reden gegen Relligion öfendlich ungeschähmt lastert, und mir selbst diesen Sommer einige mahlen gesagt, man müsse zuvor schreiben und das Volk aufklähren, bis man was unternimmt, wie es ebenfahls seiner Zeit schuldigst einberichtete. Wenn nun diese Sache nicht behörig poussiret wird, so ist sie gewiss untertdrükt, weillen er als erz Maurer seine Anhänger und Vertheidiger gewis haben wird. Ist einmahl die Religion unterdrükt, so hört alle Pflicht, Ordnung, und Gehorsam auf. Hat er nach derhand gegen die hiesige Aristocratie so geschrieben und zur hohen Einsicht eingesendet, wié er mir sagt, so ist dies eine Metamorphos die ihre Absichten haben muss, und der nicht gänntzlich zu trauen ist." (1792. febr. 10., Pest : St. A. Vertr. A. 56/b fasc.) — Egyébként néhány nap múlva ugyanez a megbízott (Strohmayer?) ismét foglalkozott Laczkoviccsal jelentésében, azzal kapcsolatban, hogy az Bécsbe utazott. „Da dieser Mensch aber ein erz Maurer und dabey der grösste Freudenker ist, — olvassuk a jelentésben — der auf alle mögliche Leuth — nach jezigem Geschmakh nur über die Geistligkeit donnernd, der Religion zu schaden trachtet, die ohnehin leyder täglich mehr abermt, und weswegen auch dermahlen so viell Unheill entstchet, so rathe unmassgeblich, sich vor ihme wohl in acht zu nehmen, jedoch unbeschadet seiner Ehre oder Glüks wenn er in sich gegangen ist. (1792. febr. 20., Pest : *Uo.*)

igen kínos volna. Helyesnek látná viszont, ha az uralkodó utasítaná Pest megye főispáni adminisztrátorát, hogy Laczkovicsot bizalmasan figyeltesse és ellenőriztesse. — Ferenc király elfogadta a Kancellária javaslatát, s ezzel a vizsgálat véglegesen lezárult. (O. L. M. Kanc. 1793 : 1793., 19161., 2314., 2706., 11802., 13459. és 1794 : 647., 1614. sz.[1]

Laczkovics később, a felségsértési és hűtlenségi per folyamán is tagadta, hogy ő volna a könyv szerzője. 1794. december 16-i vallomásában azt elismerte, hogy ő nyomatta ki Landerernél, de — mondotta — nem ő írta. Kéziratát még évekkel előbb kapta bizonyos Jeszenszky kapitánytól. Egyébként — mondotta — a munka kéziratos formában már korábban elterjedt, s több ismerősének meg is volt. (II. k. 292. l. Később is mindvégig tagadta, hogy az ő műve volna, sőt méltatlankodott érte, hogy ilyennel gyanúsítják : *uo.* 495. és 509. l.) Az ügyész, úgy látszik, nem tartotta érdemesnek a szerzőség rábizonyítását (Landerert meg sem kérdezte ebben az ügyben), elítéltetéséhez enélkül is elegendő adata volt.

Pedig a röpirat szerzője (helyesebben valószínűleg csak magyarra átdolgozója) Laczkovics volt. Ha csak a fenti adatokat nézzük, talán még elhihetnénk Laczkovicsnak, hogy csak kiadója volt egy ismeretlen által írt munkának,[2] — de ha beleolvasunk szövegébe, annak stílusa, kifejezései rávallanak és döntően bizonyítják : ő írta.[3]

Ugyanakkor bizonyosra vehetjük, hogy munkája nem eredeti alkotás. Mégcsak az sem valószínű, hogy ő maga ollózta volna össze Voltaire-ből és más francia írókból. Minden bizonnyal csak átültette, átdolgozta magyarra valamely bécsi szerzőnek, talán Rautenstrauch Johannak[4] egy nyomtatott alakban, vagy kéziratban terjesztett röpiratát, — ahogy *A Jézus társaságbeli szerzeteseinek Khinából való kiűzettetése* c. munkájánál ezt bizonyítani is tudjuk. (L. *Iratok* 39. sz.) A két könyv mondanivalójának, érveinek azonossága nem hagy kétséget eziránybam. A röpirat idegennnyelvű eredetijét azonban, nem tudtam megtalálni.[5]

[1] Megemlítem, hogy Grossing József egyik keltezetlen, 1791-es (vagy esetleg 1792-es) jelentése szerint, a munka kedvelt olvasmány volt Pesten. (Idézi : Gragger Róbert, *Preussen, Weimar und die ungarische Königskrone*. Berlin, 1923. 83. l.) Ugyanezt írja az *Ephemerides Budenses* is (1791. II. 321. l.).

[2] A periratok sajtó alá rendezésekor magam is hitelt adtam Laczkovics védekezésének. Ez az oka, hogy a II. k. mutatójában a könyvet nem Laczkovics nevénél tüntettem fel, hanem az ismeretlen szerzőjű *röpiratok* közt.

[3] Az irodalom mindig is Laczkovics művének tartotta. L. *Fraknói*, *Századok*, 1877, 326—327. l. ; *Ballagi*, 618. l. ; *Szinnyei* VII. 622. h. ; *Eckhardt*, 71. l.

[4] Rautenstrauch Johann (1746—1801), a jozefinizmus korának egyik legismertebb és egyik legnagyobb hatású bécsi pamfletírója. Badenben született, de még ifjú korában a császárvárosba ment s haláláig ott is maradt. Jogot végzett, majd ágenssé lett. Aufklärista volt, a felvilágosodott abszolutizmus híve, s hamarosan a későbbi II. József, akkor még csak trónörökös hívei közé szegődött. 1774-ben egy hetilap kiadásával is megpróbálkozott *(Die Meinungen der Babel)*, de vállalkozása alig másfél év után elakadt. Neve 1780 elején vált ismertté, amikor merész és határozott föllépésével elérte, hogy Mária Terézia egy halálos ítéletet kegyelmi úton megváltoztasson. A bécsi nép szemében egyszerre népszerűvé vált, amit még fokozott, hogy merészségéért a királynő utasítására 3 napi fogságot szenvedett. Ettől kezdve felkapott íróvá lett. Írt mindent : költeményeket és drámákat, buzdító harci dalokat a katonákhoz és harcos klérusellenes röpiratokat, ez utóbbiakat névtelenül, de hogy az ő munkái, annyira tudott volt, hogy 1782-ben szószékről prédikálták ki a bécsi templomokban. Írásainak írói értéke jóformán semmi, kortársai mégis szívesen olvasták, mert mindig a pillanatnyilag aktuális problémáknak adott hangot : védte a jozefinizmust és kíméletlen gúnnyal támadta azokat, akik ennek ellenségei, mindenekelőtt a papságot, és általában a római egyházat. Eredeti és másoktól (főleg a francia felvilágosodás irodalmából) kölcsönzött gondolatait, érveit bécsi dialektusban, könnyed formában, mindenki számára érthetően adta elő, — ez a magyarázata, hogy munkái egy-kettőre Magyarország németül olvasó köreiben is ismertté váltak. (Pl. Ráday Gedeon péceli könyvtárában, a mai pesti Ráday Kvt.-ban, 6 röpiratát találhatjuk meg.) Rautenstrauch fénykora az 1780-as évekre esik, 1790, a jozefinizmus bukása után elhallgat, visszavonul a nyilvánosságtól s teljes elhagyatottságban éli életét. (Életrajza és műveinek jegyzéke : *Wurzbach*, XXV. 61—69. l.) Bár művei jegyzékében *A keresztény vallásban utazót* hiába keressük, a röpirat stílusa, hangszerelése valószínűvé teszik, hogy eredetije Rautenstrauch műhelyéből került ki.

[5] Ez volt a véleménye *Ballagi*nak is (621. l.), míg a többi, imént idézett feldolgozások egyszerűen Laczkovics munkájának mondják.

A' keresztény vallásban magát oktattatni vágyódó utazó ember

Heu quas non artes, quae non miracula fingunt,
Ut vulgus fallant, optataque proemia carpant
Palingenius[1]

A' katekumenusi utazó ember!

[I.] A' kereskedésben forgó dolgaim kénszerítettek vala, a' tenger habjai közé botsátkozván, azoknak folytában utazni. Meszszire hagytam már hátra hazám mellett zúgó tengernek partyait, midőn annak habjait a' tengeri szélvész fel-háborítván, tornyosította 's el-veszttette vélünk fel-vett útunknak folytát. Élet halál között egynéhány napokig a' hánykodó habokkal törekedtünk, 's kéntelenítettünk azon partnak lakosinál bisztos rejtek helyet keresni, kiket nem esmértünk.

Egygy olly betsület tudó népnek sokasága köziben egyvelettem, a' melly a' tudományokat a' tudósság gráditsának leg-főbb fokára emelte, a' jó erköltsöket gyakorolta, és tsak nem leg-meszszebb látó elmével, a' fontos 's sokat általható ítélettel vólt adományozva. Megegygyezett rajta tsudálkozásom háladatosságommal egygyütt! De jaj! tsak itt is szomorúan kellett azt látnom 's tapasztalnom, hogy egy ember sintsen e' világon, a' melly elébb avagy késübben valamelly módon a' maga gyengeségit ki-ne nyilatkoztassa.

[II.] Ezen emberek barátságot kezdettek hozzám mutatni, szintén úgy, mint a' miképpen én ő hozzájok magamét mutattam; az édeskedő módgyok 's azon betsülés, mellyel hozzám viseltettek, meg-nyerték egészlen szivemet 's lelkemet, 's kérdezik tőllem egyszer, mitsoda hitben vólnék? Ezen kérdezés tsudálkozásra indította elmémet, 's kérdezem viszontag tőllök, ha vólna e' két féle hit? Ki-nevették feleletemet, 's tudatlanságomon bámultanak. — Vallyon hiszem e' a' fáknak, bányáknak 's köveknek isteneit, kérdezik továbba tőllem? — Vállat vonyítván beszédgyekre, bé-elégítettem vizsgálódásokat. — Hiszek e' Móyzsesben, ki a' maga lakosi közül, huszonhárom ezer embert, az Isten által nékie adott parantsolat mellett meg-ölettetett? — Erre fel-háborodott elmémnek jelenségit nyilatkoztatván, ha azon Mahometnek, ki a' hóldat két felé vágta, 's ruhájának ujjában tette, tanítvánnya vólnéké, kérdezik továbbra tőllem? — Megvetvén gyenge gondolkozásokat, véle bé-elégettenek; 's kérdezik végtére tőllem, ha keresztény vagyoké? — Mellyre feleltem azt, hogy nem tudom mi vólna a kereszténység? — Álmélkodván feleletemen hozzá tevék, hogy négy féle hitnél többet nem esmérnének. — Nintsen tehát néked hited, úgy szóllanak hozzám! — Kevélyen viszsza felelék, hogy én olly országban születettem, hol az Istent mint a' leg-főbb, 's hatalmasabb értelmességet imádgyák, ki a' világot teremtette 's maga vóltában tartya, ki a' más jövendő életben meg-jutalmazza az itt el-követett jó tselekedeteket; a' tiszteletünk pedig határozatlan hálaadásban 's engedelmességben fundáltatik, és a' jó erköltsöknek, úgy mint mértékletesség, békességes türés, betsület, mással való jó tételnek gyakorlásában és igasságnak szeretésiben építtetik. — Hát ez az egész hited, kérdezik tőllem? — Mellyre, hogy hitemnek minden ágozati ezen egynéhány szavakban foglalva vólnának, mondottam nékiek. — Hát a te istened, így szólnak, nem teve tsudákat? — Teremté az eget 's földet, felelém mély alázatossággal, 's miért vólna szükség

[1] Palingenius többször idézett *Zodiacus vitae* c. munkájából.

többre? — Hát misteriumok, papok, czeremoniák nintsenek é nálatok? — Meg-hajtván fejemet felelém, hogy beszédgyeket nem érteném. — Akkor hallám, midőn egymás között illyen szavakkal fel-kiáltottak! Szegény ember! melly nagy setétségben vakoskodik! — Kedves barátom! így szóll egygyike hozzám közülök. Szánakodunk sorsodon, meg-akarjuk elmédet világosittani; adgy hálákat Istenednek, kinek kegyelme által közünkben juthattál, hogy itt oktathatnánk, 's meg-mutathatnánk néked, a' mi szent és tsudákkal tellyes hitünknek valóságát; a' mi istenünk Kristusnak hivattatik, mi pedig katolikusoknak neveztetünk. Meg-fogod látni az istent. Nehéz volna ezen szavaknak hallására tsudálkozásomat ki-magyarázni, főképpen, midőn tovább is bizonyították azt, hogy kétség kívül meg-fogom vélek egygyütt az Istent látni, s négy avagy ött lépésninél tovább nem vólna.

[II. 1.] Követtem tehát őket, 's közelgettünk egy roppant épülethez, mellyet ők templomnak neveztek, melly szónak értelmit midőn magamnak meg-magyaráztattam vólna, álmélkodva értettem azt, hogy az által az istennek hajléka értetődnék. — Hát ti négy szegletű falak közé tudgyátok bérekeszteni a' meg-foghatatlan, meg-mérhetetlen valóságot, kérdezem továbbá őket? — Nagy hidegen meg-felelének, mondván azt, hogy ha istenünket meg-fogod látni, többé rajta nem fogsz tsudálkozni. — Láttam ezek után az épületnek bé-járó helyén ajtókat, zárokat, kultsokat, 's tudakczódom tsudálkozva, mért tartanák az égnek 's földnek istenit kultsok alatt elzárva? — Mondák: a végre szükség őtet kultsok alatt zárva tartani, hogy el ne lopattatódgyon, avagy meg-ne disztelenittetődgyön. — Meg vallom, meg nem foghattam magamban azt, miként lehessen egygy Istent el-lopni, vagy meg-disztelenitteni, 's egy tsudálkozásombúl mindég nagyobban estem.

Haladtunk tovább a templomban, 's kérdezem, hol vólna már az az Isten, mellyet meg-akarnának mutatni? — Légy, úgymond, egy kevés várakozással, — s az épületnek vége felé vivének, holott-is egy vagy két lépés magosságni fel-épültt táblán, látok szorgalmatos munkával ki dolgozott fa hajlékatskát, mellyben egy fél-kerék módgyára készített, drága köveknek tüzeket hányó ragyogásával, 's aranynak sokaságával bővelkedő fél-hóld helyheztetve vala; mellynek foglalattyában helyheztett fejér papiros darabotskán úgy annyira tsudálkoztam, hogy annak mivóltárúl 's ki fejtésirül magamat mindjárt tudósittatni kívántam. — Ez a' mi Istenünk, úgy szóll hozzám, térdre eretnek! 's imádgyad a' világ alkotóját, istenit.

Meg-vallom valójában, hogy kevés valóságot találtam beszédgyekben; de mint hogy mindég vizsgálódó ember voltam, bátorkodtam továbbis kérdezni tőllök, mért hitetnék magokkal el azt, hogy azon papiros darabotska istenség vólna?

Átkozott káromkodó lélek! hogy merészled azt papirosnak nevezni, a' mi a' leg-szebb 's finómabb lisztbül vagyon sütve? — Tsudálkoztam hasonlóképpen ezen a' felelettyeken, 's ugyan ezen dolog felül-is kérdezősködtem.

[II.2.] Akkor igy felelének: Nem tudod-é tehát, te tudatlan, hogy az isten magát emberré-is változtatta?' — Esküvéssel petsételtem feleletemet, hogy előszször hallanám most ezen újságot, 's tudakozódtam meg-testesülésinek okairúl. — És felelének: Szükség, hogy előszször-is tudgyad azt, hogy az első ember az isten által meg-tiltott almában harapván, véle jól lakott, 's e' végett a' maradéki örökre az Istentül meg-átkoztattak. Más ízben ismét, anyira el-gonoszodott az emberi nemzet, hogy az Isten annak teremtésit meg-bánná, mellyre való nézve, nem sok idő mulván egynéhányát közülök

ki-vévén, a' többit víz özönnel mind meg-ölte. Ezeknek a' maradéki-is jobb útra nem igen fordulának ; dolgoztanak tehát az istennek az emberi nemzettel való meg-békesülésin, és így a' fiu isten meg-testesülvén emberré lett a' végre, hogy az atya istennek haragját meg-engesztelné.

Ezen isteni nemzetség valósággal egy kevessé álmélkodásra gerjesztett ; kérdezém továbbra azután tőllök : Az istennek a' leánya tehát hol vólna? mellyre felelének minden tréfa nélkül, mondván, hogy az istennek nem vólna leánya. — Ha ha ha ! tehát tsak férjfi gyermekei vagynak ! De kérlek, mirül esméritek meg nemit ezen fiának. — Felelének reája, hogy az Isten testetlen, hogy ebben nintsen, nem-is lehet a' nemnek semmi féle külömbsége. — De jobban nyomozván a dolgot, kérdeztem tőllök, miként lehetett tehát az atyának egy olly fiu istent nemzeni, a' mellyben sem fiu, sem leányi nemet nem lehet találni? — Há, Uram, mert terhesített ! — Tehát vagyon benne nemnek a' külömbsége? vagyon felesége, aszszonya vagy ágyassa? — Éppen semmie sintsen mind ezekbül. — Oh, kedves barátim, ne éllyetek tehát ollyan szavakkal, mellyek tsupán emberi testnek munkálodását s mívelésit magyarázzák. — Hanem mennyünk most mind ezen keresztül, s mondgyátok meg nékem, melly időben nemzé tehát az Attya a Fiát? — Öröktül fogvást. — Kedves barátim? még-ebben ellenkezés találkozik, mert nints benne mód 's lehetetlen, hogy a' nemző a' nemződöttel éppen egy időssek lehessenek. — Leg alább tsak egy óra pertzentés ideinek külömbségit-is engedgyétek meg, hogy lehessen közöttök tenni. — Egy fél óra pertzentést sem engedünk. — Jól vagyon tehát, mennyünk ezen is keresztül, nem örömest vitatom azt, a' mit meg-nem érthetek ; hanem mondgyátok most meg énnékem : a ti isteneteteknek vóltanak e' még több fiai? — Nem, nem vóltanak ; hanem vagyon még ebben a familiában egy harmadik személly, a' melly az Atya és a Fiútúl származik. — Származik ! én ezt valósággal meg-nem foghatom, tehát ezen familia nem nemzé a' harmadikat? — Nem valósággal, és ha a' nemzést bizonyossá akarnád tenni s állittani, valóban eretnekségrül vádoltathatódnál. — Jól vagyon tehát, még ezen származást-is keresztül nézem, jól lehet nem értem, mibül állyon, mi légyen, 's mit tegyen. — Mit tészen tehát az, a' mit misteriumnak hívnak, 's mi féle értelme 's magyarázattya vagyon ezen szónak? — Értsd meg, Uram, jól a' dolgot ; ezek éppen ollyan dolgokat foglalnak értelmek alatt, mellyeket az isten maga, éppen a' végre nyilatkoztatott ki az emebereknek, hogy belőlle semmit se érthessenek. — Tsudálatossan valóban ! — Meg akarta az emberi elmét alázni. — Azaz hogy, meg akarta vélek vettetni azon leg-drágább ajándékot, mellyet tőlle kaptanak, és tik éppen semmi hasznát nem akarjátok venni eszeteknek. — Követlek, Uram ! sőt inkább parantsoltatódik, hogy elménkkel mindenben foglalatoskodgyunk, de midőn a' religió dolga feszegettetődik, akkoron vétkeznénk, ha elménknek tanátsit fogadnánk.

Mindég jobban mégyen a dolog ; de ti néktek tehát három istenetek vagyon? — Éppen nem ; három személlyeket hiszünk, való dolog az, mellyek közül az első az Atya, második az Fiú vagy az Ige, harmadik a Szent Lélek Isten ; de mind ez a' három tsak egygy istent tészen ; erre jól vigyázz, mert ez nagyon fontos és szükséges dolog. — Hogyan, hogyan, Uraimék ! három a' ki egygyet, és egygy a' ki hármát tészen ! — Igen-is, ez valóságos dolog ; és jóllehet hogy ezen dolog a' számvetésnek a' reguláival ellenkezik, de tudod azt, mennyivel méltóságosabb tudomány a' theologia a' számvetésnek kis tudománnyánál, annyival inkább által láthatod azt, hogy többet kelletik hinni a' theologia tudománnyának ! — Igen jól vagyon ; hát midőn valaki

három forintoddal adós, meg-elégszel é ha tsak egygyel fog ki fizetni? — Óh! Uram, itten te tsak tréfálni akarsz, de az illyetén dolgokban a' tréfának békit kelletik hagyni, mert ez-is egy misterium. — Oh annyi misteriumok . . . — Oh! még el-nem érted a' végit! 's még nem tudod azt, a' mi nálunk legfőbb érdemnek tartatik. Hidgyed azt, a' mi lehetetlen, és a' józan gondolkozással ellenkezik, ez az a' dolog, a' melly a' mi Istenünk előtt leg-kedvesebb. De máskint-is, már annyira mentünk, hogy már alkalmasint meg-tudunk minden misteriumokat fejteni 's magyarázni, és azoknak okait is tudgyuk elől adni. — Há! Uram! hát nem tudhatnád e' nékem megmutatni mind ezen magyarázásokat? Jaj, Uram! sok időtül fosztana meg-é tégedet! mert már ezer hét száz és több esztendő múlt-el, miólta mi ezen dolgokat fejtegettyük 's miólta könyveket írnak felőle, még-is vagyon ezerni ezer ember, a' kit ezen dolognak valósága felül el-nem hitethetünk és meg-nem téríthetünk. — Ugy, Uram! mondok én ezen dologra egygy alkalmatos módot, ijeszd megőket, hogy mind ezeket a könyveket fejekhez fogod verni, fogadom, hogy minnyájan lábaidhoz fognak borulni.

De térjünk vissza a harmadik személyre. Minek nevezitek aztat? — Szent Léleknek hivjuk. — Ez is emberré lőn? — Nem, Uram, hanem galambbá változtatta magát. — Igen jól van, barátim, az egy szint olly hitelre méltó dolognak látztzik előttem lenni, mint a' másik. — Igaz ugyan, hogy mi ezt bizonyossan nem tudgyuk, mind azon által, valahányszor magát az embereknek meg-mutatta, mindég galamb képében jelent meg. — Kétség kívül, hogy ezen istent a' galambosban fogjátok tartani? — Oh éppen nem, valamint hogy az Atya Istent sem, kit amott deres hajjal és ősz szakállal szemlélhetel! — Kétség kivül, hogy a' Fiú Istent is szint olly hajjal és szakállal írjátok? — Óh nem, nézzed őtet ott alább, egy fiatal, erős, derék legény képében, úgy a' mint illik. — De ha az egygyik ollyan idős, mint a' másik, nékem úgy tetztzik, hogy a' Fiu Isten is szint úgy, mint az Atya Isten kivánhattya a' tiszteletre méltó öregségnek jeleit? — Uram, a rendtartásnak minden dologban meg-kelletik lenni, te pedig el-akarod a' természet folyását rontani, midőn a' Fiút az Atyával egygy idejüvé akarod tenni! hiszen egész élete folytában azt mondá mindég a' Fiú, hogy az Attya nagyobb ő nálánál! — És ti még-is el-hiszitek, hogy egygy vólna véle. — Kétség kivül; mert ezen szavak, egygy, n a g y o b b, midőn az ember mást meg-akarja érteni, mind egygyre mégyen.

[II. 3.] Nem lehet valósággal az embernek jobban okoskodni. — De a' Fiú öröktül fogvást lőn-é emberré? — Melly szánakodásra méltó dolog! nintsen több ezerhétszáz egynéhány esztendőnél. — Kitül és miként születtetett tehát? — Kedves barátom, ez egygy szűztül születtetett. — Kétség kivül, hogy azon szűz tsudálkozásában meg-ijedett? — Óh Uram, jól itélsz, hanem egygy angyal, egygy égi lélek, szerentséjére el-érkezett, hogy őtet ezen dolgghoz el-készittené, mert másként bizony eszre veheted, hogy az ijedségtül és széggyentül le-betegetvén, meg-haltt vólna; de még azon jobban fogsz tsudálkozni, hogy ezen szűznek férje is vala. — Há Uram! ezen kevesebbé tsudálkozom 's kevessebbet ütközöm meg-benne, mert ezen misteriumot könnyebben fogja-meg az elmém. — Ne dévajkodgyál, Uram, mert az ura nem hált ám véle, ez-is egy ki-jelentés (revelatio). — De végtére, miként fogantatott tehát ezen szűznek a méhében. — A Szent Léleknek munkálódása által! — Jól vagyon, példának okáért, hogy nyilvánságossabban s betsületessebb szavakkal adgyuk elől a' dolgot, mondgyuk így, hogy a' galamb,

melly a Fiútúl származik, szerzette azután az isten embert. — Jól eltaláltad, Uram, bizony jó eszed vagyon a' genealogiák ki-fejtésiben. — Hát azon szűznek és galambnak a' fia, valóságos Isten vala-é? — Uram! ne kételkedgyél rajta, mert látod, hogy valóságos dolog. — És ezen isten ember, mi féle rendű aszszonyságtúl születtetett? — Ez egygy áts mesternek vala a' leánya. — Szerentsés valóban az átsok sorsa; 's melly helyett születék ezen istenség? — Egygy istálóban, egygy ökör és szamár között, december holnapban, midőn leg-tsatogóbb hideg vala; de az isten el-nem hagyá fiát, mert az ökör és szamárnak lehelései, meg-melegitették el-fagylaltt testét. — 'S nem vólt-é ott több egy szamárnál? — Nem, Uram! — Há! most értem, Uram, jól a' dolgot, mert nem vólt akkor ott minnyája: 's mitsoda életet viselt ezek után az istennek fia? — Harmintz esztendeig töltötte élétét az attyának méhelyében, a' hol-is ennek mindenben nagy segedelmére vólt. — Valósággal, szükségben ez igen szép és jó tselekedet vala. Há, Uram! bizony gyönyörüen gondolkoztok az istenségrül. — Harmincz esztendőket által hágván, prédikállani kezde a' kösség szemettyének a' mezőben, midőn egyszer a' tanáts rosz kedvében lévén, öszve tanátskoza, 's boszszonkoda azon, hogy a' prédikátzióiban a' gazdag és hivatalban lévő emberekrül roszszul beszéllett, őket mind pokolnak tüzére kárhoztatta és azt mondotta vólna, hogy mind ördögökhez fognak menni; által látván akkor, hogy ezen beszéd és tselekedetiért majd tömlötzben tétettetődik, félelemben vért izzada. — A ti istenetek tehát félelmében izzadott? valósággal, ez-is egy szép része történeteinek! — Megfogatták, kötözve vitették, és midőn a' tanátsnak ki adódott végső rendeléseibül artzul köpködtetődött volna, két lator közé a' keresztfára fel-függesztetődött. — Bátor tselekedet vólt valóban! ime valójában rosz állás és társaságban vagyon ott, valósággal ez egy istenhez nem illik! és meg-hala-é azután? — Meg, valójában. — El is temettetődett? — Kétség kivül. — Im hol, Uraimék, az, a' minek már vége vagyon. — Az istenetek fel-feszitetődött, meg-haltt, el-temettetődött, imhol életének vége, valóban igen gyönyörködtetőnek találom, betsületemre mondom. — Héj, Uram, Uram! magad igen nyargalva jársz a' dologban: való az ugyan, hogy meg-hóltt, de nem egyébb okbúl, hanem hogy az Atya Istent az emberek gonoszságinak meg-botsátására halála által birhatná! — Valósággal azon okra nézve, hogy a' fiát meg-ölték, semmit ennél jobban nem gondolhatott vólna. — De tudd meg azt, Uram, a' végre, hogy istenségét meg-mutathassa, harmad nap mulván, önnön maga magát halottaibúl fel-támasztotta. — Mindnyájoknak láttára támasztotta-é fel magát? — Nem, Uram! hanem tsak alattomban. — Mitsoda bizonyságokat hozhattok tehát elől, ezen dolognak meg-valóságositására? — A tanitványinak beszédgyeit. — És az egész kösség, mit monda reája? — Tagadta, nem hitte-el a' történetet. — Igen helyessen, Uraimék! valósággal szerentsés emberek vagytok, mint bizonyságitoknak meg-erősitésiben, mint okoskodástoknak elől tételiben; s teve é még életének folytában más tsudákat? — Oh iszonyú sokat; a bélpoklosokat meg-orvosolta, a' füge fákat el-száraztotta, az ördögöket disznók seregiben kergette, tanitványinak hálóit halakkal meg-töltötte, a' le szabott füleket maga helyére rendessen viszsza forrasztotta, midőn lakadalomban hivatalos vala, a' vizet borrá változtatta, mert valóban meg-kelletik azt igazán vallani, hogy vendégségre, lakadalomra, nem kellett őtet kétszer hívni. — Valósággal egy isten áts-emberben szeretetre méltó volt, és a mi több, látom azt, hogy hasznossan tudta magát mindenütt alkalmaztatni; örömest látta é az aszszonyokat? — Hébe hóba, főképpen a

házasság törő aszszonyokhoz igen nagy engedelemmel vólt; és a' leg-jobb barátnéja, egy közönséges szindula[1] vala, a' ki-is annyira meg-nyerte szivét, hogy ő nálánál más egyebet látni nem akart. — Há, de? . . . ezen tsudával alkalmasint be-elégszem, elmét s el-rejtett titkos érdemet jelent. — Ah! jól mondod, Uram, mert annyira szerette magát el titkolni, hogy soha a' még élt, azt nem mondotta maga felül, hogy ő Isten vólna. — És ti még-is el-hiszitek istenségét? — Kétség kivül: a' követői ugyan sokáig vetekedtenek ezen a' fontos tzikkelyen; hasonlóképpen a' Szent Léleknek istenségnek-is, és mivel ezen három isteni személlyekrül, a' régi irások nem szóllottanak, a' Szent Lelket tsak ezer kétszáz esztendők után esmérék meg; és a' mi a' Jézusnak istenségét illeti, tsak három száz esztendőkig tartandó versengezések, pörlekedés, veszekedés és ölések szükségesek voltanak arra, hogy a' pör részére jól fordulhasson. — Bizony örvendek ezen szerentsén, igaz ugyan, hogy sokáig jött a' világosságra, de mi a' patvar, ez-is a' maga hibája vólt; mert midőn egygy áts mester ember, Isten, nékem úgy tetztzik, hogy kikelletett vólna magának ezen isteni tulajdonságát nyilatkoztatni, mert külömben, miként kivánhatta vólna azt, hogy az ember istenségét meg-tudgya, hiszen talán el-hitték vólna szavait, mert valósággal semmi féle áts mester a' világon ennél többet tőlle nem kívánhatott vólna.

De mivel olly nagyon szeretitek ezen emberi isteneteket, kétség kivül, hogy a' ti országotokban született? — Nem, Uram, másutt született, 's a' világnak más szélin élt. — Nékem úgy tetztzik, hogy ti igen meszsze keresitek az isteneteteket; a' mint veszem észre, talán valamelly könyvet írt a' tudományrúl és a hitrül, a' mellyet, ti azt gondoltátok, hogy szükséges fel-fogni 's követni. — Nem, Uram! ő semmi könyvet a' melly magában valami tanulmányt foglalna nem tsinált, sem új hitet nem tanított, semmi féle munkát sem öszve nem szerzett, sem nem írt. De nem mondottuk-é már azt, 's nem jut-é eszedben az, hogy szerette minden tselekedeteit titokban tartani; de ellenben e' helyett vóltak egynéhányan a' tanitványi közül, kik történeteit, beszéd és gondolatytyait le-írták. — Ez-é tehát az, a' mi a' ti új vallástoknak teszi egyben szedett sommás törvénnyeit; mellyben kétség kivül vóltaképpen 's nyilvánságossan lészen minden ki-jelentve, el-rendelve és el-végezve? — Nem, Uram, mert azon könyvekben tsak némelly részét lehet történeteinek olvasni, mellyek egynéhány szép igaz mondásokkal és hasznos intésekkel vagynak némelly helyeken fel-ékesitve. Hiszem maga szája vallása az, hogy ő nem a' régi törvényeknek el-rontására, hanem azoknak helyre hozására, bé-töltésére és meg jobbitására jöve-el. — Tehát vólt ő előtte más különös vallás (r e l i g i o) abban a' tartományban a' hol született? — Kétség kivül hogy vólt. — Tehát ti azon hitet azon vallást követitek? — Éppen nem, mert a' miénk tsak nem minden részében véle egyenest ellenkezik? — Honnan eredett tehát ezen új hit, mellyet a' mint te mondod, sem nem tanított, sem nem adott által az istenetek? Következendőképpen tehát eztet ti gondoltátok 's tópoltátok egyben magatoknak? — Jaj Uram! mert mink az istenünknek beszédgyeit ezer hétszáz és több esztendőknek el-folyása alatt szüntelen magyaráztuk, fejtegettük, hánytuk, vetettük kedvünk szerént, 's ezen sok féle fejtegetésekbül tsináltuk azután a' hitnek a' sok féle ágazattyait és misteriumit? — S meg egyesztetek e' tehát minnyájan ennek magyarázásában? — Ah! Uram, ez kellene, minekutánna már annyi sok vetélkedés, veszekedés, fejtegetés 's

[1] Szindula (a görög szündulé-szóból) jelentése: rabszolganő, ágyas.

ölettetés után ez mind meg-történhetett vólna. — Én ugyan bánom, hogy azt kelletik mondanom, de meg-vallom, hogy ebben a' ti vallástokban éppen semmit sem találok, a' mi gyönyörködtethetne 's magához vonszhatna, ti egymás magatok között nem értitek, 's egymást e' miatt üldözitek 's öldösitek, meg-vallom valóban, éppen semmit sem épülek hitetekben, 's a' mint beszédetekbül észre veszem, nem egyébben okra nézve jött az isten az emberek közé, hanem hogy ezeket egymás ellen fel-indítván, viszont gyilkolásokra gerjeszsze. A ti Istenetek valósággal nékem éppen nem tetztzik; hanem látom valójában azon okot, a' melly benneteket ezen különös hitnek fel vételére birt; az az, hogy a' lakosi azon tartománynak, a' mellyben istenetek prédikállott, ezen hitet fel-vették.

[II. 4.] Ebben is nagyon tsalatkozol, Uram; mert a' mi Istenünk ottis tsak igen kevés tanítványokat hódított maga mellé, 's a' mellyeket magához vonszott-is, azok-is mind a' kösségnek moslékjábúl valók voltak; 's nem jut e' már eszedben az, a' mit mondottunk, tudni illik, hogy a' tanáts őtet halálra szententziáztatta? — Miként, Uraim? tehát nem hitte-el a' szavát azon nemzet, a' mellyet ő maga tanított és oktatott? — Nem, Uram! — Az ő tsuda tételei nem hitethették-é el azokat, kik ezeknek szemlátó tanui, bizonyságai s nézői vóltanak? — Nem, Uram. — És ti mind el-hiszitek ezen dolgokat, tik, kik ezer egynéhány száz mért földnire és ezer hétszáz 's több esztendőknek el-folyása hátra hagyásával meszszebbre vagytok tőllök? — Óh Uram! mindenütt vagyon a' magyarázásnak helye, tudjadd tehát, Uram, azt, hogy az isten tsupán egyedül ezen néphez küldötte fiát, 's kész akartva keményítette meg szivét a' végre, hogy az ő fiában ne hinnének. — Jól magyarázod a dolgot, betsületemre mondom, evvel éppen elégségessen béelégettem de mond meg kérlek, mi neve vólt azon népnek? — Zsidó népnek hívták. — Nem esméretes előttem. — Óh, azt bizony könnyen el-hiszem, mert ez a' nép, olly szoros és szegény tartományt foglaltt magának, hogy fényesség és ditsőség nagy utat magának benne éppen nem tsinálhatott, de még-is e' mellett hajdan, a' leg első nép volt a' földön. Önnön maga az isten választá magának kedves népévé, ő maga igazgatta 's vezérlette őtet, gyakorta beszéllett elől-járóival, de tsak az alfelit mutatta nékiek. El-nem végezhetném beszédemet, Uram, ha azon tsudákat, mellyeket ezen népnek kedvéért tett, mind elől akarnám beszéllenni.

A többi között egygy időben, midőn hatszáz ezer fegyver viselő 's verekedésre készülő emberek öszve állottanak vólna, ezeknek alkalmatosság és útat nyitott, hogy ellenségei elől, kik őket üzték, elillanthattanak. — Há Uram, bizony szép tsuda tétel valósággal! Hatszáz ezer fegyvert viselő 's viaskodó emberek, kik az ellenségei előtt meg-futamodnak! Bizony szép és ditsőséges képzelődést indittatok bennem azon beszéd által, melyet ezen szép és derék nemzetrül és istenérül tesztek. — Olly nagy szeretettel vólt, Uram! népéhez az isten, hogy ha ez leg-kissebb hibát el-követett is, azonnal a' szomszéd népnek prédául adta őtet, kik azután őket vagy meg-ölték vagy rabszíra füzték. Némellykor pedig, tsupán a' meglágyult szeretettül indittatódván az isten, mellyel zsidó nemzetségihez viseltetett, meg-parantsolá nékiek, hogy egymást ölnék, 's emlékezem, hogy egyszer huszonhárom ezeren ölettetődtenek-meg, ezek pedig minnyájan egy a' másikat tsupa felebaráti szeretetbül az Istennek parantsolatyára ölték meg. Parantsolá ismét egynek a' királlyai közül, hogy a' meg-győzetett ellenségnek embereit mind egy lábig

meg-öllye.[1] Ennek nem vala elegendő bátorsága egygy és egygyig meg-fojtogatni ollyas emebereket, kik azon kivül-is nem vóltanak olly karban, hogy magokat védelmezhették vólna, és meg bünteté őtet ezen tselekedetiért. Ezen királynak egygyik fia az ütközetnek napján egy kevés mézet evett és azonnal halálra ítéltettetett. Az attya és ennek a' fia egyszer 's mind eltsapattattak, az méltán meg-haragudott isten által, és ő maga választa önnön kezeivel más királyt. Ez is valójában a többi közül egy hadi vezérnek el-hált a' feleségével, és meg ölettette az urát.[2]

Ezen házasság törő aszszonytúl lett egy fia, ki hét száz ágyasokat gyüjtött öszve seráliomában.[3] De az isten mindazonáltal még-is mind a' kettőt szerette, mind a' kettőre ki-terjeszté az Isten ditsőséges égi malasztyait. A mi isten emberünknek szerentséje vagyon ebbül a' házasság törésbül egyenes ágon származni. — Há, Uram, egészlen rettegésben hoztok! — De nem mondottuk-é már azt egynéhányszor, hogy az istennek tselekedetei 's maga viselte mindég titkos értelmüek, 's hogy az emberi elmének meg-alázását magának fő tárgyúl vette? Ezen népnek az leg-első törvényhozója, és a kit az isten önnön maga elől járójává rendelt, ez is egy gyilkos ember vala; de azért még-is meg engedte nékie az Isten, hogy számtalan tsudákat tehessen. Ezen ember egyben tópoltt némelly világi és istenes törvényeket, mellyeket még most-is bötsben tartunk, 's úgy tisztellyük mint isten böltsességétül bizonyossan sugároltatott könyveket. — És Ti azokat még sem követitek? — Nem, valóban, sőt szintúgy utállyuk őket, valamint az ő követőit és gyakorlóit gyűlöllyük. Való ugyan az, hogy az isten eleinten ezen népet magáévá választotta, és a' többi földön lévő nemzeteket meg-tagadta, 's ditsőséges ortzája elől félre taszította. Nem tsudálod-é, Uram, az okosságát azon istennek, kit imádunk? Az ő jóságán is fogsz bizonyossan álmélkodni, ha annak egynéhány jelenségeit elődben fogjuk tenni. Nagy büntetés alatt meg-tiltotta a' zsidó népnek a' disznó húsnak az ételit, és az isten éppen e' végre emberré váltóztatta magát, hogy ezen szokást meg-másolná. Ezer hétszáz egynéhány esztendőktül fogvást annyi disznóhúst eszünk, a' mennyi szájunk izinek tetztzik, és háladatosságunknak mutatás sziniben meg-égettyük azokat, a' kik nem eszik.

[II. 5.] E mind igen jól vagyon Uram! de kérlek magyarázd meg énnekem, mit tesznek ezen szavak p r o s c r i p t i r e j e c t i. mert valóban nem igen értem minémüségüket. — Ezek nem egyebet tésznek, hanem hogy mind azok, kik a' mi istenünket nem imádgyák úgy mint mink, és ollyan tisztelettel, mint a' mellyel mink őtet magasztallyuk nem tisztelik, a' jövendő világon örökös tűzre fognak vettetődni. — Most értem. Uram, már azt, a' mit akarsz; de mivel valamennyi ember,[a)] tsak e' világon vagyon, a ti új vallástokra hivattatódott, mért nem esmérik tehát ezen hitet abban a' tartományban, a' hol én születtem? — Oh, Uram, misterium ez, és igen nagy misterium! Tehát ezt gondolod, Uram, hogy tsak magad vólnál egyedül az,

[a)] Kimaradt: aki.

[1] Az itt és az alábbiakban elmondottak Saul és két fia történetének karikirozott előadása, Sámuel próféta I. könyve, főleg annak 14. és 31. fejezete alapján.

[2] Ez Dávid volt, kinek Bethsabétól, fővezére, Uriás feleségétől, született Salamon nevű fia. (L. Sámuel próféta II. könyve 11. része.)

[3] A Királyok I. könyve 11. részének 3. verse szerint Salamon királynak 700 királyné asszonya és 300 ágyasa volt. — Serálium: szerály, azaz (törökből kölcsönzött szóval) a fejedelmi udvar.

a' ki előtt ezen mi új vallásunk esméretlen? — A beszédetek szerént legalább úgy kelletik gondolkodnom. — Tudgyad tehát, Uram, azt, hogy a' kereszténység eleinten egynéhány száz esztendőknek el-folyta alatt tsak tsúszott mászott e földön 's titkon lappangva tsúszott-bé a' kösségnek moslékja közé. — Némelly uralkodó fejedelmek azután fel-vették 's melléje tértek; 's akkor már sebesebb 's bátrabb lépesekkel nyilvánságosson gyarapodott elől menetele: de még-is, a' leg nagyobb el terjedésivel sem mehetett annyira, hogy e' világnak tözenötöd részét el-foglalhatta vólna. — S hát a világnak a' más tizennegyed része tsak tsupa el-kárhozottakat hoz-é tehát e' világra? — Semmi ennél bizonyossab nintsen, errül kételkedni se merészszellyél, mert külömben önnön magad magadat el-kárhoztatod. — Ez ugyan nékem igen kemény mondásnak látztzatik lenni, de kétség kivül, hogy a' Ti isteneteteket és vallástokat a' földnek többi nemzetei elől-is ki-hirdettétek: tehát mindenkor nékik lehet vétekül tulajdonittani, ha hibájokban átalkodva meg-maradnak. — Mindég olly nagy ijjetséggel iparkodol ítéléseiddel beszédgyeinket nyomni; tudd-meg azt, hogy a nagyobb három része e' világnak soha leg-kevesebbet sem tudott a' mi religionkrúl, s nem-is mehetett ennek meg esmérésére; leg-alább ezer ötszáz esztendőnek el-folyása alatt nem tudtuk-meg annyira a' hajózásnak mesterségét, hogy a' mérhetetlen tengereken, mellyek bennünket a' többi nemzetüktől el-választanak, keresztül hójózhattunk vólna hozzájok a' mi új vallásunknak s isteni tiszteletünknek elterjesztése végett. — S azok az emberek el vagynak tehát kárhozva, mivel nem tudták 's nem esmérték azt, a' mi tehetség 's hatalmokban nem vólt, hogy tudhassanak és esmérhessenek? — Kétség kivül: háromszáz esztendőktül fogvást ugyan a' hajozásnak mestersége annyira birt bennünket, hogy némelly nemzetek lakó partyainak széleig el-mentünk vólt ugyan, de méllyebben bénem hathattunk tartománnyiban. Egynéhány tanitványokat 's követőket még-is ugyan tsak nagy nehezen szerzetünk magunknak. — Hát azokkal, a' kik azt el-nem hiszik, hogy három egygyet tészen, mit tsináltok? — Uram, ezeket valahányszor erőssebbek vagyunk 's meg-birjuk őket, mind meg fojtogattyuk. — Ah! kegyetlen fenevad emberek! — Uram, jól vigyázz magadra, mert mink meg-boszszúllyuk istenünket azokon, kik őtet nem akarják el hinni 's meg-esmérni; lelkeket akarunk nékie nyerni, illendő tehát, hogy az ember meg büntesse a' meg-átalkodott sziveket. Uraimék! elhiszitek-é azt, hogy a' ti istenetek mindenható? — Kétség kivül. — Tehát ő mindenható! és még-is azt vélitek, hogy reátok szüksége vólna azért, hogy nékie lelkeket nyerjetek! 's magatokra veszitek ő helyette a' büntetés és boszszú állásnak a' gondgyát! melly rettenetes dolog valóban! És a' ti istenetek nyilvánságossan parantsolta-é tehát azt, hogy ti az ő szent nevében felebarátitokat meg-öllyétek? — Nem éppen nyilvánságossan; de nékünk vagyon mesterségünk s hatalmunk az ő akarattyát kedvünk tetztzése szerént magyarázni. — Látztzik valóban az, hogy még nem tudod miben áll az isten ditsőségére szólgáló buzgóság, 's miben helyheztetődik a' nékie tetztzeni való képtelen vágyódás! És így tehát tik azt gondollyátok, hogy a' buzgóság 's tetztzeni való vágyodásnak módgya abban fekszik, hogy tik az ő alkotmánnyait 's teremtéseit meg-öllyétek.

[II.6.] Iszonyodva hallottam valóban ezen minden józan elmével ellenkező, 's elme, szíveket háborittó el-rettentő beszédeket; de erőszakot tévén magamon, 's akarván magamot a' dologban végig oktattatni, kérdezém tőllek, miben állana az ő isteni tiszteléseknek módgya? — Mondák reá, meg-

fogod, Uram, látni ; ime a' pap, ki az óltárhoz megyen, nézzed, kövessed, 's ítéllyed tzeremóniáit.

Láttam valóban ezen embert, különös 's gazdag ruhában fel-öltöztetve, miként magát az oltár előtt meg-hajtotta, miként ismét magát fel-egyenesítvén, egy részrül a' másra sétáltt, olvasván 's morogván némelly szókat, a' mellyeket meg-nem érthettem. Mondám ezek után nékiek : ez az ember nem beszéll tehát a ti nyelveteken? — Kétség kívül hogy nem, felelének reája ; mert valamennyi imádságaink mind olly idegen nyelven vagynak írva, mellyet tsak ezredik részi érti a' nemzetünknek ; és a' religionkrúl írt könyveknek leg-nagyobb része-is olly régi nyelven vagyon írva, hogy azt tsak némellyek érthetik meg. — Bizonyítottam valóban ezen a' dolgon tsudálkozásomat, de meg-intettek ismét, hogy vigyáznék a' tzeremoniákra. Láttam ezek után miként a' pap egygy nagy liszt sütemény darabot fogott a' kezei közé, 's kérdém tőllek, ha ez a' sütemény-is az ő istenek volna? — Nem, felelének reája, hanem nem sokára avvá fog-lenni, 's nem fogsz már reája sokáig várakozni. — Kettőztettem vigyázásomat ezen beszéd után a' végre, hogy megláthatnám, miként lészen az ember istenné? A pap meg-hajtá magát, reá morgott 's lehellet egynéhány szavakat, mellyeket nem értettem, azon sütményre, 's fel-emelé feje fölött mind a' két kezével ; minnyájan kik jelen vóltak artzra borultak, 's hogy én-is hasonlóképpen tselekednék, meg intettenek ; meg-vallom valóban, én az egész dologban semmit sem értettem. Azonban a' pap ismét egy ezüst kelyhet, mellyben elébb hogy bort és vizet töltött láttam, vett keziben, meg-hajtá-ismét magát, morgott egynéhány szavakat, 's fel-emelé feje fölött a' kelyhet. Meg merevettem tsudálkozásomban, 's kérdeztem magyarázását és értelmét mind annak, a'mit láttam 's tapasztaltam. — S mondák reája, hogy : azon darab liszt sütemény, Uram, mellyet előbb láttál, 's a' mellyet még most-is látol, azon bor és víz, mellyek a' kehelyben vagynak, ebben a' szempillantásban az előtt itt voltanak, de már itt jelen nintsenek, hanem el-enyésztenek. — Hogyan, hogyan, Uraimék, már elenyészett volna mind az, a' mit még-most is látok. — Semmi sem az, Uram, érzékenységeid szemeiddel egygyütt tsalatkoznak : mert való az, hogy eleinten mind az a' mit láttál, valósággal sütemény, bor és víz vala ; de most azon szavaknak ereje által, mellyeket a' pap reájok morgott, a' sütemény elenyészett 's az Istennek testévé, úgy nem külömben mint a' bor és víz semmivé löttenek, és az Istennek vérévé változtanak. Érted-é tehát most már, Uram, a dolgot? Azt tsak tudom meg-engeded, hogy ez a' dolog valójában igen gyönyörű és szép misterium. — Gyönyörű 's tsudálatos valósággal! Egy részrül a' teste, más részrül ismét vére az Istennek! valósággal ez igen szépen 's szerentséssen vagyon ki gondolva. De, Uraimék, mondgyátok el énnékem, bizonyosok vagytok-é mind abban, a' mirül és a' mit most énnékem beszéllettetek? — De miként is kételkedhetnél rajta, hiszen láttad, hogy a' pap a' szavakat reája mondotta. — És a' ti istenetek kénteleníttetik magát azon szavaknak hatalma alá vetni, 's a' meg-nevezett minuta 's helyre megjelenni? — Kétség kivül. — Én azt hallottam az előtt, hogy az isten teremté az embert, itt pedig az ember az, a' ki az istent teremti. — Igen-is Uram. — És tik minynyájan tselekedhetitek ezen tsudát? — Oh nem, Uram, tsak a' fel-szenteltt papoknak vagyon nálunk erre hatalmok. — Mitsoda tehát az, 's mit tesznek azok a' fel-szenteltt papok? — Ezek ollyan emberek, kik ezen életnek modgyát tsak éppen azért válallyák magokra, hogy belőle élhessenek, és a' kiknek tiz kraitzárt fizetnek ezen tsudának végben viteléért. — Ez valósággal nem

igen nagy summa illyen szép tsudáért, hihető, hogy tsak egyszer fogják éltekben ezen tsudát tselekedni. — Oh éppen nem, Uram, mert eztet minden óra, minden szempillantásban tehetik, de jobjára bé-elégednek véle, ha tsak egyszer tehetik napjában. — Errül a' részrül tehát igen mértékleteseknek lehet őket mondani. Tehát ti néktek annyi mindennap az istenetek, mint a' mennyi a' papotok? — Jól el-találtad, Uram, a' dolgot. — A papoknak pedig száma tsak el-hiszem alkalmasint nagy lészen nálatok? — Véghetetlen szám nélkül való. — Következendőképpen véghetetlen számú az istenetek-is! Há, Uraimék! Valósággal szép fabrikára tettetek szert ezen isten tsináló fábrika által? — Oh Uram, ne siess még olly nagyon tsudálkozásoddal, mert még nem jutottál mindennek a' végéhez. — A' mint veszem észre, tsak egygy lészen a' papjaitok közül rendelve, ki ezen szolgálatot bizonyos órában el-végezze, mert különben az istenetek két helyen nem jelenhetne meg egyszer 's mind. — Ismét tsalatkozol, Uram, mert talán éppen ebben a' szempillantásban-is lészen öt száz ezer pap, ki szint ezen szavakat mormollya. — És igy tehát ötszáz ezer isten fog ugyan azon egy szempillantásban teremtetődni? — Igen-is, Uram, és ez valamennyi mind egygyütt tsak egygyetlen egygy, 's ugyan azon és nem külömb istent tészen. — És így az ötszáz ezer isten tsak mindenkor egygyenetlen egygyet fog tenni? — Igen derekassan eltaláltad, Uram, a dolgot, ez ollyan dolog, melly könnyen foly magától-is, és nints semmi a' mit könnyebben meg-lehessen fogni és érteni, ime magad-is azonnal reá akadtál a' gombára ; de el-ne veszeitsd szemeid elől a' papot, s vigyázz figyelmetessen arra a' mit fog tselekedni.

Alig hogy fel-emeltem szemeimet, azonnal láttam miként a' pap a' sütemény lapot ujjai között kisseb darabokra tördelé ; meg-rettentem rajta valójában 's ijetségemben fel-is kiáltottam mondván : Há Uraimék! ime a' papotok, ki most az isteneteknek kezit lábát öszve töri! A' mellyen-is nevetni kezdének 's sajnossan így szóllának hozzám. — Ne félly Uram! 's ne törekedgyél rajta ; igaz az, hogy most ugyan három részre osztotta, de mind azonáltal evvel nékie semmi fájdalmat sem okozott ; mert most az Istennek a' teste ezen három darabnak különös részeiben, mindenikében különössen, egészlen egygyütt 's ben vagyon 's meg kell azt engedned, Uram, hogy ezt szintúgy, mint a' többi dolgot, könnyen meg-lehet fogni 's érteni. — Kénteleníttettem a' dolgot akarattyok 's beszédgyek szerént meg-hagyni, 's bizonyittani ; szintén ebben az időben vévén észre azt, midőn a pap egy kis darabka sütemént vete azon a' kehelyben, mellyben az istennek vére vala ; ezen-is meg ütközödvén mondán nékiek : ime láttyátok, miként teszi most testét a' vérbe, nékem pedig ellenben úgy tetztzik, hogy vérnek kellene a' testben lenni. Ki-nevettek a' beszédemmel, 's azt mondák, ne gondolnék ez illyen tsekélységekkel, mivel majd még más külömb dolgokat fogok látni 's tapasztalni.

Valójában láttam is, midőn a' pap a' sütemény lapnak két nagyobb darabját meg-hajtván egygyikét a' másikára tevé ; háromszor meg-ütvén melyét, 's morogván némelly érthetetlen szókat, ezen süteményhez száját közelítette ; itélly most tsudálkozásomrul, midőn azt láttam, miként a' pap az istent foga közé vette, tsontyait ropogtatta, meg-rágta, meg-ette, 's végtére le-nyelvén béliben eresztette. Szóllanak azután hozzám illy módon : nem de nem most tsudálkozol még a' történt dolgon ; még eddig azt sem tudtad, hogy az ember az istenét meg-is eheti : azt pedig látod, hogy igen könnyű portéka, 's a' dolognak hamar vége vagyon. — Áh, Uraimék! mondám

nékiek ; bizony leg-alább harmintz Istent meg evett ez a' pap, mert igen sokáig rágódott rajta, 's meg-nem ehette, azon kívül hogy fogai között sok részre fel ne osztotta vólna ; 's tsak elébb mondottátok pedig azt énnékem, hogy minden egygy olly részben, egy egész Istenség vólna. — Igen-is jól van, ha mindjárt harmintzor-is ette felelének reája, az semmi velős másolást a' dologban nem tészen. — Meg-vallom úgy szóllok reája, a' dolog igen igasságos, mert azt tsak ugyan az igasság hozza magával, hogy mivel mind a' harmintzatis ő maga meg-ehesse. De miként eshetik a' meg, hogy azon egész harmintz testbül tsak egygy olly pitziny falatoskát tsinált, 's hogy azon ember Istennek nyers hús evésétül meg-nem undorodott? — Há, Uram! még nem tapogatol a' legjobbik helyen : ő Uram a' falatnak és a' süteménynek ízinél egyebet, midőn evett, nem érzett. De nem mondottuk e' már többször-is, hogy a' süteménynek szine és íze nem tünnek-el, hanem egészlen fogytig meg-maradnak. — Azt akarjátok talám, Uraimék, rövideden mondani, hogy minekutánna az Isten az első tsuda tétel által a' papnak morgolódására megjelen, és a' sütemény és borban helyhezteti magát, tehát egy más tsudát tsinál ismét akkoron éppen a' végre, hogy az elsőn tudniillik, úgy mint az ő jelenlétén kételkedgyetek. — Igen-is, Uram, hogy a' vakon hívés által magunknak nagyobb érdemet szerezhessünk.

Há most látom, Uraimék, valósággal, hogy néktek nem fujtanak port a' szemetekben, 's jól tudgyátok, mikor kell a' vasat verni. De kétség kívül, hogy ezen ti istenetek maga hirdette 's tanította nyilvánságossan ezen tiszteletnek módgyát, maga fogta különössen rendelni mind ezen áldozatot, tzeremoniákat, 's maga fogta a' papokat-is ezeknek végben vitelére tsinálni 's fel-öltöztetni? — Éppen leg-kevessebbet sem tett ezek közül : Az ember éppen leg-kevessebb nyomot sem talál azon történetben, mellyet tanítványi irtanak, sem az áldozatokrúl, sem misterium, sem papokrúl, sem a számtalan sok tsuda tételekrül ; hanem olvassuk ezen történetben azt, hogy a' többi között, egygy estve vatsorálván a' többi jó baráttyaival egygyütt, mulatság gyanánt egygy darab kenyeret veve kezében, mellyet fel-osztott közöttök e' képpen szólván hozzájok : Ez az én testem, és valahányszor ezt tselekedni fogjátok, az én emlékezetemért tselekedgyétek. Soha ezen egynéhány szónál többet nem mondott errül a' fontos 's nyomos dologrul. Száz és még száz könyv írók munkálkodtanak 's írtanak könyv halmokat a' fent említett egynéhány szavakrúl, 's végtére ezen gyönyörű 's ditsőséges oktatást, mellyre most tégedet tanittunk, fejeztük ki belőle. — Valóban idomos[a] és alkalmatos embereknek kelletett nékiek lenni. — Óh! Uram, bírájokká tészlek ebben a' dologban ; de szükség még azt-is tudnod, hogy azok a könyv mázolók, kikrül föllebb emlékeztünk, mind papok vóltanak. — Az az, hogy azok közül valók, a' kik a' tsuda tételekre adott hatalommal ditsekedhetnek? — Igen-is, Uram! — Ugy de! há Uram! már most kevesebbet ütközödöm-meg a dologban, hogy sem az előtt meg-ütköztem. — De még-is, Uram, nem tekintvén ezen tanításnak illy fontos 's gyökeres bizonyságára, némelly nemzetek egészlen-meg változtatták, tsorbították 's meg-tagadták ezen dogmát vagy-is hittanítást, fegyveres kézzel kelletet gyakorta védelmezni, és tsak mint egy három vagy négy száz ezer embernek meg-ölettetése vala szükséges ezen szép hit-tanításnak maga tisztaságában való fen tartására némelly nemzeteknél ; más sok féle nemzetek pedig ezen dogmát, egészlen elrontották s ki-is tsapták tartományokbúl.

[a] Ildomos helyett Laczkovics itt és a későbbiekben is mindig idomost írt.

Azomban egygyike közülök meg-foga tsendessen ruhám ujjának végénél s mondá: vigyáznék arra a' mi az oltárnál fog-történni. — Engedelmeskedtem. A pap ki-veve egygy kis kultsotskát zsebébül, mellyet egygy kis zárban dugott, 's mellyel egygy kis sötét hajlékotskának, melly az oltárnak közepén vala, megnyitotta ajtaját; meg-hajtván magát ezen hajlékotska előtt, belényúltt, és egygy ezüst edényt veve ki-belőlle. Fel-fedezé az edényt, s ujjainak hegyivel ki-veve belőle egygy igen kitsiny liszt süteményt, viszsza fordúl a' nézők felé, le-megy az oltárrúl, s közelget egy abroszszal bé-teritett fa kerítéshez; mellyhez minnyájan, a' kik jelen vóltanak egy a' másik után mentenek 's közelítettenek, holl-is meg-fogván egygy kézzel az abrosznak egygyik végét, szemeket földre függesztvén fejeket ég-felé emelvén, nyelveket szájokbúl ki-nyújtották: mellynek a hegyére a pap rendrül rendre egygy egygyet a' fönt említett liszt süteménybül rakott.

Midőn ennek mindennek vége lett, kérdeztem szokásom szerént mind ezen dolgoknak a' magyarázattyát és értelmét: mellyre tsendessen felelének, hogy szint annyi istent ettenek vólna most meg, mint a' mennyi liszt süteményt ki-osztogattanak; de mit tsudálkozol a dolgon; nékem úgy tetztzik, hogy a' nem igen sok, midőn egyre tsak egygy isten jut. — Hogyan, hogyan, Uraimék! tehát azon edény, mellyet a pap azon sötét kis hajlékotskábul kiveve, mind teli vala Istennel? — Igen-is Uram! valóságos dolog; annyi isten vólt benne éppen a' mennyi beléje térhetett, egy a' máson feküvén, mind addig, méglen az ideje-e jönne, a' mellyben mind sorrul sorra egygy a' más után meg-étetődhetnék; az abrosz mindennap terítve vagyon, az asztal kész, 's a' ki magában lelki 's istenes éhséget és etyepetyét érez mindennap el-jöhet-ide fölöstökömölni. — Regvel 's délután-is? — Nem, Uram, tsak egyedül reggel. — Há most értem, Uram, tsak fölöstökömre eszitek ti meg a ti istenetetеket? S a' többi templomokban-is így tselekesznek? — Ne-is kételkedgyél rajta; mert valamennyi tartományban a' hol a' mi szent hitünknek ereje vagyon, minden esztendőben, akár jó vagy roszsz esztendő légyen-is, meg-emésztetődik vagy kétszáz milliom isten; szaporítsad ezen summát egészlen a' világnak végéig, vesd hozzá még a' sok elmúltt száz esztendőknek nagy számát a' miólta a' mi hitünk és vallásunk fenn áll, tehát tapasztalni fogod, hogy ezerni ezer milliom liszt sütemények, istenek, elváltozások (metamorphoses) tsudák 's embernek gyomrai, mellyek Isten hajlékivá változtanak, vóltanak és fognak meg-jövendőben-is lenni. — Há, Uram, valósággal gyönyörű religió ez! most a mezeinket gazdag és bőv aratás várja, 's illy módon egygy szem se lészen búzánk kalászainkban, a' mellybül még annak idejében egygy isten ne lehetne. — De még nem mondtatok eleget, Uraimék; mert a' ti beszédetek és okoskodástok szerént, tsak véghetetlen apró részetskekre kelletik a' liszt süteményt fel-osztani, azon kivül hogy fájdalmat okozzatok istenetetеknek, (mert egyébb kínt kár vólna) és azonnal annyira szaporíthattyátok meg istenetetеknek számát, mint a' hány szeme vagyon a' tenger homokjának. Azon föllül még azt-is tapasztalom, hogy a' föld gyomrában, a' materiának sok olly részetskei vagynak el rejtve, a' mellyekbül gabona és liszt-is idővel teremhet, ezen véghetetlen számú részetskék tehát tsak egygy szerentsés pillantásra várakoznak, mellyben istenekké váltózhassanak; még a' ganéjban-is ezerni ezer részetskéket látok, mellyekbül szint úgy mint az árnyékszékben pöshedő materiábúl de mit mondok, a' magunk dög s el-rohatt testeinkben-is nintsenek olly kis részetskék, a' melyekbül valaha még Istenek ne lehetnének.

Nem lehet valósággal jobban okoskodni mint sem a' miként most beszéllettél, Uram, így szóllának hozzám. — De felelek ismét reája, mondván, hogy még-egygy kérdésem vólna hátra : tudni illik, midőn meg-ettétek isteneteteket, tehát tik-is, nem de nem, szint annyi eleven és talpon járó istenekké változtatok ! és ha valamellyikének papjaitok közül ennél a' liszt süteménynél más egyébb ételre appetitusa nem vólna, 's magát egyedül ebbül a' süteménybül táplálni kivánná, utóllyára tehát ennek a papnak a' teste tsupa isten egyben állás alvásbúl (coagulatio) állana ; és ha az árnyékszékre menne, a' ganéjja-is istenséggé lenne, és ti azt nagy betsületnek tartanátok, ha megehetnétek? — Ebben tsalatkozol, Uram, felelének nagy hidegen. — De, Uraimék, miként lehessen másknít a' dolog? Én eleget vóltam azon, hogy a ti süteményetek, bor és vizetek el-ne enyésztetődgyenek ; de az istent nem lehet se el-rontani, sem pedig el-enyésztetni ; és ha ez igaz, szükséges az-is, hogy az én a' ti beszédetekbül ki fejtett következésem is igaz légyen. Ti az isteneteteket meg-eszitek, szükség tehát, hogy vagy a' gyomrotok őtet meg-emészsze, vagy az árnyék székre mennyetek véle ; meg-botsáss Uram ezen magyarázásomnak. — Sem egy, sem a' másbul sintsen leg-kissebb dolog-is, ha mindjárt igaz is az, hogy a' mi Istenünk nagy gyönyörüséget talál abban, ha őtet meg-eszik ; s igaz az-is, hogy ennél az ember előtte kedvessebb dolgot nem tselekedhet. — Ez mind jól vagyon, Uraimék, mert de gustibus non est disputandum. — De Uram, a' miatt hogy az isten szeret a' szánk által bélünkben bé bujni, koránt sem következik az, hogy ő ott magát örömest el is temetteti, vagy az alfelünkön örömest akarjon ki-bújni ; a' mi Istenünk díszes tiszteletes, 's arra kérünk, hogy azt valamiként el-ne hidgyed, mintha valaha hugyozó edényben lakott vólna : de halgasd tehát miként történik 's végződik a' dolog. Mihelest az isten gyomrunkban le-szállott, a' liszt sütemény, bor és vizzel egygyütt ismét ujjra ott viszsza-teremnek, 's az istenrül többé kérdés nintsen. — Hova lészen tehát, Uram, az isten? mert végtére-is szükséges, vagy hogy ki-mennyen, vagy ben maradgyon, vagy pedig el-enyésztetődgyen ; 's egygy isten, a' ki el-enyésztethetődik, valósággal rosz vélekedést gerjeszt bennem maga felől. — Vigyázz, Uram, arra a' mit mondasz, a' mi istenünk el-nem enyésztetődik. — Jól vagyon tehát, nem akarok többrül többre perlekedni, meg-határozom magamat egygy ollyan ki-mondás mellett, a' mellyel talán reménlem, hogy kedveteket fogom tölteni ; tudni-illik : eleinten az isten alakos mesterséggel el-tünteti a' bor és a' kenyeret, 's azután ismét önnön maga magát hasonló mesterséggel el-tünteti.

[III.] Való az, hogy a' szavak, a' mellyekkel a' dolog ki-magyarázásában éltél nem a' leg nemessebbek, de mind azonáltal keresztül nézzük ezeket-is, mivel nem roszsz értelmet fejt-ki errül a' meg foghatatlan imádott szent misteriumról ; de máskint-is most már annyiban áll a' dolog, hogy tégedet-is a' mi szent hitünkbe 's vallásunkban iktathassunk, 's véled az örök boldogságot 's ditsőséget el-nyerethessük, mert meg-vallom valóban különös hajlandósággal viseltetünk hozzád. Nem érzedé magadban melly tsudálatossan épültél hitünkben, nem de nem nagy és meg-foghatatlan a' mi istenünknek az ő méltósága és mindenhatósága? Az ő tanittása, élete, misteriumjai, nem de nem mind az istenségnek különös ditsőség és méltóságával vagynak megjegyezve?

Tartózkodtam hirtelen mind ezen beszédekre feleletet adni, midőn továbbra így szóllittanak meg : Mennyünk kedves barátom, ne kételkedgyél többé vallásunkon, légy engedelmességgel hozzája és térj meg a' mi hitünkre.

— Féltem s tartottam tőlle, ne hogy őket valamiként meg-boszszantsam, és egygy szót sem feleltem ; azután nagy kíjességgel 's betsülettel arra kértenek, engedném meg hogy egynéhány tsepp vizet tölthetnének fejem tetejére. Természetem szerént szeretvén a' nyájasságot, meg-engedtem ezt-is, minden nehesztelés vagy ellen-vetés nélkül, annál-is inkább, mivel tapasztaltam azt, hogy ennek megengedésére igen gyakran 's sürgössen kértenek. Fejemre töltötték a' vizet, 's ismét diszszessen meg-töröltenek, mely tzeremónia után nagy örömmel nyakamban borultanak fel-kiáltván, ime most már felebarátunk vagy, mivel kereszténnyé lettél.

Az egész tzeremónia egygy pompás ebéd által végeződött-el ; egygy a' káplányok közül, minekutánna egygy keveset a' garatra már fel-öntött volt, különös barátságát mutatta hozzám, 's megtanitott az szent egyháznak titkaira, mondván : Ezek az esztelenségek, mellyeket most láttál, hallottál és tapasztaltál, mind bolond bűbájos embereknek a' találmánnyi, mellyeknek némelly gazemberek pártyokat fogták ; mind a' ketten hasznokat találták az emberek meg-tsalásában ; az energumenusok nevelték bennek a' kevélységet, sok tanítványok 's követőknek meg-szerzésével ; az eszes és idomos emberek pedig, mint az egygyik mint a' másikától a pénzt kitsalták, 's magok zsebjekben rakták. Midőn az esztelenség és önnön haszon egyben tsatollyák magokat, akkor a' dolog meszsze mégyen, — a' józan ész későn jött elől, s nem álhatott ellent az esztelen bűbájosság el-áradásának ; 's mind addig leszünk a' földnek leg-gyalázatosabb népje, a' méglen betsületes embereknek szava ezen a' motskos gyalázatos embereken nem fog győzedelmeskedni.

Vállaimat vonyítottam ezen beszédre, meg-öleltem az emberemet, és sijettem viszsza térni hazámban.

27.

1791 július—október

Martinovics pályázik a pesti egyetem természettani és mechanikai tanszékére

1791 tavaszán Horváth János professzor[1] nyugalomba vonulásával megüresedett a pesti egyetem természettani és mechanikai tanszéke. Június 10-én a Helytartótanács meghírdette a pályázatot a tanszékre. (Az alábbi összefoglalásban, ahol külön levéltári jelzetre nem hivatkozom, Fraknói adataira támaszkodom, *Martinovics és társai*, 61. s köv. l. Fraknói, főleg az egyetem levéltárából, olyan iratokat is felhasznált, melyeket már nem találtam meg.)[2]

[1] Horváth János (1732—1799), korábban jezsuita szerzetes, 1767 óta tanította a természettant a nagyszombati, majd a Pestre helyezett egyetemen. A tanulóifjúság számára írt fizika tankönyveit igen jónak tartották, évtizedekig használatban voltak és sok kiadást értek el. (Felsorolásuk, valamint Horváth életrajzi adatai : *Szinnyei*, IV. 1224—1226. h. és Horváth Ignác, *A budapesti kir. magy. tud. egyetem bölcsészeti karának irodalmi munkássága*. Bp. 1896, 26. s köv. l. Tanári működésének jellemzése : Szentpétery Imre, *A bölcsészettudományi kar története. 1635—1935*. Bp. 1935. A Pázmány Péter Tudományegyetem története, II., passim.)

[2] A bölcsészettudományi kar levéltárát 1952-ben, a papírgyűjtő hetek alkalmából zúzdába adták s mindössze az egyetem nagyszombati korából való néhány anyakönyv maradt meg.

A tanszékre Martinovics is beadta folyamodványát.[1] A beérkezett nyolc pályázatot[2] a Helytartótanács július 29-én küldötte meg az egyetem tanácsának, azzal, hogy a bölcsészeti kar javaslata alapján jelölését tíz nap alatt terjessze föl.

A bölcsészettudományi kar augusztus 6-án a megüresedett tanszékre az alábbiakat jelölte : első helyen Domin József áldozárt, a pécsi akadémia tanárát,[3] a másodikon D'Este Viktor áldozárt, kassai akadémiai tanárt,[4] harmadik helyen pedig a fiatal Tom-

[1] Martinovics folyamodása nem maradt ránk, de érveit ismerjük a Helytartótanács 1791. szept. 9-i fölterjesztéséből, melyben az egyetem jelölését véleményezi. Eszerint „Ignatius Martinovich sacerdos physicae in Universitate Leopolitana professor adfert : 1. se esse patriae filium et theologiae ac philosophiae doctorem ; 2. docere se physicam Leopoli in 8-um annum, ibidemque sibi etiam introductionem et directionem studiorum philosophicorum commissam fuisse ; 3. editas a se esse dissertationes : De iride et halone, De correctione angulorum ad centrum stationis, De altitudine atmosphaerae, De novo quodam micrometro, De duro fulminante, De petroleo et borace Galliciensi, Physicam denique in 3 tomis ; 4. inventa a se esse : Machinam ad conscindendam tabacam, aliam item trituratoriam, novam antliam pneumaticam, fuenum chemicum speculo parabolico instructum, methodam fluidum electricum sine caloris ope per vilium transmittendi, cetera apud Crellium et alios legi posse ; 5. esse in Societates Suecicam, Petropolitanam et Bavaricam adsumptum ; 6. denique callere se linguas Ungaricam, Illyricam, Germanicam, Polonicam, Gallicam, Italicam et Anglicam." (O. L. Helyttan. Litt. pol. 1791. fons. 3. pos. 244.) — 1791. július 23-án Martinovics az uralkodóhoz is kérvényt nyújtott be. Ebben a pesti egyetemre való kinevezését az alábbi indokolással kérte : „quum patriae filius esset, studia sua in Universitate Budensi absolvisset, in decimum [!] jam annum physicam et mechanicam doceat, linguas tam patrias, quam exteras plures calleat ac plura opera in scientia physicae et mechanicae ediderit." (A kérvény kivonata : O. L. M. Kanc. 9960/1791. sz.) A Kancellária a kérvényt aug. 8-án továbbította a Helytartótanácshoz. O. L. Helyttan. Litt. pol. 1791. fons. 3. pos. 245.)

[2] A pályázók Martinovicson kívül a következők voltak : Domin József áldozár a pécsi, D'Este Viktor és Lang Ignác áldozárok a kassai, valamint Tomcsányi Ádám a nagyváradi akadémia tanára, Szablik József piarista tanár, aki 1784-ben a Mongolfier testvérek kísérletei nyomán az első léggömböt bocsátotta föl Pesten, Szarka József, aki helyettesi minőségben Horváth Jánost helyettesítette a katedra betöltéséig, később, 1809-től, a pesti egyetem tanára és Hübler János exjezsuita, akit még Gabelhofer abbé is tudatlan fráternek mondott az egyetemi pályázattal foglalkozó jelentésében. (1790. nov. 3. : O. L. Privatbibl. 11. fasc. 4. köteg.)

[3] Domin József (1754—1819), horvát nemzetiségű volt. Iskoláit Zágrábban végezte, majd a jezsuita rendbe lépett, s a bölcseletből doktori oklevelet szerzett. A rend feloszlatása után világi pap lett a zágrábi egyházmegyében, majd a zágrábi, a győri és 1786-tól kezdve a pécsi akadémián fizikát tanított. Az egyetemi pályázathoz beadott életrajza szerint, beszélt horvátul, németül, franciául, olaszul, angolul (magyarul nem ?), s ahogy a bölcsészettudományi kar róla adott jellemzésében olvassuk : „esseque aetate optima et vegeta." Folyamodványához 3 munkáját csatolta. Ezek : *Dissertatio physica de aëris factitii genesi et utilitatibus* (Győr, 1784), *Dissertatio de sono campanarum fulmina promoveri potius, quam prohiberi prolusio habita* (Pécs, 1786) és *Commentatio in electricitatem medicam regii musei physici Quinque-Ecclesiensis* (Zágráb, 1789). A bölcsészettudományi kar elismerően nyilatkozott munkáiról, főleg arról, mely az elektromosság orvosi alkalmazására vonatkozott. (Eötvös Loránd is megemlékezett kutatásairól, Jedlik Ányosról írt nekrológjában : *Természettudományi Közlöny*, 1879. 392. l.). 1791. dec. 1-én elnyerte az egyetem fizika tanszékét, s 9 éven át professzorkodott Pesten. 1793—96-ban a bölcsészettudományi kar dékánja, 1797—98-ban az egyetem rektora. 1800-ban zágrábi kanonokságot kapott, ekkor leköszönt katedrájáról. 1799-ben a nápolyi, 1802-ben pedig az etruszk tudományos akadémia választotta tagjai sorába. (Életrajzi adatai : *Szinnyei*, II. 999—1000. h. ; O. L. Helyttan. Litt. pol. 1791. fons. 3. pos. 244.)

[4] D'Este Viktor világi pap ekkor már 6 éve tanította a kassai akadémián a természettant és a mezei gazdaságot. Az egyetem fölterjesztése szerint nyomtatásban megjelent munkája nincs, de „igen jól tanít és az akadémia természetrajzi múzeumát rendbeszedte". Beszél németül, olaszul és franciául. D'Este különben szabadkőműves volt, s 1794-ben föl is jelentették, hogy a francia forradalom híve. (L. II. k. 29. l. ; az egyetem véleménye : O. L. Helyttan. *i. h.* ; szabadkőművességére : *Abafi*, 302. l.)

csányi Ádámot, a nagyváradi akadémia fizika tanárát.[1] Martinovicsot mellőzték, azzal az indokolással, hogy természettani kézikönyvének *(Praelectiones physicae experimentalis* Lemberg, 1787—1788) csak az első része jutott el hozzájuk és ez sem részesült kedvező bírálatban. Találmányait pedig a kar nem ismeri. Az egyetem tanácsa a kar jelölését észrevétel nélkül elfogadta és augusztus 16-án fölterjesztette a Helytartótanácshoz. (A fölterjesztés : O. L. Helyttan. Litt. pol. 1791 fons. 3. pos, 212.)

Martinovics még az egyetemi tanács fölterjesztése előtt értesülhetett róla, hogy a karban kedvezőtlen hangulat alakult ki irányában, mert augusztus 17-én újabb beadvánnyal fordult a Helytartótanácshoz. Ebben felsorolta nyomtatásban megjelent tudományos munkáit, ismertette találmányait és kérte a katedrára való kinevezését. (A beadvány nem maradt ránk, rövid kivonata : O. L. Helyttan. Litt. pol. 1791. Regestrum, fons 3. pos. 213.) Majd pedig — minden valószínűség szerint még mielőtt az egyetem döntését megismerte volna — augusztus 20-án a nádorhoz fordult és hivatkozva eddigi tudományos érdemeire és eredményeire, pártfogását kérte a katedra elnyeréséhez. A Helytartótanács szeptember 2-i ülésén úgy döntött, hogy az egyetem fölterjesztésének megérkezéséig az ügyet függőben hagyja. (A kérvény és a határozat : *uo.* Litt. pol. 1791. fons 3. pos. 221.)[2]

Amikor azután az egyetem megszégyenítő határozata tudomására jutott, terjedelmes emlékiratot nyújtott be a Helytartótanácshoz. Csodálkozását fejezte ki, hogy munkáiról és találmányairól, melyeket a külföldön jól ismernek, a pesti egyetem nem tud. Hivatkozott a külföldi szakfolyóiratokban megjelent elismerő bírálatokra, és azokra a tudományos testületekre, amelyek őt tagjaik sorába fölvették. Csatolta Európa legjelesebb fizikusainak és matematikusainak hozzá írt leveleit, melyekben elismeréssel nyilatkoznak munkásságáról. Végül pedig utalt arra, hogy a pesti egyetem tanárai ellenséges indulattal vannak eltelve személye iránt, és ezért akarják őt hazájától távoltartani. (Az emlékirat nem maradt ránk. Tartalmát ismerteti a bölcsészettudományi kar szeptember 2-i fölterjesztése : l. 414. l.)

Miközben a Helytartótanács fenti emlékiratot megküldte véleményezésre az egyetemnek, Martinovics még augusztus 28-án írt Van Swietennek, úgy tüntetve fel ügyét, mintha az egyetem jezsuita professzorai azért gyűlölnék őt, mert az Udvari Tanulmányi Bizottság pártfogását élvezi. (Közölve *a)* alatt).[3]Szeptember 1-én Martinovics közvetlenül

[1] Tomcsányi Ádám (1755—1831), a váradi akadémián volt a fizika és a mezei gazdaság tanára. Az egyetem azt hozta fel mellette, hogy „a pesti egyetemet cum laude absolválta, utána egy évig adjunktusként működött az egyetemen [1790-ben] s megtanult a fizikai műszerekkel és kísérleti eszközökkel bánni." Tomcsányi különben, 1802-ben, Domin utódaként, a pesti egyetemre került. (Életrajzi adatai : *Szinnyei*, XIV. 268—269. h. ; az egyetem jellemzése : O. L. Helyttan. *i. h.* ; egyetemi professzorságára : Szentpétery, *i. m.* 257. l.)

[2] A kérvény szövege : „Euer Königliche Hoheit ! Da der Unterzeichnete schon seit neun Jahren als öfentlicher Lehrer der Physik und Mechanik auf der Universität in Lemberg gelehret, und sich durch seine Verwendung in Ausland mit seinen Käntnissen ausgezeichnet hat, so bittet E. Königl. Hoheit der Unterzeichnete, ihn der hochlöblichen Stadthalterey, als einen gebornen Ungarn für die Kanzel der Physik und Mechanik auf der Universität anzuempfehlen. Pest, den 20-ten August 1791. Ignaz Joseph von Martinovich ppa., Professor der Physik und Mechanik in Lemberg." A kérvény borítólapján a Helytartótanács végzése : „Praesentatum 27. Aug. 1791. Praestolandum ab ulteriore magistratus universitatis relatione. Ex Consilio Regio Locumtenentiali, Budae 2^{a} 7^{bris} 1791 celebratis."

[3] Bár arra, hogy Martinovicsot az Udvari Tanulmányi Bizottság támogatta volna, semmi adat sincsen, és ismerve Van Swietenhez való viszonyát, ez nem is valószínű, — abban, hogy az egyetem exjezsuita tanárai összefogtak ellene és hogy mindenáron maguk közül valót akartak behozni, igaza volt. Ezt bizonyítja már maga a jelölés is, még inkább pedig az egyetem Martinovics munkásságáról adott, első látásra szembetűnően rosszindulatú elfogultsága (l. a szept. 2-i fölterjesztést *b)* alatt). Gabelhofer már 1790. június 26-án azt jelentette Gotthardinak, hogy a „jezsuita párthoz tartozók" megegyeztek : az ország főiskoláin valamennyi filozófiai, teológiai és történelmi tanszéket volt jezsuitákkal töltenek be. Ki is jelölték — írta —, melyik katedrára ki jöhet számításba, persze csupa olyan személy, „welche in der Natzion das Licht des Verstandes gewiss nicht aufgehen lassen." Splényi, Andrássy és Kalatai püspökök mindenben támogatják ezt a törekvést. Csak az segíthet, ha az uralkodó elrendeli, hogy fenti tantárgyakat exjezsuiták nem taníthatják. (O. L. Privatbibl. 11. fasc. 4. köteg.). 1791. aug. 20-án Makó Pál apátról

az uralkodóhoz fordult. Feliratában ismertette az egyetem állásfoglalását, majd felsorolta tudományos munkásságát és kérte a királyt, őt nevezze ki a megüresedett tanszékre.[1] II. Lipót a beadványt szeptember 25-én véleményezésre megküldte a Magyar Kancelláriának, ez viszont azt javasolta, várják meg a Helytartótanács fölterjesztését. (O. L. M. Kanc. 12457/1791. sz.)[2]

Martinovics, aki időközben a titkos rendőrbesúgók sorába lépett, szeptember 17-én Gotthardi Ferenchez fordult. Tanácsát kérte, mitévő legyen, mert bár — mondotta — Van Swieten támogatja őt a katedra elnyerésében, a jezsuiták és illuminátusok összefogtak ellene és nem is jelölték. (448. l.). Gotthardi — ahogy II. Lipótnak írt jelentéséből tudjuk — azt tanácsolta neki, keresse fel Van Swietent, Pászthory Sándort és a Magyar Kancellária több más tanácsosát, s mondja azt nekik, hogy az uralkodó még 4 vagy 5 hete, amikor kihallgatáson volt nála és hosszasan elbeszélgettek kémiai szakkérdésekről, megígérte, hogy közbelép érdekében, ha alkalom nyílik rá, hogy Lembergből más egyetemre kerüljön át. (449. l.). Lipót király azonban leinthette Gotthardit, ez pedig Martinovicsot, mert a jelzett látogatások elmaradtak, s amikor később Martinovics mégis fölkereste Pászthoryt, az egyetemi katedra ügyét szóba sem hozta. (L. 477. l.)

Időközben a bölcsészettudományi kar Martinovics dolgozatait odaadta részletes bírálatra három szakprofesszornak. Hogy ezek a szakvélemények nem üthettek ki Martinovicsra kedvezően, az nyilvánvaló, hiszen az egyetem korábbi álláspontja helyességének, a „kar becsületének" megvédése forgott kockán. Valóban a jelentések a lehető legkedvezőtlenebbül nyilatkoznak Martinovics tudásáról és képességeiről. Pasquich János, világi pap, a felsőbb mennyiségtan tanára, a kar dékánja, aki Martinovics matematikai dolgozatait bírálta, úgy találta, hogy az értekezésekben nemhogy új nincs, de az látszik belőlük, hogy szerzőjük híjával van az alapos tudományos ismereteknek. Winterl Jakab József orvos, a vegytan professzora, nagyhangú és öntelt bírálatában oldalakon át sorolta a Martinovics kémiai tárgyú értekezéseiben[3] kimutatható hibákat, majd véleményét így összegezte : „Also ist nichts in diesen Aufsätzen, was nicht zeigte, dass Herr Verfasser mit chemischen Begriffen und Grundsätzen nicht genug bekannt

---

(maga is volt jezsuita, egykori rendtársai nagy pártfogója) jelentette : az a terve, hogy a legfontosabb és az állam szempontjából leglényegesebb tantárgyakat, a történelmet, diplomatikát, mezőgazdaságtant, természetrajzot és a filozófiát jezsuita professzorok kezére adja. Ezért mindent elkövet — írta Gabelhofer — Domin kineveztetésére, és ezért akarja az esztétikai tanszékre a szintén exjezsuita Tóth Farkast behozni. *(Uo.)* Strohmayer Ignác ezzel kapcsolatban dec. 29-én már azt jelentette, hogy Makó Tóth Farkas érdekében (kinek, végül is győztes ellenfele Schedius Lajos volt) sem az erőszaktól, sem a csalástól nem riad vissza („selbst zur Beschämung der Universitäts Magistrats Richtern." *Uo.* 15. fasc. 1. köteg). Ne feledjük azt sem, hogy Makó hatalma valóban nagy volt. Nemcsak a bölcsészettudományi karnak volt igazgatója, hanem egyben a Helytartótanács tanulmányi osztályának is ő volt az előadó tanácsosa. Amellett, ahogy azt Gabelhofer többször is kifejtette (l. pl. 1791. aug. 29-i jelentését), mellette állt a püspöki kar egy része, sőt a Kancellárián is ott voltak meghitt emberei, akik mindenben az ő utasításai szerint jártak el. Valóban igaza volt Gotthardinak : „er ist in Offen gerade, so zu sagen, Herr und Gebieter der Studien." (1791. aug. 29-i, már idézett jelentése.)

[1] A kérvény nincs meg. Kancelláriai kivonata így hangzik : „Josephus Martinovics in Universitate Leopolitana physicae et mechanicae professor nititur se purgare de judicio sinistro per Universitatem Pestanam de se lato, provocans ad dissertationem binas De iride et halone a se scriptas et per Aulicam Studiorum Commissionem ante octo annos approbatas, dein tomos duos physicae experimentalis a se editos et Commissioni Studiorum Aulicae aeque probatos, consiliariumque Crell, inter temporis nostri chemicos facile principem, qui supplicantis opera Annalibus suis chemicis inseruerit. Petit itaque demisse, ut sibi, spectato, quod jam in annum 9-num gerit physicae professoris munere, habitaque suarum nunc commemoratarum lucubrationum ratione vacans in Universitate Pestana hujus ipsius scientiae cathedra, prae aliis consideratis clementer conferatur." (O. L. M. Kanc. 12124/1791. sz.)

[2] Pálffy kancellár javaslata szept. 29-én kelt, de csak okt. 26-án került az uralkodó elé. II. Lipót a javaslatot jóváhagyta, de megrótta a Kancelláriát az irat késedelmes bemutatásáért. (O. L. M. Kanc. 13709/1791. sz.)

[3] Köztük, a nyomtatásban megjelenteken kívül (l. 420. l.) két kéziratos tanulmányt is említ : Ueber die Grundstoffe der Laugensalze és Ueber ein Salz in gehrenden thierischen Stoffen.

sey, ja was nicht seine Unwissenheit an Tag legete." Legkeményebb azonban Horváth János ítélete volt, aki Martinovics *Praelectiones physicae experimentalis* c. kétkötetes kézikönyvét bírálta. Az első kötettel nem foglalkozik, — írta — elég, ha hivatkozik a *Merkur von Ungarn* hasábjain róla megjelent éppen nem elismerő kritikára.[1] A második kötetet viszont annál behatóbban taglalta. Ez a könyv — olvassuk bírálata bevezetésében — „est autem opus uno professore publico, ut ego censeo indignum, utpote quod in auctore suo magnum non modo actualis scientiae sibi necessariae, sed etiam perspicacitatis mentis defectum luculente prodit." Ezután 14 ívoldalon át sorolja a tárgyi tévedéseket, helyesebben, saját szavai szerint, a tengernyi hibából ízelítőül néhányat. („... exempla, absolute quidem loquendo copiosa, respective tamen pro multis pauca." — A professzorok bírálatai a bölcsészettudományi kar fölterjesztésének mellékleteiként: O. L. Helyttan. Litt. pol. 1791. fons 3. pos. 243.)

A bölcsészettudományi kar szeptember 2-án kelt fölterjesztésében a bírálatokra hivatkozva Martinovicsot tudatlannak nevezte s kijelentette, felkészültsége oly gyatra, hogy a katedra elnyerésénél továbbra sem vehetik számba, és ragaszkodnak korábbi jelölésükhöz. Ami a szaklapokban megjelent elismerő bírálatokat, a külföldi tudósok véleményét, az akadémiai címeket illeti, azokra a kar nem tekinthet, minthogy a benyújtott dolgozatokat nem mások, hanem a maguk eszével ítélik meg. De tiltakoznak Martinovics vádja ellen, hogy nem ismerik a külföldi irodalmat. Végül kijelentik, hogy elhatározásukban csak az igazság szeretete vezeti őket, és egyáltalában nem szándékuk, hogy elzárják Martinovics elől a visszatérés útját Magyarországra. (L. *b)* alatt.)

A Helytartótanács mindenben azonosította magát a bölcsészettudományi kar véleményével, és a jelölést pártolóan terjesztette föl az uralkodóhoz. Ami Martinovicsot illeti, — olvassuk a fölterjesztésben — „ez az ember annyi különböző tárgyba (fizika, geométria, csillagászat, mechanika, kémia stb.) kapott bele, melyeknek mindegyike egy egész életet kíván, hogy már emiatt is lehetetlen volt valami kiválót létrehoznia. S mivel oly különböző tudományágakban kereste a hírt és dicsőséget, nem csoda, ha semmi újat sem tudott alkotni, sőt legtöbb esetben súlyos botlásokat követett el." (A szept. 9-i jelentés: O. L. Helyttan. *i.h.* pos. 244. és O. L. M. Kanc. 12930/1791. sz. Vö. Szentpétery, *i. m.* 201. l.)

A Kancellária október 27-i véleményes jelentésében szintén pártolóan terjesztette föl a királynak az egyetem jelölését, s az első helyen kandidált Domin Józsefet ajánlotta kinevezésre. Martinovicsra vonatkozóan csak annyit írt, hogy „miután az egyetem véleménye szerint egyetemi tanárságra nem alkalmas," nem lehet őt tekintetbe venni. (O. L. M. Kanc. 14366/1791. sz.)

Az uralkodó, az egyetem, a Helytartótanács és a Kancellária mindenben egyértelmű javaslatára, 1791 november végén Domin Józsefet nevezte ki a pesti egyetem fizika tanszékére. *(Uo.)*[2]

a.)

1791 augusztus 28, Pest

Martinovics levele Van Swieten Gottfriedhez, az Udvari Tanulmányi Bizottság elnökéhez

Tudósítja, hogy megpályázta a pesti egyetem fizika-tanszékét, de a kar jezsuitaérzelmű tagjai mindent elkövetnek kibuktatására. Támogatását kéri.

[1] A *Merkur von Ungarn* 1791. évi VI. füzete III. függeléke 116—124. l., H. I. P. aláírással. Erősen kritizálja Martinovics módszerét és tárgyi tévedésekre mutat rá.

[2] Amikor Martinovics értesült róla, hogy a Kancellária sem javasolta kinevezését, nov. 3-án a Helytartótanácsnál visszavonta pályázatát, mondván, hogy közben az uralkodó „tudományos érdemeire való tekintettel" császári-királyi tanácsossá nevezte ki. Kérte, hogy iratait és dolgozatait juttassák vissza hozzá. (Sk. eredeti: O. L. Helyttan. Litt. pol. fons. 3. pos. 313.) A Helytartótanács nov. 11-én kelt válaszában közölte vele, hogy iratait és munkáit felküldték az uralkodóhoz, kérésével forduljon a Kancelláriához. (*Uo.* pos. 314.) Annak azonban, hogy Martinovics ezt megtette volna, semmi nyomát nem találtam.

A múlt század 80-as éveiben készült másolat a Bécsi Udvari (ma Állami) Könyvtárban őrzött eredetiről : Széchényi Kvt. Ms. Fol. Germ. 1071. sz. 71. fol. A levél felső szélén Van Swieten följegyzése : Ohne Antwort.

Hochgeborner Freiherr!

Gnädiger Herr!

Ich wurde mich keineswegs unterstanden haben Er. Exc. mit gegen[1] wertigem Schreiben zu belästigen, wenn mir es die Herrn Graf v. Secsényi Excellenz[1] und Studien Referent v. Klobuszichky[2] nicht gerathen hätten. Als ich bei der Ofner Landesstelle meine Bittschrift für die erledigte Kanzel der Physik in Pest anreichte und in dieser mit allen literarischen Urkunden bewies, dass ich vor allen andern den Vorzug verdiene, die Jesuiten aber, an deren Spizze der feine Mako ist, um einen gewissen Exjesuiten Domin zu dieser Kancel zu helfen, erheben ihre Stimme wider mich, suchten meine Werke auf, tadelten diese dumm und boshaft um mich herunter zu suchen ; sie behaupteten, dass ich die Briefe der auswertigen Gelehrten eines La Grange, des *Herren* Brachrath, Crell[3] und anderen erbettelt hätte, sie kritisirten so gar meine chemische Werke, welche in der Annalen des Crell gedruckt sind, ob schon keiner von Jesuiten nicht ein Jota von der Chemie verstehet ; sie verworfen meine Maschienen, die ich erfunden habe, mich dunkt, dass wenn ich selbst der grosse Neuton wäre, so hätten sie doch Mittel gefunden, mich bei der Landesstelle herunter zu setzen. Unter andern sagte der listige Mako : da wir uns von dem Joch der wiener Studienkommission befreuet haben, so müssen wir (nemlich Jesuiten) trachten die Zahl solcher Glieder, welche durch diese Behörde in die Universität eingeschlichen sind, nicht vermehren, sondern vermindern. Endlich setzten sie noch zu, dass nachdem ich meinen seraphischen Orden vor zehen Jahren verlassen habe,[4] so könnte ich unmöglich ein guter Christ sein und das müsste doch, ihrer Meinung nach, ein Professor der Physik in einem apostolischen Land sein. O miseras hominum mentes, o pectora caeca! Aus dem Gang der Sachen beobachtete der Mako, dass mir seine excellenz der judex curiae, der Referent und mehrere Räthe, meistens Protestanten, um der Gerechtigkeit geneigt sind, so liess sich dieser feine Jesuit nichts weniger als fein verlauten, dass wenn auch mich die Landes Stelle Sr. M. zu dieser Kanzel vorschlagen wird, so wisse es doch, dass ich es nicht werde, weil der Hofrath Paszthory ihm es schon versprochen hat, dass man den Exjesuiten Domin dazu helfen wird; die gegründete Hoffnung die ich bei der hiesigen Landesstelle für die Kanzel der Physik in Pest habe, und die nöthige Anwesenheit meiner Person, bewogen mich nebst anderen richtigen Gründen meine Resignation nach Lemberg zu schicken, damit man dorten bei Zeiten gute Anstalten zur Supplirung meiner Kanzel treffen könne. Mein Schiksal hier angestelt zu werden oder brodlos zu bleiben hängt von Er. Exc. ab, ich bin so glücklich diesen Platz in meinem Vaterland zu erhalten,

[1] Széchényi Ferencet érti.

[2] Klobusiczky József helytartótanácsos, a tanulmányügyi osztály előadója.

[3] La Grange Joseph Louis (1736—1813), a híres francia matematikus. — Brachrath nevét semmilyen lexikon alapján nem tudtam azonosítani. — Crell Laurenz (1744—1846), német kémikus, helmstadti egyetemi tanár, a *Chemische Annalen* szerkesztője. Martinovicsnak 1795-ben a bíróság előtt elhangzott kijelentése szerint La Grange és Crell személyes ismerősei voltak s állandó levelezésben volt velük. (II. k. 405. és 771. l.)

[4] Martinovicsnak szerzetéből való kilépésére l. *Iratok* 47. sz.

so werde ich gewiss in meinem Fache hier noch mehr leisten, als ich es in Lemberg gethan habe. Die meisten sind hier wider die Partheilichkeit der Jesuiten aufgebracht, und wollen beim künftigen Landtag wiederum fordern, dass man das Studienwesen dieses Landes der Wiener Studienkommission gänzlich unterwerfe; so reden Grf. Zichy, Grf. Seczenyi, B. Podmaniczky, v. Klobusziczky u.s.w.[1]

Ich trete in dieser Sache beim künftigen Landtag gewiss als Redner auf. Hiemit habe ich die Ehre mit aller Hochachtung zu sein

Ewer Excellenz

unterthäniger gehorsamster Diener
von Martinovich
Professor der Physik

Pest, den 28-ten August 1791.

b.)

1791 szeptember 2, Pest

A pesti egyetem bölcsészeti karának fölterjesztése a Magyar Kir. Helytartótanácshoz

Kívánságukra szakemberekkel megbíráltatták Martinovics tudományos műveit, de azokból éppen tudatlansága derült ki. Martinovicsot nem tartják alkalmasnak a katedrára és fönntartják korábbi jelölésüket.

Eredeti: O. L. Helyttan. Litt. pol. 1791. fons 3. pos. 243.

A fölterjesztés előzményeire l. 413. l.

[Az irat külsején] Ad Serenissimum Archiducem Principem Regium Regni Palatinum et Excelsum Consilium Regium Locumtenentiale, Dominum Dominos, benignissimum, gratiosissimos.

Facultatis Philosophicae humillima relatio circa iteratas instantias Ignatii Martinovics pro obtinenda cathedra physicae in Universitate Regia Hungarica supplicantis.

Serenissime Archidux, Princeps Regie, Regni Palatine
et Excelsum Consilium Regium Locumtenentiale!

In obsequium benigni mandati brevi via Facultati Philosophicae significati, qua jubetur opinionem suam circa iteratas Ignatii Martinovits pro obtinenda cathedra physicae in universitate vacantis instantias atque editos ab eo libros depromere, opuscula haec inter doctores, ut rerum, quae pertractantur, apprime gnaros, ita ab invidia aut quovis aliene affectu intactos atque tales, quorum judicium ne ipse quidem supplicans defugere aut velit aut possit, distributa sunt, ut sive probari sive damnari mererentur, proinde aestimarent atque ad facultatem refferent, quo de dotibus et qualitatibus supplicantis, ut per benignum intimatum de dato 29. Julii No. 13590. iussa fuit, opinionem depromere eamque altiori loco substernere posset.

[1] Ez aligha valószínű. Különben az említettek: Zichy Károly gr. országbíró, Széchényi Ferenc gr., Podmaniczky József br. helytartótanácsos és a már említett Klobusiczky József.

Facultas igitur Philosophica in consessu die 26ª Augusti celebrato, omnibus ejus membris praeterquam professore matheseos elementaris[1] praesentibus, audita de opusculis ab Ignato Martinovics seu editis seu manuscriptis (de quibus postremis, nisi auctor ipse ea obtulisset, nemo utique sibi judicium permisisset) censorum relatione, a prima illa candidatorum propositione adeo recedendum sibi non existimavit, ut potius multo magis ei inhaerere se debere putet, et quae nuper praereritioni Ignatii Martinovics suam de ejus scientia et qualitatibus ignorationem obtendit, nunc veram causam, dubiam viri scientias seu physicas seu chemicas profitendi habitatem, invita licet, nec ulla (quam integrae facultati impingere, nemini in mentem venire potest) meritis ejus obtrectandi libidine, sed solo altioribus imperiis obtemperandi studio, adsignare cogitur. Atque ne ulla ratione haec dici videantur, ipsas opusculorum censuras sub A, B et C[2] facultas adjungit, de quarum aequitate adeo sibi conscia est, ut non vereatur eas cuicunque dijudicandas subjicere. Testimonia foliorum periodicorum, ad quae supplicans provocat, et tituli academiarum, quos gerit, facultatem non movent, quod quando res ipsae oculis subjiciuntur, eas non alineo, sed suo judicio, aestimare soleat, in eoque conquiescere se tuto posse existimet. Quae sint illa specimina literaria, quae, cum externis optime nota sunt eruditis, facultati nostrae ignota esse potuisse supplicans miratur, facultas omnino ignorat. Quid Brugnatelli de physica supplicantis scripserit in Italia,[3] hic quidem (nam qui sumtus coëmendis omnibus ita dictis bibliothecis, journal, magazin et quibus, nescio, foliis literariis sufficiant?) ignoratur. Sed Annalium Crellii et ceterorum hujus viri, cum quo literarium et eruditum commercium professori chemiae in hac universitate intercedit, operum ignorantiam a nobis omnino amolimur, quod ea vel privati in suas bibliothecas inferant. Solam libriorum commerciorum raritatem vel rectius tarditatem incusamus, quod tomus Annalium ad annum 1790 pertinens, nondum ad nos, sed ne Viennam quidem pervenerit. Caeterum Crelii opuscula, Taschenbuch für die Scheide Künstler et plura alia ejus generis opera, in quae sparsi per diversa viri operam suam conferre solent, nubilariis similia sunt, in quae sublata messe spicae granis turgidae cum stramine simul et paleis inferuntur.

[1] Az elemi tiszta és alkalmazott mathézis professzora Dugonics András volt. Bár a kari ülésen nem volt jelen, emlékirataiban mégis megemlékezett Martinovics pályázatáról. Rosszindulatú, tévedésektől és ferdítésektől hemzsegő följegyzésében ezt mondja: „Azomban a' mi Universitásunkban, melly már Budárúl Josef által Pestre által tétetett, Horváth János professor physicae, sok tanítása miatt el-gyengülvén, magát a' professorságtól meg-menteni akarta. Ezt meg-engedte néki a' Fölség, és tudtára adatta az egész tanulttvilágnak, hogy kik magokat a' physicának tanítására elegendőknek lenni gondolnák, magokat az Universitásunknál megjelentenék. Ezt hallván Martinovics, olly reménségben volt ezen pesti professorságnak el-nyerésében, hogy Lemberget egészlen ott hagyta, és minden jószágával Pestre jött, holott az annyánál (mivel pesti fiú vala) le-telepedett. Bé adta az Universitásunknak írását, mellyben magának ajánlása végett azt mondgya, hogy ő a' parisi Universitásnak levelezője, a' londrainak és berlinyinek fő'tagja; sőtt egy dissertatiót-is írt légyen, mellyért az angliai királytól egy arany ereklyét kapott. Jól tudtuk, hogy mind ezek hazugságok legyenek. Ugyan azért instantiajára azt irtuk, hogy ezen mondásait vitatná-meg bizonos tanúkkal. Ennek lehetetlenségét látván, felment Bécsbe, és ott akarta Jozefet [!] ujra meg-csalni, azt mondván: hogy a philosofiában lévő ex-jézsuiták őtet meg-vetik. Itt se mehetvén valamire, az Universitásból mind Lembergában, mind Pesten ki-maradtt." (Széchényi Kvt. Ms. Fol. Hung. 103. Nyomtatásban kiadta ifj. Szinnyei József, *Dugonics András följegyzései*. Bp. 1883. Olcsó Kvtár, 162. sz. 133. s köv. l.)

[2] A három bírálatra l. 413—414. l.

[3] Brugnatelli Luigi Vincenso (1761—1813), olasz orvos, fizikus és kémikus.

Ad convincendam facultatem, quod specimina sua literaria a primis in Europa physicis et mathematicis adprobationem retulerint, literae, quas producit, praeter unam secretarii academiae Harlemensis, quae praemium et receptio in membrum academiae significatur, mere officiosae parum valent.[1]

Operis, cui titulus : Theoria generalis aequationum omnium graduum etc. non ideo facultas non meminit, quod ignotum sibi fuerit, sed quod supplicans ad id non provocaverit.

Haec cum facultas jam nuper vel obscure conjectaverit, ignorantiam tamen praetendere maluit, quam re non satis perspecta judicium praecipitare. Nunc vero et imperio altiore adacta et ab ipso supplicante, opusculis sponte submissis, provocata, dolet necessitatem sibi impositam ea, quae sentit, sine ambagibus proferendi atque iterum adfirmandi, Ignatium Martinovics a se in numerum candidatorum non referri, nulla, quam supplicans facultati injungit, eum a patria sua arcendi voluntate, sed solo recti, aequique studio. Pestini die 2[da] Septembris 1791.

Serenitatis Vestrae Regiae et Excelsi Consilii
Regi Locumtenentialis

humillimi
Decanus et Facultas
Philosophica

28.

1791 július 18, Bécs

Martinovics II. Lipót király számára készített önéletrajza

Sk. eredeti : O. L. Privatbibl. 14. fasc. Gotthardi 640. sz. jelentésének melléklete.

II. Lipót császár titkos rendőrügynöki hálózatának vezetője és kézbentartója, Gotthardi Ferenc, 1791. július 20-i jelentésében emlékezett meg először Martinovicsról (bizalmas rendőri szolgálatainak története, értékelése a Bevezetésben.) : „Ignaz Joseph v. Martinovics, Professor der Phisik und Mechanik in Lemberg, — írta — dessen Bruder[2] ich schon viele Jahre kenne, wurde mir durch Szalkay[3] aufgeführt. Ich nehme wahr, dass dies ein besonders geschikter und gelehrter Mann sein müsse, in dieser Hinsicht ersuchte ich ihn, mir sowohl seines Gesuches, als auch seiner Fähigkeiten und Kenntnisse wegen, einen schriftlichen Aufsatz zu übergeben, weil ich sonst, mehrerer Geschäfte wegen, ganz leicht etwas vergessen könnte." Ezt az önéletrajzot terjeszti most fel és kéri az uralkodót, olvassa el. Egyébként úgy véli „E. M. werden an diesen Menschen wohlgefallen finden." Ha őfelségének nincs ellene kifogása, a legközelebbi általános kihallgatásra előjegyzi őt. (O. L. Privatbibl. 14. fasc. Gotthardi 640. sz. jelentése.)

Gotthardi — ahogy július 25-i jegyzékében jelentette — 24-ére elő is jegyezte Martinovicsot, „a nagy kémikust," kihallgatásra, azonban „diesen hat man ziemlich hart begegnet und nicht vorgelassen." *(Uo.* 653. sz.).Július 30-án ismét jelentette Lipótnak : másnapra újból előjegyezte Martinovicsot kihallgatásra.

A kihallgatás lefolyására nincsen adatunk. Martinovics valószínűleg szóbahozta a pesti egyetemre való pályázását és az uralkodó támogatását kérte, mire az talán általánosságban megígérhette, hogy majd utánanéz az ügynek. Legalább is ezt sejteti, hogy Gotthardi később is emlékeztette Lipótot : „Vergessen E. M. nur nicht auf die

[1] L. II. k. 29. l.

[2] Martinovics Vince ; 1791-ben a Barco huszárezred (a monarchia 10. sz. huszárezrede) kapitánya volt. (Vö. II. k. 27. l. 4. jegyz.)

[3] Szalkay Antal, a nádor komornyikja, rendőrségi besúgó. (Életrajza : II. k. 99. l. 1. jegyz.)

Anstellung des Prof. Martinovics in Pest." *(Uo.* 698. sz.) Arra azonban, hogy Lipót bármilyen lépést is tett volna Martinovics alkalmaztatása ügyében, nincsen adat.

Der Unterzeichnete ist ein geborner Illirier und ein ungarischer Edelmann,[1] er hat im Jahre 1779 auf der Universität in Ofen die Doktors-Würde der Philosophie und der Gottesgelehrtheit erhalten. Da er aber durch öfentliche Schriften wider die Missbräuche des Kirchenrechts und wider die schädliche Gewalt des römischen Hofes einige Meinungen geäussert hat, so wurde ihm eine Lehrkanzel im Jahre 1780, ungeachtet er dreimal den Konkurs auf der nemlichen Universität gemacht hat, abgeschlagen.[2] Er sah sich auf diese Art von seinem Vaterlande verworfen,[3] machte zufälliger weise mit einem gewissen Grafen Ignaz Potozki[4] eine Bekanntschaft, und unternahm eine Reise durch Italien, Frankreich, Engeland, Schweiz, Holland, Deutschland,[5] lernte auf dieser Reise nebst mehreren anderen Gelehrten den berühmten Raynal[6] kennen, er erhielt eben auf diese Reise gründliche Einsichten in den Fabriken, Manufakturen, im Commerce und in Finanzen. Nach dieser Reise kam er nach Lemberg in Galizien,[7] und wurde wegen seinen im mathematischen und physischen Fache herausgegebenen Schriften als Professor der Naturlehre und Mechanik auf dieser Universität angestellt,[8] und ihm wurde auch die Einführung des neuen philosophischen Studiensystems von der Hofstudien-Kommission anvertrauet.[9] Er schrieb seit 11 Jahren folgende Werke:

[1] Martinovics és testvérei 1791 februárjában kapták nemességüket Lipót királytól. (A részletekre l. II. k. 165. l. 2. jegyz.)

[2] 1780-ban Martinovics az akkor felállított nagyváradi akadémia három tanszékére pályázott : a matematikaira, a fizikaira és a filozófiaira. De egyiket sem nyerte el, valószínűleg főként azért nem, mert egyházi körökben már ekkor is ferde szemmel néztek rá. (A Helytartótanács bizottsága előtt lezajlott vizsgát egyébként Dugonics András, a bizottság egyik tagjának már Martinovics kivégeztetése után írt rosszindulatú följegyzéseiből ismerjük. Közölve II. k. 406. l. 10. jegyz. Martinovicsnak rendfőnökéhez írt jelentését a pályázatról közölte Zsák J. Adolf : *Martinovics Ignác levelei. Irodtört. Közl.* XVII. (1907) 455—458. l.)

[3] Életének ezen a szakaszán Martinovics ekkor és később is igyekezett minél rövidebben átsiklani. (Vö. a bécsi vizsgálóbizottság előtti vallomásait 1794-ben : II. k. 28. l.). 1780—81-ben a bródi ferencrendi kolostorban tanított, majd 1784 augusztusában, anélkül, hogy erre rendfőnökétől engedélyt kért volna, Galiciába ment, tábori papnak. (A részletekre l. *Martinovics, Századok* X. (1877) 194. s köv. l. és *Martinovics élete,* 13. s köv. l. Martinovics és rendfőnöke e korbeli levelezését közölte Zsák J. Adolf, *i. m.*)

[4] Potoczki Ignác gr., a lengyel liberális-nacionalista törekvések későbbi ismert vezéralakja, az 1791 májusi lengyel alkotmány egyik szerzője, majd az 1794-es Kosciuszko-szabadságharc külügyminisztere.

[5] Hogy Martinovics merre járt Potoczkival, pontosan nem tudjuk. Ő maga ahány alkalommal szóbahozta, mindig más országokat említett. 1794-ben, a bécsi vizsgálóbizottság előtt pl. azt vallotta, hogy Oroszországot is beutazta, (II. k. 28. l.,) ugyanakkor azonban Svájcot nem említette, 1795-ben pedig, a magyar bíróság előtti védőiratában, ezt még azzal egészítette ki, hogy Konstantinápolyban és a görög szigeteken is megfordule. *(Uo.* 404—405. l.) Vö. még 847. l.

[6] A már többször említett Raynal Guillaume Thomas francia író. Martinovics, ahogy más följegyzéseiből is tudjuk, igen nagyra becsülte. Könyveit Magyarországon is széles körben olvasták. (Vö. II. k. és *Eckhardt,* 118—119. l.)

[7] 1782 végén.

[8] Martinovicsot 1783. szept. 23-án nevezte ki II. József a lembergi főiskola (csak 1784 őszén lett egyetemmé) helyettes, majd három hét múlva, 1783. okt. 31-én, rendes tanárává. (L. *Martinovics élete,* 19. l.)

[9] 1782. október 2-án, Van Swieten Gottfried, a Studien und Büchercensur Hofcomission elnöke javaslatára, II. József Martinovicsot nevezte ki a lembergi egyetem első dékánjává. Ebben a minőségében ő volt az új tanulmányi rend végrehajtásával is megbízva. (L. *Martinovics élete,* 21. l.)

1. De summis potestatibus sacra et civili libri duo.[1]
2. De altioribus aequationum gradibus liber singulus.[2]
3. De iride et halone.[3]
4. De micrometro quodam novo et a se invento.[4]
5. De correctione angulorum ad centrum stationis.[5]
6. De altitudine atmosphaerae.[6]
7. Phisiologische Bemerkungen über den Menschen.[7]
8. Vorlesungen über die Experimentalphysik. 3 Bände.[8]

[1] Nyilván azonos azzal a munkával, melyet Kratter Ferenc német színműíró, a lembergi egyetem tanárai ellen írt névtelen munkájában, egy állítólag Martinovicstól készített jegyzék alapján az alábbi címen említ: *Dissertatio de summis potestatibus et regimine ecclesiastico inditionibus Austriacis introducendo.* 1779. *(Briefe über den itzigen Zustand von Galizien. Ein Beitrag zur Statistik und Menschenkenntnis.* Leipzig, 1786, 76. l.) Munkáit felsoroló későbbi jegyzékeiben Martinovics egyszer sem említi ezt a művét, amelyet egyébként egyik könyvtárban sem találtam meg. Nem mellékelte a pesti egyetemre beadott pályázatához sem. (O. L. Helyttan. Litt. pol. 1791, fons 3, pos. 243.) — Fraknói Vilmos úgy vélte *(Martinovics élete,* 214. l.), hogy talán a budai egyetemre beadott doktori értekezése volt, mely nem jelent meg nyomtatásban.

[2] Pontos címe: *Theoria generalis aequationum omnium graduum novis illustrata formulis ac juxta principia sublimioris calculi finitorum deducta. Auctore P. Dominico Martinovics, artium liberalium philosophiae, necnon sacratissimae theologiae doctore et philosophiae ac mathesis professore ordinario, ex ordine minorum observantiae provinciae S. Joannis a Capistrano. Budae, typis regiae universitatis, 1780.* Példányai: Széchényi Kvt.: ER. 566/i; Fővárosi Kvt.: B.D. 50; Ráday Kvt.: Math. 514.; Pannonhalmi Kvt.: 126 J 70/1 és 126 H 12; Pécsi Egyet. Kvt.: NN V. 8; Sárospataki Kvt.: U. 406.

[3] *Dissertatio physica de iride et halone ab Ignatio Dominico Martinovics, ordinis minorum observantium, ss. theologiae ac artium liberalium et philosophiae doctore conscripta. Anno 1781. Leopoli, typis viduae Josephi Piller.* — Kinyomtatásával már 1780-ban Eszéken is próbálkozott. L. rendfőnökéhez írt levelét: Zsák, *i. m.* 458—459. l. Példányai: Széchényi Kvt.: ER. 566/f (2 pld.); Bp. Egyet. Kvt.: Ad 4 r 68.

[4] *Dissertatio de micrometro, ope cujus unus digitus geometricus dividitur in 2,985.984 puncta quinti ordinis. Ab Ignatio Martinovics, presbytero archidiocesis Leopoliensis, s. theologiae et artium liberalium ac philosophiae doctore etc. in regia ac celeberrima scientiarum universitate Leopolensi physica professore publico ordinario conscripta 1784. Pestini, apud J. M. Weingand et J. G. Koepf.* Példányai: Széchényi Kvt.: IV. Math. a. 209. és Sárospataki Kvt.: SS 81/u.

[5] *Dissertatio de correctione angulorum ad centrum stationis. 1782.* A Kratter által közölt jegyzékben is megemlíti *(i. h.)*; pesti egyetemi pályázatához mellékelte is *(i. h.)*. Könyvtárainkban azonban egy példányt sem találtam belőle.

[6] *Ignatii Josephi Martinovics dissertatio physica de altitudine atmospherae ex observationibus astronomicis determinate et anno 1785 edita. Leopoli, typis Pillerianis.* Egyetlen ismert példánya: Széchényi Kvt.: ER 566/g.

[7] *Physiologische Bemerkungen über den Menschen Ignaz Josephs Martinovich, k. k. Lehrers der Naturkunde und Mechanik auf der hohen Schule zu Lemberg, der Chur-Fürst Bayerischen, Hessen-Homburgischen und königl. Schwedischen Gelehrten Gesellschaften Mitglieds. Sanct-Petersburg, 1789.* — Nem valószínű, hogy a könyvet Szentpétervárott nyomták volna. A címben említett akadémiák nem választották Martinovicsot tagjukká. (L. II. k. 29. és 372. l.) — A könyv példányai: Széchényi Kvt.: ER 566/k. és Bp. Egyet. Kvt.: Da 3144.

[8] *Praelectiones physicae experimentalis.* I. kötete megjelent Lembergben, 1787-ben, II. kötete *uo.* 1788, a III. k. nem jelent meg. Bennük Martinovics egyetemi előadásait dolgozta ki, az udvari tanulmányi bizottság által megállapított új redszerben. Martinovicsnak a lembergi egyetemhez intézett, 1786. május 21-i emlékiratából tudjuk, hogy a munka kézirata ekkor már készen volt. 1789-ben mind a három kötet kéziratát fölterjesztette a bécsi Udvari Tanulmányi Bizottsághoz, hogy engedélyezze tankönyvi használatát, amit el is nyert. Azt is tervezte, hogy tankönyvét német fordításban közreadja. (Mindezek az adatok: *Martinovics élete,* 216—217. l.) A munka I. kötetének példányai: Széchényi Kvt.: ER. 566/h.; Bp. Egyet. Kvt.: Eb. 2279 és Ráday Kvt.: Phys. 489. A II. k.: Pannonhalmi Kvt.: 125b K 76. Fraknói szerint az I. és II. k. meg volt a krakkói Ossolinszki könyvtárban. *(Martinovics élete, i. h.)* — Vö. 414. l.

9. Abhandlung über die Eintheilung der physischen Chemie.[1]

10. Über besondere Eigenschaften des Zirkels.[2]

11. Im chemischen Fache arbeitet er schon seit drei Jahren, in den berühmtesten Werken: *a)* In den chemischen Annalen,[3] welche S. k.k. Majestät selbst auch eine Praenumeration beehren. *b)* in den Beyträgen zu den Chemischen Annalen.[4] *c)* in dem Taschenbuch für die Scheidekünstler und Apotheker.[5]

Er spricht folgende Sprachen: illirisch, ungarisch, pohlnisch, deutsch, französisch, italienisch und englisch, er kennet den Gang der deutschen politischen und Justitzstellen und die ungarische Staatsverfassung, wie auch das Geistliche und Studienfach.

Diese erworbene Kenntnisse bewegen den Unterzeichneten, dass er sich vor dem Throne S. M. stelle, und als ein wahrer Bürger des Staats diese seine Fähigkeit bekannt mache und um eine bessere Anstellung bitte. Er könnte bei der neuen Studienverfassung in Ungarn trefliche Dienste leisten und seinem Vaterlande nützlich werden. Er könnte auch als Kabinets Secretaire Sr. Königl. Hoheit des Palatins alle Geschäfte Ungarns nach der reifesten Politik ausarbeiten. Er liesse sich auch bei den Erzherzogen für den[!] Unterricht in gründlichen Wissenschaften brauchen, oder wenn S. M. einen Hof-Chemicus für sich brauchten. Endlich könnte er auch bei den Bergwerken im Ungarn als Bergrat gebraucht werden. Er beruft sich diesfalls auf *Herrn* Hofrath von Born,[6] der seine chemischen Kenntnisse beurtheilen kann. Diesem grossen Mann hat der Unterzeichnete drei von ihm erfundene Maschinen in der Zeichnung vorgestellt. 1. Eine neue Tobakschneidmaschine, 2. eine neue Dreschmaschine, und 3. eine neue Luftpumpe.[7] Diese Ausarbeitungen verschufen auch dem Unterzeichneten die Gunst des Obenerwähnten geehrten Hofrats, auf dem er sich berufen kann, und auch zu jeder Zeit bereit ist eine Probe über alle diese Fähigkeiten und Kenntnissen abzulegen. Wien den 18.-ten Juli 1791.

Ignaz Joseph von Martinovich ppa
kk. Professor der Physik und Mechanik
in Lemberg

[1] Martinovicsnak ezt a munkáját sehol sem találtam meg.

[2] Ezt a dolgozatát sem találtam meg.

[3] A Crell Laurenz által szerkesztett *Chemische Annalen*ben az alábbi cikkeket találtam Martinovicstól: *Chemische Untersuchung des galizischen Bergöhls.* (1791, I. 32–38. l.); *Fortgesetzte Versuche über das Knallgold.* (1790, II. 98–108. és 202–212. l.); *Chemische Abhandlung über die Grundstoffe des Laugensalze* (1791, II. 196–200. és 294–298. l.); *Brief vom Herrn Prof. v. Martinovich aus Lemberg* (1792, I. 147–149. l.)

[4] Az ugyancsak Crell-féle *Beiträge zu den Chemischen Annalen*ban négy tanulmányát találtam meg. Ezek: *Versuche über das Knallgold* (1790, IV. 149–155. l.); *Salpeterartiges Bernsteinsalz (Uo.* 195–196. l.); *Über eine neue Luftpumpe um den vollkommen luftleeren Raum in chemischer Rücksicht anzuwenden.* (1791, II. 127–136. l.); *Über den Ursprung der im Wasser befindlichen Luft. (Uo.* 267–273. l.)

[5] Ezt egyik magyarországi könyvtárban sem találtam meg. — Különben az itt említett (és más, kéziratban levő) kémiai tanulmányok egykorú értékelésére vö. 413. l.

[6] Born Ignác lovag (1742–1791 július 24.), geológus és mineralógus, a bécsi udvari kamara tanácsosa, a bécsi illuminátusok egyik vezetője. (Martinoviccsal való kapcsolataira vö. II. k. 36., 37. és 38. l. és 29. l. 3. jegyz.) Ezért II. Lipót bizalmatlan volt nemcsak iránta, de baráti köre iránt is. Born ugyan éppen ezekben a napokban meghalt, július 30-i jelentésében Gotthardi mégis szükségesnek vélte ezért a mondatért mentegetni Martinovicsot, mondván róla, hogy bár szabadkőműves, azért korántsem illuminátus, „obwohl er seiner grossen chimischen Einsichten wegen mit Born bekannt war". (O. L. Privatbibl. 14. fasc. 654. sz.)

[7] Martinovics találmányaira l. II. k. 41. l.

29.

[1791 augusztus]

„A Jézus-társaságbéli szerzeteseknek Kinából való kiűzettetése"

Írta: Rautenstrauch Johann. Magyarra fordította: Laczkovics János

A röpirat tartalma: [I.] *A kínai birodalom és a kínai vallás ismertetése.* [II.] *A jezsuita szerzetesek megjelenése nyomán viszály támad Kínában a keresztény hittérítők közt, s ez meggyűlölteti őket a kínaiakkal.* [III.] *A kínai császár tájékozódni akar a kereszténység tanításáról s magához rendeli Rigolet jezsuita atyát.* [IV.] *Rigolet ismerteti előtte a római katolikus egyházat és hittételeit:* [VI. 1.] *A hit terjesztéséről; a pápáról;* [IV. 2.] *Jézus fogantatásáról, születéséről, haláláról és feltámadásáról;* [IV. 3.] *a zsidó nép istenéről, az ószövetségi prófétákról;* [IV. 4.] *Jézus csodatételeiről.* [V.] *Az ország titoknoka megismerteti a császárt a papoknak az európai népek történetében játszott átkos szerepével.* [VI.] *Rigolet atya ismerteti az úrvacsora-tant és annak jelentőségét.* [VII.] *A kínai császár megmondja véleményét a Rigolet atyától előadottakról és kiűzi országából a jezsuitákat.*

Nyomtatásban megjelent: *A' Jézus-Társaságbeli szerzeteseinek Khinából való ki-űzettetése.* Róma [év nélk.] 16° 68. l. — Egyetlen ismert példánya: Széchényi Kvt.: Hung. e. 1230. sz. kolligátumban.

Ez a röpirat eredetileg német nyelven jelent meg, 1785-ben, talán Bécsben, Wucherer könyvkereskedőnél. *(Die Verbannung der Jesuiten aus China.* Konstantinopel, 1785).[1] 1786-ban Wucherer összeveszett a már említett (l. 395. l. 4. jegyz.) Rautenstrauch Johann osztrák pamfletíróval, aki erre egy röpiratban támadta meg volt kiadóját és kiteregette annak tiltott üzelmeit. *(Wie lange noch. Eine Patriotenfrage an die Behörde über Wucherers Skarteken Grosshandel.* Wien, 1786.) Többek közt elmondta, hogy a szóbanforgó vallásellenes röpiratot is Wucherer adta ki, s minden tilalom ellenére árusította, 15 krajcárért. *(I. m.* 47. l.) Erre Wucherer is megmérgesedett és feleletében *(Eine Beilage zum Pasquill von dem Verläumdeten.* Wien, 1786) Rautenstrauchról mondott el mindent. Az, hogy az említett röpiratot árusította volna, — írta — nem igaz. De igaz az, hogy ennek a munkának Rautenstrauch a szerzője. Azaz, hogy — olvassuk — elég szemtelen volt magát szerzőjének nevezni, holott anyagát úgy ollózta ki francia írók munkáiból, főleg Voltaireből. *(I. m.* 7. és 47. l.)

Rautenstrauch és Wucherer röpirataiból tudjuk meg azt is, hogy a szóbanforgó munkát Bécsben a cenzura elkoboztatta; egyes példányai mégis eljuthattak Magyarországra. Ezt fordította le Laczkovics János s adta ki, 1791 folyamán, minden valószínűség szerint Pesten.[2]

A könyvről a legkorábbi adatot Strohmayer Ignác pesti könyvkereskedőnek Gotthardi Ferenchez, a titkos rendőrség főnökéhez küldött 1791. szeptember 6-i bizalmas

[1] Hazai könyvtárainkban nincs példány belőle. De megvan a bécsi Nemzeti Könyvtárban 722 143 B jelzet alatt. — Wucherer Georg Philipp, a XVIII. század végének egyik legismertebb bécsi könyvkereskedője és könyvkiadója, buzgó szabadkőműves, sőt illuminátus volt. 1794-ben a rendőrség kitiltotta Bécsből, — ekkor Svábországba költözött. (Hoffmann Leopold Alois, *Aktenmässige Darstellung der Deutschen Union und ihrer Verbindung mit dem Illuminaten-Freimaurer und Rosenkreutzer-Orden.* Wien, 1796. 63—64. l. jegyz.)

[2] Landerer 1792 júniusában kelt elszámolásából tudjuk, hogy 1792 februárjában a könyvből 240 példányt vett át Laczkovicstól eladásra, s példányonkint 6 krajcár volt az ő haszna. (Az elszámolás: O. L. Vertr. A. 43. fasc. Laczkovics periratai 3. sz. mellékl.) Mivel más, Laczkovicstól ugyanígy bizományba átvett könyvekről tudjuk, hogy nemcsak árusítója, de kiadója is ő, Landerer volt (l. 110. és 392. l.), ebből biztosan következtethetjük, hogy ezt is ő nyomta.

jelentésében találjuk. „A jezsuiták kiűzetése Kínából" c. „rendkívül ártalmas és gonosz" könyvet — olvassuk jelentésében — Laczkovics János lefordította magyarra és ki is nyomatta. 100 példányt Erdélybe küldött belőle, 400-at pedig neki adott át terjesztésre.[1] (O. L. Privatbibl. 11. fasc. 3. köteg.)

Néhány nappal ezután, szeptember 12-én, Riethaller Mátyás pesti censor[2] jelentéssel fordult a Helytartótanácshoz. Pár napja valaki egy magyarnyelvű könyvet adott le lakásán — írta — melynek címe "A Jézus társaság-beli szerzeteseknek Kínábul való kiűzettetése." Elolvasta, s megállapította, hogy ez az infámis könyv lényegben teljesen megegyezik a múlt hó végén eltiltott *Keresztény utazó* c. röpirattal. (L. *Iratok* 26. sz.) A munka — írta — először ismerteti röviden Kína hatalmát, gazdagságát, vallásának ősi egyszerű és igaz voltát, majd rettenetes csúfsággal és ellenszenvvel szól a hittérítőkről Egy „együgyű jezsuitát" állít a középpontba, aki a kínai császárral vitatkozik a keresztény vallásról, s közben a szerző „trágár szavakkal prostituálja" a katolikus vallás hittételeit. Meggyőződése — fejezte be jelentését Riethaller, — hogy ennek a műnek és a keresztény utazónak nemcsak szerzője, de kiadója is azonos. Kéri a könyv eltiltását s a nyomozás megindítását. (O. L. Helyttan. Rev. libr. 1791. fons 15. pos. 1.)

A Helytartótanács, másnapi ülésében, Mednyánszky János br. helytartótanácsos referátuma alapján foglalkozott a jelentéssel, s azonnali hatállyal utasította Pest és Buda város magisztrátusát, a könyv fellelhető példányainak lefoglalására. A magisztrátus kiküldöttei azonban hiába kutatták át a könyvárudákat, egy példányt sem találtak belőle. (*Uo.* pos. 2.)

Több adatunk a röpirattal kapcsolatban nincs. Sem a Helytartótanács, sem a Kancellária levéltárában nincs nyoma, hogy foglalkoztak volna vele. Laczkovics személye sem került többé gyanúba, annyira nem, hogy az 1794—95-ös per alkalmával szó sem esett a munkáról ; ez annál érthetetlenebb, mert a *Keresztény utazó* szerzősége ügyében többször is faggatták. (L. II. k. 878. sköv. l.) Nincs adatunk a röpirat elterjedtségére, olvasottságára sem. Sok példányt megsemmisíthettek belőle a hatóságok közbelépésére, hogy ma mindössze egy példánya ismert.

Hogy a röpirat fordítója Laczkovics, azt nemcsak a fenti adatokból tudjuk : stílusa is első olvasásra elárulja.[3]

Laczkovics különben ebben a művében jobban ragaszkodott az eredeti szöveghez, mint más fordításainál (vö. *Iratok* 7. sz.), bár vulgarizáló törekvése itt is elő-előtör. Hogy a fordítás és az eredeti viszonyát, s ezen keresztül Laczkovics munkáját minél jobban megítélhessük, jegyzetben igyekeztem a fordítás eredeti kifejezéseire és a német eredetitől való eltéréseire rámutatni.

Országos Széchényi Könyvtár

A' Jézus Társaságbeli szerzeteseinek Khinábúl való ki-űzettetése

Hos fuge : pestis enim hac nulla immunior, hi sunt
Faex hominum, fons stultitiae, sentina malorum.
Agnorum sub pelle lupi, mercede colentes
Non pietate Deum, falsa sub imagine recti
Decipiunt stolidos, ac religionis in umbra,
Mille actus vetitos et mille piacula condunt,
Raptores, maechi, puerorum corruptores,
Luxuriae atque gulae famuli, caelestia vendunt.[4]

[1] Ezek szerint, ha Strohmayer jól tudta : 100 + 400 példány, az 500 példány ; Landerernél volt 240, az összesen 740 példány. Vagyis a könyv 800, esetleg 1000 példányban jelent meg, ami akkoriban szokatlanul nagy szám.

[2] Riethaller Mátyás, előbb jezsuita szerzetes és a nagyszombati egyetem tanára, majd nagyváradi kanonok és a püspöki liceum prodirektora. Ebben az időben pesti első cenzor. (Életrajzi adatai : *Szinnyei*, XI. 992. h. Működésére sok adat : Sashegyi Oszkár, *Német felvilágosodás és magyar cenzura*. Bp. 1930.)

[3] Az irodalomban mindig is Laczkovics munkájaként tartották számon. L. Fraknói, *Századok*, 1877, 000. l. ; *Ballagi*, 621. l. ; *Szinnyei*, VIII. 622. h.

[4] Ez az idézet — mely különben az eredeti német szövegben nincs benne — Laczkovics már többször idézett kedvenc szerzőjének, Palingeniusnak *Zodiacus Vitae* c. munkájából való : V. könyv 587—595. sor. Palingenius a papokra és szerzetesekre mondja e sorokat.

A' Khinai tsászár és a' Rigolet atya.

[I.] A' Khinai ország, melly az előtt tellyességgel esméretlen vala elöttünk, melly azután sok ideig romlott és rendetlen állapotban tétettetödett szemünk eleibe, és a' mellyet végtére most jobban, hogy sem némelly országit Europának esmérjük, leg-népesebb, leg-virágzóbb és leg-régiebb tartománnya az egész világnak. Az utólsó nép számolás szerént, melly a' *Kam-hi* tsászárnak uralkodása alatt történt, tsupán a' valóságos Khinának tizenöt tartomány vagy uradalmiban, hatvan milliom fegyver viselés alá való ember találtatott, azon kivül hogy ezekhez hozzá számlálták vólna a' törödötvén katonákat, hatvan esztendőn felül lévő meg-aggot öregeket, husz esztendö alatt lévő ifiakat, mandarinusokat, tudós embereket és az aszszonyokat: ez ilyetén számolás szerént, szükség tehát, hogy Khinában száz ötven milliom lélek légyen.

A' tsászárnak közönséges jövedelmei állanak mint egy kétszász milliom ontza finom üstbül,[a] vagy-is a' mi frantzia pénz érése szerént ezer kétszáz ötven milliom, vagy száz huszonöt milliom aranyakat tészen.

Az országnak ereje mint egy nyóltzszáz ezer fegyvert hordozó népbül vagy katonaságbul áll. A' tsászárnak vagynak ötszáz hatvan ezer[b] lovai, mellyeknek némelly része lovaglásra, némelly a' hartzoló katonaság alá, némelly pedig utazásokra,[c] vagy közönséges kuréroknak el-küldés és hordozására vagynak el-rendelve.

Bizonyosnak mondgyák azt is lenni, hogy ezen tartománynak iszonyú el-terjedésében lakó emberek, nem igazgattatódnak az önnön hatalomnak vagy-is tirannusságnak vas páltzája által,[d] hanem vagynak hat fő igazgató törvény tévő székek, mellyek az alattok való kissebb törvényszékeket mindég zabolán tartyák.

A' religió ottan igen egyenes és együgyü,[e] 's ez a' leg nagyobb próbája az ő régiséginek. Több négy ezer esztendeje, miólta a' khinai tsászárok, a' religiónak az leg-elsö és leg-föbb ministerei,[f] ők egygy istent imádnak, és ennek a' földnek, mellyet ők magok saját kezeivel dolgozzák, első zsengéit 's gyümöltseit ajánlyák nékie. A' K a m h i tsászár a' következendö fön írást íratta 's metztzette ki a' templomnak homlokára: „A' Khang-Ti kezdet és vég nélkül való létel; ő teremtet mindeneket; ő igazgat mindent és ő a' véghetetlen való jóság és igasság."

V o n t - c h i n, fia és örökösse K a m - h i n e k, a' következendö parantsolatot tudósíttatta-ki az egész birodalmában, melly-is ezen szavakkal vagyon írva: „Vagyon az Tyien és az ember között bizonyos közönség, melly a' hiba és büntetéseket, imádság és jó tételeket illet,"[g] etc. etc.

Ez a' religio, mellyet a' tsászár, koláosz és vallamennyi tudósok hisznek, azért-is leg-szebb, mivel semmi bűbálkodás[h] által nints meg-fertöztetve.

[II.] Mindazonáltal az ország igazgatásának minden okossága sem hátráltathatta azt, hogy bonzusok[i] bé-ne tsúszhattak vólna az országban,

[a] Az üst a régi magyar nyelvben ezüstöt jelentett. (L. *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*, III. 901. h.) Rautenstrauchnál is: belaufen sich auf 200 Millionen feiner Silberungen.
[b] Rautenstrauch: 570 000.
[c] Rautenstrauch: ... für die Reisen des Hofes
[d] Rautenstrauch: keineswegs despotisch ... regieret werde.
[e] Rautenstraueh: Die Religion ist dort einfach.
[f] Rautenstrauch: sind die Kaiser von China die Päbste des Reiches.
[g] Rautenstrauch: Es ist zwischen Gott und den Menschen eine Uebereinstimmung von Fehlern und Strafen, und von Gebet und Wohlthaten.
[h] Rautenstrauch: Aberglauben
[i] Rautenstrauch: Die Bonzen

valamint egy házi gazda nem akadályoztathattya azt, hogy patkányok ne tsúszszanak-bé a' pintze és buzaházakban.

A' keresztényi töredelem, vagy a' mit tolerántziának neveznek, 's a' melly az ásiai nemzeteket jelesitti, meg engedé, hogy a' bonzusok a' kösséget el-tsábithassák ; de minekutánna az alatsony népet meg-hódították vólna, az igazgató hatalom nem engedte, hogy azt igazgathatnák, úgy bánt vélek, mint az alakos játékosokkal[a] szoktanak az emberek bánni : meg-engedi nékiek az ember, hogy kaukleroskodgyanak,[b] de ha a' népet felzendittik, fel-akasztattatódnak. Illy módon tehát a' bonzusokat meg-szenvedték egyszer'-smind, és zábolában-is tartották őket.

A' K a m - h i tsászár különös jósággal fogadta-el a' Jezus társaságbéli bonzussait ; ezek némelly világ golobitsnak,[c] b a r o m e t r u m, t h e r m o m e t r u m és mészszire mutató üvegeknek segedelme által[d] kinyerték azt a' K a m - h i tsászártúl, hogy a' keresztény vallásnak gyakorlása a' birodalomban meg-engedetődett.

Meg-kell azt itt jegyezni, hogy a' tsászár köteleztetve vala ezen dolog eránt a' törvény tartó székekkel tanátskozni, hogy ő néki magának saját kezével kelletett a' religiónak szabad gyakoroltatásának meg-engedése végett, a' jesóviták instantziáját írni : mellybül a' következik, hogy a' tsászár nem az ő kedve tetztzése szerént igazgattya az országot, a' mint némellyek igen hibássan mondották, hanem hogy ő-is köteles a' törvényeknek engedelmeskedni.[e]

A' missionáriusok között támadott tzivakodások, nem sok idő múlván, gyűlöletessé tették ezen új vallásnak követöit vallásokkal egygyütt. A' khinaiak, kik másként józan elméjű 's gondolkozású emberek, tsudálkoztak 's boszszonkodtak azon, hogy europai bonzusok az ő birodalmokban ollyan vélekedéseket mernének épitteni 's fel- állittani, a' mellyek eránt egyébként ők magok között-is meg nem egygyeznek. A' törvényszékek panaszolkodó írásokat mutattanak-bé a' tsászárnak valamennyi európai bonzusok, de különösen a' jezsóviták ellen, szintén úgy a' mint nálunk nem rég idötül fogvást tapasztaltuk azt, miként a' frantzia parlamentumok elöször fel-állítatását, azután pedig el-törlését kivánták a' fen-említett Jézus Társaság szerzeteseinek.

Ezen pörnek még vége nem szakadott, 's végsö ítéletet nem hoztak eránta Khinában, midön a' K a m - h i tsászár 1722 esztendőben Decembris, 20. napján meg-halálozott. V o n t K h i n fia következett utánna az országlásban ; ez a' leg-jobb fejedelmek közül, mellyeket tsak az isten adhat az embereknek, való vala. Az attyának egész jóságával birt, de elméjének egyenessége és élességivel még-fellül múlta az attyát-is. Alig hogy az uralkodó trónusra üle, azonnal az országnak minden városibúl küldöttek hozzája panaszolkodó írásokat a' jesóviták ellen. Tudtára adták előre-is nékie azt, hogy ezen bonzusok, a' religiónak szine alatt, véghetetlen kereskedést folytatnának ; hogy töredelmetlen tanításokat hirdetnének ;[f] hogy ők egyedül voltak valóságos okai azon háborúnak[g] Japonban, mellyben több négyszáz

[a] Rautenstrauch : Marktschreyer.
[b] Rautenstrauch : man erlaubte ihnen ihren Orvietan auf öffentlichen Platzen heraus zu gurgeln, . . .
[c] Rautenstrauch: mittels einiger Sphären,
[d] Rautenstrauch : . . . Gläser, die sie aus Europa gebracht hatten.
[e] Rautenstrauch : Dieses beweist sichtbarlich, dass der Kaiser keineswegs despotisch ist, wie es so viele übel berichtete Schriftsteller haben vorgeben wollen, und dass die Gesetze stärker, als er selber, sind.
[f] Rautenstrauch : . . . eine der Duldung nicht angemessene Religion predigten.
[g] Rautenstrauch : . . . eines bürgerlichen Krieges.

ezer léleknél el-veszett ; hogy ezek egy nap nyugotti pápnak a' katonái és spionnyai, mellyrül azt mondgyák,[a] hogy ö vólna egyedül a' valóságos fejedelme valamennyi e földön lévő birodalmoknak ; hogy ez a' pap már Khinát-is fel-osztotta vólna püspökségekre, hogy a' nemzetnek régi bé-vett szokásai ellen el-törlő ítéletet hozott, 's végtére, hogy ha most hirteleniben ezen halhatatlan tselekedetei[b] 's indittásai ezen társaságnak meg-nem fojtattatódnak, félni lehet, hogy az országban a' leg-nagyobb zendülés fog-támadni 's nem sokára ki-is törni.

[III.] A' Vont-Khin tsászár, minek elötte végső itéletet mondana ezen dologban, oktattatni akarta maga magát ezen furtsa vallásban, hogy annál inkább könnyebben 's igazabban itélhetne felöle ; tudtára vala már az nékie, hogy ezen bonzusok közöt vólna egygy Rigolet nevezetű, ki az udvar tisztitóknak[c] és a' mosónéknak némelly gyermekeit meg-téritette; megparantsolá tehát, hogy hoznák ötet eleiben.

Ez a' Rigolet atya, nem vólt olly finom udvari ember mint a' Páter Paránnin és az Verbiest.[1] Ez tsupán egy balgatagul el-hitetett embernek birtt az együgyüségével 's forró vak buzgóságával. Minden szerzetben vagynak az efféle emberek ; mert a' szerzetnek szüksége vagyon reájok. Azt kérdezék egyszer a' jezsóviták generalissátul Olivatúl,[2] miként lehet az, hogy egy ollyan társaságban, mellyet egyébbként alkalmasint meg-világosodottnak tartanak, még-is annyi sok zsibbat eszü[d] emberek találkoznak? Mellyre azt feléli Oliva, hogy a' Társaságnak szentekre-is vólna szüksége ; és így tehát Szent Rigolet atyám meg-jelene a' khinai tsászár előtt.

Már egészlen ditsekedő 's maga el-bizott emberré lett,[e] 's nem-is kételkedett azon, hogy ő nékie ne lenne az a' szerentséje, hogy a' tsászárt leg-fellebb két nap múlván meg-ne keresztellye. Minek-utánna a' közönséges térdhajtásokat meg-tette, 's homlokával a' földet kilentzer meg-ütötte vólna, a' tsászár herbatét és piskotákot[f] hozzatott, mondván nékie : Rigolet Atya ! vald meg-nékem lelked esméretére, mibül áll az a' vallás, mellyet Te az én udvari ganéj hordóim[g] 's mosogató szolgálóimnak hirdetel?

[IV.] Rigolet atya : Khinának tizenöt hajdani és negyven két[h] tatár országi uradalmainak felséges fejedelme, az én vallásom az, a' mellyet egyedűl igaz vallásnak lehet mondani, mert eztet az én tanitó mesterem Bouvent[3] nékem úgy mondotta, az én mesteremet pedig a' dajkája úgy oktatta ! Azon birodalmoknak lakosi, kik Khina, Jápon, Koréa, Tatár, India, Persa, Török, Arábia, Afrika, Amerika földeken laknak, mind el-fognak

[a] Rautenstrauch : der sich .... ausgibt.
[b] Rautenstrauch : diese Unerhörten Unternehmungen.
[c] Rautenstrauch : Lastträger
[d] Rautenstrauch : Dummköpfe
[e] Rautenstrauch : Er war durch diese besondere Ehre ganz entzükt.
[f] Rautenstrauch : Thee und Zuckerbrod.
[g] Rautenstrauch : Lastträger
[h] Rautenstrauch : 12.

[1] Parennin Dominic (1665—1741) és Verbiest (Rautenstrauchnál hibásan Vinbiest) Ferdinand (1623—1688), jezsuita szerzetesek. Mindketten több évtizeden át működtek Kínában hittérítőként. (A jezsuitákra vonatkozó életrajzi adatokat itt és a következőkben *Sommervogel* munkájából idézem.)

[2] Oliva Gian Paolo (1600—1684), jezsuita szerzetes, 1664-től haláláig a rend generálisa.

[3] Rautenstrauchnál : Bouvet. Bouvet Joachim (1656—1730), jezsuita szerzetes, misszionárius Kínában.

kárhozni. Az Istennek nem lehet másutt, hanem tsak egygy részében Európának tetztzeni, és az én hitemet katolika vagy-is a'mi annyit tészen, mint közönséges — universalis — vallásnak nevezik.

[IV. 1.] A' tsászár: Igen jól van Rigolet Atyám! A' ti hitetek Európának tsak egy kis részetskére tsapattatódott, és tik még-is aztat közönségesnek nevezitek. Nyilván abban a' reménységben vagytok, hogy valaha az egész világon ki-fogjátok terjeszteni.

Rigolet atya: Felséged el-találta valósággal a' dolgot; mert mink ez eránt éppen úgy gondolkozunk, a' mint Felséged emlékezett felőle. Mihelyest bennnünket a' pápának nevében (a' ki-is ugyan tsak ezen a' földön az istennek helytartója[a]) a' páter generális valamelly idegen tartományban el-küld, azonnal kezdünk ollyas lelkeket a' keresztény vallásba oktatni, kik még a' gondolkozásnak veszedelmes gyakorlása által el-nem gonoszodtanak;[b] azután megyünk az aszszonyokhoz, kik az ő férjeket nem sokára hozzánk hódittyák; és mihelyest követőinknek, tanítványainknak elegendőképpen meg-sokasodott száma, azonnal elegendő eröseknek érezzük magunkat arra, hogy a' fejedelmet a' pápának jobbágygyává tévén, kinszerithessük az örök életnek el-nyerésére.

A' tsászár: Valósággal, Rigolet Atyám, jobban tselekedni nem lehet. Köszönettel kelletik valójában lenni a' fejedelmeknek jó akaratotokért. De mutasd-meg énnékem ezen a' világot mutató kártyán, hol vagyon a' ti pápátoknak a' lakása?

Rigolet atya: Felséges Uram! itt ennek a' világnak a' kitsiny szegletiben lakik, és innent kárhoztattya a' vagy üdvözítti kedve szerént valamennyi királyit e' világnak; ő a' vice-isten, vice-Chang-Ti, vice-Tien; nékie kelletik az egész földet az isten nevében igazgatni, és a' mi generálisunk ismét ő alatta igazgattya.

A' tsászár: Mond meg köszöntésemet a' vice-istenetetek és a' generálistoknak; de mellyik isten az, a' ki a' Ti istenetetek, 's beszélly felőle valami újságot?

[IV. 2.] Rigolet atya: A' mi istenünk istállóban született mint egygy ezer hétszász és egynéhány esztendők előtt,[c] egy ökör és szamár között, és három királyok, kik nyilván Felségednek birodalmaibúl voltanak, és kiket egygy új tsillag kalauzolt, mentek sebessen hozzája, hogy őtet ott a' vályujában imádnák.

A' tsászár: Valósággal, Rigolet Atyám! ha én akkor a' világon lehettem vólna, én mint negyedik személy vélek együtt oda mentem vólna.

Rigolet atya: Azt bizony el-hiszem Felséges Uram! de ha egygy kevés utazásra vagyon Felségednek kedve, tsak Felségeden áll, hogy az istenünknek az annyát meg-láthassa. Itt lakik ebben a' kis szegletben, mellyet Felséged lát az Adriatikum tenger mellett, és éppen abban a' házban, a' mellyben az istent a' világra szülte.[d] Igaz az ugyan, hogy ez a' ház nem vólt eleinte azon a' helyen, a' hol most vagyon, hanem ime a' kártyán az a' hely, egy kis zsidó faluban, a' hol az előtt vala; de ezer három száz esztendőknek el-fordulása után, az angyalok azon helyre vitték, a' hol most Felséged láttya.

[a] Rautenstrauch: Vicegott
[b] Rautenstrauchnál közbevetve: Da wir die Kinder des Pöbels für die würdigsten unserer Lehre halten, so fangen wir bey ihnen an.
[c] Rautenstrauch: ungefähr vor 1723 Jahren.
[d] Laczkovics jegyzete: Madonna di Loretto.

Való az, hogy az istennek az annya hús és tsontostúl egygyütt most ott jelen nintsen, hanem tsak fából faragva láttyák őtet. Ez egygy ollyan faragott kép, mellyről némellyek társaink közül azt vélik, hogy az isten az ő fia által, ki-igen jó áts mester ember vala, tsináltatódott vólna.

A' tsászár: Egygy isten, a' ki áts mester ember! Egygy isten, ki egygy aszszonytúl születik! Valósággal mind tsudálkozásra méltó dolgok a' mellyeket beszéllesz.

Rigolet atya: Oh, Felséges Uram! ez nem vólt aszszony, ez tsak leány vala. Igaz ugyan az, hogy férjnél vala, és hogy más két gyermekei voltanak, kiket Jakabnak neveztenek, a' mint ezt a' régi Evangyeliumok bizonyittyák, de mind azon által még-is szűz vólt.

A' tsászár: Hogyan hogyan! gyermekei valának, és még-is szűz vala!

Rigolet atya: Nints külömben. Ez éppen az, a' mi a' dolognak veleit teszi; az isten vólt az, a' ki ezen leánynak gyermeket tsináltt.

A' tsászár: Nem értelek egészlen, Rigolet Atya. Tsak éppen most mondottad, hogy az istennek annya vala. Az isten tehát az annyával hált, hogy azután tőlle születtetödgyen?

Rigolet atya: Jól el-találta Felséged; látom immár, hogy az istennek malasztya szállott Felségednek szivére. Jól el-találta Felséged, a' mint mondottam, mert az isten galambá váltóztatta magát, hogy azután egygy gyermeket tsinálhatna egygy áts mester embernek,[a] és ezután maga ezen gyermek lett azon istenné, a' mellyről beszéllünk.

A' tsászár: De ime tehát a' számvetés szerént már két isten! egygyike áts mester ember, a' másik pedig galamb.

Rigolet atya: Kétség kívül, Felséges Uram! de vagyon még egygy harmadik-is, a' melly a' más kettőnek az attya, és a' mellyet mink tiszteletre méltó öreg ősz szakállal szoktunk le-írni. Ez az az isten, a' melly a' galambnak meg-parantsolta, hogy gyermeket tsinálna az áts aszszonynak,[b] mellytűl azután az áts isten született;[c] de mind ezen három istenség még-is ugyan tsak egygynél többet nem tészen. Az atya nemzé a' fiát, még minekelőtte a' világra jött vólna, a' fiú azután ismét nemződött a' galamb által, és a' galamb származik az atya és a' fiútúl. Már pedig láttya Felséged, hogy a' galamb, a' melly származik, az áts, ki a' galamb által tsináltattatódik, és az atya ki a' galambnak nemzé fiát, mind egybe vévén, nem tehetnek többet egygy istennél; és a' melly ember ezen történetet el-nem hinné, azt bizony maga Felséged által láttya, hogy annak mint ezen, mint a' más világon meg-kell égettettetődni.[d]

A' tsászár: Ez olly világos dolog, mint a' nap fény. Egygy isten, ki ezer hétszáz esztendő előtt egygy istállóban egygy ökör és szamár között született, egy más isten a' galambosban,[e] egy harmadik isten kitül a' más kettő ered, és ki az ősz szakálla mellett még sem öregebb a' más kettőnél, egygy szűz anya; valósággal ennél meg-foghatóssabb és okosabb dolgot ki nem lehetett gondolni. — De Rigolet Atyám, mivel ez az istenetek születtetett, kétségkívül, hogy meg-is halt?

[a] Rautenstrauch: . . . den Weib eines Zimmermanns.
[b] Rautenstrauch: der Zimmermannin.
[c] Rautenstrauch: und so wurde der Gott als Zimmermann gebohren.
[d] Rautenstrauch: lebendig verbrennt.
[e] Rautenstrauch: der in einem Taubenschmuk gebohren wurde.

Rigolet atya: Ha meg-haltt-é! meg bizony, Felséges Uram, és pedig a' mi kedvünkért. Olly derekassan tudta pedig istenségét el-titkolni, hogy minden tsuda tételei mellett, még is meg hagyta magát ostoroztatni 's fel-akasztatni; de két nap múlva azután, ismét halottaiból fel-támada, azon kívül hogy látta vólna valaki ötet fel-támadni, és az mennyben fel-felé viszsza mene, minekutánna meg igérte vólna, hogy el-fog nagy hatalommal és ditsőséggel jönni a' felhőkben, a' mint hogy ezt, a' leg-okossabb történet író, a' ki tsak még eddig e' földön lehetett, úgy mint szent Lukáts 21dik részében[1] nyilvánoságossan bizonyíttya.[a]

A' tsászár: Jöjj kedves Rigolet Atyám, hadd ölellyelek meg; te ugyan soha nem fogsz az én birodalmamban támadást[b] indittani. A' te religiód valósággal gyönyörüséges; te fogod meg az én alatta valóimnak szíveit egészlen vidámittani; szükség, hogy már mindent egészlen a' végig el-beszélly. Ime már a' te istened, ki a' világra születtetet, meg-ostoroztatott, fel-akasztatott, és eltemettetet. Hát nem vólt é-még ő elötte valami másféle istened?

[IV. 3.] Rigolet atya: Kétségkívül vólt, Felséges Uram! és szinten abban a' kis tartományban, de eztet tsak rövideden Urnak hivták. Ez nem hagyta magát úgy, mint a' másik fel-akasztatni; ez ollyan isten vala, a' kivel ugyan tsak nem lehetett ám tréfálódzni. El-tökéllette magában, hogy egy gyilkos és tolvajokbúl álló seregnépet maga párt fogása 's gondviselése alá fog venni, 's ezen tolvai seregnek kedvéért, egykor regvel, Egyptomban lévő marhákat és az familiáknak első szülöttyeit mind meg-ölettette. Ezen szép tselekedet után meg-parantsollya nékiek, hogy a' mihez tsak hozzá férhetnek mindent lopnának, és szaladnának-el minden hartzolás nélkül,[c] mivel ő volna az seregeknek és táboroknak Istene. Azután a' tengernek vizeit két felé választotta, 's fel-függesztve tartotta jobb és bal részre a' vizeket a' végre, hogy ezen tolvaj nép, mivel ott hajók nem találtattanak, száraz lábbal a' tengernek fenekén keresztül mehetne. Mind ezek után egygy pusztaságban vezette őket, a' hol minnyájan meg-haltanak; de a' második nemzetséghez[d] nagyobb gondviseléssel viseltetett. Ez az a' nemzetség, mellynek kedvéért egy trombitának harsogására és egygy kurta kortsmán lévő tsaplárosnénak kurválkodó szolgálattya által[e] le-döntettette a' városoknak kö falait. Ugyan ezen kedves zsidó népe miatt állította-meg a' nap és hóldat déltájban, hogy több időt nyerhetnének, kedvek 's tetztzések szerént, ellenségeknek meg-ölésére 's végsö el-törlésére; 's végtére annyira szerette ezen kedves népét, hogy mindég más nemzeteknek rabjává tétette, a' mint hogy még most-is rabok. De, láttya Felséged, hogy ez mind nem egyébb, hanem tsak typus,[f] árnyék, figura, profétziák, mellyek az Ur Jézusnak jövendölték történeteit, ki egygy zsidó isten és a' ki Átya Istennek, Máriának és a' galamb Istennek, ki ő tölle származik, az fia, 's azon föllül pedig, még volt egygy (putativus)[g] attya-is.

[a] Rautenstrauch még hozzáteszi: Das Unglük ist aber, dass er nicht mehr zurückgekommen ist.
[b] Rautenstrauch: Empörung.
[c] A mondat hátralevő része nincs meg Rautenstrauchnál.
[d] Rautenstrauch: Generation.
[e] Rautenstrauch: durch die Vermittelung der Nymphe eines Wirtshauses . . .
[f] Rautenstrauch: ein Vorbild.
[g] A putativus szó Laczkovics betoldása.

[1] Lukács evangéliuma 21. rész 27. verse.

Tsudállya Felséged, a'mi ditsőséges mennyei vallásunkat ;[a] A' mi zsidó istenünknek, ki fel-akasztatódot, el-jövetele, már valamennyi zsidó próféták által meg-jövendeltettetődett.

Szükség Felségednek azt tudni, hogy ennél az isten által választott népnél vóltanak mindég olly különös az Isten által sugarlott 's meg-világosított emberek, kik a' jövendőbéli történendő dolgokat jobban tudták, mint sem Felséged most tudgya, hogy mi történik Pekinben. Ezek az emberek tsak a' hárfájokat pengették-meg, 's azonnal a' jövendőbéli dolgok szemek eleiben tüntenek. Egygy Isaiás névü próféta az Urnak parantsolattyából egygy aszszonnyal el-hál, mellynek-is egy gyermeket tsinált, és ezen fiú vala az, ki a' mi Jézus Kristus Urunk, mert őtet Maher salal-has has, az az sijess ragadományokat fosztani, sijess predálni nevezték.[b]

Egygy más Ezekiel névü próféta ismét, ki háromszáz nyóltzvan napokig a' bal, és negyven napokig ismét jobb oldalán feküdött, ez a' próféta-is, úgy mondom, nem mást, hanem a' Jézus Kristust jelenti. Ha Felségedet beszédemmel meg-nem bántanám, tehát meg-kelletik vallanom azt-is, hogy ezen Ezekiel szart kent a' kenyerére, a' mint negyedik részében maga beszélli,[3a] és ez-is a' Jézus Kristust jelenti.

Egygy más Ozéas nevezetü proféta[4] az istennek parantsolattyábul Ebalaimnak[5] Gómer nevezetü kurva leányát magának feleségül veszi, három fattyat tsinál nékie, és ez nem tsak a' Jézus Kristust jelenti, hanem még az ő idősebb két testvérjeit-is, úgy mint az öregebb 's fiatalabb Jakabot, a' mint ezt a' mi szent egyházunknak leg-okossabb atyái magyarázzák 's bizonyittyák, teszi előnkben.

Egygy más Jónás nevezetű prófétát el-nyel egygy tengeri hal,[a] mellynek a' gyomrában három nap és éjtzaka maradott ; ez nyilvánságossan a' Jézus Kristust jelenti, ki három nap és három éjtzaka vólt el-temettetődve, ha a' számnak jobb egygyeztetése végett ki veszünk belölle egygy éjtszakát és két napot. A' két testvér Oolla és Ooliba[b] két felé vetik tzombjokat, hogy minden által menőnek ki mutathassák paráználkodásokat,[c] bordélyt építtenek magoknak, 's ollyanokat válogatnak különös fajtalankodásokhoz, kiknek testei[d] ollyanok vólnának, mint a' szamarak és a' lovaké, magának a' szent Irásnak szavai bizonyittyák, és ez a' Jézus Kristusnak az ő szent-egyházát jelenti.

Általláthattya már most Felséged, hogy a' zsidóknak a' könyveiben minden előre meg-vóltt jövendölve. Én-is, a' ki most Felségeddel szóllok, már meg-vóltam jelentve, mert irva vagyon az, hogy a' napkeletnek végsö részeirül fogom őket el-hivni ;[e] és ez azon a' Rigolet atya az, a' ki most Felségedet hivja a' végre, hogy a' mi Üdvözitönk Jézus Kristusunknak adhassa?

[a] Rautenstrauch : Die Tiefsinnigkeit unser göttlichen Religion.
[b] Rautenstrauch : dann er nanthe sich Macher *Salal-hasbas*,nemlich : *theilet geschwind den Raub.*
[c] Rautenstrauch: Seehund
[d] Rautenstrauchnál : Colla und Oliba, valójában : Oholá és Oholibá (L. Ezekiel próféta könyve 23. rész).
[e] Rautenstrauch : öfneten ihre Beine jedem, der kam.
[f] Rautenstrauch : deren Glied
[g] Rautenstrauch : Ich werde sie von den äussersten Theilen Europens herbeyrufen.

[1] Ezekiel könyve 4. rész 12. versében csak arról van szó, hogy ételét „emberi ganéj tőzegénél" süsse.
[2] Hóseás próféta.
[3] Diblajim (l. Hóséás próféta könyve I. rész 3. verse).

A t s á s z á r: Mitsoda idöben irattattak ezek a' szép jövendölések?

R i g o l e t a t y a: Eztet ugyan valóságossan elöl-adni nem tudom. De elég az hozzája, hogy a' prófétálások bizonyittyák az én üdvezitömet Jézust, és a' Jézusnak tsudái ismét bizonyittyák a' prófétálásoknak valóságát 's igasságát. Ez pedig ollyan igasságos próba, hogy senki mind eddig valamelly fontos ellenvetést ezen igasság ellen nem tehetett, és ez az az eszköz, a' melly által reménylyük, főképpen ha elegendő ájtatos hiveink, katonáink 's pénzünk lészen, hogy a' vallásunkat az egész széles földön el-terjesztyük.

[IV. 4.] A' t s á s z á r: Azt bizony el-hiszem, mert emlékeztettek ismár eránta engemet; pénzel és profétziákkal meszsze mehet az ember; de Rigolet Atyám, nékem mind ekkoráig még semmit sem szóllottál az Istenednek tsuda tételeirül; 's tsak azt mondottad egyedül, hogy meg-ostoroztatott és fel-akasztatódott.

R i g o l e t a t y a: Hát nem elegendö nagy tsuda e' már ez, Felséges Uram! De teve még ezenkivül-is más többféle tsudákat. Elöször-is az ördög ötet egy kis hegynek a' tetejére vitte, a' honnan az egész földnek tartománnyait meg-lehetett látni, 's a'hol az ördög e' képpen szólla az istenhez: ime mind tenéked fogom adni ezen tartományokat, ha engemet fogsz imádni. De az isten ki-katzagta az ördögöt. Ezek után lakadalomban hivták a' Jezust egygy kis faluban, és midön a' lakadalomban hivott vendégek meg részegettek volna, 's az isten látta, hogy a' borok el-fogyott, azonnal a' bort vizzé[a] váltóztatta; minekutánna már az annyát elébb disztelenségekkel illette vólna. Egygy kevés idő mulva, Genezaret tó mellett lévő G a d a r a vagy-is G é z a r a nevü helységben lévén, ördögöket talála elöl, mellyek két embert meg-szállottak vala; ezeket ki üzte belölek, 's egygy két ezer számu nyáj disznóban hajtotta, mellyek röffögve magokat egy tóban vetették, a' hova ugyan tsak bele-is fulladtak; ezen tsudát pedig az még jobban bizonyittya, hogy tudni illik, abban a' tartományban disznók nem vóltanak.

A' t s á s z á r: Nem szivelhetem valójában, Rigolet Atyám, hogy az istenetek eztet tselekedte. Tudom azt, hogy ezen disznó nyájnak a' gazdája sem vette jó kedvel ezen tselekedetit. Tudod-é azt, hogy két[b] disznó sok pénzt ér? Ime egygy ember, kinek gazdasága ez által egészlen meg-romlott. Már nem tsudálkozom többé rajta, hogy az istenedet fel-akasztották, kétség kívül, hogy a' disznóknak a' gazdája panaszos írást adott bé ellene, és bizonyossá tehetlek abban, hogy ha az én országomban az illetén isten illy formáju tsudát tselekedne, nem vinné meszszére nálam a' dolgát. Nagy kedvet inditottál bennem azon könyveknek meg-látására, mellyeket Jézus írt a' tsuda tételeinek mentegetésére.

R i g o l e t a t y a: Felséges Uram, ő soha könyvet nem írt, mert sem írni, sem olvasni nem tudott.

A' t s á s z á r: Ha ha ha! ez még leg-szebb dolog a' többi között! Ime egygy törvény hozó, a' ki egygy törvényt sem írt.

R i g o l e t a t y a: Óh Felséges Uram, midőn egygy isten azért jön el, hogy magát fel-akasztassa, szégyen vólna akkor nékie magát ilyen kitsinységekkel mulatni; tsak a' titoknakjaira bizza ez illyen dolgot. Voltak vagy negyvenen-is, kik száz esztendövel késöbben fáradoztak ezen igasságoknak le-irásában. Igaz az, hogy minnyájan ellenkeznek egymás között,[c] de éppen

[a] Elírás, ehelyett: a vizet borrá
[b] Rautenstrauch: 2000.
[c] Rautenstrauch: Die sich alle widersprechen.

ez mutattya-meg leg jobban a' dolognak valóságát ; és ebbül a' negyven féle írott történetekbül, választottunk azután négyet, mellyek egymás közt leginkább ellenkeznek, de éppen ez által mutattyuk-meg leg-inkább a' dolognak valóságát.

A' tanitvánnyai pedig még több tsudákat tselekedtenek, és mink-is teszünk még mindennap egynéhányát. Vagyon közöttünk a' Xaverius Ferentz isten,[1] ki igazán számlálván, kilentzet támasztott fel-halottaibúl egymás után[a] Indiában ; igaz ugyan az, hogy az ő feltámasztásait[b] senki sem látta, de mink egygy világnak szélérül másikig hirdettük ezen tsudáit, és a' szavunkra el-hitték az emberek. Hidgye el-Felséged azt, hogy ha Jezus társaságának szerzetében bé-fogja magát irattatni, két esztendő sem fog el-múlni, hogy már Felséged által tett tsudáknak laistromát ki fogjuk nyomtattatni, szenté fogjuk Felségedet tenni, töményezni fogják Felségednek neve napját Rómában, és holta után Szent Vont-chinnak fog hivattatódni.

A' tsászár: Most még talán igen hamar vólna, Rigolet Atyám, talán tsak később időre hadgyuk a' dolgot. Nem kérlek egyébbre, hanem hogy fel-ne akasztatódgyam a' ti istenetek módgyára ; mert nékem úgy tetztzik, hogy illyen áron igen drágán venné meg az ember a' fel-szentelést.

Rigolet atya: Áh Felséges Úram! látom azt, hogy Felségedben még a' hit igen keveset munkálódik. De ha meg-lészen Felséged egygyszer keresztelve, örömmel fogja magát Felséged a' mi Üdvözitőnk Jézus Kristusunknak kedvéért fel-akasztatni ; nem-is képzelheti felséged magának, melly nagy gyönyörüséget érezne Felséged akkor magában, midön Üdvözitőnket a' mise alatt látná, véle beszéllene, és meg-enné!

A' tsászár: Hogy a' patvarba! hát tik meg-is eszitek az istenetetek?

Rigolet atya: Igen-is, Felséges Uram ; én tsinálom-is, meg-is eszem ; ma regvel tsináltam már vagy négy tutzetet, és mindjárt el-hozhatom, ha Felségednek úgy tetztzik és parantsollya.

A' tsászár: Valósággal örömmel fogom látni. Menny hát el frissen, keresd fel 's hozd-el az isteneidet ; én addig meg-parantsolom a' szakátsaimnak, hogy készen tartsák magokat a' főzéshez ; magad pedig meg fogod nékiek mondani, mitsodás lébe tsinállyák bé ; képzelem magamban, hogy egygy istenbül készitett tál ételnek ugyan tsak jónak kelletik lenni, 's talán ennél jobb étel nem-is találkozik.

Rigolet atya: Felséged parantsolyattyára megyek, 's egy szimpillantás mulván ismét viszsza térek.[c] Hála legyen az Istennek! imhol egygy tsászár, a' kibül kereszténytt fogok tenni.[d]

[V.] A' többi jesóviták, igy szólt a' tsászár, úgy mint Parennin, Verbiest, Pereira,[2] Bouvet és még mások-is soha meg-nem vallották énnékem ezeket az undok, fertelmes esztelenségeket. Látom azt,

[a] Rautenstrauch : auf einmal
[b] Rautenstrauch : ihre Auferstehung
[c] Rautenstrauchnál közbeszúrva : (Indem er fortgeht, sagt er zu sich:).
[d] Itt Laczkovics egy bekezdést kihagyott : Als Bruder Rigolet nach seinem Frühstücke gegangen war, blieb der Kaiser mit seinem Staats-sekretär Quangt-tse allein. Beyde waren vor Erstaunen und dem lebhaftesten Unwillen ganz betroffen.

[1] Xavéri Szt. Ferenc (1506—1552), jezsuita szerzetes, Indiában, a Malakka szigeteken és Japánban volt misszionárius.

[2] Pereira Joseph (1674—1734), jezsuita szerzetes, misszionárius Kínában. (Megjegyzem, hogy Rautentenstauch az itt felsorolt nevek közül kettőt rosszul írt, de Laczkovics már helyesen közli őket.)

hogy ezek a' missionáriusok mind gaz népek,[a] kik magokat illyen esztelenekkel követtetik.[b] Ez a' gaz nép bé-fúrta magát az atyámnál némelly a' természet visgálásából szedett próbáknak[c] mutatásával; ezek az esztelenek pedig a' kösséget szédittik-el: ők magok el-vagynak hitetve, 's másokat-is el-hitetnek; ebbül igen roszsz következések támadhatnának. Már most látom, hogy a' törvény székek nem ok nélkül adtak bé-panaszas irásokat ezek ellen a' közönséges tsendességnek fel-zavarói ellen. De kérlek mond meg-én-nékem, mivel az europai történetekben tudós ember vagy, hogy eshetett a' meg, hogy illyen minden józan észszel ellenkező, káromló, undok religio tsuszhatott-bé annyi sok féle kis nemzetek közé?

Az országnak titoknakja: Jaj Felséges Uram; éppen tsak úgy mint fö istennek[d] az ő religiója, mellyet Felségednek birodalmában alakosok[e] bé-hoztanak, 's mellyet a' kösséggel[f] azután tsábittás, álnokság által el-hitettenek. Felséged nem-is képzelheti magának azt, hogy mennyire mentek ezek az alakosok a' magok tartományaiban. Ez a' zsivány ember-is,[g] ki Felségeddel beszélt, maga meg-vallotta azt, hogy minekutánna az ő hasonlói ezen éppen tsak alatsony kösséghez illő tanítást a' kösség szennyivel elegendő képpen el-hitették, azután ugyan ezen kösséget az ország igazgató hatalom ellen fel-háborittyák.[h] Ezek el-rontottak már egygy nagy birodalmat, mellyet római-nak neveztek, 's a' melly Europából Ásiáig terjedett; tizennégyszáz esztendök alatt szüntelen folyt a' vér, mellyet ezen bolondok magok meghasonlások végett öntöttek, hogy az embereknek sziv és elméjeken uralkodhassanak; el-hitették mindgyárt eleinten a' fejedelmekkel azt, hogy ők a' papok nélkül nem uralkodhatnának 's azután ismét a' fejedelmek ellen feltámadtanak. Olvastam azt, hogy a' negyedik Henriket,[1] egygy Frederiket[2] más harmintz királyokkal egygyütt a' trónusrul le-tettenek, és mint egy[i] huszat meg-öltenek.

Ha a' khinai ország igazgató hatalmának böltsessége mind ekkoráig tutta zabolán tartani a' bonzusokat, kik az országnak tsak disztelenségére vagynak, nem lészen annyi tehetsége, hogy ellent álhasson azon sok roszsznak, mellyeket ezek az országban véghez vihetnek. Ezen embereknek, szászszor forróbb az elméjek, erőszakosabb buzgóságok, 's eszessebb dühösségek az ő esztelenségekben-is, hogy sem a' jáponi, sziami, és azoknak a' bonzusoknak (kiket Khinában meg-szenvednek) az ő bübájos eszelősségek.

Amazok között a' tompultt eszüek prédikállanak, a' ravaszok pedig zürzavaroskodnak;[j] az embereket aszszonyok által, ezeket pedig a' gyóntatás által hódittyák megokhoz; illy módon urai lévén a' familiák titkainak, mellyrül az ő elöljárójokat tudosittyák, nem sokára uraivá lésznek az országnak-is, azon kivül hogy urakká látztzattattak vólna lenni; 's ezen uraság-

[a] Rautenstrauch: Spitzbuben
[b] Rautenstrauch: die bey ihrem Gefolge Dummköpfe haben.
[c] Rautenstrauch: physische Experimenten.
[d] 1[a] Rautenstrauch: Die Leute des Gottes Fo (Buddha kínai neve).
[e] Rautenstrauch: Marktschreyer
[f] Rautenstrauch: Pöbel
[g] Rautenstrauch: Diese Elende
[h] Rautenstrauch: nachdem sie dem Pöbel Lehrsätze, die für ihn nicht gemacht sind, gelehret haben, diesen alsdann wider die Regierung empören.
[i] Rautenstrauch: mehr als
[j] Rautenstrauch: und die Spitzbuben legen die Schlingen.

[1] Nyilván IV. Henrik német—római császárt érti, akit VII. Gergely pápa 1075-ben méltóságától megfosztott.

[2] Talán Barbarossa Frigyes német-római császárra gondol, akit 1160-ban III. Sándor pápa kiátkozott az egyházból és a császárságtól megfosztott.

hoz annyival bizonyossabban jutnak, mennyivel kevesebb reája való vágyodásokat az emberek elött mutattyák. Alázatosság által jutnak a' hatalomhoz, szegénység által férnek a' gazdasághoz, 's végtére szelidség által lépnek a' kegyetlenséghez.

Emlékezik Felséged azon sárkányokrúl, kik magokat juhokká változtatták, hogy igygy annál könnyebben ehessék meg az embereket. Ime ez az ő valóságos le-ábrázolások 's tulajdonságok ; nintsen ezeknél a' földön veszedelmessebb állat és teremtés ; és az istennek sem vóltak ennél veszedelmessebb ellenségei.

[VI.] A' tsászár : Halgass most, imhol jön Rigolet a' fölöstökömivel egygyütt ; egy kevéssé mulassuk majd véle magunkat.

El-jöve valósággal Rigolet atya, keziben tartván egygy bádog edényt, melly a' dohányt tartó edényhez hasonló vala. Lássuk, úgy szóll a' tsászár, az edényben zárt istenedet. Rigolet atya azonnal ki veve belőle egy tutzet kis, kerekes, lapos papiroshoz hasonló[a] liszt süteményeket. Valósággal barátom, úgy mond a' Tsászár, evvel igen tsekély fölöstökömünk lészen, ha ennél egyebet nem hoztál, a' hasunk úgy ugyan könnyen fel-apadhat, az én itéletem szerint kövérebb 's veséssebbnek kellene lenni, mert mit tsinállyak evvel a' kis darabotska lépes tésztával? Hozzasson tsak Felséged, igy felel Rigolet, egygy itze jó veres bort, akkor fog ám még Felséged szép dolgot látni.

A' tsászár kérdezi töle, mért szeretné jobban a' veres bort a' fehérnél, holott ez mindég jobb vólna a' fölöstökömhez? Rigolet azt feleli reája, hogy mivel a' bort vérré fogja váltóztatni, tehát könnyebben fogja ezt a' vörössel, hogy sem a' fehér borral véghez vinni. Ő felsége ezt igen helyes oknak találta, 's mindgyárt meg-parantsolta, hogy egygy palatzk veres bort hozzanak. Az alatt pedig mulatta magát ő felsége azon isteneknek meg-nézegetésével, mellyeket a' Rigolet atya a' bugyogója zsebében hozott magával. Egészlen el-tsudálkozott rajta a' felség, midőn egy akasztófának formáját, a' mellyen egy szegény ember fel-akasztva vala a' liszt süteményre sütve látta lenni. Hát Felséges Uram, úgy szóll Rigolet, nem jut már Felségednek eszébe többé az, a' mit már mondottam, tudni illik hogy a' mi istenünk fel-akasztatódott? Mink mindég ezen süteményekre, mellyeket istenekké változtatunk, szoktuk az ő akasztófáját-is sütni. Illyen formájú akasztófákat, templomokban, házainkban, utzáinkban, úttyainkban 's mindenüvé helyheztetünk, 's elötte térden álva énekellyük azután azon éneket : jó napot mi egygyes reményünk (o crux ! ave spes unica). Az isten mi nálunk mindég az akasztó fájával egygyütt vagyon.[b] Ez igen jól-van, felelé reá a' tsászár, tsak azt kivánom, hogy magad-is hasonló módra ne végezzed el-életedet.

Az alatt el-hozák a' palatzk veres bort, mellyet Rigolet atya a' bádog edénnyével egygyütt egygy asztalra teve, és ki-húzván zsebéből egy egészlen bézsirosodott könyvet, jobb kézről maga mellé tette ; 's azután a' tsászár felé fordúlván e' képpen szóllott hozzája : Felséges Uram, nékem szerentsém vagyon portarius, lector, exorcisator, acolitus, diaconus, subdiakonusnak és presbyternek lenni.[c] A' mi szent Atyánk, harmadik Innocentius pápánk, midön könyvének elsö részében a' misének mysteriumjairúl szóll, azt határozta meg,

[a] Rautenstrauch : Die so dünne wie Papier waren.
[b] Rautenstrauch : wir verschlucken unsern Gott mit samt seinem Galgen.
[c] Rautenstrauch : Ich habe die Ehre Pförtner, Lektor, Beschwörer, Altardiener, Diakonus, Subdiakonus und Priester zu seyn.

hogy a' mi istenünk kapus (portarius) vólt akkor, midön a' sáfárokat 's vásárlókat, kiknek szabadságok vala galambokat azoknak árúlni, kik a' templomban áldozni jöttek vólt, a' templombúl ostor vágásokkal ki kergette. Olvasó (lector) vólt akkor, midőn Szent Lukáts szerént, a' sinagogában a' könyvet a' kezében vette, ámbár sem irni sem olvasni nem tudott; ördögüző (exorcizator) vólt akkor, midön az ördögöket a' disznókban üzte. Pap szolga (acolytus) is vólt, mivel a' zsidó próféta Jeremiás azt mondgya: én vagyok a' világnak világítója és az acolitusok vészik mindég a' gyertyákat. Káplán (subdiaconus) vólt akkor, midön a' vizet borrá változtatta, mert a' káplányok szolgálnak az asztalnál; első káplán (diaconus) vala akkor, midön négy ezer embert hozzá nem számlálván az aszszonyokat és kis gyermekeket, hét kis kenyérrel és egynéhány apró halatskával Magedán földén, melly az egész világon esméretes, táplált, vagy pedig midön Betzaidához közel öt ezer embert öt kenyérrel és két halatskával étetett; végtére istennek szolgája papja (sacerdos secundum ordinem Melchisedech) vólt akkor, midőn tanitványainak azt mondgya, hogy a' testét oda adgya nékiek meg-enni. Én-is tehát szint úgy pap lévén mint ő, ezen kenyéreket istenekké fogom változtatni; minden morzája ezen kenyérnek egy istenné fog változni, a' hol az isten testestül 's lelkestül jelen lészen. Felséged azt fogja gondolni, hogy itt kenyeret fog látni és enni, azonban pedig istent fog falatózni.

Végtére ámbár ezen Istennek a' vére abban a' testben már ben vagyon, a' mellyet némelly szavaknak erejével teremtettem, még-is ugyan tsak ezen bort-is ugyan azon istennek vérévé fogom változtatni, 's a' föllül törvényes szabadságunk mellett, meg-is fogom inni; tsak éppen Felségednek akarattyától függ, hogy szint annyit tselekedgyen mint én. Én tsak egynéhány tsepp vizet fogok Felségednek ábrázattyára fetskendeni, ezek után mindgyárt fogom Felségedet portarius, lector, exorcizator, acolytus, diaconus, sacerdossá tenni, 's Felséged vélem egygyütt ezután a' szentséges vendégségbül-is foghat részesülni.[a]

De kedves Barátom, azt felelé reá a' tsászár, magad már meg-etted és ittad az istenedet, hova lészen tehát akkor, midön hugyozó edényre szükséged lészen? Felséges Uram! felel reá Rigolet atya, lássa akar hova lészen, már az az ő dolga; némellyek a' tanitványi közül[b] azt mondgyák, hogy az ember őtet az árnyék székben hadgya; mások ismét, hogy az ember magától el-izzadgya,[c] némellyek ismét, hogy a' mennyben viszsza mégyen; én magam részérül be elégszem avval, hogy papi hivatalomnak eleget tettem, és tsak ezután a' fölöstökömölés után jó ebédem légyen, és egy kevés pénzt nyerjek melléje, azután bé-elégettem mindennel.

De Rigolet Atyám, még itt nints mindaz, a'mit én tudni akarok, igy szóll hozzá a' tsászár; én azt jól tudom, hogy még más missionáriusok-is vagynak az országomban, úgy mint, dominikánus, koszos vagy tzókos barát és tetves kaputzinusok;[d] vald meg igazán lelked esméretére, hogy ezek-is, szint úgy mint magad, meg-eszik az isteneket?

Meg eszik igen-is Felséges Uram, felelé reá az együgyü ember, de kárhozattyokra. Ezek igen roszsz emberek, és a' mi leg-nagyobb ellenségeink.[e]

[a] Itt Laczkovics egy bekezdést ismét kihagyott: Alsobald sprach Bruder Rigolet lateinische Worte aus, schlukte zwey Dutzend Hostien hinab, machte einen guten Schluk Wein, und sagte sehr andächtig: Deo Gratias
[b] Rautenstrauch: Einige von unsern Doktoren.
[c] Rautenstrauch: durch unmerkliche Transpiration (Ausdünstung) entwiche.
[d] Rautenstrauch: Dominikaner, Franziskaner, Kapuziner.
[e] Rautenstrauch még hozzáteszi: die uns das Brod vom Maul wegstehlen möchten.

Mindég panaszolkodnak ellenünk a' pápa szent Atyánknál. Felséged igen jól tselekedne, ha a' többieket el-üzné és tsak bennünket jesóvitákat tartana meg a' birodalmában, ez valóságos igaz út és mód vólna az örök életnek el-nyerésére, ha mingyárt Felséged kereszténnyé sem lenne.

A' tsászár meg esküde Rigolet atya előtt, hogy igen is e' szerént fog tselekedni, 's szavát meg-fogja tartani. Egy-néhány tallérokat parantsoltt Rigoletnek adattatni, ki-is ezen jó hirrel társaihoz sietséggel viszsza-ment.

[VI.] Másnap a' tsászár eleget tett szavának. Mind egyben gyüjtötte a' missionariusokat, a' melly parantsolatra meg-is jelentek, a' seculares, vagy-is a' kiket igen helytelenül neveznek regulares a' vagy propagandának papjai és vicarii apostolici. E mellett az episcopi in partibus, kaputzinusok, barátok, dominikánusok, hieronimisták[1] és jesóviták-is meg-jelentek. Háromszász koláosz jelenlétében eképpen szóllott hozzájok a' Tsászár:

Én azt tartottam mindég, hogy a' türedelem az emberi társaságnak az első lántza, és a' fejedelmeknek leg-főbb kötelessége; ha valamelly religiónak hatalma vólna magát a' többieken fellül fel-emelni, és a' többieket ki zárni, kétség kivül hogy ez a' khinai religió vólna. Azt meg-engeditek minnyájan, hogy sokkal elébb, hogy sem valakit közzülletek szomszédjaitok esmértek vólna, már mink akkor az istent tiszta tisztelettel, minden egyébb más féle egyveledés nélkül imádtuk, 's tiszteltük, és a' ti nap nyugottán fekvő tartományaitokban akkor még egygy irást tudó emberetek sem vólt. Tik még akkor e' földön nem-is vóltatok, mikor már mink régi időtül fogvást hatalmas birodalmat formáltunk. A' mi régi vallásunk, mindég változhatatlanul megmaradván törvény székeink elött, meg-tsorbulást szenvedett a' kösség előtt, mink békességessen meg-szenvedtük a' Fónak bonzussait, Siamnak a' talapoennyait, tatároknak lámáit és Laokiumnak a' követőit; 's midőn egy mást úgy mint társaságban lévő embereket szemléltük, senkit meg nem büntettünk azért, ha az igaz útat el-hibázta-is. Az útnak el-hibázását véteknek tartani nem lehet. Az istent avval meg-nem lehet boszszontani, ha valaki nevetésre való módon-is imádgya 's tiszteli őtet. Egy atya azért el-nem kergeti a' fiait, ha valamellyek közülök rendetlenebb meg hajtást tsinál-is a' többinél! tsak szeressék, 's tisztellyék őtet, azután bé elégszik mindennel. Az én törvény székeim néktek a' ti esztelenségeiteket szemetekre nem hánnyák; szánakodnak inkább rajtatok, hogy el hagytátok eszeteket a' leg-eztelenebb meséknek gyüteménnye által, a' mellyek tsak a' világon lehetnek, el-bolonditani; de még jobban sajnálkodnak azon a' bolond szokástokon és eszetekkel való élésen, a' mellyel iparkodtok esztelen meséiteket igasságasitani és mentegetni.

De a' mit néktek meg-nem engedhetnek, az, hogy a' világnak egygyik részerül ide jöttök nyugodalmunktúl bennünket meg-fosztani. Ti egygy kis olasz lamanak az eszközei vagytok, a' ki minekutánna némelly apró királyotskákat a' trónusrúl le-taszitott,[a] a' leg-nagyobb napkeleti részeken lévő tartománnyal akarna tetztzése szerént parantsolni.

Igen jól vagyon nálunk tudva, melly irtóztató gonoszságokat követtetek-el Japonban. Tizenkét féle vallás virágzott ott a' kereskedéssel egygyütt,

[a] Rautenstrauch hozzáteszi: die seine Nachbaren waren.

[1] A hieronymiták a XIV. században alakult szerzetesrend volt, főleg Spanyolországban terjedt el.

egygy bölts és mértékletes ország igazgató hatalom alatt ; ezen vallásoknak között úgy szolván testvéri egygyesség uralkodott ; Tik oda jöttetek és a' békételenség egész Jápont fel-forgatta;[a] Siam és Manillákban[b] szint azt tselekedtétek ; énnékem kötelességemben áll, hogy ez illyetén veszedelmes roszszat az országomtúl távoztassak. Én a' türedelmet szeretem, és benneteket ki-üzlek, mert türedelmetlen és békételenek vagytok. El-üzlek benneteket, mert magatok között meg nem tudtok egygyezni, és gyülölvén egygy a' másikát, meg-rontanátok népemet azon méreggel, melly benneteket enyészt. Én nem foglak benneteket tömlötzben zárattatni úgy, mint Tik Európában tselekesztek azokkal, kik a' ti módotok szerént gondolkozni nem tudnak[c]. Mink itt a' magunk vallásának méltóságát nem szoktuk a' hóhéroknak erejével fen-tartani ; mink ez illyetén fegyverekkel nem szoktuk az ellenvetéseket fel-bontani. Takarodgyatok, 's vigyétek másuvá fene esztelenségteket,[d] és bár valaha meg-okosodhassatok. A' szekerek, mellyek benneteket Makaóig fognak vinni, készen vagynak. Ruházatot és pénzt adok veletek az útra; katonák fognak biztos utazástok végett benneteket késérni, mert nem akarom, hogy a' kösség valamelly gyalázatos tselekedettel még jobban meg-motskollyon benneteket ; mennyetek és tegyetek Európában bizonyságot mind igasság szolgáltatásumrúl, mint pedig kegyelmezésemrül.

Evvel el-takarodtak ; és a' kereszténységet ezen alkalmatossággal ki irtatták örökre Khina, Persa, Tatár, Jápon, Jedus,[e] Török országbúl és egész Afrikábúl ; valósággal ez igen nagy kár. De nem mehet a' dolog másként, midőn az emberek magokat ollyas ételeknek tartyák, a'mellyek nem hibázhatnak, és meg nem tsalattathatnak.[f]

Requiescant in pace
per omnia saecula saeculorum

Amen

30.

1791 augusztus 11, Pest

Strohmayer Ignác könyvkereskedő jelentése Gotthardi Ferenchez

Beszámol Spissich János zalai alispánnal való bizalmas beszélgetéséről, az ország hangulatáról, az országos bizottságok munkájáról és más hírekről.

Sk. eredeti : O. L. Privatbibl. 11. fasc. 3. köteg.

Allergehorsamster Bericht.

Gestern abends um halb 5 Uhr biss gegen 7 Uhr war der Salader Deputirte Vice Gespann Spissich bei mir, und sagte mir gleich beim Eintritt, wie

[a] Rautenstrauch betoldása : Blut floss auf allen Seiten.
[b] Manilla, Laczkovics betoldása.
[c] Rautenstrauch : welche ihr Ketzer nennt.
[d] Rautenstrauch : grausame Narrheiten
[e] Jedus, Laczkovics betoldása.
[f] Rautenstrauch : Ein grosser Schade, aber so ist es, wenn man untrüglich und unfehlbar ist ! ! ! Rautenstrauch munkája ezzel végződik, a Laczkovicsnál olvasható latin befejezés nincs meg nála.

er sich biss zur Zeit in die Klup (so nante selber ihre maurerischen Zusammen Künffte) bei mir aufzuhalten wünschte.

Unter verschiedenen Discoursen sagte er mir: wie ein Bericht an Hof, mit der Versicherung der vollkommenen Zufriedenheit des Landes, grund falsch, ergangen seie, da er mich bei Ehren und Maurer-Worth versicheren könne, wie in allen Komitatern die grösste Unzufriedenheit in geheim hersche, und man nur eine Zeit abwartte, ob auf künfftiges Jahr ein Landtag ausgeschrieben werden würde oder nicht. Er versicherte mich, dass auf dem Fall künfftiges Jahr kein Landtag würde, eine Revolution heillig und gewiss erfolgen werde. Er sagte ferner, dass auf alle Fälle zur Einschränkung der monarchischen Willkühr eine Revolution unumgänglich nothwendig seie, und um so mehr, als der Hof einen nach den anderen für sich gewinnen bemühet und beflissen seie. Aber er s . . .[a] auf des Hofes Gnaden, wenn er solche mit Verrath und Verkauffung der ungarischen Rechte gewinnen solle. Seine Sache seie Aufrichtigkeit, was selbst der Kayser, ironisch oder wahr, — dieser seie ihm gleichgültig — gelegenheitlich der Deputation unter diesen Ausdrücken belobet habe: „Dieser (nemlich Spissich) ist mein Mann, dann er ist aufrichtig."

Er sagte mir, dass in der Klup beschlossen wurde, wie auf den öffentlichen Druck der Deputations Agenden,[1] lauth dem vornjährigen Diaetal-Schluss, dass alles gedruckt werden solle, gedrungen werden müsse, dann es wird zu wohl bemerckt, dass über alle diese Deputationen schon ferttige Hof Elaborata unterschoben werden wollen.[2] Er hat geschworen, dass ihm Gott nie gnädig sein solle, wenn er nicht selbst bei der ersten Erprobung dessen, mit lärmender Zuschrift alle Kommitaten hiergegen aufforderen würde. Er seie diesfalls schon mit denen meisten Kommitatern auf der Hut, und sie werden gewiss nicht zulassen, dass so schändliche, unterschobene Artikel, wie jene bei der vortheilhaftesten Zeit für Ungarn ferners geschmiedet werden sollen.

Weithers seie in der Klup viell pro et contra gestritten worden das Urbarium in Ungarn ganz aufzuhöben und zwar aus dem Grund: der Edlmann in Ungarn ist über den Grund seiner Besizung ein unumschränkter Herr.[3] Er soll und kann mit seinen Inquilinen einen freywilligen Kontrackt schlüssen und fest sezen, ohne dass sich der Staat, ausser bei Klagen des von dem Grundherrn nicht haltenden Kontrackts, einzumengen habe. Zum besten der Agricultur könnten zu solchen Kontracten mehrere Jahre fest gesezet werden.

Über die gewiss nicht anderst als gefliessentlich so ungeräumte Trennung der Deputirten zu dieser oder jener Deputation, sind alle Kommitater sehr aufmercksam, und seie die Entschuldigung deren Barones Regni über ihre diesfällig angezeigte Kränckung sehr kühl, nemlich: dass der Monach sehr vielle ihrer Unruhe und Notirung wegen gar nicht zu die Deputationen zu

[a] Az eredetiben rövidítve, értsd: sch...se.

[1] Az 1790/91-es országgyűlés által kiküldött bizottságok tárgyalásaira céloz. Vö. Sándor Lipót nádor 1791. aug. 13-i jelentésével: *Sándor Lipót iratai*, 448. l.

[2] Az országgyűlési rendszeres bizottságok munkáiról szólva, a jelentésnek ezt a részét Mályusz Elemér is idézi (*Sándor Lipót iratai*, 118. l.), helytelenül úgy értelmezve, hogy a megyék attól féltek, a reformjavaslatok túl radikálisak lesznek majd. (Vö. Bevezetés II. fejezet.)

[3] A nádor már idézett jelentésében szintén kitért az úrbéri bizottság tárgyalásaira, mondván: azt ajánlottam, hogy könnyítsenek a paraszt helyzetén; a megyék ugyan nehezen fognak beleegyezni, de a mostani helyzetben ez feltétlenül szükséges. *(Uo.)*

lassen wolte und belobte Herren diese notirten nur einzuschieben getrachtet haben.

Endlich hat er mir in höchsten Vertrauen entdecket, dass alle Deputirten Vice Gespänne ihre besondere heimliche Zusammenkünffte von Zeit zur Zeit halten, auf alles genau acht geben, und alles ihren Vertrautesten in Kommitatern berichten.

Um dieses und hinkünftiges zu entlocken, musste ich mich der mir mündlich von Herrn Pollizey Director von Pertzel[1] ertheilten Erlaubnuss in Nahmen wailand Sr. M. des Kayser Josephs II. bedienen, und mich Erzfeind der Monarchie bezeigen, worzu das an mir ausgeübte Warhafft ungerechteste Betragen Sr. höchst seeligen M. Josephs II. viell beiträgt und mir alles zutrauen gewinnen macht. Solle aber der jezt glorreichest regirende a. h. Monarch diese Arth nicht zu billigen geruhen, so erbitte mir die Belehrung.

Überhaubt glaube ich sicher mehr Vetrauen und eine geheime Instruction zu verdienen. Jedoch nur auf den Fall, wenn mir dieses Monath geholffen wird, sonst bin ich Wahrhafft verlohren.

Der Vice Gespann des Gömörer Kommitats Szatthmary,[2] so bei mir in Quartier und Kost stehet, und die a. h. Resolution seiner Deputation wegen, worzu er vorgeschlagen worden ist abwartet, sagte mir gestern Abends, dass es höchste und dermahlen die beste Zeit wäre das Land zur Redimirung der Insurrection ganz unthätig, ja sicher selbst zum grossen Schaden des Landes verwendet werden müste, das Land dahero endweder zu diesem Ziel ihre Mannschafft stellen und die Friedenszeiten alljährlich zu die nöthigen Kriegs-Übungen an die betreffenden Regimenten abschicken, oder aber mit einer gewissen annehmlichen Tax redimiren müste. Er sezet alles darauf, dass das Land die Redimirung der Mannschaffts Stellung besonders aber zur jährlichen Kriegsübung vorziehe..

Pest *den* 11-*ten* August 1791.

Ignaz

Zu Grosswardein ist ein Bild über die Restauration herausgekom*m*en, auf welchen ein Karre, so von denen zwey Vice Gespännen, einer mit Ochsen Geweich, der andere mit Esels Ohren bestant stehet. Der Teleki ein grosser hagerer und schwarzgalligter Mann ist der Kutscher, die helfte des Körpers deutsch, die helfte ungarisch gekleidet, der Karre ist voll mit Menschen, die rothe Hosen und grüne Hemder haben, sind aber alle ohne Köpf. Die aus den benachbarten Kom*m*itatern stehen herum und lachen von Herzen. (Abschrifft des Grosswardeiner Professor Szerdahely Berichts.)[3]

[1] Perczel Sándor, II. József alatt pest-budai rendőrfőnök (l. Marczali Henrik, *Magyarország története II. József korában.* III. Bp. 1888, 289. l.). Strohmayer ugyanis már II. József alatt is a denunciánsok közé tartozott, s 1789-ben sikerrel játszotta az agent provocateurt szabadkőműves testvérei és néhány felvidéki nemes ellen. (L. *uo.* 291. l.)

[2] Szathmári Király Miklós (1744 ?—1818), Gömör megye első alispánja, aulikus. Lipót király is a „megbízhatók" közé sorozta. (L. *Sándor Lipót iratai*, 436. l. és Forgon Mihály, *Gömör—Kishont vm. nemes családai.* II. Kolozsvár, 1909, 258. l.)

[3] 1791. július 5-én iktatták be Nagyváradon Teleki Sámuel gr. erdélyi kancellárt Bihar megye főispáni székébe. Az erősen ellenzéki megye 1790 áprilisában nem fogadta el Telekit, aki II. József alatt is, de később is mindig az udvar oldalán állt. Még szállást sem adtak neki Váradon, s Luby Károly alispán indítványára elhatározták, hogy „sub poena infamiae senki gróf Telekinek látogatására ne menjen". A megyegyűlésen pedig ilyeneket kiáltottak neki: „menjen az imperiumba, ha imperialis gróf, a nagy apja is

31.

1791 augusztus—december

Martinovics bizalmas jelentései, följegyzései, a jezsuiták és illuminátusok magyarországi titkos szervezkedéséről és az ellenük foganatosítandó rendszabályokról

Martinovics pár nappal az uralkodói kihallgatás után (l. 418. l.), augusztus legelején, Bécsből visszatért Pestre. Gotthardi azzal bízta meg, hogy igyekezzék fényt deríteni a magyarországi titkos társaságok működésére. (Gotthardi szeptember 12-i jegyzékében l. 446. l. (Vö. Bevezetés,). Alábbi jelentéseiben ennek a megbízatásának tett eleget.

a.)

1791 augusztus 24, Pest

Martinovics jelentése Gotthardi Ferenchez a magyarországi jezsuita-teokratikus párt céljáról, szervezetéről, tagjairól és működéséről

Gotthardi másolata : St. A. Vertr. A. 60. fasc. Gotthardi 682. sz. jelentésének melléklete

Martinovics első jelentését névtelenül, idegen kéz írásában juttatta el Gotthardihoz. Gotthardi a jelentést lemásolta s úgy terjesztette föl Lipót királyhoz ; áradozó szavakkal dícsérte a „rendkívül fontos" jelentést, elragadtatással szólt annak „ismeretlen" írójáról, s megígérte, hogy igyekszik kinyomozni, ki az.

Rapport

Den 24. August 1791 in Pesth.

Ich brauchte wenigstens 20 Täge, um mich in die Gesinnungen dieser Nation hinein zu studiren, denn obschon sie nicht viel zurückhaltend ist, so besizt sie doch einen Stolz, niemanden in ihre Gesellschaft zu lassen, der nicht viel Aufwand machen kann, oder dessen Geburt nicht gross ist.

Ich entdekte indessen drei Partheien, deren jede dem Staate schädlich werden könnte, und auch jezt durch Verbreitung ihrer Meinung wirklich schadet. Die erste ist die jesuitische Theocratie. Ich hätte mich gerne in

---

eladta Erdélyt". (Mindezekre l. Keresztesi József naplóját : *Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII. század végén.* Pest, 1868, 216. s köv. l.) 1791-re azonban erősen megváltozott a politikai helyzet, s a megye nemességének egy része valósággal tüntetett loyalitásával. Várad „példa nélkül való pompával fogadta" Telekit, „a midőn azok, kik ezelőtt esztendővel minden illetlenséget elkövettek rajta, legjobban mászkáltak előtte a porban. Ki volna az az értelmes magyar, a ki ne szégyenlené nemzetének desultorius characterét ?" — írta naplójába Keresztesi. *(Uo.* 353. l.) A tisztújítás során Péchy Imrét Luby helyébe első alispánná választották, másodalispánná pedig Beöthy László lett. — Hogy azonban mindez a hangulatváltozás csak látszólagos volt, s a megye nemessége és paraszti tömegei továbbra is ellenzékiek voltak, azt bizonyítják a Strohmayer jelentésében foglaltak. (Egy ugyanekkori, Telekire írt gúnyverset közöl Keresztesi is : *i. h.*) — Szerdahelyi Antal († 1815), a nagyváradi jogakadémián a magyar polgári ésbüntetőjog professzora. (L. Bozóky Alajos, *A nagyváradi kir. akadémia százados múltja.* 1788—1888. Bp. 1889, 87. l.)

diese Gesellschafft aufnehmen lassen, um ihre Geheimnisse, die einen Bezug auf die Regierung haben, erfahren zu können, aber ich bin für diese Gesellschafft zu jung ;[1] ich fand aber einen andern, der diese Rolle treu übernahm und ausführte. Dieser sagte mir folgendes von der oberwähnten Gesellschafft : die theocratische Gesellschafft in Ungarn machte sich zum Endzwek, eine ewige Unruhe im Lande zu unterhalten, folglich unter dem Vorwand der Aufrechthaltung der Religion, die Bigoten wider die Protestanten aufzuhetzen, die Erziehung der Jugend nach ihren Endzwek zu veranstalten, und die Oesterreichische Monarchie durch Trennung einiger Länder in die äusserste Gefahr zu setzen ; denn sie glauben, dass durch diese Mittel endlich der Monarch bewogen wird, die Jesuiten wieder ein zu führen, damit sie beim Hofe die jesuitische Theocratie ausüben können.

Diese Gesellschafft behandelt nichts schrifftlich, um niemals entdekt zu werden. Sie ist seit 2 Jahre im Einverständniss mit dem berühmten Van Eupen in Niederlanden[2], und mit Lipsky in Pohlen,[3] sie wechselt keine Briefe, sondern schikt immer ein geschiktes Mitglied, welches sich durch gewisse Zeichen zu erkennen giebt, und sodann die Aufträge der fremden theocratischen Gesellschafft mittheilt. Die ersten Glieder Zunft nennen sich Superilluminaten, Cosmophoros oder Weltbeherrscher, Weltträger. Bei der Aufnahme muss der Recipient auf die päbstlichen Grundsätze schwören, er muss den ewigen Hass gegen den jezt regierenden Monarchen und den Thronfolger schwören. Die Christen werden von dieser Gesellschafft hulti pro Christo, die Demokraten hulti pro humanitate, die Aristokraten und Monarchen Diener der Superilluminaten genannt. Niemals kommen mehrere als fünfe zu den Berathschlagungen zu sammen, um kein Aufsehen zu machen. Das Haupt dieser Gesellschafft hält bei einer Berathschlägung eine kleine Weltkugel in der Hand, sonst haben sie keine Ceremonie. In Ungarn wirken sie unmerklich durch Urminy[4] und Brunszwik[5]. Aber weder einer noch der andre wissen die Existenz dieser schädlichen Gesellschafft. Der Brunszwik ist ein ehemaliger Schüller des jetzigen Meisters dieser Gesellschafft, Herrn Abt Mako,[6] und folgt dahero diesen schädlichen Mann in allen Schullenanstalten, ohne zu wissen, wohin man ihn führe. Denn ihre Hauptabsicht ist, die Erziehung der Jugend nach ihren Absichten nach und nach zu leiten. Ihre gröste Stüze ist der Bischof in Grosswardein,[7] der vermög seiner Einfalt, alles thut

[1] Az itt elmondottakra vö. Martinovics 1794. aug. 9-i, a bécsi vizsgálóbizottság előtti vallomását, ahol azt állította, hogy fölvették a jezsuita pártba és annak egy ülésén is résztvett. (II. k. 39. l.)

[2] Van der Eupen, az 1790-es belga nacionalista mozgalom egyik vezére. Annak, hogy a magyarországi jezsuitákkal összeköttetésben állt volna, nem találtam nyomát.

[3] Lipski volt az, aki a jezsuitarend visszaállítása érdekében még a pápánál is lépéseket tett. (L. *Ephemerides Budenses*, 1791. II. 119. l.)

[4] Ürményi József személynök.

[5] Brunszvik József gr. (1750—1827), szeptemvir, Pest megye adminisztrátora, az udvar híve. Gabelhofer abbé jelentése szerint : nemcsak értelmes, de nagytudású ember is, aki alkalmas volna a nádor mellett a főtanácsadó tisztét betölteni. (1790. nov. 19-i jelentése : O. L. Privatbibl. 11. fasc. 4. köteg.)

[6] Makó Pál, volt jezsuita szerzetes, a pesti egyetem tanára, a Helytartótanács tanulmányi osztályának előadó tanácsosa. Ahogy láttuk Martinovics — nem alaptalanul — nagy részt neki tulajdonította, hogy a pesti egyetemre való pályázata nem sikerült. L. 415. l.

[7] Kalatay Ferenc (1722—1795), 1787-től nagyváradi püspök. Fessler Ignác Aurél, aki az 1780-as évekből, galiciai tábori főpap korából ismerte, jezsuita-barátnak jellemezte önéletrajzában. Lipót király szerint „megbízhatóságához" kétely nem fér, de

was ihm der Abbé Güsmann, ehmaliger Lehrer in Wien,[1] einflöst. Sie unterstüzt, dem Scheine nach, öffentlich die Aristokraten, und unter der Hand die Demokraten, damit dadurch eine Collision entstehen soll. Sie nehmen keinen in ihre Gesellschafft auf, der nicht vierzig Jahre alt, und nicht ein Gelehrter ist. Sie hassen den Kanzler[2] und den Judex Curiae[3] sehr, weil sie die treue und die Annhänglichkeit dieser Männer an den Monarchen noch nicht zerstören können. Sie wirken unmerklich auf den guten Primas,[4] damit er die Mönche unterstüze. Dieser Tägen hezten sie einen gewissen Jaszay und noch mehrere Aristokraten auf ; diese schrieen bei der Installation des Palatinus, dass man ihn zum Jurament verhalten soll. Auf die Nacht beim Primas im Saal schrien sie wieder. Die Wache und der Palatinus lies diese gleich abtretten.[5] — Jezt gaben sie sich die äuserste Mühe, den Hofrath Pasztory[6] auf ihre Seite (dem diese Gesellschafft als einem Haupt Demokraten erkennt) zu bringen, damit dieser, nach ihren Wunsch, jesuitisch theokratische Leute beim Schulwesen anstelle. — Dieser thut es auch gerne, weil er wider die Aristokraten aufgebracht ist, welche alle protestantische Ober-Schuldirektores abgesezt haben. Sie verfolgen alle, die unter der Josephinischen Regierung beim Schulwesen angestellt sind.[7] Einige Theokraten verschworen sich, dass sie den Professor Delling in 5Kirchen so lang verfolgen werden, bis er nicht verjagt wird, weil er einmal auf der Kanzel öfentlich behauptet hat, dass die Ungarn ohne Haus Oesterreich ganz verwildert schon wären, dass sie also diesem Hause ihre Bildung zu verdanken haben.[8]

---

veszélyes ember vallási fanatizmusa és türelmetlensége miatt. (Életrajza : Keresztúri József Alajos, *Compendiaria descriptio fundationis et vicissitudinum episcopatus et capituli M. Varadiensis.* Nagyvárad, 1806, II. 176—186. l. és a bécsi *Magyar Hírmondó* VIII. szakasz (1795) 5. sz. (július 17.) 81—89. l. Fessler jellemzése : *Dr. Fesslers Rückblicke auf seine siebzigjährige Pilgerschaft.* Breslau, 1824, 188. l. ; II. Lipót jellemzése : *Sándor Lipót iratai*, 455. l.)

[1] Güssmann Franz (1741—1806) osztrák jezsuita. Wurzbach adatai szerint rendje feloszlatása után előbb Lembergben, majd 1787-től a bécsi Theresianumban volt a kísérleti fizika tanára. Kalatay váradi püspökkel való kapcsolatairól semmit sem tudunk. *(Wurzbach,* VI. 21—22. l. ; munkái : *Sommervogel,* III. 1921—22. h.)

[2] Pálffy Károly gr.

[3] Zichy Károly gr.

[4] Batthyány József gr.

[5] Erre vonatkozóan nem találtam adatot. A nádor főispáni beiktatásán történt közbekiáltásról Gabelhofer tesz említést egyik jelentésében. Felsorolva a pesti szabadkőműves páholy tagjait, egy bizonyos Nemes nevűnél az alábbi megjegyzést olvassuk : „der tolle Schreyer im Komitate, der auch die Sottise begieng, bey Installation des Prinzen Palatinus das Jurament zu fodern." (1791. dec. 15. : O. L. Privatbibl. 11. fasc.)

[6] Pászthory Sándor, ekkor még kancelláriai tanácsos. Kohlmayer ügyvéd nem sokkal korábban így jellemezte : „Zweydeutiges Wesen." (1791. ápr. 6. : L. O. Privatbibl. 11. fasc. 15. köteg.)

[7] Az 1790 : 26. tc. értelmében a protestánsok visszanyervén iskoláik autonómiáját, a protestáns vallásúakat elbocsátották a tanügyi szolgálatból. L. 361 l.

[8] Deling János (1764—?) a pécsi egyetem bölcselet-tanára, bajor származású volt. Münchenből illuminatus volta miatt kellett elmenekülnie, s Van Swieten neveztette ki Pécsre, 1788-ban. 1790-ben följelentették, hogy materialista tanokat hirdet, s hosszas vizsgálatok után 1795-ben állásától fel is mentették. A vizsgálóbizottság egyik tagja már 1790-ben azt jelentette : Delinget főleg német volta miatt gyűlöli az ifjúság. A Martinovics által itt említett kijelentés azonban nem szerepelt az ellene emelt vádak közt, — ez persze nem jelenti azt, hogy az nem hangzott el. (Deling életrajza és munkái: *Szinnyei,* II. 760. h. — A vizsgálatokat, elbocsátásának körülményeit részletesen ismerteti : *Sándor Lipót iratai,* Iratok, 199. sz.)

Dieser Tage wurde von dieser Gesellschafft beschlossen, Zetteln anzuschlagen, durch welche jedermann zur allgemeinen Protestation aufgefordert hätte werden sollen wider die Bedingnisse des Friedens mit die [!] Türken.[1]

Die Hauptstärke dieser Gesellschafft ist in dem, dass man ihr Vorhaben und ihre Glieder niemals durch hinlängliche Dokumenten überweisen kann.

Ich hoffe noch wichtigere Sachen Euer Hochwohlgebohren liefern zu können. Sie brauchen meinen Namen nicht zu nennen, denn ich verlange gar keine Belohnung, weil ich meinem Monarchen alle möglichst beste Treue schuldig bin.

Dieses wurde in der grösten Eile bei der Nacht geschrieben, so wie es ihm von einem Mitgliede ausgesagt worden ist, welches in der Meinung ist, dass ich in meinen 40sten Jahre, folglich nach 8 Jahren, auch mich in diese Gesellschafft oder ungeheure Zunft werde annehmen lassen.

b.)

1791 szeptember 7, Pest

Martinovics jelentése Gotthardi Ferenchez a budai „jezsuita-páholy" üléséről.

Gotthardi sk. másolata: St. A. Vertr. A. 60. fasc. Gotthardi 688. sz. jelentésének melléklete.

Rapport

Pest den 7-ten September 1791

Ich zweifle nicht, dass Ewer Hochwohlgebohren meinen ersten Rapport[2] erhalten haben. Ich war seitdem wiederum fleissig in meinen Nachforschungen gewesen. Die jesuitische Theokraten geheime Gesellschaft,[3] hat den 5-ten eine Konferenz abgehalten, welche im Hause des Herrn Boros Palatinal Kanzlei-Direktors[4] geschah: denn so oft eine Konferenz von dieser Gesell-

[1] Az 1791. aug. 4-én kötött szisztovai békét érti, melyben II. Lipót minden területi hódításáról lemondva, csak a Vaskaput tartotta meg.

[2] L. *a)* alatt.

[3] Az itt elmondottakat vö. Laczkovics János 1792. ápr. 10-i jelentésével: *Iratok* 49. sz.

[4] Rákosi Boros Lajos kancelláriai tanácsos 1790 vége óta a nádor irodaigazgatója, exponáltan katolikus köznemesi család sarja. Hatan voltak fiútestvérek, s ebben az időben mind a hatan vezető állásban voltak. (István szombathelyi kanonok, Ferenc Vas megye első alispánja, Sándor jászkún-főkapitány, Ádám tábornok és József helytartótanácsos). Lipót király valamennyiőjüket „megbízható, becsületes" embernek jellemezte, s tanácsolta fiának, a nádornak, hogy különösen irodaigazgatóját vonja be a fontosabb ügyek megbeszélésébe. A nádor mindvégig bizalmas hívei közé számította, s 1794—95-ben, a jakobinusok elleni rendőri, majd bírói eljárások során a legtitkosabb és legbizalmasabb ügyek elintézését is rábízta. (Életrajzát nem ismerjük. Lehetséges, hogy a *Szinnyei*, I. 1242. h. említett Boros Lajos, aki 1757-ben II. éves joghallgató Nagyszombatban, azonos vele. — Lipót véleménye: *Sándor Lipót iratai*, 439. l. — Az 1794—95-ös per alatti megbízatásaira l. III. k. A Boros testvérek klerikális magatartására l. 302. l.) Mindezek alapján a Martinovics jelentésében írottak teljesen valószínűtlenek. (Sem *Abafi*, sem *Jancsó* nem tud még arról sem, hogy szabadkőműves lett volna.) Lipót király nem is vehette komolyan a róla írottakat (idézett jellemzése megírásakor már ismerhette ezt a jelentést, l. *u o.* 432. l.), Gotthardi azonban készpénznek vette. Martinovics jelen-

schaft gehalten wird, so oft wird auch der Ort geändert.[1] Die Loge fieng um 8 Uhr Abends an ; der Präsident war der Abt Mako ; der erste Vorsteher der Domherr Szerdahely ,[2] der zweite war der Boros ; die übrigen zwei kenne ich nicht ; denn nur fünfe erscheinen bei einer Loge, um kein Aufsehen zu machen.

1°, Nach Eröffnung der Loge schwuren alle des jezt regierenden Monarchen und seines Thronfolgers Unterjochung, in Namen der drei Propheten (wie die Gesellschafft sich ausdrückte) Moises, Christus und Muhamet.

2°, Wurde ausgeruft : Es leben alle unsre Brüder und Van Eupen, alle unsre Kinder, Illuminaten und Aristokraten, die wir zu unserem Entzweck aufopfern werden.

3°, Wurde ein fremder jesuitischer Theokrat oder Superilluminat aus Pohlen, ein Haus-Kapitain von der Fürstin Jablonowsky Vajvodin Braczlawska[3] hinein gelassen, den die Loge von Warschau des berühmten Lischki[4] mit wichtigen Aufträgen abgesandt hat. Dieser wandert hier noch herum, und hat schon mehr als fünf Wohnungen geändert. Er erzählte der Loge, wie weit die jesuitische Superilluminaten in Pohlen die demokratische Parthei gegen die aristokratische, und diese gegen jene aufgehezt haben, um eine allgemeine Gährung hervorzubringen. Er sagte, dass auch das Nämliche in Litau geschehen wird. Er sezte endlich hinzu, dass man dort hoffe den König von Pohlen[5] von allen Drohungen der benachbarten Monarchen auf eine sichre Art zu befreuen, wenn er die Herstellung des Jesuiten-Ordens von dem Pabste fordern will. Dieses ist selbst von dem Kardinal-Kollegium in Rom so veranstaltet worden.

4°, Die Ofner Loge erwiederte diesem Abgesandten, sie hätten bei der künftigen Studieneinrichtung durch die Deputirten, deren alle (Szécseny, Pronay und Podmaniczky ausgenommen) Jesuiten sind,[6] gute Anstalten

---

téséhez írt kísérő soraiban ugyanis Borosra vonatkozóan ezt olvassuk : „Erinnern sich Er. M. noch, wie ich in Presburg bei der Krönung erschrak, als mir E. M. die a. h. Gnade zu eröffnen geruhten, dass Boros zu Sr. Königl. Hoheit den Palatinus in Dienste komme? Nun macht dieser Heichler so gar den 2-ten Vorsteher von dieser verdammlichen Brut." (St. A. Vertr. A. 60. fasc. 688. sz.)

[1] 1791. novemberében Gabelhofer azt jelentette, hogy a jezsuita párt felváltva Makónál és Pray Györgynél, a historikusnál tartja összejöveteleit. (Kelt nélk. jelentése : O. L. Privatbibl. 11. fasc. 4. köteg.)

[2] Szerdahelyi György (1740—1808) volt jezsuita szerzetes, majd a pesti egyetemen a széptan és szónoklattan tanára 1784-ig. 1790-ben a budai gimnázium igazgatója. Ebben az időben a Helytartótanács tanulmányi bizottságának assessora és váci kanonok. (Életrajza, munkái : *Szinnyei*, XIII. 805—808. h. és Gabelhofer jelentése, 1790. június 3. : O. L. Privatbibl. 11. fasc. 3. köteg.)

[3] Jablonowski Jan hg. braclawi vajda volt, de fiatalon meghalt 1764-ben. Özvegye, Sapieha Anna Mária grófnő, élénk részt vett a 80-as évek társadalmi életében, sokat utazott, nagy gondot fordított könyvtára és természetrajzi gyüjteménye gyarapítására. (Wurzbach, X. 4. és 5. l.) Valószínűleg róla van szó.

[4] Valószínűleg azonos Litzky galiciai érsekkel, akiről 1794-ben a bécsi vizsgálóbizottság előtt is megemlékezett. (II. k. 155. l.)

[5] II. Szaniszló lengyel király (1764—1795. A Poniatovski családból.) Az ő uralkodása idejére esik Lengyelország háromszori felosztása.

[6] Az 1790/91-es országgyűlés 67. tc.-ke által kiküldött tanulmányi bizottságnak Széchényi Ferenc nem is volt tagja. A bizottságban különben a Martinovics által említett Prónay Gábor br. gömöri főispánon és Podmaniczky József br. helytartótanácsoson kívül a következők voltak : Ürményi személynök (a bizottság elnöke) ; Mándich Antal prisztinai püspök ; Szabó András novi püspök ; Brunszvik Antal gr. helytartótanácsos ; Török Lajos gr., a kassai tankerület főigazgatója ; Novák Chrysostom bakonybéli apát ;

getroffen, dass die jesuitische Erziehung eingeführt werde. Sie hoffen auch, dass die Rojalisten nach und ganz durch die Demokraten, welche in Ungarn schon Wurzel gefasst haben, ganz aufrieben werden. Sie rühmten sich, dass sie den Vicegespann Lubi[1] Illuminaten und den Haupt Wiener Illuminaten Professor Kreil,[2] auf ihrer Seite hätten. Diese sind in der Meinung, dass auch die Theokraten wahre Illuminaten und Demokraten sind.

5°, Rühmten sie die Anstalten des Erzbischofs Kolonics,[3] der schon einen exJesuiten als Sittenlehrer in Coloczer Seminarium wider die Bulla des Pabsten Ganganelli,[4] angestellt hat.

6°, Sie erzählen, dass die Protestanten in Ungarn durch die Theokraten heimlich geleitet, als Demokraten sich mit der preussischen Nation vereinigen werden, um die französische Constitution ein zu führen, wenn man ihren Bischöfen auch solche Gütter wie die katholischen Bischöfe haben, nicht geben wird.

7°, Der pohlnische Gesandte gab zu Ende den Präsidenten etwas versiegeltes in die Hand, und er erhielt auch etwas solches zurük, mit diesen Worten: Accipe verum lapidem philosophorum et perente [?] reges atque populum virga regni nostri. So wurde die Loge geschlossen.[5]

Somogyi János nádori ítélőmester; Luby Károly Szatmár megye alispánja; Vay István, a diétán Szabolcs megye követe (református!); Melczer László, Borsod megye alispánja és Péchy Mihály, Kisszeben város országgyűlési követe. — Hogy a protestáns vallású delegátusok a jezsuitákhoz húztak volna, enyhén szólva, valószínűtlen. Azt még elhinnénk róluk, a diétán tanúsított viselkedésük alapján (Martinovics pár sorral lejjebb állítja), hogy a dinasztia ellenségei közé tartoztak. Még Török főigazgatóról, meg Melczer alispánról is feltételezhetjük ezt. Viszont a püspökökről, Brunszvikról és Somogyiról ez nem hihető.

[1] Hogy Luby Károly alispán illuminátus lett volna, — lehet, de igazolni nem tudom. Arról sem tudunk, hogy szabadkőműves volt.

[2] A bajor származású Kreil Antal, a pesti egyetem tanára valóban illuminátus volt. Viszont nem sokkal Martinovics jelentése előtt Gabelhofer Gyula, a pesti egyetemi könyvtár igazgatója, Kreil szabadkőműves testvére és az udvar besugója, azt jelentette róla, hogy erősen jezsuitaellenes. (Kreil életrajzára, Gabelhofer jelentésére l. II. k. 156. l. 8. jegyz.) Gotthardi kétszínű és veszélyes embernek tartotta őt *(uo.)*, ezért a későbbiekben megbízta Martinovicsot, hogy különösen ügyeljen rá. (Gotthardi jelentése II. Lipóthoz, 1791. okt. 23.: O. L. Privatbibl. 14. fasc. 6. köteg.) Martinovics róla szóló további jelentéseire l. a *h)* alatti iratot.

[3] Kolonics László gr. kalocsai érsek, akit Lipót király 1791 augusztusában elsők közt említett az udvar szempontjából megbízhatók közt. (L. 271. l. 1. jegyz.)

[4] XIV. Kelemen pápa (családi nevén Ganganelli) 1773-as, a jezsuita-rendet feloszlató bulláját érti.

[5] Érdekes elolvasnunk Gannay Jánosnak ugyanekkor, 1791. szept. 8-án Pestről kelt jelentéséből az illuminátusokról szóló részt, mely nem éppen egyezik azzal, amit Martinovics ebben és következő jelentéseiben mond. „Die Freymaurer, — írja Gannay — besonders die Branche der Illuminaten, zittern und beben wegen den Massregeln, die man ihrem eigenen Vorgeben nach, zu ihrer Ausrottung und Unterdrückung soll genommen haben. Es hat ihnen jemand die Nase gedreht, dass ihnen der jüngste Tag bevorstehe, wo alle ihre Werke der Finsterniss geoffenbaret werden sollen. Man hat diese Sage mit so albernen Zusäzen begleitet, dass ich wirklich Bedenken trage, sie hier niederzuschreiben. Sie fürchten, dass dieser Orden nicht beim künftigen Landtag unterdrüket werde. Hier zu Ofen ist keine Loge mehr, die zu Pest hingegen sollte wirklich aufgehoben werden; entweder weil sie, wie ich es sicher weiss, nach gar keinen Zweck arbeiten, oder weil der unbekannte Zweck, den sich doch einige vorstellen, nicht von der Art ist, dass der Staat dabey gleichgültig seyn könnte. Der müssige geschäftslose Piarist Schafrath, der sich mit allen Ordens-Zeichen verschiedener Grade behängt, sollte zu andern nüzlichen Berufsarbeiten seines geistlichen Standes angeweisen werden; denn in der Loge macht er wirklich nur den Diabolum Rotae. Ich habe neulich gesagt, dass ich

Gotthardi szeptember 12-én továbbította a jelentést Lipót császárhoz. Ahogy kísérő soraiban írta, egyre valószínűbbnek látja, hogy ezt és az előző jelentést is Martinovics küldte. „Die Schrift des Rapports ist zwar nicht von Martinovics, doch befinden sich einige kleine Korekturen in selber, welche ganz der Martinovicsischen Handschrifft ähnlich sehen. Hier schlüsse ich Er. M. das Kopert bei, wovon die Adresse von der nämlichen Hand ist, welche den Rapport geschrieben hat. Unter dieser und noch 3 andrer Kaufleute Adresse, pflege ich meine geheime Korrespondenz laufen zu lassen. Es versteht sich, dass der Einschluss an mich meine Addresse enthält, und insbesondre versiegelt ist. Da mir ferner bekannt ist, dass ich den Prof. Martinovics diese Addresse mit den Bedeuten vor seiner Abreise übergab, dass wenn er Dinge von besonderer Wichtigkeit in Erfahrenheit bringen sollte, so soll er sich dieser Kaufmanns Addresse bedienen." Különben már írt Martinovicsnak, hogy közölje, ő-e a szerzője ennek a két „igen fontos" jelentésnek. Megírta azt is, hogy ha ő a szerző, — ahogy bizonyosra veszi — folytassa jelentéseit szorgalmasan, „nem lesz kára belőle." (St. A. Vertr. A. 60. fasc. 688. sz. jelentés. — Vö. 449. l.)[1]

c.)

1791 szeptember 17, Bécs

Martinovics levele Gotthardi Ferenchez.

Előző két jelentése fontosságáról; a jelentések megírásában és elküldésében nagyon óvatosan kell eljárnia, mert a jezsuiták éberen vigyáznak ; egy régi lembergi ismerőse révén sikerült a magyarországi jezsuiták titkos szervezetéhez közel férkőznie; a jezsuiták mindenképpen meg akarják akadályozni, hogy elnyerje a pesti egyetem tanszékét ; kéri, személyét tartsák titokban.

Sk. eredeti : St. A. Vertr. A. fasc. Gotthardi 693. sz. jelentésének melléklete.

Hochwohlgeborner Herr K. K. Rath !

Ich habe Dero wertheste Zuschrift richtig erhalten,[2] die mich versicherte dass Sie meine Rapports richtig erhalten haben. Dass Sie meine Nachrichten

über Maurerey überhaupt und über die hungarische insbesondere Aufschlüsse zu geben weiss, aber verlangen Sie nicht, dass dieses schriftlich geschehen soll. Sie werden die Gründe meiner Zurückhaltung zu seiner Zeit selbst billigen." (St. A. Vertr. A. 60. fasc. Gotthardi 687. sz. jelentésének mellékl.) — Schaffrath Lipót br. (1734—1808), piarista szerzetes, a pesti Kegyesrendi gimnázium igazgatója, cenzor, a pesti szabadkőműves páholy nagymestere. (Életrajzi adatai : *Szinnyei*, XII. 314—315. h.) Gotthardi 1790. őszén így jellemezte az uralkodónak : Schaffrath, a pesti iskola igazgatója, mindennapos vendég Fekete grófnál, bizalmas viszonyban van a két Orczyval és Podmaniczky helytartótanácsossal. (Kelt nélküli jelentése : O. L. Privatbibl. 13. fasc.). Szalkay Antal pedig 1790. okt. 8-án azt jelenti róla, hogy ő is tagja a porosz királlyal tárgyaló ellenzéki vezetőségnek, s érintkezésben állt Hompesch báróval, aki porosz részről a tárgyalásokat közvetítette. *(Uo.)* — Gannay Jánosnak, a jelentés írójának személyéről csak annyit tudunk, hogy II. József alatt a pécsi kerületben volt Districts Ober-Ökonom. A besúgók közé Gotthardi szervezte be. (L. jelentését, 1791. július 15. : O. L. Privatbibl. 14. fasc. sz. nélk.)

[1] Kísérőjegyzéke végén Gotthardi nem mulasztotta el megdícsérni önmagát, hogy ilyen kitűnő bizalmi embere van. Bár nem az övé az érdem, — írta — hanem őfelségéé, „weil E. M. mir gestatten, nicht nur verschiedene Bittschriften einzureichen, sondern auch schon manche von mir vorgeschlagener brodloser Mensch eine Antellung erhielt." Hogy használhasson uralkodójának, mind több és több emberrel ereszkedik majd beszédbe, de azért ne aggódjék őfelsége. Előbb ugyanis beszélgetés közben megvizsgál mindenkit, s bizalmasabb kapcsolatba csak azzal lép, aki „becsületesnek, hűnek és józan ítéletűnek" bizonyul.

[2] Vö. Gotthardi szept. 12-i felterjesztésével a lap tetején.

für wichtig halten, wundert mich nicht, denn sie sind es auch. Geheime Versammlungen können unmöglich mit dem Zwek des Staats übereinstimmen, und da sie verborgen arbeiten, so können sie ganze Generationen umschmelzen, und den Staat selbst dem privat Interesse solcher Zunft ganz aufopfern. Einige Monarchen waren zu wenig auf solche geheime Gesellschaften aufmerksam, andere aber verfolgten sie öfentlich und streng, wodurch das Übel noch mehr zunahm. Ich werde Ihnen mit der Zeit einen Aufsaz überschiken, wie man die jesuitische Theokratie und die Illuminaten, ohne sie öfentlich anzugreifen, ausrotten könne.[1] Wundern Sie sich nicht, dass ich meine Nachrichten mit fremder Hand und ohne Überschrift expedirt habe, die Wachsamkeit der jesuitischen Theokraten in Ungarn fordert auch von mir die äusserste Behutsamkeit, ohne welcher ich niemals sie ganz entdeken werde können, und der Staat bleibt dadurch dem Gifte dieser Zunft, in welche bishero niemand hat eindringen können, aufgeopfert. Die Rapports wurden durch einen jungen Burschen und meinen Verwanden, der kein Wort Deutsch kann, geschrieben, dahero weis dieses Geheimniss niemand.

Da die Einhändigung dieses Briefes sicher ist, so nehme ich mir die Freiheit etwas die Art auf welche ich diese entdekungen gemacht habe näher zu schildern : Ein alter Sachse und ein alchimischer Charlatan begegnete mir in Pest, und da ich diesen oft bei der Fürstin Jablonowska Waywodin Braczlawjka in Lemberg sah, und er mich auch wegen der Chemie zuweilen besuchte, so fragte ich ihn, was er hier mache ; er gab mir Anfangs zur Antwort, dass er seiner Gesundheit halber sich hier, nemlich in Ofen badet ; durch ein längeres Gespräch brachte er mich auf die Chemie ; ich sagte ihm, ich hätte ein Arcanum erhalten, welches er in Pohlen für die Frauenzimmer die ihre Gesichter lang konserviren wünschen, um theures Geld verkaufen könnte. Dieses Geheimniss machte ihn Neugierig, er versprach mir für dessen Mittheilung ein anderes politisches Geheimniss zu entdeken, und so kam ich auf den ersten Rapport, nach welchem ich eine innigste Freundschaft mit diesem Mann stiftete, der mir den Ort der jesuitisch-theokratischen Loge zeigte, mich pohlnisch verkleidete, und in das Nebenzimmer der Loge brachte, so dass ich das meiste was geredet wurde, ausnehmen konnte. Dieser alte Mann sagte mir auch, dass der Haus-Capitaine der Fürstin Jablonowski denen jesuitischen Theokraten gesagt habe, dass die Loge sich vor mir warnen soll, indem ich die pohlnischen Klubs in Lemberg, während der Gährung der lemberger Polizei und dem Grafen v. Brigido entdekt habe, und dieses ist wirklich wahr, es ist mir aber sehr leid, dass man mich nicht verschwiegen hat[2]. Das ist das traurigste bei der Sache, dass die Chefs solcher Verwaltungen nicht genug vorsichtig sind.

Wie die Jesuiten diese Nachricht erhielten, so liessen sie es mir fühlen, [und als] ich verlangte bei der Königl. Staathalterei die erledigte Kanzel der Physik auf der Universität in Pest, die Jesuiten gaben gleich eine widrige Meinung dieser Stelle von mir, sie sagten nemlich, ich wäre ohnehin ein Professor auf der Universität in Lemberg ; sie verwarfen mein Schulbuch, welches doch das vergangene Schuljahr von der Studienkommission approbirt worden

[1] L. *e)* alatt

[2] „Gährung"-on az 1790-es galiciai lengyel nacionalista mozgalmakat érti Martinovics. — Brigido Joseph gr. császári-királyi kamarás, Galicia kormányzója. — Martinovics itt említett állítólagos jelentéseit, melyeket, ahogy máshol mondja, Troll lembergi rendőrbiztos kezéhez küldött (l. 456. l.). nem ismerjük.

ist.[1] Kurz, Theokraten machten mit den illuminaten ein förmliches Complot, und ungeachtet ich 9 Jahre dieses Fach mit Ehre verwalte und in den Annalen der Chemie,[2] auf welche selbst prenumeriret sind, mich rühmlich in chemischen und Bergwerks Gegenständen bekannt gemacht habe so verwarfen sie mich doch ; die Staathalterei bringt mich ungeacht dessen in Vorschlag,[3] der würdige *Baron* Van Swietten ist meine einzige Stüzze,[4] schade, dass er keinen geraden Einfluss in das ungarische Studienwesen hat, ich würde diese Übersezung leicht erhalten. Pastory ist als Illuminat auch das Opfer der Superilluminaten,[5] diese haben einen Exjesuiten, der täglich den Staatsrath Spielmann besuchet und ihn nach seinen Absichten lenkt.[6] Wenn ich diese Stelle durch den Monarchen selbst erhalte, so werde ich in Pest binnen ein Monath alle Theokraten mir geneigt machen, und wenn Sie es für gut finden, mich auf den Schein in diese Gesellschaft aufnehmen lassen, um alle ihre Geheimnisse und schädliche Absichten erfahren zu können. Ich bitte Sie nur um alles in der Welt, mich verborgen zu halten, denn diese Gesellschaft hat unendliche Quellen dem Menschen zu schaden, weil sie nur allein herrschen will. In 5Kirchen, Waizen, Kalocza und Grosswardein sollen die Filialen dieser Gesellschaft sein. Sobald ich wiederum etwas erfahre, so sollen Sie davon genau benachrichtigt werden. Wenn ich zur Ausrottung dieser Gesellschaft das meiste beigetragen werde gehabt haben, so glaube ich ; dass mir die jezige und künftige Generation, die in der Ruhe unter dem väterlichen Schuz unsers Monarchen leben wird können, dankbar sein wird. Wenn die Rapports mündlich geschehen könnten, so wäre es besser als schriftlich. Hiemit habe ich die Ehre zu sein

Wien den 17-ten September 1791.
Ew*er* Hochwohlgeborn
unterthänigster Diener

Ignaz Joseph von Martinovich
k. k. Professor der Physik und Mechanik in Lemberg

P.S. Ich schrieb Ew*er* Hoch*wohl*geborn dieses um Ihnen eine Aufklärung über diesen Gegenstand zu geben ; ich bitte Sie aber wiederum, damit dieses ausser Ihnen und dem Monarchen niemand erfahren soll, sonst bin ich auf

[1] Martinovics itt említett egyetemi tankönyveire *(Praelectiones physicae experimentalis)* l. 420. l. 8. jegyz. A pesti egyetemre való pályázatra l. *Iratok* 27. sz.

[2] A Crell által szerkesztett *Chemische Annalen* érti. Martinovics cikkeire l. 421. l. 3. jegyz.

[3] Ez téves értesülés volt, a Helytartótanács nem javasolta Martinovicsot a pesti katedrára. L. 414. l.

[4] Ez sem bizonyult igaznak, Van Swieten semmit sem tett Martinovics érdekében. L. 415. l.

[5] Pászthory Sándort, a Magyar Kancellária legbefolyásosabb tanácsosát érti, akit később egyetemi pályázata ügyében Bécsben személyesen is fölkeresett. (L. *i)* irat.)

[6] Kísérő jelentésében Gotthardi ezzel kapcsolatban ezt írta : „Otto, ein ex Jesuit, logirt und speist täglich beim Spielmann ; soviel erhob ich heute von meinen Hausmedikus Koppauer, der zugleich der Medikus dieses Jesuiten ist. Es soll ein sehr feiner Mann sein, und alles bei Spielmann vermögen, auch mehrere Grada der Freimaurerei besizen. Ich werde nicht irren, wann ich diesen Otto für jenen Jesuiten halte, von den Martinovics Erwähnung macht, ihn aber weder kennt, noch seinen Namen weis." — Valószínűleg Otto Josef-ről, a bécsi egyetemi könyvtár scriptoráról van szó, akiről későbbi [illegible] en még többször megemlékezett Martinovics.



Martinovics Ignác. Egykorú vízfestmény

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

ewig verloren, denn nicht einmal der Monarch kann mich wider diese Gesellschaften schützen.

Gotthardi szeptember 18-án terjesztette fel az uralkodóhoz Martinovics levelét, miután közben személyesen is beszélt pártfogoltjával. „Mit Riesenschritten eile ich zu meinen angebeteteten Monarchen, — írta — um in Untersthänigkeit zu eröffnen, dass Ignatz Joseph von Martinovics, Professor der Phisik und Mechanik zu Lemberg, wirklich der Verfasser der zwei an E. M. einbegleiteten wichtigen Rapporte de dato Pesth den 24. Aug. und 7. 7ber sei. Er erhielt mein Schreiben in Pesth richtig, und statt solches zu beantworten, kamm er heute Früh persönlich hier an, und übergab mir selbst die hier angeschlossene, von ihm eigenhändig geschriebene Antwort." Jelentése további részében — nyilván Martinovics sugalmazására — Gotthardi főként a pesti egyetemi katedra betöltésének ügyével foglalkozott, s mellékelte Martinovicsnak az uralkodóhoz ebben az ügyben írt kérvényét is. „Nun scheint mir nichts zu erübrigen, — írta Gotthardi — als dass E. M. die a. h. Gnade haben, ihme die bei der Pesther Universität erledigte Kanzel der Physik und Mechanik umsomehr zu übertragen, als Pesth und Ofen in ganz Ungarn die Hauptplätze von derlei Jesuiten-Bruten sind. Um dass aber E. M. auf keine Art compromittirt werden, wie nicht minder, dass die Stellen und die Jesuiter Gesellschaft so leicht nichts bedenkliches argwohnen könne, so geht morgen auf mein Veranlassen Martinovics zum Baron Switen, Hofrath Pasztory (an den er ohnehin zwei starke Empfehlungsschreiben hat) und zu noch mehreren Herren bei der Hungarischen Hofkanzlei und wird beiläufig mit allen diesen folgendes sprechen: 'Vor 4 oder 5 Wochen war ich bei Sr. M. und bath ihn mich bei Gelegenheit von Lemberg zu übersetzen. S. M. hatten die a. h. Gnade mit mir sehr lang von der Chemie zu sprechen, vermutlich von darumben, weil S. M. auf die Chemische Annalen von Bergrath Krell, bei welchen Werke ich ein Mitarbeiter bin, der erste praenumerirt sind. Ich erhielt die a. h. Erlaubniss, bei sich ereignenden Falle, dass wenn eine derlei Kanzel erledigt würde, diesfalls allerhöchsten Orts einschreiten zu dürfen. Nun traf es sich, dass ich mit meinem Bruder den Hussaren Major[1] eben in Pesth war, als dort die Professur der Phisik und Mechanik erledigt wurde. Ich schikte also auf der Stelle, den 1-ten dies, mittelst eines eben nach Prag zur Krönung[2] abgegangenen Freundes eine Bittschrift an S. M. und bath: mir diese in Pesth leer gewordene Professur a. g. zu resolviren etc. etc." . . .[3]

Fölterjesztése befejező részében Gotthardi ismét visszatért Martinovics jelentésére. Sajnálattal közölte II. Lipóttal, hogy az öreg szász, aki Martinovicsot a titokhoz hozzásegítette, elhagyta Pestet. Így aztán most nehéz lesz a dologban előrehaladni. „Indessen läst er [Martinovics] aber den Muth nicht sinken; und erwirkt er nicht, dass er selbst zu dieser Gesellschaft aufgenommen wird, so will er wenigstens trachten ein paar andere vertraute dahin zu bringen; denn auf eine andre Art ist unter diese Geheimnisse nicht zu gelangen, weil meistens alles durch Emisseurs mündlich behandelt wird. Dass Martinovics diese Sache sich ernstlich angelegen sein läst, erwies er hinlänglich dadurch, weil er so gar wagte der Loge im Vorzimmer, verkleideter bei zu wohnen." — Különben ajánlotta Martinovicsnak, hogy mivel az a bizonyos szász ismerőse Lembergbe utazott, valamelyik ottani megbízható embere révén tájékozódjék róla. Ezt Martinovics meg is ígérte.

„Übrigens können E. M. nicht glauben, — írta fölterjesztésére végére — wie furchtsam dieser Mann sei. Es ist sich aber nicht zu wundern, denn er kennt die Macht dieser verdamlichen Bruth, und den Wirkungskreis, den sie besitzt. Ich verbürgte ihme aber mit meinem Leben, dass diese Arbeit und dies Verwenden, ausser mir und Er. M. keiner lebenden Seele zu Gesichte kommen und besonders sein Name ewig verschwiegen bleiben wird." (St. A. Vertr. A. 60. fasc. 693. sz. jelentés.)

[1] Martinovics Vince kapitányt (nem őrnagy!) érti.

[2] A szept. 1-i kérvényre l. 412. l. — Prágában, szept. 6-án koronázták cseh királlyá II. Lipótot.

[3] Vö. 450. l.

d.)

1791 szeptember 28, Pest

Martinovics levele Gotthardi Ferenchez.

Részletesen elmondja a bécsi illuminátusok társaságába való felvételének körülményeit. Ajánlkozik, hogy ír egy röpiratot, melyben bebizonyítja, hogy az embernek semmi joga nincs, és hogy az a jó kormányzat, melyet rettegés és hatalom vesz körül.

Sk. eredeti: St. A. Vertr. A. 60. fasc. Gotthardi 705. sz. jelentésének melléklete.

Gotthardi szeptember 17-én jelentette II. Lipótnak, hogy Martinovics aznap reggel Bécsbe érkezett. (L. 449. l.) Tartózkodását mindössze 3 napra tervezte, de egy hét is eltelt, mire visszaindult Pestre.

Martinovics bécsi útjának igazi célja az volt, hogy pártfogókat szerezzen a pesti egyetem tanszékének elnyeréséhez (magához az uralkodóhoz is vitt egy kérvényt, amit Gotthardi továbbított. L. 449. l.). Ezért kívánta fölkeresni Van Swieten báró udvari könyvtárost, Pászthory Sándort, a Magyar Kancellária tanácsosát, és másokat. Gotthardinak azonban azt mondta, hogy a pesti tanszék ügye csak ürügy részéről, valójában azért látogatja meg az előbb említetteket, hogy rajtuk keresztül az illuminátusok titkos szervezetéhez közelebb férkőzzék. (Gotthardi jelentése, l. 449. l.) Hogy a katedra ügyében mit végzett, nem tudjuk. Egyéb megfigyeléseiről azonban szóban azonnal beszámolt Gotthardinak, ki szeptember 25-én ezeket a következőkben jelentette az uralkodónak (Sk. eredeti: *uo.* 703. sz. jelentés):

„Heute erst ist der Professor Martinovics nach Pesth zurückgereiset. — Wir haben indessen hier gute Sachen gemacht. Ich trug gedachten Martinovics auf, bei jeder Gelegenheit, wo er mit diesen feinen Herren zusamkömt, besonders bei Van Switen, Pasztory, Majlath[1] etc., etc. immer sehr gut vom verstorbenen Born zu sprechen. Diesen Rath befolgte er, und es that gute Wirkung. Martinovics wurde bei Blumauer aufgeführt, und sein geschiktes Tallent brachte die Sache so weit, dass er vorgestern alhier in der Illuminaten Loge aufgenommen worden, und gleich den 3-ten Grad erhielt. Auch in dieser Loge wahren nur ihrer 5 und dies brachte den Martinovics auf den Gedanken, dass die jesuitische Einverständniss mit dieser haben dürfte." Martinovics különben minderről részletes jelentést küld majd Pestről, de annyit már tud tőle, hogy az Illuminátus Páholy megbízta őt valamilyen röpirat megírásával. Egyébként „Martinovics ist nun noch mehr furchtsam, und trauet sich nicht mir mittelst der Post diese haiklichen und geheimen Nachrichten zu überschikken. Ich erlaubte ihm also, so oft er etwas interessantes gesamelt hat, mir seinen Bruder, den pensionirten Hussaren Major hieher zu schikken, welcher mir versiegelter diese Nachrichten zu übergeben haben wird, wo sodann ich ihm jederzeit seine Reisekösten vergüten werde.[2] Ich hoffe,

[1] Mailáth József gr. (1735—1810) alkancellár, 1795-ben tárnokmester és septemvir, majd a bécsi Directorium in politicis et cameralibus alelnöke, végül állam- és konferencia miniszter. Ugyanakkor 1784—87-ig, majd 1790—1810-ig Borsod megye főispánja. 1789-ben grófi címet szerzett. Lipót király a feltétlenül „megbízhatók" közé sorolta; jellemzése szerint: az ország ügyeire vonatkozóan alapos ismeretei vannak, de teljesen a papok kormányozzák. (Életrajzi adatai: *Nagy Iván*, VII. 251. l., több hibával, melyeket részben én is átvettem: II. k. 255. l. jegyz. és névmutató. Grófságára: *Királyi könyvek*, 133. l., ennek alapján javítottam Nagy Iván téves évszámát; többi méltóságára l. a sematizmusokat. Főispánságára: Somogyi Zsigmond, *Magyarország főispánjainak albuma*. Szombathely, 1889. 131. l.; több életrajzi tévedéssel. Lipót király véleménye: *Sándor Lipót iratai*, 435. l.)

[2] Gotthardi szept. 17-i, már idézett jelentéséből tudjuk, hogy Martinovicsnak még Bécsben jártakor megígérte: fontos ügyekben úti- és egyéb költségeit megtéríti. „Ich gab diesen wakern Mann, ohne dass er es verlangt hat, 12 Dukaten zu seiner Rükreise, mit den Bedeuten, dass wann er für die Zukunft, bei wichtigen Fällen, einige Reisekösten, oder andre Auslagen zu machen für nöthig findet, er solche ohne Bedenken machen könne, welche ich ihm jederzeit auf der Stelle zurükbezahlen werde. Gerne hätte ich ihm diesmal mehr gegeben, aber meine Kasse erlaubte mir solches nicht." (St. A. Vertr. A. 60. fasc. 693. sz. jelentés.)

dass E. M. mit diesen meinen eigenmächtigen Entschluss um so mehr Nachsicht haben werden, als solcher blos für das a. h. Wohl abzielt, und meistens die plözliche Veranlassung hiezu mir dadurch gegeben wurde, weil Martinovics in grössten Zutrauen mir parmal ganz deutlich zu verstehen gab, dass die Monarchen schon öffters, wann sie ihr Ziel erreicht haben, manchen einzelnen Menschen, der hiezu die Veranlassung aus treuen Herzen gab, aufgeopfert haben. Freilich erwiderte ich ihm hierauf, dass ich, für meine Person (die bei diesem Falle immer am stärksten ausgesetzt ist) nicht die mindeste Furcht mir mache, weil ich bereit bin mit tausend Freuden und unerschrokken dies ellende Leben für meinen angebeteten Monarchen hin zu geben. Auch ich, versetzte Martinovics, bin vollkommen mit ihren edlen Gesinnungen in dem Falle einverstanden, damals, wann unauswichlich die Umstände es fordern, nicht aber wann ich durch einen Driten oder Vierten dieser rachgierigen Gesellschaft bekannt gemacht werden sollte."

Hochwohlgeborener Herr K.K. Rath!

Ich bitte Sie um Vergebung, dass ich mich etwas länger in Wien aufgehalten habe, und nicht gleich nach Pest abgereiset bin. Sie hatten mir bei einer Gelegenheit gerathen, ich möchte nur trachten, mich in die Gesellschaft der Illuminaten aufnehmen zu lassen; ich that dieses mit bestem Erfolg, obschon ich nach meinen Grundsäzen alle geheime Verbündungen und geistlichen Gesellschaften ganz verabscheue. Ich bin also schon der Kirche der Illuminaten wahres Mitglied, und erhielt in derselben gleich den dritten Grad; man schmeichelte mir in der Versammlung sehr, und ich wurde als der stärkeste Demokrat angesehen; man ersuchte mich auch ein Werk über die Rechte des Menschen, und eine Kritik über die Auflagen des Österreichen Staates zu schreiben. Als ich der Versammlung erwiderte, dass es wegen dem Druk dieser Schrift sehr schwer sein wird, so sagte man mir, dass es entweder durch eine Handbuchdrukerei in Wien, oder in Srassburg kann gedrukt werden. Ich versprach Ihnen diese Schrift zu liefern, wenn es meine profanen Geschäfte und die Gesundheit mir erlauben werden, und beim Versprechen muss und wird es auch bleiben.

Im Gegentheil bin ich bereit eine Schrift ohne Namen herauszugeben in welcher ich unwiderleglich beweisen werde, dass der Mensch gar keine Rechte habe, und das nur jene Regierung die beste Ordnung erhalten könne, welche durch Furcht und Macht befolgt wird. Ich werde ferner beweisen, dass Frankreich durch ihre Konstitution im Kommerz, in der Stärke, in der Thätigkeit binnen 20 Jahren ganz aufgerieben wird. Als ich vor 11 Jahren auf meiner Reise den Abbé Raynal über diesen Gegenstand gesprochen, und ihm seine Revolutionsgrundsäze, die er in seiner Hist*oire* philos*ophique* et polit*itique* de deux Indes bekannt machte, mündlich widerlegte, so sagte er zu mir: Selon votre scepticisme vous aves raison, que l'homme n'ait point de droit; mais la Cour de France m'a offensé, et il faut la punir etc.[1]

Bald hätte ich den Faden meines Berichts durch diesen Ausfall verfellt. Die Versammlung hatte eine ausserordentliche Freude, als ich ihr erzählte, dass ich den Abbé Raynal und La Mettrie, berühmten Chemiker

[1] Azt, hogy Raynal Guillaume abbéval, a francia felvilágosodásnak ezzel a jellegzetes alakjával személyesen találkozott volna, sehol másutt nem említi Martinovics, pedig 1795-ben, a bíróság előtt név szerint felsorolta azokat a nevesebb személyeket, akikkel ismeretségben volt. (II. k. 404—405. l.) Raynalt különben éppen 1781-ben számüzték Franciaországból forradalmi magatartásáért, nagyjából abban az időben, amikor Martinovics Párisban járhatott. (L. II. k. 28. l.) — Itt idézett munkájának pontos címe: *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes.* (Nantes, 1771.)

in Frankreich,[1] kenne. Die Versammlung machten fünf Mitglieder aus, wie in der Loge der jesuitischen Theokraten, auch war unter den Anwesenden wirklich ein Exjesuit, Abbé Strattmann, dabei, der ein Liebling des Baron Van Swietten ist ;[2] ich wendete zu Fleiss mein Gespräch auf die Jesuiten. Der Plumauer[3] sagte aber darauf, dass man sie bishero verkannt habe, und dass spätere Zeiten es beweisen werden. Er sagte noch zu mir, ich soll mich nur an Professor Kreil in Pest, als an unsern Bruder, wenden, er wird mich gleich mit allen Jesuiten versehnen. Ich schliesse aus allen diesen Umständen, dass sich die Illuminaten mit Jesuiten vereinigt haben; ich werde hier schon das Weitere erfahren. Der Kreil ist nach Siebenbürgen abgereiset mit wichtigen Aufträgen beladen ; denn auch Illuminaten, seit der bayerischen Verfolgung,[4] geben nichts schriftliches von sich. Die Jesuiten und Illuminaten bringen dem Volke in Wien und auch hier bei, dass seit unsers Monarchen Regierung um 36 Millionen Gulden die auslagen grösser als die Einkünfte sind ; ich habe diese Sage bei mehreren Kaufleuten gehöret, und der pöbelhafte Hakel[5] in Wien wiederholt sie so oft man es will ; dieser hat es aber von Plumauer, der bei ihm die Kost hat, und von Strattmann, denn diese wiederholten es auch in der lezten Versammlung.

Sie sehen aus dieser Nachricht, dass ich mich ernsthaft für das Wohl unseres Monarchen verwende und dabei mich in Lebensgefahr seze. Machen Sie von diesem einen vernünftigen Gebrauch, schüzen Sie mich durch geheiligtes Stillschweigen, denn wenn Sie mich aufopfern, so hat der Staat durch meine Zerstörung nichts gewonnen und viel verloren, weil es wenig treue und aufgeklärte Unterthanen giebt. Der Pastor Molnar in Pest,[6] ein Illuminat, erzählt mir wunderliche Sachen, die in Grosswardein geschehen sollen ; ich reise dahin incognito mit der Post,[7] schreibe aber Tag und Nacht den Entwurf, wie man diese Insekten unmerklich ausrotten soll.[8] Wenn Sie die Reise für gut finden, bitte es mir bekannt zu machen. Hiemit habe ich die Ehre zu sein.

Pest, den 28-ten September 1791
Ewer Hochwohlgeborn

aufrichtigster Diener und Freund

Manus nota

[1] De La Méthrie Jean Claude (1743—1817), francia orvos és fizikus, 1785 óta a *Journal de Physique* szerkesztője, később a párisi Collège de France természettan tanára. — A vele való személyes ismeretségről sem emlékezett meg később Martinovics. (II. k. 404—405. l.)

[2] Strattmann Paul abbé, a bécsi udvari könyvtár custosa, egyben a bécsi egyetemi könyvtár főfelügyelője és az udvari tanulmányi és cenzura bizottság ülnöke.

[3] Blumauer Alois, a költő, aki valóban illuminátus volt. 1794-ben, a jakobinus perben bíróság elé is került. (L. Bartsch Rudolf, *Die Jakobiner in Wien*, *Österreichische Rundschau* 1906, VII. 512. l.)

[4] Bajorországban 1784-ben indult meg az illuminátusok üldözése. Kreil is ekkor költözött Bécsbe.

[5] Hackel Johann bécsi kereskedő, akit az 1794/95-ös osztrák jakobinus perben 30 évi börtönre ítéltek. Martinoviccsal később igen közeli baráti viszonyban volt : l. II. k.

[6] Molnár János pesti lutheránus prédikator, a *Politisch Kirchliches Manch Hermaeon* írója.

[7] L. az *f)* alatti iratot.

[8] Közölve *e)* alatt.

Gotthardi október 7-én terjesztette föl Martinovics fenti levelét az uralkodóhoz: „E. M. können sich unmöglich das Vergnügen vorstellen, — írta egyebek közt — was ich dadurch empfinde, dass ich endlich nach so langer angewandter Mühe es dahin brachte, der verdamlichen Jesuiten und Illuminaten Bruth näher zu kommen; nur irrte ich mich immer darinn, dass ich glaubte, Jesuiten und Illuminaten wären von jeher einerlei gewesen. Dieses kühne und wirklich verwegene Unternehmen läst mir zwar die traurige Ahndung, mein Leben zu verlieren besorgen, schrekte mich aber nicht ab, es so weit zu forciren, bis es mir endlich gelungen, ein meinen Absichten taugliches und redliches Subject auf zu finden." (St. A. Vertr. A. 60. fasc. 705. sz. jelentés.)

e.)

[1791 október eleje, Pest]

Martinovics emlékirata a jezsuita és illuminátus társaságok kiirtásáról

Az emlékirat tartalma: [I.] *A titkos társaságok szerepe a forradalmak előkészítésében;* [II.] *a három legveszélyesebb titkos társaság: a theokratikus jezsuitizmus, a szabadkőművesség és az illuminatizmus jellemzése;* [III.] *a jezsuiták II. József halála után szövetségre léptek a szabadkőművesekkel és az illuminátusokkal, a monarchiák megdöntésére: ennek bizonyítékai;* [IV.] *a jezsuiták és az illuminátusok módszerei a hatalom megdöntésére;* [V.] *a titkos társaságok káros működését csak teljes megsemmisítésükkel lehet megszüntetni;* [VI.] *milyen legyen a titkos rendőrség szervezete és hogyan dolgozzék,* [VII.] *javaslatok arra, hogyan lehetne a titkos szervezetek hatalmát és földalatti működését megszüntetni Magyarországon és* [VIII.] *Galíciában;* [IX.] *javaslatok arra, hogyan nyerhető meg kedvező intézkedésekkel és reformokkal a hadsereg és a nép a monarchikus államforma számára;* [X.] *az itt javasolt reformok végrehajtása meg fogja szüntetni a nép rokonszenvét az amerikai és francia alkotmány iránt.*

Martinovics sk. írása: St. A. Vertr. 60. fasc. Gotthardi 712. sz. jelentésének melléklete.

Martinovics Gotthardihoz írott szeptember 17-i jelentésében említette először, hogy tanulmányt szándékozik írni arról, hogyan lehetne a jezsuitákat és illuminátusokat kiirtani. (L. 447. l.) Gotthardi szeptember 17-én ezt jelentette is Lipótnak. Martinovics — írta — uralkodója iránti odaadásból elszántan törekszik a jezsuita és illuminátus társaságok működésének földerítésére. Ezért elhatározta, tervet dolgoz ki arra, „wie die Jesuiter Bruth auf ewig erstikt werden könnte." Azt ígérte, emlékiratát két héten belül elkészíti. (St. A. Vertr. A. 60. fasc. 693. sz.). Szeptember 25-i jelentésében Gotthardi újra megemlítette, hogy Martinovics a bécsi illuminátusok és jezsuiták titkos működéséről szóló beszámolóján, „als auch wie E. M. alle diese Bruthen unbemerkt erstikken werden können," erősen dolgozik, s hamarosan el is készül vele. (*Uo.* 703. sz. jelentés.)

Martinovics, miután közben is, így szeptember 28-án, jelezte, hogy „éjjel-nappal" dolgozik a terven (452. l.), október 3-án Pestről Gotthardihoz írott levelében már a terv elkészültéről számolt be: „Ich bin mit meinem Entwurf fertig, und ich wünsche nur, dass man ihn befolgen möge; so sind wir alle wider das Gift der geheimen Verbindungen gesichert. Wenn sich der Monarch die Mühe giebt es zu lesen, so zweifle ich nicht, dass es nicht den erwünschten Erfolg oder Endzwek erlangen soll. (*Uo.* 705. sz. jelentés melléklete.)

Az emlékiratot Martinovics bátyja vitte Bécsbe. Gotthardi október 15-én jelentette a császárnak, hogy Martinovics kapitány („akit már 20 éve jól ismer") megérkezett, és lepecsételt borítékban átadta öccse emlékiratát, melyet mellékel is fölterjesztéséhez. Kéri őfelségét, olvassa el a memorandumot, s aztán adjon utasítást mind általában, mind pedig Martinovics további megbízatására vonatkozóan. (O. L. Privatbibl. 14. fasc. 712. sz. jelentés.)

Entwurf

wie man den Jesuitismus und die Illuminaten Gesellschaft auf eine unmerkliche Art unwirksam machen und endlich gar ausrotten könne.

[I.] *Einleitung*

§. 1. Was geheime Gesellchaften in der Staatsverfassung vermögen, lehret uns die geheime Geschichte der spanischen Revolution unter Karl den fünften, die schweizische Befreiung unter den Erzherzog Albert, die Trennung der holländischen Republik von Spanien, die aufallende Revolution der Engeländer, die Geschichte der Amerikanischen Freien Saaten, die heutige endlich französische Umwandlung des ganzen Staatskörpers, u. a. dgl.[1] Wenn man erwäget, wie einzelne Meinungen oft ganze Nationen verwandelt haben, so wird jeder Landesfürst nicht nur auf ganze geheime Geselschaften, sondern sogar auf einzelne Personen, die einen Reformationsgeist besizen, sein ganzes Bestreben dahin richten, um eine jede solche dem Staate höchst schädliche Zunft entweder ganz auszurotten, oder wenigstens auf immer unwirksam zu machen. Jeder monarchische Staat ist zwar stark und fest; aber die lieblings Idee der Freiheit und der Religionseifer beim Volke sind ein wahres, die ganze Stärke des monarchischen Staatsgebäudes aufreibendes Gift, welches wenige in geheimen Versammlungen vereinigte geschikt und unzufriedene Köpfe sehr leicht unter dem unwissenden Volk verbreiten können. Nur jene Revolutionen haben misslingen müssen, welche ungeschikte und unwissende Anführer an der Spizze hatten. Wenn der Landesfürst und sein Ministerium sich im Anfang der Revolution thätig und klug gegen diese verwenden, so muss sie schon in ihrem Keime erstikt werden.

[II.] *Geheime politische Gesellschaften*

§. 2. Es sind drei geheime politische Gesellschaften, deren jede durch eigene geschikte Mittel auf den Untergang des monarchischen Staats und auf die Beherschug der Völker zielet. Die erste ist der Theokratische Jesuitismus. Die zweite die Freimaurerei. Die dritte endlich der Illuminatismus. Alle diese Gesellschaften waren bishero eine gegen die andere im ewigen Kampf: die Freimaurerei hat den Jesuitischen Orden aufgehoben, und in Bayern hatte sich wieder die Freimaurerei und Illuminatismus dem jesuitischen Gift ergeben müssen. Die Freimaurerei hat

[1] A Martinovics által említett események: 1. A communeros fölkelés: 1520–21-ben a kasztiliai városok, Padilla Juan, Toledo polgármestere vezetésével fegyveres fölkelést kezdtek V. Károly császár, spanyol király ellen, a városi jogok és a spanyol nemzeti érdekek védelmére, melyet csak nehezen tudtak a császári hadak leverni. — 2. A svájci három őskanton népének Tell Vilmos vezetésével az 1290-es években Habsburg Albert ellen vívott szabadságharca. — 3. Németalföld szabadságharca II. Fülöp spanyol király ellen a XVI. század végén, melynek eredményeként az északi 7 protestáns tartomány (a későbbi Hollandia) kivívta függetlenségét. — 4. Nyilván az angol independensek forradalmára gondol, melynek során vezérük, Cromwell, I. Károly királyt kivégeztette, 1649-ben. — 5. Az északamerikai angol gyarmatok Washington vezetésével 1775-ben megindult függetlenségi harca. — 6. A francia forradalom. — Mindezeket az eseményeket Martinovics úgy említi, mintha a különböző titkos társulatok munkájának eredményei lettek volna, — ami pedig nyilvánvalóan erőszakolt és hamis. Ugyanezt teszi javaslata további részében is.

durch Cromwell in Engelland den Monarchismus aufgehoben.[1] Die Freimaurerei und Illuminatismus haben die Freiheit der amerikanischen Staaten bewirkt. Diese zwei Gesellschaften mit einander vereinigt haben den Theokratischen Jesuitismus und die monarchische Verfassung in Frankreich aufgerieben, und auch in Pohlen durch den König selbst, durch Ignaz Potocki,[2] Malachowsky[3] und Koniarski[4] etwas ähnliches bewirkt. In Niederlanden hat Van Eupen mit seinem Jesuitismus eine abscheuliche Revolution hervorgebracht,[5] und auch in Ungarn hatte diese Zunft die höchst dumme Motion das verflossene Jahr verursacht.[6] Die Illuminaten hätten binnen zwei Jahren in Wien unter Joseph des II-ten Regierung vollkommen wider den Monarchismus und Jesuitismus gesieget.

Unter allen diesen Gesellschaften ist die schädlichste und stärkeste der Jesuitismus, weil er auf die Dummheit und Religionsfanatismus gebauet ist, welche am leichtesten in der rohen menschlichen Natur Wurzel fassen. Der Illuminatismus kann ohne Aufklärung nicht siegen ; doch ist es von der anderen Seite wieder richtig, dass ein hell denkender Menschenkenner in der Verbreitung seiner Grundsäze für trausend andere dumme Menschen gilt, und aus dieser Ursach ist der Illuminatismus auch für den monarchischen Staat gefährlich. Die Begriffe der Freiheit und Gleichheit behagen den rohesten Menschen, und machen ihn zum Vertheidiger des Illuminaten Systems, folglich zum Feind aller Monarschen. Die ältere Freimaurerei hatte zum Endzwek den Tempelherrn-Orden wieder herzustellen,[7] ihre Güter, die sie besonders in Frankreich hatten in Besiz zu nehmen, die Könige wegen der Aufhebung dieses Ordens zu unterdrüken, und sich Reichthümer durch die Alchemie zu sammeln. Der lezte Zwek dieser Gesellschaft gab den Ursprung der Rosenkreuzer,[8] welche sich hernach von der Maurerei ganz trennten, und eine törichte Zunft für sich ausmachten. Diese hatte für sich gar kein politisches Gift, obschon es zuweilen geschah, dass nachdem einige Rosenkreuzer den Stein der Weisen nicht haben entdeken können, so verlegten sich in unterirdischen Gängen auf die Prägung falscher Münzen. Die neuere Freimaurerei

[1] 1794 szeptemberében, vizsgálati fogságában írt memorandumában Martinovics azt fejtegette, hogy Cromwell hozta létre a szabadkőműves szervezetet, republikánus törekvései támogatására. (II. k. 202–203. l.) Mindkét megállapítása téves.

[2] Potoczki Ignác grófot, az 1791-es lengyel liberális alkotmány egyik szerzőjét érti. – A király, akire céloz, az 1795-ig uralkodó II. Ágost Szaniszló.

[3] Az ebben az időben szereplő Malachowskiak közül minden valószínűség szerint Malachowski Stanislaw-ra gondol, aki Lengyelország kancellárja volt. (Vö. II. k. 159. l., ahol ugyanezekkel a problémákkal foglalkozik, s nagyjából ugyanezeket a neveket említi.)

[4] Személyére vonatkozóan nem találtam közelebbi adatot.

[5] A Van Eupen vezetésével II. József ellen irányuló belga nacionalista mozgalmat érti.

[6] Az 1790-es magyar függetlenségi törekvésekre céloz, melyeket tehát szerinte a jezsuiták irányítottak.

[7] A szabadkőművesség skót rendszerére céloz, mely keletkezését a templárius lovagokra vezette vissza. (Vö. II. k. 204. l.)

[8] A rózsakeresztesek misztikus szövetsége a titkos tudományok elsajátítására és továbbfejlesztésére irányult, így az aranycsinálás titkának fölfedésére, a bölcsek kövének megtalálására, s az örök ifjúság életelixirjének felkutatására. (L. a II. k. 204. l. 2. jegyz.-ben említett irodalmat, továbbá Eckhardt Sándor, *Magyar rózsakeresztesek. Minerva*, I. 208. l.) Minden valószínűség szerint Lipót király is tagja volt a szövetségnek. (l. *Sándor Lipót iratai*, 73. l.)

endlich wird heut zu Tage nach dem Entwurfe des berühmten Illuminaten Stifters W e i s h a u p t[1] und einiger Wiener Illuminaten als eine Pflanzschule des Illuminatismus betrachtet. Man lässt die Glieder der Freimaurerei schwermen und gaukeln ohne Endzwek, lernt sie dadurch näher kennen, und ihre dem Illuminatismus entsprechende Aufführung entscheidet ihre Einverleibung in diese Gesellschaft.

[III.] *Die gefährliche Vereinigung dieser geheimen Gesellschaften*

§. 3. Seit Hoffrath Borns Tod,[2] der ein Hauptfeind des Jesuitismus war, nehmen alle diese geheime Gesellschaften eine für die österreichische Staaten höchst gefährliche Gestalt an. Der Jesuitismus für sich konnte wegen Illuminaten seinen Endzwek nicht erreichen, die Illuminaten konnten auch nicht ungehindert wegen Jesuiten wirken, und die Freimaurerei wurde wieder ganz durch die Illuminaten unterjocht. Nach Kayser J o s e p h s Tod verfielen die Wiener Jesuiten auf den Gedanken, ob es nicht möglich wäre ihre Gesellschaft mit Illuminaten und ihrer Pflanzschule, nemlich der Freimaurerei, ganz zu vereinigen, und mit vereinigten Kräften an den Untergang der Monarchie zu arbeiten. Bald fasste dieser Gedanke tiefere Wurzel, und in kurzer Zeit, nach meiner gegründeten Vermuthung, wird er ganz reif, wenn man ihn durch äusserst geschikte Mittel nicht vereiteln wird. Obschon der Verfasser noch nicht in die jesuitische Gesellschaft einverleibt ist, so hat er doch in dem Illuminatismus und Freimaurerei viele Spuren dieser Vereinigung gefunden:

1° Der Galizische Gouverneur Graf v. Brigido als Freimaurer wurde seit Josephs Tod der grösste Vertheidiger des Jesuitismus; er machte eine unzertrennliche Freundschaft mit dem Abbé Liesganig, Ex-Jesuiten und Provinzial des dortigen Jesuitismus.[3] Dieser war aber während der Gährung in Galizien das Hauptwerkzeug der Unthätigkeit des Landeschefs, welche üble Folgen hätte nach sich ziehen können, wenn die Anführer des galizischen Adels die günstigen Umstände besser zu benuzen gewusst hätten. Durch den Abbé Liesganig liess sich der Landeschef dazu verleiten, dass die damaligen Clubs in Lemberg nicht für die Monarchie schädlich wären, und aus dieser Ursach wollte er sie nicht verbieten. Als der Verfasser das Gegentheil entdekt, und es dem würdigen und gründlich aufgeklärten Royalisten, Herrn von Troll, ersten Polizei-Commissaire in Lemberg,[4] bekannt gemacht hat, so gieng dieser treue Beamte zum Landeschef und erzählte ihm alles was der Verfasser, der das Zutrauen der Pohlen als ein Ungar zu gewinnen gewusst

[1] Weisshaupt Ádám, müncheni egyetemi tanár, az illuminatus rend megalapítója.

[2] Born Ignác 1791. július 24-én halt meg.

[3] Liesganig Josef (1719—1799), osztrák jezsuita szerzetes, korának ismert matematikusa és csillagásza. 1749-ben Komáromban volt német hitszónok, majd 1751-ben Kassán matematika tanár. 1756-tól a bécsi csillagvizsgáló intézet igazgatója. A jezsuita rend feloszlatása után galiciai kormányzósági tanácsos, s a galiciai és lodoméria építészeti igazgatóság vezetője. (Életrajzi adatai: *Wurzbach*, XV. 179—180. l.; *Szinnyei*, VII. 1217—1218. h. és Poggendorf I. C., *Biographisch-litterarisches Handwörterbuch zur Geschichte der exacten Wissenschaften*. I. Lipcse, 1863, 1461. h.)

[4] Ezekről az állítólagos jelentéseiről 1791. szeptember 17-én is megemlékezett Martinovics. (l. 447. l. 2. jegyz.) Troll Franz Xaver lembergi rendőrbiztosról tudjuk, hogy jóbarátja volt Martinovicsnak (l. 464. l. VIII. rész), s hogy ajánlására később Gotthardi őt is bevette bizalmas emberei közé. (l. Gotthardi jelentését II. Lipóthoz: O. L. Privatbibl. 14. fasc. 744. sz. — Vö. II. k. 43. l. 3. jegyz.)

hat, von den Absichten der Clubs in Lemberg wusste. Der Graf zeigte zwar ein Gefallen an dieser Entdekung : aber bald darauf sah der Verfasser, dass die Pohlen das Zutrauen in ihm verloren hatten ; da er also wusste, dass er dieses Geheimniss niemanden auf der Welt als dem Chef bekannt machte, so ist es zu vermuthen, dass dieser dem Abbé Liesganig, aus jesuitischer Neigung, das obenerwähnte Geheimniss anvertrauet hatte, und der Abbé hernach verrätherisch die Pohlen hievon benachrichtigte.

2° Durch Verwendung des Gubernialraths Dornfeld[1] und Poliziei Direktors Halama,[2], welche Freimaurer sind, wurde eine geheime Loge wider die josephinische Verordnung während der Gährung in Lemberg gehalten, und man nahm zwei Hauptjesuiten, den Protomedikus Pressen,[3] ersten Vorsteher der Jesuiten Loge, und den höchst gefährlichen und intriganten Klienten von Grafen Brigido, Herrn Gubernialrath Mikulitz[4] in die Freimaurerloge auf. Man hat bei jeder Gelegenheit in der Loge die Jesuiten gelobt und als unschuldige Menschen geschildert. Der Verfasser und der obenerwähnte wirdige Polizei Kommissaire Troll gaben dieser Sache eine gute Wendung ; sie behaupteten, dass es gefährlich wäre eine geheime Loge wider die noch nicht aufgehobene josephinische Verordnung zu halten. Dieses machte uns zwei von dieser Zunft frei; wir erfuhren aber doch, dass die übrigen beim Protomedikus Pressen vereinigte jesuitischfreimaurerische Logen gehalten haben.

3° Durch diese Mitglieder, besonders durch die zwei Hauptjesuiten, Protomedikus Pressen und Gubernialrath Mikulitsch, wurden die meisten Professores der Lemberger Universität bewogen lauter Mitglieder des Jesuitismus und Freimaurerei zu neuem Studienkonsess zu wählen.

4° Der Professor Kreil in Pest, ein Erzilluminat und Atheist, den die Jesuiten das verflossene Jahr aufs äusserste verfolgt haben, ist mit allen Jesuiten intime geworden ; er bewirkt jzt auf seiner Reise in Banat und Siebenbürgen die nähere Vereinigung und zwekmässige Stimmung dieser zwei Gesellschaften.

5° Der Wiener Erzilluminat, Hoffrath Pastory, ist ein unzertrennlicher Freund des Abt Mako,[5] Vorstehers des ungarischen Jesuitismus, und des Grafen Brunswik[6] wie auch des Örmenyi,[7] welche die Hauptstüzze dieser Zunft in Ungarn sind.[8] Alle diese arbeiten, um jemanden ausfindig zu machen,

[1] Dornfeld Anton galiciai kormányzósági tanácsos.

[2] Halama von Gitschin Daniel, udvari tanácsos, a galiciai rendőrség főkapitánya.

[3] Pressen Lorenz főorvos, galiciai kormányzósági tanácsos, korábban a lembergi akadémia orvostudományi karának igazgatója.

[4] Mikulitsch Franz lovag, galiciai kormányzósági tanácsos.

[5] A már többször említett Makó Pál pesti egyetemi tanár.

[6] Brunszvik Antal gr. († 1793) helytartótanácsos. Lipót király jellemzése szerint megbízható, tisztességes ember, akit különösen tanulmányi ügyekben érdemes meghallgatni. *(Sándor Lipót iratai*, 437. l.)

[7] Ürményi József személynök, akit Martinovics következetesen Örményinek írt.

[8] Érdekes megemlítenünk, hogy Gabelhofer abbé is azon a véleményen volt, hogy Pászthory jezsuita-barát. 1790. okt. 6-i jelentésében elmondja róla, hogy értelmes, nyílteszű ember, de kétszínű, jezsuita természet. A franciákról beszélgetve ezt mondta Gabelhofernek : „Die Franzosen sind doch die wahre, muthige, edle Natzion. Ich förchte nur, die Monarchen werden sich alle wider sie vereinigen. Aber ich hoffe auch, sie werden sich souteniren, und diese Natzion wird die einzige Freye in Europa seyn. Wir arme Hungarn haben unsere Freyheit schon verspielt." — Ugyanakkor rendkívüli elragadtatással nyilatkozott a jezsuiták tudományos érdemeiről. (O. L. Privatbibl. 11. fasc.

der den Monarchen stimmen könnte, dass nicht der wirdige und treue Royalist Gr. von Rewiczky,[1] sondern hauptsächlich Maylath,[2] oder auch Gr. von Balassa[3] zum Kanzler ernannt werden soll. Wenn Maylath diese Stelle erhält, so ist der Jesuitismus in Ungarn fester, als er jemals war. Illuminaten und Jesuiten arbeiten jzt in Wien um den Baron Martini, Jesuiten,[4] Baron Van Swietten, Illuminaten, zu vereinigen ; das Hauptwerkzeug dieser Vereinigung sind Abbé Strattmann[5] und Denik [?] Exjesuiten. Aus diesen Gründen lässt sich leicht einsehen, dass diese Vereinigung zwar richtig, aber doch noch in ihrer Kindheit und folglich nicht allgemein ist.

[IV.] *Mittel dieser vereinigten Gesellschaften gegen das monarchische Gebäude*

§. 4. Die neuere Freimaurei hat gar keine Mittel und keinen Endzwek, der dem monarchischen Staate schädlich werden könnte, und wenn der Illuminatismus einmal aufhören soll, sie als eine Pflanzschule der Illuminaten zu betrachten, so kann sie als eine blosse Gaukelei und als eine Gattung des Armeninstituts geduldet werden. Nur muss die Vereinigung des Jesuitismus mit der Freimaurerei verhindert werden, sonst würden die listigen Jesuiten unter dem Namen der Freimaurerei den Endzwek des höchst schädlichen jesuitischen Theokratismus zu erreichen trachten. Die Illuminaten haben zwei Mittel zu ihren Endzwek : das erste ist die Besezung der wichtigsten Würden in der Monarchie durch ihre Mitglieder, oder durch jene, die einen natürlichen Hang schriftlich oder mündlich zu den Grundsäzen des Atheismus, Deismus und demokratischen Regierung beständig geäussert haben. Das zweite Mittel ist die zum Druk beförderte Grundsäze der Illuminaten, wodurch die Furcht des künftigen Lebens nach dem Tode gehoben und die dem Menschen sehr schmeichelnde Begriffe der Gleichheit und Freiheit eingepreget werden. Der Jesuitismus hat stärkeste Mittel zu seiner Theokratie, so viel es dem Verfasser bekannt ist, so sind alle Mitglieder des Jesuitismus von der sogenannten v i e r t e n P r o f e s s i o n[6] heimliche Atheisten, und erkennen keine

---

4. köteg.) — Nov. legelején Gabelhofer megismételte véleményét, hogy Pászthory jezsuitabarát érzelmű. Hivatta őt, — írja — s rá akarta beszélni, hogy mondjon le egyetemi könyvtárosi kinevezéséről, (melyet azokban a napokban nyert el), hogy Schoenwisnert tehessék a helyébe. „Az exjezsuitákon segítenünk kell" — mondotta neki Pászthory. — Ugyanakkor elismeréssel szólt Verhovácz püspökről, Podmaniczky Józsefről és Balogh Péterről is. (Kelt. nélk. : *uo.)*

[1] Reviczky Károly Imre gr. (1737—1793), aulikus magyar diplomata. Előbb varsói, 1782-től kezdve berlini, végül 1786 után londoni követ. II. József uralkodásának utolsó éveiben miniszter. Ebben az időben magánemberként Bécsben élt. (Életrajza : *Wurzbach*, XXV, 394—395. l. ; munkái : *Szinnyei*, XI. 908—909. h.)

[2] Mailáth József gr. alkancellár.

[3] Balassa Ferenc gr. horvát bán.

[4] Martini Karl Anton br. (1726—1800), a bécsi egyetem korábbi hírneves közjog-tanára (tanítványain keresztül Magyarországon is nagy hatása volt), 1790-től az Oberste Justizstelle elnöke. — Magyarországi hatására : Concha Győző, *A kilencvenes évek reformeszméi és előzményeik*. Bp. 1885. Olcsó Kvtár, 498—499. sz. 12. s köv. l. és *Eckhardt*, 32. s köv. l.) A jezsuita-barát Martini és az illuminátus Van Swieten ellentétéről későbbi jelentéseiben Martinovics még többször megemlékezett.

[5] Strattmann Paul abbé, az udvari tanulmányi és cenzura bizottság ülnöke. (Vö. 452. l. 2. jegyz.)

[6] A jezsuita rend tagjai négy fokozatba tagolódnak. A legalsót a noviciusok alkotják ; ezek kétévi próbaidő után tehetik le a szerzetesi fogadalmat, s ezzel belépnek a scholasticusok sorába. Átlag 15 évi tanulás után szentelik pappá őket, s ezután válo-

andere Rechten als das Recht des Stärkeren; sie trachten die Begriffe des Eigenthums unter dem Vorwand eines apostolischen Lebens dem Volke zu benehmen und die Gleichheit bei diesem einzuführen, damit sie alles in Besiz nehmen können. Sie dulden nur so lang die Monarchen und die Minister, bis diese das alles annehmen, was die Jesuiten zu ihrem Endzwek nöthig finden. Einen unbiegsamen oder hell denkenden Landesfürsten räumen sie aus dem Weg. Sie unterstüzen den römischen Hof und den Religionsfanatismus, weil dieser die gesunde Vernuft fesselt, und ihnen den höchst nöthigen Schein der evanelischen Probität im Auge des Volkes giebt. Sie trachten noch mehr, als die Illuminate, alle Würden im Staate, besonders im politischen, geistlichen und Studien Fächern, durch ihre Mitglieder zu besezen, und auch durch Hofmeistersstellen die königlichen Prinzen nach ihren Grundsäzen zu erziehen. Um den Monarchen zu gefallen, vertheidigen sie dem Scheine nach die monarchische Regierung, um auf diese ihr jesuitisch-theokratisches Gebäude errichten zu können. Sie sind überzeugt, dass es ihnen unendlich leichter sei einen Menschen auf dem Throne zu verblenden, und ihn als eine theokratische Maschine nach ihrer scheusslichen absicht zu drehen, als mehrere Vorsteher einer Republik, deren Interesse und Denkungsart verschieden ist und oft im Widerspruch stehet. Darum schreien sie laut, dass durch den Verfall der Religion (durch welche sie eigentlich den Jesuitismus verstehen) auch die Grundlage der monarchischen Verfassung zerrittet wird.

[V.] *Wirksame Mittel gegen alle geheime Geselischaften und Verschwörungen überhaupt*

§. 5. Die Erfahrung soll den Monarchen zur unverfälschten Richtschnur dienen, dass der öfentliche Druk und gerade Unterdrükung oder Verfolgung der geheimen Gesellschaften immer das Übel noch vermehrt und ihnen eine Nahrung, festere Konsistenz und feinere Verbindung gegeben hat. Vor der Aufhebung der Tempelherrn und Jesuiterorden konnten die Monarchen leicht die schurkenartige Mitglieder dieser Zünfte durch ihre Kleidung kennen. Nach der Aufhebung sah man erst, dass man nur ihre Kleidung, um sie besser zu verbergen und um sie in Staatsverbrechungen fast unkennbar zu machen, aufgehoben hat. Die Mitglieder wurden durch die Aufhebung noch mehr wider die Monarchen aufgebracht, und in ihren Handlungen listiger oder schlangenartiger. Es liegt in der menschlichen Natur, dass jene Menschen, welche öfentlich verfolgt und gedrükt werden, am Ende ein allgemeines Mitleid, besonders wenn die Ursachen der gegründeten oder billigen Verfolgung etwas abstrakt, folglich für das Volk unbegreiflich sind, erweken, wodurch die verbannte Zunft eine Menge von neuen Proseliten gewinnt, und folglich zum Nachtheil des monarchischen Staates tiefere Wurzeln fasset. Das Cristenthum hat sich wider den Willen eines Nero, Diokletian, Trajan, Julian ua. durch die öfentliche Verfolgung verbreitet, und vieles zum Verfall oder wenigstens zur Umwandlung des damaligen römischen Reichs beigetragen. Die Päbste nahmen den Siz der römischen Kayser ein, und durch die evange-

---

gatják ki közülük a spirituális coadjutorokat, majd ezekből, újabb rostálással, legalább 45 éves életkorban, a professusokat, a rend tulajdonképpeni magvát és motorját. Erre a negyedik, professusi fokozatra céloz Martinovics megjegyzésében.

lische Sanftmuth aufgedunsen, erkühnten sich die Kayser zu krönen, diese als ihre Vasallen zu betrachten, der Königsvürde zu entsezen, und die Unterthanen vom Gehorsam loszusprechen. Die öfentlich aufgeriebene Tempelherrn brachten hervor die Illuminatenzunft und der durch Ganganelli[1] aufgehobene Jesuiten-Orden brachte den verabscheungswürdigen jesuitischen Theokratismus unter die Menschen. Wenn die Monarchen dergleichen höchst schädliche geheime Gesellschaften in vorigen Zeiten durch geheime und unmerkliche Wege zu vernichten gewusst hätten, so könnten heut zu Tage alle Monarchen in sanfter Ruhe ihre Völker beherrschen, und die Unterthanen würden sich mehr in der Erfüllung ihrer heiligen Pflichten gegen Monarchen, als in der Schmiedung neuer Staats-oder Religionssystemen beschäftigt haben. Der geheime und äusserst streng beobachtete Weg alle verborgene Zünfte zu vernichten oder für dem Staate unschädlich zu machen, ist das einzige und hinreichende Mittel überhaupt, welches durch zwei Triebfeder unmerklich und doch unfehlbar ausgeführet werden kann. Die erste Triebfeder ist die besondere geheime Polizei. Die zweite der verbesserte und verfeinerte Monarchismus.

[VI.] *Die Verfassung der geheimen Polizei*

§. 6. Die Existenz einer zur Ausrottung geheimer Gesellschaften bestimmten Polizei, muss auf immer verborgen bleiben. Wenn man die heilsame Falle nicht kennt, so lässt man sich auch leicht durch dieselbe fangen. Nur zweie müssen die Direktion dieser Polizei führen: der Monarch selbst, und noch einer, der auch der geheime Direktor genannt werden soll, und dessen Pflicht sein muss, alle Nachrichten aus den Provinzen unmittelbar dem Monarchen mündlich oder schriftlich mitzutheilen, und gleich auch Vorschläge dem Landesfürsten zu machen, wie jedem aus den geheimen Gesellschaften entstandenen Übel unmerklich und ohne Aufsehen abzuhelfen wäre. Der Monarch soll aber in solchen Fällen ohne Verschub mit gehöriger Bescheidenheit den nöthigen, zur Vernichtung eines solchen Übels bestimmten Entwurfe zur rechten Zeit ausführen, ohne sich durch Gegenvorstellungen der Stellen auf irgend eine Art von seiner Entschliessung abreden zu lassen. Bei jeder Nachricht, die dem Monarchen der geheime Polizei Direktor überreicht, muss auch der Name des Entdekers dem Landesfürsten bekannt gemacht werden, damit dieser ihn nach der Wichtigkeit der gemachten Entdekung über etwa entstandene Zweifel befrage, oder auch gehörig belohnen[!] könne. Sowohl der geheime Polizei Direktor, als auch andere in Provinzen vertheilte Mitglieder dieser Polizei, müssen andere Anstellungen, die mit diesem Fache gar keinen Zusammenhang haben, im Staate bekleiden. Der geheime Polizei Direktor, da er viele Nachrichten und Briefwechsel mit den in Provinzen vertheilten Mitglieder zu unterhalten hat, so muss er zwar ein ansehnliches Amt beim Hofe, doch aber ein weniger mühsames bekleiden. Durch die Ansehnlichkeit seines Amtes wird es der übrigen Welt weniger auffallen, dass er öftere Audienzen beim Monarchen erhalten wird, und auch er wird durch diese an die Aufrechthaltung der monarchischen Verfassung unzertrennlich gefesselt. Alle Menschen, folglich auch der sonst für unerschitterlich angesehene Weltweiser, werden durch Befriedigung ihrer Interes-

[1] A Ganganelli családból való XIV. Kelemen pápa már többször említett 1773-as bulláját érti. (Az itt elmondottakat vö. II. k. 202. s köv. l.)

sen zur Anhänglichkeit an gewisse Meinungen oder Staatsverfassungen gebracht.[1]

Die übrigen Mitglieder der geheimen Polizei sollen Regierungsräthe bei der politischen Landestelle einer Provinz sein. Diese sollen das Geistliche-, das Studien- und Urbarialfach zum Referiren erhalten ; denn wenn diese Fächer nach dem Sinne des Monarchen geleitet werden, so bleiben die geheimen Gesellschaften ohne Wirkung, auch kann ein geschikter Rath diese drei Fächer leicht versehen. Es versteht sich dahero von selbst, dass diese Mitglieder grosse Menschenkenntniss, eine gründliche Einsicht in diesen drei Fächern, gute Moralität und geprüfte Thätigkeit besizen müssen. Eine der Hauptpflichten des geheimen Polizei Direktors soll diese sein : solche geschikte und der monarchischen Verfassung ergebene Männer ausfindig zu machen, welches er sehr leicht bewirken wird können, als ein Hofmann, der vor der übrigen Welt als ein Liebling des Kaysers gehalten wird, und bei dem vielle aufgeführt und bekannt zu werden wünschen werden. Nach hinlänglicher Prüfung solcher Männer soll der Direktor sie dem Monarchen zur Beforderung zu obenbenanten Würden durch geschikte Wege, welche kein Aufsehen machen können, vorschlagen. Aus diesen Mitglieder sollen hernach immer die geschiktesten, die klügesten und die sich in ihrem Amte durch die Treuheit zu dem Monarchen ausgezeichnet haben, zu Hoffräthen ernannt, und so weiter zu Staatsräthen, mit Beibehaltung des Referates, befördert werden.

Der geheime Polizei Direktor soll diese in Provinzen vertheilte Männer zu einem geheimen Briefwechsel verbindlich machen ; jeden aber für sich, ohne dass einer von dem Anderen etwas wisse ; denn nur auf diese Art wird die Existenz der geheimen Polizei unbekannt bleiben ; jedes Mitglied in einer Provinz wird glauben, dass es sich ganz allein dieses Zutrauens würdig gemacht hat. Der Direktor soll ein solches schon hinlänglich geprüftes Subjekt verbinden, dass es sich in die Illuminaten und Jesuiten Gesellschaft aufnehmen lasse, und dass es die Masque eines eifrigen Illuminaten und Jesuiten annehme.

Bei jeder in einer Provinz oder in der Residenz Stadt vor sich gehenden Beförderung im Geistlichen- oder Studienfache, sollen die Referenten als Mitglieder der Geheimen Gesellschaften, wenn sie von diesen Zünften ersucht werden, immer einen jesuitischen Menschen oder einen Illuminaten in Vorschlag bringen ; auch soll der Hoffreferent ihn bestättigen, wodurch die geheimen Gesellschaften von der Neigung zu ihren Grundsäzen solcher Referenten eine tiefe Überzeugung erhalten, folglich mit vollen Zutrauen gegen diese in allen ihren Geheimnissen sein werden. Unter der Hand aber soll jeder Referent in einer Provinz den nach der Verfassung gebildeten und fähigen Kandidaten zu einer vakanten oder erledigten Stelle im Studien- oder Geistlichen Fache dem Geheimen Polizei Direktor bekannt machen und in Vorschlag bringen, und diesen soll der Landesfürst wirklich ernennen. Damit aber diese Verfahrungsart des Monarchen nicht auffalle, so muss er seine zu diesem Endzweke nöthige höchste Entschliessung mittels eines Handbillets an alle Hofstellen ergehen lassen, dass er sich die Ertheilung aller auch mindesten Lehrkanzeln und geistlichen Würden, wie auch übriger Ämtern bei der Bücherzensur und Bibliotheken vorbehält ; dahero soll jede Hoffstelle die

[1] Az elmondottak, különösen pedig az utolsó mondat valószínűvé teszik, hogy Martinovics magára gondolt, amikor felsorolta azokat a személyi tulajdonságokat, amelyekkel a titkos rendőrség igazgatójának rendelkeznie kell.

Kandidation zu diesen Würden mit allen Beweggründen zur endlichen Entschliessung dem Monarchen zu überreichen verpflichtet sein. Der Anfang des an die Hoffstellen zu ergehenden Handbillets könnte also lauten: „Um sowohl der Sittenverderblichen Freiheit, als auch allem entgegengesezten nicht minder schädlichen Fanatismus in meinen Staaten ein wirksames Mittel durch Besezung im Geistlichen und Studienfache der Würden mit würdigen Subjekten zu bewirken, habe ich zu verordnen für nöthig gefunden" usw. wie oben gesagt. Nach dem Inhalt dieses Handbillets muss jede geheime Zunft die Unpartheilichkeit des Monarchen bewundern und loben, auch seine tiefe Einsicht und Klugheit fürchten. Endlich werden die Illuminaten und Jesuiten das Interesse sich zu vereinigen ganz verlieren, wodurch schon der Monarch viel gewonnen hat.

Wenn übrigens die bei den Landestellen angestellte Referenten die nemliche Art mit ihren Korrespondenten auf dem Lande oder in kleinen Städten, welche der geheime Polizei Direktor beobachten werden, so können dieses alles was in einer jeden Provinz gefährliches geschieht, erfahren und es dem Direktor ohne Verschub berichten, wodurch also der Monarch alle geheime Handlungen der Jesuiten und Illuminaten leicht einsehen wird.

[VII.] *Anwendung der geheimen Polizei auf Ungarn*

§. 7. Da der Verfasser hauptsächlich mit der Lage von Ungarn und Galizien bekannt ist, so glaubt er auch die Anwendung der geheimen Polizei auf diese Länder entwerfen zu können, nach welcher der Jesuitismus und Illuminatismus anfangs unwirksam, hernach aber, nemlich binnen ein Jahr, ganz ausgerottet werden. Zu diesem Endzweke muss der Monarch zwei Anstalten treffen. Er muss e r s t e n s an [den] ungarischen Kanzler oder in künftigen Landtag folgendes Handbillet ergehen lassen: „Da ich als der höchste Beschüzer in Ungarn der katholischen Religion und folglich der ächten Kirchen Disziplin vertheidiger angesehen werde, so wünsche ich und will in allen Diozesen und Seelsorgen dieses Königreichs, dass die Bischöfe und alle Domherrn ihre ordentliche Sizungen über die Kirchengeschäfte ihrer Diozes alle Wochen wenigstens einmal halten sollen, bei welchen alle Domherrn, oder Titularbischöfe unter dem Vorsiz des Bischofs selbst unausbleiblich zu erscheinen haben. Die Entschliessungen eines solchen Konsistoriums, oder Klagen über die treue, oder fanatische durch die Seelsorger beim Volk eingeschlichenen Meinungen sollen der zu errichtenden Geistlichen Kommission zur Einsicht und Beurtheilung eingeschikt werden, welche Kommission das mir gebührende Recht circa sacra ausüben wird. Da nun mehrere Mitglieder verschiedener Diozesen durch ihre andere weltliche Ämter von solchen Konsistorien entfernt sind, und vielleicht die geschiktesten, so folget von selbst, dass alle derlei Weihbischöfe, Prelaten und Domherrn nach dem Geseze (Officium sit penes beneficium)[1] des Kirchenrechts, sich zu ihren Konsistorien begeben sollen!"

Aus dieser Verordnung folget, 1° dass der Haupt Jesuiten Provinzial Abt Mako, als Domherr in Waizen, dahin abgehen muss, und folglich allen Einfluss auf Studienwesen ohne Aufsehen verliehren und unwirksam in diesem Fache leben wird. 2° Die Weihbischöfe und Staathalterey-Räthe Mitter-

[1] A tridenti zsinat rendelkezése („Decreta de reformatione").

pacher[1] und Manditsch,[2] Illuminaten, wie der Bischof Okolitschany, Hoffrath in Wien und Hauptjesuit,[3] müssen ebenfalls zu ihren Diozesen abgehen 3° Der Domherr Szerdahely,[4] zweiter Vorsteher der Jesuitenloge und Direktor der lateinischen Schulen kömt auch ausser Thätigkeit. Damit aber die Nation keine Ursach habe, als möchte der Monarch die Geistlichkeit von den weltlichen Würden ausschliessen, so soll der Monarch solche Geistliche in Ungarn, die schon gedient haben, deren Sitten gut und die monarchisch gesinnt sind, durch den geheimen Polizei Direktor ausfindig machen (wozu auch der Verfasser beitragen kann) und anstellen. Es ist aber nicht nöthig, dass alle diese in Erledigung kommende Stellen durch Geistliche besezt werden ; denn da das geistliche Referat mit Studien-und Urbarialfächern verbunden werden muss, (§. 6.) so kann der Monarch unter dem Vorwand, dass wenig Geistliche das Studienwesen, und noch weniger das Urbarialfach verstehen, immer einen weltlichen monarchisch gesinnten zu diesen Würden befördern. 4° Vermög dieser Verordnung wird die ganze ungarische Nation und auch die geheimen Gesellschaften den Monarchen loben müssen, dass er die müssigen Domherrn in eine zwekmässige Thätigkeit versezet, dass er sie an ihre Benefizien, wie das Kirchenrecht fordert, fesselt, und endlich, dass er sowohl die Freiheit in Denken, als auch den nicht minder schädlichen Fanatismus verbannet. Übrigens wie solche Konsistoria und die geistliche Kommission organisirt werden sollen, braucht es einen besonderen Entwurf, den der Verfasser auch in Fall es ihm aufgetragen werden sollte zu verfertigen bereit ist, so zwar, dass der Monarch alle Monath in kurzem Auszug sehen könnte, was die Geistlichkeit schädliches oder nüzliches für den Staat und Monarchen unternohmen hätte.[5]

Zweitens soll der Monarch folgende Verordnung an die Stände Ungarns ergehen lassen: Dass „nachdem die Stände einstimmig verlangt haben, dass man geborne Ungarn in das Ministerium und zu den Gesandtschaften annehmen soll, so finde ich (Monarch) um meine besondere Gewogenheit dieser Nation

[1] Mitterpacher Dániel (1745—1821), választott szkutari (Szerbia) püspök, cikádori apát, pécsi kanonok, 1785 óta helytartótanácsos. II. Lipót a feltétlenül „megbizhatók" közé sorolta s véleményében a nádor is osztozott. Kohlmayer ügyvéd egyik titkos jelentésében részletesen szólt botrányos erkölcsi életéről, ami — írta — közbeszéd tárgya. Arra, hogy szabadkőmüves, vagy éppen illuminátus lett volna, nincsen adatunk. (Életrajzi adatai: Aigl Paulus, *Historia brevis venerabilis clerus cathedralis ecclesiae Quinque-Ecclesiensis* . . . Pécs, 1838, 112—113 l.; Brüsztle József, *Recensio universi cleri diocesis Quinque-Ecclesiensis*. IV. Pécs, 188, 481.l ; *Nagy Iván*, VII. 518. l.; *Ember*, 198. l. — Az uralkodó és a nádor véleménye: *Sándor Lipót iratai*, 452. és 451. l.; Kohlmayer jelentése, 1791 szept. 28 : O. L. Privatbibl. 11. fasc. 15. köteg).

[2] Mándich Antal († 1806), prisztinai (Szerbia) választott püspök, szentjóbi apát, zágrábi kanonok, helytartótanácsos. Tagja volt az 1790-es országgyűlés által kiküldött tanulmányi bizottságnak is. Róla sem tudjuk, hogy szabadkőmüves vagy illuminátus lett volna. A nádor vele is nagyon meg volt elégedve. *(Nagy Iván*, VI. 283—284. l.; *Ember*, 198. l.: a nádor véleménye: *Sándor Lipót iratai*, 457.*)*

[3] Okolicsányi Imre († 1795), ansari választott püspök, esztergomi kanonok, a Magyar Kancellária tanácsosa és egyházügyi referense, a klérus érdekeinek következetes védelmezője. A későbbiekben ő volt Martinovics dispenzációs-ügyének kancelláriai referense is. (ld. 707.l.) s ettől kezdve Martinovics engesztelhetetlen gyűlölettel volt eltelve iránta. (Ld. II. k. — Életrajza: Kollányi Ferenc, *Esztergomi kanonokok. 1100—1900*. Esztergom, 1900, 385. l.).

[4] A már korábban is említett Szerdahelyi György váci kanonok. (Ld. 444. l. 2. jegyz.)

[5] Nincs rá adatunk, hogy Martinovicsot az uralkodó felszólította volna ennek a jelentésnek elkészitésére. (Vö. 457. l.)

zu beweisen, und um sie zur Bewerbung solcher Würden mehr aufzumuntern folgende Entschliessung für nöthig : dass niemand in die Zukunft in Ungarn die Kanzlers, Vizekanzlers, Judex Curiae oder Personals-Würde, welche ich als Ministers betrachte, erhalten wird, der nicht vorhero als Gesandter irgendwo gedienet hat, wie auch dass niemand diese Würde bekleiden wird, der nicht als Gesandtschafts Secretaire die Gesandtschafts Geschäfte zu führen gelernet hat."

Diese Verordnung hat wieder mehrere gute Folgen : 1° wird die ganze Nation zufrieden sein, wenn man den monarchisch gesinnten Grafen Reviczky zum Kanzler ernennet.[1] 2° Der Personal Örmenyi hat zu Folge dieser Verordnung als ein Hauptjesuit auf immer alle Hofnung Judex Curiae oder Kanzler zu werden, folglich bei politischen Fächern jesuitisch, folglich für den Staate schädlich zu wirken, verloren. 3° Der Monarch wird hiedurch die Gelegenheit haben, jene arme Edelleute, die grosse Talenten geäussert haben, und die durch die Anhänglichkeit an Monarchen vieles zu gewinnen und nichts zu verlieren haben zur Gesandschaft und hernach zu grössten Würden in Ungarn zu befördern, und dieses alles ohne Verlezung ihrer Freiheiten. 4° Wird der Hauptilluminat, Hofrath Pasztory, keine Hofnung haben können ein Personal oder etwas noch grösseres zu werden. Wenn die Menschen überhaupt einsehen, dass sie wegen guten Anstalten, die der Monarch in seinen Staaten trift, durch die geheimen Gesellschaften zu ihrem Endzwek, nemlich zu Beförderungen, nicht kommen können, so verlieren sie die Lust neue Proseliten und schädliche Faktionen zu machen, und so muss jede geheime Zunft nach und nach von sich selbst aufhören.

Ferner, da Jesuiten und Illuminaten beim Justizfache am wenigstens noch für dem Staat schädlich sein können, so soll der Monarch den Grafen Brunswik, Staathalterey Rath und Jesuit, wie auch den Baron Podmanizky, Illuminaten,[2] zur Septemviral Tafel als Hoffräthe befördern. Wodurch die Studienkommission von zwei, einen jesuitisch, den anderen frei gesinnten Beisizern befreiet wird. Wenn nun alles dieses geschehen ist, und die geheime Polizei ihre Schuldigkeit in Ungarn thuen wird, so sind die geheimen Verbindungen in Ungarn ohne Wirkung, und da der Stadthalterey Referent des Urbarial, Studien- und Geistlichen Faches, auch sowohl Illuminat als auch Superilluminat oder Jesuit der Verstellung nach sein muss, so wird er jede Bewegung, jede Mine diesseits erfahren, und den geheimen Polizei Direktor treu berichten können. Wodurch der Monarch das ganze Land und das Schiksal der geheimen Gesellschaften nach seinen besten Absichten wird lenken können.

[VIII.] *Anwendung der geheimen Polizei auf Galizien*

[Mivel Galiciában, Lemberget kivéve a jezsuitizmus és az illuminatus szervezkedés is nagyon gyönge, néhány intézkedéssel halálos csapás mérhető rájuk. Brigido grófot, a jelenlegi tartományfőnököt, mivel könnyen enged a jezsuiták rábeszéléseinek, helyezzék máshová, s hivatalát a galíciai ügyekben

[1] Jellegzetes martinovicsi kijelentés: az egész nemzetet megnyugtatná Reviczky Károly gr. kancellárrá való kinevezése. Reviczky aulikus volt, a nemzet egésze már ezért sem kívánhatta ezt. De különben is állandó külföldi diplomáciai megbízatásai folytán itthon alig tartózkodott, úgy hogy még nevét sem nagyon ismerték.

[2] Podmaniczky József br. helytartótanácsos, akit II. Lipót király is illuminátusként tartott számon. (l. II. k. 54. l. 4. jegyz.)

amúgy is nélkülözhetetlen Markelich báró[1] vegye át, akire a jezsuiták és illuminátusok nem támaszkodhatnak. A jezsuitizmus egyik vezérét, Caspar abbét,[2] a „Navigations-Direction" elnökét helyezzék valami Lembergtől távoli apáti méltóságba. Maga a „Navigations-Direction" megszüntethető. A volt jezsuita tartományfőnököt, a 74 éves Liesganig abbét, jelenleg a „Genie- und Baudirection" vezetőjét, nyugalmazzák. Ebben az esetben kénytelen lesz hazájába, Stájerországba visszatérni. Troll Franz Xavér lembergi rendőrbiztost pedig nevezzék ki kormányzósági tanácsosnak. Ennek az embernek igazságszeretetét és jó erkölcseit egész Lemberg ismeri. Évek óta szolgál Galíciában és a monarchikus államforma tántoríthatatlan híve. A galíciai „zavargások" idején, ezen emlékirat szerzőjével együtt, hasznos szolgálatokat tett a kormányzatnak. Az emlékirat írójával való gyakori beszélgetései révén a közgazdasági és szellemi élet kérdéseiben tájékozódása helyes és ismeretei kielégítőek. Ha őt teszik meg úrbéri-, tanulmányi- és vallási referenssé, valamint a titkos rendőrség igazgató levelezőjévé, akkor a jezsuita és illuminatus törekvéseknek egyszersmindenkorra végük van Galíciában. Az uralkodónak érdeke a lembergi jezsuitizmust megsemmisíteni, mert ez a közvetítő a magyar, lengyel és orosz jezsuitizmus közt.][3]

[IX.] *Der verfeinerte Monarchismus*

§. 9. Wenn die geheimen Gesellschaften das Militaire und das Volk nicht an sich bringen können, so sind ihre Bestrebungen und Verschwörungen alle ohne Wirkung. Der Monarch muss also heut zu Tage mehr als jemals die zwei Klassen seiner Staaten an sich zu ziehen trachten. Was die erste Klasse, nemlich das Militaire betrift, so soll er dieses durch folgende Mittel an sich fesseln:

1° Die eigenführte Subordination und Manneszucht heilig auch ferner zu beobachten.

2° Jemanden ausfindig machen, der in einer Schrift, die zum Druk befördert werden soll, beweisen muss: dass das Militaire in Frankreich durch die Einführung der Konstitution auf immer betrogen ist. Der Verfasser muss aber diesen Gegenstand aus dem Grund und philosophisch, um nicht widerlegt werden zu können, bearbeiten. Diese Schrift, wenn sie gründlich bearbeitet wird, trennet den Soldaten auf ewig von allen Gesinnungen der Illuminaten, Theokraten und Aristokraten, und fesselt sie an den Monarchen. Solange der Soldat dem Monarchem anhängt, solange bleibt der Thron unerschütterlich. Wenn dem d'Alton in Niederlanden der Gouverneur Gr. Trautmannsdorf zu wirken erlaubt hätte, so wären die Niederländer, Jesuiten und Aristokraten, bloss bei ihren eitlen Wünschen geblieben.[4] (Der Verfasser würde sich selbst eine solche Schrift zu verfertigen trauen.)[5]

[1] Valószínűleg Margelik Johann Wenzel br., a csehországi kormányzóság alelnöke, akit Martinovics később is ajánlott erre a tisztségre. (l. 698. l.)

[2] Kaspari Kaspar apát, a galiciai építésügyi igazgatóság vízépítési osztályának igazgatója.

[3] Később Galicia kormányzására valamelyik főherceget és Trollt ajánlotta. (L. 599. l.)

[4] D'Alton Richard gr. táborszernagy, Belgium katonai főparancsnoka, Trauttmansdorf Ferdinánd gr. pedig ugyanakkor Belgium teljhatalmú minisztere volt. Az itt mondottakat vö. a Martinovics 1790. decemberi röpiratában írottakkal, ahol D'Alton elgáncsolásáért a belga kormányzótanács alelnökét, Crumpipen Henrit teszi felelőssé. (345. l.)

[5] Később el is készítette ezt az iratot. L. *Iratok* 34. sz. A katonaságra: 547. s köv. l.

3° Der Monarch soll sich meistens oder immer militärisch kleiden und bei den Haupt Manoeuvres erscheinen.

4° Er soll den strengsten Befehl an Hofkriegsrat ergehen lassen, dass kein Regiments Inhaber sich in die Zukunft unterstehen soll, fremde Offiziers zum Nachtheil derjenigen, die beim Regimente dienen, ohne ausdrüklichen Erlaubnis des Hofkriegsraths (welcher aber immer das betrefende Regiments Kommando zur Äusserung ziehen muss) zu bringen, und noch weniger eigenmächtig durch Zurücksezung des Regiments-Vorschlags jemanden zu praeteriren. Dieser Befehl wird den Offizirs-Corps das Soldatenleben auf ewig versüssen und an den Monarchen binden.

5° Der Monarch soll eine Verordnung ergehen lassen, dass bei einem sich ereignendem Verkauf der Kameral Gütern, ohne Rüksicht auf Reichthum, auf den Magnaten Stand, einem ausgetrettenen verdienten und pensionirten Offizier vor allen anderen Mitwerber der Vorzug gegeben werden soll. Auch wird man Sorge tragen, dass jene Offiziers, die sich vor dem Feinde besonders ausgezeichnet haben, durch Schenkung solcher Güter belohnt werden sollen.

Das Volk lässt sich durch folgende Mittel an die Monarchische Verfassung fesseln:

1° Wenn der Monarch und der Hof mehr herablassend und sich gegen dem Volk freundlich bei der Ertheilung der Audienz zeiget.

2° Wenn man die Kontribution des Bauernstandes fest sezet, und ausser dieser ihn nicht der Jurisdiction der Herrschaft, sondern einer kayserlich — königlichen Gewalt unterwirft, und unter dem Schuz wider alle Unterdrükungen nimmt. Der Verfasser würde sich trauen einen Entwurf zu verfertigen, nach welchen, ohne Ausmessung der Gründe und ohne Aufsehen, das billigste Urbarium System sogar in Ungarn eingeführet werden könnte.[1]

3° Wenn man den unadelichen Stand Gelegenheit giebt, sich zu bilden in öfentlichen Schulen, und ihn zu allen Ämtern (doch ohne Verlezung der Privilegien des Adels, wenigstens dem Scheine nach) fähig erkläret

4° Wenn der Monarch folgende sehr menschliche Anstalt in seinen Staaten trift: Dass in Zukunft alle Advokaten bei den Gerichts-Stellen, damit sie das Interesse durch ihre Ränke alle Partheien, besonders das unwissende Volk zu hintergehen auf immer verliehren, zum Rang eines besoldeten Beamten erhoben werden. Dahero sollen die streitenden Partheien immer vorläufig den Prozess solidarisch bei der gebührenden Stelle anzeigen, welche zur Aufnahme eines solchen Prozesses die Advokaten ex officio für beide Partheien ernennen wird. Die Partheien werden aber eine bestimmte Taxe titulo advocatiae zahlen müssen, diese muss aber grösser oder kleiner nach der Schwierigkeit des Prozesses sein, welches die betrefende Gerichts-Stelle aus dem summarischen Inhalt zu beurtheilen hat. Aus diesen Taxen wird ein Advokaten Fundus entstehen, der bei der unveränderlichen Zahl der Advokaten immer zunehmen muss und folglich hinreichend sein wird, den Gehalt jener Advokaten, die sich ausgezeichnet haben, zu vermehren. Nach dieser Anstalt werden die Advokaten kein Interesse haben die Prozesse zu vermehren und noch mehr zu verwikeln, da jede Bestechung unter Kassation verboten sein wird, folglich wird sich nach der geringern Zahl

[1] Ezt sem íratták meg vele, bár erre később is ajánlkozott. (L. 474. l.)

der Prozesse, ein jeder geschwinder endigen können. Auch werden die Advokaten keine Ursach haben sich durch Bestechungen mit dem betrefenden Referenten zu vereinigen. Eine solche Verordnung wird die Völker der Staaten bis zum höchsten Enthusiasmus gegen [den] Monarchen bringen. (Der Verfasser hat sich vorgenohmen diesen Entwurf ausführlich auszuarbeiten und zum Druke zu befördern, und jede boshafte Bestrebung des Jesuitismus oder Illuminatismus verabscheuen.)[1]

5° Wenn man alle privat Monopolien im Staate und alle Handwerker Zünfte aufhebt, folglich jedem nach seiner Neigung handeln und ein Handwerk ausüben lässt.

6° Wenn man eine schriftliche Belehrung an alle Magnaten und Adelichen im Staat ergehen lassen wird, wie sie sich in allen Fällen herablassend und menschlich gegen die Bürger und den Bauerstand betragen sollen, welche Belehrung unter dem Verlust des Magnatenstandes oder des Adels heilig beobachtet werden soll.

Forsetzung des verfeinerten Monarchismus

§. 10. Der Monarch soll ferner einen Befehl an alle politische Stellen ergehen lassen, vermög welchen die Presidenten dieser Stellen verpflichtet sein sollen, einige und geschikteste Räthe zum Referat im Urbarial-Studien- und geistlichen Fächer vorzuschlagen. Er wird auf diese Art die beste Gelegenheit haben denjenigen zu ernennen, der am meisten monarchisch gesinnt, und der die grösste Geschiklichkeit besitz, dasjenige zu vereiteln, was die Jesuiten und Illuminaten in diesem Fache schädliches auszuüben gesinnt sind, welches der geheime Polizei Direktor zu erfahren hat, und dem Monarchen vorstellen wird. Auch soll der Monarch bei einem erledigten Bisthum solche würdige Priester und verdiente Männer ausfindig machen, die sich unter der Hand voraus verbindlich machen werden, die zum Bisthum gehörende Güter freiwillig abzutretten, und einen Gehalt von achttausend Gulden anzunehmen. Auf diese Art werden alle Bischöfe ihre Güter dem Monarchen und der Nation ohne Zwang nach und nach abtretten. So oft ein Bischof eine solche Resignation seiner Güter machen wird, so muss der Monarch ihm ein Belobungs-Dekret ertheilen, und ihm in Namen des Staats danken, endlich als ein Muster allen übrigen Geistlichen vorstellen. Wenn dieses wirklich geschehen soll, so werden die Bischöfe nicht mehr im Stande sein eigenes S e m i n a r i u m für junge Geistliche zu erhalten, folglich hat der Monarch die beste Gelegenheit die so nüzliche General-Seminarien zu errichten. Aus den abgetrettenen bischöflichen Gütern soll der Monarch einen Fond errichten, aus welchen verdiente Soldaten, durch Unglüksfälle verarmte Unterthanen, Gelehrte die etwas wichtiges für den Staat geleistet haben, und endlich jene die im Kommerz, Manufakturen, Fabriken, Akerbau und Landwirtschaft für das allgemeine Beste auffallende Fortschritte gemacht haben, belohnet werden sollen.

Ausser diesen nüzlichen Anstalten wird es nöthig um jeder Drohung oder Zusammenrottung geheimer Gesellschaften hinlängliche Mittel entgegen zu sezen, noch folgende Grundsäze zu beobachten :

1° Die Geschäfte der politischen, militärischen, justiz-und geistlichen Stellen nicht ganz den betrefenden Referenten überlassen, besonders wenn

[1] Ennek elkészültéről sem tudok.

es auf die Anstellung eines Individuums ankömmt; denn es ist aus der Erfahrung bekannt, dass nicht die Gewalt eines Monarchen, sondern die Missbräuche dieser geheiligten Gewalt durch die Aristokraten bis zur höchsten Kränkung des Volkes gebracht üble Folgen für den Thron selbst verursacht haben.

2° Einige Auflagen, wie z.B. das Stempelpatent *und andere dergleichen*, welche die Illuminaten sehr leicht dem Volke als unbillig, wenigstens dem Scheine nach, schildern können, ganz aufheben, und überhaupt den wahren Grund aller Auflagen viel abstrakter und folglich für dem Volk unbegreiflicher zu machen, wodurch diese nicht so leicht getadelt werden können.

3° Der Monarch soll jzt mehr als jemals geschikte und in allen Fächern durch lange Erfahrung wohlgeübte Staats Männer, die alle Sitten, Gebräuche und Verhältnisse des niederen, mittleren und höchern Standes gut kennen in sein Kabinet bringen, und zur Mitwirkung des monarchischen Wohls verwenden.

4° In Böhmen und Niederlanden soll der Monarch besondere Beweise seiner Gewogenheit dem Bauernstand geben. In Galizien soll er unerschütterlich und streng befehlen, aber die ertheilten Befehle nicht ändern. In Ungarn endlich soll er durch die geheime Polizei die Geistlichkeit streng beobachten, das Studienwesen auf den österreichischen Fuss bringen, und dem Adel das gewöhnliche Zeremonial, die Banderien-Kleidungen, Installationen und andere der Nation zur Natur gewordene Gaukeleien, die im Grund nicht schädlich sind, erlauben, auch alle Jahr einige Monathe in Ungarn wohnen und in der Nationalkleidung hergehen.

[X.] *Beschluss*

Wenn der Monarch diese Mittel so bald möglich in seinen Staaten in Ausübung bringt, so haben die Illuminaten nichts zum tadeln, das Volk wird den Monarchen lieben, und sich wider jeden, der etwas anderes behauptet empören, das Volk wird im Glüke taumeln und auf keine Veränderung denken, die Jesuiten werden auch die Vereinigung mit Illuminaten keineswegs bewirken können ; weil keine öffentlich gedrükt wird, und jede ausser Thätigkeit gesezt, vernichtet worden ist. Der Verfasser weis es aus der grossen Erfahrung die er auf seinen Reisen durch beinahe ganz Europa mit allen Menschenklassen gehabt hat, aus den tieferen natürlichen, kommerzial und politischen Wissenschaften, mit welchem er sich viele Jahre beschäftigte, dass diese Mittel das jzt regierende amerikanisch-französische Staatsfieber von dem Staat entfernen werden ; und doch verliehrt durch diese Anstalten der Monarch seine gesezgebene Macht nicht im geringsten. Es wären durch solche Mittel seine Völker ruhig, bis das französische Staatsgebäude durch längere Zeiten, dort wo eingeführt sein wird, seine Unvollkommenheiten eben so gut als andere Staatsverfassungen und hofentlich mit noch grösserem Nachtheile des Volkes zeugen wird. In welchem Falle wird die künftige Generation dem jzt regierenden Monarchen danken, dass er ihre Vorfahren an eine Regierungsart klug gefesselt hat, die, wenn sie ein grosser Monarch leitet, alle Unterthanen glüklich machen kann.

Wenn dieser Entwurf nicht jene Volkommenheit besizt, welche er haben sollte, so kömmt dieses daher, dass der Verfasser es flüchtig, so wie es ihm in die Feder kam niederschreiben musste, ohne es in das Reine bringen zu können.

f.)

[1791 október 21, Bécs]

Martinovics levele Gotthardi Ferenchez

Tokaji tárgyalásai a jezsuiták titkos ügynökével, Chrebenskyvel, a magyarországi jezsuiták terveiről; a nagyváradi illuminátusokról; Fekete generális, Illésházy Istvánt és Laczkovics Jánost az uralkodó pártjára térítette; ezek szeretnék, ha Pesten szabadkőműves páholyt alapítana, monarchista érzelmű polgárok nevelésére.

Martinovics sk. írása: St. A. Vertr. A. 60. fasc. Gotthardi 716. sz. jelentésének melléklete.

Martinovics először szeptember 28-i, Gotthardinak írott levelében említi egy nagyváradi utazás szükségességét (452. l.), amit az rögtön engedélyezett, még bíztatta is Martinovicsot, ne halogassa útját. (Gotthardi levele nincs meg, de tartalmát elmondja az uralkodóhoz írt 705. sz. jelentésében: St. A. Vertr. A. 60 fasc.). Mielőtt azonban ezt a választ Martinovics kézhez vette volna, október 3-án már elindult Pestről, Tokajon át véve útját. Hirtelen elutazását indulása napján kelt levelében így okolta meg Gotthardinak: „Ich schrieb Ihnen in meinem lezten Brief wegen meiner Reise nach Grosswardein; da ich nicht weiss, ob mein Brief Ihnen zukamm, und ich die Reise ausserst dringend finde, so reise noch heute mit der Post dahin. Ich habe Nachrichten erhalten, dass sich dorten ein Emissaire aufhalte, den die Exjesuiten in Dörfern verbergen. Hier wurde auch das Gericht verbreitet, dass laut eines erfolgenden Befehls alle Edelleute ihre Banderien-Kleidungen ablegen sollen. Dieses wussten die hiesigen Jesuiten und andere Pfaffen dem gemeinen Adel übel zu schildern, dass man überall reden hörte, der Adel werde diesen Befehl niemals vollziehen; der alte geweste Professor Horváth,[1] Exjesuit, hezte sogar auf der Gasse mehrere solche dumme Banderialisten auf. Ich mache schon gute Vorschritte in meiner Bekanntschaft mit Jesuiten, ich hoffe dahero bald zu meinem Endzwek gelangen zu können. Ist denn wegen meiner Übersezung noch nichts gekommen?"[2] *(No.* 705. sz. jelentés 2. melléklete.)

Levelét bátyja, a kapitány vitte föl Bécsbe,[3] a jezsuiták és illuminátusok ártalmatlanná tételéről írott emlékiratával együtt. (L. az *e)* alatti iratot.) Útját bevégezve, maga Martinovics is Bécsbe sietett, ahová október 20-án vagy 21-én érkezhetett meg. Itt, Bécsben írta meg alább közölt jelentését is.

Hochwohlgeborner Herr K. K. Rath!

Ich endigte meine Reise nach Grosswardein glüklich, und bin nun wieder hier, um Ewer Hochwohlgeborn diesen Brief selbst einhändigen zu können; denn ich halte den folgenden Inhalt zu wichtig, als dass ich selben der Post anvertrauen könnte. Als ich von hier den 26-ten September nach Pest, um ihre Aufträge zu erfüllen, reiste, und mich dort mit einigen Illuminaten näher bekannt machte, so erfuhr ich bald von dem evangelischen Pastor Molnar, Illuminaten, dass sich im Monath April ein pohlnischer Geistlicher,

[1] Horváth Jánosra, a pesti egyetem ekkor nyugalmazott természettan- és mechanika professzorára céloz.

[2] A pesti egyetemre való áthelyezését érti. L. *Iratok* 27. és 28. sz.

[3] Idézett okt. 3-i levelében Martinovics ezt írta bátyjáról: „Mein Bruder der Rittmeister ist erst dieser Täge aus der Gegend von Belgrad, Batser Komitat und Rumänien angekommen; er erzählte mir, dass das Volk meistens durch Pfaffen aufgehezt, über den Frieden mit Türken unzufrieden sei. Er gab sich viel Mühe überall, dem Volk andere sanfte Begriffe beizubringen, und die Pfaffen, die er aus Überzäugung hasset, zu entlarfen. Mein Bruder ist jezt etwas kränklich, sobald er gesund wird, so gehet er mit meinen Schriften nach Wien, um Ewer Hochwohlgeborn diese zu übergeben." O.L. Privatbibl. 14. fasc. 705. sz. — Martinovics kapitány felérkezése alkalmából különben, okt. 15-én, Gotthardi 100 forintot kért Lipót királytól, mondván, hogy ezek az utazások sokba kerülnek, s neki minden pénze elfogyott már. *(Uo.* 712. sz.)

Namens Hrebensky und wirklicher Jesuit in Pest lange Zeit aufhielt, den die Illuminaten Kirche in Pest auch unter die Illuminaten aufnahm ; dieser Mann wurde mir sehr gerühmt, und als einer, der den Endzwek des Illuminatismus viel geschikter noch als Van Eupen in Niederlanden den theokratischen Jesuitismus zu befördern wisse. Man sagte mir unter andern, dass er sich jzt in der Grosswardeiner Diozese seit langer Zeit aufhalte und gewöhnlich bei dem Pfarrer in Tokay wohne. Ich sagte gleich darauf, dass ich ohnehin nach Saros Patak unweit von Tokay reisen müsse, um da einige meiner alten Freunde zu besuchten, und äuserte den Wunsch, bei dieser Gelegenheit diesen berühmten Mann als Illuminaten kennen zu lernen. Gleich gab man mir den Kantor des Pastor Molnar zum Begleiter meiner Reise, dass mich dieser in Tokay aufführen soll ; denn auch die Illuminaten behandeln alle Correspondence mündlich und geben keine Empfehlungen oder Adressen schriftlich. Ich kam also nach Saros Patak an, und von da eile ich um diesen Hrebensky in Tokay zu sehen ; ich reiste samt meinem Begleiter dahin incognito als ein Weinhändler, sprach nichts als pohlnisch und italienisch, mein Begleiter führte mich bei ihm als einen Illuminaten auf, er machte Anfangs vor meiner einen Fantasten, einen Andächtler, ich wusste ihn aber bald einnehmen, nachdem ich ihm schmeichelte und von den Wirkungen der geheimen Gesellschaften und deren Vereinigung vieles sprach ; er bedauerte mich Anfangs, dass ich bei so vielen Fähigkeiten noch weit von dem Gipfel der geheimen Gesellschaften sei, er wollte mich dem berühmten Abbé Güssmann, ehemaligen Professor der Physik in Wien aufführen, der den Bischof in Grosswardein und beinahe das ganze aus Jesuiten bestehende Kapitel regieret,[1] ich entschuldigte mich aber, (weil der Abbé Güssmann mich gut kennet) dass ich noch jzt nach Grosswardein nicht reisen könnte. Nach vielen Weitläufigkeiten und nachdem er mich sehr wohl in meinem Gespräche bemerkte, und nichts verdächtiges ausnehmen konnte, sagte er zu mir, dass er aus allen meinen Reden hinlänglich schliessen kann, das ich ein französischer Abgesandter der Illuminaten wäre ; ich liess ihn bei dieser irrigen Meinung, und sagte zu ihm, dass ich auch glaube mich nicht zu irren, wenn ich in ihm einen Superilluminaten oder jesuitischen Theoktraen verehre ; hierauf gab er sich mich zu erkennen, dass er ein italiener, Nahmens Bianchini sei ; er machte sich lustig über die Kurzsichtigkeit der Standhalterei in Ofen, die ihn für einen Naaren hielt, und sagte endlich, dass er also mit mir über jene Angelegenheiten sprechen kann, die ein unirter Illuminat wissen kann, ich soll aber trachten mich mit dem Superilluminaten Institute bekannt zu machen, welches ohne Zweifel in einigen Jahren über ganz Europa herrschen wird. Ich brachte aus diesem merkwürdigen Menschen folgende sehr wichtige Punkte heraus :

1° dass die jesuitischen Bischöfe B. Spleny, Andrássy, Kalatay und Kolonits[2] sich verpflichtet hätten dem berühmten Lischki nach Pohlen jährlich

[1] Güssmann Franz abbéra és Kalatay Ferenc váradi püspökre l. 441—442. l.

[2] Splényi Ferenc (1731—1795), 1787 óta váci püspök, korábban jezsuita szerzetet volt. (Életrajza : Kollányi Ferencz, *Esztergomi kanonokok*. Esztergom, 1900, 387. l.) Gabelhofer abbé 1790. július 1-i bizalmas jelentésében így jellemezte : intrikus, de tudatlan, „sem tudománya, sem ismerete, tanultsága nincsen és olyan együgyű, hogy gyermek módjára hagyja magát vezetgetni és irányítani." Ezt persze a jezsuiták ki is használják alaposan : Splényi a szócsövük — írja Gabelhofer. Ő a legengesztelhetetlenebb ellensége a vallási türelemnek, az új tanulmányi rendnek és annak a törekvésnek, hogy a püspökök politikai tevékenységét korlátozzák. Jó kapcsolatai vannak mind az arisztokratákkal, mind a nemesekkel, s mindent latbavet, hogy az országgyűlés a köz-

einmahlhunderttausend Gulden zu schiken,[1] damit dieser durch dieses Geld nach und nach die Vorsteher der Republik bewegen soll, den Jesuiten-Orden wieder in Pohlen herzustellen: 2° dass der Kardinal Migazzi[2] und die Bischöfe von Erlau und 5Kirehen[3] eine grosse Summe seit Josephs Tod nach Rom in eben dieser Absicht dem päbstlichen Hofe geschikt haben; 3° dass der römische Hof einen geheimen Vorschlag machte, und an alle Bischöfe in Ungarn ergehen liess, dessen Inhalt dahin abzielt, dass diese sich auf immer verpflichten sollen, die Annaten dem Pabste zu zahlen, und in allen Seminarien des Jungen Clerus die Grundsäze des Bellanismus, dass nemlich die Päbste unfehlbar sind, dass sie über die zeitlichen Güter der Fürsten das Recht zu sprechen haben, Könige zu krönen und abzusezen;[4] 4° dass er, nemlich der Bianchini, in Ungarn mit vier andern Jesuiten im Lande solang bleiben müssen, bis die Vereinigung der Jesuiten und Illuminaten nicht vollgebracht wird, und dass zu diesem Zwek ein französischer Illuminat unweit von 5Kirchen mit vier anderen, welche vom Bischof Verhovacz[5] und Esterházy in 5Kirchen protegirt werden, sich mit den dorten befindlichen Jesuiten beschäftigen, um diese Vereinigung zu Stande zu bringen. 5° Die Illuminaten fordern diesen einzigen Punkt anzunehmen, dass sieh die Jesuiten verpflichten sollen, die französische Constitution[6] zu befördern, die Jesuiten aber fordern wieder, dass man ihren Orden ganz herstelle und nur aus diesem Orden Bischöfe wählen möge, dass man ihnen die Erziehung der Jugend übergeben soll, und endlich, dass der erste Minister bei der executiven Macht immer ein Bischof und Jesuit sein soll. 6° Dass der Erlauer Bischof die Vereinigung der Jesuiten mit der protestantischen Geistlichkeit in Ungarn auf sich genohmen habe,[7]

---

oktatásban a jezsuita szellemet és elveket fogadja el mértékadónak, sőt, hogy hivatalos lépéseket tegyen a jezsuita rend visszaállítása érdekében. (O. L. Privatbibl. 11. fasc. 4. köteg.) Pár nap múlva újra jelentett róla: úgy vélik, — írta — Splényi püspök a leghevesebb ellenzője annak, hogy a közoktatást a parasztságra is kiterjesszék. (1790. július 5: *uo.* L. még *A váczi egyházmegye történeti névtára.* II. Vác, 1917, 640—642. l.) — Andrássy Antal br. (1742—1799) rozsnyói püspök, korábban jezsuita szerzetes. *(Nagy Iván,* I. 39. l. és Csucsomi, *A csikszentkirályi és krasznahorkai gr. Andrássy nemzetség* . . . Rozsnyó, 1900, 102—104. l.) Lipót király fanatikusnak ismerte *(Sándor Lipót iratai,* 455. l.). — Kollonics László gr. kalocsai érsek.

[1] Talán az a Lipski, akiről már korábban is említést tett. (441. l.)

[2] Migazzi Kristóf bécsi érsek.

[3] Esterházy Károly gr. egri érsek és Esterházy Pál pécsi püspök.

[4] Ilyen pápai javaslatnak nyomára sehol nem találtam.

[5] Verhovácz Miksa zágrábi püspök.

[6] Martinovics jelentéseiben a későbbiek folyamán is többször történik hivatkozás a francia alkotmányra. Ezen már nem az 1789-es, hanem az 1791. szept. 13-án elfogadott polgári alkotmányt kell értenünk, mely a királyi hatalmat gyakorlatilag megszüntette.

[7] Martinovicsnak ez a kijelentése eléggé valószínűtlen, hiszen Esterházy Károly püspök egyike volt a protestánsok legkegyetlenebb üldözőinek. 1790. aug. 12-én püspöki körlevélben közölte papjaival, hogy az akatolikusok országgyűlési követeléseinek ellensúlyozására elhatározta, minden módon fellép ellenük, egyházmegyéjében és a diétán, s felszólította a plébánosokat is a harcra a vallási tolerancia ellen. (A körlevél, Gabelhofer 1790. július 20-i jelentésének mellékleteként: O. L. Privatbibl. 11. fasc. 4. köteg.) Állítólag Almássy Ignácot is ő pénzelte, hogy a protestánsok követelései ellen síkraszálljon az országgyűlésen. Gabelhofer úgy tudta, Almássy legalább 5000 ft-ot kapott tőle. (1790. aug. 5: *Uo.)* Gabelhofer szerint „lelki despotismus és papuralom kiépítésére törekedik." Évek óta sűrű levelezésben van Rómával, — írta — és tervei megvalósítására semmitől sem riad vissza. „Die Protestanten hat er durch Geld und Ehrenstellen auf seine Seite zu bringen gewusst." (1790. június 3.: *Uo.)* Ez az utolsó mondat

wozu er eine gewisse Sedmakin, sein Maitresse herrlich bishero gebraucht hat. 7° Dass wenn die Vereinigung dieser zwei Gesellschaften in Frankreich, Preussen und in österreichischen Staaten zu Stande gebracht wird, 8° Dass schon in Ungarn der Bischof Spleny, Jesuit, seit dem Tod des Kayser Josephs mit seinem Bruder, General Gabriel Spleny, in Correspondence stehe, dass dieser die ungarische Militz stimmen soll, um sie zu seiner Zeit brauchen zu können. Diesen Punkt weis ich für gewiss, denn ich habe ihn auch von General Spleny selbst, der ein Freimaurer zugleich ist, erzählen gehört.[1]

Als ich diesem Mann einwendete, dass diese Sache schwer wird gehen, so sagte er zu mir: trachten sie bald Jesuit zu werden, befördern sie die Vereinigung mit unseren Orden, und dann werden sie keine Schwierigkeiten in der Ausführung dieses grossen Entwurfs finden. Ich versprach ihm alles, und gieng nach Saros Patak zurük, von da aber richtete ich meine Reise incognito nach Grosswardein, sprach da mit dem Illuminaten und Professor Vasch,[2] der mir beinahe das nemliche sagte, und das ganze Domkapitel unter der Direktion des Abbé Güssmann als eine unzertrennliche jesuiten Loge, wenige ausgenohmen, schilderte; auch er zeigte eine Neugung zur vereinigung. Nach diesen Nachrichten verliess ich diesen Ort und kam nach Pest zurük. Hier habe ich einen merkwürdigen Schritt gethan, ich habe den Grafen General Fekete[3] den Grafen Stephan Illyésházy und den berühmten Laczkovics[4] ganz von den abscheulichen Absichten wekgebracht und monarchisch gemacht.[5]

---

bizonyos fokig megegyezik Martinovics jelentésével, viszont ellentétben van az előzőkben mondottakkal és Esterházy egész magatartásával. Türelmetlensége oly fokú volt, hogy még Lipót király véleménye is az volt, ez már káros az állam érdekeire. (L. *Sándor Lipót iratai*, 445. l. és *Türelmi rendelet*, 20. és 329. l. Életrajza: Kollányi, *i. m.* 359. l.)

[1] Splényi Gábor br. (1734—1818) altábornagy, 1790 óta Szabolcs megye főispánja, szélsőségesen aulikus. Lipót király jellemzése szerint: katonai rátermettsége, lelkes aktivitása és az udvarhoz való hűsége egyaránt kiemelik a többiek közül; ezért tanácsolta fiának, a nádornak, hogy szolgálatait vegye igénybe. *(Sándor Lipót iratai*, 438. l.; részletes életrajza: Hirtenfeld J., *Der Militär—Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder*. I. 1857, 291—293. l.)

[2] Vas János Nepomuk római katolikus áldozópap, ebben az időben a nagyváradi gimnáziumban a szónoklat tanára, 1793-tól a gyakorlati bölcsészet professzora az Akadémián. (L. Bozóky Alajos, *A nagyváradi kir. akadémia százados múltja*. 1788—1888. Bp. 1889, 65. l. és *Szinnyei*, XIV. 364. h.)

[3] Fekete János gr., a voltairiánus költő.

[4] Laczkovics Jánost érti.

[5] Fekete János grófról tudjuk, hogy az 1790/91-es országgyűlésen a Habsburgház örökösödésének megszakadását hirdette s a köztársasági gondolattal is kacérkodott. (Gabelhofer egy jelentése szerint, saját apját is hazaárulónak mondotta, mert elfogadta a Habsburgok kezéből a grófi címet: 1790. július 1: O. L. Privatbibl. 11. fasc. 4. köteg. — Vö. a róla írt nagyszámú pasquillust: Téglás J. Béla, *A történeti pasquillus a magyar irodalomban*. Szeged, 1928, 137—138. l. — Almássy Ignác gr. felesége, Splényi Teréz br., szintén Gotthardi bizalmi embere, 1790. július 20-i jelentésében részletesen jellemezte Feketét és a patriótákat, majd hozzátette: „de megérem én még azt az időt, hogy mindezeket a mostani esztelen patriótákat térden csúszva látom majd őfelsége előtt, mert ilyen aljas emberek nem is érdemlenek mást." (O. L. Privatbibl. 11. fasc. 1. köteg.) Az 1792-es országgyűlésen Fekete már loyális magaviseletével tűnt ki. — Ez azonban a politikai viszonyok általános alakulásával és a II. József halálakor még tömegében antidinasztikus magyar nemesség lassú meghátrálásával függ össze, nem pedig Martinovics meggyőzésének eredménye. Martinovics Pesten találkozhatott Feketével, s beszélgetés közben tapasztalta, hogy az már korántsem olyan radikális ellenzéki, mint volt korábban, — erre gyorsan jelentette, hogy megnyerte őt a monarchikus államforma számára. (L. Morvay Győző, *Galántai gr. Fekete János*. Bp. 1903, Magyar Történelmi Életrajzok, 160. és 170. l.) — Illésházy István gr. radikalizmusban meg sem közelítette

Diese als Beleidigte von Pfaffen und ihrer Nation, wollen, dass ich eine freimaurer Loge, die eine Pflanzschule guter, monarchisch gesinnten Bürger sein soll, errichte. Ich erwarte hierüber Ewer Hochwohlgeborn Gutachtung;[1] die meisten jungen Magnaten lieben mich und ich hoffe, dass ich diese Nation zur grössten Stüzze der Monarchie umwandeln werde können.

Manus Nota

g.)

1791 október 21, Bécs

Martinovics kérvénye II. Lipót királyhoz

Királyi tanácsosi címmel a nádor mellé való beosztását kéri, eddig élvezett 1200 ft-nyi professzori fizetésének épségben hagyásával. Felsorolja azokat a szolgálatokat, amiket ez esetben az uralkodónak tehetne.

Sk. eredeti: St. A. Vertr. A. 60. fasc., regisztrálatlan.

Október 19-én Martinovicsot Lipót császár kihallgatáson fogadta. Az audiencia lefolyását nem ismerjük, s magát a tényt is csak Gotthardi másnapi jelentéséből tudjuk. „Heute früh kam Martinovics zu mir, — jelentette az uralkodónak október 20-án — der noch trunken von der gestrigen Audienz ist, und von dessen Ausdrükke ich einige hier anzumerken wage, nämlich: „O Freund! Dies ist ein Monarch! — Der hat Kopf! — Der kapirt die feinen Behandlungen! — Nun will ich mit Leib und Blut arbeiten" etc., etc." (O. L. Privatbibl. 11. fasc. 14. köteg 718. sz.) — A kihallgatáson nagy általánosságban szóba kerülhetett Martinovics elhelyezkedése is. Az audiencia után írta Martinovics alábbi kérvényét.[2] (A kérvény sorsára l. az *i)* alatti iratot.)

Euer Majestät!

Der Unterzeichnete bittet zur Belohnung seiner in der Chemie und Naturwissenschaft, sowol durch seine Kanzel auf der Universität in Lemberg schon seit zehn Jahren, als auch durch seine gedrukten Werke erworbenen Verdienste ihm den Character eines k. k. Raths mit einer wirklichen Anstellung an die Seite Sr. Königl. Hoheit Erzherzog Leopold und Palatinus als Kabinets Rath a. g. zu ertheilen. Da aber sowol diese Würde als auch der Gehalt bloss von Er. M. Willkühr und Einsicht abhangen, so bittet er seinen alten Gehalt, von 1200 fl., den er als Professor genossen hat, nicht

---

Feketét, de ő is a „németellenes" táborhoz tartozott. *(Marczali,* II. 319. l.) Politikai véleményének alakulása vele nagyjából azonos utat futott meg. — Laczkovicsot viszont Martinovics már korábban meggyőzte arról, hogy számára az egyetlen lehetőség, ha Lipót király szekerét tolja. (L. 110. l.)

[1] Martinovics javaslata egy pesti monarchista érzelmű szabadkőműves páholy létesítésére, időben nagyjából egybeesik Aigner Ferenc ny. kapitány páholyalapítási szervezkedésének kezdeteivel. Aigner, miután többekkel tárgyalt egy németnyelvű, dinasztiahű páholy érdekében, 1791. dec. 15-én adta be kérvényét az uralkodóhoz, s az még abban a hónapban engedélyezte is azt. (L. *Abafi,* 366—367. l.) Valószínűnek látszik, hogy Martinovics, értesülve Aigner szándékáról, tárgyalásairól, elgondolását saját ötleteként adta elő Gotthardinak.

[2] Téved Fraknói, amikor azt állítja, hogy Martinovics a kihallgatáson személyesen nyújtotta át a kérvényt az uralkodónak. *(Martinovics élete,* 49—50. l.) A kérvényt 2 nappal az audiencia után írta.

zu vermindern. Wenn E. M. nach Verleihung dieser Würde hievon S. Königl. Hoheit den Palatinus genau benachrichtigen werden, so kann der Unterzeichnete alle Geschäfte des künftigen Landstags in Ungarn so vor der Unterschrift leiten, dass diese die gehörige Richtung immer erhalten sollen; er kann selbst dem hochen königl. Prinzen in Politischen-und Bergwissenschaften trefliche Belehrungen geben. Durch diese Würde wird der Unterzeichnete im Stande sein zu reisen, wo es nöthig sein wird, Steuerregulirung Entwürfe auszuarbeiten, oder sonst was immer man ihm auftragen wird. Endlich wird er die beste Gelegenheit haben, alle Gesinnungen der Nation zu erfahren, und diesen die erforderliche Richtung zu geben.

Wien, den 21-ten Oktober 1791.

Ign. Joseph von Martinovich m. p.
k. k. Professor auf der Universität
in Lemberg

h.)

[1791 október 22 vagy 23, Bécs]

Martinovics levele Gotthardi Ferenchez

Sürgeti kinevezési kérvénye elintézését és a jezsuiták ügyében írt tervezetére a választ. Beszámol Kreil professzorral való beszélgetéséről.

Aláírás nélküli sk. eredeti: St. A. Vertr. A. fasc. 60. Gotthardi 721. sz jelentésének melléklete.

Hochwohlgeborner Herr Conseiller!

Ich zweifle nicht, dass Ewer Hochwohlgeborn meine Bittschrift Sr. M schon eingehändigt haben,[1] ich würde gerne schon von hier abreisen, und die Gegend von Fünfkirchen zu besuchen, und den Erfolg dieser Reise bald mittheilen zu können; da ich aber wegen diesen mir von Ewer Hochwohlgeborn aufgetragenen Geschäften mein Amt schon das verflossene Monath aufgeben musste,[2] und jezt ohne Bedienstung bin, so trage ich ein grosses Bedenken, ob ich nicht meinen Landsleuten auffallen würde, wenn ich die oben gemeldete Reise ohne wirklicher Anstellung unternehmen sollte. Ausserdem nehmen meine Landsleute einen solchen nicht gerne in ihre Gesellschaft, der keinen äusseren Glanz durch ein ansehnliches Amt erhalten hat; aus diesen Ursachen glaubte ich auf meine Anstellung warten zu müssen. Wenn Ewer Hochwohlgeborn zu Beschleinigung derselben etwas beitragen können, so bitte ich Sie darum sehr, weil es mir auch schwer fiele in die Lange ohne Gehalt zu leben.

Ich erwarte übrigens die Einwilligung Sr. M. durch Ewer Hochwohlgeborn zu vernehmen, ob ich die versprochenen politisch-philosopischen Abhandlungen, 1° dass der Mensch als Bürger betrachtet keine natürlichen Rechte besizet, 2° dass der Soldaten-Stand durch die französische Konstitution sehr viel

[1] L. *g)* alatt.

[2] Lembergi egyetemi tanárságát érti. Az persze nem igaz, hogy a Gotthardítól kapott megbízatás miatt hagyta volna ott állását. Vö. 413. I.

verliehret.[a)][1] Diese Schriften könnten öfentlich erscheinen und würden viel nüzen. Die übrigen, welche ich in meinem Entwurf über die Jesuiten und Illuminaten versprochen habe, nemlich über die neue Steuerregulirung,[2] über die Einrichtung der Geistlichkeit[3] u.s.w. würde ich sehr gerne für S. M. selbst ausarbeiten ; ich erwarte dahero Ihre Auftrage hierüber. Auch bin ich der Meinung, dass man wichtigere Nachrichten niemals der Post anvertrauen soll ; die geheimen Gesellschaften haben überall ihre Leute, vielleicht bis zum Kabinet hinauf ; man muss also sehr klug und behutsam in dieser Sache zu Werke gehen ; ich bin also gesonnen, wenn Ewer Hochwohlgeborn es auch für gut finden in die Zukunft wichtigere Nachrichten durch meinen Bruder Rittmeister hieher zu schiken.

Ich sprach heute den Professor Kreil ;[4] ich gab ihm das Zeichen eines Illuminaten, er wusste es aber schon, dass ich unlängst aufgenohmen wurde; er fragte mich, warum ich nicht schon lang aufgenohmen zu werden getrachtet habe; er sprach mit mir, wie mit einem Anhänger des Illuminaten Ordens, munterte mich auf zum Fleiss und rieth mir die Jesuiten nicht für Feinde anzusehen, denn sie wären wahre Freunde der Illuminaten ; als ich ihm nach Ewer Hochwohlgeborn Anrathen sagte, dass mir S. M. wegen meinen Kenntnissen in der Chemie sehr gewogen waren, wurde er gleich freundlicher mit mir, und erzählte mir, dass er hier in Wien sehr nöthig wäre, und folglich dass er seine Kanzel in Pest mit dem helften Gehalt, wenn es möglich wäre, verlassen wünschte ; denn er ist sehr fein, als dass er sich bei der ersten Zusammenkunft mir ganz anvertrauet hätte.

Ich bitte übrigens mich wider alle gegen meinen philosophischen Monarchen gerichtete Fälle zu brauchen ; ich bin schon für meine grosse Studien

a) Kimaradt, valószínűleg : verfertigen soll.

1 L. 466. és 480. l. Maga a röpirat : *Iratok* 34. sz.

2 L. 466. l.

3 L. 463. l.

4 Kreil szemmeltartására Gotthardi adott utasítást, még szept.-ben (L. 445. l. 2. jegyz.), a figyelmet viszont Martinovics hívta fel Kreil személyére. Martinovicsnak Gotthardihoz írt okt. 20-i beadványában olvassuk: „Gestern hatte ich von dem Fünfkirchner Professor Delling erfahren, dass der Professor Kreil nach einer langen Reise im Banat hier [nach Wien] angekommen sei ; es wird dahero nöthig sein auf seine Beschäftigungen Achtung zu geben ; ich werde mich noch heute näher erkundigen, wo er sich aufhalte, und was er auf seiner Reise gewirkt hat. Ich habe schon den rechtschafenen Professor Delling ersucht, er möchte mich mit dem Professor Kreil näher bekannt machen. Professor Delling ist der nemliche, den die Jesuiten in 5Kirchen schon drei Jahre beständig verfolgen, weil er ihnen im Wege stehet, und sie nicht unbemerkt handeln können. Das verflossene Jahr hatten sie durch den Mako und Grafen Brunswik seine Entlassung bewirken wollen, S. M. aber hatten ihn bestättiget, jezt hat die Staathalterey wieder auf seine Entlassung angetragen, und nun kömmt es auf den Monarchen an, dass diese abscheuliche Kabale auf einen rechtschafenen und sehr geschikten Professor gerichtet, vernichtet werde. Er wird morgen bei Sr. M. Audienz erhalten. Da alle treue Unterthanen bei Ew. Hochwohlgeborn Unterstüzung finden, so zweifle ich nicht, dass Sie diesen Mann, den ich in der dortigen Gegend 5Kirchen gut brauchen kann, schüzzen werden." (O. L. Privatbibl. 11. fasc. 15. köteg 718. sz. jelentés 2. mellékl.) — Deling professzort még 1790 májusában jelentették fel, hogy a lélek anyagiságát hirdeti, tehát a keresztény vallással ellenkező tant. Az ügy referensei a Helytartótanácsban Makó apát és Brunszvik helytartótanácsos voltak, akik valóban mindent elkövettek Delingnek katedrájáról való elmozdítására. Ezt azonban a Magyar Kancellária megakadályozta. Az ügy referense itt Pászthory Sándor volt, aki éles szavakkal ítélte el a Helytartótanács eljárását s referátuma alapján az uralkodó Deling mellé állt. (Az ügyet részletesen ismerteti : *Sándor Lipót iratai*, Iratok 199. sz. — Martinovics jelentéseiben Pászthoryt mindenütt Makóék cinkosaként tünteti fel, egészen hamisan. L. 457. l.)

hinlänglich belohnt, dass er mich kennt, und bin für ihn bereit auch mein Leben nach dem Beispiele meiner Vorältern[1] aufzuopfern.

Gotthardi oktober 23.-án terjesztette föl Lipót királyhoz Martinovics fenti levelét. Kísérő jelentésében ezt írta : „Ich unterlege E. M. gehorsamst einige Anfragen, und eine kleine Auskunft wegen Prof. Kreil vom Martinovics. Ich bitte E. M. bald etwas sowohl wegen Martinovics, als auch ob E. M. den Kreil zu sprechen verlangen, zu entscheiden, und mir solches gnädigst bekannt machen zu lassen. So viel mir meine wenige Einsicht zu entscheiden gestattet, glaube ich den Martinovics nicht nur trauen zu dürfen, sondern auch, wann es die Umstände erfordern sollten, wichtigere Staatsgeheimnisse anvertrauen zu können. Indessen wird E. M. weise Einsicht dies weit besser zu entscheiden wissen." (St. A. Vertr. A. 60. fasc. 721. sz. jelentés.)

i.)

[1791 október 28, Bécs]

Martinovics levele Gotthardi Ferenchez

Mellékeli az uralkodóhoz írt kérvényét nyugdíjaztatásáról, és beszámol Pászthory Sándornál tett látogatásáról

Aláírás nélküli sk. eredeti : St. A. Vertr. A. 60. fasc. Gotthardi 724. sz. jelentésének melléklete.

Martinovics október 21-i kérvényét (l. *g)* alatt) II. Lipót nem fogadta kedvezően, bár Gotthardi is ajánlotta kérése teljesítését. („. . . meiner geringen Meinung nach dürffte sein Wunsch, in anbetracht seiner haiklichen Dienstleistung, der zwekmässigste sein." Okt. 20-i jelentése : St. A. Vertr. A. 60. fasc. 718. sz.) Úgy látszik, nem akarta a nádor mellé kinevezni, s csak arra volt hajlandó, hogy lembergi egyetemi tanári fizetésének meghagyásával nyugdíjazza őt. Legalább is ezt sejthetjük Gotthardi jelentéseiből, akinek szóban mindezt megmondhatta azzal, hogy beszéljen Martinoviccsal. Martinovics persze mindent elkövetett, hogy kedvező döntést érjen el (l. *h)* alatti levelét), de Gotthardi is rajta volt, hogy pártfogoltjának ügye rendeződjék. Október 25-i jelentésében ezt olvassuk : „Mit Martinovics habe ich mich beratschlaget. Mir scheint, dass er bei seiner haicklichen Dienstleistung unumgänglich den Ruf haben muss, dass E. M. ihme [!] gerne haben. — Diesen zu Folge und auch dass er ohne Aufsehen zu erweken reisen könne, müssten ihme E. M. den k. k. Rathstitel ertheilen, mit 600 fl. bis vorkommenden angemessenen Ausstellung jubiliren und zum Beisitzer bei der Studienkommission (ohnengeltlich) nennen. Thun E. M. dieses, dann dieser Mensch wird Mirakel wirken." (O. L. Privatbibl. 14. fasc. sz. nélk.) — 26-án újra sürgette Martinovics ügyének rendezését. A titkos szolgálat érdekében valami látszat megbízatást ajánl, „damit er [Martinovics] nicht auffalle und bei denen Illuminaten und Jesuiten das Ansehen bekämme, als ob er bei Er. M. seiner chemischen Wissenschaften wegen in grossen Gnaden stünde." (*Uo.* 722. sz. jelentés.) — 28-án ismét megsürgette az uralkodó döntését, s közölte, hogy Martinovics és bátyja bécsi költségeinek fedezésére eddig 20 dukátot fizetett ki. (*Uo.* 723. sz. jelentés.)

Október 29-én Gotthardi fölterjesztette Martinovics újabb kérvényét, melyben az most már csak teljes fizetéssel való nyugdíjazását kéri, s mellékelte a kérvényhez írt kísérőlevelet is, azt, amelyet itt közlünk. Fölterjesztésében kérte az uralkodót, teljesítse Martinovics kérését, „dann sie zweken lediglich zur geheimen Diensleistung." (*Uo.* 724. sz. jelentés.)

[1] Az ősökre való hivatkozás, ha nem puszta frázis, csak a Csernojevics Arzén ipeki patriarcha vezetésével Magyarországra költözött szerbekre vonatkozhat, akiket a bécsi udvar jól felhasznált a magyar nemzeti mozgalmak fékentartására, sőt a Rákóczi szabadságharc alatt annak fegyveres visszaszorítására is. (Vö. 671. l.)

II. Lipót most már gyorsan intézkedett, s még aznap kiadta rendelkezését, hogy Martinovicsot 500 forintnyi professzori fizetésének megtartásával nyugdíjazza. Egyben császári-királyi tanácsosi címet adományozott neki. (St. A. Kaiser Franz A. 161. fasc. 8. sz.) Az intézkedést Gotthardi tudatta Martinoviccsal, vagy még aznap, vagy 30-án.[1] Egyben jelentette, hogy Martinovics másnap, november 1-én visszautazik Pestre, majd onnan pár nap múlva Pécsre megy, megbízatásának eleget tenni. (O. L. Privatbibl. 14. fasc. 726. sz. jelentés. — Vö. a *j)* alatti irattal.)[2]

Hochwohlgeborner Herr Conseiller !

Hier überreiche ich Ewer Hochwohlgeborn meine Bittschrift[3] um mit meinem ganzen Gehalt jubilirt zu werden, nachdem ich auf dero Anrathen meine Kanzel, die ich zehn Jahre mit allem Eifer und Zufriedenheit versehen habe, verlassen musste; ich bin für jezt mit einer Jubilation, wenn ich sie erhalte, ganz zufrieden, und werde mir alle mögliche Mühe geben, um mir bei meinem grossen Monarchen grössere Verdienste zu sammeln. Ich verlangte in der Bittschrift einen Raths-Titel ; nicht für mich, denn die Titeln haben auf mich noch nie gewirkt, sondern weil ich in Ungarn ohne Titel nie für wichtig werde gehalten, und kaum eine Hofnung haben kann, in die Jesuiten-Zunft aufgenommen zu werden. Die Ertheilung dieses Titels ist vorschriftmässig, wie ich es in meiner bittschrift Beweise, es wird dahero Niemanden auffallen, wenn ich ihn erhalte.

Ich machte dem Hofrath Pastory eine Visite dieser Täge; er war Anfangs gegen mich aufgeblasen und gab sich ein unerträgliches Ansehen. Als ich ihm sagte, dass S. M. mich von der Seite meiner chemischen Kenntnisse kennen lernten und dahero mir gewogen wären, so wurde er viel freundlicher gegen mich, und ich gab mich gleich zu erkennen, dass ich ein Illuminat wäre; dieser Schritt machte ihn grenzenlos gut gegen mich, ich speiste bei ihm, er sprach mit mir in seinem Kabinete über politische Angelegenheiten und besonders über die französische Verfassung, dass sie die Beste sey, dass sie nach und nach in allen Staaten eingeführt zu werden verdient; er versprach mir mit allen Kräften nach Ungarn zu einer guten Stelle zu helfen, und rieth mir hier in Wien zu bleiben, um öfters mit dem Monarchen sprechen zu können, und um ihn mehr einzunehmen ; er klagte sehr wehmüthig, dass der Van Swietten unter diesem Monarchen fallen muss oder fallen wird. Er rieth mir mit allen Jesuiten gut zu sein, die Ursach wollte er mir aber nicht sagen.

[1] Az okirat kiállítása és a nyugdíj kiutalása nem ment egészen simán. 1791. nov. 28-án Martinovics kérvénnyel fordult az uralkodóhoz és kérte, hogy császári-királyi tanácsosi kinevezési okiratát, valamint nyugdíját ne Galiciába, hanem mostani lakóhelyére, Pestre küldesse. Lipót ennek megfelelően utasította az Udvari Kamarát, — amelyik azonban mindaddig semmit sem tudott az ügyről. Átírt tehát az Udvari Alapítványi Bizottságnak, felvilágosítást kérve, s csak miután ezt megkapta, dec. legvégén intézkedett az iratok kézbesítéséről. (Fraknói Vilmos másolatai a bécsi kamarai levéltárból : Tud. Ak. Ms. Tört. Biz. Vegyes 4. doboz.)

[2] Nov. 3-án Gotthardi újra jelentette, hogy Martinovicsnak utasítást adott, menjen Pécsre, s az ottani jezsuiták és illuminátusok közt nézzen szét. Egyúttal pénzt kért az uralkodótól, mert kasszája kiürült, s az utazással járó költségeket nincs miből fizetnie. (O. L. Privatbibl. 14. fasc. 727. sz. jelentés.)

[3] Ez a kérvény nem maradt ránk.

j.)

[1791 november 4 vagy 5, Pest]

Martinovics levele Gotthardi Ferenchez

Kérése teljesítését jövendő szolgálataival fogja meghálálni. Tanácsosi rangjához mindenki gratulál neki, Kondé érseki helynök ebédre hívta. A minden mérgezést közömbösítő szerről, amelyet feltalált. Mindenfelé elhíresztelte, hogy az uralkodó nagy barátja a kémiának, s hogy az ő utazásainak célja a király számára különleges ásványok és növények gyűjtése. Az illuminátusok kérésekkel ostromolják. Igyekszik a magyarországi illuminátusok névsorát megküldeni. Készülő röpiratairól.

Sk. eredeti: O. L. Privatbibl. 14. fasc. Gotthardi 729. sz. jelentésének melléklete.

Hochwohlgeborner Herr Conseiller!

Welchen Dank bin ich meinen gnädigsten Monarchen und Ihnen für die Gewährung meiner Bitte schuldig?[1] Nur meine künftige Bestrebung und unermüdete Verwendung für das Wohl meines wahrhaft grossen und philosophischen Monarchen soll meine Dankbarkeit an Tag legen. Ich bin bereit für ihm mein Leben aufzuopfern, wenn es nöthig sein soll; Sie werde ich auch ewig verehren.

Sobald ich es bekannt machte, dass mich S. M. bis zur weiteren Anstellung in Ruhestand versetzt und zum k. k. Rath a. g. ernannt haben, gleich gratulierte mir jeder, Jesuiten und Illuminaten zeigten sich mir als Freunde, und sagten, ich hätte diese Würde schon lang verdient; heute speise ich bei dem General Vicarius Condé,[2] Hauptjesuiten, soviel ich es aus seinem Gespräche ausnehmen könnte; ich nehme für jeden Fall ein chemisches arcanum, dass ich wider jedes Gift und Tofana erfunden habe, ein, um mich nicht auflösen zu lassen; ich werde dieses Mittel noch weiter prüfen, und bis zur Vollkommenheit zu bringen trachten, sodann aber es meinem gnädigsten Monarchen und Ihnen bekannt machen; denn ich will nur für ihn leben. Ich erzählte allen hier, dass S. M. ein grosser Kenner und Verehrer der Chemie sind, und dass ich durch diese Wissenschaft seine Gnaden erhalten habe, dass ich auch im Lande zuweilen reisen werde, um für ihn merkwürdige Krauter und Mineralien zu sammeln. Dieses musste ich sagen, um mich und den Monarchen wegen meiner nöthigen Reisen zu deken. Die Illuminaten und Jesuiten fangen an zu glauben, dass der Monarch nichts als diese trokene Wissenschaft verstehe, und dass er die Ruhe liebe, sie fragten mich, ob er nichts sonst geredet habe, ich sagte darauf, dass ich mit ihm nur von der Chemie sprach, weil ich auch nur dieses Fach liebe. Die Illuminaten freuen sich sehr, dass der Hofrath Lovás Obergespann geworden ist,[3] weil er ein Illuminat ist. Die Illuminaten ersuchten

[1] Nyugdíjaztatási kérelmének elintézését érti. L. az *i)* alatti iratot.

[2] Kondé Miklós (1730–1802), esztergomi érseki helynök (később, 1799-ben nagyváradi püspök), a jezsuiták neveltje volt. Martinovics a későbbiek folyamán főleg szerzetesi kötelékből való elbocsátásának érvényessége kérdésében, még többször szembekerült vele. (Életrajza: Kollányi Ferenc, *Esztergomi kanonokok*. Esztergom, 1900, 384–385. l. és *Szinnyei*, VI. 901–902. h.)

[3] Lovász Zsigmond († 1802?), kancelláriai tanácsos, akit az uralkodó ekkor nevezett ki Békés megye főispánjává, aulikus volt. Arad megyei, Mária Terézia alatt

mich, ich soll den abbé Este Professor in Kaschau[1] Sr. M. für die Kanzel der Physik in Pest anempfhelen. Die Jesuiten aber bitten mich, ich möchte den Exjesuiten Domin, der die Hauptrolle in 5Kirchen spielt, empfehlen, diese zwei werden vermuthlich auch von der Hungarischen Hofkanzlei vorgeschlagen. Ich muss hier aber die Wahrheit beichten, dass diese Kanzel niemand besser, als ein gewisser Nemecz, der die neue Windbüchse erfunden hat, der 13 Jahre auf dieser Universität als Adjunkt der Physik gedient hat, dem das Aerarium bis zur weiteren Anstellung täglich zwei Gulden wegen der Erfindung der neuen Windbüchse zahlt, der 4 Kinder hat und weder die Illuminaten, noch die Jesuiten Zumpft kennet, sondern nur die Physik und Mechanik als treuer Bürger übet.[2] Ich will ihn nicht zu Ihnen schiken, um meine Verhältnisse auf ewig zu verbergen. Von Ihnen fängt man hier sehr gut zu sprechen an, dass Sie ein gutes Herz besitzen, ich dachte mir dabei, dass ich es besser als werimmer wisse.

Ich reise den 6-ten nach 5Kirchen, und werde Ihnen von dorten schreiben. Ich bitte Sie um die einzige Gnade, Sie möchten mir das Dekret wegen meiner Beförderung gerade von der Böhmischen Hofkanzlei zu sich nehmen,[3] oder nur eine Abschrift davon schiken, damit ich es hier zeigen kann, in die Lange

---

megnemesített római katolikus család sarja. 1786—88-ig helytartótanácsos volt, majd ugyanebben az évben a Kancelláriára került. A török háború idején az élelmezési ügyek kancelláriai biztosa; ebbeli tevékenységét oly kíméletlenül végezte, hogy az 1790-es országgyűlés a Kancelláriáról való elmozdítását követelte. (Életrajzi adatai: *Nagy Iván*, VII. 180. l., az a megállapítása, hogy később grófi címet kapott, téves; *Kempelen*, VI. 418. l.; nemességére, az „ötvenesi" előnév adományozására: *Királyi Könyvek*, 130. l.; helytartótanácsosságára: *Ember*, 203. l.; az 1790-es országgyűlésre: *Marczali*, II. 69. l.; a Somogyi Zsigmond által szerkesztett *Magyarország főispánjainak albuma*, Szombathely, 1889. 113. l. szerint 1791-től 1802-ig volt békési főispán.)

[1] D'Este Viktor világi pap, a kassai kir. Akadémián a természettan és a mezei gazdaság tanára volt. Szabadkőműves. 1794 őszén följelentették, hogy jakobinus eszméket vall. (L. III. k. 29. l.)

[2] Nemecz József, az egyetem fizikai tanszékének volt adjunktusa már 1779-ben kérte az egyetemi karba való felvételét, de kérését elutasították. (Szentpétery Imre, *A bölcsészettudományi kar története*. A kir. magyar Pázmány P. Tudományegyetem története. IV. Bp. 1935. 227. l.) Egyébként Martinovics jól sejtette, a Magyar Kancellária valóban nem jelölte a pesti egyetemre, de ajánlotta őt, ha Domin József kerülne a pesti egyetemi tanszékre, ez utóbbi helyébe, Pécsre. (O. L. M. Kanc. 1338. i/1791. sz.) Azonban úgy látszik, a pécsi kinevezés sem sikerülhetett, mert 1791. dec. végén a Kancellária az Udvari Pénz- és Bánya Kamarához továbbította Nemecz kérvényét, melyben a selmeci „Oberkunstmeister"-i állásra való kinevezését kéri. A kérvény maga nincs meg, de a Kancellária elmondja kísérő iratában, hogy Nemecz korábban az egyetemen volt adjunktus, majd az általa feltalált szélpuska kikísérletezésére a fegyverraktárban dolgozott, de ott most már nincs rá szükség. (*Uo.* 14366/1791. sz.). Egyébként Nemeczről már okt. 20-i jelentésében is megemlékezett Martinovics, bár nevét ekkor még elhallgatta. „Die jesuitische Faktion in Ofen hat neuerdings einen Hauptjesuiten, Namens Domin für die Kanzel der Physik in Pest vorgeschlagen, — írta — ich lege aber hier eine Bittschrift bei, eines Mannes, der mehrere neue Maschinen erfunden hat, den der Monarch selbst wegen der Erfindung der neuen Windbüchs belohnt hat: und der 13 Jahre ein Adjunkt der Experimental Physik und Mechanik in Pest war. Dieser Mann wurde stets von Jesuiten verfolgt und untergraben, weil man ihn niemals auf die jesuitische Gesinnungen hat bringen. Er ist verheurathet und hat vier Kinder. Ich werde es mir immer zur Pflicht sein lassen, solche Männer bei allen wichtigeren Anstellungen in Ungarn Ew. Hochwohlgeboren anzuempfehlen, die monarchisch, folglich rechtschafen gesinnt, damit auf diese Art die jesuitische Partei nach und nach ausgerottet werden könne." (O. L. Privatbibl. 11. fasc. 15. köteg 718. sz. jelentés 2. mellékl.)

[3] Mivel Martinovics lembergi professzor volt, ügyében a Cseh-Osztrák Kancellária adta ki a végzést.

könnte man von der Echtheit meiner Sage zweifeln. Hiemit habe ich die Ehre mit aller Hochachtung zu sein.

P. S. Eine Liste von allen Illuminaten in Ungarn werde ich trachten Ihnen zu schiken. Izt arbeite ich an der Abhandlung, dass die Menschen in der bürgerlichen Gesellschaft kein natürliches Recht haben können, und dass der Soldatenstand bei der französischen Verfassung der Gefozte [?] sei.[1] Diese Schrift gehet nur gut von statten, ich hoffe, dass sie der Monarch für gut finden wird.

Martinovics levelét Gotthardi november 8-án — minden megjegyzés nélkül — fölterjesztette az uralkodóhoz. (O. L. Privatbibl. 14. fasc. 729. sz. jelentés.)

k.)

[1791 november 22 vagy 23, Pest]

Politikai elmélkedés
a magyarországi jezsuiták és illuminátusok káros terveiről

Martinovics följegyzése Gotthardi Ferenc számára.

A följegyzés tartalma : 1. §. *A jezsuiták és illuminátusok elhatározták, hogy nagy ellenségüket, az uralkodót meggyűlöltetik a néppel.* 2. §. *Az ebből a célból általuk terjesztett hamis hírek.* 3. §. *Ezekkel a hírekkel maguk mellé állították az arisztokratákat s az egész országban újra éledt a gyűlölet a németek ellen.* 4—5. §. *Chompé titkos belga jezsuita küldöttel való beszélgetése a jezsuiták magyarországi terveiről.* 6. §. *A szerző ajánlkozik, hogy röpiratban megvédi az uralkodót a rágalmak ellen.*

Sk. eredeti : St. A. Vertr. A. 60. fasc. Gotthardi 744. sz. jelentésének melléklete.

Martinovics november legelső napjaiban indult el Pestről Pécsre, hogy Gotthardi megbízatásának eleget tegyen, tájékozódjék az ottani illuminátusokról és jezsuitákról. (L. 474. l.) Első jelentését, vagy inkább rövid tudósítását november 12-én, Pécsről küldötte Gotthardinak. Értesítette benne, hogy négy napja van Pécsett, dolgai jól haladnak, bár ,,barátjával" (talán Deling professzort érti) még nem tudott találkozni. ,,Questa lettera sia solamente un segno ch'io sono qui per obedirvi, e per sodisfare all'desio dell nostro Signore, per lo quale io non potrei dubitare d'offerire la mia vita stessa. Ieri ho fato la conoscenza coll' signore Paloczay,[2] ed oggi ivi pranzaro, questo e un

[1] A röpiratot l. *Iratok* 34. sz.

[2] Palocsay József II. József alatt a közigazgatásilag egyesített Győr-Moson megye alispánja, császári-királyi tanácsosi rangban. 1790 után a Helytartótanács keretében működő Tartományi Biztosság (Commissariatus provincialis) pécsi kerületének főbiztosa. (L. a sematizmusokat.) — Palocsay különben szintén Gotthardi bizalmi emberei közé tartozott. Igaz, nem közvetlenül, mint Martinovics, hanem csak közvetve, Szvetics hadnagyon keresztül. Szveticsnek küldte meg jelentéseit, aki azután továbbította azokat Gotthardihoz, vagy — gyakrabban — adatait jelentéseiben maga használta fel. Besúgói tevékenységéért félévenként 420 aranyforintot kapott, szintén Szvetics közvetítésével. (Nyugtája 1792. febr. 22-ről : St. A. Vertr. A. 56/b fasc. Jelentései : *uo.* — Szveticsre l. *Sándor Lipót iratai*, mutató.) Palocsay főként a pécsi szabadkőművesekről jelentgetett. Jelentései konkrétebbek, mint Martinovicséi. 1791. dec. 21-i jelentésében a pécsi szabadkőműves páholy vezetőségének teljes névsorát is közölte : ,,Da mir in dem 4-ten Punct meiner Instruktion befohlen wird, die Frey Maurer zu bemercken, und solche zu beschreiben, — írta — so unterliess ich es dennoch bis hieher, weil ich mich gewisser davon, als durch Muthmassungen überzeigen wollte. Es hat mir in so weit gelungen sie selbst und ihren Charakter in Erfahrung zu bringen. Logie Meister ist in diesen Gegen-

homine buono e sincero, dopo ch'io diceva, ch'io ho guadagnato il cuore dell'nostro Signore per la chemia, ho fatto lo un amico intrinseco di me." Útját még ma folytatja Eszékre. A hónap végéig elkészíti összefoglaló jelentését, s azzal együtt felküldi majd az általa feltalált arcszépítő vizet is. (Sk. eredeti : O. L. Privatbibl. 14. fasc. 739. sz. melléklete.) – Ezt a levelet Gotthardi november 19-én továbbította Lipót királyhoz. Igaz, hogy ez a pécsi utazás sokba fog kerülni, — írta kísérő jelentésében — a Bécsbe való felutazást is számítva mintegy 300—400 ft-ba, de megéri, mert bizonyos benne, hogy Martinovics jelentése fontos dolgokat fog tartalmazni. „Um so mehr, da Martinovics ein grunderlicher Kerl ist." Külön felhívta az uralkodó figyelmét az arcszépítő vízre, melyről még részletes jelentést fog majd tenni. „Dies soll bei dem schönen Geschlecht Mirakel wirken." *(Uo.)*

Útjáról szóló nagy jelentését november 22-én vagy 23-án fejezte be Martinovics, s még aznap felküldte Bécsbe bátyjával, a kapitánnyal. Ahogy Gotthardihoz írt kísérőlevelében olvassuk, ilyen fontos jelentést nem mert a postára bízni. „Der Post kann ich so etwas unmöglich anvertrauen, denn hier wacht alles und des Kreil feine Wendungen fordern mich auf zu noch grösseren Feinigkeit. Er war der erste, der neulich unter den Illuminaten meine Reisen für räzelhaft hielt ; ich zog mich aber gut aus dieser Lage heraus, und sagte, dass S. M. der Monarch, aus einer für neue chemische und mineralogische Entdekungen besonderen Neigung mich aneiferten, dass ich alle merkwürdige Gegenden besuchen soll, und solche zur Erweiterung der Naturwissenschaft der gelehrten Welt bekannt machen soll. Diese Wendung, weil er dieses Fach nicht verstehet, befriedigte ihn, und er ist nun unter meiner gekommen ; er drehet den ehrlichen Gabelhofer[1] wie er will, lobet beständing in seiner Gegenwart den Monarchen und Ihnen; mich warnete er aber, dass ich auch gegen Gabelhofer wegen Illuminaten und Jesuiten Vereinigung nicht herauslassen soll, erzählte mir, wie er zu seiner Anstellung kam, bedauerte den Van Swietten und Pastory, dass sie unter diesen Monarchen ganz gefallen sind.[2] Kurz, dieser Mann ist hier mehr als alle übrigen Illuminaten gefährlich, und wenn er nicht sehr furchtsam wäre, so hätte er schon vielles gewagt, er wünscht sich beständig nur nach Wien."

Levele második részében útjáról írt : sokat szenvedett a rossz időjárás és a hideg miatt, „nur des gnädigsten Monarchen Behandlung gegen mich muntert mich in solchen Fällen auf." — Beszámolója végén a csodatévő vízről írt, melyet mellékelt leveléhez.

---

den der Verőczer Comitats Obergespan Graf Georg Niczky. Ordens Brüder pensionirtes Obrister Marschauer, ein Schulden Macher. 2-tens Eingebohrener Niederländer naamen, Delveaux allhiesiger Cameral Administrator, ist unlängst als ungarischer Edelmanr mit Nachlassung aller Taxen, publiciret worden. Vor dieser a. h. von dem Monarchen erlassenen Gnade, zeigt sich dieser nun als Patriot. Ein zu flüchtiger Mensch, unbehutsam und sehr frey in Reden. Bringet seine Zeit mit unnützem Kreisen, bey dem wohlhabenden Adel mit Schmausereyen und nächtlichen Spielen und Unterhaltungen meistentheils zu. Damit dieses so wichtiges Cameral Administrations Geschäfft besser besorget werde, unumgänglich nothwendig wäre benannten Delveaux bey einer Hungarischen Hoff Cammer in Offen liber an zu stellen, ihme alldort zur arbeit vor den Augen des Praesidenten anhalten, nicht minder zum nutzen des höchsten Aerary ein rächtschaffeneres Individuum statt dessen anhero zu beordnen. 4 [!] : Gabriel Besány. 5 : Advocat Bálovics. 6: Cassa Einnehmer des Veröczer Comitats Kugla. Von diesen Ordens Brüdern, ihren Zusammenkünften die sie förmlich in Sclavonien zu Eszék abhalten, wohl nicht viel zu besorgen ist, weil es meistens unbedeitende Leute und Talenten sind." *(Uo.)* – A jelentésben említettek (sem *Abafi*, sem *Jancsó* nem említi őket a szabadkőművesek közt) : Niczky György gr., Verőce megye főispánja, a grófi címet megszerző Niczky Kristóf országbíró fia. *(Nagy Iván*, VIII. 153. l.) — Marschauer ny. ezredes. — D'Elle-Vaux (D'Ellevaux) Fülöp Károly kamarai tanácsos, a pécsi kerület kamarai adminisztrátora, aki 1790-ben kapott magyar nemességet. Martinovics 1794-i emlékirata szerint Hajnóczy beszervezte volna a forradalmi titkos társaságokba. (L. II. k. 307. l. — Nemességére : *Királyi könyvek*, 58. l.) — Bésán Gábor, a veszprémi alispán bátyja, Baranya m. táblabírája. *(Kempelen*, II. 173. l.) Bálovics Zsigmond, Mária Krisztina főhercegnő béllyei (Baranya m.) uradalmának fiskálisa. — Kugler Pál Verőce megye pénztárosa.

[1] Gabelhofer Gyulát, a pesti egyetemi könyvtár igazgatóját érti.

[2] A pécsi szabadkőművesek elkeseredéséről Pászthorynak Fiuméba helyezésekor Palocsay is megemlékezett 1791. dec. 21-i bizalmas jelentésében. (St. A. Vertr. A. 56/b fasc.)

Testvérével, Márkussal, Baranyamegye orvosával együtt készítették, — írta — és nagyon jól eltalálták. „Megfinomítja és megfehéríti az arcbőrt, a ráncokat és foltokat eltünteti, de hatása csak 4—6 hét múlva látszik." Részletesen kioktatja Gotthardit, hogyan kell használni, egyszersmind becsületszavára kijelenti, hogy a vízben semmi ártalmas nincs. Különben — végzi hirtelen fordulattal levelét — „Ich werde täglich mehr bekannt, und alles fängt mich an, wenigstens dem Scheine nach, zu lieben." (Sk. eredeti : St. A. Vertr. A. 60. fasc. 744. sz. mellékl.)

Martinovics Vince kapitány november 27-én ért fel Bécsbe. Gotthardi másnap továbbította a jelentést Lipót királyhoz. Kísérő soraiban utalt a jelentés nagy fontosságára és további utasítást kért Martinovics számára. „Falls ich an Verfasser einige Aufträge zu machen haben sollte, — írta többek közt — so bitte ich E. M. mir diesfalls bald die a. h. Befehle zu ertheilen, damit ich dem Rittmeister zurück expediren und vor der Expedition Er. M. meine Rükantwort im Konzepte unterbreiten könne." (St. A. Vertr. A. 60. fasc. 744. sz.)

Lipót király válaszát, utasításait nem ismerjük. De szóban utasíthatta Gotthardit, mert ez 29-i fölterjesztéséhez mellékelte Martinovicshoz írt válaszának fogalmazványát, s kérte az uralkodót, nézze át, másnap reggel jelentkezik a válaszért. *(Uo.* 746. sz.). 30-án azonban a fogalmazványt nem kapta vissza. Talán a kiadásokat sokalja ő felsége, — írta — de az nem megy másként. Ilyen bizalmas jelentéseket nem bízhatunk postára. *(Uo.* szám nélk.) — Hogy az uralkodó mit határozott s hogy Gotthardi mit írt Martinovicsnak, nem tudjuk. Martinovics válaszából is csak annyit tudunk meg, hogy jelentését Lipót király kedvezően fogadta. (L. 494. l.)

Politische Betrachtungen

über die schädlichen Entwürfe der Jesuiten und Illuminaten in Ungarn auf einer Reise von Pest nach Fünfkirchen und Essek gesamelt von 8-ten bis 20-ten November 1791

Die Meinung von den Monarchen durch Jesuiten und Illuminaten dem Volke beigebracht.

§. 1. Es sind mehrere Jesuiten und Illuminaten aus Ungarn, besonders von Ofen und Pest, die verflossenen Monathe nach Wien gereiset, um dorten durch ihre Leute zu erfahren, wie der Monarch überhaupt in politischen Angelegenheiten denke, und welche Fähigkeit er in den Regierungsgeschäften besize. Der Abt Mako wurde in Wien von allen treuen Ministern des anbettungswürdigsten Landesfürsten verächtlich behandelt, und kurz abgespeiset; er hinterbrachte diese Nachricht seinen Anhängern in Ofen und Pest in einer jesuitischen Loge und beklagte sich besonders über den Staatsrath Izdenczi, dass er, der die Gesinnungen des Monarchen weiss, ihn bei seinem Besuche gleich nach einigen Complimenten, ohne sich mit ihm abzugeben, hinaus begleitet hatte. Er lobte die einzigen zwei jesuitisch gesinnten Männer, der Vice Kanzler M a j l a t h und den Hofrath Bischof O k o l i t s c h a n i. Aus dieser Erzählung wurde gefolgert, dass nachdem alle accreditirte Minister des Monarchen den Jesuiten abgeneigt sind, der Monarch auch ihre Zunft nicht leiden könne. Dahero verdiene er als ein gefährlicher Monarch beim Volke in Ungarn geschildert zu werden. Im Monath August wurde der Illuminat und Staathalterei Rath Baron Podmaniczki von der ofener illuminaten Kirche nach Wien zum Pasztori geschickt; dieser hielt mit ihm eine lange Konferenz und schilderte den Monarchen als einen Hauptfeind der Illuminaten ; gab zugleich Mitteln an die Hand, wie man sich mit Jesuiten vereinigen soll, um mit vereinigten Kräften wider den Monarchen arbeiten zu können. Der Professor Kreil sagte in einer Illuminaten Sizung, welcher auch der Verfasser beiwohnte, dass er durch einen besonderen Weg zum Monarchen gekommen wäre, und

schilderte den Monarchen als den tiefsinnigsten Fürsten dieses Jahrhunderts, der die Regierungsklugheit beinahe erschöpft hat; er warnete uns alle, wir sollen äusserst behutsam zum Endzwek unserer geheiligten Gesellschaft gehen ; ferner, dass um einem so grossen Monarchen entgegen arbeiten zu können, die Vereinigung mit Jesuitern unumgänglich nöthig sei; er warnete uns alle im Umgang mit dem Professor Bibliothekarius Gabelhofer sehr behutsam zu sein ; er rühmte sich seiner Freunschaft und Oberhand, die er über ihn hatte. Der Verfasser wurde befragt, ob er auch bei seiner Audienz die Grösse im politischen Fache des Monarchen beobachtet hatte; er antwortete aber, dass er kein politisches Wort von ihm gehöret hatte; aber dass er von seiner Einsicht und Gelährsamkeit in der Chemie nur zu viel Beweise habe. Der Kreil redete den Verfasser in Namen der ganzen Gesellschaft an, dass nachdem der Verfasser wegen seiner Lage, in welche ihn der Monarch versetzt hat, sein Günstling sein müsse, so soll er zuweilen nach Wien reisen, den Monarchen sprechen, und ihn auf andere politische Gegenstände zu bringen trachten, um der Illuminaten-Gesellschaft die Absichten des Monarchen entdeken zu können. Endlich wurde dem Verfasser der vierte Grad und der lezte dieses Ordens mitgetheilt, mit dem Bediengnisse, dass er sich endlich verpflichte, nie etwas zureden oder zu schreiben, was wider den Jesuitismus oder Illuminatismus wäre. Überhaupt wurde beschlossen, dass man durch Verfolgung des Adels und der Pfaffen in Ungarn nie die österreichische Regierung überhaufen werden könne, sondern zu diesem Endzwek bloss durch die Aristokraten und Pfaffen in diesem Lande gelangen müsse. Es wurden dahero Auftrage gemacht, wie man den Monarchen bei den Aristokraten und Pfaffen verhasst machen soll, und was in Betref dieses Schrittes man von Seite der Illuminaten die Jesuiter Zunft vortragen soll.

Die aufrührischen Punkte wider den Kayser durch die Theokraten oder Jesuiten in vier Distrikten des Landes angenommen.

§. 2. Durch eine gemeinschaftliche Sizung der ersten Mitglieder des Jesuitismus und Illuminaten wurden folgende Punkte zur Aufruhr wider den Kayser geschmiedet : 1° Dass der Monarch falsch zur Aufrechthaltung des ungarischen Diploms geschworen hat, indem er nicht nur sich die Mühe gegeben hat die zur ungarischen Krone gehörigen Ländern zurük zu gewinnen, sondern auch die eroberten dem Erbfeinde der christlichen Religion abgetretten hat.[1] 2° Dass er dieses gethan habe, um sich mit dem Könige von Preussen zu versehnen, um dadurch stärker zu werden und schräklich durch eine noch ärgere Reform der ungarischen Verfassung auf Ungarn wirken zu können. 3° Dass er den Hauptfeind der ungarischen Nation, General Barco, nach Debrezin zum Nachteil der Tumultuanten abgesendet hat.[2] 4° Dass er auch

[1] Célzás az aug. 4-én megkötött szisztovai török békére, mely a Porta kezén hagyta Magyarország korábbi melléktartományait.

[2] Debrecenben 1791. aug. 24-én, majd szept. elején több alkalommal tűz ütött ki s többszáz ház leégett. A tűzvész nyomában, különösen a lakosság szegényebb része, hangosan elégedetlenkedett, s a tűz előidézésével nyíltan a katonaságot gyanúsította, mondván, hogy a császári hadvezetés így akart bosszút állni a magyarokon. (L. Strohmayer jelentését, 1791. szept. 21. : O. L. Privatbibl. 11. fasc. 3. köteg. Hoffmann professzor egyik bizalmi emberének beszámolóját, kelet nélk. : *uo.* 15. fasc. 6. köteg.) — Rendkívül érdekesen írja le a gyújtogatások következtében feltörő debreceni közhangulatot

die Ausmessung[1] wie Kayser Joseph einführen wird. 5° Dass man einem solchen König der den Eid nicht gehalten hat, unstrafbar widerstehen könne, und die Stände hätten ein gesezmässiges Recht solchen König abzusezen. Diese Punkte wurden mündlich nach vier Ortschaften der Gegenden in Ungarn gebracht. Der Abt Mako mit Szerdahely,[2] Pray,[3] Boros[4] und anderen in Pest und Ofen befindlichen Jesuiten, stekten die in dieser Gegend befindlichen Aristokraten an. Der zweite Jesuiten Provinzial in Ober Ungarn, Pater Platy in Neusol Studiendirektor[5] und dem Wize [?] und Bosheit nach der zweite Van Eupen, erhielt diesen Auftrag für seine Gegend ; der Abbé Güssmann für Grosswardein, die Domherrn Sanyi[6] und Koller[7] für Unter Ungarn. Nebst diesen aufrührischen Punkten erhielten diese Vorsteher der Distrikte diese Belehrung, dass sie den Magnaten und Komitatern begreiflich machen sollen : es wäre die Absicht der französischen Nation nie gewesen dem Adel aufzu-

---

és annak következményeit Gannay, Gotthardihoz írt szept. 8-i bizalmas jelentésében : „Zu Debreczin waren ohnlängst mehrere Feuersbrünste nacheinander. Nach den biberartigen Bau der Häuser, oder vielmehr der Rohr-Hütten, ist es sehr begreiflich, dass viele eingeäschert seyn müssen, und wirklich giebt man die Zahl der angebrannten Hütten auf ein paar Hundert an. Die Schuld dieses Brandes legt das Volk den alldort liegenden Anspachischen Cuirassieren bei : zwey hat man auch wirklich arretirt, und mehrere sind mit Heu-Gabeln, mit althungarischen Waffen, verwundet worden. Dieses verursachte eine kleine Gährung und obgleich der Magistrat das Militaire ausser Verdacht zu bringen suchte, so liess doch der eigensinnige Plebs nicht nach, sondern verlangte den augenbliklichen Ausmarsch der Trouppen mit beigefügter Drohung, sie alle zu erschlagen. Der Oberstlieutenant Schlannersdorff muste diesem zufolge die Stadt räumen und campirt jezo ausser derselben in Zelten. Zu dieser Oberstlieut. Division ist auch schon eine andere gestossen, vermuthlich um der wilden tartärischen Wuth des Pöbels Schrancken zu sezen. Indessen ist General [Gabriel?] Spleny zur Untersuchung dieser küzlichen Sache, worunter sich auch eine ziemlich Portion National Hass gegen deutsche Trouppen mag gemischt haben, beordert. Der Erfolg wird zeugen, ob die Anschuldigung gegründet ist das Deutsche Militaire verhasst zu machen. Die hartköpfigen, einsinnigen stüzigen und schwerfälligen Debrecziner waren von jeher gegen alle, die nicht von ihrer Religion oder Nation sind, äussert intolerant. Sie halten sich gerne für ächte Abkömmlinge der alten Hungarn, sehen auf andere Nationen mit Verachtung herab und glauben, dass die Chineser ihre Siebenhundert Meilen lange Mauer blos aus Furcht für ihre Einfälle gebauet haben." (St. A. Vertr. A. 60. fasc. 687. sz. mellékl.) — Splényi megjelenése önmagában azonban nem volt elegendő. Kohlmayer Sámuel pesti ügyvéd szept. 28-i levelében már azt olvassuk, hogy „zu Dämpfung der Unruhen," 2 ezredet vezényeltek Debrecenbe. Vajjon — kérdi Kohlmayer — ezeket a zavargásokat nem Orczy László szítja? Nemrégiben Debrecenben járt hivatalos minőségben, „und vielleicht hat dieses politische Insect einen geistigen Samen da ausgesträuet. Er ist ein geschworner Feind der Deütschen und es wäre eben nicht ungleublich, dass er den National Hass gegen deutsche Trouppen angefacht hat." (O. L. Privatbibl. 15. fasc.) Arra vonatkozóan, hogy később Barco tábornokot is Debrecenbe rendelték volna, nem találtam adatot.

[1] A II. József alatt megkezdett földmérést érti, amire — tudjuk — a nemesség nagyon haragudott.

[2] A már többször említett Szerdahelyi György váci kanonok.

[3] Pray György, a történetíró.

[4] Boros Lajost, a nádor irodaigazgatóját érti, aki a jezsuiták egyik ülésén a házigazda volt. (L. 443. l.)

[5] Platthy Mátyás (1725—1801), prépost-kanonok, a besztercebányai katolikus gimnázium igazgatója, korábban jezsuita szerzetes. (Életrajza : *A besztercebányai kir. kath. főgymnasium értesítője*, 1895. 145. s köv. l. és *Szinnyei*, X. 1230—1231. h.)

[6] Szányi Ferenc (1740—1810), a későbbi rozsnyói püspök, ekkor a pécsi káptalan vicariusa. (Életrajza : Brüsztle József, *Recensio universi cleri diocesis Quinque-Ecclesiensis*. IV. Pécs, 1880, 686—688. l.)

[7] Koller József (1745—1832), a pécsi róm. kat. egyházmegye történetírója, 1775-től pécsi kanonok. (Életrajza, munkái : Brüsztle, *i. m.* I. Pécs, 1874. 611—614. l. és *Szinnyei*, VI. 767—769. h.)

heben ; denn dieser wird wieder eingeführet werden, sondern dieses musste man dem Volke weis machen, um das Interesse der Revolution allgemein zu machen ; die Magnaten sollen also nicht zaudern den nemlichen Weg in Ungarn einzuschlagen und um auf ewig den Monarchen in die Lage des Königs von Frankreich zu sezen, sollen sie den Bauern eine Nachlassung der Steuer versprechen.

Wirkung dieser Punkte auf die Aristokraten in Ungarn.

§. 3. Diese scheusslichen Punkte durch Illuminaten und Jesuiten geschmiedet, wirkten so sehr auf die kurzsichtigen Aristokraten, dass in Pest ein Klub beim Tobakrauchen vieler Aristokraten, unter dem Vorsize eines gewissen sehr feurigen Mannes und leiblichen Bruders des Beisizers der Septemvirattafel Pécsy,[1] abgehalten wurde, in welchem alle diese oben erwähnte Punkte angenommen wurden. Der Verfasser war zu dieser Zeit schon in Fünfkirchen, und liess sich die Gesinnungen dieser Aristokraten durch den Rittmeister von Martinovich, der dabei war, erzählen. Alles was die Jesuiten und Illuminaten wider den Monarchen beschlossen haben, nahmen die Aristokraten dieses Clubs an, und hatten schon von sieben Komitaten oder Gespannschaften die Versicherung, dass sie bei der ersten Gelegenheit öfentlich wider den Monarchen protestiren wollen, und ihn nicht mehr als den König von Ungarn erkennen werden. Diese Gespannschaften wollen auch die übrigen an sich ziehen, und eine Schrift öfentlich zum Druk befördern, in welcher sie ganz Europa als einen unpartheischen Richter anrufen wollen, dass sie einen solchen König, der auf sein geschworenes Wort nichts von eroberten Ländern abtretten zu wollen u. s. w. rechnen will, zu erkennen und ihm zu folgen nicht schuldig sind.[a)] Aus allen vier obenerwähnten Distrikten wurde an die Inwohner von Debrezin eine Versicherung geschikt, dass sie auf ihre Gesinnungen standhaft verharren sollen; denn sie könnten auf die mehresten Gespannschaften sicher rechnen. Auch die bei der Stadthalterei befindliche Aristokraten, wenige ausgenommen, tragen die nemlichen Gesinnungen ; dahero nimt der Hass gegen die deutsche Nation wieder sehr zu. Folgende Beispiele beweisen es hinlänglich :

a) Der Bischof[2] und die übrigen Pfaffen von Fünfkirchen hatten einen gewissen Pfarrer Marfi, weil er zuweilen einen deutschen Oberrock getragen hat, abgesezt.[3]

b) Der Vizegespan dieses Komitats[4] erlaubt nicht einmal in öfentlichen Ball im deutschen Oberrock den jungen Leuten hineinzukommen; er

[a)] Zavaros, sőt hiányos mondat. Értelme nyilván ez : a világ közvéleménye elé fogják tárni, hogy mivel királyuk megszegte koronázási esküjét, az ő hűségnyilatkozatuk sem érvényes többé.

[1] Nyilván Péchy Ernő ügyvédre, Sáros megye táblabírájára, 1795-től kezdve a pécsi akadémián a magyar magánjog és a büntetőjog tanárára gondol, aki elsőfokú unokatestvére volt Péchy Gábor septemvirnek. *(Nagy Iván*, IX. 181. l. és Kardos Alajos, *Memoria studii generalis Quinque-Ecclesiensis* . . . Pécs, 1799, 25. l.)

[2] Esterházy Pál gr. (1730—1799) 1780 óta pécsi püspök. (Életrajza : Brüsztle, *i. m.* I. 504—508. l. és Esterházy János, *Az Eszterházy család.* Bp. 1901, 233—234. l.)

[3] Márffy Ferenc (1755—?) 1785 óta bozsoki (Baranya m.) plébános. A Martinovics által említett esetet nem ismerjük, de hogy egyházi felettes hatóságaival ebben az időben összeütközésbe került, bizonyítja az is, hogy 1792 elején büntetésből Babarcra (Baranya m.) helyezték. Ahogy Brüsztle *(i. m.*, II. Pécs, 1876, 332. l.) írta : „Ob inquietum animum causatis sibi pluribus malis, parochiam hanc [in Bozsok] cum illa in Babarcz commutare debuit anno 1792."

[4] Kajdacsy Antal.

schaft sie hinaus und nennet sie bald josephinische, bald leopoldinische Zöglinge und Verräther des Landes und der Freiheiten.

c) Die deutschen Unterthanen in Sechsard[1] und den übrigen Dörfer der Tolnauer Gespanschaft, beschweren sich allgemein, dass die Komitats-Beamte sie unaussprechlich und durch tausend Mittel verfolgen. Dieser Komitat liess einen deutschen Wirth, der seine Unschuld bewies und sechs Kinder und Weib hatte, aufhangen, wie es dem Verfasser der Wirth in Sechsard, den man hierüber vernehmen könnte, erzählt hat.[2]

d) Der Baranyer Komitat, aus Hass gegen die Deutschen, liess die für sie bestimmte Militz in den deutschen Dörfern einlogiren, so zwar, dass die meisten Dörfer wo Ungarn sich befinden frei blieben, wo doch jeder deutsche Bauer beinahe alle Tag mit neuen Vorgespannten beladen wird. Diese Behandlung der deutschen Bauern und Menagirung der ungarischen Bauern, die vorhero unerhört war, beweiset klar, dass die Aristokraten nach dem Entwurf der Jesuiten und Illuminaten die ungarischen Bauern zur gehörigen Zeit auf ihrer Seite haben wollen. Der Verfasser hatte sich auf seiner Reise von Pest nach Fünfkirchen mit mehreren Bauern in Gespräch eingelassen und die Lage der Sache auf die oben gemeldete Art gefunden.

Bestättigung dieser schädlichen Wirkung auf die Aristokraten durch den niederländischen Emissaire Chompé.

§. 4. Als der Verfasser in der Fünfkirchner Gespanschaft den von Bianchini in Tokay beschriebenen, der Sage nach französischen Emissaire kennen lernte,[3] und mit ihm die innigste Freundschaft machte, die sich nur mit solchen Menschen machen lässt, so bestättigte dieser, dass wirklich die Domherrn Sanyi und Koller in Fünfkirchen den Auftrag erhielten, die obenerwähnte Punkten denen dortigen kurzsichtigen Komitats-Beamten und durch die jesuitische Lehrer Domin,[4] Trnka[5] und Pro-Director Kelemen[6] der Schuld-

[1] Szekszárd.

[2] Erre vonatkozólag semmilyen adatot nem találtam. — Egy D. aláírású, Gotthardihoz küldött 1792. jan. 26-án kelt bizalmas jelentés viszont Paksról jelent ehhez hasonló esetet. A paksi szőlőbirtokos parasztok (kiknek nagyobb része sváb) — mondja a jelentés, — ragaszkodnak II. Józseftől engedélyezett bormérési jogukhoz. A megye végül is katonaságot kért ellenük a Helytartótanácstól, amit meg is kapott. A bormérést megszüntették, s a „felbujtókat" bebörtönözték. (O. L. Privatbibl. 15. fasc. 13. köteg.)

[3] L. 469. l.

[4] Domin József, aki Martinoviccsal szemben a pesti egyetem fizika tanszékét elnyerte.

[5] Trnka Mihály Alajos, esztergom-egyházmegyei áldozár, a pécsi akadémia történettanára. Jelentéktelen ember volt, a tudományt semmivel sem gazdagította. Amikor Koppi Károlyt a magyar jakobinusok elleni pert nyomon követő vizsgálatok során a pesti egyetem történeti katedrájáról eltávolították, helyébe 1796. febr. 26-án Trnkát nevezte ki az uralkodó. (Mindezek az adatok: Szentpétery Imre, *A bölcsészettudományi kar története*. A Pázmány P. Tudományegyetem története. IV. Bp. 1935. 276—277. és 353. l.) Szentpétery szerint 1809-ben kinevezték a Helytartótanács tanulmányi bizottságának „ülnökévé," erről azonban *Ember* nem tud.A Helytartótanácsban „ülnökök" különben sem voltak. — Vö. 490. l. 1. jegyz., ahol Martinovics Márkus dícséri észbeli tehetségét. — Megemlítjük, hogy Szentpétery Trenkanak írja nevét, de a sematizmusokban is Trnka olvasható.

[6] Kelemen Imre (1746—1819), az ismert jogtudós, 1793-tól a pesti egyetem professzora, ekkor a pécsi jogakadémián a római jog és a magyar törvény-elmélet tanára, a rend feloszlatásáig jezsuita szerzetes volt.

jugend beizubringen. Der treue Paloczay, Komitats-Physikus von Martinovich,[1] Professor Delling können sich nicht genug heiss schreien, um den dortigen Aristokraten bessere Meinungen von dem Monarchen beizubringen. Dieser niederländische Emissaire, Namens Chompé, sagte dem Verfasser, er hätte schon seinen Kommissaire aus Niederlanden, Namens M i c h e l, dahin an die Theokraten und Illuminaten mit dieser freudigen Nachricht abgeschickt.[2]

Beschreibung und Aussage des Abbé Chompé niederländischen Emissair's.

§. 5. Dieser Chompé kam vor zehn Monathen aus Niederlanden von des Van Eupen Jesuiten Loge gesendet nach Wien, und brachte einen sehr durchgetriebenen jesuitischen Proseliten, Namens Michel, mit sich, um ihn in nöthigen Fällen mit Auftragen und Nachrichten schiken zu können. In Wien erhielt er den Auftrag, sich nach Ungarn zu begeben; er wurde an Abt Mako und besonders an Bischof Verhovacz addressiret; dieser wollte ihn auch zu sich nehmen, aber er handelte behutsamer und liess sich in einem Dorf Ischek nahe an Fünfkirchen nieder; er wohnt bei dem Pfarrer Monté[3], der aus einer alten französischen Familie, die sich schon lange in Ungarn angesiedelt hat, herstammt. Dieser Chompé mit seinem Kommissaire Michel haben zum Endzwek die Theokratische Gesinnungen der Niederländer durch wirksame demokratische oder aristokratische Grundsäze und Wendungen, überhaupt durch jene Mitteln die am besten wirken können, in Ungarn einzuführen, und nach dem nemlichen die Monarchie zerstörenden Entwurf mit vereinigten Kräften zu arbeiten. Sie kamen beide nach Fünfkirchen von Bischof Verhovacz dem höchst kurzsichtigen Bischof Eszterházy anempfohlen; Chompé behauptete und behauptet noch öfentlich, dass er ein wirklicher königlicher französischer Rath sei, der weil er im Anfang der Revolution in Paris auf der Seite des Königs und der Aristokraten war, sich hat flüchten müssen, und wählte dahero die Gegend von Fünfkirchen zu seiner Ruhe. Er sagt, der französische Gesandte Noël in Wien,[4] schike ihm Geld, denn er gehet sehr noble gekleidet her, und ist ziemlich gut mit Briefen, welche seine Masque wenigstens in dieser trauri-

[1] Testvérét, Martinovics Márkust érti.

[2] Chompé állítólagos küldetéséről, csakúgy mint Micheléről, sehol másutt nem találtam semmilyen adatot. Érdekes azonban, hogy Gabelhofer abbé már 1790. aug. 3-án azt jelentette Gotthardinak, hogy a belgiumi fölkelők két volt jezsuitát küldtek Pestre, az egyik Du Vivier, a belga kardinális titkára, a másik bizonyos Feller nevű. Mindenféle „lázító" iratokat terjesztenek és céljuk, hogy hangulatot teremtsenek rendjük visszaállítására. Fő pártfogójuk Szerdahelyi György váci kanonok, de Makó apát, Andrássy rozsnyói püspök és Splényi püspök is kezükre járnak. (O. L. Privatbibl. 11. fasc.) Gabelhofer különben nemcsak belga, hanem francia és litván ügynökökről is tudott. Már 1791. jan. 1-én azt írta Gotthardinak, hogy „viele Franzosen im Lande herum kreuzen und bey den Herrschaften auf dem Lande als Hofmeister der Jugend in Dienste treten. Diess könnte für die Zukunft üble Freyheits Gesinnungen verbreiten und für die gegenwärtige Zeit ein Saame stäter Empörungen werden." *(Uo.)* 1791 tavaszán többször jelentette, hogy bizonyos Hrebniczky (máskor Hrabniczkinak írja) Ignác, litván ferencrendi szerzetes jár Pesten s nagyon gyanúsan viselkedik. Időnként elutazik, Vácott, Komáromban tölt pár napot, aztán megint Pesten bukkan föl. Őt is meglátogatta az Egyetemi Könyvtárban. (1791. május 14-i és június 21-i jelentése: *uo.)*

[3] Monte János (1752—1826), Rácpetrén, Pécs közelében volt plébános. (Életrajza: Brüsztle, *i. m.* IV. 274—275. l.) — A Martinovics által említett község talán Izsép, ez azonban nincs Pécs közvetlen közelében (Hercegszöllős mellett, a baranyai háromszögben van) s Monte itt nem volt plébános.

[4] Noailles marquis, Franciaország bécsi követe.

gen Gegend wahrscheinlich machen können, versehen. Er hat den dortigen Adel dadurch ganz gewonnen, dass er die ungarische Nation ausserordentlich und ohne Aufhören lobt. Die ansehnlichsten Komitats-Beamte laden ihn öfters zum Essen ein, er hält sich aber meistens an den zweiten Vizegespan Petrovski,[1] der die Gemüther der übrigen in seiner Macht hat. Er gab sich auch die Mühe den dortigen Komitats- und Stadt-Physikus, Marcus von Martinovich auf seine Seite zu bringen, weil er bemerkt hat, dass dieser mehr Einsicht als die übrigen Einwohner dieser Gegend besizt, und nebst dem in Ansehen beim Publikum wegen seiner medizinischen Geschiklichkeit stehet. Dieser hatte samt den dortigen Professor Delling oft bei der Nacht entdekt, dass der Chompé aus seinem Dorfe nach Fünfkirchen gekommen sei, und bei den Domherrn Sanyi und Koller heimliche Zusammenkünfe gehalten hat. Bei welchen noch ausser diesen die Professores Kelemen, Domin (den die Jesuiten in Pest für die Kanzel der Physik auf der Universität vorgeschlagen haben) und Trnka, wie auch der Stadtpfarrer von 5Kirchen, Faithle,[2] beiwohnten.

Des Chompé Kommissaire, Michel, kam als gewester Friseur in Paris nach 5Kirchen, und erzählte, dass nachdem das Publikum in Paris aus Enthusiasmus gegen die Aufrechthaltung der französischen Finanzen gar keine Frisur hatte tragen wollen, so konnte er nicht mehr in Paris leben und musste dahero Paris verlassen. So dumm auch diese Masque in sich selbst ist, so hat doch das 5Kirchner Publikum (die Komitats Physikus und Professor Delling ausgenommen) die Ausage des Michel für wahr angenommen. Der Chompé, ausser der französischen Sprache, spricht nichts als schlecht latein, der Michel aber nur französisch ; Chompé lässt sich in kein politisches Gespräch öfentlich ein, und lobt immer fort die ungarische Nation, ihre Sitten, Kleidung, überhaupt behandelt er die Ungarn wie der Cook[3] die Wilden, oder ein Menschenkenner das ungebildete Volk zu behandeln pflegt ; er trägt eine Peruque, und ist schon über 40 Jahre alt.

Als sich der Verfasser durch den Komitats-Physikus Martinovich bei ihm als Abbé aufführen liess, und sagte was er für ein Amt bekleidet hat und was er jezt wäre, und dass der Monarch als grosser Kenner und Liebhaber der Chemie und Naturwissenschaft ihm aufgetragen hatte neue mineralogische Untersuchungen und Entdekungen zu machen, merkwürdige Gegenden und Berge zur Erweiterung der Botanik und Mineralogie zu besuchen, (diese Masque muss ich überall vorgeben, um meine Reisen, die sonst einigen Jesuiten und Illuminaten auffallen würden, für mich aber üble Folgen mit sich brachten, zu bedeken), der Chompé begegnete ihm Anfangs wie anderen Pfaffen und Aristokraten ; der Verfasser drehete ihn nach allen möglichen Wendungen ohne ihn zum Endzwek bringen zu können. Der politische Kampf wäre für einen grossen Staatsman ein schönes Schauspiel gewesen : keiner wollte nicht eine Blösse von sich geben ; der Verfasser sprach von der französischen Revolution, von Niederländer, von Van Eupen, Vandernost,[4] Caliostro,[5]

[1] Petrovszky Zsigmond, Baranya megye másod-alispánja.

[2] Nyilván a korábban jezsuita szerzetes Faitser Ferencet († 1793) érti, aki 1782 óta a pécsi „Sancta Maria purificata" templom plébánosa volt. (L. Brüsztle, *i. m.* I. 101. l. és Aigl Paulus, *Historia brevis venerabilis clerus cathedralis ecclesiae Quinque-Ecclesiensis* . . . Pécs, 1838, 181. l. ; ez utóbbi Fraitsernek írja nevét.)

[3] Cook Jamest, az ismert angol fölfedezőt érti.

[4] Van der Noot, a II. József elleni belga fölkelés egyik vezéralakja, a régi rendi alkotmány híveinek vezetője.

[5] Cagliostro Alexandre gr., igazi nevén Balsamo Giuseppe (1743—1795), olasz

von der gegenwertigen Lage von Europa, von der Religion und von Jesuiten sehr vortheilhaft, und nur der lezte Gegenstand wirkte auf ihn, und machte ihn warm nach dem vierten Tag der gemachten Bekanntschaft. Der Verfasser sagte ihm, er wäre ein unirter Illuminat, gab ihm das Zeichen des vierten Grads und äusserte den Wunsch unter die Superilluminaten, Theokraten oder Theosophen aufgenommen zu werden, rühmte sich mit der Bekanntschaft des Bianchini in Tokay. Auf alle diese Wendungen erwiderte Chompé folgendes : dass der Bianchini schon nach Preussen abgereiset sei, dass der Verfasser eine Disputation von Van Eupen Grossmeister haben müsse, um vor dem 40-ten Jahre seines Alters in dem Jesuiten-Orden aufgenommen zu werden, und er versprach dem Verfasser selbe zu verschaffen ; er tröstete ihn, dass man nur in diesen Orden den Gipfel der menschlichen Weisheit erreichen könne. Ich drehete das Gespräch auf sein Geschäft, und er bestättigte alles das, was oben der Verfasser nieder geschrieben hat ; ausserdem aber noch folgendes : dass der Bischof Verhovacz der Chef des Jesuitismus in Kroatien sei, und den fünften Distrikt unter seiner Leitung habe ; das verflossene Jahr, wenn es zu Thätigkeiten gekommen wäre, so hätte er die Aristokraten mit dem unwissenden Volk wider die Regierung in ganz Kroatien aufgebracht und geleitet. Ein wahrhaft sauberer Seelenhirt ! den der Verfasser vor fünf Jahren als einen Hauptvertheidiger der monarchischen Regierung gekannt hat.[1] Ein neuer Beweis wie weit es Pfaffen ohne wahre Philosophie und Moralität die römisch-pfaffische Bosheit treiben können. Der Chompé sagte ferner, dass er die beste Hofnung habe den Erfolg des theokratischen und illuminaten Entwurfs in Niederlanden und Ungarn noch das kommende Jahr zu sehen. Dass er Geld zu seinem Unterhalt von Verhovacz, Bischöpfen Spleny, Eszterházy, Kalatay und Andrássy bekomme. Von den Geheimnissen des Jesuiten Ordens konnte der Verfasser nur das einzige erfahren, dass dieser Orden viel Geld zusammentrage, und schon mehrere sehr geschickte Mitglieder bestimmt hat, die sich als Kaufleute grosse Schiffe und Fregaten kaufen und grosses Commerce, wie auch neue Entdekungen machen sollen. Die meisten sollen sich in Holland und Engelland sizhaft machen. — In neuen zu entdekenden Ländern wollen sie den entschleiterten Jesuitismus oder die atheistische Regierung oder eine Regierung ohne allen Begrifen der Religion, wie es der Cheops König von Aegypten that,[2] einführen. Da der Verfasser dem Chompé zeigte, dass er das Commerce und Finanzwesen, wie auch die zur Schif-

---

orvos, a XVIII. század egyik legismertebb kalandora. Beutazta egész Európát a 70—80-as években, magát Illés próféta küldöttének mondotta, élesen szembefordult a pápasággal, azt híresztelte, hogy megtalálta a bölcsek kövének titkát, és új szabadkőművességi rendszert hirdetett. Varsótól és Pétervártól Lyonig számos páholyt alapított. Zavaros anyagi ügyei miatt a Bastilleba zárták, 1786-ban pedig Franciországból száműzték. 1789-ben Rómában halálra ítélték, de büntetését életfogytiglani fegyházra változtatták. (Egykorú életrajza : *Kurzer Innbegriff von dem Leben und den Thaten des Joseph Balsamo oder des sogenannten Grafen Cagliostro.* Roma, 1791.)

[1] Verhovácz Miksa zágrábi püspök (életrajzát és jellemzését l. II. k. 277. l. 3. jegyz.) jozefinista volt. Az 1790-es országgyűlésen ellene volt a II. József által eltörölt szerzetesrendek visszaállításának, *(Sándor Lipót iratai*, 139. l.) — ami már egymagában kétségessé teszi a Martonivics által jelentetteket. Egyébként 1794-ben Martinovics a bíróság előtt, az itt mondottakkal szöges ellentétben, demokratának jellemezte. (II. k. Iratok. 31. sz.)

[2] Kheops (i. e. 2700 táján) egyiptomi király, a róla elnevezett piramis építtetője. Arra, hogy vallásellenes felfogású lett volna, nem találtam adatot.

fart nöthige Astronomie gut verstehe, so versprach ihm der Chompé wieder die Aufnahme in Jesuiten Orden mit dem Bedingsnisse, dass ich mich nach meiner Aufnahme nach Niederlanden begeben soll, wo man mich weiter zum Commerce Wesen bestimmen wird. Ich konnte mich darauf kaum des Lachens enthalten, so komisch kam mir diese Rolle vor, von der anderen Seite freute es mich, dass nachdem ich so viele Jahre durch Chemie und Mathematik die leblose Natur forschen konnte, jetzt die Verhältnisse des menschlichen Geschlechtes ihre Bosheiten und List zu prüfen, und meinen natürlichen Hang an die österreichische Regierung, die ich von meinen Voreltern geerbt habe, zu zeigen, die Gelegenheit habe. Ich verliess diesen merkwürdigen Chompé, der sich mir auf die letzt als Abbé zu erkennen gab ; er bauet auf mich mehr als auf alle Illuminaten in Ungarn, er rieth mir nach sechs Wochen mich beim Abt Mako zu melden, ohne mir die Ursach der Sache zu entdeken.[1]

[1] Gotthardihoz írt kísérő levelében Martinovics megemlítette, hogy Pécsett lakó orvos bátyját, Márkust megbízta, tartsa szemmel Chompét, „meg a többieket". Azt azonban, hogy erre miért van szükség — nem közölte testvérével. Valóban, Martinovics Márkus 1792. jan. 10-én megfigyeléseiről hosszú levélben számolt be öccsének, melyet az sietve továbbított Gotthardinak. Érdemes belőle néhány részletet idézni. (St. A. Vertr. A. 60. fasc. 772. sz. melléklete) : „Ich habe seit deiner Abreisse von hier deinen Auftragen gemess einige Vorschritte gemacht. Pfaffen und verschiedene Komitats Beamten speisen bey mir oft ; ich forsche ihre Gesinnungen gegen den Monarchen fleissig, dein Anrathen, dass ich meistens die Pfarrers aus der Sklaverey ihrer Bischöfe durch Beredung und Überzeugung bringen soll, hatte durch meine Verwendung gute Wirkung. Die meisten Pfarrers wünschen eine Synode, um wider den Reichtum ihrer Bischöfe protestiren zu können. Da sollte aber immer ein königl. Commissair mit dem Bischof beiwohnen, sonst würde sich kein Pfarrer frey zu sprechen trauen. Wänn man vor einer sollchen Synode die thättigsten Pfarrer durch schikliche Art auf menschliche Gesinnungen brächte, so zweyfle ich nicht, dass der Monarch das Pfaffen Gift durch die Pfaffen selbst heben würde. — Ob Du oder der Monarch einen besseren Gedanken hat, weis ich nicht. Das ist mir izt mehr als jemahls, da ich die Erfahrung habe, bekannt, dass sowohl die Pfaffen, (Jesuiten ausgenommen) als auch die Komitatsbeamten, durch erlaubte Zeremonien, Banderien, gute Fressereien, so wie eine jede schwache und ungebildete Nation zu allen guten und schlechten Reformen zu bringen sey. Die grosse Masse der Menschen ist einmahl so beschaffen, dass sie auch zu guten Sachen durch List gebracht werden muss. Könte der Monarch eine Quelle in seinen Finanzen entdeken, um die gewisse geringere Komitatsbeamten als Jurassores, Comissarios, Ordinarios et Vice Judices Civium etc. noch vor dem Landtag die jährliche 80, 100, 150, 200 und 300 f. Besoldung haben, besser bezahlen, so würden die Gesinnungen dieser adelichen Bettlers ganz sicher monarchisch ausfallen, eine wichtige Bemerkung, die Du gewiss billigen wirst ; diese armen Teufeln klagen izt über ihre Lage sehr, und vielle wünschen die Josephinische Regierung zurük. — Der Bauer ist in höchstem Grade missvergnügt und erbittert über die despotische Behandlung deren Komitats- und Herrschaftsbeamten, ich habe in verschiedenen Komitaten zu ergründen versucht, ob die Stimmung des Herzens bey den Landman gleich wäre, und ich fand mich wirklich auch nicht betrogen, wenn ich sie versuchen wollte, und zu ihnen sagte : Nun Freunde, izt haben wir unsere Freyheit wieder etc. Der Teufel holle diese Freyheit, wir wüssen von dieser Freyheit nichts, wärs bey alten geblieben, es werde besser für uns, vorhin haben wir nicht einmal gewust, dass ein Ispan, Rentmeister etc. in Dorfe ist, izt aber, dass Gott erbarm, ist er ein ganzer Teufel, bey jeder Kleinigkeit troht er uns mit Schlägen etc. Siehest Bruder ! es braucht nur einen Wink, so ist Aufruhr untern Bauern. Vielle, auch höchere Beamten, die wenig Einkünfte haben, seufzen nach Josephinischer Regierung, wegen mehrerer Bezahlung, so widersprechend handelt eine Nation, der an der Cultur fehllt. Das verflossene Jahr rasste sie noch nach der alten Verfassung, und izt seufzt sie schon nach Josephinischer Regierungsform. — Die Jesuiten aber handeln hier viell klüger, ihre Zusammenkünfte bey den ehrwirdigen Pater Faicser dauren noch immer fort, unsere Freymaurer Loge hällt es mit den Monarchen, und fürchtet den Jesuitismus, seitdem Du uns die guten Gesinnungen des Monarchen von dieser Gesellschaft bekannt gemacht hast, nicht. Der Chompé ist oft bey mir, ich dringe in diesen Menschen mit möglichster Klugheit ; er

Mittel wider die gegenwertige Lage der Ungarn, in welche sie durch die Jesuiten und Illuminaten versezt sind.

§. 6. Der Monarch soll ohne Verschub dem General Barco einen Befehl geben, er soll in seiner Strenge der Untersuchung wider die Debreziner Insurgenten merklich nachlassen, und trachten die entstandene Streit gütig zu belegen.[1] Der Verfasser wird indessen eine Rede an die ganze ungarische Nation lateinisch und ungarisch zum Druk befördern und in Wien druken lassen, in welcher er den anbettungswürdigen Monarchen wider die Nation vertheidigen wird; er wird historisch-politisch filosophisch beweisen, dass der Monarch nicht falsch geschworen hat, und dass er sie besser und gütiger beherrscht, als sie sich wünschen könnten, dass sie glücklicher machen wird als was immer für eine filosophische Reigerungs Konstitution. Er wird die ganze Lage von Europa und Ungarn schildern, die Kriegsverwiklungen und Umstände aus-

---

hatte dieser Täge einen französischen Gast bey sich auf dem Dorfe; diesen brachte er nach 5 Kirchen und führte ihm [!] als einen aus Frankreich entlassenen Menschen auf; er ist aber schon abgereisst, beyde waren bey mir. Der Chompé scheint Dir sehr gut zu sein; er hällt sehr viell auf Dich. "Vele, a levél írójával is nagyon barátságos. Felajánlotta, hogy bár a kora nincs meg hozzá, őt is felvéteti az illuminátusok közé. Amióta az említett francia vendég elutazott, Chompé és a többi jezsuita sokat sürgölődnek, „und reden bey mir von einer grossen in Europa balt vor sich gehenden Revolution. Die Jesuiten sagen, sie brauchen keine französische Constitution wider den Keyser, es giebt andere Wege ihm [!] zu bezwingen." Ha volna fölösleges pénze, már ismerné összes titkaikat. „Die Schurken müssen mich haben, Du werdest sehen, Bruder, dass ich balt ein Lojolist bin; dan wehe diesen Bestien, die so viell Unheil der Menscheit gestiftet haben. Pater Trenka und P. Schmidhauer sind die feinsten Köpfe unter ihnen, diesen folgt der Professor Domin, den izt der Monarch, leider! nach Pest auf die Universität befördert hat. Die übrigen sind P. Faicser, Pfarrer in 5Kirchen, Professor Juris Patrii Kelemen, Prof. Hirsch, Prof. Csonka, Prof. Weisengruber, P. Balt, P. Kruschetz und Pater Erdödy. So bald ich einmal in diese Gesellschaft eingedrungen haben werde, so sollst Du mehreres von diesen bössartigen Insecten vernehmen." — A levélben említettek közül itt első alkalommal szóbakerülő személyek: Schmidhauer Tóbiás († 1795), korábban jezsuita szerzetes, rendje feloszlatása óta világi pap Pécsett. (Brüsztle, *i. m.* I. 102. l. Hogy a trencséni noviciusok közt található, 1712-ben Pécsett született Schmidhauer András azonos-e vele, nem tudom. L. Petruch Antal, *A trencséni jezsuita noviciátus anyakönyve*. Bp. 1942, 887. sz.) — Hirsch Mihály (1750—1809), jogi doktor, ügyvéd, a pécsi akadémián a nemzetközi és természetjog, valamint a közjog professzora. Korábban szintén jezsuita szerzetes volt. (Kardos Alajos, *Memoria studii generalis Quinque-Ecclesiensis* . . . Pécs, 1799. 26. l.; *Szinnyei*, IV. 896—897. h.; Petruch, *i. m.* 1609. sz.; *Sommervogel*, IV. 396. h.) — Csonka Nepomuk János, a filozófiai tudományok doktora, az akadémián az egyháztörténet tanára. (Kopcsányi Károly, *A pécsi jogakadémia múltja és jelene*. Pécs, 1897, 4. l. — A trencséni jezsuita noviciusok közt található, 1747-ben Naszvadon született, Csonka István valószínűleg azonos vele: Petruch, *i. m.* 1681. sz.) — Weissengruber Károly (1744—?), volt jezsuita, 1799-ben az akadémia grammatikai osztályának seniora. (Kardos, *i. m.* 27. l. és Petruch, *i. m.* 1618. sz.) — Baldt József (1751—1804), előbb jezsuita szerzetes, majd világi pap, s a pécsi gimnázium tanára. 1796-tól hitszónok Pesten. (*Szinnyei*, I. 413. h.: Petruch, *i. m.* 1649. sz.) — A horvát származású Krussecz István (1728—1799), szintén jezsuita szerzetes volt, majd világi papként Esterházy Pál gr. pécsi püspök mellett működött. (Brüsztle, *i. m.* I. 101. l.) — Erdődy József (1745—1804), pincehelyi (Tolna m.) plébános. Korábban ő is jezsuita szerzetes volt. (Petruch, *i. m.* 1550. sz. és Brüsztle, *i. m.* I. 101. l.) — Különben, hogy ez a jelentés valóban Lipót elé került, s az át is olvasta, azt tudjuk Martinovicsnak 1792. febr. 18-i jelentéséből, melyben panaszkodik, hogy az uralkodó Chompéra vonatkozóan kérdéseket tett fel Esterházy Pál pécsi püspöknek, s így ő most gyanúba került. (L. 594. l.)

[1] Vö. 483. l. 2. jegyz.

einendersezen, Ausfälle auf die Jesuiten und Illuminaten, ohne aber ihre Existenz zu nennen, machen. Der Verfasser ist überzeugt, dass dieses einzige Mittel das satanische Vorhaben der Pfaffen und Illuminaten ganz vereiteln wird.[1] Übrigens rathet der Verfasser die angestellten Jesuiten und Illuminaten, nach meinem dem Monarchen überreichten Entwurf,[2] von ihren gefährlichen Plätzen zu unthätigen Würden zu befördern.

l.)

[1791 november vége, Pest]

Martinovics levele Gotthardi Ferenchez

Küld egy részt mutatóba Laczkovicsnak az Oratio ad Proceres c. latin röpiratról készített magyar átdolgozásából. Az illuminátusok gyűlésén elhatározták, hogy elszakadnak a jezsuitáktól. A jezsuiták között nagy az izgalom

Aláírás nélküli sk. eredeti : St. A. Vertr. A. 60. fasc. Gotthardi 748. sz. jelentésének melléklete.

Freund !

Ich zweifle nicht, dass Sie schon meine Schriften durch meinen Bruder erhalten haben.[3] Hier schike ich Ihnen eine Übersetzung aus der ungarischen Schrift des berühmten gewesten Rittmeister bei Greven, Laczkovits. Dieser hat die bekannte lateinische Rede : Oratio ad proceres et nobiles regni Hungariae ins Ungarische übersezt, hat die französischen Grundsäze des lateinischen Textes ganz ausgelassen, und diesen Aufsaz ganz wider den Adel oder die Aristokraten eingeschaltet ; lobt des Kayser Josephs einige Anstalten etc. Ich habe sein besonders Zutrauen gewonnen, er theilte mir diese Schrift zum lesen mit, und ich übersezte gleich das nöthigste, und überschike es Ihnen ; geben Sie mir nur einen Wink, dass dieser Aufsaz vom Monarchen missbilligt wird, so habe ich mehrere Mittel wider diesen Menschen, um ihn zu beängstigen, dass er diese ungarische, wider die Aristokraten und Pfaffen verfasste Rede nicht zum Druk befördern soll ; denn dieser Mensch ist sehr furchtsam bei seiner ganzen Etourderie.[4]

Nun etwas noch wichtigeres : den nemlichen Tag als ich meinen Bruder nach Wien mit Schriften expedirt habe, hielten die Illuminaten eine Versammlung in welcher wider meine Erwartung der Kreil eine Rede hielt, in welcher er bewiesen hat, dass die Verbindung der Illuminaten mit Jesuiten ohne Endzwek sein muss. Dass diese nur den Untergang sowol der Illuminaten als auch der verbesserten Monarchie schmieden werden. Alle Mitglieder wurden einig, und man fieng mit vieller Wärme wider die Pfaffen in Ungarn zu sprechen an. Das Beispiel in Wien, dass der Baron Martini, bekanntermassen ein Jesuit, den Untergang des Baron Van Swietten bewirket, oder schon bewirket hat,[5] brachte die Illuminaten sowol in Wien als auch in Ungarn wider die Jesuiten auf. Die Balog Peter und Pastor Molnar erhielten den Auftrag von unserer Kirche diese Trennung in Wien bei dem Obern der Gesell-

[1] Ezt a munkáját el is készítette *Oratio pro Leopoldo rege* címen. L. *Iratok* 35. sz.
[2] L. az *e)* alatti iratot.
[3] Nov. 23-i jelentését és a hozzá írt kísérlőlevelet érti. L. *k)* alatt.
[4] Az *Oratio ad proceres* fordítása történetére l. 110. s köv. l.
[5] Erre későbbi jelentéseiben is többször célzott.

schaft bekannt zu machen. Ich glaube, dass diese Trennung für den Monarchen heilsam wird, nach dem italienischen Sprichwort, fra i due litigenti il terzo gode. Ich weis es zuverlässig, dass mehrere Illuminaten von dieser Gesellschaft in Pest sich ganz trennen wollen ; der erwähnte Balog Peter war der erste, dem es eingefallen ist, in der öffentlichen Versammlung des Komitats anno 1790 die Thronfolge unsers Monarchen streitig zu machen,[1] und doch ist er Obergespan im Torontalen Comitat geworden. Jesuiten und Aristokraten sind auch häufig belohnt worden, sagt der Kreil, und gerade diese Belohnungen werden vielle unruhig machen, und eine Unzufriedenheit im Staate ausbrüten. Er sagte mir zwischen vier Augen, dass wir zwei die Illuminaten ganz und Jesuiten verlassen sollen ; denn seit es ihm gelungen ist das Werk Der Kreuzzug gegen die Franken[2] etc. gedrukt zu sehen, brauche er weder die Jesuiten noch Illuminaten zur Hilfe. Er sagte mir, er hätte die Versicherung des Monarchen, dass er ihn wider die Jesuiten schüzzen wird. Ich habe sein ganzes Zutrauen gewonnen. Jesuiten wissen schon die Trennung der Illuminaten, halten dahere tägliche Zusammenkünfte bei dem Stadthaltereirath Gr. Brunswik ; Szerdahely Domherr und Mako sind immer Abends bei ihm ; da ich aber noch in das Innerliche dieser satanischen Zunft nicht kommen bin, so weis ich nicht, ob der Brunswik wirklich Mitglied dieser Gesellschaft sei, oder aber nur benüzt wird, und nur als ein Opfer dienen muss.

Die Trennung der Illuminaten und Jesuiten machet meine Aufnahme in diese Gesellschaft sehr schwer, weil ich Gefahr leide von Illuminaten als zweideutiger Mensch oder gar als Jesuite betrachtet zu werden. Geben Sie mir ihre Meinung, ob es dem Monarchen viel daran gelegen sei, dass ich mich von Jesuiten aufnehmen lassen soll oder nicht ; für ihn thue ich alles weil ich alles von ihm habe, Sicherheit, Ruhe, Brod und Ehre. Noch weis es niemand, dass ich mit Ihnen in Verbindung stehe ; sollte der Pastor Molnar zu Ihnen kommen, so bitte ich um alles von mir kein Wort zu sagen, denn dieser Mann kann nicht schweigen. Adieu.

Fenti levelet Gotthardi december 2-án kapta kézhez, s még aznap továbbítota II. Lipóthoz. Éppen el akarta küldeni Laczkovics kapitánynak a kétszeri Bécsbe utazásáért járó 452 ft. 41 krajcárt, — írta — amikor postán, a titkos címre, Martinovics Ignáctól ezt a levelet kézhez kapta ; „Morgen nach 9 Uhr Früh werde ich mich im Kabinete einfinden, und wann E. M. gestatten, um die Beartwortung folgender 2 Punkte in Unterthänigkeit bitten ; 1-ns. Ob der Aufsatz des Rittmeisters Laczkovics zum Drukke nicht verhindert werden soll. 2-ns. Ob Martinovics bei den eingetretenen Umständen sich bei den Jesuiten aufnehmen lassen solle ? — Ich meines Orts glaubte ihme diese Weisung zu geben : dass es seiner Einsicht überlassen werde jenes zu wählen, wo er am besten Er. M. zu dienen glaubt." (St. A. Vertr. A. 60. fasc. 748. sz. jelentés.)

Az uralkodó válaszát nem ismerjük, s a Laczkovics által készített átdolgozás esetében is csak következtethetünk rá, hogy igenlő volt. (ld. 113. l.)

[1] Valóban Balogh Péter vetette fel azt a jelszót, hogy mivel II. József nem koronáztatta meg magát, a Habsburgok magyarországi öröklésének fonala megszakadt és az új király csak választás alapján kerülhet a trónra. (Vö. *Sándor Lipót iratai*, 10. s köv. l.)

[2] *Der Kreuzzug gegen die Franken. Eine patriotische Rede, welche in der deutschen Reichsversammlung gehalten werden könnte. Nebst einem Sendschreiben an alle benachbarte Völker Frankreichs, zum allgemeinen Aufstand.* Germanien, 1791. A francia forradalom igazát hirdető röpirat, mely felszólítja a népeket, szövetkezzenek a zsarnokok ellen, és gátolják meg a franciák elleni háborút, mert ez csak az uralkodók érdekeit szolgálja. (A röpirat tartalmára, magyarországi elterjedtségére l. II. k. 106. l. 1. jegyz. — A Martinovics által mondottak különben azt bizonyítják, hogy a röpirat igen hamar ismertté vált Magyarországon.)

m.)

[1791 december 12, Pest]

Martinovics levele Gotthardi Ferenchez

Levelét megkapta, örül, hogy az uralkodó meg van elégedve munkájával. Értesítse Barco tábornokot és Gabelhofer abbét, hogy a papok az életükre törnek. Kondé érseki helynök kifogásokat támasztott az ő szerzetesi kötelékből való elbocsátásának érvényessége ellen ; kéri, ezzel kapcsolatos feljegyzését juttassa el az uralkodóhoz. Hírek a magyarországi hangulatról.

Aláírás nélküli sk. eredeti : St. A. Vetr. A. 60. fasc. regisztrálatlan.

Verehrungswerthester Freund!

Ich habe Ihren durch meinen Bruder zugeschikten Brief richtig erhalten und zu meinen grösten Vergnügen vernohmen, dass unser allergnädigster Monarch mit meinem Betragen ganz zufrieden sei. Glauben Sie, dass ich eine solche Nachricht viel angenehmer fühle, als wenn ich die ersten Würden auf der Welt erhalten hätte. Die Regierung unsers grossen und weisen Monarchen wird die grossen Thaten dieses Jahrhunderts mit allgemeinen Wunder der Menschheit krönen, und zu dieser auch das geringste beigetragen zu haben wird für mich ein unendlicher Trost sein. Ich werde in Zukunft alle meine Kräften, Wissenschaften und besonders alle mögliche Klugheit anwenden, um meinem wahrhaft väterlichen Monarchen die nöthigen Dienste zu leisten.

Nun zur Sache. Freund! Sobald Sie diesen Brief erhalten, so machen Sie es durch sichere Wege dem General v. Barco, und dem Gabelhofer bekannt, dass die Ungarn mit Pfaffen vereinigt erfahren haben, dass diese alles wider sie dem Hofe berichten,[1] und nun denket man diese aus dem Wege zu räumen; ich kann diese Nachricht diesen zwei Herren, die ich sehr schäze nicht hinderbringen ohne von mir eine Blösse zu geben. Der gute Gabelhofer kann leicht das Opfer werden, denn wider diesen sind die höllischen Pfaffen sehr aufgebracht. Der Kardinal Batthyani hält einen Spion, Namens Calovino, der in die Freimaurerei schlich und mit dem Gabelhofer intime wurde, um alles von ihm zu erfahren ;[2] ich weis es nicht für gewiss, aber ich muthmasse mit

[1] Barco tábornok katonai vonalon, Gabelhofer abbé pedig Gotthardin keresztül állandóan tájékoztatta bizalmas jelentéseiben az udvart a magyarországi dolgokról. Gabelhofer főként a szabadkőművesekről és jezsuitákról küldött jelentéseket. (Jelentései : O. L. Privatbibl. 11. fasc. 4. köteg. — Vö. II. k. 38. l.) Titkos megbízotti tevékenységéről nem tudtak, még azok sem sejtették, akik állandó kapcsolatban voltak vele, — érdekes, hogy Martinovicsnak ez tudomására jutott. Dec. 22-i jelentése szerint Calovino, a prímás könyvtárosa mondta neki. (L. 498. l.) Gotthardi egyébként annyira ügyelt rá, hogy megbízottai ne tudjanak egymásról, hogy amikor 1791. okt. 14-én Gabelhofert uralkodói kihallgatásra előjegyezte, külön figyelmeztette Lipót királyt, nehogy Martinovicsot szóba hozza előtte. (710. sz. jelentése : O. L. Privatbibl. 14. fasc.)

[2] A Martinovics által mondottakat valószínűsíti bizonyos fokig, hogy Gabelhofer 1791. dec. 15-i jelentésében ismertetve a pesti szabadkőműves páholy ülésének lefolyását, a megjelentek közt Calovino nevét is megemlíti. A páholy-tagokat 2 csoportba osztotta, egyik a „rosszérzelműek", ezek : Schaffrath Lipót, Laczkovics György és János (ez utóbbi azonban ezen az ülésen nem volt ott), Haller József gr. („Schaffrats Spiessgeselle"), Forgáts Antal gr. („ebenfalls ein Banderist"), Csáky Ferenc gr. („ein lüderlicher Junge"), Ónódy Zsigmond, Pest megye jegyzője, Kandó segédjegyző és Glosics orvosdoktor („ein schlechter und kriechender Patriot"), mindnyájan vad és dühös pat-

Grund, dass dieser die Lage des guten Gabelhofer dem Kardinal schilderte, und so kamm seine Sache unter die Aristokratie. Ich darf mit ihm nicht umgehen ohne einen Verdacht auf mich zu ziehen ; ich liebe ihn doch, und werde seine Gefahr immer Ihnen berichten, damit er durch Sie in die Sicherheit gesezt werden soll.

Ich trachte von Tag zu Tag die Jesuiten auf meine Seite zu bringen. Hören Sie nur, welchen feinen Streich sie mit mir spielen wollen : Ich war vor 10 Jahren ein Ordensgeistlicher ; als ich die höheren Wissenschaften endigte, und die Verfolgungen nicht mehr ertragen konnte, liess mich zum 2-ten Garnison Regiment nach Bukowina als Feldkaplan berufen, bei welchem, nachdem ich eine Zeit mit allem Beifall diente, gieng ich mit einem Grafen v. Potoczki als Hofmeister in Fremde Länder, reisete durch Italien, Frankreich, Engelland, Reich, Holland, Preussen, Russland und kamm nach Lemberg,[1] liess mich nach den klugen Anstalten des grossen Joseph II. durch den dortigen Erzbischof dispensiren, wie Sie es aus der Beilage ersehen können ;[2] diese geschah 1784. Der General Vicarius Kondé liess den jezigen Provinzial des Kapistraner Zunftes[3] wider mich auftretten, zu gleicher Zeit liess er mir durch den Kardinal-Spion Calovino[4] sagen, ich soll mir nichts daraus machen, denn dieses geschehe nur, damit man durch den Gebrauch des Gesez, dass die Bischöfe ohne Pabsten dispensiren können, wozu sie durch den Pabsten sehr aufgemuntert werden ; der Calovino sagt mir, dass der Cardinal mir eine Dispensation von Rom verschafen wird, und dass man, wenn ich mich ruhig betragen werde, den Gabelhofer auch von hier wekbringen wird.[5] Ich betrage mich in dieser Sache ruhig, und bitte Sie nur die hier beigelegte Bittschrift zu schnellen Beförderung Sr. M. einzureichen, damit ich ruhig

---

rioták. A „jóérzelmű" párttagok küzdenek ellenük, de nem sok eredménnyel. Ezek : Macher András kereskedő, Szathmáry András, az egyetem írnoka, Cseh-Szombathy József, Pest megye főorvosa, Stáhly György (orvosprofesszor, a pesti egyetemen a sebészet és a szülészet tanára), valamint Calovino prímási könyvtáros. A „gutgesinntek" még azt sem tudták elérni, hogy németeket is fölvegyenek a páholyba, „man sich in diese Loge von deutschen Brüdern äusserst hüte und fürchte." (O. L. Privatbibl. 11. fasc.)

[1] Az itt elmondottakkal vö. 419. l.

[2] A kérvény nincs a levél mellett. Szövegét közölte Zsák J. Adolf : *Martinovics Ignác levelei. Irodtört. Közl.* XVII. (1907) 467. l. XV. sz. A folyamodványt Lipót király kiadta a Kancelláriának, amely viszont véleményezésre megküldte Batthyány herceg-prímásnak.

[3] A Capistran Jánosról elnevezett magyarországi ferences rendtartomány főnöke ekkor Jezik László volt, ahogy ez Martinovics kérvényéből is kitűnik. Téved tehát a *Synoptico-memorialis catalogus observantis Minorum provinciae St. Joannis a Capistrano...* Buda, 1823, 282. l., amikor azt mondja, hogy 1783—1792-ig Pavishevich József volt a rendfőnök ; legföljebb 1791 őszéig lehetett az.

[4] Calovino József (1760—1804), pozsonyi kanonok, prímási könyvtáros volt. A pesti „A Nagylelkűséghez" szabadkőműves páholynak valóban tagja volt. (*Abafi*, 329. l. ; *Szinnyei*, II. 3. h. és *Gulyás*, IV. 359. h.). Gabelhofer abbét, szabadkőműves testvérét, többnyire ő tudósította a püspöki értekezletek határozatairól, amit az persze azonnal jelentett Gotthardinak. Azt is ő mesélte Gabelhofernek, hogy Batthyány prímást nagyon körülvették a jezsuiták, állandóan velük tanácskozik, s ilyenkor neki, Calovinonak, el kell hagynia a szobát. Hogy Calovino tudta-e Gabelhoferről, hogy rendőrbesúgó? — a Martinovics által mondottakból ez valószínűnek látszik. Karrierista lehetett. Gabelhofer szerint mindenáron a nádor mellé szeretett volna kerülni házikáplánnak. Nem lehetetlen, hogy megállapodást kötöttek : egymást támogatják. (L. Gabelhofer jelentéseit : 1790 július eleji, keltezetlen ; július 19. és 1791. jan. 1. : O. L. Privatbibl. 11. fasc. 4. köteg.) Vö. 494. l.

[5] Vö. 498. l.

arbeiten könne. Bitte Sie dahero mich gleich zu informiren, was in dieser Sache geschehen ist.

Noch eine Sache muss ich erfahren, die entscheiden muss, ob ich nach Debrezin reisen sol.[1] Die Iluminaten sind wegen des Passtory nach Fiume Beförderung untröstlich.[2] Ich habe auf des Monarchen Seite schon 5 Komitaten gewonnen, die für die Aufhebung aller ungerischen Privilegien, selbst im Landtage arbeiten werden. Die Rede an die Stände ist bis auf die Helfte fertig.[3] Bald werde ich Ihnen mehreres schreiben können. Adieu

Pest, den 12-ten X-ber 1791.

Responsum dabis.

n.)

[1791 december 22, Pest]

Martinovics levele Gotthardi Ferenchez

A magyarországi illuminátus egyház feloszlásáról. Egyes tagok jellemzése. Calovino abbéval, a prímás megbízottjával és Kondé érseki helynökkel való tárgyalásai. Martinovics Vince kapitányt őrnagyi előléptetésre ajánlja. A papok kiváltságos állása ellen írt röpiratáról, Illésházy Istvánról.

Aláírás nélküli sk. eredeti : St. A. Vertr. A. 60. fasc. Gotthardi 760. sz. jelentésének melléklete.

Verehrungswürdigster Freund !

Ich eile Ihnen zu berichten, dass die Illuminaten Kirche in diesem Lande ganz aufgehört hat ; wir hielten neulich eine Versammlung, welche die lezte war, vor dieser Versammlung kam der Kreil zu mir, und sagte, dass es seine Meinung wäre, unsere Gesellschaft hier in Ungarn ganz aufzuheben, die besseren Mitglieder solle jeder für sich arbeiten, oder auch mit wiener Illuminaten halten ; man soll das rasende Gift der Jesuiten und Theokraten ungestört lassen, wozu selbst der Monarch durch seine grosse Nachgiebigkeit beitragen wird ; wahrscheinlich werden die Pfaffen bei der mindesten Veränderung, die der Monarch wird durchsezen wollen, aus brechen und in Aufruhr gerathen ; indessen werden die Wiener eine ganz andere Gährung hervorbringen, welche sowol Ungarn als auch andere Provinzen ansteken wird. So äusserte er mir seine Gesinnungen, und versprach mir eine maskirte Rede an die Versammlung halten zu wollen, welches er auch that ; er bewies in dieser Anrede, dass der Monarch selbst in Grossherzogthum Toskana mensch-

[1] Erről ennél többet nem tudunk, későbbi leveleiben nem említi. Gotthardi különben dec. 7-én fölterjesztette az uralkodóhoz gr. Haller József helytartótanácsos hozzá írt levelét, melyben az a legfrissebb debreceni hírekkel kedveskedett neki. „Diese Nachrichten sind — írta Gotthardi — in Anbetracht der Martinovicsischen grade im Vergleich : wie eine Holzbirne zu einer Ananas." (O. L. Privatbibl. 14. fasc. — Magát a levelet nem ismerjük.) Martinovics debreceni utazási terve ezekkel volna összefüggésben?

[2] Pászthory Sándor kancelláriai tanácsost II. Lipót 1791. dec. 4-én, hogy a Kancelláriáról eltávolítsa, meglepetésszerűen Fiume kormányzójává nevezte ki. (O. L. M. Kanc. 15025/1791. sz. — Vö. 497. l.)

[3] Az *Oratio ad Proceres* Laczkovics által készített átdolgozása.

lich und besser als selbst die Amerikaner oder Franzosen seine Völker aufrecht gehalten habe, dass man also ihm allein das Schiksal Ungarn überlassen soll; er erzählte den Auftritt, welchen er mit dem Monarchen hatte, und bewies daraus, dass unser grosser Monarch aus Überzeugung und nicht aus Temperament, wie Joseph der II-te, die Pfaffen hasse, und dass er ihm eine Unterstützung wider die Jesuiten versprochen habe; er folgerte endlich, dass der Illuminatismus in Ungarn unnöthig sei. Darauf wurde votirt, und durch die Mehrheit der Stimmen die gänzliche Aufhebung der Gesellschaft beschlossen. Baron Podmaniczky sprach zur lezt mit viellen Feuer, dass man wenigstens einzeln wider die Pfaffen und Jesuiten wirken soll, denn selbst die Stadthalterey wäre beinahe ganz mit diesen angestekt; er schilderte die zwei Bischöfe Mitterpacher und Manditsch als durch andere Bischöfe abscheulich bestochen, und den Rath Gr. Brunswik als ein Organ des Abt Mako und anderer Jesuiten; dass ferner, wenn die pfaffischen Grundsäze im Consilium so sollen verbreitet werden, jeder andere, dem das Wohl der Menschheit am Herzen liegt, sein Amt wird niederlegen müssen. Man bedauerte in dieser Versammlung des Baron Van Swietten seine Entfernung vom Studienwesen[1] und des Pasztory seine Beförderung nach Fiume;[2] der Baron Martini wurde als ein Hauptjesuit geschildert. Nach der Loge sprach ich einzeln mit ein und andern Mitgliedern, die meisten scheinen wider die Jesuiten, Pfaffen und Aristokraten aufgebracht. Den Pastor Molnár haben alle in Verdacht gehabt, dass er ein falscher Illuminat war, dass er unter der Hand immer für den Monarchen geschrieben hat. Ich höre alle diese Redereien, und stelle mich, dass ich alles dieses gleichgiltig betrachte; ich trachte bei jeder Gelegenheit nur von der Chemie zu sprechen, und verharre, dass ich nichts als chemische Sachen vom Monarchen gehöret habe; diese Wendung schüzt mich sehr wider allen Verdacht. Kreil versprach mit mir wichtige Sachen Wien betreffend nächstens abhandeln zu wollen; kaum kann ich diesen Auftritt erwarten.

Übrigens kann ich Sie versichern, dass mit hiesigen Illuminaten umzugehen ein Kinderspiel sei; keiner ausser Kreil hat weder die ersten Anfangsgründe der Weltklugheit; viel schwerer ist meine Rolle, die ich mit Pfaffen und Jesuiten zu spielen anfieng, die wichtigsten Geschäfte einer Gesandtschaft würde ich ohne Mühe zum grossen Vortheil meines a. g. Herrn mit allen Höfen abhandeln zu wissen; aber mit diesen teufelischen Furien, nemlich mit Pfaffen, ists äusserst gefährlich.

Vernehmen Sie nur einige Auftritte, die ich mit Pfaffen hatte; als ich mit dem Domherrn und Beisizer der ungarischen Studienkommission Szerdahely, Jesuiten, Bekanntschaft machte, und seine Freundschaft suchte, so sagte er zu mir, dass ich schon aus zwei Gegenden ihm und dem Mako anempfohlen bin; er wollte aber mir diese meine Gönner nicht nennen; ich fieng gleich von Pohlen mit ihm zu sprechen, und lobte die Fürstin Jablonowska und Hauptmann beim Hofe (NB. dieser war dabei der Borosischen Jesuiten Loge, die ich ganz gehöret habe, wie Sie es wissen) gleich fieng er mit mir vertraulicher zu werden, und sagte zu mir, dass er wisse, dass ich gerne ein Jesuit oder ein Theokrat sein möchte, und wenn ich dieses wünsche zu werden, so soll ich mich an General Vicarius Bischof Kondé und an Bischof Spleny wen-

[1] Van Swieten 1781 óta elnöke volt a Studien- und Bücherzensur Hofcommissionnak. 1791-ben erről a tisztségéről leköszönt.

[2] Vö. az okt. 12.-i jelentésben mondottakkal, 496. l.

den ; ich müsste aber voraus ein Revers von mir geben, dass ich die Freimaurerei überall schriftlich und mündlich verfolgen will, dass ich dem Pabste ein Eid ablegen will, alles das zu vertheidigen, was er für gut finden wird ; er lobte den Bibliothekarius beim Cardinal, Abbé Calovino, der ihnem [!] alles mittheilt, was die Freimaurer unternehmen und reden, und was der G-er[1] beim Monarchen wider die Jesuiten und Aristokraten schreibt und behauptet ; dieser Calovino hat gegen G-er die Masque angenohmen, als wenn er ihm helfen wollte nöthige Beiträge zu liefern. Ich bitte Sie dahero warnen Sie den guten G-er. Der Kardinal, die Jesuiten und Aristokraten sind wider ihn sehr aufgebracht ; er soll dahero niemanden trauen, und dem Calovino am wenigsten. Dieser besuchte mich vor zwei Tagen, und sagte zu mir, dass wenn ich mich dem Cardinal und dem Kondé Vicarius ganz unterwerfe, seine Eminenz mich bald zum Domherrn machen werde ; ich soll nur soviel dem Cardinal, als auch seinem General Vicarius Kondé öfters meine Aufwartung machen ; ich gieng zum letzteren unter dem Vorwand meines Prozesses,[2] er sagte mir, dass er mir eine Dispensation vom Pabste verschafen wird, ich soll nur die vom Lemberger Erzbischof erhaltene für ungiltig selbst erkennen ; wenn ich es thue, so werden sie hernach wider den Linzer Bischof wegen des Gabelhofer's Dispensation agiren ;[3] ich antwortete aber, dass ich mich erst diesfalls an den Monarchen wenden muss, damit er mit dem placeto regio diese Sache entscheiden soll. Der Kondé antwortete mir darauf, dass in einem Jahre ich und das placetum regium ohne Wirkung sein werden. Domine Frater, — (so sprach er weiter) si vult noster fieri, quemadmodum a domino canonico Szerdahely intellexi, non debet de placeto regio, non de Josepho II., adhuc minus autem de Leopoldo II et archiduce Francisco, qui plus quam tota natio Gallicana Romanae sedi et religioni nocere volunt sommniare. Ich fieng and darauf meine Ehrfurcht gegen ihre Grundsäze zu äussern ; er küsste mich und nahm eine Schrift heraus, welche die geheime Belehrung an alle Bischöfe, die der Pabst ertheilt hat, enthielt. Folgende Punkte habe ich mir gemerkt : 1° Die Bischöfe sollen trachten das Studienwesen durch ihre Zöglinge, sie mögen Pfaffen oder Laien sein, zu leiten. 2° Sie sollen keine Dispensation, von welcher Art sie sein mag, mehr ertheilen. 3° Sie wollen an ihren Predigten meistens dem Volke von der Würde des römischen Stuhls sprechen. 4° Sie sollen die Mönchen nach ihrer Art wirken lassen und sich passive verhalten ; dann diese wären die Stüzze des römischen Stuhls. Mehrere Punkten wollte er mir nicht lesen. Ich kann diese abscheuliche Schrift bekommen, wenn es dem Monarchen daran gelegen ist. Dieser Kondé sprach sehr schlecht vom Monarchen und den Erzherzog Franz. Niemand würde es glauben, was die Pfaffen sind, der es nicht erfahren hat. Ich arbeite an dem Werk fleissig ;

[1] Gabelhofer.

[2] A szerzetesi kötelékből való elbocsátással kapcsolatos perre céloz. Vö. 495. l.

[3] Gabelhofer abbé secularizatiójának részleteit nem tudtam kinyomozni. A budapesti Egyetemi Könyvtár kézirattárában őrzött iratai erre vonatkozóan felvilágosítást nem adnak. Gotthardihoz írt jelentéseiből az sejthető, hogy a linzi püspök II. József alatt elbocsátotta őt ugyan a szerzetesi kötelékből, de 1790 után ezt nem tekintette érvényesnek. Gabelhofer már 1790. aug. 3-án Gotthardihoz fordult : mivel a piarista rend bármelyik nap visszarendelheti, az uralkodó sürgős közbelépését kéri. Még 1791 elején is azt kéri, váci kanonokságot vagy legalább titulus mensae-t adasson neki, mert különben visszaviszik szerzetébe. (O. L. Privatbibl. 11. fasc. H. köteg.) Gotthardi közbenjárására (l. 1790. aug. 4-i fölterjesztését : *uo.* 13. fasc.) azután Lipót intézkedhetett is, mert közben (szept. 22-én) a pesti Egyetemi Könyvtár igazgatójává kinevezett Gabelhofer zavartalanul Pesten maradt.

es wird gut ausfallen; mein Bruder Rittmeister ist beständig mit Aristokraten und leistet mir wichtige Dienste, haben Sie die Gnade und erinnern Sie den gnädigsten Monarchen, dass soviel ich weis, einen ausgetrettenen Rittmeister den Majorstitel zu geben nicht wider das Systeme der Militarischen Einrichtung sei; ein gewisser Baron Gayersperg von Kinski ist auch nach seiner Austrettung erst Major bei der Armee geworden,[1] ein anderer Rittmeister von Barco, Nahmens Eperiesy[2] ebenfalls, und mehrere dergleichen. Mein Bruder hatte vermög seinen Verdiensten und Zeugnissen, die er der eingereichten Bittschrift beigelegt hat, das Theresienkreuz verdient. Der gnädigste Monarch wird ihn dadurch ewig an sich fesseln, und ich werde ihn zum Vortheil des Staats in Betref der Aristokraten gut brauchen.

Eben jezt erhalte ich Ihr werthes Schreiben, in welchem Sie mir bekannt machten, dass Sie schon meine Bittschrift wegen den Mönchen und General Vicarius Kondé[3] dem gnädigsten Monarchen eingereicht haben; ich danke Ihnen dafür unendlich, die Gewährung meiner Bitte[4] wird mir ewige Ruhe wider die Pfaffen verschaffen. Niemand auf der Welt hasset diese boshaften Heuchler mehr als ich, die so viel Unheil denen Regenten und denen Staaten verursacht haben. Ich höre nicht auf, jeden Schritt sowol der Pfaffen und Aristokraten, als auch der nun zerstreiten Illuminaten zu beobachten. Der Rittmeister Laczkovitz lässt schon seine ungarische Rede wider die Aristokraten und Pfaffen druken. Die Pester, Arader, Batscher und Baranyer Komitaten sind schon gestimmt, die Geistlichkeit aus dem Range der Stände zu bringen und den Bauernstand anstatt der Pfaffen anzunehmen. Ich habe diesfalls einen Plan entworfen, den ich S. M. und Ihnen selbst einhändigen werde.[5] Ich gehe täglich mit jungen Grafen Illyeshazy,[6] bei dem ich mehr Talente, Fähigkeit und Kenntnisse fand, als sie jemals vielleicht ein Ungar besass; diesen schmelze ich ganz nach und nach um, ich gab ihm den Professor Erhard in Leipzig sein Werk über die Gesezgebung des Leopold des Weisen betitelt,[7] sprach ihm noch mündlich über unsers grossen Monarchen Weisheit, und ich hatte ihn ganz gewonnen. Dieser wird auch den Trentschiner und Arvenser Komitate auf des Hofes Seite bringen. Ich muss zwei Reisen machen nach Waizen und Erlau. Wie stehet es mit meinem Gehalt; ich möchte ihn in Wien erhaben, wenn er aber schon in Ofen angewiesen ist, so soll es bleiben.[8] Adieu

Den 22-ten 10-ber 1791

[1] Gaissberg Fülöp br. kapitány 1791-ben egészségi okokból quietált, s valóban ekkor léptették elő, ad honores, őrnaggyá. Kőszegen telepedett le, s 1794-ben Sigray Jakab gr. révén a magyar jakobinusokkal is kapcsolatba került. (L. III. k.)

[2] Talán az az Eperjesi József őrnagy, aki 1790-ben királyi megbízottként vett részt az erdélyi országgyűlésen (Kővári László, *Erdély nevezetesebb családai*. Kolozsvár, 1854. 83. l.)

[3] L. 495. l.

[4] L. *Uo.* és 706. s köv. l.

[5] Ezt a tervezetét nem ismerjük.

[6] Illésházy István gr.-ot érti, akiről máskor is nagy elismeréssel szólt. (Ld. II. k. 53. l.)

[7] Erhard C. Daniel Drezdában, 1791-ben megjelent munkája: *Betrachtungen über Leopolds des Weisen Gesetzgebung in Toscana.*

[8] Martinovics még 1791. nov. 28-án kérte, hogy lembergi egyetemi tanári nyugdíját Pestre folyósítsák. Lipót király el is rendelte az Udvari Kamara elnökének, Chotek Rudolf gr.-nak a kérés teljesítését. (Fraknói Vilmosnak a bécsi kamarai levéltárban készített másolatai: Tud. Ak. Ms. Tört. Biz. Vegyes IV. doboz.)

Gotthardi december 29-én terjesztette föl a jelentést az uralkodóhoz, megmagyarázva a benne előforduló rövidítéseket. Közölte, hogy Gabelhofernak azonnal ír és figyelmezteti Calovinora. Egyébként az uralkodó utasítását kérte, hogy Martinovics törekedjék-e Kondétól azt „az utálatos írást" megszerezni. — Fölterjesztése révén Laczkovics kapitányra is rátért: kérvényét mellékeli és melegen ajánlja őt őrnagyi előléptetésre. Kitüntetései révén a Mária Terézia-rendet is megérdemelte volna. (O. L. Privatbibl. 14. fasc. 760. sz. jelentés.)

Lipót király válaszát nem ismerjük.

o.)

[1792 január 8, Pest]

Martinovics levele Gotthardi Ferenchez

Beszámol [I.] *a jezsuita-theocraták váci üléséről, melyen titokban résztvett, az* [II.] *egri és* [III.] *kalocsai útján hallottakról,* [IV.] *pesti tárgyalásairól, továbbá arról, hogyan vélekednek a royalisták és arisztokraták általában* [V.] *az uralkodóról és* [VI.] *őróla, Gotthardiról.*

Sk. eredeti: St. A. Vertr. A. 60. fasc. Gotthardi 766. sz. jelentésének melléklete.

Freund!

Ich hoffe, dass der Inhalt dieses Schreibens unseren allergnädigsten Monarchen mehr als gewöhnlich interessiren wird. Er enthält dreierlei Gegenstände, nemlich *a)* die Lage der jesuitischen Theokratie, *b)* die Verwandlung der ungarischen Illuminaten in wahre Royalisten und *c)* die Gesinnungen, welche die Jesuiten, die verwandelten Illuminaten oder die nunmehrigen Royalisten und die Aristokraten von unseren weisen Monarchen und seiner Regierung, wie auch von Ihnen hegen. Zum Beschluss dieses Aufsazes seze ich auseinander die Ursach meiner Reise nach Wien, die ich als eine vom Professor Kreil vorgeschlagene Sendung an die Wiener Illuminaten ansehen muss.[1]

[I.] Zu Folge meines lezten Schreibens, in welchem ich meine ersten Versuche zu meiner Aufnahme in die jesuitische Theokratie und Theopsophie geschildert habe,[2] unternahm ich auf Anrathen des Domherrn Szerdahely Exjesuiten und Beisizers der Studienkommission in Ofen drei Reisen; eine nach Waizen, die zweite nach Erlau und die dritte nach Kalocza. Den 20ten Xber auf die Nacht wurde eine Hauptversammlung der jesuitischen Theokraten in Waizen in des Bischof und Exjesuiten Spleny Wohnung angesagt. Um zu erfahren, welche Mitglieder dieser so scheusslichen Zunft von Pest und Ofen dabei erscheinen werden, machte ich schon vorher mit dem Grafen Joseph Klobusziczki,[3] sonst in allem Betracht eines inkonsequenten Menschen,

[1] L. 505. l.

[2] Ld. 1791. dec. 22-i jelentését, 496. s köv. l.

[3] Klobusiczky József (1756—1826), helytartótanácsos. Martinovics tévedett, nem volt gróf. Lipót király a „megbízhatatlanok" közé sorolta: Orczy László embere — írta róla a nádornak. (Életrajza: *Szinnyei*, VI. 571—572. l.; Lipót király véleménye: *Sándor Lipót iratai*, 443. l. — A II. és III. k.-ben tévesen Ferencnek írtam.) — Érthetetlen, hogy Martinovics következetesen grófnak mondja, hiszen ha valóban nála vendégeskedett Vácott, ahogy a következőkben írja, igazán tudnia kellett volna, hogy nem az.

eine Bekanntschaft, weil dieser da, nemlich nicht weit von Waizen, seine Güter hat, und in diesem eine Menge von Steinkohlen besizet ; da ich dieses wusste, so bat ich ihn dahin mit mir, als mit einem Hofchemikus (diese Masque ist die einzige Stüzze wider allem Verdacht meines Aufenthalts in Ungarn, nachdem ich noch kein jubilirtes Gesicht trage) zu reisen, äusserte dabei den Wunsch diese Steinkohlen in Augenschein zu nehmen und hernach auch sie näher zu prüfen. Ich that auch dieses, und brachte meine übrige Zeit in Waizen ohne allen Verdacht zu.

Während meines Aufenthalts wendete ich mich an den bekannten und einstens in Lemberg gewesenen Appellations-Vizepresidenten Johann Spleny[1], der ein Bruder des Bischofs ist ; eine alte Bekanntschaft und freimaurerische Verbindung flösste diesem Mann ein grenzenloses Zutrauen gegen mich ein. Er sprach mit vieller Heftigkeit von dem gleichgiltigen Betragen der lemberger Freimaurer, da er in seinem Unglük, welches er sich durch den Eingrif der aerarialischen Gelder zugezogen hatte, die Hilfe ihrer Brüder nöthig gehabt hatte. Ich dachte bei mir, dass die rechtschafene Freimaurer einen Schurken aus ihrer Versammlung wohl ausschliessen, aber niemals vertheidigen müssen. Er fuhr fort und sagte, dass er sich besser unter den Jesuiter-Theokraten befunden habe, dass sein Bruder als Domherr in Tirnau sein Verbrechen durch jesuitische Leute bei verstorbenen Kayserin vernichtet hätte, und wann nicht Kayser Joseph mit anderen Freimaurern wider ihn gewesen wären, so hätte er auch seinen Kammerschlüssel nicht verloren ; in diesem Ton sprach er noch mehreres solches Zeig fort. Ich lobte gleich die Jesuiten, und äusserte ein grosses Verlangen in ihren Orden aufgenommen zu werden ; er versprach mir es auch bei seinem Bruder den Bischof zu bewirken ; ich bat ihn mich bei diesen hochwürdigen Mann aufzuführen ; er sagte darauf zu mir : Freund, sie verlangen etwas, was vielle Pflichten und grosse Entschlossenheit fordert, mich hatten meine misslingen Umstände zum Eintritt in diesen Orden bewogen, nachdem mich beinahe alle Menschen verlassen haben. Die Aufnahme in diesen Orden ist äusserst schreklich, besonders wenn sie den höchsten Grad einmal, nemlich die Theopsophie erreichen soll ; sie müssen der Freimaurerei ganz entsagen, die Unterjochung aller Könige unter die Leitung der römischen Theocratie besonders des jezigen Monarchen unserer Staaten, den ewigen Hass gegen Josephs und Toskanische Regierung und gegen Erzherzog Franz versprechen, u. s. weiter sprach er und sagte mir beinahe das nemliche, was ich schon durch des Primas Espion Abbé Calovino und des Weihbischof Kondé Aussagen wusste. Ich bat ihn mir das Vergnügen zu machen, zu hören und sehen zu lassen, wie die Jesuiten ihre Loge halten werden, und versicherte ihn von meiner Verschwiegenheit als ein alter Freimaurer ; er erwiederte mir, dass er zwar mir den Ort der Versammlung sagen kann und auch die Mitglieder nennen wird, aber das alles was geredet wird mir hören zu lassen wäre es ihm unmöglich, indem ein dienender Bruder sich im Vorzimmer aufhalten wird, der alle profanen wie bei Freimaurern entfernen muss. Ich fragte ferner, wer der dienende Bruder wäre, so sagte er mir, dass ein Domi-

[1] Splényi János br. (1738—1798), a váci püspök öccse, korábban a galiciai kormányszék alelnöke. Martinovics által említett botrányára nem találtam adatot. Pedig Lipót király is megemlíti jellemzésében, mondván róla, hogy „rossz alattvaló, akinek azonban aljasságai megbocsáttattak." Véleménye az volt róla, hogy tehetségtelen ember. (Életrajza : *Nagy Iván*, X. 335. l. ; *Szinnyei*, XII. 1368. h., hibás halálozási évszámmal ; Lipót király véleménye : *Sándor Lipót iratai*, 445. l.)

nikaner Namens P. Sarkany,[1] der auch ein Beichtvatter des Bischof seines Bruders ist.

Zum Glük kannte ich schon lang als Student in Pest diesen Mann, gieng zu ihm, ich grüsste ihn und nach langem tediosen Gesprech kam ich auf diesen Punkt, nemlich in den Orden der jesuitischen Theokratie aufgenommen zu werden ; er bezeugte eine grosse Freude darüber, ich sagte dahero zu ihm, dass ich (um mich mehr von der Wichtigkeit dieses Ordens zu überzeugen) gerne erst sehen und hören möchte, was die Mitglieder untereinander sprechen. Der Pater erwiederte, dass dieses unmöglich wäre, indem er sein Leben und folglich alles dadurch verliehren würde. Nach viellen Versicherungen und Bemühungen half das einzige Mittel ihn dahin zu bringen, nemlich Bestechung ; ich versprach ihm erstens 12 nachdem aber 24 Dukaten, und diese waren es, die mir folgende Charge bei ihm verschufen ; er sagte zu mir, ich soll mich als sein Bedienter anziehen und ihm auf die Nacht nachfolgen. Ich that es auch ; denn dass ich es thun soll, bewog mich meine grosse Pflicht gegen meinen gnädigsten Monarchen ; auch die Begierde meine Menschenkenntniss soviel möglich zu erweitern gab mir den Muth dazu.

In einem Winkel in der Ferne postirt sah in das Vorzimmer der bischöflichen Bibliothek folgende Menschen hineinzugehen : den Bischof Spleny, den Staathalterei Rath Grafen Brunswik, den Staathalterey Rath und Studienreferenten Herrn v. Klobusziczky, den Abt Mako, die zwei Weihbischöfe von der Staathalterei Mitterpacher und Manditsch, den Abbé Calovino des Primas Espion, den Secretaire von Boros,[2] den Domherrn Szerdahely, den Abbé Kovats Exjesuiten von Erlau[3], der im Namen des Erlauer Bischofs erschien, und noch einige giengen hinein, die ich nicht kenne. Nach dem gewöhnlichen Zeremoniel, welches der Verfasser schon bei anderer Gelegenheit bekannt gemacht hat, wurden folgende Punkte abgehandelt :

a) Zum Beweis der grossen Verdienste des Bischofs Spleny um den Jesuiten Orden, und seines Wohlverhaltens bei der lezten Versammlung die da am Xaveri Fest gehalten wurde, ist er als Grossmeister des theokratischen Ordens ernannt worden.

b) Dem Grafen Brunswik wurde aufgetragen sich Sr. Exc. Herrn v. Örmenyi als gewesten Grossmeister für die geleisteten Dienste zu bedanken.

c) Man dankte auch dem Mako als vormaligen Meister der Ofner Loge; man hatte ihm und dem Grafen von Brunswik die Leitung des Studienwesens auf das möglichste anempfohlen.

d) Der Staathalterey Rath von Klobusziczky kündigte die grosse Freude der Versammlung an, welche die jesuitische Theocratie haben soll, das Baron Van Swietten und Pastory von Studienwesen entfernet worden sind, und dass anstatt diesen die jesuitisch gesinnten Baron Martini den grössten Einfluss auf das Studienwesen, und dass der Hofrath Semsey[4] bei der

[1] Erre a Sárkány nevű domokosrendi szerzetesre nem találtam semmilyen adatot.

[2] Nyilván Boros Lajos kancelláriai tanácsosra, a nádor irodaigazgatójára gondolt, s a titkári cím tévedés.

[3] Kovách Flórián (1754—1825), a későbbi szatmári püspök, rendje feloszlatásáig jezsuita szerzetes. Ekkor az egri püspöki jogi liceumban a kánonjog tanára. (Életrajza : *Szinnyei*, VI. 1222. h. Egri tanárságára : Udvardy László, *Az egri érseki jogliceum története. 1740—1896*. Eger, 1898, 115. és 123. l.)

[4] Semsey András (†1814), kancelláriai tanácsos, később bécsi kamarai tanácsos, majd személynök. 1790-ben ő közvetítette a magyar rendi ellenzék tárgyalásait Luchesini bécsi porosz követen át. Gabelhofernek egy alkalommal azt magyarázta, hogy az

ungarischen Hofkanzley und einer von ersten jesuitischen Theocraten das Referat des Studienwesens erhalten haben.

e) Der Bischof Spleny bedankte sich bei der Versammlung, dass man ihm die Provinzialwürde oder die Grossmeister Charge ertheilt hatte; er machte zugleich bekannt, dass man von der Seite ihres Ordens in Wien zum Kabinet des Monarchen hinauf arbeite, um entweder den Grafen Palfy als Kanzler zu behalten, oder aber auf seinen Platz den Grafen Balassa[1], oder welches meistens zu wünschen wäre, den eingefleischten Jesuiten und Vizekanzler Majlath zu bringen.

f) Graf Brunswik erzählte darauf, dass der Monarch in Gegenwart des Grafen Zichy als eines Hauptfeindes der Theocratie, günstig für die Pfaffen gesprochen hätte,[2] dass dahero der Zichy sehr niedergeschlagen nacher Ofen zurükkam und mehreren Royalisten erzählt habe, dass der Monarch scheine ganz seine anbettungswürdige Regierungsart in Toscana zu verlassen und dass er sich vielmehr des im 13-ten und 14-ten Jahrhundert üblichen Mitteln, die Beherrschung der Völker durch die pfaffischen Vorurtheile, Imposturen und Ränke zu bewirken bedienen wolle. Die Versammlung verabscheuete darauf den Zichy, den Rewiczky und alle Freimaurer.

g) Man trug in dieser Versammlung an die Zahl der Jesuiten zu vermehren, und besonders jene aufzunehmen die um den Monarchen und um Erzherzog Franz herum sind, und in der Gnade stehen. Da wurde von Gotthardi, nemlich von Ihnen gesprochen, dass man trachten soll Sie zu gewinnen, oder gar wenn es möglich wäre in den Orden aufzunehmen. Graf Brunswik sagte darauf, dass es ihm der Illuminat Baron Podmaniczky[3] (NB. jezt ist er nicht mehr) da noch die Illuminaten und Jesuiten vereinigt waren gesagt hätte: dem Gotthardi hätten mehrere Aristokraten, Illuminaten und Royalisten zu bestechen versucht, und keiner hätte es durchsezen können.

h) Der Bischof Spleny theilte die äusserst wichtige und für die Theocratie sehr vortheilhafte Nachricht, die er von dem Secretaire des Grafen Potoczky pohlnischen Gesandten in Konstantinopel[4] erhielt, der aus Italien durch Ungarn reiste, und als Mitglied des Ordens beim Brunswik speiste, auch ihn in Waizen besuchte. Diese Nachricht besteht in dem, dass auch in Preussen dieses Institut tiefe Wurzeln fasse, dass schon in Berlin selbst über 500 Mitglieder der Theokratie wären, und dass der Abbé Muray einen herrlichen Entwurf in Rom dem Pabste einreichte, wie man in Frankreich eine Gegenrevolution, wenn diese auch das Leben des Königs und seiner Familie kosten soll, hervorbringen kann. Dem Pabste hat dieser Entwurf so gut gefallen, dass er durch Expresse Leute den berühmten Van Eupen Jesuiten aus Hol-

országnak minél több felvilágosodott gondolkozású, művelt emberre volna szüksége. „Auch Frankreich hat seinen Gelehrten seine glückliche Revolution zu verdanken." (Életrajzi adatai: *Nagy Iván*, X. 141. l.; a porosz közvetítésre: Gragger Róbert, *Weimar, Preussen und die ungarische Königskrone*. Berlin, 1923, 107.l.; Gabelhofer jelentése, 1790. okt. 6.: O. L. Privatbibl. 11. fasc. 4. köteg.)

[1] Balassa Ferenc gr. horvát bán.

[2] Nyilvánvaló az országbírót, Zichy Károly grófot érti. — Gabelhofer egy 1791 aug. végi jelentése szerint Batthyány prímás már akkor több tanú előtt kijelentette: Őfelsége, a király teljesen meg van győződve arról, „dass die Festigkeit ihres Thrones und das Glück der Länder von der Aufrechterhaltung der Geistlichkeit abhängt." (Keltezetlen: O.L. Privatbibl. 11. fasc. 4. köteg.)

[3] Podmaniczky József br. helytartótanácsos.

[4] Lengyelország portai követe Potocki Péter gr. volt. Titkárának neve nem volt megállapítható.

land und fünfzig andere Theokraten nach Frankreich schikte, und diesen auftrug den Bürgereid abzulegen und die Masque eines ächten oder konstitutionsmässigen Bürgers anzunehmen. Dieser Entwurf des französischen Abt Muray soll bald denen Wiener jesuitischen Theokraten zur Befolgung mitgetheilt werden.

Noch mehreres wurde da gesprochen ; aber ich konnte es nicht immer ganz verstehen, vom Palatin, vom Primas, von der Tränuung der Illuminaten und Theokraten, und von der Schädlichkeit der Freimaurer, u. s. w. Ich gieng darauf nach Hause, und die versammelten Brüder des Ordens giengen in dem Saal des Bischofs, wo ein öfentliches Assemblé gehalten wurde. Unter andern Frauenzimmer befanden sich da die Gräfin junge Illyesházy,[1] die Gräfin Starenberg,[2] die Gräfin Bereny[3] und andere mehr. Ich gieng auch mit Joseph Grafen Klobusiczky meinem Reisegefehrten in die Gesellschaft, der Bischof Spleny bezeigte mir viel Ehren und sprach wie ein Hofmann von der Gnade und grosser Klugheit des Monarchen, und Liebe gegen die ungarische Nation ; ich aber sprach da wie ein Apotheker von Steinkohlen des Grafen Klobusiczky, vom Destilliren, Sublimiren, von der Verwandlung der Metalle u. s. w. Ich machte ihm und andern lange Weile, und überzeugte sie, das ich nichts als Chemie verstehe, und dass ich kein langes schwarzes Kleid gerne trage;[4] alle hielten mich für einen inkonsequenten Menschen, aber für einen guten Naturkündiger.

[II.] Den Tag darauf reisete ich nach Pest zurük, und von da nach Erlau, nachdem ich vernommen habe, dass der Erlauer Bischof der erste unter den Aristokraten wäre, der mehrere Gespanschaften in die Geschichte der Debreziner Einwohner aufrührerisch verwikeln wollte.[5] Ich wendete mich hier an den Abbé Kovats, der auch in Waizen war, und an die durch den Bischof pensionirte Frau Szedmaky, welche ich schon lang kenne, und auch in diesen Angelegenheiten als ich nach Grosswardein reisete benüzt habe. Der Abbé Kovats bat mich, ich möchte nur mit dem Bischofe Esterházy schon umgehen um seine Gunst zu gewinnen ; er würde mich mit Auftragen an den Bischof Okoliczany nach Wien beschäftigen, um wenn ich für die Errichtung der Universität in Erlau[6] bei Sr. M. als Chemikus beitragen wollte, so könnte ich bald durch seine Verwendung Domherr werden, er schilderte ihn als einen Abgott von allen Ungarn, und die Madame Szedmaky sagte zu mir, dass er bald sein ganzes Vermögen auf die Bestechungen verwendet, um die ungarische Deputationen und den künftigen Landtag nach den Willen der Pfaffen zu leiten.

[III.] Ich reisete von da nach Kalocza, wo ich vielles zu erfahren hofte, aber der Domher Lakner der mein Oncle ist,[7] und unter ersten Jesuiten

[1] Illésházy István gr. felesége, gr. Barkóczy Teréz.

[2] Talán Starhemberg Antal gr. feleségét, gr. Tolvay Alojziát érti.

[3] Berényi András gr. felesége, gr. Batthyány Júlia (1755—1816). L. Forster Gyula, *Koros és a Berényiek*. Bp. 1927. 172. l.

[4] Célzás a reverendára.

[5] Vö. 489. l.

[6] Az egyetem Pestről való elhelyezésével kapcsolatos elgondolásokra l. 1061. l. 1. jegyz. Egerrel kapcsolatban l. Hajnóczy javaslatát, 87. l.

[7] Lakner József (1731— ?), szentgergelyi apát, kalocsai kanonok, később a bácsmegyei Szentpál apátja. Hogy hogyan volt rokona Martinovicsnak, nem tudom. (Életrajza : Katona István, *Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae*. II. Kalocsa, 1800, 429—430. l. — Vö. 640. l.)

gerechnet wird, wurde plözlich krank, so dass er mir sehr wenig von diesen Angelegeneheiten sagen konnte ; er versicherte mich aber, dass er mir alle Geheimnisse der jesuitischen Theokraten bekannt machen wird, ich soll aber ja nicht in diese abscheuliche Zunft tretten, sonst verdiene ich keinen Schuz eines menschlich- und vaterlich gesinnten Monarchen. Er sagte, dass der Monarch, wenn er so ihre geheimen Verbindungen dulden wird, und nicht zerstören, so werden seine Staaten durch diese Zunft ganz aufgerieben. Er bat mich ein andermal zu besuchen.

[IV.] In Pest erhielt ich als ein Illuminat von Wien durch den Kreil die Instruktion alsogleich nach Wien zu gehen, und mich beim Direktor der Philosophie Mayer Illuminaten[1] zu melden, und dem Haupt geheimen Kongress der Illuminaten, welcher gehalten werden soll, beizuwohnen. Die ungarischen Illuminaten die nun Royalisten geworden sind, ersuchten mich eine deutsche Anrede an unsern gnädigsten Monarchen zu verfassen und druken zu lassen, welches ich auch versprochen habe und Wort halten muss.

Meine lateinische Rede an die ungarischen Aristokraten ist beinahe ganz fertig, ich bringe sie im Manuscript mit.[2]

[V.] Der Monarch hat in Ungarn schon unzählige Anhänger, alle geweste Illuminaten sind für ihn ganz eingenommen, nur die Wiener sind noch zu fürchten. Seine Begegnung bei der privat Audienz ist eine wahre Arzney, alle die bei ihm waren, bewundern seine Weisheit, Klugheit, seine grosse Einsicht und Herablassenheit. Könnten alle ihn kennen lernen, so hätte er mit seiner Behandlungsart mehr gewonnen, als durch andere bekannte Mittel. Der klügere Theil wünschet sich Josephs Regierung zurük, der noch klügere aber die toskanische Regierung ; ich machte einen kleinen Auszug aus den Verordnungen, die unser gnädigster Monarch im Herzogthum Toskana während seiner Regierung erlassen hat, liess diesen rein abschreiben und im Manuscript gab ich es dem jungen Grafen Stephan v. Illesházy, der ihn wieder an denen Aristokraten gab. Diese Schrift wirkte vielles auf ihre Denkungsart, und jeder der ihn gelesen hatte, liess ihn zugleich für sich abschreiben ; ich verschuf mir durch diesen Handgrif grosses Ansehen bei diesen Leuten wegen meiner in diesem Auszuge gemachten Bemerkungen ; finde mich dahero für meine Mühe hinlänglich belohnt. Die grösste Klage, die man unter den klügern Ungarn hören muss ist, dass der Monarch der ungarischen Hofkanzlei und der Staathalterey in Ofen, welche vier Räthe ausgenommen aus lauter Jesuiten bestehet, den so höchsten kränkenden Dikasterial-Despotismus erlaubet ; alles was die jesuitische Theocratie will, wird bei diesen Stellen durchgesezt ; ich selbst hätte die unbedeutende Übersetzung von der Lemberger Universität auf die Pester, ungeacht ich vermög meinen geschriebenen Werken in ganz Europa bekannt bin, um welche ich angehalten habe, niemals bei diesen Stellen durchgesezt, weil die Jesuiten einen von ihren Klienten haben anbringen wollen, und auch wirklich angebracht haben. Alles schreiet

[1] Mayer Josef Ernst (1751 – ?), osztrák filozófus, 1790-ig Belgiumban a louvaini egyetem filozófiai karának igazgatója, majd bécsi egyetemi tanár. Illuminátus volt, Martinovics jelentéseiben gyakran találkozunk nevével. 1791 végén közeledett az uralkodóhoz és bizalmi emberévé lett. Martinovics 1794. szept. 21-i emlékirata szerint a bécsi illuminátusok szervezetét ő árulta be az udvarnak s ezért kapta volna Lipót királytól a kormánytanácsosi címet. (L. II. k. 211. l.)

[2] Martinovics minden valószinüség szerint *Oratio pro Leopoldo rege* c. röpiratára gondol. L. *Iratok* 35. sz.

laut, der Monarch habe seine weise Gesinnungen nur für die deutschen Staaten aufgehoben, und Ungarn will er der pfaffischen Bosheit und Herrschsucht aufopfern. Man vermuthet, dass man von der Seite der Jesuiten ein Schreken dem Monarchen eingeflösst hat, als wenn Ungarn nur durch grosse Nachgiebigkeit des Herrn, und uneingeschränkte Macht der Ungarischen Hofkanzlei und Staathalterei in der Ordnung könnte gehalten werden. Man zweifelt in Ungarn nicht von der grossen Regierungsklugheit und Güte des Monarchen, weil man für diese Gaben zu viel Beweise in der Toskana's Regierung hat; aber man flucht über die Pfaffen und pfaffisch gesinnten Aristokraten, die ihm so schreklich die Ungarn geschildert und den Monarchen dahin gebracht haben, dass er denen Stellen, die grösstentheils aus kurzsichtigen, unwissenden und pfaffisch gesinnten Aristokraten zusammengesezt sind, alles erlaubet. Der Verfasser hat nur zu oft diese Klagen hören müssen, und er ist bereit einige Verordnungen der Staathalterey zu prüfen und in der Abschrift vorzuweisen, aus welchen klar nicht nur die Bosheit der jesuitischen Gesinnungen, sondern die grobe Unwissenheit der Referenten erhellet. Man gab z. B. Verordnungen in Unterthans-Sachen die nemlichen für jene Gespannschaften die in den höchsten Gebürgen und auf der sandigen Ebene der Bacser Gespannschaft heraus, so dass diejenigen Grundherren, die diese Verordnungen betrafen, glauben müssten, der Referent wäre entweder wahnsinnig, oder gar er hätte gar keine Kenntniss der ungarischen Geographie.

So wie die Royalisten und nun auch die gewesten Illuminaten übrigens gut für den Monarchen samt der Bürgerschaft der königl. Städten gesinnt sind, und mit Schmerzen eine der Menscheit angemessene Reform von ihm anzunehmen bereit sind, so im Gegentheil geben sich die jesuitische Theocraten alle Mühe, die unwissenden Aristokraten mit viel Geld zu bestechen, und den Monarchen als fürchterlich, der sie mit grösserem Nachdruk als Kaiser Joseph unterjochen will, zu schildern; dieses thuen die Pfaffen, um die Mitglieder der verschiedenen Deputationen auf aristokratische und theokratische Entschliessungen zu bringen, und sie zum künftigen Landtage vorzubereiten. Der Primas spricht samt mehreren Prelaten, als wenn sie schon die Einwilligung in die theokratische Regierung, (in welcher der regierende Fürst nur das tode Werkzeug der gesezgebenden und ausübenden Macht ist) schriftlich vom Monarchen hätten. Jeden den der Kaiser selbst befördert, nennen sie kaiserlichen Espion; der Personal Örmenyi, ungedultig, dass er noch nicht befördert sei, sagte neulich der alten Gräfin Illesházy[1] in meiner Gegenwart, dass Causarum Regalium Director anstatt Lany gewiss wieder ein Espion sein wird,[2] und lachte höhnisch und ich verabscheute heimlich seine Bosheit.

[VI.] Nun muss ich Ihnen auch die Meinung der Ungarn, welche man hier von Ihnen hat etwas näher bekannt machen. Alle die bei Ihnen waren, Sie gesprochen haben und durch Sie dem gnädigsten Monarchen bekannt worden sind, erheben Sie über alle Himmels-Spheren, gestehen es freimüthig, dass man Sie hier als Polizei Director verkannt hat;[3] man bewundert ihre natürliche grosse Einsicht; ich sagte bei dieser Gelegenheit, dass der berühmte

[1] Illésházy János gr. felesége, gr. Batthiány Szidónia. (*Nagy Iván*, v. 228. l.)

[2] Lányi-József aulikusságára l. II. k. 85. l. 2. jegyz. „Érdemei" elismeréseként az uralkodó ekkor nevezte ki kancelláriai tanácsossá. Utóda a kir. jogügyigazgatóságban Németh János lett. (L. II. k. 236. l. 2. jegyz.)

[3] Gotthardi ugyanis II. József alatt a pesti kerület rendőrigazgatója volt.

Franklin als Buchbinder auf der Schaubühne der Welt trat und starb als grosser Staatsmann;[1] dieses Paralell das ich machte, schreiben Sie meinem Enthusiasmus zu, den ich für Sie aus Dankbarkeit, dass ich durch Sie dem gnädigsten Monarchen bekannt wurde, hegen werde. Alle klügern Ungarn sagen es, dass Sie allein die Nation durch ihre gute Behandlung auf des Monarchen Seite bringen werden; man danket dem Himmel, dass ein Mann von bestem Herze, wie Sie sind, um den Monarchen stehet, der niemanden unglüklich, sondern glüklich zu machen trachtet, alles freuet sich, dass Sie Hofrath sind. Denn hier glaubt man es zuverlässig, weil Sie beim Hofe sind; viele erzählten mir, als wenn ich Sie nicht kennte, dass Sie alles beim Monarchen gelten, und doch sehr freundlich und herablassend, nicht wie andere hofräthliche Despoten, sind, dass Sie 6000 Gulden Gehalt hätten; ich liess diese gutherzigen Leute schwärmen und dachte dabei: was noch nicht ist, das es geschehen kann.[2] Dass Sie alle nach Wien kommende Ungarn traktiren und schön behandeln, haben Sie vollkommen recht, denn ich finde auch, dass das die schwächeste Seite aller Ungarn sei, wenn man sie traktiret und lobet. Fahren Sie so fort, wenn es Ihnen ihre Finanzen erlauben, und Sie werden an der Seite des väterlich gesinnten Monarchen das Vergnügen erleben, die ganze Nation zur menschlichen Reform und Regierung in der Güte empfänglich zu machen.

Hiemit habe ich die Ehre zu sein . . .

Pest, den 8-ten Iäner 1792.

P. S. Die Rede an die Ungarischen Stände bringe ich im Manuscript mit; sie ist noch nicht ganz fertig, weil mich die gemachte Reise verhindert hat; ich werde aber den Rest hier nachtragen.

32.

1791 október—november

Laczkovics János levelei Trenck Frigyeshez

Trenck Frigyesnek, a kor jellegzetes kalandorának személye, életének fontosabb eseményei ismertek, ahogy magyarországi szereplésével is több tanulmány foglakozik. (L. *Eckhardt*, 122—132. l.) Már az 1790-es országgyűlésen is megjelent. Célja az volt, hogy nagybátyjának, a már régebben meghalt Trenck Ferenc pandurgenerálisnak a birtokait visszaszerezze. Nagy számmal írt, főleg a klérust támadó röpiratban (felsorolásukat l. Kosáry Domokos, *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*. II. Bp. 1954, 327—328. és 330—331. l.) igyekezett az udvar érdekeit szem előtt tartani, s ugyanakkor a magyar rendek jóakaratát is megnyerni. (Munkái jellemzését l. Kosáry, *i. h.*)

A rendek, főleg az ellenzékiek körében népszerűsége nagy volt: kalandos és hányatott élete, melyet ő maga a zsarnokság elleni küzdelemnek állított be, s maga az a tény, hogy szemtanúja volt a francia forradalom kezdeti hónapjainak, (amiről szívesen mesélt, sőt élményeit Magyarországon kiadott emlékirataiban részletesen és a franciák iránti nagy rokonszenvvel meg is írta, l. *Eckhardt*, *i. h.*) kedveltté tette őt. Gabelhofer abbé már 1790 július derekán azt jelentette Bécsbe, hogy a „schwärmerische Patrioten" sűrűn járnak Trenckhez (keltezetlen jelentése: O. L. Privatbibl. 11. fasc. 4. köteg).

[1] Franklin Benjámint (1706—1790), az Északamerikai Egyesült Államok nagy államférfiát érti, aki bátyja kis nyomdaüzemében kezdte meg pályáját. Az egész példa megértéséhez tudnunk kell, hogy Gotthardi eredetileg kávés volt Pesten. (L. O. L. M. Kanc. 162/1791. sz.)

[2] Ti. hogy 6000 Ft fizetést fog kapni.

Az is hamarosan kiderült, miért. Trenck azt magyarázza mindenkinek, — olvassuk Gabelhofer július 22-i jelentésében — hogy a porosz hadsereg sokkal erősebb az osztráknál. Meg a francia forradalomról mesél. Egy alkalommal pedig azt mondta : ha Magyarországon volna, aki a forradalmat megindítsa, ő rögtön 30 000 horvátot állítana fegyverbe segítségül. (*Uo.*)[1]

Laczkovics Pesten, az országgyűlés idején ismerkedhetett meg Trenckkel, akinek az uralkodói és papi zsarnokság elleni híres művét, *A matzedóniai vitézt* lefordította magyarra és ezekben a hónapokban jelentette meg.[2] Ahogy később Kohlmayer ügyvéd írta Gotthardinak : Trenck legbizalmasabb barátja Laczkovics kapitány, „propter similitudinem morum, welches wie die Philosophen sagen, das stärckste Band der Freundschaft seyn soll." (1791. július 6. : O. L. Privatbibl. 11. fasc. 15. köteg, 642. sz. jelentés.)[3]

Az udvar hamarosan megelégelte Trenck tevékenységét, (az a gyanú is fölmerült, hogy talán francia vagy porosz ágens, l. Gragger Róbert, *Preussen, Weimar und die ungarische Königskrone.* Berlin, 1923. 84. l.) s fölrendelték Bécsbe. 1791 nyarán azonban ismét Magyarországon találjuk. Még meg sem érkezett Pestre, Gabelhofer már jelenti, hogy útközben, Esztergomban egy napig időzve, az ott állomásozó stájer gyalogosezred tisztjei előtt becsmérelte a császári hadvezetést. (1791. június 27: : O. L. Privatbibl. 11. fasc. 4. köteg.) Ettől kezdve Gabelhofer jelentései nap mint nap hosszú oldalakon át foglalkoznak Trenckkel. Jelenléte rendkívül veszélyes, — írja — már mindenki róla beszél és vele akar találkozni. Fő kísérői a két Laczkovics (János és György), meg Szily (József alispán). Együtt járnak.mindenfelé, s Trenck másról jóformán nem is beszél, csak a francia forradalomról. Dicséri a francia alkotmányt, s hangoztatja „dass man die Monarchen beschränken und ihre Gewalt hemmen müsse, dass in allen Ländern, besonders in österreichischen das Volk und der Bürger und alles nur Sklaven seyn.' Azt jósolgatja, hogy a francia forradalom hamarosan eljut Európa minden országába. A polgárok mindezt áhítattal hallgatják, — írja Gabelhofer — s Trenck még tüzeli is őket ; amióta Pesten van, egyre többet beszélnek a francia szabadságról, meg az uralkodók zsarnokságáról. (Gabelhofer főleg július 9.-i és 13.-i jelentése: *uo.*)

Trenck pesti tartózkodásának főcélja, hogy Landerernél megjelent emlékiratait, melyek éppen a francia forradalom alatti élményeit ismertetik (részletesen ism. *Eckhardt,* 123. s köv. l. és ugyanő: *Un témoigne ignoré de la Révolution française : le Baron de Trenck,* a *De Sicambria à Sans-Souci,* Paris, 1943. c. kötetben 231—241. l.) terjessze és árusítsa. Az előfizetések gyűjtésében többen segédkeznek neki, köztük nem kisebb ember, mint a Kamara alelnöke, Orczy László. De abban minden jelentés megegyezik, hogy a legbuzgóbb gyűjtő Laczkovics (Gabelhofer, 1791. július 13. : O. L. Privatbibl. 11. fasc. 4. köteg ; Kohlmayer, július 14. : *uo.* 11. fasc. 15. köteg, 644. sz. Gannay, szept. 13.: *uo.* 11. fasc. 20. köteg.)

Jelenléte és forradalmi propaganda tevékenysége hamarosan a katonai parancsnokságnak is feltűnt. 1791 július végén Coburg hg., Magyarország katonai főparancsnoka elfogatta és vasra verve Bécsbe vitette. Fogságából azonban hamarosan kiszabadult: II. Lipót király most is megkegyelmezett neki, de nyilatkozatot kellett adnia, hogy többet nem ír, nyomtatásban meg nem jelent kéziratait átadja, s ezentúl csendesen fog élni. Ennek ellenében viszont a családjának járó kegydíjat 1500 ft.-ra emelik.[4]

Életének fogságából való kiszabadulása utáni eseményeire vetnek világot Laczkoviccsal váltott levelei, melyeket az alábbiakban közlök.

[1] Gabelhoferrel kapcsolatban megemlítem, hogy ő írta a *Beiträge, Beleuchtungen und rechtliche Urkunden zu Trencks Lebensgeschichte* (Wahrheitsburg, 1793) c. munkát, melynek szerzője mindeddig ismeretlen volt. (L. *Ballagi,* 495. l. és Kosáry, *i. m.* II. 328. l.) Kézirati hagyatékában, sok más Trenckre vonatkozó irat és följegyzés közt a mű kéziratát is megtaláljuk. (Bp. Egyet. Kvt. Ms. G. 157.)

[2] Ahogy Gabelhofer abbé 1790 július végén jelentette, Laczkovics azért választotta ezt a művet fordításra és kiadásra, mert „ő is meg bátyja [György, Pest megyei alispán] is dühödt ellenségei a felséges udvarnak." (O. L. Privatbibl. 11. fasc. 4. köteg.)

[3] Jelentése további részében Kohlmayer így jellemezte Laczkovicsot : „Laczkovics hat Talente, und ist unaufhörlich bemühet sich Kenntnisse in litterarischen Fache beizulegen. Aber die Anwendung seiner Gaben ist nicht immer die beste. Er ist wie ein schimmernder Stein, der aber eine äusserst schlechte Fassung hat."

[4] Trenck reverzálisa 1791. aug. 11-én kelt. Bár ezt már Ballagi Géza is tudta, az irodalom az események időrendjét mégis teljesen összekavarta. (L. *Ballagi,* 406. l., *Eckhardt,* 129. l.) Mivel a nyilatkozat szövegét is különbözőképp értelmezték, közlöm annak lényegét : Alulírott ígérem, „dass ich aller meiner bissherigen und überhaupts

a.)

1791 október 11, Pest

Laczkovics János levele Trenck Frigyeshez

Örül, hogy kiszabadult. Utasításainak mindenben eleget fog tenni. Ha beszél a császárral, mondja meg neki, a Laczkovicsok királypártiak és szemben állnak az arisztokratákkal és papokkal. Amiket Barco tábornagy róla jelentett, az mind hazugság. Módolja ki, hogy őrnagyként visszavegyék valamelyik német vagy magyar ezredbe. Szeretne beszélni az uralkodóval : felvilágosítaná a magyarokról és úgynevezett alkotmányukról, s a császár meglátná, hogy a jozefinista elvek fenntartásában rá mindig számíthat. Az uralkodót csirkefogók veszik körül; de reméli, leleplezheti őket. Ha nem veszik vissza katonának, engedélyt kér, hogy külföldre távozzon, akkor majd ellátja a magyarok baját.

Egykorú másolat : O. L. Privatbibl. 4. fasc. 38. köteg.

Laczkowich an Trenk, unter Couvert an den Koffeesieder Wigand.

Pest 11 Oct*obris* 1791

Ihre Befreyung ist mir so angenehm, als wenn Sie mich ganz beträffe. Ich werde Ihrer Instruction gewiss folgen, und publiciren, das was Sie mir aufgetragen haben,[1] und auch ohne dieser Instruktion hätte ich es schon gethan, und in kurzen wird sich es zeigen, ob ich Wahrheit rede und schreibe. Gott bewahre mich vor diesen menschenfeinden und politischen Raben, aber doch dumme Bluthunde. Sie schreiben, dass Sie mit dem Kaiser sprechen werden, sagen Sie, wenn Sie Gelegenheit haben, dass er alle Lacskowich verkenne, denn die Lacskowich sind nichts als Menschenfreunde und Vertheidiger der gesetzgebenden Gewalt, welche sie wünschen lieber in eines einzelnen Monarchen als unwissender, niderträchtiger Aristokraten und Pfaffen Händen zu sehen. Dass der Barco ein elender Mensch ist, beweisen seine Thaten, er war niederträchtig genug alle Infamitäten von Ungarn dem König zu schreiben, aber auch solche selber in Gesellschaft bürgerlicher Schuster und Schneider auszuüben war nicht genug unterdessen. Er ist wirklich derjenige, dem es von einer Revolution, die aber nur in seinem verdorbenen und ausgemergelten verrückten Gehirn statt finden konnte, geträumt hat, um sich dadurch Verdienste, die er im Krieg und Militärdienst nicht machen konnte, zu verschaffen, und durch Aufhetzung der Bürger wider den Adel, aus bürgerlichen Geschenken zu profitiren und sich zu bereichern. Mich hat

---

was immer sonst für einer Schriftstellerey, welche auf öffentliche Angelegenheiten einen Bezug nehmen, oder von einem ärgerlichen Inhalt sind, inner und ausser Landes ganz und gar entsagen, mithin auch solche auf keine weise durch andere betreiben lassen und jemanden hierüber eine Anleitung geben, vielmehr alle dermalen noch in meinen Händen befindliche Aufsätze, Notaten und in der geringsten Entfernung hierauf bezugnehmende Piecen des Herrn General der Kavallerie Grafen von Tige Excellenz getreülich einhändigen, durch die Zeit meines Lebens mich innerhalb der k. k. Staaten aufhalten, stätts ruhig betragen . . ." (Gabelhofer másolata : Bp. Egyet. Kvt. Ms. G. 157.)

[1] Ezeket az utasításokat nem ismerjük, de valószínűleg Laczkovics magatartására vonatkoznak : hogyan viselkedjék, hogy Lipót király kegyébe jusson.

er verleumdet,[1] weil ich ein ehrlicher Mann bin, und mehr Kenntnisse als er in allen fächern besitze, ihm nicht schmeichle, mit Geschenken, Haber und Heu und anderen Sachen nicht aufwarten wollte. Die grösste Ursache aber, warum ich so wenig zu ihm gieng, ist, weil alle Offizier in dem übereinstimmten, dass er niemand aus Geitz zu Mittag einlade. Nil multum remanebit; alles wird zu seiner Zeit an das Tageslicht kommen, und es müssen doch auch ehrliche Leute einmal Recht haben. Machen Sie nur, dass ich als Major zu einem Regiment übertrette, es mag deutsch oder ungarisch seyn, mir ist einerley ; ich weiss, dass Sie nicht daran anstehen, aber meine Erkenntlichkeit werde ich gewiss zeigen, und der Kaiser wird auch an mir jenen finden, der die josephinischen Grundsätze, welche in den meisten Stücken doch gut sind, aufs genaueste souteniren wird. Er kännt noch seine ungarischen Subjecte und Konstitution, wenn sie doch mit dem Wort Konstitution beehrt zu werden verdient, nicht ; wenn er mit mir davon reden wollte, ich würde ihm unsere Räthsel auflösen, als er sich vorstellen kann. Der Kaiser kennt die Ungarn nur aus der Beschreibung der grossen Schurken, die den Zutritt unter dem Vorwand prächtiger Titulaturen haben, spricht er aber mit geringerer Menschenklasse, die da aufgeklärt ist, so wird er andere Reden hören, und erst seinen Vortheil und das allgemeine Beste einsehen. Ich hoffe diesen Schurken in kurzen auch einen Streich zu spielen, und sie zu entlarven, wäre ich aber in Militär Diensten, da könnte ich ihnen noch mehr zu Leibe treffen. Meine Instanz ist noch nicht heruntergekommen,[2] und erhalte ich nichts, so begehre ich Erlaubnis, in die Fremde hinaus zu gehen, und da werde ich erst die Ungarn kampeln, wie sie es verdienen. Thun Sie das möglichste beim Kaiser, dass er mit mir nur eine halbe Stunde spricht, denn ich sehe aus allem, dass er betrogen ist. Alles was Sie mir aufgetragen haben, soll geschehen, und aus Freude über ihre entwirfene Unschuld und Freyheit werde ich mich heute, wider alle meine Gewohnheit, gesaufen und erschlage ich einen schwarzen Rock[3] oder magnatisirten Schurken in meinem Rausch, so werden um 2 Bestien weniger in der Welt seyn.

P. S. Man ist ganz betroffen über Ihre Freyheit, und ich mache überall, wo ich erzähle, vor Freuden Bocksprünge. Topfen Sie die Rüsseln dieser Schurken, so stark, als es nur möglich ist.

b.)

1791 október 16, Pest

Laczkovics János levele Trenck Frigyeshez

Nagyon megörült a hírnek, hogy szabadon van. Magyarországi utazására a császártól kérjen engedélyt. Mondja meg őfelségének azt is, ne kormányozzon a papok által, mert rossz vége lesz. Különben is közeleg az idő, amikor a kereszténységet majd megdöntik. Az uralkodónak az országgyűlés hozzájárulásával a régi rendet

[1] Nyilván Barco tábornoknak a Graeven-ügyben küldött jelentéseire céloz. L. *Iratok* 15. sz.

[2] 1791. aug. 27-i kérvényét érti, melyről 1795-ben a bírósághoz beadott önvédelmében is szólt. (L. II. k. 506. l.) A kérvényt magát nem ismerjük.

[3] Értsd : katolikus papot.

el kellene törölnie s új törvényeket hozni. Ha a teocraticus kormányzás tovább folytatódik, vallást cserél, s száznál több nemes család vele tart.

Egykorú másolat : O. L. Privatbibl. 4. fasc. 38. köteg.

Graf [!] Laczkovich an Trenk unter der Adresse an Coffé Sieder Wiegand: Pest d*en* 16-te*n* October *1*791.

Fasst aus der Haut bin ich gesprungen, da ich von Ihrer Freiheit benachrichtiget worden bin, denn das war fast nicht auszuhalten, was die Pfaffen alles von Ihnen geredet, was Ihnen geschehen ist und noch geschehen wird. Sogar ich bin in einem erstaunlichen soupçon wegen Ihnen, besonders wegen der gegebenen Assignation auf Vorspann Pferde.[1] Wegen der Erlaubniss, um in Ungarn kommen zu können, müssen Sie auf der Stelle bey dem Kaiser einschreiten, damit alles üble, was von Ihnen geredet werden, durch ihre Gegenwart ungestaltet werden kann, und die bösen Mauler gesperret werden können ; das heisst, wenn Sie sich nur gezeigt haben. Wenn Sie mit dem Kaiser sprechen sollten, so sagen Sie ihm, er möchte nicht durch Pfaffen regieren, denn es wird übel ausfallen, die Zeiten herannahen ohnedies, dass das Christenthum gestürzet werden muss, so weit sind doch schon die Menschen gekommen, dass man sie wirklich nicht viel achtet. Wäre ich Kaiser, so wollte ich der Menschheit zu Liebe so arbeiten, dass mich Europa alterum salvatorem mundi ausschreyen möchte. Nemo securius imperat, quam qui legibus imperat, sed novas leges cum populo facere, hoc est artis ; wenn ich aber nur Palatinus, und der Kaiser mit mir einverstanden wäre, so getraute ich mir unter einen Landtage, et quidem cum totali consensu regni, das ganze Christenthum zu stürzen, folgsam auch eine andere Constitution machen zu können, und zwar ohne mindeste Gewalt, sed prius praeparare debemus homines, et scire in persona prodire, quo methodo et qua modalitate. Kurz, mit der theocratischen Regierungs-Methode soll man wirklich innehalten, widrigenfalls bin ich der erste, der mit meiner ganzen Famille die Religion changirt, und habe über hundert edle Famillen in Bereitschaft, die das nemliche thun werden. Balassa[2] ist, höre ich, Illiricus cancellarius : proficiat. Ich wünsche dem König viel Glück zu mehreren dergleichen Wahlen. Bene, bene, man wird schon bald die Früchte sehen. Ich schrieb jezt nur aus lauter Freude, denn ich kann Ihnen aufrichtig sagen, dass ich bey Ihren Schicksaal erstaunlich decontenancirt war. Wenn Sie nur bald kommen könnten, denn das ist sehr nothwendig, und wäre für Sie die grösste satisfaction, und eine Nase für den Barco, welches Sie von dem Kaiser zweifelsohne erhalten werden.

c.)

1791 november 10, Pest

Laczkovics János levele Trenck Frigyeshez

Barco tábornagy kijelentéseitől nem ijed meg, de azon csodálkozik, hogy a császár úgy fél a Laczkovicsoktól. Sajnálatos, hogy az uralkodó a papok hazudozásainak

[1] Erről az ügyről ennél többet nem tudunk.

[2] Balassa Ferenc gr. horvát bán, kit II. Lipót az ekkor felállított illir kancellária élére nevezett ki.

ad hitelt. A helyében szégyelné papok által kormányoztatni az országot : a trónt biztossá csak a nép szeretete és a törvények megtartása teheti. Pénzt nem tud kölcsönadni, forduljon valamelyik jobbmódú barátjához.

Egykorú másolat : O. L. Privatbibl. 4. fasc. 38. köteg.

Trenck október 22-én birtokáról, a csehországi Zerbachról írt Laczkovicsnak. Tudatta vele, hogy a császár 800 ft-ról 1500 ft-ra emelte nyugdíját, de ezt kifejezetten a leánya kapja. Ő maga megkapta a Haditanács engedélyét, hogy külföldre távozhat, s visszaadták azt az iratot, melyben meg kellett ígérnie, hogy többé nem ír a nyilvánosság számára. Holnap, 23-án útnak indul Bécsbe, s onnan azonnal Berlin felé. Talán később Londonba is átmegy. „So weit haben es die ungarischen Pfaffen gebracht. Zicsy[1] soll die Haupt Triebfeder gewesen seyn, und Coburg[2] hat einen infamen Brief gemacht, dass ich und Latzkovics eine gefährliche Revolution im Schilde führen. Dieses hat der Kaysser meinem Sohn in Olmitz mündlich gesagt, und dazu grosse Drohungen gegen Ihnen und Ihren Herrn Brudern bemerken lassen ;[3] seyn Sie also sehr auf Ihrer Hut. Der alte Barco ist der Schelm, der mich und Sie verläumdet hat. — Wie nun Freund. Uns verbindet also beyde ein gleiches Schiksall zu ewiger Freundschaft. Wollen wir gemeinschaftliche Sache machen? wo können wir uns sprechen?" Most Berlinbe utazik, hogy megpróbálja ottani nyugdíját végkielégítésben felvenni, s aztán Párisba megy. Birtokát, Zwerbachot átadta fiának és feleségének. Családját itt kell hagynia, s ősz fejjel bolyonghat a világban. De legalább szabadon írhat majd. Anyagi helyzete azonban nagyon rossz, egy fillérje sincs, pedig az utazásra fel kellene készülnie. Nem tudna neki pár száz forintot kölcsönadni? — két hónapon belül visszafizetné. „Zeugen Sie, das die Latzkovics Freunde in der Noth sind."

Levele további részében aziránt érdeklődik, mit szólnak a vele történtekhez Magyarországon : ő, aki a papokkal szemben védte az ország érdekeit, most minden magyarországi jogát elvesztette. Vajjon a protestánsok, akiknek ügyében annyit fáradozott, nem tesznek lépéseket érdekében? Mi van munkáival? Landerernél megtalálták két könyvének példányait?[4] Vagy sikerült elrejteni őket? Most, hogy terjesztésüket eltiltották, a titkos érdeklődőknek lehetne adni belőlük, — akár féláron is. Tanácsát kéri, hogyan juttathatná be az országba emlékiratai 4. kötetét?

Miután még intézkedett Pesten maradt lova eladásáról, visszakanyarodott Barco tábornagyhoz. „Sinnen Sie mit mir auf Rache gegen den alten Schurken Barco" — írta, majd külföldről részletesen megírja összes gazságait. — „Wachen Sie für Sich selbst, Freund ! Sie sind in Gefahr." (Egykorú másolat : O. L. Privatbibl. 4. fasc. 38. köteg.)

Erre a levélre válaszolt Laczkovics alábbi soraiban.

Laczkovich an Major Trenk nach Wien. Pest 10-*ten* Nov*ember* 1791.

Ich bedaure noch immer die Sauerey, die ihnen wiederfahren ist, ich hätte gar nicht geglaubt, dass auch Coburg noch etwas dazu beygetragen hätte. Barco kann mich unmöglich verläumdet haben, weil er, noch sonst ein Mensch, mir nichts beweisen kann, und wenn auch eine ganze Welt voller Barcos wäre, so würde ich doch immer redlicher bleiben als diese alle. Es wun-

[1] Nyilván Zichy Károly országbírót érti.

[2] Coburg Ferenc Józsiás szász hg., lovassági tábornok, ekkor Magyarország katonai főparancsnoka.

[3] Trencknek 1791. nov. 18-án Bécsből Prónay (Sándor?) br.-hoz, Acsára írt levelében ugyanerről ezt olvassuk : Fölmentése után elégtételt kért a Haditanácstól meghurcoltatásáért, de elutasították, „weil Prinz Coburg durch falsche Verläumdungen verleitet hieher berichtet hatte, dass ich in Ungarn eine Revolution im Schilde führe, und daselbst ein höchstgefährlicher Mann seye. Ein Feldmarschall kann im despotischen Staate nicht irren, folglich bin ich das Opfer." (O. L. Privatbibl. 4. fasc. 38. köteg.) — Prónay Sándor (1760—1839), a Magyar Tudományos Akadémia későbbi tagja, felvilágosodott gondolkozású, nagyműveltségű férfi. (Életrajzi adatai : *Szinnyei*, XI. 189—190. h.)

[4] Franciaországi emlékiratairól van szó, melyeket Gabelhofer följelentésére eltiltottak és elkoboztak. (L. *Eckhardt*, 123—124. l.)

dert mich auch nicht wenig, dass der Kaiser den Namen Laczkovich für sich so gefährlich ansieht;[1] wir arme Teufeln! allein wir versicheren ihn, dass er durch uns nicht die mindeste Gefahr laufen soll, wohl aber soll er sich für unzählig gefährlichere Spizbuben und Schurken in Acht nehmen. Ich hab dem Hause Oesterreich so viel und so ehrlich gedient, dass man es mir nie vergelten kann, besonders was ich in leztem Krieg gethan. Nur auf Pfafen-Verläumdungen einen Menschen verurtheilen, heisst wirklich Irrthum, dann jene werden mich natürlicherweise nie recommendiren. Nicht Beichtstuhl, nicht Hölle verbessert die böse Menschen, sondern Kerker, Galgen, Not, Spies und Rad. Ich wollte mich schämen, durch Pfafen zu regieren, wenn ich Monarch wäre, ob schon ich auch willkührlich nie regieren würde. Die Liebe des Volkes und genaue Befolgung der Geseze sind die Stüzen des Thrones. Denn der grosse Bracton de legibus Angliae sagt: potestas regis est potestas legis, non injuria civium.[2] Im übrigen werde ich immer Mann dafür seyn, dass wir dem Kaiser nie gefährlich werden. Nun auf den Geld-Vorschuss, den sie von mir verlangen: so wahr Gott lebt und von Grund meiner Seele thäte ich es gern, allein ich hab es selbst nicht und ich kann damit keinen Menschen heften; au contraire, ich könnte Ihnen klar beweisen, dass ich selbst bey dem grossen Geiz unserer Eltern alle Jahr Schulden machen muss.[3] Mein ganzes Ehrengehalt sind 400 Fl. — mein Vater giebt mir alle Jahr höchstens 500 Fl. Urtheilen Sie selbst, wie ich mit Weib und Kindern[4] damit auskommen könne. Erspahren? — das ist wohl eine pure Unmöglichkeit. Graf Buttler giebt mir gar nichts;[5] doch alle meine Umstände sind Ihnen ohnehin sattsam bekannt. Mir geschieht wirklich härter es Ihnen abschlagen zu müssen, als es mir angenehm würde Ihnen zu dienen, und überhaupt herrscht hier in Hungarn dermalen der grösste Mangel an baren Geld. Wenn ich aber dennoch irgendwo 100 Fl. annoch auftreiben kann, so schike ich sie Ihnen mit Freüden. Indessen rieth ich Ihnen, sich lieber an andere reichere et sui juris zu adressiren,

[1] Trenck közlése juthatott el az öreg Laczkovics Imréhez, János apjához, — Szily József, Pest megye első alispánja révén. Szilyt viszont valószínűleg az érdekeltek, János és György, az alispán, kérték meg, hogy közvetítsen ügyükben apjuknál, akivel nem voltak a legjobb viszonyban. (L. Laczkovics János itt közölt levelét.) 1792. jan. 30-án aztán Laczkovics Imre levelet írt Balassa Ferenc gr. illir kancellárnak, s kérte, járjon közbe az uralkodónál fiai érdekében. „Leg közeleb való napokban — írta — ezen nemes Pest vármegyének ordinarius vicze ispánnya, consiliarius Szili Joseph úr magát meg alázván hozzám, jelentette, hogy én gyermekeimvel edgyüt annyéra le vagyok ő fölsége előtt hírünkben nevünkben festve és gyalázva, hogy ha tsak nevünköt hallya is indulatoskodni láczatik." — Arra kéri, módolja ki, hogy őfelsége kihallgatáson fogadja fiait, Györgyöt és Jánost, hogy tisztázhassák magukat a vádak alól. „Volt kapitány fiam, Laczkovics János is esméretségében vagyon Excellentiádnak: hogy quietalt nagyot botlot, el temette magát, és ha tsak Excellentiád kegyelme hozzája nem járul, örökössen el vagyon temetve." (O. L. Balassa-lt. 1792). — Vö. Laczkovics Jánosnak Szily Ádámhoz írt levelével: *Iratok* 33/b sz.

[2] Bracton (Bratton) Henry († 1268), híres angol jogtudós. Munkássága nagy hatással volt az angol jog fejlődésére, egyes munkáit a XVI—XVII. században újra kiadták.

[3] Laczkovics János és apja viszonyára l. II. k. 465. l. 2. jegyz.

[4] Laczkovics legényember volt. Hogy a feleségére és gyermekeire való hivatkozás csak tréfa-e, vagy talán törvénytelen gyermekére gondol, akinek érdekében kivégzése előtt a nádorhoz is folyamodott, (l. II. k. 260. l.) nem tudom eldönteni.

[5] A Buttler grófi családnak ekkor már csak egy tagja volt életben (Buttler Lajos 1791. aug. 9-én halt meg), a Mikszáth *Különös házasság* c. regényéből ismert Buttler János (1773—1834.) Hogy Laczkoviccsal ismeretségben volt-e, s hogy az miért kapott volna pénzt tőle, — adatok híján nem tudom. (Butlerre l. Orosz Ernő, *Heves és a volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai*. Eger, 1906., 44—45. l.)

an Tihany, Pronay, Orczy, Forgács :[1] diese sind auch ihre wahren Freünde, und ich glaube, sie können es thun, wenn sie wollen.

d.)

1791. november 24, Pest

Laczkovics János levele Trenck Frigyeshez

Azt írta, hogy az uralkodó nagyon haragszik minden Laczkovicsra. Bizonyára rosszakaróik befeketitették őket előtte, pedig náluk jobb és hűbb alattvalói nincsenek. Kéri, nevezze meg ezeket a rágalmazókat, hogy törvényesen eljárhassanak ellenük és az uralkodótól elégtételt kérjenek. Esztelenség volna részéről, ha valamit is tenne Lipót király ellen. De tisztázni fogja magát. Az országgyűléshez beadott ezredkérvényben sincs semmi része. Barco a törvény előtt felelni fog rágalmaiért; kéri, írja meg mit tud ezekről.

Egykorú másolat: O. L. Privatbibl. 4. fasc. 38. köteg.

Trenck 1791. november 11-én már Bécsből írt Laczkovicsnak. Panaszkodott, hogy két levelet írt neki, de választ még egyikre sem kapott. Tudatta, hogy katonai rangjáról leköszönt, mert nem kapott elégtételt a sérelmekért. Az uralkodó — anélkül, hogy ő kérte volna — 400 ft. praebendát, feleségének és többi gyermekének pedig 1500 ft. nyugdíjat ad. Ahogy teheti, útnak indul, s mindenekelőtt Pestre megy, hogy megmutassa magát. Onnan Varsóba, majd Berlinbe megy ; ez utóbbi helyen szeretné nyugdíját egy összegben fölvenni. Az így kapott pénzen azután megkezdené a magyar borral való kereskedést egész Európában. — Berlinből Pétervárra utazik, ahol nagy ajándékokat remél a cárnőtől. Tavaszra Londonba megy, — az angol nemzet várja őt. Útbaejti majd Stockholmot, mert a svéd király már évekkel ezelőtt felkínálta neki egyik ezred parancsnokságát. Londonból Párisba megy, s ha háború törne ki, élére áll a franciáknak. Az elinduláshoz azonban pénzre van szüksége, szerezzen neki, 4 héten belül visszafizeti. „Der Monarch ist endsetzlich über alle Latzkovits aufgebracht, und hat mir nichts anderes als ihren Umgang vorgeworfen.[2] — Wenn wir nur Rache gegen den Schurken Barco ausdenken könten." — Azért is akar Pestre utazni, hogy minderről részletesen beszélhessenek. (O. L. Privatbibl. 4. fasc. 38. köteg.)

[1] Az említettek : Tihanyi Tamás alországbíró; a már említett Prónay Sándor br., acsai birtokos ; Orczy László br., a Magyar Kamara alelnöke (jellemzése : 624. l. 1a jegyz.) és Forgách Miklós gr. nyitrai főispán. — Trenck különben megfogadta Laczkovics tanácsát, s írt a megadott címekre. A Prónay Sándorhoz írt levelet ismerjük is. Benne röviden ismerteti a vele történteket, majd pénzt kér. (1791. nov. 18. : O. L. Privatbibl. 4. fasc. 38. köteg). Prónay válaszát nem ismerjük. Pénzt azonban nyilván sehonnan sem kapott, mert 1792. jan. 30-án egy névszerint ismeretlen pesti polgárnak is írt ebben az ügyben. Londonba kell utaznia — olvassuk a levélben — s sürgősen pénzre volna szüksége. Majd így folytatja : „Beim nächsten Landtag wird aber mancher den Hals ausstrecken, wenn er mich in Ofen in ganz anderer Gestalt erblickt, als jetzt der Pöbel vermuthete . . . Der Spitzbubenstreich, der mir im September wiederfuhr, ist entdeckt, und der Monarch mein gnädigster Herr . . . Bald werden die Schurken zittern und meine ehemals geglaubten Freünden sich schämen. Es that mir nur Leid, dass ich soviel für eine undankbare niederträchtige Nation that, die in priesterlichen Königreiche zu kriechen verdient, und bey denen der Adel des Herzens erloschen ist." (Gabelhofer másolata : Bp. Egyet. Kvt. Ms. G. 157.)

[2] Laczkovics György alispánnak okt. 30-án írt levelében ugyanezt így adta elő Trenck : Fia kihallgatáson volt a császárnál, s ez azt mondta neki, apjának nincs más bűne, „als dass er einen zu freundschaftlichen Umgang mit den Latzkovits hätte, welche für ihm [Kaiser] die gefährlichsten Leute sind." A dolog (amúgy sem nagy) valószínűségét erősen csökkenti, hogy Trenck mindkét levelében pénzt kér, s a császár mondásával is zsarolni akar. (O. L. Privatbibl. 4. fasc. 38. köteg.)

Unter der Addresse des Baron Schomberg[1]

Lacskovits an Trenk. Pest 24. 9-br*is* 1791.

Es ist mir zu auffallend das, was Sie mir schreiben, als dass ich es mit Stillschweigen übergehen soll. Sie sagen in ihrem Brief, dass der Monarch über alle Lacskovits entsetzlich aufgebracht seye, und hätte Ihnen nur das vorgeworfen, dass Sie mit denselben einem Umgang hätten. Ich weiss nicht, was der Monarch wider die Lacskovits schlechtes weiss, wo er doch nicht bessere und getreuere Diener in seiner ganzen Monarchie hat. Es müssen nur Schurken, welche den Monarchen hintergehen, um sich selbst durch Verschwärtzung anderer schön zu machen, uns verleumdet haben. Wenn Sie aber so gütig seyn wollen, unser Verleumder anzuzeigen, so sind wir bereit auf den ordentlichen Weg die Gerechtigkeit öffentlich über die Schurken eine Genugthuung vom Monarchen zu fordern. Wir haben den Monarchen nie beleidiget, vielmehr für seinem Zweck gearbeitet, und er soll davon stets die ächtesten Beweise erhalten, und gänzlich überzeugt seyn, dass man ihn hintergangen und uns verleumdet hat. Sie hätten selbst dem Monarchen sagen können, dass ich mit Ihnen nur sieben mal in meinem Leben gesprochen habe, und ihn überfahren können, dass ich nichts weniger als den Monarchen zu beleidigen suche, und es wäre von mir die grösste Thorheit, da ich Lobgedichte über Joseph den II. machte, und jetzt sollte ich wider den weisen Leopold etwas machen, da ich seiner Hilfe bedarf. Nur ein unsinniger Mensch könnte was solches denken. Um aber den Monarchen vollkommen zu überzeugen, dass mich Schurken verleumdet haben, er soll mit nächsten davon die ächtesten Beweise haben. er gab mir auch auf meine zarte Bittschrift eine abschlägige Antwort,[2] wer kann dafür! Muss Gedult haben, bis er von mir anders überzeugt wird. Ich kann ihnen wirklich kein Geld verschaffen, selbst hab ich nicht so viel, dass ich anderen beystehen könnte, und mit meinen Landsleuten hab ich gar keinen Umgang, dahero ich auch solche dafür nicht anreden kann.[3] Sie[4] sind die ersten Quellen meines Verdrusses mit den Einladungs Schreiben, welches die Comitaten an die Regim*en*ten geschreiben haben.[5] Die zweite war der Gr. Festetich, der die ungarische Instanz durch seinen Secretaire verfertigen, und mit uns insgesammt unter dem Vorwand, als hätte General Barko diese Instanz für gut befunden, unterschreiben liess. Die dritte war der Gr. Zichy und Ürmenyi, welche die Instanz mit Freuden angenommen haben. Ausser dieser That, in welcher ich auch keinen Antheil hatte, als das ich es unterschrieb, hab ich in meinem Leben nichts begangen, was den Unwillen des Monarchen hätte wider mich erregen können ; dass es aber soweit gegangen ist, so werden wir den General Barko durchs Gericht befragen lassen, was er wider mich und andere anzuführen habe ; dann dass man uns ungestraft verleumden soll, das werde ich und die Andern auch nicht zulassen, sondern wir werden von Monarchen über diejenigen, die uns verschwärzet haben, Genugthuung fordern. Der Herr Baron haben übel gethan, dass Sie quittiret haben, und da der Monarch den Zeitungsblättern einverleiben lassen,

[1] Schomberg br. személyét nem tudtam azonosítani.

[2] A már említett 1791. aug. 27-i kérvényre adott választ érti. (L. 510. l.) Ezt az uralkodói döntést nem ismerjük.

[3] Vö. a *c)* alatti levelet.

[4] Értsd : meine Landsleute

[5] A Graeven-ezred kérvényére céloz. L. *Iratok* 15/a sz.

dass sie Ihnen bis 1500 Fl. die Gage vermehret hätten, so hätten auch der Baron damit in Ihren alten Tagen ruhig verbleiben können. Dieses ist, was ich auch auf Ihren Brief erwiedern kann, mit der Bitte, dass wenn Sie ja behaupten können, dass der Graf Barko uns verleumdet hat, es schriftlich zuschicken möchten, denn ohne Grund jemand in Verdacht zu nehmen ist nicht bescheiden gehandlet; können Sie mir es aber schriftlich versichern, dass er es ist, so werde ich die Sache durch den ordentlichen Lauf der Gerechtigkeit vornehmen lassen, denn meine Ehre werde ich stets zu vertheidigen wissen, umsomehr da ich mit vorwurfs-trozer Seele aller Orten auftretten kann.

Ezzel a levéllel Trenck és Laczkovics kapcsolatai lezárultak. Kohlmayer ügyvéd már 1791. augusztus 16-án azt jelentette Gotthardinak, hogy Laczkovics „felmondta a barátságot Trencknek. Impostornak nevezte őt előttem." (O. L. Privatbibl. 11. fasc. 15. köteg.) Elhidegülésük főoka valószínűleg az volt, hogy Trenck hitegette Laczkovicsot, majd beajánlja az udvarnál, — aztán semmit sem tett érte; nem is tehetett, szavának Bécsben nem volt semmi súlya. (L. Gabelhofer 1791. július 13-i jelentését: *uo.* 11. fasc. 4. köteg.)

33.

1791 augusztus—november

Laczkovics János próbálkozásai a hadseregbe való visszakerülésre

A Graeven-ezred tisztjeinek ügyében (l. *Iratok* 15. sz.) az országgyűlés végül sem tett semmit, a rendek még attól is óvakodtak, hogy Lipót király jóindulatába ajánlják őket. Laczkovics János is egyre jobban magára maradt, s rehabilitálására mind kevesebb reménye volt. Az uralkodóhoz küldött 1790. aug. 27-i kérvényére választ sem kapott. (L. II. k. 506. l.) Ilyen helyzetben kétkézzel kapaszkodott barátjába, Trenck Frigyesbe, aki felajánlotta neki, hogy Ferenc trónörökösnél szól néhány szót az érdekében. (Gabelhofer jelentése, 1791. július 13.: O. L. Privatbibl. 11. fasc. 4. köteg.) 1791 július közepén Ferenc kihallgatáson fogadta Laczkovicsot,[1] aki kérését írásban is átadta, II. Lipóthoz való továbbítás céljából. Részletesen leírja ebben katonai pályafutása történetét és mentegeti magát az országgyűléshez beadott kérvény dolgában. Végül előadja kérelmét: „Felségednek lábaihoz borulva legalázatosabban könyörgök, hogy hűséges szolgálatomat, szenvedett káromat, vagyonomnak a legmagasabb szolgálatban történt feláldozását, a hadi szolgálatra még alkalmas koromat és velem született buzgóságomat tekintetbe venni kegyeskedjék." Kéri az uralkodót, hogy alkalmazza valamelyik huszárezrednél őrnagyi rangban, vagy utalványoztasson neki őt megillető nyugdíjat. (A kérvény eredetijét nem találtam meg. Idézi Fraknói: *Martinovics és társai*, 87. l.)

Kérése elintézésében azonban már maga sem bízhatott valami nagyon. Július 22-én Szalkay Antalnak azt magyarázta, hogy ha most sem kapja vissza rangját, kimegy Poroszországba vagy Franciaországba. Egy szállodában lakik Bischofswerder porosz tábornokkal, — mondotta Szalkaynak, aki persze sietett mindezt továbbítani Gotthardinak — s már többször beszélt is vele. Különben a francia szolgálattól sem idegenkedik, az új francia alkotmányt pedig nagyrabecsüli. (O. L. Privatbibl. 14. fasc. 650. sz. jelentés.)

Hazaérkezve Pestre a nádorban bízik, vele akar beszélni, hogy sérelmeit személyesen adja elő. Barátjának, Szily Ádámnak megírja: most már tisztán látja, a rendekre nem számíthatnak, „mink ő általok nehezen fogunk boldogulni, mert ezek mind egyeben törik az eszeket." Most már maga veszi kezébe a dolgot, s velük nem is közli terveit, mert mind olyanok, hogy „midőn ígérnek is valamit, fő maximájok tsak abbul áll, hogy fingere mentiri dummodo nemo sciat... Ezen embereknek elméjek hasonló a szélnek eresztett színes vitorlásokhoz, mellyeknek tsak a szelek fújtában lehet hasznát venni." (1791. aug. 12.: O. L. M. Kanc. eln. 89/1794. sz.)

[1] A kihallgatás pontos időpontját nem tudjuk. Gotthardi II. Lipótnak küldött jelentése szerint Laczkovics 1791. július 17-én érkezett Bécsbe. (O. L. Privatbibl. 14. fasc. 645. sz. jelentés.)

A nádor azonban valószínűleg nem fogadta. Elkeseredése nőttön nőtt, s tehetetlen haragját beleöntötte Szily Ádámhoz írt, itt közölt leveleibe. Ekkor határozhatta el, hogy még egyszer, utoljára az uralkodóhoz fordul. Nyár végén megírta nagy önigazoló jelentését, a Rechtfertigungsschreiben-t (*a*) irat)[1], de beadására valószínűleg már nem került sor. (L. 537. l.) Közben megkapta a Hadi Tanács újabb elutasítását is, — belátta, ezen az úton nem juthat célhoz.

Erre az időre, 1791 őszére, esik régi ismerősével, Martinovics Ignáccal való találkozása. Martinovics rávette, hogy Lipót király és az udvar kegyét más módon igyekezzék megszerezni. Ettől kezdve Laczkovics felhagy a kérvényezéssel és hozzákezd Martinovics röpiratának, az *Oratio ad Proceres*nek átdolgozásához. (L. 110. s köv. l.)

a.)

[1791 augusztus közepe, Pest]

Laczkovics János II. Lipót király számára készített önigazoló jelentése a Graeven-huszárezred országgyűlési beadványa létrejöttének történetéről, abban játszott szerepéről és Festetich György alezredeshez való viszonyáról.

Sk. fogalmazvány: O. L. Vertr. A. 43. fasc. Laczkovics periratai C jelz. mellékl.

Az önigazolás megírásának időpontját részben magából az iratból, részben Laczkovics és Szily Ádám levelezéséből állapíthatjuk meg. Vö. még II. k. 506. l.)

Rechtfertigung

des beym löblichen Grevenischen und dermahlen Baron Vetseischen Houssaren Regiment gedienten und wegen Unterzeichnung der an die löblichen ungarischen Landesstände eingereichten Bittschrift quittirten Rittmeisters.

Schon im Jahre 1785, als ich unter der Brigade des Herrn Generals Grafen v. Kavarnagh die Inspection über die Ausführung eines Houssarn-Maneuvres und Abrichtung des Blenkerns vor dem Feinde über mich hatte[2], ereignete sich der Fall, dass Herr Obrist-Lieutenant Graf Festetics, damahls Rittmeister, bey der Ausführung dieses Manoeuvres einen nicht kleinen Fehler begieng, wessentwegen ich ihn auf Befehl des oberwähnten Herrn Generals auf die anständigste Art erinnern musste, worüber Graf Festetits mir eine ungestümme und unhöfliche Rede gab, auf welche ich ihm ebenfalls mit keiner Antwort schuldig blieb. Von diesem Augenblick an ist sein Hass über mich, welcher in ihm wie Feuer unter der Asche glimmte, in seinem Herzen unauslöschlich geblieben.

Im Jahre 1788 kam er als Obrist-Lieut*enant* nach Croatien, wollte zur Belagerung nacher Gradisca[3] mit seiner ganzen Division ausser seiner tour

[1] A Rechtfertigungsschreiben megírásának idejét pontosan rögzíteni nem tudjuk. Egyik helyen az 1790 júliusi eseményeket „tavalyi"-nak mondja, ez rögzíti az évet. További következtetést csak Szily Ádámhoz írt leveleiből vonhatunk le. — Egyébként ezt az önigazoló jelentést 1794 elején Laczkovics némileg átírva beadta Ferenc királynak. 1794. febr. 28-án Szily Ádámnak szóló levelében olvassuk: írt egy 14 árkusra terjedő önigazoló jelentést a Graeven-ügyben, „ezt azon úr, a ki Colloredonak mindenesse [Martinovicsot érti], viszi magával, s mint ezen minisztert, mint a Hadi Tanátsot, mint a fejedelmet a dolognak valóságos voltáról informálni fogja." (O. L. M. Kanc. eln. 89/1795. sz. — A különböző kérvények rövid történetére l. Laczkovics bíróság előtti önvédelmét, II. k. 504. s köv. l.)

[2] Kavanagh Moritz gr., később a magyarországi főhadparancsnok adlatusa.

[3] Gradiska (ma Gradiska Stara) a horvátországi Pozsega megyében, a Száva partján. Vára 1762-ben épült.

abgehen ; ich beschwerte mich hierüber beym Feldmarchal Laudon[1] mündlich und beym löblichen Regiments Commando schriftlich, so wie es die Beilage litt*era* F zeiget ;[2] der Feld-Marechal Laudon gab den Bescheid, dass ich zur Belagerung nacher Gradisca abgehen, Obristlieut*enant* Graf Festetits aber in Croatien zurück bleiben solle. Von dieser Stund an waren seine Intriguen beym Regiment unerschöpflich, und der von mir gemachte Schritt in seinem Herzen unverzeihlich.

In diesem nehmlichen Jahre war der abgelebte Herr Obristwachtm*eister* Orenghi,[3] ein Freund des damahligen Obristen und dermahlen Herrn Generalen Otto.[4] Derselbe hatte die Herrn Officiers sowohl, als Gemeine auf eine Gesezwiedrige, eigensinnige und unanständige Art behandelt. Wir beschwerten uns über seine Behandlungs-Art beym löbl*ichen* Regiments Commando, und gaben auch einige dem a. h. Aerario nachtheilige Manipulationen an. Die Gemeinen hingegen desertirten in das feindliche Gebieth. Eine unpartheiische Untersuchung wurde vom Fürsten v. Lichtenstein[5] in Betracht der Desertion angeordnet, in welcher so wie wir es sämmtlich vernommen haben, die Herrn Staabs-Officiere für schuldig anerkannt worden sind. Der Herr Obristwachtmeister starb in Dubicza,[6] und ich hatte einen neuen Feind an Herrn Generalen Otto, weil ich wider den oberwähnten Herrn Obristwachtmeister, sammt anderen Herrn Officieren beim Herrn Generalen Otto mich beschweret hatte; dieser war mir auch vorhero abgeneigt, weilen ich demselben in ein paar Gelegenheiten fühlen liess, dass Redlichkeit bei mir keine verruffene Münze, und die Liebe zur Wahrheit keine Contreband Waare wäre. Auch sah er es ungern, dass ich einige Einsichten Fähigkeiten, ohne jemand durch Schmeicheleyen gefallen zu wollen, besässe, nachdenken konnte, und mich jederzeit, in männlichen Officiers Charactere vor seiner zeigte.

Im Jahre 1788 geschah es, dass der Rittmeister Schmidt,[7] der leztere im Range, zum Major vorgeschlagen wurde. Dieses erfuhr das im Banat damahls liegende Grevenische Officiers Corps, jenes aber, welches in Croatien stund, und bei welchem ich auch damals mich befand, hatte keine Kenntniss und Nachricht von der Sache. Das im Banat stehende Officiers Corps schickte Sr. Exc. dem abgelebten Proprietair[8] wider vorerwähnten in Vorschlag gebrachten Rittmeister eine protestatorische Schrift zu, welche aber dem croatischen Officier-Corps nicht mitgetheilet wurde.

Nach der Hand wurde der Rittmeister Fedák[9] zum Major ernannt, und die zurückgesezten oder praeterirten Rittmeister schickten die Klages-

[1] Laudon Gideon táborszernagy volt a hadjárat fővezére.

[2] Nincs a mellékletek közt.

[3] Személyére semmi közelebbit nem találtam.

[4] Otto Rudolf (1735—1811), osztrák tábornok, a török háborúban a Graeven-ezred parancsnoka. (Életrajza : Hirtenfeld J., *Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder*. I. Bécs, 1857, 397—398. l.)

[5] Lichtenstein Johann Josef hg. (1760—1836), a későbbi tábornagy, a török háborúban alezredesként a főparancsnokságra volt beosztva. (Életrajza : Hirtenfeld, *i. m.* I. 570—576. l.)

[6] Ti. Orenghi. Dubicza Szerbiában van.

[7] Schmidt (később Schmied-nek is mondja, 523. l.) kapitányra semmi közelebbi adatot nem találtam.

[8] Ti. az 1790-ben elhúnyt Graeven Mártonhoz (személyére vonatkozóan nem találtam adatot).

[9] Fedák őrnagyra sem találtam közelebbi adatot.

schrift sub litt*era* E,[1] nach geschehener vorschriftmässiger Meldung dem löb*lichen* Regiments-Commando, Sr. Exc. dem Inhaber, dem hochlöb*lichen* Hof-Kriegs-Rath und dem glorreichen Andenkens Monarchen zu. Auf diese Beschwerde erfolgte keine Antwort, wenigstens ist uns keine bis izt vorgezeigt worden. Ein allgemeines Misstrauen und Missvergnügen (welches die allzugrossen unbilligen Praeterirungen, durch welche rechtschaffene Männer zurückgesezt worden sind, schon zur Grundlaage hatte) herrschte im Regimente: hieraus entstanden noch grössere Intriguen, Caballen, Factionen, wie es aus Anlaagen sub litt*eris* G. H. und I.[2] zu ersehen ist. Der Esprit de Corps war gesunken, die grösste Anzahl wurde durch Parthey in die Factione hingerissen, und der so auf dem graden Weeg wandelte, sich zu keiner Parthey schlagen wollte, wurde als unruhiger stolzer Geist ausposaunet.

Ich wurde sowohl durch Herrn Generalen Otto, als Obristen Poutet,[3] wie nicht minder durch dem Obrist-Wachtmeister Fedák, weilen mich in die Intriguen nicht eingelassen wollte, unter verschiedenen Vorwande ungebührlich behandelt; auch wider diesen lezteren einen calumniensen Process im Jahre 1789 gewonnen. — Diese Chicanen, Bedrückungen reizten unsere Empfindlichkeit, und da ich alle diese Intriguen, Factionen, Partheylichkeiten mit kaltem Blute und ruhigem Gemüthe länger nicht ertragen konnte, zeigte ich meiner Pflicht gemäss (wozu mich das Wohl des Dienstes, mein Gewissen und das im Jahre 1783 des glorreichen Andenkens Monarchen an sämmtliche Staats Beamten erlassene Erinnerungs-Schreiben aufforderte), den 2-ten Jänner 1790 die Zerrüttung, Factionen, und Bedrückungen, die das Regiment gleichsam verwüsteten, dem hochlöb*lichen* Hof-Kriegs-Rath an; schickte die Documente G. H. und I. ein, bat entweder um Gerechtigkeit, oder Transferirung zu was immer für einen Regiment, mit dem Zusatz, dass ein seine Ehre und den Dienst liebender Officier hier, unter solchen Staabs-Officieren, wie die damahligen waren, unmöglich länger bestehen könne. Die Copie der Beschwerde konnte ich unter meinen Schriften nicht finden, um sie hier auch beilegen zu können, sie sind aber beym hochlöb*lichen* Hof-Kriegs-Rath, oder bei Sr. Exc. dem Feldmarschal Vallis[4] zu finden.

Der hochlöbliche Hof-Kriegs-Rath schickte Sr. Exc. dem oberwähnten Feldmarechal sämmtliche Acten zu, S. Exc. der Feldmarchall Vallis bat mich von diesem Process abzustehen. Ihm gefällig zu seyn, hatte ich es gethan, jedoch bat ihn ständigst, womit ich zu einem andern Regiment transferiret werden möchte, und einem hochlöb*lichen* Hof-Kriegs-Rath neuerdings anzuzeigen, dass alles das, was ich angezeigt habe, sonnenklare Warheit seye und ich das lächerliche stolze Betragen und die Unwahrheiten, welche der Herr General Otto in seinem Briefe sub H. geschrieben hat, das intereste verborgene Gift, welches in diesem Briefe steckt, mich an Tageslicht zu setzen, aus einander zergliedern und auch dem Blödsinnigsten begreiflich zu machen mich auf meine Ehre und Verlust der Charge verpflichte. Die Antwort des hochlöb*lichen* Hof-Kriegs-Raths war folgende: sub litt*era* K.[5]

[1] Nincs a mellékletek közt.

[2] Egyik sincsen meg.

[3] Puttet Karl (1744—1790), ezredes elzászi születésű volt. 1784-ben került a 4 (később Graeven) huszárezredbe. A török háborúban tanúsított vitézségéért Mária Terézia-renddel tüntették ki. (Életrajzi adatai: Hirtenfeld J., *i. m.* 1857, 220—221.)

[4] Wallis Michael Johann gr., a Hadi Tanács elnöke. — Az itt elmondottakat vö. az *e)* alatti iratban foglaltakkal.

[5] Ez az irat sincs a mellékletek közt.

In diesem nehmlichen Jahre wurde der damalige Herr Obristwachtmeister Daniel[1] zum Obrist Lieutenant ernannt und hoffte, vermög einer gehabten Versicherung, Obrist zu werden. Kaum hatte Obrist-Lieut*enant* Graf Festetits dieses erfahren, als er schon die Ränke schmiedete wider vorerwähnten Obrist-Lieut*enant* Daniel, um durch ihn nicht praeterirt zu werden, ihn zu stürzen. Dieses Vorhaben wahlte schon seit der Zeit im Herzen des Grafen Festetis, als Herr Obrist-Lieut*enant* v. Daniel dem glorreichen Andenkens Monarchen sagte, dass Obrist-Lieut*enant* Graf Festetits vor der Zeit der Retraite bey Mehadia unter dem Vorwand einer Krankheit das Regiment und die Armee verlassen habe.[2]

Im Jahre 1790 im Monat April erkrankte ich in Semendria[3], war in einem hitzigen Entzündungsfieber verfallen, lag im Bette ausser mir, wurde nach Semlin ohne von mir etwas zu wissen transportiret ; das Leben wurde mir abgesprochen und kam nicht eher als den 18-ten May zu meinen Sinnen. Bat *Herrn* Obrist-Lieut*enant* Daniel, der damalen das Regiment commandirte, um Erlaubniss, meiner Erholung wegen nacher Pest verreisen zu dürfen, welches die mir sub N° 1 gegebene Commissariatische Assignation bestättiget.[4] Gab mir eine an *Herrn* Obrist-Lieut*enant* Grafen v. Festetits beiläufig in folgenden Ausdrücken gerichtete Nota mit :

„Nachdem Herr Rittmeister v. Laczkovits seiner Genesung und Herstellung wegen nacher Pest abzureisen hat, also wollen der *Herr* Kamerad solchen sowohl die Gage als Naturalien alldorten verabfolgen zu lassen, indem solcher zu einer der dorten stehenden Escadronen transferirt wird, und belieben der *Herr* Kamerad, nach seiner gänzlichen Herstellung, bis zur Anlangung seiner förmlichen Translation, im Dienste bei den dortigen Escadronen ihn zu verwenden."

Reisete hiermit mit meiner Equipage und Pferden von Semlin ab, und traf anfangs Juny zu Pest ein. Meldete mich beim Obrist Lieut*enant* Graf Festetits und da er nicht zu Hausse war, ich auch meiner kränklichen Zustände wegen mich länger bei ihm nicht aufhalten konnte, übergab ich dem Rittmeister Schmied die obangeführte, an Obrist Lieut*enant* Graf Festetits gerichtete Note, womit er ihm solche zustellen möchte, welches auch geschah.

Zu Ende des Monaths Juny kam *Herr* Obrist Lieut*enant* Graf Festetits zu mir in meinen Quartier, redete mich folgendermassen an : „Nachdeme nun mehro alle ungarischen Regimenter und die Gränizer eine Bittschrift denen Landesständen eingereichet hätten,[5] so müssten wir auch bei der jetzigen Gelegenheit auf etwas denken nicht müssig seyn und etwas denen Landesständen einreichen, und da ich auf mein neu gekauftes Guth Szalk-Sz*ent* Márton[6] abreisen und mich alldort einige Tage aufhalten werde, du aber gute Talente hast um etwas aufzusetzen, also bitte dich, bis zu meiner Rückreise eine Schrift zu verfertigen, welche wir alsdann denen Landesständen einreichen werden."

[1] Vargyasi Daniel Ferenc alezredes. Személyére l. 210. l. 2. jegyz.

[2] Mehádia, Krassó Szörény megyében, Orsovától nem messze az Erdélyi Havasok közt fekszik. Ekkor török kézen volt. 1789-ben a Hadik András és Clairfait-vezette osztrák balszárny sikertelen csatát vívott itt a muzulmán hadakkal.

[3] Szemendria (Smederevo) a Duna jobb partján Szerbiában, Belgrádtól keletre.

[4] Amikor ez történt, a Graeven-ezred egy különítményét, Festetich parancsnoksága alatt Pestre vezényelték, országgyűlési karhatalomnak. (L. 209. l.)

[5] L. 208. l.

[6] Pest megyében, Kunszentmárton mellett.

Ich gab ihm hierauf keine bejahende Antwort, und sagte nur, ich werde es sehen, wenn es möglich seyn wird, und der Graf Festetits reisete ab.

Als dieser Auftritt vorüber war, kamen den folgenden, oder zweyten Tag darauf (des Tages kann ich mich nicht mehr besinnen) drey durch fremde Anstiftung geleitete Officiers, nämlich Tsitsman, Szily und Vincze[1] zu mir, reden mich des nämlichen Gegenstandes wegen an, gab ihnen aber zur Antwort, dass ich die Bittschrift nicht machen werde, und wenn sie ja eine wollen machen lassen, so möchten sie solche durch einen geschickten Menschen verfassen lassen, mir zur Einsicht mittheilen, und sodann dem Obrist Lieut*enant* ordnungsmässig übergeben, weilen derselbe ohne diess mir von dieser Sache schon gesprochen, und ohne sein Vorwissen gar nicht geschehen könne.

Sie brachten hernach die Schrift samt den Verfasser zu mir, sie gefiel mir gar nicht, und sagte ihnen, diese Schrift müsste ganz anders verfertiget werden, und wenn solche fertig ist, mir zur Einsicht wiederum hergegeben, und so dann müsste es erst dem *Herrn* Obrist Lieut*enant* auf vorbesagte Art übergeben werden. Sie thaten aber dieses nicht, zeigten dieselbe mir nicht mehr, kamen nicht zu mir, sondern meldeten sich beym *Herrn* Obrist-Wachtmeister Skaricza,[2] welcher ihnen, nach Empfang der Schrift, gesagt haben soll: „Nun rathe ich ihnen also, meine Herrn, von jezt an beständig und fest mit denen Landesständen zu halten," und reichten die zwey Officiers Tsitsman und Vincze die Bittschrift denen Landesständen ein, so wie in meiner Aussage zu Belgrad und Wienn zu sehen ist,[3] ohne dass ich gewusst habe, dass sie solche denen Landesständen eingereicht hatten. Die vorerwähnten Wörter des Obristwachtmeisters Skaritza wurden in Wienn bei der Untersuchung von denen zwey Officieren bestättiget, wurde aber so, wie mir die Officiers sagten, nicht in ihre Aussage eingetragen. Kaum hatte *Herr* Obristwachtmeister Skaritza diese Bittschrift erhalten, so reisete derselbe mit solcher nach Wienn ab. Was er auserdem denen genannten Ober und Unter Lieutenant Vincze und Szili für Versicherungen, Beförderungen glauben machte, wenn sie mit denen Landesständen fest und unzertrennlich halten werden, können die zwey lebenden Zeugen am besten erzählen, sie werden hersagen können, dass er seiner Aussage nach in der Pressburger General Congregation einen Eid abgelegt, kraft dessen er sein Leben und Blut für das Vatterland aufzuopfern sich verbunden hätte.

Während also dieses sich zugetragen hatte und *Herr* Obrist Lieut*enant* Graf Festetits sich noch auf sein Guth befand, verbreitete sich das Gerücht, dass vorbesagter *Herr* Obrist Lieut*enant* sowohl dem Monarchen, als auch dem hochlöb*lichen* Hof-Kriegs-Rath das Einladungs Schreiben der Comitater, welches diese sämmtlichen ungarischen Regimentern zugeschickt hatten, und welche *Herr* Obrist Lieut*enant* Daniel beantwortete, angezeiget, und der erste dieserwegen ein Belobungs-Decret, lezterer aber ein Verweis-Schreiben vom hochlöb*lichen* Hof-Kriegs-Rath im Nahmen des Monarchen erhalten hatten.

Der Obrist-Lieut*enant* Graf Festetics kam in dessen von seinem Guth zurück, und musste aller Orten hören, dass man ihn als einen Denuncianten

[1] Tsitsmán István és Vincze János főhadnagy (l. 209. l. 4. és 5. jegyz.), továbbá Szily Ádám hadnagy.

[2] Skaricza őrnagyra l. 209. l. 2. jegyz.

[3] Nem ismerjük.

beym Landesständen hielte, auch der commandirende General[1] liess von ihm eine Verantwortung abfordern, warum dass die vorbenannten Officiere die Bittschrift denen Landesständen eingereicht hätten, und es ist vom Herrn Obrist Lieut*enant* Graf Festetits, dass ich erstmahl erfuhr, dass diese Officiere ihre durch einen Advocaten aufgesezte, und mir nicht gewiesene Instanz denen Landesständen eingereichet hatten, dass er die Exemplarien davon schon confisciret, auch die anderen von denen Landesständen zurück forderte, welche aber nur mit dem Beding zurück gegeben worden, dass nachdeme diese Sache in das Protocoll schon eingetragen wäre, sie auch in ihren wesentlichen Innhalt nicht umgeändert, nur die Schreibart und einige Ausdrücke dürften modificiret werden. — Nahm mich bei dieser Gelegenheit mit sich in seinen Quartier, zeigte mir die Briefe der Comitater, die Antwort des Obrist Lieutenant Daniel, auch das Bevollmächtigungs Schreiben des vorbenannten Obrist-Lieutenant, wo derselbe ihn bevollmächtiget, mit denen Landesständen gemeinschaftlich für das Wohl und Beste des Regiments zu sorgen ; sagte zu mir, er wolle schon eine Verantwortung fertig machen, die er mir hernach weisen wird, ich möchte aber unterdessen eine andere ungarische Bittschrift aufzusezen, und gab mir selber von der ohne mein Wissen eingereichten ersten Instanz ein Exemplar mit.

Herr Obrist Lieut*enant* Graf Festetics brachte mir auch bald hernach die Schrift, die er eigenhändig geschrieben, und im Kurzen, wenn ich mich noch darauf gut erinnere, folgendes enthielt :

1. Dass die obangeführte Instanz ohne sein Wissen, und in seiner Abwesenheit, jedoch mit Bewusstseyn des Major Skaritza sey eingereichet worden.
2. Dass er die Exemplarien davon confiscirt hätte, auch von dem Präsidenten der Stände solche zurück gefordert, aber nur auf schon oben bemerkte Art ihm herausgegeben worden.
3. Dass der Präsident der 2-ten Tafel, weilen die vorige Instanz modificirt wurde, eine individuelle Unterfertigung forderte, und da die Stände in diesen Punkten einstimmig waren, so konnte er wider ihren Willen nicht handeln.[2]
4. Dass diese Officiere zwar sich übereilt, jedoch lang gediente und gut conduisirte Officirs wären.
5. Er könne diese Officiers nicht mit Arest belegen, weilen er Tumult und Gewalt zu befürchten hätte, er führte noch einige Entschuldigungen für die Officiers an, worunter war auch
6. Dass weilen die übrigen Regimenter schon ihre Bittschriften eingelegt hatten, so wollten sie auch bei dieser Gelegenheit von der Gnade des Monarchen, durch die Verwendung der Landesstände, einen Vortheil ziehen, massen ihnen viell Unrecht wiederfahren wäre.

Die übrigen angeführten Punkten kann ich mich nicht ganze erinnern.

Nachdeme er mir diese Verantwortung vorgelesen hatte, befragte mich, ob ich schon die andere Bittschrift verfertiget habe ; da ich ihm aber sagte, ich hätte noch keine verfertigt, so sagte zu mir, er wolle dann eine verfertigten, mir zur Übersicht mittheilen, und dem commandirenden Generalen[28] sammt der Verantwortung zur Übersicht einreichen. Er brachte dann die neue ungarische Bittschrift zu mir zur Übersicht, — die Handschrift war seine bei ihm

[1] Ti. Barco tábornagy, a magyarországi katonai főparancsnok.
[2] Vö. 211. l.

damahlen im Dienst stehenden Beamten oder ungarischen Secretairs, Dienes genannten, ich änderte bloss einige Sprachfehler ; damit gieng er ab, brachte aber wiederum eben durch vorbemeldten Beamten die reine abgeschriebene Bittschrift zu mir, sagend : Er habe nunmehro seine Verantwortung dem commandirenden Generalen eingereichet, und auch die ungarische Bittschrift ihm gezeiget, er habe solche für billig gefunden, dahero können wir solche auch ohne Bedenken unterfertigen, er wolle übrigens auch in den Augen der Landesstände für einen Denuncianten und schlechten Patrioten nicht gehalten werden, — womit unterzeichnetes er solche am ersten ; sodann sagte zu mir, da ich noch nicht förmlich zu denen hier bequartirten Divisionen transferirt bin, er auch das Vollmachts-Schreiben von Daniel hätte, ausserdem er dermalen der Regiments Commendant wäre, so möchte ich die Bittschrift im Nahmen der dreyen Divisionen welche in Servien liegen, unterzeichnen, welches ich auch auf seine vorbesagte Versicherung, nämlich dass er die Instanz dem commandirenden Generalen gezeiget hätte, gethan und unterfertigt habe.[1]

Er trug die mehrberührte Bittschrift zu allen ungarischen Officieren zur Unterschrift zu, und wurde solche vom Rittmeister Schmied, Archi, Ruzsovits, Koronthály, durch die Ober und Unter Lieut*enant* Tsitsmán, Szili, Vincze, Graf Pejacsevits, Borsitzki, Nagy, Noszák, Ladányi, Lipszki, Guozdentsevits, Vidos und allen den inngebohrnen Ungarn, dem Grafen Pálfy ausgenommen, der damals mit Urlaub abgereiset war, unterschrieben.[2] Als diese Original-Bittschrift von allen Officieren unterzeichnet worden war, so liess er davon noch zwey Copien für die zweyen Präsidenten der Stände in Abschrift nehmen, welche von ihm selbst, dann durch mich, dem Rittmeister Archi, Ober Lieut*enant* Tsitsmán und Vincze unterzeichnet, und auf seinen Befehl durch die zwey Ober Lieut*enant* Tsitsmán und Vincze denen zwey Stände Präsidenten[3] eingereichet worden. Es kommet hiebey zu bemerken, dass als diese Bittschrift eingereichet worden, die anderen Regimenter schon die ihrigen an verschiedene Deputirte eingereichet hatten. S. Exc. der Personal forderte ein individuelle Unterschrift zu der eingereichten Bittschrift, und bey Einreichung derselben sagte dazu folgende merkwürdige Worte : „Itzt sehe ich meine Herrn, dass Sie sich nicht fürchten, und dass Sie in ihrer Bittschrift gegründete Klage führen müssen." S. Exc. der Graf Judex Curiae aber liess selben ins Protocoll tragen. Die Officiers Tsitsman und Vincze, welche die Bittschrift eingereicht hatten, werden dieses am allerbesten bestättigen können.

[1] Laczkovics rosszul emlékezett : a folyamodványnak az országgyűléshez benyújtott példányát ugyanis nem ő írta alá a Szerbiában állomásozók nevében (L. 213. l.)

[2] A felsoroltak legtöbbjéről semmi adattal nem rendelkezünk. Pejacsevich Antal gr. (1772—1802) ezredes, aki a török háborúban tanúsított vitézségéért a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét kapta. (Életrajzi adatai : Hirtenfeld, *i. m.* I. 306. l.) — Lipszky János (1766—1826) főhadnagy, a későbbi híres kartográfus, a *Tabula generalis regni Hungariae* (1804—1806) szerzője. (Életrajz adatai : *Szinnyei*, VII. 1269—70. h.) — Gvozdenchevich András (1761—1836), horvát nemesi család sarja, főhadnagy a Graeven-ezredben. Korábban a nemesi testőrségnél volt Bécsben. (Életrajzi adatai : Hellebronth Kálmán, *A magyar testőrségek névkönyve*. 1760—1798. Bp. 1939. 167. l. és Krudy Ferenc—K. László József, *Báróczy Sándor feljegyzései a magyar nemesi testőrség életéből*. Bp. 1936. 67. l.) — Pálffy Lipót gr. (1764—1825), a későbbi tábornok, ebben az időben a Graeven-, ezredben kapitány. (Életrajzi adatai : Hellebronth, *i. m.* 281. l.)

[3] Ti. Zichy Károly gr. országbíró, a Felső Tábla és Ürményi József személynök, az Alsó Tábla elnöke.

Den 18-ten July voriges Jahres[1] liess mich *Herr* Obrist Lieut*enant* Graf Festetits zu sich rufen, und sagte, er habe vom commandirenden Generalen Befehl erhalten mich, aus ihm unbekannten Ursachen, aretiren zu lassen und nacher Belgrad abzuschicken, er wolle es aber nicht thun ; gab mir verschiedene mehrere Anschläge, war bestürzt, verwirrt, wusste nicht was er sprach, gab mir Vorschläge zu denen Landesständen zu gehen und zu lezt sagte mir, ich möchte aufs Land verreisen und mich krank melden.

Da ich aber aus seinen Reden schon einige Muthmassungen von denen durch ihm angesponnenen Räncke schöpfte, mich keines Verbrechens schuldig wusste und eine Vorwurfs freye Seele hatte, gab ich ihm trocken zur Antwort, dass ich weder aufs Land gehen, noch mich kranck machen wolle, auch die Landesstände nicht besuchen wolle, sondern eine Schrift an das General Commando machen werde, welche er einzureichen die Güte haben möchte, und übergab im die Schrift sub Litt*era* L.[2]

Ich erhielt abermal durch ihn einen Befehl vom hochlöbl*ichen* General-Commando nacher Belgrad mich zu verfügen, nach welchem ich den Obrist Lieut*enant* Graf Festetits bat um Urlaub, auf einige Tage zu meinen Vater reisen zu dürfen, welchen ich auch erhielt, kam zurück, meldete mich beim commandierenden Generale und bestimmte zugleich den Tag meiner Abreise. S. Exc. der Commandirende General sagte mir inzwischen, dass ihm *Herr* Obrist Lieut*enant* Graf Festetits gar keine Schrift von mir gezeigt, noch Meldung von einer derley Schrift gemacht hatte, erhielt auch bald darauf folgenden Befelhl sub Litt*era* M.[3]

Ich hielt mich durch diesen Befehl affrontirt, und dieser so illegale Fürgang war für mich so empfindlich, dass ich mich zur Reise alsogleich fertig machte, und eine Meldung dem Herrn Obristwachtm*eister* v. Skaritza, weilen der Herr Obrist Lieut*enant* schon nacher Wienn abgereiset war, folgenden Inhalts hinterliess : „Dass ich zwar dem mir ertheilten Befehle gehorche und von hier wegreise, aber auch des mir geschehenen Affronts wegen, wo ich mich keines Verbrechens schuldig weiss, nicht länger dienen wolle, auch mit mir nur einige unentbehrlich nothwendige Sachen mitnehme."

Als ich in Belgrad eingetroffen, und mich bei Sr. Exc. Vallis dem commandirenden Generalen meldete, sagte derselbe zu mir, er habe einen hofkriegs-räthlichen Befehl, mich inquiriren zu lassen, erhalten, und liess mir in der untern Festung, in einen finstern Loche Quartier einräumen, gab mir einen Corporallen zur Ordonanz, welche sich wechselweise ablöseten, und erhielt den Befehl, mit keinen Ungarn zu sprechen, noch ein solchen zu schreiben ; übrigens könnte ich in der Festung aller Orten herumgehen.

Ich wollte meinem Bruder nacher Pest schreiben[4] und schickte den Brief den commandirenden Generaln zur Übersicht zu; machte ihm[5] Meldung von dem, was mit mir vorgieng, und wesshalben auch inquiriret werde. Der Herr commandirende General befahl die Ursache meiner Untersuchung auszustreichen, auch sezte hinzu, dass ich in keinem Areste wäre, hätte nur einen

[1] Ez a megjegyzés nyilvánvalóvá teszi, hogy a Rechtfertigungsschreiben 1791-ben íródott.

[2] Nem ismerjük.

[3] Ez sem ismerjük.

[4] Laczkovics mindkét bátyja (a Temes megyei és a Pest megyei alispán) is az országgyűlésen volt.

[5] Ti. bátyjának.

Ordonanz Corporalen um mich herum, mithin hätte ich keinen förmlichen, sondern nur einen politischen Arest ; und da ich die Wahrheit nicht schreiben durfte, zerriss ich den ganzen Brief, und schrieb nicht einen Buchstaben mehr, mich bloss auf meine Unschuld stüzend.

Den 12-ten August erhielt ich den Befehl nach Wienn abzureisen, kein Gewehr, den Säbel ausgenommen, durfte ich mit mir nehmen, auch von Wäschen nur so viell, als es auf eine kurze Zeit nothwendig ist.

Den 13-ten August reisete ich nach Wienn in Begleitung eines Officiers ab, wurde durch einen *Herrn* Auditor im Gegenwart eines *Herrn* Generaln (in der Forme eines geheimen, aber nicht regulamentalen und gerichtlichen Untersuchung) inquirirt, bestättigte meine in Belgrad gemachten Aussaagen, beiläufig so, wie der Innhalt dieser Schrift sie hier zeiget.

Den 24-ten September liess Herr commandirende General Baron Gemmingen[1] mich rufen, und sagte mündlich, ohne mir etwas schriftliches gezeiget zu haben, folgende Wörter :

„S. M. haben aus a. h. Gnade beschlossen von ferneren Untersuchungen zu praescindiren, Sie werden ohne Straf entlassen, jedoch Sie werden nach Mantua zu Garnisons Regiment transferiret und binnen 3 Tagen müssen sie von hier wegreisen, und sich nach ihren Bestimmungs Ort verfügen."

Die in diese Wörter eingeflösste und sich wiedersprechenden Ausdrücke waren mir zu auffallend, um selben ganzen Glauben beimessen zu können. Ich machte Gegen Vorstellungen, bat zu einem andern Regiment übersezt zu werden, bat um einen Urlaub um meine Equipage verkaufen zu können abgehen zu dürfen. Es wurde mir aber nichts gestattet, der gemachte Schluss blieb unveränderlich.

Es hatte mir der commandirende General noch einige Wörter gesagt, in welchen ich gewisse Verwirrungen fand, welche mich auf den Gedanken brachten, als hätte sie der Monarch nicht gesagt. Ich stellte meine Verdienste vor, erhielt aber zur Antwort : „Die einzige Unterschrift in der Instanz hat alle ihre übrigen Verdienste überwogen." Aus diesem ersah ich nun die politischen Absichten und Ursachen dieses Verfahrens. Er bedauerte mich, — ich schwieg, — S. M. waren schon abgereiset,[2] alle Weege und Mittel zu Monarchen zu gehen wurden mir verschlossen, — reichte meine Quittirung ein, — dictirte dem Adjutanten des *Herrn* Generaln einige Ursachen meiner Quittirung, — der Revers wurde abgefordert, in welchen ich reversieren muss,

1. Dass ich auf das a. h. Aerarium Verzicht mache, 2. wider das Haus Oesterreich keine Waffen ergreifen, und auch keine frembde Puissanzen dienen werde. Hierüber erhielt ich vom hochlöblichen Hof-Kriegs-Rath einen Befehl, dass ich so lange in Wienn zu verbleiben habe, bis die Abrechnung und Abfertigung vom Regiment dahin eingesendet werde.

Ich machte hierüber eine Gegenvorstellung, und erhielt die Antwort sub Litt*era* N,[3] reisete von Wien nach Pest zurück, und bin den 20-ten October aus dem Militair Dienste getretten.

Die kurze Wiederholung des Innhalts der Geschichte, nebst des daraus zu ziehenden Erfolgs ist folgende

[1] Gemmingen Siegmund br. (1724—1806) táborszernagy, a török háborúban a Belgrád ostromára rendelt hadak parancsnoka volt. (Életrajzi adatai : Hirtenfeld, *i. m.* I. 105—106. l.)

[2] A frankfurti császári koronázásra, mely 1790. szept. utolsó napján ment végbe.

[3] Nem ismerjük.

1° Dass *Herr* Obrist Lieut*enant* Graf v. Festetits aus zweyen im Eingange dieses Schreibens angeführten Ursachen, die über mich zu gelegener Zeit auszuübende Rache in seinem Busen genähret habe.

2° Diesen nehmlichen Hass wollte er auch auf den Obrist Lieut*enant* Daniel, als er vernommen hatte, dass er durch ihm praeteriret werden sollte, fallen lassen, und glaubte diese Gelegenheit dazu am nüzlichsten brauchen zu können, indem derselbe, wie ich es erst nach meiner Rückreise von Wienn erfuhr, vor dem Landtag nach Belgrad zu ihm gegangen, und demselben den Auftrag gab, dass er ihm alle Schriften, welche die Komitater denen Regimentern zuschicken werden, nebst seinen Antworten nach Pest schicken solle, indem er mit einigen Aufträgen von Seithen des Monarchen beym Landtag zu Pest verbleiben müsste, und das Regiments Commando nicht übernehmen könnte. Aus diesem folget, dass Obrist Lieut*enant* Graf Festetits schon in Voraus wusste, dass einige Comitater an die Regimenter schreiben werden, und überliess dem *Herrn* Obrist Lieut*enant* Daniel die freye Hand solche zu beantworten, um Gelegenheit zu haben, ihn durch diese Schriften stürzen zu können. — Bei dieser Gelegenheit hatte Graf Festetits von Sr. Exc. dem Feldmarchal Vallis ebenfalls erfahren, dass ich das Schreiben sub Littera I. dem hochlöb*lichen* Hof-Kriegs-Rath zugeschickt hatte, mithin eine dritte Ursache seine Rache wider mich auszuüben.

3° Ersichtlich ist es aus denen Documenten sub G. H. I., die anderen zu geschweigen, welche der Kürze wegen hier nicht anführen kann, dass nichts als unerschöpfliche Intriguen durch ihn von jeher angesponnen worden.

4° Fühlbar ist es, dass *Herr* General Otto, sammt andern Staabs Officieren ebener massen, an der Zerrüttung des Regiments Ursache gewesen, und obwohlen unter seiner Commando der Dienst beförderet wurde, doch der Saamen der Uneinigkeit, Partheylichkeit, Missvergnügens auch unter seiner Verwaltung ausgestreuet worden ist.

5° Kennbahr ist es, dass nachdem ich die unerlaubten Proceduren nicht länger aushalten konnte, alle diese Factionen, Intriguen, Caballen schon den 2-ten Jänner 1790 dem hochlöb*lichen* Hof-Kriegs-Rath angezeigt habe, und keine Remeder erfolget ist.

6° Dass unsere Beschwerden selbst dem glorreichen Andenkens Monarchen vorgelegt aber darüber keine Erledigung erfolget ist.

7° Sichtbar ist es, dass die Komitater am ersten denen Regimentern ihr Einladungs Schreiben zugeschickt, und *Herr* Obrist Lieut*enant* Graf Festetits hievon die vorläuffige Wissenschaft hatte.

8° Dass Obrist Lieut*enant* Daniel diese Briefe beantwortete ; die Ober Lieut*enant* Tsitsman und Vincze, ohne mein Vorwissen und Einsicht die erste Instanz denen Landes-Ständen eingereichet hatten, und dass Herr Obristwacht*meister* v. Skaritza, statt ihnen dieserwegen einen Verweiss zu geben, solchen angerathen hatte, mit denen Landes-Ständen festzuhalten.

9° Dass der Obrist Lieut*enant* Graf Festetits meine und Obrist Lieut*enant* Daniel seine Ehrlichkeit und Leichtgläubigkeit gemissbrauchet, und dazu den geheiligten Nahmen der Majestät und des commandirenden Generalen gebrauchte.

10° Dass er mir den Vorschlag zur Verfassung der zweyten Instanz gegeben, ich solche weder gemacht, noch erfunden, und keinen Anschlag dazu gab, meine Meldung nebst anderen Schriften unterdrückte, die Bitt-

schrift durch seinen Beamten oder Secretairs verfertigen liess, und in allen Stücken mich und alle andere arglisting hintergangen hatte.

11° Dass ungeachtet ich ganz klar in meiner Aussage sagte, dass die original Schrift von allen ungarischen Officieren unterfertiget worden wäre, doch auf die Vorweisung dieser Schrift, die wie er sagte zu seiner Sicherheit aufbehalten wollte, die Untersuchungs Commission darauf nicht gedrungen hat, wenigstens ist uns dieselbe nicht vorgezeigt worden. — Dass diese Instanz alle Officiers freywillig und ungezwungen aufs Vortragen des Grafen Festetits unterzeichneten und sich erst damahls wechselseitig Attestata, als hätte sie der Graf Festetits dazu gezwungen ausfertigen, als der *Herr* Obrist Lieut*enant* Graf Festetits nach Wienn, ich aber nacher Belgrad abgereiset sind.

12° Dass Obrist Lieut*enant* Graf Festetits die ganze Geschichte nur aus der Absicht erdichtete, womit er die Obristen-Stelle, durch den Sturz des Obrist Lieut*enant* Daniel erhalten, von sich den Nahmen des Denuncianten abwaschen, zugleicher Zeit den Monarchen und die löbl*ichen* Landesstände und zulezt alle zugleich hintergehen könne.

13° Dass ich durch eine politische und nicht legale Procedur behandelt, meine Verdienste unbelohnt, und unschuldig meinem Dienste, nachdem ich solche mit Ruhm und Lob getreu verwaltete, sowie es die Conduit-Listen, die Anlaage sub Litt*era* 0[1] zeigen, und dabei zum Besten des Dienstes mein Leben und Vermögen aufopferte, auf eine gezwungene Art entsagen müsste.

Die Gründe welche mich zu Unterzeichnung der Bittschrift bewogen hatten, sind folgende :

1° Weilen Graf Festetits mir das Vollmachts Schreiben des Obrist Lieut*enant* Daniels nebst anderen Schreiben vorzeigte, und

2° mich auf Ehre und Officiers-Parole versicherte, er habe solche dem commandirenden Generalen mitgetheilet, und dieselbe durch ihn für billig gefunden worden wäre, auch in seiner deutschen Verantwortung schon im voraus durch das hiesige General Commando dem hochlöbl*ichen* Hof-Kriegs-Rath Meldung machte, dass er solche denen Landesständen, wie anderweit gesagt worden einreichen wolle, fölglich auf keine Art wider die Subordination gehandelt.

3° Ich fand nicht das geringste, was dem Monarchen beleidigen und dem Staat gefährlich seyn konnte, weilen

a) selbst der glorreichen Andenkens Monarch die meisten ungarischen Truppen schon ins Land zog, und

b) weilen er selbst wollte, dass die Officiere die National Sprache reden, der abgelebte Innhaber[2] aber, durch wiederholte Befehle, niemand befördern lassen wollte, der der Nationalsprache nicht kündig wäre.

4° Ich fand nichts, was meinen Pflichten nicht anpassend wäre, denn ich gehorchte nur dem vom Obrist Lieut*enant* Graf Festetits und seiner Aussage nach vom commandirenden Generaln bewilligten mir vorgelegten Auftrag, auch war diese Sache gar nicht geheim, sondern öffentlich, und vermöge der Aussage des Grafen Festetits, mit Einwilligung des *Herrn* commandirenden Generalen behandelt worden.

5° Entdeckte nichts, was wider mein Jurament seyn könnte ; denn durch Einreichung einer unschuldigen Bittschrift konnte ich unmöglich einer

[1] Ezt sem ismerjük.
[2] Az 1790-ben meghalt Graeven Márton.

Untreue oder Meineides beschuldiget werden. — Ausserdem ich hatte noch damals das neue Jurament nicht abgelegt, und man hatte mich auch gar nicht befragt, ob ich den Eid aufs neue mit anderen Truppen abgelegt hatte.

6° Nichts wider die Kriegs Artikeln, weilen diese nicht verbieten, dass eine Bittschrift denen Landesständen einzureichen untersagt wäre. — Folglich auch aus obangeführten Gründe auf keine Art wider die Subordination gehandelt.

7° Aus Beylaagen und Beschwerden ersichtlich ist es, dass ich zu sehr gedrückt, gekränket, meine Verdienste nicht erkannt, und Minder-Verdiente über die Maass belohnet worden sind.

8° Es ist nichts in der Bittschrift angeführt, was nicht wie Sonnenklare Warheit bestättiget werden könnte, und gar keine Spur welche eine Meüterey, Meineyd, Unanständigkeit zeigen könnte, und dass die *Herrn* Staabs Officiere allein daran Schuld sind, dass einige Klagen gemacht worden sind.

Die Ursachen meiner eingereichten Quittirung sind nachstehende

1° Da ich weder vorschriftmässig verhöret, noch gänzlich Arestant, aber auch nicht ganz frey war, indem ich stets einen Officier um mich hatte, auch keine förmliche Sentenz mir vorgelesen oder schriftlich mitgetheilet worden ist, und die Ausdrücke des commandierenden Generals mir ganz zweydeütig vorkamen, so konnte ich mir destoweniger glaublich machen, dass der Monarchen Wille wäre, da allerhöchstderselbe damals nach Frankfurt schon abgereiset war, und weilen

a) die Entlassung ohne Strafe und doch zu Garnisons Regiment transferiert zu werden, binnen drei Tagen von Wienn, ohne zu meiner Equipage abgehen zu dürfen, wegzureisen, schienen mir der a. h. Gnade des Monarchen nicht angemessen zu seyn, da mir betraut ist, dass ein Monarche, dem die Gnade eigen ist, nicht zum Schaden, sondern zum Nutzen dessen, der eine Gnade verdienet, selbe auszutheilen pfleget.

b) Dass es ein hof-kriegs-räthliches Urtheil seyn sollte, konnte mir ebenermassen nicht vorstellen, massen der hochlöb*liche* Hof-Kriegs-Rath seine Schlüsse förmlich, gerichtlich, durch öffentliche Vorlesung der Sentenz pflegt bekannt zu machen, welches hier nicht geschehen war.

2° Aus anderweit angeführten Umständen, und aus dem mir zu Belgrad ertheilten Befehl, nämlich dass ich nichts als einige Wäsche mit mir nehmen solle, sah ich ein, dass die Sache schon dahin abziele, womit ich quittiren solle.

3° Ich stellte dem commandierenden Generalen Baron Gemmingen vor, dass ich keine Wäsche, einzigen Uniform, einen Mantel, keinen Bediensten, und zu wenig Geld bei mir habe, um dass ich in der Herbstzeit durch ein schon mit Schnee bedecktes Land reisen könnte ; auch wäre ich nicht zum Garnisons Dienst, sondern zum Dienst im Felde vor dem Feind gebohren, abgerichtet, abgehärtet, der nächste zur Majors Stelle wäre, und mit gesundem Leibe, vortheilhaftestem Alter, gesammelten Verdiensten, nöthigen Militair Kenntnissen und statistischen Einsichten in Garnison lebendig ohne äusserste Schande nicht begraben lassen könnte. Aber alle meine Vorstellungen waren vergebens. Ich sahe daher vollkommen ein, dass von mir bloss meine Quittirung gefordert werde, weil mann auf alle diese Vorstellungen billige Rücksicht hätte nehmen müssen.

4° Ich konnte diesen Dienst nicht annehmen, weilen des commandierenden Generalen Aussage nach, der Monarch mich ohne Strafe entliess, und

diese Übersezung wäre für mich eine Strafe gewessen. und ich war keines Verbrechens überwiesen, überzeugt, auch mich keines schuldig wüsste, ebenso wenig als ich es jezt bin ; durch Annehmung dieser Übersetzung aber hätte ich mich ja selbst für strafbahr erkläret.

5° Um also weder den Monarchen, noch den hochlöb*lichen* Hof-Kriegs-Rath zu beleidigen, ergrief ich das einzige mir übrig gebliebene Mittel, mich durch die Quittierung meiner Charge zu verunglücken, in der Hofnung, dass einst Zeit und Umstände kommen werden, wo ich die ganze Geschichte in ihrem wahren Lichte. dem Monarchen vortragen werden dürfte ; und allen denen die da gesagt haben, ich hätte bloss darum quittirt, weilen ich zu einem deutschen Regiment übersezt worden bin, zu beweissen, dass auch dieses nicht wahr wäre, indem es aus meiner an hochlöb*lichen* Hof-Kriegs-Rath den 2-ten Jänner vorigen Jahres erlassenen Beschwerde um meine Transferirung zu was immer für einem Regiment gebeten habe.

Zum Beschluss habe ich noch anzuführen, dass ich weder vor, noch während dem Landtag, auch nach desselben Endigung eine Conferenz, Geheimnisse, Correspondenzen, oder geheimschaftliche Sachen mit denen Landesständen hatte ; ich hatte dessen Mitglieder nicht einmahl besucht ; auch wusste nicht was während meiner Abwesenheit von Pest, bis meine Rückreise von Wienn beim Landtag geschehen, und mit Erstaunen lesen musste, als S. Exc. der hiesige commandirende General, der zu ihm, in Betreff der eingereichten Bittschrift, zugesandten Deputation zur Antwort gab : er versichere die Landesstände, dass *Herr* Obrist Lieu*tenant* Graf Festetits und ich nicht wegen der eingereichten Bittschrift, sondern ganz anderen Vorfällen wegen wären nach Wienn berufen worden, wodoch was mich betrift, nicht ein Wort von was anderem als von der Entstehung der Bittschrift die Untersuchung war. Dieses bestärkte mich im Gedanken, dass S. Exc. der commandierende General, sowohl die Landesstände als den Monarchen getäuscht hatte ; die ersteren, weilen derselbe ihnen was ganz anders hinsagte, als in der That war, dem Monarchen aber, vermuthlich auf anderen Unschuldigen ihren Untergang sich selbst Verdienste zu bauen, hatte unsere Sache und uns persöhnlich so geschildert, als wenn diese Geschichte von einer förmlichen Revolution der Vorbothe wäre, wodoch selbe öffentlich und nicht geheim, denn der Aussage des Grafen Festetits noch mit Benehmigung des comandierenden Generalen und erst damals geschah, als schon andere ungarische Regimenter, denen doch dieserwegen nichts geschehen ist, eine derlei eingereichet hatten, welches auch in der vom Grafen Festetitsischen Bittschrift als ein Motif angeführet worden ist, uns aber so verschwärzt, als wären wir Aufrührer, Aufwiegler, welche auf den ersten Wink bereit gewesen wären eine ganze Monarchie umzustürzen, wo wir nicht ein Wort mit denen Landesständen gemeinschaftlich hatten. Briefe wurden erbrochen, auf der Post aufgehoben (welche aber gar nichts von allen den, was mann vermuthete, in sich hielten, folglich Beweise unserer Unschuld sind), und wir auf eine so unbillige und ungerechte Schilderung wurden gezwungen, unserm Glück, Ehre und Vermögen entsagen.

b.)

1791 november 14, Pest

Laczkovics János levele Szily Ádámhoz

Már csak az udvarhoz beadott folyamodványára adott választ várja, aztán, ha az uralkodó nem akarja megismerni az igazságot, ő is tudja, mihez tartsa magát. Otto generálisnak mondja meg, vigyázzon mit mond, mert rábizonyítja, ha hazudik. A fejedelemnek aláveti magát, de ilyen kiskirályoknak nem. Már készen van az ügyről írott munkája, jól megírta. Ha Bécsben valami különös könyvet lát, küldje meg neki.

Sk. eredeti : O. L. M. Kanc. eln. 89/1794. sz.

Pest, 14^{a} 9^{bris} 1791.

Mind a két levelit vettem az Úrnak nagy szivességgel, a mi történt, azt úgy is előre meg jövendeltem az Úrnak.[1] Az udvar és a Hadi Tanáts soha sem fogják azt meg engedni,[2] hogy ők vélünk törvínytelenül minden igasság folyamattya ellen bántak, és hogy mink most valósággal bizonyíthattyuk azt, hogy sem a fejedelemnél, sem a Hadi Tanátsnál nékünk igasság nem szolgáltattatódott. Hogy a mi haza népünk úgy is hunczfut gaz emberek, azt már régen mondottam és bizonyítottam, 's holtig meg maradok mellette. De ezeknek úgy sem fogok adós maradni. Meg böstelenittem őket per omnia saecula saeculorum. Még most tsak azt várom, mi felelet jő az írásomra.[3] Tsudálkozom a fejedelemnek a feleletin, midőn azt mondotta, hogy az Ottótul[4] kérjen az Úr recommendatziót, hiszen Otto éppen az, a ki minden egyenetlenség, igasságtalanság, viszsza vonásoknak az oka. Erre az Úr bátran felelhette volna mindég a monarkának, hogy ő az egész kút forrása minden rosznak, a mi a regementnél történt. Azt kétség kivül tudom, hogy maid kérdezik őtet felőlem is, de bizonyos lehet abban is, hogy meg tudom, mit felelt ; és ha leg kevesebb igazságtalanságot szóllott, a többivel egygyütt őtet is nyomtatásban a pelengérre ki tészem, 's azokat is elől hozom, a mirül ő azt sem véli, hogy valaha tuttomra lehettek vólna. Mert én még az ő malerensutióknak [?] el titkolásából való párt fogásait dobra fogom ki üttetni, s éppen jóvá nem hagyom, hogy az Úr hozzája ment, mivel ez egy ollyan ember, kinek leg nagyobb mestersége tsak abban áll, miként alattomban koholtt caballik[5] által magának azon roszbúl, mellyet ő maga okozott, érdemet tsinálhasson éppen abbúl, a mi a monarchiának, fejedelemnek ártalmára, és tsak az ollyan nyál pökedelmeket fel szopogató embereknek hasznára szolgált ; azon kivül is a magyarnak ellensége vala és tsak azokat mozdította elől, kik az ő szavain, nem pedig a törvíny, igasság, emberiség és fejedelemnek szavaira mozdultanak.

Én a magam kérésit fel tettem, úgy a mint illett, ha a fejedelem az igasságot meg ösmérni nem akarja, és tsak hizelkedő gaz embereknek kíván szavára

[1] Nyilván Szily rehabilitálásra irányuló próbálkozásaira utal.
[2] Régies kifejezés, értelme : elismerni.
[3] 1791. aug. 27-i, az uralkodóhoz beadott folyamodványát érti.
[4] Otto Rudolf generális.
[5] Nyilván a német „Kabale," ármány szóból formálva.

meg indúlni, arrúl nem tehetek. Én az igasságot elejbe terjesztettem, vétesse fel ujjra a dolgot, a mint hogy ezt nékie, mint az igasság szolgáltatása kutfejének tselekedni kellene, akkor meg fogja látni, ki a hunczfut, ki az igaz ember. — Ha penig ezt nem tselekszi, akkor nem jár azon az úton, amellyen nékie mint mónarkának járni kelletik, — 's akkor azután én is regis ad exemplum, arra járok, a merre teczczik. — Igasságtalanság az, hogy tsak a hír hordóknak és kímeknek halgattatódgyanak meg szavai. Törvíny, igasság 's meg halgatás szerint kell az embert ítélni. — A monarka, meg halgatván egy részt, nem tudgya, a másik mit hagyhat elől, és tsak azt tapasztaltam, hogy soha panaszok nem vólnának, ha az elől járók az ő kötelességeinek s törvínyeknek határain kivül nem járnának. — Mert vagy vagyon törvíny vagy nincs, ha vagyon, senki azokat által nem hághattya, ha nints, ki kell dobolni, hogy nints, és úgy az ember fogja tudni, mihez alkalmaztassa magát. — Ha Otto generalis nyomtatásban maga örökös gyalázattyát olvasni nem akarja, meg mondhattya az Úr nékie, hogy az igasságnál egyebet ne szóllyon, de ha ezen kívül leg kevesebbet szól, úgy le lészen írva, hogy méglen a világ lesz, szennyes híre örökössen fen marad. A fejedelem magában jó, de az illyen alatta valóknak bestelen despotizáló vágyodások rontanak mindent meg a leg jobb fejedelemnek uralkodása alatt és ha a fejedelem őket meg halgattya, szükség bennünket is meg halgasson, ha penig bennünket meg nem halgat, tudom, mi tévőnek kelletik lennem. — Én a fejedelemnek egyedül és az ő törvínnyeinek, nem penig az ő alatta való gyalázatossan tirannuskodni vágyódó személlyek dölfösködő akarattya és kénykedvinek kivánok engedelmeskedni. Eztet az Úr bátran mind Ottónak, mint a többinek, kik ő hozzá hasonlók, meg mondhattya. — Mink tsak egy fejedelmet és egy törvínyt, de nem az ő alatta önnön kedvek szerint uralkodó fejedelmetskéket, kik gyakorta a szamaraktúl tsak abban külömböznek, hogy rövidebbek fülei, következendőképpen eszei is, akarunk látni, hallani. A fejedelemnek meg teszünk mindent, de hogy a generálisság, stabálisság,[1] dicasterialisok a fejedelem szavát, akarattyát önnön kedvek szerint fatsarják, az meg nem történik. — Én el várom a feleletet, s ebbül fogom ítélni, mi féle módon fogja a fejedelem az igasságot szolgáltatni, addig supersedeálok, de sokáig nem várok, — mert az igasság szolgáltatásnak nagy időre való hallasztása is már előttem nem tsak árnyékos dolog, hanem törvínytelen, 's a természet törvínyeivel ellenkezik. — A mi dolgunk úgy is már tudva vagyon az egész világon, én tsak az igaz festékkel fogom festeni. — Semmit a fejedelemnek rossz néven nem veszek, hanem tsak azt, hogy bennünket törvíny szerint nem ítéltettetett. — Evvel köteles lett vólna, én legalább kegyelemért nem esedeztem, mert semmiben sem vóltam bűnös. — Ha mindazon által az Ottó jóll beszéllene, a mint hogy igasság szerint nékie úgy tenni kellene, még is egy dologban olly véletlen örömet szereznék nékie, a mellyről még álmélkodni sem tudna. — A történetnek egy darabját úgy is már meg olvastam az Úrnak, de most már úgy fel vagyon ékesítve, mint a leg szebb téli szánkozó equipáge.[2] Tsak éppen várom a Hadi Tanátsnak resolutzióját, ha rosz leszsz, én többet semmivel köteles az után nem vagyok ; — a fejedelem ellen semmi rosz benne nintsen, sőt a mutatódik meg benne, hogy tsallyák meg a fejedelmet.

[1] A törzstiszti kart érti.

[2] Laczkovics, ahogy erre többször hivatkozik, hozzákezdett a Graeven-ezred országgyűlési beadványával kapcsolatos események történetének megírásához. Munkája azonban nem jelent meg, talán teljesen el sem készült.

Azon ember, ki gárdánál vóltt, tsak ugyan azok száma között vagyon, a kik kémek.[1] De az én szavaimat halhattya, tselekedetimet penig láthattya az egész világ, 's azért én semmi féle kémtűl, Polizey Knechtűl soha sem félek, sem nem irtózzom, mert az én tselekedetem, szavam mind ollyan, hogy az egész világnak monarkái előtt vélek elől merek állani, — de hogy azon ember rosz szívű [?] ember, a sok hazugságibúl és azon háladatlanságábúl, mellyel hozzám az ő hozzá tett jókért viseltetett, az bizonyos dolog, következendőképpen tsak el utasithattya az Úr őtet magátúl. Kinek atta által az Úr azon levelemet, mellyet keziben attam Bétsben való kimenetelekor; meg nem irta, és a pap mind mai napig meg nem kapta. Azért méltóztasson utánna lenni, hogy vagy meg kaphassa, vagy vissza kérje. — Az utolsó levelit az Úrnak most sem tudom, ki hozta hozzám. — Sok szerencsét kivánván, változhatatlanúl maradok

igaz szívű baráttya
Laczkovics János mp.

Én az Urnak valósággal ujságot nem írhatok, mert tsak tegnap érkeztem Pestre, és én magam részirül a civilis statusban lévő magyar nemes és mágnással még tsak sz . . ni sem indulok, nem hogy még szóba ereszkedgyem vélek, 's tsak azért kivánnék katona lenni, hogy abban a statusban őket vóltok képpen szabadabban le lárvázhatnám. Hát a Demelmayer[2] mit tsinál Bétsben? Ha valami ollyas különös könyv jött vólna ki Bétsbe, akár mi féle nyelven, az angluson kivül, vegye meg az Úr számomra, de ugyan tsak különös légyen.

c.)

1791 november 20, Pest

Laczkovics János levele Szily Ádámhoz

Válaszul levelére részletezi érdemeit, melyek alapján jutalom, nem büntetés illette volna meg. Hogy az uralkodó annyira haragudnék rá, nem hiszi, de ha mégis így van, az ellenségei rágalmainak következménye. De ezekkel nem törődik, nem kell minden fecsegőnek felülni. Attól, hogy elfogják, nem fél: ítélet nélkül ezt még az uralkodó sem teheti, a törvény őt is köti. Hogy dorgálást kap majd, azt sem igen hiszi, mert csak az igazat írta meg.

Sk. eredeti: O. L. M. Kanc. eln. 89/1794. sz.

Pest' 20ª 9bris 1791

Vettem az Úrnak hozzám eresztet utólsó levelit, amellynek el olvasásában nem keveset botránkoztam, s tsudálkoztam azon, miként juthatott az Úrnak esziben engemet arra kérni, hogy szerentséit ne rontsam, midőn én mindég azon vóltam, hogy boldogulhasson. De jól tudom én azt, hogy ez nem magának az Úrnak fejitül, hanem mások meg bolondultt agyvelejekbül ki kortsosodott porontyozat voltt, mellyet azután az Úrnak feje velejében verte, hogy az illyen böstelen büdös velőnek kortsát magánál ápolgassa. — De talán ha a mostani írásomat fel nem küldöttem vólna, még mai napig

[1] Nem tudom, kire céloz.
[2] Személyazonosságát nem tudtam megállapítani.

sem kapta volna az Úr azt a signatumot reája, mellyről engem tudositt. Nem egésséges minden poltron embernek az ő íztelen sózatlan lotsogásait elvégzett igasság gyanánt el fogadni.

Azt írja az Úr, ha úgy volna mint én, soha szót sem tenne. Külömb érdemmel és jussal tehetek én szót a meg károsodittásomnak meg térése[1] végett, mint sem akár ki is közülünk tehetne, mert én magam pénzit is 15000 el költöttem a királyi trónus védelmezése mellett, a melly érette háládatlan,[a] következendő képpen mint igasság szolgáltatásért mint[2] jutalmaztatásomért méltán fel nyithatom a számat, mert különben azt mondhatom, hogy többet érdemlettem, mint sem a fejedelemnek királyi herczege,[b] kit palatinussá tettek, nékie jószágot, nagy fizetést, regementet attak és semmit sem szolgált; én penig jószágomat, életemet, esztendeimet költöttem, töltöttem a király szolgálattyában és minden törvény nélkül, meg fosztottak tőlle és meg nem jutalmaztak. Más külömben[c] meg érdemlettem én a majorságot a koponya fejű Pálfinál, Merfeldnél, Fedák, Tevalla, Skaricza,[3] kiknek az Úr vélem egygyütt elégtelenségeket jól ösméri, és így méltán szólhatok, és egész hangos torokkal usque ad ultima thale ordíthatok.

Hogy „a királynál szénnel feketébbre vagyok befestve", azt képzelem ugyan magamban, de még is egészlen el nem hitethetem magammal,[4] mert a fejedelem nem szokott ollyan dolgot annyi embernek az orrára kötni, hogy azt holmi dib dáb papirost mázoló író deákotskák is dobra üthessék. A kabinetben penig tudom nem minden koczipor[5] ember kukkanthat bé, és a fejedelem ekkoráig magamnak sem tuttomra nem atta, sem szememre nem vetette, sem nem kérdezett leg kevesebbrül is. E mellett vagy ollyan emberek írtak le, kik engemet ösmérnek egészlen, vagy ollyanok, kik éppen nem ösmérnek. Ha az elsők, hát hunczfutok, hogy roszszul írtak le, mert engemet, tudom, aki tsak ösmér, sem tsaló sem alatsony sem roszszivű embernek nem írhatott. a tselekedeteimet penig az egész világ látta, tapasztalta, és így tehát tsak ők a hunczfutok, kik másnak le festésivel, gaz suttogásokkal, fül hordásokkal magoknak akarnak grácziát szerezni, s az érdemetlenségeket ostobaságokat s gaz sziveket alatsony hizelkedéssel a fejedelemnél ki pótolni, — és így én rajtam az ollyan vásott hunczfut ne sajnálkozzon, mert ha ösmér s emberséges volna, mint jól beszéllett, mint[6] penig nékem is meg írta s tuttomra atta volna. — Ha ollyanok festettek le, kik nem ösmérnek, azok bolondok és vakon itélnek a festékrül, azért ezekrül nem is szóllok, mert a bolondokkal semmi dolgom s közöm. De azok, akik az Úrnak fejiben ezer illyeneket vernek, ez által is már mutattyák magok alatsony gondolkozásokat a fejedelemnek méltóságárúl; mert az ollyan beszéddel, a fejedelemrül azt állíttyák, hogy a fejedelem, tsak a sugdosásoknak hiszen és nem vizsgállya meg a dolgot, és így

[a] A „melly érette háladatlan" szavakat valaki, (talán a kancellária valamelyik referense 1794-ben) vörös ceruzával aláhúzta.

[b] A „többet érdemlettem, mintsem a fejedelemnek királyi herczege" szavakat ugyanaz a kéz vörös ceruzáva aláhúzta.

[c] Kimaradt: jobban.

[1] Helyesen: megtérítése.

[2] Helyesen: mind. . . mind.

[3] Laczkovics 1789-ben folyamodott őrna yi előléptetésért, de a Haditanács visszautasította. (L. II. k. 50 . l. 2. jegyz.)

[4] Vö. Trenck Frigyeshez írott leveleivel: *Iratok* 32/c és d.

[5] Kócipor vagy kocipor: alávaló, hitvány, söpredék (Czuczor—Fogarasi, *A magyar nyelv szótára*, III. 321. h.)

[6] Helyesen: mind. . . mind.

ők magok az ollyan alatsony lelküek az egész világ előtt a fejedelemről leg roszszabb vélekedéseket gerjesztenek. Meg fontollya biz a fejedelem máskint a maga tselekedeteit, hogy sem az ollyan dib dáb emberek, kik tsak azért lotsognak ollyan esztelenül, hogy Bétsben laknak, és hogy más könnyen hivőkkel el hitethessenek némelly dolgokat, mintha ők járnának leg többet a cabinetben, a vagy titkos tanátsossai volnának a tsászárnak, hogy e módon némelly eszteleneknél betsületet magoknak nyerhessenek, s könnyen hivéseket hasznokra fordithassák.

Hogy engemet el tsípjenek s' el dugjanak, az nem lehetetlen, mivel tsak a lehetetlen, hogy egy kettőt tegyen, és hogy az ember a szájából s. . .et nem tsinálhat. De arra, hogy az embert el tsípjék oknak kelletik lenni, azt a törvény szerint meg kelletik vizsgálni és így a meddig az a privilegyium törvény fennáll : Nemo nisi legitime citatus et convictus,[1] semmi betsületes ember sem félhet az országban ; ezen törvénynek fen tartására penig a király meg esküdött, és a törvénynek a fejedelem szintúgy mint én tartozik engedelmeskedni, mert nékem is, szintúgy mint őnéki vagyon részem in potestate legislatione a törvény szerint. Tsak az ollyanok beszéllenek illyetin fontolatlan igasságtalan dolgokat a fejedelemről, akik ő felüle szántszándékkal rosz híreket akarnak terjeszteni ; hogy penig e valóságos dolog, az is meg bizonyittya, midőn azt írja az Úr előtt, hogy én ebatta nagy lavatoriumot fogok kapni, és így ez annyit tészen, hogy még minek előtte meg olvastatódgyon, vizsgáltassék instantziám, a törvényes helyen már is el vagyon veszve kérésem. Ennél szebb és gyönyörübb dolgot se az Úrnak nem mondhattak, sem nékem az Úr nem írhatot. Az én instantziámban igasságnál egyébb nints, az igasságot keresem a fejedelemnél, azt penig nem hiszem, hogy a fejedelem az által éppen tétessen ítéletet, a ki ellen egy nehány betsületes de fontos exceptioim vóltanak. — A fejedelem az igasságot s egyenes szándék kinyilatkoztatását szereti, ezt meg tselekedtem, s azért penig meg boszszonkodni egy fejedelemnek, hogy igazat írok, kérek, annyit tenne, mintha azt kívánná, hogy igasságtalanságot írjak ; ezt penig sem a fejedelemről, sem a Hadi Tanátsrúl gondolni nem lehet ; ha mindazonáltal meg történne azon lavatorium, hiszen tsak belé fogják okát tenni, és ha által látom, hogy helyes, a leg ostobább embernek kellene lennem, ha magam is helyben ne hadgynám ; mivel jól tudom azt, hogy én sem láthatok mindent által, és sokszor én jónak vélem azt, a mit más ember méllyebben általlátó okokbul rosznak talál. — De hiszen akkor nem az én hibám és nem roszszaság, és midőn az ember a fejedelmet valamire kéri, s nékie az igazságot meg mondgya, az nem szokott vétekül tulajdonittatni. Kivánom, hogy az Úr boldogúlhasson, én penig el várom a lavatoriumot, maradván minden szivességgel

igaz barátja

Laczkovits János pra.

[1] Célzás a nemesi kiváltságok egyik alapjára : Hármaskönyv I. rész, 9. cím.

d.)

1791 november 26, Pest

Laczkovics János levele Szily Ádámhoz

Az uralkodó elutasította kérését, többé hozzá nem folyamodhat. De a nemességen bosszút áll, előttük nem fog megalázkodni.

Sk. eredeti : O. L. M. Kanc. eln. 89/1794. sz. — Zárlatán Laczkovics vörös viaszba nyomott gyűrűpecsétjének töredéke. — A rendőrség (mely a levelet a postán felbontotta, lemásolta, majd továbberesztette) által készített németnyelvű fordítás : O. L. Privatbibl. 4. fasc. 38. köteg.

[Címzés a levél külsején] : A Monsieur, Monsieur Adam de S z i l i, gentilhomme d'Hongrie a V i e n n e.

Pest, 26 9^{bris} 1791

Már az Úrnak én eddig tudom, gratulálhatok, de mihez, még nem tudom.[1] Azon indorsáltt originális instantziámat, ha az Úr sokáig mulatna Bétsben, ne sajnállya mentül elébb le küldeni, és nem kell mások előtt mutogatni.[2] Már énnékem tehát punctum a kéréssel. Többé tehát nem is alkalmatlankodom a fejedelemnek addig, a méglen bizonyosson el hitethetem őtet, hogy én ennek a fertelmes nemességnek se baráttya, sem titkossa, sem véle való egygyet értője vagy koholója soha sem vóltam. De ezeken az infamis embereken úgyan ki töltöm maid boszszumat, úgy hogy egész Europa lássa meg, mitsoda infamis nemzet, és ollyan nemzet a mellynek immediate mindig egy jó mester kell, ki őket mindég ferulázza. Ők tették a mi szerentsétlenségünket,[3] és hogy magok hibájokat, mellyet az írásokkal 's instantziák el vevésivel követtek el, palástolhassák, jobbnak ítéltek bennünket fel áldozni. De le huzom róllok a lárvát s a fejedelemnek magam meg mutatom, hadd tanúllya őket meg ismérni. A Balog Péter is ma mene fel a luteranus prédikátorral egygyütt Bétsben.[4] Az elsőt fő ispánnyá tette a tsászár, penig közönséges bizonyittás szerint ő voltt az interruptum filum successionisnak a kezdője ; de bár tsak el beszéllette vólna az Úr a tsászárnak, hogy mitsoda infamis nemzet ez a mi nemzetünk. De hiszen nem késün még ; bár tsak azt a levelet is meg mutatta vólna, mellyet én a két praesesnek, ugymint Zitsi és Úrményinek írtam,[5]

[1] A szóbanforgó ügyeket nem ismerjük.

[2] Valószínűleg az aug. 27.-i beadványára adott választ érti.

[3] Megint a Graeven-ügyre céloz.

[4] Ócsai Balogh Péterről van szó, aki a magyarországi lutheránus egyház egyetemes főfelügyelője volt. Hogy ki volt a kíséretében levő pap, csak valószínűsíthetjük. Gabelhofer Gyula okt. 17-i jelentéséből tudjuk, hogy a pesti protestáns zsinat végeztével, a határozatot reformátusokból és lutheránusokból álló küldöttség vitte fel az uralkodóhoz bemutatásra. Ennek tagjai lutheránus részről Balogh Péter, Radvánszky János, Enyedy pozsonyi prédikátor és Tessedik Sámuel, az ismert szarvasi prédikátor voltak. Gabelhofer különösen ez utóbbiról részletesen és nagy elismeréssel szólt. „Ein Mann, — írta jelentésében — der wegen seinen oeconomischen Schriften um Industrial-Schul-Einrichtungen sowohl im Ausland als auch bei uns rühmlich bekannt ist. Er ist ein aufgeklärter Kopf, aber nicht in dem Verstand der Afterphilosophen, — ein tugendhafter Priester und ein fleissiger und thätiger Staats-Bürger, dem es nur an Unterstützung fehlt um alles das Gutte zu wirken, was dieser eben so geehrte als rechtschaffene Mann nach Maas seines kleinen Wirkungs Kreises gern thun möchte." (O. L. Privatbibl. 11. fasc. 15. köteg.) — Lehetséges, hogy Balogh itt említett útjára is Tessedikkel ment.

[5] Zichy országbíróhoz írt levelére l. 243. l. 1. jegyz. Az Úrményi személynökhöz írottat nem ismerjük.

hogy látta vólna belüle meg a fejedelem, melly nagy baráttyok vagyok. Az elegendőképpen meg illuminálhatta vólna őtet. Már most mivel ezen instantziámra nem resolvált semmit, egy harmadikkal haszotalan indúlok, hogy sem penig én ollyas geberts consiliariusoktúl vagy fel fuvalkodott, haszontalan mágnástúl rimánkodgyam, inkább agyon lőném magamat. Én a fejedelmet szólgáltam és egyebet senkit, ha ez ád, meg köszönöm, ha penig nem, rólla nem tehetek, patientia. 'S ezen recusatiót is a disznó mágnásoknak, geberts consiliáriusoknak, 's más ez illyen perepútynak köszönhetem, kik a fejedelmet önnön magok hasznokra nézve 's hogy illentlenségeket, ostobaságokat palástolhassák, a fejedelmet ellenünk gerjesztették, el ámították, a végre, ne hogy ha a fejedelem bennünket grátziájában venne, az ő botskor bőr pofájokrúl a lárvát előtte le húznánk. De hiszem, el jön az az idő, hogy a fejedelem meg fog engemet is halgatni s által látni, hogyan tsalták meg őtet azok, kik most leg jobban tsapják a levet. Remélem, hogy boldogulva fogja tisztelni az Urat

igaz baráttya

Laczkovits p.p.

e.)

1791 november 30, Pest

Laczkovics János levele Szily Ádámhoz

Az uralkodó két kérvényét is elutasította, ő többet nem fordul hozzá kérésével. A Hadi Tanácsnak sincs mit írnia : hűséges szolgálataiért jutalmul jól elbántak vele. Ahol csak teheti, hirdesse a magyar arisztokraták, papok és nemesek gyalázatosságát.

Sk. eredeti : O. L. M. Kanc. eln. 89/1794. sz. A levél margóján olvashatatlanul elmosódott, ceruzával írt följegyzések láthatók

„Potentes potenter agunt," az egy igaz köz mondás. Fejünkel a kő falon keresztül nem mehetünk, az haszontalan. Én meg engedem, hogy a fejedelem igen kegyes, légyen úgy ! de én a két instantziámra[1] olly szerentsétlen voltam, hogy kegyelmességinek leg kevesebb jelenségit sem láthattam, ámbár ennek gyakorlására elegendő alkalmatosságot nyújtottam. — Hihető, hogy ollyan okokra nézve tselekedte, mellyeket által nem láthatok. — A Hadi Tanátsnak resolutziója instantziámmal egygyütt örökössen fen fog maradni, a jövendő nemzetségnek tanittó példájára a familiának archivumába fog a többi irásokkal egygyütt fen maradni, 's meg mutatni maradékjainknak azt, miképpen bízhattya magát az ember azokra, kikrül azt mondgyák, hogy sünt patres patriae, és miképpen jutalmaztatódik az ember hív szolgálattyaért. — De légyen úgy, „sic voluere dii, sic fata tulere". — „Volentem ducunt, nolentem trahunt fata."[2] — Azt írja az Úr, hogy a fejedelem tsak azt várja, hogy az ember maga hibáját meg ismérje, de én meg azt kérdezem, mutattatódgyon elébb meg az, hogy hol és miben hibáztam ; azon kivül az én írásom elegendő bizonysága annak, hogy én a fejedelmet semmiben meg nem bán-

[1] Egyik nyilván a már említett 1790. aug. 27-i felségfolyamodvány (l. 516. l.), a másikról nem tudunk semmit.

[2] Az idézet első része (nem szószerint) Ovidius, *Tristia* I. r. 3 verséből, — második része : Seneca 107. leveléből.

tottam, ellene nem vétettem, és hogy kérésemnek simpliciter obsitot adtak. — A mit meg nem lehet változtatni, annak úgy kell maradni. — Többször én a fejedelmet nem kérhetem, mert nagy uraknak alkalmatlankodni nem lehet, azon féllül, utolsó instanziámban olly nyilván beszéllettem, hogy ha a fejedelem leg kevesebb jót akart vólna vélem tenni, avagy magát a dologrúl informáltattatni, némű némű módon jelenséget adott vólna róila, — de azon resolutióval mindennek végit szakasztotta. — Én nem tsak militaris, de civilis statusban is kértem, semmit sem adtak ; híven szolgáltam, érdemeim vóltak, pénzemet a fejedelem szolgálattyában költöttem, egésségemet vesztegettem, örökös ditsőséges nevet szerzettem, és semmi jutalmom. „Sic vos non vobis mellificatis apes."[1] Én a fejedelmet egyébbre már nem kérhetném, hanem hogy vagy el zárattasson, vagy fejemet vétesse, sem egytűl sem mástúl nem irtózom, „integer vitae scelerisque purus, si fractus corruat orbis intrepidum me ferient ruinae".[2] Én a fejedelmet soha sem bántottam, és ha hibáztam, mind az elől járóimnak tulajdonithatom, kik soha az igaz úton nem maradtak, az alatta valókat piszkálták, fagatták mindaddig, méglen az ember meg nem mutotta nékiek azt, hogy ők azok, akik hibáznak, törvínyt által hágják, boszulkodást indíttanak. De mit van mit tenni, — én már semmin sem tsudálkozom, — eleget tapasztaltam tsak azóta is, miólta a szolgálatot abban hagytam. — Én az igasság szolgáltatást már tsak ollyanban tartom, mind a fingot, melly el pattan a levegő égbe és tsak a kellemetlen bűze éresztettetődik.

Ime itt fel küldöm az Úrnak azon írásomat, mellyet a tsászárnak bé adni akartam, s mellynek bé adásától a N e m e s tartóztatott.[3] A documentumokat fel nem küldhetem, mert sok vólna, de ha szükség vólna reája, azokat is fel küldöm. A Hadi Tanátsnak nints mit mondgyak és felellyek, mert ott a hol "stat pro ratione voluntas" vagyon, én ott" oleum et operam perdo." Azért tehát békét hagyok a mindenható tudománynyoknak s gondolom felűlök azt, a mit Horatius mond, nem is emlékezem reá, holl : „Quandoquidem vitiis absque nemo nascitur, optimus ille est, qui minimis urgetur."[4] — Én innend valósággal ujságot nem írhatok, mert én arrúl a szórul m a g y a r még tsak hallani sem akarok.

Kívánom, hogy az Úr boldogulhasson, én pedig maradok

Pest, 30 9^{bris} 1791 igaz baráttya

Laczkovics János

Valahol tsak lehet, a magyar mágnást, papot és nemest földig gyalázza az Úr, mert ezek a mi romlásunk, s azon felűl ők akartak a semmi emberek királyokká lenni, s ellenben az igaz fejedelemnek kezeit meg kötözni. — Oh, ezek éppen gyalázatos emberek, még tsak arra sem érdemesek, hogy a f...unkat szagolhassák. Infamis emberek, én ugyan ki töltöm rajtok boszszumat egy munkában

[1] Célzás Donatius Claudius V. századi anekdotájára, mely szerint Vergilius egy éjjel, titokban, szép hízelgő epigrammát írt Augustus császár palotájának kapujára. Augustus felhívására egy fűzfapoéta jelentkezett, s ő vette fel a jutalmat. Ekkor Vergilius, megint éjjel és titokban, többek közt a Laczkovics által idézett sort írta a császár kapujára, hozzáfűzve magyarázatul : „Hos ego versiculos feci, tulit alter honores."

[2] Horatius ismert sorainak parafrázisa : „Si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae." (Carmina III. kv. 3. óda. 7—8. sora.)

[3] Talán a Rechtfertigungsschreibenre gondol ; l. *a)* alatt.

[4] Nem szószerinti idézet: Horatius, *Sermonum liber*, I., 3. ecloga 68—69 sorából.

pro aeterna memoria.[1] — Ezen ide rekesztett írást méltóztasson az Úr vagy viszsza küldeni, vagy magával viszsza hozni. — Azokat a leveleket is fel küldöttem, mellyeket Ürményi és Zitsinek, meg a harmadik személlynek a mint az Úr tudgya, írtam.[2] Én ennek utánna az Úrnak egyenessen adressálom a levelet, mert azt a kihez az Úr mondotta, hogy intézzem levelem küldésit, a dologban haszontalan személlynek itéltem, mint hogy semmi ollyast nem írok, amit el ne lehessen olvasni. — Ezen írást már tsak ugyan olvassa el az Úr azoknak, akik által gondollya az Úr, hogy boldogulhat, és ha a Hof — Kriegs Rath akarná meg nézni azon documentumokat, mellyek itt sub litt. g. h. I.[a)] nevezve vannak, akkor bővebben látná Festetitsnek selmaságát, Ottónak ravaszságát és a proprietariusnak levelit, mellyben a stabalisokat istenteleneknek, gonosz, malitiosus ökrök és szamaraknak declarállya. Anno 1790 die 2ª Januarii küldöttem már egyszer a Hofkriegs-Rathnak az említett documentumokat sub G. H. I.; mivel a praesidens Vallis most ott vagyon, fog is reája emlékezni, és talán meg is lészen az Hadi Tanáts archivumában.

34.

[1791 vége]

„Kifogások a francia alkotmány ellen"

Martinovics anonym röpirata

A röpirat tartalma: A társadalmi szerződés azon alapul, hogy mindenki egyenlően részesedik a biztonságban és a szabadságban. A biztonságérzés megköveteli, hogy a létfenntartáshoz szükséges dolgokat mindenki megszerezze és magántulajdonává tegye. Ez természetes joga az embernek. A francia alkotmány arra törekszik, hogy mindenki számára biztosítsa a biztonságot és a szabadságjogokat; célját helyesli, de az alkotmány ellen az alábbi kifogásokat emeli: 1. *Az érzéki világban minden a születéstől az elmúlás felé halad. Ez az alkotmány is egy lépés a francia nemzet elmúlása felé.* 2. *Ez az alkotmány ellenkezik az emberi indulatokkal, így követése lehetetlen, vagy nehéz, s ebben a formában megvalósíthatatlan. Ha pedig enyhítik szigorú következetességét, akkor a tiszta monarchizmushoz érkezünk.* 3. *A kevésbé tökéletes alkotmány jobban megfelel az emberi természetnek, s így jobban előmozdítja az emberi fejlődést. A tökéletességre való elérkezés gondolata különben is nem sarkal előre, hanem kiábrándít.* 4. *Egy lehető tökéletes polgári alkotmány a valóságban megvalósíthatatlan s így a nemzet szerencsétlenségét idézi elő. A francia alkotmány hibái részben az egész társadalmat érintik, részben annak egyes rendjeit. Az első csoportba tartozó hibák:* a) *Az egyenlő biztonság és szabadság azon a föltevésen alapul, hogy az emberek tehetségben és munkájuk hasznában egyenlők. Mivel azonban az embereknek sem tehetsége, sem munkája nem egyenlő, így a számukra egyenlően mért biztonság és szabadság romlást idéz elő. Az arisztokrácia által fenntartott egyenlőtlenség egészségtelen helyzetet eredményezett, a francia egyenlőség azonban még egészségtelenebb, mert*

a) Ezeknek a jelzéseknek olvasása sem itt, sem a következőkben nem bizonyos.

[1] Nyilván az *Oratio ad Proceres* magyar fordításához írt jegyzeteire gondol. L. 149. s köv. l.

[2] A Zichynek, Ürményinek írt levélre, l. 535. l. 5. jegyz. A harmadik személyről nem tudjuk, ki volt.

b) *csökkenti az emberek erőfeszítését. Azonos jogokért egy tehetség sem fog alkotásra törni, mert az azonosnál többre törekszik, arra, hogy munkája jutalmát és eredményét gyermekei is örököljék, ami méltányos is. Ha ezt nem nyerheti el, munkálkodását csökkenti vagy teljesen abbahagyja. A társadalom mindkét esetben rengeteget veszít, s közel kerül a bukáshoz.* c) *Ellentétben van az egyenlőség az ember halhatatlanságra törekvő természetével is. Mindenki arra törekszik, hogy cselekedeteinek emléke fennmaradjon, ha másképp nem, a családja számára elnyert jutalmakban. Ha ezt nem érheti el, hasznos tevékenység helyett haszontalanra pazarolja idejét, esetleg az alkotmány megdöntésén fáradozik.* d) *A francia alkotmány a nagy szolgálatokat hivatali előléptetéssel és a nemzet szeretetével jutalmazza. Okos ember azonban a francia rendszerben nem akar vezető helyre kerülni, mert a nép bevádolja, s még ha ártatlan is, nehéz tisztáznia magát. Így az állam vezetése közepes vagy gyenge tehetségek kezébe kerül. Ma még előtérben vannak a korábban elnyomott s most feltűnt tehetségek, de ezek, ha látják, mi a jutalmuk, vissza fognak vonulni. A nemzet szeretete sem csábító, mert ezt még a legnépszerűbbek is könnyen elveszthetik. Az olyan alkotmány, mely állandóan éleszti a gyanakvást, boldoggá teheti a nemzetet? Az az alkotmány, mely a megfelelő jutalmak megtagadásával a rátermett embereket eltávolítja az állam vezetéséből, nem a nemzet szerencsétlenségének felidézője?* 5. *Azok a hibák, melyek egy-egy rendet érintenek :* a) *a törvényhozó hatalom a nemzet kezében van, a nemzet választja az országgyűlési követeket ; ez tág teret nyit a fondorlatoknak, visszaéléseknek s többnyire az ügyesebb és nem az arravalóbb nyeri el a tömeg szavazatát. Ebben a rendszerben tehát a nemzet ugyanúgy rossz törvényhozók kezébe kerül, mint az arisztokratikusban.* b) *A francia alkotmány a király kezében csak a végrehajtó hatalmat hagyta meg. A törvényhozó és végrehajtó hatalom ilyen megosztása esetén azonban félős, hogy az erőket nem tudják egyesíteni. A király és a minisztériumok kedvetlenül, tessék-lássék végzik a nélkülük, talán ellenükre született törvények végrehajtását. Ennek eredménye kölcsönös bizalmatlanság, vádaskodás lesz, a minisztereket törvény elé ráncigálják, leváltják, hozzá nem értők lépnek nyomukba. Mások gondolatának szolgai végrehajtására különben is csak közepes tehetségűek vállalkoznak s ez a megvalósításon is meglátszik majd. Csak aki a törvényt hozta, az tudja azt jól végrehajtani.* 6. *A francia rendszerbe a népre nagyobb teher nehezedik, mint másutt, mert a királytól a miniszterekig mindenkit neki kell eltartania. A katonaság is többe kerül, mert a szabadságjogok alapján senkit nem kényszeríthetnek arra, hogy egész életén át katonáskodjék, mindig újabb embereket kell kiképezni, ez sok kiadással és zavarral jár. Mert akinek mesterségre van kedve, joggal elégedetlenkedik, hogy katonának viszik. Nem is beszélhetünk állandó hadseregről, csak nemzeti gárdáról.* 7. *Bár a nemességet eltörölték, maradtak gazdag polgárok, akik hovatovább a többieknél nagyobb tekintélyre és rangra tesznek szert: vagyonuk, hatalmuk révén módjuk lesz a tömeget elnyomni, s rosszabbak lesznek, mint a születési arisztokrácia.* 8. *Felszólítja az uralkodókat, ne engedjék, hogy butaság, babona, papi gonoszság, arisztokrata despotizmus vagy az emberi természettel nem egyező filozófiai elvek megrontsák az élet biztonságát. A belga és a magyar fölkelés megmutatta, mire vezet a papság és a nemesség kiváltságolása. A nép tudatlansága csak a papság törekvéseinek kedvez. Használjanak föl mindent, ami jó a toscanai, a jozefinista vagy a francia törvényhozásban, maradjanak a középúton a monarchizmus és a francia rendszer közt, s népeik boldogok lesznek. Ha az elnyomást megszüntetik és az éhínséget eltávoztatják, semmilyen forradalomtól nem kell félniök. Ha nem élnek vissza a törvényhozó hatalommal, azt senki el nem veheti tőlük.*

Tisztázat : St. A. 60. fasc. regisztrálatlan. A tanulmány első fele Gotthardi, második része Martinovics sk. írása. Az irat külsején egykorú ismeretlen kéz írásával : Anonymische Schrift über das französische Systeme, welches sub anonimo an Hoffmann geschickt worden ist, um selbe seiner Zeitschrift einzurücken. — Von Prof. M.

Martinovics 1791 október eleji, a jezsuiták kiirtásáról szóló nagy memorandumában vetette fel először, hogy egy röpiratot kellene íratni, mely bebizonyítaná : a francia alkotmány kijátssza a katonaságot. A tárgyat filozofikusan kellene megfogni, — írta — hogy megcáfolhatatlan legyen. Ha ezt jól megírja valaki, ezáltal örökre elválasztja a katonákat az illuminátusoktól, teokratáktól, arisztokratáktól és az uralkodóhoz láncolja őket. Mindjárt ajánlkozott is, hogy a röpiratot elkészíti. (L. 465. l. 2. pont.). Október 22-i jelentésében ismét visszatér a röpiratra, ennek tárgykörét azonban eddigre kibővítette : várja őfelsége jóváhagyását — írta Gotthardinak, — megírja-e politikai-filozófiai dolgozatát, arról, hogy az embernek a polgári államban nincsen természetes joga és hogy a francia alkotmány megrövidíti a katonaságot. (L. 474. l.) Gotthardi nyilván nagy lelkesedéssel karolta fel barátja ajánlatát, hiszen már régebben is javasolta Lipótnak, hogy írasson a francia alkotmány ellen.[1] Úgy látszik, a király hozzájárult a javaslathoz, mert november 4-én Martinovics arról tudósította Gotthardit, hogy már dolgozik a röpiraton. (L. 480. l.)

Hogy Martinovics mikor készült el a röpirat megírásával, nem tudjuk, de valószínűleg még 1791 végén. Abból, hogy a ránkmaradt tisztázat elejét Gotthardi, második részét pedig Martinovics írta, azt is következtethetjük, hogy Lipótnak csak akkor adták át, amikor Martinovics Bécsben járt, vagyis 1792 január végén. Gotthardinak egy március 4-i, három nappal Lipót halála után, már Ferenc királyhoz írt följegyzéséből értesülünk arról, hogy az uralkodónak tetszett a röpirat s valószínűleg az ő intézkedése volt, hogy küldjék el Hoffmann Lipót Alajos professzornak,[2] a *Wiener Zeitschrift* című, havi

[1] Gotthardi 1791. május 2-i jelentésében írta : aggódva látja, hogy nemcsak gonosz, de jóérzésű emberek között is egyre jobban hódít a francia szabadságeszme. Már az is előfordul, hogy nyilvánosan dícsérik a francia forradalmat. Ezért javasolja : „Wenn ein oder zwei feste Authoren den geheimen Auftrag erhielten, eine gründliche Widerlegung gegen dieses Freiheitsistem zu schreiben, wobei sie aber zum Hauptgrunde anführen müssten, dass Engelland eben fast so wie Frankreich, durch die Nation regirt, und dennoch mit nächsten einen Banquerot machen wird. Dies dürfte wohl das Publikum bald auf andre Gedanken bringen. Freilich wünschte ich auch, dass noch vor der Empfehlung derlei Bücher, der Burgerorden eingeführt würde, dieses müsste dabei Mirakel würken, besondern wenn E. M. den Bürgern auch etwas mehr Freiheiten einreumten." (O. L. Privatbibl. 14. fasc. 616. sz.) Az sem lehetetlen, hogy Martinovicsnak is ő adta az ötletet.

[2] Hoffmann Lipót Alajos (1748—1806), a bécsi egyetem professzora. II. József alatt a pesti egyetemen a német nyelv tanára volt, s már ekkor is tett szolgálatokat a rendőrségnek. Lipót király fölfigyelt Gotthardi révén fölterjesztett jelentéseire s 1790 nyarán Hoffmann az ő utasítására írta a köznemesi mozgalom ellen a hírhedt *Babel* és *Ninive* röpiratokat. Amikor Pesten már tarthatatlan volt a helyzete, az uralkodó a bécsi egyetemre helyeztette át. Ekkorra már szakított szabadkőműves és aufklärista törekvéseivel és teljesen Lipót zsoldjába állt. Jelentéseiben főleg a bécsi illuminátus és szabadkőműves társulatok működését kísérte figyelemmel. Az uralkodó bizalmát teljes mértékben élvezte, annyira, hogy 1791 végétől kezdve annak költségén *Wiener Zeitung* címen folyóiratot adott ki, melyben ellenséges, sőt rágalmazó hangon írt a titkos társulatokról, hogy ezáltal is ellensúlyozza a francia forradalom hatását. Ugyanebből a célból két tanártársával, Watterothtal és Mayerral (mindkettőről még sok szó esik majd Martinovics bizalmas jelentéseiben, mert mint riválisait igyekezett őket befeketíteni az uralkodó előtt) új titkos társulatot alapított, melynek irányítója maga Lipót király volt, és melyet Ausztriában meg Csehországban nagy erővel szerveztek is. Lipót különben nem volt nagy véleménnyel róla. Egy alkalommal így jellemezte : „Der Kerl ist ein Esel, ich wisse es, aber er leistet mir als Spion sehr gute Dienste." (Életrajza : *Wurzbach*, IX. 161. l. ; besúgói tevékenységét ismerteti : *Sándor Lipót iratai*, 145. l. ; a *Wiener Zeitungra* vö. 593. és 595. l. ; Hoffmann és újságjának jellemzése : Bibl Viktor, *Der Zerfall Österreichs. Kaiser Franz und sein Erbe*. Wien, 1922, 36. s köv. l. ; Lipót király szavai : *uo.* 39—40. l. ; a titkos társulatra l. Hoffmann bizalmas jelentéseit : O. L. Privatbibl. 15. fasc. 6. köteg és *Sándor Lipót iratai*, 146. l. 2. jegyz.)

folyóirat udvari zsoldban álló szerkesztőjének közlésre.[1] A kéziratot el is küldték (Gotthardi közlése szerint a szerző megnevezése nélkül), de nem jelent meg.

Einwendungen wider die französische Konstitution

Die gesellschaftliche Verbindung gründet sich auf dem gleichen Genuss der Sicherheit und Freiheit. Dieser Satz muss bei allen Regierungsarten als die Grundlage der bürgerlichen Gesellschaft angesehen werden; denn kein vernünftiger Mensch wird sich auf die Erfüllung der Gesellchaftlichen Geseze verbinden, wenn man ihm nicht für den nämlichen Grad der Sicherheit und Freiheit, wie diesen alle übrige Menschen erhalten, Bürge wäre. Aus der Selbsterhaltung des Menschen entsteht der unschuldige Trieb zum Besitz der Lebensmittel, er bestrebt sich nach diesen, mit Verwendung seiner Kräfften, und wenn er sich solche Mittel ohne Kränkung des Mitmenschen erworben hat, so betrachtet er sie als Dinge, für welche er den Preiss einer Bemühung hat abtretten müssen, dahero nennt er diese Lebensmittel seinen E i g e n t h u m. Jeder der des Andern seine Selbsterhaltung unmittelbar, oder durch den Eingrif seines Eigenthums störet, muss als ein Feind der Sicherheit und Freiheit, welche der rechtmässige erste Besitzer des Eigenthums auszuüben das Recht hat, sowol im natürlichen Stande als auch in der bürgerlichen Gesellschaft angesehen werden. Wenn wir das hier kurz entwikelte Recht des Eigenthums als gegründet annehmen (welches doch in der skeptischen Philosophie nie das Gepräge einer apodiktischen Warheit erhalten kann, wesswegen auch der grosse Hobbes das einzige Recht des Stärkeren zuliess), so ist es gewiess, dass die Menschen auch in der bürgerlichen Gesellschaft n a t ü r l i c h e R e c h t e auf ihre Sicherheit und Freiheit besitzen. Diese sind es auf welche die Pensilvanier,[2] und nun auch die Franzosen ihre Regierungsart aufgerichtet haben, um sich glüklich zu machen, und zum Modell von allen Nationen der Nachahmung dienen. Ich werde in der Folge meiner Einwendungen, nicht nur solche natürliche Rechte der Menschen erkennen, sondern auch noch den Lieblingssaz der Vertheidiger der französischen Konstitution zulassen, dass nämlich diese ein Produkt sei der höchsten Weissheit und der reinsten Tugend. Und eben aus diesen Quellen bringe ich folgende Einwendungen wider die französische Konstitution heraus :

1. Da einmal in der sinnlichen Natur der einzige Gang aus dem Guten auf das Übel, aus dem Angenehmen auf das Unangenehme, aus der Generation auf die Zerstörung u.s.w. statthat, so ist auch die französische Konstitution als ein Produkt der höchsten Weissheit und reinsten Tugend betrachtet, diesem unvermeidlichen Gang unterworfen, sie muss dahero jede Nation zum Untergang und Unglük führen.

2. Die französische Konstitution als eine möglichste Vollkommenheit betrachtet, ist am wenigsten auf die menschliche Leidenschafften, die jeder Mensch in der Gesellschafft behält, passend, und da die Ausübung der Konsti-

[1] Gotthardi följegyzése : „Von nämlichen Martinovics wurde verfasst die Widerlegung der Französischen Revolution. Dieses Manuscript werden E. M. ebenfalls im Kasten in zweierlei Schriften finden. Der höchstseelige Herr lies solche im Kabinete kopiren, welche Kopie ich mittels der kleinen Post mit den hier beigeschlossenen Brief an Prof. Hoffmann schikte." (St. A. Vertr. A. 57. fasc. — A Hoffmannhoz írt kísérőlevél másolatát nem találtam meg.) A Gotthardi által előadottakat különben megerősíti a röpirat tisztázatának palliumán olvasható följegyzés is. (L. 540. l.)

[2] Az észak-amerikai államok 1776-os függetlenségi nyilatkozatát érti.

tution nur von den Leidenschafften abhängt, so bleibt sie entweder in der Befolgung unmöglich, oder aber unzähligen Schwierigkeiten ausgesezt. Eine Konstitution, die sich in diesem Fall befindet, kann keine Nation glüklich machen, folglich kann die französische Konstitution nicht als ein Leitfaden des menschlichen Glüks betrachtet werden. Man muss dahero entweder von ihrer strengen Vollkommenheit abweichen, und in diesem Fall wird man natürlicher Weise auf die gereinigte und temperirte Monarchie verfallen, oder aber sie in der Ausführung für unmöglich ansehen.

3. Eine Konstitution die den mittleren Grad der Vollkommenheit enthält, ist mehr der menschlichen Natur angemessen, folglich mehr üblich, sie bahnet den Weg für jeden Bürger und Regenten zu höheren Grad der Vollkommenheit, und beschäfftigt ihn angenehm und nützlich. Wenn der Mensch einen Gegenstand erschöpft hat, so lebt er ohne Reitz, seine Begriffe haben keine Nahrung und keinen Stoff zur weitern Nachforschung. Die erschöpfte Wollust ist in der That der traurigste Zustand der Sinnlichkeit. Der mittlere Grad oder der Verbot des Genusses reizet im Gegentheil am besten unsere Samen, und unsere Begierden sind in ihrer Bliethe. Der Sceptiker, der unstreitig den höchsten Grad der möglichen Philosophie erreicht hat, ist am übelsten daran, denn er findet, dass ihn alle seine Bemühungen etwas zu wissen, auf das den Menschen sehr erniedrigende N i c h t s w i s s e n gebracht haben. Überhaupt sind alle höchste Vollkommenheiten, welche das zeitliche Glük zum Endzwek haben, zwar eine Zierde der reinen Philosophie, und ein Beweis, wie weit die reine Vernunft, ohne allen Körperlichen oder Gemüthsschwachheiten ihr Gewebe der Warheiten bringen kann, aber für das praktische Leben, sind sie eben so wie jedes Laster schädlich.

4. Ist eine möglichst vollkommene bürgerliche Konstitution in der Ausübung unmöglich und führet sie die Menschen zur Verwirrung, so muss sie auch solche Quellen enthalten, aus welchen das Unglük der Nation entstehen muss. Einige dieser Quellen oder Prinzipien der französischen Konstitution treffen die ganze bürgerliche Gesellschafft, und einige wieder nur besondere Stände. Zur erstern Klasse gehören folgende:

a) Das gleiche Maass der Sicherheit und Freiheit für alle Menschen gründet sich auf gleiche Fähigkeit und Verwendung der Kräfte für das allgemeine Wohl der Gesellschafft ; denn Niemand kann mit Billigkeit und geringern Dienstleistung den nämlichen Lohn von der Gesellschafft fordern, und obschon die Sicherheit und Freiheit als eine natürliche Erbschafft des Menschen anzusehen ist, so muss er doch, je weniger er für die Gesellschafft leistet, desto mehr von dieser abtretten. Da nun die Bürger der Gesellschafft weder gleiche Vernunft, Fähigkeiten noch gleiche Kräfften und Thätigkeit besitzen, so muss das gleiche Maass der Sicherheit und Freiheit oder die Gleichheit der Menschen als die erste Quelle des Verderbens in der französischen Konstitution angesehen werden. Wir wissen zwar, dass auch die Ungleichheit, die der Aristokraten ihr Dasein zu verdanken hat, viel Unheil in der menschlichen Gesellschafft hervor gebracht hat. Die Franzosen erfuhren es nur zu sehr, auch in andern Staaten werden ihre Laster, grobe Unwissenheit und Unterdrükung der Unterthanen, sowohl für kluge Regenten als auch für die übrigen Bürger unerträglich. Die Aristokraten waren zu allen Zeiten um die Könige, schilderten das Volk verächtlich vor dem Throne, erhaschten unzählige Privilegien zum Nachtheil der übrigen Bürger des Staats von den gutherzigen Könige, sie ringten diese stetts um, und sezten ihn wie

in eine Insel entfernt von dem Volk; der König verkannte sein Volk, und dieses seinen König, dieser durch die Aristokraten irre geführte, hielt sein Volk für Sklaven, und dieses ihn für einen Tyrann. Die Aristokraten machten sich diesen durch sie geschmiedeten wechselseitigen Missverstand zum Nutzen, und opferten sowohl den König als auch die übrigen Millionen Bürger ihrer scheusslichen Absicht auf. Unheil und unmenschliche Unterdrükung des Volkes nahmen auf diese Art zu, und dies alles auf Unkosten des Königs; denn man sagte immer, der König sei ein Tyran. Man schreibt heut zu Tage in der Dikasterial-Aristokratie noch, wenn man einen nicht zum aristokratischen Nepotismus gehörenden von jeder verdienten Beförderung entfernen will, obschon seine Bittschrift signirt wird: „Es haben S. M. zu befehlen geruhet, auf den Bittsteller in Rüksicht seiner besondern Verdienste zu seiner Zeit einen Bedacht zu nehmen." Diese und andere dergleichen mehrere Laster müssen zwar aus der Ungleichheit der Menschen (Hierarchie) entstehen; aber die Gleichheit (Anarchie) auch in dem Sinne, wie diese dermalen in Frankreich zum Grund der Konstitution gelegt worden ist, zieht noch grösseres Unheil nach sich. Denn

b) Durch diese wird die in der bürgerlichen Gesellschaft unentbehrliche Thätigkeit und Anstrengung der Kräffte zum Wohl des Staats sehr vermindert. Für den Genuss der gleichen Freiheit und Sicherheit wird kein grosser Staatsmann, kein grosser Krieger, kein tiefer Weltweiser seine Dienste antragen; er fordert einen anderen Lohn; er will auch für seine Kinder aus väterlicher Pflicht sorgen. Dieses Gefühl kann doch keine menschliche Konstitution missbilligen; wenn nun ein solcher Mann weiss, dass alle seine grosse und den allgemeinen Wohl gewidmete Handlungen, und alle für diese von dem Staat ihm ertheilte Belohnungen, mit ihm ganz aufhören und absterben, so muss er den Willen, dem Staate durch seine Fähigkeiten nützlich zu sein, entweder ganz aufgeben, oder merklich vermindern, in beiden Fällen verliehrt der auf die Gleichheit der Menschen erbaute Staat sehr viel und ist daher mehr dem gänzlichen Sturz näher, als jeder andere, in welchem verschiedene Klassen der Menschen vorhanden sind, und die Belohnungen für grosse Thaten geerbt werden können. Ein grosser Held rettet Millionen Menschen, worunter sich auch viele Taugenichtse befinden; ein grosser König oder Staatsmann machet durch seine gute Gesetze und Leitung die ganze Nation, worunter auch viele Schurken diese herrlichen Früchte genüssen, glüklich. Ist dieses billig, so frage ich warum sollte es auch nicht billig, und zur Aufmunterung sogar nöthig sein, dass man für eines grossen Helden oder Staatsmannes Dienste auch seine Kindes Kinder belohne?

c) Die in der französischen Konstitution angenommene Gleichheit stehet im Widerspruch mit dem unschuldigsten Instinkt zur Erreichung des unsterblichen Namens. Folglich enthält sie auch aus diesem Gesichtspunkte eine eigene Quelle, aus welcher wieder eigene Laster entstehen müssen. Jeder Mensch fühlt den Trieb ewig leben zu wollen, besonders wenn ihn das Schiksal nicht grausam verfolgt, und da er dieserwegen den in der Natur unvermeidlichen Tod nicht befriedigen kann, so will er doch sichere Merkmale seiner Existenz, seiner ausgeübten grossen Handlungen hinterlassen. Er weiss es ferner aus der Erfahrung, dass die Nachwelt und die Geschichtschreiber sehr oft unverdiente Männer, die durch Betrügereien und Hofränke für Gross geschildert werden, als solche verewigt, so ist ihm auch um diesen Ruhm nicht viel daran gelegen, er findet es dahero für höchst billig, die Verewigung seines

Namens und den Lohn seiner Handlungen in seiner Familie zu sehen. Leistet nun ihm eine Konstitution dieses nicht, oder wenn sie ihm diesen Lohn vielmehr abspricht, so muss er kleinmüthig und verdrüsslich werden, er begeht anstatt grossen und dem Staat nüzlichen Handlungen, unbedeutende und niedrige, oder aber verwendet er sich ganz um den Sturz einer solchen Konstitution, die mit dem edlen Trieb der Unsterblichkeit des Namens im Widerpruch stehet zu bewirken.

d) In der französischen Konstitution werden die grosse Thaten eines Bürgers mit zeitlichen Anstellungen und mit der allgemeinen Liebe der Nation belohnt: denn der Adel, die höheren Stuffen des Adels, die verschiedene Orden sind ganz aufgehoben. Auf die Anstellung kann der rühmlich bekannte Mann nicht viel rechnen, die rohe Masse des Volks beobachtet stets seine Handlungen, jeder Schein erregt bei dem Volk ein grosses Mistrauen, dieses benuzen seine Neider, und die Anklage wider ihn, wird an die Schranken der National-Versammlung angebracht. Der grosse Mann wird dahero entweder abgesezt, oder aber hat er die grosse Schwierigkeit, mühsame Ungelegenheit und gefährliche Unruhe, sich von der Anklage zu reinigen. Den Anstellungen und Beförderungen zu Gefallen, wird dahero selten ein kluger Mann sich besonders auszuzeichnen trachten, und wegen diesen Umstand wird in der Folge sowohl der Gesezgebende Körper, als auch das Ministerium an grossen Männer einen Mangel haben, mittelmässige oder elende Köpfe werden den erhabenen Ton und den philosophischen Werth der Konstitution nicht verstehen. Dieser Umstand zieht unzähliche Schwierigkeiten nach sich, und allgemeine Verwirrung, welche ein grösseres Unglük als der Despotismus selbst ist. Ich ersuche jeden philosophisch politischen Beobachter über diesen Umstand, nicht aus der gegenwärtigen Lage Frankreichs zu urtheilen. Die Nation hatte vor der Revolution grosse Männer, die Aufklärung fasste bei ihr tiefe Wurzel, die abscheuliche Aristokratie und Ministerial-Despotismus drükte das Volk unmenschlich, der beste König wurde betrogen, das französische Temperament ist aufbrausend, die grössten Männer wurden verkannt und verachtet. Dieser Zusammenfluss der Umstände erhielt durch die Nachgiebigkeit des gutherzigen Königs einen Schwung und brachte den beinahe allgemeinen Taumel der Freiheit und Gleichheit hervor, jedes grosse Talent wollte auf einmal Wunderthaten machen und bekam einen Enthusiasmus zu dienen, welcher aber in die Lange aus Mangel der wirksamen Belohnungen und der äusersten Schwierigkeit zu dienen abnehmen muss, und so verfält die französische Konstitution mit der Zeit von selbst. Nur der von fremden Mächten ausgeübte Zwang ist dieser Enthusiasmus, und folglich auch die Konstitution vermögend zu erhalten. Auf die allgemeine Liebe oder Achtung der Nation kann auch der kluge Mann nichts rechnen, diese ist tausend äusserst gefährlichen Umständen ausgesezt und folglich im ewigen Ziehen. Die grössten Freunde der Nation wurden schon in Frankreich verleimdet; Mirabeau und La Fayette selbst waren schon in der grössten Gefahr die Liebe der Nation zu verliehren, der einstens so sehr geliebte Necker wurde ganz vergessen. Der berühmte Abbé Raynal verlohr wegen einen einzigen an die National Versamlung geschriebenen Brief seinen von ganz Europa erkannten Ruhm.[1]

[1] Raynal Guillaume (1713—1796), volt jezsuita szerzetes, francia író, a felvilágosodás és főleg Rousseau tanainak nálunk is egyik legkedveltebb népszerűsítője, aki uralkodó és klérusellenes elveiért hosszabb időre száműzetésben élt. 1791. május 31-én levelet írt a francia nemzetgyűléshez, melyben, teljesen szembefordulva korábbi meggyő-

Machet eine Konstitution, durch welche das höchste Misstrauen beständig ernähret wird, die Nation glüklich? Ist eine Konstitution, die aus Mangel der menschlichen unschuldigen Begierden angemessenen Belohnungen alle grösse Männer, die zum Ruder des Staats gewachsen sind, entfernet, nicht der sichere Verbot des Unglüks der Nation?

5. Zur zweiten Klasse der in der französischen Konstitution befindlichen Quellen des Übels gehören folgende: *a)* Weil die Nation die Gesezgebende Gewalt bei sich behält, so muss sie selbst die Representaten der Nationalversamlung wählen; jede Provinz, jeder Distrikt, Kanton, Kreis oder Gespannschaft, hat bei der vorzunehmenden Wahl eines Representanten, eine Menge Schwierigkeiten, der wechselseitige Neid derjenigen, die Ansprüche darauf machen, bringet tausend Kabalen und allgemeine Verwirrung hervor, wie es bei einer Königswahl zu geschehen pflegt. Erhalten die Kabalen das Übergewicht, so wird der boshaffteste oder der dumeste Mann zum Representanten gewählet, und dieser soll nun Geseze zum Wohl der Nation schmieden, den König und das Ministerium zum Diensteifer in der Ausübung der Geseze anhalten, und alle Schritte zum Ministerial Despotismus verhintern. Um so mehr ist dieser Fall zu befürchten, als es höchst wahrscheinlich ist, dass in allen Provinzen, Kantonen u. s. w. die Kabale über die einfachen und zur Tugend abzielenden Mittel der Wahl siegen wird; es ist dahero ebenfalls höchst wahrscheinlich, dass der grösste Theil der Nationalversamlung aus Mitgliedern dieser Gattung in der Wahl ausfallen wird, der in der Folge die Konstitution mit tausend Auslegungen (denn jedes Gesez läst sich nach verschiedenen Absichten lenken, sogar die Bibel ist diesem Schiksal mehr als jedes andere Gesezbuch ausgezet) besudeln wird, und wenn einmal die Konstitution mit mikrophneumatischen Gesinnungen angestekt ist, so ist das Unheil der Nation fertig. Wir haben schon von der gegenwärtigen französischen Nationalversammlung ein solches kleingeisterisches Beispiel, denn sie fieng ihre Sizungen mit dem höchst unbedeutenden Streit, ob der König an der rechten oder linken Seite des Präsidenten der National Versamlung sizen soll, an. Was wird erst in der Folge, wenn der überspannte und dem französischen Temperament angemessene Freiheits Eifer abnehmen wird, geschehen? Gesezt aber auch, dass in die Wahl eines Representanten die ganze Provinz, Kanton u. s. w. einwilligt, so fragt sich, ob es nicht bloser Zufall ist, wenn der beste und geschikteste Mann zum Representanten gewählt worden ist. Wo hat eine Provinz, eine Nation, oder die ganze Menschenwelt das Gepräge der unfehlbaren Einsicht in die Eigenschafften eines Menschen? Geschieht es nicht sehr oft, dass sich die ganze Nation in gewissen Meinungen und Menschen irren?

Der Kolombus hat die irregeführte ganze Welt wegen der Möglichkeit der Antipoden vom Gegentheil überzeugt. Unlängst hat die ganze französische Nation ihr ganzes Zutrauen auf Herrn Necker gesezet, und doch war er nicht das, für was ihn die Nation hielt.

Es ist in der That viel wahrscheinlicher, dass auch in der Einstimmigen Wahl nicht der Tauglichste und Nüzlichste, sondern der die Kunst und List, alle für sich einzunehmen besizt, zum Representanten gewählt wird. Die

ződésével, a forradalom vívmányait támadta. Ez a csak öreg korával magyarázható lépése nagy felzúdulást keltett ellene, s számos röpiratban támadták. Népszerűségét ezzel valóban elvesztette. Hátralevő éveit teljes mellőzöttségben, egy kis faluban élte le. (Raynal magyarországi hatására l. *Eckhardt*, 118—119. l.)

Nation ist also für diese Verfassung eben so den Folgen schlechter Gesezgeber welche über die Menschen das Unheil verbreiten wie beinahe das Ottomanische Reich oder eine schlechte Aristokratie, ausgesezt.

b) Die französische Konstitution benimt dem König die gesezgebende und überlast ihm nur die ausübende Gewalt. — Ohne Zweifel bewog die französische Nation diese Trennung gesezmässig einzuführen, um das Wohl des ganzen Staats nicht der blossen Willkühr, oder Laune eines einzigen Königs und des despotischen Ministeriums, wie dieses oft mit traurigsten Erfolg geschah auszusezen. Freilich ist die beständige Kontrol in allen menschlichen Handlungen, besonders wo es um die Einführung oder Ausübung guter Geseze zu thun ist, höchst wichtig, auch das beste und einzige Mittel allen Einfluss der bösen Leidenschafften auf die Geseze zu entfernen. Schreitet die Gesezgebende Gewalt aus Eifer über die gehörigen Gränze, so tritt der König mit seinen Ministern bei der Sanktionirung auf, machet Gegenvorstellungen vor der Annahme des Gesezes, und verbreitet neues Licht über die Nationalversamlung. Im Gegentheil wachet diese über die vollziehende Gewalt, prüfet den Eifer des Königs und des Ministeriums, wie auch die Absichten, welche die Mitglieder dieser Gewalt hegen, und wendet wider diese, wenn sie nicht dem Endzwek entsprechen. Aber eben dieser Kontrol der getrenten Gewalt, vermehret ins unendliche die Geschäffte, verzögert die höchst wichtigen Geseze, und machet die Konzentrirung, oder das unumgängliche Einverständniss der Gesezgebenden und vollziehenden Gewalt, in welchem doch das Wesen der Staatsverfassung bestehet: denn was helfen die besten Geseze, wenn sie nicht zur gehörigen Zeit eintreffen, und wenn sie nicht gut befolget werden? Der König und das Ministerium als Menschen, betrachten die ihnen zur Vollziehung anvertraute Geseze als fremde Gedanken, folglich können sie für diese nicht so eifrig, wie sie es für ihre eigenen Geseze wären eingenommen sein; sie befördern solche Geseze mit Unwillen, machen auch da Schwierigkeiten, wo keine wären, und ihre Arbeit bleibt ein blosses Zwang, aus welchen die Verzögerung der Geschäffte und die unrichtige Befolgung der Geseze entstehen muss. Unordnung, Missvergnügen, unzähnliche Untersuchungen und das überspannte wechselseitige Misstrauen sind der sichere Erfolg der getrennten Gewalt. Kein Minister kann sich bei der ausübenden Gewalt in die Länge erhalten, seine Handlungen, wenn sich eine Schwierigkeit in der Ausübung eines Gesezes ereignet, werden von dem[a)] Volk beobachtet, dieses kann in der Beurtheilung derselben leicht fällen, weil es die Geschäfte nicht verstehet, der Minister wird vor dem Schranken der National Versammlung angeklagt. Er muss sich, wenn er noch so unschuldig ist, rechtfertigen; er wird dadurch gekränkt und von seinen Geschäften abgehalten; der erste Umstand bestimmt ihn um seine Entlassung anzuhalten, der zweite hemmet den höchst wichtigen schnellen Gang der Geschäfte und versezet oft durch diese Verzögerung viele tausend Familien oder die ganze Nation in die höchste Noth. Ist der Minister einmal abgetretten, so muss der König einen anderen ernennen, der sich erst in die Geschäfte seines Faches einstudiren muss, er muss seine Schnizer auf Unkosten des Staates begehen, und doch kann er sich eben so wenig als sein Vorfahrer auf diesem Plaz lang erhalten. Selten wird sich auch zur blossen Beförderung der Geseze ein Mann von grossen Talenten antragen; denn ein selbst denkender Mann fühlet seinen Werth und

[a)] Eddig Gotthardi írása, a következő szótól kezdve végig Martinovicsé.

will dahero nicht zum blossen Werkzeuge der Gesezgebenden Gewalt dienen. So wenig ein Mann von grossen Talenten ein Kanzlist, um ewig fremde Gedanken abzuschreiben so wenig ein Mann vom Kopfe ein Zahlmeister, ein Buchhalter, die nach einer unabänderlichen Vorschrift ihr Amt verrichten müssen ohne Noth sein will, so wenig wird sich auch bei solchem maschinenmässigen Ministerium ein grosser Mann einfinden wollen. Die schwächeren Köpfe können wieder den Geist der Geseze nicht einsehen, sie müssen dahero auch die wahren Mittel zur Befolgung der Geseze verfehlen, und Unheil über die Nation verbreiten. Nur der Erfinder einer Wahrheit ist am besten im Stande den Versuch derselben zu bewirken.

6. Durch die französische Konstitution muss der Druk des Volkes grösser als in einer gut eingerichteten Monarchie sein. In der französischen Staats-Verfassung, nebst allen jenen Ämtern, die in einer Monarchie sein müssen, nebst dem Gehalt, den der König von der Nation anstatt dem Genuss der Kameralgüter als erster Minister des Staates erhaltet, muss noch die Nation eine grössere Last der Auflagen tragen, um die Mitglieder der Nationalversammlung zu erhalten. Auch muss in dieser Verfassung die Erhaltung eines gut eingerichteten und wohlgeübten Kriegsheers mehr als in der monarchischen Regierung der Nation kosten; denn sie kann keinen Menschen ohne Kränkung der zum Grund der französischen Konstitution gelegten Freiheit zum Soldatenstand lebenslänglich verpflichten. Ist die Freiheit ein natürliches Recht des Menschen, so kann man sie auf keine Art abtretten oder mit Geld vertauschen, um die ganze Lebenszeit unter dem Joche der im Soldatenstand unentbehrlichen Subordination zuzubringen. Eine solche Forderung von Seite der Nation wäre dahero höchst unbillig, und der Soldat würde der betrogene sein, er müsste für die Sicherheit und Freiheit seiner Mitbürger ohne aller Freiheit und mit Gefahr seines Lebens um einen geringen Lohn fechten. Wenn man aber nach den Grundsäzen der Freiheit die Anwerbung eines Menschen zum Soldaten nur auf gewisse Zeit z.B. auf zehn Jahre gegen ein Handgeld einschrenkt, so muss dieser Fall alle zehn Jahre erneuert werden, ein Umstand, der die Vergrösserung der Auslagen unentbehrlich machet, folglich den Druck vermehret. Die gezwungene Rekrutirung zum Soldaten-Stand kann ohne Kränkung der Freiheit in der französischen Konstitution kein Statt finden, denn wenn ein Mensch die unschuldige Neigung zum Handwerk, zu den Wissenschaften, zum Akerbau u.s.w. fühlet, so kann man ihn allein oder eine gewisse Zahl der Menschen ohne diesen einen Zwang anzuthun nie zum Soldatenstand bestimmen; denn jeder kann in diesem Fall die billigste Frage dem Staat machen: warum soll er wider seine natürliche Neigung mit dem Degen in der Faust für die allgemeine Sicherheit und Freiheit fechten? warum thuet man nicht anderen Millionen Menschen diesen Zwang an? In dieser Verfassung können also nur Nationalgarden existiren, zu welchen jeder, wie ihn die Ordnung trift und gesunde Glieder hat, tretten und für das Wohl des Staates fechten. Ein beständiges und wohl regulirtes Kriegsheer, welches ausser den Nationalgarden nöthig ist, weil es auf freie Rekrutirung gegründet sein muss, fordert grössere Auslagen als in einem monarchischen Staate.

7. Endlich obschon in der französischen Staatsverfassung der Adel ganz aufgehoben ist, so bleiben doch in derselben reiche privat Personen, Wechsler, Handelsleute, Grundbesizer, Pächter u.d.g., die sich nach und nach besondere Achtung und unmerklich einen höheren Rang bei den übrigen

Bürgern erwerben werden. Der Stärkere unterliegt dem Schwächeren, der Dümmere dem Vernünftigeren, und der Ärmere dem Reicheren ; denn der in der Noth ist, giebt Jedem der. ihm helfen kann, die Vorhand, glänzende Titel und kriecht wie ein Sklave vor seiner. Kurz: alle in einem aristokratischen, oder monarchistischen Staat befindliche, und von Seite des Adels, ausgeübte Laster, werden auch in einer demokratisch-monarchischen Verfassung durch den nicht benennten Adel, nemlich durch den listigeren, stärkeren und reicheren Theil der Nation ausgeübt werden. Man wird am Ende von dieser Nation mit allem Recht sagen können : „incidit in Scyllam cupiens vitare Charybdim." So sind alle unsere politische Verfassungen ; wenn man durch ein einzufürendes Gesez gewisse Laster ausrottet, so werden wieder durch solches Gesez die Thüren zu anderen Lastern geöfnet.

8. Kluge Regenten ! Die ihr Millionen Menschen beherrschet, um diese glüklich zu machen, wachet auf dem Throne als Väter der Völker, damit die allgemeine Glükseligkeit nicht durch Dumheit, Aberglauben, pfaffische Bosheit, aristokratischen Despotismus verhindert, oder auch durch übertriebene und der schwachen menschlichen Natur nicht angemessene philosophische Grundsäze unmöglich gemacht werde. Ihr habet in Niederlanden und Ungarn einen Auftritt erlebt, der Euch belehren muss, welches Unheil über das beste Volk, und welche Empörung wider menschlich gesinnte Monarchen das pfaffische Gift und die wider alle menschliche Rechten eingeführte Privilegien des aufgedunsenen und in der groben Unwissenheit schwebenden Adels hervorgebracht haben. Ihr sehet jezt nur zu gut, dass die Dumheit des Volkes und die Verhinderung der Aufklärung, auf welche die Priester ihre Theokratie stüzzen, keine Ordnung im Staate und keinen Gehorsam gegen Euch stiften, wohl aber das Volk zum Werkzeug der ungerechtesten Empörung machen. Wählet das Gute aus der toskanischen, josephinischen und französischen Staatsverfassung ; denn auch diese hat viele gute Geseze, worunter diejenigen den Vorzug verdienen, welche die Behandlung des geistlichen Standes betreffen. Habet Ihr den Mittelweg zwischen den strengen Monarchismus und der französischen Konstitution zur Regierung eingeschlagen, so werden eure Völker glüklich, nicht Dumheit und priesterlichen Geseze dienen, sie werden mit ihrer Aufklärung jeder Verführung trozen, und Euch als Vater anbetten. Habet Ihr die unmenschliche Unterdrükung und die Hungersnoth von eueren Unterthanen entfernt, so kann keine französische Empörung gegen Euch entstehen , denn das Volk bekümmert sich nicht für die beste Theorie der Staatsverfassung, sondern für seine Nahrung und andere Bedürfnisse, wenn diese gedekt sind, so vermögen die geheimen Zusammenrottungen einiger Missvergnügter nichts wider Euch, Ihr werdet auf dem Throne angebettet und wider alle Feinde vertheitiget. Ihr habt einmal die Gesezgebende Gewalt in Händen, missbrauchet Ihr diese nicht, so hat keine Nation das Recht sie Euch zu nehmen.[a)]

[a)] A lap alján ugyancsak Martinovics írásával: NB. Man bittet den Verfasser der Zeitschrift die allenfalls in dieser Schrift befindliche Sprach- oder Schreibfehler zu verbessern, den Sinn aber nicht im geringsten zu ändern.